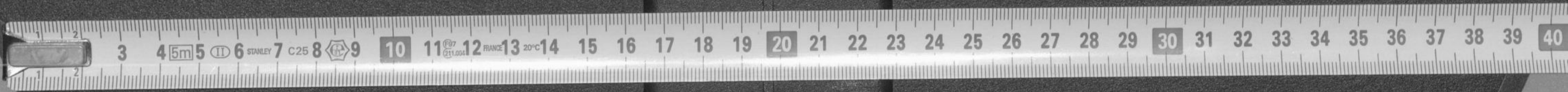

QVINTVS TOMVS OPERVM D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPIscopi, complectens XXII libros, de ciuitate dei, diligenter recognitos per eruditissimum uirum Io. Lodouicum Viuem, non paucis adiectis per Des. Erasmum Roterodamum ex codice Longobardicis literis descripto.

FRO BEN.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA,
ANNO M. D. XXIX MENSE DECEMB.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI, AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei, contra Paganos, Liber Primus.

De aduersarijs nominis Christi, quibus in uastatione urbis propter Christum barbari pepercerunt, uictis. Cap. I

LORIOSISSIMAM CIVITATEM DEI, SIVE IN HOC temporum cursu, quum inter impios peregrinatur ex fide uiuens, siue in illa stabilitate sedis æternæ, quam nunc expectat per patientiam, quoadusque iustitia conuertatur in iudicium, deinceps adeptura per excellentiam uictoria ultima & pace perfecta, hoc opere ad te instituto, & mea promissione debito, defendere aduersus eos, qui conditori eius deos suos præferunt, fili charissime Marcelline, suscepi. Magnum opus, & arduũ, sed deus adiutor noster. Nam scio, quibus uiribus opus sit, ut persuadeatur superbis, quãta sit uirtus humilitatis, qua fit ut omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano usurpata fastu, sed diuina gratia donata celsitudo transcendat. Rex enim & conditor ciuitatis huius, de qua loqui instituimus, in scriptura populi sui sentẽtiam diuinæ legis aperuit, qua dictum est, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Hoc uero quod dei est, superbæ quoque animæ spiritus inflatus affectat, amatq; sibi in laudibus dici,

B Parcere subiectis & debellare superbos.

Vnde etiam de terrena ciuitate, quæ quum dominari appetit, & si populi seruiant, ipsa ei dominandi libido dominatur: non est prætereundum silentio, quicquid dicere suscepti huius operis ratio postulat, & facultas datur. Ex hac nanque existunt inimici, aduersus quos defendenda est dei ciuitas: quorum tamen multi correcto impietatis errore, ciues in ea fiunt satis idonei: multi uero in eam tantis exardescunt ignibus odiorum, tamq; manifestis beneficijs redemptoris eius ingrati sunt, ut hodie contra eam linguas mouerent, nisi ferrum hostile fugientes, in sacratis eius locis uitam, de qua superbiũt, inuenirent. An non etiam illi Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter Christum barbari pepercerunt? Testantur hoc martyrum loca, & basilicæ apostolorum, quæ in illa uastatione urbis ad se confugientes suos alienosq; receperunt. Hucusque cruentus sæuiebat inimicus: ibi accipiebat limitem trucidatoris furor: illò ducebantur à miserantibus hostibus, quibus etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos incurrerent, qui similẽ misericordiam non habebant. Qui tamen etiam ipsi alibi truces atque hostili more sæuientes, postea quàm ad loca illa ueniebant ubi fuerat interdictum, quod alibi iure belli licuisset, tota feriendi refrenabatur immanitas, & captiuandi cupiditas frangebatur. Sic euaserunt multi qui nunc Christianis temporibus detrahũt: & mala, quæ illa ciuitas pertulit, Christo imputant. Bona uero quæ in eos ut uiuerent propter Christi honorem facta sunt, non imputant Christo nostro, sed fato suo: quum potius deberent, si quid recte saperẽt, illa quæ ab hostibus aspera & dura perpessi sunt, illi diuinæ prouidentiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum mores bellis emendare atque conterere: itemq; uitam mortalium iustam atque laudabilem, talibus afflictionibus exercere, probatamq; uel in meliora transferre, uel in his adhuc terris propter usus alios detinere. Illud uero quod eis uel ubicunq; propter Christi nomen, uel in locis Christi nomini dicatissimis & amplissimis, ac pro largiore misericordia ad capacitatem multitudinis electis, præter bellorum morem trucu-

enti barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus Christianis: hinc deo agere gratias, hinc ad eius nomen ueraciter currere, ut effugiãt pœnas ignis æterni. Quod nomen multi eorum mendaciter usurparunt, ut effugerent pœnas præsentis exitij. Nam quos uides petulanter & procaciter insultare seruis Christi, sunt in eis plurimi qui illum interitũ cladem'qꝫ non euasissent, nisi seruos Christi se esse finxissent. Et nunc ingrata superbia atqꝫ impijssima insania, eius nomini resistunt corde peruerso, ut sempiternis tenebris puniantur, ad quod nomen ore uel subdolo confugerunt, ut temporali luce fruerentur. C

Quod nulla unquam bella ita gesta sunt, ut uictores propter deos eorum quos uicerant parcerent uictis. Cap. II

TOt bella gesta conscripta sunt, uel ante conditam Romam, uel ab eius exortu & imperio, legant, & proferant sic ab alienigenis aliquam captam esse ciuitatem, ut hostes qui ceperant parcerent eis, quos ad deorum suorum templa confugisse compererant, aut aliquem ducem barbarum præcepisse, ut irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo uel illo templo fuisset inuentus.

Nónne uidit Æneas, Priamum'qꝫ per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacrauerat ignes?
Nónne Diomedes & Vlysses, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibus'qꝫ cruentis
Virgineas ausi diuæ contingere uittas? Nec tamen quod sequitur, uerum est
Ex illo fluere, ac retro sublapsa referri
Spes Danaûm. Postea quippe uicerunt, postea Troiam ferro ignibus'qꝫ deleru[n]t, postea confugientem ad aras Priamum obtruncauerunt. Nec ideo Troia perijt, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipsa Minerua perdiderat, ut periret? An forte custodes suos? Hoc sanè uerum est, illis quippe interemptis potuit auferri. Neqꝫ enim homines à simulacro, sed simulacrum ab hominibus seruabatur. Quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret & ciues, quæ suos non ualuit custodire custodes? D

Quàm imprudenter Romani deos Penates, qui Troiam custodire non potuerant, sibi crediderunt profuturos. Cap. III

ECce quibus dijs urbem Romani seruandam, se commendasse gaudebant. O nimium miserabilem errorem. Et nobis succensent quum de dijs eorum talia dicimus, nec succensent autoribus suis, quos ut ediscerent, mercedem dederunt. Doctores'qꝫ ipsos insuper, & salario publico, & honoribus dignissimos habuerunt. Nempe apud Virgilium, quem propterea paruuli legunt, ut uidelicet poeta magnus omnium'qꝫ præclarissimus atque optimus, teneris ebibitus annis non facile obliuione possit aboleri, secundum illud Horatij,

Quo semel est imbuta recens seruabit odorem
Testa diu. Apud hunc ergo, Virgilium nempe, Iuno inducitur infesta Troianis, Æolo uentorum regi aduersus eos iritando dicere,
Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,
Ilium in Italiam portans, uictos'qꝫ Penates.
Itá ne istis Penatibus uictis, Romam ne uinceretur, prudentes commẽdare debuerunt? Sed hæc Iuno dicebat uelut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse pius toties appellatus, nónne ita narrat?
Panthus Otriades, arcis Phœbi'qꝫ sacerdos,
Sacra manu, uictos'qꝫ deos, paruum'qꝫ nepotem
Ipse trahit, cursu'qꝫ amens ad limina tendit.
Nónne deos ipsos, quos uictos nõ dubitat dicere, sibi potius quàm se illis perhibet commendatos, quum ei dicitur,
Sacra, suos'qꝫ tibi commendat Troia Penates?

Si igitur

A Si igitur Virgilius tales deos,& uictos dicit,&,ut uel uicti quoquo modo euaderent homini commendatos,quæ dementia est existimare his tutoribus Romam fuisse sapienter commissam,& nisi eos amisisset,non potuisse uastari? Imò uero uictos deos tanquàm præsides ac defensores colere,quid est aliud quàm tenere non numina bona,sed *dæmonia mala? Quanto enim sapiẽtius creditur,non Romã ad istam cladem non fuisse uenturã,nisi prius illi perissent,sed illos potius olim fuisse perituros,nisi eos,quantum potuisset,Roma seruasset. Nam quis non,quum aduerterit,uideat,quanta sit uanitate præsumptum,non posse uinci,sub defensoribus uictis,& ideo perisse,quia custodes perdidit deos,quum uel sola potuerit esse causa pereundi,custodes habere uoluisse perituros? Non itaque quum de dijs uictis illa conscriberentur,atque canerentur,poetas libebat mentiri,sed cordatos homines cogebat ueritas cõfiteri. Verum ista oportunius alio loco diligenter,copioseq; tractanda sunt. Nunc quod institueram,de ingratis dicere hominibus,parumper expediam,ut possum:qui ea mala quæ pro suorum morum peruersitate merito blasphemãtes patiuntur Christo imputant. Quod autem illis etiam talibus propter Christum parcitur,nec dignãtur attendere,& eas linguas aduersus eius nomen dementia sacrilegæ proteruitatis exercent,quibus linguis usurparunt mendaciter ipsum nomen,ut uiuerent. Vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt,ut illic tuti atque muniti,ubi propter eum illæsi ab hostibus fuere,inde in eum maledictis hostilibus prosilirent. Aliâs nomina

De asylo Iunonis in Troia,quod neminem liberauit à Græcis,& basilicis apostolorum,quæ omnes ad se confugientes à barbaris defenderunt. Cap. IIII

IPsa,ut dixi,Troia mater Romani populi,sacratis in locis deorum suorũ munire non potuit ciues suos ab ignibus ferroq; Græcorum,eosdem deos colentium:quinetiam Iunonis asylo

B Custodes lecti Phœnix,& dirus Vlysses
Prædam asseruabant.huc undique Troia gaza
Incensis arrepta adytis,mensæq; deorum:
Crateresq; auro solidi,captiuaq; uestis
Congeritur.pueri & pauidæ longo ordine matres
Stant circum. Electus est uidelicet locus tantæ deæ sacratus,non unde captiuos non liceret educere,sed ubi captiuos liberet includere. Compara nunc asylum illud non cuiuslibet dei gregalis,uel de turba plebis,sed Iouis ipsius sororis & coniugis,& reginæ omnium deorum,cum memorijs nostrorum apostolorum. Illuc incensis templis & dijs erepta spolia portabant,non reddenda uictis,sed diuidenda uictoribus:huc autem,& quod alibi ad ea loca compertũ est pertinere,cum honore & obsequio religiosissimo reportatum est. Ibi amissa,hic seruata libertas:ibi clausa,hic interdicta captiuitas:ibi possidendi à dominantibus hostibus premebantur,huc liberandi à miserantibus ducebantur. Postremo illud Iunonis templum sibi elegerat auaricia & superbia leuium Græculorum:istas Christi basilicas misericordia & humilitas etiam immanium barbarorũ. Nisi forte Græci quidam,in illa sua uictoria,templis deorum communium pepercerunt: atque illò confugientes miseros uictosq; Troianos ferire,uel captiuare nõ ausi sunt. Sed Virgilius poetarum more illa mentitus est,Imò uero morem hostium ciuitates euertentium ille descripsit.

De generali consuetudine hostium uictas ciuitates euertentium,quid Cato senserit. Cap. V

QVem morem etiam Cato,sicut scribit Salustius, nobilitatæ ueritatis historicus, sententia sua quam de coniuratis in senatu habuit,commemorare non prætermittit,Rapi uirgines,pueros diuelli liberos à parentum complexu,matres familiarum pati quæ uictoribus collibuisset,phana atque domos spoliari,cædem & incendia fieri. Postremo armis,cadaueribus,cruore atque luctu omnia repleri. Hic si phana tacuisset,deorum

sedibus solere hostes parcere putaremus,& hæc non ab alienigenis hostibus,sed à Catili na & socijs eius nobilissimis senatoribus,& Romanis ciuibus Romana templa metuebant.Sed hi uidelicet perditi & patriæ parricidæ. C

Quod nec Romani quidem ita ullas ceperunt ciuitates, ut in templis earum parcerent uictis. Cap. VI

QVid ergo per multas gentes,quæ inter se bella gesserunt,& nusquam uictis in deorum suorum sedibus pepercerunt,noster sermo discurrat? Romanos ipsos uideamus,ipsos inquam recolamus:respiciamusq; Romanos de quorum præcipua laude dictum est, Parcere subiectis,& debellare superbos.

Et quod accepta iniuria ignoscere malebant quàm persequi:quando tot tantasq; urbes, ut late dominarentur,expugnatas,captasq; euerterunt,legatur nobis quæ templa excipere solebant,ut ad ea quisquis confugisset liberaretur? An illi faciebant,& scriptores earundem rerum gestarum ista reticebant? Itá ne uero,qui ea quæ laudarent maxime requirebant,ista præclarissima secundum ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis Marcus Marcellus qui Syracusas urbem ornatissimam cepit,refertur eam prius fleuisse ruituram,& ante eius sanguinem suas illi lachrymas effudisse. Gessit & curam pudicitiæ,etiam in hoste seruandæ. Nam prius quàm oppidum uictor iussisset inuadi, constituit edicto,ne quis corpus liberum uiolaret. Euersa est tamen ciuitas more bellorum,nec uspiam legitur ab imperatore tam casto atque clementi fuisse præceptũ,ut quisquis ad illud uel illud templum fugisset,abiret illæsus. Quod utique nullo modo præteriretur,quando nec eius fletus,nec quod edixerat pro pudicitia minime uiolãda potuit taceri. Fabius Tarẽtinæ euersor urbis,à simulacrorum deprædatione abstinuisse laudatur. Nam quum ei scriba suggessisset quid de signis deorum,quæ multa capta fuerãt fieri iuberet,continentiam suam etiam iocando condiuit. Quæsiuit enim cuiusmodi essent.& quum ei non solum multa grandia,uerumetiam renunciarentur armata,relinquamus, inquit,Tarentinis deos iratos. Quum igitur nec illius fletum,nec huius risum,nec illius castam misericordiam,nec huius facetam continẽtiam,Romanorum rerum gestarum scriptores tacere potuerunt,quando prætermitteretur si aliquibus hominibus in honorem cuiuspiam deorum suorum sic pepercissent,ut in quocunq; templo cædem uel captiuitatem fieri prohiberent? D

Quod in euersione urbis quæ aspere gesta sunt,de consuetudine acciderint belli, quæ uero clementer,de potentia prouenerint nominis Christi. Cap. VII

QVicquid ergo uastationis,trucidationis,deprædationis,uel concremationis,afflictionis,in ista recentissima Romana clade commissum est,fecit hoc cõsuetudo bellorum. Quod autem more nouo factum est,quod inusitata rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit,ut amplissimæ basilicæ implendæ populo cui parceretur,eligerentur,& decernerentur,ubi nemo feriretur:unde nemo raperetur,quò liberandi multi à miserantibus hostibus ducerentur:unde captiuandi nulli nec à crudelibus hostibus abducerentur:hoc Christi nomini,hoc Christiano tempori tribuendũ,quisquis non uidet,cæcus:quisquis uidet,nec laudat,ingratus:quisquis laudanti reluctatur,insanus est. Absit,ut prudens quisquam hoc feritati imputet barbarorum. Truculẽtissimas & sæuissimas mentes ille terruit,ille frenauit,ille mirabiliter temperauit,qui per prophetam tanto ante prædixit, Visitabo in uirga iniquitates eorum,& in flagellis peccata eorum:misericordiã autem meam non dispergam ab eis.

De commodis atque incommodis,quæ bonis ac malis plerunque communia sunt. Cap. VIII

DIcet aliquis,Cur ergo ista diuina misericordia etiam ad impios ingratosq; peruenit? Cur putamus,nisi quia eam ille præbuit,qui quotidie facit oriri solem suum super bonos & malos,& pluit super iustos & iniustos? Quamuis enim quidam eorum ista

cogitantes,

A cogitantes,pœnitendo ab impietate se corrigant,quidam uero,sicut Apostolus dicit,diuitias bonitatis & longanimitatis dei contemnentes,secundum duriciam cordis sui & cor impœnitens thesaurizent sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij dei.qui reddet unicuique secundum opera eius:Tamen patientia dei ad pœnitentiam inuitat malos,sicut flagellum dei ad patientiam erudit bonos.Itemq; misericordia dei fouendo & puniendo amplectitur bonos,sicut seueritas dei puniendos corripit malos.Placuit quippe diuinæ prouidentiæ præparare in posterum bona iustis,quibus non fruentur iniusti,& mala impijs quibus non excruciabuntur boni. Ista uero temporalia bona & mala utrisque uoluit esse communia:ut nec bona cupidius appetantur,quæ mali quoq; habere cernuntur,nec mala turpiter euitentur,quibus & boni plerunq; afficiuntur.Interest autem plurimum qualis sit usus,uel earũ rerum quæ prosperæ,uel earum quæ dicũtur aduersæ.Nam bonus temporalibus nec bonis extollitur,nec malis frangitur:malus autem ideo huiusce modi infelicitate punitur,quia felicitate corrumpitur.Ostẽdit tamen deus sæpe etiam in his distribuendis euidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteret pœna,nihil ultimo iudicio reseruari putaretur.Rursus si nullum peccatum nunc puniret aperte diuinitas,nulla esse prouidentia diuina crederetur. Similiter in rebus secundis,si non eas deus quibusdam petentibus euidentissima largitate concederet, non ad eum ista pertinere diceremus.Itemq; si omnibus eas petentibus daret,non nisi propter talia præmia seruiẽdum illi esse arbitraremur:nec pios nos faceret talis seruitus, sed potius cupidos & auaros.Hæc quum ita sint:quicunque boni maliq; pariter afflicti sunt,non ideo ipsi distincti non sunt,quia distinctum non est,quod utriq; perpessi sunt. Manet enim dissimilitudo passorum etiam in similitudine passionum,& licet sub eodem tormento,non est idem uirtus & uitium.Nam sicut sub uno igne aurum rutilat,& palea fumat,& sub eadem tribula stipulæ comminuuntur,frumenta purgantur:nec ideo cum
B oleo amurca confunditur,quia eodem præli pondere exprimitur:ita una eademq; uis irruens bonos probat,purificat,eliquat:malos damnat,uastat & exterminat.Vnde in eadem afflictione,mali deum detestantur atque blasphemant,boni autem precãtur & laudant. Tantum interest,non qualia,sed qualis quisq; patiatur.Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum,& suauiter fragrat unguentum.

De causis correctionum,propter quas & boni & mali pariter flagellantur. Cap. IX

QVid igitur in illa rerum uastitate Christiani passi sunt,quod eis non magis fideliter ista considerantibus ad profectum ualeret? Primo, quod ipsa peccata quibus deus indignatus impleuit tantis calamitatibus mundum,humiliter cogitãtes:quãuis longe absint à facinorosis,flagitiosis atq; impijs,tamen non usq; adeo se à delictis deputãt alienos,ut nec tẽporalia pro eis mala perpeti se iudicẽt dignos.Excepto enim quod unusquisq;,quãlibet laudabiliter uiuens,cedit in quibusdã carnali concupiscentiæ,& si non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum,atq; impietatis abominationẽ,ad aliqua tamen peccata uel rara uel tanto crebriora,quanto minora. Hoc ergo excepto,quis tandem facile reperitur,qui eosdem ipsos,propter quorum horrendam superbiam,luxuriam & auariciam,atq; execrabiles iniquitates & impietates,deus,sicut minando prædixit,conterit terras:sic habeat,ut habendi sunt:sic cum eis uiuat,ut cum talibus uiuendum est? Plerũq; enim ab eis docendis,admonendis,aliquando etiã obiurgandis,& corripiendis male dissimulatur:uel quum laboris piget,uel quum os eorum coram quibus sumus, uerecundamur offendere:uel quum eorum inimicitias deuitamus,ne impediant,& noceant in istis tẽporalibus rebus:siue quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas,siue quas amittere formidat infirmitas:ita ut quamuis bonis uita malorum displiceat,& ideo cum eis non incidant in illam dãnationẽ,quæ post hanc uitam talibus præparatur: Tamen quia propterea peccatis eorum dãnabilibus parcunt,dum eos in suis licet leuibus & ue-

nialibus metuunt, iure cum eis temporaliter flagellantur, quamuis in æternum minime puniantur. Iure istam uitam quando diuinitus affliguntur cum eis, amaram sentiunt, cuius amando dulcedinē peccantibus eis amari esse noluerunt. Nam si propterea quisquis obiurgandis & corripiendis male agentibus parcit, quia oportunius tempus inquirit, uel eisdem ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiātur: uel ad bonam uitam & piam erudiendos impediant infirmos alios, & premant, atq; auertant à fide: non uidetur esse cupiditatis occasio, sed consilium charitatis. Illud est culpabile, quod hi, qui dissimiliter uiuunt, & à malorum factis abhorrent, parcunt tamen peccatis alienis, quæ dedocere aut obiurgare deberent, dum eorum offensiones cauent, ne sibi noceant in his rebus, quibus licite boni atq; innocenter utuntur: sed cupidius q̄ oportebat eos, qui in hoc mūdo peregrinantur, & spem supernæ patriæ præ se gerunt. Non solum quippe infirmiores uitam ducentes coniugalem, filios habentes uel habere quærentes, domos ac familias possidentes: quos Coloss. 3 Apostolus in ecclesia alloquitur docēs, & monens, quemadmodum uiuere debeant uxores cum maritis, & mariti cum uxoribus: & filij cum parentibus, & parentes cum filijs: & serui cum dominis, & domini cum seruis: multa temporalia, multa terrena libenter adipiscuntur, & moleste amittunt: propter quæ non audent offendere homines, quorum sibi uita contaminatissima & consceleratissima displicet: uerum etiam hi, qui superiorem uitæ gradum tenent, nec coniugalibus uinculis irretiti sunt, & uictu paruo ac tegumento utuntur, plerumque suæ famæ ac saluti dum insidias atque impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinent. Et quamuis non intantum eos metuant, ut ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrant, nolunt plerumque corripere, cum fortasse possint aliquos corripiendo corrigere: ne si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiumq; perueniat. Hoc non ea consideratione, qua suam famam ac salutem uident esse necessariam utilitati erudiendorum hominū, sed ea potius infirmitate, qua delectat lingua blandiens & humanus dies: & reformidatur uulgi iudicium, & carnis excruciatio, uel peremptio: hoc est propter quædam cupiditatis uincula, nō propter officia charitatis. Non mihi itaq; uidetur hæc parua esse causa, quare cum malis flagellentur & boni, quando deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire. Flagellantur enim simul, nō quia simul agunt malam uitam, sed quia simul amant temporalem uitam: non quidem æqualiter, sed tamen simul: quam boni contemnere deberent, ut illi correpti atque correcti consequerentur æternam. ad quam consequendam, si nollent esse socij, ferrentur & diligerentur inimici: quia donec uiuūt, semper incertum est, utrum uoluntatem sint in melius mutaturi. Quare non utique parem, sed longe grauiorem habent causam, Ezech. 33 quibus per prophetam dicitur, Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram. Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorum præpositi constituti sunt in ecclesijs, ut non parcant obiurgando peccata. Nec ideo tamen ab huiuscemodi culpa penitus alienus est, qui licet præpositus non sit, in eis tamen quibus uitæ huius necessitate coniungitur multa monenda uel arguenda nouit, & negligit, deuitans eorū offensiones propter illa quibus in hac uita non ut debuit, utitur: sed plus quàm debuit, delectatur. Deinde habent aliam causam boni, quare temporalibus affligantur malis, qualem habuit Iob: ut sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta uirtute pietatis gratis deum diligat. Quibus recte consideratis atque perspectis, attende utrum aliquid mali acciderit fidelibus & pijs, quod eis non in bonum uerteretur: nisi forte putandum est apostolicam illam uacare sententiam, ubi ait, Scimus quoniam diligentibus deum omnia cooperantur in bonum.

Quod sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat. Cap. X

AMiserunt omnia quæ habebant. Nunquid fidem? nunquid pietatem? nunquid interioris hominis bona qui est ante Deum diues? Hæc sunt opes Christianorum, qui-

A rum,quibus opulentus dicebat Apostolus,Est autem quæstus magnus,pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum,sed nec auferre quid possumus,habentes autem uictum & tegumentum,his contenti simus. Nam qui uolunt diuites fieri,incidunt in tentationem & laqueum diaboli,& desideria multa & noxia,quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est auaricia:quam quidam appetentes à fide pererrauerunt,& inseruerunt se doloribus multis. Quibus ergo terrenæ diuitiæ illa uastatione perierunt,si eas sic habebant quemadmodum ab isto foris paupere,intus diuite audierant,id est,si mundo utebantur tanquam non utentes, potuerunt dicere,quod ille grauiter tentatus,& minime superatus,Nudus,inquit,exij de utero matris meæ,nudus in terram reuertar. Dominus dedit,dominus abstulit:sicut domino placuit,ita factum est.sit nomen domini benedictum. Vt bonus seruus magnas facultates haberet ipsam sui domini uoluntatem:cui pedissequus mente ditesceret,nec contristaretur eis rebus uiuēs relictis,quas fuerat cito moriens relicturus. Illi autem infirmiores qui terrenis his bonis,quamuis ea non præponerent Christo,aliquantula tamen cupiditate cohærebant,quantum hæc amando peccauerint,perdendo senserunt. Tantum quippe doluerunt,quantum se doloribus inseruerāt:sicut Apostolum dixisse supra commemoraui. Oportebat enim ut eis adderetur etiam experimentorum disciplina,quibus fuerat tam diu neglecta uerborum. Nam quum dixit Apostolus,Qui uolunt diuites fieri,in tentationem incidunt,&c. profecto in diuitijs cupiditatem reprehendit,non facultatem,quam præcepit alibi,dicens,Præcipe diuitibus huius mundi,non superbe sapere,neq; sperare in incerto diuitiarum suarum,sed in deo uiuo,qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum.bene faciant,diuites sint in operibus bonis,facile tribuant,communicent,thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum,ut apprehendant ueram uitam. Hæc qui de suis faciebant diuitijs,magnis sunt lucris leuia damna solati:plusq; læta-
B ti ex his quæ facile tribuendo tutius seruauerunt,quàm contristati ex his quæ timide retinendo facilius amiserūt. Hoc enim potuit in terra perire,quod piguit inde trāsferre. Nam qui receperunt consilium domini sui dicentis,Nolite cōdere uobis in terra thesauros,ubi tinea & rubigo exterminant,& ubi fures effodiunt & furantur,sed thesaurizate uobis in cœlo thesauros,quò fur non accedit,neq; tinea corrumpit. Vbi enim est thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum: tribulationis tempore probauerunt quàm recte sapuerint,non contemnendo ueracissimum præceptorem,& thesauri sui fidelissimum inuictissimumq; custodem. Nam si multi sunt gauisi,ibi se habuisse diuitias suas,quò contigit ut hostis non accederet:quanto certius & securius gaudere potuerūt,qui monitu sui dei illuc migrauerāt, quò accedi omnino non posset. Vnde Paulinus noster,Nolensis episcopus,ex opulentissimo diuite,uoluntate pauperrimus,& copiosissime sanctus,quando & ipsam Nolam barbari uastauerūt,quum ab eis teneretur, sic in corde suo,ut ab eo postea cognouimus, precabatur,Domine,non excrucier propter aurum & argentū,ubi enim sint omnia mea, tu scis. Ibi enim habebat omnia sua,ubi eum condere,& thesaurizare ille monuerat,qui hæc mala mundo uentura prædixerat. Ac per hoc qui domino suo monenti obedierant, ubi & quomodo thesaurizare deberent,nec ipsas terrenas diuitias barbaris incursantibus amiserunt. Quos autem non obedisse pœnituit,quid de talibus rebus faciendum esset,si non præcedente sapientia,certe consequēte experientia didicerunt. At enim quidam boni etiam Christiani tormētis excruciati sunt,ut bona sua hostibus proderent. Illi uero nec prodere,nec perdere potuerunt bonum,quo ipsi boni erant. Si autem torqueri,quàm mammona iniquitatis prodere maluerunt,boni non erant. Admonendi autem fuerant, qui tanta patiebantur pro auro,quanta essent sustinēda pro Christo:ut eum potius diligere discerent,qui pro se passos æterna felicitate ditaret:non aurum & argētum pro quo pati miserrimū fuit,seu mentiendo occultaretur,seu uerum dicendo proderetur. Nanque inter tormenta nemo Christum confitendo amisit,nemo aurum nisi negando seruauit. Quo-

uit. Quocirca utiliora erant fortasse tormenta, quæ bonum incorruptibile amandum do- C
cebant, quàm illa bona quæ sine ullo utili fructu dominos sui amore torquebãt. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum habere creduntur torti sunt. Et hi forte habere cupiebant, nec sancta uoluntate pauperes erant: quibus demonstrandũ fuit, non facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus. Si uero melioris uitæ proposito reconditum aurum argentumq; non habebant, nescio quidem utrum cuiquam talium acciderit, ut dum habere creditur, torqueretur. Veruntamen etiã si accidit, profecto qui inter illa tormenta paupertatem sanctam confitebatur, Christum cõfitebatur. Quapropter & si non meruit ab hostibus credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cœlesti mercede torqueri.

De fine temporalis uitæ, siue longioris, siue breuioris. Cap. XI

MVltos inquiunt, etiam Christianos, fames diuturna uastauit. Hoc quoque in usus suos boni fideles pie tolerando uerterunt. Quos enim fames necauit, malis uitæ huius sicut corporis morbus eripuit: quos autem non necauit, docuit parcius uiuere, docuit productius ieiunare. Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarum mortium fœda uarietate consumpti. Hoc si ægre ferendum est, omnibus qui in hanc uitam procreati sunt utique commune est. Hoc scio, neminem fuisse mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem uitæ, tam longam quàm breuem uitam hoc idem facit. Neque enim aliud melius aliud deterius, aut aliud maius & aliud breuius est, quod iam pariter non est. Quid autem interest quo mortis genere uita ista finiatur, quando ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Quum autem unicuiq; mortalium sub quotidianis uitæ huius casibus, innumerabiles mortes quodammodo comminentur, quamdiu incertum est, quæ nam earum uentura sit: quæro utrum satius sit, unam perpeti moriendo, an omnes timere uiuendo? Nec ignoro quàm * inertius eligatur diu uiuere sub timore tot mortium, quàm semel moriendo nullam deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pauidus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata con- D
uincit. Mala mors putanda non est, quam bona uita præcesserit. Neq; enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaq; multum curandum est eis, qui necessario morituri sunt, quid accidat, ut moriantur, sed moriendo quò ire cogantur. Quum igitur Christiani nouerint, longe meliorem fuisse religiosi pauperis mortem inter lingentium canum linguas, quàm impij diuitis in purpura & bysso, horrenda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt qui bene uixerunt?

Aliâs citius.

De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit. Cap. XII

AT enim in tanta strage cadauerum, nec sepeliri potuerunt. Neque istud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec absumentes bestias resurrecturis corporibus obfuturas, quorũ capillus capitis non peribit. Nullo modo diceret ueritas, Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere, si quicquam obesset futuræ uitæ quicquid inimici de corporibus occisorum facere uoluissent. Nisi forte quispiam sic absurdus est, ut contendat eos qui corpus occidunt non debere timeri ante mortem ne corpus occidãt, & timeri debere post mortem, ne corpus occisum sepeliri non sinant. Falsum est ergo quod ait Christus, qui corpus occidunt, & postea non habent qd faciant, si habent tãta, quæ de cadaueribus faciant. Absit ut falsum sit quod ueritas dixit. Dictum est enim aliquid eos facere quum occidunt, quia in corpore sensus est occidẽdo: postea uero nihil habere quod faciant, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaque corpora Christianorum terra non texit, sed nullum eorum quisquam à cœlo & à terra separauit, quã totam implet præsentia sui, qui nouit unde resuscitet, quod creauit. Dicitur quidem in Psalmo, Posuerunt mortalia seruorum tuorum escam uolatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestijs terræ. Effuderunt sanguinem eorum sicut aquam in

circumitu

A circumitu Hierusalem,& non erat qui sepeliret:sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt,nõ ad eorum infelicitatem qui ista perpessi sunt. Quamuis enim hæc in conspectu hominũ dura & dira uideantur:sed preciosa in conspectu domini mors sanctorũ eius. Proinde omnia ista,id est,curatio funeris,cõditio sepulturæ,pompa exequiarum,magis sunt uiuorum solatia quàm subsidia mortuorum. Si aliquid prodest impio sepultura preciosa,oberit pio uilis aut nulla. Præclaras exequias in conspectu hominum exhibuit purpurata illi diuiti turba famulorum,sed multo clariores in conspectu domini hulceroso illi pauperi ministerium præbuit angelorum,qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum,sed in Abrahæ gremium sustulerunt. Rident hæc illi,contra quos defendendam suscepimus ciuitatem dei. Veruntamen sepulturæ curam etiam eorum philosophi contẽpserunt:& sæpe uniuersi exercitus,dũ ꝑ terrena patria morerent̃,ubi postea iacerẽt,uel qbus bestijs esca fierẽt,nõ curarũt. Licuitq; dehac re Poëtis plausibiliter dicere: Cœlo tegitur qui non habet urnam.
Quanto minus debent de corporibus insepultis insultare Christianis,quibus & ipsius carnis & membrorum omnium reformatio non solum ex terra,uerum etiam ex aliorum elementorum secretissimo sinu,quò dilapsa cadauera recesserunt,in temporis pũcto reddenda,& reintegranda promittitur.

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi. Cap. XIII

NEc ideo tamen contemnenda & abijcienda sunt corpora defunctorum, maximeq; iustorum atq; fideliũ,quibus tanq; organis & uasis ad omnia bona opera sanctus usus est spiritus. Si enim paterna uestis & annulus,ac si quid huiusmodi tanto charius est posteris,quãto erga parentes maior extitit affectus,nullo modo ipsa spernanda sunt corpora,quæ utiq; multo familiarius atq; coniunctius,quàm quælibet indumenta gestamus. Hæc enim non ad ornamentum uel adiutoriũ quod adhibetur extrinsecus,sed ad ipsam
B naturam hominis pertinent. Vnde & antiquorum iustorum funera officiosa pietate curata sunt,& exequiæ celebratæ,& sepultura prouisa:ipsiq; dum uiuerent,hæc de sepeliendis uel etiam transferẽdis suis corporibus filijs mandauerũt. Et Tobias sepeliendo mortuos, deũ promeruisse, teste angelo,cõmendatur. Ipse quoq; dominus die tertio resurrecturus, & religiosæ mulieris bonum opus prædicat,prædicãdumq; cõmendat,quod unguentum preciosum super membra eius effuderit,atq; hoc ad eum sepeliendum fecerit. Et laudabiliter cõmemorantur in Euangelio,qui corpus eius de cruce acceptum diligenter atq; honorifice tegendum sepeliendumq; curarunt. Verum istæ autoritates non hoc admonent, quod insit ullus cadaueribus sensus:sed ad dei prouidentiam,cui placent etiam talia pietatis officia,corpora quoq; mortuorum pertinere significant, propter fidem resurrectionis astruendam. Vbi & illud salubriter discitur,quãta possit esse remuneratio pro eleemosynis,quas uiuentibus & sentientibus exhibemus,si neq; hoc apud deum perit,quod exanimis hominum membris officij diligentiæq; persoluitur. Sunt quidem & alia,quæ sancti patriarchæ de corporibus suis uel condendis uel transferendis prophetico spiritu intelligi dicta uoluerunt. Non autẽ hic locus est ut ea pertractemus, cum sufficiant ea quæ diximus. Sed si ea quæ sustentandis uiuẽtibus sunt necessaria,sicut uictus & amictus, quãuis cum graui afflictione desint,non frangunt in bonis perferendi tolerandiq; uirtutem, nec eradicant ex animo pietatẽ,sed exercitatam faciũt fœcundiorem,quanto magis cum desunt ea quæ curandis funeribus condendisq; corporibus defũctorum adhiberi solent, non efficiunt miseros in occultis piorum sedibus iam quietos? Ac per hæc quando ista cadaueribus Christianorum in illa magnæ urbis,uel etiam aliorum oppidorum uastatione defuerunt,nec uiuorum culpa est,qui non potuerunt ista præbere,nec pœna mortuorum qui non possunt ista sentire.

De captiuita

De captiuitate sanctorum quibus nunquam diuina solatia defuerunt. C
Caput XIIII

SEd multi, inquiunt, Christiani etiam captiui ducti sunt. Hoc sanè miserrimum est si aliquò duci potuerunt, ubi deum suum non inuenerunt. Sunt in scripturis sanctis huius etiam cladis magna solatia. Fuerunt in captiuitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt alij prophetæ, nec deus defuit consolator. Sic non deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humanæ, qui prophetam non deseruit nec in uisceribus beluæ. Hoc quoqꝫ illi cum quibus agimus malunt irridere, quàm credere: qui tamen in suis literis credunt Arionem Methymnæum nobilissimum citharistam, cum esset eiectus de naui, exceptum Delphini dorso, & ad terram esse prouectum. Verum illud nostrum de Iona propheta incredibilius est. Planè incredibilius, quia mirabilius: & mirabilius quia potentius.

De Regulo in quo captiuitatis ob religionem etiam sponte tolerandæ extat exẽplum, quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit. Cap. XV

HAbent tamen isti de captiuitate religionis causa etiam sponte toleranda, & in suis præclaris uiris nobilissimum exemplum. Marcus Attilius Regulus imperator populi Romani captiuus apud Carthaginẽses fuit. Qui cum sibi mallent à Romanis suos reddi, quàm eorum tenere captiuos, ad hoc impetrandum etiam istum præcipue Regulum cum legatis suis Romam miserunt, prius iuratione constrictum, si quod uolebãt minime peregisset, rediturum esse Carthaginem. Perrexit ille, atqꝫ in senatu cõtraria persuasit: quoniam non arbitrabatur utile esse Romanæ reipublicæ mutare captiuos. Nec post hanc persuasionem à suis ad hostes redire compulsus est, sed quia iurauerat, id sponte impleuit. At illi eum excogitatis atqꝫ horrendis cruciatibus necauerunt. Inclusum quippe angusto ligno ubi stare cogeretur, clauisqꝫ acutissimis undiqꝫ confixo, ut se in nullam eius partem inclinaret, sine pœnis atrocissimis, etiam uigilando peremerunt. Merito certe laudant uirtutem, tam magna infelicitate maiorem. Et per deos ille iurauerat, quorum cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, ut istam uitam prosperam redderẽt: si uerum iuranti has irrogari pœnas seu uoluere, seu permisere, quid periuro grauius irati facere potuerunt? Sed cur ratiocinationem meam non potius ad utrunqꝫ concludam? Deos certe sic ille coluit, ut propter iusiurandi fidem, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minime dubitaret. Hoc si huic uitæ utile existimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, proculdubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil deos ad istam temporalem felicitatem suis prodesse cultoribus, quando quidem ille eorum deditus cultui, & uictus & captiuus abductus est: & quia noluit aliter quàm per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiumqꝫ horribili supplicij genere cruciatus extinctus est: Si autem cultus deorum post hanc uitam uelut mercedem reddit felicitatem, cur calumniãtur temporibus Christianis. ideo dicentes urbi accidisse illam calamitatem, quia deos suos colere destitit, cum potuerit etiam illos diligentissime colens tam infelix fieri, quàm ille Regulus fuit? Nisi forte contra clarissimam ueritatem, tanta quisquam dementia miræ cæcitatis obnititur, ut contendere audeat uniuersam ciuitatem deos colentem infelicem esse non posse, unum uero hominem posse: quod uidelicet potentia deorum suorum multos potius sit idonea conseruare, quàm singulos, cum multitudo constet ex singulis. Si autem dicunt M. Regulum etiam in illa captiuitate illisqꝫ cruciatibus corporis, animi uirtute beatum esse potuisse, uirtus potius uera quæratur, qua beata possit esse & ciuitas. Neqꝫ enim aliunde beata ciuitas, aliunde homo: cum aliud ciuitas non sit, quàm concors hominum multitudo. D Quãobrem nondũ interim disputo, qualis in Regulo uirtus fuerit. Sufficit nunc quod isto

nobilis

A nobilissimo exemplo coguntur fateri, non propter corporis bona, uel carum rerum quæ extrinsecus homini accidunt colendos deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos, per quos iurauit offendere. Sed quid faciemus hominibus, qui gloriantur talem se habuisse ciuem, qualem timent habere ciuitatẽ? Quod si non timent, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiam ciuitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus non calumnientur. Verum quia de illis Christianis orta quæstio est, qui etiam captiui ducti sunt: hoc intueantur & taceant qui saluberrimæ religioni exhinc impudenter atq; imprudenter illudunt: quia si dijs eorum probro non fuit, quod attentissimus cultor illorũ, dum eis iurisiurandi fidem seruaret, patria caruit, dum aliam non haberet: captiuusq; apud hostes per longam mortem, supplicio nouæ crudelitatis occisus est, multo minus nomen criminandum est Christianum, in captiuitate sacratorũ suorũ, qui supernam patriã ueraci fide expectantes, etiam in suis sedibus peregrinos se esse nouerunt.

An stupris, quæ etiam sanctarum forte uirginum est passa captiuitas, contaminari potuerit uirtus animi sine uoluntatis assensu. Cap. XVI

MAgnum sanè se crimen putant obijcere Christianis, cum eorum exaggerantes captiuitatem, addunt stupra etiam cõmissa: non solum in aliena matrimonia uirginesq; nupturas, sed etiam in quasdam sanctimoniales. Hic uero nõ fides, non pietas, nõ ipsa uirtus, quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio inter pudorem atq; rationem quibusdam coartatur angustijs. Nec tantum curamus hic alienis responsionem reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atq; confirmatum, uirtutẽ qua recte uiuitur, ab animi sede membris corporis imperare, sanctumq; corpus usu fieri sanctæ uoluntatis. Qua inconcussa ac stabili permanente, quicquid alius de corpore uel in corpore fecerit, quod sine peccato proprio non ualeat euitari, præ-
B ter culpam esse patientis. Sed quia non solum quod ad dolorem, uerum etiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest, quicquid tale perpetratũ fuerit, & si retentam cõstantissimo animo pudicitiam non excutit, tamen pudorem incutit: ne credatur factũ cum mentis etiam uoluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua uoluptate non potuit. Ac per hoc & quæ se occiderũt, ne quicquã huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignosci? Et quæ se occidere noluerũt, ne suo facinore alienũ flagitiũ deuitarent, quisquis eis hoc crimini dederit, ipse crimine insipientiæ non carebit.

De morte uoluntaria ob metum pœnæ siue dedecoris. Cap. XVII

NAm utiq; si non licet priuata potestate hominem occidere uel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla cõcedit, profecto etiam qui seipsum occidit, homicida est. Et tanto fit nocentior cum se occiderit, quanto innocentior in ea causa fuit, qua se occidendum putauit. Nam si Iudæ factum merito detestamur, eumq; ueritas iudicat, cum se laqueo suspendit, sceleratæ illius traditionis auxisse potius quàm expiasse cõmissum, quoniam dei misericordiam desperando exitiabiliter pœnitens, nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit: quanto magis à sua nece se abstinere debet, qui tali supplicio, quid in se puniat nõ habet. Iudas enim cum se occidit, sceleratum hominem occidit: & tamen nõ solum Christi, uerum etiam suæ mortis reus finiuit hanc uitam, quia licet propter suum scelus, alio scelere occisus est.

De aliena uiolentarum libidine quam in oppresso corpore mens in uita perpetitur. Cap. XVIII

CVr autem homo qui mali nil fecit, sibi malefaciat, & seipsum interficiendo hominẽ interficiat innocentem, ne alium patiatur nocentem: atq; in se perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum. At enim, ne uel aliena polluat libido metuitur? Non polluet, si aliena erit: Si autem polluet, aliena non erit. Sed cum pudicitia uirtus sit animi, comitemq; habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quàm ma-

lo consentire decernat. Nullus autem magnanimus & pudicus in potestate habeat quid de sua carne fiat, sed tãtum quid annuat mente, uel renuat. Quis tandem sana mente putauerit se perdere pudicitiam, si forte in apprehensa uel oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua? Si enim hoc modo pudicitia perit, ꝑfecto pudicitia uirtus animi non erit: nec pertinebit ad ea bona, quibus bene uiuitur, sed in bonis corporeis numerabitur: qualia sunt uires, pulchritudo, sana integraq; ualetudo, ac si quid huiuscemodi est quæ bona etiam si minuantur, bonam iustamq; uitam omnino nõ minuunt. Quod si tale aliquid est pudicitia, ut quid pro illá ne amittatur, etiam cum periculo corporis laboratur? Si autem bonum animi est, etiam oppresso corpore non amittitur. Quinetiam sanctæ continentiæ bonum, cum immundiciæ carnalium concupiscentiarum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur: & ideo cum eis non cedere inconcussa intentione persistit. Nec de ipso corpore perit castitas, quia ea sancte utendi perseuerat uoluntas, & quãtum in ipso est etiam facultas. Neq; enim eo corpus sanctum est, quod eius membra sunt integra, atq; eo quod nullo contrectantur attactu, cum possint diuersis casibus, etiam uulnerata uim perpeti: & medici aliquando saluti opitulantes, hæc ibi faciant, quæ horret aspectus. Obstetrix uirginis cuiusdam integritatem manu uelut explorans, siue maliuolentia, siue inscientia, siue casu dum inspicit, perdidit. Non opinor quenquam tam stulte sapere, ut huic perijsse aliquid existimet, etiã de ipsius corporis sanctitate, quamuis membri illius integritate iam perdita. Quo circa proposito animi permanente, per quod etiã corpus sanctificari meruit, nec ipsi corpori aufert sanctitatem uiolentia libidinis alienæ, quam seruat perseuerantia continentiæ suæ. An uero si aliqua fœmina mente corrupta, uiolatoq; proposito, quod deo uouerat, pergat uitianda ad deceptorem suũ, adhuc eam pergentem sanctam uel corpore dicimus, ea sanctitate animi per quam corpus sanctificabatur amissa atq; destructa? Absit hic error. Et hinc potius admoneamur, ita nõ amitti corporis sanctitatẽ, manente animi sanctitate, etiam corpore oppresso, sicut amittitur corporis sanctitas, uiolata animi sanctitate, etiam corpore intacto. Quam ob rem nõ habet, quod in se morte spontanea puniat fœmina, sine ulla consensione sua uiolenter oppressa, & alieno compressa peccato: quanto minus antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, cum ipsum flagitium quamuis alienum adhuc pendet incertũ. An forte huic perspicuæ rationi, qua dicimus corpore oppresso, nequaq; proposito castitatis ulla in malum consensione mutato, illius tantum esse flagitium qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppressa concumbenti nulla uoluntate consenserit, contradicere audebunt hi, contra quos fœminarum Christianarum in captiuitate oppressarum, non tantũ mentes, uerum etiam corpora sancta defendimus.

C (right margin, line 1); D (right margin, at "corporis sanctitas, uiolata animi")

De Lucretia quæ se ob illatum sibi stuprum peremit. Cap. XIX

LVcretiam certe matronam nobilẽ ueteremq; Romanam, pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Huius corpore cum uiolenter oppresso, Tarquinij regis filius libidinose potitus esset, illa scelus improbissimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, uiris clarissimis & fortissimis indicauit, eosq; ad uindictam constrinxit: Deinde †fœdi in se commissi sceleris ægra atq; impatiens se peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an casta iudicanda est? Quis in hac controuersia laborandum putauerit? Egregie quidam ex hoc ueraciterq; declamans ait: Mirabile dictu. Duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Splendide atq; uerissime. Intuens enim in duũm corporum cõmixtione, unius inquinatissimã cupiditatem, alterius castissimam uoluntatem: & non quid coniunctione membrorum, sed quid animorum diuersitate ageretur, attendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium unus admisit. Sed quid est hoc, quod in eam grauius uindicatur, quæ adulterium non admisit? Ille patria etiam cum patre pulsus est: hæc summo mactata est supplicio. Si nõ est illa impudicitia, qua inuita comprimitur, non est hæc iusticia, qua casta punitur. Vos appello leges iudicesq; Romani. Nempe post †patrata facinora, nec quenquam scelestum

aliàs, fœdi in se cõ. ægra

aliàs, perpetrata.

A ſtum indemnatum impune uoluiſtis occidi. Si ergo ad ueſtrum iudicium quiſquàm deferret hoc crimen: uobiſq; probaretur, non ſolum indemnatam, uerum etiam caſtam & innocentem interfectam eſſe mulierem, nónne eum qui id feciſſet, ſeueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa ſic prædicata Lucretia: innocentem, caſtam, uim perpeſſam Lucretiam inſuper interemit. Proferte ſententiam. Quod ſi propterea non poteſtis, quia nō aſtat, quā punire poſſitis, cur interfectricē innocentis & caſtæ tanta prædicatione laudatis? Quā certe apud inferos iudices, etiā tales, quales poëtarū ueſtrorū carminibus cantitātur, nulla ratione defenditis, conſtitutā ſcilicet inter illos, Qui ſibi letum

Inſontes peperere manu, lucemq; peroſi

Proiecere animas, cui ad ſuperna redire cupienti

†Fata obſtant, triſtiq; palus innabilis unda Alligat.

An forte ideo ibi non eſt, quia non inſontem, ſed male ſibi conſciam ſe peremit? Quid ſi enim quod ipſa tātummodo noſſe poterat: quamuis iuueni uiolenter irruenti, etiam ſua libidine illecta cōſenſit? Idq; in ſe puniens ita doluit, ut morte putaret expiandum. Quāq; ne ſic quidem occidere ſe debuit, ſi fructuoſam poſſet apud deos falſos agere pœnitentiam. Veruntamen ſi forte ita eſt, falſumq; eſt illud, quod fuerunt duo, & adulteriū unus admiſit, ſed potius ambo adulterium commiſerunt: unus manifeſta inuaſione, altera latente conſenſione, non ſe occidit inſontem. Et ideo poteſt† à literatis eius defenſoribus dici non eſſe apud inferos inter illos qui ſibi letum inſontes peperere manu. Sed ita hæc cauſa ex utroq; latere coartatur, ut ſi extenuatur homicidium, adulterium confirmetur: ſi purgatur adulterium, homicidium cumuletur. Nec omnino inuenitur exitus, ubi dicitur: Si adultera, cur laudata: ſi pudica, cur occiſa? Nobis tamen in hoc tam nobili fœminæ huius exemplo, ad iſtos refutandos, qui Chriſtianis fœminis in captiuitate compreſſis, alieni ab omni cogitatione ſanctitatis inſultant: ſufficit quod in præclaris eius laudibus

B dictum eſt: Duo fuerunt, & adulterium unus admiſit. Talis enim Lucretia ab eis magis credita eſt, quæ ſe nullo adulterino potuerit maculare cōnſenſu. Quod ergo ſeipſam quoniam† adulterium pertulit, etiam non adultera occidit, non eſt pudicitiæ charitas, ſed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in ſe cōmiſſæ, etiamſi nō ſecum: & Romana mulier laudis auida, nimium uerita eſt, ne putaretur quod uiolenter eſt paſſa cum uiueret, libenter paſſa, ſi uiueret. Vnde ad oculos hominum mentis ſuæ teſtem illam pœnam adhibendam putauit, quibus conſcientiam demonſtrare non potuit. Sociam quippe facti ſe credi erubuit: ſi quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipſa patienter. Non hoc fecerunt fœminæ Chriſtianæ, quæ paſſæ ſimilia uiuunt. Tamen nec in ſe ultæ ſunt crimen alienum, ne aliorum ſceleribus adderent ſua: ſi quoniam hoſtes in eis concupiſcendo ſtupra cōmiſerant, illæ in ſeipſis homicidia erubeſcendo cōmitterent. Habent quippe intus gloriam caſtitatis, teſtimonium conſcientiæ: habēt autem coram oculis dei ſui, nec requirunt amplius† ubi quid recte faciant: non amplius habent, ne deuient ab autoritate legis diuinæ, cum male deuitant offenſionem ſuſpicionis humanæ.

alíàs, Fas obſtat, tri. pa. inamabilis undæ.

alíàs, Non alteratis e. de. d. quis eſſe.

alíàs, adulterum.

alíàs, niſi.

Nullam eſſe autoritatem, quæ Chriſtianis in qualibet cauſa ius uoluntariæ necis attribuat. Cap. XX

NEq; enim fruſtra in ſanctis canoniciſq; libris nuſquam nobis diuinitus præceptum permiſumúe reperiri poteſt: ut uel ipſius adipiſcendæ immortalitatis, uel ullius carendi cauendiúe mali cauſa, nobiſmetipſis necem inferamus. Nam & prohibitos nos eſſe intelligendum eſt, ubi lex ait: Non occides: præſertim quia nō addidit, proximum tuum, ſicut falſum teſtimonium cum uetaret. Falſum, inquit, teſtimonium non dices aduerſus proximū tuū. Nec ideo tamen ſi aduerſus ſeipſum quiſquam falſum teſtimoniū dixerit, ab hoc crimine ſe putauerit alienum: quoniam regulam diligēdi proximum à ſemetipſo dilector accepit, quandoquidem ſcriptum eſt: Diliges proximum tuum ſicut teipſum. Porrò ſi falſi teſtimonij non minus reus eſt, qui de ſeipſo falſum fatetur, quàm ſi aduer-

sus proximum hoc faceret: cum in eo præcepto, quo falsum testimonium prohibetur aduersus proximũ prohibeatur, possitq; non recte intelligentibus uideri non esse prohibitum, ut aduersus seipsum quisquam falsus testis assistat: quanto magis intelligẽdum est, non licere homini seipsum occidere, cum in eo quod scriptum est: Non occides, nihilo deinde addito, nec ipse utiq; cui præcipitur, intelligatur exceptus. Vnde quidam hoc præceptum etiam in bestias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc etiam nullum eorum liceat occidere. Cur non ergo & herbas & quicquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum quamuis non sentiat, dicitur uiuere: ac per hoc potest & mori, proinde etiam cum uis adhibetur, occidi. Vnde & Apostolus cum de huiuscemodi seminibus loqueretur: Tu, inquit, quod seminas non uiuificatur, nisi prius moriatur. Et in psalmo scriptum est: Occidit uites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cum audiuimus: Nõ occides, uirgultum uellere nefas ducimus, & Manichæorum errori insanissime acquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cum audimus: Non occides, si propterea non accipimus hoc dictum esse de frutetis: quia nullus est eis sensus, nec de† irrationalibus animãtibus, uolatilibus, natatilibus, ambulantibus, reptilibus: quia nulla nobis ratione sociantur, quam nõ eis datum est nobiscum habere cõmunem. Vnde iustissima ordinatione creatoris & uita & mors eorum nostris usibus subditur. Restat ut de homine intelligamus, quod dictum est: Non occides: non alterum ergo, nec te. Neq; enim qui se occidit, aliud quàm hominem occidit. C

Al. irrationabilibus.

De interfectionibus hominũ, quæ ab homicidij crimine excipiuntur. Cap. XXI

QVasdam uero exceptiones eadem ipsa diuina fecit autoritas, ut non liceat hominem occidi. Sed his exceptis quos deus occidi iubet, siue data lege, siue ad personã pro tempore expressa iussione. Non autem ipse occidit, qui ministerium† debet iubenti, sicut adminiculum gladius est utenti. Et ideo nequaq; contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum est: Non occides, qui deo autore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundũ eius leges, hoc est, iustissimæ rationis† imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solum non est culpatus crudelitatis crimine, uerum etiã laudatus est nomine pietatis, quod uoluit filium nequaq; scelerate, sed obedienter occidere. Et merito quæritur, utrũ pro iussu dei sit habẽdum quod Iepte filiam quæ patri occurrit, occidit, cum se immolaturum deo id uouisset, quod ei redeunti de prælio uictori primitus occurrisset. Nec Sanson aliter excusatur, quod seipsum cũ hostibus ruina domus oppressit: nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illũ miracula faciebat. His igitur exceptis, quos uel lex iusta generaliter, uel ipse fons iustitiæ deus specialiter occidi iubet, quisquis hominem uel seipsum, uel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur. D

Al. dat.

Al. imperio.

Quod nunquam possit mors uoluntaria ad magnitudinem animi pertinere. Cap. XXII

ET quicunque hoc in seipsis perpetrauerunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quanquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo recte nominatur, ubi quisq; non ualendo tolerare uel quæq; aspera, uel aliena peccata, seipsum interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non potest, uel duram sui corporis seruitutem, uel stultam uulgi opinionem. Maiorq; animus merito dicendus est, qui uitam ærumnosam magis potest ferre, quàm fugere: & humanum iudicium maximeq; uulgare, quod plerũq; caligine erroris inuoluitur, præ conscientiæ luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putandum est, cum sibi homo ingerit mortem, ille potius Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur: quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputauit, se præcipitem dedisse de muro, atq; ita ex hac uita emigrasse ad eã, quam credidit esse meliorem. Nihil enim urgebat, aut calamitatis, aut criminis, seu uerũ, seu falsum, quod non ualendo ferre se auferret, sed ad capessendã mortem, atq; ad huius uitæ

A uitæ suauia uincula rumpenda sola affuit animi magnitudo. Quod tamē magne potius factum esse q̃ bene, testis ei potuit esse Plato ipse, quē legerat: qui profecto id præcipue potissimumq́ fecisset, uel etiam præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ uidit, nequaq́ faciendum, quin etiam prohibendum esse iudicasset.

Quale exemplum sit Catonis, qui uictoriam Cæsaris non ferens, se interemit. Cap. XXIII

AT enim multi se interemerunt, ne in manus hostium peruenirent. Non modo quærimus utrum sit factum, sed utrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exēplis anteponenda est, cui quidem & exempla cōcordant: sed illa quæ tanto digniora sunt imitatione, quanto excellentiora pietate. Non fecerunt patriarchæ, non prophetæ, non apostoli: quia & ipse dominus Christus, quando eos si persecutionem paterentur fugere admonuit de ciuitate in ciuitatem, potuit admonere ut sibi manus inferrent, ne in manus persequentium peruenirent. Porrò si hoc ille non iussit, aut monuit, ut hoc modo sui ex hac uita emigrarent, quibus emigrantibus se mansiones æternas præparaturū esse promisit, quælibet exempla † ponant gentes quæ ignorant deum, manifestum est, hoc non licere colentibus unum uerum deum. Sed tamen illi etiam præter Lucretiam, de qua supra satis quod uidebatur diximus, non facile reperiunt de cuius autoritate præscribant, nisi illum Catonem, qui se Vticæ occidit: nō quia solus id fecit, sed quia uir doctus & probus habebatur, ut merito putaretur recte etiam fieri potuisse uel posse quod fecit. De cuius facto quid potissimum dicam, nisi quod amici eius docti quidā uiri, qui hoc fieri prudentius dissuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus esse censuerunt: quo demonstraretur non honestas turpia præcauens, sed infirmitas aduersa non sustinens. Hoc & ipse Cato in suo charissimo filio iudicauit. Nam si turpe erat sub uictoria Cæsaris uiuere, cur autor huius turpitudinis pater filio fuit, quē de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coëgit ad mortem? Nam si eum filium qui contra imperium in hostem pugnauerat etiam uictorem, laudabiliter Torquatus occidit, cur uictus uicto filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat contra imperium esse uictorem, quàm contra decus ferre uictorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse iudicauit sub uictore Cæsare uiuere, alioquin ab hac turpitudine paterno ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quod filium quantum amauit, cui parci à Cæsare & sperauit & uoluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris, ne ab illo etiam sibi parceretur, ut ipse Cæsar dixisse fertur, inuidit: aut ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

at. opponant.

B (margin letter beside "rare præcepit")

Quod in ea uirtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multo magis emineant Christiani. Cap. XXIIII

NOlunt autem isti contra quos agimus, ut sanctum uirū Iob, qui tam horrenda mala in sua carne perpeti maluit, quàm illata sibi morte omibus carere cruciatibus: uel alios sanctos ex nostris literis summa autoritate celsissimis, fideq́ dignissimis, qui captiuitatem dominationemq́ hostium ferre quàm sibi necem inferre maluerūt, Catoni præferamus: sed ex literis eorundem, illum Marco Catoni Marcum Regulum præferam. Cato enim nunquam Cæsarem uicerat, cui uictus dedignatus est subijci, & ne subijceretur à seipso elegit occidi. Regulus autem Pœnos iam uicerat, imperioq́ Romano Romanus imperator, non ex ciuibus dolendam, sed ex hostibus laudandam uictoriam reportauerat: ab eis tamen postea uictus, maluit eos ferre seruiendo, quàm eis se auferre moriendo. Proinde seruauit & sub Carthaginensium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione constantiam: nec uictum auferens corpus ab hostibus, nec inuictum animum à ciuibus. Nec quod se occidere noluit uitæ huius amore fecit. Hoc probauit, cum causa promissi iurisq́ iurandi ad eosdem hostes, quos grauius in senatu uerbis, quàm in bello armis offenderat, sine ulla dubitatione remeauit. Tantus itaq́ uitæ huius contemptor, cum sæuientibus hostibus, per quaslibet pœnas eam finire, quàm se ipse perimere

maluit, magnum scelus esse si se homo interimat, proculdubio iudicauit. Inter suos omẽs laudabiles & uirtutum insignibus illustres uiros non proferunt Romani meliorem, quẽ neq; felicitas corruperit: nam in tanta uictoria pauperrimus permansit, nec infelicitas fregerit. Nam ad tanta exitia reuertitur intrepidus. Porrò si fortissimi & præclarissimi uiri terrenæ patriæ defensores, deorumq; licet falsorum, non tamen fallaces cultores, sed ueracissimi etiam iuratores, qui hostes uictos more ac iure belli ferire potuerunt: hi ab hostibus uicti seipsos ferire noluerunt: & cum mortem minime formidarent, uictores tamen dominos ferre, quàm eam sibi inferre maluerunt: quanto magis Christiani uerũ deum colentes, & supernæ patriæ suspirantes ab hoc facinore temperabunt, si eos diuina dispositio uel probandos uel emendandos ad tẽpus hostibus subiugauerit, quos in illa humilitate nõ deserit, qui propter eos tam humiliter uenit altissimus: præsertim quos nullius militaris potestatis, uel talis militiæ iura constringũt, ipsum hostem† ferre superatum. C

aliàs, ferire.

Quod peccatum non per peccatum debeat declinari. Cap. XXV

QVis ergo tam malus error obrepit, ut homo se occidat, uel quia in eum peccauit, uel ne in eum peccet inimicus, cum uel peccatorem uel peccaturum ipsum occidere non audeat inimicum? At enim timendum est & cauendum, ne libidini hostili subditum corpus illecebrosa uoluptate animum alliciat consentire peccato. Proinde, inquiunt, non iam propter alienum, sed propter suum peccatũ, anteq; hoc quisq; cõmittat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, ut consentiat libidini carnis suæ, aliena libidine concitatæ, qui deo potius eiusq; sapientiæ q̃ corporis cõcupiscentiæ subiectus est. Veruntamen si detestabile facinus, & damnabile scelus est etiam seipsum hominem occidere, sicut ueritas manifesta ꝓclamat, quis ita desipiat, ut dicat: Iam nũc peccemus, ne postea forte peccemus: iam tunc perpetremus homicidium, ne forte postea incidamus in †adulterum? Nónne si tantum dominatur iniquitas, ut non innocentia, sed potius peccata elegantur, satius est incertum de futuro adulterium, quàm certum de præsenti homicidium? Nónne satius est flagitium cõmittere, quod pœnitendo sanetur, quàm tale facinus ubi locus salubris pœnitentiæ non relinquitur? Hoc dixi propter eos uel eas, quæ nõ alieni, sed proprij peccati deuitandi causa, ne sub alterius libidine etiam excitatæ suæ forte consentiant, uim sibi qua moriantur inferendam putant. Cæterum absit à mente Christiana, quæ deo suo fidit, in eoq; spe posita eius adiutorio nititur: absit, inquam, ut mens talis quibuslibet carnis uoluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. Quod si illa concupiscentialis inobedientia, quæ adhuc in membris moribundis habitat, præter nostræ uoluntatis legem quasi lege sua mouetur: quãto magis absq; culpa est in corpore nõ consentientis, si absq; culpa est in corpore dormientis. D

aliàs, in adulterium.

De his quæ fieri non licet, cum à sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint. Cap. XXVI

SEd quædam, inquiunt, sanctæ fœminæ tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitiæ deuitarent, in rapturum atq; necaturum se fluuium proiecerũt: eoq; modo defunctæ sunt, earumq; martyria in catholica ecclesia ueneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo iudicare. Vtrum enim ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, ut earum memoriam sic honoret, diuina persuaserit autoritas, nescio: & fieri potest, ut ita sit. Quid si enim hoc fecerunt non humanitus deceptæ, sed diuinitus iussæ: nec errantes, sed obedientes: sicut de Sansone† aliud nobis fas nõ est credere? Cũ autem deus iubet, seq; iubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen uocet? quis obsequium pietatis accuset? Sed non ideo sine scelere facit, quisquis deo immolare filium decreuerit: quia hoc Abraham etiam laudabiliter fecit. Nam & miles cum obediẽs potestati sub qua legitime constitutus est, hominem occidit: nulla ciuitatis suæ lege reus est homicidij, imò nisi fecerit, reus est imperij deserti atq; contempti. Quod si sua sponte atq; autoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaq; unde punitur si fecerit

aliàs, Aliud fas nõ est cr.

A fecerit iniussus, inde punietur nisi fecerit iussus. Quod si ita est iubente imperatore, quanto magis iubente creatore? Qui ergo audit, non licere se occidere, faciat si iussit, cuius non licet iussa cotemnere. Tantummodo uideat, utrum diuina iussio nullò nutet incerto. Nos per aurem conscientiam conuenimus, occultorum nobis iudicium non usurpamus. Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est. Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, uelut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata præterita, propter quæ magis hac uita opus est, ut possint pœnitendo sanari. Neminē uelut desiderio uitæ melioris, quæ post mortē speratur: quia reos suæ mortis, melior post mortem uita non suscipit.

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit. Cap. XXVII

RESTAT una causa de qua dicere cœperam, qua utile putatur ut se quisquam occidat, scilicet ne irruat in peccatum, uel blandiente uoluptate, uel dolore sæuiente. Quam causam si uoluerimus admittere, eousq; progressa perueniet, ut hortandi sint homines tunc se potius interimere, cum lauacro sanctæ regenerationis abluti, uniuersorum remissionē acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cauendi omnia futura peccata, cum sunt omnia deleta præterita. Quod si morte spontanea recte fit, cur non tunc potissimum fit? Cur baptizatus sibi quisquam parcit? Cur liberatum caput tot rursus uitæ huius periculis inserit, cum sit facillimæ potestatis illata sibi nece omnia deuitare, scriptumq; sit: Qui amat periculum, incidit in illud? Cur ergo amantur tot & tanta pericula, uel certe etiam si non amātur, suscipiuntur? Cur manet in hac uita, cui abscedere licitum est? An uero tam insulsa peruersitas cor euertit, & à consideratione ueritatis auertit: ut si se quisquam interimere debeat, ne unius captiuantis dominatu corruat in peccatum, uiuendum sibi existimet, ut ipsum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus† qualis sub uno domino formidatur, & innumerabilibus cæteris, sine quibus hæc uita non ducitur? Quid igitur causæ est, cur in eis exhortationibus tempora consumamus: quibus baptizatos alloquendo studemus accendere, siue ad uirginalem integritatem, siue ad continentiam uidualem, siue ad ipsam tori coniugalis fidem, cum habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia: ut quibuscunque post remissionem recentissimam peccatorum, arripiendam mortem, sibiq; ingerendam persuadere potuerimus, eos ad dominum saniores purioresq; mittamus? Porrò si quisquā hoc aggrediendum atq; persuadendum putat, non dico desipit, sed insanit. Qua tandem fronte homini dicit: Interfice te, ne paruis tuis peccatis adijcias grauius, dum uiuis sub domino barbaris moribus impudico, qui non potest nisi sceleratissime dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia uel etiam peiora committas, dum uiuis in mundo tot impuris uoluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profecto se occidere. Nam si hoc sponte faciendi ulla causa iusta esse posset, proculdubio iustior quàm ista non esset. Quia uero nec ista est, ergo nulla est. Non itaque uobis, ô fideles Christi, sit tædio uita uestra, si ludibrio fuit hostibus castitas uestra. Habetis magnam ueramq; consolationem, si fidam conscientiam retinetis, non uos consensisse peccatis eorum, qui in uos peccare permissi sunt.

B (margin) — al. qualibus.

Quo iudicio dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit. Cap. XXVIII

QVod si forte cur permissi sint quæritis, alta quidem est prouidentia creatoris mundi atq; rectoris, & inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles uiæ eius. Verūtamen interrogate fideliter animas uestras, †ne forte de isto integritatis & cōtinētiæ uel pudicitiæ bono, uos inflatius extulistis, & humanis laudibus delectatæ in hoc etiā aliqbus

aliâs, num forte, uel an forte.

inuidistis? Non accuso quod nescio, nec audio quod uobis interrogata corda uestra respondent. Tamen si ita esse respōderint, nolite mirari hoc uos amisisse, unde hominibus placere gestijstis: illud uobis remansisse, quod ostendi hominibus non potest. Si peccantibus non consensistis, diuinæ gratiæ, ne amitteretur, diuinum accessit auxilium: humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum successit opprobrium. In utroq; consolamini pusillanimes: illinc probatæ, hinc castigatæ: illinc iustificatæ, hinc emendatæ. Quarum uero corda interrogata respondent, nunquam se de bono uirginitatis uel uiduitatis uel coniugalis pudicitiæ superbisse, sed humilibus consentiendo, de dono dei cum tremore exultasse, nec inuidisse cuiq; paris excellentiam sanctitatis & castitatis: sed humana laude postposita, quæ tanto maior deferri solet, quanto est bonum rarius, quod exigit, laudem optasse potius, ut earum amplior numerus esset, quàm ut ipsæ in paucitate amplius eminerent. Nec istæ quidem, quæ tales sunt, si earum quoq; aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse causentur: nec ideo credant deum ista negligere, quia permittit quod nemo impune cōmittit. Quædam enim ueluti pondera malarum cupiditatum, & per occultum diuinum præsens iudicium relaxantur, & manifesto ultimo reseruantur. Fortassis autem istæ, quæ bene sibi sunt consciæ, non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen uim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, si hanc humilitatem in uastatione illa euasissent, extolli. Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malicia mutaret intellectum eorum, ita quiddam ab istis ui raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Vtrisq; igitur quæ de carne sua, quod turpem nullius essent perpessæ contactum, uel iam superbiebant, uel superbire, si nec hostium uiolentia contrectatæ essent, forsitan poterant: non ablata est castitas, sed humilitas persuasa. Illarum tumori occursum est† immanenti, istarum occursum est imminenti. Quanquam & illud non sit tacendum, quod quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit uideri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum: & tunc manere, si nullius libidine corpus attrectaretur: non autem esse positum in solo adiuto diuinitus robore uoluntatis, ut sit sanctum & corpus & spiritus: nec tale bonum esse, quod inuito animo non possit auferri. Qui error eis fortasse sublatus est. Cum enim cogitant qua conscientia deo seruierint, & fide inconcussa non de illo sentiunt, quod ita sibi seruientes, eumq; ita inuocantes deserere ullo modo potuerit,† quantumcunque illi castitas placeat, dubitare non possunt, uident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, ut hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit eis, & diligit in eis. C D

aliâs, manēti. *aliâs, quantumq;.*

Quid familia Christi respondere debeat infidelibus cum exprobrant, quod eam in furore hostium non liberauerit Christus. Cap. XXIX

HAbet itaq; omnis familia summi & ueri dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium uel labentium constitutam, uitamq; etiam ipsam temporalem minime pœnitendam, in qua eruditur ad æternam, bonisq; terrenis tanquam peregrina utitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi uero qui probitati eius insultant, eiq; dicunt, cum forte in aliqua temporalia mala deuenerint: Vbi est deus tuus? Ipsi dicant: Vbi sunt dij eorum, cum talia patiuntur: pro quibus euitandis eos uel colunt, uel colendos esse contendunt? Nam ista respondet: Deus meus ubique præsens est, ubique totus, nusquam inclusus: qui possit adesse secretus, abesse non motus. Ille cum me aduersis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedemque mihi æternam pro toleratis piẹ malis temporalibus seruat. Vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit saltem de dijs uestris, quanto† magis de deo meo, qui terribilis est super omnes deos, quoniam omnes dij gentium dæmonia, dominus autem cœlos fecit.

aliâs, minus.

Quod

A Quod pudendis prosperitatibus affluere uelint, qui de Christia nis temporibus conqueruntur. Cap. XXX

SI Nasica ille Scipio uester quondam pontifex uiueret, quem sub terrore belli Punici in suscipiendis Phrygijs sacris, cum uir optimus quæreretur, uniuersus senatus elegit, cuius os fortasse non auderetis aspicere, ipse uos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus aduersis de tēporibus querimini Christianis, nisi quia uestrā luxuriā cupitis habere securā, & pditissimis moribus remota omī molestiarū asperitate diffluere? Neq; em̄ ppterea cupitis habere pacē, & omī genere copiarū abūdare, ut his bonis honeste utamini, hoc est modeste, sobrie, tēperanter, pie, sed ut infinita uarietas uoluptatū insanis effusionibus exquirat: secūdisq; rebus ea mala oriant in moribus, quæ sæuientibus peiora sunt hostibus. At ille † Scipio pontifex maximus uester, ille iudicio totius senatus uir optimus, istā uobis metuens calamitatē, nolebat æmulā tunc imperij Romani Carthaginē di rui, & decernēti ut dirueretur cōtradicebat Catoni, timens infirmis animis hostē securitatē: & tanq; pupillis ciuibus idoneum tutorē, necessariū uidens esse terrorē. Nec eum sententia fefellit, re ipsa probatū est, q; uerum diceret. Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore Romanæ reipublicæ depulso & extincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuo subsecuta sunt, ut corrupta diruptaq; concordia, prius sæuis cruentisq; seditionibus, deinde mox malarum connexione causarum, bellis etiam ciuilibus tantæ strages æderentur, tantus sanguis effunderetur, tanta cupiditate proscriptionū ac rapinarum ferueret immanitas, ut Romani illi qui uita integriore mala metuebant ab hostibus, perdita integritate uitæ, crudeliora paterentur à ciuibus: eaq; ipsa libido dominādi, quæ inter alia uitia generis humani † meracior inerat uniuerso populo Romano, posteaq; in paucis potentioribus uicit, obtritos, fatigatosq; cæteros etiam iugo seruitutis oppressit.

Al. Scipio pō. uester.

Al. immoderatior.

Quibus uitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi. Cap. XXXI

B NAm quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perueniret? Honorum porrò continuandorum facultas non esset, nisi ambitio præualeret. Minime autem præualeret ambitio, nisi in populo auaritia luxuriaq; corrupto. Auarus uero luxuriosusq; populus secundis rebus effectus est, quas Nasica ille prouidentissime cauendas esse censebat, quando ciuitatem hostium maximam, fortissimam, opulentissimamq; nolebat auferri: ut † timore libido premeretur: libido pressa non luxuriaretur, luxuriaq; cohibita nec auaricia crassaretur. Quibus uitijs obseratis, ciuitati utilis uirtus floreret & cresceret, eiq; uirtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac prouidentissima patriæ charitate ueniebat, quod idem ipse uester pontifex maximus à senatu temporis illius, quod sæpe dictum est electus, sine ulla sententiarum † discrepantia uir optimus caueam theatri sanatum constituere molientem, ab hac dispositione & cupiditate cōpescuit: persuasitq; oratione grauissima, ne Græcā luxuriam uirilibus patriæ moribus paterent obrepere, & ad uirtutē labefactandā eneruandamq; Romanā peregrinæ cōsentire nequitiæ: tantumq; autoritate ualuit, ut eius uerbis cōmota senatoria puidentia, etiam subsellia, quibus ad horam cōgestis in ludorū spectaculo iam uti ciuitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quāto studio iste ab urbe Roma ludos ipsos scenicos abstulisset, si autoritati eorū, quos deos putabat, resistere auderet, quos esse noxios dæmones nō intelligebat: aut si intelligebat, placandos etiā ipsos potius, quàm contemnendos existimabat. Nondū enim fuerat declarata gentibus superna doctrina, quæ fide cor mundans ad cœlestia uel supercœlestia capescenda, humili pietate humanum mutaret affectum, & à dominatu superborum dæmonum liberaret.

Als, libidine pressa non luxuriaretur.

Aliàs, discretione.

De scenicorum institutione ludorum. Cap. XXXII

VEruntamen scitote qui ista nescitis: & qui uos ista scire dissimulatis, aduertite, qui aduersus liberatorem à talibus dominis liberati murmuratis: ludi scenici spectacula turpitudinum, & licentia uanitatum, non hominum uitijs, sed deorum uestrorum iussis

iussis Romæ instituta sunt. Tolerabilius diuinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos eiusmodi coleretis. Neq; enim erant illi dij suo pontifice meliores. Ecce attendite, si mens tam diu potatis erroribus ebria, uos aliquid sanum considerare permittit? Dij propter sedandam corporum pestilentiam ludos sibi scenicos exhiberi iubebãt: pontifex autem uester propter animorum cauendam pestilentiam ipsam, scenam construi prohibebat. Si aliqua luce mentis animum corpori præponitis, eligite quem colatis. Neq; enim & illa corporum pestilentia ideo conquieuit, quia populo bellicoso & solis antea ludis Circensibus assueto ludorum scenicorum delicata subintrauit insania, sed astutia spirituum nefandorum præuidens illam pestilentiam iam fine debito cessaturam, aliam longe grauiorem, qua plurimum gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curauit immittere, quæ animas miserorum tantis obcæcauit tenebris, tanta deformitate fœdauit, ut etiam modo, quod incredibile forsitan erit, si à nostris posteris audietur, Romana urbe uastata quos pestilentia illa possedit, atq; inde fugientes, Carthaginem peruenire potuerunt, in theatris quotidie certatim pro histrionibus insanirent. C

De uitiis Romanorum quos patriæ non correxit euersio. Cap. XXXIII

O Mentes amentes, quis est hic tantus non error, sed furor, ut exitium uestrum sicut audiuimus plangentibus orientalibus populis, & maximis ciuitatibus in remotissimis terris, publicum luctum mœroremq; ducentibus uos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multo insaniora quàm fuerant antea faceretis? Hanc animorum labem ac pestem, hanc probitatis & honestatis euersionem uobis Scipio ille metuebat, quando cõstrui theatra prohibebat: quando rebus prosperis uos facile corrumpi, atq; euerti posse cernebat: quando uos ab hostili terrore securos esse nolebat. Neq; enim censebat ille felicem esse rempublicam, stantibus mœnibus, ruentibus moribus, sed in uobis plus ualuit quod dæmones impij seduxerunt, quàm quod homines prouidi præcauerunt. Hinc est quod mala quæ facitis uobis imputare non uultis, mala uero quæ patimini Christianis temporibus imputatis. Neq; enim in uestra securitate pacatam rempublicam, sed luxuriam quæritis impunitam, qui deprauati rebus prosperis, nec corrigi potuistis aduersus. Volebat uos ille Scipio terreri ab hoste, ne in luxuriam flueretis, uos nec contriti ab hoste luxuriam repressistis, perdidistis utilitatem calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permansistis. Et tamen quod uiuitis dei est, qui uobis parcendo admonet, ut corrigamini pœnitendo: qui uobis etiam ingratis præstitit, ut uel sub nomine seruorum eius, uel in locis martyrum eius hostiles manus euaderetis. D

De clementia dei, quæ urbis excidium temperauit. Cap. XXXIIII

R Omulus & Remus Asylum constituisse perhibentur, quò quisquis confugeret ab omni noxa liber esset, augere quærentes creandæ multitudinem ciuitatis. Mirandũ in honorem Christi præcessit exemplum, hoc constituerunt euersores urbis, quod instituerant antea conditores. Quid autem magnum si hoc fecerunt illi, ut ciuium suorum numerus suppleretur, quod fecerunt isti, ut suorum hostium numerositas seruaretur? Hæc & alia, si qua uberius & cõmodius potuerit, respõdeat inimicis suis redempta familia domini Christi, & peregrina ciuitas regis Christi.

De latẽtibus inter impios ecclesiæ filijs, & de falsis intra ecclesiã Christianis. Ca. XXXV

M Eminerit sanè in ipsis inimicis latere ciues futuros, ne infructuosum uel apud ipsos putet, quod donec perueniat ad confessos, portat infensos: sicut ex illorum numero etiam dei ciuitas habet secum, q̃diu peregrinatur in mundo, connexos cõmunione sacramentorum: nec secum futuros in æterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt. Qui etiam cum ipsis inimicis aduersus deum, cuius sacramentum gerunt, murmurare non dubitant: modo cum illis theatra, modo ecclesias nobiscum replentes. De correctione autem quorundam etiam talium multo minus est desperandum, si apud apertissimos aduersarios prædestinati amici latitant, adhuc ignoti etiam sibi.

Perplexæ

A Perplexæ quippe sunt istæ duæ ciuitates in hoc seculo inuicemq́ permixtæ, donec ultimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procursu, & debitis finibus, quod dicẽdum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor expediam propter gloriam ciuitatis dei, quæ alienis à contrario comparatis clarius eminebit.

De quibus causis sequenti disputatione sit disserendum. Cap. XXXVI

SEd adhuc quædam mihi dicenda sunt aduersum eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem nostram referunt: quia dijs suis sacrificare prohibentur. Cõmemoranda enim sunt, quæ & quanta occurrere potuerunt: uel uidebuntur satis esse mala, quæ illa ciuitas pertulit, uel ad eius imperium prouinciæ pertinentes, anteq́ eorum sacrificia prohibita fuissent: quæ omnia proculdubio nobis tribuerẽt, si iam uel illis clareret nostra religio, uel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Deinde demonstrandum est, quos eorũ mores, & quam ob causam uerus deus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia: †quanq́ nihil eos adiuuerint hi, quos deos putant: quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Postremo aduersus eos dicetur, qui manifestissimis documentis confutati atq́ deuicti conantur asserere, non propter uitæ præsentis utilitatem, sed propter eam quæ post mortẽ futura est, colendos esse deos. Quæ, nisi fallor, quæstio multo erit operosior, & subtili disputatione dignior, ut & contra philosophos in ea disseratur: non quoslibet, sed qui apud illos excellentissima gloria clari sunt, & nobiscum multa sentiunt: & de animæ immortalitate, & quod deus uerus mundum condiderit, & de prouidentia eius, qua uniuersum quod condidit, regit. Sed quoniã & ipsi in illis quæ cõtra nos sentiunt, refellendi sunt: deesse huic officio nõ debemus, ut refutatis impijs cõtradictionibus pro uiribus, quas deus impertierit, asseramus ciuitatem dei, ueramq́ pietatem, & dei cultũ, in quo uno ueraciter sempiterna beatitudo ꝓmittit᷑. Hic itaq́ modus sit huius uoluminis, ut deinceps disposita ab alio sumamus exordio.

alias, quãq́

B FINIS.

D. AVRELII AVGVST. HIPPONEN. EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI, LIBER SECVNDVS.

De modo qui necessitati disputationis adhibendus est. Cap. I

SI RATIONI perspicuæ ueritatis infirmus humanæ consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinæ salubri languorem suũ tanquam medicinæ subderet, donec diuino adiutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multo sermone opus esset ad conuincendum quemlibet uanæ opinionis errorem, his qui recte sentiunt, & sensa uerbis sufficientibus explicant. Nunc uero quoniam ille est maior & tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos etiam post rationem plene redditam, quanta homini ab homine debetur: siue nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur: siue obstinatissima peruicacia, qua & ea quæ cernuntur, non feruntur, tanquam ipsam rationem ueritatemq́ defendunt, fit necessitas copiosius dicendi plerunq́ res claras, uelut eas non spectantibus intuendas, sed quodãmodo tangendas palpantibus & cõniuentibus offeramus. Et tamen quis disceptandi finis erit & loquendi modus, si respondendum esse respondentibus semper existimemus? Nam qui uel non possunt intelligere quod dicitur, uel tam duri sunt aduersitate mentis, ut etiam si intellexerint non obediant, respondent ut scriptum est, & loquuntur iniquitatem atq́ infatigabiliter uani sunt. Quorũ dicta contraria si totiens uelimus refellere, quotiens obnixa fronte statuerint, nõ curare quid dicant, dum quocũq́ modo nostris disputationibus contradicant, quàm sit infinitũ & ærumnosum & infructuosum uides. Quam obrem

obrem nec teipsum mi fili Marcelline, nec alios quibus hic labor noster in Christi charitate utiliter ac liberaliter seruit, tales meorum scriptorum uelim iudices, qui responsioné semper desiderent, cum his quæ leguntur audierint aliquid contradici, ne fiant similes earum muliercularum, quas cõmemorat Apostolus: Semper discentes, & ad ueritatis scientiam nunquam peruenientes. C

De his quæ primo uolumine expedita sunt. Cap. II

alĩs, resistendũ

SVperiore itaq; libro cũ de ciuitate dei dicere instituissem, unde hoc uniuersum opus illo adiuuante in manus sumptum est: occurrit mihi † respondendum esse primitus eis, qui hæc bella, quibus mundus iste conteritur, maximeq; Romanæ urbis recentem à barbaris uastationem Christiani religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis sacrificijs seruire dæmonibus: cũ potius hoc deberent tribuere Christo, quod ꝓpter eius nomen contra institutum moremq; bellorum eis quò confugerent, religiosa & amplissima loca barbari libera præbuerunt, atq; in multis famulatum debitum Christo: non solum uerum, sed etiam timore confictum: sic honorauerunt, ut quod in eos belli iure fieri licuisset, illicitum sibi esse iudicarent. Inde incidit quæstio cur hæc diuina beneficia etiam ad impios ingratosq; peruenerint: & cur illa itidem dura, quæ hostiliter facta sunt, pios cum impijs pariter afflixerint: Quam quæstionem per multa diffusam, in huius æui quotidianis, uel dei muneribus, uel hominum cladibus: quæ quoniam utraq; bene uel male uiuentibus permixte atq; indiscrete sæpe accidunt, solent multos mouere, ut pro suscepti operis necessitate dissoluerem, aliquantum immoratus sum, maxime ad consolandas sanctas fœminas & pie castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est: quod intulit uerecundiæ dolorem, etsi non abstulit pudicitiæ firmitatem, ne pœniteat eas uitæ † apud quas nõ est unde possit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos aduersis illis rebus affectos, & præcipue pudorem humiliatarum fœminarũ, quamuis castarum atq; sanctarũ, proteruitate impudentissima exagitant, cũ sint nequissimi & irreuerentissimi, longe ab eis ipsis Romanis degeneres: quorum præclara multa laudantur, & literarũ memoria celebrantur, imò illorum gloriæ uehementer aduersi. Romam quippe cura structã ueterum auctamq; laboribus, fœdiorem stantem fecerant quàm ruentem: quandoquidem in ruina eius lapides & ligna, in istorum autem uita omnia, non murorum, sed monumenta atq; ornamenta ceciderunt, cum funestioribus eorũ corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius urbis arderent. Quibus dictis, primũ terminaui librum: deinceps itaq; dicere institui, quanta mala ciuitas illa perpessa sit ab origine sua: siue apud seipsam, siue in prouincijs iam sibi subiectis, quæ omia Christianæ religioni tribuerent, si iam tũc euãgelica doctrina aduersus falsos & fallaces eorũ deos testificatione liberrima personaret. D

aliâs, uitæ quas nõ.

De assumenda historia, qua ostenditur, quæ mala acciderint Romanis, cum deos colerent, anteq; religio Christiana cresceret. Cap. III

MEmento autem me ista cõmemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorũ imperitia illud quoq; exortum est uulgare prouerbium: Pluuia defecit causa Christiani nominis. Sunt nanq; eorum qui studijs liberalibus instituti, amant historiam, qua facillime ista nouerunt. Sed ut nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant, se nosse dissimulant, atq; hoc apud uulgus affirmare nituntur, clades quibus per certa interualla locorum & temporum genus humanum oportet affligi, causa accidere nominis Christiani, quod contra deos suos ingenti fama & præclarissima celebritate per cũcta diffunditur. Recolant ergo nobiscum anteq; Christus uenisset in carne: anteq; eius nomen ea, cui frustra inuident, gloria populis innotesceret: quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter uarieq; contritæ sunt: & in his defendant si possunt deos suos, si propterea coluntur, ne ista mala patiantur cultores eorum, quorũ si quid nũc passi fuerint, nobis imputandũ esse cõtendũt. Cur enim ea quæ dicturus sum permiserũt accidere cultoribus suis anteq; eos declaratũ Christi nomen offenderet, eorumq; sacrificia prohiberet:

Quod,

A Quòd cultores deorum nulla unquam à dijs suis præcepta probitatis acceperint,& in sacris eorum turpia quæꝗ celebrauerint. Cap.IIII

PRimo ipsos mores ne pessimos haberent,quare dij eorum curare noluerunt? Deus enim uerus eos,à quibus non colebatur merito neglexit. Dij autem illi,à quorum cultu se prohiberi homines ingratissimi conqueruntur,cultores suos ad bene uiuendum quare nullis legibus adiuuerunt? Vtique dignum erat,ut quomodo isti illorum sacra,ita illi istorum uitam aut facta curarent. Sed respondetur,quod uoluntate propria quisꝗ malus est. Quis hoc negauerit? Veruntamen pertinebat ad consultores deos,uitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus suis,sed clara prædicatione præbere:per uates etiam conuenire atque arguere peccantes:palàm minari pœnas male agentibus,præmia recte uiuentibus polliceri. Quid unquam tale in deorum illorum templis,prompta & eminẽti uoce concrepuit? Veniebamus nos etiam aliquando adolescentes ad spectacula ludibriaꝗ sacrilegiorum:spectabamus arreptitios,audiebamus symphoniacos ludis turpissimis,qui dijs deabusꝗ exhibebantur:oblectabantur cœlesti uirgini & Berecynthiæ matri deorum omnium. Ante cuius lecticam die solenni lauationis eius,talia per publicum cantitabantur à nequissimis scenicis:qualia non dico matrem deorum,sed matrem qualiumcunꝗ senatorum,uel quorumlibet honestorum uirorum,imò uero qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana uerecundia,quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam proinde turpitudinem obscœnorum dictorum atque factorum,scenicos ipsos domi suæ proludẽdi causa corã matribus suis agere puderet,quam per publicum agebant coram deorum matre,spectante & audiente utriusꝗ sexus frequentissima multitudine. Quæ si illecta curiositate adesse potuit circumfusa,saltem offensa castitate debuit abire confusa. Quæ sunt sacrilegia,si illa erant sacra,aut quæ inquinatio,si illa lauatio? Et hæc fercula appellabantur,quasi celebraretur cõuiuium,quo uelut suis epulis immunda dæmonia pascerentur. Quis enim non sentiat cuiusmodi spiritus talibus obscœnitatibus delectentur:nisi uel nesciens utrum omnino sint ulli immundi spiritus deorum nomine decipientes:uel talem agens uitam,in qua istos potius quàm deum uerum & optet propicios,& formidet iratos.

De obscœnitatibus quibus mater deorum à cultoribus suis honorabatur. Ca.V

NEquaquam istos,qui flagitiosissimæ consuetudinis uitijs oblectari potius quàm obluctari student,sed illum ipsum Nasicam Scipionẽ,qui uir optimus à senatu electus est,cuius manibus eiusdem dæmonis simulachrum susceptum est,in urbemꝗ peruectum, habere de hac re iudicem uellem. Diceret nobis,utrum matrem suam tam optime de republica uellet mereri,ut ei diuini honores decernerentur:sicut & Græcos & Romanos aliasꝗ gentes constat quibusdam decreuisse mortalibus,quorum erga se beneficia magnipenderant,eosꝗ immortales factos atque in deorum numerum receptos esse crediderant. Profecto ille tantam felicitatem suæ matri,si fieri posset,optaret. Porrò si ab illo deinde quæreremus,utrum inter eius diuinos honores uellet illa turpia celebrari:nónne se malle clamaret,ut sua mater sine ullo sensu mortua iaceret,quàm ad hoc dea uiueret ut illa libenter audiret? Absit ut senator populi Romani ea mente præditus,qua theatrum ædificari in urbe fortium uirorum prohibuit,sic uellet coli matrem suam,ut talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona uerbis offenderetur. Nec ullo modo crederet uerecũdiam laudabilis fœminæ,ita in contrarium diuinitate mutari,ut honoribus eam talibus aduocarent cultores sui:qualibus conuitijs in quempiam iaculatis,quum inter homines uiueret nisi aures clauderet,sesesꝗ subtraheret,erubescerent pro illa & propinqui,& maritus,& liberi. Proinde talis mater deorum qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum uirum,Romanas occupatura mentes quæsiuit optimum uirum,non quem monendo & adiuuando faceret,sed quem fallendo deciperet:ei similis de qua scriptum est, Mulier autem uirorum preciosas animas captat:ut ille magnæ indolis animus hoc uelut diuino testimonio subli-

matus & uere se optimum existimans, ueram pietatem religionémq; non quæreret, sine qua omne quamuis laudabile ingenium superbia uanescit & decidit. Quomodo igitur nisi insidiose quæreret dea illa optimum uirum, quum talia quærat in suis sacris, qualia uiri optimi abhorrent suis adhiberi conuiuijs? C

Deos paganorum nunquam bene uiuendi sanxisse doctrinam. Cap. VI

HInc est, quod de uita & moribus ciuitatum atque populorum à quibus colebantur illa numina, non curarũt, ut tam horrendis eos & detestabilibus malis, non in agro & uitibus: non in domo atq; pecunia: non denique in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac pessimos fieri sine ulla sua terribili prohibitione permitterent. Aut si prohibebant, hoc ostẽdatur potius, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos, & arcana uelut religione traditos iactent, quibus uitæ probitas castitásq; discatur: sed demonstrentur uel commemorentur loca talibus aliquando conuẽticulis consecrata: non ubi ludi agerentur obscœnis uocibus & motibus histrionum, nec ubi Fugalia celebrarentur, effusa omnium licentia turpitudinum, & uere Fugalia, sed pudoris & honestatis: sed ubi populi audirent quid dij præceperint de cohibenda auaricia, ambitione frangenda, luxuria refrenanda: ubi discerent miseri, quod discendum Persius increpat dicens,

Discitéq; ô miseri, & causas cognoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnam uicturi gignimur, ordo
Quis datus, aut metæ quàm mollis flexus, & unde:
Quis modus argento, quid fas optare, quid asper
Vtile nummus habet: patriæ charisq; propinquis
Quantum elargiri deceat, quem te deus esse
Iussit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorum solebant præcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, sicut nos ostendimus ad hoc ecclesias institutas, quaquauersum religio Christiana diffunditur. D

Inutilia esse inuenta philosophica sine autoritate diuina, ubi quenquam ad uitia pronum magis mouet, quod dij fecerint, quàm quod homines disputauerint. Cap. VII

AN nobis forte philosophorum scholas disputationésq; memorabunt? Primo hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea iam Romana, quia & Græcia facta est Romana prouincia, non deorum præcepta sunt, sed hominum inuenta, qui utcunq; conati sunt ingenijs acutissimis præditi ratiocinando inuestigare, quid in rerum natura lati taret: quid in moribus appetendum esset atque fugiendum: quid in ipsis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid non esset consequens uel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna quantum diuinitus adiuti sunt, inuenerunt: quantum autem humanitus impediti sunt, errauerunt: maxime quum eorum superbiæ iuste prouidentia diuina resisteret, ut uiam pietatis ab humilitate in superna surgentem, etiam istorũ comparatione monstraret. Vnde postea nobis erit in dei ueri domini uoluntate disquirendi ac differendi locus. Veruntamen si philosophi aliquid inuenerunt, quod agendæ bonæ uitæ beatæq; adipiscendæ satis esse possit: quanto iustius talibus diuini honores decernerentur? Quanto melius & honestius in Platonis templo libri eius legerentur, quàm in templis dæmonũ Galli absciderentur, molles consecrarentur, insani secarentur, & quicquid aliud, uel crudele, uel turpe, uel turpiter crudele, uel crudeliter turpe in sacris talium deorum celebrari solet. Quanto satius erat ad erudiẽdam ad iustitiam iuuẽtutem publice recitari leges deorum, q̃ laudari inaniter leges atq; instituta maiorum? Omnes enim cultores talium deorum, mox ut eos libido perpulerit, feruenti, ut ait Persius, tincta ueneno, magis intuentur quid Iupiter fecerit, quàm quid docuerit Plato uel censuerit Cato. Hinc apud Terentium flagitio-

A flagitiosus adolescens spectat tabulam quandã pictam in pariete, ubi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danae misisse aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta autoritate adhibet patrocinium turpitudini suæ, quum in ea se iactat imitari deum. At quem deum, inquit? Qui templa cœli summo sonitu concutit. ego homuncio non facerem id? Ego uerò illud feci ac lubens.

De ludis scenicis, in quibus dij non offenduntur editione suarum turpitudinum, sed placantur. Cap. VIII

AT enim non traduntur ista sacris deorũ, sed fabulis poetarum. Nolo dicere illa mystica quàm ista theatrica esse turpiora. Hoc dico quod negantes conuincit historia, eosdem illos ludos in quibus regnant figmẽta poetarum, non per imperitum obsequium sacris deorum suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos, ut sibi solẽniter æderentur, & honori suo consecrarentur acerbe imperando, & quodammodo extorquendo fecisse. Quod in primo libro breui commemoratione perstrinxi. Nam ingrauescente pestilentia ludi scenici autoritate pont. Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur in agenda uita non ea sibi potius sectanda arbitretur, que actitantur ludis autoritate diuina institutis, quàm ea quæ scriptitantur legibus humano consilio promulgatis? Adulterum Iouem si poetæ fallaciter prodiderunt, dij utique casti, quia tantum nefas per humanos ludos confictum est, non quia neglectum irasci ac uindicare debuerunt. Et hæc sunt scenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet, & tragœdiæ, hoc est, fabulæ poetarum agendæ in spectaculis, multa rerum turpitudine, sed nulla saltem sicut alia multa uerborum obscœnitate compositæ: quas etiam inter studia quæ honesta ac liberalia uocantur, pueri legere & discere coguntur à senibus.

Quid Romani ueteres de cohibenda poetica licentia senserint, quam Græci deorum sequuti iudicium liberam esse uoluerunt. Cap. IX

B QVid autem hinc senserint Romani ueteres, Cicero testatur in libris quos de republica scripsit, ubi Scipio disputans ait, Nunquam comœdiæ nisi consuetudo uitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidem antiquiores uitiosæ suæ opinionis quandam conuenientiam seruauerunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod uellet comœdia nominatim uel de quo uellet diceret. Itaque sicut in eisdem libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, uel potius quem non uexauit, cui pepercit? Esto: populares homines improbos, in republica seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit, etsi huiusmodi ciues, à censore melius est quàm à poeta notari: sed Periclem quum iam suæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, uiolari uersibus, & eos agi in scena non plus decuit, quàm si Plautus, inquit, noster uoluisset, aut Næuius, Publio & Gneo Scipioni, aut Cæcilius Marco Catoni maledicere. Deinde paulo post, nostræ, inquit, contrà duodecim tabulæ quum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putauerunt, si quis actitauisset, siue carmen condidisset, quod infamiã faceret flagitiũm ue alteri. Præclare. Iudicijs enim ac magistratuum disceptatiõibus legitimis propositam uitam, non poetarum ingenijs habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege ut respondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto de republica libro ad uerbum excerpenda arbitratus sum, nõnullis propter faciliorem intellectum uel prætermissis, uel paululum commutatis. Multum enim ad rem pertinet quam molior explicare, si potero. Dicit deinde alia, & sic cõcludit hunc locum, ut ostendat ueteribus displicuisse Romanis, uel laudari quenquam in scena uiuum hominem, uel uituperari. Sed, ut dixi, hoc Græci quanquam inuerecundius, tamen cõuenientius licere uoluerunt, quum uiderent dijs suis accepta & grata esse opprobria, non tantum hominum, uerum & ipsorum deorum in scenicis fabulis: siue à poetis essent illa conficta: siue flagitia eorum uera commemorarentur & agerentur in theatris, atq; ab eorum cultoribus utinam solo risu, ac non etiam imitatione digna uiderentur. Nimis enim superbum fuit famæ par-

cere principum ciuitatis & ciuium, ubi suæ famæ parci numina noluerunt. Nam quod affertur pro defensione, non illa uera in deos dici sed falsa atq; conficta, idipsum est scelestius si pietatem consulas religionis: si autem malitiam dæmonum cogites, quid astutius ad decipiendum atq; callidius? Quum enim probrum iacitur in principem patriæ bonum atque utilem, nónne tanto est indignius quanto à ueritate remotius, & à uita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt, cum deo fit ista, tam nefaria tam insignis iniuria? C

Qua nocendi arte dæmones uelint uel falsa de se crimina uel uera narrari. Cap. X

SEd maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia, quæ non admiserunt, de se dici uolunt: dum tamen humanas mentes his opinionibus uelut retibus inducant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant: siue homines ista commiserint, quos deos haberi uolunt, qui humanis erroribus gaudent, pro quibus etiam se colendos mille nocendi fallendiq; artibus interponunt: siue etiam nullorum hominum illa crimina uera sint, quæ tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallacissimi spiritus, ut ad scelesta ac turpia perpetranda, uelut ab ipso cœlo traduci in terras, satis idonea uideatur autoritas. Quum igitur Græci talium numinum seruos se esse sentirẽt, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum sibi à poetis nullo modo putauerũt: uel dĳs suis etiam sic consimilari appetentes: uel metuentes, ne honestiorem famam ipsi requirẽdo, & eis se hoc modo præferendo, illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quod etiam scenicos actores earundem fabularum, non paruo ciuitatis suæ honore dignos existimarunt. Siquidem quod in eo quoque de republica libro commemoratur, Æschines ciuis Atheniensis, uir eloquẽtissimus, quum adolescens tragœdias actitauisset, rempublicam capessiuit: & Aristodemum tragicum item actorem maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt. Non enim consentaneũ putabatur, quum easdem artes eosdemq; scenicos ludos, etiam dĳs suis acceptos uiderent, illos per quos agerentur infamium loco ac numero deputari. D

De scenicis apud Græcos in reipublicæ administrationem receptis, eo quod placatores deorum iniuste ab hominibus spernerentur. Cap. XI

HÆc Græci turpiter quidem, sed sanè dĳs suis omnino congruenter, qui nec uitam ciuium lacerandam linguis poetarum & histrionum subtrahere ausi sunt, à quibus cernebant deorum uitam eisdem ipsis dĳs uolentibus & libẽtibus carpi: & ipsos homines, per quos ista in theatris agebantur, quæ numinibus quibus subditi erant, grata esse cognouerunt, non solum minime spernendos in ciuitate, uerum etiam maxime honorandos putauerunt. Quid enim causæ reperire possent, cur sacerdotes honorarẽt, quia per eos uictimas dĳs acceptabiles offerebant: & scenicos probrosos haberent, per quos illam uoluptatẽ siue honorem dĳs exhiberi petentibus, & nisi fieret irascentibus, eorũ admonitione didicerant: quum præsertim Labeo quem huiuscemodi rerum peritissimum prædicant, numina bona à numinibus malis, ista etiam cultus diuersitate distinguat: ut malos deos propiciari cædibus & tristibus supplicationibus asserat, bonos autem obsequĳs lætis atq; iocundis: qualia sunt, ut ipse ait, ludi, conuiuia, lectisternia. Quod totum quale sit, postea si Deus iuuerit, diligentius disseremus, nunc ad rem præsentem quod attinet disseramus: siue omnibus omnia tanquam bonis permixte tribuantur. neque enim esse decet deos malos, quum potius isti quia immundi sunt spiritus, omnes sint mali: siue certa discretione, sicut Labeoni uisum est, illis illa, istis ista distribuantur obsequia: competentissime Græci utrosque honore dignos ducunt, & sacerdotes per quos uictimæ ministrantur, & scenicos per quos ludi exhibentur. Ne uel omnibus dĳs suis si & ludi omnibus grati sunt, uel quod est indignius his quos bonos putant, si ludi ab eis solis amantur, facere conuincantur iniuriam.

A Quòd Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos, melius de se quàm de dijs suis senserunt. Cap. XII

AT Romani sicut in illa de republica disputatione Scipio gloriatur, probris & iniurijs poetarum subiectam uitam famamq́ habere noluerunt, capite etiam sancientes tale carmen condere si quis auderet: quod erga se quidem satis honeste constituerunt, sed erga deos suos superbe & irreligiose. Quos quum scirent, non solum patienter, sed etiam libenter poetarum probris maledictisq́ lacerari, se potius quàm illos huiuscemodi iniurijs indignos esse duxerunt: seq́ ab eis etiam lege munierunt, illorum autem ista etiam sacris solennitatibus miscuerunt. Itá ne tandem Scipio laudas hanc poetis Romanis negatam esse licentiam, ut cuiquam opprobrium infligerent Romanorum, quum uideas eos nulli deorum pepercisse uestrorum? itá ne pluris tibi habenda uisa est existimatio curiæ uestræ, quàm capitolij, imò Romæ unius quàm cœli totius, ut linguam maledicam in ciues tuos exercere poetæ etiam lege prohiberentur, & in deos tuos securi, tanta conuitia nullo senatore, nullo censore, nullo principe, nullo pontifice prohibente iacularentur? Indignum uidelicet fuit ut Plautus, aut Neuius, Publio, & Gneo Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni maledi ceret: & dignum fuit ut Terentius uester flagitio Iouis opt. maximi adolescentium nequitiam concitaret.

Debuisse intelligere Romanos, quòd dij eorum qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino. Cap. XIII

SEd responderet mihi fortasse si uiueret, Quomodo nos ista impunita esse nollemus, quæ ipsi dij sacra esse uoluerunt, quum ludos scenicos ubi talia celebrantur, dictitantur, actitantur, & Romanis moribus inuexerunt. & suis honoribus dicari exhiberiq́ iusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse dij ueri, nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minime deceret homines, miB niméque oporteret, si ludos expeterent agendos conuitijs Romanorum, quomodo quæso dij colendi putati? quomodo non detestãdi spiritus intellecti, qui cupiditate fallendi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itemque Romani quamuis iam superstitione noxia premerentur, ut illos deos colerent, quos uidebant sibi uoluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honorauerunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur, Quum artem ludicram scenamque totam in probro ducerent, genus hominum id non modo honore ciuium reliquorum carere, sed etiam tribu amoueri notatione censoria uoluerunt. Præclara sanè & Romanis laudibus annumeranda prudentia. Sed uellem se ipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim recte quisquis ciuium Romanorum esse scenicus elegisset, non solum ei nullus ad honorem dabatur locus, uerum etiam censoris nota tribum tenere propriam minime sinebatur. O animum ciuitatis laudis auidum, germanéque Romanum. Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore pelluntur, & ludi scenici deorum honoribus admiscentur? Illas theatricas artes diu uirtus Romana non nouerat: quæ & si ad oblectamentum uoluptatis humanæ quærerentur, & uitio morum irreperent humanorum, dij eas sibi exhiberi petiuerunt. Quomodo ergo abijcitur scenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notatur autor, si adoratur exactor? In hac controuersia Græci Romaniq́ concertant. Græci putant recte se honorare homines scenicos, quum colant ludorum scenicorum flagitatores deos. Romani uero hominibus scenicis, nec plebeiam tribum, quanto minus senatoriam curiam dehonestari sinunt. In hac disceptatione huiuscemodi ratiocinatio summam quæstionis absoluit. Proponunt Græci: Si dij tales colendi sunt, profecto etiam tales homines honorandi sunt. Assumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorandi sunt. Concludunt Christiani: Nullo igitur modo dij tales colendi sunt.

Meliorem fuisse Platonem, qui poetis lo/ cum in bene morata urbe non dederit, quàm hos deos, qui se ludis scenicis uoluerint hono/ rari. Caput XIIII C

DEinde quærimus, ipsi poetæ talium fabularum compositores, qui duodecim tabulá/ rum lege prohibentur famam lædere ciuium, tam probrosa in deos conuitia iaculan/ tes, cur non ut scenici habeātur inhonesti? Qua ratione rectum est, ut poeticorum figmen/ torum & ignominiosorum deorum infamentur actores, honorentur autores? An forte Platoni Græco potius palma danda est, qui cum ratione formaret, qualis esse ciuitas de/ beat, tanquam aduersarios ciuitatis poetas censuit urbe pellendos. Iste uero & deorum in/ al' fucari iurias indigne tulit, & *fuscari corrūpiq; figmentis animos ciuium noluit. Confer nunc Pla tonis humanitatem à ciuibus decipiendis poetas urbe pellentem, cum deorum diuinita/ te, honori suo ludos scenicos expetente. Ille, ne talia uel scriberentur, etsi non persuasit dis/ putando, tamen suasit leuitati lasciuiæq; Græcorum. Isti ut talia etiam agerentur, iubendo extorserunt grauitati & modestiæ Romanorum. Nec tantum hæc agi uoluerunt, sed sibi dedicari, sibi sacrari, sibi solenniter exhiberi. Cui tandem honestius diuinos honores decer/ neret ciuitas, utrum Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac homi/ num deceptione gaudentibus, quibus ille uera persuadere non potuit? Hunc Platonem La beo inter semideos commemorandum putauit: sicut Herculem, sicut Romulum. Semide/ os autem heroibus anteponit, sed utrosq; inter numina collocat. Veruntamen istum quem appellat semideum, non heroibus tantum, sed etiam dijs ipsis præferendum esse non dubi to. Propinquant autem Romanorum leges disputationibus Platonis: quando ille cuncta poetica figmenta condemnat: isti autem poetis adimunt saltem in homines maledicendi licentiam. Ille poetas ab urbis ipsius habitatione repellit: isti saltem autores poeticarum fa/ bularum à lædenda societate ciuitatis compescunt. Et si contra deos ludorum scenicorum D expetitores aliquid auderent, forte undique remouerent. Nequaquam igitur leges ad insti tuendos bonos, aut corrigēdos mores malos à dijs suis possent accipere Romani, siue spe/ rare, quos legibus suis uincunt atque conuincunt. Illi enim honori suo deposcunt ludos sce nicos, isti ab honoribus omnibus repellūt homines scenicos. illi celebrari sibi iubēt figmen tis poeticis opprobria deorum: isti ab opprobrijs hominum deterrent impudentiam poe tarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorū libidini restitit, & ab indole Romano/ rum quid perficiendum esset, ostendit: qui poetas ipsos uel pro arbitrio mentientes, uel ho minibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta uiuere noluit. Nos quidem Platonem, nec deum, nec semideum perhibe/ mus: nec ulli sancto āngelo summi dei, nec ueridico prophetæ, nec apostolo alicui, nec cuili/ bet Christi martyri, nec cuiquam Christiano homini comparamus, cuius nostræ senten/ tiæ ratio deo prosperante suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipsi uo/ lunt fuisse semideum, præferendum esse censemus, si non Romulo & Herculi: quamuis istum nec occidisse fratrem, nec aliquod perpetrasse flagitium quisquam historicorum uel poetarum dixit aut finxit: certe uel Priapo, uel alicui cynocephalo, postremo uel Fe bri: quæ Romani numina partim peregrina receperunt, partim sua propria sacrauerunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus, uel imminen/ tia prohiberent, uel insita extirpanda curarent dij tales, qui etiam seminanda & au/ genda flagitia curauerunt, talia uel sua, uel quasi sua facta per theatricas celebritates po/ pulis innotescere cupientes: ut tanquam autoritate diuina sua sponte nequissima libi/ do accenderetur humana: frustra hoc exclamante Cicerone, qui quum de poetis agens ad eos accessisset, Clamor, inquit, & approbatio populi quasi magni cuiusdam & sapi/ entis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus? quas inflammant cupiditates?

Quòd

A Quòd Romani quosdam sibi deos non ratione, sed adulatione instituerunt. Cap. XV

QVæ autem illis eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adulatio est? quando istum Platonem, quem semideum uolunt, tantis disputationibus laborantem, ne ab animi malis, quæ præcipue cauenda sunt, mores corrumperentur humani, nulla ædicula sacra dignum putarunt, & Romulum suum dijs multis prætulerũt: quamuis & ipsum semideum potius quàm deum uocauerunt, uelut secretior eorum doctrina commendat? Nam etiam flaminem illi instituerunt, quod sacerdotij genus adeo in Romanis sacris testante apice excelluit, ut tres solos flamines haberent tribus numinibus institutos: Dialem, Ioui: Martialem, Marti: Quirinalem, Romulo. Nam beneuolentia ciuium uelut receptus in cœlum Quirinus est postea nominatus: ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Iouis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est: ut pro magno sacerdotium quod Ioui tribuerunt, huic etiam hoc tribuerent, & Marti tanquam patri eius forsitan propter ipsum.

Quòd si dijs ulla esset cura iustitiæ ab eis Romani accipere debuerunt præcepta uiuendi potius quàm leges ab alijs hominibus mutuare. Cap. XVI

SI autem à dijs suis Romani uiuendi leges accipere potuissent, non aliquot annos post Romam conditam, ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen non ut acceperunt, tenuerunt, sed meliores & emendatiores facere conati sunt: quamuis Lycurgus Lacedæmonijs leges ex Apollinis autoritate se instituisse cõfinxerit. Quòd prudenter Romani credere noluerunt, propterea non inde acceperunt. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, quasdam leges quæ quidem regendæ ciuitati nequaquam sufficerent, condidisse fertur. Qui eis etiam multa sacra cõstituit: non tamen perhibetur easdem leges
B à numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala uitæ, mala morum: quæ ita magna sunt, ut his doctissimi eorum uiri etiam stantibus urbibus respublicas perire cõfirment: dij eorum ne suis cultoribus acciderent minime curarunt, imò uero ut augerentur, sicut supra disputatum est, omnimodo curauerunt.

De raptu Sabinarum, alijsq; iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana etiam laudatis uiguere temporibus. Cap. XVII

AN forte populo Romano propterea leges non sunt à numinibus constitutæ, quia, sicut Salustius ait, Ius bonumq; apud eos, non legibus magis quàm natura ualebat? Ex hoc iure ac bono credo raptas esse Sabinas. Quid enim iustius & melius, quàm filias alienas fraude spectaculi inductas, non à parentibus accipi, sed ui ut quisque poterat auferri? Nam si inique Sabini facerent negare postulatas, quanto fuit iniquius rapere non datas? Iustius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium corregionalibus & confinalibus suis negasset petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius ibi fieret, ibi Mars filium suum pugnantem iuuaret, ut coniugiorum negatorum armis ulcisceretur iniuriam, & eo modo ad fœminas quas uoluerat, perueniret. Aliquo enim fortasse iure belli iniuste negatas iuste uictor auferret. Nullo autem iure pacis non datas rapuit, & iniustum bellum cum earum parentibus iuste succẽsentibus gessit. Hoc sanè utilius feliciusq; successit. Quod etsi ad memoriam fraudis illius Circensiũ spectaculum mansit, facinoris tamen in illa ciuitate & imperio non placuit exemplũ: faciliusq; Romani in hoc errauerunt, ut post illam iniquitatem deum sibi Romulum cõsecrarent, q̃ ut fœminis rapiendis factum eius imitandũ, & lege ulla uel more permitterẽt. Ex hoc iure ac bono, post expulsum cum liberis suis regem Tarquiniũ, cuius filius Lucretiã stupro uiolenter oppresserat, Iunius Brutus consul, Lucium Tarquiniũ Collatinũ, maritum eiusdem Lucretiæ, collegã suum, bonum atq; innocentẽ uirum, propter nomẽ & propinquitatẽ Tarquiniorũ coegit magistratu se abdicare, nec uiuere in ciuitate permisit. Quod scelus fauente

uel patiente populo fecit, à quo populo consulatum idem Collatinus, sicut etiam ipse Brutus acceperat. Ex hoc iure ac bono Marcus Camillus illius temporis uir egregius, qui Veientes grauissimos hostes populi Romani post decennale bellum, quo Romanus exercitus toties male pugnando grauiter afflictus est, iam ipsa Roma de salute dubitante atque trepidante, facillime superauit, eorumque urbem opulentissimam cepit: inuidia obtrectatorum uirtutis suæ & insolentia tribunorum plebis reus factus, tam ingratam sensit quam liberauerat ciuitatem, ut de sua damnatione certissimus in exilium sponte discederet, & decem milibus æris absens etiam damnaretur, mox iterum à Gallis uindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare iam piget fœda & iniusta, quibus agitabatur illa ciuitas, quum potentes plebem sibi subdere conarentur, plebsque illis subdi recusaret, & utriusque partis defensores magis studijs agerent amore uincendi, quàm æquum & bonum quicquam cogitarent. C

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut securitate resolutis Salustij prodat historia. Cap. XVIII

ITaque habebo modum, & ipsum Salustium testem potius adhibebo: qui quum in laude Romanorum dixisset, unde nobis iste sermo exortus est, Ius bonúmque apud eos non legibus magis quàm natura ualebat, prædicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter ciuitas breui ætatis spacio plurimum creuit: Idem tamen in primo historiæ suo libro, atque eius exordio fatetur, etiam tunc quum ad consules à regibus esset translata respublica, post paruum interuallum, iniurias ualidiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasque in urbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus & maxima concordia populum Romanum inter secundum & postremum bellum Carthaginense commemorasset egisse: causámque huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset: unde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam seruandósque istos mores optimos, ut metu uitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Salustius, & ait, At discordia & auaricia, atque ambitio, & cætera sequundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt: ut intelligeremus etiam antea & oriri solere & augeri. Vnde subnectens cur hæc dixerit, Nam iniuriæ, inquit, ualidiorum, & ob eas discessio plebis à patribus aliæque dissensiones domi fuere, iam inde à principio: neque amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum cum Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides quemadmodum etiam illo breui tempore, ut regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur, metum dixit fuisse causam: quoniam metuebatur bellum, quòd rex Tarquinius regno atque urbe pulsus, Etruscis sociatus contra Romanos gerebat. Attende itaque, quid deinde contexat: Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, de uita atque tergo regio more consulere, agro pellere, & cæteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus sæuitijs & maxime fœnore oppressa plebs cum assiduis bellis tributũ simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Auentinum insedit. Tumque tribunos plebis, & alia sibi iura parauit: discordiarum & certaminis utrisque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tempore, id est, paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait, Ius bonumque apud eos non legibus magis quàm natura ualebat. Porrò si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica: quid iam de consequenti ætate dicendum aut cogitandum arbitramur, quum paulatim mutata, ut eiusdem historici uerbis utar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis uidelicet excidium? Quæ tempora ipse Salustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest, quantis malis morum, quæ sequundis rebus exorta sunt, usque ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. Ex quo tempore, ut ait, maiorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo iuuentus luxu atque auaricia corrupta est, ut D

A est,ut merito dicatur genitos esse,qui neque ipsi habere possent res familiares,neque alios pati. Dicit deinde plura Salustius de Syllæ uitijs,cæteraq́ꝫ fœditate reipublicæ:& alij scriptores consentiunt,quamuis eloquio multum impari. Cernis tamen,ut opinor,& quisquis aduerterit,facillime perspicit colluuiem morum pessimorum,quò illa ciuitas prolapsa fuerit,ante nostri superni regis aduentum. Hæc enim gesta sunt non solum ante quàm Christus in carne præsens docere cœpisset,uerum etiã ante quàm de uirgine natus esset. Quum igitur tot & tanta mala temporũ illorum uel tolerabiliora superius,uel post euersam Carthaginem intoleranda & horrenda dijs suis imputare non audeant,opiniones humanis mentibus unde talia uitia syluescerent,maligna astutia inserentibus: cur mala præsentia Christo imputant,qui doctrina saluberrima & falsos ac fallaces deos coli uetat,& istas hominum noxias flagitiosasq́ꝫ cupiditates diuina autoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo ubiq́ꝫ familiam suam sensim subtrahit: qua condat æternam,& non plausu uanitatis,sed iudicio ueritatis gloriosissimam ciuitatem.

De corruptione Romanæ reipublicæ,prius quàm cultum deorum Christus auferret. Cap. XIX

ECce Romana respublica,quod non ego primus dico,sed autores eorũ unde hæc mercede didicimus,tanto ante dixerunt,ante Christi aduentum paulatim mutata,& ex pulcherrima atque optima,pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi aduentum,post deletam Carthaginem,maiorum mores,non paulatim ut antea,sed torrentis modo præcipitati,adeo iuuentus luxu atque auaricia corrupta est. Legant nobis contra luxum & auariciã præcepta deorum suorum populo Romano data. Cui utinam tantum casta & modesta reticerent,ac non etiam ab illo probrosa & ignominiosa deposcerent,quibus per falsam diuinitatẽ perniciosam conciliarent autoritatem. Legant nostra,& per prophetas & per sanctum Euangelium,& per apostolicos actus & epistolas,tam multa B contra auariciam atque luxuriam,ubiq́ꝫ populis ad hoc congregatis,quàm excellenter,quàm diuine,non tanquam ex philosophorum concertationibus strepere,sed tanquam ex oraculis & de nubibus intonare:& tamen luxu atque auaricia,scenisq́ꝫ ac turpibus moribus ante aduentum Christi rempublicam pessimam ac flagitiosissimam factam,non imputãt dijs suis:afflictionem uero eius quamcunque isto tempore superbia delitiæq́ꝫ eorum perpessæ fuerint,religioni increpitãt Christianæ. Cuius præcepta de iustis probisq́ꝫ moribus, si simul audirent atq́ꝫ curarent reges terræ & omnes populi,principes & omnes iudices terræ,iuuenes & uirgines,seniores cum iunioribus,ætas omnis capax & uterq́ꝫ sexus,& quos Baptista Ioannes alloquitur exactores ipsi atque milites:& terras uitæ præsentis ornaret sua felicitate respublica,& uitæ æternæ culmen beatissime regnatura conscẽderet. Sed quia iste audit,ille contemnit,plaresq́ꝫ uitijs male blandientibus,quàm utili uirtutum asperitati sunt amiciores,tolerare Christi famuli iubentur:siue sint reges,siue sint principes,siue iudices,siue milites,siue prouinciales,siue diuites,siue pauperes,siue liberi,siue serui utriuslibet sexus,pessimam etiam,si ita necesse est,flagitiosissimamq́ꝫ rempublicam:& in illa angelorum quadam sanctissima atq́ꝫ augustissima curia,cœlestiq́ꝫ republica,ubi dei uoluntas lex est,clarissimum sibi locum etiam ista tolerantia comparare.

Quali uelint felicitate gaudere,& quibus moribus uiuere,qui tempora Christianæ religionis incusant. Cap. XX

VErum tales cultores & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitijs se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam non esse rempublicam. Tantum stet, inquiunt, tantum floreat copijs referta, uictorijs gloriosa, uel quod est felicius, pace secura sit. Et quid ad nos? Imò id ad nos magis pertinet, si diuitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur diuitibus pauperes causa saturitatis, atque ut eorum patrocinijs quieta inertia perfruantur:

fruantur, diuites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastus abutantur. Populi plaudant non consultoribus utilitatum suarum, sed uoluptatum largitoribus. Non iubeantur dura, non prohibeantur impura: reges non curent quàm bonis, sed quàm subditis regnẽt: prouinciæ regibus non tanquam rectoribus morum, sed tanquam rerum dominatoribus, & deliciarum suarum prouisoribus seruiãt, eosq; non synceriter honorent, sed nequiter ac seruiliter timeant. Quid alienæ uineæ potius, quàm quid suæ uitæ quisque noceat legibus aduertatur. Nullus ducatur ad iudices, nisi qui alienæ rei, domui, saluti, uel cuiquã inuito fuerit importunus, aut noxius. Cæterum de suis, uel cum suis, uel cum quibuscunq; uolentibus faciat quisque quod libet. Abundent publica scorta, uel propter omnes quibus frui placuerit, uel propter eos maxime, qui habere priuata non possunt. Extruantur amplissimæ atque ornatissimæ domus, opipara conuiuia frequententur, ubi cuique libuerit & potuerit die noctuq; ludatur, bibatur, uomatur, defluatur. Saltationes undique concrepent, theatra inhonestæ læticiæ uocibus, atq; omni genere siue crudelissimæ, siue turpissimæ uoluptatis exæstuent. Ille sit publicus inimicus, cui hæc felicitas displicet. Quisquis eam mutare uel auferre tentauerit, eum libera multitudo auertat ab auribus, euertat à sedibus, auferat à uiuentibus. Illi habeantur dij ueri, qui hanc adipiscendam populis procurauerint, adeptamq; seruauerint. Colantur ut uoluerint, ludos exposcant quales uoluerint, quos cum suis uel de suis possunt habere cultoribus: tantum efficiant ut huic felicitati nihil ab hoste, nihil à peste, nihil ab ulla clade timeatur. Quis hanc rempublicam sanus, non dicam Romano imperio, sed domui Sardanapali comparauerit? qui quondam rex ita fuit uoluptatibus deditus, ut in sepulchro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quæ libido eius etiam quum uiueret, hauriendo consumpserat. quem regem isti si haberent sibi in talibus indulgentem, nec in eis quicquam ulla seueritate aduersantem, huic libentius quàm Romani ueteres Romulo templum & flaminem consecrarent. C

Quæ sententia fuerit Ciceronis de Romana republica. Caput XXI

D

SEd si contemnitur, qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit: nec curant isti, quanta morum pessimorum ac flagitiosorum labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo ut consistat & maneat, audiant eam, non ut Salustius narrat pessimam ac flagitiosissimam factam, sed sicut Cicero disputat, iam tunc prorsus perisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem extinxerat, de republica disputãtem, quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Salustius, eam iam iamq; perituram, Eo quippe tempore disputatur, quo iam unus Gracchorum occisus fuit, à quo scribit seditiones graues cœpisse Salustius. Nam mortis eius fit in eisdem libris commemoratio. Quum autem Scipio in secundi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibijs atque cantu ipso ac uocibus, concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis: quem immutatum aut discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, isque concentus ex dissimillimarum uocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: sic ex summis, & medijs, & infimis interiectis ordinibus ut sonis, moderatam ratione ciuitatem consensu dissimillimorum concinere: & quæ harmonia à musicis dicitur in cantu, eam esse in ciuitate concordiam, arctissimum atque optimum in omni republica uinculum incolumitatis: eamque sine iustitia nullo pacto esse posse. Ac deinde quum aliquanto latius & uberius disseruisset, quantúmque prodesset iustitia ciuitati, quantúmque obesset si abfuisset: suscepit deinde Pilus unus eorum qui disputationi aderant: & poposcit ut hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur, ac de iustitia plura dicerentur, propter illud, quod iam uulgo ferebatur, rempublicam regi sine iniuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutiendam & enodandam esse, assensus est Scipio: responditque nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quo posset longius progredi, nisi esset confirmatum, non modo falsum esse illud, sine iniuria non posse: sed

A se:sed hoc uerissimum esse,sine summa iustitia rempublicam regi non posse. Cuius quæstionis explicatio,quum in diem consequentem dilata esset,in tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum,qui sentirent sine iniustitia regi non posse rempublicam:purgans se præcipue, ne hoc ipse sentire crederetur. Egitq; sedulo pro iniustitia contra iustitiam,ut hanc esse utilem reipublicæ,illam uero inutilem uerisimilibus rationibus & exemplis uelut conaretur ostendere. Tum Lælius rogantibus omnibus,iustitiam defendere aggressus est:asseruitq; quãtum potuit nihil tam inimicum quàm iniustitiã ciuitati,nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam. Qua quæstione quãtum satis uisum est pertractata,Scipio ad intermissa reuertitur,recolitq; suam atque commendat breuem reipublicæ definitionem,qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis,sed cœtum iuris consensu & utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas:atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est,rem populi,quum bene ac iuste geritur.siue ab uno rege,siue à paucis optimatibus,siue ab uniuerso populo. Quum uero iniustus est rex,quem tyrannum more Græco appellauit,aut iniusti optimates,quorum consensum dixit esse factionẽ:aut iniustus ipse populus,cui nomen usitatum non repperit,nisi ut etiam ipsum tyrãnum uocaret:non iam uitiosam sicut pridie fuit disputatũ,sed sicut ratio ex illis definitionibus cõnexa docuisset,omnino nullam esse rempublicam:quoniam non esset res populi,quum tyrannus eam factione capesseret:nec ipse populus iam populus esset,si esset iniustus:quoniam non esset multitudo,& iuris consensu,& utilitatis communione sociata,sicut populus fuerat definitus. Quãdo ergo respublica Romana talis erat,qualem illam describit Salustius,non iam pessima ac flagitiosissima,sicut ipse ait,sed omnino nulla erat:secundum istam rationem,quam disputatio de republica inter magnos eius principes tunc habita patefecit. Sicut etiam ipse

B Tullius non Scipionis,nec cuiusquam alterius,sed suo sermone loquens,testatur in principio quinti libri,commemorato prius Ennij poetæ uersu,quo dixerat,

Moribus antiquis res stat Romana uirisq;.

Quem quidem ille uersum,inquit,uel breuitate uel ueritate tanquam ex oraculo mihi quodam esse effatus uidetur. Nam neq; uiri,nisi ita morata ciuitas fuisset,neq; mores,nisi hi uiri præfuissent,aut fundare,aut tam diu tenere potuissent tantam & tam iuste lateq; imperantem rempublicam. Itaq; ante nostram memoriam,& mos ipse patrius præstantes uiros adhibebat,& ueterum morem ac maiorum instituta retinebãt excellentes uiri. Nostra uero ætas quum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam,sed euanescentem uetustate:non modo eam coloribus ijsdem quibus fuerat renouare neglexit,sed ne id quidẽ curauit,ut formã saltem eius & extrema tanquam liniamenta seruaret. Quid enim manet ex antiquis moribus,quibus ille dixit rem stare Romanam,quos ita obliuione obsoletos uidemus,ut non modo non colantur,sed etiam ignorentur? Nam de uiris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt uirorũ penuria,cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodãmodo dicenda causa est. Nostris enim uitijs non casu aliquo rempublicã uerbo retinemus,re ipsa uero iam pridem amisimus. Hæc Cicero fatebatur, longe quidem post mortem Affricani,quem in suis libris fecit de republica disputare,adhuc tamen ante aduentum Christi. Quæ si diffamata & præualescente religione Christiana sentirentur atque dicerentur,quis non istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dij eorum,ne tunc periret atque amitteretur illa respublica,quam Cicero longe antequàm Christus in carne uenisset,tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores eius,etiam illis antiquis uiris & moribus qualis fuerit, utrum in ea uiguerit uera iustitia:an forte nec tunc fuerit uiua moribus,sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens,quum eam præferret,expressit,sed aliâs,si Deus uoluerit,hæc uidebimus. Enitar enim suo loco ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis,

ceronis,quibus quid sit respublica,& quid sit populus,loquente Scipione breuiter posuit: C
attestantibus etiam multis,siue ipsius,siue eorum quos loqui fecit in eadem disputatio/
ne sententijs,nunquam illam fuisse rempublicam,quia nunquam in ea fuit uera iustitia.
Secundum probabiliores autem definitiones & pro suo modo quædam respublica fuit:&
melius ab antiquioribus Romanis,quàm à posterioribus administrata est. Vera au/
tem iusticia non est,nisi in ea republica,cuius conditor rectorꝗ Christus est:si etiam ipsam
rempublicā placet dicere,quoniam eam rem populi esse negare non possumus.Si autem
hoc nomen,quod alibi aliterꝗ uulgatum est,ab usu nostræ loquutionis est forte remo/
tius,in ea certe ciuitate est uera iustitia,de qua scriptura sancta dicit,Gloriosa de te dicta
sunt ciuitas Dei.

Quòd dijs Romanorum nulla unquam cura fuerit,ne malis mori/
bus respublica deperisset. Cap. XXII

SEd quod pertinet ad præsentem quæstionem,quamlibet laudabilem dicant istam fuis
se,uel esse rempublicam secundum eorum doctissimos autores,iam longe ante Christi
aduentum pessima ac flagitiosissima facta erat:imò uero nulla erat,atque omnino perie/
rat perditissimis moribus.Vt ergo non periret,dij custodes eius populo cultori suo dare
præcipue uitæ ac morum præcepta debuerunt:à quo tot templis,tot sacerdotibus,& sacrifi
ciorum generibus,tam multiplicibus uarijsꝗ sacris,tot festis solennitatibus,tot tantorũꝗ
ludorum celebritatibus colebãtur,ubi nihil dæmones nisi negocium suum egerunt:non cu
rantes quēadmodum illi uiuerent,imò curantes ut etiam perdite uiuerent,dum tamen ho
nori suo illa omnia metu subditi ministrarent.Aut si dederunt,proferatur,ostēdatur,lega/
tur,quas deorum leges illi ciuitati datas contempserint Gracchi,ut seditionibus cuncta tur
barent,quas Marius,& Cinna,& Carbo ut in bella etiam progrederentur ciuilia,causis ini/
quissimis suscepta,& crudeliter gesta,crudeliusꝗ finita:quas deniꝗ Sylla ipse,cuius uitam,
mores,facta describente Salustio,alijsꝗ historiæ scriptoribus,quis non exhorreat?Quis D
illam rempublicam non tunc perisse fateatur?An forte propter huiuscemodi ciuium mo/
res Virgilianam illam sententiam,sicut solent pro defensione suorum deorum opponere
audebunt?

Discessere omnes adytis,arisꝗ relictis
Dij,quibus imperium hoc steterat.

Primum si ita est,non habent,cur querãtur de religione Christiana,quod hac offensi eos
dij sui deseruerunt:quandoquidem maiores eorum iam pridem moribus suis ab urbis al/
taribus tam multos ac minutos deos,tanquàm muscas abegerunt.Sed tamen hæc numi/
num turba ubi erat,quum longe ante quàm mores corrumperentur antiqui,à Gallis Ro/
ma capta & incensa est?An præsentes forte dormiebant?Tunc enim tota urbe in hostium
potestate redacta,solus collis capitolinus remanserat:qui etiam ipse caperetur,nisi saltem
anseres dijs dormientibus uigilarent.Vnde penè in superstitionem Ægyptiorum bestias
auesꝗ colentium,Roma deciderat,quum anseri solennia celebrabãt.Verum de his aduen
titijs,& corporis potius quàm animi malis:quæ uel ab hostibus,uel alia clade accidunt,
nondum interim disputo.Nunc ago de labe morum,quibus primum paulatim decolora/
tis,deinde torrētis modo præcipitatis,tanta,quamuis integris tectis mœnibusꝗ,facta est
ruina reipublicæ,ut magni autores eorum eam tunc amissam non dubitent dicere.Recte
autem abscesserant ut amitterentur omnes adytis arisꝗ relictis dij,si eorum de bona uita
atque iustitia ciuitas præcepta contempserat.Nunc uero quales quæso dij fuerunt,si nolue/
runt cum populo cultore suo uiuere,quem male uiuentem non docuerunt bene uiuere?

Varietates rerum temporalium,non ex fauore,aut impugnatione
dæmonum,sed ex ueri dei pendere iudicio. Cap. XXIII

QVid quod etiam uidentur eorum affuisse cupiditatibus implendis,& ostenduntur
non præfuisse refrenandis?Qui enim Marium nouum hominē & ignobilem,cruen/
tissimum

A tissimum autorem bellorum ciuilium atque gestorem, ut septies consul fieret adiuuerũt, atque ut in septimo suo consulatu moreretur senex, ne in manus Syllæ futuri mox uictoris irrueret? Cur non etiam iuuerunt, ut à tantorum se compesceret immanitate facinorũ? Si enim ad hoc eum dij eorum non iuuerunt, non†paruum est, quod fatentur etiam non propicijs dijs suis posse accidere homini istam temporalem quam nimis diligunt tantam felicitatẽ: & posse homines, sicut fuit Marius, salute, uiribus, opibus, honoribus, dignitate, longæuitate cumulari, & perfrui dijs iratis: posse etiam homines, sicut fuit Regulus, captiuitate, seruitute, inopia, uigilijs, doloribus excruciari & emori dijs amicis. Quod si ita esse concedunt, compendio nihil eos prodesse, & coli superfluo confitentur. Nam si uirtutibus animi & probitati uitæ, cuius præmia post mortem speranda sunt, magis contraria ut populus disceret instituerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, uel eis quos oderunt nocent, uel eis quos diligunt prosunt, ut quid coluntur, ut quid tanto studio colendi requiruntur? Cur quia laboriosis tristibusque tẽporibus tanquam offensi abscesserint murmuratur, & propter eos Christiana religio conuicijs indignissimis læditur? Si autem habent in his rebus, uel beneficij, uel maleficij potestatem, cur in eis affuerunt pessimo uiro Mario, & optimo uiro Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelliguntur iniustissimi & pessimi? Quod si propterea magis timendi & colendi putantur, neque hoc putetur. Neque enim minus eos inuenitur Regulus coluisse, quàm Marius, nec ideo uita pessima eligenda uideatur, quia magis Mario quàm Regulo dij fauisse existimantur. Metellus enim Romanorum laudatissimus, qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporaliũ felix fuit, & Catilina pessimus oppressus inopia & in bello sui sceleris prostratus infelix: & uerissima atque certissima felicitate præpollent boni deum colentes, à quo solo conferri potest. Illa igitur respublica malis moribus cum periret, nihil dij eorum pro dirigendis uel corrigendis egerunt moribus, ne periret, imò deprauandis & corrumpendis addiderũt moribus, ut periret. Nec

B se bonos fingant, quod uelut offensi ciuium iniquitate discesserunt, prorsus ibi erant, produntur, conuincuntur, nec subuenire præcipiendo, nec latere tacendo potuerunt. Omitto quod Marius à miserantibus Minturnensibus Maricæ deæ in luco eius cõmendatus est, ut ei omnia prosperaret, & ex summa reuersus desperatione incolumis in urbem duxit crudelem crudelis exercitum. Vbi quàm cruenta, quàm inciuilis, hostilique immanior eius uictoria fuerit, eos qui scripserunt legant qui scire uolunt. Sed hoc, ut dixi omitto, nec Maricæ nescio cui tribuo Marij sanguineam felicitatem, sed occultæ potius prouidentiæ dei ad istorum ora claudenda, eosque ab erroribus liberandos, qui non studijs agunt, sed†nec prudenter aduertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantũ possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenã felicitatem, quæ sicut Mario malis etiam plerunque conceditur: nec eam rursus quasi malã arbitremur, cum etiam in ea multos pios ac bonos unius dei ueri cultores, inuitis dæmonibus præpolluisse uideamus: nec eosdem immundissimos spiritus, uel ꝓpter hæc ipsa bona maláue terrena propitiandos, aut timendos existimemus: quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiã illi non omnia, quæ uolunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur, cuius plene iudicia nemo comprehendit, nemo reprehendit iuste.

Al. paruũ, & mox. f. & etiam.

Als, hæc.

De Syllanis actibus quorum se dæmones ostentauerunt adiutores. Cap. XXIIII

SYlla certe ipse, cuius tempora talia fuerunt ut superiora, quorum uindex esse uidebat,†ne illius comparatione quererentur cum primum ad urbem cõtra Marium castra mouisset, adeo læta exta immolanti fuisse scribit Liuius, ut custodiri se Posthumius aruspex uoluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, dijs iuuantibus impleuisset. Ecce non discesserant adytis arisque relictis dij, quando de rerum euentu prædicebant, nihilque de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebant præsagiendo felicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cũ esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium† Titium ei mandatum est à Ioue, quod esset

Aliâs, uidebatur, illius.

Al. Tatium.

d Mithri-

Mithridatem superaturus,& factum est. Ac postea molienti redire in urbem,& suas amicorumq́ꝫ iniurias ciuili sanguine ulcisci, iterum mandatum est ab eodem Ioue per militem quendam legionis sextæ, prius se de te Mithridate pronunciasse uictoriam,& tunc promittere daturum se potestatem, qua recuperaret ab inimicis rempublicam non sine multo sanguine. Tum percontatus Sylla quæ forma militi uisa fuerit. Cum ille indicasset eam, recordatus eius est quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica uictoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest quare dij curauerint uelut felicia ista nunciare,& nullus eorum curauerit Syllam monendo corrigere, tãta mala facturum scelestis armis ciuilibus, qualia non solum fœdarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nempe intelliguntur dæmones, sicut sæpe iam dixi. Notumq́ꝫ nobis est in literis sacris, resq́ꝫ ipsæ satis indicant negocium suum agere, ut pro dijs habeantur, ut colantur, ut ea illis exhibeantur, quibus hi qui exhibent sociati, unam pessimam causam cũ eis habeant in iudicio dei. Deinde cum uenisset Tarentum Sylla, atqꝫ ibi sacrificasset, uidit in capite uitulini iecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Posthumius aruspex ille respondit præclaram ei uictoriam significari, iussitq́ꝫ ut extis illis solus uesceretur. Postea paruo facto interuallo seruus cuiusdam Lucij Pontij, uaticinando clamauit: A Bellona nũcius uenio, uictoria tua est Sylla. Deinde adiecit, arsurum esse capitolium. Hoc cum dixisset, continuo egressus è castris, postera die concitatior regressus est,& capitolium arsisse clamauit: arserat autem reuera capitolium. Quod quidem dæmoni & præuidere facile fuit,& cellerime nunciare. Illud sanè attende, quod ad causam maxime pertinet, sub qualibus dijs cupiant esse, qui blasphemant saluatorem, uoluntates fidelium à dominatu dæmonum liberantem. Clamauit homo uaticinando: uictoria tua est Sylla: atqꝫ ut id diuino spiritu clamasse crederetur, nunciauit etiam aliquid,& propè futurum,& mox factum. Vnde longe aberat per quem ille spiritus loquebatur, non tamen clamauit: ab sceleribus parce Sylla, quæ illic uictor tam horrenda cõmisit, cui corona aurea ipsius uictoriæ illustrissimum signum in uitilino iecore apparuit. Qualia signa si dij iusti dare solerent, ac non dæmones impij, profecto illis extis, nefaria potius atqꝫ ipsi Syllæ grauiter noxia mala futura monstrarent. Neqꝫ enim eius dignitati tantum profuit illa uictoria, quantum nocuit cupiditati. Qua factum est, ut immoderatius inhians,& secũdis rebus elatus, ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dij uere tristia uereq́ꝫ lugenda, non extis, non augurijs, non cuiusquam somnio uel uaticinio prænunciabant, magis enim timebant, ne corrigeretur, q̃ꝫ ne uinceretur. Imò uero satis agebant ut uictor ciuium gloriosus uictus atqꝫ captiuus,& nefandis uitijs,& per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictus subderet.

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitant homines cum in cõmittendis sceleribus quasi diuinam exempli sui interponunt autoritatem. Cap. XXV

ILlinc uero quis non intelligat, quis non uideat, nisi qui tales deos imitari magis eligit, q̃ꝫ diuina gratia ab eorum societate separari, quantum moliãtur maligni isti spiritus exemplo suo, uelut diuinam autoritatem præbere sceleribus? Quinetiam in quadã Campaniæ lata planicie, ubi non multo post ciuiles acies nefario prælio conflixerunt, ipsi inter se prius pugnare uisi sunt. Nanqꝫ ibi auditi sunt primum ingentes fragores, moxq́ꝫ multi se uidisse nunciarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna ubi destitit, uestigia quæque uelut hominum & equorum, quanta de illa conflictione exprimi poterant, inuenerũt. Si ergo ueraciter inter se numina pugnarũt, iam bella ciuilia excusantur humana, cõsideretur tamen quæ sit talium deorum uel malicia, uel miseria. Si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi ut sibi Romani bellando ciuiliter, tanquam deorum exemplo nullum nefas admittere uiderẽtur? Iam enim cœperant bella ciuilia,& aliqua nefandorũ præliorum strages execranda præcesserat. Iam multos mouerat, quod miles quidam dum occiso spolia detraheret fratrem nudato cadauere agnouit, ac detestatus bella ciuilia,& seipsum ibi perimens fraterno corpori adiunxit. Vt ergo tanti huius mali minime tæderet, sed

armorum

A armorum scelestorum magis magisq; ardor incresceret, mox hi dæmones, quos illi deos putant, & colendos ac uenerandos arbitrantur, inter se pugnantes hominibus apparere uoluerunt, ne imitari tales pugnas ciuica trepidaret affectio, sed potius humanum scelus diuino excusaretur exemplo. Hac astutia maligni spiritus etiam ludos, unde multa iam dixi, scenicos sibi dicari sacrariq; iusserunt, ubi deorum tanta flagitia theatricis canticis atq; fabularum actionibus celebrata sunt, ut quisquis eos talia fecisse crederet, & quisquis non crederet, sed tamen illos libētissime sibi talia uelle exhiberi cerneret, securus imitaretur. Ne quis itaq; existimaret in deos conuicia potius quàm eis dignum aliquid scriptitasse, ubicunq; illos inter se pugnasse poëtæ cōmemorarunt, ipsi ad decipiendos homines poëtarū carmina firmauerunt, pugnas uidelicet suas non solum per scenicos in theatro, uerū etiam per seipsos in campo humanis oculis exhibentes. Hæc dicere compulsi sumus, quoniā pessimis moribus ciuium, Romanā rempublicam iam antea perditam fuisse, nullamq; remansisse ante aduentum domini nostri Iesu Christi, autores eorū dicere & scribere minime dubitauerunt. Quam perditionem dījs suis non imputant, qui mala transitoria quibus mali, siue inuoluantur, siue euadant, pereunt, & in quibus boni siue uiuant, siue moriantur, perire non possunt, Christo nostro imputant: cum Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcipiat contra perditos mores: dīj uero ipsorū nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa republica ne periret, imò eosdem mores uelut suis exemplis autoritate noxia corrumpendo egerunt potius ut periret. Quam non ideo, ut arbitror, tunc perisse quisquam iam dicere audebit, quia

Discessere omnes adytis arisq; relictis Dīj:

uelut amici uirtutibus conuicijs hominum offenderentur, quia tot signis extorum, auguriorum, uaticiniorum quibus se tanq; præscios futurorum adiutoresq; præliorum iactare & cōmendare gestiebant, conuincuntur fuisse præsentes, qui si uere abscessissent, mitius Ro-

B mani in bella ciuilia suis cupiditatibus, quàm illorum instigationibus exarsissent.

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores cum palàm in sacris eorum omnis nequitia disceretur. Cap. XXVI

QVæ cum ita sint, cum palàm aperteq; turpitudines crudelitatibus mixtæ, & opprobria numinū & crimina, siue prodita, siue cōficta ipsis exposcētibus, & nisi fierent irascentibus, & iā certis & statis solēnitatibus cōsecrata illis, & dicata claruerint, atq; ad omniū oculos ut imitanda proponerentur, spectanda processerint, quid est quod ījdem ipsi dæmones, qui se huiuscemodi uoluptatibus, immundos spiritus se esse confitentur, qui suis flagitijs & facinoribus, siue indicatis, siue simulatis, eorumq; sibi celebratione petita ab impudentibus, extorta à pudentibus, autores se uitæ scelestæ immundæq; testantur? Perhibentur tamen in † abditis suis secretisq; penetralibus dare quædam bona præcepta de moribus quibusdam, uelut electis sacratis suis. Quod si ita est, hoc ipso callidior aduertenda est, & conuincenda malitia spirituum noxiorum. Tanta enim uis est probitatis & castitatis, ut omnis uel penè omnis eius laude moueatur humana natura, nec usqueadeo sit turpitudine uitiosa, ut totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quemadmodum scriptum in nostris literis nouimus, transfiguret in angelos lucis, non implet negocium deceptionis. Foris itaque populis celeberrimo strepitu impietas impura circunsonat, & intus paucis castitas simulata uix sonat. Præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis. Decus latet, & dedecus patet. Quod malū geritur, omnes conuocat spectatores: quod bonum dicitur, uix aliquos inuenit auditores. Tanquam honesta erubescenda sint, & inhonesta glorianda. Sed ubi hoc nisi in dæmonum templis? ubi nisi in fallaciæ diuersorijs? Illud enim fit ut honestiores, qui pauci sunt, capiantur, hoc autem ne plures qui sunt turpissimi, corrigantur. Vbi & quando sacrati cœlestis audiebant castitatis præcepta, nescimus, ante ipsum tamen delubrum ubi simulachrum illud locatum conspiciebamus, uniuersi undiq; cōfluentes, & ubi quisq; poterat stantes, ludos qui agebantur

† aliàs, adytis.

intentissimi spectabamus, intuentes alternante conspectu, hinc meretriciam pompam, illinc uirginem deam, illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari. Nō ibi pudibundos mimos, nullam uerecundiorem scenicā uidimus, cuncta obscœnitatis implebantur officia. Sciebatur uirginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domū matrona doctior reportaret. Nonnullæ pudentiores auertebant faciem ab impuris motibus scenicorum, & artem flagitij uidere erubescentes furtiua intentione discebant. Hominibus nanqꝫ uerecundabantur, ne auderent impudicos gestus ore libero cernere, sed multo minus audebant sacra eius, quam uenerabantur casto corde damnare. Hoc tamen palàm discendum præbebatur in templo, ad quod perpetrandum saltem secretum quærebatur in domo. Mirum nimium si ullus ibi erat pudor mortalium, quo humana flagitia non libere homines cōmitterent, quæ apud deos etiā religiose discerēt, iratos habituri, nisi etiam exhibere curarent. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitat mentes, & instat faciendis adulterijs, & pascitur factis, nisi qui etiam sacris talibus oblectatur, constituens in templis simulachra dæmonum, amans in ludis simulachra uitiorum, susurrans in occulto uerba iusticiæ, ad decipiendos etiam paucos bonos, frequentans in aperto inuitamenta nequitiæ, ad possidendos innumerabiles malos? C

Quanta euersione publicæ disciplinæ Romani dijs suis placandis sacrauerint obscœna ludorum. Cap. XXVII

VIr grauis & philosophus Tertullius, ædilis futurus, clamabat in auribus ciuitatis, inter cætera sui magistratus officia, sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam. Qui ludi tanto deuotius, quanto turpius celebrari solent. Dicit in alio loco iam consul in extremis periculis ciuitatis, & ludos per decem dies factos: neque rem ullam quæ ad placandos deos pertineret prætermissam, quasi non satius erat tales deos irritare tēperantia, quàm placare luxuria: & eos honestate etiam ad inimicitias prouocare, quàm tanta deformitate lenire. Neque enim grauius fuerant qualibet crudelissima immanitate nocituri homines, propter quos placabantur, quam nocebant ipsi cum uitiositate fœdissima placarentur. Quandoquidem ut auerteretur, quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dij conciliabantur, quo uirtus debellaretur in mentibus, qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudētissimam, nequissimam, immundissimam, cuius actores laudanda Romanæ uirtutis indoles honore priuauit, tribu mouit, agnouit turpes, fecit infames. Hanc, inquam, pudendam ueræqꝫ religioni aduersandam & detestandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc ignominiosa deorum facta scelerate turpiterqꝫ conficta, uel sceleratius turpiusqꝫ cōmissa, oculis & auribus publicis ciuitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat, & ideo non solum illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat. Non illud nescio quid uelit bonum uel honestum, quod tam paucis & tam occulte dicebatur: si tamen dicebatur, ut magis ne innotesceret quàm ne non fieret, timeretur. D

De Christianæ religionis salubritate. Cap. XXVIII

AB istarum immundissimarum potestatum tartareo iugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri queruntur: & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu altius obstrictiusqꝫ oppressi, quia populi confluunt ad ecclesias casta celebritate, honesta utriusque sexus discretione: ubi audiunt, quàm bene hic ad tēpus uiuere debeant, ut post hanc uitam beate semperqꝫ uiuere mereantur. Vbi sancta scriptura iusticiæqꝫ doctrina, de superiore loco in conspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium, & qui non faciunt, audiant ad iudicium. Quò etsi ueniunt quidam talium præceptorū irrisores, omnis eorū petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore uel, pudore, comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandū imitandumqꝫ proponitur, ubi

A ubi ueri dei, aut præcepta insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

De abijciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos. Cap. XXIX

HÆc potius concupisce ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scæuolarum, Scipionum, Fabriciorum: hæc potius concupisce, hæc ab illa turpissima uanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne. Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non nisi uera pietate purgatur atq; perficitur, impietate autem disperditur & punitur. Nunc iam elige quid sequaris, ut non in te, sed in deo uero sine ullo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis affuit, sed occulto iudicio diuinæ prouidentiæ, uera religio, quam eligeres, defuit. Expergiscere, dies est, sicut experrecta es in quibusdam, de quorum uirtute perfecta, & pro fide uera passionibus gloriamur, qui usq; quaq; aduersus potestates inimicissimas confligentes, easq; fortiter moriendo uincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad hanc patriam te inuitamus, & exhortamur, ut eius adijciaris numero ciuium, cuius quodam modo asylum est uera remissio peccatorum. Nõ audias degeneres tuos Christo Christianisúe detrahentes & accusantes uelut tempora mala, cum quærant tempora, non quibus sit quieta uita, sed potius secura nequitia. Hæc tibi nunquam, nec pro terrena patria placuerunt. Nunc iam cœlestem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea ueraciter semperq; regnabis. Illic enim tibi non Vestalis focus, non lapis Capitolinus, sed deus unus & uerus, qui nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit. Noli deos falsos fallacesq; requirere, abijce potius, atq; contemne in ueram emicans libertatem. Non sunt dij, maligni sunt spiritus, quibus æterna tua felicitas pœna est. Non tam Iuno Troianis à quibus carnalem originem ducis, arces uidetur inuidisse Romanas, quàm isti dæmones, quos adhuc deos putas, omni generi hominum sedes inuident sempiternas. Et tu ipsa non parua ex parte de talibus spiritibus iudicasti, quando ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse uoluisti. Patere asseri libertatem tuam aduersus immundos spiritus, qui tuis ceruicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrandam ignominiam suam. Actores criminũ diuinorũ remouisti ab honoribus tuis, supplica deo uero, ut à te remoueat illos deos, qui delectãtur criminibus suis, siue ueris, quod ignominiosissimum est, siue falsis, quod maliciosissimum est. Bene quod tua sponte histrionibus & scenicis societatem ciuitatis patere noluisti, euigila plenius, nullo modo his artibus placatur diuina maiestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos qui talibus delectantur obsequijs haberi putas in numero sanctarum cœlestium potestatum, quum homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcunq; ciuium Romanorum? Incomparabiliter superna est ciuitas clarior: ubi uictoria, ueritas: ubi dignitas, sanctitas: ubi pax, felicitas: ubi uita, æternitas. Multo minus habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam peruenire desideras ciuitatem, deuita dæmonum societatem.

B

Indigne ab honestis colũtur, qui per turpes placant: sic isti à tua societate remoueantur purgatione Christiana, quomodo illi à tua dignitate remoti sunt notatione censoria. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui uolunt, & de malis carnalibus quæ sola perpeti nolunt: quod neque in his habeant, quam putantur habere isti dæmones potestatem. Quanquam si haberent, deberemus potius ista cõtemnere, quàm propter ista eos colere, & eos colendo ad ea quæ nobis inuident peruenire non posse. Tamen nec in istis eos hoc ualere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt. Deinceps uidebimus, ut hic sit huius uoluminis modus.

FINIS.

D. AVRELII AVGVST. HIPPONEN. EPISCOPI AD MARCELLINVM DE CIVITATE DEI, LIBER TERTIVS. C

De aduersitatibus quas soli mali metuunt,& quas semper passus est mundus dum deos coleret. Cap. I

AM SATIS dictum esse arbitror,de morum malis,& animorum,quæ præcipue cauenda sunt,nihil deos falsos populo cultori suo,quo minus eorum malorum agere premeretur,subuenire curasse,sed potius,ut maxime premeretur egisse. Nunc de illis malis uideo dicendum,quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, expoliatio, captiuitas, trucidatio, & si qua similia,iam in primo libro cōmemorauimus. Hæc em̄ sola mali deputant mala,quæ non faciunt malos:nec erubescūt inter bona quæ laudant,ipsi mali esse qui laudant,magisq́ꝫ stomachantur si illa mala habeant,quàm si malam uitam. Quasi hoc sit hominis maximum bonum habere bona omnia præter seipsum:sed neqꝫ talia mala,quæ isti sola formidant,dij eorum quando ab eis libere colebantur,ne illis acciderent,obstiterunt. Cum enim uarijs per diuersa loca temporibus ante aduentum redemptoris nostri, innumerabilibus nōnullis etiam incredibilibus cladibus genus cōteretur humanum,quos alios quàm istos deos mundus colebat,excepto uno populo Hebræo,& quibusdam extra ipsum populū, ubicunqꝫ gratia diuina digni occultissimo atqꝫ iustissimo dei iudicio fuerunt? Verum ne nimium longum faciam,tacebo aliarum usqꝫquaqꝫ gentiū mala grauissima:quod ad Romam pertinet,Romanumq́ꝫ imperium tātum eloquar,id est,ad ipsam proprie ciuitatem, & quæcunqꝫ illi terrarum,uel societate coniunctæ,uel cōditione subiectæ sunt,quæ sint perpessæ ante aduentum Christi,cum iam ad eius quasi corpus reip. pertinerent. D

An dij qui,& à Romanis & à Græcis similiter colebantur, causas habuerint quibus Ilium paterentur excidere. Cap. II

PRimum ipsa Troia uel Ilium,unde origo est populi Romani,neque enim prætereundum,aut dissimulandum est,quod & in primo libro attigi,eosdem habens deos & colens,cur à Græcis uictum,captum,atqꝫ deletum est? Priamo,inquiunt, sunt reddita Laomedontæa paterna periuria.Ergo uerum est quod Apollo atqꝫ Neptunus eidem Laomedonti mercenarijs operibus seruierunt.Illis quippe promisisse mercedem, falsumq́ꝫ iurasse perhibetur.Miror Apollinem nominatum diuinatorem in tanto opificio laborasse, nescientem quod Laomedon fuerat promissa negaturus.Quanquam nec ipsum Neptunum patruum eius,fratrem Iouis,regem maris decuit ignarum esse futurorū. Nam hunc Homerus de stirpe Æneæ,de cuius posteris Roma est,cum ante illam urbem conditam idem poëta fuisse dicatur,inducit magnum aliquid diuinantem, quem etiam nubes rapuit,ut dicit,ne ab Achille occideretur cuperet,quum uertere ab imo, quod apud Vergilium confitetur:

Structa suis manibus periuræ mœnia Troiæ.

Nescientes igitur tanti dij & Neptunus & Apollo Laomedontem sibi negaturū esse mercedem,structores mœnium Troianorum gratis & ingratis fuerunt. Videant ne grauius sit tales deos credere,quàm dijs talibus peierare.Hoc enim nec ipse Homerus facile credidit,qui Neptunum quidem contra Troianos,Apollinem autem pro Troianis pugnantem facit,cum illo periurio ambos fabula narrat offensos.Si igitur fabulis credunt, erubescant talia colere numina:Si fabulis non credunt,non obtendant Troiana periuria,aut mirentur deos periuria punisse Troiana,amasse Romana. Vnde enim coniuratio Catilinæ in tanta tamq́ꝫ corrupta ciuitate,habuit etiam eorum grandem copiam,quos manus atqꝫ lingua periurio,aut sanguine ciuili alebat? Quid enim aliud toties senatores corrupti in iudicijs,

A ciis,toties populus in suffragiis,uel in quibusq; causis, quæ apud eum concionibus agebantur,nisi etiam peierando peccabant? Nam corruptissimis moribus ad hoc mos iurandi seruabatur antiquus,non ut à sceleribus metu religionis prohiberentur,sed ut periuria quoq; sceleribus cæteris adderentur.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio,quod inter ipsos traditur frequentatum. Cap. III

NVlla itaq; causa est,quare sint dii,quibus,ut dicunt,steterat illud imperiũ,cum à Græcis præualentibus probentur uicti,Troianis peierantibus fingantur irati.Nec adulteri Paridis,ut rursus à quibusdam defenduntur,ut Troiam desererent,succensuerunt. Autores enim doctoresq; peccatorum esse assolent,non ultores. Vrbem Romam,inquit Salustius,sicuti ego accepi, cōdidere atq; habuere in initio Troiani:qui Ænea duce profugi,incertis sedibus uagabantur.Si ergo adulterium Paridis uindicandum numina censuerunt, magis in Troianis,aut etiam in Romanis puniendũ fuit,quia Æneæ mater hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant,qui in sua socia Venere nō oderant,ut alia omittam,quod cum Anchise cōmiserat,ex quo Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao,illud autem concedente Vulcano? Dii enim credo non zelant coniuges suas,usq; adeo ut eas etiam cum hominibus dignentur habere cōmunes.Irridere fabulas fortassis existimor,nec grauiter agere tanti ponderis causam.Nō ergo credamus, si placet,Æneam esse Veneris filium.Ecce concedo,si nec Romulus Martis: Si autem illud,cur non & illud? An deos fas est hominibus fœminis,mares autē homines deabus misceri nefas? Dura,uel potius nō credenda conditio,quod ex iure Veneris in cōcubitu Marti licuit, hoc in iure suo ipsi Veneri nō licere.At utrũq; firmatũ est autoritate Romana.Neq; enim minus credidit recentior Cæsar auiam Venerem,q̃ patrē antiquior Romulus Martem.

De sententia Varronis,qua utile esse dixit,ut se homines ex diis genitos mentiantur. Cap. IIII

B DIxerit aliquis:Itá ne tu ista credis? Ego uero ista non credo. Nam & uir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse,quamuis non audenter,neq; fidenter,penè tamen fatetur.Sed utile esse ciuitatibus dicit,ut se uiri fortes etiam si falsum sit,ex diis genitos esse credant:ut eo modo animus humanus uelut diuinæ stirpis fiduciam gerens,res magnas aggrediendas præsumat audacius:agat uehementius:& ob hoc impleat ipsa securitate felicius.Quæ Varronis sententia expressa ut potui meis uerbis,cernis quàm latum locum aperiat falsitati:ubi intelligamus plura iam sacra & quasi religiosa potuisse confingi:ubi putata sunt ciuibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia.Sed utrum potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere,uel Mars ex Syluiæ concubitu filiæ Numitoris Romulum gignere,in medio relinquamus. Nam penè talis quæstio etiam de scripturis nostris oboritur:qua quæritur,utrum præuaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint:unde natis gigantibus, id est, nimium grandibus ac fortibus uiris,tunc terra completa est.

Non probari quod dii adulterium Paridis punierint,quod in matre Romuli non ulti sunt. Cap. V

PRoinde ad utrũq; interim modo nostra disputatio referatur. Si enim uera sunt quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lectitantur,quomodo possunt diis adulteria displicere hominum,quæ in seipsis concorditer ferunt? Si autem falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci ueris adulteriis humanis,qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit,quoniam si illud de Marte non creditur,ut hoc quoq; de Venere non credatur. Nullo igitur diuini concubitus obtentu matris Romuli causa defenditur.Fuit autem sacerdos Syluia Vestalis,& ideo dii magis in Romanos sacrilegum illud flagitium quàm in Troianos Paridis adulterium uindicare debuerunt.Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestales sacerdotes,uiuas etiā defodiebant:adulteras autē fœminas,quamuis aliqua

damnatione, nulla tamen morte plectebant, usq; adeo grauius seueriusq; uindicanda pu- C
tabant adyta diuina, quàm humana cubilia uindicabant.

De parricidio Romuli, quod dij non uindicarunt. Cap. VI

ALiud adijcio: quia si eousq; peccata hominum illis numinibus displicerent, ut offen- si Paridis facto desertam Troiam ferro igniq; domarent, magis eos contra Roma- nos moueret Romuli frater occisus, quàm contra Troianos Græcus maritus illusus: ma- gis irritaret parricidium nascentis, quàm regnantis adulterium ciuitatis. Nec ad causam quam nunc agimus interest, utrum hoc fieri Romulus iusserit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaq; in ea re diligentius requirenda per multorum scriptorũ perpensa testimonia demoremur. Romuli fratrem palàm constat occisum: non ab hostibus, non ab alienis. Si aut perpetra- uit aut imperauit hoc Romulus, magis ipse fuit Romanorum, quàm Paris Troianorũ ca- put. Cur igitur Troianis iram deorum prouocauit ille alienæ coniugis raptor, & eorũdem deorum tutelam Romanis inuitauit iste sui fratris extinctor? Si autem scelus à facto im- perioq; Romuli alienum est, quoniã debuit utiq; uindicari, tota hoc illa ciuitas fecit, quod tota contempsit: & non iam fratrem, sed patrem, quod peius est, occidit. Vterq; enim fuit conditor, ubi alter scelere ablatus, nõ permissus est esse regnator. Nõ est, ut arbitror, quod dicatur quid mali Troia meruerit, ut eam dij desererent, quo posset extingui: & quid boni Roma, ut eam dij inhabitarent, quo posset augeri, nisi quod uicti inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt? Imò uero & illic manserunt, ad eos more suo de cipiendos, qui rursus easdem terras habitarent, & hic easdẽ artes fallaciæ suæ, magis etiam exercendo, maioribus honoribus gloriati sunt.

De euersione Ilij, quod dux Marij Fimbria excidit. Cap. VII

CErte enim ciuilibus iam bellis scatentibus, quid miserum cõmiserat Ilium, ut à Fim- D bria Marianarum partium homine pessimo euerteretur, multò ferocius atq; crude- lius, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captiuati saltem in seruitute uixerunt. Porrò autem Fimbria prius edictum proposuit, ne cui parceretur: atq; urbem totam cunctosq; in ea homines incendio concremauit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis quos sua iritauerat iniquitate, sed à Romanis, quos sua calamitate propagaue- rat: dijs illis cõmunibus ad hæc repellenda nihil iuuantibus: siue, quod uerum est, nihil ua- lentibus. Nunquid & tunc abscessere omnes adytis arisq; relictis dij, quibus illud oppidũ steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinasq; reparatum? Si autem abscesserant, cau- sam requiro: & oppidanorum quidem quanto inuenio meliorem, tanto deteriorem deo- rum. Illi enim contra Fimbriam portas clauserant, ut Syllæ seruarent integram ciuitatem: hic eos iratus incendit, uel potius penitus extinxit. Adhuc autem meliorum partium ciui- lium Sylla dux fuit: adhuc armis rempublicam recuperare moliebatur. Horum bonorum initiorum nondum malos euentus habuit. Quid ergo melius ciues illius urbis facere po- tuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romana parentela dignius, quàm melio- ri causæ Romanorum ciuitatem seruare, & contra parricidam Romanæ reipublicæ por- tas claudere? At hoc eis in quantum exitium uerterit, attendant defensores deorum. De- seruerunt dij adulteros, Iliumque flammis Græcorum reliquerunt: ut ex eius cineribus Roma castior nasceretur? Cur & postea deseruerunt eandem ciuitatem Romanis cogna- tam, non rebellantem aduersus Romam: nobilem filiam, sed iustioribus eius partibus fidem constantissimam pijssimamque seruantem, eamque delendam reliquerunt: non Græcorum uiris fortibus, sed uiro spurcissimo Romanorum? Aut si displicebat dijs causa partium Syllanarum, cui seruantes urbem miseri portas clauserant, cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænunciabant? An & hic agnoscuntur adulato- res felicium, potius quàm infelicium defensores? Non ergo Ilium etiam tunc ab eis, cum

A cum euerteretur desertum est. Nam dæmones ad decipiendum semper uigilantissimi, quod potuerunt, fecerunt. Euersis quippe & incensis omnibus cum oppido simulachris, solum Mineruæ simulachrum sub tanta ruina templi illius, ut scribit Liuius, integrum stetisse perhibetur. Non ut diceretur: Dij patrij, quorum semper sub numine Troia est, ad eorum laudem: sed ne diceretur: Excessere omẽs adytis arisq; relictis Dij, ad eorũ defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non unde probarentur potentes, sed unde præsentes conuincerentur.

An debuerit dijs Iliacis Roma committi. Cap. VIII

DIis itaque Iliacis post Troiæ ipsius documentum, qua tandem prudentia Roma custodienda cõmissa est? Dixerit quispiam, iam eos Romæ habitare solitos, quãdo expugnante Fimbria cecidit Ilium. Vnde ergo stetit Mineruæ simulachrum? Deinde si apud Romam erant, quando Fimbria deleuit Ilium, fortasse apud Ilium erant, quando à Gallis ipsa Roma capta & incensa est. Sed ut sunt auditu acutissimi motuq; celerrimi, ad uocem anseris cito redierunt, ut saltem Capitolinum collem qui remanserat, tuerentur. Cæterum ad alia defendenda serius sunt redire cõmoniti.

An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendũ sit. Cap. IX

DIi etiam Numam Pompilium successorem Romuli adiuuisse creduntur, ut toto regni sui tempore pacem haberet, & Iani portas quæ bellis patere assolent, clauderet: eo merito scilicet, quia Romanis multa sacra constituit. Illi uero homini pro tanto ocio gratulandum fuit, si modo id rebus salubribus scisset impendere, & perniciosissima curiositate neglecta, deum uerum uera pietate perquirere. Nunc autẽ non ei dij contulerũt illud ocium, sed eum minus fortasse decepissent, si ociosum minime reperissent. Quanto enim minus eum occupatum inuenerunt, tanto magis ipsi occupauerunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus tales deos sibi, uel illi ciuitati consociare potuerit, Varro prodit. Quod si do-

B mino placuerit, suo diligentius dissereturus loco. Modo autem quia de beneficijs eorũ quæstio est, magnum beneficium est pax, sed dei ueri beneficium est: plerunq; etiam sicut Sol, sicut pluuia, uitæq; alia subsidia super ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum bonum dij illi Romæ uel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora laudabilia id nunquam postea præstiterunt? An utiliora erant sacra cum instituerẽtur, quàm cum instituta celebrarentur? At qui tunc nondum erant, sed ut essent, addebantur: postea uero iam erant, quæ ut prodessent, custodiebantur. Quid ergo est, quod illi quadragintatres: uel ut alij uolunt, trigintanouem anni in tanta pace transacti sunt, regnante Numa: & postea sacris institutis, dijsq; ipsis qui eisdem sacris fuerant inuitati, iam præsidibus atque tutoribus uix post tam multos annos ab urbe condita usque ad Augustum unus pro magno miraculo commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt.

An optandum fuerit, quod tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cum eo studio, quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuit & tutum. Cap. X

AN respondent, quod nisi assiduis sibiq; continuo succedentibus bellis Romanum imperium tam longe lateq; non posset augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea uero causa, ut magnum esset imperium, cur esse deberet inquietum? Nónne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sanitate habere, quàm ad molem aliquam gigantæam perpetuis afflictionibus peruenire, nec cum perueneris requiescere: sed quanto grandioribus membris, tanto maioribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent: quæ perstrinxit Salustius, ubi ait: Igitur in initio reges, nam in terris nomen imperij id primũ fuit, diuersi: pars ingeniũ, alij corpus exercebant: etiam tum uita hominũ sine cupiditate agitabatur, sua cuiq; satis placebant? An ut tam multũ augeretur imperiũ debuit fieri quod Virgilius detestat͛, dicens:

Deterior

Deterior donec paulatim ac decolor ætas
Et belli rabies,& amor succeßit habendi?

Sed planè pro tantis bellis susceptis & gestis iusta defensio Romanorum est:quod irruentibus sibi importune inimicis resistere cogebat:non auiditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit planè. Nam post quàm res eorũ,sicut scribit ipse Salustius, legibus,moribus,agris aucta, satis prospera, satisq; pollens uidebatur: sicuti pleraq; mortalium habentur,inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populiq; finitimi bello tentare,pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi à periculis aberant. At Romani domi militiæq; intenti festinare,parare,alius alium hortari, hostibus obuiam ire:libertatem,patriam,parentesq; armis tegere. Post ubi pericula uirtute propulerunt,socijs atq; amicis auxilia portabant,magisq; dandis quàm accipiendis beneficijs amicitias parabant. Decenter his artibus Roma creuit. Sed regnante Numa,ut tam longa pax esset,utrum irruebant improbi,belloq; tentabant,an nihil eorum fiebat,ut posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacessebatur,nec armis arma obuia ferebantur:quibus modis agebatur,ut nulla pugna superati,nullo Martio impetu territi sedarentur inimici:his modis semper ageretur,ut semper Roma clausis Iani portis pacata regnaret. Quod si in potestate non fuit:non ergo Roma pacem habuit,q̃diu dij eorum,sed quandiu homines finitimi circũquaq; uoluerunt:qui eam nullo bello prouocauerunt:nisi forte dij tales etiam id homini uendere audebunt,quod alius homo uoluit siue noluit. Interest quidem iam uitio proprio malas mentes,quatenus sinantur isti dæmones uel terrere uel excitare. Sed si semper hoc possent,nec aliud secretiore ac superiore potestate contra eorum conatum sæpe aliter ageretur,semper in potestate haberent pacem bellicasq; uictorias,quæ semper ferè per humanorum animorum motus accidunt. C

De simulachro Cumani Apollinis,cuius fletus creditus est cladem Græcorum,quibus opitulari non poterat,indicare. Cap. XI D

QVas tamen plerunq; contra eorum fieri uoluntatem,non solum fabulæ multa mentientes,& uix ueri aliquid uel indicantes,sed etiam ipsa Romana cõfitetur historia. Neque enim aliunde Apollo ille Cumanus,cum aduersus Achæos regemq; Aristonicum à Romanis bellaretur,quadriduo fleuisse nũciatus est:quo prodigio aruspices territi,cum id simulachrum in mare putauissent esse proijciendum,Cumani senes intercesserunt atq; retulerunt tale prodigium, & Antiochi & Persidis bello in eodem apparuisse figmento. Et quia Romanis feliciter prouenisset ex senatusconsulto eidem Apollini sua dona esse missa testati sunt. Tunc uero peritiores acciti aruspices responderunt,simulachri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis,quoniam Cumana colonia Græca esset,suisq; terris unde accitus esset,id est,ipsi Græciæ & luctũ & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox regem Aristonicum uictum & captum esse nunciatum est, quem uinci utq; Apollo nolebat & dolebat:& hoc sui lapidis etiam lachrymis indicabat. Vnde non usquequaque incongrue,quamuis fabulosis,tamen ueritatis similibus mores dæmonum describuntur carminibus poëtarum. Nam Camillam Diana doluit apud Vergilium:& Pallantem moriturum Hercules fleuit. Hinc fortassis & Numa Pompilius pace abũdans: sed quo donante nesciens,nec requirens:cum cogitaret ociosus,quibus nam dijs tuendam Romanam salutem regnumq; cõmitteret:nec uerum illum,atq; omnipotẽtem summum deum curare opinaretur ista terrena:atq; recoleret Troianos deos, quos Æneas aduexerat:neq; Troianum,neq; Lauiniense ab ipso Ænea conditum regnum diu conseruare potuisse,alios prouidendos existimauit,quos illis prioribus,siue qui cum Romulo iam Romam transierant,siue quandoq; Alba euersa fuerant transituri,uel tanq̃ fugitiuis custodes adhiberet,uel tanquam inualidis adiutores.

Quantos

A Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numerositas nihil adiuuerit. Cap. XII

NEc his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum nondum habebat Iouis. Rex quippe Tarquinius ibi capitolium fabricauit. Æsculapius autem ab Epidauro abiuit Romam, ut peritissimus medicus in urbe nobilissima, artem gloriosius exerceret. Mater autẽ deorum, nescio unde nata Prænestinum montẽ insedit. Indignũ enim erat, ut cũ eius filius iam colli capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omniũ deorum mater est, non est secuta solum Romam quosdam filios suos, uerũ & alios præcessit etiam secuturos. Miror sanè si ipsa peperit Cynocæphalum, qui longe postea uenit ex Ægypto. Vtrum etiam dea Febris ex illa nata sit, uiderit Æsculapius pronepos eius. Sed undecunque nata sit, non opinor, audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest, indigenas & alienigenas, cœlestes, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & ut Varro dicit, certos atq; incertos, in omnibusq; generibus deorum, sicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligiq; debuit. Nimis enim multos deos grandi fumo suo, tanquam signo dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo: summum uero deum, cui uni hæc rite gesta debentur, offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus uixit. Sed quanto maior facta est, sicut[†] nauis nautas, tanto plures adhibendos putauit: credo desperans paucioribus illos, sub quibus in comparatione peioris uitæ melius uixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primo enim sub ipsis regibus excepto Numa Pompilio, de quo iam supra locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quod fratrẽ Romuli coëgit, occidi? al. naui.

B

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuere prima coniugia. Cap. XIII

QVomodo nec Iuno, quæ cum Ioue suo iam fouebat Romanos rerum dominos gentemq; togatam, nec Venus ipsa Æneadas suos potuit adiuuare: ut bono & æquo more coniugia mererentur, cladesq; tanta irruit huius inopiæ, ut ea dolo raperent; moxq; compellerentur pugnare cum soceris: & miseræ fœminæ nondum ex iniuria maritis conciliatæ, iam parentum sanguine dotarentur. At enim uicerunt in hac conflictatione Romani uicinos suos. Quantis & quàm multis utrinq; uulneribus ac funeribus, tam propinquorum quàm & confinium istæ uictoriæ constiterunt? Propter unum Cæsarem socerum, & unum generum eius Pompeium: iam mortua Cæsaris filia uxore Pompeij, quãto & quàm iusto doloris instinctu, Lucanus exclamat: Bella per Emathios plus quàm ciuilia campos: Iusq; datum sceleri canimus. Vicerunt ergo Romani, ut strage socerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent: nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent uictores maritos: quæ adhuc illis pugnantibus, pro quibus facerent uota, nesciebant. Talibus nuptijs populum Romanum non Venus, sed Bellona dotauit: aut fortassis Alecta illa inferna furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licentiæ, quàm cum eius precibus contra Æneam fuerat excitata. Andromache felicius captiuata est quàm illa coniugia Romana nupserunt: licet seruiles, tamen post eius amplexus nullum Troianorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebant in prælijs, quorum iam filias amplexabantur in thalamis. Illa uictori subdita, dolere tantum suorum mortem potuit, non timere. Illæ sociatæ bellantibus, parentum suorum mortes procedentibus uiris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum ciuium, propinquorum, fratrum, parentum, aut pie cruciabantur, aut crudeliter lætabantur uictorijs maritorum. Huc accedebat

cedebat quod ut sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt uiros, aliæq; utrorumque ferro & parentes & uiros. Neque enim & apud Romanos parua fuerunt illa discrimina. Siquidem ad obsidionem quoq; peruentum est ciuitatis, clausisq; portis se tuebantur. Quibus dolo apertis, admissisq; hostibus intra mœnia, in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerosq; pugna cõmissa est. Et raptores illi etiam superabãtur, & crebro fugientes intro domos suas, grauius fœdabãt pristinas, quamuis & ipsas pudendas lugendasq; uictorias. Hic enim Romulus de suorum iam uirtute desperans, Iouem rogauit ut starent, atq; ille hac occasione nomen Statoris inuenit. Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & prouolutæ parentibus iram eorum iustissimam, non armis uictricibus, sed supplici pietate sedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani cõsortis impatiens: sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminumq; non pertulit? Vnde & ipso interfecto, ut maior deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista iura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, diuinitatis? Quæ postremo sub tot dijs tutoribus † iura ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret. C

Al', uitæ, uel uita.

De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de uictoria dominandi libidine adepta. Cap. XIIII

QVid deinde post Numam sub alijs regibus? Quanto malo, non solũ suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani prouocati sunt? quia uidelicet pax Numæ tam longa uiluerat. Quàm crebræ strages Romani Albaniq; exercitus fuerunt, & utriusq; † cõmotio ciuitatis. Alba nanq; illa, quam filius Ænea creauit Ascanius, Romæ mater proprior ipsa quàm Troia à Tullo Hostilio rege prouocata conflixit. Confligens autem & afflicta est & afflixit, donec mulorum † tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentum belli de Tergeminis hinc atq; inde fratribus placuit experiri, à Romanis tres Horatij, ab Albanis autem tres Curiatij processerunt: à Curiatijs tribus duo Horatij, ab uno autem Horatio tres Curiatij superati, & extincti sunt. Ita Roma extitit uictrix, ea clade etiam in certamine extremo, ut de sex unus rediret domũ. Cui damnũ in utrisq;? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanij posteris, nisi proli Veneris, nisi nepotibus Iouis? Nam & hoc plus q̃ ciuile bellum fuit, quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit. Accessit aliud huic Tergeminorum pugnæ ultimæ atrox atq; horrendum malum. Nam ut erant ambo populi prius amici, uicini quippe atq; cognati, uni Curiatiorum desponsata fuerat Horatiorum soror. Hæc postea quàm sponsi spolia in uictore fratre conspexit, ab eodem fratre quoniã fleuit, occisa est. Humanior huius unius fœminæ, quàm uniuersi populi Romani mihi uidetur fuisse affectus. Illa quem uirum iam fide media retinebat, aut forte etiam ipsum fratrem dolens, qui eum occiderat, cui sororem promiserat, puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium pius Æneas laudabiliter dolet, hostem etiam sua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracusanam ciuitatem recolens, eius paulo ante culmen & gloriam sub manus suas subito concidisse, cõmunem cogitans conditionem flendo miseratus est. Quæso ab humano impetremus affectu, ut fœmina sponsum suum à fratre suo peremptum sine crimine fleuerit, si uiri hostes à se uictos etiam cum laude fleuerunt. Ergo sponso à fratre illatam mortem quando fœmina illa flebat: tunc se contra matrem ciuitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione uicisse gaudebat Roma. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenq; uictoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis, facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda iudicentur. Causa dicatur Albæ, sicut Troiæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis inuenitur. Tãtum ut desides moueret Tullus in arma uiros, & iam desueta triũphis Agmina. Illo itaq; † uitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atq; cognati. Quod uitium Sallustius magnum transeunter attigit. Cum enim laudans breuiter antiquiora cõmemorasset tẽpora, quando D

Al'. comminutio.

aliâs, multorũ cederet.

aliâs, otio.

uita

A uita hominum sine cupiditate agitabatur,& sua cuiq; satis placebant. Postea uero,inquit,
quàm in Asia Cyrus,in Græcia Lacedæmonij & Athenienses cœpere urbes atque natio-
nes subigere,libidinem dominandi causam belli habere,maximã gloriam in maximo im-
perio putare,& cætera quæ ipse instituerat dicere . Mihi hucusque satis sit eius uerba po-
suisse.Libido ista dominandi,magnis malis agitat & conterit genus humanum . Hac libi-
dine Roma tunc uicta Albam se uicisse triumphabat,& sui sceleris laudem gloriam nomi-
nabat.Quoniam laudatur,inquit scriptura nostra,peccator in desiderijs animæ suæ,& qui
iniqua gerit benedicitur.Fallacia igitur tegmina & deceptoriæ dealbationes auferantur à
rebus,ut syncero inspiciantur examine.Nemo mihi dicat,magnus ille atque ille,quia cum
illo & illo pugnauit,& uicit.Pugnant etiam gladiatores,uincunt & ipsi.habet præmia lau-
dis,& illa crudelitas.Sed puto esse satius cuiuslibet inertiæ pœnas luere,quàm illorum ar-
morum gloriam quærere.Et tamen si in arenam procederent pugnaturi inter se gladiato-
res,quorum alter esset filius,alter pater esset,tale spectaculum quis ferret? quis non aufer-
ret? Quomodo ergo gloriosum,alterius matris,alterius filiæ ciuitatis,inter se armorum po
tuit esse certamen ? An ideo diuersum fuit quod arena illa non fuit,& latiores campi non
duorum gladiatorum,sed in duobus populis,multorum funeribus implebantur? Nec am
phitheatro cingebantur illa certamina sed uniuerso orbe.Et tunc uiuis,& posteris quousq;
ista fama porrigitur,impium spectaculum præbebatur.Vim tamen patiebantur studij sui
dij illi præsides imperij Romani,& talium certaminum tanquam theatrici spectatores,do
nec Horatiorum soror propter Curiatios tres peremptos,etiam ipsa tertia ex altera parte
fraterno ferro duobus fratribus adderetur,ne minus haberet mortium etiam Roma quæ
uicerat.Deinde ad fructum uictoriæ Alba subuersa est.Vbi post Ilium quod Græci euer-
terunt,& post Lauinium ubi rex Latinus Æneam regem peregrinum atq; fugitiuum con-
stituerat,tertio loco habitauerant numina illa Troiana.Sed more suo etiam inde iam for-
B tasse migrauerant,ideo deleta est.Discesserãt uidelicet omnes adytis arisq; relictis dij,qui-
bus imperium illud steterat.Discesserãt sanè ecce iam tertio,ut eis quarto Roma prouiden
tissime crederetur,Displicuerat enim & Alba,ubi Amulius expulso fratre,& Roma placue
rat,ubi Romulus occiso fratre regnauerat.Sed ante quàm Alba dirueretur , transfusus est
inquiunt populus eius in Romam,ut ex utraque una ciuitas fieret.Esto ita factum sit,urbs
tamen illa Ascanij regnum,& tertium domicilium Troianorum deorum,ab urbe filia ma
ter euersa est.Et ut belli reliquiæ è duobus populis unum facerent,miserabile coagulũ mul
tus ante fusus utriusque sanguis fuit.Quid iam singillatim dicam sub cæteris regibus toties
eadem bella renouata,quæ uictorijs finita uidebantur,& tantis stragibus iterum atque ite
rum confecta:iterum iterumq; post fœdus & pacem inter generos & soceros & eorum stir
pem posterosq; repetita? Non paruum indicium calamitatis huius fuit,quod portas belli
nullus clausit illorum.Nullus ergo illorum sub tot dijs præsidibus in pace regnauit.

Qualis Romanorum regum uita atque exitus fuerit. Cap.XV

IPsorum autem regum qui exitus fuerunt ? De Romulo uiderit adulatio fabulosa,qua
perhibetur receptus in cœlum. Viderint quidam scriptores eorum qui eum propter fero-
citatem à senatu discerptum esse dixerunt : subornatumque nescio quem Iulium Procu-
lum,qui eum sibi apparuisse diceret,eumq; per se populo mandasse Romano,ut inter nu
mina coleretur,eoq; modo populum qui contra senatum intumescere cœperat repressum
atq; sedatum.Acciderat enim & solis defectio,quam certa ratione sui cursus effectã imperi
ta nesciens multitudo,meritis Romuli tribuebat . Quasi uero si luctus ille solis fuisset,non
magis ideo credi deberet occisus,ipsumq; scelus auersione etiã diurni luminis indicatum:
sicut reuera factum est,quum dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Iudæo-
rum.Quam solis obscurationem non ex canonico syderum cursu accidisse,satis ostendit,
quod tunc erat pascha Iudæorum.Nam plena luna paschæ solennitas agitur. Regula-
ris autem solis defectio non nisi lunæ fine contingit . Satis & Cicero illam inter deos Ro-

muli receptionem putatam magis significat esse quàm factam, quando & laudans eum in C
libris de republica Scipionisq; sermone: Tantum est, inquit, consequutus, ut cum subito
sole obscurato non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur, quam opinio-
nem nemo unquam mortalis assequi potuit, sine eximia uirtutis gloria. Quod autem dicit
eum subito non comparuisse, profecto ibi intelligitur, aut uiolentia tempestatis, aut cædis
facinorisq; secretum. Nam & alij scriptores eorum, defectioni solis addunt etiam subitam
tempestatem, quæ profecto, aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consum-
psit. De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine ab-
sumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, propterea & istum non creditum inter de-
os receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, id est, persuasum,
Romani uulgare noluerunt, id est, uilificare, si hoc & alteri facile tribueretur. Dicit etiam a-
perte in inuectiuis, Illum qui hanc urbem condidit Romulum, ad deos immortales bene-
uolentia famaq; sustulimus, ut non uere factum, sed propter merita uirtutis eius beneuo-
lentia iactatum diffamatumq; monstraret. In Hortensio uero dialogo quum de solis ca-
nonicis defectionibus loqueretur, ut easdem, inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interi-
tu Romuli, qui in obscuratione solis est effectus. Certe hic minime timuit hominis interi-
tum dicere, quia disputator magis quàm laudator fuit. Cæteri autem reges populi Roma
ni excepto Numa Pompilio, & Anco Martio, qui morbo interierunt, quàm horrēdos exi-
tus habuerunt? Tullus, ut dixi, Hostilius uictor & euersor Albæ, cum tota domo sua ful-
mine concrematus est. Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interemptus est. Seruius
Tullus generi sui Tarquinij Superbi, qui ei successit in regnum, nefario scelere occisus est.
Nec discessere adytis arisq; relictis dij, tanto in optimum illius populi regem parricidio
perpetrato, quos dicunt ut hoc miseræ Troiæ facerent, eamq; Græcis diruendam exuren-
damq; relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto à se soce-
ro, Tarquinius ipse successit. Hunc illi dij nefarium parricidam soceri interfectione regnan D
tem insuper multis bellis uictorijsq; triumphantem, & de bellorum manubijs capitolium
fabricantem, non abscedentes sed præsentes manentesq; uiderunt: & regem suum Iouem
in illo altissimo templo, hoc est in opere parricidæ, sibi præsidere atque regnare perpessi
sunt. Neque enim adhuc innocens capitolium instruxit, & postea malis meritis urbe pul-
sus est, sed ad ipsum regnum in quo capitolium fabricaret immanissimi sceleris perpetra-
tione peruenit. Quod uero eum Romani regno postea depulerunt ac secluserunt mœni-
bus ciuitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filij peccatum fuit, illo non solum nesciente,
sed etiam absente commissum. Ardeam ciuitatem tunc oppugnabat, & pro populo Ro-
mano bellum gerebat. nescimus quid faceret, si ad eius notitiam flagitium filij deferretur.
Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium: & recepto
exercitu, à quo deseri iussus est, clausis deinde portis non sunt passi intrare redeuntem. At
ille post bella grauissima, quibus eosdem Romanos concitatis finitimis attriuit, postea q;
desertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non ualuit, in oppido Tusculo
Romæ uicino, quatuordecim, ut fertur, annos priuatam uitam quietus habuit, & cum uxo-
re consenuit, optabiliore fortassis exitu quàm socer eius generi sui facinore, nec ignorante
filia, sicut perhibetur extinctus. Nec tamen istum Tarquinium Romani crudelem, aut sce-
leratum, sed superbum appellauerunt, fortassis regios eius fastus alia superbia non feren-
tes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui usq; adeo contempserunt, ut eum regem
suum facerent: ubi miror si non scelere grauiore mercedem tantam, tanto sceleri reddide-
runt, nec discessere adytis arisq; relictis dij. Nisi forte quispiam sic defendat istos deos, ut
dicat eos ideo mãsisse Romæ quo possent Romanos magis punire supplicijs quàm bene-
ficijs adiuuare, seducentes eos uanis uictorijs, & bellis grauissimis cōterentes. Hæc fuit Ro-
manorum uita sub regibus laudabili tempore illius reipublicæ usque ad expulsionem Tar
quinij Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos, quum illæ omnes uicto-

riæ tam

A riæ tam multo sanguine, & tantis emptæ calamitatibus, uix illud imperium intra uiginti ab urbe miliaria dilatauerint. Quantum spacium absit ut saltem alicuius Getulæ ciuitatis nunc territorio comparetur.

De primis apud Romanos consulibus quorum alter alterum patria pepulit, moxq; Romæ post atrocissima parricidia à uulnerato interijt hoste uulneratus. Cap. XVI

HVic tempori adijciamus etiam tempus illud, quousque dicit Salustius, æquo & modesto iure agitatum dum metus à Tarquinio & graue bellum cum Etruria positum est. Quamdiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, graui bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto iure gestam rempublicam metu premente, non persuadente iustitia. In quo grauissimo tempore quàm funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt expulsa regia potestate. Annum quippe suum non cõpleuerunt. Nam Iunius Brutus exhonoratũ eiecit urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ille in bello cecidit, mutuis cum hoste uulneribus, occisis à seipso primitus filijs suis, & uxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio coniurasse cognouerat. Quod factum Virgilius postea quàm laudabiliter commemorauit, continuo clemẽter exhorruit. Quum enim dixisset,

Natosq; pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit.

Mox deinde exclamauit, & ait.

Infelix utcunque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est, præferant & extollant, qui filios occidit infelix est. Et tanquam ad consolandum infelicem, subiunxit,

Vicit amor patriæ, laudumq; immensa cupido.

Nonne in hoc Bruto, qui & filios occidit, & à se percusso hosti filio Tarquinij mutuo percussus superuiuere non potuit, eiq; potius ipse Tarquinius superuixit: Collatini collegæ uidetur innocẽtia uindicata, qui bonus ciuis ob hoc Tarquinio pulso passus est, quod tyrannus ipse Tarquinius? Nam & idem Brutus cõsanguineus Tarquinij fuisse perhibetur. Sed Collatinum uidelicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinius uocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogeretur. Postremo si in eius nomine hoc uocabulum minus esset, L. Collatinus tantummodo uocaretur. Sed ideo non amisit quod sine ullo detrimẽto posset amittere, ut & honore primus consul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberetur. Etiamne ista est gloria Iunij Bruti detestanda iniquitas, & nihilo utilis reipublicæ. Et etiam ne ad hanc perpetrandam, Vicit amor patriæ, laudumq; immensa cupido? Iam expulso utique Tarquinio tyranno, consul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ Lucius Tarquinius Collatinus: quàm iuste populus mores in ciue, non nomen attendit, quàm iniuste Brutus collegã primæ ac nouæ illius potestatis, quem posset, si hoc offendebatur, nomine tantum priuare, & patria priuauit & honore. Hæc mala facta sunt, hæc aduersa accidérũt, quãdo in illa republica æquo & modesto iure agitatum est. Lucretius quoq; qui in locum Bruti fuerat subrogatus, morbo antequã idem annus terminaretur, absumptus est. Ita Publius Valerius qui successerat Collatino, & Marcus Horatius, qui pro defuncto Lucretio suffectus fuerat, annum illum funereum atque Tartareum, qui consules quinque habuit, compleuerunt. Quo anno consulatus ipsius nouum honorem ac potestatem auspicata est Romana respublica, tunc iam diminuto paululum metu, non quia bella cõquieuerãt, sed quia non tam graui pondere urgebant. Finito scilicet tempore, quo æquo & modesto iure agitatum est, sequuta sunt quæ idem Salustius breuiter sic explicat: Deinde seruili imperio patres plebem exercere, de uita atq; tergo regio more consulere, agro pellere, & cæteris expertibus soli in imperio agere. Quibus agitata sæuitijs, & maxime fœnore oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum & militiam simul toleraret, armata montem sacrum atque Auentinum insedit. Tumq; tribunos plebis & alia sibi iura parauit: discordiarum, & certaminis utrisque finis fuit secundum bellum Punicum.

C

Post initia consularis imperij quibus malis uexata fuerit Romana respublica dijs non opitulantibus quos colebant. Cap. XVII

QVid itaque ego tantas moras uel scribens patiar, uel lecturis afferam? Quàm misera fuerit illa respublica, tam longa ætate per tot annos usq; ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecis inquietare non desistentibus, & intus discordijs seditionibusq; ciuilibus, à Salustio breuiter intimatum est. Proinde uictoriæ illæ non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atq; alia terribilia mala subeunda illecebrosa incitamēta minime quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentesq; succenseant. quanquam de hac re nec petendi sint nec monendi, quando eos minime succensuros esse certissimū est. Neq; enim grauius uel grauiora dicimus autoribus eorum, & stylo & ocio multum impares. Quibus tamen ediscendis & ipsi elaborauerunt, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succēsent, quando me ferrent si ego dicerem, quod Salustius ait? Plurimæ turbæ seditiones & ad postremum bella ciuilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plericq; concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant: boniq; & mali ciues appellati, non ob merita in rempublicam incesserāt omnibus pariter corruptis, sed uti quisq; locupletissimus & iniuria ualidior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt, mala ciuitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare compulsi sunt, quum aliam ueriorem quò ciues æterni legēdi sunt non haberent: quid nos facere conuenit, quorum spes quāto in deo melior & certior, tanto maior debet esse libertas, cum mala præsentia Christo nostro imputant, ut infirmiores imperitioresq; mentes alienentur ab ea ciuitate, in qua sola iugiter feliciterq; uiuendum est? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quàm eorum ijdem autores, quos legunt & prædicant, quandoquidem & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere, uel talia, uel cuncta sufficimus. D Vbi erant ergo illi dij, qui propter exiguam fallacemq; huius mundi felicitatem colendi existimantur, cum Romani quibus se colendos mendacissima astutia uenditabāt, tantis calamitatibus uexarentur? Vbi erant, quando Valerius consul ab exulibus & seruis incensum capitolium quum defensaret occisus est? Faciliusq; ipse prodesse potuit ædi Iouis, quàm illi turba tot numinum cum suo maximo atq; optimo rege cuius templum liberauerat, subuenire. Vbi erant quando densissimis fatigata ciuitas seditionum malis, cum legatos Athenas missos ad leges mutuandas paululum quieta operiretur, graui fame pestilentiaq; uastata est? Vbi erant quando rursus populus cum fame laboraret, præfectum annonæ primum creauit, atq; illa fame inualescente, Spurius Melius qui esurienti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & eiusdem præfecti instantia per dictatorem L. Quintium ætate decrepitum, à Q. Seruilio magistro equitum, cum maximo & periculosissimo tumultu ciuitatis occisus est? Vbi erant quando pestilentia maxima exorta, dijs inutilibus sine remedio populus diu multumq; fatigatis, noua lectisternia, quod nunquam antea fecerat, exhibēda arbitratus est? Lecti autem sternebantur in honorem deorum, unde hoc sacrum uel potius sacrilegiū nomen accepit. Vbi erant, quando per decem continuos annos male pugnādo crebras & magnas clades apud Veios exercitus Romanus acceperat, nisi per Furium Camillū tandem subueniretur, quem postea ciuitas ingrata dānauit? Vbi erant quando Galli Romam ceperunt, spoliauerunt, incenderunt, cædibus impleuerunt. Vbi erant cum illa insignis pestilentia tam ingentē stragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui rempublicam ingratam & à Veientibus ante defendit, & de Gallis postea uindicauit? In hac pestilentia scenicos ludos aliam nouam pestem non corporibus Romæ, sed quod est multo perniciosius, moribus intulerunt. Vbi erant, quando alia pestilentia grauis de uenenis matronarum exorta credita est, quarum supra fidem multarum atq; nobilium mores deprehensi sunt omni pestilētia grauiores? Vel quando in Caudinas furculas à Sānitibus obsessi ambo cum exercitu consules

A sules fœdus cum eis fœdum facere coacti sunt: ita ut equitibus Romanis sexcentis obsidibus datis, cæteri amissis armis alijsque spoliati priuatisque tegminibus, sub iugum hostiũ cum uestimentis singulis mitterentur? Vel quando graui pestilentia cæteris laborantibus, multi etiam in exercitu icti fulmine perierunt? Vel quando itidem alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidauro quasi medicum deum Roma aduocare atque adhibere compulsa est: quoniam regem omnium Iouem, qui iam diu in capitolio sedebat, multa stupra, quibus adolescens uacauerat, non permiserat fortasse discere medicinam? Vel cum conspirantibus uno tempore hostibus Lucanis, Brutijs, Sãnitibus, Etruscis, & Senonibus Gallis primo ab eis legati perempti sunt, deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus, & militum tredecim milibus? Vel quando post graues & longas Romanorũ seditiones quibus ad ultimũ plebs in Ianiculum hostili direptione secesserat: cuius mali tam dira calamitas erat, ut eius rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, dictator crearetur Hortensius, qui plebe reuocata in eodem magistratu expirauit, quod nulli dictatori ante contigerat, quod dijs iam præsente Æsculapio grauius crimen fuit, Tum uero tam multa bella ubique crebuerũt, ut inopia militum proletarij illi qui eo quod proli gignendæ uacabant, ob egestatem militare non ualentes hoc nomen acceperant, militiæ conscriberentur. Accitus etiam à Tarentinis Pyrrhus rex, Græciæ tunc ingenti gloria celebratus, Romanorũ hostis effectus est. Cui sanè de rerum futuro euentu consulenti, satis urbane Apollo sic ambiguum oraculum ædidit, ut è duobus quicquid accidisset, ipse diuinus haberetur. Ait enim, Dico te Pyrrhe uincere posse Romam. Atque ita siue Pyrrhus à Roma, siue Romani à Pyrrho uincerentur, securus fatidicus utrumlibet expectaret euentum. Quæ tunc & quàm horrẽda utriusque exercitus clades, in qua tamen superior Pyrrhus extitit, ut iam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare diuinum, nisi proxime alio prælio Romani abscederent superiores: atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia grauis exorta est mu-

B lierum. Nam prius quàm maturos partus æderent, grauidæ moriebãtur. Vbi se credo Æsculapius excusabat, quod archiatrum se, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita ut iam defecturũ genus animalium crederetur. Quid hyems illa commemorabilis tam incredibili immanitate sæuiens, ut niuibus horrenda altitudine etiam in foro per dies quadraginta manentibus, Tiberis quoque glacie duraretur? Si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? Quid illa itidem ingens pestilẽtia, quamdiu sæuiuit, quàm multos peremit? Quæ cum in annum alium multo grauius tenderetur, frustra præsente Æsculapio aditum est ad libros Sibyllinos. In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libro de diuinatione commemorat, magis interpretibus, ut possunt siue uolunt dubia coniectantibus credi solet, Tunc ergo dictum est eam esse causam pestilentiæ, quod plurimas ædes sacras multi occupatas priuatim tenerent: sic interim à magno imperitiæ uel desidiæ crimine Æsculapius liberatus est. Vnde autem à multis ædes illæ fuerant occupatæ nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatum: atque ita paulatim loca deserebantur à cultoribus, ut tanquam uacua sine ullius offensione possent humanis saltem usibus uendicari. Nam quæ tunc uelut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita fuerunt atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque usurpata latitarent: non utique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentiæ depulsio, sed deorum excusatio procurata est.

Quantæ clades Romanos sub bellis Punicis triuerint, frustra deorum præsidijs expetitis. Cap. XVIII

IAm uero Punicis bellis cum inter utrunque imperium uictoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo præualidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerent, quot minutiora regna contrita sunt? quæ urbes amplæ nobilesque deletæ? quot afflictæ? quot perditæ ciuitates? quàm lõge lateque tot regiones terræque uastatæ sunt? Quo-

ties uicti hinc atque inde uictores? quid hominum cōsumptum est, uel pugnantiū militum, C uel ab armis uacantium populorū? Quanta uis nauium marinis etiam prælijs oppressa, & diuersarum tempestatū uarietate submersa est, si enarrare uel cōmemorare conemur, nihil aliud quàm scriptores etiam nos erimus historiæ. Tūc magno metu perturbata Rom. ciuitas, ad remedia uana & ridenda currebat. Instaurati sunt ex autoritate librorū Sibyllinorū ludi seculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, felicioribusque temporibus memoria negligente perierat. Renouarunt etiā pontifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirū enim quando renouati sunt, tanta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cum profecto miseri homines ipsa rabida bella, & cruentas animositates funereasque hinc atque inde uictorias, magnos agerent ludos dæmonum, & opimas epulas inferorum. Nihil sanè miserabilius primo bello punico accidit, quàm quod ita Romani uicti sunt, ut etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo & in altero libro mentionem fecimus, uir plane magnus & uictor antea domitorque Pœnorū, qui etiam ipsum primum bellum Punicum confecisset, nisi auiditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones quàm ferre possent fessis Carthaginensibus imperasset. Illius uiri & captiuitas inopinatissima, & seruitus indignissima, & iuratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos non cogit erubescere, uerum est quod ærei sunt, & non habent sanguinē. Nec mala illo tempore grauissima intra mœnia defuerūt. Nam exūdante nimis ultra morē fluuio Tiberino, penè omnia urbis plana subuersa sunt: alijs impetu quasi torrentis impulsis: alijs uelut stagno diuturno madefactis atque sublapsis. Istam deinde pestem ignis perniciosior subsequutus est, qui correptis circa forum quibusque celsioribus, etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, ubi ei ueluti uitam perpetuā diligētissima substitutione lignorū, non tam honoratæ quàm dānatæ uirgines donare cōsueuerant. Tunc uero illic ignis non tantum uiuebat, sed etiā sæuiebat. Cuius impetu exterritæ uirgines, sacra illa fatalia, quæ iam tres in quibus fuerant presserant ciuitates, cū ab illo incēdio liberare non possent: Metellus D pont. suæ quodāmodo salutis oblitus, irruēs ea semiustulatus abripuit. Neque em̄ uel ipsum ignis agnouit: aut uero erat ibi numen, quod non etiam si fuisset, fugisset. Homo igitur potius sacris Vestæ, quàm illa homini prodesse potuerūt. Si autem à semetipsis ignem non repellebant, ciuitatem cuius tueri salutem putabātur, quid contra illas aquas flāmasque poterant adiuuare, sicut etiā res ipsa nihil ea prorsus potuisse, patefecit? Hæc istis nequaquam obijcerentur à nobis, si illa sacra dicerēt, non tuendis his bonis tēporalibus instituta, sed significandis æternis: & ideo cum ea quæ corporalia uisibiliaque essent perire cōtingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerāt instituta, & posse ad eosdē usus denuo reparari. Nūc uero cæcitate miserabili, eis sacris quæ perire possent fieri potuisse existimāt, ut salus terrena & tēporalis felicitas ciuitatis perire nō possent. Proinde cum illis etiā manētibus sacris, uel salutis cōtritio uel infelicitas irruisse monstratur, mutare sententiā, quam defendere nequeunt, erubescunt.

De afflictione belli Punici secundi qua uires utriusque partis consumptæ sunt. Cap. XIX

SEcundo autem bello Punico nimis longum est commemorare clades duorum populorum, tam longe secum lateque pugnantium, ita ut his quoque fatentibus qui non tam narrare bella Romana quàm Romanum imperium laudare instituerunt, similior uicto fuerit ille qui uicit. Hannibale quippe ab Hispania surgēte, & Pyreneis montibus superatis, Gallia transcursa, alpibusque diruptis, tam longo circumitu auctis uiribus, cuncta uastando, aut subigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta bella gesta sunt, quàm multa prælia: quoties Rom. superati, quàm multa ad hostem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppressa, quàm diræ pugnæ, & toties Hānibali Ro. clade gloriosæ? Sed hæc hactenus. De Cannensi autem mirabiliter horrēdo malo quid dicā, ubi Hānibal cum esset crudelissimus, tamen tanta inimicorū atrocissimorū cæde satiatus, parci iussisse perhibet? Vnde tres modios anulorū aureorum Carthaginē misit: quo intelligerent tantā in illo prælio dignitatem cecidisse Romanā, ut facilius eā caperet mensura quàm numerus: atque hinc strages turbæ

cæteræ,

A cæteræ,tanto utiq; numerosioris,quanto infirmioris,quæ sine annulis iacebat,conijcienda potius quam nūcianda putaretur. Deniq; tanta militum inopia secuta est,ut Ro. reos facinorum proposita impunitate colligerēt,seruitia libertate donarent,atq; ex illis pudendis,non tam suppleretur quam institueret exercitus. Seruis itaq;,imò ne faciamus iniuriā,iam libertis,pro Rom.rep.pugnaturis arma defuerūt. Detracta sunt templis:tanquam Rom.dijs suis dicerent: Ponite quæ tam diu inutiliter habuistis, si forte aliquid utile inde facere possint nostra mācipia,unde uos nostra numina nihil facere potuistis. Tūc etiā stipēdijs sufficiēdis cum defecisset ærariū,in usus publicos opes uenere priuatæ,adeo uno quoq;,id quod habuit cōferente,ut præter singulos annulos aureos,singulasq; bullas miserabilia dignitatis insignia,nihil sibi auri senatus ipse,quanto magis cæteri ordines tribusq; relinquerent. Quis ferret istos si nostris tēporibus ad hanc inopiā cogerētur,cū eos modo uix feramus,quādo pro supflua uoluptate plura donant histrionibus,quam tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

De exitio Saguntinorum quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt. Cap. XX

SEd in his omnibus belli Punici secundi malis,nihil miserabilius ac miserabili querela dignius,quam exitium Saguntinorū fuit. Hæc quippe Hispaniæ ciuitas amicissima po.Ro. dum eidē populo fidem seruat,euersa est. Hinc enim Hannibal fracto fœdere Romanorū, causas quæsiuit quibus eos irritaret ad bellū. Saguntū ergo ferociter obsidebat. Quod ubi Romæ auditū est,missi sunt legati ad Hannibalē,ut ab eius obsidiōe discederet. Contēpti Carthaginē pergunt,querimoniāq; deponūt fœderis rupti,infectoq; negocio Romā redeunt. Dum hæ moræ aguntur,misera illa ciuitas opulētissima,suæ reip. Romanæq; charissima,octauo uel nono à Pœnis mēse deleta est. Cuius interitū legere,quanto magis scribere horroris est. Breuiter tamē eum cōmemorabo,ad rem quippe quæ agitur multū pertinet. Primo fame cōtabuit. nam etiā suorū cadaueribus à nōnullis pasta perhibet. Deinde fessa
B omniū rerum,ne saltē captiua in manus Hānibalis perueniret,ingentē rogum publice struxit,in quem ardentē,ferro etiā trucidatos omnes se suosq; miserunt. Hic aliquid agerēt dij helluones atq; nebulones sacrificiorū adipibus inhiātes,& fallacium diuinationū caligine decipiētes:hic aliquid agerēt si ciuitati po.Ro.amicissimæ subuenirēt,& fidei cōseruatione pereuntē perire non sinerēt. Ipsi utiq; medij præfuerūt,cum Romanæ reipublicæ interiecto fœdere copulata est. Custodiens itaq; fideliter quod ipsis præsidibus placito iunxerat,fide uinxerat,iuratione cōstrinxerat,à perfido obsessa,oppressa,cōsumpta est. Si ipsi dij tempestate atq; fulminibus Hānibalē postea Rom.proximū mœnibus terruerunt,longeq; miserunt,tunc primum tale aliquid facerēt:audeo quippe dicere honestius illos pro amicis Romanorum,ideo periclitātibus,ne Romanis frāgerent fidem,& nullam opem tunc habentibus,quam pro ipsis Romanis,qui pro se pugnabant atq; aduersus Hannibalē opulenti erant, potuisse tēpestate sæuire. Si ergo tutores essent Rom.felicitatis & gloriæ,tam graue ab ea crimen Saguntinæ calamitatis auerterent, Nunc uero quam stulte creditur dijs illis defensoribus Romam uictore Hānibale non perisse,qui Saguntinæ urbi non potuerūt,ne pro eius periret amicitia subuenire. Si Sagūtinorū Christianus populus esset,& huiusmodi aliquid pro fide euāgelica pateret,quanquam seipse,nec ferro,nec ignibus corrupisset:sed tamen si pro fide euāgelica excidiū pateretur,ea spe pateretur qua in Christum crediderat,non mercede breuissimi tēporis,sed æternitatis interminatæ potiretur. Pro istis autem dijs qui propterea coli perhibētur,propterea colendi requirūtur,ut harum labentiū atq; transeuntiū rerum felicitas tuta sit,quid nobis defensores & excusatores eorū de Sagūtinis percūtibus respōdebunt,nisi qd' de illo Regulo extincto? Hoc quippe interest,quod ille unus homo,hæc tota ciuitas,utriusq; tn̄ interitus causa cōseruatio fidei fuit. Propter hāc enim ad hostes & redire ille uoluit,& noluit ista trāsire. Cōseruata ergo ꝓuocat deorū irā fides? An possunt & dijs ꝓpitijs perire,nō solū quiq; homines uerūetiā integræ ciuitates? Vtrū uolūt eligāt. Si enim fidei seruatæ irascunt illi dij,quærāt perfidos à qbus colant. Si aūt etiā illis ꝓpitijs,multis

grauibusq́ꝫ cruciatibus afflicti, interire homines ciuitatesq́ꝫ possunt, nullo fructu felicitatis C
huius coluntur. Desinant igitur succẽsere qui sacris deorum suorum perditis, se infelices factos esse putant. Possent enim illis non solum manentibus, uerum etiam fauentibus, non sicut modo de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit quando eam Salustius optimam fuisse describit. Cap. XXI

POrrò inter secundum & postremũ bellum Carthaginense, quando Salustius optimis moribus & maxima concordia dixit egisse Romanos: multa enim prætereo suscepti operis modum cogitans: Eodemq́ꝫ ergo ipso tempore morum optimorum maximæq́ꝫ concordiæ Scipio ille Romæ Italiæq́ꝫ liberator, eiusdemq́ꝫ belli Punici secũdi tam horrendi, tam exitiosi, tam periculosi, præclarus mirabilisq́ꝫ confector, uictor Hannibalis, domitorq́ꝫ Carthaginis: cuius ab adolescentia uita describitur dijs dedita, templisq́ꝫ nutrita: inimicorum accusationibus cessit, carensq́ꝫ patria quam sua uirtute saluam & liberam reddidit, in oppido Linternensi egit reliquam compleuitq́ꝫ uitam, post insignem suum triumphum, nullo illius urbis captus desiderio, ita ut iussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. Deinde tunc primum per Gneum Manlium proconsulem de Gallogræcis triũphantem, Asiatica luxuria Romam omni hoste peior irrepsit. Tunc enim primum lecti ærati, & preciosa stragula uisa perhibentur. Tunc inductæ in cõuiuia psaltriæ & alia licẽtiosa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiũtur, non de his quæ libenter faciunt dicere institui. Vnde illud magis quod de Scipione commemoraui, quod cedens inimicis extra patriam quam liberauit mortuus est, ad præsentem pertinet disputationem: quod ei Romana numina à quorum templis auertit Hãnibalem, non reddiderunt uicem, quæ propter istam tantummodo coluntur felicitatem. Sed quia Salustius eo tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propterea hæc de Asiana luxuria commemoranda putaui, ut intelligatur etiam illud à Salustio in cõparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus peiores utique in grauissimis discordijs mores fuerunt. Nam D
tunc, id est inter secundum & postremum bellum Carthaginense, lata est etiam illa lex Voconia, ne quis hæredem fœminam faceret, nec unicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit ignoro. Veruntamen toto illo interuallo duûm bellorum Punicorum tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantummodo foris cõterebatur exercitus, sed uictorijs consolabatur. Domi autem nullæ, sicut aliâs discordiæ, sæuiebãt. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipse Africani cognomen inuenit, æmula imperij Romani ab stirpe deleta est. Ac deinde tantis malorũ aggeribus oppressa Romana res publica, ut prosperitate ac securitate rerum, unde nimium corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur tam cito euersa, quàm prius nocuerat tam diu aduersa Carthago. Hoc toto tempore usq́ꝫ ad Cæsarem Augustum, qui uidetur non adhuc uel ipsorum opinione gloriosam, sed contentiosam & exitiosam, & planè iam eneruem ac languidam libertatem omnimodo extorsisse Romanis & ad regale arbitrium cuncta reuocasse, & quasi morbida uetustate collapsam, ueluti instaurasse ac renouasse rempublicam. Toto ergo isto tempore, omitto ex alijs atq́ꝫ alijs causis atq́ꝫ etiam bellicas clades, & Numantinum fœdus horrenda ignominia maculosum, uolauerant enim pulli de cauea & Mancino consuli, ut aiunt, augurium malum fecerant: quasi per tot annos, quibus illa exigua ciuitas Romanum circũsessa exercitum afflixerat, ipsiq́ꝫ Romanæ reipublicæ terrori esse iam cœperat, alij contra eam malo augurio processerint.

De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos, qui intra Asiam inuenirentur iussit occidi. Cap. XXII

SEd hæc inquam omitto, quamuis illud nequaquam tacuerim, quod Mithridates rex Asiæ, ubiq́ꝫ in Asia peregrinantes ciues Romanos, atq́ꝫ innumerabili copia suis negotijs in/

A tijs intētos, uno die occidi iussit, & factum est. Quàm illa miserabilis rerum facies erat, subito quęq; ubicūq; fuisset inuentus in agro, in uia, in oppido, in domo, in uico, in foro, in templo, in lecto, in conuiuio inopinate atq; impie fuisse trucidatum. Quis gemitus morientiū? quæ lachrymæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quàm dura necessitas hospitum, non solum uidendi nefarias illas cædes domi suæ, uerum etiam perpetrandi: ab illa blanda comitate humanitatis, repente mutatis uultibus ad hostile negociū in pace peragendum, mutuis, ut ita dicam, omnino uulneribus: cum percussus in corpore, & percussor in animo feriretur. Num & isti omnes auguria contempserant? Num deos & domesticos & publicos cum de sedibus suis ad illam irremeabilem peregrinationē profecti sunt, quos consulerent, non habebant? Hoc si ita est, non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc uana contemnunt. Si autem consuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas duntaxat leges nemine prohibente talia licuerunt.

De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus seruiunt, fuit. Cap. XXIII

SEd iam illa mala breuiter quantum possumus commemoremus: quæ quanto interiora, tanto miseriora extiterunt: discordiæ ciuiles, uel potius inciuiles: nec iam seditiones, sed etiam ipsa bella urbana, ubi tantus sanguis effusus est: ubi partium studia, non contentionum dissensionibus, uarijsq; uocibus in alterutrum, sed planè iam ferro armisq; sæuiebāt: bella socialia, bella seruilia, bella ciuilia quantum Romanum cruorem fuderunt, quantam Italiæ uastationem desertionemq; fecerunt? Nam antea quàm se aduersus Romam sociale Latium commoueret, cuncta animalia humanis usibus subdita: canes, equi, asini, boues, & quæq; alia pecora sub hominum dominio fuerunt, subito efferata & domesticæ lenitatis oblita, relictis tectis, libera uagabantur: & omnem non solum aliorum, uerum etiam do-
B minorum auersabantur accessum, non sine exitio uel periculo audentis, si quis de proximo urgeret. Quod quanti mali signum fuit? Si hoc signum fuit, quantum malum fuit illud, cuius hoc signum fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quàm illi sua animalia pateremur.

De discordia ciuili, quam Gracchi seditiones excitauerunt. Cap. XXIIII

INitium autem ciuilium bellorum fuit, seditiones Gracchorum agrarijs legibus excitatæ. Volebant enim agros populo diuidere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed tam uetustam iniquitatem audere conuellere periculosissimū, imò uero ut ipsa res docuit, perniciosissimū fuit. Quæ funera facta sunt, cum prior Gracchus occisus est: quæ etiā cum alius frater eius non longo interposito tempore? Neq; enim legibus & ordine potestatū, sed turbis armorumq; conflictibus nobiles ignobilesq; necabantur. Post Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui aduersus eum intra urbem arma cōmouerat, eoq; cum socijs oppresso & extincto, ingētem ciuium stragem fecerat, cum quæstionem haberet iam iudiciaria inquisitione cæteros persequens, tria milia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantam multitudinem mortium habere potuerit turbidus conflictus armorum, quādo tantam habuit iudiciorū uelut examinata cognitio. Percussor Gracchi ipsius caput quantum graue erat, tanto auri pondere consuli uendidit. hæc enim pactio cædem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis Marcus Fuluius consularis.

De æde Concordiæ ex senatusconsulto in loco seditionum & cædium condita. Cap. XXV

ELeganti sanè senatusconsulto eo ipsò loco ubi funereus tumultus ille cōmissus est, ubi tot ciues ordinis cuiusq; ceciderunt, ædes deæ Concordiæ facta est, ut Gracchorum pœnæ testis concionantiū oculos feriret, memoriamq; compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, q; irrisio deorum, Illi deæ templum cōstituere, quæ si esset in ciuitate, non tantis dissensionibus dilacerata corrueret? Nisi forte sceleris huius rea Concordia, quia deseruerat animos ciuium,

uium,meruit in illa æde tanquam in carcere includi. Cur enim si rebus gestis congruere uo- C
luerunt,non ibi potius ædem discordiæ fabricarunt? An ulla ratio redditur,cur concordia dea sit,& discordia dea non sit:ut secundum Labeonis distinctionem bona sit ista,illa uero mala? Nec ipse aliud sequutus uidetur,quàm quod aduertit Romæ etiam Febri sicut Saluti templum constitutum. Eo igitur modo,non tantum cõcordiæ,uerum etiam discordiæ constitui debuit. Periculose itaque Romani tam mala dea irata uiuere uoluerunt,nec Troianum excidium recoluerunt originem ab eius offensione sumpsisse. Ipsa quippe quia inter deas non fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali suppositione commentata est. Vnde rixa numinum,& Venus uictrix,& rapta Helena,& Troia deleta est. Quapropter si forte indignata,quod inter deos in urbe nullum templum habere meruit,ideo iam turbabat tantis tumultibus ciuitatem,quanto atrocius potuit iritari,quum in loco illius cædis,hoc est,in loco sui operis aduersariæ suæ constitutam ædem esse uideret. Hæc uana ridentibus nobis illi docti sapientesq; stomachantur,& tamen numinum bonorum malorumq; cultores. De hac quæstione concordiæ discordiæq; non exeunt,siue prætermiserint harum dearum cultum,eisq; Febrem Bellonamq; prætulerint,quibus antiqua phana fecerunt:siue & istas coluerint, quum sic eos discedente concordia,discordia sæuiens usque ad ciuilia bella perduxerit.

De diuersis generibus belli,quæ post conditam ædem Concordiæ sunt sequuta. Cap. XXVI

PRæclarum uero seditionibus obstaculum,ædem Concordiæ testem cædis,suppliciiq; Gracchorum,concionantibus opponendam putarunt. Quantum ex hoc profecerint, indicant sequuta peiora. Laborarunt enim deinceps cõcionatores,non exemplum deuitare Gracchorũ,sed superare propositum,Lucius Saturninus tribunus plebis,& Caius Seruilius prætor,& multo post Marcus Drusus,quorum omnium seditionibus cædes primo iam tunc grauissimæ,deinde socialia bella exarserunt:quibus Italia uehementer afflicta,& D
ad uastitatem miserabilem desertionemq; perducta est. Bellum deinde seruile successit,& bella ciuilia:in quibus quæ prælia commissa sint,quid sanguinis fusum,ut omnes ferè Italiæ gentes quibus Romanum maxime præpollebat imperium, tanquam sæua barbaries domarentur. Iam ex paucissimis,hoc est,minus quàm septuaginta gladiatoribus,quemadmodum bellum seruile contractũ sit,ad quantum numerum & quàm acrem ferocemq; peruenerit:quos ille numerus imperatores populi Romani superauerit:quas & quomodo ciuitates regionesq; uastauerit,uix qui historiam scripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit seruile bellum,sed & Macedoniam prouinciam prius seruitia depopulata sunt:deinde Siciliam oramq; maritimam. Quanta etiam & quàm horrenda commiserint primo latrocinia,deinde ualida bella piratarum,quis pro magnitudine rerum ualeat eloqui?

De bello ciuili Mariano atque Syllano. Cap. XXVII

QVum uero Marius ciuili sanguine iam cruentus, multis aduersarum sibi partium peremptis,uictus urbe profugisset,uix paululum respirante ciuitate,ut uerbis Tullianis utar,superauit postea Cinna cum Mario. Tum uero clarissimis uiris interfectis,lumina ciuitatis extincta sunt. Vltus est huius uictoriæ crudelitatem postea Sylla:nec dici quidem opus est,quanta diminutione ciuium,& quanta calamitate reipublicæ. De hac enim uindicta quæ perniciosior fuit,quàm si scelera quæ puniebantur,impunita relinquerentur, ait & Lucanus,

Excessit medicina modum,nimiumq; sequuta est,
Quà morbi duxere manus.periere nocentes.
Sed quum iam soli possent superesse nocentes,
Tunc data libertas odijs,resolutaq; legum
Frenis ira ruit.

Illo

A Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque urbe cadaueribus uici, plateæ, fora, theatra, templa completa sunt: ut difficile iudicaretur quando uictores plus funerum ædiderint, utrum prius ut uincerent, an postea quia uicissent. Quum primum uictoria Mariana, quando de exilio se ipse restituit: exceptis passim quaqua uersum cædibus factis, caput Octauij consulis poneretur in rostris: Cæsar & Fimbria in domibus trucidarētur à suis: duo Crassi pater & filius in conspectu mutuo mactarentur: Bebius & Numitorius unco tracti sparsis uisceribus interirent: Catulus hausto ueneno, se manibus inimicorū subtraheret: Merula flamen Dialis præcisis uenis Ioui etiam suo sanguine litaret. In ipsius autem Marij oculis continuo feriebantur, quibus salutātibus dexteram porrigere noluisset.

Qualis fuerit Syllana uictoria uindex Marianæ crudelitatis. Cap. XXVIII

SYllana uero uictoria sequuta huius uidelicet uindex crudelitatis, post tantum sanguinem ciuium, quo fuso comparata fuerat: finito iam bello inimicitijs uiuētibus crudelius in pace grassata est. Iam etiam post Marij maioris pristinas ac recentissimas cædes, additæ fuerant aliæ grauiores à Mario iuuene atque Carbone earundem partium Marianarum. Qui Sylla imminente non solum uictoriam, uerum etiam ipsam desperantes salutem, cuncta suis alijsq; cædibus impleuerunt. Nam præter stragem late per diuersa diffusam, obsesso etiam senatu, de ipsa curia tanquam de carcere producebātur ad gladium. Mutius Scæuola pontifex quoniam nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebatur, aram ipsam amplexus, occisus est: ignemq; illum qui perpetua cura uirginum semper ardebat, suo penè sanguine extinxit. Vrbem deinde Sylla uictor intrauit: qui in uilla publica, non iam bello, sed ipsa pace sæuiente septem milia deditorum undecūq; inermia, non pugnando, sed iubendo prostrauerat. In urbe autem tota quem uellet Syllanus quisque feriebat. Vnde tot funera numerari omnino non poterant, donec Syllæ suggereretur sinendos esse
B aliquos uiuere, ut essent quibus possent imperare qui uicerant. Tunc iam cohibita quæ hac
C atque hac passim furibunda ferebatur licentia iugulandi, tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quæ hominum ex utroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proscribendorum duo milia continebat. contristabat numerus, sed consolabatur modus. Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris, quantum lætitiæ, quia cæteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori iussi erant, etiam licet ipsa crudelis cæterorum securitas, genera mortium exquisita congemuit. Quendam enim sine ferro laniantium manus diripuerunt, immanius homines hominem uiuum, quàm bestiæ solent discerpere cadauer abiectum. Alius oculis effossis & particulatim membris amputatis, in tantis cruciatibus diu uiuere, uel potius diu mori coactus est. Subhastatæ sunt etiam tanquam uillæ quædam nobiles ciuitates. Vna uero uelut unus reus duci iuberetur, sic tota iussa est ciuitas trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellum, non ut accelerarętur obtinenda uictoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certauit & uicit. Illud enim prostrauit armatos, ista nudatos. Bellū erat ut qui feriebatur, si posset, feriret: pax autem non ut qui euaserat, uiueret, sed ut moriens non repugnaret.

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani uel à Gallis, uel à bellorum ciuilium autoribus acceperunt. Caput XXIX

QVæ rabies exterarum gentium, quæ sæuitia barbarorū, huic de ciuibus uictoriæ ciuium comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariusq; uidit? Vtrum olim Gallorum & paulo ante Gothorum irruptionem, an Marij & Syllæ, aliorumq; in eorum partibus uirorum clarissimorum, tanquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidauerūt senatum, quicquid eius in urbe tota, præter arcem capitolinam quæ sola utcunq; defensa est, reperire potuerunt. Sed in illo colle constitutis, auro uitam salutem uendiderūt: quam & si ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere.

Gothi

Gothi uero tam multis senatoribus pepercerunt, ut magis mirũ sit, quod aliquos peremerunt. At uero Sylla uiuo adhuc Mario, ipsum capitolium quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes uictor insedit. Et cum fuga Marius esset lapsus ferocior cruentiorq; rediturus, iste in capitolio per senatus etiam consultum, tam multos uita rebusq; priuauit. Marianis autem partibus Sylla absente quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mutio, ciui, senatori, pontifici, aram ipsam ubi erant, ut aiunt, fata Romana miseris ambienti amplexibus non pepercerunt? Syllana porrò tabula illa postrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulauit senatores quàm Gothi uel expoliare potuerunt.

De connexione bellorum, quæ aduentum Christi plurima & grauissima præcesserunt. Cap. XXX

QVa igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua insipientia, uel potius amentia, illa uel dijs suis non imputant, & hæc nostro imputant Christo? Crudelia bella ciuilia omnibus bellis hostilibus, autoribus etiam eorum fatentibus amariora: quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino iudicata est: longe ante aduentũ Christi exorta sunt, & sceleratarum concatenatione causarum à bello Mariano atque Syllano, ad bella Sertorij & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille proscriptus, ille nutritus: inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Syllana rescindere, alter defendere cupiebat: inde ad Pompeij & Cæsaris, quorum Pompeius sectator Syllæ fuerat, eiusq; potẽtiam uel æquauerat, uel iam etiam superauerat. Cæsar autem Pompeij potentiam non ferebat, sed quia non habebat, quam tamen illo uicto interfectoq; transcendit. Hinc ad alium Cæsarem, qui post Augustus appellatus est, peruenerunt. quo imperante natus est Christus. Nam & ipse Augustus cum multis gessit bella ciuilia: & in eis etiam multi clarissimi uiri perierũt, inter quos & Cicero disertus ille artifex regendæ reipublicæ. Pompeij quippe uictorem Caium Cæsarem, qui uictoriam ciuilem clementer exercuit, suisq; aduersarijs uitam dignitatemq; donauit: tanquam regni appetitorem, quorundam nobilium coniuratio senatorum uelut pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidauit. Huius deinde potẽtiam, multum moribus dispar, uitijsq; omnibus inquinatus atque corruptus, affectare uidebatur Antonius, cui uehementer pro eadem illa uelut patriæ libertate Cicero resistebat. Tunc emerserat mirabilis indolis adolescẽs ille alius Cæsar, illius Caij Cæsaris filius adoptiuus: qui, ut dixi, postea appellatus est Augustus. Huic adolescenti Cæsari, ut eius potentia contra Antonium nutriretur, Cicero fauebat: sperãs eum depulsa & oppressa Antonij dominatione instauraturum reipublicæ libertatem: usqueadeo cæcus atq; improuidus futurorum, ut ille ipse iuuenis, cuius dignitatem ac potestatem fouebat, & eundem Ciceronem occidendum Antonio quadam quasi concordiæ pactione promitteret, & ipsam libertatem reipublicæ, pro qua multum ille clamauerat, ditioni propriæ subiugaret.

Quod impudenter præsentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cum tantæ clades contra eos tempore quo colebantur extiterint. Cap. XXXI

DEos suos accusent de tantis malis, qui nostro Christo ingrati sunt de tãtis bonis. Certe quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum Sabæo ture sertisq; recentibus halabant: clarebant sacerdotia, phana renitebãt: sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis, quando passim tantus ciuium sanguis à ciuibus, non modo in cæteris locis, uerum inter ipsa quoque deorum altaria fundebatur. Non elegit templum, quò confugeret Tullius: quia frustra elegerat Mutius. Hi uero qui multo indignius insultant Christianis temporibus, aut ad loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc eos ut uiuerent etiam ipsi barbari deduxerũt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine studio partium iudicat, facillime agnoscit: ut omittam cætera, quæ multa commemoraui, & alia multo plura, quæ commemorare longum putaui: si humanum genus ante bella Punica reciperet Christianam disciplinam, & consequeretur rerum tanta uastatio, quanta illis bellis Europam, Africamq; contriuit: nullus

A nullus taliū, quales nunc patimur, nisi Christianæ religioni illa mala tribueret. Multo autem minus eorum uoces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, si Christianæ religionis receptionem & diffamationem, uel irruptio illa Gallorum, uel Tiberini fluminis, igniumq; illa depopulatio: uel quod cuncta mala præcedit, bella illa ciuilia sequerentur. Mala etiam alia, quæ usq; adeo incredibiliter acciderunt, ut inter prodigia numerarentur, si Christianis temporibus accidissent, quibus ea nisi Christianis hominibus tanq; crimina obijcerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerūt mira quàm noxa, boues locutos: infantes nondum natos de uteris matrum quædam uerba clamasse: uolasse serpentes, fœminas, & gallinas, & homines in masculinum sexum fuisse conuersas: & cætera huiusmodi quæ in eorum libris, nō fabulosis, sed historicis seu uera siue falsa sint, non inferunt hominibus perniciem, sed stuporem. Sed & cum pluit terra, cum pluit creta, cum pluunt lapides, non ut grando appellari solet hoc nomine, sed omnino uel terræ, uel cretæ, uel lapidum pluuia. Hæc profecto etiam grauiter lædere potuerunt. Legimus apud eos Ætnæis ignibus ab ipso montis uertice usq; ad littus proximum decurrentibus ita ferbuisse mare, ut rupes exurerentur, & pices nauium soluerētur: hoc utiq; non leuiter noxium fuit, quamuis incredibiliter mirum. Eodem rursus æstu ignium tanta ui fauillæ scripserunt oppletam esse Siciliam, ut Catinensis urbis tecta obruta & oppressa diruerit. Qua calamitate permoti misericorditer eiusdē anni tributum ei relaxauere Romani. Locustarum etiam in Affrica multitudinem prodigij similem fuisse, cum iam essent populi Romani prouincia, literis mandauerunt, consumptis enim fructibus folijsq; lignorum, ingenti atq; inæstimabili nube in mare dicunt esse deiectam. Qua mortua redditaq; littoribus, atq; hinc aëre corrupto, tantam ortam pestilentiam dicunt, ut in solo regno Masanissæ octingenta hominum milia perisse referantur, & multo amplius in terris littoribusq; proximis: tunc Vticæ ex tringinta milibus uirorum quæ ibi erant, decem remansisse cōfirmant. Talis itaq; uanitas qualē patimur, eiq; responB dere compellimur: quid horum non Christianæ religioni tribueret, si temporibus Christianis uideret? Et tamen dijs suis ista non tribuunt: quorum ideo cultum requirunt, ne ista uel† maiora patiantur: cum ea maiora pertulerint, à quibus antea colebātur. *aliâs, minora.*

FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENS. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. IIII.

De his quæ primo uolumine disputata sunt. Cap. I

E CIVITATE dei dicere exorsus prius respondendum putaui eius inimicis, qui terrena gaudia consectantes, rebusq; fugacibus inhiantes, quicquid in eis triste, misericordia potius admonentis dei, quàm punientis seueritate patiuntur, religioni increpitāt Christianæ, quæ est una salubris & uera religio. Et quoniā cum sit in eis etiam uulgus indoctum, uelut doctorum autoritate in odium nostrum grauius irritantur, existimantibus imperitis, ea quæ suis temporibus insolite acciderunt, per alia retro tempora accidere nō solere. Eorumq; opinionem, etiam ijs qui eam falsam esse nouerunt, ut aduersum nos iusta murmura habere uideantur, suæ scientiæ dissimulatione firmantibus: de libris quos autores eorum ad cognoscendam præteritorū temporum historiam memoriæ mandauerunt, longe aliter esse, quàm putant, demonstrādum fuit: & simul docendum, deos falsos quos uel palàm colebant, uel occulte adhuc colunt, eos esse immundissimos spiritus & malignissimos ac fallacissimos dæmones: usq; adeo ut aut ueris, aut fictis etiā, suis tamen criminibus delectētur, quæ sibi celebrari per sua festa uoluerunt: ut à perpetrandis damnabilibus factis, humana reuocari non possit infirmitas, dum

ad hæc imitanda uelut diuina præbetur autoritas. Hæc non ex nostra coniectura probaui mus, sed partim ex recenti memoria, quia & ipsi uidimus talia ac talibus numinibus exhiberi: partim ex literis eorum, qui non tanquam in contumeliam, sed tanquam in honorem deorũ suorum ista conscripta posteris reliquerunt. Ita ut uir doctissimus apud eos Varro, & grauissimæ autoritatis, cum rerum humanarum atque diuinarũ† disperditos faceret libros, alios humanis, alios diuinis, pro sua cuiusque rei dignitate distribuens: non saltem in rebus humanis, sed in rebus diuinis poneret ludos scenicos: cum utique si tantummodo boni & honesti homines in ciuitate essent, nec in rebus humanis ludi scenici esse debuissent. Quod profecto non autoritate sua fecit, sed quoniã eos Romæ natus & educatus in diuinis rebus inuenit. C

al. dispertitos

De his quæ in libro secundo & tertio continentur. Cap. II

ET quoniam in fine primi libri quæ deinceps dicenda essent, breuiter posuimus, & ex his quædam in duobus consequẽtibus diximus, expectationi legentium quæ restant reddenda cognoscimus. Promiseramus ergo quædam nos esse dicturos, aduersus eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionẽ nostram referunt: & cõmemoraturos quæcunque & quãtacunque occurrere potuissent, uel satis esse uiderent, mala, quæ illa ciuitas pertulit, uel ad eius imperiũ prouinciæ pertinentes, antequam eorũ sacrificia prohibita fuissent: quæ omnia procul dubio nobis tribuerent, si iam uel illis nostra clareret religio, uel ita eos à sacris sacrilegis prohiberet. Hæc in secundo & tertio libris satis, quantum existimo, absoluimus: in secundo agentes de malis morum: quæ mala uel sola, uel maxima deputanda sunt. In tertio autem libro de his malis quæ stulti sola perpeti exhorrent: corporis uidelicet, externarumque rerũ, quæ plerũque patiuntur & boni. Illa uero mala non dico patienter, sed libenter habent, quibus ipsi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de sola ipsa ciuitate, atque eius imperio, nec inde omnia usque ad Cæsarem Augustũ. Quod si cõmemorare uoluissem, & exaggerare illa mala quæ non sibi inuicem homines faciunt, sicut sunt uastationes, euersionesque bellantium: sed ex ipsis mundi elementis terrenis accidunt rebus, quæ uno loco Apuleius breuiter strinxit in eo loco quem de mundo scripsit: terrena omnia dicens mutationes, euersiones, & intensiones, & remissiones, atque interitum habere. Nanque immodicis tremoribus terrarum, ut uerbis eius utar, dissiluisse humũ & interceptas urbes cũ populis dicit, abruptis etiã imbribus prolutas totas esse regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes hospitibus atque aduenis fluctibus insulatas, aliasque desidia maris pedestri accessu peruias factas: uentis ac procellis euersas esse ciuitates, incendia de nubibus emicuisse, quibus orientis regiones conflagratæ perierunt: & in occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluuiones easdem strages dedisse. Sic ex Ætnæ uerticibus quondam effusis crateribus diuini incendij, per decliuia torrentis uice flammarum flumina cucurrisse. Si hæc atque huiusmodi, quæ habet historia, unde possem colligere uoluissem, quando finissem, quæ illis temporibus euenerunt, ante quàm Christi nomen illa istorum uana & ueræ saluti perniciosa comprimeret? Promiseram me etiam demonstraturum: quos eorum mores, & quam ob causam deus uerus ad augendum imperiũ adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia, quamque eos nihil adiuuerint ij quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: unde nunc mihi uideo esse dicendum, & magis de incremẽtis imperij Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum quos uelut deos colebant, quantum malorum inuexerit moribus eorum, in secundo maxime libro non pauca iam dicta sunt. Per omnes autem absolutos tres libros ubi opportunum uisum est cõmendauimus etiam in ipsis bellicis malis, quantum solatiorum deus per Christi nomen, cui tantum honoris barbari detulerũt, præter bellorum morem bonis malisque contulerit, quomodo qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. D

An

A An latitudo imperij quæ non nisi bellis acquiritur, in bono habenda sit siue felicium siue sapientium. Cap. III

IAm itaq; uideamus quale sit, quod tantam latitudinem ac diuturnitatem imperij Romani illis dijs audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obsequia, & per turpiū hominum ministeria se honeste coluisse contendunt. Quanquam prius uellem paululum inquirere, quæ sit ratio, quæ prudentia, cum hominum felicitatē non possis ostendere, semper in bellicis cladibus & in sanguine ciuili uel hostili, cum humano, & cum tenebroso timore, & cruenta cupiditate uersantium, ut uitro lætitia eorum comparetur fragiliter splendida, cui timeatur horribilius, ne repente frangatur: de imperij magnitudine ac latitudine uelle gloriari. Hoc ut facilius dijudicetur: nō uanescamus inani uentositate iactati, atq; obtundamus intentionis aciem altisonis uocabulis rerum, cum audimus populos, regna, prouincias, sed duos constituamus homines. Nam singulus quisq; homo, ut in sermone una litera, ita quasi elementum est ciuitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latissimi. Quorum duorum hominum, pauperem unum, uel potius mediocrem, alterum prædiuitem cogitemus: sed diuitem timoribus anxium: mœroribus tabescentem: cupiditate flagrantem, nunquam securum: semper inquietum: perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem: augentem sanè his miserijs patrimonium suum in immensum modum, atq; illis augmentis curas quoq; amarissimas aggregantem: mediocrem uero illum re familiari parua atq; succincta sibi sufficientē, charissimum suis cognatis, uicinis, amicis, dulcissima pace gaudentem, pietate religiosum, benignum mente, sanum corpore, uita parcum, moribus castum, conscientia securum. Nescio utrum quisquam ita desipiat, ut audeat dubitare quem præferat. Vt ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familijs, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula sequitur æquitatis. Qua uigilanter adhibita, si nostra intentio corrigatur, facillime uidebimus ubi habitet uanitas, & ubi felicitas. Quapropter si
B uerus deus colatur, eiq; sacris ueracibus & bonis moribus seruiatur, utile est, ut boni longe lateq; diu regnent. Neq; hoc tam ipsis, quàm illis utile est, quibus regnant. Nam quātum ad ipsos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona dei sunt, sufficit eis ad ueram felicitatem, qua & ista uita bene agatur, & postea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præstatur, quàm rebus humanis. Malorum uero regnū magis regnantibus nocet, qui suos animos uastant scelerum maiore licentia: his autem qui eis seruiendo subduntur, non nocet nisi iniquitas propria. Nam iustis quicquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non est pœna criminis, sed uirtutis examen. Proinde bonus etiam si seruiat, liber est: malus autem etiam si regnet, seruus est: nec unius hominis, sed quod est grauius, tot dominorum, quot uitiorum. De quibus uitijs quum ageret scriptura diuina: A quo enim quis, inquit, deuictus est, huic & seruus addictus est.

Quàm similia sint latrocinijs regna absq; iusticia. Cap. IIII

REmota itaq; iusticia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? Quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna? Manus etenim ipsa hominum ex imperio principis regitur: pacto societatis astringitur: placiti lege præda diuiditur. Hoc malum si in tantum perditorum hominum accessibus crescit, ut & loca teneat, sedes cōstituat, ciuitates occupet, populos subiuget, euidentius regni nomen assumit, quod eis iam in manifesto confert non adempta cupiditas, sed addita impunitas. Eleganter enim & ueraciter Alexandro illi Magno quidam comprehensus pirata respondit. Nam quum idem rex hominem interrogasset, quid ei uideretur, ut mare haberet infestum: ille libera contumacia, quid tibi, inquit, ut orbem terrarum? Sed quia id ego exiguo nauigio facio, latro uocor: quia tu magna classe, imperator.

De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regiæ dignitati. Cap. V

PRoinde omitto quærere quales Romulus congregauerit, quoniam multum eis consultum est, ut ex illa uita dato sibi consortio ciuitatis, pœnas debitas cogitare desisterent:

rent: quarum metus eos in maiora facinora propellebat, ut deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quia ipsum Romanum imperium iam magnum multis gentibus subiugatis, cæterisq; terribile, acerbe sensit, grauiter timuit, non paruo negocio deuitandæ ingentis cladis oppressum: quando paucissimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt: tres duces habuerunt: Italiam latissime & crudelissime uastauerunt. Dicant, quis istos deus adiuuerit, ut ex paruo & contemptibili latrocinio peruenirent ad regnum, tantis iam Romanis uiribus arcibusq; metuendũ? An quia non diu fuerunt, ideo diuinitus negabuntur adiuti? Quasi uero ipsa cuiuslibet hominis uita diuturna sit. Isto ergo pacto neminem dij adiuuant ad regnandum, quoniam singuli quiq; cito moriũtur. Nec beneficium deputandũ est, quod exiguo tempore in unoquoq; homine: ac per hoc singillatim utiq; in omnibus uice uaporis euanescit. Quid enim interest eorum qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quod post eorũ mortem Romanum tantum creuit imperium, cum illi apud inferos causas suas agant? Vtrum bonas an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium, quamuis decedentibus succedentibusq; mortalibus in longa spacia protendatur, paucis diebus uitæ suæ cursim raptimq; transierunt, actuum suorum sarcinas baiulantes. Sin uero etiã ipsa breuissimi tẽporis beneficia deorũ adiutorio tribuẽda sunt: non parũ adiuti sunt illi gladiatores, qui seruilis cõditionis uincula ruperunt, fugerũt, euaserunt: exercitum magnum & fortissimum collegerunt, obedientes regum suorum consilijs & iussis, multum Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis imperatoribus insuperabiles multa ceperunt: potiti sunt uictorijs plurimis, usi uoluptatibus quibus uoluerunt: quod suggessit libido fecerunt: postremo donec uincerentur, quod difficillime est factum, sublimes regnantesq; uixerunt. Sed ad maiora ueniamus.

De cupiditate Nini regis qui ut latius dominaretur primus intulit bella finitimis.
Caput VI

IVstinus qui Græcam, uel potius peregrinam, Trogum Pompeium secutus, non Latine tantum sicut ille, uerum etiam breuiter scripsit historiam. Opus librorum suorum sic incipit: Principio rerum, gentium, nationumq; imperium penes reges erat, quos ad fastigiũ huius maiestatis, nõ ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio prouehebat. Populus nullis legibus tenebatur. Arbitria principum pro legibus erant. Fines imperij tueri magis, quàm proferre mos erat. Intra suam cuiq; patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus rex Assyriorum ueterem & quasi auitum gentibus morem noua imperij cupiditate mutauit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendũ populos, ad terminos usq; Libyæ perdomuit. Et paulo post: Ninus, inquit, magnitudinẽ quæsitæ dominationis continua possessione firmauit. Domitis igitur proximis, cum accessione uirium fortior ad alios transiret, & proxima quæq; uictoria, instrumentum sequentis esset, totius orientis populos subegit. Qualibet autem fide rerum, uel iste, uel Trogus scripserit. Nam quædam illos fuisse mentitos & aliæ fideliores literæ ostendunt: cõstat tamen & inter alios scriptores regnum Assyriorum à Nino rege fuisse longe lateq; porrectum. Tam diu autem perseuerauit, ut Romanum nondum sit eius ætatis. Nam sicut scribunt qui chronicam historiam prosecuti sunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit, permansit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autẽ bella finitimis & inde in cætera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum est?

An regna terrena inter profectus suos atq; defectus deorum uel iuuentur uel deserantur auxilio. Cap. VII

SI nullo deorum adiutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare dijs Romanis tribuitur Romanum regnum, locis amplum temporibusq; diuturnum? Quæcunque enim causa est, illa eadem est etiam ista. Si autem & illud deorum adiutorio tribuendum

A buendum esse contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gentes quas Ninus domuit & subegit: alios tunc colebant deos. Aut si proprios habuerunt Assyrij, quasi peritiores fabros imperij construendi atque seruandi, nunquid nam mortui sunt, quando & ipsi imperium perdiderunt? Aut mercede non sibi reddita uel alia promissa maiore, ad Medos transire maluerunt, atque inde rursus ad Persas Cyro inuitante & aliquid cõmodius pollicente? Quæ gens non angustis orientis finibus post Alexandri Macedonis regnum magnum locis, sed breuissimum tempore, in suo regno adhuc usq; perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dij sunt qui suos deserunt, & ad hostes transeunt. Quod nec homo fecit Camillus, quando uictor & expugnator aduersissimæ ciuitatis, Romam cui uicerat sensit ingratam, quam tamen postea oblitus iniuriæ, memor patriæ à Gallis iterum liberauit. Aut non ita fortes sunt, ut deos esse fortes decet: qui possunt humanis uel consilijs uel uiribus uinci? Aut si cum inter se belligerant, non dij ab hominibus, sed dij ab alijs dijs forte uincuntur qui sunt, quarũq; proprij ciuitatũ. Habent ergo & ipsi inter se inimicitias: quas pro sua quisque parte† prorsus, suscipiunt. Non itaq; deos suos ulla debuit colere ciuitas magis quàm alios à qubus adiuuarentur sui. Postremo quoquo modo se habeat deorum iste uel transitus, uel fuga, uel migratio, uel in pugna defectio: nondum illis temporibus atque in illis terrarum partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atq; translata sunt. Nam si post mille ducentos & quadraginta annos, quando regnum Assyrijs ablatum est, iam ibi Christiana religio aliud regnum prædicaret æternum & deorum falsorum cultus sacrilegos inhiberet: quid aliud gentis illius uani homines dicerent, nisi regnũ quod tam diu conseruatum est, nulla alia causa nisi suis religionibus desertis & illa recepta perire potuisse? In qua uoce uanitatis quæ poterat esse, isti attendant speculum suum, & similia conqueri, si ullus in eis pudor est, erubescant. Quanquam Romanum imperium afflictũ est potius, quàm mutatum, quod & alijs ante

B Christi nomen temporibus ei contigit, & ab illa est afflictione recreatũ, quod nec istis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re nouit uoluntatem dei?

Prorsus, non est in uetusto codice.

Quorum deorum præsidio putant Rom. imperium suum auctum atq; seruatum, cum singulis uix singularum rerũ tuitionem cõmittendam esse crediderunt. Caput VIII

DEinde quæramus si placet, ex tanta deorum turba quam Ro. colebant, quem potissimum uel quos deos credant illud imperium dilatasse atq; seruasse. Neq; enim in hoc tam præclaro opere & tantæ plenissimo dignitatis, audent aliquas partes sub nomine deorum uel dearum, deæ Cloacinæ tribuere, aut Volupiæ, quæ à uoluptate appellata est, aut Libentinæ, cui nomen est à libidine, aut Vagitano, qui infantum uagitibus præsidet, aut Cuninæ, quæ cunas eorũ administrat. Quãdo autẽ possunt uno loco libri huius cõmemorari omnia nomina deorum, aut dearum, quæ illi grandibus uoluminibus uix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispertientes officia numinum? Nec agrorum munus uni alicui deo cõmittendum arbitrati sunt, sed rura deæ Rusinæ: iuga montium deo Iugatino: collibus deam† Collinam, uallibus Valloniam præfecerunt. Nec saltem potuerunt unam Segetiã talẽ inuenire, cui semel segetes cõmendarent: sed sata frumẽta q̃diu sub terra essent, præpositam uoluerunt habere deam Seiam: cum uero iam essent super terram & segetem facerent, deam Segetiam: frumentis uero collectis atq; reconditis ut tuto seruarentur, deam Tutillinam præposuerunt, cui nõ sufficere uideretur illa Segetia, q̃diu seges ab initijs herbidis usq; ad aristas aridas perueniret. Non tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, ut anima misera dæmoniorum turbæ prostitueretur, unius dei ueri castum dedignata complexum. Præfecerunt ergo Proserpinam frumentis germinantibus: geniculis nodisq; culmorum deum Nodotum: inuolumentis folliculorũ deam Volutinam: cum folliculi patescunt, ut spica exeat deam Patelenam: cum segetes nouis aristis æquantur, quia ueteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam: florentibus frumentis

al. Collatinã.

deam Floram: lactescentibus deum Lacturnum: maturescentibus deam Maturam: cum runcantur, id est, à terra auferuntur deam Runcinam. Nec omnia cõmemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem paucissima ideo dixi, ut intelligeretur nullo modo eos dicere audere ista numina imperium constituisse, auxisse, conseruasse Romanum, quæ ita suis quæque adhibebantur officijs, ut nihil uniuersum uni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere simul & segetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpositura paruulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantum ad nodum geniculi pertinebat? Vnusquisque domi suæ ponit ostiarium, & quia homo est, omnino sufficit. Tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul fores & cardinem liménque seruare. C

An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fuerat asscribẽda, quem summum deum cultores ipsius opinantur. Cap. IX

OMissa igitur turba ista minutorum deorum uel aliquantum intermissa officia maiorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna est facta, ut tam diu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Iouis hoc opus est. Ipsum enim deorũ omnium dearumque regem esse uolunt, hoc eius indicat sceptrum: hoc in alto colle capitolium. De isto deo quamuis à poëta dictum, conuenientissime prædicatur: Iouis oĩa plena. Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui unum deum solum sine simulachro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam male tractatus est Romæ, sicut† quidem & in cæteris gentibus, ut ei fieret simulachrum, quod ipsi etiam Varroni ita displicet, ut cum tantæ ciuitatis peruersa consuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & scribere dubitaret, quod hi qui populis instituerunt simulachra & metum dempserunt, & errorem addiderunt.

al. quidam.

Quas opiniones secuti sunt qui diersos deos diuersis mundi partibus præfecerunt. Cap. X D

CVr illi etiam Iuno uxor adiungitur, quæ dicatur soror & coniunx? Quia Iouem, inquiunt, in æthere accipimus: in aëre Iunonem. Et hæc duo elementa coniuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo dictum est: Iouis omnia plena: si aliquam partem implet & Iuno. An uterque utrũque implet, & ambo isti coniuges, & in duobus istis elementis, & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datur Ioui, aër Iunoni? Postremo si ipsi duo satis essent, quid est quod mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipsi quoque sine coniugibus remanerent, additur Neptuno Salacia, Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorem cœli partẽ, id est aërem, inquiunt Iuno tenet, ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proserpina. Quærunt quemadmodum sarciant fabulas, nec inueniunt. Si enim hæc ita essent, tria potius elementa mundi esse, non quatuor eorum ueteres proderent, ut singula deorum coniugia diuiderentur singulis elementis. Nũc uero omni modo affirmauerũt aliud esse ætherem, aliud aërem. Aqua uero siue superior siue inferior, utique aqua est, puta quia dissimilis, nunquid intantũ ut aqua nõ sit? Et inferior terra, quid aliud potest esse quàm terra, quantalibet diuersitate distincta? Deinde ecce iam totus in his quatuor uel tribus elementis corporeus completus est mundus. Minerua ubi erit? Quid tenebit? Quid implebit? Simul enim cum his in capitolio constituta est, cum ista filia non sit amborum. Aut si ætheris partem superiorem Mineruam tenere dicunt, & hac occasione fingere poëtas, quod de Iouis capite nata sit, cur non ergo ipsa potius deorum regina deputatur, quod sit Ioue superior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur non de Ioue ipso erga Saturnum iusticia ista seruata est? an quia uictus est? Ergo pugnarunt? Absit inquiunt. Fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de dijs sentiantur meliora. Cur ergo non data est patri Iouis: etsi nõ sublimior, æqualis certe sedes honoris? Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo est. Tempus igitur colunt, qui

A qui Saturnum colunt, & rex Iudæorum Iupitur insinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cum Iupiter & Iuno nati dicuntur ex tempore, si Cœlum est ille, & illa Terra, cum facta sint utiq; Cœlum & Terra? Nam hoc quoq; in libris suis habent eorum docti atq; sapientes. Neq; de figmentis poëticis, sed de philosophorum libris à Virgilio dictum est: Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther Coniugis in gremium lætæ descendit, id est, in gremium telluris aut terræ, quia etiam hic aliquas differentias uolunt esse, atq; in ipsa terra aliud terram, aliud tellurem, aliud tellumonem putant. Et omẽs hos deos habent suis nominibus appellatos, suis officijs distinctos, suis aris sacrisq; ueneratos. Eandem terram etiam matrem deorum uocant: ut iam poëtæ tolerabiliora confingant, si secundum istorum non poëticos, sed sacrorum libros, non solum Iuno soror & coniunx, sed etiam mater est Iouis. Eandem terram Cererem, eandem etiam Vestam colunt, cum tamen sæpius Vestam non nisi ignem esse perhibeant pertinentem ad focos, sine quibus ciuitas esse non potest: & ideo illi uirgines solere seruire, quod sicut ex uirgine, ita nihil ex igne nascatur. Quam totam aboleri uanitatem & extingui utiq; ab illo oportuit, qui est natus ex uirgine. Quis enim ferat quod cum tantum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescunt etiam Venerem dicere, ut uanescat in ancillis eius honorata uirginitas? Si enim Vesta Venus est, quomodo ei rite uirgines à Venereis operibus abstinendo seruierũt? An Veneres duæ sunt, una uirgo, altera mulier? An potius tres, una uirginum quæ etiam Vesta est, alia coniugatarum, alia meretricum? Cui etiam Phœnices donum dabant de prostitutione filiarum, antequã iungerent eas uiris. Quæ illarum matrona est Vulcani? Non utiq; uirgo, quoniam habet maritũ. Absit autem ut meretrix, ne filio Iunonis, & cooperario Mineruæ facere iniuriam uideamur. Ergo hæc ad coniugatas intelligitur pertinere, sed eam nolumus imitentur in eo, quod fecit illa cum Marte. Rursus, inquiũt, ad fabulas redis. Quæ ista iusticia est, nobis succensere quod talia dicimus

B de dijs eorum, & sibi nõ succensere qui hæc in theatris libentissime† expectãt crimina deorum suorum? Et quod esset incredibile, nisi contestatissime probaretur, hæc ipsa theatrica crimina deorum in honorem instituta esse eorundem deorum. †al. spectant.

De multis dijs, quos doctores paganorum unum eundemq; Iouem esse defendunt. Cap. XI

QVotquot libet igitur physicis rationibus & disputationibus asserant: modo sit Iupiter corporei huius mundi animus, qui uniuersam istam molem ex quatuor, uel quot eis placet, elementis constructam atq; compactam implet & mouet: modo inde suas partes sorori & fratribus cedat: modo sit æther ut aërem Iunonem subterfusam desuper amplectatur: modo totum simul cum aëre sit ipse cœlum, terram uero tanquã coniugem eandemq; matrem: quia hoc in diuinis turpe non est fœcundis imbribus & seminibus fœtet: modo autem ne sit necesse per cuncta discurrere, deus unus de quo multi à poëta nobilissimo dictum putant:

Deum nanq; ire per omnes
Terrasq; tractusq; maris, cœlumq; profundum.

Ipse in æthere sit Iupiter, ipse in aëre Iuno, ipse in mari Nuptunus: in inferioribus etiã maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina: in focis domesticis Vesta, in fabrorũ fornace Vulcanus, in syderibus Sol & Luna & stellæ: in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano Initiator: in termino Terminator, Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in uineis, Ceres in frumentis, Diana in syluis, Minerua in ingenijs. Ipse sit postremo etiam in illa turba quasi plebiorum deorum. Ipse præsit nomine Liberi uirorum seminibus, & nomine Liberæ fœminarum. Ipse sit Diespiter, qui partum perducat ad diem. Ipse sit dea Mena, quam præfecerũt menstruis fœminarum. Ipse Lucina, quæ à parturiẽtibus inuocetur. Ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, & uocetur Ops. Ipse in uagitu os aperiat, & uocetur deus Vagitanus. Ipse leuet de terra, & uocet dea

Leuana. Ipse cunas tueatur, & uocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, & uocantur Carmentes. Præsit fortuitis: uoceturq; Fortuna. In diua Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt ueteres mammã. In diua Potina potionem ministret. In diua Edulica escam præbeat. De pauore infantiũ Pauentia nuncupetur: de spe quæ uenit, Venilia: de uoluptate, Volupia: de actu, Agenoria: de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur. Strenua dea sit, strenuum faciendo. Numeria, quæ numerare doceat: Camœna, quæ canere. Ipse sit & deus Consus, præbendo consilia, & dea Sentia, sententias inspirando. Ipse dea Iuuentas, quæ post prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipse sit Fortuna barbata, quæ adultos barba induit, quos honorare uoluerit: ut hoc qualecũq; numen saltem masculum deum: uel à barba barbatum, sicut à nodis Nodotum. Vel certe nõ fortunam, sed quia barbas habet, Fortunium nominarent. Ipse in Iugatino deo coniuges iungat, & cum uirgini uxori zona soluitur, ipse inuocetur† siue uirtutes eius, & dea Virginensis uocet̃. Ipse sit Motunus uel Tutinus, qui est apud Græcos Priapus, si non pudet. Hæc omnia quæ dixi, & quæcunque non dixi, non enim omnia dicenda arbitratus sum, hi omnes dij deæq; sit unus Iupiter: siue sint, ut quidam uolunt, omnia ista partes eius, siue uirtutes eius, sicut eis uidetur, quibus eum placet esse mundi animum, quæ sententia uelut magnorum multorumq; doctorum est. Hæc si ita sunt, quod quale sit, nondum interim quæro, quid perderent, si unum deum colerent prudentiore compendio? Quid enim eius contemneretur, cum ipse coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermissæ siue neglectæ partes eius irascerentur: non ergo ut uolunt, uelut unius animantis hæc tota uita est, quæ omnes simul cõtinet deos, quasi suas uirtutes, uel membra, uel partes, sed suam quæq; pars habet uitam à cæteris separatam, si præter alteram irasci altera potest: & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes simul, id est, totum ipsum Iouẽ potuisse offendi, si partes eius nõ etiam singillatim minutatimq; colerentur, stulte dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cum ipse unus qui haberet omnia, coleretur. Nam ut alia omittam, quæ sunt innumerabilia, cum dicunt omnia sydera partes Iouis esse, & omnia uiuere, atq; rationales animas habere, & ideo sine controuersia deos esse, non uident, quàm multos non colant, quàm multis ædes non construant, aras non statuant, quas tamen paucissimis syderum statuendas esse putauerunt, & singillatim sacrificandum. Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cœlo irato uiuere. Si autem stellas omnes ideo colunt, quia in Ioue sunt, quem colunt, isto compendio possent in illo uno omnibus supplicare. Sic enim nemo irasceretur, cum in illo uno omnibus supplicaretur: nemo contemneretur, potius quàm cultis quibusdam ista irascendi causa illis, qui prætermissi essent multo numerosioribus præberetur: præsertim cum eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur & Priapus.

† Siue uirtutes eius, non habebatur in Longobardico codice, tolerabilius erat, uirtus eius

De opinione eorum, qui deum animam mundi, & mundum corpus dei esse putauerunt. Cap. XII

QVod & illud non debet mouere acutos homines, uel qualescunque homines. Non enim ad hoc ingenij opus est excellentia, ut deposito studio cõtentionis attendant, si mundi animus deus est, eiq; animo mundus ut corpus est, ut sit unum animal constans ex animo & corpore: atq; iste deus est sinus quidam naturæ, in seipso continens omnia: ut ex ipsius anima, qua uiuificatur tota ista moles uitæ atque animæ cunctorum uiuentium pro cuiusque nascentis sorte sumantur, nihil omnino remanere potest, quod non sit pars dei. Quod si ita est, quis non uideat quanta impietas & irreligiositas cõsequatur: ut quod calcauerit quisque, partem dei calcet: & in omni animante occidendo, pars dei trucidetur? Nolo omnia dicere, quæ possunt occurrere cogitantibus: dici autem sine uerecundia non possunt.

De his

A De his qui sola rationalia animantia partes esse unius dei asserunt. Caput XIII

SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines partes dei esse contendunt: non uideo quidem si totus mundus est deus, quomodo bestias ab eius partibus separent? Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animãte, id est, homine, quid infelicius credi potest, quàm dei partem uapulare cum puer uapulat? Iam uero partes dei fieri lasciuas, iniquas, impias, atq; omnino damnabiles, quis ferre posset, nisi qui prorsus insaniat? Postremo quid irascitur eis, à quibus non colitur, cum à suis partibus non colatur? Restat ergo ut dicant omnes deos suas habere uitas, sibi quenq; uiuere: nullum eorum esse partem cuiusquam, sed omnes colendos, qui cognosci & coli possunt: quia tam multi sunt ut oẽs non possint. Quorum Iupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum, uel cõstituisse, uel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuisse aggredi credatur, cum omnes occupati sint officijs & operibus proprijs, nec alter irruat in alterius? A rege igitur deorum, regnum hominum potuit & propagari & augeri.

Augmenta regnorum Ioui incongruenter ascribi, cum si, ut uolunt, dea est Victoria, ipsa huic negocio sola sufficeret. Cap. XIIII

HIc primum quæro, cur non etiam ipsum regnum aliquis deus est? Cur enim non ita sit, si Victoria dea est? Aut quid ipso Ioue in hac causa opus est, si Victoria faueat, sitq; propitia, & semper eat ad illos, quos uult esse uictores? Hac dea fauente & propitia, etiam Ioue uacante, uel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? Quæ regna nõ cederent? An forte non displicet bonis iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullamq; iniuriam facientes, ad dilatandum regnum bello spontaneo prouocare? Planè si ita sentiunt, approbo & laudo.

B An congruat bonis latius uelle regnare. Cap. XV

VIdeant ergo ne forte non pertineat ad uiros bonos gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum cum quibus iusta bella gesta sunt, regnum adiuuit, ut cresceret; quod utique paruum esset, si quies & iusticia finitimorum contra se bellum geri, nulla prouocaret iniuria: ac felicioribus sic rebus humanis omnia regna parua essent concordi uicinitate lætantia. Et ita essent in mũdo regna plurima gentium, ut sunt in urbe domus plurimæ ciuium. Proinde belligerare, & perdomitis gentibus dilatare regnum malis uidetur felicitas, bonis necessitas. Sed quia peius esset, ut iniuriosi iustioribus dominarentur, ideo non incongrue dicitur etiam ista felicitas. Sed proculdubio felicitas maior est uicinum bonum habere cõcordem, quàm uicinum malum subiugare bellantem. Mala uota sunt optare habere quem oderis, uel quem timeas, ut possit esse quem uincas. Si ergo iusta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerunt, numquid tanquam aliqua dea colenda est eis etiam iniquitas aliena? Multum enim ad istam latitudinem imperij eam cooperatam uidemus, quæ faciebat iniuriosos, ut essent, cum quibus iusta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non sit, uel externarum gentium, si pauor, & pallor, & febris dij Romani esse meruerunt? His igitur duabus, id est, aliena iniquitate, & dea Victoria, dum bellorum causas iniquitas excitat, Victoria eadem bella feliciter terminat, etiam feriato Ioue creuit imperium. Quas enim hic partes Iupiter haberet, cum ea, quæ possent beneficia eius putari, dij habentur, dij uocantur, dij coluntur: ipsi pro suis partibus inuocantur? Haberet hic autem etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa uictoria. Aut si regnum munus est Iouis, cur non & uictoria munus eius habeatur? Quod profecto haberetur, si non lapis in capitolio, sed uerus rex regum & dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

Quid

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos de putantes, ædem Quietis extra portas esse uoluerunt. Cap. XVI C

MIror autem plurimum, quod cum deos singulos singulis rebus, & penè singulis motibus attribuerent, uocauerunt deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret: deam Stimulam, quæ ad agẽdum ultra modum stimularet: deam Murceam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominem, ut ait Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuosum: deam Strenuam, quæ facerat strenuum, his om̃ibus dijs & deabus publica sacra facere susceperunt. Quietem uero appellantes, quæ faceret quietum, cum ædem haberet extra portam Collinam, publice illam suscipere noluerũt. Vtrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita significatum est, quod qui illam turbam colere perseuerae et: non planè deorum, sed dæmoniorum, eum Quietem habere non posse: ad quam uocat uerus medicus, dicens: Discite à me, quia mitis sum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris.

An si Iouis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit existimari. Cap. XVII

AN forte dicunt, quod deam Victoriam Iupiter mittat, atq; illa tanq̃ regi deorũ obtemperans, ad quos iusserit, ueniat, & in eorum parte considat? Hoc uere dicitur non de illo Ioue, quem eorum regem pro sua opinione confingunt, sed de illo uero rege seculorum, quod mittat non Victoriam, quæ nulla substantia est, sed angelum suũ: & faciat uincere, quem uoluerit: cuius consilium occultum esse potest, iniquum esse non potest. Nam si Victoria dea est, cur nõ deus est & triumphus, & uictoriæ iungitur uel maritus, uel frater, uel filius? Talia quippe isti de dijs opinati sunt, qualia si poëtæ fingerẽt, atq; à nobis exaggerarentur: responderent isti, ridenda esse figmenta poëtarum, non ueris attribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cum talia deliramenta non apud poëtas legebant, sed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei uni tantummodo supplicarent. Non enim se misisset Victoria, si dea esset sub illo rege, & posset & auderet resistere, & suam potius facere uoluntatem. D

aliàs, fecerũt

Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione† fecerunt. Cap. XVIII

QVid quod & Felicitas dea est? Ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt: ipsa ergo sola coleretur? Vbi em̃ ipsa esset, quid boni nõ esset? Sed quid sibi uult, quod & Fortuna dea putat̃, & colit̃? An aliud est Felicitas & aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala, felicitas autẽ si mala fuerit, felicitas non erit. Certe om̃es deos utriusq; sexus, si & sexus habent, nõ nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philosophi, hoc excellentes reipublicæ, populorũq; rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquãdo bona est, aliquando mala? An forte quando mala est, dea nõ est, sed in malignũ dæmonẽ repente conuertit̃? Quot sunt ergo deæ istæ? Profecto quotquot sunt homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cũ sint & alij plurimi simul, hoc est, uno tẽpore malæ fortunæ, nunquid si ipsa esset, simul & bona, esset & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo felicitas, cur adhibentur diuersa nomina? Sed & hoc ferendũ est. Solet enim & una res diuersis nominibus appellari. Quid diuersæ ædes, quid diuersæ aræ, diuersa sacra? Est causa, inquiũt, quia felicitas illa est, quã boni habẽt præcedentibus meritis. Fortuna uero quæ dicitur bona, sine ullo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, unde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine ullo iudicio uenit & ad bonos & ad malos? Vt quid autem colitur, quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, ut suos cultores plerũq; prætereat, & suis contẽptoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores eius, ut ab illa uideantur, & amentur: iam merita sequitur, non fortuitu uenit. Vbi est ergo definitio illa Fortunæ? Vbi est quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodest eam colere, si Fortuna est. Si autem suos cultores discernit ut prosit, fortuna non est. An & ipsam quò uoluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipse solus. Non enim potest ei iubenti, & eam quò uoluerit, mittenti

FORTVNA.

fortuna

A fortuna resistere. Aut certe ipsam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Felicitas inuitari.

De fortuna muliebri. Cap. XIX

TAntum sanè huic, uelut uni numini tribuunt, quod fortunam uocāt, ut simulachrum eius quod à matronis dedicatum est, & appellatum est Fortuna muliebris, etiam loquutum esse memoriæ cōmendarint: atq; dixisse non semel, sed iterum: propter quod eam rite matronæ dedicauerint. Quod quidem si uerum sit, mirari nos non oportet. Nō enim malignis dæmonibus etiam sic difficile est fallere, quorum artes atq; uersutias hinc potius isti aduertere debuerunt, quod illa dea loquuta est, quæ fortuitu accidit, non quæ meritis uenit. Fuit enim fortuna loquax, & muta felicitas, & ad quid aliud, nisi ut homines recte uiuere non curarent, conciliata sibi Fortuna, quæ illos sine ullis bonis meritis faceret fortunatos? Et certe si fortuna loquitur, non saltē muliebris, sed uirilis potius loqueret, ut non ipsæ quæ simulachrū dedicauerunt, putarentur tantū miraculum muliebri loquacitate finxisse.

De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honorauerūt, prætermittentes alia bona, quæ similiter colenda fuerunt, si recte alijs diuinitas tribuebatur. Cap. XX

VIrtutem quoq; deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum dei, ipsa ab illo impetretur, à quo solo dari potest: & omnis falsorum deorum turba uanescit. Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum, & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi seipsum facit. Vnde autem sciunt illi quid sit Fides, cuius primum & maximum officium est, ut in uerum credatur deum? Sed cur non suffecerat Virtus? Nónne ibi est & fides? Quandoquidem uirtutem in quatuor species distribuendam esse uiderunt: prudentiam, iusticiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ, species suas habent, in partibus iusticiæ FIDES.
B fides est: maximumq; locum apud nos habet, quicunq; scimus quid sit, quod iustus ex fide uiuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare alijs tam multis deabus iniuriam fecerunt, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur Temperantia dea esse non meruit, cum eius nomine nonnulli Romani principes non paruam gloriam compararint? Cur deniq; Fortitudo dea non est, quæ affuit Mutio, cum dexteram porrexit in flammas: quæ affuit Curtio, cum se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit: quæ affuit Decio patri, & Decio filio, cum pro exercitu se uouerunt? Si tamen his omnibus uera inerat fortitudo, unde modo non agitur? Quare prudentia: quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius uirtutes omnes coluntur? Sic ergo posset & unus deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa una uirtute & fides est, & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus proprijs altaria meruerunt. Has deas non ueritas, sed uanitas facit.

Quod unum non intelligentes deum, uirtute saltem & felicitate debuerunt esse contenti. Cap. XXI

HÆc enim ueri dei munera sunt, non ipsæ sunt deæ. Veruntamen ubi est uirtus & felicitas, quid aliud quæritur? Quid ei sufficit, cui uirtus felicitasq; non sufficit? Omnia quippe agenda complectitur uirtus, omnia obtinēda felicitas. Si Iupiter, ut hæc daret, ideo colebatur: quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet felicitatem, cur non intellectum est, dona dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tanta deorum turba non quæreretur. Consideratis enim officijs deorum dearumq; omnium, quæ sicut uoluerunt pro sua opinatione finxerunt: inueniant, si possunt aliquid quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti uirtutem, habenti felicitatem. Quid doctrinæ, uel à Mercurio, uel à Minerua petendum esset, quum uirtus oīa secum haberet? Ars quippe ipsa bene, recteque uiuendi, uirtus à ueteribus definita est. ARS.
Vnde ab eo quod Græce ἀρετὴ dicitur uirtus, nomen artis Latinos traduxisse putauerunt. VIRTVS

Sed

Sed si uirtus non nisi ad ingeniosum posset uenire, quid opus erat deo Cautio patre, qui cautos, id est acutos, faceret, quum hoc posset conferre felicitas? Ingeniosum quippe nasci, felicitatis est. Vnde etiam si non potuit à nondum nato coli dea Felicitas, ut hoc ei concilia ta donaret, conferret hoc parentibus eius cultoribus suis, ut eis ingeniosi filij nascerentur. Quid opus erat parturientibus inuocare Lucinam, cum si adesset Felicitas, non solum be ne parerent, sed etiam bonos? Quid necesse erat, Opi deæ cõmendare nascentes deo Vagi tano uagientes, deæ Cuninæ, iacentes, deæ Ruminæ sugentes, deo Statilino stantes, deæ Adeonæ adeuntes, Abeonæ abeuntes, deæ Menti, ut bonam haberent mentem, deo Vo lumno & deæ Volumnæ, ut bona uellent: dijs nuptialibus, ut bene coniungerent: dijs agre stibus, ut fructus uberrimos caperent, & maxime ipsi diuæ Fruges: Marti & Bellonæ, ut be ne belligerarent: deæ Victoriæ, ut uincerent: deo Honorino, ut honorarẽtur: deæ Pecuniæ, ut pecuniosi essent: deo Æsculano & filio eius Argẽtino, ut haberent æream argenteamq́ pecuniam? Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt, quia prius ærea pecunia in usu esse cœpit, post argentea. Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinũ, quia & aurea subsequuta est. Quem deum isti si haberent, sicut Saturno Iouem, ita & patri Ar gentino, & auo Æsculano, Aurinum præponerent. Quid ergo erat necesse propter hæc bo na, uel animi, uel corporis, uel externa, tantam deorum turbam colore & inuocare: quos neq; omnes cõmemoraui, nec ipsi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim singilla timq́ digestis & deos minutos & singulos prouidere: cum posset magno facilíq; compen dio una dea Felicitas cuncta cõferre: nec solum ad bona capienda quisquam alius, sed neq; ad depellenda mala quæreretur? Cur enim esset inuocanda propter fessos diua Fessonia, propter hostes depellendos diua Pellonia, propter ægros medicus uel Apollo, uel Æscula pius, uel ambo simul quando esset grande periculum? Nec deus Spinensis, ut spinas ex agris eradicaret: nec dea Rubigo, ut non accederet, rogaretur: una Felicitate præsente & tuente, ut uel nulla mala exorirentur, uel facillime pellerentur? Postremo quid de dua bus istis deabus Virtute & Felicitate tractamus, si felicitas uirtutis est præmium, non dea, sed dei donum est: Si autem dea est, cur non dicatur, & uirtutem ipsa cõferre, quandoqui dem etiam uirtutem consequi felicitas magna est? C D

De scientia colendorum deorum, quam à se Varro gloriatur col latam esse Romanis. Cap. XXII

QVid ergo est, quod pro ingenti beneficio Varro iactat præstare se ciuibus suis: quia non solum cõmemorat deos, quos coli oporteat à Romanis: uerũ etiam dicit, quid ad quenq; pertineat? Quomodo nihil prodest, inquit Varro, homini alicuius medici no men formamq́ nosse, & quid sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire deum esse Æsculapium, si nescias eum ualetudini opitulari: atq; ita ignores cur ei debeas supplicare. Hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens: Non modo bene uiuere, sed uiuere omnino neminem posse, si ignoret quisnam sit faber, quis pictor, quis tector: à quo quid utensile pe tere possit, quem adiutorem assumere, quem ducem, quem doctorem. Eo modo nul li dubium esse asserens, ita esse utilem cognitionem deorum, si sciatur, quam quisque deus uim & facultatem ac potestatem cuiusq; rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cuiusq; causa deum aduocare atq; inuocaure debeamus, ne faciamus ut mimi solent, & optemus à Libero aquam, à Lymphis uinum. Magna sanè utilitas. Quis non huic gratias ageret, si uera monstraret: & si unum uerum deum à quo essent omnia bona hominibus colendum doceret?

De Felicitate quam Romani multorum ueneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cum pro omnibus sola sufficeret. Cap. XXIII

SEd unde nunc agitur, si libri & sacra eorum uera sunt, & Felicitas dea est, cur non ipsa una quæ coleretur constituta est, quæ posset uniuersa conferre & compendio facere feli cem? Quis enim optat aliquid propter aliud, quàm ut felix fiat? Cur deniq; tam sero huic

A huic tantæ deæ post tot Romanos principes Lucullus ædem cõstituit? Cur ipse Romulus felicem cupiens condere ciuitatem, non huic templum potissimum struxit, nec propter aliquid dijs cæteris supplicauit, quãdo nihil deesset, si hæc adesset? Nam & ipse nec prius rex, nec, ut putãt, postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet. Vt quid ergo Romulus cõstituit Romanis deos, Ianum, Iouem, Martem, Picum, Faunum, Tiberinum, Herculem: & si quos alios? Vt quid Titus Tatius addidit Saturnũ, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, Lucem, & quoscũq; alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam Felicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos & tot deas sine ista? An eam forte in tanta turba uidere non potuit? Hostilius certe rex, deos & ipse nouos Pauorem atq; Pallorem, propitiandos non introduceret, si deam istam nosset, aut coleret. Præsente quippe Felicitate, omnis pauor & pallor non propitiatus abscederet, sed pulsus aufugeret. Deinde quid est hoc, quod iam Romanum imperium longe lateq; crescebat, & adhuc nemo felicitatem colebat? An ideo grãdius imperium quàm felicius fuit? Nam quomodo ibi esset uera felicitas, ubi uera non erat pietas? Pietas enim uera est uerax ueri dei cultus, non cultus falsorũ tot deorũ, quot dæmoniorum. Sed & postea iam in deorum numerũ felicitate suscepta, magna bellorum ciuilium infelicitas subsecuta est. An forte iuste est indignata felicitas, quod & tam sero & non ad honorem, sed ad contumeliam potius inuitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pauor, & Pallor, & Febris, & cætera non numina colendorum, sed crimina colentium? Ad extremum, si cum turba indignissima tanta dea colenda uisa est, cur non uel illustrius cæteris colebatur? Quis enim ferat, quod neq; inter deos Consentes, quos dicũt in consilium Iouis adhiberi, nec inter deos, quos selectos uocant, Felicitas cõstituta est: ut templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præemineret? Cur enim non aliquid melius, quàm ipsi Ioui? Nam neq; etiam Ioui regnum nisi Felicitas dedit: si tamen cum regnaret felix fuit, & potior est felicitas regno. Nemo enim dubitat, facile inue-
B niri hominẽ, qui timeat se fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui se nolit esse felicem. Ipsi ergo dij, si per auguria uel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re cõsulerentur, utrum uellent Felicitati loco cedere: si forte aliorum ædibus uel altaribus iam fuisset locus occupatus, ubi ædes maior atq; sublimior Felicitati construeretur: etiam ipse Iupiter cederet, ut ipsum uerticem collis Capitolini Felicitas potius obtineret. Non enim quispiam resisteret Felicitati, nisi, quod fieri nõ potest, qui esse uellet infelix. Nullo modo omnino si consuleretur faceret Iupiter, quod ei fecerunt tres dij, Mars, Terminus & Iuuentas, qui maiori & regi suo nullo modo cedere loco uoluerunt. Nam sicut habent eorum literæ, quum rex Tarquinius capitolium fabricare uellet, eumq; locum qui ei dignior aptiorq; uidebatur, à dijs alijs cerneret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitrium: & credens eos tanto numini suoq; principi uoluntate cessuros: quia multi erant illic ubi capitolium constitutum est: per augurium quæsiuit, utrum concedere locum uellent Ioui: atq; ipsi inde cedere omnes uoluerunt, præter illos quos commemoraui, Martem, Terminum, Iuuentatem, atq; ideo capitolium ita cõstructum est, ut etiam isti tres intus essent tam obscuris signis, ut hoc uix homines doctissimi scirent. Nullo modo igitur felicitatem Iupiter ipse contemneret, sicut à Termino, Marte, Iuuentate contemptus est. Sed ipsi etiam qui non cesserant Ioui, profecto cederent Felicitati, quæ illis regem fecerat Iouem. Aut si non cederent, non id contemptu eius facerent, sed quod in domo Felicitatis, uel obscuri esse mallent, quàm sine illa in locis proprijs eminere. Ita dea Felicitate in loco amplissimo & celsissimo constituta discerent ciues omnes, unde boni uoti petendum esset auxilium. Ac sic ipsa suadente natura, aliorum deorum superflua multitudine derelicta coleretur una Felicitas: uni supplicaretur: unius templũ frequentaretur à ciuibus qui felices esse uellent, quorum esset nemo, qui nollet: atq; ita ipsa à seipsa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, nisi Felicitatem uelit accipere, uel quod ad felicitatem existimat pertinere? Proinde, si Felicitas habet in potestate cum quo homine sit, habet autem si dea est: quæ tandem

ſtultitia eſt,ab aliquo eam deo petere,quam poſſis à ſeipſa impetrare? Hãc ergo deam ſu/ C
per deos cæteros honorare etiam loci dignitate debuerũt. Sic enim apud ipſos legitur: Ro/
mani ueteres neſcio quem Summanum cui nocturna fulmina tribuebant,coluerunt ma/
gis quàm Iouem,ad quem diurna fulmina pertinebant. Sed poſt quàm Ioui templũ inſi/
gne ac ſublime conſtructum eſt,propter ædis dignitatem,ſic ad eum multitudo confluxit,
ut uix inueniatur,qui Summani nomen,quod audire iam non poteſt,ſe ſaltem legiſſe me/
minerit. Si autem Felicitas dea non eſt,quoniam,quod uerum eſt,munus eſt dei:ille deus
quæratur,qui eam dare poſſit,& deorum falſorũ multitudo noxia relinquatur,quam ſtul/
torum hominum multitudo uana ſectatur,dona dei deos ſibi faciens,& ipſum cuius ea do
na ſunt,obſtinatione ſuperbæ uoluntatis offendens. Sic enim carere non poteſt infelicita/
te,qui tanquam deam Felicitatem colit, & deum datorem felicitatis relinquit:ſicut carere
non poteſt fame,qui panem pictum lingit,& ab homine qui uerum habet,non petit.

Qua ratione defendant pagani,quod inter deos colant ipſa dona diuina. Cap. XXIIII

LIbet autem eorum rationes conſiderare. Vſqueadeó ne,inquiunt,maiores noſtros in/
ſipientes fuiſſe credẽdum eſt,ut hæc neſcirent munera diuina eſſe non deos? Sed quo/
niam ſciebant nemini talia,niſi aliquo deo largiẽte concedi:quorum deorum nomina non
inueniebant,earũ rerum nominibus appellabant deos,quas ab eis ſentiebant dari,aliqua
uocabula inde flectentes:ſicut à bello Bellonam nuncupauerunt,non bellum:ſicut à cunis
Cuninam,nõ cunam:ſicut à ſegetibus Segetiam,non ſegetem:ſicut à pomis Pomonã,non
pomum:ſicut à bobus Bobonam nõ bouem:aut certe nulla uocabuli declinatione,ſicut res
ipſæ nominantur:ut Pecunia dicta eſt dea,quæ dat pecuniã,non omnino pecunia dea ipſa
putata eſt. Ita Virtus,quæ dat uirtutem,Honor,qui honorẽ,Concordia,quæ concordiam:
Victoria,quæ uictoriam dat. Ita,inquiunt,cum felicitas dea dicitur,non illa quæ datur ſed
numen illud attenditur à quo felicitas datur. Iſta nobis reddita ratione,multo facilius eis, D
quorum cor non nimis obduruit,perſuadebimus fortaſſe quod uolumus.

De uno tantum colendo deo,qui licet nomine ignoretur,tamen felicitatis dator eſſe ſentitur. Cap. XXV

SI enim iam humana infirmitas ſenſit non niſi ab aliquo deo dari poſſe felicitatẽ:& hoc
ſenſerunt homines,qui tam multos colebant deos,in quibus & ipſum eorum regem Io
uem:quia nomen eius à quo daretur felicitas ignorabant,& ideo ipſius rei nomine quam
credebant ab illo dari,eum appellare uoluerunt:Satis ergo indicant,nec ab ipſo Ioue dari
poſſe felicitatem,quem iam colebant,ſed utiq; ab illo,quem nomine ipſius felicitatis colen
dum eſſe cenſebant. Confirmo prorſus à quodam deo quem neſciebant,& eos crediſſe
dari felicitatem. Ipſe ergo quæratur:ipſe colatur,& ſufficit. Repudietur ſtrepitus innumera
bilium dæmoniorum. Illi non ſufficiat hic deus,cui non ſufficit munus eius. Illi inquam,
non ſufficiat ad colendum deus dator felicitatis,cui non ſufficit ad accipiendum,ipſa felici/
tas. Cui autem ſufficit:nõ enim habet homo,quid amplius optare debeat:ſeruiat uni deo
datori felicitatis. Non eſt ipſe,quem nominant Iouem. Nam ſi eum datorem felicitatis a/
gnoſcerent,non utiq; alium uel aliam,à quo daretur felicitas,nomine ipſius felicitatis inqui
rerent:neq; ipſum Iouem cum tantis iniurijs colendum putarent. Iſte alienarum dicitur a/
dulterator uxorum. Iſte pueri pulchri impudicus amator,& raptor.

De ludis ſcenicis,quos ſibi dij celebrari à ſuis cultoribus exegerunt. Caput XXVI

SEd fingebat hæc Homerus,ait Tullius,& humana ad deos trãsferebat. Diuina mallem
ad nos. Merito diſplicuit uiro graui,diuinorum criminum poeta confictor. Cur ergo
ludi ſcenici,ubi hæc dictitantur,cantitantur,actitantur,deorum honoribus exhibentur,in/
ter res diuinas à doctiſſimis conſcribuntur? Hic exclamat Cicero non contra figmenta poe
tarum,ſed contra inſtituta maiorum. An non exclamarent & illi,quid nos fecimus? Ipſi dij
iſta ſuis

A ista suis honoribus exhibenda flagitauerunt: atrociter imperarunt: cladem, nisi fieret, prænunciauerunt: quia neglectum est aliquid, seuerissime uindicarũt: quia id quod neglectum fuerat factum est, placatos se esse monstrarunt. Inter eorum cõmemoratur uirtutes, & miranda facta, quod dicam. Tito Latino rustico Romano patrifamiliâs dictum est in somnis, in senatum nunciaret, ut ludi Romani instaurarentur, quod primo eorum die in quodam scelerato, qui populo spectante ad supplicium duci iussus est, numinibus uidelicet ex ludis hilaritatem quærẽtibus triste displicuisset imperium. Cum ergo ille qui somnio commonitus erat postera die iussa facere non ausus esset, secunda nocte hoc idem rursus seuerius imperatum est. Amisit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum est homini, quod maior ei pœna, si non faceret, immineret. Cum etiam sic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum uero ex amicorum sententia, ad magistratus rem detulit: atq; in lectica allatus est in senatum. Expositoq; somnio, recepta continuo ualetudine, pedibus suis sanus abscessit. Tanto stupefactus miraculo senatus, quadruplicata pecunia, ludos censuit instaurari. Quis non uideat, qui sanum sapit, subditos homines malignis dæmonibus, à quorum dominatione non liberat nisi gratia dei per Iesum Christum dominũ nostrum, ui compulsos esse, exhibere talibus dijs, quæ recto consilio poterant turpia iudicari? In illis certe ludis poetica numinum crimina frequentantur: qui ludi cogentibus numinibus, iussu senatus instaurabantur. In illis ludis corruptorem pudicitiæ Iouem turpissimi histriones cantabant, agebant, placabant: si illud fingebatur, ille irasceretur: Si autem suis criminibus etiam fictis delectabatur, quando coleretur, nisi diabolo seruiretur? Itá ne iste Romanum conderet, dilataret, conseruaret imperium quouis Romano cui displicebant talia, homine abiectior? Iste daret felicitatem, qui tam infeliciter colebatur: & nisi ita coleretur, infelicius irascebatur.

B De tribus generibus deorum, de quibus Scæuola pontifex disputauit. Caput XXVII

RElatum est in literis, doctissimum pontificem Scæuolam disputasse tria genera tradita deorum: unum à poetis, alterum à philosophis, tertium à principibus ciuitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de dijs fingantur indigna: Secundum, non congruere ciuitatibus, quod habeat aliqua superuacua: aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est. Solet enim & à uiris peritis dici: superflua non nocent. Quæ sunt autem illa, quæ prolata in multitudine nocent? Hæc, inquit, non esse deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem. Proditur enim à doctis quod homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud, quàm quod eorum qui sint dij non habebant ciuitates uera simulachra: quod uerus deus, nec sexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra? Hæc pontifex nosse populos non uult, nam falsa esse non putat. Expedire igitur existimat falli in religione ciuitates. Quod dicere etiam in libris rerum diuinarum ipse Varro non dubitat. Præclara religio, quò confugiat liberandus infirmus: & cum ueritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire, quod fallitur. Poeticum sanè deorum genus cur Scæuola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic uidelicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterari. Sic item, inquit, aliquid aliter, turpiter atque inepte dicere aut facere: tres inter se deas certasse de præmio pulchritudinis: uictas duas à Venere Troiam euertisse: Iouem ipsum conuerti in bouem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat, deam homini nubere: Saturnum filios deuorare: Nihil denique posse confingi miraculorum atque uitiorum, quod non ibi reperiatur, atq; à deorum natura longe absit. O Scæuola pontifex maxime, ludos tolle, si potes: præcipe populis, ne tales honores dijs immortalibus deferant, ubi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri possunt, placeat imitari. Si autem tibi responderit populus: uos nobis importastis ista pontifices, deos ipsos roga, quibus instigantibus ipsa iussistis, ne

stis, ne talia sibi iubeant exhiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo modo de deorum maiestate credenda, maior est deorum iniuria, de quibus impune fingũtur. Sed non te audiunt, dæmones sunt, praua docent, turpibus gaudent: non solum non deputant iniuriam, si de illis ista fingantur, sed eam *prorsus iniuriam ferre non possunt, si per eorum solennia non agantur. Iam uero si aduersus eos Iouem interpelles, maxime ob eam causam, quia eius plura crimina ludis scenicis actitantur: nónne etiamsi deum Iouem nuncupatis, à quo regitur totus atq; administratur hic mundus: eo illi fit à uobis maxima iniuria, quod eum cum istis colendum putatis, eorumq; regem esse perhibetis?

al. potius

C

An ad obtinendum dilatandumq; regnum profuerit Romanis cultus deorum. Caput XXVIII

NVllo igitur modo dij tales, qui talibus placantur, uel potius accusantur honoribus, ut maius sit crimen quod eis falsis oblectantur, quàm si de illis uera dicerentur, Romanum imperium augere, & cõseruare potuissent. Hoc enim si possent, Græcis potius donum tam grande conferrent, qui eos in huiuscemodi rebus diuinis, hoc est ludis scenicis honorabilius digniusq; coluerunt: quando & à morsibus poetarum quibus deos dilacerari uidebant, se non subtraxerunt, dando eis licentiam male tractandi homines, quos liberet, & ipsos scenicos non turpes iudicauerunt, sed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quãuis deum Aurinum non colerent, sic & argenteam habere potuerunt, & æream, si nec Argentinum, nec eius patrem colerent Æsculanum, & sic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum inuito quidem deo uero nullo modo habere possent, dijs uero istis falsis & multis ignoratis siue contemptis, atque uno illo cognito & fide syncera ac moribus culto, & melius hic regnum haberent quantumcunque haberent, & post hoc acciperent sempiternum, siue hic haberent, siue non haberent.

D

De falsitate auspicij quo Romani regni fortitudo & stabilitas uisa est indicari. Cap. XXIX

NAm illud quale est, quod pulcherrimum auspicium fuisse dixerunt, Martem & Terminum, & Iuuentatem, nec Ioui regi deorum loco cedere uoluisse? Sic enim, inquiunt, significatum est Martiam gentem, id est Romanam nemini locum quem teneret daturam: Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum: iuuentutem etiam Romanam propter deam Iuuentatem nemini esse cessuram. Videant ergo quomodo habeant istum regem deorum suorum & datorem regni sui, ut ei auspicia ista pro aduersario ponerent, cui non cedere pulchrum esset, quanquam hæc si uera sunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confessuri sunt, quod dij cesserint Christo, qui Ioui cedere noluerunt. Saluis quippe imperij finibus, Christo cedere potuerunt, & de sedibus locorum, & maxime de corde credentium. Sed ante quàm Christus ueniret in carne, ante quàm ista denique scriberentur, quæ de libris eorum proferimus: sed tamen postea quàm factum est sub rege Tarquinio illud auspicium, aliquoties Romanus exercitus fusus est, hoc est uersus in fugam, falsumq; ostendit auspicium, quod iuuentus illa non cesserit Ioui: & gens Martia superantibus atque irrumpentibus Gallis in ipsa urbe contrita est: & termini imperij, deficientibus multis ad Hannibalem ciuitatibus in angustum fuerant coartati. Ita euacuata est pulchritudo auspiciorum, remansit contra Iouem contumacia, non deorum sed dæmoniorum. Aliud est enim non cessisse, aliud unde cesseras redisse. Quanquam etiam postea in Orientalibus partibus Hadriani uoluntate mutati sunt termini imperij Romani. Ille nanque tres prouincias nobiles, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persarum concessit imperio, ut deus ille Terminus qui Romanos terminos secundum istos tuebatur, & per illud pulcherrimum auspicium loco non cesserat Ioui, plus Hadrianum regem hominum, quàm regem deorum timuisse uideatur. Receptis quoque alio tempore

A tempore prouincijs memoratis, nostra penè memoria retrorsus terminus cessit, quãdo Iulianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu, naues iussit incendi, quibus alimonia portabatur: qua exercitus destitutus, mox etiam ipso hostili uulnere extincto, in tãtam est redactus inopiam ut inde nullus euaderet, undique hostibus incursantibus, milite imperatoris morte turbato: nisi placito pacis illic imperij fines constituerentur, ubi hodieq́ persistunt, non quidem tanto detrimento quantum concesserat Hadrianus, sed media tantum compositione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non cessit Ioui, qui cessit Hadriani uoluntati, cessit etiam Iuliani temeritati & Iouiani necessitati. Viderunt hæc intelligentiores grauioresq́ Romani, sed contra consuetudinem ciuitatis quæ dæmoniacis ritibus fuerat obligata, parum ualebant: quia & ipsi etiam si illa uana esse sentiebant, naturæ tamen rerum sub unius ueri dei regimine atque imperio constitutæ, religiosum cultum qui deo debetur exhibẽdum putabant: seruientes, ut ait Apostolus, creaturæ potius quàm creatori: qui est benedictus in secula. Huius ueri dei erat auxilium necessarium, à quo mitterentur sancti uiri & ueraciter pij, qui pro uera religione morerentur, ut falsa à uiuentibus tolleretur.

Qualia de dijs gentium cultores eorum se sentire fateantur. Caput XXX

CIcero augur irridet auguria, & reprehendit homines corui & corniculæ uocibus uitæ consilia moderantes. Sed iste Academicus qui omnia esse contendit incerta, indignus est qui habeat ullam in his rebus autoritatem. Disputat apud eum Quintus Lucilius Balbus in secundo de deorum natura libro, & cum ipse superstitiones ex natura rerum uelut physicas & philosophicas inserat, indignatur tamen institutioni simulachrorum, & opinionibus fabulosis ita loquens: Videtís ne igitur, ut à physicis rebus bene atque utiliter inuentis, ratio sit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones, erro-
B résque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates & uestitus ornatusq́ noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniaq́ traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ: nam & perturbatis animis inducuntur. Accepimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias. Nec uero, ut fabulæ ferunt, dij bellis, prælijsq́ caruerunt. Nec solum, ut apud Homerum duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent, sed etiam cum Titanis, aut cum gigantibus sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur & creduntur stultissime, & plena sunt uanitatis summæq́ leuitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde quum hæc ad superstitionem pertinere dicat, ad religionem uero quæ ipse secundum Stoicos uidetur docere. Non enim philosophi solum, inquit, uerumetiam maiores nostri superstitionem à religione separauerunt, Nam qui totos dies precabantur & immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quis non intelligat eum conari dum consuetudinem ciuitatis timet, religionem laudare maiorum, eamq́ à superstitione uelle seiũgere, sed quomodo id possit non inuenire? Si enim à maioribus illi sunt appellati superstitiosi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid & illi qui instituerunt, quod iste reprehẽdit, deorum simulachra diuersa ætate, & ueste distincta, deorum genera, coniugia, cognationes? Hæc utique quum tanquam superstitiosa culpantur, implicat ista culpa maiores talium simulachrorum institutores atque cultores: implicat & seipsum, qui quãtolibet eloquio se in libertatem nitatur euoluere, necesse habebat ista uenerari: nec quod in hac disputatione disertus insonat, mutire audet in populi concione. Agamus itaque Christiani domino deo nostro gratias, non cœlo & terræ, sicut iste disputat, sed ei qui fecit cœlum & terram: qui has superstitiones quas iste Balbus uelut balbutiens uix reprehendit: per altissimam Christi humilitatem, per apostolorum prædicationem, per fidem martyrum pro ueritate morientium, & cum ueritate uiuentium, non solum in cordibus religiosis, uerumetiam in

ædibus superstitiosis libera suorum seruitute subuerterit.

De opinionibus Varronis qui reprobata suasione populari licet ad notitiā ueri dei non peruenerit, unum tamen deum colendum esse censuerit. Caput XXXI

QVid ipse Varro, quem dolemus in rebus diuinis ludos scenicos, quamuis non iudicio proprio posuisse, quum ad deos colendos multis locis uelut religiosus hortetur, nónne ita cōfitetur: non se illa iudicio suo sequi, quæ ciuitatem Romanam instituisse commemorat: ut si eam ciuitatem nouam constitueret, ex naturæ potius formula deos nominaq; deorum se fuisse dedicaturum non dubitet confiteri? Sed iam quoniam in uetere populo esset acceptum, ab antiquis nominum & cognominum historiam tenere, ut tradita est debere se dicit, & ad eum finem illam scribere ac perscrutari, ut potius eos magis colere, quàm despicere uulgus uelit. Quibus uerbis homo acutissimus satis indicat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantum contemptui essent, sed etiam ipsi uulgo despicienda uiderentur, nisi tacerentur. Ego ista coniicere putari debui, nisi euidenter alio loco ipse diceret de religionibus loquens, multa esse uera quæ non modo uulgo scire non sit utile, sed etiam tametsi falsa sunt aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos teletas ac mysteria taciturnitate parietibusq; clausisse. Hic certe totum consilium prodidit uelut sapientium, per quos ciuitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni dæmones delectantur: qui & deceptores & deceptos pariter possident, à quorum dominatione non liberat nisi gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. Dicit etiam idem autor acutissimus atque doctissimus, quod hi soli ei uideantur animaduertisse quid esset deus, qui crediderunt eum esse animam, motu ac ratione mundum gubernantē: ac per hoc etsi nondum tenebat quod ueritas habet: deus enim uerus non anima, sed animæ quoque est effector & conditor: tamen si contra præiudicia consuetudinis liber esse posset, unum deum colendum fateretur, atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem, ut ea cum illo de hac re quæstio remaneret, quod eum non diceret esse animam, sed potius animæ creatorem. Dicit etiam antiquos Romanos plus quàm annos centum & septuaginta deos sine simulachro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dii obseruarentur. Cuius sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gētem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat: qui primi simulachra deorum populis posuerūt, eos ciuitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse, prudenter existimans deos facile posse in simulachrorum stoliditate contemni. Quod uero non ait errorem tradiderunt, sed addiderunt, iam utique fuisse etiam sine simulachris intelligi uult errorem. Quapropter quum solos dicit animaduertisse, quid esset deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem, castiusq; existimat sine simulachris obseruari religionem, quis non uideat quātum propinquauerit ueritati? Si enim aliquid contra uetustatem tanti posset erroris, profecto & unum deum, à quo mundum crederet gubernari, & sine simulachro colendum esse censeret: atque in tam proximo inuentus facile fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, ut naturam potius incommutabilem quæ ipsam quoque animam condidisset, deum uerum esse sentiret. Hæc quum ita sint, quæcunque tales uiri in suis literis multorum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potius occulta dei uoluntate compulsi sunt, quàm persuadere conati. Si qua igitur inde à nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt aduertere de quanta & quàm maligna dæmonum potestate nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis fusi & donum spiritus impertiti.

Ad quam speciem utilitatis principes gentium apud subiectos sibi populos falsas religiones uoluerunt permanere. Caput XXXII

DIcit etiam de generationibus deorum magis ad poetas, quàm ad physicos fuisse populos

A pulos inclinatos,& ideo & sexum & generationes deorum maiores suos,id est,ueteres credidisse Romanos,& eorum constituisse coniugia. Quod utique non aliam ob causam factum uidetur,nisi quia hominum uelut prudentium & sapientium negocium fuit populum in religionibus fallere,& in eoipso non solum colere,sed imitari etiam dæmones,quibus maxima est fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones nisi eos quos fallendo deceperint possidere non possunt:sic & homines principes non sanè iusti,sed dæmonũ similes,ea quæ uana esse nouerunt,religionis nomine populis tanquam uera suadebant,hoc modo eos ciuili societati uelut artius alligantes,quo similiter subditos possiderent. Quis autem infirmus & indoctus euaderet simul fallaces,& principes ciuitatis,& dæmones?

Quod iudicio & potestate ueri dei omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora. Caput XXXIII

DEus igitur ille felicitatis autor & dator,quia solus est uerus deus,ipse dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temere & quasi fortuitu,quia deus est,non fortuna,sed pro rerum ordine ac temporum occulto nobis,notissimo sibi:cui tamen ordini temporum non subditus seruit,sed eum ipse tanquam dominus regit,moderatorq́ disponit:felicitatem uero non dat nisi bonis. Hanc enim possunt habere & non habere seruientes:possunt & non habere & habere regnantes. Quæ tamen plena in ea uita erit ubi iam nemo seruiet ulli. Et ideo regna mundi huius,deus bonis & malis communiter præstat:ne boni ea tanquam dei magna munera concupiscant. Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur & malis:ne eius cultores adhuc in prouectu animi paruuli,hæc ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum ueteris testamenti,ubi occultum erat nouum:quod illic promissa & dona terrena sunt intelligentibus & tunc spiritalibus,quamuis nondum in manifestatione prædicantibus,& quæ illis temporalibus rebus significare-
B tur æternitas & in quibus dei donis esset uera felicitas.

De regno Iudæorum quod ab uno & uero deo institutum atque seruatum est,donec in uera religione manserunt. Caput XXXIIII

ITaque ut cognosceretur etiam illa terrena bona quibus solis inhiant qui meliora cogitare non possunt,& in ipsius unius dei esse posita potestate,non in multorum falsorum quos colendos Romani ante crediderunt,populum suum in Ægypto de paucissimis multiplicauit,& inde signis mirabilibus liberauit. Nec Lucinam mulieres illæ inuocauerunt, quando earum partus ut miris modis multiplicarentur,& gens illa incredibiliter cresceret, ab Ægyptiorum persequentium & infantes omnes necare uolentium manibus ipse liberauit,ipse seruauit. Sine dea Rumina suxerunt:sine Cunina in cunis fuerunt:sine Edulica & Potina escam potumq́ sumpserunt:sine tot dijs puerilibus educati sunt:sine dijs coniugalibus cõiugati:sine cultu Priapi coniugibus mixti:sine inuocatione Neptuni mare transeuntibus diuisum patuit,& sequentes eorum inimicos fluctibus in se redeuntibus obruit. Nec consecrauerunt aliquam deam Mannam quando de cœlo manna sumpserunt:nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit,Nymphas lymphasq́ coluerunt. Sine insanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt,& sine uictoria quidem non uicerunt:non eam tamen deam,sed dei sui munus habuerunt. Sine Segetia segetes:sine Bobona boues,mella sine Mellona,poma sine Pomona. Et prorsus omnia pro quibus tantæ falsorum deorum turbæ Romani supplicandum putauerunt,ab uno uero deo multo felicius acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate,tanquam magicis artibus seducti ad alienos deos,& ad idola defluendo,& postremo Christum occidendo,in eodem regno etsi non spaciosiore,tamen feliciore mansissent. Et nunc quod per omnes ferè terras gentesq́

dispersi sunt, illius unius ueri dei prouidentia est: ut quod deorum falsorum usquequaque e simulachra, aræ, luci, templa euertuntur & sacrificia prohibentur, de codicibus eorum probetur, quemadmodum hoc fuerit tanto ante prophetatum: ne forte quum legeretur in nostris à nobis putaretur esse confictum, Iam quod sequitur in uolumine sequēti uidendum est, & hic dandus huius prolixitatis modus.

FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER V.

Causam Romani imperij omniumq́ue regnorum, nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere. Caput I

QVONIAM constat omnium rerum optandarum plenitudinem esse felicitatem, quæ non est dea, sed donum dei, & ideo nullum deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere felices: unde si illa dea esset, sola colenda merito diceretur: iam consequenter uideamus, qua causa deus, qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam non boni, ac per hoc etiam non felices, Romanum imperium tam magnum, tamq́ue diuturnum esse uoluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa, quam colebant, multitudo non fecit, & multa iam diximus, & ubi uisum fuerit opportunum esse, dicemus. Causa ergo magnitudinis imperij Romani, nec fortuita est, nec fatalis, secundum eorum sententiam siue opinionem: qui ea dicunt esse D fortuita, quæ uel nullas causas habent, uel non ex aliquo rationabili ordine uenientes: & ea fatalia, quæ præter dei & hominū uoluntatem cuiusdam ordinis necessitate contingunt. Prorsus diuina prouidentia regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquam fato tribuit, quia ipsam dei uoluntatem uel potestatem fati nomine appellat, sententiam teneat, linguam corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod postea dicturus est, cum ab illo quisquam quæsierit, quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, usitata loquendi consuetudine, non intelligunt nisi uim positionis syderū, qualis est, quando quis nascitur, siue concipitur: quod aliqui alienant à dei uoluntate: aliqui ex illa etiam hæc pendere confirmāt. Sed illi, qui sine dei uoluntate decernere opinantur sydera, quid agamus, uel quid bonorum, malorumúe patiamur, ab auribus omniū repellendi sunt: non solum eorum qui ueram religionem tenent, sed qui deorum qualiumcunq́ue licet falsorum, uolunt esse cultores. Hæc enim opinio quid agit aliud, nisi ut nullus omnino colatur, aut rogetur deus? Contra quos modo nobis disputatio non est instituta, sed cōtra eos, qui pro defensione eorū, quos deos putant, Christianæ religioni aduersantur. Illi uero qui positionem stellarum quodammodo decernentium qualis quisq́ue sit, & quid ei proueniat boni, quíd ue mali accidat, ex dei uoluntate suspendunt, si easdem stellas putant habere hanc potestatem traditā sibi à summa illius potestate, ut uolentes ista decernant, magnam cœlo faciunt iniuriam: in cuius uelut clarissimo senatu, ac splendidissima curia opinantur scelera facienda decerni: qualia si aliqua terrena ciuitas decreuisset, genere humano decernente fuerat euertenda. Quale deinde iudicium de hominum factis deo relinquitur, quibus cœlestis necessitas adhibetur, quum dominus ille sit & syderum & hominum? Aut si non dicunt stellas, accepta quidem potestate à summo deo arbitrio suo ista decernere: sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino iussa complere: itá ne de ipso deo sentiendum est, quod indignissimum uisum est de

A est de stellarum uoluntate sentire? Quod si dicuntur stellæ significare potius ista, quàm fa-
cere: ut quasi loquutio quædam sit illa positio, prædicens futura, non agens: non enim me-
diocriter doctorum hominum fuit ista sententia: non quidem ita solent loqui Mathema-
tici, ut uerbi gratia dicant, Mars ita positus homicidam significat, sed homicidam non fa-
cit. Veruntamen ut concedamus non eos, ut debent loqui: & à philosophis accipere opor-
tere sermonis regulam, ad ea prænuncianda, quæ in syderum positione se putant reperi-
re: qui fit, de quo nihil unquam dicere potuerunt, cur in uita geminorum, in actionibus, &
in euentis, in professionibus, artibus, honoribus, cæterisque rebus ad humanam uitam per-
tinentibus, atque in ipsa morte sit plerunque tanta diuersitas, ut similiores eis sint, quan-
tum ad hæc attinet, multi extranei, quàm ipsi inter se gemini, pro exiguo temporis inter-
uallo in nascendo separati, in conceptu autem per unum concubitum uno etiam momen-
to seminati?

De geminorum simili dissimilique ualetudine. Cap. II

CIcero dicit Hippocratem nobilissimum medicum scriptum reliquisse, quosdam fratres
quum simul ægrotare cœpissent, & eorum morbus eodem tempore ingrauesceret, eo-
dem leuaretur, geminos suspicatum. Quos Posidonius Stoicus multum Astrologiæ dedi-
tus, eadem constitutione astrorum natos, eademque conceptos solebat asserere. Ita quod
medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem ualetudinis: hoc philosophus astro-
logus ad uim constitutionemque syderum, quæ fuerat quo tempore concepti natique sunt.
In hac causa multo est acceptabilior, & de proximo credibilior coniectura medicinalis: quo-
niam parentes ut erant corpore affecti dum concumberent, ita primordia conceptorum af-
fici potuerunt, ut consequutis ex materno corpore prioribus incrementis paris ualetudinis
nascerentur: deinde in una domo eisdem alimentis nutriti, ubi aerem, & loci positionem, &
uim aquarum, plurimum ualere ad corpus, uel bene uel male accipiendum medicina testa-
B tur: eisdem etiam exercitationibus assuefacti tam similia corpora gererēt, ut etiam ad ægro
tandum uno tempore eisdemque causis similiter mouerentur. Constitutionem uero cœli ac
syderum, quæ fuit quando concepti siue nati sunt, uelle trahere ad istam ægrotandi parili-
tatem, quum tam multa diuersissimi generis animalia diuersissimorum affectuum & euen
tuum eodem tempore in unius regionis terra eidem cœlo subdita, potuerunt concipi & na
sci: nescio cuius sit insolentiæ. Nos autem nouimus, geminos non solum actus & peregrina
tiones habere diuersas, uerum etiam dispares ægritudines perpeti. De qua re facillimam,
quantum mihi uidetur, rationem redderet Hippocrates, diuersis alimentis & exercitationi
bus, quæ non de corporis temperatione, sed de animi uoluntate ueniunt, dissimiles eis acci
dere potuisse ualetudines. Porrò autem Posidonius uel quilibet fatalium syderum asser-
tor, mirum si potest hic inuenire quid dicat, si nolit imperitorum mentibus in eis quas ne-
sciunt, rebus illudere. Quod enim conantur efficere de interuallo exigui temporis, quod in-
ter se gemini dum nascerentur, habuerunt, propter cœli particulam, ubi ponitur horæ nota
tio, quam horoscopum uocant: aut non tantum ualet, quanta inuenitur in geminorum uo
luntatibus, actibus, moribus, casibusque diuersitas: aut plus etiam ualet, quàm est gemino-
rum uel humilitas generis eadem, uel nobilitas: cuius maximam diuersitatem non nisi in
hora qua quisque nascitur, ponunt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur,
ut eadem pars horoscopi maneat: cuncta paria quæro, quæ in nullis possunt geminis inue
niri. Si autem sequentis tarditas horoscopum mutat: parentes diuersos quæro, quos gemi-
ni habere non possunt.

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assum- psit, in quæstione geminorum. Cap. III

FRustra igitur affertur nobile illud commentum de figuli rota, quod respondisse ferunt
Nigidium hac quæstione turbatum, unde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam
figuli

figuli ui quanta potuit, intorsisset, currente illa bis numero de atramēto tanquam uno eius C
loco summa celeritate percussit: deinde inuenta sunt signa quæ fixerat, desistente motu non paruo interuallo in rotæ illius extremitate distantia. Sic, inquit, in tanta cœli rapacitate, etiam si alter post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussi, in cœli spatio plurimum est. Hinc sunt, inquit, quæcunque dissimillima perhibentur in moribus, casibusque geminorum. Hoc figmentum fragilius est, quàm uasa quæ illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cœlo interest, quod constellationibus comprehēdi non potest, ut alteri geminorum hæreditas obueniat, alteri non obueniat: cur audent cæteris, qui gemini non sunt, cum inspexerint eorum constellationes talia pronunciare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehendere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris: quia hæc ad productiora spacia temporum pertinent: momenta uero illa partium minutarum, quæ inter se gemini possunt habere nascentes, rebus minimis tribuuntur, de qualibus Mathematici non solent consuli. Quis enim consulat quando sedeat, quando deambulet, quando, uel quid prandeat? nunquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibusque geminorum plurima, plurimumque diuersa monstramus?

De Esau & Iacob geminis multum inter se morum & actionum qualitate disparibus. Caput IIII

NAti sunt duo gemini antiqua patrum memoria, ut de insignibus loquar, sic alter post alterum ut posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum uita fuerunt moribusque diuersa: tanta in actibus disparilitas, tanta in parentum amore dissimilitudo, ut etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Nunquid hoc dicitur, quia uno ambulāte, alius sedebat: & alio dormiente, alius uigilabat: alio loquente, alius tacebat: quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendi, qui constitutioni syderum, qua quisque nascatur, ascribunt, unde Mathematici consulantur? Vnus duxit mercenariam seruitutem, D
alius non seruiuit: unus à matre diligebatur, alius non diligebatur: unus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter adeptus est. Quid de uxoribus, quid de filijs, quid de rebus, quanta diuersitas?

Quibus modis conuincantur Mathematici uanam scientiam profiteri. Caput V

SI ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non ascribuntur, quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spacia pertinent, quæ obseruari notarique possunt: quid hic agit rota illa luti figuli, nisi ut homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum uaniloquia conuincantur? Quid denique idem ipsi, quorum morbum quod eodem tempore grauior leuiorque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est. Nónne satis istos redarguunt, qui uolunt syderibus dare, quod de corporum simili temperatione ueniebat? Cur enim similiter eodemque tempore non alter prior, alter posterior ægrotabant, sicut nati fuerant: quia utique simul nasci ambo non poterant? Aut si nihil momenti attulit, ut diuersis temporibus ægrotarent, quod diuersis temporibus nati sunt: quare tempus in nascendo diuersum ad aliarum rerum diuersitates ualere contendunt? Cur poterunt diuersis temporibus peregrinari, diuersis temporibus ducere uxores, diuersis temporibus filios procreare: & multa alia propterea, quia diuersis temporibus nati sunt, & non poterunt eadem causa diuersis etiam temporibus ægrotare? Si enim dispar nascendi mora mutauit horoscopum, & disparilitatem intulit cæteris rebus, cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata ualetudinis in conceptu sunt, aliarum uero rerum in ortu esse dicuntur, non deberent in-

rent in-

A rent inspectis natalium constellationibus de ualetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur. Si autem ideo prænunciant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo, quia indicant eas momenta nascentium, quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex natiuitatis hora, quando ægrotaturus esset, cum & alter qui non habebat eandem horam natiuitatis necesse haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, si tanta distantia est temporis in natiuitate geminorum, ut per hanc oporteat eis constellationes fieri diuersas, propter diuersum horoscopum: & ob hoc diuersos omnes cardines, ubi tanta uis ponitur, ut hinc etiam diuersa sint fata, unde hoc accidere potuit, cum eorum conceptus diuersum tempus habere non possit? Aut si duorum uno momento temporis conceptorum potuerunt esse ad nascendum fata disparia, cur non & duorum uno momento temporis natorum possint esse ad uiuendum atque moriendum fata dispa ria? Nam si unum momentum quo ambo concepti sunt non impediuit, ut alter prior, alter posterior nasceretur: cur uno momento si duo nascuntur, impediat aliquid, ut alter prior, alter posterior moriatur? Si conceptio momenti unius diuersos casus in utero geminos habere permittit: cur natiuitas momenti unius non etiam quoslibet duos in terra diuersos casus habere permittat? Ac ut omnia huius artis uel potius uanitatis commenta tollantur, quid est hoc quod uno tempore, uno momento, sub una eademq; cœli positione concepti diuersa habent fata, quæ illos perducant ad diuersarum horarum natiuitatem: & uno momento temporis sub una eademq; cœli positione, de duabus matribus duo pariter nati, diuersa fata habere non possunt, quæ illos perducant ad diuersam uiuendi uel moriendi necessitatem? An concepti nondum habent fata, quæ nisi nascantur, habere non potuerunt? Quid est ergo quod dicunt, si hora conceptionalis inueniatur, multa ab istis dici posse diuinitus? Vnde etiam illud à nonnullis prædicatur, quod quidam sapiens horam elegit, qua cum uxore cõcumberet, unde filium mirabilem gigneret. Vnde postremo & hoc est, quod
B de illis pariter ægrotãtibus geminis Posidonius magnus astrologus, idemq; philosophus respondebat: ideo fieri quod eodem tempore fuissent nati, eodemq; concepti? Nam utiq; propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuisse nasci, quos constabat omnino eodem tempore fuisse conceptos: ut hoc quod similiter simulq; ægrotabant, non daret de proximo pari corporis temperamento, sed eandem quoque ualetudinis parilitatem sydereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta uis est ad æqualitatem fatorum, non debuerunt nascendo eadem fata mutari. Aut si propterea mutantur fata geminorum, quia temporibus diuersis nascuntur, cur non potius intelligamus iam fuisse mutata, ut diuersis temporibus nascerentur. Itá ne non mutat fata natiuitatis uoluntas uiuentium, cum mutet fata conceptionis ordo nascentium?

De geminis disparis sexus. Cap. VI

QVanquam & in ipsis geminorum conceptibus, ubi certe amborum eadem momenta sunt temporum, sæpe fit, ut sub eadem constellatione fatali alter concipiatur masculus, altera fœmina. Nouimus geminos diuersi sexus, ambo adhuc uiuunt, ambo ætate uigent adhuc. Quorum cum sint inter se similes corporum species, quãtum in diuerso sexu potest: instituto tamen & proposito uitæ ita sunt dispares, ut præter actus quos necesse est à uirilibus distare fœmineos, qđ ille in officio comitis militat, & à sua domo penè semper peregrinatur: illa de solo patrio, & de rure proprio non recedit, Insuper quod est incredibilius, si astralia fata credantur: non autem mirum si uoluntates hominum & dei munera cogitentur, Ille coniugatus, illa uirgo sacra est: ille numerosam prolem genuit, illa nec nupsit. At enim plurimum uis horoscopi ualet. Hoc q̃ nihil sit, iam satis disserui. Sed qualecunq; sit, in ortu ualere dicunt. Nunquid & in conceptu, ubi & unum concubitũ esse manifestum est. Et tanta naturæ uis est, ut cum conceperit fœmina, deinde alterum concipere omnino non possit. Vnde necesse est, eadem esse in geminis momenta conceptus. An forte quia diuerso horoscopo nati sunt, aut ille in masculũ dum nascerẽtur, aut illa in fœminam commutata est?

tata est? Cum igitur non usquequaq; absurde dici possit ad solas corporum differẽtias af- C flatus quosdam ualere sydereos, sicut in solaribus accessibus & decessibus uidemus etiam ipsius anni tempora uariari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum, sicut echinos, & conchas, & mirabiles æstus Oceani: non autem & animi uoluntates positionibus syderum subdi: nunc isti cum etiam nostros actus inde religare conantur, admonent, ut quæramus, unde nec in ipsis quidem corporibus eis possit ratio ista constare. Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis sexus? Et tamen sub eadem positione syderum diuersi sexus gemini concipi potuerunt. Vnde quid insipientius dici aut credi potest, quàm syderum positionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuisse, ut cum quo habebat eandem constellationem, sexum diuersum à fratre non haberet: & positionem syderum, quæ fuit ad horam nascẽtium facere potuisse, ut ab eo tam multum uirginali sanctitate distaret?

De electione diei, quo uxor ducitur, quóue in agro aliquid plantatur aut seritur. Caput VII

IAm illud quis ferat, quod in eligendis diebus noua quædam suis actibus fata moliuntur? Non erat uidelicet ille ita natus, ut haberet admirabilẽ filium, sed ita potius, ut contemptibilem gigneret: & ideo uir doctus elegit horam qua misceretur uxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, sed ex ipsius fato cœpit esse fatale, quod in eius natiuitate nõ fuerat. O stultitiam singularem, eligitur dies ut ducatur uxor. Credo propterea, quia potest in diem non bonum, nisi eligatur incurri, & infeliciter duci. Vbi est ergo quod nascenti iam sydera decreuerunt? An potest homo quod ei iam constitutum est diei electione mutare: & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autẽ omnia quæ sub cœlo sunt constellationibus subiacent, cur alios eligunt dies accommodatos, ponẽdis uitibus uel arboribus, uel segetibus: alios dies pecoribus, uel domandis, uel admittendis maribus, quibus equarum uel boum fœtentur armenta, & cætera huiusmodi? Si autem propterea ualent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus D corporibus, siue animantibus, siue non animantibus, secundum diuersitates temporalium momentorum, syderum positio dominatur: considerent quàm innumerabilia sub uno temporis puncto uel nascantur, uel oriantur, uel inchoentur: & tam diuersos exitus habeant, ut istas obseruationes cuiuis puero ridendas esse persuadeãt. Quis enim est tam excors, ut audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes bestias, serpẽtes, aues, pisces, uermiculos momenta nascendi singillatim habere diuersa? Solent tamen homines ad tentandam peritiam Mathematicorum afferre ad eos constellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi suæ diligenter obseruãt, eosq; Mathematicos præferunt cæteris, qui constellationibus his inspectis dicunt non esse hominem natum, sed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, utrum aptum lanicio, an uectationi, an aratro, an custodiæ domus. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirãtium clamoribus ista respondent. Sic desipiunt homines, ut existimẽt cum homo nascitur, & cæteros rerum ortus ita inhiberi, ut cum illo sub eadem cœli plaga nec musca nascatur. Nam si hanc admiserint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim accessibus modicis eos à muscis ad camelos elephantosq; perducat. Nec illud uolunt aduertere, quod electo ad seminandum agrum die, tam multa grana in terram simul ueniunt, simul germinant, & exorta segete simul herbescunt, pubescunt, flauescunt: & tamen inde spicas cæteris coæuas, atq;, ut ita dixerim, congerminales alias rubigo interimit, alias aues depopulantur, alias homines auellunt. Quomodo istis alias constellationes fuisse dicturi sunt, quas tam diuersos exitus habere conspiciunt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, easq; ad cœleste negabunt pertinere decretũ, & solos syderibus subdent homines, quibus solis in terra deus dedit liberas uoluntates? His omnibus consideratis, non immerito creditur, cum astrologi mirabiliter multa uera respondeant, ex occulto instinctu fieri spirituum non bonorum, quorum cura est has falsas

A & noxias opiniones de astralibus fatis inserere humanis mentibus, atq; firmare, non horoscopi notati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est.

De his qui non astrorum positionem, sed connexionẽ causarum ex dei uoluntate pendentem fati nomine appellant. Cap. VIII

QVi uero non astrorum constitutionem, sicuti est cum quicquid concipitur uel nascitur uel inchoatur, sed omnium connexionem seriemq; causarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant: non multum cum eis de uerbi cõtrouersia laborandum atq; certandũ est: Quandoquidẽ ipsum causarũ ordinẽ, & quandã connexionẽ dei summi tribuũt uolũtati & potestati, qui optime & ueracissime credit, & cũcta scire anteq; fiant: & nihil inordinatũ relinquere, à quo sunt omnes potestates: q̃uis ab illo nõ sint omniũ uoluntates. Ipsam itaq; præcipue dei summi uoluntatẽ, cuius potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatũ sic probatur. Annei Senecæ sunt, nisi fallor, hi uersus:

Duc me pater summiq; dominator poli
Quocunq; placuit, nulla parendi mora est
Assum impiger, comitabor gemens,
Malusq; patiar facere, quod licuit bono,
Ducunt uolentem fata, nolentem trahunt.

Nempe euidentissime hoc ultimo uersu, ea fata appellauit, quæ supra dixerat summi patris uoluntatem. Cui se paratum obedire dicit, ut uolens ducatur, ne nolens trahatur: quoniam scilicet ducunt uolentem fata, nolentem trahunt. Illi quoq; uersus Homerici, huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in Latinum uertit: Tales sunt hominum mentes† qualis pater ipse Iuppiter auctiferas lustrauit lumine terras. Nec in hac quæstiõe autoritatem haberet poëtica sententia. Sed quoniam Stoicos dicit, uim fati asserentes, istos ex Homero uersus solere usurpare, non de illius Poëtæ, sed istorum philosophorum opinione tra- *al. quali*
B ctatur, cum per istos uersus quos disputationi adhibent, quam de fato habent, quid sentiant esse fatum apertissime declaratur, quoniam Iouem appellant, quem summum deum putant, à quo connexionem dicunt pendere fatorum.

De præscientia dei & libera hominis uoluntate contra Ciceronis definitionem. Caput IX

HOs Cicero ita redarguere conatur, ut non existimet aliquid se aduersus eos ualere, nisi auferat diuinationẽ. Quam sic conatur auferre, ut neget esse scientiam futurorum, eamq; omnibus uiribus nullam esse omnino contendat, uel in deo uel in homine, nullamq; rerum prædictionem. Ita & dei præscientiam negat, & omnẽ prophetiam luce clariorem conatur euertere, uanis argumentationibus, & opponendo sibi quædam oracula, quæ facile possunt refelli: quæ tamen nec ipse conuincit. In his autem mathematicorũ coniecturis refutandis eius regnat oratio, quia uere tales sunt, ut se ipsæ destruant & refellant. Multo sunt autem tolerabiliores, qui uel sydera fata cõstituunt, q̃ iste, qui tollit præscientiam futurorum. Nam & confiteri esse deum, & negare præscium futurorum, apertissima insania est. Quod & ipse cum uideret, etiam illud tentauit asserere, quod scriptum est: Dixit insipiens in corde suo, non est deus: sed non ex sua persona. Vidit enim q̃ esset inuidiosum & molestum, ideoq; Cottam fecit disputantem de hac re aduersum Stoicos in libris de Deorũ natura, & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorũ partes defendendas dedit, maluit ferre sententiam, quàm pro Cotta, qui nullam naturam diuinam esse contendit. In libris uero de Diuinat. ex seipso apertissime oppugnat præscientiam futurorum. Hoc autẽ facere uidetur, ne fatum esse consentiat, & perdat liberam uolũtatem. Putat enim concessa scientia futurorum, ita esse consequens fatum, ut negari omnino non possit. Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes & disputationes philosophorum: nos ut confitemur summum & uerum deum, ita uoluntatem, summamq; potestatem ac præscientiam eius confitemur. Nec timemus ne ideo uoluntate non faciamus, quod uoluntate facimus:

quia id nos facturos ille præsciuit,cuius præscientia falli non potest.Quod Cicero timuit, ut oppugnaret præscientiam:& Stoici,ut non omnia necessitate fieri dicerent,cũuis omnia fato fieri contenderent.Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorũ,ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur? Videlicet quia si præscita sunt omnia futura, hoc ordine uenient, quo uentura esse præscita sunt. Et si hoc ordine uenient, certus est ordo rerum præscienti deo:& si certus est ordo rerum,certus est ordo causarum. Non enim aliquid fieri potest, quod non aliqua efficiens causa præcesserit. Si autem certus est ordo causarum, quo fit omne quod fit: fato, inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod si ita est,nihil est in nostra potestate, nullumq; est arbitrium uoluntatis. Quod si concedimus,inquit,omnis humana uita subuertitur:frustra leges dantur: frustra obiurgationes, laudes, uituperationes, exhortationes adhibentur: neque ulla iusticia bonis præmia, & malis supplicia constituta sunt.Hæc ergo ne consequantur indigna,absurda,& perniciosa rebus humanis,non uult esse præscientiam futurorum:atq; in has angustias Cicero coartat animum religiosum,ut unum eligat è duobus:aut esse aliquid in nostra uoluntate,aut esse præscientiam futurorum:quoniam utrũq; arbitratur esse non posse:sed si alterum confirmatur,alterum tolli:si elegerimus præscientiam futurorum,tolli uoluntatis arbitrium:si elegerimus uoluntatis arbitrium,tolli præscientiam futurorum.Ipse itaq; ut uir magnus & doctus,& uitæ humanæ plurimum,ac peritissime consulens,ex his duobus elegit liberum uoluntatis arbitrium.Quod ut confirmaretur, negauit præscientiam futurorum:atq; ita dum uult facere liberos,facit sacrilegos.Religiosus autem animus utrũq; eligit,utrũq; confitetur,& fide pietatis utrũq; confirmat.Quomodo inquit.Nam si est præscientia futurorum,sequuntur illa omnia,quæ connexa sunt, donec eò perueniatur, ut nihil sit in nostra uoluntate.Porrò si est aliquid in nostra uoluntate,eisdem recursis gradibus eò peruenitur, ut non sit præscientia futurorum.Nam per illa omnia sic recurritur.Si est uoluntatis arbitriũ,non omnia fato fiunt.Si non omnia fato fiunt, non est omniũ certus ordo causarum. Si certus causarum ordo non est,nec rerum certus est ordo præscienti deo,quæ fieri nõ possunt,nisi præcedentibus & efficientibus causis.Si rerum ordo præscienti deo certus nõ est, non omnia sic ueniunt,ut ea uentura præsciuit.Porrò si non omnia sic eueniunt, ut ab illo uentura præscita sunt:non est,inquit,in deo præscientia omnium futurorum. Nos aduersus istos sacrilegos ausus atq; impios,& deum dicimus omnia scire,anteq; fiant:& uoluntate nos facere,quicquid à nobis non nisi uolentibus fieri sentimus,& nouimus.Omnia uero fato fieri nõ dicimus,imò nulla fieri fata dicimus: quoniã fati nomen ubi solet à loquẽtibus poni,id est,in constitutione syderum,qua quisq; conceptus aut natus est:quoniam res ipsa inaniter asseritur,nihil ualere monstramus.Ordinem autem causarum ubi uoluntas dei plurimum potest,neq; negamus,neq; fati uocabulo nuncupamus,nisi forte ut fatum à fando dictum intelligamus,id est,à loquendo:non enim abnuere possumus esse scriptum in literis sanctis:Semel locutus est deus,duo hæc audiui:quoniã potestas est dei:& tibi dñe misericordia:quia tu reddes unicuiq; secundũ opera eius.Quod eñ dictũ est:semel locutus est intelligit̃ immobiliter, hoc est,incõmutabiliter est locutus, sicut nouit incõmutabiliter om̃ia quæ futura sunt,& quæ ipse facturus est.Hac itaq; ratiõe possemus à fando fatũ appellare,nisi hoc nomẽ iam in alia re soleret intelligi,quò corda hominũ nolumus inclinari. Non est autem consequens,ut si deo certus est omnium ordo causarum,ideo nihil sit in nostræ uoluntatis arbitrio.Et ipsæ quippe nostræ uoluntates in causarum ordine sunt,qui certus est deo,eiusq; præscientia continetur, quoniam & humanæ uoluntates humanorum operum causæ sunt.Atq; ita qui om̃es rerum causas præsciuit,profecto in eis causis etiam nostras uoluntates ignorare non potuit: quas nostrorum operum causas esse præsciuit. Nam & illud quod idem Cicero contendit,nihil fieri,si causa efficiens non præcedat,satis est ad eum in hac quæstione redarguendum. Quid enim eum adiuuat, quod dicit:Nihil quidem fieri sine causa,sed non omnem causam esse fatalem:quia est causa fortuita,est naturali

A turalis, est uoluntaria? Sufficit quia omne quod fit, non nisi causa præcedente fieri confitetur. Nos enim eas causas quæ dicunt fortuitæ, unde etiã fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes, easq́ꝫ tribuimus, uel dei ueri, uel quorumlibet spirituũ uoluntati: ipsasq́ꝫ naturales nequaquam ab illius uoluntate seiungimus, qui est autor omnis conditorq́ꝫ naturæ. Iam uero causæ uoluntariæ, aut dei sunt, aut angelorum, aut hominũ, aut quorumqꝫ animalium: si tamen appellandæ sunt uolũtates animaliũ rationis expertium, motus illi quibus aliqua faciunt secundum naturam suam, cum quid uel appetunt, uel euitant. Angelorum autem uoluntates dico, siue bonorum, quos angelos dei dicimus: siue malorum, quos angelos diaboli, uel etiam dæmones appellamus. Sic & hominum & bonorũ scilicet, & malorum: ac per hoc colligitur non esse causas efficientes omnium quæ fiunt, nisi uoluntarias illius naturæ, scilicet quæ spiritus uitæ est. Nam & aër iste siue uentus dicitur spiritus: sed quoniã corpus est, nõ est spiritus uitæ. Spiritus ergo uitæ qui uiuificat omnia, creatorq́ꝫ est omnis corporis & omnis creati spiritus, ipse est deus utiqꝫ spiritus non creatus. In eius uoluntate summa potestas est, quæ creatorum spirituum uoluntates bonas adiuuat, malas iudicat: omnes ordinat, & quibusdam tribuit potestatem, quibusdam non tribuit. †Malæ quippe uoluntates ab illo non sunt, quoniam cõtra naturam sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subiacent uoluntatibus: quædam nostris, id est omniũ animantium mortalium, & magis hominũ, q̃ bestiarum: quædam uero angelorũ, sed omnia maxime dei uoluntati subdita sunt. Cui etiam uolũtates omnes subijciũtur: quia nõ habẽt potestatẽ, nisi quã ille cõcedit. Causa itaqꝫ rerũ quæ facit, nec fit, deus est. Aliæ uero causæ & faciunt, & fiunt: sicut sunt om̃es creati spiritus, & maxime rationales. Corporales autẽ causæ, quæ magis fiũt, q̃ faciunt, nõ sunt inter causas efficiẽtes annumerãdæ, quoniã hoc possũt, quod ex ipsis faciunt spirituũ uolũtates. Quomodo igitur ordo causarũ qui præscienti certus est deo, id efficit, ut nihil sit in nostra uoluntate, cum in ipso causarũ ordine magnũ ha-

Exemplar Romanũ sic habet. Sicut enim omnium naturarũ creator est, ita omnium potestatum dator, nõ uolũtatũ. Malæ.

B beant locũ nostræ uoluntates? Cõtendat ergo Cicero cum eis qui hunc causarũ ordinẽ dicunt esse fatalẽ, uel potius ipsum fati nomine appellant, quod nos abhorremus: præcipue propter uocabulũ, quod nõ in re uera consueuit intelligi. Quod uero negat ordinẽ omniũ causarum esse certissimũ, & dei præscientiæ notissimũ, plus eum q̃ Stoici detestamur. Aut enim deũ esse negat, quod quidẽ inducta alterius persona in libris de Deorũ natura facere molitus est: aut si esse cõfitetur deum quẽ negat præsciũ futurorũ, etiam sic dicit nihil aliud, q̃ quod ille: Dixit insipiens in corde suo, nõ est deus. Qui enim nõ est præscius omniũ futurorũ, nõ est utiqꝫ deus. Quapropter & uoluntates nostræ tantũ ualent, quantũ deus eas ualere uoluit atqꝫ præsciuit: & ideo quicquid ualent, certissime ualent, & quod facturæ sunt ipsæ, omnino facturæ sunt: quia ualituras atqꝫ facturas ille præsciuit, cuius præscientia falli nõ potest. Quapropter si mihi fati nomen alicui rei adhibendũ placeret, magis dicerẽ fatũ esse infirmioris, potẽtioris uoluntatẽ qui eũ habet in potestate, q̃ illo causarũ ordine, quem nõ usitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitriũ nostræ uoluntatis auferri.

An uoluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas. Cap. X

VNde nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoici laborauerunt: causas rerum ita distinguere, ut quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atqꝫ in his quas esse sub necessitate uoluerunt, posuerunt etiam nostras uoluntates, ne uidelicet non essent liberæ, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quæ non est in nostra potestate, sed etiam si nolumus efficit, quod potest: sicut est necessitas mortis: manifestum est uoluntates nostras, quibus recte, uel perperam uiuitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quæ si nollemus, non utique faceremus. Quò primitus pertinet ipsum uelle, nam si uolumus, est, si nolumus non est. Non enim uellemus, si nollemus. Si aũt illa definitur esse necessitas, secundũ quã dicimus necesse esse, ut ita sit aliquid, uel ita fiat, nescio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat uoluntatis. Neque enim & uitam dei & præscientiã dei sub necessitate ponimus, si dicamus, necesse est deum

semper uiuere, & cuncta præscire: sicut nec potestas eius minuitur cum dicitur mori fallic̄ non posse. Sic enim hoc non potest, ut potius si posset, minoris esset utiq; potestatis. Recte quippe omnipotens dicitur: qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciẽdo quod uult, nõ patiendo quod nõ uult. Quod si ei accideret, nequac̄ esset omipotens. Vnde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sicut etiam cum dicimus necesse est esse, ut cum uolumus, libero uelimus arbitrio: & uerum proculdubio dicimus: & non ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subijcimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ uoluntates, & ipsæ faciunt, quicquid uolendo facimus, quod non fieret si nollemus. Quicquid autem aliorum hominum uoluntate nolens quisq; patitur, etiam sic uoluntas ualet: etsi non illius tamen hominis uoluntas, sed potestas dei. Nam si uoluntas tantum esset, nec posset quod uellet, potentiore uoluntate impediretur. Nec sic tamen uoluntas, nisi uoluntas esset, nec alterius, sed eius esset, qui uellet: etsi non posset implere quod uellet. Vnde quicquid præter suam uoluntatem patitur homo, nõ debet tribuere humanis, uel angelicis, uel cuiusquam creati spiritus uoluntatibus, sed eius potius qui dat potestatem uolentibus. Non ergo propterea nihil est in nostra uoluntate, quia deus præsciuit quid futurum esset in nostra uoluntate. Non enim qui hoc præsciuit, nihil præsciuit. Porrò si ille qui præsciuit, quid futurum esset in nostra uoluntate: non utiq; nihil, sed aliquid præsciuit: profecto & illo præsciente, est aliquid in nostra uoluntate. Quo circa nullo modo cogimur: aut retenta præscientia dei, tollere uoluntatis arbitrium, aut retento uoluntatis arbitrio, deum, quod nefas est, negare præscium futurorum: sed utrũq; amplectimur: utrũc̄ fideliter & ueraciter confitemur. Illud, ut bene credamus, hoc, ut bene uiuamus. Male autẽ uiuitur, si de deo nõ bene creditur. Vnde absit à nobis eius negare præscientiam, ut liberi esse uelimus, quo adiuuante sumus liberi, uel erimus. Proinde non frustra sunt leges, obiurgationes, exhortationes, laudes, & uituperationes: quia & ipsas futuras esse præsciuit, & ualent plurimum, quantum eas ualituras esse præsciuit: & preces ualent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præsciuit, & iusta præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. Neq; enim ideo peccat homo, quia deus illum peccaturum esse præsciuit: imò ideo non dubitatur ipsum peccare, cum peccat: quia ille, cuius præscientia falli non potest, non fatum, nõ fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturũ esse præsciuit, qui si nolit† omnino, non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præsciuit.

†al. utiq;

De uniuersali prouidentia dei, cuius legibus omnia continentur. Cap. XI

Deus itaq; summus & uerus cum uerbo suo & spiritu sancto, quæ tria unum sunt: deus unus omnipotens, creator & factor omnis animæ atq; omnis corporis: cuius sunt participatione felices quicunq; sunt ueritate, non uanitate felices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore, qui eum peccantem non impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit: qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, uitam seminalem etiam cum arboribus, uitam sensualem etiam cum pecoribus, uitam intellectualẽ cum solis angelis dedit, à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: à quo est mensura, numerus, pondus: à quo est quicquid naturaliter est, cuiuscunq; generis est, cuiuscunque existimationis est: à quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum, atque formarum. Qui dedit carni originem, pulchritudinem, ualetudinem, propagationis fœcunditatem, membrorũ dispositionem, salutẽ, concordiam: qui & animæ irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum: rationali autem insuper mentem, intelligentiam, uoluntatem: qui non solum cœlum & terram, nec solum angelum & hominem, sed nec exigui & cõtemptibilis animantis uiscera, nec auis pennulam, nec herbæ flosculum, nec arboris folium sine suarum partium conuenientia & quadam ueluti pace dereliquit, nullo modo est credendum regna hominum eorumc̄ dominationes & seruitutes, à suæ prouidentiæ legibus alienas esse uoluisse.

Quibus

A Quibus moribus antiqui Romani meruerunt ut deus uerus, quamuis non eum colerent, eorum augeret imperium. Cap. XII

PRoinde uideamus quos Romanorum mores, & quam ob causam deus uerus ad augendum imperium adiuuare dignatus est, in cuius potestate sunt etiam regna terrena. Quod ut absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentem & superiorem librum conscripsimus, quod in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatorijs colendos putarunt, & præsentis uoluminis partes superiores quas hucusq; perduximus, de fati quæstione tollenda, ne quisq; cui iam persuasum esset, non illorũ deorum cultu Romanum imperium propagatum atq; seruatũ, nescio cui fato potius id tribueret, q̃ dei summi potentissimæ uoluntati. Veteres igitur primiq; Romani, quantum eorum docet & cõmendat historia, quamuis ut aliæ gentes, excepta una populi Hebræorũ, deos falsos colerent, & non deo uictimas, sed dæmonijs immolarẽt, tamen laudis auidi, pecuniæ liberales erãt, gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant: hanc ardentissime dilexerunt: propter hãc uiuere uoluerunt: pro hac & mori non dubitauerũt. Cæteras cupiditates huius unius ingenti cupidine presserunt. Ipsam deniq; patriam suam, quoniam seruire uidebatur inglorium, dominari uero atq; imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominã esse concupierunt. Hinc est quod regalem dominationem nõ ferentes, annua imperia binosq; imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt à consulendo, non reges, aut domini à regnando atq; dñinando, cũ & reges utiq; à regendo dicti melius uideant̃, q̃ regnũ à regibus, reges aũt ut dictum est à regẽdo: sed fastus regius nõ disciplina putata est regentis, uel beniuolentia cõsulentis, sed superbia dominãtis. Expulso itaq; rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutũ est, quod idem autor in Romanorum laudibus posuit, quod ciuitas incredibili memoratu adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriæ incesserat. Ista ergo laudis auiditas, & cupido gloriæ, multa illa miranda fecit, laudabilia scilicet atq; gloriosa secundum hominum existimationem. Laudat idem Salustius temporibus suis magnos & præclaros uiros, Marcum Catonem, & Caium Cæsarem, dicens quod diu illa respublica non habuit quenq; uirtute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti uirtute, diuersis moribus. In laudibus autẽ Cæsaris posuit, quod sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, ubi uirtus enitescere posset, ita† fidebat in uotis uirorum uirtute magnorum, ut excitaret in bellum miseras gentes, & flagello agitaret Bellona sanguineo, ut esset, ubi uirtus eorum enitesceret. Hæc illa profecto laudis auiditas, & gloriæ cupido faciebat. Amore itaq; primitus libertatis, post etiam dominationis, & cupiditate laudis, & gloriæ multa magna fecerũt. Reddit eis utriusq; rei testimonium etiam poëta insignis eorũ: Inde quippe ait, Nec non Tarquiniũ eiectum Porsenna iubebat:

REGES CONSVLES.

B

†al. fiebat.

Accipere, ingentiq; urbem obsidione premebat.
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos uiuere. Sed cum esset adepta libertas, tanta cupido gloriæ incesserat, ut parum esset sola libertas, nisi & dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur quod uelut loquente Ioue idem poëta dicit:

Quin aspera Iuno, Quæ mare nunc, terrasq; metu, cœlumq; fatigat,
Consilia in melius referet, mecumq; fouebit
Romanos rerum dominos gentemq; togatam.
Sic placitum, ueniet lustris labentibus ætas,
Cum domus Assaraci Phthiam clarasq; Mycenas
Seruitio premet, ac uictis dominabitur Argis.

Quæ quidem Virgilius Iouem inducens tanq; futura prædicentem, ipse iam facta recolebat: cernebatq; præsentia. Verum propterea cõmemorare illa uolui, ut ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, ut in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc est & illud eiusdẽ poëtæ: quod cum aliarum gentium artibus eas ipsas proprias Romanorũ artes regnandi atq; imperandi, &

subigendi, ac debellandi populos anteponeret ait: C
Excudent alij spirantia mollius æra:
Credo equidem, uiuos ducent de marmore uultus:
Orabunt causas melius, cœliq; meatus
Describent radio: & surgentia sydera dicent.
Tu regere imperio populos Romane memento.
al. pacisq; Hæc tibi erunt artes† paciq; imponere morem,
Parcere subiectis, & debellare superbos. Has artes illi tãto peritius exercebãt, quanto minus se uoluptatibus dabant, & eneruationi animi & corporis in cõcupiscendis & augendis diuitijs, & per illas moribus corrũpendis, rapiendo miseris ciuibus, largiendo scenicis turpibus. Vnde qui tales iam morũ labes superabant, atq; abũdabant, quãdo scribebat ista Salustius, canebatq; Virgilius, nõ illis artibus ad honores & gloriã, sed dolis atq; fallacijs ambiebant. Vnde idem dicit: Sed primo magis ambitio q̃ auaritia animos hominũ exercebat, quod tamẽ uitiũ propius uirtuti erat. Nam gloriã, honorẽ, imperiũ bonus & ignauus æque sibi exoptant. Sed ille, inquit, uera uia nititur, huic quia bonæ artes desunt, dolis atq; fallacijs cõtendit. Hæ sunt illæ bonæ artes, per uirtutẽ scilicet, nõ per fallacẽ ambitionem ad honorẽ & gloriã & imperiũ peruenire, quæ tamen bonus & ignauus æque sibi exoptant. Sed ille, id est bonus uera uia nititur. Via uirtus est qua nititur tanq̃ ad possessionis finẽ, id est ad gloriam, honorẽ, imperiũ. Hoc insitũ habuisse Romanos etiam deorũ apud illos ædes indicant, quas cõiunctissimas constituerunt Virtutis & Honoris, pro dijs habentes, quæ dantur à deo. Vnde intelligi potest quẽ finem uolebant esse uirtutis, & quò eam referebant, qui boni erant ad honorẽ scilicet, nam mali nec habebant eam, q̃uis honorẽ habere cuperent, quẽ malis artibus conabantur adipisci, id est dolis atq; fallacijs. Melius laudatus est Cato. De illo quippe ait: Quo minus petebat gloriã, eo magis illũ sequebatᷣ. Quan-
GLORIA. doquidẽ gloria est, cuius illi cupiditate flagrabant, iudicium hominũ bene de hominibus D opinantium. Et ideo melior est uirtus quæ humano testimonio cõtenta nõ est, nisi cõscientiæ suæ. Vnde dicit Apostolus: Nam gloria nostra hæc est, testimoniũ conscientiæ nostræ. Et alio loco. Opus autẽ suum probet unusquisq;, & tunc in semetipso tantũ gloriam habebit, & nõ in altero. Gloriã ergo & honorẽ & imperiũ, quæ sibi exoptabant: & quo bonis artibus peruenire nitebantur, boni nõ debet sequi uirtus, sed ipsa uirtutẽ. Neq; enim est ue-
VIRTVS VERITATIS. ra uirtus nisi quæ ad eũ finem tendit, ubi est bonũ hominis: quo melius non est. Vnde & honores quos expetiuit, Cato petere nõ debuit, sed eos ciuitas ob eius uirtutem nõ petenti dare. Sed cũ illa memoria duo Romani essent uirtute magni, Cæsar & Cato, longe uirtus Catonis uirtuti uidetur propinquior fuisse, q̃ Cæsaris. Proinde qualis esset illo tempore ciuitas, & antea qualis fuisset uideamus in ipsa sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare maiores nostros armis rempublicam ex parua magnã fecisse. Si ita esset: multo pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorũ atq; ciuium, præterea armorũ & equorũ maior copia nobis q̃ illis est. Sed alia fuere quæ illos uiros magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris iustũ imperium, animus in consulendo liber, neq; libidini neq; delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atq; auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia uirtutis præmia ambitio possidet. Neq; mirũ ubi uos separatim sibi quisq; consilia capitis, ubi domi uoluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ seruitis. Eo fit ut impetus fiat in uacuam rempub. Qui audit hæc Catonis uerba siue Salustij, putat quales laudãtur Romani ueteres omnes eos tales tũc fuisse, uel plures. Non ita est, alioquin uera nõ essent quæ ipse idem scribit, ea quæ cõmemoraui in secundo libro huius operis, ubi dicit: Iniurias ualidiorũ & ob eas discessionẽ plebis à patribus, aliasq; dissensiones domi fuisse, iam inde à principio, neq; amplius æquo & modesto iure actũ, q̃ expulsis regibus: q̃diu metus à Tarquinio fuit, donec bellũ graue quod ꝓpter ipsum cũ Hetruria susceptũ fuerat finiretᷣ.
Postea

A Postea uero seruili imperio patres exercuisse plebem, regio more uerberasse, agro pepulisse, & cæteris expertibus solos egisse in imperio. Quarũ discordiarũ dum illi dominari uellent, isti seruire nollent, finem fuisse bellũ Punicũ secundũ. Quia rursus grauis metus cœpit urgere, atq; ab illis perturbationibus alia maiore cura cohibere animos inquietos, & ad cõcordiam reuocare ciuilẽ. Sed per quosdã paucos, q pro suo modo boni erant magna administrabãtur, atq; illis toleratis ac tẽperatis malis, paucorũ bonorũ prouidentia res illa crescebat sicut idem historicus dicit, multa sibi legenti, & audienti, quæ Pop. Ro. domi militiæq;, mari atq; terra præclara facinora fecerit, se libuisse attendere, quæ res maxime tãta negocia sustinuisset, quoniã sciebat sæpenumero parua manu cũ magnis legionibus hostiũ contendisse Ro. cognouerat, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus, sibiq; multa agitanti constare dixit: paucorũ ciuium egregiam uirtutẽ cuncta patrauisse, eoq; factũ ut diuitias paupertas, multitudinẽ paucitas superaret. Sed postq; luxu atq; desidia, inquit, ciuitas corrupta est: rursus resp. magnitudine sui imperatorũ atq; magistratuũ uitia sustentabat. Paucorũ igitur uirtus ad gloriã, honorem, imperium, uera uia, id est, uirtute ipsa nitentium etiam à Catone laudata est. Hinc erat domi industria, quam cõmemorauit Cato: ut ærarium esset opulentũ, tenues res priuatæ. Vnde corruptis moribus uitium esse contrarium posuit, publice egestatem, priuatim opulentiam. Quãobrem cum diu fuissent regna Orientis illustria, uoluit deus & occidentale fieri, quod tẽpore esset posterius, sed imperij latitudine & magnitudine illustrius. Idq; talibus potissimũ cõcessit hominibus ad domanda grauia mala multarũ gentium, qui causa honoris, laudis & gloriæ consulerent patriæ, in qua ipsam gloriã requirebant, salutemq; eius saluti suæ præponere nõ dubitarẽt, pro isto uno uitio, id est, amore laudis pecuniæ cupiditatẽ, & multa alia uitia comprimentes.

De amore laudis, qui cum sit uitium, ob hoc uirtus putatur, quia per ipsum uitia maiora cohibentur. Cap. XIII

B NAm sanius uidet, qui & amorem laudis uitiũ esse cognoscit. Quod nec poëtam fugit Horatiũ qui ait: Laudis amore tumes: sunt certa piacula quæ te Ter pure lecto poterũt recreare libello. Idemq; in carmine Lyrico, ad reprimendã dominãdi libidinẽ ita cecinit: Latius regnes auidũ domando Spiritũ, q; si Libyam remotis Gadibus iungas, & uterq; Pœnus Seruiat uni. Veruntamen qui libidines turpiores fide pietatis, impetrato spiritu sancto, & amore intelligibilis pulchritudinis non refrenant: melius saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, nõ quidẽ iam sancti, sed minus iam turpes sunt. Etiam Tullius inde silere nõ potuit, in ijsdem lib. quos de rep. scripsit, ubi loquitur de instituendo principe ciuitatis: quem dicit alendũ esse gloria, & consequenter cõmemorat maiores suos multa mira atq; præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo uitio non solũ nõ resistebãt, uerumetiã id excitandum, & accendendũ esse censebant: putãtes hoc utile esse reip. Quanq; nec in ipsius philosophiæ lib. Tullius ab hac peste dissimulet, ubi eam luce clarius cõfitetur. Cum enim de studijs talibus loqueretur, quæ utiq; sectanda sunt fine ueri boni, nõ uentositate laudis humanæ, hanc intulit uniuersalẽ generalemq; sententiam: Honos alit artes omnesq; accendũtur ad studia gloria, iacentq; ea semper quæ apud quosq; improbantur. *al. dissimulare*

De resecando amore laudis humanæ, quoniã iustorũ gloria oĩs in deo sit. Cap. XIIII

HVic igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione, cum ceditur. Tanto enim quisque est deo similior, quanto & ab hac immunditia mũdior. Quæ in hac uita, etsi non funditus eradicatur ex corde, quia etiam bene proficientes animos tentare non cessat: saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione iusticiæ. Vt si alicubi iacent, quæ apud quosque improbantur, si bona, si recta sunt, etiam ipse amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori ueritatis. Tam enim est hoc uitium inimicum piæ fidei, si maior in corde sit cupiditas gloriæ, quàm dei timor uel amor, ut dominus diceret: Quomodo potestis credere gloriam ab inuicem expectantes, & gloriã quæ à solo deo est, non quærentes? Item de quibusdam, qui in eum crediderant, & uerebãtur palàm confiteri, ait Euangelista: Dilexerunt

gloriam hominum magis quam dei. Quod sancti Apostoli non fecerunt. Qui cum in his locis prædicarent Christi nomen, ubi nõ solum improbatur, sicut ille ait, iacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur, uerumetiã summæ detestationis habebãtur, tenẽtes quod audierant à bono magistro, eodemque medico mentiũ: Si quis me negauerit coram hominibus, negabo eũ coram patre meo, qui in cœlis est: uel coram angelis dei, inter maledicta & opprobria, inter grauissimas persecutiones crudelesque pœnas non sunt deterriti à prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensionis humanæ. Et quo eos diuina facientes atque dicentes diuineque uiuentes debellatis quodãmodo cordibus duris, atque introducta pace iusticiæ ingens in ecclesia Christi gloria consecuta est: non in ea tanquam in suæ uirtutis fine quieuerũt, sed eam quoque ipsam ad dei gloriã referentes, cuius gratia tales erãt. Isto quoque fomite eos quibus consulebant, ad amorem illius, à quo & ipsi tales fierent accendebant. Nãque ne propter humanam gloriã boni essent, docuerat eos magister illorũ dicens: Cauete facere iusticiam uestrã coram hominibus ut uideamini ab eis: alioquin mercedem nõ habebitis apud patrem uestrũ qui cœlis est. Sed rursus ne hoc peruerse intelligentes hominibus placere metuerent, minusque prodessent latendo, quod boni sunt: demonstrãs, quo fine innotescere deberent: Luceant, inquit, opera uestra coram hominibus, ut uideãt bona facta uestra: & glorificent patrem uestrũ, qui in cœlis est. Non ergo ut uideamini ab eis, id est, in hac intentione, ut eos ad uos conuerti uelitis, quia non per uos aliquid estis, sed ut glorificent patrem uestrum, qui in cœlis est, ad quẽ conuersi fiant, quod estis. Hoc secuti sunt martyres, qui Scæuolas, & Curtios, & Decios non sibi inferendo pœnas, sed illatas ferendo, & uirtute uera, quoniam uera pietate & innumerabili multitudine superarunt. Sed cum illi essent in ciuitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas eius, & regnum non in cœlo, sed in terra: nõ in uita æterna, sed in decessione morientium, & successione moriturorum: quid aliud amarent quàm gloriam, qua ualebant etiam post mortem tanquam uiuere in ore laudantium.

De mercede temporali quam deus reddidit bonis moribus Romanorũ. Cap. XV

QVibus ergo non erat deus daturus uitam æternam cum sanctis angelis suis in ciuitate sua cœlesti, ad cuius societatem pietas uera perducit, quæ non exhibet seruitutem λατρεία. religionis, quam latriam Græci uocant: nisi uni uero deo, si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperij concederet: non redderetur merces bonis artibus eorum, id est, uirtutibus: quibus ad tantam gloriam peruenire nitebãtur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere uidentur, ut glorificentur ab hominibus, etiam dominus, ait: Amen dico uobis, receperũt mercedem suam. Sic & isti priuatas res suas pro re cõmuni, hoc est rep. & pro eius ærario contempserunt, auaritiæ restiterunt: consuluerunt patriæ consilio libero: neque delicto secũdum suas leges, neque libidini obnoxij. Sed his omĩbus artibus tanquam uera uia nisi sunt ad honores, imperium, gloriam, honorati sunt in omnibus ferè gentibus: imperij sui leges imposuerunt multis gentibus: hodieque literis & historia gloriosi sunt penè in omnibus gentibus. Non est, quod de summi & ueri dei iusticia conquerantur: perceperunt mercedem suam.

De mercede sanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus utilia sunt Romanorum exempla uirtutum. Cap. XVI

MErces autem sanctorum longe alia est etiam hic opprobria sustinentiũ pro ciuitate dei, quæ mundi huius dilectoribus odiosa est. Illa ciuitas sempiterna est. Ibi nullus orit, quia nullus moritur. Ibi est uera & plena felicitas: nõ dea, sed donũ dei. Inde fidei pignus accepimus, quamdiu peregrinãtes eius pulchritudini suspiramus. Ibi nõ orit sol super bonos & malos, sed sol iusticiæ solos protegit bonos. Ibi nõ erit magna industria ditare ærariũ publicũ priuatis rebus angustis, ubi thesaurus cõmunis est ueritatis. Proinde nõ solũ ut talis merces talibus hominibus redderet, Romanũ imperiũ ad humanã gloriã dilatatum est, uerũetiam ut ciues æternæ illius ciuitatis quamdiu hic peregrinantur, diligenter & sobrie

A sobrie illa intueantur exempla,& uideant quanta dilectio debeatur supernæ patriæ propter uitam æternã:si tantum à suis ciuibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

Quo fructu Ro.bella gesserint,& quantũ his quos uicere contulerint. Cap. XVII

QVantum enim pertinet ad hanc uitam mortalium,quæ paucis diebus ducitur & finitur,quid interest,sub cuius imperio uiuat homo moriturus,si illi qui imperant, ad impia,& iniqua non cogant? Aut uero aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subiugatis imposuerunt leges suas:nisi quia id factum est ingenti strage bellorũ:quod si concorditer fieret,idipsum fieret meliore successu:sed nulla esset gloria triumphantium. Neq; enim & Romani non uiuebant sub legibus suis,quas cæteris imponebant. Hoc sufficeret reipub.nisi quia Marti & Bellonæ displicebat,ut nec uictoria locum haberet,nemine uincente,ubi nemo pugnauerat. Nónne Romanis & cæteris gentibus una esset eademq; conditio? Præsertim,si mox fieret,quod postea gratissime, atq; humanissime factum est:ut omnes ad Romanum imperium pertinentes,societatem acciperent ciuitatis,& Romani ciues essent: ac si esset omnium quod erat ante paucorum:tantum,quod plebs illa quæ suos agros non haberet,de publico uiueret:qui† apparatus eis per bonos administratores reip. gratius à concordibus præstaretur,quàm uictis extorqueretur. Nam quid intersit ad incolumitatem,bonosq; mores,& ipsas certe hominum dignitates,quod alij uicerunt,alij uicti sunt,omnino non uideo,præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo perceperunt mercedem suam,qui eius ingenti cupidine arserunt,& ingentia bella gesserũt. Nunquid enim illorum agri tributa non soluunt? Nunquid eis licet discere, quod alijs non licet? Nunquid non multi senatores sunt in alijs terris,qui Romam,nec facie quidẽ norunt? (†al. pastus.)

Tolle iactantiam,& omnes homines quid sunt,nisi homines? Quod si peruersitas seculi admitteret,ut honoratiores essent,quiq; meliores:nec sic pro magno haberi debuit honor humanus,quia nullius est ponderis fumus. Sed utamur & in his rebus beneficio domini dei nostri: consideremus quanta contempserint,quæ pertulerint,quas cupiditates subegerint pro humana gloria,qui eam tanq; mercedem talium uirtutum accipere meruerũt: & ualeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiam,ut cum illa ciuitas,in qua nobis regnare promissum est,tantum ab hac distet,quantum distat cœlum à terra:à temporali lætitia,uita æterna:ab inanibus laudibus,solida gloria:à societate mortalium, societas angelorum:à lumine solis & lunæ,lumen eius qui fecit solem & lunam:nihil sibi magnum fecisse uideantur tantæ patriæ ciues,si pro illa adipiscenda fecerint boni operis aliquid,uel mala aliqua sustinuerint:cum illi pro hac terrena iam adepta tanta fecerint,tanta perpessi sint: præsertim,quia remissio peccatorũ,quæ ciues ad æternam colligit patriam, habet aliquid, cui per umbram quandam simile fuit asylum illud Romuleum,quò multitudinem,qua illa ciuitas conderetur,quorumlibet delictorum congregauit impunitas. (B)

Quod alieni à iactãtia debeant esse Christiani,si aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ,cũ tanta Romani gesserint pro humana gloria & ciuitate terrena. Cap.XVIII

QVid ergo magnum est pro illa æterna cœlestiq; patria,cuncta seculi huius quamlibet iucunda blandimenta contemnere,si pro hac temporali atq; terrena filios Brutus potuit & occidere,quod illa facere neminẽ cogit? Sed certe difficilius est filios interimere,q̃ q; ꝓ ista faciendũ est,ea quæ filijs cõgregãda uidebãtur,atq; seruãda uel donare pauperibus,uel si existat tẽtatio,quæ id ꝓ fide atq; iusticia fieri cõpellat amittere. Felices enim uel nos uel filios nostros,nõ diuitiæ terrenæ faciũt,aut nobis uiuentibus amittendæ,aut nobis mortuis à quibus nescimus,uel forte à quibus nolumus possidendæ. Sed deus felices facit,qui est mentiũ uera opulentia. Bruto aũt quia filios occidit,infelicitatis perhibet testimonium etiam poëta laudator. Ait enim;

Natosq; pater noua bella mouẽtes
Ad pœnam pulchra pro libertate uocabit
Infelix,utcũq; ferẽt ea facta minores. Sed uersu sequẽti,cõsolatus est infelicẽ: Vincit amor

patriæ

patriæ,laudumq́ immẽsa cupido. Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ C quæ ad facta compulere miranda Ro. Si ergo pro libertate moriturorũ & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occidi filij à patre potuerunt, quid magnum est si pro uera libertate quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec pro cupiditate humanarũ laudum, sed charitate liberandorũ hominũ: non à Tarquinio rege, sed à dæmonibus & dæmonũ principe: non filij occiduntur, sed Christi pauperes inter filios computãtur? Si alius etiam Ro. princeps cognomine Torquatus filiũ, non quia cõtra ipsam patriam, sed etiam pro patria, tamen quia cõtra imperium suum, id est cõtra quod imperauerat pater imperator, ab hoste prouocatus iuuenili ardore pugnauerat, licet uicisset, occidit: ne plus mali esset in exemplo imperij contempti, q̃ boni in gloria hostis occisi: ut quid se iactent, qui pro immortalis patriæ legibus omnia quæ multo minus q̃ filij diliguntur, bona terrena cõtemnunt? Si Furius Camillus etiam ingratam patriam à cuius ceruicibus acerrimorũ hostium Veientium iugũ depularat, damnatusq́ ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberauit: quia nõ habebat potiorẽ ubi posset uiuere gloriosus, cur extollatur uelut grande aliquid fecerit, qui forte in ecclesia ab inimicis carnalibus uelut grauissimã exhonorationis passus iniuriam: nõ se ad eius hostes hæreticos transtulit, aut aliquam contra illam ipse hæresim condidit, sed eam potius quantũ ualuit ab hæreticorũ perniciosissima prauitate defendit, cum alia non sit ubi uiuatur in hominum gloria, sed ubi uita acquiratur æterna? Si Mutius, ut cum Porsena rege pax fieret, qui grauissimo bello Romanos premebat: quia Porsenam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterũ deceptus occidit, in ardentem aram ante eius oculos dexteram extendit, dicens: multos tales, qualem illum uideret, in eius exitium coniurasse: cuius ille fortitudinem & coniurationem talium perhorrescens, sine ulla dilatione se ab illo bello facta pace compescuit. Quis regno cœlorum imputaturus est merita sua: si pro illo non unam manum, neq́ hoc sibi ultro faciens, sed persequente aliquo patiens totum flãmis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptum hiatum terræ se præcipitem dedit, deorum suorum oraculis seruiens, qui iusserant, ut illuc id, quod Romani haberent optimum mitterent: nec aliud intelligere potuerunt D quàm uiris, armisq́ se excellere, unde uidelicet oportebat ut deorum iussis in illum interitum uir præcipitaretur armatus. Quid se magnum pro æterna patria fecisse dicturus est, qui aliquem fidei suæ passus inimicum, non se ultro in talem mortem mittens, sed ab illo missus obierit: quandoquidem à domino suo eodemq́ rege patriæ suæ certius oraculum accepit: Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere. Si se occidendo certis uerbis quodammodo consecrantes Decij deuouerunt, ut illis cadentibus & iram deorum sanguine suo placantibus, Romanorũ liberaretur exercitus, nullo modo superbiant sancti martyres, tanquam dignum aliquid pro illius patriæ participatione fecerint, ubi æterna est, & uera felicitas: pro qua usq́ ad sui sanguinis effusionem non solum suos fratres pro quibus fundebatur, uerum & ipsos inimicos, à quibus fundebatur: sicut eis præceptum est diligentes, charitatis fide, & fidei charitate certarunt. Si Marcus Puluillus dedicans ædem Iouis, Iunonis, Mineruæ, falsò sibi ab inuidis morte filij nunciata, ut illo nuncio perturbatus abscederet, atq́ ita dedicationis gloriam collega eius consequeretur, ita contempsit, ut eum etiam projci insepultum iuberet: & sic in eius corde orbitatis dolorem, gloriæ cupiditas uicerat, quid magnum se pro euangelij sancti prædicatione, qua ciues supernæ patriæ de diuersis liberantur & colliguntur erroribus, fecisse dicturus est: cui dominus de sepultura patris sui solicito ait: Sequere me, & sine mortuos sepelire mortuos suos? Si Marcus Regulus ne crudelissimos hostes iurando falleret, ad eos ab ipsa Roma reuersus est, quoniam sicut Romanis eum tenere uolentibus respondisse fertur, posteaq̃ Afris seruierat, dignitatẽ illic honesti ciuis habere nõ posset: eumq́ Carthaginẽses, quoniã cõtra eos in Romano senatu egerat, grauissimis supplicijs necauerũt, qui cruciatus nõ sunt ꝑ fide illius patriæ cõtemnẽdi, ad cuius beatitudinẽ fides ipsa perducit? Aut quid retribuetur do-

A tur domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur talia fuerit homo passus, qualia pro fide, quam perniciosissimis inimicis debebat, passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de uoluntaria paupertate Christianus, ut in huius uitæ peregrinatione expeditior ambulet uiam, quæ perducit ad patriam, ubi ueræ diuitiæ ipse deus est, cum audiat uel legat Lucium Valerium, qui in suo defunctus est cõsulatu, usq; adeo fuisse pauperem, ut nummis à populo collatis, eius sepultura curaretur? Audiat uel legat Quintium Cincinnatũ, cum quatuor iugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse abductum ut dictator fieret: maior utiq; honore, q̃ cõsul: uictisq; hostibus, ingentem gloriam consecutum, in eadem paupertate mansisse? Aut quid se magnũ fecisse prædicabit, qui nullo præmio mundi huius fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cum Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarum, promissa etiam quarta parte regni, à Ro. ciuitate non potuisse diuelli: ibiq; in sua paupertate priuatum manere maluisse? Nam illud quod remp. id est, rem populi, rem patriæ, rem cõmunem cum haberent opulentissimam atq; ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, ut quidã eorum qui iam bis consul fuisset ex senatu pauperum hominum pelleretur notatione censoria, quod decem pondo argenti in uasis habere cõpertus est: ita ijdem ipsi pauperes erãt, quorum triumphis publicum ditabatur ærarium. Nónne omnes Christiani, qui excellentiore proposito diuitias suas cõmunes faciunt: secundum quod scriptum est in actibus apostolorum: ut distribuatur, sicut cuiq; opus est: & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia cõmunia: intelligunt se nulla ob hoc uentilari oportere iactantia: id faciẽdo pro obtinenda societate angelorum: cum penè tale aliquid illi fecerint pro cõseruanda gloria Romanorũ? Hæc & alia, si qua reperiuntur in literis eorum, quando sic innotescerent, quando tanta fama prædicarentur, nisi Ro. imperium longe lateq; porrectum, magnificis successibus augeretur? Proinde per illud imperium tam magnum tamq; diuturnum, uirorumq; B tantorum uirtutibus præclarum atq; gloriosum, & illorum intentioni merces, quam quærebant, est reddita, & nobis proposita necessariæ cõmonitionis exempla: ut si uirtutes, quarum istæ utcunq; sunt similes, quas isti pro ciuitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro dei gloriosissima ciuitate non tenuerimus, pudore pungamur: si tenuerimus, superbia non extollamur. Quoniã sicut dicit Apostolus, indignæ sunt passiones huius tẽporis ad futuram gloriam, quæ reuelabatur in nobis. Ad humanã uero gloriã præsentisq; tẽporis satis digna uita æstimabitur illorũ. Vnde etiã Iudæi qui Christũ occiderũt, reuelante testamento nouo, quod in ueteri uelatũ fuit: ut nõ pro terrenis & tẽporalibus beneficijs, quæ diuina prouidentia permixte bonis malisq; concedit, sed pro æterna uita muneribusq; perpetuis & ipsius supernæ ciuitatis societate colatur deus unus & uerus: rectissime istorũ gloriæ donati sunt: ut hi qui qualibuscũq; uirtutibus terrenam gloriã quæsierunt & acquisierũt, uincerent eos, qui magnis uitijs datorem ueræ gloriæ & ciuitatis æternæ occiderũt, atq; respuerunt.

Quomodo inter se differant cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis. Cap. XIX

INterest sanè inter cupiditatem humanæ gloriæ, & cupiditatem dominationis. Nam licet procliue sit, ut qui humana gloria nimium delectatur, etiam dominari ardenter affectet, tamen qui ueram licet humanarum laudum gloriam cõcupiscunt, dant operam bene iudicantibus non displicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene iudicant: q̃uis ea multi non habeant, & per ea bona morũ nituntur ad gloriam, & imperium, uel dominationem, de quibus ait Salustius: Sed ille uera uia nititur. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua ueretur homo bene iudicantibus displicere, dominari atq; imperare desiderat, etiam per apertissima scelera quærit plerunq; obtinere, quod diligit. Proinde qui gloriam concupiscit, aut uera uia nititur, aut certe dolis atq; fallacijs contendit, uolens bonus uideri, quod non est. Et ideo uirtutes habenti magna uirtus est cõtemnere gloriam, quia contemptus eius in conspectu dei est: iudicio autẽ non reperitur humano. Quicquid enim fecerit ad oculos hominũ, quo gloriæ contẽptor appareat, ad maiorẽ laudẽ, hoc est,

ad maiorem gloriam facere si credatur, non est unde se suspicantium sensibus aliter esse, quàm suspicantur ostendat. Sed qui contemnit iudicia laudantium, contemnit etiam suspicantiũ temeritatem: quorum tamen, si uere bonus est, non contemnit salutem: quoniam tantæ iusticiæ est, qui de spiritu dei uirtutes habet, ut etiam ipsos diligat inimicos, & ita diligat, ut suos osores, uel detractores uelit correctos habere consortes: non in terrena patria, sed superna. In laudatoribus autem suis, quamuis paruipendat, quod eum laudant, non tamen paruipendit, quod amant, nec eos uult fallere laudantes, ne decipiat diligentes. Ideoq; instat ardenter, ut potius ille laudetur, à quo habet homo, quicquid in eo iure laudatur. Qui autem contemptor gloriæ dominationis est auidus, bestias superat: siue crudelitate uitæ, siue fluxu luxuriæ. Tales quidem Romani fuerunt. Non enim cura existimationis amissa, dominationis cupiditate caruerũt. Multos tales fuisse prodit historia. Sed huius uitij summitatem, & quasi arcem quandam Nero Cæsar primus obtinuit: cuius fuit tanta luxuries, ut nihil ab eo putaretur uirile metuendum: tanta crudelitas, ut nihil molle habere crederetur, si nesciretur. Etiam talibus dominandi potestas nõ datur, nisi summi dei prouidentia, quando res humanas iudicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re uox diuina est, loquente dei sapientia: Per me reges regnãt, & tyrãni per me tenent terrã. Sed ne tyranni nõ pessimi atq; improbi reges, sed ueteri nomine fortes dicti existimẽtur: unde ait Vergilius:

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Apertissime alio loco de deo dictum est: Qui regnare facit hominem hypocritam propter peruersitatem populi. Quam ob rem, quamuis, ut potui, satis exposuerim qua causa deus unus uerus & iustus, Romanos secundum quandam formam terrenæ ciuitatis bonos adiuuerit, ad tanti imperij gloriam consequendam: potest tamen & alia causa esse latentior, propter diuersa merita generis humani, deo magis nota, quàm nobis: dum illud constet inter omnes ueraciter pios, neminem sine uera pietate, id est, ueri dei, uero cultu, ueram posse habere uirtutem: nec eam ueram esse, quando gloriæ seruit humanæ. Eos tamen qui ciues non sunt ciuitatis æternæ, quæ in sacris literis nostris dicitur ciuitas dei, utiliores esse terrenæ ciuitati, quando habent uirtutẽ, uel ipsam, quàm si nec ipsam. Illi autem qui uera pietate præditi, bene uiuunt, si hanc scientiam regendi populos consectati sunt, nihil est felicius rebus humanis, quàm si deo miserante habeãt potestatem. Tales autem homines, uirtutes suas, quantascunq; in hac uita possunt habere, nõ tribuunt nisi gratiæ dei: quod eas uolentibus, credentibus, petentibusq; dederit: simulq; intelligunt, quantum sibi desit ad perfectionem iusticiæ: qualis est in illorum sanctorum angelorum societate, cui se nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur, atq; prædicetur uirtus, quæ sine uera pietate seruit hominum gloriæ, nequaq; sanctorum exiguis initijs comparanda est, quorum spes posita est in gratia & misericordia ueri dei.

Tam turpiter seruire uirtutes humanæ gloriæ, quàm corporis uoluptati. Cap. XX

SOlent philosophi, qui finem boni humani in ipsa uirtute constituunt, ad ingerendum pudorem quibusdam philosophis, qui uirtutes quidem probant, sed eas uoluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per seipsam putant appetendam, istas propter ipsam, tabulam quandam uerbis pingere, ubi uoluptas in sella regali quasi delicata quædã regina considerat, eiq; uirtutes famulæ subijciãtur, obseruantes eius nutum, ut faciant, quod illa imperauerit. Quæ prudentiæ iubeat, ut uigilanter inquirat, quomodo uoluptas regnet, & salua sit. Iusticiæ iubeat, ut præstet beneficia quæ potest ad comparãdas amicitias corporalibus cõmodis necessarias, nulli faciat iniuriam: ne offensis legibus, uoluptas uiuere secure nõ possit. Fortitudini iubeat, ut si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est uoluptatem fortiter in animi cogitatione, ut per pristinarum deliciarum suarum recordationem mitiget præsentis doloris aculeos. Temperãtiæ iubeat, ut tantum capiat alimentorum: & si qua delectant, ne per immoderationem noxium aliquid ualetudinẽ turbet: & uoluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, grauiter

A grauiter offendatur. Ita uirtutes cum tota suæ gloriæ dignitate, tãquam imperiosæ cuidam & inhonestæ mulierculæ seruient uoluptati. Nihil hac pictura dicunt esse ignominiosius, & deformius, & quod minus bonorum ferre possit aspectus: & uerum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris esse picturam, si etiam talis fingatur, ubi uirtutes humanæ gloriæ seruiant. Licet enim ista gloria delicata mulier non sit, inflata tamẽ est, & multum inanitatis habet. Vnde non ei digne seruit soliditas quædam firmitasq; uirtutum, ut nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, ut nihil toleret fortitudo, nihil temperantia moderetur, nisi unde placeatur hominibus, & uentosæ gloriæ seruiatur. Nec illi se ab ista defenderunt fœditate, qui cum aliena spernant iudicia, uelut gloriæ contemptores, sibi sapientes uidentur, & sibi placẽt. Nam eorum uirtus, si tamen ulla est, alio modo quodam humanæ subditur laudi. Neque enim ipse qui sibi placet, homo non est. Qui autem uera pietate in deum quem diligit, credit, & sperat, plus intendit in ea, in quibus sibi displicet, quàm in ea, si qua in illo sunt, quæ non tam ipsi quàm ueritati placent. Neque id tribuit, unde iam potest placere, nisi eius misericordiæ, cui metuit displicere, de his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

Romanum regnum à deo uero esse dispositum, à quo est omnis potestas, & cuius prouidentia reguntur uniuersa. Cap. XXI

QVæ quum ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperij potestatem, nisi deo uero, qui dat felicitatem in regno cœlorum, non nisi solis pijs: regnum uero terrenum, & pijs, & impijs: sicut ei placet, cui nihil iniuste placet. Quamuis enim aliquid dixerimus quod apertum nobis esse uoluit, tamen multum est ad nos, & ualde superat uires nostras, hominum occulta discutere, & liquido examine merita dijudicare regnorum. Ille igitur unus uerus deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deserit genus humanum, quando uoluit, & quãtum uoluit Romanis regnũ dedit: qui dedit Assyrijs, uel etiam Persis: à quibus solos duos deos

B coli, unum bonum, alterum malum, cõtinent literæ istorum: ut taceam de populo Hebræo, de quo iam dixi, quantum satis uisum est: qui præter unum deum non coluit, & quando regnauit. Qui ergo Persis dedit segetes, sine cultu deæ Segetiæ: qui alia dona terrarũ sine cultu tot deorum, quos isti rebus singulis singulos, uel etiam rebus singulis plures præposuerunt: ipse etiam regnum dedit sine cultu eorum, per quorum cultum se isti regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus, qui Mario, ipse Caio Cæsari: qui Augusto, ipse & Neroni: qui Vespasianis, uel patri, uel filio suauissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo. Et ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino Christiano, ipse apostatæ Iuliano, cuius egregiam indolem decepit amore dominandi sacrilega & detestanda curiositas, cuius uanis deditus oraculis erat, quando fretus securitate uictoriæ, naues quibus uictus necessarius portabatur, incendit. Deinde feruide instans immodicis ausibus & mox merito temeritatis occisus, in locis hostilibus egenum reliquit exercitum, ut aliter inde non posset euadi, nisi contra illud auspicium dei Termini, de quo superiore libro diximus, Romani imperij termini mouerentur. Cessit enim Terminus deus necessitati, qui non cesserat Ioui. Hæc planè deus unus & uerus regit, & gubernat, ut placet. Et si occultis causis, nunquid & iniustis?

Tempora exitusq; bellorum ex dei pendere iudicio. Cap. XXII

SIc etiam tempora ipsa bellorum sicut in eius arbitrio est, iustoq; iudicio & misericordia uel atterere, uel consolari genus humanum, ut alia citius, alia tardius finiantur. Bellum Piratarum à Pompeio, bellum Punicum tertiũ à Scipione incredibili celeritate, & temporis breuitate confecta sunt. Bellum quoq; fugitiuorum gladiatorum quãuis multis Romanis ducibus, & duobus consulibus uictis, Italiaq; horribiliter contrita atq; uastata, tertio tamen anno post multa consumpta cõsummatum est. Picentes, Marsi, & Peligni, gentes non exteræ, sed Italicæ, post diuturnam & deuotissimam sub Romano iugo seruitutem, in libertatem caput erigere tentauerunt: iam multis nationibus Romano imperio subiugatis, deletaq; Carthagine. In quo bello Italico Romanis sæpissime uictis, ubi & duo consules perie-

runt,& alij nobilissimi senatores, non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum. C
Nam quintus ei annus finem dedit,sed bellum Punicum secundum cum maximis detrimentis & calamitate reipublicæ per annos decem & octo Romanas uires extenuauit,& penè consumpsit.in duobus prælijs fermè septuaginta Romanorum milia ceciderũt.Bellum Punicum primum per uiginti & tres annos peractum est:bellum Mithridaticum quadraginta annis.Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorum fuisse fortiora ad bella citius peragenda,superioribus temporibus multum in omni uirtute laudatis,bellum Samniticum annis tractum est fermè quinquaginta: in quo bello Romani ita uicti sunt,ut sub iugum etiam mitterentur.Sed quia non diligebant gloriam propter iustitiam,sed iustitiam propter gloriam diligere uidebantur,pacem factam,fœdusq; ruperunt. Hæc ideo commemoro,quoniam multi præteritarũ rerum ignari:quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ,si temporibus Christianis aliquod bellum paulo diutius trahi uident:ilico in nostram religionem proteruissime insiliunt,exclamantes,quod si illa non esset,& uetere ritu numina colerentur,iam Romana illa uirtute,quæ adiuuante Marte & Bellona,tanta celeriter bella confecit,id quoque celerrime finiretur.Recolant igitur qui legerunt quàm diuturna bella,quàm uarijs euentibus,quàm luctuosis cladibus à ueteribus sint gesta Romanis, sicut solet orbis terrarum uelut procellosissimum pelagus uaria talium malorum tempestate iactari:& quod nolunt aliquando fateantur:nec insanis aduersus deum linguis se interimant,& decipiant imperitos.

De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum dæmonum cultor uno die cum ingentibus copijs suis uictus est. Caput XXIII

QVod tamen nostra memoria recentissimo tempore deus mirabiliter & misericorditer fecit, non quum gratiarum actione commemorant,sed quantum in ipsis est, omnium si fieri potest hominum obliuione sepelire conantur:quod à nobis si tacebitur similiter erimus ingrati.Cum Rhadagaisus rex Gothorum agmine ingenti,etiam immani D
iam in urbis uicinia constitutus,Romanis ceruicibus immineret:uno die tanta celeritate sic uictus est,ut ne uno quidem non dicam extincto,sed nec uulnerato Romanorum,multo amplius quàm centum milium prosterneretur eius exercitus,atque ipse cum filijs mox captus pœna debita necaretur.Nam si ille tam impius,cum tantis & tam impijs copijs Romam fuisset ingressus,cui pepercisset,quibus honorem locis martyrum detulisset? In qua persona deum timeret,cuius non sanguinem effusum, cuius pudicitiam uellet intactam? Quas autem isti pro dijs suis uoces haberent,quanta insultatione iactarent? quod ideo ille uicisset,ideo tanta potuisset,quia quotidianis sacrificijs placabat,atq; inuitabat deos,quod Romanos facere Christiana religio non sinebat.Nam propinquante iam illo his locis,ubi nutu summæ maiestatis oppressus est,quum eius fama ubique crebresceret, nobis apud Carthaginem dicebatur:hoc credere,spargere,iactare paganos,quod ille dijs amicis protegentibus & opitulantibus,quibus immolare quotidie ferebatur,uinci omnino non posset ab eis qui talia dijs Romanis sacra non facerent,nec fieri à quoquam permitterent.Et non agunt miseri gratias tantæ misericordiæ dei,qui quum statuisset irruptione barbarica grauiore dignos mores hominum castigare,indignationem suam tanta mansuetudine temperauit,ut illum primo faceret mirabiliter uinci,ne ad infirmorum animos euertendos gloria daretur dæmonibus,quibus eum supplicare constabat.Deinde quum ab his barbaris Roma caperetur,qui contra omnem consuetudinem bellorum ante gestorum ad loca sancta confugientes,Christianæ religionis reuerentia tuerentur,ipsisq; dæmonibus atque impiorum sacrificiorum ritibus, de quibus ille præsumpserat,sic aduersarentur pro nomine Christiano,ut longe atrocius bellum cum eis quàm cum hominibus gerere uiderentur:ita uerus dominus gubernatorq; rerum & Romanos cum misericordia flagellauit, & tamen incredibiliter uictis supplicatoribus dæmonum,nec saluti rerum præsentium necessaria esse sacrificia illa monstrauit:ut ab his qui non peruicaciter contendunt,sed prudenter attendunt,

A dunt, nec propter præsentes necessitates religio uera deseratur, & magis æternæ uitæ fidelissima expectatione teneatur.

Quæ sit Christianorum imperatorum, & quàm uera felicitas. Cap. XXIIII

NEque enim nos Christianos quosdam imperatores ideo felices dicimus, quia uel diutius imperarunt, uel imperantes filios morte placida reliquerunt, uel hostes reipublicæ domuerunt, uel inimicos ciues aduersus se insurgẽtes, & cauere & opprimere potuerunt. Hæc & alia uitæ huius erumnosæ, uel munera, uel solatia, quidam etiã cultores dæmonum accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum dei, quò pertinent isti. Et hoc ipsius misericordia factum est, ne ab illo ista, qui in eum crederent, uelut summa bona desiderarent. Sed felices eos dicimus, si iuste imperant: si inter linguas sublimiter honorantium, & obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerũt: si suam potestatem ad dei cultum maxime dilatãdum, maiestati eius famulam faciunt: si deum timent, diligunt & colunt: si plus amant illud regnum, ubi non timent habere cõsortes: si tardius uindicant, facile ignoscunt: si eandem uindictam pro necessitate regẽdæ tuendæq; reipublicæ, non pro saturandis inimicitiarum odijs exerunt: si eandem ueniam non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis indulgent: si quod aspere coguntur plerunq; decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compensant: si luxuria tanto est castigatior, quanto posset esse liberior: si malunt cupiditatibus prauis, quàm quibuslibet gentibus imperare. Et si hæc omnia faciunt, non propter ardorẽ inanis gloriæ, sed propter charitatem felicitatis æternæ: si pro suis peccatis humilitatis, & miserationis, & orationis sacrificium, deo suo uero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse felices: interim spe, postea re ipsa futuros, quum id quod exposcimus aduenerit.

De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano deus contulit. Cap. XXV

NAm bonus deus, ne homines qui eum crederent propter æternam uitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarent posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicaret, quod hi spiritus in talibus multum ualerent, Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum uerum deum colentem, tantis terrenis impleuit muneribus, quanta optare nullus auderet. Cui etiam condere ciuitatem Romano imperio sociam, uelut ipsius Romæ filiam, sed sine aliquo dæmonum templo simulachroq; concessit. Diu imperauit, uniuersum orbem Romanum unus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis uictoriosissimus fuit: in tyrannis opprimendis per omnia prosperatus est. Grandæuus ægritudine & senectute defunctus est, filios imperantes reliquit. Sed rursus ne imperator quisquam ideo Christianus esset, ut felicitatem Constantini mereretur, quum propter uitam æternam quisque debeat esse Christianus, Iouinianũ multo citius quàm Iulianum abstulit: Gratianum ferro tyrannico permisit interimi: longe quidem mitius, quàm Magnum Pompeium, colẽtem uidelicet Romanos deos. Nam ille uindicari à Catone non potuit, quem ciuilis belli quodammodo hæredem reliquerat. Iste autem quamuis piæ animæ solatia talia non requirant, à Theodosio uindicatus est: quem regni participem fecerat, quum paruulum haberet & fratrem: auidior fidæ societatis, quàm nimiæ potestatis.

B

De fide & pietate Theodosij Augusti. Caput XXVI

VNde & ille non solum uiuo seruauit quam debebat fidem, uerũetiam post eius mortem pulsum ab eius interfectore Maximo, Valentinianum eius paruulum fratrem, in sui partes imperij tanquã Christianus excepit: pupillum paterno custodiuit affectu, quem destitutum omnibus opibus nullo negocio posset auferre, si latius regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi charitate flagraret. Vnde potius eum seruata eius imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratia consolatus est. Deinde quum Maximus terribiles faceret illi successus, hic in angustijs curarum suarum non est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas: sed ad Ioannem in Ægypti eremo constitutum, quem dei seruum

prophetandi spiritu præditum fama crebrescente didicerat,misit:atque ab eo nuncium uictoriæ certissimum accepit.Mox tyranni Maximi extinctor,Valentinianum puerum imperij sui partibus unde fugatus fuerat,cum misericordissima ueneratione restituit:eoq;,siue per insidias,siue quo alio pacto uel casu proxime extincto,alium tyrānum Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitime fuerat surrogatus,accepto rursus prophetico responso,fide certus oppressit,cōtra cuius robustissimum exercitum magis orando,quàm feriendo pugnauit.Milites nobis qui aderant,retulerunt,extorta sibi esse de manibus quæcunque iaculabantur,quum à Theodosij partibus in aduersarios uehemens uentus iret:& non solum quæcunq; in eos iaciebantur concitatissime raperet,uerum etiam ipsorum tela in eorum corpora retorqueret.Vnde & poeta Claudianus quamuis à Christi nomine alienus,in eius tamen laudibus dixit, C

O nimium dilecte deo,cui fundit ab antris
Æolus armatas hyemes,cui militat æther,
Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

Victor autem sicut crediderat,& prædixerat,Iouis simulacra,quæ aduersus eum fuerant, nescio quibus ritibus,uelut consecrata,& in Alpibus cōstituta,deposuit:eorumq; fulmina, quod aurea fuissent iocantibus,quod illa lætitia permittebat,cursoribus,& se ab eis fulminari uelle dicētibus,hilariter benigneq; donauit.Inimicorū suorum filios,quos non ipsius iussus,sed belli abstulerat impetus:etiam nondum Christianos ad ecclesiam confugientes, Christianos hac occasione fieri uoluit,& Christiana charitate dilexit:nec priuauit rebus, sed auxit honoribus.In neminem post uictoriam priuatas inimicitias ualere permisit.Bella ciuilia non sicut Cinna,& Marius,& Sylla,& alij tales,qui nec finita finire uoluerunt,sed magis doluit exorta,quàm cuiquam nocere uoluit terminata.Inter hæc omnia ex ipso initio imperij sui non quieuit iustissimis & misericordissimis legibus aduersus impios laboranti ecclesiæ subuenire:quam Valens hæreticus fauens Arrianis uehementer afflixerat,cuius ecclesiæ se membrum esse,magis quàm in terris regnare gaudebat.Simulachra gētium ubique euertenda præcepit,satis intelligēs nec terrena munera in dæmonum,sed in dei ueri esse posita potestate.Quid autem fuit eius religiosa humilitate mirabilius,quando in Thessalonicensium grauissimum scelus,cui iam episcopis intercedētibus promiserat indulgentiam,tumultu quorundam,qui ei cohærebant,uindicare compulsus est:& ecclesiastica coercitus disciplina,sic egit pœnitentiam,ut imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans,magis fleret uidendo prostratam,quàm peccando timeret iratam?Hæc ille secum,& si qua similia,quæ commemorare longum est,bona opera tulit,ex isto temporali uapore cuiuslibet culminis & sublimitatis humanæ:quorum operum merces est æterna felicitas,cuius dator est deus,solis ueraciter pijs.Cætera uero bona uitæ huius uel fastigia uel subsidia:sicut ipsum mūdum,lucem,auras,terras,aquas,fructus,ipsiusq; hominis animam,corpus,sensus,mentē,uitam,bonis malisq; largitur.In quibus est etiam qualibet imperij magnitudo,quam pro temporum gubernatione dispensat. D

Contra inuidos inuectio Augustini,qui scripserunt contra æditos iam libros. Caput XXVII

PRoinde iam etiam illis respondendum esse uideo,qui manifestissimis documentis,quibus ostenditur,quod ad ista temporalia quæ sola stulti habere concupiscunt,nihil deorum falsorum numerositas prosit,confutati atque conuicti conantur asserere:non propter uitæ præsentis utilitatem,sed propter eam quæ post mortem futura est esse colēdos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi huius uolunt uana colere,& non se permitti puerilibus sensibus conqueruntur,his quinque libris satis arbitror esse responsum.Quorum tres priores quum ædidissem,& in multorum manibus esse cœpissent,audiui quosdam,nescio quam aduersus eos responsionem scribendo præparare.Deinde ad me perlatum est,quod iam scripserint,sed tempus quærant,quo sine periculo possint ædere.Quos admoneo,non optent,

A optent,quod eis non expedit. Facile est enim cuiquam uideri respondisse,qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius uanitate? Quæ non ideo potest quod ueritas,quia si noluerit tacere,etiam plus potest clamare,quàm ueritas. Sed considerent omnia diligenter:& si forte sine studio partium iudicantes talia esse perspexerint,quæ potius exagitari,quàm conuelli possint garrulitate impudētissima,& quasi satyrica uel mimica leuitate,cohibeant suas nugas:& potius à prudentibus emendari,quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatem uera dicendi,sed ad licentiam maledicēdi tempus expectant:absit ut eis eueniat,quod ait Tullius de quodam,qui peccandi licentia felix appellabatur:O miserum cui peccare licebat. Vnde quisquis est,qui maledicendi licentia felicem se putat,multo erit felicior,si hoc illi omnino non liceat:cum possit deposita inanitate iactātiæ etiam isto tempore tanquam studio consulendi quicquid uoluerit,contradicere:& quantum possit ab eis, quos consulit amica disputatione,honeste,grauiter,libere,quod oportet,audire.

LIBRI QVINTI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER VI.

De his qui dicunt deos à se non propter præsentē uitam coli,sed propter æternam. Caput I

VINQVE superioribus libris,satis mihi aduersus eos uideor disputasse, qui multos deos & falsos,quos esse inutilia simulachra,uel immundos spiritus,& perniciosa dæmonia,uel certe creaturas,non creatorem ueritas Christiana conuincit,propter uitæ huius mortalis,rerumq; terrenarum utilitatem,eo ritu ac B seruitute,quæ Græce latria dicitur,& uni uero deo debetur,uenerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem stultitiæ uel pertinaciæ,nec istos quinque,nec ullos alios,quanticunq; numeri libros satis esse posse,quis nesciat? Quando ea putatur gloria uanitatis nullis cedere uiribus ueritatis,in perniciem utiq; eius,cui uicium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis industriam,non malo medici,sed ægroti insanabilis morbus inuictus est. Hi uero,qui ea quæ legunt,uel sine ulla,uel non cum magna ac nimia ueteris erroris obstinatione intellecta & considerata perpēdunt,facilius nos isto numero terminatorum quinque uoluminum,plus quàm quæstionis ipsius necessitas postulabat,satis fecisse,quàm minus disseruisse iudicabunt. Totamq; inuidiam quam Christianæ religioni de huius uitæ cladibus,terrenarumq; contritione ac mutatione rerum,imperiti facere conantur,non solum dissimulantibus,sed contra suam conscientiam fauentibus etiam doctis,quos impietas uesana possedit,omnino esse inanem rectæ cogitationis atque rationis,plenāq; leuissimæ temeritatis,& perniciosissimæ animositatis,dubitare non poterunt. Nunc ergo quoniam deinceps,ut promissus ordo expetit,etiam hi refellendi & docendi sunt,qui non propter istam uitam,sed propter illam,quæ post mortē futura est,deos gentium quos Christiana religio destruit,colendos esse contendunt:placet à ueridico oraculo sancti psalmi sumere exordium disputationis meæ: Beatus,cuius est dominus deus spes ipsius,& non respexit in uanitates,& insanias mendaces. Verumtamen in omnibus uanitatibus insanijsq; mendacibus,longe tolerabilius philosophi audiendi sunt:quibus displicuerunt istæ opiniones erroresq; populorum:qui populi constituerūt simulachra numinibus, multaq; de eis,quos deos immortales uocant,falsa atque indigna siue finxerunt,siue ficta crediderunt:& credita eorum cultui,sacrorumq; ritibus miscuerunt. Cum his ergo hominibus,qui & si non libere prædicando,saltem utcunq; disputationibus mussitādo,talia se improbare testati sunt,non usq; adeo incōueniēter quæstio ista tractatur: Vtrum non unum

 deum,

deum,qui fecit omnem spiritalem corporalemq́ creaturam,propter uitam,quæ post mor C
tem futura est,coli oporteat:sed multos deos,quos ab illo uno factos,& sublimiter colloca
tos,quidam eorundem philosophorum cæteris excellentiores nobilioresq́ senserunt. Cæ/
terum quis ferat dici atq; contendi,deos illos,quorum in quarto libro quosdam cómemo/
raui,quibus rerum exiguarum singulis singula distribuuntur officia,uitam æternam cuiq;
præstare? An uero illi peritissimi & acutissimi uiri,qui se pro magno beneficio cóscripta do
cuisse gloriantur:ut sciretur,quare cuiq; deorum supplicandum esset:quid à quoquam esset
petendũ,ne absurditate turpissima qualis iòculariter in Mimo fieri solet,peteretur à Libe/
ro aqua,à Nymphis uinum:autores erũt cuipiam hominum dijs immortalibus supplican
ti:ut cum à Nymphis petierit uinum,eiq́ responderint:nos aquam habemus,hoc à Libe
ro pete:possit recte dicere:si uinum non habetis,saltem date mihi uitam æternã? Quid hac
absurditate monstruosius? Nónne illi cachinnãtes,solent enim esse ad risum faciles,si non
affectent fallere ut dæmones,supplici respõdebunt:O homo,putás ne in potestate nos ha
bere uitam,quas audis non habere uel uitem? Impudẽtissimæ igitur stultitiæ est,uitã æter
nam à talibus dijs petere uel sperare,qui uitæ huius ærumnosissimæ atq; breuissimæ,& si
qua ad eam pertinent adminiculandã atq; fulciẽdam,ita singulas particulas tueri asserun/
tur:ut si id quod sub alterius tutela ac potestate est petatur ab altero,tam sit inconueniens
& absurdum,ut Mimicæ scurrilitati uideatur esse simillimũ. Quod cum fit à scientibus Mi
mis,digne ridentur in theatro:cum uero à nescientibus stultis,dignius irridẽtur in mundo.
Cui ergo deo uel deæ,propter quid supplicaretur,quantum ad illos deos attinet,quos in/
stituerunt ciuitates:à doctis solerter inuentum,memoriæq́ mandatum est:quid à Libero,
uerbi gratia,quid à Nymphis,quid à Vulcano,ac sic à cæteris,quos partim cómemoraui
in quarto libro,partim prætereundos putaui. Porrò si à Cerere uinum,à Libero panem,à
Vulcano aquam,à Nymphis ignem petere erroris est,quanto maioris deliramenti esse in/
telligi debet,si cuiq; istorum pro uita supplicetur æterna. Quamobrem si cum de regno ter D
reno quæreremus,quos nam illud deos uel deas hominibus credendum esset posse confer
re,discussis omnibus longe alienum à ueritate mõstratum est:à quoq; istorum multorum
numinum atq; falsorum saltem regna terrena existimare constitui:nónne insanissimæ im/
pietatis est,si æterna uita,quæ terrenis omnibus regnis sine ulla dubitatione uel cõparatio/
ne præferenda est,ab istorum quoq; dari cuiq; posse credatur? Neq; enim propterea dij ta
les uel terrenũ regnum dare nõ posse uisi sunt:quia illi magni & excelsi sunt,hoc quiddam
paruum & abiectum,quod non dignarentur in tanta sublimitate curare. Sed quantalibet
consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni merito quisq; contemnat,
illi dij tales apparuerunt ut indignissimi uiderentur,quibus danda atq; seruanda deberent
uel ista committi. Ac per hoc,sicut superiora proximis duobus libris pertractata docuerũt,
nullus deus ex illa turba,uel quasi plebeiorum,uel quasi procerum deorum idoneus est re
gna mortalia mortalibus dare,quanto minus potest immortales ex mortalibus facere. His
accedit,quia si iam cum illis agimus,qui non propter istam,sed propter uitã quæ post mor
tem futura est,existimant colendos deos:iam nec propter illa saltem quæ deorum taliũ po
testati tanq; dispartita & propria,non ratione ueritatis,sed uanitatis opinione tribuuntur,
omnino colendi sunt:sicut credunt hi,qui cultũ eorum uitæ huius mortalis utilitatibus ne/
cessarium esse contendunt:contra quos iam quinq; præcedẽtibus uoluminibus satis,quan/
tum potui,disputaui. Quæ cum ita sint,si eorum qui colunt deam Iuuẽtatem,ætas ipsa flo
reret insignius:contemptores autem eius,uel intra annos occumberent iuuentutis,uel in ea
tanq; senili torpore frigescerẽt:si malas cultorũ suorum speciosius & festiuius Fortuna bar/
bata uestiret:à quibus autẽ sperneretur,glabros aut male barbatos uideremus:etiam sic re/
ctissime diceremus,hucusq; istas deas singulas posse suis officijs quodã modo limitari:ac
per hoc,nec à Iuuentate oportere peti uitam æternã,quæ non daret barbam:nec à Fortuna
barbata boni aliquid post hanc uitam esse sperãdum,cuius in hac uita potestas nulla esset,
ut eam/

A ut eandem saltem ætatem, quæ barba induitur, ipsa præstaret. Nunc uero cum earum cultus, nec propter ista ipsa, quæ putāt eis subdita, sit necessarius: quia & multi colentes Iuuentatem deam, minime in illa ætate uiguerunt: & multi non eam colentes, gaudent robore iuuentutis. Itemq́ multi Fortunæ barbatæ supplices, ad nullam, uel deformē barbam peruenire potuerunt: & si qui eam pro barba impetranda uenerabātur, à barbatis eius contēptoribus irridētur. Itá ne desipit cor humanū, ut quorum deorū cultum propter ista ipsa temporalia, & cito prætereūtia munera, quibus singulis singuli præesse perhibētur, inanem ludibriosumq́ esse cognoscit, ꝑpter uitā æternā credat esse fructuosum? Hanc dare illos posse, nec hi dicere ausi sunt, qui eis, ut ab insipiētibus populis colerent̄, ista opera tēporalia, quoniam nimis multos putauerūt, ne quisq́ eorū sederet ociosus, minutatim diuisa tribuerūt.

Quid Varronem de dijs gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera detexit & sacra, ut reuerentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret. Cap. II

QVis Marco Varrone curiosius ista quæsiuit? Quis inuenit doctius? Quis considerauit attētius? Quis distinxit acutius? Quis diligētius, pleniusq́ conscripsit? Qui tametsi minus est suauis eloquio, doctrina tamen atq́ sententijs ita refertus est, ut in omni eruditione, quam nos secularem, illi autem liberalem uocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum uerborum Cicero delectat. Deniq́ & ipse Tullius huic tale testimonium perhibet, ut in libris Academicis dicat, eam quæ ibi uersatur disputationem, se habuisse cum Marco Varrone: homine, inquit, omnium facile acutissimo, & sine ulla dubitatione doctissimo. Non ait eloquētissimo, uel facundissimo, quoniam re uera in hac facultate multum impar est, sed omniū, inquit, facile acutissimo. Et in eis libris, id est, Academicis, ubi cuncta dubitanda esse contendit, addidit: sine ulla dubitatione doctissimo. Profecto, de hac re sic erat certus, ut auferret dubitationē, quam solet in omnibus adhibere, tanquam de hoc uno etiam pro Academicorum dubitatione disputaturus, se Academicū fuisset oblitus. B In primo autem libro cum eiusdem Varronis literaria opera prædicaret, Nos, inquit, in nostra urbe peregrinātes errantesq́ tanq́ hospites, tui libri quasi in domum reduxerūt, ut possemus aliquādo qui, & ubi essemus agnoscere: Tu ætatē patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorū iura, tu sacerdotū, tu domesticā, tu publicam disciplinā, tu sedium, regionum, locorum, tu omniū diuinarū humanarūq́ rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Iste igitur uir tam insignis excellentisq́ peritiæ, & quod de illo etiam Terētianus elegantissimo uersiculo breuiter ait, Vir doctissimus undecūq́ Varro, qui tam multa legit, ut aliquid ei scribere uacasse miremur, tam multa scripsit, q́ multa uix quenq́ legere potuisse credamus. Iste inquam uir tantus ingenio, tantusq́ doctrina, si rerum uelut diuinarum, de quibus scribit oppugnator esset atq́ destructor: easq́ non ad religionē, sed ad superstitionem diceret pertinere: nescio utrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, detestandaq́ conscriberet. Cum uero deos eosdem ita coluerit, colendosq́ censuerit, ut in eo ipso opere literarum suarum dicat se timere ne pereant: non incursu hostili, sed ciuium negligentia: de qua illos uelut ruina liberari à se dicit, & in memoria bonorum per huiusmodi libros recondi atq́ seruari, utiliore cura quàm Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Troiano excidio Penates liberasse prædicatur: & tamen ea legenda seculis prodit, quæ à sapientibus & insipientibus merito abijcienda, & ueritati religionis inimicissima iudicētur: quid existimare debemus, nisi hominem acerrimum ac peritissimum, non tamen sancto spiritu liberum, oppressum fuisse suæ ciuitatis cōsuetudine ac legibus, & tamen ea quibus mouebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum, diuinarumq́ composuit. Cap. III

QVadraginta & unum libros scripsit antiquitatum, hos in res humanas diuinasq́ diuisit. Rebus humanis uigintiquinque, diuinis sedecim tribuit: istam sequutus rationem in ea partitione, ut rerum humanarum libros senos, quatuor daret partibus. Intendit

enim,qui agant,ubi agant,quando agant,quid agant.In sex itaque primis de hominibus scripsit,in secundis sex de locis,sex tertios de temporibus,sex quartos eosdemq; postremos de rebus absoluit.Quater autem seni,uiginti & quatuor fiunt. Sed unum singularem,qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite posuit. In diuinis itidem rebus, eadem ab illo diuisionis forma seruata est,quantum attinet ad ea quæ dijs exhibenda sunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus sacra.Hæc quatuor,quæ dixi,libris complexus est ternis:nam tres priores de hominibus scripsit,sequentes de locis,tertios de temporibus,quartos de sacris,etiam hic qui exhibeant,ubi exhibeant,quando exhibeant, quid exhibeant,subtilissima distinctione commendans.Sed quia oportebat dicere,& maxime id expectabatur,quibus exhibeant,de ipsis quoque dijs tres conscripsit extremos,ut quinquies terni,quindecim fierent.Sũt autem omnes,ut diximus,sedecim,quia & istorum exordio unum singularem,qui prius de omnibus loqueretur,apposuit:quo absoluto,consequenter ex illa quinque partita distributione,tres præcedentes,qui ad homines pertinent, ita subdiuisit,ut primus sit de pontificibus:secundus de auguribus:tertius de quindecim uiris sacrorum.Secundos tres ad loca pertinentes,ita,ut in uno eorum de sacellis,altero de sacris ædibus diceret,tertio de locis religiosis.Tres porrò qui istos sequuntur,& ad tempora pertinent,id est,ad dies festos,ita ut unum faceret de ferijs,alterum de ludis circensibus,de scenicis tertium.Quartorum trium,ad sacra pertinentium,uni dedit cõsecrationes:alteri sacra priuata:ultimo publica.Hanc uelut pompam obsequiorum in tribus qui restãt dij ipsi sequuntur extremi:quibus iste uniuersus cultus impensus est. In primo dij certi:in secundo incerti:in tertio cunctorum nouissimo,dij præcipui,atque selecti.In hac tota serie pulcherrimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis,uitam æternam frustra quæri,& sperari impudẽtissime uel optari,ex his quæ iam diximus,& quæ deinceps dicenda sunt,cuiuis hominum,qui corde obstinato sibi non fuerit inimicus,facillime apparet. Vel hominũ enim sunt ista instituta,uel dæmonum:non quales uocant illi dæmones bonos:sed,ut loquar apertius,immundorum spirituum,& sine controuersia malignorum:qui noxias opiniones, quibus anima humana magis magisq; uanescat, & incommutabili æternæq; ueritati coaptari atque inhærere non possit,inuidentia mirabili & occulte inserũt cogitationibus impiorum,& aperte aliquando ingerunt sensibus:& qua possunt, fallaci attestatione confirmant.Iste ipse Varro,propterea se prius de rebus humanis, de diuinis autem postea scripsisse testatur,quod prius constiterint ciuitates,deinde ab eis hæc instituta sunt. Vera autẽ religio nõ à terrena aliqua ciuitate instituta est:sed planè cœlestem ipsa instituit ciuitatem. Eam uero inspirat & docet uerus deus,dator uitæ æternæ,ueris cultoribus suis.

Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ reperiantur. Cap. IIII

VArronis igitur cõfitentis ideo se prius de rebus humanis scripsisse, postea de diuinis, quia diuinæ istæ ab hominibus institutæ sunt,hæc ratio est:Sicut prior est, inquit, pictor,quàm tabula picta:prior faber,quàm ædificium : ita priores sunt ciuitates,quàm ea quæ à ciuitatibus sunt instituta,Dicit autem se prius scripturũ fuisse de dijs, postea de hominibus,si de omni natura deorum scriberet:quasi hic de aliqua scribat, & non de omni: aut uero etiam aliqua,licet non omnis deorum natura,non prior debeat esse,quàm hominum.Quid quod in illis tribus nouissimis libris,deos certos,& incertos,& selectos diligenter explicans,nullam deorum naturam prætermittere uidetur? Quid est ergo,quod ait:si de omni natura deorum & hominum scriberemus,prius diuina absoluissemus, quàm humana attigissemus? Aut enim de omni natura deorum scribit,aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni,præponenda est utique rebus humanis.Si de aliqua:cur non etiam ipsa res præcedat humanas? An indigna est præferri etiam uniuersæ naturæ hominũ pars aliqua deorum? Quod si multũ est,ut aliqua pars diuina præponatur uniuersis rebus humanis:saltem digna est uel Romanis.Rerum quippe humanarũ libros,non quantum ad

orbem

A orbem terrarum, sed quantum ad solam Romam pertinet scripsit. Quos tamen rerum diuinarum libris se dixit scribendi ordine merito prætulisse: sicut pictorem tabulæ pictæ, sicut fabrum ædificio: apertissime confitens, quod etiam istæ res diuinæ, sicut pictura, sicut structura, ab hominibus institutæ sunt. Restat ut de nulla deorum natura scripsisse intelligatur: neque hoc aperte dicere uoluisse, sed intelligentibus reliquisse. Vbi enim dicitur, non omnis, usitate quidem intelligitur aliqua. Sed potest intelligi & nulla: quoniam quæ nulla est, nec omnis, nec aliqua est. Nam, ut ipse dicit, si omnis esset natura deorum de qua scriberet, scribendi ordine rebus humanis præponenda esset. Vt autem & ipso tacente ueritas clamat, præponenda esset certe rebus humanis, etiamsi non omnis, sed saltem aliqua esset. Recte autem postponitur, ergo nulla est. Non itaque rebus diuinis anteferre uoluit res humanas, sed rebus ueris noluit anteferre res falsas. In his enim quæ scripsit de rebus humanis, sequutus est historiam rerum gestarum, quæ autem de his, quas diuinas uocat, quid nisi opiniones rerum uanarum? Hoc est nimirum, quod uoluit subtili significatione monstrare: non solum scribens de his posterius, quàm de illis, sed etiam rationem reddens cur id fecerit. Quod si tacuisset, aliter hoc factum eius ab alijs fortasse defenderetur. In ea uero ipsa ratione quam reddidit, nec alijs quicquam reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probauit homines se præposuisse institutis hominum, non naturam hominum naturæ deorum. Ita se libros rerum diuinarum non de ueritate, quæ pertinet ad naturam, sed de falsitate quæ pertinet ad errorem, scripsisse cõfessus est. Quod apertius alibi posuit, sicut in quarto libro commemoraui, ex naturæ formula se scripturum fuisse, si nouam ipse conderet ciuitatem. Quia uero iam ueterem inuenerat, non se posse nisi eius consuetudinem sequi.

De tribus generibus theologiæ secundum Varronem, scilicet uno fabuloso, altero naturali, tertio ciuili. Caput V

DEinde illud quale est, quod tria genera theologiæ dicit esse, id est, rationis quæ de dijs
B explicatur, eorumq; unum mythicon appellari, alterum physicon, tertium ciuile? Latine si usus admitteret, genus quod primum posuit fabulare appellaremus, sed fabulosum dicamus, à fabulis enim mythicon dictum est: quoniam mythos Græce fabula dicitur. Secundum autem ut naturale dicatur, iam & consuetudo loquutionis admittit. Tertium etiam ipse Latine enunciauit, quod ciuile appellatur. Deinde ait: Mythicon appellant, quo maxime utuntur poetæ: physicon, quo philosophi: ciuile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus: in hoc ut dij furati sint, ut adulterauerint, ut seruierint homini. Denique in hoc omnia dijs attribuuntur, quæ non modo in hominem, sed etiam quæ in contemptissimum hominem cadere possunt. Hic certe ubi potuit, ubi ausus est, ubi impunitum putauit, quanta mendacissimis fabulis naturæ deorum fieret iniuria sine caligine ullius ambiguitatis expressit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de ciuili, sed de fabulosa, quam libere à se putauit esse culpandam. Videamus, quid de altera dicat: Secũdum genus est, inquit, quod demonstraui, de quo multos libros philosophi reliquerunt. In quibus est: dij qui sunt: ubi, quod genus, quale, ex quo nam tempore, an à sempiterno fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus: an ex numeris, ut Pythagoras: an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in schola, quàm extra in foro ferre possunt aures. Nihil in hoc genere culpauit, quod physicon uocant, & ad philosophos pertinet: tantum eorum inter se controuersias commemorauit, per quos facta est dissidentium multitudo sectarum. Remouit tamen hoc genus à foro, id est, à populis: scholis uero & parietibus clausit. Illud autem primum mendacissimum atque turpissimum à ciuitatibus non remouit. O religiosas aures populares, atque in his etiam Romanas. Quod de dijs immortalibus philosophi disputant ferre non possunt: quod uero poetæ canunt, & histriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta sunt: quia non modo in hominem, sed etiam in contem-

contemptissimum hominem cadere possunt, non solum ferunt, sed etiam libenter audiunt. Neque id tantum, sed dijs quoque ipsis hoc placere, & per hoc eos placandos esse decernunt. Dixerit aliquis, hæc duo genera mythicon, & physicon, id est, fabulosum atque naturale decernamus ab hoc ciuili, de quo nunc agitur: unde illa & ipse discreuit. Iamq́ ipsum ciuile uideamus, qualiter explicet. Video quidẽ, cur debeat decerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignũ est. Naturale autem à ciuili uelle discernere, quid est aliud, quàm & ipsum ciuile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehẽsionis, ut excludatur? Si autem hoc quod ciuile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, ut admittatur? Hæc nempe illa causa est, quare prius scripserit de rebus humanis, posterius de diuinis: quoniam in diuinis rebus, non naturam deorum, sed hominũ instituta sequutus est. Intueamur sanè & ciuilem theologiam: Tertium genus est, inquit, quod in urbibus ciues, maxime sacerdotes, nosse, atque administrare debent. In quo est, quos deos publice colere, quæ sacra, & sacrificia facere quenque par sit. Adhuc quod sequitur, attendamus, Prima, inquit, theologia maxime accommodata est ad theatrum: secunda ad mundum: tertia ad urbem. Quis non uideat, cui palmam dederit? Vtique secundæ, quam supra dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mundum, quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas uero illas theologias, primam & tertiam theatri scilicet atque urbis distinxit, an iunxit? Videmus enim non cõtinuo quod est urbis, pertinere posse & ad mundum, quamuis urbes esse uideamus in mundo. Fieri enim potest, ut in urbe secundum falsas opiniones, ea colantur & credantur, quorum in mundo uel extra mundum natura sit nusquam. Theatrum uero ubi est, nisi in urbe? Quis theatrũ instituit, nisi ciuitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Vbi sunt ludi scenici, nisi in rebus diuinis, de quibus hi libri tanta solertia conscribuntur? C

De theologia Mythica, id est, fabulosa & de ciuili contra Varronem. Cap. VI

O Marce Varro quum sis homo omnium acutissimus, & sine ulla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, non deus, nec spiritu dei ad uidenda & annuncianda diuina, in ueritatem libertatemq́ subuectus, cernis quidem, quàm sint res diuinæ ab humanis nugis atque mendacijs dirimendæ: sed uitiosissimas populorum opiniones, & consuetudines in superstitionibus publicis uereris offendere, quas à deorum natura abhorrere, uel talium quales in huius mundi elementis humani animi suspicatur infirmitas, & sentis ipse, cum eas usq́quaq́ consideras, & omnis uestra literatura circumsonat. Quid hic agit humanum quamuis excellentissimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingensq́ue doctrina in his angustijs suffragatur? Naturales deos colere cupis: ciuiles cogeris. Inuenisti alios fabulosos, in quos liberius quod sentis euomas, unde & istos ciuiles uelis nolis ue perfundas. Dicis quippe fabulosos accommodatos esse ad theatrum, naturales ad mundum, ciuiles ab urbem, cum mundus opus sit diuinum, urbes uero & theatra opera sint hominum: nec alij dij rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis, uel alijs ludos exhibeatis, quàm quibus uictimas immolatis. Quanto liberius subtiliúsque ista diuideres dicens, alios esse deos naturales, alios ab hominibus institutos. Sed de institutis aliud habere literas poetarum, aliud sacerdotum, utrasque tamen ita esse inter se amicas consortio falsitatis, ut gratæ sint utræque dæmonibus, quibus inimica est doctrina ueritatis. Sequestrata igitur paululum theologia, quam naturalem uocant, de qua postea disserendum est, placet ne tandem uitam æternam peti, aut sperari à dijs poeticis & theatricis, ludicris, scenicis? Absit. Imò auertat deus uerus tam immanem sacrilegamq́ dementiã. Nunquid ab eis dijs, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cum eorum illic crimina frequẽtentur, uita æterna poscenda est? Nemo ut arbitror, usq́ ad tantum præcipitium furiosissimæ impietatis insanit. Nec fabulosa igitur, nec ciuili Theologia sempiternã quisquam adipiscitur uitam. Illa enim de dijs turpia fingendo seminat, hæc fauendo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res diuinas falsis criminibus insectatur, hæc eorum criminum ludos in diuinis D

A diuinis rebus amplectitur. Illa de dijs nefanda figmenta hominum carminibus personat, hæc ea deorum ipsorum festiuitatibus consecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit, hæc autem, aut attestatur ueris, aut oblectatur & falsis. Ambæ turpes, ambæq; damnabiles. Sed illa quæ theatrica est, publicam turpitudinem profitetur, ista quæ urbana est illius turpitudine ornatur. Hinccine uita æterna sperabitur, unde ista breuis temporalisq; polluitur? An uero uitam polluit consortium nefariorum hominum, si se inserunt affectionibus & assentionibus nostris, & uitam non polluit societas dæmonum, qui coluntur criminibus suis? Si ueris quàm mali, si falsis quàm male? Hæc quum dicimus, uideri fortasse cuipiam nimis harum rerum ignaro potest, ea sola de dijs talibus indigna maiestate diuina, & ridicula detestabiliaq; celebrari, quæ poeticis cantantur carminibus & ludis scænicis actitantur, sacra uero illa, quæ non histriones, sed sacerdotes agunt ab omni esse dedecore purgata & aliena. Hoc si ita esset, nunquam theatricas turpitudines in eorum honorem quisquam celebrandas esse censeret, nunquam eas ipsi dij præciperent sibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obsequium deorum talia gerere in theatris, quia similia geruntur in templis. Denique commemoratus autor cum ciuilem theologiam à fabulosa & naturali, tertiam quandam sui generis distinguere conaretur, magis eam ex utraque temperatam, quàm ab utraque separatam intelligi uoluit. Ait enim: ea quæ scribunt poetæ minus esse, quàm ut populi sequi debeant: quæ autem philosophi plus quàm ut ea uulgum scrutari expediat. Quæ sic abhorrent, inquit, ut tamen ex utroque genere ad ciuiles rationes assumpta sint non pauca, Quare quæ sunt communia cum proprijs, unà cum ciuilibus scribemus. E quibus maior societas debet esse nobis cũ philosophis, quàm cum poetis, non ergo nulla cum poetis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poetas quàm ad physicos fuisse populos inclinatos. Hic enim dixit, quid fieri debeat, ibi quid fiat. Physicos dixit utilitatis causa scripsisse, poetas delectationis. Ac per hoc ea,
B quæ à poetis conscripta populi sequi non debent, crimina sunt deorum, quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim causa, sicut dicit, scribunt poetæ, non utilitatis: ea tamen scribunt, quæ dij expetant, populi exhibeant.

De fabulosæ & ciuilis theologiæ similitudine atque concordia. Caput VII

REuocatur igitur ad theologiam ciuilem theologia fabulosa, theatrica, scenica indignitatis & turpitudinis plena. Et hæc tota quæ merito culpanda & respuenda iudicatur, pars huius est, quæ colenda & obseruanda censetur: non sanè pars incongrua sicut ostendere institui, & quæ ab uniuerso corpore aliena importune illi connexa atque suspensa sit: sed omnino consona, & tanquam eiusdem corporis membrum conuenientissime copulata. Quid enim aliud ostendunt illa simulachra, formæ, ætates, sexus, habitus deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo mimi non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? Num Saturnus senex, Apollo ephebus, ita personæ sunt histrionum ut non sint statuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præest, & Limentinus qui limini, dij sunt masculi, atque inter hos Cardea fœmina est, quæ cardinem seruat? Nonne ista in rerum diuinarum libris reperiuntur, quæ graues poetæ suis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana theatrica portat arma, & urbana simpliciter uirgo est? Nunquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus uacat? Sed hæc honestiora sunt in comparatione turpiorum. Quid de ipso Ioue senserunt, qui eius nutricem in capitolio posuerunt? Nonne attestati sunt Euemero, qui omnes tales deos non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia homines fuisse mortalesque conscripsit? Epulones etiam deos parasitos Iouis ad eius mensam qui constituerunt, quid aliud quàm mimica sacra esse uoluerunt? Nam parasitos Iouis ad eius conuiuium adhibitos, si mimus dixisset, risum utique quæsisse uideretur. Varro dixit, Non quum irrideret deos, sed quum commendaret, hoc dixit: diuinarum non hu-

manarum

manarum rerum libri hoc eum scripsisse testantur. Nec ubi ludos scenicos exponebat, sed C
ubi capitolina iura pandebat. Denique à talibus uincitur, & fatetur, sicut forma humana
deos fecerunt, ita eos delectari humanis uoluptatibus credidisse. Non enim & maligni spi
ritus suo negocio defuerunt, ut has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione
firmarent. Vnde etiam illud est, quod Herculis æditus, ociosus atque feriatus lusit tesseris
secum utraq; manu alternante, in una constituens Herculem, in altera seipsum, sub ea con-
ditione, ut si ipse uicisset, de stipe templi sibi cœnam pararet, amicamq; cõduceret: si autem
uictoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua uoluptati Herculis exhiberet: & deinde
quum à seipso tanquam ab Hercule uictus esset, debitam cœnam & nobilissimam mere-
tricem Laurentinam deo Herculi dedit. At illa quum dormiuisset in templo, uidit in som-
nis Herculem sibi esse commixtum, sibiq; dixisse, quod inde discedens cui primum iuueni
obuia fieret, apud illum esset inuentura mercedem, quam sibi credere deberet ab Hercule
persolutã. Ac sic abeunti cum primus iuuenis ditissimus T. Aruntius occurrisset, eamq; dile
ctam secum diutius habuisset, illa hærede relicta, defunctus est. Quæ amplissimam adepta
pecuniã, ne diuinæ mercedi uideretur ingrata, quod acceptissimũ putauit esse numinibus,
populum Romanum etiam ipsa scripsit hæredem: atque illa non comparẽte inuentum est
testamentum, quibus meritis eam ferunt etiam honores meruisse diuinos. Hæc si poetæ
fingerent, si mimi agerent, ad fabulosam theologiam dicerentur proculdubio pertinere, &
à ciuilis theologiæ dignitate separanda iudicarentur. Quum uero hæc dedecora, non poe-
tarum, sed populorum: non mimorum, sed sacrorum: non theatrorum, sed templorum, id
est, non fabulosæ, sed ciuilis theologiæ, à tanto autore produntur, non frustra histriones lu
dicris artibus fingunt deorum, quæ tanta est, turpitudinem, sed planè frustra sacerdotes ue
lut sacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla est, honestatem. Sacra sunt Iunonis,
& hæc in eius dilecta insula Samo celebrantur, ubi nuptum data est Ioui. Sacra sunt Ce
reris, ubi à Plutone rapta Proserpina quæritur. Sacra sunt Veneris, ubi amatus eius Ado- D
nis aprino dente extinctus iuuenis formosissimus plangitur. Sacra sunt matris deũm, ubi
Atys pulcher adolescens ab ea dilectus & muliebri zelo abscisus, etiam hominum absciso-
rum, quos Gallos uocant, infelicitate deploratur. Hæc quum deformiora sint omni scenica
fœditate, quid est, quod fabulosa de dijs figmenta poetarum ad theatrum uidelicet perti-
nentia uelut secernere nitũtur à ciuili theologia, quam pertinere ad urbem uolunt: quasi ab
honestis & dignis indigna & turpia? Itaq; potius est, unde gratiæ debeantur histrionibus,
qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia spectaculis nudauerũt, quæ sacrarum ædium
parietibus occuluntur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est, quæ tenebris operiun-
tur, quum tam sint detestabilia, quæ proferuntur in lucem? Et certe quid in occulto agant
per abscisos & molles, ipsi uiderint. Eosdem tamẽ homines infeliciter ac turpiter eneruatos
atque corruptos minime occultare potuerunt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum
per tales agere homines, quos inter sancta sua numerari atq; uersari negare non possunt.
Nescimus quid agant, sed scimus per quales agant. Nouimus autem, quæ agãtur in scena,
quæ nunq; uel in choro meretricum, ubi nemo abscisus, aut mollis intrauit: & tamen etiam
ipsa turpes & infames agunt, neq; enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sa-
cra, quibus agendis tales elegit sanctitas, quales nec thymelica in se admittit obscœnitas?

De interpretationibus naturalium rationum quas doctores paga
ni pro dijs suis conantur ostendere. Cap. VIII

AT enim habent isti physiologicas quasdam, sicut aiunt, id est, naturalium rationum
interpretationes. Quasi uero nos in hac disputatione physiologiã quæramus, & non
theologiam, id est, rationem non naturæ, sed dei. Quamuis enim qui uerus deus est, non
opinione, sed natura sit deus, non tamen omnis natura deus est, quia & hominis, & peco-
ris, & arboris, & lapidis utique natura est, quorum nihil est deus. Si autem interpretationis
huius quando agitur de sacris matris deorum, caput est certe, quod mater deorum est ter-
ra, quid

A ra,quid ultra quærimus,quid cætera perscrutamur? Quid euidentius suffragatur eis, qui dicunt omnes istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ,sicut terra eis mater est. In uera autem Theologia opus dei est terra,non mater. Veruntamen quoquo modo sacra eius interpretentur & referant ad rerum naturam,uiros muliebria pati nó est secundũ naturam,sed contra naturam. Hic morbus,hoc crimen,hoc dedecus habet inter illa sacra professionem,quod in uitiosis hominum moribus uix habet inter tormenta cõfessionem. Deinde si ista sacra quæ scenicis turpitudinibus conuincuntur esse fœdiora,hinc excusant᷑, atq; purgantur quod habent interpretationes suas quibus ostendantur rerum significare naturam:cur non etiam poëtica similiter excusentur atq; purgẽtur? Multa enim & ipsi ad eundem modum interpretati sunt,usq; adeo,ut quod ab eis immanissimum & infandissimum dicitur: Saturnum suos filios deuorasse,ita nonnulli interpretentur,quod longinquitas temporis,quæ Saturni nomine significatur,quicquid gignit, ipsa consumat. Vel sicut idem opinatur Varro,quod pertineat Saturnus ad semina,quæ in terram de qua oriũtur iterum recidunt. Iteḿq; alij alio modo & similiter cætera. Et tamen Theologia fabulosa dicitur,& cum omnibus huiuscemodi interpretationibus suis reprehenditur, abijcitur, improbatur:nec solum à naturali quæ philosophorum est,uerumetiam ab ista ciuili de qua agimus,quæ ad urbes populosq́; pertinere asseritur:eo quod de dijs indigna confinxerit, merito repudianda discernitur. Eo nimirum consilio,ut quoniam acutissimi homines atq; doctissimi,à quibus ista conscripta sunt,ambas improbandas intelligebãt,& illam scilicet fabulosam,& istam ciuilem: Illam uero audebant improbare,hanc non audebant: Illam culpandam proposuerunt,hanc eius similem comparandam exposuerũt:non ut hæc præ illa tenenda eligeretur,sed ut cum illa respuenda intelligeretur,atq; ita sine periculo eorum qui ciuilem Theologiam reprehendere metuebant,utraq; cõtempta,ea quam naturalem uocant apud meliores animos inueniret locum. Nam & ciuilis & fabulosa ambæ fabulosæ sunt,ambæq́; ciuiles:ambas inueniet fabulosas,qui uanitates & obscœnitates ambarũ prudenter inspexerit,ambas ciuiles,qui ludos scenicos pertinentes ad fabulosam,in deorũ ciuilium festiuitatibus,& in urbium diuinis rebus aduerterit. Quomodo igitur uitæ æternæ dandæ potestas cuiquam deorum istorum tribuitur: quos sua simulachra & sacra conuincunt,dijs fabulosis apertissime reprobatis,esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu,coniugijs,generationibus,ritibus,in quibus omnibus aut homines fuisse intelliguntur, & pro uniuscuiusq; uita uel morte sacra eis,& solennia constituta,hunc errorem insinuantibus firmantibusq́; dæmonibus,aut certe ex qualibet occasione immũdissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepsisse.

SATVRNVS.

B

De officijs singulorum deorum. Cap. IX

QVid ipsa numinum officia tam uiliter minutatimq́; concisa propter quod eis dicũt pro uniuscuiusq; proprio munere supplicari oportere? Vnde non quidẽ omnia sed multa iam diximus. Nonne scurrilitati mimicæ magis quàm diuinæ cõsonat dignitati? Si duas quisquam nutrices adhiberet infanti: quarum una nihil nisi escam,altera nihil nisi potum daret: sicut isti ad hoc duas adhibuerunt deas, Edulicam & Potinam: nempe desipere,& aliquid mimo simile in sua domo agere uideretur. Liberum à liberamento appellatũ uolunt,quod mares in coëundo per eius beneficiũ emissis seminibus liberentur. Hoc idem dicunt in fœminis agere Liberam,quã etiam Venerem putant,quod & ipsam perhibeant semina emittere,& ob hoc Libero eandem uirilem corporis partem in templo poni,fœmineam Liberæ. Et ob hoc addunt mulieres attributas Libero & uinum,propter libidinem concitandam. Sic Bacchanalia summa celebrantur insania. Vbi Varro ipse confitet᷑ à Bacchantibus talia fieri non potuisse,nisi mente cõmota. Hæc tamen postea displicuerũt senatui seniori,& ea iussit auferri. Saltem hic tandem forsitan senserunt quid immundi spiritus dum pro dijs habentur,in hominum possint mentibus. Hæc certe non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi,non †furunt,quamuis deos habere,qui etiam ludis talibus delectẽtur, al. furiunt.

LIBER.

k simile

simile sit furoris. Quale autem illud est, quod cum religiosum à superstitioso ea distinctione discernat, ut à superstitioso dicat timeri deos: à religioso autem tantum uereri ut parentes, non ut hostes timeri, atque omnes ita bonos dicat, ut facilius sit eos nocentibus parcere, quàm lædere quenquam innocentem? Tamen mulieri fœtæ post partum tres deos custodes cōmemorat adhiberi, ne Siluanus deus per noctem ingrediatur & uexet: eorumque custodum significandorum causa tres homines nocte circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis: ut his datis culturæ signis, deus Siluanus prohibeatur intrare: quia neque arbores cæduntur ac putantur sine ferro: neque far conficitur sine pilo: neque fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus tres nuncupatos deos: Intercidonem à securis intercisione: Pilumnū à pilo: Deuerram à scopis, quibus dijs custodibus contra uim dei Siluani, fœta conseruaretur. Ita contra dei nocentis sæuitiam non ualeret custodia bonorum, nisi plures essent aduersus unum: eique aspero, horrendo, inculto utpote syluestri signis culturæ tanquam contrarijs repugnarent. Istá ne est innocentia deorum: ista concordia? Hæccine sunt numina salubria urbium, magis ridenda quàm ludibria theatrorum? Cum mas & fœmina coniunguntur, adhibetur deus Iugatinus, sit hoc ferendum. Sed domum est ducenda quæ nubit, adhibetur deus Domiducus. Vt in domo sit, adhibetur deus Domitius. Vt maneat cum uiro, additur dea Manturna. Quid ultra quæritur? Parcatur humanæ uerecundiæ: peragat cætera, concupiscentia carnis & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum: quando & paranymphi inde discedunt? Et ad hoc impletur: non ut eorum præsentia cogitata maior sit cura pudicitiæ, sed ut fœminæ sexu infirmæ, nouitate pauidæ, illis cooperantibus sine ulla difficultate uirginitas auferatur. Adest enim dea Virginensis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea Partunda, & Venus, & Priapus. Quid est hoc? Sed omnino laborantem in illo opere uirum ab dijs adiuuari oportebat: nō sufficiebat aliquis unus, aut aliqua una. Nunquid Venus sola parum esset, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quod sine eius ui fœmina uirgo esse non desinat? Si ulla est frons in hominibus, quæ non est in numinibus: nónne cum credunt coniugati tot deos utriusque sexus esse præsentes, & huic operi instantes, ita pudore afficiuntur, ut & ille minus moueatur, & illa plus reluctetur. Et certe si adest Virginensis dea, ut uirgini zona soluatur, si adest deus Subigus, ut uiro subigatur, si adest dea Prema, ut subacta ne se cōmoueat, comprimatur, dea Partunda ibi quid faciet? Erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus. Valde inhonestū est, ut quod uocatur illa, impleat quisquam nisi ille. Sed forte ideo toleratur, quia dea dicitur esse, non deus. Nam si masculus crederetur, & Partundus uocaretur, magis contra eum pro uxoris pudicitia posceret maritus auxilium, quàm Fœta contra Siluanum. Sed quid hoc dicam, cum ibi sit & Priapus nimius masculus, super cuius immanissimum & turpissimum fascinum sedere noua nupta iubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarū? Eant adhuc & ciuilem Theologiam à Theologia fabulosa, urbes à theatris, templa à scenis, sacra pontificum à carminibus poëtarum, uelut res honestas à turpibus, ueraces à fallacibus, graues à leuibus, serias à ludicris, appetendas à respuendis, qua possunt quasi conētur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant, qui illā theatricam & fabulosam Theologiam ab ista ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poëtarum tanquam de speculo resultare: & ideo ista exposita, quam damnare non audent: illam eius imaginem liberius arguunt & reprehendunt, ut qui agnoscunt quid uelint, & hanc ipsam faciem cuius illa imago est, detestentur, quam tamen ipsi dij tanquam in eodem speculo se intuentes ita diligunt, ut qui qualesque sint in utraque melius uideantur. Vnde etiam cultores suos terribilibus imperijs compulerunt, ut immundiciam Theologiæ fabulosæ sibi dicarent, in suis solennitatibus ponerent, in rebus diuinis haberent: atque ita & seipsos immundissimos spiritus manifestius esse docuerunt, & huius urbanæ Theologiæ uelut electæ & probatæ illam theatricam abiectam atque reprobatam, membrum partemque fecerunt, ut cum sit uniuersa turpis &

A pis & fallax, atq; in se contineat cōmenticios deos, una pars eius sit in literis sacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Vtrum habeat & alias partes, alia quæstio est. Nunc propter diuisionem Varronis & urbanam & theatricam Theologiam ad unam ciuilem pertinere satis, ut opinor, ostendi. Vnde quia sunt ambæ similis turpitudinis, absurditatis, indignitatis, falsitatis: absit à uiris religiosis, ut siue ab hac, siue ab illa uita speret̃ æterna. Deniq; & ipse Varro cōmemorare & enumerare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numerum exorsus est à Iano, eamq; seriem perduxit usq; ad decrepiti hominis mortem, & deos ad ipsum hominem pertinẽtes clausit ad Næniam deam quæ in funeribus senum cantatur. Deinde cœpit deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea, quæ sunt hominis, sicuti est uictus atq; uestitus, & quæcunq; alia, quæ huic uitæ sunt necessaria, ostendens in omnibus quid sit cuiusq; munus, & propter quid cuiq; debeat supplicari, in qua uniuersa diligentia nullos demonstrauit uel nominauit deos, à quibus uita æterna poscenda sit, propter quam unam proprie nos Christiani sumus. Quis ergo usqueadeo tardus sit, ut non intelligat istũ hominẽ ciuilem Theologiam tam diligẽter exponendo & aperiendo, eamq; illi fabulosæ indignæ atq; probrosæ similẽ demonstrãdo, atq; ipsam fabulosam partem esse huius satis euidenter docendo, non nisi ipsi naturali quam dicit ad philosophos pertinere in animis hominum moliri locum, ea subtilitate ut fabulosam reprehendat, ciuilem uero reprehendere quidem non audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat, atq; ita utraq; iudicio recte intelligentiũ reprobata sola naturalis remaneat eligenda? De qua suo loco in adiutorio dei ueri diligentius disserendum est.

De libertate Senecæ qui uehemẽtius ciuilem Theologiam reprehendit quàm Varro fabulosam. Cap. X

B Libertas sanè quæ huic defuit, ne istam urbanam Theologiam theatricæ simillimam aperte sicut illam reprehendere auderet, Anneo Senecæ, quem nonnullis indicijs inuenimus apostolorũ nostrorũ claruisse temporibus, non quidẽ ex toto, uerũ ex aliqua parte non defuit. Affuit enim scribenti, uiuenti defuit. Nam in eo libro quem contra superstitiones condidit, multo copiosius atque uehementius reprehendit ipse ciuilem istam & urbanam Theologiam, quàm Varro theatricam atque fabulosam. Cum enim de simulachris ageret, sacros, inquit, immortales inuiolabilesq; deos in materia uilissima atque ignobili dedicant, habitus illis hominum, ferarumq;, & piscium. Quidam uero mixto sexu diuersis corporibus induunt, numina uocant, quæ si spiritu accepto subito occurrerent, monstra haberentur. Deinde aliquanto post, cum Theologiam naturalem prædicans, quorundam philosophorum sententias digessisset: opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicet aliquis: Credam ego cœlum & terram deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, aut peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens, quid ergo tandem inquit: Veriora tibi uidentur T. Tatij, aut Romuli, aut Tulli Hostilij somnia? Cloacinã Titus Tatius dedicauit deam, Picum, Tiberinumq; Romulus: Hostilius Pauorem atque Pallorem deterrimos hominum affectus, quorũ alter mentis territæ motus est, alter corporis, ne morbus quidem sed color. Hæc numina potius credes, & cœlo recipies? De ipsis uero ritibus crudeliter turpibus quàm libere scripsit? Ille, inquit, uiriles sibi partes amputat: ille lacertos secat. Vbi iratos deos timent, qui sic propitios† mirantur? Dij autem nullo debent coli genere, si & hoc uolunt. Tantus est perturbatæ mentis & sedibus suis pulsæ furor, ut sic dij placentur, quemadmodum ne quidem homines. Sæuiunt tetertimi & in fabulas traditi crudelitatis, tyranni lacerauerunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt. Regiæ libidinis uoluptate castrati sunt quidam, sed nemo sibi ne uir esset iubente domino manus intulit. Se ipsi in templis contrucidant, uulneribus suis, ac sanguine supplicant. Si cui intueri uacet, quæ faciunt, quæq; patiuntur, inueniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimi-

† al. mirarẽtur.

dissimilia sanis,ut nemo fuerit dubitaturus furere eos. Si cũ paucioribus fureret utcũq; ferẽ C
di essent,nunc sanitatis patrociniũ insanientiũ turba est. Iam illa quæ in ipso capitolio fieri solere cõmemorat,& intrepide omnino coarguit,quis credat nisi ab irridẽtibus,aut furenti bus fieri? Nam cum in sacris Ægyptijs Osirim lugeri perditum, mox autem de inuento magnum fuisse gaudium derisisset,cum perditio eius inuentioq; fingatur,dolor tamen ille atque lætitia ab eis,qui nihil perdiderunt,nihiliq; inuenerunt, ueraciter exprimatur. Huic tamen,inquit,furori certum tempus est. Tolerabile est semel in anno insanire. In capito lium peruenire,pudebit publicatæ dementiæ,quia quod sibi uanus furor attribuit officij, alius nomina deo subijcit,alius horas Ioui nunciat,alius lictor,alius unctor,qui uano mo tu brachiorũ imitatur ungentẽ. Sũt quæ Iunoni ac Mineruæ capillos disponant,longe à tẽ plo nõ tantũ simulachro stantes,digitos mouẽt ornantiũ modo. Sunt quæ speculũ teneãt, sunt quæ ad uadimonia sua deos aduocẽt. Sunt qui libellos offerant,& illos causam suam doceant. Doctus Archimimus senex iam,decrepitus,quotidie in capitolio Mimum age bat,quasi dij libenter spectarent,quem illi homines deriserant. Omne illic artificum genus operantium dijs immortalibus desidet. Et paulopost: Hi tamen, inquit, etiam si superua cuum usum,non turpem nec infamem deo promittunt. Sedent quædam in capitolio,quæ se à Ioue amari putant: nec Iunonis quidem,si credere poëtis uelis,iracundissimæ respectu terrentur. Hanc libertatem Varro non habuit, tantummodo poëticam Theologiam re prehendere ausus est,ciuilem non ausus est,quam iste concidit. Sed si uerum attendamus, deteriora sunt templa,ubi hæc aguntur,quàm theatra,ubi finguntur. Vnde in his sacris ciuilis theologiæ has partes potius elegit Seneca sapienti,ut eas in animi religione non ha beat,sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiens seruabit tanquam legibus iussa, non tanquam dijs grata. Et paulopost: Quid quod & matrimonia,inquit, deorum iungi mus,& ne pie quidem fratrum scilicet & sororum? Bellonam Marti collocamus: Vulcano Venerem: Neptuno Salaciam: quosdam tamen cœlibes relinquimus,quasi conditio defe D
cerit,præsertim cum quædam uiduæ sint,ut Populonia,uel Fulgora,& diua Rumina, qui bus non miror petitorem defuisse. Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam lon go æuo longa superstitio congessit,sic, inquit, adorabimus, ut meminerimus cultum eius magis ad morem,quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ,nec mos in ciuili theologia id instituerunt,quod dijs gratum esset,uel ad rem pertineret. Sed iste quẽ philosophi quasi liberum fecerunt,tamen quia illustris populi Romani senator erat,colebat,quod reprehen debat: agebat,quod arguebat: quod culpabat, adorabat, quia uidelicet magnum aliquid eum philosophia docuerat,ne superstitiosus esset in mundo,sed propter leges ciuium mo resq; hominum,non quidem ageret fingentem scenicum in theatro,sed imitaretur in tem plo,eo damnabilius,quo illa,quæ mendaciter agebat,sic ageret,ut eum populus ueraciter agere existimaret. Scenicus autem ludendo potius delectaret,quàm fallendo deciperet.

Quid de Iudæis Seneca senserit. Cap. XI

HIc inter alias ciuilis Theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacramenta Iudæo rum: & maxime sabbata,inutiliter eos facere affirmãs,quod per illos singulos septem interpositos dies,septimam ferè partem ætatis suæ perdant uacando,& multa in tempore urgentia non agendo lædantur. Christianos tamen iam tunc Iudæis inimicissimos,in neu tram partem cõmemorare ausus est,ne uel laudaret contra suæ patriæ ueterem consuetudi nem,uel reprehenderet contra propriam forsitan uoluntatem. De illis sanè Iudæis cum lo queretur,ait: Cum interim usque eò sceleratissimæ gentis consuetudo conualuit, ut per omnes iam terras recepta sit, uicti uictoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid diuinitus ageretur,ignorans. Subiecit planè sententiam,qua significaret,quid de illo rum sacramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen causas ritus sui nouerunt, & maior pars populi facit, quod cur faciat,ignorat. Sed de sacramentis Iudæorum, uel cur, uel quatenus instituta sint autoritate diuina,ac postmodum à populo dei,cui uitæ æter

næ myste

A næ mysterium reuelatum est, tempore quo oportuit eadem autoritate sublata sint: & aliâs diximus, maxime cum aduersus Manichæos ageremus: & in hoc opere loco oportuniore dicendum est.

Quod gentilium deorũ uanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos uitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adiuuant temporalem. Cap. XII

NVnc autem propter tres Theologias, quas Græci dicunt Mythicen, physicen, politicen: Latine autẽ dici possunt fabulosa, naturalis, ciuilis: quod neq; de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorumq; deorum cultores liberrime reprehenderũt: neq; de ciuili, cuius illa pars esse conuincitur, eiusq; & ista simillima uel etiam deterior inuenitur, speranda est æterna uita: si cui satis non sunt, quæ in hoc uolumine dicta sunt, adiungat etiam illa, quæ in superioribus libris, & maxime quarto de felicitatis datore deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi uni felicitati propter æternam uitam consecrandi homines essent, si dea felicitas esset? Quia uero nõ dea, sed munus est dei: cui deo nisi datori felicitatis consecrandi sumus, qui æternam uitam ubi uera est, & plena felicitas, pia charitate diligimus? Nõ autem datorem esse felicitatis quenquam istorum deorum, qui tanta turpitudine coluntur: & nisi ita colantur, multo turpius irascuntur, atq; ob hoc se spiritus immundissimos confitentur: puto ex his quæ dicta sunt, neminem dubitare oportere. Porrò qui non dat felicitatem, uitam quomodo possit dare æternam? Eam quippe uitam æternam dicimus, ubi est sine fine felicitas. Nam si anima in pœnis uiuit æternis, quibus & ipsi spiritus cruciabuntur immundi, mors illa potius æterna dicenda est quàm uita. Nulla quippe maior & peior est mors, quàm ubi non moritur mors. Sed quod animæ natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicunque uita esse nõ potest, summa mors eius est alienatio à uita dei in æternitate supplicij. Vitam igitur æternam, id est, sine ullo fine felicẽ, solus ille dat qui dat uerãm felicitatem. Quanquam illi, quos colit Theologia ista ciuilis dare non posse conuicti sunt: B non solum propter ista temporalia atq; terrena, quod superioribus quinque libris ostendimus, sed multo magis propter uitam æternam, quæ post mortẽ futura est: quod isto uno etiam illis cooperantibus egimus, colendi non sunt. Sed quoniam ueternosæ cõsuetudinis uis nimis in alto radices habet, si cui de ista ciuili Theologia respuenda atq; uitanda parum uideor disputasse, in aliud uolumen quod huic, opitulante deo, subiungendum est, animum intendat.

FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENS. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. VII.

An cum in Theologia ciuili diuinitatem non esse constiterit, in selectis dijs eam inueniri posse credendum sit. Cap. I

ILIGENTIVS me prauas & ueteres opiniones ueritati pietatis inimicas quas tenebrosis animis altius & tenacius diuturnus humani generis error infixit, euellere atq; extirpare conantem: & illius gratiæ, qui hoc ut uerus deus potest, pro meo modulo in eius adiutorio cooperantem, ingenia celeriora atq; meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis superq; sufficiũt, patienter & æquanimiter ferre debebunt: & propter alios non putare superfluum, quod iam sibi sentiunt non necessariũ. Multum magna res agitur, cum uera & uere sancta diuinitas, quamuis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia præbeantur: non tantum propter mortalis uitæ transitorium uaporem, sed propter uitam beatam, quæ

non nisi æterna est, quærenda & colenda prædicatur. Hanc diuinitatem, uel, ut sic dixerim, C
deitatem: nam & hoc uerbo uti iam nostros non piget, ut è Græco expressius transferant, quod illi θεότητα appellant. Hanc ergo diuinitatẽ siue deitatem non esse in ea Theologia, quam ciuilem uocant, quæ à M. Varrone sedecim uoluminibus explicata est, id est, nõ perueniri ad æternæ uitæ felicitatẽ talium deorum cultu, quales à ciuitatibus qualiterq; colendi instituti sunt: cui nondum persuasit sextus liber, quem proxime absoluimus: cum istum forsitan legerit, quid de hac quæstione expedienda ulterius desideret, nõ habebit. Fieri ẽm potest ut saltem deos selectos atq; præcipuos, quos Varro uolumine cõplexus est ultimo: de quibus parum diximus, quisquam colendos propter uitam beatã, quæ non, nisi æterna est, opinetur. Qua in re non dico quod facetius ait Tertullianus fortasse quàm uerius, si dij eliguntur ut bulbi, utiq; cæteri reprobi iudicantur. Non hoc dico, uideo enim ex electis seligi aliquos ad aliquid maius atq; præstantius, sicut in militia cum tirones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod maius armorum. Et cum eliguntur in ecclesia, qui fiant præpositi, non utique cæteri reprobantur, cum omnes boni fideles electi merito nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis cæteris qui structuræ partibus alijs deputantur. Eliguntur uuæ ad uescendum, nec reprobantur aliæ, quas relinquimus ad bibẽdum. Non opus est multa percurrere, cum res in aperto sit. Quamobrem non ex hoc, quod dij ex multis quidam selecti sunt, uel is qui scripsit, uel eorum cultores, uel dij ipsi uituperandi sunt: sed animaduertendum potius, qui nam isti sint, & ad quam rem selecti uideantur.

Qui sint dij selecti, & an ab officijs uiliorum deorum habeantur excepti. Cap. II

HOs certe deos selectos Varro unius libri contextione cõmendat Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercuriũ, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem: Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianam, Mineruam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus fermè uiginti, duodecim mares, octo sunt fœminæ. D
Hæc numina utrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicunt: an quod populis magis innotuerunt, maiorq; est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his administrantur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primum Ianus cum puerperium concipitur, unde cuncta illa opera sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditũ aperit recipiẽdo semini. Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. Ibi Liber, qui marem effuso semine liberat. Ibi Libera, quem & Venerem uolunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, ut etiam ipsa emisso semine liberetur. Omes hi ex illis sunt, qui selecti appellatur. Sed ibi est & dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamuis Iouis filia, tamen ignobilis est. Et hanc prouidẽtiam fluorum menstruorum, in libris selectorum deorum ipsi Iunoni idem autor assignat, quæ in dijs selectis etiam regina est: & hic tanq; Iuno Lucina cum eadem Mena priuigna sua eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo, nescio qui, obscurissimi, Vitumnus & Sentinus: quorum alter uitam, alter sensus puerperio largiũtur. Et nimirum multo plus præstant, cum sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres & selecti. Nam profecto sine uita & sensu, quid est illud totum, quod mulieri utero geritur, nisi nescio quid abiectissimum limo ac pulueri comparandum?

Quàm nulla sit ratio, quæ de selectione quorundam deorum possit ostendit, cũ multis inferioribus excellentior administratio deputetur. Cap. III

QVæ igitur causa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, ubi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superentur? Confert enim selectus Ianus aditum, & quasi ianuam semini: confert selectus Saturnus semen ipsum: confert selectus Liber eiusdem seminis emissionem uiris: confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est, fœminis: confert selecta Iuno, & hæc non sola, sed

cum

A cum Mena filia Iouis fluores mēstruos ad eius quod conceptum est incrementum. Et confert Vitumnus obscurus & ignobilis uitam: cōfert Sentinus obscurus & ignobilis sensum. Quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsæ res ab his intellectu ac ratione uincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profecto potiora sunt his, quæ sine intellectu atq; ratione ut pecora uiuunt, & sentiūt: ita & illa quæ uita sensuq; sunt prædita, his qui nec uiuunt nec sentiunt merito præferuntur. Inter selectos itaq; deos Vitumnus uiuificator, & Sētinus sensificator magis haberi debuerunt, q̄ Ianus seminis admissor, & Saturnus seminis dator uel sator, & Liber, & Libera seminū cōmotores uel emissores: quæ semina indignum est cogitare, nisi ad uitam sensumq; peruenerint. Quæ munera selecta non dantur à dijs selectis, sed à quibusdā incognitis, & præ istorū dignitate neglectis. Quod si respondetur omnium initiorum potestatē habere Ianum, & ideo illi etiam quod aperit conceptum non immerito attribui, & omnium seminum Saturnum, & ideo seminationem quoq; hominis non posse ab eius operatione seiungi: & omnium seminum emittendorum Liberum & Liberam: & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent, omnium purgandorum & pariendorum Iunonem: & ideo eam non deesse purgationibus fœminarum, & partubus hominum. Quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, utrum & ipsos uelint habere omnium quæ uiuunt & sentiunt, potestatē. Quod si concedunt, attendant quàm eos sublimius locaturi sint. Nam seminibus nasci in terra, & ex terra est: uiuere autem atq; sentire, etiam deos sydereos opinantur. Si autem dicūt Vitumno atq; Sentino hæc sola attributa, quæ in carne uiuescunt, & sensibus adminiculātur, cur non deus ille, qui facit omnia uiuere atq; sentire, etiam carni uitam præbet & sensum, uniuersali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sentino, si ab illo qui uitæ & sensibus præest uniuersaliter cuncta reguntur, & his quasi famulis ista carnalia uelut extrema & ima cōmissa sunt? Itá ne sunt illi selecti destituti familia, ut non inuenirent quibus etiam ipsi ista cōmitterent, sed cum tota sua nobilitate qua ui-

B si sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Iuno selecta & regina, Iouisq; soror & coniunx, hæc tamen Interduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis Abeona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mētem, & inter selectos ista non ponitur, quasi quicq; maius præstari homini possit. Ponitur autē Iuno quia Interduca est, & Domiduca, quasi quicq; prosit iter capere, & domū duci, si mens non est bona. Cuius muneris deam selectores isti inter selecta numina minime posuerunt. Quæ profecto & Mineruæ fuerat præferenda, cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo esse melius habere bonam mentem, q̄ memoriam quantalibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem. Quidam uero pessimi, memoria sunt mirabili, qui tanto peiores sunt, quanto minus possunt, quod male cogitant obliuisci. Et tamen Minerua est inter selectos deos, Mentem autē deam turba uilis operuit. Quid de Virtute dicā? quid de Felicitate? de quibus in quarto libro plura iam diximus: quas cū deas haberent, nullū eis locum inter selectos deos dare uoluerūt, ubi dederunt Marti & Orco: uni effectori mortiū, alteri receptori mortuorū. Cū igitur in his minutis operibus, quæ minutatim dijs pluribus distributa sunt, etiam ipsos selectos uideamus, tanq; senatū cum plebe pariter operari: & inueniamus à quibusdā dijs, qui nequaq; seligendi putati sunt, multo maiora atq; meliora administrari, q̄ ab illis qui selecti uocantur: restat arbitrari nō propter præstantiores in mūdo administrationes, sed quia prouenit eis ut populis magis innotescerēt, selectos & præcipuos nūcupatos. Vnde dicit etiam ipse Varro, quod dijs quibusdam patribus, & deabus matribus, sicut hominibus ignobilitas accidisset. Si ergo Felicitas ideo fortasse inter selectos deos esse nō debuit, quod ad istā nobilitatem nō merito, sed fortuitu peruenerit, saltem inter illos, uel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non rationabili dispositione, sed ut temere acciderit sua cuiq; dona cōferre. Hæc in dijs selectis tenere apicem debuit, in q̄bus maxime quid posset,

ostendit:quando eos uidemus,non præcipua uirtute,non rationabili felicitate,sed temeraria,sicut eorum cultores de illa sentiunt,Fortunæ potestate selectos. Nam & uir disertissimus Salustius etiam ipsos deos fortassis attendit, cum diceret: Sed profecto Fortuna in omni re dominatur:ea res cunctas ex libidine magis quàm ex uero celebrat obscuratq;. Non enim possunt inuenire causam,cur celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus, cum ab istis ambarum consecrata sint numina,nec comparanda sint merita. Aut si hæc nobilitari meruit,quod plures appetunt Venerem,quàm Virtutem,cur celebrata est dea Minerua,& obscurata est dea Pecunia:cum in omni genere humano plures alliciat auaritia,quàm peritia:& in eis ipsis qui sunt artificiosi,raro inuenies hominem,qui non habeat artē suam †pecuniali mercede uenalem. Plurisq; pendatur semper propter quod aliquid fit, quàm id propter quod aliud fit. Si ergo insipientis iudicio multitudinis facta est deorum ista selectio,cur dea Pecunia Mineruæ prælata non est,cum propter Pecuniam sint artifices multi? Si autem paucorum sapientium est ista distinctio,cur non prælata est Veneri Virtus, cum eam longe ratio præferat? Saltem certe,ut dixi,ipsa Fortuna,quæ, sicut putant qui ei plurimum tribuunt,in omni re dominatur,& res cunctas ex libidine magis quàm ex uero celebrat obscuratq;:si tantum & in deos ualuit,ut temerario iudicio suo,quos uellet celebraret,obscuraretq; quos uellet,præcipuum locū haberet in selectis,quæ in ipsos quoq; deos tam præcipuæ est potestatis. An ut illic esse non posset,nihil aliud etiam ipsa Fortuna,nisi aduersam putanda est habuisse Fortunam? Sibi ergo aduersata est,quæ alios nobiles faciens,nobilitata non est. C

al. pecuniaria

Melius actum est cum dijs inferioribus,qui nullis infamantur opprobrijs quàm selectis,quorum tantæ turpitudines celebrantur. Cap. IIII

GRatularetur autem dijs istis selectis quisquam nobilitatis & claritudinis appetitor,& eos diceret fortunatos,si nō eos magis ad iniurias,quàm ad honores selectos uideret. Nam illam infimam turbam ipsa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobrijs. Ridemus quidem cum eos uidemus figmentis humanarum opinionum partitis inter se operibus distributos,tanquam munuscularios uectigalium conductores,uel tanquam opifices in uico argentario,ubi unum uasculum ut perfectum exeat,per multos artifices transit, cum ab uno perfecto perfici posset. Sed aliter non putatum est operantium multidini consulendū,nisi ut singulas artis partes cito ac facile discerent singuli,ne omnes in arte una tarde & difficile cogerentur esse perfecti. Veruntamen uix quisquàm reperitur deorum non selectorum,qui aliquo crimine famam traxit infamem:uix autem selectorum quispiam,qui nō in se notam contumeliæ insignis acceperit. Illi ad istorum humilia opera descenderunt, isti in illorum sublimia crimina non uenerunt. De Iano quidē nō mihi facile quicq; occurit,quod ad probrū pertineat. Et fortassis talis fuit,ut innocentius uixerit,& à facinoribus flagitijsq; remotius: Saturnum fugientem benignus excepit,cum hospite partitus est regnū,ut etiam ciuitates singulas conderent:iste Ianiculum,ille Saturniam. Sed isti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores,cuius uitam minus turpem inuenerunt,eum simulachri monstruosa deformitate turparunt:nunc eū bifrontem,nunc etiam quadrifrontem,tanq; geminum facientes. An forte uoluerunt,ut,quoniam plurimi dij selecti erubescenda perpetrādo,amiserant frontem:quanto iste innocentior esset,tanto frontosior appareret. D

De paganorum secretiore doctrina,physicisq; rationibus. Cap. V

SEd ipsorum potius interpretationes physicas audiamus,quibus turpitudinem miserrimi erroris,uelut altioris doctrinæ specie colorare conantur. Primum, eas interpretationes sic Varro cōmendat,ut dicat antiquos simulachra deorū,& insignia, ornatusq; finxisse,quæ cū oculis animaduertissent hi,qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam mundi,ac partes eius,id est,deos ueros animo uidere:quorum qui simulachra specie hominis fecerunt,hoc uideri sequutos,quod mortalium animus, qui est in corpore humano,simillimus est immortalis animi:tanquam si uasa ponerentur causa notandorum deorum,

& in

A & in Liberi ædem œnophorum sisteretur, quod significaret uinum per id quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam haberet humanam, significari animam rationalem, eo quod uelut uase natura ista soleat contineri, cuius naturæ deum uolunt esse, uel deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, quæ iste uir doctissimus penetrauerat, unde in lucem ista proferret. Sed ô homo acutissime, num in istis doctrinæ mysterijs, illã prudentiam perdidisti, qua tibi sobrie uisum est, quod hi qui primum populis simulachra constituerunt, & metum dempserunt ciuibus suis, & errorem addiderunt, castiusq; deos sine simulachris ueteres obseruasse Romanos? Hi enim tibi fuerunt autores, ut hæc contra posteriores Romanos dicere auderes? Nam etsi illi antiquissimi simulachra coluissent, fortassis totum istum sensum de simulachris non constituendis, interim ueri timoris silentio premeres, & in huiuscemodi perniciosis, uanisq; figmentis mysteria ista doctrinæ loquacius & elatius prædicares. Anima tamen tua tam docta & ingeniosa, ubi te multum dolemus, per hæc mysteria doctrinæ ad deum summum, id est, à quo facta est, non cum quo facta est: nec cuius portio, sed cuius conditio est: nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam. Quo solo illustrante fit anima beata, si eius gratiæ non sit ingrata, nullo modo potuit peruenire. Verum ista mysteria doctrinæ, qualia sint quantiq; pendenda, quæ sequuntur ostendent. Fatetur interim uir iste doctissimus, animam mũdi ac partes eius esse ueros deos: unde intelligitur totam eius Theologiam eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, usq; ad animæ rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima præloquitur in hoc libro, in quo uidebimus utrum per interpretationes physiologicas ad hanc naturalem possit referre ciuilem, quam de dijs selectis ultimã scripsit: quod si potuerit, tota naturalis erit. Et quid opus erat, ab ea ciuilem tãta cura distinctionis abiungere? Si autẽ recto discrimine separata est, quando nec ista uera est, quæ illi naturalis placet, peruenit enim usq; ad animam, non usq; ad uerum deum, qui fecit & animam, quanto
B est abiectior & falsior ista ciuilis, quæ maxime circa corporum est occupata naturam, sicut ipsæ interpretationes eius, ex quibus quædam necessaria cõmemorare me oportet, tãta ab his exquisite & enucleate diligentia demonstrabunt.

De opinione Varronis, qua arbitratus est deum esse animam mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum diuina natura sit. Cap. VI

DIcit ergo idem Varro adhuc de naturali Theologia præloquẽs deum se arbitrari esse animam mundi, quem Græci uocant κόσμον, & hunc ipsum mundum esse deum. Sed sicut hominem sapientem cum sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem: ita mundum deum dici ab animo, cum sit ex animo & corpore. Hic uidetur quoquo modo confiteri unum deum, sed ut plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, id est, cœlum & terram: & cœlum bifarium in æthera & aëra, terram uero in aquam & humum. E quibus summum esse æthera, secundum aëra, tertiam aquam, infimam terram. Quas omnes partes quatuor animarum esse plenas, in æthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium: à summo autem circumitu cœli usq; ad circulum Lunæ, æthereas animas esse astra ac stellas, easq; cœlestes deos non modo intelligi esse, sed etiam uideri. Inter Lunæ uero gyrum & nimborum ac uentorum cacumina aëreas esse animas, sed eas animo non oculis uideri, & uocari heroas, & lares, & genios. Hæc est uidelicet breuiter in ista prælocutione proposita Theologia naturalis, quæ non huic tantum, sed & multis philosophis placuit: de qua tunc diligentius disserendum est, cum de ciuili quantũ ad deos selectos attinet, opitulante deo uero quod restat impleuero.

An rationabile fuerit Ianum & Terminum in duo numina separari. Cap. VII

IAnus igitur, à quo sumpsit exordiũ, quæro quis nam sit? Respondetur: Mundus est. Breuis est hæc, planè, atq; aperta responsio. Cur ergo ad eũ dicuntur rerum initia pertinere: fines uero ad alterum, quem Terminum uocant? Nam propter initia & fines, duobus istis

istis dijs, duos menses perhibēt dedicatos, præter illos decem, quibus usq; ad Decembrem caput est Martius: Ianuarium Iano, Februarium Termino. Ideo terminalia eodem mense Februario celebrari dicunt, cum sit sacrum purgatorium, quod uocant Febrū: unde mensis nomen accepit. Nunquid ergo ad mundum, qui Ianus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, ut alter illis deus præficeretur? Nónne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ est ista uanitas, in opere illi dare potestatem dimidiam, in simulachro faciem duplam? Nónne istum bifrontem multo elegantius interpretarentur, si eundem, & Ianum, & Terminum dicerent: atq; initijs unam faciem, finibus alteram darent: quoniam qui operatur, utrūq; debet intendere? In omni eñ motu actionis suæ, qui non respicit initiū, non prospicit finē. Vnde necesse est, ut memoriæ respicienti, ꝓspiciēs cōnectatur intentio. Nam cui exciderit, quod cœperit, quomodo finiat, non inueniet. Quod si uitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mundū perfici, & ideo Iano, id est, mundo solam initiorum tribuerent potestatem: profecto ei præponerent Terminum, eumq; à dijs selectis non alienarent. Quanquàm etiam nunc, cum in istis duobus dijs initia rerum temporalium, finesq; tractantur, Termino dari debuit plus honoris. Maior enim lætitia est, cum res quæq; perficitur: solicitudinis autem plena sunt cœpta, donec perducantur ad finem, quem qui aliquid incipit, maxime appetit, intendit, expectat, exoptat: nec de re inchoata, nisi terminetur, exultat.

Ob quam causam cultores Iani, bifrontem imaginem ipsius finxerunt, quam tamen etiam quadrifrontem uideri uolunt. Cap. VIII

SEd Iani bifrontis simulachri interpretatio proferatur. Duas enim facies ante & retro habere dicitur, quod hiatus noster cum os aperimus mundo similis uideatur. Vnde & palatum Græci οὐρανὸν appellant. Et nonulli, inquit, poëtæ Latini cœlum uocauerunt palatum: à quo hiatu oris, & foris esse aditum ad dentes uersus, & introrsus ad fauces. Ecce, quò perductus est mundus propter palati nostri uocabulum, uel Græcum, uel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad uitam æternam? Propter solas saliuas colatur hic deus, quibus partim glutiendis, partim expuendis sub cœlo, palati utraq; panditur ianua. Quid est porrò absurdius, quàm in ipso mundo non inuenire duas ianuas ex aduerso sitas, per quas, uel admittat ad se aliquid intro, uel emittat à se foras: & de nostro ore & gutture, quorum similitudinem mundus non habet, uelle mundi simulachrum componere Iano, propter solum palatum, cuius similitudinem Ianus non habet? Cum uero eum faciūt quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mundus foras, sicut per omnes facies Ianus. Deinde si Ianus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, falsum est simulachrum Iani: quia Ianus etsi quadrifrons legitur, nunquam tamen quadrijanus inuenitur. Aut si propterea uerum est, quia etiam nomine orientis & occidentis totus solet mundus intelligi, nunquid cum duas partes alias nominauimus Septētrionis & Austri, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Ianum, ita quisquam geminum dicturus est mūdum? Non habent omnino unde quatuor ianuas quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi similitudinem: sicut de bifronte, quod dicerent saltem in ore hominis inuenerūt, nisi Neptunus forte subueniat & porrigat piscem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & sinistra fauces paterent. Et tamen hanc uanitatem per tot ianuas nulla effugit anima, nisi quæ audit ueritatem dicentem: Ego sum ianua.

De Iouis potestate, atq; eiusdem cum Iano comparatione. Cap. IX

IOuem autem, qui etiam Iupiter dicitur, quem uelint intelligi, exponant, Deus est, inquiunt, habens potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum sit, nobilissimus Vergilij uersus ille testatur:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

Sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis uir ille acutissimus doctissimusq; respōdeat. Quoniam

A niam penes Ianum,inquit,sunt prima,penes Iouem summa.Merito ergo rex omnium Iu
piter habetur.Prima enim uincuntur à summis:quia licet prima præcedant tempore,sum
ma superant dignitate.Sed recte hoc diceretur,si factorum prima discernerentur & sum-
ma.Sicut enim initium facti est proficisci,summum peruenire:initium facti inceptio discen
di,summum præceptio doctrinæ:ac sic in omnibus prima sunt initia,summaq; sunt fines.
Sed iam hoc negocium inter Ianum Terminumq; discussum est.Causæ autem quæ dan/
tur Ioui efficientia sunt,non effecta:neq; ullo modo fieri potest,ut uel tēpore præueniant
à factis initijsue factorum.Semper enim prior est res quæ facit quàm illa quæ fit. Qua/
propter si ad Ianum pertinent initia factorum,non ideo priora sunt efficientibus causis,
quas Ioui tribuunt.Sicut enim nihil fit,ita nihil inchoatur ut fiat,quod non faciens causa
præcesserit.Hunc sanè deum penes quem sunt omnes causæ factorum omniū naturarum,
naturaliumq; rerum,si Iouem populi appellant,& tantis contumelijs,tamq; scelestis crimi
nationibus colunt,tetriore sacrilegio sese obstringunt,q̄ si prorsus nullum putarēt deum.
Vnde satius esset eis alium aliquem Iouis nomine nūcupare,dignum turpibus & flagitio/
sis honoribus,supposito uano figmento,quod potius blasphemarent,sicut Saturno dici/
tur suppositus lapis,quem pro filio deuoraret,quàm istum deū dicere,& tonantem & ad/
ulterantem,& totum mundum regentem, & per tot stupra diffluentem, & naturarum o/
mnium naturaliumq; rerum causas summas habentem,& suas causas bonas non haben/
tem.Deinde quæro,quem iam locum inter deos huic deo tribuant Ioui,si Ianus est mun/
dus?Deos enim ueros animam mūdi ac partes eius iste definiuit,ac per hoc quicquid hoc
non est,non est utiq; secundum istos uerus deus.Num igitur ita dicturi sunt, Iouem ani/
mam mundi,ut Ianus sit corpus eius,id est,iste uisibilis mundus? Hoc si dicunt, non erit
quemadmodum Ianum deum dicant,quoniam mundi corpus non est deus:uel secūdum
ipsos,sed anima mundi ac partes eius. Vnde idem Varro apertissime dicit, deum se arbi/
B trari esse animam mundi,& hunc ipsum mundum esse deū:sed sicut hominem sapiētem,
cum sit ex animo & corpore,tantum ex animo dici sapientem:ita mundum deum dici ab
animo,cū sit ex animo & corpore.Solum itaq; mundi corpus nō est deus,sed,aut sola ani
ma eius,aut simul corpus & animus:ita tamen,ut non sit à corpore,sed ab animo deus. Si
ergo Ianus est mūdus,& deus est Ianus,nunquid Iouem ut deus esse possit,aliquam par/
tem Iani esse dicturi sunt?Magis enim Ioui uniuersum solent tribuere. Vnde est illud:
Iouis omnia plena.Ergo & Iouem,ut deus sit,& maxime ut rex deorum,non aliū possunt
existimare,q̄ mundum:ut in dijs cæteris secundum istos suis partibus regnet.In hanc sen
tentiam etiam quosdam uersus Valerij Sorani exponit idem Varro,in eo libro quē seor/
sum ab istis de cultu deorum scripsit,qui uersus hi sunt:

Iuppiter omnipotens,regum rex ipse deusq;:
Progenitor,genitrixq; deûm,deus unus, & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro,ita ut eum marem existimarent,qui semen emitteret,
fœminam quæ acciperet,Iouemq; esse mundum,& eum omnia semina ex se emittere,& in
se recipere,qua causa,inquit,scripsit Soranus: Iupiter ꝓgenitor genitrixq;,nec minus cum
causa unum & eundem omnia esse.Mundus enim unus,in eo uno omnia sunt.

An Iani & Iouis recta discretio sit. Cap. X

CVm ergo & Ianus mundus sit,& Iupiter mundus sit,unusq; sit mundus,quare duo
dij sunt Ianus & Iupiter?Quare seorsum habent templa,seorsum aras,diuersa sacra,
dissimilia simulachra?Si propterea,quia alia uis est primordiorum, alia causarum: & illa
Iani,& illa Iouis nomen accepit,nunquid si unus homo in diuersis rebus duas habeat po/
testates,aut duas artes,quia singularum diuersa uis est,ideo duo iudices, aut duo dicun/
tur artifices?Sic ergo & unus deus cum ipse habeat potestatem primordiorum,ipse cau/
sarum,num propter hoc, illum duos esse necesse est putari, quia primordia causæq; res
duæ

duæ sunt? Quod si hoc iustum putant, etiam ipsum Iouem tot deos esse dicant, quotquot C
ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhita, multæ atq; diuersæ sunt, ex quibus pauca cõmemoro.

De cognominibus Iouis, quæ nõ ad multos deos, sed ad unum eũdemq; referuntur. Caput XI

DIxerunt eum uictorem, inuictum, opitulum, impulsorem, statorem, centumpedam, supinalem, tigillum alinum, ruminum, & alia quæ per se prosequi longum est. Hæc autem cognomina imposuerunt uni deo propter causas potestatesq; diuersas, nõ tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coëgerunt: quod omnia uinceret, quod à nemine uinceretur: quod opem indigentibus ferret, quod haberet impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem, quod tanquam tigillus mundum contineret ac sustineret, quod aleret omnia, quod ruma, id est, mamma aleret animalia. In his ut aduertimus quædã magna sunt, quædam exigua & tamen unus utraq; facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse causas rerum, atq; primordia, propter quas res unum mũdum, duos deos esse uoluerunt, Iouem atq; Ianum, quàm continere mundum, & mammam dare animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longe inter se ui & dignitate diuersa, duo dij esse cõpulsi sunt, sed unus Iupiter, propter illud Tigillus, propter hoc Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quod animalibus mammã præberet sugentibus magis Iunonem potuit dicere quàm Iouem: præsertim cum esset etiã diua Rumina quæ in hoc opus adiutorium illi famulatum ue præberet. Cogito enim posse responderi & ipsam Iunonem nihil aliud esse quàm Iouem secundum illos Valerij Sorani uersus, ubi dictum est:

Iuppiter omnipotens regum rex ipse, deusq;:
Progenitor genitrixq; deûm.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cum diligentius fortasse quærentibus, ipse inueniatur esse etiam illa diua Rumina? Si enim maiestate deorum recte uidebatur indignum, ut in D
una spica alter ad curam geniculi, alter ad folliculi pertineret, quanto est indignius unam rem infimam, id est, ut mammis alantur animalia, duorum deorum potestate curari: quorum sit unus Iupiter rex ipse cunctorum: & hoc agat non saltem cum coniuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina, ipse Ruminus: Ruminus fortasse pro sugẽtibus maribus: Rumina pro fœminis? Dicere quippe uoluissem illos Ioui fœmininũ nomen imponere, nisi & in illis uersibus progenitor genitrixq; diceretur: & inter alia eius cognomina legerem, quod etiam Pecunia uocaretur, quam deam inter illos munuscularios inuenimus, ut in quarto libro iam cõmemorauimus. Sed cum & mares & fœminæ habeant Pecuniam: cur non & Pecunia, & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina & Ruminus, ipsi uiderint.

Quod Iupiter etiam pecunia nuncupetur. Cap. XII

QVam uero eleganter rationem huius nominis reddiderunt, & pecunia, inquiunt, uocatur, quod eius sint omnia. O magnam rationẽ diuini nominis, imò uero ille cuius sunt omnia, uilissime & contumeliosissime pecunia nuncupatur. At omnia Iouis sunt, quæ cœlo & terra continentur, inter quæ & ipsa pecunia in omnibus omnino rebus, quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur. Sed nimirum hoc auaritia Ioui nomen imposuit, ut quisquis amat pecuniam, non quemlibet deum, sed ipsum regem omniũ sibi amare uideatur. Longe autem aliud esset si diuitiæ uocaretur: aliud nanq; sunt diuitiæ, aliud pecunia. Nam dicimus diuites sapientes, iustos, bonos, quibus pecunia uel nulla est, uel parua. Magis enim sunt uirtutibus diuites: per quas eis etiam in ipsis corporaliũ rerũ necessitatibus satis est quod adest: pauperes uero auaros dicimus semper inhiãtes, & egẽtes. Quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacunq; abundantia non egere non possunt. Et deum ipsum uerum recte dicimus diuitem, non tamen pecunia, sed omnipotentia. Dicũtur itaq; & diuites pecuniosi, sed interius egeni, si cupidi. Item dicũtur

pauperes

A pauperes pecunia carentes,sed interius diuites,si sapiētes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti,ubi rex deorum eius rei nomē accepit,quam nemo sapiens concupiuit? Quanto enim facilius si aliquid hac doctrina,quod ad uitam pertineret æternam salubriter disceretur,deus mundi rector,non ab eis pecunia,sed sapientia uocaretur,cuius amor purgat à sordibus auariciæ,hoc est ab amore pecuniæ.

Quod dum exponitur quid Saturnus,quid ue sit Genius uterque unus Iupiter esse doceatur. Cap. XIII

SEd quid de hoc Ioue plura,ad quem fortasse cæteri referendi sunt,ut inanis remaneat deorum opinio plurimorum,cum hic ipse sit omnes:siue quando partes eius,uel potestates existimantur:siue cum uis animæ quam putant per cuncta diffusam,ex partibus molis huius in quas uisibilis mundus iste consurgit & multiplici administratione naturæ,quasi plurium deorum nomina accepit? Quid est enim Saturnus? Vnus,inquit,de principibus deus,penes quem sationum omnium dominatus est. Nónne expositio uersuum istorum Valerij Sorani sic se habet:Iouem esse mundum & eum omnia semina ex se emittere & in se recipere? Ipse est igitur penes quem sationum omniū dominatus est. Quid est Genius? Deus est,inquit,qui præpositus est,ac uim habet omniū rerum gignēdarum. Quem alium hanc uim habere credunt quàm mundum,cui dictum est,

Iuppiter omnipotens progenitor genitrixq́;?

Et cum alio loco genium dicit esse uniuscuiusq; animum rationalē,& ideo esse singulos singulorum:talem autem mundi animum deum esse,ad hoc idem utiq; reuocat,ut tanq; uniuersalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellat Iouem. nam si omnis genius deus,& omnis uiri animus genius,sequitur ut sit omnis uiri animus deus: quod si & ipsos abhorrere absurditas ipsa compellit,restat ut eum singulariter & excellēter dicant deum genium,quem dicunt mundi animum,ac per hoc Iouem.

B De Mercurij & Martis officijs. Cap. XIIII

MErcurium uero & Martem,quomodo referrent ad aliquas partes mūdi,& opera dei quæ sunt in elementis non inuenerunt,& ideo eos saltem operibus hominum præposuerunt,sermocinandi & belligerādi ministros. Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit,ipsi quoq; regi deorum dominatur,si secundum eius arbitrium Iupiter loquitur,aut loquendi ab illo accipit facultatem,quod utiq; absurdum est. Si autem illi humani tantum sermonis potestas tributa perhibetur,non est credibile ad lactādos mammas,non solum pueros sed etiam pecora unde Ruminus cognominatus est,Iouem descendere uoluisse,& curam nostri sermonis,quo pecoribus antecellimus,ad se pertinere noluisse:ac per hoc idem ipse est Iouis atq; Mercurius. Quod si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut illa quæ de eo interpretantur ostendunt. Nam ideo Mercurius,quasi medius currens dicitur appellatus,quod sermo currat inter homines medius:ideo ἑρμῆς Græce quod sermo uel interpretatio,quæ utique ad sermonem pertinet ἑρμηνεία dicitur:ideo & mercibus præesse,quia inter uendentes & ementes sermo fit medius:ideo alas ei in capite & pedibus ponunt,uolentes significare uolucrem ferri per aera sermonem:ideo nunciū dictum,quoniam per sermonem omnia cogitata enunciantur. Si ergo Mercurius ipse sermo est,etiam ipsis confitentibus,deus non est:sed cum sibi deos faciunt eos,qui dæmones sunt,immūdis supplicando spiritibus,possidentur ab eis qui non dij,sed dæmones sunt. Item quia nec Marti aliquod elementum uel partem mundi inuenire potuerunt,ubi ageret opera qualiacunq; naturæ,deum belli esse dixerunt,quod opus est hominum,& optabile eis non est. Si ergo pacem perpetuam felicitas daret,Mars quid ageret nō haberet. Si autem ipsum bellum est Mars,sicut sermo Mercurius,utinam quàm manifestum est,quod non sit deus:tam non sit & bellum,quod uel falsò uocetur deus.

De stellis quibusdā quas pagani deorū suorū nominibus nūcupauerunt. Ca. XV

NIsi forte illæ stellæ sunt hi dij quas eorum appellauere nominibus. Nam stellā quandam uo/

dam uocant Mercurium, quãdam itidem Martem: sed ibi est & illa quam uocant Iouem, & tamen eis mundus est Iouis. Ibi quam uocant Saturnum, & tamen ei præter eam dant non paruam substantiam, omnium uidelicet seminum. Ibi est & illa omniũ clarissima quæ ab eis appellatur Venus: & tamẽ eandem Venerem esse etiam lunam uolunt, quamuis de illo fulgentissimo sydere apud eos tanquam de malo aureo Iuno Venusq́ contẽdant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt esse Iunonis: sed ut solet Venus Iunonẽ uincit. Nam multo plures eam stellam Veneri tribuunt, ita ut uix eorum quisquã reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autem non rideat quũ regem omnium Iouem dicant, quod stella eius à stella Veneris tanta uincitur claritate? Tanto enim esse debuit cæteris illa fulgentior, quanto est ipse potentior. Respondent ideo sic uideri, quia illa quæ putatur obscurior, superior est, atq; à terris longe remotior. Si ergo superiorem locum maior dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Ioue superior? An uanitas fabulæ quæ regem Iouem facit, non potuit usq; ad sydera peruenire: & quod non ualuit Saturnus in regno suo neq; in capitolio, saltem est permissus obtinere in cœlo? Quare autem Ianus nõ accepit aliquam stellam? Si propterea quia mundus est, & omnes in illo sunt, & Iouis mundus est, & habet tamen. An iste causam suam composuit ut potuit, & pro una stella quam non habet inter sydera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stellas Mercurium, & Martem partes mundi putant, ut eos deos habere possint, quia utiq; sermo, & bellum non sunt partes mundi sed actus hominum, cur Arieti & Tauro & Cancro & Scorpioni, cæterisq́ huiusmodi quæ cœlestia signa numerãt, & stellis non singulis, sed & singula pluribus constant, superiusq́ istis in summo cœlo perhibent collocata, ubi constantior motus inenarrabilem meatum syderibus præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt: nec deos, non dico inter hos selectos, sed nec inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

De Apolline & Diana cæterisq́ selectis dijs quos partes mũdi esse uoluerunt. Ca. XVI

Apollinem quamuis diuinatorem & medicum uelint, tamen ut in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt, Dianamq́ germanam eius similiter lunam & uijs præsidere: unde & uirginem uolunt, quod uia nihil pariat: & ideo ambos sagittas habere, quod ipsa duo sydera de cœlo radios terras usq; pertẽdant. Vulcanum uolunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum terrenam & infimam partem mundi, Liberum & Cererem præponunt seminibus, uel illũ masculinis, illam fœmininis, uel illum liquori, illam uero ariditati seminum. Et hoc utique totum refertur ad mundum, id est ad Iouem, qui propterea dictus est progenitor genitrixq́, quod omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quandoquidem etiam matrem magnã eandem Cererem uolunt, quam nihil aliud dicunt esse quàm terram, eamq́ perhibent & Iunonem. Et ideo ei secundas causas tribuunt rerum, cum tamen Ioui sit dictum progenitor genitrixq́ deum, quia secundum eos totus iste mundus est Iouis. Mineruam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec inuenerunt uel stellam ubi eam ponerent, eandem uel summum æthera, uel etiam lunam esse dixerunt. Vestam quoq; ipsam propterea dearum maximam putauerunt quod ipsa sit terra, quamuis ignem mundi leuiorem, qui pertineat ad usus hominum, facilem, non uiolentiorem qualis Vulcani est, ei deputandum esse crediderunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum uolunt, in quibusdam uniuersum, in quibusdam partes eius: uniuersum sicut Iouẽ: partes eius ut genium, ut matrem magnam, ut solem, ut lunam, uel potius Apollinem & Dianam: & aliquando unum deum res plures: aliquando unam rem deos plures faciunt. Nam unus deus res plures sunt: sicut ipse Iupiter. Et mũdus enim totus Iupiter, & solum cœlum Iupiter, & sola stella Iupiter habetur & dicitur. Itemq́ Iuno secundarum causarum domina, & Iuno aer, & Iuno terra, & si Venerem uinceret Iuno stella. Similiter Minerua summus æther, & Minerua eadem luna, quam esse in ætheris infimo limite existimant. Vnam uero rem deos plures ita faciunt. Et Ianus est mundus, & Iupiter. Sic & Iuno est terra, & mater magna, & Ceres.

A Quod etiam ipse Varro opiniones suas de dijs pronunciauerit ambiguas. Ca.XVII

ET sicut hæc,quæ exempli gratia commemoraui,ita & cætera non explicant,sed potius implicant,sicut impetus errabundæ opinionis impulerit,ita huc atq; illuc,hinc atq; illinc,insiliunt & resiliũt,ut ipse Varro de omnibus dubitare,quàm affirmare maluerit.Nam & trium extremorum,primum cum de dijs certis absoluisset librum,in altero de dijs incertis dicere ingressus,ait,Quum in hoc libello dubias de dijs opiniones posuero,reprehendi non debeo,Qui enim putabit iudicari oportere,& posse,quum audierit,faciet ipse.Ego citius perduci possum,ut in primo libro quæ dixi,in dubitationẽ reuocem,quàm in hoc quæ perscribam,omnia ad aliquam dirigam summam.Ita non solum istum de dijs incertis,sed etiam illum de certis fecit incertum.In tertio porrò isto de dijs selectis,posteaquàm præloquutus est,quod ex naturali theologia præloquendũ putauit,ingressurus huius ciuilis theologiæ uanitates & insanias mendaces,ubi eum non solum non ducebat rerum ueritas,sed etiam maiorum premebat autoritas, De dijs,inquit,pop.Rom.publicis,quibus ædes dedicauerunt,eosq; pluribus signis ornatos,notauerunt,in hoc libro scribam:sed ut Xenophanes Colophonius scribit,quid putem,non quid contẽdam ponam. Hominis enim est hæc opinari,dei scire.Rerum igitur non comprehensarum,nec firmissime creditarum,sed opinatarum,& dubitandarum,sermonem trepidus pollicetur,dicturus ea,quæ ab hominibus instituta sunt.Neque enim sicut sciebat esse mundum,esse cœlum,& terram,cœlum syderibus fulgidum,terram seminibus fertilem,atq; huiusmodi cætera,sicut hanc totam molem atq; naturam ui quadam inuisibili atq; præpotenti regi,atq; ministrari certa animi stabilitate credebat:ita poterat affirmare de Iano,quod mũdus ipse esset,aut de Saturno inuenire,quomodo & Iouis pater esset,& Ioui regnanti subditus factus esset,& cætera talia.

Quæ credibilior causa sit qua error paganitatis inoleuerit. Cap. XVIII

DE quibus credibilior redditur ratio,quum perhibentur homines fuisse,& unicuiq; eorum ab his actibus,casibus,moribus quos in uita duxerunt uel uituperiũ,uel laudem, B uel nobilitatem,uel ignominiam,uel cognomen accessisse,uel nomen ex eorum ingenio qui eos adulando deos esse uoluerunt:atq; hæc paulatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum auidas irrependo,longe lateq; uulgarunt,ornantibus ea mendacijs poetarum,& ad ea fallacibus spiritibus seducentibus.Facilius enim fieri potuit ut iuuenis impius uel ab impio patre interfici metuens,& auidus regni patrem pelleret regno: quàm id quod iste interpretatur,ideo Saturnum patrem à Ioue filio superatum,quod ante sit eius causa,quæ pertinet ad Iouem,quàm semen quod pertinet ad Saturnum.Si enim hoc ita esset,nunquã Saturnus prior fuisset,nec pater Iouis esset.Semper enim semen causa præcedit,nec unquam generatur ex semine.Sed quum conãtur uanissimas fabulas siue hominum res gestas uelut naturalibus interpretationibus honorare,etiam homines acutissimi tantas patiuntur angustias,ut eorum quoq; uanitatem dolere cogamur.

De interpretationibus quibus colendi Saturni causam ratiocinantur. Ca. XIX

SAturnum,inquit,dixerunt,quæ nata ex eo essent solitum deuorare,eo quod semina unde nascerentur redirent:& quod illi pro Ioue gleba obiecta est deuoranda,significat,inquit,manibus humanis obrui cœptas serendo fruges antequam utilitas arandi esset inuenta.Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non semina.Ipsa enim quodã modo deuorat quæ genuerit,quum ex ea nata semina,in eam rursus recipienda redierint.Et quod pro Ioue accepisse dicitur glebam,quid hoc ad id ualet,quod manibus hominum semen gleba coopertum est? Nunquid ideo non est,ut cætera,deuoratum quod quasi gleba coopertũ est? Ita enim hoc dictum est,quasi qui glebam opposuit,semen abstulerit:sicut Saturno perhibent oblata gleba ablatum Iouem,ac non potius gleba semen operiendo fecerit illud diligentius deuorari? Deinde isto modo semen est Iupiter,non seminis causa,quod paulo ante dicebatur.Sed quid faciant homines,qui quum res stultas interpretãtur,non inueniunt quid sapienter dicant.Falcem habet,inquit,propter agriculturam.Certe illo regnante non-

dum erat agricultura, & ideo priora eius tempora perhibentur, sicut idem ipse fabellas in- C
terpretatur, quia primi homines ex his uiuebant seminibus quæ terra sponte gignebat. An falcem sceptro perdito accepit, ut qui primis temporibus rex fuerat ociosus, filio regnãte fieret operarius laboriosus? Deinde ideo dicit à quibusdam pueros ei solitos imolari, sicut à Pœnis, & à quibusdam etiam maiores, sicut à Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanũ. De hac crudelissima uanitate quid opus est plura dicere? Hoc potius aduertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad uerum deum uiuam, incorpoream, incõmutabilemq; naturam, à quo uita in æternum beata poscenda est: sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus, atque mortalibus. Quod cœlum, inquit, patrem Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat, penes Saturnũ, non penes cœlum semen esse diuinum: hoc propterea quantum intelligi datur, quia nihil in cœlo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si cœli est filius, Iouis est filius. Cœlum enim esse Iouem innumerabiliter, & diligenter affirmant. Ita ista quæ à ueritate non ueniunt, plerunq; & nullo impellente, seipsa subuertunt. Κρόνον appellatum dicit, quod Græco uocabulo significat temporis spacium, sine quo semen, inquit, non potest esse fœcundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referuntur. Sed saltem Saturnus seminibus cum tanta ista potestate sufficeret. Quid ad hæc dij alij requiruntur, maxime Liber & Libera, quæ est Ceres? De quibus rursus quod ad semen attinet, tanta dicit, quasi de Saturno nihil dixerit.

De sacris Cereris Eleusine. Caput XX

IN Cereris autem sacris prædicantur illa Eleusinia quæ apud Atheniẽses nobilissima fuerunt. De quibus iste nihil interpretatur, nisi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, & ad Proserpinam quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipsam dicit significare fœcunditatẽ seminum. Quæ quum defuisset quodam tempore, eãdemq; sterilitate terra mœ- D
reret, exortam esse opinionem, quod filiam Cereris, id est ipsam fœcunditatem quæ à proserpẽdo Proserpina dicta esset, Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat. Quæ res cum fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fœcũditas redijt, proserpina reddita, exortam esse lætitiam, & ex hoc ei solennia instituta. Dicit deinde multa in mysterijs eius tradi, quæ nisi ad frugum inuentionem non pertineant.

De turpitudine sacrorum, quæ Libero celebrabantur. Cap. XXI

IAm uero Liberi sacra, quẽ liquidis seminibus, ac per hoc non solũ liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum uinum tenet, uerum etiam seminibus animalium præfecerunt, ad quantam turpitudinem peruenerint, piget quidem dicere, propter sermonis lõgitudinem, sed propter superbam istorum hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa sunt, cogor: in Italiæ compitis quædam dicit sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, ut in eius honorem pudenda uirilia colerentur: non saltem aliquantum uerecũdiore secreto, sed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrum Liberi per dies festos cum honore magno plostellis impositũ, prius per rura in compitis, & usque in urbem postea uectabatur. In oppido autem Lauinio unus Libero totus mensis tribuebatur, cuius diebus omnes uerbis flagitiosissimis utebantur, donec illud membrum per forum transuectum esset, atque in loco suo quiesceret. Cui membro inhonesto matremfamiliâs honestissimam, palàm coronam necesse erat imponere. Sic uidelicet Liber deus placandus fuerat pro euentibus seminum: sic ab agris fascinatio repellenda, ut matrona facere cogeretur in publico, quod nec meretrix si matronæ spectarent, permitti debuit in theatro. Propter hoc Saturnus solus creditus est non sufficere posse seminibus, ut occasiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab uno uero deo merito immundiciæ destituta, ac per multos falsos auiditate maioris immũdiciæ prostituta, ista sacrilegia sacra nominaret, seseq; spurcorum dæmonum turbis conuiolandam polluendamq; præberet.

De Neptuno & Salacia ac Venilia. Cap. XXII

A IAm utique habebat Salaciam Neptunus uxorem, quam inferiorem aquam maris esse dixerunt, ut quid illi adiuncta est & Venilia, nisi ut sine ulla causa necessariorũ sacrorum, sola libidine animæ prostitutæ multiplicaretur inuitatio dæmoniorũ? Sed proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab ista reprehensione reddita ratione compescat. Venilia, inquit, unda est quæ ad litus uenit: Salacia quæ in salum redit. Cur ergo deæ fiunt duæ, quum sit una unda quæ uenit & redit? Nempe ipsa est exæstuans in multa numina libido uesana. Quamuis enim aqua non geminetur quæ it & redit, huius tamen occasione uanitatis, duobus dæmonijs inuitatis, amplius anima commaculatur, quæ it & non redit. Quæso te Varro, uel uos qui tam doctorum hominum talia scripta legistis, & aliquid magnum uos didicisse iactatis, interpretamini hoc: nolo dicere secundũ illam æternam incommutabilemq́ naturam, quæ solus est deus, sed saltem secundum animam mundi & partes eius, quos deos ueros esse existimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum uobis fecisse Neptunum, utcunq́ tolerabilioris est erroris. Itá ne unda ad litus ueniens, & in salum rediens duæ sunt partes mũdi, aut duæ partes animæ mundi? Quis uestrum ita desipiat, ut hoc sapiat? Cur ergo uobis duas deas fecerunt, nisi quia prouisum est à sapientibus maioribus uestris: non ut dij plures uos regerent, sed ut ea, quæ istis uanitatibus & falsitatibus gaudent, plura uos dæmonia possiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua uiro erat subdita, perdidit? Nanque illam modo quum refluentem fluctum esse perhibetis, in superficie posuistis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata suum maritum de supernis maris exclusit?

De terra quam Varro deam esse confirmat, eo quod ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eiq́ uim diuinam impertiatur. Caput XXIII

B NEmpe una est terra, quam quidem plenam uidemus animalibus suis: ueruntamen ipsam magnum corpus in elementis mundiq́ infimam partem, cur eam uolunt deam? An quia fœcunda est? Cur ergo non magis homines dij sunt, qui eam fœcundiorem faciunt, excolendo: sed quum arant, non quum adorãt? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam illam facit: quasi non euidẽtior sit in hominibus anima, quæ utrum sit, nulla fit quæstio, & tamen homines dij non habẽtur. Et quod est grauiter dolendum, his qui dij non sunt, & quibus ipsi meliores sunt colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certe idem Varro in eodem libro de dijs selectis, tres esse affirmat animæ gradus in omni uniuersaq́ natura. Vnum, qui omnes partes corporis quæ uiuunt, transit, & non habet sensum, sed tantum ad uiuendum ualetudinem. Hanc uim in nostro corpore permanare dicit in ossa, ungues, & capillos, sicut in mundo arbores, quæ sine sensu aluntur & crescunt, & modo quodam suo uiuunt. Secũdum gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hanc uim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summum, qui uocatur animus, in quo intelligentia præeminet: hoc præter hominem omnes carere mortales: in qua, quoniam homines deo uidentur esse similes, hanc partem animæ mundi dicit deum, in nobis autem genium uocari. Sic ergo & mundi tres gradus institutẽs, unam partem eius lapides esse dicit ac ligna: & hanc terram quam uidemus, quò non permanat sensus. Aliam uero, quam sensum uocat eius, ut æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ scilicet peruenit in astra: eam quoque asserit facere deos, & per eam quando in terram permanat, deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare atque Oceanum, deum esse Neptunum. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalem putat, quò uelut requiescendi causa, ab his ambagibus atque anfractibus fatigatus egressus est. Redeat inquam, redeat ad ciuilem, hic eum adhuc teneo, tantisper de hac ago. Nondum dico si terra & lapides nostris sunt ossibus & unguibus similes, similiter eos intelligentiam non habere sicut sensu carent. Aut si idcirco habere dicuntur ossa & un-

gues nostri intelligentiam, quia in homine sunt qui habet intelligentiam, tam stultus est qui hos deos in mundo dicit, quàm stultus est qui in nobis ossa, & ungues homines dicit. Sed hæc cum philosophis fortassis agenda sunt, nunc autem istum adhuc politicum, id est, ciuilem uolo. Fieri enim potest ut licet in illam naturalis theologiæ ueluti libertatem caput erigere paululum uoluisse uideatur, adhuc tamen hunc librum uersans, & se in illo uersari cogitans, eum etiam inde respexerit: & hoc propterea dixerit, ne maiores eius, siue aliæ ciuitates, Tellurem atque Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mundani, quæ per terrã *permanat, sicut una est terra, cur etiã non unam fecit deam, quam dicit esse Tellurem? Quod si ita fecit, ubi erit Orcus frater Iouis atque Neptuni, quem Ditem patrem uocant? Vbi eius coniux Proserpina, quæ secundum aliam in eisdem libris positam opinionem, non terræ fœcunditas, sed pars inferior perhibetur? Quod si dicunt animi mũdani partem quum permeat terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum: quum uero inferiorem Proserpinam deam, Tellus illa quid erit? Ita enim totum, quod ipsa erat, in duas istas partes deosq; diuisum est: ut ipsa tertia, quæ sit, aut ubi sit, inueniri non possit: nisi quis dicat simul istos deos Orcum atque Proserpinam, unam deam esse Tellurem: & non esse iam tres, sed aut unam, aut duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris suis, simulachris suis, sacerdotibus suis: & per hæc etiam fallacibus prostitutam animam constuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quam partem terræ permeet pars mundani animi, ut deum faciat Tellumonem? Non inquit, sed una eademq; terra habet geminam uim, & masculinam quod semina producat, & fœmininam quod recipiat atque nutriat: inde à ui fœminæ dictam esse Tellurem, à ui masculi Tellumonem. Cur ergo pontifices, ut ipse indicat, additis quoque alijs duobus, quatuor dijs faciunt rem diuinam, Telluri, Tellumoni, Altori, Rusori? De Tellure & Tellumone iam dictum est. Altori quare? quod ex terra, inquit, aluntur omnia, quæ nata sunt. Rusori quare? quod rursus, inquit, cuncta eòdem reuoluuntur.

*al. permeat

De Telluris cognominibus, eorumq; significationibus, quæ etiam si non erant multarum rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones. Caput XXIIII

DEbuit ergo una terra propter istam quadrigeminam uim, quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos: sicut tot cognominibus unus Iupiter, & tot cognominibus una Iuno: in quibus omnibus uis multiplex esse dicitur ad unum deum, uel ad unam deam pertinens, non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciens. Sed profecto sicut aliquando etiam ipsas uilissimas fœminas earum, quas libidine quæsierunt, tædet pœnitetq; turbarum: sic animam uilem factam, & immũdis spiritibus prostitutam, deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimum libuit, sic aliquando & piguit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba uerecundatus unam deam uult esse Tellurem. Eandem, inquit, dicunt matrem magnam, quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, opida: quod sedes fingantur circa eam, quum omnia moueantur ipsam non moueri. Quod Gallos huic deæ ut seruirent, fecerunt: significat eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri. Quod se apud eam iactant: præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeant, semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum ictus, iactandorum ac manuum, & eius rei crepitus in colendo agro quid fit, significat quod ferramenta illa erant: ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequàm ferrum esset inuentum. Leonem, inquit, adiungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant esse nullum genus terræ tam remotum ac uehementer ferum, quod non subijci colíq; conueniat. Deinde adiungit, & dicit, Tellurem matrem, & nominibus pluribus, & cognominibus quod nominarunt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quod opere fiat melior: matrem, quod plurima pariat: magnam, quod cibum pariat: Proserpinam, quod ex ea proserpant fruges: Vestam, quod

A quod uestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurde ad hanc reuocant. Si ergo una dea est, quæ quidem consulta ueritate nec ipsa est, interim quid *itur in multas? Vnius sint ista multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium maiorum autoritas deprimit, & eundem Varronem post hanc sententiam trepidare compellit. Adiungit enim & dicit, Cum quibus opinio maiorum de his deabus, quod plures eas putarunt esse, non pugnat. Quomodo non pugnat, quum ualde aliud sit unam deam nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri, ut eadem res & una sit, & in ea quædam res sint plures. Concedo, ut in uno homine esse res plures, nunquid ideo & homines plures? Sic in una dea esse res plures, nunquid ideo & deas plures? Verum sicut uolunt, diuidant, conflent, multiplicent, replicent, implicent. Hæc sunt Telluris, & matris magnæ præclara mysteria, unde omnia referuntur ad mortalia semina, & exercendam agriculturam. Itá ne ad hæc relata, & hunc finem habentia tympanũ, turres, Galli, iactatio insana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, uitam cuiquàm pollicentur æternam? Itá ne propterea Galli abscisi huic magnæ deæ seruiunt, ut significent, qui semine indigeāt terram sequi oportere: quasi non eos ipsa potius seruitus semine faciat indigere? Vtrum enim sequendo hanc deam, quum indigeant semen acquirant, an potius sequendo hanc deam, quum habeant semen amittant? hoc interpretari, an detestari est? Nec attenditur quantum maligni dæmones præualuerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, ut semina consequerentur per illam: non etiam sibi sæuiendo, ut semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fœcunda fieret manibus alienis, ut non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Iam quod in Liberi sacris honesta matrona pudēda uirilia coronabat, spectante multitudine: ubi rubens & sudans, si est ulla frons in hominibus, astabat forsitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, super Priapi scapum noua
B nupta sedere iubebatur: longe contemptibiliora atque confusibiliora sunt præ ista turpitudine crudelissima, uel crudelitate turpissima. Ibi dæmoniacis artibus sic uterque sexus illuditur, ut neuter suo uulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hic mēbrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur nouæ nuptæ uerecundia, ut non solum fœcunditas, sed nec uirginitas adimatur: hic ita amputatur uirilitas, ut nec cōuertatur in fœminam, nec uir relinquatur.

al. diuiditur

Quam interpretationem de abscisione Atys Græcorum sapientium doctrina repererit. Caput XXV

ET Atys ille non est commemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est, in cuius dilectionis memoriam Gallus absciditur. Sed docti Græci atque sapientes, nequaquam rationem tam sanctam atque præclaram tacuerunt. Propter uernalem quippe faciem terræ, quæ cæteris temporibus est pulchrior, Porphyrius philosophus nobilis Atyn flores significare perhibuit, & ideo abscisum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo ipsum hominem, uel quasi hominem qui est uocatus Atys, sed uirilia eius flori comparauerunt. Ipsa quippe illo uiuente deciderunt: imò uero non deciderunt, neque decerpta, sed plane discerpta sunt. Nec illo flore amisso, quisquam postea fructus, sed potius sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quid remāsit absciso, quid eo significari dicitur? Quò refertur? Quæ interpretatio inde profertur? An hæc frustra moliendo nihilq́; inueniendo persuadent illud potius esse credendum, quod de homine castrato fama iactauit, literisq́; mandatum est? Merito huic aduersatus est & Varro noster, neque hoc dicere uoluit. non enim hominem doctissimum latuit.

De turpitudine sacrorum matris magnæ. Cap. XXVI

ITemq́; de mollibus eidem matri magnæ contra omnem uirorum mulierumq́; uerecundiam consecratis, qui usq́; in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo per plateas uicosq́; Carthaginis, etiam à populis unde turpiter

uiuerent, exigebãt: nihil Varro dicere uoluit, nec uspiam me legisse commemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit matris magnæ omnes deos filios non numinis magnitudo, sed criminis. Huic monstro, nec iam monstrositas comparatur. Ille in simulachris habebat solam deformitatẽ, ista in sacris deformem crudelitatem. Ille membra in lapidibus addita, hæc in hominibus perdita. Hoc dedecus tot Iouis ipsius uitia, & tanta stupra non uicũt. Ille inter fœmineas corruptelas uno Ganymede cœlum infamauit, ista tot mollibus professis & publicis inquinauit terram, & cœlo fecit iniuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis siue cõferre, siue præferre, qui patrem castrasse perhibet: sed in Saturni sacris homines alienis manibus potius occidi, quàm suis abscidi potuerunt. Deuorauit ille filios suos, ut poetæ ferunt: & physici ex hoc interpretantur, quod uolunt. ut autem historia prodit, necauit. Sed quod ei Pœni suos filios sacrificauerunt, non recepere Romani. At uero ista magna deorum mater etiam Romanis templis castratos intulit, atq; istam sæuitiam moremq; seruauit: credita uires adiuuare Romanorum, execando uirilia uirorum. Quid enim sunt ad hoc malum Mercurij furta, Veneris lasciuia, stupra & turpitudines cæterorũ, quæ proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur, & saltarentur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cuius magnitudo magnæ matri tantummodo competebat: præsertim quod illa dicuntur à poetis esse conficta: quasi poetæ id etiam finxerint, quod ea sint dijs grata & accepta? Vt ergo canerentur uel scriberentur, audacia fuit, uel petulantia poetarum. Vt uero diuinis rebus & honoribus eisdem imperantibus & extorquentibus numinibus adderẽtur, quid est nisi crimen deorum, imò uero confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verum illud quod de abscisorum consecratione mater deorum coli meruit, non poetæ confinxerunt, sed horrere magis quàm canere maluerunt. His ne dijs selectis quisquam consecrandus est, ut post mortem uiuat beate, quibus consecratus ante mortem honeste non potuit uiuere, tam fœdis superstitionibus subditus, & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum. uideat ne potius ad immundum. Cui enim hic mundus est deus, nec animo religiosus existit, nec honestus uiuet ille, nec mundus. Nos autem animum quærimus, qui uera religione confisus, non tanquam deum suum adoret mundum, sed tãquam opus dei propter deum laudet mũdum, & mundanis sordibus expiatus, mundus perueniat ad deum, qui condidit mundum. Istos uero selectos deos uidemus quidem clarius innotuisse quàm cæteros: non tamen ut eorum illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria, unde magis eos homines fuisse credibile est, sicut non solum poeticæ literæ, uerum etiam historicæ tradiderunt. Nam quod Vergilius ait,

Primus ab æthereo uenit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens & regnis exul ademptis.

Et quæ ad hanc rem pertinentia subsequuntur, totã de hoc Euhemerus pandit historiam, quam Ennius in Latinum uertit eloquium. Vnde quia plura posuerunt, qui contra huiusmodi errores, ante nos uel Græco sermone, uel Latino scripserunt, non in eo mihi placuit immorari.

De physiologorum figmentis, qui nec ueram diuinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est uera diuinitas. Caput XXVII

IPsas physiologias quum considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur euertere in res diuinas: nihil uideo nisi ad temporalia terrenaq; opera, naturamq; corpoream: uel etiam si inuisibilem, tamen mutabilem potuisse reuocari, quod nullo modo est uerus deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significationibus ageretur, esset equidem dolendum, non his uerum deum annunciari atq; prædicari: tamen aliquo modo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec iuberi. At nunc quum pro deo uero, quo solo anima se inhabitãte fit felix, nefas sit colere aut corpus aut animam: quanto magis nefariũ est ista sic colere, ut nec salutem, nec decus humanũ corpus aut anima colentis obtineat. Quamob-

A Quaóbrem si templo, si sacerdote, si sacrificio, quod deo uero debetur, colatur aliquod elementum mundi, uel creatus aliquis spiritus, etiam si non immundus & malus, non ideo est malum, quia illa mala sunt quibus colitur, sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colendus sit, cui talis cultus seruitusq; debetur. Si autem stoliditate uel mõstrositate simulachrorum, sacrificijs homicidiorum, coronatione uirilium pudendorum, mercede stuprorum, sectione membrorum, abscisione genitalium, consecratione mollium, festis impurorum obscœnorumq; ludorum, unum uerum deum, id est, omnis animæ corporisq; creatorem colere se quisq; contendat: non ideo peccat, quia non est colendus quem colit, sed quia colendũ, non ut colendus est, colit. Qui uero & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis, & non deum uerum, id est, animæ corporisq; factorem, sed creaturam quamuis non uitiosam colit: siue illa sit anima, siue corpus, siue anima simul & corpus: bis peccat in deum, quod & pro ipso colit, quod non est ipse: & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, nec non ipse: sed hi quo nam modo, id est, quàm turpiter nefarieq; coluerint in promptu est. Quid autẽ, uel quos coluerint esset obscurũ, nisi eorum testaretur historia, ea ipsa quæ fœda & turpia cõsitentur, numinibus terribiliter exigentibus reddita. Vnde remotis constat ambagibus, nefarios dæmones atq; immundissimos spiritus, hac omni ciuili theologia in uisendis stolidis imaginibus, & per eas possidendis etiam stultis cordibus inuitatos.

Quod doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet. Cap. XXVIII

QVid igitur ualet quod uir doctissimus & acutissimus Varro uelut subtili disputatione hos omnes deos in cœlum & terram redigere ac referre conatur, & non potest? Fluunt de manibus, resiliunt, labuntur & decidunt. Dicturus enim de fœminis, hoc est, de deabus: quoniam, inquit, ut in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorũ animaduersa de cœlo & terra: à quo dij partim dicuntur cœlestes, partim terrestres: ut in superioribus initium fecimus à cœlo quum diximus de Iano, quem alij cœlum, alij dixerũt esse mun-
B dum: sic de fœminis initium scribendi fecimus à tellure. Sentio quantam molestiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione uerisimili, cœlum esse quod faciat, terram quæ patiatur: & ideo illi masculinam uim tribuit, huic fœmininam, & non attendit eum potius esse qui hæc faciat, qui utrunq; fecit. Hinc etiam Samothracum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, eaq; se quæ nec suis nota sunt scribendo expositurum, eisq; missurum quasi religiosissime pollicetur. Dicit enim se ibi multis indicijs collegisse in simulachris, aliud significare cœlum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat ideas, cœlum Iouem, terram Iunonem, ideas Mineruam uult intelligi. Cœlum à quo fiat aliquid: terram, de qua fiat: exemplum, secundum quod fiat. Qua in re omitto dicere, quod Plato illas ideas tantam uim habere dicit, ut secundum eas non cœlum aliquid fecerit, sed etiam cœlũ factum sit. Hoc dico, istum in libro selectorum deorum, rationem illam trium deorum, quibus quasi cuncta complexus est, perdidisse. Cœlo enim tribuit masculos deos, fœminas terræ. Inter quas posuit Mineruam, quam supra ipsum cœlum ante posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terram potius quàm ad cœlum pertinet. Dis pater postremo, qui Græce πλούτων dicitur, etiam ipse masculus frater amborum terrenus deus esse perhibetur: superiorem terram tenens, in inferiore habens Proserpinam cõiugem. Quomodo ergo deos in cœlo, deas in terra esse perhibent, qui rursus deas ad terram, deos ad cœlum referre conantur? Quid solidum, quid constans, quid sobrium, quid definitum habet hæc disputatio? Illa autem est tellus initium dearum, mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seseq; secantium atq; iactantium insana perstrepit turpitudo. Quid est ergo quod dicitur, caput deorum Ianus, caput dearum tellus: nec ibi facit unum caput error, nec hic sanũ furor? Cur hæc frustra referre nituntur ad mundum, quasi possit pro deo uero mundus, uel opus pro factore coli? Et tamen eos, nec hoc posse ueritas aperta conuincit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

Quod

C

Quod omnia quæ physiologi ad mundum partesq; ipsius retulerunt ad unum uerum deum referre debuerunt. Cap. XXIX

NAm q; omnia quæ ab eis ex istorum deorum theologia uelut physicis rationibus referuntur ad mundum, nos sine ullo scrupulo sacrilegæ opinionis deo potius uero qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuamus, aduertamus hoc modo. Nos deum colimus, non cœlum & terram, quibus duabus partibus mundus hic constat: nec animam uel animas per uiuentia quæq; diffusas, sed deum qui fecit cœlum & terram, & omnia quæ in eis sunt. Qui fecit omnem animam, siue quocunq; modo uiuẽtem, & sensus & rationis expertem, siue etiam sentientem, siue etiam intelligentem. Et ut iam incipiam illa unius & ueri dei opera percurrere, propter quæ isti sibi dum quasi honeste conantur sacramenta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsosq; fecerunt: Illum deum colimus qui naturis à se creatis & subsistendi, & mouendi initia finesq; cõstituit, qui rerum causas habet, nouit atque disponit, qui uim seminum condidit, qui rationalem animam, quod dicitur animus, quibus uoluit uiuentibus indidit: qui sermonis facultatẽ usumq; donauit: qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impartiuit, & per quos placet ipse futura prædicit, & per quos placet malas ualetudines pellit: qui bellorũ quoq; ipsorum, quum sic emendandum & castigandum est genus humanum, exordijs, progressibus, finibusq; moderatur. Qui huius mundi ignem uehementissimum & uiolentissimum pro immensæ naturæ temperamento, & creauit, & regit: qui uniuersarũ aquarum creator, & gubernator est: qui solem fecit corporalium clarissimum luminum, eiq; uim congruam & motum dedit. Qui ipsis etiam inferis dominationem suam, potestatemq; non subtrahit, qui semina & alimenta mortalium, siue arida, siue liquida naturis competẽtibus attributa substituit. Qui terram fundauit atq; fœcundat: qui fructus eius animalibus, hominibusq; largitur: qui causas, non solum principales, sed etiam subsequẽtes nouit, atq; ordinat: qui lunæ statuit motum suum: qui uias cœlestes atq; terrestres locorum mutationibus præbet. Qui D humanis ingenijs, quæ creauit, etiam scientias artium uariarum, ad adiuuandam uitam, naturamq; concessit. Qui coniunctionem maris & fœminæ ad adiutorium propagãdæ prolis instituit: qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos usus, munus terreni ignis indulsit. Ista sunt certe quæ dijs selectis, nescio per quas physicas interpretationes, uir acutissimus atq; doctissimus Varro, siue quæ aliunde accepit, siue quæ ipse coniecit, distribuere laborauit.

Qua pietate discernatur à creaturis creator, ne pro uno tot dij colantur, quot sunt opera unius autoris. Cap. XXX

HÆc autem facit, atq; agit unus & uerus deus. Sed sicut idem deus ubique totus, nullis inclusus locis, nullis uinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cœlum & terram præsente potentia, non *absente natura: Sic itaq; administrat omnia quæ creauit, ut etiam ipsa proprios exercere, & agere motus sinat. Quãuis enim nihil esse possit sine ipso, non tamen sunt ulla, quod ipse. Agit autem multa, etiam per angelos, sed non nisi ex seipso beatificat angelos. Ita quãuis propter aliquas causas hominibus angelos mittat: non tamen ex angelis homines, sed ex seipso, sicut angelos beatificat. Ab hoc uno & uero deo, uitam speramus æternam.

*al', indigente

Quibus proprie beneficijs dei, excepta generali largitate, sectatores ueritatis utantur. Caput XXXI

HAbemus enim ab illo præter huiuscemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, administratione naturæ bonis, malisq; largitur, magnum, & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quanquam enim quod sumus, quod uiuimus, quod cœlum terramq; conspicimus, quod habemus mentem atque rationem, qua eum ipsum qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaq; ualeamus actioni sufficere gratiarũ: tamen quod nos oneratos, obrutosq; peccatis, & à cõtẽplatione suæ lucis auersos, ac tenebrarum,

A id est, iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deseruit. Misitq; nobis uerbum suum, qui est eius unicus filius, quo pro nobis in assumpta carne nato, atq; passo, quanti deus hominem penderet nosceremus, atq; in illo sacrificio singulari à peccatis omnibus mundaremur, eiusq; spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem, & contemplationis eius ineffabilem dulcedinem ueniremus. Quæ corda, quot linguæ ad agendas ei gratias satis esse contenderint?

Quod sacramentum redemptionis Christi, nullis retro temporibus defuerit, semperq; sit diuersis significationibus prædicatum. Cap. XXXII

HOc mysterium uitæ æternæ iam inde ab exordio generis humani per quædam signa & sacramenta temporibus congrua, quibus oportuit per angelos prædicatũ est. Deinde populus Hebræus in unam quandam rempublicam, quæ hoc sacramentum ageret, congregatus est, ubi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex aduentu Christi usq; nunc, & deinceps agitur, prænunciaretur esse uenturum. Sparsa etiam post eadem gente per gentes propter testimonium scripturarum, quibus æterna salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solum prophetiæ, quæ in uerbis sunt: nec tantum præcepta uitæ, quæ mores pietatemq; conformant, atq; illis literis continentur: uerum etiã sacra, sacerdotia, tabernaculum, siue templum, altaria, sacrificia, ceremoniæ, dies festi, & quicquid aliud ad eam seruitutem pertinet, quæ deo debetur, & Græce proprie latria dicitur, ea significata & prænunciata sunt, quæ propter æternam uitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

Quod per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum de hominum errore gaudentium. Cap. XXXIII

PEr hanc ergo religionem unam & ueram, potuit aperiri deos gentium esse immundissimos dæmones, sub defunctarum occasionibus animarum, uel creaturarũ specie mun-
B danarum deos se putari cupientes, & quasi diuinis honoribus eisdemq; scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætantes, atq; ad uerum deum conuersionem humanis animis inuidentes. Ex quorum immanissimo & impijssimo dominatu homo liberatur, cum credit in eum, qui præbuit ad exurgendum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi superbia ceciderunt. Hinc sunt non solum illi, de quibus multa iam diximus: & alij atq; alij similes cæterarum gentium atq; terrarum, sed etiam hi, de quibus nunc agimus tanquam in senatu deorum selecti: sed plane selecti nobilitate criminum, non dignitate uirtutum. Quorum sacra Varro, dum quasi ad naturales rationes referre conatur, quærens honestare res turpes, quomodo his quadret, & cõsonet, non potest inuenire: quoniam non sunt ipsæ illorum sacrorũ causæ quas putat, uel potius uult putari. Nam si non solum ipsæ, uerum etiam quælibet aliæ huius generis essent, quamuis nihil ad deum uerum uitamq; æternam, quæ in religione quærenda est, pertinerent: tamen qualicunq; de rerum natura reddita ratione, aliquantulum mitigarent offensionem, quam non intellecta in sacris aliqua uelut turpitudo aut absurditas fecerat: sicut in quibusdam theatrorũ fabulis uel delubrorum mysterijs facere idem Varro conatus est. Vbi non theatra delubrorũ similitudine absoluit, sed theatrorum potius similitudine delubra damnauit: tamen utcunq; conatus est, ut sensum horribilibus rebus offensum uelut naturalium causarum ratione reddita deliniret.

De libris Numæ Pompilij, quos senatus ne sacrorum causæ quales in eis habebantur innotescerent, iussit incendi. Cap. XXXIIII

SEd contra inuenimus, sicut ipse uir doctissimus prodidit de Numæ Pompilij libris, redditas sacrorum causas nullo modo potuisse tolerari: nec dignas habitas quæ nõ solum lectæ innotescerent religiosis, sed saltem scriptæ recõderentur in tenebris. Iam enim dicam, quod in tertio huius operis libro, me suo loco dicturum esse promiseram. Nam sicut apud eundem Varronem legitur in libro de cultu deorum, Terentius quidam, quum haberet ad Ianiculum fundum, & bubulcus eius iuxta sepulchrum Numæ Pompilij trajciens

aratrum,

aratrum,eruisset ex terra libros eius,ubi sacrorum institutorum scriptæ erant causæ,in ur/ C
bem pertulit ad prætorem. At ille cum inspexisset principia,rem tantã detulit ad senatum.
Vbi cum primores quasdam causas legissent,cur quidq; in sacris fuerit institutum,Numæ
mortuo senatus assensus est,eosq; libros tanq; religiosi patres cõscripti,prætor ut combu/
reret,censuerunt. Credat quisq;,quod putat,imò uero dicat,quod dicendum suggesserit ue/
sana contentio,quilibet tantæ impietatis defensor egregius. Me admonere sufficiat,sacro/
rum causas,à rege Pompilio Romanorũ sacrorum institutore conscriptas,nec populo,nec
senatui,nec saltem ipsis sacerdotibus innotescere debuisse:ipsumq; Numam Pompiliũ cu
riositate illicita,ad ea dæmonum peruenisse secreta,quæ ipse quidem scriberet,ut haberet,
unde legendo commoneretur. Sed ea tamen cum rex esset,qui minime quenquã metueret,
nec docere aliquem,nec delendo,uel quoquo modo consumẽdo perdere auderet:ita quod
scire neminẽ uoluit,ne homines nefaria doceret:uiolare autem timuit,ne dæmones iratos
haberet:obruit,ubi tutum putauit,sepulchro suo propinquare aratrũ posse non credens.
Senatus autem cum religiones formidaret damnare maiorum,& ideo Numæ assentire co
geretur,illos tamen libros tam perniciosos esse iudicauit,ut nec obrui rursus iuberet,ne hu/
mana curiositas multo uehementius rem iam perditam quæreret,sed flammis aboleri ne/
fanda monimenta:ut quia iam necesse existimabant sacra illa facere,tolerabilius erraretur,
causis eorum ignoratis,quàm cognitis ciuitas turbaretur.

De hydromantia,per quam Numa,uisis quibusdam dæmonum imaginibus,ludificabatur. Cap. XXXV

NAm & ipse Numa,ad quem nullus propheta,nullus sanctus angelus mittebatur,hy
dromantiam facere compulsus est,ut in aqua uideret imagines deorum,uel potius lu
dificationes dæmonum,à quibus audiret,quid in sacris constituere,atque obseruare debe/
ret. Quod genus diuinationis,idem Varro à Persis dicit allatum,quo & ipsum Numam,
& postea Pythagoram philosophum usum fuisse commemorat, ubi adhibito sanguine D
etiam inferos perhibet suscitari:& νεκρομαντίαν Græce dicit uocari. Quæ siue hydromantia,
siue necromantia dicatur,idipsum est,ubi uidentur mortui diuinare. Quibus hæc artibus
fiant,ipsi uiderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri saluatoris aduentũ in ipsis
ciuitatibus gentium legibus solere prohiberi,& pœna seuerissima uindicari. Nolo inquam
hoc dicere:fortassis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit sacra illa Pompilius,
quorum sacrorum facta prodidit,causas obruit:ita timuit,& ipse quod didicit,quarum cau
sarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias,ne/
scio quas causas uelut physicas interpretatur:quales,si libri illi habuissent,non utique arsis/
sent:aut & istos Varronis ad Cæsarem pontificem scriptos,atque æditos,patres conscripti
similiter incendissent? Quod ergo aquam egesserit,id est,exportauerit Numa Pompilius,
unde hydromantiam faceret,ideo nympham Egeriam coniugem dicitur habuisse,quem/
admodum in supradicto libro Varronis exponitur. Ita enim solent res gestæ aspersione
mendaciorum in fabulas uerti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Romano/
rum & sacra didicit,quæ in libris suis pontifices haberent:& eorũ causas,quas præter se ne/
minem scire uoluit. Itaq; eas seorsum scriptas secum quodammodo mori fecit,quando ita
subtrahendas hominum notitiæ,sepeliendasq; curauit. Aut ergo dæmonum illic tam sor/
didæ,& noxiæ cupiditates erant conscriptæ,ut ex his tota illa theologia ciuilis etiam apud
tales homines execrabilis appareret,qui tam multa in ipsis sacris erubescenda susceperant:
aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur,quos tam prolixa temporis
uetustate ferè omnes populi gentiũ deos immortales esse crediderant,cum & talibus sacris
ijdem illi dæmones oblectarentur,qui se colendos pro ipsis mortuis,quos deos putari fece
rant,quibusdam fallacium miraculorum attestationibus supponebant. Sed occulta dei ue/
ri prouidentia factum est,ut & Pompilio amico suo illis conciliati artibus,quibus hydro/
mantia fieri potuit,cuncta illa confiteri permitterentur:& tamen ut moriturus incenderet
ea potius

A ea potius quàm obrueret, admonere non permitterentur: qui ne innotescerent, nec aratro quo sunt eruta obsistere potuerunt, nec stylo Varronis, quo ea quæ de hac re gesta sunt, in nostram memoriam peruenerunt. Non enim possunt, quod non sinuntur efficere. Sinuntur autem alto dei summi iustoq; iudicio pro meritis eorum: quos ab eis uel affligi tãtum, uel etiam subijci, ac decipi iustũ est. Quàm uero perniciose uel à cultu ueræ diuinitatis alienæ illæ literæ iudicatæ sint, hinc intelligi potest, quod eas maluit senatus incendere, quas Pompilius occultauit, quàm timere quod timuit, qui hoc audere non potuit. Qui ergo nec felicem in futuro uitam, nec modo habere uult piam, talibus sacris mortẽ quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non uult habere societatem, non superstitionem, qua coluntur noxiam, pertimescat, sed ueram religionem, qua produntur & uincuntur, agnoscat.

FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENS. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. VIII.

De quæstione naturalis Theologiæ cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda. Caput I

VNC intentiore nobis opus est animo multo, quàm erat in superiorum solutione quæstionum, & explicatione librorum. De Theologia quippe, quam naturalem uocant: non cum quibuslibet hominibus: non eñ fabulosa est, uel ciuilis, hoc est, uel theatrica, uel urbana, quarum altera iactitat deorum crimina, altera B indicat eorum desideria criminosiora, ac per hoc malignorum potius dæmonum, quàm deorum, sed cum philosophis est habenda collatio: quorum ipsum nomen si Latine interpretemur, amorem sapientiæ profitetur. Porrò si sapientiam profitemur, & sapientia deus est, per quem facta sunt omnia, sicut diuina autoritas ueritasq; monstrauit, uerus philosophus est amator dei. Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est: non est in omnibus, qui hoc nomine gloriantur: neq; enim continuo ueræ sapientiæ sunt amatores, quicunq; appellantur philosophi, profecto ex omnibus quorum sententias ex literis nosse potuimus, eligendi sunt, cum quibus non indigne quæstio ista tractetur. Neq; enim hoc opere omnes omnium philosophorum uanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantum quæ ad Theologiam pertinent, quo uerbo Græco significari intelligimus de diuinitate rationem siue sermonem: nec eas omnium, sed eorum tantum, qui cum & esse diuinitatem, & humana curare consentiant, non tamen sufficere unius incõmutabilis dei cultum ad uitam adipscendam etiam post mortem beatam, sed ab illo sanè multos uno conditos atq; institutos, ob eam causam colendos putant. Hi etiam iam Varronis opinionem ueritatis propinquitate transcendunt. Si quidem ille totam Theologiam naturalem usq; ad mundum istum, uel eius animam extendere potuit, isti uero supra omnem animæ naturam confitentur deum, qui non solum mundum istum uisibilem, qui sæpe cœli & terræ nomine nũcupatur, sed omnem etiam omnino animam fecerit. Et qui rationalem & intellectualem, cuius generis anima humana est, participatione sui luminis incõmutabilis & incorporei beatam facit. Hos philosophos Platonicos appellatos à Platone doctore uocabulo deriuato, nullus qui hæc uel tenuiter audiuit ignorat.

De duorũ philosophorũ generibus, id est, Italico, & Ionico, eorumq; autoribus. Cap. II

DE hoc igitur Platone, quæ necessaria huic quæstioni existimo, breuiter attingam, prius illos cõmemorans, qui eum in eodem genere literarum tempore præcesserunt. Quantum

tum enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur, duo C
philosophorum genera traduntur: unum Italicum, ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est: alterum Ionicum, in eis terris, ubi & nunc Græcia nuncupatur. Italicum genus autorem habuit Pythagoram Samium, à quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cum antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis uitæ alijs præstare uidebantur: iste interrogatus quid profiteretur, philosophum se esse respondit, id est, studiosum, uel amatorem sapientiæ: quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum uidebatur. Ionici uero generis princeps fuit Thales Milesius, unus illorum septem, qui appellati sunt sapientes. Sed illi ex uitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis, ad bene uiuendum accõmodatis. Iste autem Thales, ut successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus, suasq; disputationes literis mandans, eminuit: maximeq; admirabilis extitit, quod astrologiæ numeris comprehensis, defectus solis & lunæ, etiam prædicere potuit. Aquam tamen putauit, rerum esse principium: & hinc omnia elementa mundi, ipsumq; mundum, & quæ in eo gignuntur, existere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato, tam admirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit. Huic successit Anaximander, eius auditor: mutauitq; de rerum natura opinionem. Non enim ex una re, sicut Thales, ex humore, sed ex suis ꝓprijs principijs, quasq; res nasci putauit. Quæ rerum principia, singularum esse credidit infinita: & innumerabiles mũdos gignere: & quæcunq; in eis oriuntur, eosq; mundos, modo dissolui, modo iterum gigni, existimauit: quanta quisq; ætate sua manere potuerit: nec ipse aliquid diuinæ menti, in his rerũ operibus tribuens. Iste Anaximenen discipulum, & successorem reliquit: qui omnes rerum causas infinito aëri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Anaxagoras uero eius auditor, harum rerum omnium, quas uidemus effectorem diuinum animum sensit: & dixit, ex infinita materia, quæ constaret, † dissimi-
al. similibus libus inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus proprijs sin- D
gula fieri, sed animo faciente diuino. Diogenes quoq; Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem diuinæ ratiõis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit auditor eius Archelaus: etiam ipse de particulis inter se dissimilibus, quibus singula quæq; fierent, ita omnia constare putauit, ut inesse etiam mentem diceret, quæ corpora dissimilia, id est, illas particulas coniungendo & dissipando ageret omnia. Socrates huius discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis, propter quem breuiter cuncta ista recolui.

De Socratica disciplina. Cap. III

SOcrates ergo primus uniuersam philosophiam ad corrigendos, componendosq; mores inflexisse memoratur: cum ante illum omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderint. Non mihi autem uidetur posse ad liquidum colligi, utrum Socrates, ut hoc faceret, tædio rerum obscurarum, & incertarum ad aliquid approbatum & certum reperiendum animum intenderit: quod esset beatæ uitæ necessarium: propter quam unam omnium philosophorum inuigilasse ac laborasse uidetur industria. An uero, sicut de illo quidam beneuolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari: quandoquidem ab eis causas rerum uidebat inquiri, quas primas atq; summas, non nisi in unius ueri ac summi dei uoluntate esse credebat. Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse comprehendi: & ideo purgandæ bonis moribus uitæ censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali uigore in æterna se attolleret: naturamq; incorporei & incõmutabilis luminis, ubi causæ omnium factarum naturarum stabiliter uiuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat eum tamen imperitorum stulticiam scire se aliquid opinantiũ, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quò totum animũ intendisse uidebatur, uel confessa ignorantia sua, uel dissimulata scientia, lepôre mirabili disserendi & acutissima urbanitate agi-

A tasse atque uersasse. Vnde & concitatis inimicitijs calumniosa criminatione damnatus, morte multatus est. Sed cum postea illa ipsa, quae publice damnauerat Athenien. ciuitas publice luxit, in duos accusatores eius usque adeo populi indignatione conuersa, ut unus eorũ oppressus ui multitudinis interiret, exilio autem uoluntario atque perpetuo poenam similem alter euaderet. Tam praeclara igit̃ uitae mortisque fama Socrates reliquit plurimos suae philosophiae sectatores, quorum certatim studium fuit in quaestionum moralium disceptatione uersari, ubi agit̃ de sũmo bono, sine quo fieri homo beatus nõ potest. Quod in Socr. disputationibus dũ omnia mouet, asserit, destruit, quoniã non euidẽter apparuit, quod cuique placuit, inde sumpserunt, & ubi cuique uisum est constituerunt finem boni. Finis autem boni appellatur quò quisque cum peruenerit beatus est. Sic autẽ diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, ut quod uix credibile est, unius magistri potuisse facere sectatores, quidam summũ bonũ esse dicerent uoluptatem, sicut Aristippus, quidã uirtutẽ, sicut Antisthenes. Sic alij atque alij aliud atque aliud opinati sũt: quos cõmemorare longũ est.

De praecipuo inter discipulos Socratis Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit. Cap. IIII

SEd inter discipulos Socratis, non quidem immerito excellentissima gloria claruit qui omnino caeteros obscuraret, Plato. Qui cum esset Athenien. honesto apud suos loco natus, & ingenio mirabili longe suos condiscipulos anteiret, parum tamen putans perficiendae philosophiae sufficere seipsum, ac Socraticã disciplinam, quã longe lateque potuit peregrinatus est, quaquauersum eum alicuius nobilitate scientiae percipiendae fama rapiebat. Itaque & in Aegypto didicit, quaecunque illic magna habebantur, atque docebãtur, & inde in eas Italiae partes ueniens, ubi Pythagoreorum fama celebrabatur, quicquid Italicae philosophiae tũc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillime cõprehendit. Et quia magistrũ Socratẽ singulariter diligebat, eum loquentẽ ferè in omnibus sermonibus suis faciens,
B etiam illa, quae uel ab alijs didicerat, uel ipse quãta potuerat intelligentia uiderat, cũ illius lepore & moralibus disputationibus tẽperauit. Itaque cum studiũ sapiẽtiae in actione & contemplatione uersetur, unde una pars eius actiua, altera contemplatiua dici potest. Quarũ actiua ad agendam uitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplatiua autẽ ad conspiciendas naturae causas, & syncerissimam ueritatem. Socrates in actiua excelluisse memoratur: Pythagoras uero magis contemplatiuae quibus potuit intelligentiae uiribus instisse. Proinde Plato utrũque iungendo, philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit. Vnam moralem, quae maxime in actione uersatur. Alteram naturalem quae contemplationi deputata est. Tertiam rationalem: qua uerum determinatur à falso. Quae licet utrique, id est actioni & contemplationi sit necessaria, maxime tamen contemplatio perspectionem sibi uendicat ueritatis. Ideo haec tripertitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studiũ sapientiae in actione & contẽplatione consistere. Quid autem in his uel de his singulis partibus Plato senserit, id est, ubi finem omnium actionũ, ubi causas omnium naturarum, ubi lumen omnium rationum esse cognouerit uel crediderit, disserendo explicare & longum esse arbitror, & temere esse affirmandum nõ arbitror. Cũ enim magistri sui Socratis, quem facit in suis uoluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandae scientiae uel opinionis suae seruare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est ut etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententiae non facile perspici possint. Ex his tamen quae apud eum leguntur, siue quae dixit, siue quae ab alijs dicta esse narrauit, atque conscripsit, quae sibi placita uiderentur, quaedam cõmemorari, & huic operi inseri oportet à nobis: uel ubi suffragatur religioni uerae, quam fides nostra suscipit, ac defendit, uel ubi ei uidetur esse contrarius: quantum ad istam de uno deo & pluribus pertinet, quaestionẽ, quem propter uitam, quae post mortem futura est ueraciter beatam, colendum esse catholicae religionis asserit disciplina. Fortassis enim qui Platonem philosophis gentium longe recteque praelatum acutius atque ueracius intellexisse, atque secuti esse fama celebriore laudantur: ali-

quid tale de deo sentiunt, ut in illo inueniatur, & causa subsistendi, & ratio intelligẽdi, & ordo uiuendi. Quorum trium, unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus est, ut per id quod in eo præcellit, attingat ad illud quod cuncta præcellit, id est, unum uerum optimum deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus usus expedit: ipse quæratur, ubi nobis omnia sunt secura: ipse cernatur, ubi nobis certa sunt omnia: ipse diligatur, ubi nobis recta omnia. C

Quod de Theologia cum Platonicis potissimum disceptandum sit, quorũ opinioni omnium philosophorum postponenda sunt dogmata. Cap. V

SI ergo Plato dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione sit beatus, quid opus est discutere cæteros, quorum nulli nobis, quàm iste propius accesserunt? Cedat eis igitur non solum Theologia illa fabulosa, deorum criminibus oblectans animos impiorum, nec solũ etiam illa ciuilis, ubi impuri dæmones terrestribus gaudijs deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tanq̃ suos diuinos honores habere uoluerunt: ubi ad spectãdos suorum criminum ludos, cultores suos tanq̃ suæ uanitatis administratores habuerunt: ubi per eos ad suum cultum studijs immũdissimis alios excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Vbi si qua uelut honesta geruntur in templis, coniuncta sibi theatrorum obscœnitate turpantur, & quæcunq; turpia geruntur in theatris, comparata sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cœlum & terram rerumq́; mortaliũ semina & actus interpretatus est, quia nec ipsa illis ritibus significãtur, quæ ipse insinuare conatur, & ideo ueritas conantem non sequitur. Et si ipsa essent, tamen animæ rationali ea quæ infra illam naturæ ordine constituta sunt, pro deo suo colenda nõ essent: nec sibi præferre debuit: tãquam deos eas res, quibus ipsam prætulit uerus deus, & ea quæ Numa Pompilius re uera ad sacra eiusmodi pertinentia secum sepeliendo curauit abscondi, & aratro eruta senatus iussit incendi. D In eo genere sunt etiam illa, ut aliquid de Numa mitius suspicemur, quæ Alexander Macedo scribit ad matrem sibi à magno antistite sacrorum Ægyptiorum quodam leone patefacta. Vbi non Picus, & Faunus, & Æneas, & Romulus, uel etiam Hercules, & Æsculapius, & Liber Semele natus, & Tindaridæ fratres, & si quos alios ex mortalibus pro dijs habent, sed ipsi etiam maiores gentium dij, quos Cice. in Tusc. tacitis nominibus uidetur attingere: Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alij plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes siue elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi reuelata mysteria, petens admonet Alexandrum, ut cum ea matri conscripta insinuauerit, flammis iubeat concremari. Non solum ergo ista quæ duæ theologiæ cõtinent, fabulosa scilicet & ciuilis, Platonicis philosophis cedant, qui uerum deum, & rerum autorem, & ueritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt. Sed alij quoq; philosophi qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti dei cognitoribus ueris, ut Thales in humore, Anaximenes in aëre, Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec diuidi nec sentiri queunt, & quicunque alij quorum enumerationi immorari non est necesse: siue simplicia, siue coniũcta corpora: siue uita carentia, siue uiuentia, sed tamen corpora, causam principiumq́; rerum esse dixerunt. Nam quidam eorum à rebus non uiuis res uiuas fieri posse crediderunt, sicut epicueri. Quidam uero à uiuente quædam uiuentia, quædam non uiuentia, sed tamen à corpore corporea. Nam Stoici ignem, id est, corpus unum ex his quatuor elementis, quibus uisibilis mundus hic constat, & uiuentem, & sapientem & ipsius mundi fabricatorem atq; omnium, quæ sunt in eo, eumq́; omnino ignem deum esse putauerũt. Hi & cæteri similes eorum, id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta carnis sensibus fabulata sunt. In se quippe habebant, quod non uidebant, & apud se imaginabantur, quod foris uiderant, etiam quando non uidebant, sed tãtummodo cogitabãt. Hoc autem

A autem in conspectu talis cogitationis iam non est corpus,sed similitudo corporis. Illud autem unde uidetur in animo hæc similitudo corporis,nec corpus est,nec similitudo corporis:& unde uidetur, atq; utrū pulchra an deformis sit iudicatur,profecto est melius quàm ipsa quæ iudicatur. Hæc mens hominis & ipsa rationalis animæ natura est,quæ utiq; corpus non est,si iam illa corporis similitudo cum in animo cogitātis aspicitur atq; iudicatur, nec ipsa corpus est. Nō est ergo,nec terra,nec aqua,nec aër,nec ignis:qbus quatuor corporibus,quæ dicuntur quatuor elementa,mundum corporeum uidemus esse compactum. Porrò si noster animus corpus non est:quomodo deus creator animi corpus est? Cedant ergo & isti,ut dictum est,Platonicis, cedant & illi quos quidem puduit dicere deum corpus esse, ueruntamen eiusdem naturæ cuius ille est,animos nostros esse putauerūt. Ita non eos mouit tanta mutabilitas animæ,quam dei naturæ tribuere nefas est. Sed dicunt:corpore mutatur animæ natura:nam per seipsam incōmutabilis est. Poterāt isti dicere,corpore aliquo uulneratur caro:nam per seipsam inuulnerabilis est. Prorsus quod mutari non potest,nulla re potest,ac per hoc quod corpore mutari potest,aliqua re potest, & ideo incōmutabile recte dici non potest.

De Platonicorum sensu in ea parte philosophiæ,quæ physica nominatur. Cap. VI

VIderunt ergo isti philosophi quos cæteris non immerito fama atque gloria prælatos uidemus,nullum corpus esse deum,& ideo cūcta corpora transcenderunt quærentes deum. Viderunt quicquid mutabile est,non esse summum deum:& ideo omnem animam mutabilesq; omnes spiritus transcenderunt,quærentes summum deum. Deinde uiderunt omnium speciem in re quacūq; mutabili,quæ est quicquid illud est,quoquo modo & qualiscunq; natura est,non esse posse nisi ab illo,qui uere est,qui & incōmutabiliter est. Ac per hoc siue uniuersi mundi corpus,figuras,qualitates,ordinatumq; motum,& elemēta disposita à cœlo usq; ad terram,& quæcunq; corpora in eis sunt,siue omnem uitam:uel quæ nutrit,& cōtinet,qualis est in arboribus:uel quæ & hæc habet,& sentit,qualis est in pecoribus:
B uel quæ & hæc habet & intelligit,qualis est in hominibus:uel quæ nutritorio subsidio non indiget,sed tantum continet,sentit,& intelligit,qualis est in angelis,nisi ab illo esse non posse qui simpliciter est. Quia non aliud illi est esse,aliud uiuere,quasi possit esse non uiuens: nec aliud illi est uiuere,aliud intelligere:quasi possit uiuere non intelligens:nec aliud illi est intelligere,aliud beatum esse:quasi possit intelligere,& non beatus esse,sed quod est illi uiuere,intelligere,beatum esse,hoc est illi esse. Propter hanc incōmutabilitatem & simplicitatem intellexerunt eum,& omnia ista fecisse,& ipsum à nullo fieri potuisse. Considerauerūt enim quicquid est,uel corpus esse uel uitam,meliusq; aliquid uitam esse,quàm corpus,speciemq; corporis esse sensibilem,intelligibilemq; uitæ. Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus,quæ uisu tactuq; corporis sentiri queunt:intelligibilia quæ conspectu mentis intelligi possunt. Nulla est enim pulchritudo corporalis,siue in statu corporis,sicut est figura,siue in motu,sicut est cantilena,de qua nō animus iudicet, quod profecto non posset nisi melior in illo esset hæc species,sine tumore molis,sine strepitu uocis,sine spacio uel loci uel temporis. Sed ibi quoq; nisi mutabilis esset,non alius alio melius de specie sensibili iudicaret:melius ingeniosior quàm tardior:melius peritior quàm imperitior:melius exercitatior quàm minus exercitatus,& idem ipse unus cū proficit,melius utiq; postea quàm prius. Quod autē recipit maius & minus,sine dubitatione mutabile est. Vnde ingeniosi & docti & in his exercitati homines facile collegerunt,non esse in eis rebus primam speciem,ubi mutabilitas esse conuincitur. Cum igitur in eorum conspectu & corpus & animus magis minusq; speciosa essent,& si omni specie carere possent,omnino nulla essent,uiderunt esse aliquid ubi prima esset incommutabilis species, & ideo nec cōparabilis: atq; ibi esse rerum principiū rectissime crediderunt,quod factū non esset,& ex quo facta cuncta essent. Ita quod notum est dei ipse manifestauit eis,cum ab eis inuisibilia eius,per ea quæ facta sunt intellecta,cōspecta sunt:sempiterna quoq; uirtus eius & diuinitas,à quo

etiam uisibilia & temporalia cuncta creata sunt. Hæc de illa parte quam physicam, id est, C
naturalem nuncupant, dicta sint.

Quanto excellentiores cæteris in logica, id est, rationali philosophia Platonici sint habendi. Cap. VII

QVod autem attinet ad doctrinam, ubi altera pars uersatur, quæ ab eis logica, id est, rationalis uocatur, absit ut his comparandi uideantur, qui posuerunt iudicium ueritatis in sensibus corporis, eorumq; infidis & fallacibus regulis omnia quæ discũtur metienda esse censuerunt, ut Epicurei, & quicunq; alij tales, ut etiam ipsi Stoici. Qui cũ uehementer amauerint solertiam disputandi quam dialecticam nominant, à corporis sensibus eam ducendam putarunt. Hinc asseuerantes animum concipere notiones, quas appellãt ἐννοίας, earum rerum scilicet quas diffiniendo explicant, hinc propagari atq; cõnecti totam discendi docendiq; rationẽ. Vbi ego multum mirari soleo, cum pulchros dicant non esse, nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulchritudinem uiderint, qualibus oculis carnis formam sapientiæ decusq; conspexerint. Hi uero quos merito cæteris anteponimus, discreuerunt ea, quæ mente conspiciuntur ab ijs quæ sensibus attinguntur, nec sensibus adimentes, quod possunt, nec eis dantes ultra quàm possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eundemq; ipsum deum à quo facta sunt omnia.

Quod etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum. Cap. VIII

REliqua est pars moralis, quã Græco uocabulo dicũt ἠθικὴν, ubi quæritur de summo bono: quò referentes omnia, quæ agimus, & quod non propter aliud, sed ꝓpter seipsum appetẽtes, idq; adipiscẽtes, nihil quo beati simus ulterius requiramus. Ideo quippe & finis est dictus, quia propter hũc cætera uolumus: ipsum aũt non nisi propter ipsum. Hoc ergo beatificum bonũ, alij à corpore, alij ab animo, alij ab utroq; in homine esse dixerunt. Viderunt quippe ipsum hominem cõstare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorũ duorum, aut ab utroq; bene sibi posse esse credebãt: finali quodam bono quo beati essent, quò D
cuncta quæ agebant referrent, atq; id cum forent adepti quò referendum esset non ultra quærerent. Vnde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorũ, quod appellatur extrinsecus: sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid huiusmodi, non sic addiderũt ut finale esset, id est, propter seipsum appetendum, sed propter aliud bonũ, quo esset hoc genus bonum bonis: malum autem malis. Ita bonum hominis, qui uel ab animo, uel à corpore, uel ab utroq; expetiuerunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum esse putauerunt. Sed qui id appetiuerunt à corpore, à parte hominis deteriore: qui uero ab animo, à parte meliore: qui autem ab utroq;, à toto homine. Siue ergo à parte qualibet, siue à toto homine, non nisi ab homine. Nec istæ differentiæ, quoniam tres sunt, ideo tres, sed multas dissensiones philosophorum sectasq; fecerunt, quia & de bono corporis, & de boni animi, & de bono utriusque diuersi diuersa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum esse hominem fruentem corpore, uel fruentem animo, sed fruẽtem deo. Non sicut corpore uel seipso animus, aut sicut amico amicus, sed sicut luce oculus. Si aliquid ab his ad illas similitudines afferendum est, quod uel quale sit si deus ipse adiuuerit, alio loco quantum per nos fieri poterit apparebit.

De ea philosophia quæ ad ueritatem fidei Christianæ propius accessit. Cap. IX

NVnc satis sit cõmemorare Platonem determinasse finem boni esse secundum uirtutem uiuere, & ei soli euenire posse, qui notitiã dei habeat, & imitationẽ, nec esse aliam ob causam beatum. Ideoq; non dubitat hoc esse philosophari, amare deum: cuius natura sit incorporalis. Vnde utiq; colligitur tunc fore beatum studiosum sapientiæ, id enim est philosophus, cum deo frui cœperit. Quamuis enim non continuo beatus sit, qui eo fruitur, quod amat: multi enim amando ea, quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseriores cum fruuntur: nemo tamen beatus est, qui eo quod amat nõ fruitur. Nam & ipsi qui res non amandas amant, non se beatos esse amando putant, sed fruendo. Quisquis ergo fruitur, eo quod

A quod amat,uerumq́ꝫ & summum bonum amat,quis eum beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem uerum ac summum bonum Plato dicit deum,unde uult esse philosophum amatorem dei,ut quoniam philosophia ad beatam uitam tendit,fruens deo sit beatus qui deũ amauerit. Quicunqꝫ igitur philosophi de deo summo,& uero ista senserũt,quod & rerum creatarum sit effector,& lumen cognoscẽdarum, & bonum agendarum, quod ab illo nobis sit principium naturæ,& ueritas doctrinæ,& felicitas uitæ:siue Platonici accõmodatius nuncupẽtur,siue quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant:siue tantummodo Ionici generis,qui in eis præcipui fuerunt,ista senserint:sicut idem Plato,& qui eum bene intellexerunt:siue etiam Italici,propter Pythagoram & Pythagoreos,& si qui forte alij eiusdem sententiæ in id idem fuerunt:siue aliarum quoque gentium,qui sapiẽtes uel philosophi habiti sunt,Atlantici,Libyci,Ægyptij:Indi,Persæ,Chaldæi,Scythæ,Galli,Hispani, alijq́ꝫ reperiuntur,qui hoc uiderint,ac docuerint,eos omnes cæteris anteponimus,eosq́ꝫ nobis propinquiores fatemur. Quamuis enim homo Christianus literis tantum ecclesiasticis eruditus,Platonicorum forte nomen ignoret,nec utrum duo genera philosophorum extiterint in Græca lingua Ionicorum,& Italicorum sciat,non tamen ita surdus est in rebus humanis,ut nesciat philosophos,uel studium sapientiæ,uel ipsam sapiẽtiam profiteri. Cauet eos tamen,qui secundum elementa huius mundi philosophantur,non secundum deum,à quo ipse factus est mũdus. Admonet͂ eñ præcepto apostolico,fideliterq́ꝫ audit quod dictũ est: Cauete ne quis uos decipiat per philosophiam,& inanem seductionem,secundum elementa mũdi. Deinde ne omnes tales esse arbitret͂,audit ab eodẽ Apostolo dici de quibusdam: Quia quod notũ est dei,manifestũ est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim eius à cõstitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta cõspiciuntur,sempiterna quoqꝫ uirtus eius & diuinitas. Et ubi Atheniensibus loquens,cum rem magnam de deo dixisset, & quæ à paucis posset intelligi,quod in illo uiuimus & mouemur & sumus,adiecit & ait:si-
B cut & uestri quidam dixerunt. Nouit sanè etiam ipsos in quibus errant cauere. Vbi enim dictum est,quod per ea quæ facta sunt,deus illis manifestauit,intellectu conspicienda inuisibilia sua,ibi etiam dictum est,non illos ipsum deum recte coluisse,quia & alijs rebus,quibus non oportebat,diuinos honores,illi uni tantum debitos detulerunt. Quoniam cognoscentes deum,non sicut deum glorificauerunt,aut gratias egerunt,sed euanuerunt in cogitationibus suis,& obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se sapientes esse,stulti facti sunt, & immutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & uolucrum,& quadrupedum,& serpentium. Vbi & Romanos, & Græcos,& Ægyptios qui de sapientiæ nomine gloriati sunt,fecit intelligi. Sed de hoc cum istis postmodum disputabimus. In quo autem nobis consentiunt,de uno deo huius uniuersitatis autore,qui non solum super omnia corpora est incorporeus,uerumetiam super om̃es animas incorruptibilis,principium nostrum,lumen nostrum,bonum nostrum:in hoc eos & cæteris anteponimus.

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani. Cap. X

NEc si literas eorum Christianus ignorans,uerbis quæ non didicit in disputatione nõ utitur,ut uel naturalem Latine,uel physicam Græce appellet eam partem, in qua de inquisitione naturæ tractatur:& rationalem siue logicam,in qua quæritur, quo nam modo ueritas percipi possit:& moralem uel ethicam,in qua de moribus agitur bonorumq́ꝫ finibus appetendis,malorumq́ꝫ uitandis,ideo nescit ab uno uero deo atque optimo, & naturam nobis esse,qua facti ad eius imaginem sumus, & doctrinam, qua eum nosq́ꝫ nouerimus,& gratiam,qua illi cohærendo beati sumus. Hæc itaque causa est,cur istos cæteris præferamus:quia cum alij philosophi ingenia sua studiaq́ꝫ contriuerint in requirendis rerum causis,& qui nam esset modus discendi atqꝫ uiuendi. Isti deo cognito repererũt,ubi

essent & causæ constitutæ uniuersitatis, & lux percipiendæ ueritatis, & fons bibendæ felicitatis. C Siue ergo isti Platonici, siue quicunq; alij quarumlibet gentiū philosophi de deo ista sentiunt, nobiscum sentiunt. Sed ideo cū Platonicis magis placuit hanc causam agere, quia eorum sunt literæ notiores. Nam & Græci, quorum lingua in gentibus præminet, eas magna prædicatione celebrarunt, & Latini permoti earum uel excellentia, uel gloria, uel gratia ipsas libentius didicerunt, atq; in nostrum eloquium transferendo nobiliores clarioresq; fecerunt.

Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Christianæ scientiæ propinquauit. Cap. XI

MIrantur autem quidam nobis in Christi gratia sociati, cum audiunt, uel legunt Platonem de deo ista sensisse, quæ multum congruere ueritati nostræ religionis agnoscūt. Vnde nonnulli putauerunt eum quando perrexit in Ægyptum, Hieremiam audisse prophetam, uel scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse, quorum quidem opinionem in quibusdam libris meis posui. Sed diligēter supputata tēporum ratio, quæ chronica historia continetur, Platonē indicat à tempore quo prophetauit Hieremias, centū fermè annos postea natū fuisse. Qui cum octoginta & unū uixisset, ab anno mortis eius usq; ad tēpus quo Ptolemæus rex Ægypti scripturas ꝓpheticas gentis Hebræorū de Iudæa poposcit, & per septuaginta uiros Hebræos, qui etiam Græcam linguam nouerant, interpretandas habendasq; curauit, anni fermè reperiuntur LX. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato, nec Hieremiam uidere potuit tanto ante defunctum, nec easdem scripturas legere, quæ nōdum fuerant in Græcam linguam translatæ, qua ille pollebat: nisi forte quia fuit acerrimi studij, sicut Ægyptias, ita & istas per interpretem didicit, non ut scribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingenti beneficio, qui regia potestate etiam timeri poterat, meruisse perhibetur, sed ut colloquendo quid continerent, quantum capere potuisset, addisceret. Hoc ut existimetur, illa suadere uidentur indicia, quod liber Geneseos sic incipit: In principio fecit deus cœlum & terram. D Terra autem erat inuisibilis & incōposita, & tenebræ erāt super abyssum, & spiritus dei ferebatur super aquas. In Timæo autem Plato quem librū de mundi constitutione conscripsit, deum dicit in illo opere terram primo ignemq; iunxisse. Manifestū est autem quod igni tribuit cœli locū. Habet ergo hæc sententia quandam illius similitudinem, qua dictū est: In principio fecit deus cœlum & terram. Deinde illa duo media, quibus interpositis sibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aërem, unde putatur sic intellexisse, quod scriptum est: Spiritus dei ferebatur super aquas. Parum quippe attendens quo more soleat illa scriptura appellare spiritum dei, quoniam & aër spiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo cōmemorata uideri potest. Deinde quod Plato dicit amatorem dei esse philosophū, nihil sic in illis sacris literis flagrat: & maxime illud, quod & me plurimum adducit, ut penè assentiar Platonem illorum librorum expertem non fuisse, quod cum ad sanctum Moysen ita uerba dei per angelum perferantur, ut quærenti quod sit nomen eius qui eū pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberādum, respondeatur: Ego sum qui sum, & dices filijs Israël, qui est misit me ad uos tanquam in eius comparatione, qui uere est, quia incommutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt, non sint. Vehementer hoc Plato tenuit, & diligentissime commendauit. Et nescio utrum hoc uspiam reperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerant, nisi ubi dictum est: Ego sum qui sum, & dices eis, qui est misit me ad uos. Sed undecunq; ille ista didicerit, siue præcedentium eum uterum libris, siue potius quomodo dicit Apostolus, quia quod notum est dei, manifestum est in illis, deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim eius à cōstitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius uirtus & diuinitas, nō immerito me Platonicos philosophos elegisse cū quibus agā, quod in ista quæstione quā modo suscepimus, agitur de naturali theologia, utrū ꝓpter felicitatē

quæ

A quæ post mortem futura est, uni deo, an pluribus sacra facere oporteat. Nam utrum unus deus an plures, propter huius uitæ sint bona colendi, satis ut existimo exposui.

Quod etiam Platonici licet de uno uero deo bene senserint, multis tamen dijs sacra facienda censuerunt. Cap. XII

IDeo quippe hos potissimum elegi, quoniam de uno deo, qui fecit cœlum & terrã, quanto melius senserunt, tanto cæteris gloriosiores illustrioresq; habẽtur. In tantum alijs prælati iudicio posterorum, ut cum Aristoteles Platonis discipulus, uir excellẽtis ingenij, & eloquio Platoni quidem impar, sed multos facile superans, cum sectam Peripateticam condidisset, quod deambulans disputare consueuerat, plurimosq; discipulos, præclara fama excellens, uiuo adhuc præceptore in suam hæresim congregasset, post mortem uero Platonis Speusippus sororis eius filius, & Xenocrates dilectus eius discipulus in scholam eius, quæ Academia uocabat', eidẽ successissent, atq; ob hoc & ipsi & eorũ successores Academici appellarent', recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerunt se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt ualde nobilitati Græci, Plotinus, Iamblichus, Porphyrius. In utraq; autẽ lingua, id est, & Græca, & Latina, Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & cæteri eiusmodi, & ipse Plato, dijs plurimis esse sacra facienda putauerunt.

De sentẽtia Platonis qua diffiniuit deos non esse nisi bonos amicosq; uirtutum. Cap. XIII

QVanquam ergo à nobis & in alijs multis rebus magnisq; dissentiant, in hoc tamen quod modo posui: quia neque parua res est, & inde nunc quæstio est, primum ab eis quæro, quibus dijs istum cultum exhibendum arbitrentur, utrum bonis an malis, an & bonis & malis. Sed de hoc habemus sententiam Platonis dicentis omnes deos bonos esse,
B nec esse omnino ullum deorum malum. Consequens est igitur ut bonis hæc exhibenda intelligantur. Tunc enim dijs exhibentur, quoniam nec dij erunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, nam de dijs quid aliud decet credere? Illa profecto uacuatur opinio, qua nõnulli putant, deos malos sacris placandos esse ne lædant, bonos autem ut adiuuent inuocandos. Mali enim nulli sunt dij, bonis porrò debitus, ut dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amant, eósque diuinis rebus adiungi, & suis honoribus flagitant exhiberi, quorum uis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos? Quid enim de ludis scenicis Plato senserit notum est, cũ poëtas ipsos quod tam indigna deorũ maiestate atque bonitate carmina composuerant, censet ciuitate pellendos? Qui sunt igitur isti dij qui de scenicis ludis cum ipso Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari, isti eisdem suos honores celebrari iubent. Denique isti cum eosdem ludos instaurari præciperent, poscentes turpia, maligna gesserunt, Tito Latino auferentes filium & immittentes morbum, eo quod eorum abnuisset imperium, eumque morbum retrahentes, cum iussa complesset. Iste autem illos nec tam malos timendos putat, sed suæ sententiæ robur constantissime retinens, omnes poëtarum sacrilegas nugas, quibus illi per immundiciæ societatem oblectantur, à populo bene instituto remouere non dubitat. Hunc autem Platonem, quem iam in secundo libro cõmemoraui, inter semideos Labeo ponit. Qui Labeo numina mala uictimis cruentis atque huiusmodi supplicationibus placari existimat, bona uero ludis, & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid est ergo quod semideus Plato non semideis sed dijs, & hoc bonis illa oblectamenta, quia iudicat turpia, tam cõstanter audet auferre, qui sanè dij refellũt sententiam Labeonis: nam se in Latino non lasciuos tãtum, atq; ludibundos, sed etiam sæuos terribilesq; monstrarũt. Exponant ergo ista nobis Platonici, qui omẽs deos secũdũ autoris sui sentẽtiã bonos & honestos, & uirtutibus sapientiũ esse socios arbitrant', aliterq; de ullo

ullo deorum sentiri nefas habent. Exponimus, inquiunt. Attente igitur audiamus. C

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerũt, id est, in dĳs
cœlestibus, in dæmonibus aëreis, & in hominibus terrenis. Cap. XIIII

OMnium, inquiunt, animalium in quibus est anima rationalis, tripertita diuisio est: in
deos, homines, dæmones. Dĳ excelsissimum locum tenent: homines infimum, dæmo
nes mediũ. Nam deorum sedes in cœlo est, hominum in terra, in aëre dæmonum. Sicut eis
diuersa dignitas est locorũ, ita etiam naturarũ. Proinde, dĳ sunt hominibus dæmonibusq;
potiores: homines uero infra deos & dæmones constituti sunt: ut elementorum ordine, sit
differentia meritorum. Dæmones igitur medĳ, quemadmodum dĳs quibus inferius habi
tant postponendi, ita hominibus superius, quibus præferendi sunt. Habent enim cum dĳs
communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus passiones.
Quapropter non est mirum, inquiunt, si etiam ludorum obscœnitatibus, & poëtarum fi/
gmentis delectantur. Quandoquidem & humanis capiuntur affectibus, à quibus dĳ lon/
ge absunt, & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem, poëtica detestando,
& prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, priuasse ludorum sceni/
corũ uoluptate, sed dæmones. Hæc, si ita sunt, quæ licet apud alios quoq; reperiantur, Apu/
leius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola unũ scripsit librum, cuius titulum esse
uoluit, de deo Socratis: ubi disserit & exponit, ex quo genere numinum numen sibi Socra/
tes habebat adiunctum, & amicitia quadam conciliatum, à quo perhibetur solitus admo/
neri, ut desisteret ab agendo, quando id quod agere uolebat, prospere non fuerat euentu/
rum. Dicit enim apertissime, & copiosissime asserit, non illum deum fuisse, sed dæmonem,
diligenti disputatione pertractans istam Platonis, de deorum sublimitate, & hominũ hu/
militate, & dæmonum medietate, sententiam. Hæc ergo si ita sunt, quo nam modo ausus
est Plato, etiam si non dĳs, quos ab omni humana contagione semouit, certe ipsis dæmoni
bus poëtas urbe pellendo, auferre theatricas uoluptates, nisi quia hoc pacto admonuit ani D
mum humanum, quamuis adhuc in his moribundis membris positum, pro splendore ho
nestatis, impura iussa dæmonum contemnere, eorumq; immunditiam detestari? Nam si
Plato hæc honestissime arguit & prohibuit, profecto dæmones turpissime poposcerunt,
atq; iusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum
Socrates, aut contra se sentit Plato, modo dæmones honorando, modo eorum delicias à
ciuitate bene morata remouendo: aut non est Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de
qua usqueadeo & ipse Apuleius non erubuit, ut de deo Socratis prænotaret librum, quem
secundum suam disputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter, copioseq; discer/
nit, non appellare de deo, sed de dæmone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa dispu/
tatione, quàm in titulo libri ponere. Ita enim per sanam doctrinam, quæ humanis rebus il
luxit, omnes, uel penè omnes dæmonũ nomen exhorrent, ut quisquis ante disputationem
Apulеĳ, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri de dæmone Socratis lege/
ret, nequaquam illum hominem sanum fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius
quod in dæmonibus laudaret inuenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habi
tationis altiorem locum? Nam de moribus eorum cum de dæmonibus generaliter lo/
queretur, non solum nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro
prorsus nemo miratur, eos etiam scenicam turpitudinem in rebus diuinis habere uoluisse,
& cum deos se putari uelint, deorum criminibus oblectari potuisse, & quicquid in eorum
sacris obscœna solennitate seu turpi crudelitate, uel ridetur, uel horretur, eorum affecti/
bus conuenire.

Quod neq; propter aërea corpora, neq; propter superiora habitacula
dæmones hominibus antecellunt. Cap. XV

QVamobrem absit ut ista cõsiderans animus ueraciter religiosus, & uero deo subditus
ideo arbitret̃ dæmones seipso eẽ meliores, qđ habeãt corpora meliora. Alioqn multas sibi
& be/

A & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimonia sensuũ, & motu facillimo atq; celerrimo, & ualentia uirium, & annosissima firmitate corporum uincunt. Quis hominũ uidendo æquabitur aquilis & uulturibus? Quis odorando canibus? Quis uelocitate leporibus, ceruis, auibus omnibus? Quis multum ualendo leonibus, & elephãtibus? Quis diu uiuendo serpentibus, qui etiam deposita tunica senectutem deponere, atque in iuuentutem redire perhibentur? Sed sicut his omnibus ratiocinando, & intelligendo meliores sumus, ita etiam dæmonibus bene atq; honeste uiuendo meliores esse debemus. Ob hoc enim & prouidentia diuina eis, quibus nos constat esse potiores, data sunt quædam potiora corporum munera, ut illud quo eis præminemus, etiam isto modo nobis cõmendaretur multo maiore cura excolendum esse, quàm corpus: ipsamq; excellentiam corporalem, quam dæmones habere nossemus, præ bonitate uitæ, qua illis anteponimur, contemnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam suppliciorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorũ. Iam uero de loci altitudine, quod dæmones in aëre, nos autem habitamus in terra, ita permoueri, ut hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto, nobis & omnia uolatilia præponimus. At enim uolatilia cum uolando fatigantur, uel reficiendum alimẽtis corpus habent, terram repetunt uel ad requiem, uel ad pastum, quod dæmones, inquiunt, non faciũt. Nunquid ergo placet eis, ut uolatilia nobis, dæmones autẽ etiam uolatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est quod de habitatiõe superioris elemẽti dignos esse dæmones existimemus, q̃bus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut etenim fieri potuit, ut aëreæ uolucres, terrestribus nobis non solum non præferantur, uerumetiam subijciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatem: ita fieri potuit, ut dæmones, quamuis magis aërei sint, terrestribus nobis, nõ ideo meliores sint quia est aër, q̃ terra superior: sed ideo eis homines præferendi sunt, quoniam spei piorum hominum nequaquam illorum B desperatio comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor, proportione contexit, atq; ordinat: ita duobus extremis igni mobilissimo, & terræ immobili media duo aërem & aquam interserens, ut quanto aër est aquis, & aëre ignis, tanto & aquæ superiores sint terris: satis nos admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apuleius cum cæteris terrestre animal hominem dicit, qui tamen longe præponit animalibus aquatilibus, cũ ipsas aquas terris præponat Plato, ut intelligamus, nõ eundẽ ordinẽ tenendũ, cum agitur de meritis animarũ: q uidetur ordo esse in gradibus corporum, sed fieri posse, ut inferius corpus anima melior inhabitet, deteriorq; superius.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus senserit. Cap. XVI

De moribus ergo dæmonum, cum idem Platonicus loqueretur, dixit eos, eisdem quibus homines animi perturbatiõibus agitari, iritari iniurijs, obsequijs, donisq; placari, gaudere honoribus, diuersis sacrorum ritibus oblectari, & in eis, si quid neglectum fuerit, cõmoueri. Inter cætera etiam dicit ad eos pertinere diuinationes augurum, aruspicum, uatum atq; somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breuiter autem diffiniens, ait: Dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aërea, tempore æterna. Horum uero quinq;, tria priora illis esse, quæ nobis: quartum proprium, quintum eos cum dijs habere cõmune. Sed uideo trium superiorum quæ nobiscũ habẽt: duo etiam cum dijs habere. Animalia quippe esse dicit, & deos, qui sua cuiq; elementa distribuens, in terrestribus animalibus homines posuit cũ cæteris, quæ in terra uiuunt, & sentiunt: in aquatilibus pisces, & alia natatilia: in aërijs dæmones: in æthereis deos. Ac per hoc quod dæmones genere sunt animalia, non solum eis cum hominibus, uerũ etiam cum dijs, pecoribusq; cõmune est: quod mente rationalia, cum dijs & hominibus: quod tempore æterna, cũ dijs solis: quod animo passiua, cum hominibus solis: quod corpore aërea, ipsi sunt soli. Proinde quod genere sunt animalia, nõ est magnũ: quia hoc sunt & pecora: quod mente rationalia,

non

non est supra nos,quia sumus & nos.Quod tempore æterna,quid boni est si non beata? C Melior est enim temporalis felicitas,quàm misera æternitas.Quod animo passiua,quomodo supra nos est? quando & nos hoc sumus,nec ita esset nisi miseri essemus. Quod copore aërea,quanti æstimandum est,cum omni corpori præferatur anima qualiscunq; naturæ? Et ideo religionis cultus,qui debetur ex animo,nequaquam debetur ei rei,quæ inferior est animo.Porrò si inter illa quæ dæmonum esse dicit,annumeraret uirtutem,sapientiam,felicitatem:& hæc eos diceret habere cum dijs æterna atq; cõmunia,profecto aliquid diceret exoptandum magniq; pendendum:nec sic eos tamen propter hæc tanquam deum colere deberemus,sed potius ipsum à quo hæc illos accepisse nossemus.Quanto minus nunc honore diuino aërea digna sunt animalia:ad hoc rationalia,ut misera esse possint:ad hoc passiua,ut misera sint:ad hoc æterna,ut miseriam suam finire non possint. Quapropter ut omittam cætera,& hoc solum pertractem,quod nobiscum dæmones dixit habere commune,id est, animi passiones:si omnia quatuor elemẽta suis animalibus plena sunt,immortalibus ignis & aër,mortalibus aqua & terra:quæro cur cur animi dæmonum passionũ turbelis,& tempestatibus agitentur? Perturbatio enim est,quæ Græce πάθος dicitur:unde illa uoluit uocare animo passiua:quia uerbum de uerbo pathos,passio diceretur,motus animi contra rationem.Cur ergo sunt ista in animis dæmonum,quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet,non est perturbatio,quia non est contra rationem,qua pecora carent.In hominibus autẽ ut sint istæ perturbationes,facit hoc stultitia,uel miseria.Nondum enim sumus in illa perfectione sapientiæ beati,quæ nobis ab hac mortalitate liberatis in fine promittitur.Deos uero ideo dicũt istas perturbationes non perpeti:quia non solum æterni,uerum etiam beati sunt.Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent,sed ab omni labe ac peste purissimas.Quamobrem si propterea dij non perturbantur,quod animalia sunt beata,non misera:& propterea pecora nõ perturbantur,quod animalia sunt,quæ nec beata possũt esse nec misera:restat ut dæmones sicut homines ideo D perturbentur,quod animalia sunt non beata,sed misera.

An dignum sit eos spiritus ab homine coli,à quorum uitijs etiam oporteat liberari. Caput XVII

QVa igitur ipsipientia,uel potius amentia,per aliquam religionem dæmonibus subdimur,cum per ueram religionem ab ea uitiositate,in qua illis sumus similes, liberemur? Cum enim dæmones,quod & iste Apuleius,quamuis eis plurimum parcat,& diuinis honoribus dignos censeat,tamen cogitur confiteri ut ira instigentur:nobis uera religio præcipit,ne ira instigemur,sed ei potius resistamus.Cum dæmones donis inuitentur,nobis uera religio præcepit,ne cuiquam donorum acceptione faueamus.Cũ dæmones honoribus mulceantur,nobis uera religio præcipit,ut talibus nullo modo moueamur.Cũ dæmones quorundam hominum osores,quorundam amatores sint,non prudenti tranquilloq; iudicio, sed ut ipse animo appellat passiuo, ipsa nobis uera religio præcipit,ut inimicos nostros etiam diligamus.Postremo omnem motum cordis & salum mentis,omnesq; turbelas & tempestates animi,quibus dæmones æstuate atq; fluctuare asserit,nos uera religio deponere iubet.Quæ igitur causa est,nisi stulticia errorq; miserabilis,ut ei te facias uenerãdo humilem,cui te cupias uiuendo dissimilem:& religione colas,quem imitari nolis,cum religionis summa sit imitari quem colis?

Qualis sit religio,in qua docetur,quod homines ut cõmendentur dijs bonis,dæmonibus uti debeant aduocatis. Cap. XVIII

FRustra igitur eis Apuleius,& quicunq; ita sentiunt,hunc detulit honorem:sic eos in aëre medios inter æthereum cœlum terramq; constituens,ut quoniam nullus deus miscetur homini,quod Platonem dixisse perhibent,isti ad deos perferant preces hominum,& inde ad homines impetrata,quæ poscunt.Indignum enim putauerunt,qui ista crediderũt, misceri homines dijs,& deos hominibus:dignum autem misceri dæmones & dijs & hominibus

A nibus: hinc petita qui *assignent, inde concessa qui apportent. ut uidelicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant: qui hæc amant, quæ ille non amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia. Amant in maleficijs magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid à dijs impetrare uoluerit, nec poterit suis meritis, nisi suis interuenientibus inimicis: non est quod ista poetica figmenta, & theatrica ludibria iustificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos autoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se male meretur, ut non solum diligat turpia, uerum etiam diuinitati existimet grata. *al. allegent

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio utitur spirituum malignorum. Cap. XIX

POrrò aduersus magicas artes, de quibus quosdã nimis infelices, & nimis impios etiam gloriari libet in nomine dæmonum, ipsam publicam lucem testem citabo. Cur enim tam grauiter ista plectuntur seueritate legum, si opera sunt numinum colendorum? An forte istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur, secundum quem alium sensum, nisi quod hæc maleficia generi humano perniciosa esse non dubium est? Ait poeta clarissimus,

Testor chara deos, & te germana, tuumq;
Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit,

Atque satas aliò uidi traducere messes:

eo quod hac pestifera scelerataq; doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in duodecim tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Postremo ipse Apu-
B leius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas utique sibi obiectas, si diuinas & pias esse nouerat, & diuinarũ potestatum operibus congruas: non solum eas confiteri debuit, sed etiam profiteri. leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda, & uenerãda oporteret. Ita enim uel sententiam suam persuaderet iudicibus, uel si illi secundum iniquas leges saperent, eumq; talia prædicantem atq; laudantem morte multarent, digna animæ illius dæmones dona rependerent: pro quorum diuinis operibus prædicandis, humanam uitam sibi adimi non timeret. Sicut martyres nostri cum eis pro crimine obijceretur Christiana religio, qua nouerant se fieri saluos & gloriosissimos in æternum, non eam negando temporales pœnas euadere delegerunt, sed potius confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortiterq; tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebantur, erubescere compulerunt, mutariq; fecerunt. Huius autem philosophi Platonici copiosissima & disertissima extat oratio, qua crimen artium magicarũ à se alienum esse defendit, seq; aliter non uult innocentem uideri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente cõmitti. At omnia miracula magorum, quos recte sentit esse damnandos, doctrinis fiunt, & operibus dæmonum, quos uiderit cur censeat honorandos esse, necessarios eos asserens perferẽdis ad deos nostris precibus, quorum debemus opera deuitare, si ad deum uerum preces nostras uolumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominũ dijs bonis per dæmones allegari putat: magicas, an licitas? Si magicas, nolũt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maxime si aliquid magicum admisit: itá ne tandem illis intercedentibus accipit ueniam, quibus impellentibus aut fauentibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones ut possint pœnitentibus mereri indulgẽtiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam? Hæc nemo unquam de dæmonibus dixit, quia si ita esset, nequaquam sibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitendo desiderarent ad gratiam ueniæ peruenire. Ibi enim est detestanda superbia, hic humilitas miseranda.

An credendum sit, quod dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus misceantur. Cap. XX C

AT enim urgens causa & artissima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, ut ab hominibus auferant desiderata, & ad eos referant impetrata. Quæ nam tandem causa est ista, & quanta necessitas? quia nullus, inquiunt, deus miscetur homini. Præclara igitur sanctitas dei, quæ non miscetur homini pœnitenti, supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti. Non miscetur homini confugienti ad diuinitatem, & miscetur dæmoni fingenti diuinitatem. Non miscetur homini petenti indulgentiam, & miscetur dæmoni suadenti nequitiam. Non miscetur homini per philosophicos libros poetas de bene instituta ciuitate pellenti, & miscetur dæmoni à principibus & pontificibus ciuitatis per scenicos ludos poetarum ludibria requirēti. Non miscetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorum criminibus oblectanti. Non miscetur homini magorum scelera iustis legibus punienti, & miscetur dæmoni magicas artes docenti & implenti. Non miscetur homini imitationem dæmonum fugienti, & miscetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

An dæmonibus nuncijs & interpretibus dij utantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut uelint. Cap. XXI

SEd nimirum tantæ huius absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quod scilicet deos æthereos humana curantes, quid terrestres homines agerent utique lateret, nisi dæmones aerei nunciarent: quoniam æther longe à terra est, altéque suspensus, aer uero ætheri terræque contiguus. O mirabilem sapientiam. Quid aliud de dijs isti sentiunt, quos omnes optimos uolunt, nisi eos & humana curare, ne cultu uideantur indigni: & propter elementorum distantiam humana nescire, ut credantur dæmones necessarij, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos dij possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & ubi oportet hominibus subuenire? Hoc si ita est, dijs istis bonis magis notus est dæmon per corpus uicinum, quàm homo per animum bonum. O multum dolenda necessitas, an potius irridenda uel detestanda uanitas, ne sit uana diuinitas, Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dij uidere possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuncijs. Si autē animorū indicia corporalia, qualia sunt uultus, loquutio, motus per corpus suum æthe rei dij sentiunt, & inde colligunt quid etiam dæmones nuncient, possunt & mendacijs dæmonum decipi. Porrò si deorum diuinitas à dæmonibus falli non potest, ab eadem diuinitate quod agimus non potest ignorari. Vellem autem mihi isti dicerent, utrum dijs dæmones nunciarint, de criminibus deorum poetica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere celauerint. An utrunque occultauerint, deosque esse maluerint totius rei huius ignaros. An utrunque indicauerint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos iniuriosam libidinem suam. An sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiā poetarum falsis criminibus infamari, ignotam dijs esse uoluerint, suam uero nequitiam qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, prodere non erubuerint uel timuerint. Horum quatuor quæ interrogando proposui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de dijs bonis opinentur, attendant. Si enim primum elegerint, confessuri sunt non licuisse dijs bonis habitare cum bono Platone, quādo eorum iniurias prohibebat: & habitasse cum dæmonibus malis quando eorum iniurijs exultabant: cum dij boni hominem bonum longe à se positum non nisi per malos dæmones nossent, quos sibi uicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & utrunque occultatum à dæmonibus dixerint, ut dij omnino nescirent, & Platonis religiosissimam legem, & dæmonum sacrilegam delectationem, quid in rebus humanis per internuncios dæmones dij nosse utiliter possunt, quando illa nesciūt, quæ in honorem deorum bonorum per religionem bonorum hominum contra libidinem malorum dæmonum decernūtur? Si uero tertium elegerint, & non solum sententiā Platonis deorum iniurias prohibentem, sed etiam dæmonum nequi- D

A nequitiam deorum iniurijs exultantem, per eosdem dæmones nuncios dijs innotuisse responderint: & hoc nunciare est, an insultare? Et dij utrunque sic audiunt, sic utrunqꝫ cognoscunt, ut non solum malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atqꝫ faciẽtes à suo accessu non arceant, sed etiam per illos malos propinquos Platoni bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos elementorum quasi catenata series colligauit, ut illis à quibus criminantur, coniungi possint: huic, à quo defenduntur, non possint, utrunqꝫ scientes, sed aeris & terræ pondera transmutare non ualentes. Iam quod reliquum est, si quartum elegerint, peius est cæteris. Quis enim ferat, si poetarum de dijs immortalibus criminosa figmenta, & theatrorum indigna ludibria, suamqꝫ in his omnibus ardentissimam cupiditatem, & suauissimam uoluptatem dijs dæmones nunciauerint: & quod Plato philosophica grauitate de optima republica hæc omnia censuit remouẽda, tacuerint: ut iam dij boni per tales nuncios nosse cogantur mala pessimorum: nec aliena, sed eorundem nunciorum, atqꝫ his contraria non sinantur nosse bona philosophorum, cum illa sint in iniuriam, ista in honorem ipsorum deorum.

De abijciendo cultu dæmonum contra Apuleium. Cap. XXII

QVia igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de dijs tam male sentiatur: restat, ut nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur. Et quicũqꝫ alij philosophi sunt eiusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tanquam internuncios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias. Sed esse spiritus nocendi cupidissimos à iustitia penitus alienos, superbia tumidos, inuidentia liuidos, fallacia callidos: qui in hoc quidem aere habitãt, quia de cœli superioris sublimitate deiecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo uelut carcere prædamnati sunt. Nec tamen quia supra terram & aquas aeri locus est, ideo & ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos non terreno corpore, sed electo in
B auxilium deo uero, pia mente facillime superant. Sed multis plane participatione ueræ religionis indignis, tanquam captis subditisqꝫ dominantur: quorum maximæ parti mirabilibus & fallacibus signis, siue factorum, siue prædictorum deos se esse persuaserunt. Quibusdam uero uitia eorum attentius & diligentius intuentibus, non potuerũt persuadere quod dij sint: atqꝫ ideo inter deos & homines internuncios ac beneficiorum interpretatores se esse finxerunt. Si tamen istum saltem honorem homines eis deferendum putarunt: qui illos nec deos esse credebant, quia malos uidebant, deos autem omnes bonos uolebant: nec audebant tamen omnino indignos dicere honore diuino: maxime ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inueterata superstitione per tot sacra & templa seruiri.

Quid Hermes Trimegistus de idololatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Ægyptias auferendas. Cap. XXIII

NAm diuersa de illis Hermes Ægyptius, quem Trimegistum uocant, scripsit & sensit. Apuleius quidem deos illos negat, sed quum dicit ita inter homines deosqꝫ quadam medietate uersari, ut hominibus apud ipsos deos necessarij uideantur, cultũ eorum à supernorum deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos dicit esse à summo deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit sicut à me positum est, putat dici de simulachris: quia opera sunt manuum hominum. At ille uisibilia & contrectabilia simulachra uelut corpora deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus inuitatos, qui ualeãt aliquid, siue ad nocendum, siue ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores, & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus inuisibiles per artem quandam uisibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata, & subdita simulachra: hoc esse dicit deos facere, eamqꝫ magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem. Huius Ægyptij uerba sicut in nostram linguam interpretata sunt ponamus. Et quoniam de cognatione, inquit, & consortio hominũ deorumqꝫ nobis indicitur sermo, potestatẽ hominis, ô Asclepi, uimqꝫ cognosce. Dominus, inquit,

quit,& pater,uel quod est summum,deus,ut effector est deorum cœlestium,ita homo est C factor deorum,qui in templis sunt humana proximitate contenti.Et paulopost,Ita humanitas,inquit,semper memor naturæ & originis suæ,in illa diuinitatis imitatione perseuerat: ut sicuti pater ac dominus,ut sui similes essent,deos fecit æternos,ita humanitas deos suos ex sui uultus similitudine figuraret.Hic cum Asclepius,ad quem maxime loquebatur,ei respondisset atque dixisset,Statuas dicis,ó Trimegiste? Tum uero ille,Statuas,inquit,ó Asclepi uides ne,quatenus tuipse diffidas,statuas animatas,sensu & spiritu plenas,tantaq́ facientes & talia:statuas futurorum præscias,ea quæ forte uates omnis ignoret in multis & uarijs rebus prædicentes,imbecillitates hominibus facientes,easq́ curantes,tristitiam lætitiamq́ pro meritis.An ignoras,ó Asclepi quod Ægyptus imago sit cœli:aut,quod est uerius,translatio aut descensio omnium quæ gubernãtur atq; exercentur in cœlo? ac si dicendum est uerius,terra nostra mundi totius est templum . Et tamen quoniam præscire cuncta prudentem decet,illud nos ignorare fas non est.Futurum enim tempus est cum appareat Ægyptios incassum pia mẽte diuinitati sedulam religionem seruasse,& omnis eorum sancta ueneratio in irritum casura frustrabitur.Deinde multis uerbis Hermes hunc locum exequitur,in quo uidetur hoc tempus prædicere,quo Christiana religio,quãto est ueracior atque sanctior,tanto uehementius & liberius cuncta fallacia figmenta subuertit,ut gratia uerissimi saluatoris liberet hominem ab his dijs,quos facit homo:& ei deo subdat,à quo factus est homo.Sed cum Hermes ista prædicit,uelut amicus eisdem ludificationibus dæmonum loquitur,nec Christianum nomen euidenter exprimit,sed tanquam ea tollerentur atq; delerentur,quorum obseruatione cœlestis similitudo custodiretur in Ægypto,ita hæc futura deplorãs,luctuosa quodammodo prædicatione testatur.Erat enim de his,de quibus dicit apostolus,quod cognoscentes deum,non sicut deum glorificauerunt,aut gratias egerunt,sed euanuerunt in cogitationibus suis,& obscuratum est insipiens cor eorum:dicentes enim se esse sapientes,stulti facti sunt. Et immutauerunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & cætera,quæ commemorare longum est. D
Multa quippe talia dicit de uno uero deo fabricatore mundi,qualia ueritas habet.Et nescio,quomodo illa obscuratione cordis ad ista delabitur,ut dijs quos confitetur ab hominibus fieri,semper uelit homines subdi,& hæc futuro tẽpore plangat auferri.quasi quicquam sit infelicius homine,cui sua figmenta dominantur,cum sit facilius,fieri deos colendo quos fecit,ne ipse sit homo,q̃ ut per eius cultum dij esse possint,quos fecit homo.Citius enim fit, ut homo in honore positus,pecoribus non intelligens comparetur,quàm ut operi dei ad eius imaginem facto,id est,ipsi homini,opus hominis præferatur.Quapropter merito homo deficit ab illo,qui eum fecit,quũ sibi præficit ipse,quod fecit. Hæc uana,deceptoria,perniciosa,sacrilega,Hermes Ægyptius,quia tempus quo auferrentur uenturum sciebat,dolebat:sed tam impudenter dolebat,quàm imprudẽter sciebat.Non enim hoc ei reuelauerat spiritus sanctus,sicut prophetis sanctis,qui hæc præuidentes cum exultatione dicebant,Si faciet homo deos:& ecce ipsi non sunt dij.Et in alio loco,Erit in illo die,dicit dominus.Exterminabo nomina simulachrorum à terra,& non erit eorum memoria. Proprie uero de Ægypto quod ad hanc rem attinet,ita sanctus Esaias prophetat,Et mouebuntur manufacta Ægypti à facie eius,& cor eorum uincietur in eis,& cætera huiusmodi.Ex quo genere & illi erant,qui uenturum quod sciebant,uenisse gaudebant:qualis Simeon,qualis Anna, qui mox natum Iesum:qualis Helisabeth,quæ etiam conceptum in spiritu agnouit:qualis Petrus,reuelante patre dicens,Tu es Christus filius dei uiui.Huic autem Ægyptio illi spiritus indicauerant futura tempora perditionis suæ,qui etiam præsenti in carne trementes domino,dixerunt,Quid uenisti ante tempus perdere nos? Siue quia subitum illis fuit,quod futurum quidem,sed tardius opinabantur:siue quia perditionem suam hanc dicebant,qua fiebat,ut cogniti spernerẽtur.Et hoc erat ante tempus,id est,ante tempus iudicij,quo æterna damnatione puniendi sunt cum omnibus etiam hominibus,qui eorum societate detinentur:

A nentur: sicut religio loquitur, quæ nec fallit, nec fallitur, non sicuti iste quasi omni uento doctrinæ hinc atque inde perflatus, & falsis uera permiscens, dolet quasi perituram religionem, quem postea confitetur, errorem.

Quomodo Hermes patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum. Cap. XXIIII

POst multa enim ad hoc ipsum redit, ut iterum dicat de dijs, quos homines fecerunt, ita loquens, Sed iam de talibus sint satis dicta talia. Iterum inquit ad hominē rationemque redeamus, ex quo diuino dono homo animal dictum est rationale. Minus enim miranda, etsi miranda sunt, quæ de homine dicta sunt. omnium enim mirabilium uicit admirationem, quod homo diuinam potuit inuenire naturam, eamque efficere. Quoniam ergo proaui nostri multum errabant circa deorum rationem increduli, & non animaduertentes ad cultum religionemque diuinam, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Cui inuentæ adiunxerunt uirtutem de mundi natura conuenientem, eamque miscentes, quoniam animas facere non potuerunt, euocantes animas dæmonum, uel angelorum eas indiderūt imaginibus sanctis diuinisque mysterijs, per quas idola & benefaciendi & male, uires habere potuissent. Nescio utrum sic confiterentur ipsi dæmones adiurati, quomodo iste confessus est. Quoniam, inquit, proaui nostri multum errabāt circa deorum rationem increduli, & non animaduertentes ad cultum religionemque diuinā, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Nunquid saltem mediocriter eos dixit errasse, ut hanc artem inuenirent faciendi deos: aut contentus fuit dicere, errabant, nisi adderet & diceret, multum errabant? Iste ergo multus error & incredulitas non animaduertentium ad cultum religionēque diuinam, inuenit artem qua efficeret deos. Et tamen quod multus error & incredulitas & à cultu ac religione diuina auersio animi inuenit, ut homo arte faceret deos: hoc dolet uir sapiens tanquam religionem diuinam uenturo certo tempore auferri. Vide si non & ui diuina maiorum suorum errorem

B præteritum prodere, & etiam ui diabolica pœnam dæmonum futurā dolere compellitur. Si enim proaui eorum multum errando circa deorum rationem incredulitate & auersione animi à cultu ac religione diuina inuenerunt artem, qua deos efficerent: quid mirum si hæc ars detestanda, quicquid fecit auersa à religione diuina, auferetur à religione diuina, cum ueritas emendet errorem, fides redarguat incredulitatem, conuersio corrigat auersionem? Si enim tacitis causis dixisset proauos suos inuenisse artem, qua deos facerēt: nostrū fuit utique si quid rectum piumque saperemus, attendere & uidere nequaquam illos ad hāc artem peruenturos fuisse, qua homo deos facit, si à ueritate non aberrarent: si ea quæ deo digna sunt, crederent: si animum aduerterent ad cultum religionemque diuinam. Et tamen si causas artis huius nos diceremus multum errorem hominum, & incredulitatem, & animi errantis atque infidelis à diuina religione auersionem, utcunque ferenda esset impudentia resistentium ueritati. Cum uero idem ipse qui potestatem huius artis super omnia cætera miratur in homine, qua *illos deos facere concessum est, & dolet uenturum esse tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus instituta, etiam legibus iubeantur auferri: confitetur tamen atque exprimit causas, quare ad ista peruentum sit, dicens proauos suos multo errore & incredulitate, & animum non aduertendo ad cultum religionemque diuinam inuenisse hāc artem qua facerent deos, Nos quid oportet dicere, uel potius quid agere, nisi quantas possumus gratias domino deo nostro, q hæc contrarijs causis, quam instituta sunt, abstulit? Nam quod instituit multitudo erroris, abstulit uia ueritatis: quod instituit incredulitas, abstulit fides: quod instituit à cultu diuinæ religionis auersio, abstulit ad unū uerum deum sanctūque conuersio. Nec in sola Ægypto, quam solam in isto plangit dæmonū spiritus, sed in omni terra qua cantatur domino canticum nouum: sicut uere sacræ & uere propheticæ literæ prænunciauerunt, ubi scriptum est, Cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra. Titulus quippe psalmi huius est, quando domus ædificabatur post captiuitatē. ædificatur enim domus domini ciuitas dei, quæ est sancta ecclesia in omni terra, post eam captiuitatem,

al. illi

uitatem,qua illos homines de quibus credentibus in deum tanquã lapidibus uiuis domus C ædificatur captos dæmonia possidebãt. Neq; enim quia homo deos faciebat,ideo non ab eis possidebatur ipse qui fecerat,quando in eorum societatem colẽdo traducebatur. Societatem dico,non idolorum stolidorum,sed uersutorum dæmoniorum. Nam quid sunt idola,nisi quod eadem scriptura dicit,Oculos habent & non uident:& quicquid tale de materijs licet affabre effigiatis,tamen uita sensuq; carentibus,dicendum fuit? Sed immundi spiritus eisdem simulachris arte illa nefaria colligati,cultorum suorum animas,in suam societatem redigendo,miserabiliter captiuauerant. Vnde dicit apostolus,Scimus,quia nihil est idolum: sed quæ sacrificant gentes,dæmonibus immolant,& non deo,nolo uos socios fieri dæmoniorum. Post hanc ergo captiuitatẽ,qua homines à malignis dæmonibus tenebantur,dei domus ædificabatur in omni terra: unde titulũ ille psalmus accepit,ubi dicitur, Cantate domino canticum nouum,cantate domino omnis terra. Cantate domino & benedicite nomini eius,bene nũciate diem ex die salutare eius. Annũciate in gentibus gloriam eius, in omnibus populis mirabilia eius. Quoniam magnus dominus & laudabilis nimis,terribilis est super omnes deos. Quoniam omnes dij gentium dæmonia,dominus autem cœlos fecit. Qui ergo doluit uẽturum fuisse tempus,quo auferretur cultus idolorum,& in eos qui colerent dominatio dæmoniorum,malo spiritu instigatus semper uolebat istam captiuitatem manere,qua transacta,psalmus canit,ædificari domum in omni terra. Prænũciabat illa Hermes dolendo,prænũciabat hæc propheta gaudendo. Et quia spiritus uictor est,qui hæc per sanctos prophetas canebat: etiam Hermes ipse ea quæ nolebat,& dolebat auferri: non à prudentibus,& fidelibus,& religiosis,sed ab errãtibus & incredulis,& à cultu diuinæ religionis auersis,esse instituta,miris modis coactus est confiteri. Qui quamuis eos appellet deos,tamen cum dicit à talibus hominibus factos,quales esse utiq; non debemus,uelit, nolit,ostendit colẽdos non esse ab eis,qui tales non sunt,quales fuerũt,à quibus facti sunt: hoc est,à prudentibus,fidelibus,religiosisq;: simul etiam demonstrans,ipsos homines,qui D eos fecerunt sibimet importasse,ut eos haberent deos,qui dij non erant. Verum est quippe illud propheticũ, Si facit homo deos,& ecce ipsi non sunt dij. Deos ergo tales,talium deos arte factos à talibus,cum appellasset Hermes,id est,idolis dæmones,per artẽ nescio quam, cupiditatum suarum uinculis illigatos: cum appellaret factos ab hominibus deos,non tamen eis dedit,quod Platonicus Apuleius. unde satis iam diximus: & quàm sit inconueniens,absurdumq; monstrauimus,ut ipsi essent interpretes & intercessores inter deos quos fecit deus,& homines quos idem ipse fecit deus: hinc afferẽtes uota,inde munera referentes. Nimis enim stultum est credere deos,quos fecerunt homines,plus ualere apud deos quos fecit deus,quàm ualẽt ipsi homines,quos idem ipse fecit deus. Dæmon quippe simulachro arte impia colligatus ab homine,factus est deus,sed tali homini,non omni homini. Qualis est ergo iste deus,quem non faceret homo, nisi errans & incredulus,& auersus à uero deo? Porrò si dæmones qui coluntur in templis,per artem nescio quam imaginibus inditi: hoc est,uisibilibus simulachris,ab eis hominibus,qui hac arte fecerunt deos,cum aberrarent,auersiq; essent à cultu & religione diuina: non sunt internuncij,nec interpretes inter homines & deos: & propter suos pessimos ac turpissimos mores,ipsi etiam homines quamuis errantes,& increduli,& auersi à cultu ac religione diuina,tamen eis sine dubio meliores sunt,quos deos ipsi arte fecerũt: restat,ut quod possunt,tanquã dæmones possint,uel quasi beneficia præstando magis nocentes,quia magis decipientes,uel aperte malefaciẽdo. Nec tamen quodlibet horum,nisi quando,& quantum permittuntur alta & secreta dei prouidentia: non autem tanquam medij inter homines & deos,per amicitiam deorum multum apud homines ualeant. Hi enim dijs bonis,quos sanctos angelos nos uocamus,rationalesq; creaturas sanctæ cœlestis habitationis,siue sedes,siue dominationes,siue principatus, siue potestates amici esse omnino non possunt,à quibus tam longe absunt animi affectione,quàm longe absunt à uirtutibus uitia,& à bonitate malicia.

De his

A De his quæ sanctis angelis & hominibus possunt esse communia. Cap.XXV

NVllo modo igitur quasi per dæmonum medietatem, ambiendum est ad beneuolentiam, seu beneficētiam deorum, uel potius bonorum angelorum: sed per bonæ uoluntatis similitudinem, qua cum illis sumus, & cum illis uiuimus, & cum illis deum quem colunt, colimus: etsi eos carnalibus oculis uidere non possumus: in quantum autem dissimilitudine uoluntatis, & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantum ab eis longe sumus uitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, sed si per immūdiciam cordis terrena sapimus, non eis iungimur. Cum uero sanamur, ut quales ipsi sunt, simus: fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, à quo & ipsi facti sunt etiam ipsis fauentibus credimus.

Quod omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta. Ca.XXVI

SAne aduertendum est, quomodo iste Ægyptius cum doleret tempus esse uenturū, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multum errantibus & incredulis, & à cultu diuinæ religionis auersis esse instituta, ait inter cætera, Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atq; tēplorum, sepulchrorū erit mortuorūq; plenissima. Quasi uero si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi q̄ in terra. Et utiq; quanto plus uolueretur temporis & dierū, tanto maior esset numerus sepulchrorū, propter maiorem numerū mortuorū. Sed hoc uidetur dolere, quod memoriæ martyrū nostrorum templis eorū delubrisq; succederent: ut uidelicet qui hæc legunt animo à nobis auerso atq; peruerso putēt à paganis deos cultos fuisse in templis, à nobis autem coli mortuos in sepulchris. Tanta enim homines impij cæcitate in montes quodāmodo offendunt, resq; oculos suos ferientes nolunt uidere, ut non attendāt in omnibus literis paganorū, aut non inueniri, aut uix inueniri deos qui non homines fuerint, omnibus tamen honores studeāt exhibere diuinos, quasi nihil unquā humanitatis habuerint. Omitto quod Varro dicit, omnes ab

B his mortuos existimari inanes deos, & probat per ea sacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis, ubi & ludos cōmemorat funebres, tanq; hoc sit maximū diuinitatis indiciū, quod non soleant ludi nisi numinibus celebrari. Hermes ipse de quo nunc agitur, in ipso eodem libro ubi quasi futura prænūciando deplorās ait, Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum, sepulchrorū erit mortuorumq; plenissima, deos Ægypti homines mortuos esse testatur, Cum enim dixisset proauos suos multum errantes circa deorum rationem incredulos, & non animaduertētes ad cultum religionēq; diuinam, inuenisse artem qua efficerēt deos: cui inuentæ, inquit, adiunxerūt uirtutem de mundi natura conueniētem, eamq; miscentes, quoniā animas facere non poterant, euocātes animas dæmonū uel angelos, eas indiderūt imaginibus sanctis diuinisq; mysterijs, per quas idola & benefaciēdi & male uires habere potuissent. Deinde sequitur tanq; hoc exemplis probaturus & dicit, Auus enim tuus, ô Asclepi, medicinæ primus inuentor: cui templū consecratū est in mōte Libyæ circa litus Crocodilorū, in quo eius iacet mūdanus homo, id est corpus: reliquus enim uel potius totus, si est homo totus in sensu uitæ, melior remeauit in cœlum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præstās infirmis numine nunc suo, quæ ante solebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuū coli pro deo in eo loco ubi habebat sepulchrū: falsus ac fallens, dicēdo quod remeauit in cœlum, omnia etiā nunc hominibus adiumēta præstās infirmis. Adiūgens deinde aliud, Hermes, inquit, cuius auitū mihi nomē est, nónne in cognominis sui patria consistens, omnes mortales undiq; ueniētes adiuuat atq; cōseruat? Hic enim Hermes maior, id est Mercurius, quē dicit auū suū fuisse, in Hermopoli, hoc est in sui nominis ciuitate phibet esse sepult⁹. Ecce duos deos dicit homines fuisse, Æsculapiū & Mercuriū. Sed de Æsculapio & Græci & Latini hoc idē sentiūt. Mercuriū aūt multi non putāt fuisse mortalē, quē tñ iste auū suū fuisse testatur. Aut eñ alius est ille, alius iste, q̄uis eodē nomine nūcupētur. Non multū pugno, alius ille sit, alius iste: uerū iste sicut Æsculapius ex homine deus: secūdū testimoniū tāti apud suos uiri hui⁹ Trismegisti nepotis sui. Adhuc addit, & dicit, Isin uero uxo

rem Osiris quàm multa bona præstare propiciam, quãtis scimus obesse iratam. Deinde ut C ostenderet ex hoc genere esse deos, quos illa arte homines faciũt: unde dat intelligi dæmones se opinari ex hominum mortuorum animis extitisse, quos per artem quam inuenerũt homines multũ errantes, increduli & religiosi, ait inditos simulachris: quia hi qui tales deos faciebant, animas non utiq; facere poterant: cum de Iside dixisset, quod commemoraui, quantis obesse scimus iratam, sequutus adiunxit, Terrenis enim dijs atq; mundanis facile est irasci: utpote qui sunt hominibus ex utraq; natura facti atq; compositi. Ex utraq; natura dicit, ex anima & corpore: ut pro anima sit dæmon, pro corpore simulachrũ. Vnde contingit, inquit, ab Ægyptijs hæc sancta animalia nuncupari colíq; per singulas ciuitates eorum animas, qui eas consecrauere uiuentes, ita ut eorum legibus incolãtur, & eorum nominibus nuncupentur. Vbi est illa uelut querela luctuosa, quod terra Ægypti sanctissima sedes delubrorum atq; templorum, sepulchrorũ futura esset mortuorũq; plenissima? Nempe spiritus fallax, cuius instinctu Hermes ista dicebat, per eum ipsum coactus est confiteri iam tunc illam terram sepulchrorum & mortuorum, quos pro dijs colebant, fuisse plenissimam. Sed dolor dæmonũ per eum loquebatur, qui suas futuras pœnas apud sanctorum martyrum memorias imminere mœrebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur, & de possessis corporibus hominum eijciuntur.

De modo honoris, quem Christiani martyribus impendunt. Cap. XXVII

NEc tamen nos eisdem martyribus templa, sacerdotia, sacra, & sacrificia constituimus: quoniam non ipsi, sed deus eorũ nobis est deus. Honoramus sanè memorias eorum tanq; sanctorum hominum dei, qui usq; ad mortem suorum corporum pro ueritate certarunt, ut innotesceret uera religio, falsis religionibus uictis atq; conuictis, quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audiuit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus martyris ad dei honorem cultumq; constructum, dicere in precibus, Offero tibi sacrificiũ Petre, uel Paule, uel Cypriane, cum apud D eorum memorias offeratur deo, qui eos & homines & martyres fecit, & sanctis suis angelis cœlesti honore sociauit: ut ea celebritate, & deo uero de illorum uictorijs gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarũ atq; palmarum eodem inuocato in auxilium ex eorum memoriæ renouatione adhortemur? Quæcunq; igitur adhibentur religiosorũ obsequia in martyrum locis, adornamenta sunt memoriarũ, non sacra sunt uel sacrificia mortuorum tanquam deorum. Quicunq; etiam epulas suas eò deferunt, quod quidem à Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo: tamen quicunque id faciunt, quas cum apposuerint, orant, & auferunt, ut uescantur: uel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari ibi eas uolunt per merita martyrũ in nomine domini martyrum. Non autem ista esse sacrificia martyrum nouit, qui nouit unum, quod deo illic offertur sacrificium Christianorum. Nos itaq; martyres nostros nec diuinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos, nec sacrificia illis offerimus, nec eorum probra in eorum sacra conuertimus. Nam de Iside uxore Osiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cum sacrificaret, inuenit hordei segetẽ, atq; inde spicas marito regi & eius cõsiliario Mercurio demonstrauit: unde eandẽ & Cererẽ uolunt, quæ & quanta mala non à poetis, sed mysticis eorũ literis memoriæ mandata sint: sicut Leone sacerdote ꝓdente ad Olympiadẽ matrem scribit Alexãder: legant qui uolunt, uel possunt, & recolãt qui legerunt, & uideant quibus hominibus mortuis, uel de quibus eorũ factis tanq; dijs sacra fuerint instituta. Absit ut eos, q̃uis deos habeat, sanctis martyribus nostris, quos tamen deos non habemus, ulla ex parte audeant cõparare. Sic enim nõ cõstituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia martyribus nostris, quia incõgruum & indebitũ illicitumq; est, atq; uni deo tantũmodo debitũ: ut nec criminibus suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, ubi uel flagitia isti celebrant deorũ suorum, si cum homines essent talia commiserunt, uel conficta delectamenta dæmonum noxiorum,

A xiorum,si homines non fuerunt. Ex isto genere dæmonum Socrates non haberet deum,si haberet deum: sed fortasse homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importauerunt talem deum, qui eadem arte excellere uoluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colendos propter uitam beatam, quæ post mortem futura est, nullus uel mediocriter prudens ambigit. Sed fortasse dicturi sunt deos quidem esse omnes bonos: dæmones autem alios bonos, alios malos: & eos per quos ad uitam in æternum beatã perueniamus colendos esse censebunt, quos bonos opinantur, quod quale sit iam in uolumine sequenti uidendum est.

LIBRI OCTAVI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER IX.

Ad quem articulum disputatio præmissa peruenerit, & quid discutiendum sit de residua quæstione. Caput I

T BONOS & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam uero de dijs meliora sentientes, tantum eis honoris laudisq; tribuerunt, ut nullum deorum malum credere auderent. Sed illi qui deos quosdam bonos, quosdam malos esse dixerunt, dæmones quoq; appellauerunt nomine deorum: quanquam & deos, sed rarius, nomine dæmonũ, ita ut ipsum Iouem quem uolunt esse regem ac principem cæterorum, ab Homero fateantur dæmonem nũcupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos
B esse asserunt, & longe præstãtiores eis hominibus, qui boni perhibentur, merito mouentur dæmonum factis, quæ negare non possunt: eaq; nullo modo à dijs, quos omnes bonos uolunt, committi posse existimantes, differentiam inter deos & dæmones adhibere cogũtur: ut quicquid eis merito displicet in operibus uel affectibus prauis, quibus uim suam manifestant occulti spiritus, id credant esse dæmonum non deorum. Sed quia eosdem dæmones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tãquam nullus deus homini misceatur, ut hinc perferant desiderata, inde referant impetrata, atque hoc Platonici præcipui philosophorum ac nobilissimi sentiunt, cum quibus uelut cum excellentioribus placuit istam examinare quæstionem, utrum cultus plurimorũ deorum prosit ad consequendam uitam beatam, quæ post mortem futura est: libro superiore quæsiuimus, quo pacto ipsi dæmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudẽtes homines auersantur & damnant, id est, sacrilegia flagitiosa, facinorosa non de quolibet homine, sed de ipsis dijs figmenta poetarum, & magicarum artium sceleratam puniendamq; uiolentiam, possint quasi propinquiores & amiciores dijs bonis conciliare homines bonos: & hoc nulla ratione posse compertum est. Proinde hic liber, sicut in illius fine promisimus, disputationem continere debebit de differẽtia, si quam uolunt esse: non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt, nec differentia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longe lateq; seiungunt, istos inter deos & homines collocant, sed de differentia ipsorũ dæmonum, quod ad præsentem pertinet quæstionem.

An inter dæmones, quibus dij superiores sunt, sit aliqua pars bonorũ, quorum præsidio ad ueram beatitudinem possit humana anima peruenire. Cap. II

APud plerosque enim usitatum est dici, alios bonos, alios malos dæmones, quæ siue sit etiam Platonicorum philosophorum, siue quorumlibet sententia, nequaquam eius est negligenda discussio: ne quisquam uelut dæmones bonos sequendos sibi esse arbitretur: per quos tanquam medios, dijs quos omnes bonos credit dum conciliari affectat, &

studet

ſtudet ut quaſi cum eis poſſit eſſe poſt mortem: irretitus malignorũ ſpirituum deceptusq́ꝫ fallacia, longe aberret à uero deo, cum quo ſolo, & in quo ſolo, & de quo ſolo anima humana, id eſt rationalis & intellectualis beata eſt. C

Quæ dæmonibus Apuleius aſcribat, quibus cum rationẽ non ſubtrahat nihil uirtutis aſsignat. Cap. III

QVæ igitur eſt differentia dæmonum bonorum & malorum, quandoquidem Platonicus Apuleius de his uniuerſaliter diſſerens, & tam multa loquens de aereis eorum corporibus, de uirtutibus tacuit animorum, quibus eſſent præditi, ſi boni eſſent. Tacuit ergo beatitudinis cauſam, indicium uero miſeriæ tacere non potuit: cõfitens eorum mentem, qua rationales eſſe perhibuit, non ſaltem imbutam munitamq́ꝫ uirtute, paſsionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, ſed ipſam quoque, ſicut ſtultarum mentium mos eſt, procelloſis quodammodo perturbationibus agitari. Verba nanq́ꝫ eius de hac re iſta ſunt: Ex hoc fermè dæmonum numero, inquit, poetæ ſolent haud quaquam procul à ueritate, oſores & amatores quorũdam hominum deos fingere: hos proſperari & euehere, illos contra aduerſari & affligere. Igitur & miſereri, & indignari, & angi, & lætari, omnemq́ꝫ humani animi faciem pati: ac ſimili motu cordis & ſalo mentis, per omnes cogitationum æſtus fluctuare, quæ omnes turbelæ tempeſtatesq́ꝫ procul à deorum cœleſtium trãquillitate exulant. Num eſt in his uerbis ulla dubitatio, quod non animorum aliquas inferiores partes, ſed ipſas dæmonum mentes, quibus rationalia ſunt animalia uelut procelloſum ſalum dixit paſsionum tempeſtate turbari: ut ne hominibus quidem ſapientibus comparandi ſint, qui huiuſmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non eſt immunis infirmitas, etiam cum eas huius uitæ conditione patiuntur, mente imperturbata reſiſtunt: non eis cedentes ad aliquid approbandum uel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere ſapientiæ & lege iuſtitiæ: ſed ſtultis mortalibus, & iniuſtis, non corporibus, ſed moribus ſimiles: ut non dicam deteriores, eo quod uetuſtiores, & debita pœna inſanabiles, ipſius quoq́ꝫ mentis, ut iſte appellauit, ſalo fluctuant: nec in ueritate atq́ꝫ uirtute, qua turbulentis & prauis affectionibus repugnatur, ex ulla animi parte conſiſtunt. D

De perturbationibus, quæ animo accidunt, quæ ſit Peripateticorum Stoicorumq́ꝫ ſententia. Cap. IIII

DVæ ſunt ſententiæ philoſophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, noſtri autem quidam, ſicut Cicero perturbatiões, quidam affectiones uel affectus, quidam uero ſicut iſte de Græco expreſsius paſsiones uocant. Has ergo perturbationes, ſiue affectiones, ſiue paſsiones quidam philoſophi dicunt etiam in ſapientem cadere, ſed moderatas rationiq́ꝫ ſubiectas, ut eis leges quodammodo quibus ad neceſſarium redigantur modum dominatio mentis imponat. Hoc qui ſentiũt, Platonici ſunt ſiue Ariſtotelici, cum Ariſtoteles diſcipulus Platonis fuerit, qui ſectam Peripateticam condidit. Aliis autem, ſicut Stoicis cadere ullas omnino huiuſcemodi paſsiones in ſapientem non placet. Hos autem, id eſt, Stoicos, Cicero in libris de finibus bonorum & malorum, uerbis magis quàm rebus aduerſus Platonicos ſeu Peripateticos certare conuincit: quandoquidem Stoici nolunt bona appellare, ſed commoda corporis & externa: eo quod nullum bonum uolunt eſſe hominis præter uirtutem, tanquam artem bene uiuendi, quæ non niſi in animo eſt. Hæc autem iſti ſimpliciter & ex communi conſuetudine loquendi appellant bona: ſed in comparatione uirtutis, qua recte uiuitur, parua & exigua: Ex quo fit, ut ab utriſque quomodolibet uocentur, ſeu bona, ſeu commoda, pari tamen æſtimatione penſentur: nec in hac quæſtione Stoici delectẽtur niſi nouitate uerborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, ubi quæritur, utrum accidant ſapienti paſsiones animi, an ab eis ſit prorſus alienus, de uerbis eos potius quàm de rebus facere controuerſiam. Nam & ipſos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos ſentire exiſtimo, quantum ad uim rerum attinet, non ad uocabulorũ ſonum. Vt enim alia omittã, quibus id oſtendam, ne longum faciam, aliquid unum quod ſit euidẽtiſsimum dicam.

A dicam. In libris quibus titulus est, Noctium Atticarum, scribit A. Gellius, uir elegantissimi eloquij, & multæ ac facundæ scientiæ, se nauigasse aliquando cum quodam philosopho nobili Stoico. Is philosophus, sicut latius & uberius, quod ego breuiter attingam, narrat A. Gellius, cum illud nauigium horribili cœlo & mari periculosissime iactaretur, ui timoris expalluit philosophus. Id animaduersum est ab eis, qui aderāt, quamuis in mortis uicinia curiosissime attentis, utrum ne philosophus in animo turbaretur. Deinde tempestate transacta, mox ut securitas præbuit colloquendi, uel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos nauis illa portabat diues luxuriosus, Asiaticus, philosophum compellabat, illudens quod extimuisset atque palluisset, cum ipse mansisset intrepidus in eo quod impendebat exitio. At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui quum in re simili eadem uerba ab homine simili audisset: respondit illum pro anima nequissimi nebulonis merito non fuisse sollicitum, se autem pro Aristippi anima timere debuisse. Hac illo diuite responsione depulso, postea quæsiuit A. Gellius à philosopho, non exagitandi animo, sed discendi, quæ nam illa ratio esset pauoris sui. Qui ut doceret hominem sciendi studio nauiter accensum, protulit statim de sarcinula sua Stoici Epicteti librum, in quo ea scripta essent, quæ congruerent decretis Zenonis & Chrysippi, quos fuisse Stoicorum principes nouimus. In eo libro se legisse dicit A. Gellius hoc Stoicis placuisse, quod animi uisa, quas appellant phantasias, nec in potestate est utrum, & quando incidant animo, quum ueniant ex terribilibus & formidabilibus rebus, necesse esse etiam sapientis animum moueant: ita ut paulisper uel pauescat metu, uel tristitia contrahatur, tanquam his passionibus præuenientibus mentis & rationis officium: nec ideo tamen in mente fieri opinionem mali, nec approbari ista, eisq; consentiri. Hoc enim esse uolunt in potestate, idq; interesse censent inter animum sapientis & stulti: quod stulti animus eisdem passionibus cedit, atq; accommodat mentis assensum: sapientis autem quamuis eas necessitate patiatur, retinet tamen de his quæ appetere uel fugere rationabiliter debet, ueram & stabilem inconcussa mente sententiam. Hæc, ut potui, non quidem commodius A. Gellio, sed certe breuius, &, ut puto, planius exposui, quæ ille se in Epicteti libro legisse commemorat, eum ex decretis Stoicorum dixisse atque sensisse. Quæ si ita sunt, aut nihil, aut penè nihil distat inter Stoicorum aliorumq; philosophorum opinionem de passionibus & perturbationibus animorum. Vtriq; enim mentē rationemq; sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientē non cadere Stoici: quia nequaquam eius sapientiam, qua utiq; sapiens est, ullo errore obnubilant, aut labe subuertunt. Accidunt autem animo sapientis, salua serenitate sapientiæ, propter illa quæ commoda uel incommoda appellant, quamuis ea dicere nolint bona uel mala. Nam profecto si nihilipenderet eas res ille philosophus, quas amissurum se naufragio sentiebat, sicuti est uita ista salusq; corporis: non ita illud periculum perhorresceret, ut palloris etiam testimonio proderetur. Verumtamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente sententiam, uitam illam salutemq; corporis, quorum amissionem minabatur tempestatum immanitas, non esse bona quæ illos quibus inessent facerent bonos, sicut facit iustitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda esse, sed commoda: uerborum certamini, non rerum examini deputādum est. Quid enim interest, utrum aptius bona uocentur, an commoda: dum tamen ne his priuetur, non minus Stoicus, quàm Peripateticus pauescat & palleat: ea non æqualiter appellando, sed æqualiter æstimando? Ambo sanè si bonorum istorum seu commodorum periculis ad flagitium uel facinus urgeātur, ut aliter ea retinere non possint: malle se dicunt hæc amittere, quibus natura corporis salua & incolumis habetur, quàm illa cōmittere, quibus iustitia uiolatur. Ita mens, ubi fixa est ista sententia, nullas perturbationes, etiam si accidunt inferioribus animi partibus, in se contra rationem præualere permittit: quinimò eis ipsa dominatur, eisq; non consentiendo, sed potius resistendo regnum uirtutis exercet, Talem describit etiam Vergilius Æneam, ubi ait,

Mens immota manet, lachrymæ uoluuntur inanes.

Quod

Quod passiones quæ Christianos animos afficiũt, non in uitium trahant, sed uirtutem exerceant. Cap. V C

NOn est nunc necesse copiose ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat scriptura diuina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subijcit regendam & iuuandam, mentisq; passiones ita moderandas, atq; frenandas, ut in usum iustitiæ conuertantur. Deniq; in disciplina nostra, non tantum quæritur, utrum pius animus irascatur, sed quare irascatur: nec utrum sit tristis, sed unde sit tristis: nec utrum timeat, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, ut corrigatur: contristari pro afflicto, ut liberetur: timere periclitanti, ne pereat: nescio utrum quisquam sana cõsideratione reprehendat. Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpare. Sed quãto honestius ille Stoicus misericordia perturbaretur hominis liberãdi, quàm timore naufragij. Longe melius & humanius, & piorum sensibus accõmodatius Cicero in Cæsaris laude loquutus est, ubi ait: Nulla de uirtutibus tuis, nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Quid est autem misericordia, nisi alienæ miseriæ, quædam in nostro corde compassio, qua utiq; si possimus, subuenire compellimur? Seruit autem motus iste rationi, quũdo ita præbetur misericordia, ut iustitia conseruetur, siue cum indigenti tribuitur, siue quum ignoscitur pœnitenti. Hanc Cicero loquutor egregius non dubitauit appellare uirtutem, quam Stoicos inter uitia numerare non pudet: qui tamen, ut docuit liber Epicteti nobilissimi Stoici, ex decretis Zenonis & Chrysippi, qui huius sectæ primas habuerunt, huiuscemodi passiones in animum sapientis admittunt, quem uitijs omnibus liberum esse uolunt. Vnde fit consequens, ut hæc ipsa non putent uitia, quando sapienti sic accidunt, ut contra uirtutem mentis, rationemq; nihil possint, & una sit, eademq; sententia Peripateticorum, uel etiam Platonicorũ, & ipsorum Stoicorum. Sed, ut ait Tullius, uerbi cõtrouersia, iam diu torquet homines Græculos, contentionis cupidiores, quàm ueritatis. Sed adhuc merito quæri potest, utrum, quum ad uitæ præsentis pertineat infirmitatem, etiam in quibusq; bonis officijs huiuscemodi perpeti affectus, Sancti uero angeli, & sine ira puniant, quos accipiunt æterna dei lege puniẽdos, D & miseris sine miseriæ compassione subueniant, & periclitantibus eis quos diligunt sine timore opitulentur: & tamen istarum nomina passionum consuetudine loquutionis humanæ etiam in eos usurpentur, propter quandam operum similitudinẽ, non propter affectionum infirmitatem: sicut ipse deus secũdum scripturas irascitur, nec tamen ulla passione turbatur. Hoc enim uerbum, uindictæ usurpauit effectus, non illius turbulentus affectus.

Quibus passionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos asserit adiuuari. Cap. VI

QVa interim de sanctis angelis quæstione dilata, uideamus quemadmodum dicant Platonici medios dæmones inter deos & homines constitutos, istis passionum æstibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eisq; dominante, motus huiuscemodi non paterentur, non eos diceret Apuleius simili motu cordis & salo mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Ipsa igitur mens eorum, id est pars animi superior, qua rationales sunt, & in qua uirtus & sapientia, si ulla eis esset, passionibus turbulentis inferiorum animi partium regendis moderandisq; dominaretur, Ipsa inquam mens eorum, sicut iste Platonicus confitetur, salo perturbationum fluctuat. Subiecta est ergo mens dæmonum passionibus libidinum, formidinum, irarum, atque huiuscemodi cæteris. Quæ igitur pars in eis libera est, composq; sapientiæ, qua placeant dijs, & ad horum morum similitudinem hominibus consulant, quum eorum mens passionum uitijs subiugata & oppressa, quicquid rationis naturaliter habet ad fallendum & decipiendum, tanto acrius intendat, quanto eam magis possidet, nocendi cupiditas?

Quod Platonici figmentis poetarum infamatos deos asserant, de contrariorum studiorum certamine, quum hæ partes dæmonum, non deorum sint. Cap. VII

QVod si quisquam dicit, non ex omnium, sed ex malorum dæmonum numero esse, quos

A quos poëtæ quorundam hominum osores & amatores deos, non procul à ueritate fingũt. Hos enim dixit Apuleius, salo mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare. Quomodo istud intelligere poterimus, quando cum hoc diceret, non quorundam, id est, malorum, sed omnium dæmonum medietatem, propter aërea corpora inter deos & homines describebat? Hoc enim ait fingere poëtas, quod ex istorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt: & quibus uoluerint hominibus ex his amicos inimicosq́ distribuunt, fictis carminibus, impunita licentia, cum deos ab his dæmonũ moribus & cœlesti loco & beatitudinis opulentia remotos esse perhibeant. Hæc est ergo fictio poëtarum deos dicere, qui dij non sunt, eosq́ sub deorum nominibus inter se decertare propter homines, quos pro studio partium diligunt uel oderunt. Non procul autem à ueritate dicit hanc esse fictionem: quoniam deorum appellati uocabulis qui dij non sunt, tales tamen describuntur dæmones, quales sunt. Deniq́ hinc esse dicit Homericam illam Mineruam, quæ medijs cœtibus Graiûm, cohibẽdo Achilli interuenit. Quod ergo Minerua illa fuerit, poëticum uult esse figmentum, eo quod Mineruam deam putat, eamq́ inter deos, quos om̃es bonos beatosq́ credit in alta ætherea sede collocat, procul à cõuersatione mortaliũ. Quod autem aliquis dæmon fuerit Græcis fauens, Troianisq́ cõtrarius, sicut alius aduersus Græcos Troianorum, quem Veneris, seu Martis nomine idem poëta commemorat: quos deos iste talia non agentes in cœlestibus habitationibus ponit, & hi dæmones pro his quos amabant cõtra eos quos oderant inter se decertauerint: hoc nõ procul à ueritate poëtas dixisse confessus est. De his quippe ista dixerunt, quos hominibus simili motu cordis & salo mentis, per omnes cogationum æstus fluctuare testatur: ut possent amores & odia nõ pro iusticia, sed sicut populus similis eorũ in uenatoribus & aurigis, secundum suarum studia partium, pro alijs, aduersus alios exercere. Id enim uidetur philosophus curasse Platonicus: ne cum hæc à poëtis canerentur, non à dæmonibus medijs, sed ab ipsis dijs, quorum
B nomina poëtæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

De dijs cœlestibus & dæmonibus aëreis, hominibusq́ terrenis Apulej Platonici diffinitio. Cap. VIII

QVid illa ipsa diffinitio dæmonum? Parumńe intuenda est, ubi certe omnes determinando cõplexus est? Quod ait dæmones esse genere animalia, animo passiua, mente rationalia, corpore aërea, tẽpore æterna. In quibus quinq́ cõmemoratis, nihil dixit omnino, quod dæmones cum bonis saltem hominibus id uiderentur habere cõmune, quod non esset in malis. Nam ipsos homines cum aliquanto latius describendo complecteretur, suo loco de illis dicens tanq́ de infimis atq́ terrenis, quum prius dixisset de cœlestibus dijs: ut cõmendatis duabus partibus, ex summo & infimo ad ultimum tertio loco de medijs dæmonibus loqueretur. Igitur homines, inquit, ratione plaudentes, oratione pollentes immortalibus animis, moribundis mẽbris, leuibus & anxijs mentibus, brutis & obnoxijs corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, peruicaci audacia, pertinaci spe, casso labore, fortuna caduca, singillatim mortales, cuncti tamen in uniuerso genere perpetui, uicissim sufficienda prole mutabiles, uolucri tempore, tarda sapientia, cita morte, querula uita, terras incolunt. Cum hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, nunquid etiam illud tacuit, quod nouerat esse paucorum, ubi ait, tarda sapientia, cita morte? Quod si prætermisisset, nulla modo recte genus humanum descriptionis huius tam intenta diligentia terminasset. Cum uero deorum excellentiam cõmendaret, ipsam beatitudinem quò uolunt homines per sapiẽtiam peruenire, in eis affirmauit excellere. Proinde si aliquos dæmones bonos uellet intelligi, aliquid etiam in ipsorum descriptione poneret: unde uel cum dijs aliquam beatitudinis partem, uel cum hominibus qualemcunq́ sapientiam putarentur habere cõmunem. Nunc uero nullum bonum eorum cõmemorauit, quo boni discernentur à malis: q̃uis & eorum malitiæ liberius exprimendæ pepercit: non tam ne ipsos, quàm ne cultores eorum apud quos loquebatur, offenderet. Significauit tamen prudentibus, quid de

illis sentire deberent,quandoquidem deos,quos omnes bonos beatosq́ credi uoluit,ab eorum passionibus,atq;,ut ait ipse,turbelis omnino separauit,sola illos corporum æternitate coniungens:animo autem non dijs,sed hominibus similes dæmones apertissime inculcans:& hoc non sapientiæ bono,cuius & homines possunt esse participes,sed perturbatione passionũ,quæ stultis malisq́ dominatur:à sapientibus uero & bonis ita regitur,ut malint eam non habere,q̃ uincere. Nam si nõ corporum,sed animorum æternitatem cũ dijs habere dæmones uellet intelligi,non utiq; homines ab huius rei consortio separaret:quia & hominibus æternos esse animos,proculdubio sicut Platonicus sentit. Ideo cum hoc genus animantiũ describeret,immortalibus animis,moribũdis membris dixit esse homines. C

An amicitia cœlestium dorum per intercessionem dæmonum possit homini prouideri. Cap. IX

AC per hoc si propterea cõmunem cum dijs æternitatem non habent homines, quia corpore sunt mortales:propterea ergo dæmones habent,quia corpore sunt immortales:quales igitur mediatores sunt inter homines & deos,per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animante melius,id est,animum:hoc autem habent cum dijs melius,quod est in animante deterius, id est,corpus? Cum enim animans,id est animal ex anima constet & corpore, quorum duorum anima est utiq; corpore melior:& si uitiosa & infirma,melior certe corpore etiam sanissimo atq; firmissimo:quoniam eius natura excellentior,nec labe uitiorum postponitur corpori,sicut aurũ etiam sordidum argento seu plumbo licet purissimo carius æstimatur. Isti mediatores deorum & hominum,per quos interpositos diuinis humana iunguntur, cum dijs habent corpus æternum,uitiosum autẽ cum hominibus animũ,quasi religio qua uolunt dijs homines per dæmones iungi,in corpore sit,nõ in animo cõstituta. Quæ nam tandem istos mediatores falsos atq; fallaces quasi capite deorsum nequitia uel pœna suspẽdit, ut inferiorẽ animalis partẽ,id est, corpus cum superioribus:superiorẽ uero,id est, animum cum inferioribus habeant,& cum dijs cœlestibus in parte seruiente coniuncti,cum hominibus autẽ terrestribus in parte dominãte sint miseri? Corpus quippe seruum est, sicut etiam Salustius ait:Animi imperio,corporis seruitio magis utimur. Adiũxit autem ille, alterum nobis cum dijs,alterũ cum beluis cõmune est:quoniam de hominibus loquebatur, quibus sicut beluis mortale corpus est. Isti autem quos inter nos & deos mediatores nobis philosophi prouiderunt,possunt quidem dicere de animo & corpore:alterum nobis cum dijs,alterum cum hominibus cõmune est:sed sicut dixi tanq̃ in peruersum ligati atq; suspensi, seruum corpus cum dijs beatis,dominum animum cum hominibus miseris habentes,parte inferiore exaltati,superiore deiecti. Vnde etiam si quisquam propter hoc eos putauerit immortalitatem habere cum dijs:quia nulla morte sicut animalium terrestrium animi eorum soluuntur à corpore:nec sic existimãdum est eorum corpus tanq̃ honoratorum æternum uehiculum,sed æternum uinculum damnandorum. D

Quod secundum Plotini sententiam,minus miseri sunt homines in corpore mortali,quàm dæmones in æterno. Cap. X

PLotinus certe nostræ memoriæ uicinus temporibus,Platonem cæteris excellentius intellexisse laudatur. Is,cum de humanis animis ageret:Pater,inquit,misericors, mortalia illis uincula faciebat. Ita hoc ipsum quod mortales sunt homines corpore, ad misericordiam dei patris pertinere arbitratus est,ne semper huius uitæ miseria teneantur. Hac misericordia indigna iudicata est iniquitas dæmonum,quæ in animi passiui miseria non mortale sicut homines,sed æternum corpus accepit. Essent quippe feliciores hominibus,si mortale cum eis haberẽt corpus,& cum dijs beatum animum. Essent autem pares hominibus, si cum animo misero saltem mortale cum eis habere meruissent & corpus:si tamen acquirerent aliquid pietatis,ut ab ærumnis,uel in morte requiescerent. Nunc uero nõ solum feliciores hominibus nõ sunt animo misero,sed etiã miseriores sunt perpetuo corporis uinculo.

Non

A Non enim aliqua pietatis & sapientiæ disciplina proficientes, intelligi uolunt, ex dæmoni-
bus fieri deos, cum apertissime dixerit dæmones æternos.

De opinione Platonicorum, qui putant animas hominum dæmones
esse post corpora. Cap. XI

DIcit quidem, & animas hominum dæmones esse, & ex hominibus fieri Lares, Laruas,
& Manes. Lares, si meriti boni sunt: Lemures seu Laruas, si mali: Manes autem deos
dicunt, sed incertum est, bonorum eos, seu malorum esse meritorum. In qua opinione, quã-
tam uoraginem aperiant sectandis perditis moribus, quis non uideat, si uel paululum at-
tendat? Quãdoquidem quamlibet nequam fuerint homines, uel Laruas se fieri dum opi-
nantur, uel dum Manes deos, tãto peiores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: ut etiam
quibusdam sacrificijs tanqꝫ diuinis honoribus post mortem se inuitari opinentur, ut noce-
ant. Laruas quippe dicit esse noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæstio
est. Inde autem perhibet appellari Græce beatos εὐδαίμονας, quod boni sint animi, hoc est,
boni dæmones: animos quoqꝫ hominum dæmones esse confirmans.

De ternis contrarijs, quibus secundum Platonicos dæmonum homi-
numqꝫ natura distinguitur. Cap. XII

SEd nunc de his agimus, quos in natura propria descripsit inter deos & homines, genere
animalia, mente rationalia, animo passiua, corpore aërea, tempore æterna. Nempe cum
prius deos in sublimi cœlo, homines autem in terra infima disiũctos locis, & naturæ digni-
tate secerneret, ita conclusit: Habetis, inquit, interim bina animalia: deos ab hominibus plu
rimum differentes: loci sublimitate, uitæ perpetuitate, naturæ perfectione: nullo inter se pro
pinquo cõmunicatu, cum & habitacula summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispe
scat, & uiuacitas illic æterna & indefecta sit, hic caduca, & succisiua: & ingenia illa ad beatitu
dinẽ sublimata, hæc ad miserias infimata: hic cœlestia, ibi terrena uideo cõmemorata: con-
B traria de duabus naturæ partibus ultimis, id est, summis atqꝫ infimis. Nam tria quæ pro-
posuit de dijs laudabilia, eadem repetiuit, alijs quidem uerbis: ut eis alia tria aduersa ex ho
minibus redderet. Tria deorum hæc sunt: loci sublimitas, uitæ perpetuitas, perfectio natu-
ræ. Hæc alijs uerbis ita repetiuit, ut eis tria contraria humanæ conditionis opponeret: cum
& habitacula, inquit, summa ab infimis tanta intercapedo fastigij dispescat, quia dixerat lo
ci sublimitatem. Et uiuacitas illic, inquit, æterna & indefecta sit, hic caduca & succisiua, quia
dixerat uitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem sublimata, hæc ad mi-
serias infimata, nullo inter se principio, inquit, communicatu, quia dixerat naturæ perfe-
ctionem. Tria igitur ab eo posita sunt deorum, id est, locus sublimis, æternitas, beatitudo,
& his contraria tria hominum, id est, locus infimus, mortalitas, miseria. Inter hæc terna deo
rum & hominum, quoniam dæmones medios posuit, de loco nulla est controuersia. Inter
sublime quippe & infimũ, medius locus aptissime habetur & dicitur. Cætera bina restant,
quibus cura attentior adhibenda est, quemadmodum uel aliena esse à dæmonibus osten-
dantur, uel sic eis distribuantur ut medietas uidetur exposcere, sed ab eis aliena esse non pos
sunt. Non enim sicut dicimus locum medium nec esse summum, nec infimum, ita dæmo-
nes cum sint animalia rationalia, nec beatos esse nec miseros, sicuti sunt arbusta uel pecora,
quæ sunt sensus uel rationis expertia recte possumus dicere. Quorum ergo ratio mentibus
inest, aut miseros esse, aut beatos esse necesse est. Item non possumus recte dicere, nec mor-
tales esse dæmones, nec æternos. Omnia nanqꝫ uiuentia aut in æternum uiuunt, aut finiunt
morte, quod uiuunt. Iam uero iste tempore æternos dæmones dixit. Quid igitur restat, nisi
ut hi medij de duobus summis unum habeant, & de duobus infimis alterũ? Nam si utraqꝫ
de imis habebunt, aut utraqꝫ de summis, medij non erunt, sed in alterutram partem uel re-
siliunt, uel recumbunt. Quia ergo his binis, sicut demonstratum est, carere utrisqꝫ non pos
sunt, exceptis ex utraqꝫ parte singulis mediabũtur. Ac per hoc quia de infimis habere non
possunt æternitatem, quæ ibi non est, unum hoc de summis habent: & ideo nõ est alterum

ad complendam medietatem suam, quod de infimis habeant nisi miseriam. C

Quomodo dæmones, si nec cum dijs beati, nec cũ hominibus sunt miseri, inter utrãq; partem sine utriusq; communione sint medij. Cap. XIII

EST itaq; secundum Platonicos sublimium deorum, uel beata æternitas, uel æterna beatitudo: hominum uero infimorum, uel miseria mortalis, uel mortalitas misera: dæmonum autem mediorũ uel misera æternitas, uel æterna miseria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum posuit, non eos medios, sicut promittebat ostẽdit, quoniam tria dixit eos habere nobiscum; quod genere animalia, quod mente rationalia, quod animo passiua sunt: cum dijs autem unum, quod tempore æterna, & unum proprium, quod corpore aërea. Quomodo ergo medij, quando unum habent cum summis, tria cum infimis? Quis non uideat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur in infima? Sed planè ibi etiam medij possunt ita inueniri, ut unum habeant proprium quod est corpus aëreum, sicut & illi de summis atq; infimis singula propria dij corpus æthereum hominesq; terrenũ: duo uero cõmunia sint omnibus, quod genere sunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipse cum dijs & hominibus loqueretur, habetis, inquit, bina animalia. Et non solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua, quod sunt animo passiua, & tempore æterna. Quorum habent unum cum infimis, cum summis alterum, ut proportionali ratione librata medietas, neq; sustollatur in summa, neq; in infima deprimatur. Ipsa est autẽ illa dæmonũ misera æternitas, uel æterna miseria. Qui enim ait animo passiua, etiam misera dixisset, nisi pro eorum cultoribus erubuisset. Porrò quia prouidentia summi dei: sicut etiam ipsi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, nunquam esset istorũ æterna miseria, nisi esset magna malicia. Si igitur beati recte dicuntur eudæmones, nõ sunt eudæmones quos inter homines & deos isti in medio locauerunt. Quis ergo est locus bonorum dæmonum, si supra homines, infra deos, istis præbeant adiutoriũ, illis ministerium? Si enim boni æterniq; sunt, profecto & beati sunt. Æterna autẽ beatitudo medios eos esse non sinit, quia multum dijs comparat, multumq; ab hominibus separat. Vnde frustra isti conabuntur ostendere, quomodo dæmones boni, si & immortales sunt, & beati, recte medij constituantur inter deos immortales ac beatos, & homines mortales ac miseros. Cum enim utrũq; habeant cũ dijs, & beatitudinẽ scilicet, & immortalitatẽ, nihil autẽ horũ cũ hominibus & miseris & mortalibus, quomodo non potius remoti sunt ab hominibus, dijsq; cõiuncti, q̃ inter utrosq; medij cõstituti? Tunc eñ medij essent, si haberẽt & ipsi duo quædam sua, non cum binis alterutrorum, sed cum singulis utrorũq; cõmunia: sicut homo medium quiddam est inter pecora & angelos: ut quia pecus est animal irrationale atq; mortale, angelus autem animal rationale & immortale, medius homo esset inferior angelis, superior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem uero cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cũ quærimus mediũ inter beatos immortales, miserosq; mortales, hoc inuenire debemus, quod aut mortale sit beatum, aut immortale sit miserum. D

An homines cũ sint mortales, possint uera beatitudine esse felices. Cap. XIIII

VTrum & beatus, & mortalis homo esse possit, magna est inter homines quæstio. Quidam enim conditionem suam humilius inspexerunt, negaueruntq; hominem capacem esse beatitudinis posse, q̃diu mortaliter uiuit. Quidam uero extulerunt se, & ausi sunt dicere, sapientiæ cõpotes, beatos esse posse mortales. Quod si ita est, cur non ipsi potius medij constituuntur inter mortales miseros, & immortales beatos: beatitudinem habẽtes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miseris? Profecto enim si beati sunt, inuident nemini. Nam quid miserius inuidentia? Et ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendam beatitudinẽ consulant: ut etiam immortales ualeant esse post mortem, & angelis immortalibus beatisq; coniungi.

De mediatore dei & hominum homine Christo Iesu. Cap. XV

SI autem, quod multo credebilius, & probabilius disputatur, omes homines q̃diu mortales

A tales sunt, etiam miseri sint, necesse est, quærendus est medius, qui non solum homo, uerum etiam deus sit: ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatẽ huius medij, beata mortalitas interueniendo perducat: quem neq; non fieri mortalem oportebat, neq; permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, non infirmata uerbi diuinitate, sed carnis infirmitate suscepta, nõ autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitauit à mortuis: quoniam ipse fructus est mediationis eius: ut nec ipsi propter quos liberandos mediator effectus est, in perpetua, uel carnis morte remanerent. Proinde mediatorẽ inter nos, & deũ, & mortalitatem habere oportuit transeuntem, & beatitudinẽ permanẽtem: ut per id quod transit, cõgrueret morituris, & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur angeli inter miseros mortales, & beatos immortales medij esse non possunt: quia ipsi quoq;, & beati, & immortales sunt. Possunt autem medij esse angeli mali, quia immortales sunt cum illis, miseri cum istis. His contrarius est mediator bonus, qui aduersus eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus uoluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & immortales superbos & miseros noxios, ne per immortalitatis iactantiam, seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberauit. Homo itaq; mortalis & miser longe seiunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonũ immortalitate, miserum est, quod possit offendere in Christi mortalitate, iam non est. Ibi ergo cauenda est miseria sempiterna: hic mors timenda non est, quæ esse non potuit sempiterna: & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interposuit medius immortalis & miser, ut ad immortalitatem beatã transire non sinat, quoniam in hoc persistit quod impedit, id est in ipsa miseria. Ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta & ex mortuis faceret immortales, quod in se resurgendo B monstrauit, & ex miseris beatos, quia beatitudo nunq; ab ipso discessit. Alius est ergo medius malus qui separat amicos, alius bonus qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medij separatores, quia multitudo quæ beata est, unius dei participatione fit beata. Cuius participationis priuatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentũ, q̃ interponit ad beatitudinis adiutorium, etiam ipsa multitudine obstrepit quodãmodo, ne possit ad illud unũ beatificũ perueniri, ad quod ut perduceremur, nõ multis, sed uno mediatore opus erat, & hoc eo ipso cuius participatione sumus beati, hoc est uerbo dei, non facto, sed per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia uerbum: maxime quippe immortale, & maxime beatum uerbũ longe est à mortalibus miseris, sed mediator per quod homo, eo ipso ostendens utiq; ad illud non solum beatum, uerumetiam beatificum bonũ non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis peruentionis gradus esse moliẽdos, quia beatus & beatificus deus, factus particeps humanitatis nostræ compendiũ præbuit participandæ diuinitatis suæ. Neq; enim nos à mortalitate & miseria liberans, ad angelos immortales beatosq; ita perducit, ut eorũ participatione etiã nos immortales & beati simus, sed ad illã trinitatem, cuius & angeli participatione beati sunt. Ideo quando in forma serui, ut mediator esset, infra angelos esse uoluit, in forma dei super angelos mansit. Idem in inferioribus uia uitæ, qui in superioribus uita.

An rationabiliter Platonici diffinierint deos cœlestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur. Cap. XVI

NOn enim uerum est, quod idem Platonicus ait, dixisse Platonẽ: nullus deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorum sublimitatis ait esse specimen, quod nulla attrectatione hominum contaminantur. Ergo dæmones contaminari fatetur, & ideo eos à quibus contaminantur mundare non possunt, omnesq; immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominũ, & homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari misceriq; hominibus, nec tamen contaminari dæmones possunt, dijs profecto meliores sunt, quia illi si misce

rentur, contaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, ut eos sublimiter separatos humana contrectatio contaminare non possit. Deum quidẽ summum omniũ creatorem, quem nos uerum deum dicimus, sic à Platone prædicari asseuerat, quod ipse sit solus qui non possit penuria sermonis humani q̃uis ratione uel modice comprehẽdi, uix autem sapientibus uiris, cum se uigore animi quantum licuit à corpore remouerunt, intellectum huius dei id quoq; interdum uelut in altissimis tenebris rapidissimo coruscamine lumẽ candidum intermicare. Si ergo supra omnia uere summus deus intelligibili & ineffabili quadã præsentia, etsi interdum, etsi tanq̃ rapidissimo coruscamine lumẽ candidũ intermicans, adest tamen sapientium mentibus cum se quantũ licuit à corpore remouerunt, nec ab eis contaminari potest: quid est quod isti dij propterea cõstituuntur longe in sublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana, quasi corpora illa ætherea tactu tantum queant humano, & non etiam uisu contaminari? Porrò si non contaminantur sydera, cum uidentur: quos deos omnes uisibiles dicit, nec dæmones hominũ contaminãtur aspectu, quamuis de proximo uideantur. An forte uocibus humanis contaminarẽtur, qui acie nõ cõtaminantur oculorũ: & ideo dæmones medios habent, per quos eis uoces hominũ nũcientur, à quibus longe absunt, ut incontaminatissimi perseuerẽt. Quid iam de cæteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo contaminari uel dij possent si adessent, uel cum adsunt dæmones possunt uiuorum corporum uaporibus humanorum, si tantis sacrificiorũ cadaucrinis nõ contaminantur nidoribus. In gustandi autem sensu nulla necessitate reficiendæ mortalitatis urgentur, ut fame adacti, cibos ab hominibus quærant. Tactus uero in potestate est. Nam licet ab eo potissimũ sensu contrectatio dicta uideatur, hactenus tamen si uellent miscerentur hominibus, ut uiderent, & ab hominibus uiderẽtur, audirent, & audirentur. Tangendi autem quæ necessitas? Nam neq; homines id concupiscere auderent, cum deorum uel dæmonum bonorũ conspectu uel colloquio fruerentur. Et si in tantũ curiositas progrederetur, ut uellet: quo nam pacto quispiam posset inuitũ tangere deum, uel dæmonẽ, qui nisi captum non potest passerem? Videndo igitur uisibusq; se præbendo & loquẽdo & audiendo, dij corporaliter misceri hominibus possent. Hoc autẽ modo dæmones si miscentur, ut dixi, & non contaminantur, dij autem contaminarentur si miscerentur, incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dæmones, quid conferunt hominibus ad uitam post mortem beatam, quos contaminati mundare non possunt, ut eos mundos dijs incõtaminatis possint adiungere, inter quos & illos medij cõstituti sunt? Aut si hoc eis beneficij cõferunt, quid prodest hominibus dæmonũ amica meditatio? An ut post mortem nõ deos homines per dæmones transeant, sed simul uiuant utriq; cõtaminati, ac per hoc ne utri beati? Nisi forte quis dicat more spongiarũ uel huiuscemodi rerum mundare dæmones amicos suos, ut tanto ipsi sordidiores fiant, quanto fiunt homines eis uelut tergentibus mundiores. Quod si ita est, cõtaminatioribus dij miscentur dæmonibus, qui ne cõtaminarentur, hominũ propinquitatem cõtrectationemq; uitarunt. An forte dij possunt ab hominibus cõtaminatos mundare dæmones, nec ab eis cõtaminari, & eo modo non possunt & homines? Quis talia sentiat, nisi quẽ fallacissimi dæmones deceperunt? Quid, quod si uideri & uidere cõtaminat? Vidẽtur ab hominibus dij, quos uisibiles dicit, clarissima mundi lumina, & cætera sydera, tutioresq; sunt dæmones ab ista hominũ contaminatione, qui nõ possunt uideri nisi uelint. Aut si nõ uideri, sed uidere cõtaminat, negẽt ab istis clarissimis mũdi luminibus quos deos opinantur uideri homines, cũ radios suos terras usq; pertendant. Qui tamen eorũ radij per quæq; diffusi immũda inde nõ cõtaminantur, & dij contaminarentur, si hominibus miscerentur, etiam si esset necessarius in subueniendo contactus. Nam radijs solis & lunæ terra contingitur, nec istam cõtaminat lucẽ. Miror aũt plurimũ tam doctos homines, qui cuncta corporea & sensibilia, incorporalibus & intelligibilibus postponenda iudicauerunt, cum agitur de beata uita corporaliũ, contrectationum facere mentionem. Vbi est illud Plotini, ubi ait: Fugiendum est igitur ad clarissimam patriam, & ibi patebunt tibi omnia? Quæ igitur classis, inquit, aut fuga, similem deo fieri? Si

A ergo deo quanto similior, tanto fit quisq; propinquior: nulla est ab illo alia longinquitas, q̃ eius dissimilitudo. Incorporali uero illi æterno, & incõmutabili, tanto est anima hominis dissimilior, quanto rerum temporalium, mutabiliumq; cupidior.

Ad consequendã uitam beatam, quæ in participatione est sũmi boni, nõ tali mediatore indigere hominẽ, qualis est dæmon, sed tali, qualis est unus Christus. Cap. XVII

HOc ut sanetur, quoniã immortali puritati quæ in summo est, ea, quæ in imo sunt mortalia & immunda, conuenire non possunt: opus est quidem mediatore, non tamen tali, qui corpus quidem habeat immortale propinquum summis, animũ autem morbidum similẽ infimis: quo morbo nobis inuideat potius, ne sanemur, quàm adiuuet, ut sanemur: sed tali, qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali spiritus iusticia, per quam non locorum distantia, sed similitudinis excellentia mansit in summis, mundandis, liberãdisq; nobis uere diuinũ præbeat adiutoriũ. Qui profecto incõtaminabilis deus, absit ut cõtaminationẽ timeret ex homine, quo indutus est, aut ex hominibus, inter quos in homine cõuersatus est. Nõ eñ parua sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstrauit, nec in carne posse contaminari uerã diuinitatẽ: nec ideo putandos dæmones nobis esse meliores, quia nõ habent carnẽ. Hic est, sicut eũ prædicat, sancta scriptura, mediator dei & hominũ homo Christus Iesus, de cuius diuinitate, qua patri est semp̃ æqualis, & humanitate, qua nobis factus est similis: nõ hic locus est ut cõpetenter ꝓ nostra facultate dicamus.

Quod fallacia dæmonum dum sua intercessione uiam spondet ad deum, hoc conatur ut homines à uia ueritatis auertat. Cap. XVIII

FAlsi autem illi fallacesq; mediatores dæmones, qui cum per spiritus immundiciam miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum interualla, & per aëreorum corporum leuitatem, à prouectu animorũ nos auocare atq; auertere moliuntur: non uiam præbent ad deum, sed ne uia teneatur impediunt: quandoquidem & in
B ipsa uia corporali, quæ falsissima est, & plenissima erroris, qua non iter agit iusticia, quoniã non per corporalem altitudinem, sed per spiritalem, hoc est incorporalem similitudinẽ ad deum debemus ascendere, in ipsa tamen corporali uia, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter æthereos deos, & terrenos homines aëreis dæmonibus medijs constitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, ut propter hoc interuallũ locorum contrectatione nõ contaminentur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, q̃ homines mundari à dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infelix est, ut ista uia mundari se existimet, ubi homines cõtaminantes, dæmones cõtaminati, dij cõtaminabiles prædicantur, & non potius eligat uiam ubi contaminantes magis dæmones euitentur, & ab incõtaminabili deo ad ineũdam societatẽ incontaminatorũ angelorum, homines à contaminatione mundentur?

Quod appellatio dæmonũ iam nec apud cultores eorũ assumat̃ in significationem alicuius boni. Cap. XIX

SEd ne de uerbis etiam nos certare uideamur, quoniam nonnulli istorum, ut ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo est, eosdem perhibent ab alijs angelos dici, quos ipsi dæmones nuncupant, iam mihi de bonis angelis aliquid uideo disserendum, quos isti esse non negant, sed eos bonos dæmones uocare, quàm angelos malunt. Nos autem sicut scriptura loquitur, secundum quàm Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, nunquam uero bonos dæmones legimus. Sed ubicũq; illarũ literarum hoc nomen positum reperitur, siue dæmones, siue dæmonia dicantur, non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquẽdi consuetudinẽ intantum populi usq;quaq; secuti sunt, ut eorũ etiã qui pagani appellãtur, & deos multos ac dæmones colendos esse cõtendunt, nullus ferè sit tam literatus & doctus, qui audeat in laude uel seruo suo dicere, dæmonem habes, sed quilibet hoc dicere uoluerit, nõ se aliter accipi, q̃ maledicere uoluisse dubitare nõ possit. Quæ igitur nos causa cõpellit, ut post offensionẽ auriũ tam multarũ, ut iam

penè sint omnium,quæ hoc uerbum non nisi in malam partem audire consueuerunt,quod C
diximus cogamur exponere,cum possimus angelorum nomine adhibito,eandem offensionem quæ nomine dæmonum fieri poterat euitare.

De qualitate scientiæ quæ dæmones superbos facit. Cap. XX

QVanquam etiã ipsa origo huius nominis si diuinos intueamur libros,aliquid affert cognitione dignissimum.Δαίμονες enim dicũtur,quoniam uocabulum Græcum est, ob scientiam nominati.Apostolus autem spiritu sancto locutus ait:Scientia inflat, charitas uero ædificat.Quod recte aliter non intelligitur,nisi scientiam tunc prodesse cum charitas inest:sine hac autem inflare,id est,in superbiam inanissimæ quasi uentositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine charitate:& ideo tam inflati,id est,tam superbi sunt,ut honores diuinos & religionis seruitutem,quam uero deo deberi sciunt,sibi sategerint exhiberi,& quantum possunt,& apud quos possunt,adhuc agunt.Cõtra superbiam porrò dæmonum,qua pro meritis possidebatur genus humanum dei humilitas quæ in Christo apparuit,quantam uirtutem habeat,animæ hominum nesciunt,immundicia elationis inflatæ,dæmonibus similes superbia non scientia.

Ad quem modum dominus uoluerit dæmonibus innotescere. Cap. XXI

IPsi autem dæmones etiam hoc ita sciunt,ut eidem domino infirmitate carnis induto,dixerint: Quid nobis & tibi Iesu Nazarene? Venisti ante tempus perdere nos? Clarum est in his uerbis,quod in eis & tanta scientia erat,& charitas nõ erat.Pœnam quippe suam formidabant ab illo,non in illo iusticiam diligebant.Tantum uero eis innotuit, quantum uoluit:tantum autem uoluit quantum oportuit.Sed sic innotuit,non sicut angelis sanctis, qui eius secundum id quod dei uerbum est participata æternitate perfruuntur,sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodãmodo potestate fuerat liberaturus prædestinatos in suum regnum,& gloriam semper uerace & ueraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus non per id,quod est uita æterna,& lumen incõmutabile, quod D
illuminat pios,cui uiuendo per fidem quæ in illo est,corda mundantur,sed per quædẽ temporalia suæ uirtutis effecta,& occultissimæ signa præsentiæ,quæ angelicis sensibus etiã malignorum spirituum,potius quàm infirmitati hominũ possent esse conspicua.Denique quãdo ea paululum supprimenda iudicauit,& aliquanto altius latuit,dubitauit de illo dæmonum princeps,eumque tentauit an Christus esset explorans,quantũ se tentari ipse permisit, ut hominem,quẽ gerebat ad nostræ imitationis temperaret exemplũ.Post illam uero tentationem,cum angeli sicut scriptum est ministrabant ei,boni utique & sancti,ac per hoc his spiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magisque innotescebat dæmonibus, quantus esset,ut ei iubenti,quamuis in illo contemptabilis uideretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

Quid intersit inter scientiam sanctorũ angelorum & scientiam dæmonũ. Cap.XXII

HIs igitur angelis bonis omnis corporalium temporaliumque rerum scientia,qua inflantur dæmones,uilis est:non quod earum ignari sint,sed quod illis dei,qua sanctificantur,charitas chara est, præ cuius non tantum incorporali, uerumetiam incõmutabili & ineffabili pulchritudine,cuius sancto amore inardescunt,omnia quæ infra sunt,& quod illud est,non sunt:seque ipsos inter illa contemnunt,ut ex toto,quod boni sunt, eo bono, ex quo boni sunt,perfruantur.Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia ista nouerũt,quia eorum principales causas in uerbo dei conspiciunt,per quod factus est mũdus, quibus causis quædam probantur,quædam reprobantur,cuncta ordinantur.Dæmones autem nõ æternas temporum causas,& quodammodo cardinales in dei sapientia contemplantur, sed quorundã signorũ nobis occultorũ,maiore experientia multo plura quàm homines futura prospiciunt,dispositiones quoque suas aliquãdo prænũciant.Denique sæpe isti,nunquam illi omnino fallũtur. Aliud est enim tẽporalibus tẽporalia,& mutabilibus mutabilia cõiectare,eisque temporalẽ & mutabilẽ modũ suæ uolũtatis & facultatis inserere,quod dæmonibus certa ratio

A ne per missum est. Aliud est autem in æternis atq; incõmutabilibus dei legibus, quæ in eius sapiẽtia uiuunt, mutationes temporũ præuidere, deiq; uoluntatẽ, quæ tam certissima, q̃ potentissima est omniũ spiritus eius participatione cognoscere, quod sanctis angelis recta di/scretiõe donatũ est. Itaq; nõ solũ æterni, uerũetiã beati sunt. Bonũ aũt quo beati sunt, deus illis est, à q̃ creati sunt. Illius qppe indeclinabiliter participatione, & contẽplatione pfruunt.

Nomen deorum falsò ascribi dijs gentiũ, quod tamen & angelis sanctis & hominibus iustis ex diuinarum scripturarum autoritate cõmune est. Cap. XXIII

HOs si Platonici malunt deos, q̃ dæmones dicere, eisq; annumerare, quos à summo deo conditos deos scribit eorum autor & magister Plato, dicant quod uolunt: nõ eñ cum eis de uerborum controuersia laborandũ est. Si ergo eos sic immortales asserũt, ut ta/men à summo deo factos, etsi nõ per seipsos, sed ei à quo facti sunt adhærẽdo, beatos esse dicunt, hoc dicunt, quod dicimus, quolibet eos nomine appellant. Hanc autẽ Platonicorũ esse sententiam, siue omniũ, siue meliorum, in eorum literis inueniri potest. Nam & de ipso nomine, quo huiusmodi immortalem beatamq; creaturam deos appellant. Ideo inter nos & ipsos penè nulla dissentio est, quia & in nostris sacris literis legitur: Deus deorum do/minus locutus est. Et alibi: Cõfitemini deo deorũ. Et alibi: Rex magnus super omnes deos. Illud autem ubi scriptum est: Terribilis est super omnes deos: cur dictum sit deinceps ostenditur. Sequitur enim: Quoniam omnes dij gentium dæmonia: dominus autem cœlos fecit. Super omnes ergo deos dixit, sed gentium, id est, quos gentes pro dijs habẽt, quæ sunt dæ/monia, ideo terribilis, sub quo terrore domino dicebant: Venisti ante tempus perdere nos. Illud uero ubi dicitur, deus deorum, nõ potest intelligi deus dæmoniorum, & rex magnus super omnes deos, absit ut dicat: & rex magnus super omnia dæmonia. Sed homines quo/que in populo dei, eadem scriptura deos, appellat. Ego, inquit, dixi dij estis, & filij excelsi o/mnes. Potest itaq; intelligi horum deorum deus qui dictus est deus deorum, & super hos

B deos rex magnus, qui dictus est rex magnus super omnes deos. Veruntamen cum à nobis quæritur, si homines dicti sunt dij, quod in populo dei sunt quem per angelos uel per ho/mines alloquitur deus: quãto magis immortales eo nomine digni sunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam deũ colendo cupiunt homines peruenire. Quid respondebimus, nisi non frustra in scripturis sanctis expressius homines nũcupatos deos, q̃ illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in resurrectione promittitur, ne scilicet propter illorum ex/cellentiam aliquem eorum nobis constituere deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facile est euitare. Et euidentius dici debuerunt homines dij in populo dei, ut certi ac fidentes fierent, esse eum deum suum, qui dictus est deus deorum, quia etsi appellentur dij immortales illi ac beati, qui in cœlis sunt, non tamen dicti sunt dij deorum, id est, dij hominum in populo dei constitutorum quibus est dictum: Ego dixi dij estis, & filij excelsi omnes. Hinc est quod ait Apostolus: Et si sunt qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra: si/cuti sunt dij multi & domini multi, nobis tamen unus deus pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & unus dominus Iesus Christus per quem omnia, & nos per ipsum. Non multum er/go de nomine disceptandum est, cum res ipsa ita clara sit, ut à scrupulo dubitationis aliena sit. Illud uero quod nos ex eorum immortalium beatorum numero missos angelos esse dicimus, qui dei uoluntatem hominibus annunciarent, illis autem non placet, quia hoc mini/sterium non per illos quos deos appellant, id est, immortales & beatos, sed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantum nõ etiam beatos audent dicere, aut certe ita immortales ac beatos, ut tamen dæmones bonos non deos sublimiter collocatos, & ab humana contrectatione semotos. Quamuis nominis controuersia uideatur, tamẽ ita detestabile est nomen dæmonũ, ut hoc modis oĩbus à sanctis angelis nos remouere debeamus. Nũc ergo ita liber iste claudat, ut sciamus immortales ac beatos, quomodolibet uocẽtur, q tamen facti & creati sunt, medios nõ esse ad immortalitatẽ beatitudinemq; perducendis mortali/bus miseris à qbus utraq; differẽtia separant. Qui aũt medij sunt cõmunẽ habẽdo immortalita

talitatem cum ſuperioribus,miſeriam cum inferioribus,quoniam merito maliciæ ſunt mi- C
ſeri,beatitudinem quam non habent,inuidere nobis poſſunt potius quàm præbere. Vn-de nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant,cur eos tanꝗ adiutores colere debeamus,quos potius ut deceptores euitare debemus.Quos autē bonos,& ideo non ſolum immortales,uerumetiam beatos deorum nomine ſacris & ſacrificijs propter uitam beatam poſt mortem adipiſcendam colendos putant,qualeſcunq; illi ſint,& quolibet uocabulo digni ſint,nō eos uelle per tale religionis obſequium niſi unū deum coli,à quo creati & cuius participatione beati ſunt,adiuuāte ipſo in ſequenti libro diligentius diſſeremus.

FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONEN. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. X.

Veram beatitudinem ſiue angelis,ſiue hominibus per unum deum tribui etiam Platonicos definiſſe:ſed utrum hi,quos ob hoc ipſum colendos putant uni tantum deo, an etiam ſibi ſacrificari uelint,eſſe quærendum. Cap. I

MNIVM certa ſentētia eſt,qui ratione quoquo modo uti poſſunt,beatos eſſe omnes homines uelle.Qui autem ſint, uel unde fiant,dum mortalium quærit infirmitas, multæ magnæq; controuerſiæ concitatæ ſunt:in quibus philoſophi ſua ſtudia & ocia contriuerunt,quas in medium adducere, atq; diſcutere:& longum eſt,& non neceſſarium.Si enim recolit,quæ hæc legit, quid in libro egerimus octauo in eligendis philoſophis,cū quibus hæc de beata uita,quæ poſt mortem futura eſt,quæſtio tractaret̄:utrū ad eam uni deo uero, qui etiam eſt deorū effector, an plurimis dijs religione ſacriſq; ſeruiēdo peruenire poſſimus:nō etiam hic eadē repeti expectet,præſertim cū poſſit relegendo,ſi forte oblitus eſt, adminiculari memoriā.Elegimus enim Platonicos omniū philoſophorū merito nobiliſſimos:propterea,quia ſapere potuerunt,licet immortalē ac rationalem uel intellectualē hominis animā:niſi participato lumine illius dei,à quo & ipſa & mūdus factus eſt,beatam eſſe nō poſſe.Ita & illud quod om̄es homines appetunt,id eſt,uitam beam:quenꝗ iſti aſſecuturum negant,qui nō illi uni optimo,quod eſt incōmutabilis deus,puritate caſti amoris adhæſerit.Sed quia & ipſi quoq; ſiue cedentes uanitati erroriq; populorum,ſiue ut ait Apoſtolus:Euaneſcentes in cogitationibus ſuis,multos deos colendos ita putauerunt,uel putari uoluerunt,ut etiam quidam eorum dæmonibus diuinos honores ſacrorum & ſacrificiorum deferēdos eſſe cenſerent:quibus iam ex parte non parua reſpondimus.Nunc uidendum ac diſſerendum eſt, quantum deus donat immortales,ac beati in cœleſtibus ſedibus,dominationibus,principatibus,poteſtatibus conſtituti:quos iſti deos & ex quibus quoſdam uel bonos dæmones, uel nobiſcum angelos nominant,quomodo credendi ſint uelle à nobis religionem pietatemq; ſeruari:hoc eſt,ut apertius dicam,utrum etiam ſibi,an tantū deo ſuo,qui etiam noſter eſt, placeat eis ut ſacra faciamus,& ſacrificemus:uel aliqua noſtra ſeu noſipſos religionis ritibus cōſecremus.Hic eſt enim diuinitati,uel,ſi expreſſius dicendum eſt, deitati debitus cultus propter quem uno uerbo ſignificandū:quoniam ſatis mihi idoneum non occurrit Latinum, Græco ubi neceſſe eſt inſinuo,quid uelim dicere. Latriam quippe noſtri ubicunq; ſanctarum ſcripturarum poſitū eſt,interpretati ſunt ſeruitutē.Sed ea ſeruitus:quæ debetur hominibus,ſecundū quā præcipit Apoſtolus,ſeruos dominis ſuis ſubditos eſſe debere:alio nomine Græce nūcupari ſolet.Latria uero ſecundū cōſuetudinē,qua locuti ſunt,qui nobis diuina D

A uina eloquia condiderunt: aut semper, aut tam frequenter, ut penè semper, ea dicitur seruitus, quæ pertinet ad colendum deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli deo deberi uidet᷑. Dicimur enim colere homines, quos honorifica uel recordatione uel præsentia frequentamus. Nec solum ea, quibus nos religiosa humilitate subijcimus, sed quædam etiam quæ subiecta sunt nobis coli perhibentur. Nam ex hoc uerbo agricolæ & coloni & incolæ uocantur. Et ipsos deos non ob aliud appellant cœlicolas, nisi quod cœlum colant: non utiq; uenerando, sed inhabitando, tanquam cœli quosdam colonos: non sicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitali solo propter agriculturam sub dominio possessorum, sed, sicut ait quidam Latini eloquij magnus autor: Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni. Ab incolendo enim colonos uocauit, non ab agricultura. Hinc & ciuitates à maioribus ciuitatibus uelut populorum examinibus conditæ, coloniæ nũcupantur. Ac per hoc cultum quidem non deberi nisi deo, propria quadam notione uerbi huius uerissimum est. Sed quia & aliarum rerũ dicitur cultus, deo Latine uno uerbo significari cultus deo debitus nõ potest. Nam & ipsa religio quamuis distinctius non quemlibet, sed dei cultum significare uideatur: unde isto nomine interpretati sunt nostri eam, quæ Græce θρησκεία dicitur: tamen quia Latina loquendi consuetudine, non solum imperitorum, uerum etiam doctissimorum & cognationibus humanis atq; affinitatibus, & quibusq; necessitudinibus dicitur exhibenda religio: non eo uocabulo uitatur ambiguum, cum de cultu deitatis uertitur quæstio: ut fidenter dicere ualeamus religionem non esse nisi dei cultum: quoniam uidetur hoc uerbum à significanda obseruantia propinquitatis humanæ insolenter auferri. Pietas quoq; proprie dei cultus intelligi solet, quam Græci εὐσέβειαν uocant. Hæc tamen & erga parentes officiose haberi dicitur. More autem uulgi hoc nomen etiam in operibus misericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror euenisse, quia hæc fieri præcipue deus mandat, eaq; sibi uel pro sacrificijs, uel præ sacrificijs placere testatur. Ex qua loquendi consuetudine fa-
B ctum est, ut & deus ipse dicatur pius: quem sanè Græci nullo suo sermonis usu εὐσεβῆ uocant: quamuis εὐσέβειαν pro misericordia illorũ etiam uulgus usurpet. Vnde in quibusdam scripturarum locis, ut distinctio certior appareret, non εὐσέβειαν quod ex bono cultu, sed θεοσέβειαν, quod ex dei cultu compositum resonat, dicere maluerunt. Vtrumlibet autem horum, nos uno uerbo eunciare non possumus. Quæ itaq; λατρεία Græce nuncupatur, & Latine interpretatur seruitus, sed ea qua colimus deum. Vel quæ θρησκεία Græce, Latine autem religio dicitur: sed ea quæ nobis est erga deum, uel quam illi θεοσέβειαν, nos uero nõ uno uerbo exprimere, sed dei cultum possumus appellare: hanc ei tantum deo deberi dicimus, qui uerus est deus, facitq; suos cultores deos. Quicũq; igitur sunt in cœlestibus habitationibus immortales & beati, si nos non amant, nec beatos esse nos uolunt, colendi utiq; non sunt. Si autem amant, & beatos uolunt, profecto inde uolunt, unde & ipsi sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos.

De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit. Cap. II

SEd non est nobis ullus cum his excellentioribus philosophis in hac quæstione conflictus. Viderunt enim, suisq; literis multis modis copiosissime mandauerunt: hinc illos, unde & nos fieri beatos, obiecto quodam lumine intelligibili, quod deus est illis: & aliud est q̃ illi, à quo illustrãtur ut clareant, atq; eius participatione perfecti beatiq; subsistãt. Sæpe multumq; Plotinus asserit sensum Platonis: explanans ne illam quidem, quam credunt esse uniuersitatis animam, aliunde beatam esse, quàm nostram: idq; esse lumen quod ipsa non est, sed à quo creata est: & quo intelligibiliter illuminante, intelligibiliter lucet. Dat etiam similitudinem ad illa incorporea de his cœlestibus conspicuis amplisq; corporibus, tanquam ille sit sol, & ipsa sit luna. Lunam quippe solis obiectu illuminari putat. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animam rationalem, siue potius intellectualis dicenda sit: ex quo genere etiam immortalium beatorumq; animas esse intelligit, quas in cœlestibus sedibus habitare non dubitat, nõ habere supra se naturam, nisi dei, qui fabricatus est mũdum, à quo

à quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi uitam beatam, & lumen intelligentiæ ueritatis, quàm unde præbetur & nobis, consonans Euangelio, ubi legitur: Fuit homo missus à deo, cui nomen erat Ioannes, hic uenit in testimonium, ut testimoniũ perhiberet de lumine, ut omnes crederent per eum. Non erat ille lumen, sed ut testimoniũ perhiberet de lumine. Erat lumen uerum, quod illuminat omnem hominẽ uenientẽ in hunc mundũ. In qua differentia satis ostenditur animã rationalem, uel intellectualẽ, qualis erat in Ioanne, sibi lumen esse nõ posse, sed alterius ueri luminis participatione lucere. Hoc & ipse Ioannes fatetur, ubi ei perhibẽs testimonium dicit: Nos omnes de plenitudine eius accepimus. C

De uero dei cultu, à quo Platonici quamuis creatorem uniuersitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos, siue bonos, siue malos, honore diuino. Cap. III

QVæ cum ita sint, si Platonici, uel quicunq; alij ita senserunt, cognoscentes deum, sicut deum glorificarent, & gratias agerent: nec euanescerent in cogitationibus suis, nec populorũ erroribus partim autores fierent, partim resistere non auderent: profecto cõfiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, ut immortales ac beati esse possimus, unum deum deorum colendum, qui & noster est, & illorum.

Quod uni uero deo sacrificium debeatur. Cap. IIII

HVic nos seruitutem, quæ latria Græce dicitur, siue in quibusq; sacramentis, siue in nobisipsis debemus. Huius enim templum simul omes, & singuli templa sumus: quia & omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus, quàm in singulis maior: quoniam nec mole distenditur, nec partitione minuitur. Cum ad illum sursum est, eius est altare cor nostrũ, eius unigenito cum sacerdote placamur: ei cruentas uictimas cædimus, quando usq; ad sanguinem pro eius ueritate certamus: & suauissimum adolemus incensum, cũ in eius conspectu pio sanctóq; amore flagramus: ei dona eius in nobis, nósq; ipsos uouemus & reddimus: ei beneficiorum eius solennitatibus festis, & diebus statutis dicamus, sacramusq; memoriam, ne uolumine temporum ingrata subrepat obliuio: ei sacrificamus hostiam humilitatis & laudis in ara cordis igne feruidæ charitatis. Ad hunc uidendum sicut uideri poterit, eiq; cohærendum ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mũdamur, & eius nomine consecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omis appetitionis est finis. Hunc eligentes uel potius religentes, amiseramus enim negligentes: hunc ergo religentes, unde & religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perueniendo quiescamus: ideo beati: quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrum de cuius fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quàm illi cohærere, cuius unius anima intellectualis incorporeo, si dici potest, amplexu, ueris impletur, fœcundaturq; uirtutibus. Hoc enim bonum diligere, in toto corde, in tota anima, & in tota uirtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & à quibus diligimur duci, & quos diligimus, ducere. Sic cõplentur duo illa præcepta, in quibus tota lex pendet & prophetæ: Diliges dominum deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua: & diliges proximũ tuum tanq; teipsum. Vt eñ homo sese diligere nosset, constitutus est ei finis quò referret omnia, quæ ageret, ut beatus esset. Non enim qui se diligit, aliud esse uult quàm beatus. Hic autem finis est, adhærere deo. Iam igit' scienti diligere seipsum, cõmendatur de proximo diligendo, sicut seipsum. In quo quid aliud mandatur, nisi ut ei quantum potest, cõmendet diligendum deum? Hic est dei cultus, hæc uera religio, hæc recta pietas, hæc tantum deo debita seruitus. Quæcunq; igitur immortalis potestas quantalibet uirtute prædita, si nos diligit sicut seipsam, ei uult esse subditos, ut beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit deum, misera est, quia deo priuatur: si autem colit deum, non uult se coli pro deo. Illi enim potius diuinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis uiribus fauet, qua scriptum est: Sacrificans dijs eradicabitur, nisi† domino soli. Nam, ut alia nunc taceam, quæ pertinẽt ad religionis obsequium quo colitur deus, sacrificium certe nullus hominũ est, qui audeat dicere deberi, nisi domino soli. Multa denique de cultu diuino usurpata sunt, quæ honoribus deferuntur D

†alijs, deo.

runtur

A runtur humanis: siue humilitate nimia, siue adulatione pestifera: ita tamen ut quibus ea deferuntur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & uenerandi: si autem eis multum additur, & adorandi. Quis uero sacrificandum censuit, nisi ei, quem deum aut sciuit, aut putauit, aut finxit? Quàm porrò antiquus sit in sacrificando dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel satis indicant, quorum maioris deus reprobauit sacrificium, minoris aspexit.

De sacrificijs quæ deus non requirit, sed ad significationem eorum obseruari uoluit quæ requirit. Cap. V.

QVis autem ita desipiat, ut existimet aliquibus usibus dei esse necessaria, quæ in sacrificijs offeruntur? Quod cum multis locis diuina scriptura testetur, ne longũ faciamus, breue illud de psalmo commemorare sufficat: Dixi domino, deus meus es tu: quoniam bonorum meorum non eges. Non solum igitur pecore, uel qualibet alia re corruptibili atq; terrena, sed ne ipsa quidem iusticia hominis deum egere credendum est, totumq; quod recte colitur, deus homini prodesse, non deo. Neq; enim fonti se quisquam dixerit profuisse si biberit, aut luci si uiderit. Nec quod ab antiquis patribus talia sacrificia facta sunt in uictimis pecorum, quæ nunc dei populus legitime non facit: aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quæ aguntur in nobis ad hoc, ut inhæreamus deo, & ad eundem finem proximo consulamus. Sacrificium ergo uisibile inuisibilis sacrificij sacramentũ, id est, sacrum signum est. Vnde ille pœnitens apud prophetam, uel ipse propheta quærens deum peccatis suis habere propitium: Si uoluisses, inquit, sacrificium dedissem: utiq; holocaustis non delectaberis. Sacrificium deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum deus non spernet. Intuemur quemadmodum ubi deum dixit nolle sacrificium, ibi deum ostendit uelle sacrificium. Non uult ergo sacrificium trucidati pecoris, sed uult sacrificium contriti cordis. Illo igitur quod eum nolle dixit, hoc significatur, quod eum uelle subiecit. Sic itaque illa deum nolle dixit, quomodo à stultis ea uelle creditur, uelut suę gratia uoluptatis? Nam si ea
B sacrificia quæ uult, quorum hoc unum est, cor contritum & humiliatum dolore pœnitendi, nollet eis sacrificijs significari, quæ uelut sibi delectabilia desiderare putatus est, nõ utiq; de his offerendis in lege ueteri præcepisset: & ideo mutanda erãt oportuno certoq; iam tempore, ne ipsi deo desiderabilia, uel certe in nobis acceptabilia, ac non potius, quæ his significata sunt crederentur. Hinc & alio loco psalmi alterius: Si esuriero, inquit, nõ dicam tibi: meus est enim orbis terræ, & plenitudo eius. Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Tanquam diceret. Vtiq; si mihi necessaria essent, non à te peterem, quæ habeo in potestate. Deinde subiungens, quid illa significent: Immola, inquit, deo sacrificiũ laudis, & redde altissimo uota tua. Et inuoca me in die tribulationis, & eripiam te, & magnificabis me. Item apud alium prophetam: In quo, inquit, apprehendam dominum & assumam deum meum excelsum? Si apprehendam illum in holocaustis, in uitulis anniculis? Si acceptauerit dominus in milibus arietum, aut in denis milibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea pro impietate mea, fructũ uentris mei pro peccato animæ meæ? Si annunciatum est tibi homo bonum, aut quid deus exquirat à te, nisi facere iudicium, & diligere misericordiam, & paratum esse ire cum domino deo tuo? Et in huius prophetæ uerbis, utrunq; distinctum est, satisq; declaratum illa sacrificia, non requirere deum: quibus significantur hæc sacrificia, quæ requirit deus: in epistola quæ scribitur ad Hebræos: Benefacere, inquit, & communicatores esse nolite obliuisci: talibus enim sacrificijs placatur deus. Ac per hoc, ubi scriptum est: Misericordiam magis uolo quàm sacrificiũ: nihil aliud quàm sacrificio sacrificium prælatum oportet intelligi: quoniam illud quod ab hominibus appellatur sacrificium, signum est ueri sacrificij. Porrò autem misericordia uerum sacrificium est: unde dictum est, quod paulo ante commemoraui: Talibus enim sacrificijs placatur deus. Quæcunq; igitur in ministerio tabernaculi siue templi multis modis de sacrificijs leguntur diuinitus esse præcepta, ad dilectionem dei & proximi significando referuntur. In his enim duobus præceptis, ut scriptum est, tota lex pendet & prophetæ.

De uero perfectoq; sacrificio. Cap. VI

C

PRoinde uerum sacrificiū est omne opus, quod agitur, ut sancta societate inhæreamus deo, relatum scilicet ad illum finē boni, quo ueraciter beati esse possimus. Vnde & ipsa misericordia, qua homini subuenitur, si propter deum non fit, non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit uel offertur, tamen sacrificium res diuina est: ita ut hoc quoq; uocabulo id Latini ueteres appellauerint. Vnde ipse homo dei nomini cōsecratus, & deo deuotus, inquantum mūdo moritur ut deo uiuat, sacrificium est. Nam & hoc ad miserordiā pertinet, quam quisq; in seipsum facit. Propterea scriptum est: Miserere animæ tuæ placens deo. Corpus etiam nostrum, cum per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter deum facimus: ut non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iusticiæ deo, sacrificium est. At quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque uos fratres per misericordiam dei, ut exhibeatis corpora uestra hostiam uiuam sanctam, deo placentem, rationabile obsequium uestrum. Si ergo corpus, quo inferiore tanquam famulo, uel tanquam instrumento utitur anima, cum eius bonus & rectus usus ad deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa cum se refert ad deum, ut igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat, eiq; tanquam incommutabili formæ subdita, reformetur: hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adiungens: Et nolite, inquit, conformari huic seculo: sed reformamini in nouitate mentis uestræ, ad probandum quæ sit uoluntas dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectum. Cum igitur uera sacrificia opera sint misericordiæ, siue in nosipsos, siue in proximos, quæ referuntur ad deum: opera uero misericordiæ non ob aliud fiant, nisi ut à miseria liberemur, ac per hoc, ut beati simus: quod non fit, nisi à bono illo, de quo dictum est: Mihi autem adhærere deo bonum est: profecto efficitur, ut tota ipsa redempta ciuitas, hoc est, congregatio, societasq; sanctorum, uniuersale sacrificium offeratur deo per sacerdotem magnum, qui etiam seipsum obtulit in passione pro nobis, ut tanti capitis corpus essemus secundum formam serui. Hanc enim obtulit: in hac oblatus est, quia secundum hāc mediator est: in hac sacerdos, in hac sacrificium est. Quum itaq; nos hortatus esset Apostolus, ut exhibeamus corpora nostra hostiam uiuam, sanctam, deo placentem, rationabile obsequium nostrum, & non conformemur huic seculo, sed reformemur in nouitate mentis nostræ: ad probandum quæ sit uoluntas dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectum, quod totum sacrificium nobis ipsi sumus. Dico enim, inquit, per gratiam dei, quæ data est mihi, omnibus qui sunt in uobis, non plus sapere, quàm oportet sapere, sed sapere ad temperantiam: sicut unicuiq; deus partitus est fidei mensuram. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eosdē actus habent: ita multi unum corpus sumus in Christo: singuli autem, alter alterius membra, habentes dona diuersa secundum gratiā, quæ data est nobis. Hoc est sacrificium Christianorū, multi unum corpus sumus in Christo: quod etiam sacramento altaris fidelibus noto frequentat ecclesia, ubi ei demonstratur, quod in eo oblatione quam offert, ipsa offeratur.

D

Quod sanctorum angelorum ea sit in nos dilectio, ut nos non suos, sed unius ueri dei uelint esse cultores. Cap. VII.

MErito illi in cœlestibus sedibus constituti, immortales & beati, qui creatoris sui participatione congaudent, cuius æternitate firmi, cuius ueritate certi, cuius munere sancti sunt: quoniam nos mortales & miseros, ut immortales beatiq; simus, misericorditer diligūt, nolunt nos sibi sacrificare: sed ei, cuius & ipsi nobiscum sacrificium se esse nouerunt. Cum ipsis enim sumus una ciuitas dei: cui dicitur in psalmo: Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas dei: cuius pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe superna ciuitate, ubi dei uoluntas intelligibilis atque incommutabilis lex est, de illa super nos quodamodo cura geritur. Nanq; ibi cura de nobis habita ad nos administrata per angelos sancta illa scriptura descendit, ubi legitur: Sacrificans dijs eradicabitur, nisi domino soli. Huic scripturæ, huic legi,

A legi, talibus præceptis tanta sunt attestata miracula, ut satis appareat, cui nos sacrificare uelint immortales ac beati, qui hoc nobis uolunt esse quod sibi.

De miraculis, quæ deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est. Cap. VIII.

NAm nimis uetera si commemorem, longius, quàm sat est, reuoluere uidebor: quæ miracula facta sint attestantia promissis dei, quibus ante annorũ milia prædicit Abrahæ, quod in semine eius omnes gentes benedictionem fuerant habituræ. Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperisse coniugem sterilem, eo tempore senectutis, quo nec parere, nec esse fœcũda iam posset: atq; in eiusdem Abrahæ sacrificio flammam cœlitus factam, inter diuisas uictimas cucurrisse: eidemq́; Abrahæ prædictum ab angelis cœleste incendium Sodomorum, quos hominibus similes hospitio susceperat, & per eos de prole uentura, dei promissa tenuerat, ipsoq́; imminente iam incendio, miram de Sodomis per eosdem angelos liberationem Loth filij fratris eius: cuius uxor in uia retro respiciens, atq; in salem repente conuersa, magno admonuit sacramento, neminem in uia liberationis suæ, præterita desiderare debere. Illa uero quæ & quanta sunt, quæ iam per Moysen populo dei de iugo seruitutis eruendo in Ægypto mirabiliter gesta sunt, ubi magi Pharaonis, hoc est, regis Ægypti, qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permissi sunt, ut mirabilius uincerentur. Illi enim faciebant ueneficijs & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, dæmones dediti: Moyses autem tanto potentius, quanto iustius in nomine dei, qui fecit cœlum & terram: facientibus angelis, eos facile superauit. Deniq; in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt, quibus ad dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Moxq́; pœnituit, & cum abscendentes Hebræos conse-
B qui conarentur, illis diuiso mari per siccum transeuntibus, unda hinc atq; hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cum in deserto idem populus duceretur stupenda diuinitate crebruerunt: aquas quæ bibi nõ poterant, misso in eas sicut deus præceperat ligno, amaritudine caruisse, sitientesq́; satiasse: manna esurientibus uenisse de cœlo: & cum esset colligentibus constituta mensura, quicquid amplius quisq; collegerat, exortis uermibus putruisse: ante diem uero sabbatum duplum collectum: quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine uiolatum: desiderantibus carne uesci quæ tanto populo nulla sufficere posse uidebatur, uolatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis extinctum. Obuios hostes transitumq́; prohibentes atque præliantes, orante Moyse, manibus eius in figura crucis extensis, nullo Hebræorum cadente prostratos, seditiosos in populo dei, ac se ab ordinata diuinitus societate diuidentes, ad exemplum uisibile inuisibilis pœnæ uiuos terra dehiscente submersos: uirga percussam petrã tantæ multitudini abundantia fluenta fudisse: serpentium morsus mortiferos immissos ad pœnam iustissimam peccatorum in ligno exaltato atque prospecto æneo serpente sanatos, ut & populo subueniretur afflicto, & mors morte destructa, uelut crucifixæ mortis similitudine significaretur. Quem sanè serpentem propter facti memoriam reseruatum, cum postea populus errans tanquam idolũ colere cœpisset, Ezechias rex religiosa potestate deo seruiens, cum magna pietatis laude contriuit.

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quasi improbando uersatur. Cap. IX.

HÆc & alia multa huiuscemodi, quæ omnia commemorare nimis longum est, fiebant ad commendandum unius dei ueri cultum: & multorum, falsorumq́; prohibendũ. Fiebant autem simplice fide atque fiducia pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam uel magian, uel detestabiliore nomine goëtian,

uel honorabiliore theurgian uocant: qui quasi conantur ista decernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos uulgus appellat. Hos enim ad goëtian pertinere dicunt: alios autem laudabiles uideri uolunt, quibus theurgian deputant, quum sint utriq; ritibus fallacibus dæmonum obstricti sub nominibus angelorum. Nam & Porphyrius quandam quasi purgationē animæ per theurgiam, cunctanter tamen & pudibunda quodamodo disputatione promittit: reuersionem uero ad deum hanc artem præstare cuiquam negat, ut uideas eum inter uitium sacrilegæ curiositatis, & philosophiæ professionem sententijs alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tanquam fallacem & in ipsa actione periculosam, & legibus prohibitam, cauendam monet: nunc autem uelut eius laudatoribus cedens, utilem dicit esse mundanæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerū intelligibilium percipitur ueritas, nullas habentium similitudines corporum: sed spirituali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas, quas teletas uocant, idoneam fieri, atq; aptam susceptioni spirituum, & angelorum, ad uidendos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur, intellectuali animæ, nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad uidendum deum suum, & perspicienda ea, quæ uera sunt. Ex quo intelligi potest, qualium deorum, uel qualem uisionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea uidentur, quæ uera sunt. Denique animam rationalē, siue, quod magis amat dicere, intellectualem, in superna dicit posse euadere: etiam si quod eius spirituale est, nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porrò autem à theurgo spiritalem purgari hactenus, ut non ex hoc ad immortalitatem, æternitatemq; perueniat. Quanquam itaque discernat à dæmonibus angelos, aërea esse loca dæmonū, ætherea uel empyrea disserens angelorum, & admoneat utendum alicuius dæmonis amicitia, quo subuectante, uel paululum possit eleuari à terra quisque post mortem: aliam uero uiam esse perhibeat ad angelorum superna consortia, cauendam tamen dæmonum societatem, expressa quodammodo confessione testatur: ubi dicit animam post mortem luendo pœnas, cultum dæmonum à quibus circumueniebatur horrescere. Ipsamq; theurgiam, quam uelut conciliatricem angelorum deorumq; commendat, apud tales agere potestates negare non potuit: quæ uel ipsæ inuideant purgationi animæ, uel artibus seruiant inuidorū, querelam de hac re, Chaldæi nescio cuius expromens: Conqueritur, inquit, uir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno molimine, frustratos sibi esse successus, quum uir ad eadem potens tactus inuidia, adiuratas sacris precibus potentias alligasset, ne postulata concederent. Ergo & ligauit ille, inquit, & iste non soluit. Quo indicio dixit apparere theurgian esse, tam boni conficiendi, quàm mali, & apud deos, & apud homines disciplinam: pati etiam deos & ad illas perturbationes, passionesq; deduci, quas communiter dæmonibus, & hominibus Apuleius attribuit. Deos tamen ab eis æthereæ sedis altitudine separans, & Platonis asserens in illa discretione sententiam.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis dæmonum inuocatione promittit. Cap. x.

ECce nunc alius Platonicus, quem doctiorē ferunt, Porphyrius, nescio per quam theurgicam disciplinam etiam ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit. Quoniam sacris precibus adiurari, terreriq; potuerunt, ne præstarent animæ purgationem: & ita terreri ab eo qui imperabat malum, ut ab alio qui poscebat bonum, per eandē artem theurgicam solui illo timore non possent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non uideat hæc omnia fallacium dæmonum esse commenta: nisi eorum miserrimus seruus, & à gratia ueri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi utiq; ualeret beneficus purgator animæ, quàm maleuolus impeditor. Aut si dijs iustis, homo pro quo agebatur, purgatione uidebatur indignus, non utiq; ab inuido territi, nec, sicut ipse dicit, per metum ualentioris numinis impediti, sed iudicio libero id negare debuerunt. Mirum

A rum est autem, quod benignus ille Chaldæus, qui theurigicis sacris animam purgare cupiebat, non inuenit aliquem superiorem deum, qui uel plus terreret, atque ad benefaciendum cogeret territos deos, uel ab eis terrentem compesceret, ut libere benefacerent † sic tamen theurgo bono sacra defuerunt, quibus ipsos deos quos inuocabat, animæ purgatores prius ab illa timoris peste purgaret. Quid enim causæ est, cur deus potentior adhiberi possit, à quo terreantur, nec possit à quo purgentur? An inuenitur deus, qui exaudiat inuidum, & timorem dijs incutiat, ne benefaciant: nec inuenitur deus, qui exaudiat beneuolum, & timorem dijs auferat, ut benefaciant? O theurgia præclara, ô animæ prædicanda purgatio, ubi plus imperat immunda inuidentia, quàm impetrat pura beneficentia: imò uero malignorum spirituũ cauenda & detestanda fallacia, & salutaris audiẽda doctrina. Quid enim, quia has sordidas purgationes sacrilegis ritibus operantur, quasdam mirabiliter pulchras, sicut iste commemorat, uel angelorum imagines, uel deorum, tanquam purgato spiritu uident? si tamen uel tale aliquid uident, illud est, quod Apostolus dicit: Qnoniam satanas transfigurat se uelut angelum lucis. Eius enim sunt illa phantasmata, qui miseras animas multorum, falsorumq; deorum, fallacibus sacris cupiens irretire, & à uero ueri dei cultu, quo solo mundantur & sanantur auertere: sicut de Proteo dictum est, Formas se uertit in omnes, hostiliter insequẽs, fallaciter subueniens, & utrobiq; nocens. al's si,

De epistola Porphyrij ad Anebuntem Ægyptium, in qua petit de diuersitate dæmonum se doceri. Cap. XI.

MElius sapuit iste Porphyrius cum ad Anebuntem scripsit Ægyptium, ubi consulenti similis & quærenti, & prodit artes sacrilegas, & euertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat quos dicit ob imprudentiam trahere humidum uaporem, & ideo non in ætheræ, sed in aëre esse sub luna atque in ipso lunæ globo. Veruntamen non au-
B det omnes fallacias, & malicias, & ineptias, quibus merito mouetur, omnibus dæmonibus dare. Quosdam nanq; benignos dæmones more appellat aliorum, cum omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quod non solum dij alliciantur uictimis, sed etiam compellantur, atque cogantur facere quod homines uolunt, etsi corpore & incorporalitate dij à dæmonibus distinguuntur, quomodo deos esse existimandum sit solem & lunam, & uisibilia cætera in cœlo, quæ corpora esse non dubitat. Et si dij sunt, quomodo alij benefici, alij malefici esse dicantur, & quomodo incorporabilibus, cum sint corporei coniungantur. Quærit etiam ueluti dubitans, utrum in diuinantibus, & quædam mira facientibus animæ sint potentiores: an aliqui spiritus extrinsecus ueniant, per quos hæc ualeant. Et potius uenire extrinsecus conijcit, eo quod lapidibus, & herbis adhibitis, & alligant quosdam, & aperiant clausa hostia, uel aliquid eiusmodi mirabiliter operentur. Vnde dicit alios opinari esse quoddam genus, cuius exaudire sit proprium natura fallax, omniforme, multimodum, simulans deos & dæmones, & animas defunctorum, & hoc esse quod efficiat, hæc omnia quæ uidentur bona esse uel praua: cæterum circa ea quæ uere bona sunt nihil opitulari, imò uero ista nec nosse, sed & male conciliare, & insimulare atque impedire nonnunquam uirtutis sedulos sectatores, & plenum esse temeritatis, & fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cætera quæ de hoc genere fallacium malignorumq; spirituum, qui extrinsecus in animam ueniunt humanosq; sensus sopitos uigilantes'ue deludunt, non tanquã sibi persuasa confirmat, sed tam tenuiter suspicatur, aut dubitat, ut hæc alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tanto philosopho cũctam diabolicam societatem uel nosse, uel fidenter arguere, quam quælibet anicula Christiana nec nosse cunctatur, & liberrime detestatur. Nisi forte iste, & ipsum ad quẽ scribit Anebuntem, tanquam talium sacrorum præclarissimum antistitem, & alios talium operum tanquam diuinorum & ad deos colendos pertinentium admiratores uerecundatur offendere. Sequitur tamen, & ea uelut inquirendo commemorat, quæ sobrie

considerata tribui non possunt, nisi malignis & fallacibus potestatibus. Quærit enim cur tanquam melioribus inuocatis, quasi peioribus imperetur, ut iniusta hominis præcepta exequantur: cur attrectatum re uenerea, non exaudiant imprecantem, cum tamen ipsi ad incestus quosq; concubitus quoslibet ducere non morentur: cur ab animantibus suos antistites oportere abstinere denuncient, ne uaporibus profecto corporeis polluantur, ipsi uero, & alijs uaporibus illiceātur, & nidoribus hostiarum: cumq; à cadaueris contactu prohibeatur inspector, & plerunq; illa cadaueribus celebrentur, quid sit, quod nō dæmoni uel alicui animæ defuncti, sed ipsi soli & lunæ aut cuicunq; cœlestium, homo cuilibet uitio obnoxius intendit minas, eosq; territat falso, ut eis extorqueat ueritatem. Nam & cœlum se collidere comminatur, & cætera similia homini impossibilia, ut illi dij tanquam insipientissimi pueri, falsis & ridiculis comminationibus territi quod imperatur efficiant. Dicit etiam scripsisse Chæremonem quendam talium sacrorum, uel potius sacrilegiorum peritum, ea quæ apud Ægyptios sunt celebrata rumoribus, uel de Iside, uel de Osiride marito eius, maximā uim habere cogendi deos ut faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit, ea se prodere uel euertere comminatur: ubi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit si facere iussa neglexerint. Hæc atq; huiusmodi uana & insana dijs hominem minari, nec quibuslibet, sed ipsis cœlestibus & syderea luce fulgentibus, nec sine effectu, sed uiolenta potestate cogentem, atque his terroribus ad facienda quæ uoluerit perducentem, merito Porphyrius admiratur: imò uero sub specie admirantis & causas rerum talium requirentis, dat intelligi, illos hæc agere spiritus, quorum genus superius sub aliorum opinatione descripsit, non ut ipse posuit natura, sed uitio fallaces qui simulant deos & animas defunctorum, dæmones autem non, ut ait ipse, se simulant, sed plane sunt. Et quod ei uidetur hærbis & lapidibus & animātibus & sonis certis quibusdam, ac uocibus & figurationibus, atq; figmentis, quibusdam etiam obseruatis in cœli conuersione motibus syderum, fabricari in terra ab hominibus potestates idoneas uarijs effectibus exequendis, totum hoc ad eosdem ipsos dæmones pertinet ludificatores animarum sibimet subditarum, & uoluptaria sibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo reuera dubitans & inquirens ista Porphyrius, ea tamen commemorat, quibus conuincantur & redarguantur, nec ad eas potestates, quæ nobis ad beatam uitam capessendam fauent, sed ad deceptores dæmones pertinere monstrentur, aut ut meliora de philosopho suspicemur, eo modo uoluit hominem Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna se scire opinantem, non superba quasi autoritate doctoris offendere, nec aperte aduersantis altercatione turbare, sed quasi quærentis & discere cupientis humilitate ad ea cogitanda conuertere, & quàm sint contemnenda, uel etiam deuitanda monstrare. Denique propè ad epistolæ finem petit se ab eo doceri, quæ sit ad beatitudinem uia ex Ægyptia sapientia. Cæterum illos quibus conuersatio cum dijs ad hoc esset, ut ob inueniendum fugitiuum, uel prædium comparandum, uel propter nuptias, uel mercaturam, uel quid huiusmodi, mentem diuinam inquietarent, frustra eos uideri dicit coluisse sapientiam. Illa etiam ipsa numina cum quibus conuersarentur, & si de cæteris rebus uera prædicerent, tamen quoniam de beatitudine nihil cautum nec satis idoneum monerent, nec deos illos esse, nec benignos dæmones, sed aut illum, qui dicitur fallax, aut humanum omne commentum. Verum quia tanta & talia geruntur his artibus, ut uniuersum modum humanæ facultatis excedant, quid restat, nisi ut ea quæ mirifice tanquam diuinitus prædici uel fieri uidentur, nec tamen ad unius dei cultum referuntur, cui simpliciter inhærere fatentibus quoque Platonicis, & per multa testantibus solum beatificum bonum est, malignorum dæmonum ludibria & seductoria impedimenta, quæ uera pietate cauenda sunt, prudenter intelligantur.

De miracu

A De miraculis quæ per sanctorum angelorum ministerium deus uerus operatur. Cap. XII.

PORRO autem quæcunque miracula, siue per angelos, siue quocunque modo ita diuinitus fiunt, ut dei unius, in quo solo beata uita est, cultum religionémque commendent, ea uere ab eis, uel per eos qui nos secundum ueritatem pietatémque diligunt, fieri ipso deo in illis operante credendum est. Neque enim audiendi sunt, qui deum inuisibilem uisibilia miracula operari negant, cum ipse etiam secundum ipsos fecerit mundum, quem certe uisibilem negare non possunt. Quicquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profecto minus est, quàm totus hic mundus, id est, cœlum, & terra, & omnia quæ in eis sunt, quæ certe deus fecit. Sicut autem ipse qui fecit, ita modus, quo fecit occultus est, & incomprehensibilis homini. Quamuis itaque miracula uisibilium naturarum uidendi assiduitate uiluerint, tamen cũ ea sapienter intuemur, inusitissitamis, ratissimisq; maiora sunt. Nam & omni miraculo quod fit per hominem, maius miraculum est homo. Qua propter deus qui fecit uisibilia cœlum & terram, non dedignatur facere uisibilia miracula in cœlo, uel in terra, quibus ad se inuisibilem colendum excitet animam adhuc uisibilibus deditam: ubi uero & quando faciat, incommutabile cõsilium penes ipsum est, in cuius dispositione iam tempora facta sunt, quæcunque futura sunt. Nam temporalia mouens, temporaliter non mouetur, nec aliter nouit facienda, quàm facta, nec aliter inuocantes exaudit, quàm inuocaturos uidet. Nam & cum exaudiunt angeli eius, ipse in eis exaudit, tanquam in uero, nec manufacto templo suo, sicut in omnibus sanctis suis eius quæ temporaliter fiunt iussa, æterna eius lege conspecta.

De inuisibili deo, qui se uisibilem sæpe præstitit, nõ secundum quod est, sed secundum quod poterant ferre cernentes. Cap. XIII.

B NEc mouere debet, quod cum sit inuisibilis, sæpe uisibiliter patribus apparuisse memoratur. Sicut enim sonus quo auditur sententia in silentio intelligentiæ constituta, non est hoc quod ipsa, ita & species, qua uisus est deus in natura inuisibili constitutus, non erat quod ipse. Veruntamen ipse in eadem specie corporali uidebatur, sicut illa sententia in ipso sono uocis auditur: nec illi ignorabant inuisibilem deum in specie corporali nequaquam se posse uidere. Nam & loquebatur cum loquente Moyses, & ei tamen dicebat: Si inueni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum scienter, ut uideam te. Cum igitur oporteret dei legem in edictis angelorũ terribiliter dari, non uni homini paucis'ue sapientibus, sed uniuersæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta sunt in monte, ubi lex per unum dabatur, conspiciente multitudine metuenda ac tremenda, quæ fiebant. Non enim populus Israël sic Moysi credidit, quemadmodum suo Lycurgo Lacedęmonij, quod à Ioue seu Apolline leges quas cõdidit, accepisset. Cum enim lex dabatur populo, qua coli unus iubebatur deus in conspectu ipsius populi, quantum sufficere diuina prouidentia iudicabat, mirabilibus rerum signis & motibus apparebat, ad eandem legem dandam creatori seruire creaturam.

De uno deo colendo, non solum propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quæ uniuersa in ipsius prouidentiæ potestate consistunt. Cap. XIIII.

SIcut autẽ unius hominis, ita humani generis, quod ad dei populũ pertinet, recta eruditio, per quosdam articulos temporũ tanquam ætatum profecit accessibus, ut à temporalibus ad æterna capienda, & à uisibilibus ad inuisibilia suggeretur, ita sanè ut etiam illo tempore quo uisibilia promittebant diuinitus pręmia, unus tantũ colendus cõmendaretur deus, ne mens humana uel pro ipsis terrenis uitæ transitoriæ beneficijs, cuiquã nisi uero animæ creatori ac domino subderetur. Omnia quippe quæ præstare hominibus, uel angeli, uel homines possunt, in unius esse omnipotentis potestate, quisquis diffitetur.

fitetur, insanit. De prouidentia certe Plotinus Platonicus disputat, eámq; à summo deo, C cuius est intelligibilis atq; ineffabilis pulchritudo, usq; ad hæc terrena & ima pertingere flosculorum atq; foliorum pulchritudine comprobat, quæ omnia quasi abiecta & uelocissime pereuntia decentissimos formarum suarum numeros habere non posse confirmat, nisi inde formentur, ubi forma intelligibilis & incommutabilis simul habens omnia perseuerat. Hoc dominus Iesus ibi ostendit ubi ait: Considerate lilia agri quomodo crescunt. Non laborant neq; nent. Dico autem uobis, quia nec Salomon in omni gloria sua sic amictus est, sicut unum ex his. Quod si fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, sic deus uestit, quanto magis uos, modicæ fidei? Optimæ igitur anima humana adhuc terrenis desiderijs infirma, ea ipsa quæ temporaliter exoptat bona infima atq; terrena uitæ huic transitoriæ necessaria, & præ illius uitæ sempiternis beneficijs contemnenda, nõ tamen nisi ab uno deo expectare consueuit, ut ab illius cultu etiam in istorum desiderio non recedat, ad quem contemptu eorũ, & ab eis auersione perueniat.

De ministerio sanctorum angelorum, quo prouidentiæ dei seruiunt. Cap. XV.

SIc itaq; diuinæ prouidentiæ placuit ordinare temporum cursum, ut quemadmodum dixi, & in actibus apostolorum legitur, lex in edictis angelorum daretur de unius ueri dei cultu: in quibus & persona ipsius deis, non quidem per suam substantiam, quæ semper corruptibilibus oculis inuisibilis permanet: sed certis indicijs per subiectam creatori creaturam, uisibiliter appareret, & syllabatim per transitoritas temporum morulas, humanæ linguæ uocibus loqueretur, qui in sua natura, non corporaliter, sed spiritaliter: non sensibiliter, sed intelligibiliter: non temporaliter, sed, ut ita dicam, æternaliter: nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illum syncerius audiunt, non corporis aure, sed mentis ministri eius, & nuncij, qui eius ueritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati: & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & usque in ista uisibilia atque sensibilia perducendum incunctanter, atque indifficulter efficiunt. D Hæc autem lex distributione temporũ data est, quæ prius haberet, ut dictum est, promissa terrena, quibus tamen significarentur æterna: quæ uisibilibus sacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Vnius tamen dei cultus apertissime illic & uocum & rerum omnium contestatione præcipitur, non unius de turba, sed eius, qui fecit cœlum, terram, & omnem animam, & omnem spiritum, qui non est, quod ipse. Ille enim fecit, hæc facta sunt, atq; ut sint, & bene se habeant, eius indigent, à quo facta sunt.

An de promerenda beata uita, his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore diuino, an uero illis, qui non sibi, sed uni deo sancta præcipiunt religione seruiri. Cap. XVI.

QVibus igitur angelis de beata & sempiterna uita credendum esse censemus? Vtrum eis, qui religionis ritibus coli uolunt, sibi sacra & sacrificia flagitantes, à mortalibus exhiberi: an eis, qui hunc omnem cultum uni deo creatori omnium deberi dicunt, eíq; reddendum uera pietate præcipiunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & nos futuros esse promittunt? Illa nanq; uisio dei, tantæ pulchritudinis uisio est, & tanto amore dignissima, ut sine hac, quibuslibet alijs bonis præditum, atque abundantem, non dubitet Plotinus infelicissimum dicere. Quum ergo ad hunc unum quidam angeli, quidam uero ad seipsos latria colendos signis mirabilibus excitent: & hoc ita, ut illi istos coli prohibeant: isti autem illum prohibere nõ audeant, quibus potius sit credendum, respondeant Platonici, respondeant quicunque philosophi, respondeant theurgi, uel potius periurgi (Hoc enim sunt illæ omnes artes uocabulo digniores) Postremo respondeant homines, si ullus naturæ suæ sensus, quod rationales creati sunt, ex aliqua

A aliqua parte uiuit in eis. Respondeant, inquam, eis, ne sacrificandum sit dijs, uel angelis, qui sibi sacrificari iubent, an illi uni, cui iubent hi, qui & sibi, & istis prohibent. Si nec isti, nec illi ulla miracula facerent, sed tantum præciperent: alij quidem, ut sibi sacrificaretur, alij uero id uetarent, sed uni tantum iuberent deo, satis deberet pietas ipsa discernere, quid horum de fastu superbiæ, quid de uera religione descenderet. Plus etiam dicam, si tantum hi mirabilibus factis humanas animas permouerent, qui sacrificia sibi expetunt: illi autem, qui hoc prohibent, & uni tantum deo sacrificari iubent, nequaquam ista uisibilia miracula facere dignarentur, profecto non sensu corporis, sed ratione mentis præponenda eorum esset autoritas. Cum uero deus id egerit ad commendanda eloquia ueritatis suæ, ut per istos immortales nuncios, non sui fastum, sed maiestatem illius prædicantes, faceret maiora, certiora, clariora miracula, ne infirmis pijs illi qui sacrificia sibi expetunt, falsam religionem facilius persuaderent, eo quod sensibus eorum quædam stupenda monstrarent, quem tandem ita desipere libeat, ut non uera eligat, quæ sectetur, ubi & ampliora inuenit, quæ miretur? Illa quippe miracula deorum gentilium quæ commendat historia, non ea dico quæ interuallis temporum occultis ipsius causis mundi, ueruntamen sub diuina prouidentia constitutis & ordinatis monstruosa contingunt, quales sunt inusitati partus animalium, & cœli terræq; rerum insolita facies: siue tantum terrens, siue etiam nocens quæ procurari, atq; mitigari dæmoniacis ritibus fallacissima eorum astutia perhibentur. Sed ea dico quæ ui ac potestate eorum fieri satis euidenter apparet, ut est quod effigies deorum Penatum, quos de Troia Æneas fugiens aduexit, de loco in locum migrasse referuntur: quod cotem Tarquinius nouacula secuit: quod Epidaurius serpens Æsculapio nauiganti Romam comes adhæsit: quod nauim qua simulacrum matris Phrygiæ uehebatur, tantis hominum boumq; conatibus immobilem redditam, una muliercula zona alligatam, ad suæ pudicitiæ testimonium mouit & traxit: quod uirgo Vestalis, de cuius corruptione quæstio uertebat, aquam

B impleto cribro de Tiberi neq; profluente, abstulit controuersiam. Hęc ergo atq; alia huiuscemodi nequaquam illis quæ in populo dei facta legimus, uirtute ac magnitudine conferenda sunt: quanto minus ea, quæ illorum quoq; populorum, qui tales deos coluerunt legibus iudicata sunt, prohibenda atq; plectenda, magica scilicet, uel theurgica? Quorum plæraq; specietenus mortalium sensus imaginaria ludificatione decipiunt, quale est lunam deponere. Donec suppositas, ut ait Lucanus, propior despumet in herbas. Quædam uero etsi nonnullis piorum factis uideantur opere coæquari, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter hæc nostra ostendit excellere. Illis enim multi tanto minus sacrificijs colendi sunt, quanto magis hæc expetunt: his uero unus commendatur deus, qui se nullis talibus indigere, & scripturarum suarum testificatione, & eorundem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si qui ergo angeli sibi expetunt sacrificium, præponendi eis sunt qui non sibi, sed deo creatori omniũ cui seruiunt. Hinc enim ostendunt quàm syncero amore nos diligunt, quando per sacrificiũ non sibi, sed ei nos subdere uolunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos peruenire quærunt, à quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli qui non uni, sed plurimis sacrificia fieri uolunt, non sibi sed eis dijs uolunt, quorum deorum angeli sunt, etiam sic eis præponendi sunt illi, qui unius dei deorũ angeli sunt: cui sacrificari sic iubent, ut alicui alteri uetent, cũ eorũ nullus huic uetet, cui uni isti sacrificari iubent. Porrò si quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni nec bonorum deorum angeli sunt, sed dæmones mali, qui nõ unum solum ac summũ deum, sed seipsos sacrificijs coli uolunt, quod maius quàm unius dei contra eos eligendum est præsidium, cui seruiunt angeli boni, qui non sibi, sed illi iubent ut sacrificio seruiamus, cuius nosipsi sacrificium esse debemus.

De arca testamenti miraculisq; signorum, quæ ad commendandam legis ac promissionis autoritatem diuinitus facta sunt. Cap. XVII.

PRoinde lex dei, quæ in edictis data est angelorum, in qua unus deus deorum religione

sacrorum iussus est coli, alij uero quilibet prohibiti, in arca erat posita, quæ arca testimo- C
nij nuncupata est. Quo nomine satis significatur, non deum qui per illa omnia colebatur cir cuncludi solere, uel contineri loco, cum responsa eius, & quædam humanis sensibus daren- tur signa ex illius arcæ loco, sed uoluntatis eius hinc testimonia perhiberi, quod etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in arca ut dixi posita: quam tempore peregrinati- onis in eremo cum tabernaculo, quod similiter appellatum est tabernaculum testimonij, cum debita sacerdotes ueneratione portabant: Signúmque erat, quod per diem nubes apparebat, quæ sicut ignis nocte fulgebat. Quę nubes cum moueretur, castra mouebantur, & ubi staret, castra ponebantur. Reddita sunt autē illi legi magni miraculi testimonia, præ- ter ista quæ dixi, & præter uoces quæ ex illius arcæ loco ædebantur. Nam cum terram pro- missionis intrantibus eadem arca trāsiret Iordanem, fluuius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi & populo siccum præbuit transeundi locum. Deinde ciuita- tis, quæ prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadem arca cir- cunacta, muri repente ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post hoc eti- am cum iam in terra promissionis essent, & eadem arca propter eorum peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in templo dei sui, quem præ cæteris colebant, honori- fice collocarunt, abeuntésque clauserunt, apertóque postero die, simulachrum cui supplica- bant, inuenerunt collapsum, deformitérque confractum. Deinde ipsi prodigijs acti, defor- miúsque puniti, arcam diuini testimonij populo unde ceperant reddiderunt. Ipsa autem redditio qualis fuit? Imposuerunt eam plaustro eiq; iuuencas à quibus uitulos sugentes abstraxerant, subiunxerunt, & eas quò uellent, ire siuerunt, etiam hinc uim diuinam explo- rare cupientes. At illæ sine homine duce atque rectore, ad Hebræos uiam pertinaciter gra- dientes, nec reuocatæ mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultori- bus reportarūt. Hæc atq; huiuscemodi deo parua sunt, sed magna terrendis salubriter eru- diendisq; mortalibus. Si enim philosophi, præcipuéque Platonici, rectius cæteris sapuisse D
laudantur, sicut paulo ante cōmemoraui, quod diuinam prouidentiam hæc quoq; rerū infi- ma, atque terrena administrare docuerint, numerosarum testimonio pulchritudinum, quæ non solum in corporibus animalium, uerumetiam in herbis, fœnóque gignuntur, quanto euidentius hæc atestantur diuinitati, quæ ad horam prædicationis eius fiunt, ubi ea religio cōmendatur, quæ omnibus cœlestibus, terrestribus, infernisq; sacrificari uetat, uni deo tan- tum iubens, qui solus diligens & dilectus, beatos facit, corúmque sacrificiorum præfiniens tempora imperata, eáque per meliorem sacerdotem in melius mutanda prędicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur, non ut ipse his honoribus sublime- tur, sed ut nos ad eum colendum, eiq; cohærendum igne amoris eius accensi, quod nobis, non illi, bonum est, excitemur.

Contra eos, qui de miraculis, quibus dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum. Cap. XVIII.

AN dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quis- quis hoc dicit, si de his rebus negat omnino ullis literis esse credendum, potest etiam dicere, nec deos ullos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mi- rabilibus operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dij se ostenta- re mirabiles, potius quàm utiles ostendere potuere. Vnde hoc opere nostro, cuius hūc iam decimum librum habemus in manibus, non eos suscepimus refellendos, qui uel ullam esse uim diuinam negant, uel humana non curare contendunt, sed eos qui nostro deo conditori sanctæ & gloriosissimæ ciuitatis, deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse etiam mun di huius uisibilis, & mutabilis, inuisibilem & incommutabilem conditorem, & uitæ beatæ non de his, quæ condidit, sed de seipso uerissimum largitorem. Eius enim propheta uracis- simus ait: Mihi autem adhærere deo, bonum est. De fine nanque boni inter philosophos

quæritur

A quæritur, ad quod adipiscendũ, omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste: Mihi autem nimis diuitijs abundare, bonum est: aut insigniri purpura & sceptro, uel diademate excellere, aut quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt: mihi uoluptas corporis bonum est: aut quod melius uelut meliores dicere uisi sunt: Mihi uirtus animi mei bonum est: sed mihi, inquit, deo adhære bonum est. Hoc eum docuerat, cui uni tantummodo sacrificandum sancti quoq; angeli legalium sacrificiorum etiam contestatione monuerunt. Vnde etiam ipse sacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeumq́; complexum sancto desiderio ferebatur. Porro autẽ si multorum deorum cultores, qualescũq; deos suos esse arbitrentur, ab eis facta esse miracula, uel ciuilium rerum historiæ, uel libris magicis, siue, quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causæ est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto maior debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui uni soli sacrificandum præcipiunt?

Quæ ratio sit uisibilis sacrificij quod uni uero & inuisibili deo offerri doceat uera religio. Cap. XIX.

QVi autem putant hæc uisibilia sacrificia dijs alijs congruere, illi uero tanquam inuisibili inuisibilia, & maiori maiora, meliorīq; meliora, qualia sunt puræ mentis & bonæ uoluntatis officia, profecto nesciunt hæc ita esse signa illorũ, sicut uerba sonantia signa sunt rerum. Quo circa sicut orantes atq; laudantes ad eum dirigimus significantes uoces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus, ita sacrificãtes non alteri uisibile sacrificium offerendum esse nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus nostris inuisibile sacrificium nosipsi esse debemus. Tunc nobis fauent, nobisq́; congaudent, atq; ad hoc ipsum nos pro suis uiribus adiuuant angeli quiq;, uirtutesq́; superiores, & ipsa bonitate ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere uoluerimus, non libenter accipiunt, & cum ad homines ita mittuntur, ut eorum præsentia sentiatur, apertissime uetant. Sunt de his exempla in literis sanctis.
B Putauerũt quidam deferendum angelis honorem, uel adorando, uel sacrificando qui debetur deo, & eorum sunt admonitione prohibiti, iussiq́; sunt hæc ei deferre, cui uni fas esse nouerũt. Imitati sunt angelos sanctos etiam sancti homines dei. Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis, putati sunt dij, eisq; Lycaonij immolare uictimas uoluerunt, quod à se humili pietate remouentes, eisq; in quem crederent annunciauerunt deum. Sed nec ob aliud fallaces illi superbe sibi hoc exigunt, nisi quia uero deo deberi sciunt. Non enim reuera, ut ait Porphyrius, & nonnulli putant cadauerinis nidoribus, sed diuinis honoribus gaudent. Copiam uero nidorum magnam habent undiq;, & si amplius uellent, ipsi sibi poterant exhibere. Qui ergo diuinitatem sibi arrogant spiritus, non cuiuslibet corporis fumo sed supplicantis animo delectantur, cui decepto subiectoq; dominentur, intercludentes iter ad deum uerum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuipiam præter illum.

De summo uero q; sacrificio, quod ipse dei & hominum mediator effectus est. Cap. XX.

VNde uerus ille mediator, inquantũ formam serui accipiens mediator effectus est dei & hominũ homo Christus Iesus, cum in forma dei sacrificium cum patre sumat, cum quo & unus est deus, tamen in forma serui sacrificium maluit esse, quàm sumere, ne uel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerens, ipse & oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse uoluit ecclesiæ sacrificiũ, cum ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quàm ipse per ipsam suetus offerri. Huius ueri sacrificij multiplicia uariaq; signa erãt sacrificia prisca sanctorum cum hoc unum per multa figuraretur, tanquam uerbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multum commendaretur. Huic summo ueroq; sacrificio, cuncta sacrificia falsa cesserunt.

De modo potestatis dæmonibus datæ ad glorificandos sanctos, qui pertulerunt iam passionem, qui aëreos spiritus non placando ipsos, sed in deo permanendo uicerunt. Cap. XXI. C

MOderatis autem præfinitisq́ temporibus, etiam potestas permissa dæmonibus, ut hominibus quos possident excitatis, inimicitias aduersus dei ciuitatem tyrannice exerceant, sibiq́ sacrificia: non solum ab offerentibus sumant, & à uolentibus expetant, uerum etiam ab inuitis persequendo uiolenter extorqueant, non solum perniciosa non est, sed etiam utilis inuenitur ecclesiæ, ut martyrum numerus impleatur, quos ciuitas dei, tanto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduersus impietatem potestatum, etiam usq; ad sanguinem certant. Hos multo elegantius si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros heroas uocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractũ, quod Græce Iuno ἥρα appellatur: & ideo nescio quis filius eius secundum Græcorũ fabulas Heros fuerit nũcupatus, hoc uidelicet ueluti mysticũ significante fabula, quod aër Iunoni deputetur, ubi uolunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres nostri heroës nuncuparentur, si, ut dixi, usus ecclesiatici sermonis admitteret: non quod eis esset cum dæmonibus in aëre societas, sed quod eosdem dæmones, id est, aëreas uincerent potestates: & in eis ipsam quicquid putatur significare Iunonẽ, quæ non usquequaq; inconuenienter à poëtis inducitur inimica uirtutibus, & cœlum petentibus uiris fortibus inuida. Sed rursus eis succumbit infeliciter ceditq́ Vergilius, ut cum apud eũ illa dicat: Vincor ab Ænea, ipsum Æneam admoneat Helenus, quasi consilio religioso & dicat:

Iunoni cane uota libens, dominamq́ potentem
Supplicibus supera donis.

Ex qua opinione Porphyrius, quamuis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit deum uel genium non uenire in hominem, nisi malus fuerit ante placatus: tanquam fortiora sint apud eos numina mala quàm bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malisq́ nolentibus bona prodesse non possunt. Nocere autem mala possunt, non sibi ualentibus resistere bonis. Nõ est ista uere ueraciterq́ sanctæ religionis uia: non sic Iunonem, hoc est, aëreas potestates, piorum uirtutibus inuidentes nostri martyres uincunt. Non omnino, si dici usitate posset, heroës nostri supplicibus donis, sed uirtutibus diuinis Heram superant. Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quod uirtute Africam uicerit, quam si hostes donis placasset, ut parcerent. D

Vnde sit sanctis aduersum dæmones potestas, & unde cordis uera purgatio. Cap. XXII.

VEra pietate homines dei aëream potestatem inimicam cõtrariamq́ pietati exorcizando eijciunt, non placando: omnes tentationes aduersitatesq́ eius uincunt orando non ipsam, sed suum deum aduersus ipsam. Non enim aliquem uincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine uincitur, qui hominẽ assumpsit egitq́ sine peccato: ut in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum: id est, per meditatorem dei & hominum, homnem Christum Iesum: per quem facta peccatorum purgatione reconciliamur deo. Non enim nisi peccatis homines separantur à deo, quorum in hac uita non fit nostra uirtute, sed diuina miseratione purgatio: per indulgentiam illius, non per nostram potentiam: quia & ipsa quantulacunq; uirtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, nisi usq; ad eius depositionem sub uenia uiueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præstita est gratia: ut polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur. Hac dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac uita per fidem regimur, & post hanc uitam per ipsam speciem incommutabilis ueritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

De prin-

A De principijs, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur. Cap. XXIII

DIcit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis: ut hic ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cuius enim teletæ purgant, si lunæ solisque non purgāt, quos inter cœlestes deos præcipuos habent? Denique eodē dicit oraculo expressum, principia posse purgare, ne forte cum dictum esset non purgare teletas solis & lunæ, alicuius alterius dei de turba ualere ad purgandum teletæ crederentur. Quæ autem dicat esse principia tanquam Platonicus, nouimus. Dicit enim deum patrem, & deum filium: quem Græce appellat paternum intellectum, uel paternam mentem: de spiritu autem sancto aut nihil, aut non aperte aliquid dicit: quāuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiā, sicut Plotinus ubi de tribus principalibus substantijs disputat, animæ naturam etiam iste uellet intelligi: non utique diceret horum medium, id est patris & filij medium. Postponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem quum dicit medium, non postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit ut potuit, siue ut uoluit: quoniam nos spiritum sanctum nec patris tantum, nec filij tantum, sed utriusque spiritum dicimus. Liberis enim uerbis loquūtur philosophi, nec in rebus ad intelligēdum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas est, ne uerborū licentia etiam de rebus quæ his significantur, impiam gignat opinionem. Nos itaque ita non dicimus duo uel tria principia, quum de deo loquimur: sicut nec duos deos, uel tres nobis licitum est dicere: quamuis de unoquoque loquentes, uel de patre, uel de filio, uel de spiritu sancto, etiam singulum quenque deum esse fateamur. Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani eundem esse patrem, qui est & filius: & eundem esse spiritum sanctū, qui est & pater & filius: sed patrem esse filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij spiritū sanctum nec patrem esse nec filium. Verum itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quamuis pluraliter

B apud eos sint dicta principia.

De uno ueroque principio, quod solam naturam humanam purgat atque renouat. Caput XXIIII

SEd subditus Porphyrius inuidis potestatibus, de quibus & erubescebat, & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere dominum Iesum Christum esse principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacrificium nostræ purgationis assumpsit, magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate deiecit, uerus benignusque mediator: in ea se ostendens mortalitate mortalibus, quam maligni fallacesque mediatores non habendo se superbius extulerunt, miserisque hominibus adiutorium deceptorium uelut immortales mortalibus promiserunt. Bonus itaque uerusque mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam uel naturam: quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortem, quamuis esset pœna peccati, quam tamen pro nobis sine peccato ipse persoluit, peccando esse uitandam, sed potius si facultas datur pro iustitia perferendam. Ideo enim soluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus est & non pro suo peccato. Hunc ille Platonicus non cognouit esse principium, nam cognosceret purgatorium. Neque enim caro principium est, aut anima humana, sed uerbum per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per seipsam mūdat, sed per uerbum à quo suscepta est, quum uerbum caro factum est, & habitauit in nobis. Nam de carne sua manducanda mystice loquens, quum hi qui non intellexerunt offensi recederent, dicentes, Durus est hic sermo, quis eum potest audire? Respondit manentibus cæteris, Spiritus est qui uiuificat, caro non prodest quicquam. Principium ergo suscepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudæis quis esset, respondit se esse principium. Quod utique carnales infirmi, peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere possemus, nisi ab eo mundaremur atque sanaremur, per

hoc quod eramus,& non eramus. Eramus enim homines, sed iusti non eramus, In illius au- C
tem incarnatione natura humana erat, sed iusta, non peccatrix erat. Hæc est mediatio, qua manus lapsis iacentibusq; porrecta est: hoc est semen dispositũ per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & unus deus coli iubebatur, & hic mediator uenturus promittebatur.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse. Caput XXV

CVius sacramenti fide etiam iusti antiqui mundari pie uiuendo potuerunt: non solum ante quàm lex populo Hebræo daretur: neq; enim eis prædicator deus uel angeli defuerunt: sed ipsius quoque legis temporibus, quamuis in figuris rerum spiritalium habere uiderentur promissa carnalia, propter quod uetus dicitur testamentum. Nam & prophetæ tunc erant, per quos sicut & per angelos eadem promissio prædicata est: & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinamq; sentẽtiam de boni humani fine paulo ante commemoraui: Mihi autem adhærere deo bonum est. In quo plane psalmo duum testamentorum, quæ dicuntur uetus & nouum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenasq; promissiones, quum eas impijs abundare prospiceret, dicit pedes suos penè fuisse commotos, & effusos in lapsum propemodum gressus suos: tanquã frustra deo ipse seruisset, cum ea felicitate quam de illo expectabat, contemptores eius florere conspiceret: seq; in rei huius inquisitione laborasse, uolentem cur ita esset apprehendere, donec intraret in sanctuarium dei, & intelligeret nouissima eorum, qui felices uidebãtur errare. Tunc eos intellexit in eo quod se extulerunt, sicut dicit fuisse deiectos & defecisse ac perisse propter iniquitates suas: totumq; illud culmen temporalis felicitatis ita eis factum, tãquam somnium euigilantis, qui se repente inuenit suis quæ somniabat fallacibus gaudijs destitutũ. Et quoniam in hac terra uel ciuitate terrena, magni sibi uidebantur, Domine, inquit, in ciuitate tua imaginem illorum ad nihilũ rediges. Quod huic tamen utile fuerit, etiam ipsa terrena non nisi ab uno uero deo quærere, in cuius potestate sunt omnia, satis ostẽdit ubi ait, Velut pe- D
cus factus sum apud te, & ego semper tecum. Velut pecus dixit, utique non intelligens. Ea quippe à te desiderare debui, quæ mihi cum impijs non possunt esse cõmunia, quibus eos cum abundare cernerem, putaui me incassum tibi seruisse, quando & illi hæc haberent, qui tibi seruire noluissent. Tamen ego semper tecum, qui etiam in talium rerum desiderio deos alios non quæsiui. Ac per hoc sequitur, Tenuisti manum dexteræ meæ, & in uoluntate tua deduxisti me, & cum gloria assumpsisti me, tanquã ad sinistram cuncta illa pertineant, quæ abundare apud impios quum uidisset, penè collapsus est. Quid enim mihi est, inquit, in cœlo, & à te quid uolui super terrã? Reprehendit seipsum, iusteq; sibi displicuit, quia cum tam magnum bonum haberet in cœlo, quod post intellexit, rem transitoriam, fragilem, & quodammodo luteam felicitatem à suo deo quæsiuit in terra. Defecit, inquit, cor meum, & caro mea deus cordis mei: defectu utiq; bono ab inferioribus ad superna. Vnde in alio psalmo dicitur, Desiderat & defecit anima mea in atria domini. Item in alio, Defecit in salutare tuum anima mea. Tamen quum de utroque dixisset, id est, de corde & carne deficiente, non subiecit, Deus cordis mei & carnis meæ, sed deus cordis mei. Per cor quippe caro mũdatur. Vnde dicit dominus, Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt munda erunt. Partem deinde suam dicit ipsum deum non aliquid ab eo, sed ipsum. Deus, inquit, cordis mei, & pars mea deus in secula. Quod inter multa quæ ab hominibus eligũtur, ipse illi placuerit eligendus. Quia ecce, inquit, qui se longe faciunt, à te peribunt. perdidisti omnem qui fornicatur abs te: hoc est, qui multorum deorum uult esse prostibulum. Vnde sequitur illud propter quod & cætera de eodem psalmo dicenda uisa sunt: Mihi autem adhærere deo bonum est: non longe ire, non per plurima fornicari, Adhærere autem deo tunc perfectum erit, quum totum quod liberandum est, fuerit liberatum. Nunc uero fit illud, quod sequitur, Ponere in deo spem meam. Spes enim quæ uidetur, non est spes, Quod enim uidet quis, quid sperat? ait Apostolus. Si autem quod non uidemus, speramus, per patiẽtiam expectamus. In hac autem

A autem spe nunc constituti agamus quod sequitur:& simus nos quoq; pro modulo nostro angeli dei,id est,nuncij eius,annunciantes eius uoluntatem,& gloriam gratiamq; laudantes. Vnde quum dixisset,Ponere in deo spem meam,ut annunciem,inquit,omnes laudes tuas in portis filiæ Sion.Hæc est gloriosissima ciuitas dei, hæc unum deum nouit & colit: hanc angeli sancti annunciauerunt,qui nos ad eius societatem inuitauerunt,ciuesq; suos in illa esse uoluerunt,quibus non placet ut eos colamus tanquam nostros electos deos,sed cum eis & illorum & nostrum deum:nec eis sacrificemus,sed cum ipsis sacrificium deo simus.Nullo itaque dubitante,qui hæc deposita maligna obstinatione cõsiderat,omnes immortales beati,qui nobis non inuident:neq; enim si inuiderent,essent beati,sed potius nos diligunt,ut & nos cum ipsis beati simus:plus nobis fauent,plus adiuuant,quando unum deum cum illis colimus,patrem & filium & spiritum sanctum,quàm si eosipsos per sacrificia coleremus.

De inconstantia Porphyrij inter confessionem ueri dei & cultum dæmonum fluctuantis. Caput XXVI

NEscio quomodo quãtum mihi uidetur pro amicis suis theurgis erubescebat Porphyrius.Nam ista utcunq; sapiebat,sed contra multorum deorum cultum deum uerum non libere defendebat.Et angelos quippe alios esse dixit,qui deorsum descendentes hominibus theurgicis diuina pronuncient:alios autem qui in terris ea quæ patris sunt,& altitudinem eius profunditatemq; declarent.Num igitur hos angelos,quorum ministeriũ est declarare uoluntatem patris,credendum est uelle nos subdi,nisi ei,cuius nobis annunciant uoluntatem? Vnde optime admonet etiam ipse Platonicus imitandos eos potius,quàm inuocandos.Non itaque debemus metuere,ne immortales & beatos uni deo subditos,non eis sacrificando offendamus.Quod enim non nisi uni uero deo deberi sciunt,cui & ipsi adhærendo beati sunt:proculdubio neque per ullam significantem figuram,neque per ipsam
B rem,quæ sacramentis significatur sibi exhiberi uolunt.Dæmonum est hæc arrogantia superborum atque miserorum,à quibus longe diuersa est pietas subditorum deo,nec aliunde quàm illi adhærendo beatorum.Ad quod bonum percipiendum,etiam nobis syncera benignitate oportet ut faueant:neque sibi arrogent,quo eis subijciamur:sed eum annuncient,sub quo eis in pace sociemur.Quid adhuc trepidas ò philosophe aduersus potestates,& ueris uirtutibus,& ueri dei muneribus inuides habere liberam uocem? Iam dixisti angelos,qui patris annunciant uoluntatem,ab eis angelis esse diuersos,qui ad theurgicos homines,nescio qua deducti arte descendunt.Quid adhuc eos honoras,ut dicas pronunciare diuina? Quæ tandem diuina pronunciant,qui non uoluntatem patris nunciant? Nempe illi sunt,quos sacris precibus inuidus alligauit,ne præstarẽt animæ purgationem:nec à bono,ut dicis,purgare cupientes ab illis uinculis solui,& suæ potestati reddi potuerũt.Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia:uel te fingis fortasse nescire dum non uis theurgos offendere,à quibus curiositate deceptus,ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti. Audes istam inuidiam,non potentiam,sed pestilẽtiam:& non dicam dominam,sed quod tu fateris ancillam potius inuidorum,isto aere transcenso leuare in cœlum,& inter deos uestros etiam sydereos collocare,uel ipsa quoque sydera his opprobrijs infamare.

De impietate Porphyrij,qua etiam Apuleij transcendit errorem. Cap.XXVII

QVanto humanius & tolerabilius consectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit,qui tantũmodo dæmones à luna & infra ordinatos agitari morbis passionum mentisq; turbelis,honorans quidem eos,sed uolens nolensq; confessus est:deos tamen cœli superiores ad ætherea spacia pertinentes:siue uisibiles,quos conspicuos lucere cernebat,solem ac lunam,& cætera ibidem lumina:siue inuisibiles quos putabat ab omni labe istarum perturbationum alienos,quanta potuit disputatione discreuit.Tu autem didicisti hoc non à Platone,sed à Chaldeis magistris tuis,ut in æthereas uel empyreas mundi sublimitates,& firmamenta cœlestia extolleres uitia humana,ut possent dij uestri theurgis pronunciare diuina:quibus

na:quibus diuinis te tamen per intellectualẽ uitam facis altiorem,ut tibi uidelicet tanquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ uideantur,sed alijs eas tamen importas:ut hanc ueluti mercedem reddas magistris tuis,quod eos qui philosophari non possunt,ad ista seducis,quæ tibi tanquam superiorum capaci esse inutilia confiteris:ut uidelicet quicunque à philosophiæ uirtute remoti sunt,quæ ardua nimis,atque paucorum est,te autore theurgicos homines,à quibus non quidem in anima intellectuali,uerum saltem in anima spiritali purgẽtur,inquirant. Et quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter maior est multitudo,plures ad secretos & illicitos magistros tuos,quam ad scholas Platonicas uenire cogantur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones,deos æthereos se esse fingentes,quorum prædicator & angelus factus es,promiserũt:quod in anima spiritali theurgica arte purgati,ad patrem quidem non redeunt,sed super aereas plagas inter deos æthereos habitabunt. Non audit ista hominũ multitudo,propter quos à dæmonum dominatu liberandos Christus aduenit. In illo enim habent misericordissimam purgationem,& mentis,& spiritus,& corporis sui. Propterea quippe totum hominem sine peccato ille suscepit,ut totum,quo constat homo,à peccatorum peste sanaret. Quem tu quoq; utinam cognouisses,eiq; te potius,quàm uel tuæ uirtuti,quæ humana,fragilis & infirma est,uel perniciosissimæ curiositati sanandum tutius commisisses. Non enim te decepisset, quem uestra,ut tu ipse scribis,oracula,sanctum immortalemq; cõfessa sunt. De quo etiam poeta nobilissimus,poetice quidem,quia in alterius adumbrata persona:ueraciter tamen, si ad ipsum referas,dixit,

Te duce,si qua manent sceleris uestigia nostri
Irrita perpetua soluent formidine terras.

Ea quippe dixit,quæ etiam multum proficientium in uirtute iustitiæ possint,propter huius uitæ infirmitatem,& si non scelera,scelerum tamen manere uestigia:quæ non nisi ab illo saluatore sanantur,de quo iste uersus expressus est. Nam hoc utique non à seipso dixisse Vergilius in æglogæ ipsius quarto fermè uersu indicat,ubi ait,

Vltima Cumæi uenit iam carminis ætas.

Vnde hoc à Cumæa Sibylla dictum esse incunctanter apparet. Theurgi uero illi,uel potius dæmones,deorum species,figurasq; fingentes,inquinant potius,quam purgant humanum spiritum falsitate phantasmatum,& deceptoria uanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgent hominis spiritum,qui immundum habent proprium? Alioquin nullo modo carminibus inuidi hominis ligarentur:ipsumq; inane beneficium quod præstaturi uidebantur,aut metu premerent,aut simili inuidẽtia denegarent. Sufficit,quod purgatione theurgica,neq; intellectualem animam,hoc est,mentem nostram,dicis posse purgari:& ipsam spiritalem,id est,nostræ animæ partem,mente inferiorem,quam tali arte purgari posse asseris,immortalem tamen,æternamq; non posse hac arte fieri confiteris. Christus autem uitam promittit æternam:unde ad eum mundus,uobis quidem stomachantibus,mirantibus tamen,stupẽtibusq;,concurrit. Quod quia negare non potuisti intantum à teipso dissentire uideris,ut primum doceas errare homines theurgica disciplina,& quàm plurimos fallere per cæcam insipientemq; sententiam,atq; certissimum errorem,agendo & supplicando ad principes angelosq; decurrere. Et rursum quasi ne operam perdidisse uidearis ista dicendo,mittis homines ad theurgos,ut per eos anima spiritalis purgetur illorum qui non secundum intellectualem animam uiuunt.

Quibus persuasionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit ueram sapientiam,quæ est Christus,agnoscere. Cap. XXVIII

MIttis ergo homines in errorem certissimum. Neq; hoc tantum malum te pudet,cum uirtutis & sapientiæ te profitearis amatorem. Quam si uere ac fideliter amasses, Christum dei uirtutem & dei sapientiam cognouisses:nec ab eius saluberrima humilitate tumore inflatus uanæ scientiæ resiluisses. Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis

A gicis artibus & sine teletis, quibus frustra discendis elaborasti, posse continētiæ uirtute purgari. Aliquando etiam dicis, quod teletæ non post mortem eleuant animam, ut iam nec eidem ipsi quam spiritalē uocas aliquid post huius uitæ finem prodesse uideantur: & tamen uersas hoc multis modis, & repetis, ad nihil aliud, quantum existimo, nisi ut talium quoque rerum quasi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curiosis, uel ad eas facias ipse curiosos. Sed bene est quod metuēdam dicis hanc artem uel legum periculis, uel ipsius actionis. Atque utinam hoc saltem abs te miseri audiant, & inde ne illic absorbeantur abscedāt, aut eò penitus non accedant. Ignorantiam certe & propter eam multa uitia per nullas teletas purgari dicis, sed per solum * πατρικὸν νοῦν, id est, paternam mentem siue intellectum, qui paternæ est uoluntatis conscius. Hunc autem Christum esse non credis, contemnis enim eum propter corpus ex fœmina acceptum, & propter crucis opprobrium, excelsam uidelicet sapientiam, spretis atque abiectis infimis, idoneus de superioribus carpere. At ille implet, quod prophetæ sancti de illo ueraciter prædixerunt, Perdam sapientiam sapiētium, & prudentiam prudentium reprobabo. Non enim suam in eis perdit & reprobat, quam ipse donauit, sed quam sibi arrogant, qui non habent ipsius. Vnde commemorato isto prophetico testimonio, sequitur & dicit Apostolus, Vbi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor huius seculi? Nónne stultam fecit deus sapientiam huius mundi? Nam quoniam in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes. Quoniamquidem Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt. Nos autem prædicamus, inquit, Christum crucifixum: Iudæis quidem scādalum, gentibus autem stultitiam. Ipsis uero uocatis Iudæis & Græcis, Christum dei uirtutem & dei sapientiam: quoniam quod stultum est dei, sapientius est hominibus: & quod infirmū est dei, fortius est hominibus. Hoc quasi stultum & infirmum tanquam sua uirtute sapientes fortesque contemnunt. Sed hæc est gratia, quæ sanat infirmos, non superbe iactantes falsam beatitudinem suam, sed humiliter potius ueram miseriam confitentes. al. patrem & eius filium, id est, &c.

B

De incarnatione domini nostri Iesu Christi, quam confiteri, Platonicorum erubescit impietas. Caput XXIX

PRædicas patrem & eius filium, quem uocas paternum intellectum, seu mentem: & horum medium, quem putamus te dicere spiritum sanctum, & more uestro appellas tres deos. Vbi, etsi uerbis indisciplinatis utimini, uidetis tamen qualitercunque, & quasi per quædam tenuis imaginationis umbracula, quò nitendum sit: sed incarnationem incommutabilis filij dei, qua saluamur, ut ad illa quæ credimus, uel ex quantulacunque parte intelligimus, peruenire possimus, non uultis agnoscere. Itaque uidetis utcunque, etsi de longinquo, etsi acie caligante, patriam, in qua manendum est, sed uiam qua eundum est, non tenetis. Confiteris tamen gratiam, quandoquidem ad deum per uirtutem intelligentiæ peruenire, paucis dicis esse concessum: Non enim dicis, paucis placuit, uel pauci uoluerunt, sed quum dicis esse concessum, proculdubio dei gratiam, non hominis sufficiētiam confiteris. Vteris etiam hoc uerbo apertius, ubi Platonis sentētiam sequens, nec ipse dubitas, in hac uita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ peruenire, secundum intellectum tamen uiuentibus omne quod deest, prouidentia dei, & gratia post hanc uitam posse compleri. O si cognouisses dei gratiam per Iesum Christum dominum nostrum, ipsamque eius incarnationem, qua hominis animam corpusque suscepit, summum esse exemplum gratiæ, uidere potuisses. Sed quid faciam? Scio me frustra loqui mortuo: sed quantum ad te attinet. Quantum autem ad eos, qui te magnipendunt, & te uel qualicunque amore sapientiæ, uel curiositate artium, quas non debuisti discere, diligunt: quos potius in tua cōpellatione alloquor, fortasse non frustra. Gratia dei non potuit gratius commendari, quàm ut ipse unicus dei filius in se incommutabiliter manēs, indueretur hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio: qua ad illum ab hominibus ueniretur, qui tam longe erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus: iustus ab impijs: beatus à miseris.

Et quia naturaliter indidit nobis,ut beati immortalesq; esse cupiamus,manens beatus,su C scipiensq; mortalem,ut nobis tribueret quod amamus,perpetiendo docuit contemnere quod timemus.Sed huic ueritati ut possetis acquiescere,humilitate opus erat,quæ ceruici uestræ difficillime persuaderi potest.Quid enim incredibile dicitur,præsertim uobis qui talia sapitis,quibus ad hoc credendum uosipsos admonere debeatis? quid inquam uobis incredibile dicitur,cum deus dicitur assumpsisse humanam animam,& corpus:qui certe tantum tribuitis animæ intellectuali,quæ anima utiq; humana est,ut eam consubstantialem paternæ illi menti,quem dei filium cõfitemini,fieri posse dicatis? Quid ergo incredibile est, si aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili & singulari,pro multorum salute suscepta est? Corpus uero animæ cohærere,ut homo totus & plenus sit,natura nostra ipsa teste cognoscimus.Quod nisi usitatissimum esset,hoc profecto esset incredibilius.Facilius quippe in fidem recipiendum est,& si humanum diuino,& si mutabilem incommutabili,tamen spiritum spiritui,aut ut,uerbis utar quæ in usu habetis,incorporeũ incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An forte uos offendit inusitatus corporis partus ex uirgine? Neque hoc debet offendere,imò potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est. An uero,quod ipsum corpus morte depositum,& in melius resurrectione mutatum,iam incorruptibile atque immortale in superna subuexit? Hoc fortasse credere recusatis,intuentes Porphyrium in his ipsis libris,ex quibus multa posui,quos de regressu animæ scripsit,tam crebro præcipere,omne corpus esse fugiendum,ut anima possit beata permanere cum deo.Sed ipse potius ista sentiens corrigendus fuit,præsertim quum de anima mundi huius uisibilis,& tam ingentis corporeæ molis,cum illo tam incredibilia sapiatis.Platone quippe autore,animal esse dicitis mũdum,& animal beatissimum,quod uultis esse etiam sempiternum.Quomodo ergo nec unquam soluetur à corpore,nec unquam carebit beatitudine,si ut anima beata sit,corpus est omne fugiendum? Solem quoque istum & cætera sydera,non solum in libris uestris corpora esse fatemini,quod D uobiscum omnes homines & conspicere non cunctantur & dicere,uerumetiam altiore,ut putatis peritia,hæc esse animalia beatissima perhibetis,& cum his corporibus sempiterna.Quid ergo est quod cum uobis fides Christiana suadetur,tunc obliuiscimini aut ignorare uos fingitis,quid disputare aut docere soleatis? Quid causæ est,cur propter opiniones uestras,quas uosipsi oppugnatis,Christiani esse nolitis,nisi quia Christus humiliter uenit, & uos superbi estis? Qualia sanctorum corpora in resurrectione futura sint,potest aliquanto scrupulosius inter Christianarum scripturarum doctissimos disputari,futura tamen sempiterna minime dubitamus:& talia futura,quale sua resurrectione Christus demonstrauit exemplum.Sed qualiacunq; sint,quum incorruptibilia prorsus & immortalia,in nihiloq; animæ contemplationem qua in deum figitur impedientia prædicentur:uosq; etiam dicatis esse in cœlestibus immortalia corpora immortaliter beatorum:quid est quod ut beati simus omne corpus fugiendum esse opinamini,ut fidem Christianam quasi rationabiliter fugere uideamini,nisi quia illud est,quod iterum dico:Christus est humilis,uos superbi? An forte corrigi pudet? Et hoc uitium non nisi superborum est. Pudet uidelicet doctos homines ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo spiritu docuit sapere ac dicere, In principio erat uerbum,& uerbum erat apud deum,& deus erat uerbum. hoc erat in principio apud deum.Omnia per ipsum facta sunt,& sine ipso factũ est nihil. Quod factum est in ipso,uita erat,& uita erat lux hominum,& lux in tenebris lucet,& tenebræ eam non comprehenderunt. Quod initium sancti Euangelij secundum Ioannem,cui nomen est,secundum Ioannem, quidam Platonicus,sicut à sancto sene Simpliciano,qui postea Mediolanensi ecclesiæ præsedit episcopus,solebamus audire:aureis literis cõscribendum,& per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat.Sed ideo uiluit superbis deus ille magister,quia uerbum caro factum est & habitauit in nobis:ut parum sit miseris quod ægrotant,nisi se in ipsa ægritudine etiam extollant:& de medicina

A qua sanari poterant, erubescant. Non enim hoc faciunt, ut erigantur, sed ut cadendo grauius affligantur.

Quanta Platonis dogmata Porphyrius refutauerit, & dissentiendo correxerit. Caput XXX

SI post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parua emendauit? Nam Platonem animas hominum post mortem reuolui usque ad corpora bestiarum scripsisse certissimum est. Hanc sententiam Plato doctor tenuit, & Platonis discipulo Porphyrio tamen iure displicuit. In hominum sanè, non sua quæ dimiserant, sed in alia noua corpora redire humanas animas arbitratus est. Puduit scilicet illud credere, ne mater fortasse filium in mulam reuoluta uectaret: & nõ puduit hoc credere, ne reuoluta mater in puellam filio forsitan nuberet. Quanto creditur honestius, quod sancti, & ueraces angeli docuerũt: quod prophetæ dei spiritu acti loquuti sunt: quod ipse, quem uenturum saluatorem præmissi nuncij prædixerunt: quod missi apostoli, qui orbem terrarum euangelio repleuerunt. Quanto, inquã, honestius creditur, reuerti semel animas ad corpora propria, quàm reuerti toties ad diuersa. Verumtamen, ut dixi, ex magna parte, in hac opinione correctus est Porphyrius: ut saltem in solos homines humanas animas præcipitari posse sentiret: beluinos autem carceres euertere, minime dubitaret. Dicit etiam deum, ad hoc animam mundo dedisse, ut materiæ corporalis cognoscens mala ad patrem recurreret, nec aliquando iam talium polluta cõtagione teneretur. Vbi & si aliquid inconuenienter sapit: magis enim data est corpori, ut bona faceret, non enim mala disceret si non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parua emendauit, quod mundatam ab omnibus malis animam, & cum patre cõstitutam, nunquam iam mala mundi huius passuram esse confessus est. Qua sententia profecto abstulit, quod esse Platonicum maxime perhibetur: ut mortuos ex uiuis, ita uiuos ex mortuis semper fieri: falsumq; esse ostendit, quod Platonice uidetur dixisse Vergilius, in campos Elysios purgatas

B animas missas. Quo nomine, tanquam per fabulam uidetur significari, gaudia beatorum ad fluuium Letheum euocari, hoc est, ad obliuionem præteritorum,

Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant,
Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti.

Merito displicuit hoc Porphyrio, quoniam reuera credere stultum est, ex illa uita, quæ beatissima esse non poterit, nisi de sua fuerit æternitate certissima, desiderare animas corporũ corruptibilium labem, & inde ad ista remeare: tanquam hoc agat summa purgatio, ut inquinatio requiratur. Si enim quod perfecte mundantur, hoc efficit, ut omnium obliuiscantur malorum: malorum autem obliuio facit corporum desiderium, ubi rursus implicentur malis: profecto erit infelicitatis causa, summa felicitas, & stultitiæ causa, perfectio sapientiæ: & immundiciæ causa, summa mundicia. Nec ueritate ibi beata erit anima quandiucunque erit, ubi oportet fallatur, ut beata sit. Non enim beata erit, nisi secura. Vt autem secura sit, falsò putabit, semper se beatam fore: quoniã aliquando erit & misera. Cui ergo gaudendi causa falsitas erit, quando de ueritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatamq; animam ob hoc reuerti dixit ad patrem, ne aliquando iam malorum polluta contagione teneatur.

Contra argumentum Platonicorum quo animam humanam asserunt deo esse coæternam. Cap. XXXI

FAlsò igitur à quibusdam Platonicis est creditus, quasi necessarius orbis ille ab eisdem abeundi, & ad eadem reuertendi. Quod etiam si uerum esset, quid hoc scire prodesset: nisi forte inde se nobis auderent præferre Platonici, quia id nos in hac uita iam nesciremus, quod ipsi in alia meliore uita purgatissimi & sapientissimi fuerant nesciturí, & falsum credendo beati futuri? Quod si absurdissimum & stultissimum est dicere, Porphyrij profecto est præferenda sententia, his qui animarum circulos alternante semper beatitudine & miseria suspicati sunt. Quod si ita est, ecce Platonicus in meliuś à Platone

dissentit:ecce uidit hic,quod ille non uidit,nec post talem ac tantum magistrum refugit correctionem,sed homini præposuit ueritatem. Cur ergo non potius diuinitati credimus de his rebus quas humano ingenio peruestigare non possumus,quæ animam quoque ipsam non deo coæternam,sed creatam dicit esse,quæ non erat? Vt enim hoc Platonici nollent credere,hanc utique causam idoneam sibi uidebantur afferre,quia nisi quod semper antea fuisset,sempiternum deinceps esse non posset. Quanquam & de mundo & de his quos in mundo deos à deo factos scribit Plato,apertissime dicat eos esse cœpisse,& habere initiũ, finem tamen non habituros,sed per conditoris potentissimam uoluntatem in æternũ permansuros esse perhibeat, Verum id quomodo intelligant,inuenerunt non esse hoc uidelicet tēporis sed substitutionis initium. Sicut enim inquiunt,si pes ex æternitate semper fuisset in puluere,semper ei subesset uestigium,quod tamen uestigium à calcāte factum nemo dubitaret,nec alterum altero prius esset,quamuis alterum ab altero factum esset. Sic inquiunt & mundus atque in illo dij creati,& semper fuerunt semper existente qui fecit,& tamen facti sunt. Nunquid ergo si anima semper fuit,etiam miseria eius semper fuisse dicēda est? Porrò si aliquid in illa,quod ex æterno non fuit esse cœpit ex tempore,cur non fieri potuerit,ut ipsa esset ex tempore,quæ antea non fuisset? Deinde beatitudo quoque eius post experimentum malorum firmior,& sine fine mansura,sicut iste confitetur,proculdubio cœpit ex tempore,& tamen semper erit,quum antea non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio dissoluta est,qua putatur nihil esse posse sine fine temporis,nisi quod initium non habet temporis. Inuenta est enim animæ beatitudo,quæ quum initium temporis habuerit,finem temporis non habebit. Qua propter diuinæ autoritati humana cedat infirmitas,eisq; beatis & immortalibus de uera religione credamus,qui sibi honorē non expetunt,quem deo suo,qui etiam noster est,deberi sciunt:nec iubēt,ut sacrificium faciamus,nisi ei tantummodo,cuius & nos cum illis,ut sæpe dixi,& sæpe dicēdum est,sacrificium esse debemus:per eum sacerdotem offerendi,qui in homine quem suscepit,secundum quem & sacerdos esse uoluit,etiam usque ad mortem sacrificium pro nobis dignatus est fieri.

De uniuersali uia animæ liberandæ,quam Porphyrius male quærendo,non reperit:& quam sola gratia Christiana reserauit. Cap. XXXII

HÆc est religio,quæ uniuersalem continet uiam animæ liberandæ,quoniam nulla nisi in hac,liberari potest. Hæc est enim quodammodo regalis uia,quæ una ducit ad regnum,non temporali uestigio nutabundum,sed æternitatis firmitate securum. Quum autem dicit Porphyrius in primo iuxta finem de regressu animæ libro:nondum receptum in unam quandam sectam,quæ uniuersalem uiam animæ contineat liberandæ:uel à philosophia uerissima aliqua,uel ab Indorũ moribus,ac disciplina,aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet uia,nondumq; in suam notitiam eādem uiam historiali cognitione perlatam,proculdubio confitetur esse aliquā,sed nondum in suam uenisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quicquid de anima liberanda,studiosissime didicerat,sibiq;,uel potius alijs nosse,ac tenere uidebatur. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstantissimam autoritatem,quam de re tanta sequi oporteret. Quum autem dicit,uel à philosophia uerissima, aliqua nondum in suam notitiam peruenisse sectam,quæ uniuersalem contineat uiam animæ liberandæ,satis,quantum arbitror,ostendit,uel eam philosophiam in qua ipse philosophatus est,non esse uerissimam,uel ea non contineri talem uiam. Et quomodo iam potest esse uerissima,qua non continetur hæc uia? Nam quæ alia uia est uniuersalis animæ liberandæ,nisi qua uniuersæ animæ liberantur,ac per hoc sine illa nulla anima liberatur? Quum autem addit & dicit,uel ab Indorũ moribus,& disciplina,uel ab inductione Chaldæorum,uel alia qualibet uia,manifestissima uoce testatur,neque illis quæ ab Indis,neque illis quæ à Chaldæis didicerat,hanc uniuersalem uiam animæ liberandæ contineri,& utique se à Chaldæis oracula diuina sumpsisse, quorum assiduam commemorationem facit,tacere non potuit. Quam uult ergo intelligi animæ liberandæ uniuersalem uiam nondum

A dum receptam, uel ex aliqua uerissima philosophia, uel ex earum gentium doctrinis quæ magnæ uelut in diuinis rebus habebantur, quia plus apud eos curiositas ualuit, quorunq; angelorum cognoscẽdorum & colendorum, nondumq; in suam notitiam historiali cognitione perlatam? Quæ nam ista est uniuersalis uia, nisi quæ non suæ cuique genti propria, sed uniuersis gẽtibus, quæ communis esset, diuinitus impertita est? Quam certe iste homo non mediocri ingenio præditus, esse non dubitat. Prouidentiam quippe diuinam sine ista uniuersali uia liberandæ animæ genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum, tantumq; adiutorium nondum receptum, nondum in suam notitiam esse perlatum. Nec mirum. Tũc enim Porphyrius erat in rebus humanis, quando ista liberandæ animæ uniuersalis uia, quæ non est alia quàm religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorum dæmonumq; cultoribus regibusq; terrenis, propter asserendum & consecrandum martyrum numerum, hoc est testium ueritatis, per quos ostenderetur omnia corporalia mala pro fide pietatis & commendatione ueritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, & per huiusmodi persequutiones cito istam uiam perituram, & propterea non esse ipsam liberandæ animæ uniuersalẽ putabat, non intelligens hoc, quod eum mouebat, & quod in eius electione perpeti metuebat, ad eius confirmationem robustioremq; commendationem potius pertinere. Hæc est igitur animæ liberandæ uniuersalis uia, id est, uniuersis gentibus diuina miseratione concessa, cuius profecto notitia ad quoscunque iam uenit, & ad quoscunq; uentura est: nec debuit, nec debebit ei dici quare modo, & quare sero, quoniam mittentis consilium non est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste quum dixit, nõdum receptum hoc donum dei, & nondum in suam notitiam fuisse perlatum. Neque enim propterea uerum non esse iudicauit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, uel in notitiam nondum peruenerat. Hæc est inquam liberandorum credentium uniuersalis uia, de qua fidelis Abraham diuinum accepit oraculum, In semine tuo benedicentur omnes gentes. Qui fuit quidem gente
B Chaldæus, sed ut talia promissa perciperet, quod ex illo propagaretur semen dispositum per angelum in manu mediatoris, in quo esset ista liberandæ animæ uniuersalis uia, hoc est omnibus gẽtibus data, iussus est discedere à terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui. Tunc ipse primitus à Chaldæorum superstitionibus liberatus, unum uerum deum sequendo coluit, cui hoc etiam promittenti fideliter credidit. Hæc est uniuersalis uia, de qua in sancta prophetia dictum est, Deus misereatur nostri & benedicat nobis: illuminet uultum suum super nos & misereatur nostri. Vt cognoscamus in terra uiam tuã: in omnibus gentibus salutare tuum. Vnde tanto post ex Abrahæ semine carne suscepta, de seipso ait ipse saluator, Ego sum uia, ueritas, & uita. Hæc est uniuersalis uia, de qua tãto ante prophetatum est, Erit in nouissimis diebus manifestus mons domus domini paratus in cacumine montium, & extolletur super colles, & uenient ad eum uniuersæ gentes, & ingredientur nationes multæ, & dicent, Venite ascendamus in montem domini, & in domum dei Iacob, & annunciabit nobis uiam suam & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & uerbum domini ab Hierusalem. Via ergo ista non est unius gentis, sed uniuersarum gẽtium. Et lex uerbumq; domini non in Sion & Hierusalem remansit, sed inde processit, ut se per uniuersa diffunderet. Vnde ipse mediator post resurrectionem suam discipulis trepidãtibus ait, Oportebat impleri quæ scripta sunt in lege Moysi & prophetis & psalmis de me. Tũc aperuit illis sensum ut intelligerent scripturas, & dixit eis, Quia oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. Hæc est igitur uniuersalis animæ liberandæ uia, quam sancti angeli sanctiq; prophetæ prius in paucis hominibus ubi potuerunt dei gratiam reperientibus, & maxime in Hebræa gente, cuius erat ipsa quodãmodo sacrata respublica, in prophetationem & prænũciationem ciuitatis dei ex omnibus gentibus congregandæ, & tabernaculo, & templo, & sacerdotio, & sacrificijs significauerunt, &

eloquijs quibusdam manifestis plerisque mysticis prædixerunt. Præsens autem in carne C
ipse mediator,& beati eius apostoli,iam testamenti noui gratiam reuelantes,apertius indi
carunt,quæ aliquanto occultius superioribus sunt significata temporibus,pro ætatum ge-
neris humani distributione:sicut eam deo sapienti placuit ordinare,mirabilium operum di
uinorum,quorum superius pauca iam posui contestantibus signis. Non enim tantummo-
do apparuerunt uisiones angelicæ,& cœlestium ministrorum sola uerba sonuerunt,uerum
etiam hominibus dei uerbo simplicis pietatis agentibus,spiritus immundi de hominum
corporibus,ac sensibus pulsi sunt:uitia corporis,lāguoresq́ sanati:fera animalia terrarum,
& aquatum,uolatilia cœli,ligna,elementa,sydera,diuina iussa fecerunt,inferna cesserunt,
mortui reuixerunt:exceptis ipsius saluatoris proprijs singularibusq́ miraculis,maxime na
tiuitatis & resurrectionis:in quorum uno maternæ uirginitatis tantummodo sacramētum,
in altero autem etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt,demonstrauit exemplum. Hæc
uia totum hominem mundat,& immortalitati mortalem ex omnibus quibus constat par
tibus,præparat. Vt enim nō alia purgatio ei parti quæreretur,quam uocat intellectualem
Porphyrius,alia ei,quam uocat spiritalem,alia quæ ipsi corpori,propterea totum suscepit,
ueracissimus,potētissimusq́ mundator,atq; saluator. Præter hanc uiam quæ partim cum
hæc futura prænunciantur,partim facta nunciantur,nunq́ generi defuit humano,nemo li
beratus est,nemo liberatur,nemo liberabitur. Quod autem Porphyrius uniuersalē uiam
animæ liberandæ nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam:quid
hac historia,uel illustrius inueniri potest,quæ uniuersum orbem tāto apice autoritatis obti
nuit,uel fidelius,in qua ita narrantur præterita,ut futura etiam prædicentur,quorum mul-
ta uidemus impleta:ex quibus ea quæ restant sine dubio speramus implenda. Non enim
potest Porphyrius,uel quicunq; Platonici,etiam in hac uia quasi terrenarum rerum,& ad
istam uitam mortalem pertinentium,diuinationem,prædictionéq́ contemnere:quod me
al. diuinationibus rito in alijs uaticinationibus,& quorūlibet modorum uel artium,*diffinitionibus faciunt. D
Negant enim uel magnorum fuisse hominum,uel magni esse pendenda. Et recte. Nam,
uel inferiorum fiunt præsensione causarum,sicut arte medicinæ quibusdam antecedentibus
signis plurima uenturæ ualetudini præuidentur:uel immundi dæmones sua disposita,uel
facta prænunciant,& in quorumuis mentibus atque cupiditatibus iniquorum congrua fa-
ctis dicta,uel dictis facta,compensant:ut sibi ius quodammodo uendicent in materia infir
ma fragilitatis humanæ. Non talia sancti homines in ista uniuersali animarum liberanda
rum uia gradientes,tanquam magna prophetare curarunt:quamuis & ista eos non fuge-
rint,& ab eis sæpe prædicta sint,ad eorum fidem faciendam quæ mortalium sensibus non
poterant intimari,nec ad experimentum celeri facilitate perduci. Sed alia erant uere magna
atque diuina,quæ quantum dabatur,cognita dei uoluntate,futura nunciabant. Christus
quippe in carne uenturus,& quæ in illo tam clara perfecta sunt,atq; in eius nomine imple-
ta,pœnitentia hominum,& ad deum conuersio uoluntatum,remissio peccatorum, gratia
iustitiæ,fides piorum,& per uniuersum orbem in ueram diuinitatem multitudo credenti-
um,culturæ simulachrorum dæmonumq́ subuersio,& à tētationibus exercitatio,proficien
tium purgatio,& liberatio ab omni malo,iudicij dies,resurrectio mortuorum,societas im-
piorum,æterna damnatio,regnumq́ æternum gloriosissimæ ciuitatis dei cōspectu eius im
mortaliter perfruentis:in huius uiæ scripturis,prædicta,atque promissa sunt:quorum tam
multa impleta conspicimus,ut recta pietate futura esse cætera confidamus. Huius uiæ re-
ctitudinem usque ad deum uidendum,eiq́ in æternum cohærēdum,in sanctuario scriptu-
rarum esse locatam,qua prædicatur atq; asseritur ueritate,quicunq; non credunt,& ob hoc
nec intelligunt,oppugnare possunt,sed expugnare non possunt. Quapropter,in decem li-
bris istis,& si minus,quàm nōnullorum de nobis expectabat intentio,tamen quorundam
studio,quātum uerus deus & dominus adiuuare dignatus est,satisfecimus,refutando con-
tradictiones impiorū,qui cōditori sanctæ ciuitatis,de qua disputare instituimus,deos suos
præferunt.

A præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores aduersus eos conscripti sunt, qui propter bona uitæ huius deos colendos putant: quinque autem posteriores aduersus eos, qui cultum deorum propter uitam, quæ post mortem futura est seruandum existimant. Deinceps itaque uelut in primo libro polliciti sumus, de duarum ciuitatum, quas in hoc seculo perplexas diximus, inuicemque permixtas exortu & procursu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor expediam.

LIBRI DECIMI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER XI.

De ea parte operis, qua duarum ciuitatum, id est cœlestis ac terrenæ initia & fines incipiunt demonstrari. Caput I

IVITATEM DEI dicimus, cuius ea scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorũ, sed planè summæ dispositione prouidentiæ super omnes omnium gentium literas, omnia sibi genera ingeniorum humanorum diuina excellens autoritate subiecit. Ibi quippe scriptum est, Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas dei. Et in alio psalmo legimus, Magnus dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate dei nostri, in monte sancto eius, dilatans exultationes uniuersæ terræ. Et paulo post in eodem psalmo, Sicut audiuimus, ita & uidimus, in ciuitate domini uirtutum, in
B ciuitate dei nostri, deus fundauit eam in æternum. Item in alio, Fluminis impetus lætificat ciuitatem dei, sanctificauit tabernaculum suum altissimus, deus in medio eius non commouebitur. His atque huiusmodi testimonijs, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quandam ciuitatem dei, cuius ciues esse concupiscimus, illo amore, quem nobis illius conditor inspirauit. Huic cõditori sanctæ ciuitatis, ciues terrenæ ciuitatis deos suos præferunt, ignorantes eum esse deum deorum, non deorum falsorum, hoc est, impiorum, & superborum: qui eius incommutabili, omnibusq; communi luce priuati, & ob hoc ad quandam egenam potestatem redacti, suas quodammodo priuatas potentias consectantur, honoresq; diuinos à deceptis subditis quærunt: sed deorum piorum, atq; sanctorum, qui potius seipsos uni subdere, quàm multos sibi, potiusq; deum colere, quàm pro deo coli delectantur. Sed huius sanctæ ciuitatis inimicis, decem superioribus libris quantum potuimus domino & rege nostro adiuuante respondimus. Nunc uero quid à me iam expectetur agnoscens, meiq; non immemor debiti, de duarum ciuitatum terrenæ scilicet & cœlestis, quas in hoc interim seculo perplexas quodammodo diximus inuicemq; permixtas, exortu & excursu & debitis finibus quantum ualuero disputare, eius ipsius domini & regis nostri ubique opitulatione fretus aggrediar: primumq; dicam queadmodum exordia duarum istarum ciuitatum in angelorum diuersitate præcesserint.

De cognoscendo deo, ad cuius notitiam nemo hominũ peruenit, nisi per mediatorem dei & hominum: hominem Iesum Christum. Cap. II

MAgnum est & admodum rarum uniuersam creaturam corpoream & incorpoream consideratam compertamq; mutabilem, intentione mentis excedere, atq; ad incommutabilem dei substantiã peruenire, & illic discere ex ipso, quod cunctã naturam quæ non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim deus cum homine, non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, ut inter sonantem & audientem aerea spacia uerberẽtur: neq; per eiusmodi spiritualem quæ corporum similitudinibus figuratur,

sicut in somnis uel quo alio tali modo. Nam & hic uelut corporeis auribus loquitur, quia C uelut per corpus loquitur, & uelut interposito corporalium locorum interuallo. Multum enim similia sunt talia uisa corporalibus. Sed loquitur ipsa ueritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris quibus homo constat est melius, & quo ipse deus solus est melior. Quum enim homo rectissime intelligatur, uel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem dei: profecto ea sui parte est ꝓpinquior superiori deo, qua superat inferiores partes suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipsa mens cui ratio & intelligentia naturaliter inest, uitijs quibusdam tenebrosis & ueteribus inualida est, non solum ad inhærendum fruendo, uerumetiam ad perfruendum merendo incommutabile lumen, donec de die in diem renouata atque serenata fiat tantæ felicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentius ambularet ad ueritatem, ipsa ueritas deus dei filius homine assumpto, non deo consumpto, eandem constituit atque fundauit fidem, ut ad deum iter esset homini per hominē deum. Hic est enim mediator dei & hominum homo Christus Iesus. Christus per id quod est mediator, est homo, & uia perueniendi ad deum. Per hoc enim mediator per quod & homo, per hoc & uia. Quia si inter eum qui tendit, & illud quò tendit, uia media est, spes est perueniendi. Si autem desit aut ignoretur quà eundum sit, quid prodest nosse quò eundum sit? Sola est autem aduersus omnes errores uia munitissima, ut idem ipse sit deus & homo, quò itur deus, quà itur homo.

De autoritate canonicæ scripturæ, diuino spiritu conditæ, Cap. III

HIc prius per prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos quantum satis esse iudicauit loquutus, etiam scripturam condidit, quæ canonica nominatur eminentissimæ autoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosipsos nosse idonei sumus. Nam si ipsa sciri possunt testibus nobis, quæ remota non sunt à sensibus nostris, siue interioribus, siue etiam exterioribus: unde & præsentia nuncupantur, D quod ita ea dicimus esse præ sensibus, sicut præ oculis quæ præsto sunt oculis: profecto ea quæ remota sunt à sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisq; credimus, à quorum sensibus remota esse uel fuisse non credimus. Sicut ergo de uisibilibus, quæ non uidimus, eis credimus qui uiderunt, atq; ita de cæteris, quæ ad suum quenque sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiuntur, quia & ipse rectissime dicitur sensus, unde & sententia uocabulum accepit, hoc est de inuisibilibus, quæ à nostro sensu interiore remota sunt, his nos oportet credere, qui hæc in illo incorporeo lumine disposita didicerunt, uel manentia contuentur.

De conditione mundi quod nec intemporalis sit, nec nouo dei ordinata consilio, quasi postea uoluerit quod antea noluerit, Cap. IIII

VIsibilium omnium maximus est mundus, inuisibilium omnium maximus est deus. Sed mundum esse conspicimus, deum esse credimus. Quod autem deus mundum fecerit, nulli tutius credimus quàm ipsi deo. Vbi eum audiuimus? Nusquam interim nos melius quàm in scripturis sanctis, ubi dixit propheta eius, In principio fecit deus cœlum & terram. Nunquid nam ibi fuit iste propheta, quando fecit deus cœlum & terram? Non. Sed ibi fuit sapientia dei per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se trāsfert, & amicos dei & prophetas constituit, eisq; opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque angeli dei, qui semper uident faciem patris, uoluntatemq; eius quibus oportet annūciant. Ex his unus erat iste propheta, qui dixit & scripsit, In principio fecit deus cœlum & terram. Qui tam idoneus testis est, per quem deo credēdum sit, ut eodem spiritu dei quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto ante prædixerit. Sed quid placuit deo æterno tunc facere cœlum & terram quæ antea non fecisset? Qui hoc dicunt, si mundum fuisse æternum sine ullo initio, & ideo nec à deo factum uideri uolunt, nimis auersi sunt à ueritate, & letali morbo impietatis insaniūt. Exceptis enim prophe-

A ticis uocibus, mũdus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate, & uisibiliũ omnium pulcherrima specie quodammodo tacitus, & factum se esse, & non nisi à deo ineffabiliter atq; inuisibiliter magno, & ineffabiliter atq; inuisibiliter pulchro fieri se potuisse ꝓclamat. Qui autem à deo quidem factum fatentur, non tamen eũ uolunt temporis habere, sed suæ creationis initium, ut modo quodam uix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, unde sibi deum uidẽtur uelut à fortuita temeritate defendere, ne subito illi uenisse credatur in mentem, quod nunq̃ ante uenisset facere mundum, & accidisse illi uoluntatẽ nouam, cum in nullo sit omnino mutabilis. Sed non uideo quomodo eis possit in cæteris rebus ratio ista subsistere, maximeq; in anima, quã si deo coæternã esse contenderint, unde illi acciderit noua miseria, quæ nunq̃ antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. Si enim alternasse semper eius miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper alternare naturam, unde illa eos sequetur absurditas, ut etiam cum beata dicitur, in hoc utiq; nõ sit beata, si futuram suam miseriam & turpitudinem præuidet. Si autem non præuidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatã semper existimat, falsa opinione sit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidem per secula retro infinita cum beatudine alternasse animæ miseriam putant, sed nunc iam de cætero cũ fuerit liberata ad miseriam non esse redituram, nihilominus conuincuntur nunquam eam fuisse uere beatam, sed deinceps incipere esse noua quadam nec fallaci beatitudine, ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid noui, & hoc magnum atq; præclarum, quod nunq̃ retro per æternitatem accidisset. Cuius nouitatis causam si deum negabũt in æterno habuisse consilio, simul eum negabunt etiam beatitudinis eius autorem, quod nefandæ impietatis est. Si autem dicent etiam ipsum nouo consilio excogitasse, ut de cætero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum, ab ea, quæ illis quoq; displicet mutabilitate, monstrabunt? Porrò si ex tempore creatam, sed nullo ulterius tempore perituram, tanq̃ uerum habere initium, sed non
B habere finem fatentur, & ideo semel expertam miseriam, si ab ea fuerit liberata, nunq̃ miseram postea futuram, non utiq; dubitabunt hoc fieri, manente incõmutabilitate consilij dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo deum in eo faciendo æternum consilium uoluntatemq; mutasse.

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spacijs ante mundum, quàm nec de infinitis locorum. Cap. V

DEinde uidendum est istis qui deum conditorem mundi esse cõsentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore, quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mũdi loco. Ita enim quæritur: cur potius tunc & non antea factus sit, quemadmodum quæri potest, cur hic potius ubi est, & non alibi? Nam si infinita spacia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non uidetur deus ab opere cessare potuisse, similiter cogitent extra mundum infinita spacia locorum: in quibus si quisquam dicat non potuisse uacare omnipotentem, nónne consequens erit, ut innumerabiles mundos cũ Epicuro somniare cogatur: ea tãtum differentia, quod eos ille fortuitis motibus atomorum gigni asserit, & resolui, isti autem opere dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immensitatem locorũ extra mundum circumquaq; patentium uacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiũt, ulla causa posse dissolui? Cum his enim agimus, qui etiam deum incorporeum, & omnium naturarum, quæ non sunt, quod ipse, creatorem nobiscum sentiunt. Alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere, maxime quod apud eos qui multis dijs sacrorum obsequium deferendum putant. Isti philosophi cæteros nobilitate atque autoritate uicerunt, non ob aliud, nisi quia longo quidem interuallo, ueruntamen reliquis propinquiores sunt ueritati. An forte substantiam dei quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt loco, sed de ea sicut de deo sentire dignum est, fatentur incorpoream, præsentia ubiq; totam, à tantis locorum extra mũdum spacijs absentem esse dicturi sunt, & uno tantum, atq; in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco in quo mun/

dus est occupatam? Nõ opinor eos in hæc uaniloquia progressuros. Cum igitur unũ mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen & loco suo determinatum, & operante deo factum esse dicant, quid respondeant de infinitis extra mundum locis: cur in eis ab opere deus cesset, & hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus cur in eis deus ab opere cessauerit? Et sicut non est consequens, ut fortuitu potius, quàm ratione diuina deus non alio sed isto in quo est loco mundum constituerit, cum pariter infinitis ubiq; patentibus nullo excellentiore merito posset hic eligi, quamuis eãdem diuinam rationem, qua id factum est, nulla posset humana comprehendere natura: ita non est consequens, ut deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tẽpore condidit mundum, cum æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spacium præterissent, nec fuisset aliqua differentia unde tempus tempori eligẽdo præponeretur. Quod si dicunt, inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cum locus nullus sit præter mũdum, respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora uacationis dei, cum nullum tempus sit ante mundum. C

Creationis mũdi & temporũ unum esse principiũ, nec aliud alio præueniri. Cap. VI

SI enim recte discernuntur æternitas & tempus, quod tempus sine aliqua mobili mutabilitate non est, in æternitate autem nulla mutatio est, quis nõ uideat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis & mutationis, cum aliud atq; aliud quæ simul esse non possunt, cedit atq; succedit in breuioribus uel productioribus morarum interuallis tempus sequeretur? Cum igitur deus in cuius æternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spacia mundum creasse, non uideo: nisi dicatur ante mũdum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò si literæ sacræ, maximeq; ueraces ita dicunt: in principio fecisse deum cœlũ & terram, ut nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cætera cuncta quæ fecit, proculdubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore, & post aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritum est, ante id quod futurum est. Nullum autem mundum posset esse præteritum, quia nulla erat creatura cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in eius conditione factus est mutabilis motus, sicut uidetur se habere etiam ordo ille primorum sex uel septem dierum, in quibus mane & uespera nominantur, donec omnia quæ his diebus deus fecit sexto perficiantur die, septimóque in magno mysterio dei uacatio commendetur. Qui dies cuiusmodi sint, aut per difficile nobis, aut etiam impossibile cogitare, quanto magis dicere. D

De qualitate primorum dierum, quia antequam sol fieret, uesperam & mane traduntur habuisse. Cap. VII

VIdemus quippe istos dies notos non habere uesperam, nisi de solis occasu, nec mane, nisi de solis exortu. Illorum autem priores tres dies sine sole per acti sunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidẽ lux uerbo dei facta, atq; inter ipsam & tenebras deus separasse narratur, & eandem lucem uocasse diem, tenebras autem noctem. Sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, qualemq; uesperam & mane fecerit, remotum est à sensibus nostris: nec ita ut est, intelligi à nobis potest, quod tamen sine ulla hæsitatione credendum est. Aut enim aliqua lux corporea est, siue in superioribus mundi partibus longe à conspectibus nostris, siue unde sol postmodum accensus est. Aut lucis nomine significata est sancta ciuitas, in sanctis angelis & spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus: Quæ sursum est Hierusalem, mater nostra æterna in cœlis. Ait quippe & alio loco: Omnes enim uos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis neq; tenebrarum. Fit tamen & uespera diei huius & mane aliquatenus, quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ creatoris quodammodo uesperascit. Itemq; lucescit, & mane fit, cum & ipsa refertur ad laudẽ dilectionemq; creatoris.

A creatoris. Nec in nocte uergitur, ubi non creator à creaturæ dilectione relinquitur. Deniq; scriptura cum illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit uocabulum noctis. Non enim ait alicubi, facta est nox, sed facta est uespera, & factum est mane dies unus. Ita dies secundus, & cæteri. Cognitio quippe creaturæ in seipsa decoloratior est, ut ita dicam, quàm cum in dei sapientia cognoscitur, uelut in arte qua facta est. Ideo uespera congruentius quàm nox dici potest, quæ tamen, ut dixi, cum ad laudandum & amandum refertur creatorem, recurrit in mane. Et hoc cum fit in cognitionem suipsius, dies unus est. Cum in cognitionem firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cœlum appellatum est, fit dies secundus. Cum in cognitionem terræ ac maris omniumq; gignentium, quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius. Cum in cognitionem luminarium maioris & minoris omniumq; syderum, dies quartus. Cum in cognitionem omnium quæ ex aquis animalium natatilium atq; uolatilium, dies quintus. Cum in cognitionem omnium animalium terrenorum, atq; ipsius hominis, dies sextus.

Quæ qualisúe intelligenda sit dei requies, qua post opera sex dierum requieuit in septimo. Cap. VIII

CVm uero in die septimo requieuit deus ab omnibus operibus suis, & sanctificauit eũ, nequaquam est accipiendum pueriliter, tanq; deus laborauerit operando, qui dixit, & facta sunt uerbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies dei requiem significat eorũ qui requiescunt in deo, sicut lætitia domus, lætitiam significat eorum qui lætantur in domo, etiamsi non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos faciat. Quanto magis si eadem domus pulchritudine sua faciat lætos habitatores, ut non solum eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus, per id quod continet, id quod cõtinetur, sicut theatra plaudũt, prata mugiunt, cum in illis homines plaudant, in his boues mugiant, sed etiam illo quo significatur per efficientem, id quod efficitur, sicut læta epistola dicitur significans eorum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Conuenientissime itaq; cũ deum requieuisse prophetica narrat autoritas, significatur requies eorum, qui in illo requiescũt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos utiq; conscripta est, promittente prophetia, quod etiam ipsi post bona opera, quæ in eis & per eos operatur deus, si ad illum prius in ista uita per fidem quodãmodo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbati uacatione ex præcepto legis in uetere dei populo figuratum est, unde suo loco diligentius arbitror disserendum.

B

De angelorum conditione quid secundũ diuina testimonia sentiendũ sit. Cap. IX

NVnc quoniam de sanctæ ciuitatis exortu dicere institui, & prius quod ad sanctos angelos attinet dicendum putaui, quæ huius ciuitatis & magna pars est, & eo beatior, quod nunquam peregrinata, quæ hinc diuina testimonia suppetant, quantum satis uidebitur deo largiente explicare conabor. Vbi de mundi constitutione sacræ literæ loquuntur, non euidenter dicitur utrum, uel quo ordine creati sint angeli: sed si prætermissi nõ sunt, uel cœli nomine, ubi dictum est: In principio fecit deus cœlũ & terram: uel potius lucis huius, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermissos esse hinc existimo quod scriptum est, requieuisse deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit, cum liber ipse ita sit exorsus: In principio fecit deus cœlum & terram: ut ante cœlum & terram nihil aliud fecisse uideatur. Cum ergo à cœlo & à terra cœperit, atq; ipsa terra quam primitus fecit, sicut scriptura consequenter eloquitur, inuisibilis & incomposita nõdumq; luce facta, utiq; tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quandam terræ & aquæ indistinctam confusionem: ubi enim lux non est, tenebræ sint necesse est: deinde omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrantur, quomodo angeli prætermitterentur, tanq; non essent in operibus dei, à quibus die septimo requieuit? Opus autem dei esse angelos: hic quidẽ, etsi non prætermissum, nõ tamen euidenter expressum est: sed alibi hoc sancta scriptura clarissima uoce testatur. Nam & in hymno trium in camino uirorum cũ prædictum esset: Benedicite

omnia opera domini dominum:in executione eorundem operum, etiam sancti angeli nominati sunt. Et in psalmo canitur: Laudate dominum de cœlis, laudate eũ in excelsis. Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omẽs uirtutes eius. Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stellæ & lumen. Laudate eum cœli cœlorum, & aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen domini. Quoniam ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit & creata sunt. Etiam hic apertissime à deo factos esse angelos diuinitus dictum est, cum eis inter cætera cœlestia cõmemoratis, infertur ad omnia: Ipse dixit, & facta sunt. Quis porrò audebit opinari, post omnia ista quæ sex diebus enumerata sunt angelos factos? Sed & si quisquã ita desipit, redarguit istam uanitatem illa scriprura paris autoritatis, ubi deus dicit: Quando facta sunt sydera, laudauerunt me uoce magna omnes angeli mei. Iam ergo erant angeli quando facta sunt sydera. Facta sunt autem quarto die. Nunquid nam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promptu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis utique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserunt: & produxit terra quicquid ei radicitus inhæret. Nunquid nam secundo? Nec hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores & inferiores, cœlumq; appellatũ est: in quo firmamento facta sunt sydera quarto die. Nimirum ergo si ad istorum dierum opera dei pertinent angeli, ipsi sunt lux illa quæ diei nomen accepit, cuius unitas ut cõmendaretur non est dictus dies primus, sed dies unus. Nec alius est dies secũdus, aut tertius, aut cæteri, sed idem ipse unus ad implendum senarium uel septenarium numerum repetitus est, propter senariam uel septenariam cognitionem: senariam scilicet operum quæ fecit deus, & septenariam quietis dei. Cum enim dixit deus: fiat lux, & facta est lux, si recte in hac luce creatio intelligitur angelorum, profecto facti sunt participes lucis æternæ, quæ est ipsa incõmutabilis sapientia dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitũ dei filium, ut ea luce illuminati qua creati fierent lux, & uocarentur dies participatione incõmutabilis lucis & diei, quod est uerbum dei, per quod & ipsi, & omnia facta sunt. Lumen quippe uerum quod illuminat omnem hominem in hunc mundum uenientem, hoc illuminat, & omnem angelum mundum, ut sit lux non in seipso, sed in deo, à quo si auertitur angelus, fit immundus, sicut sunt omnes qui uocantur immundi spiritus, nec iam lux in domino, sed in seipsis tenebræ priuati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura est, sed amissio boni, mali nomen accepit.

De simplici & incõmutabili trinitate patris, & filij, & spiritus sancti unius dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia. Cap. X

EST itaq; bonum solum simplex, & ob hoc solum incõmutabile, quod est deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sanè, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est: & hoc est quod illud, de quo genitum est, quæ duo patrem & filium dicimus, & utrunq; hoc cum spiritu sancto unus est deus: qui spiritus patris & filij, spiritus sanctus ꝓpria quadam notione huius nominis in sacris literis nuncupatur. Alius est autem quàm pater & filius, quia nec pater est, nec filius: sed alius dixi, non aliud: quia & hoc pariter simplex pariterq; bonum est incõmutabile & coæternum. Et hæc trinitas unus est deus: nec ideo nõ simplex, quia trinitas. Neq; enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia pater in ea solus, aut solus filius, aut solus spiritus sanctus. Non enim sola est ista nominis trinitas sine substantia personarum, sicut Sabelliani hæretici putauerunt. †Pater qui genuit simplex est, & filius qui genitus est pariter simplex est: & hoc est illud, de quo genitus est. Sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est: excepto quod relatiue quæq; persona ad alterã dicit. Nam utiq; pater habet filiũ, nec tamen ipse est filius, & filius habet patrem, nec tamen ipse est pater. In quo ergo ad seipsum dicitur, nõ ad alterum, hoc est quod habet: sicut ad seipsum dicitur uiuens, habendo utiq; uitã, & eadẽ uita ipse est. Propter hoc itaq; natura dicitur simplex, cui non sit aliquid habere, quod uel possit amittere: uel aliud

forte lengũ. Et hoc est ille de quo.

A sit habens, aliud quod habet: sicut uas aliquem liquorem, aut corpus colorē, aut aër lucem siue feruorem, aut anima sapientiam: nihil enim horum est id, quod habet. Nam neq; uas liquor est, nec corpus color, nec aër lux siue feruor, neq; anima sapientia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, & in alios habitus uel qualitates uerti atq; mutari, ut & uas euacuetur humore, quo plenum est, & corpus decoloretur, & aër tenebrescat, siue frigescat, & anima desipiat. Sed & si sit corpus incorruptibile, quale sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substantia corporali, non hoc est, quod ipsa incorruptio. Nam illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi maior, alibi minor. Neq; enim ulla pars est incorruptior, quàm altera. Corpus uero ipsum maius est in toto quàm in parte: & cū alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior, q̄ ea quæ minor. Aliud est itaq; corpus, quod non ubiq; sui totum est: alia incorruptio, quæ ubiq; eius tota est: quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam cæteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neq; enim, uerbi gratia, quia digitus minor est quàm tota manus, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cum sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quāuis à corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit, aliud est tamen substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas eius, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic hoc non est, quod habet anima quoq; ipsa, etiam si semper sit sapiens: sicut erit cum à præsenti miseria liberabitur: quia licet tunc sapiens sit in æternum, participatione tamen incōmutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ non est quod ipsa. Neq; enim si aër infusa luce nunquā deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux, qua illuminatur. Neq; hoc ita dixerim, quasi aër sit anima: quod putauerunt quidam, qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate de spiritualitate quandam similitudinem, ut non inconuenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapiētiæ dei, sicut illuminatur aëris corpus luce corporea, B & sicut aër tenebrescit ista luce desertus. Nam nihil sunt aliud quæ dicūtur locorū quorumcunq; corporalium tenebræ, quàm aër carens luce, ita tenebrescere animam sapientiæ luce priuatam. Secundum hoc ergo dicūtur illa simplicia, quæ principaliter uereq; diuina sunt, quod non aliud est in eis qualitas, aliud substantia: nec aliorum participatione, uel diuina, uel sapiētia, uel beata sunt. Cæterum dictus est in scripturis sanctis, spiritus sanctus sapientia multiplex, eo quod multa in se habeat: sed quæ habet, hæc & est: & ea omnia unus est. Neque enim multæ, sed una sapientia est, in qua sunt immensi quidam atq; infiniti thesauri rerum intelligibilium: in quibus sunt omnes inuisibiles atq; incōmutabiles rationes rerum, etiam uisibilium & mutabilium, quæ per ipsam factæ sunt: quoniam deus nō aliquid nesciens fecit, quod nec de quolibet homine artifice recte dici potest. Porrò si sciens fecit omnia, ea utiq; fecit quæ nouerat. Ex quo occurrit animo quiddā mirū, sed tamē uerū, quod iste mundus nobis notus esse non posset, nisi esset: deo autē nisi notus esset, esse nō posset.

An eius beatitudinis quam sancti angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos spiritus qui in ueritate non steterunt, participes fuisse credendum sit. Cap. XI

QVæ cum ita sint, nullo quidem modo secundum aliquod temporis spaciū prius erāt illi spiritus tenebræ, quos angelos dicimus. Sed simul ut facti sunt, lux facti sunt, non tamen ita tantum creati, ut quoquo modo essent, & quoquo modo uiuerent, sed etiam illuminati ut sapienter beateq; uiuerent. Ab hac illuminatione auersi quidam angeli, non solum non obtinuerunt excellentiam sapientis beatæq; uitæ, quæ proculdubio non nisi æterna æternitatisq; suæ est certa atq; secura: sed & rationalem uitā licet insipientem sic habent, ut eam non possint amittere, nec si uelint. Quatenus autem ante quàm peccassent, illius sapientiæ fuerint participes, definire quis potest? In eius tamen participatione æquales fuisse istos illis, qui propterea uere pleneq; beati sunt: quoniam nequaquam de suæ beatitudinis æternitate fallūtur, quomodo dicturi sumus: quandoquidē si æquales in ea fuissent, etiā isti in eius æternitate mansissent pariter beati, quia pariter certi? Neq; enim sicut uita q̄ diu

cunq; fuerit, ita æterna uita ueraciter dici poterit, si finem habitura sit. Siquidē uita tantum modo uiuendo, æterna uero finē non habendo nominata est. Quapropter quāuis non quicquid æternū cōtinuo beatū sit, dicitur enim etiā pœnalis ignis æternus: tamen si uere perfecteq; beata uita nō nisi æterna est, nō erat talis istorū uita beata, quia quādoq; desitura, & propterea nō æterna, siue id scirent, siue nescientes aliud putarēt: quia scientes timor, nescientes error beatos esse utiq; nō sinebat. Si aūt hoc ita nesciebāt, ut falsis incertisue nō fiderent, sed utrū sempiternū, an quandoq; finē habiturū esset bonū suū, in neutram partē firma assensione ferrentur, ipsa de tanta felicitate cunctatio eam beatæ uitæ plenitudinē, quā in sanctis angelis esse credimus, nō habebant. Neq; enim beatæ uitæ uocabulū ita contrahimus ad quasdā significationis angustias, ut solum deū dicamus beatum: qui tamen ita uere beatus est, ut maior beatitudo esse nō possit. In cuius cōparatione quod angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in angelis potest, quid aut quantum est?

C

De comparatione beatitudinis iustorum nec dū tenentium promissionis diuinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum. Cap. XII

NEc ipsos enim huic tantæ beatitudini cōparatos, quod attinet ad rationalē uel intellectualem creaturā, beatos nūcupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiso negare audeat beatos fuisse ante peccatū: quāuis de sua beatitudine quā diuturna uel utrū æterna esset incertos? Esset aūt æterna nisi peccassent, cū hodie nō imprudēter beatos uocemus, quos uidemus iuste ac pie cū spe futuræ immortalitatis hanc uitā ducere sine crimine uastante conscientiā, facile impetrantes peccatis huius infirmitatis diuinā misericordiam. Qui licet de suæ perseuerantiæ præmio certi sint, de ipsa tamen perseuerantia sua reperiuntur incerti. Quis enim hominū se in actione profectuq; iusticiæ perseueraturū usq; in finē sciat, nisi aliqua reuelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iusto latentiq; iudicio, nō omnes instruit, sed neminē fallit. Quantū itaq; pertinet ad delectationem præsentis boni, beatior erat primus homo in paradiso, quā quilibet iustus in hac infirmitate mortali: quātum aūt ad spem futuri boni, beatior quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui nō opinione, sed certa ueritate manifestū est, sine fine se habiturū omī molestia carentē societatē angelorū in participatione sūmi dei, quā erat ille homo sui casus incertus in magna illa felicitate paradisi.

D

An ita unius felicitatis omes angeli sint creati, ut neq; lapsuros se possent nosse, qui lapsi sunt: & post ruinā labentiū perseuerantiæ suæ præscientiā acceperint qui steterūt. Cap. XIII

QVocirca cuius iam non difficulter occurrit utroq; cōiuncto effici beatitudinē, quam recto proposito intellectualis natura desiderat: hoc est, ut & bono incommutabili, quod deus est, sine ulla molestia perfruatur: & in eo se in æternū esse mansurū, nec ulla dubitatione cūctetur, nec ullo errore fallatur. Hāc habere angelos lucis, pia fide credimus: hāc nec ante quā caderent habuisse angelos peccatores, qui sua prauitate illa luce priuati sunt cōsequenti ratione colligimus: habuisse tamen aliquā etsi nō præsciam beatitudinē, si uitā egerunt ante peccatū profecto credēdi sunt. Aut si durū uidetur quādo facti sunt angeli: alios credere ita factos, ut nō acceperint præscientiā uel perseuerantiæ uel casus sui: alios autē ita factos, ut ueritate certissima æternitatem suæ beatitudinis nossent: sed æqualis felicitatis omnes ab initio creati sunt: & ita fuerūt donec isti qui nunc mali sunt, ab illo bonitatis lumine sua uolūtate cecidissent: profecto multo est durius nūc putare angelos sanctos æternæ suæ beatitudinis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis per scripturas sanctas nosse potuimus. Quis enim catholicus Christianus ignorat nullū nouū diabolum ex bonis angelis ulterius futurū: sicut nec istum in societatē bonorum angelorū ulterius rediturum? Veritas quippe in euāgelio sanctis fidelibus promittit, quod erūt æquales angelis dei, quibus etiā promittitur, quod ibunt in uitam æternā. Porrò autē si nos certi sumus, nunquam nos ex illa immortali felicitate casuros: illi uero certi non sunt, iam potiores, non æquales eis erimus, sed quia nequaquā ueritas fallit, & æquales eis erimus: profecto etiam ipsi certi sunt suæ felicitatis æternæ. Cuius illi alij, quia certi nō fuerunt: non enim erat eorū æterna felicitas, cuius certi essent, quæ finem fuerat habitura: restat ut aut impares fuerint, aut si

pares

A pares fuerunt, post istorum ruinam illis certa scientia suæ sempiternæ felicitatis accesserit. Nisi forte quis dicat id, quod dominus ait de diabolo in euangelio: Ille homicida erat ab initio, & in ueritate non stetit: sic esse capiendum, ut nõ solum homicida fuerit ab initio, id est, in initio humani generis: ex quo utiq; homo factus est, quẽ decipiendo posset occidere: uerum etiam ab initio suæ conditionis in ueritate nõ steterit: & ideo nunq̃ beatus cũ sanctis angelis fuerit, suo recusans esse subditus creatori, & superbia sua uelut priuata potestate elatus, ac per hoc falsus & fallax: quia nec quisq̃ potestatẽ omnipotẽtis euadit. Et qui per piam subiectionẽ noluit tenere quod uere est, affectat per superbiæ elationẽ simulare quod nõ est, ut sic intelligatur etiã quod beatus Ioannes apostolus ait: Ab initio diabolus peccat, hoc est, ex quo creatus est iusticiã recusauit: quã nisi pia deoq; subdita uolũtas habere non posset. Huic sententiæ quisquis acquiescit, non cũ illis hæreticis sapit, id est, Manichæis: & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quod suam quandam propriam tanq̃ ex aduerso quodam principio diabolus habeat naturam mali, qui tanta uanitate desipiunt, ut cum uerba ista Euangelica in autoritate nobiscum habeant: non attendant non dixisse dominum à ueritate alienus fuit, sed in ueritate non stetit: ubi à ueritate lapsum intelligi uoluit, in qua utiq; si stetisset, eius particeps factus, beatus cum sanctis angelis permaneret.

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quod in ueritate non steterit: quia ueritas non est in eo. Cap. XIIII

SVbiecit autem iudiciũ quasi quæsissemus, unde ostendatur, quod in ueritate non steterit, atq; ait: Quia non est ueritas in eo. Esset autem in eo, si in illa stetisset. Locutione aũt dictum est minus usitata. Sic enim uidetur sonare: In ueritate non stetit: quia non est ueritas in eo, tanq̃ ea sit causa, ut in ueritate nõ steterit, quod in eo ueritas non sit: cũ potius ea sit causa, ut in eo ueritas nõ sit, quod in ueritate non stetit. Ista locutio est & in psalmo, ubi ait: Ego clamaui, quoniam exaudisti me deus: cum dicendum fuisse uideatur: Exaudisti me B deus, quoniam clamaui. Sed cum dixisset, ego clamaui, tanq̃ ab eo quæreretur, unde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis dei clamoris sui ostendit affectum, tanq̃ diceret: Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est: Ab initio diabolus peccat. Cap. XV

ILlud etiã quod ait de diabolo Ioãnes: Ab initio diabolus peccat, nõ intelligunt qui inde uolũt asserere peccati naturã, cũ naturale nullũ sit omnino peccatũ. Sed quid respõdetur ꝓpheticis testimonijs, siue quod Esaias ait sub figurata persona principis Babyloniæ, diabolũ notãs: Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur. Siue quod Ezechiel: In delicijs paradisi dei fuisti omĩ lapide precioso ornatus. Vbi intelligiẽ fuisse aliquãdo sine peccato. Nam expressius ei paulo post diciẽ: Ambulasti in diebus tuis sine uitio. Quæ si aliter cõuenientius intelligi nequeũt, oportet etiã illud quod dictũ est: In ueritate nõ stetit: sic accipiamus quod in ueritate fuerit, sed nõ permanserit. Et illud, quod ab initio diabolus peccat, nõ ab initio ex quo creatus est peccare putãdus est, sed ab initio peccati, quod ab ipsius sup̃bia cœperit esse peccatũ. Nec illud quod scriptũ est in libro Iob, cũ de diabolo sermo esset: Hoc est initium figmenti domini, quod fecit ad illudendum ab angelis suis. Cui consonare uidetur etiam psalmus, ubi legitur: Draco hic quem finxisti ad illudendum ei, sic intelligendum est: ut existimemus talem ab initio creatũ, cui ab angelis illuderetur, sed in hac pœna post peccatum ordinatum. Initiũ ergo eius figmentũ est domini. Nõ enim est ulla natura etiam in extremis infimisq; bestiolis, quam non ille cõstituit: à quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo: sine quibus nihil rerum inueniri uel cogitari potest, quanto magis angelica creatura, quæ omnia cætera quæ deus condidit, naturæ dignitate præcedit.

De gradibus & differentijs creaturarum, quod aliter pendet utilitatis usus, aliter ordo orationis. Cap. XVI

IN his eñ quæ quoq̃ modo sunt, & nõ sunt quod deus est, à quo facta sũt, præponunẽ uiuentia nõ uiuẽtibus: sicut ea quæ habẽt uim gignẽdi uel etiã appetẽdi his, quæ isto motu carent. Et in his quæ uiuũt, præponũtur sentiẽtia nõ sentiẽtibus: sicut arboribus animalia. Et

in his quæ ſentiũt,præponũtur intelligẽtia nõ intelligentibus:ſicut homines pecoribus.Et C
in his quæ intelligũt,præponunt̃ immortalia mortalibus:ſicut angeli hominibus:ſed iſta
præponũtur naturæ ordine.Eſt aũt alius atq; alius ꝑ ſuo cuiuſq; uſu æſtimatiõis modus:q̊
fit,ut quædã ſenſu carẽtia,quibuſdã ſentientibus præponamus,intantũ,ut ſi poteſtas eſſet,
ea prorſus de natura rerũ auferre uellemus:ſiue quem in ea locum habeant ignorãtes,ſiue
etiam ſi ſciamus,noſtris ea cõmodis poſtponẽtes.Quis enim non domi ſuæ panem habe-
re,quàm mures,nũmos,q̃ pulices malit?Sed quid mirum,cum in ipſorũ etiam hominum
æſtimatione,quorum certe natura tantæ eſt dignitatis,plerũq; charius comparetur equus
q̃ ſeruus:gemma,q̃ famula.Ita tali libertate iudicandi plurimum diſtat ratio cõſiderantis
à neceſſitate indigentis, ſeu uoluptate cupientis, cum iſta quid per ſeipſum in rerum gra-
dibus pẽdat,neceſſitas aũt quid ꝓpter quid expetat,cogitet:& iſta quid uerum luci mentis
appareat,uoluptas uero quid iocundũ corporis ſenſibus blandiatur,exquirat.Sed tantum
ualet in naturis rationalibus quoddam ueluti pondus uoluptatis & amoris,ut cum ordine
naturæ angeli hominibus,tamen iuſticiæ boni homines malis angelis præferantur.

Vitium maliciæ non naturam eſſe,ſed contra naturam,cui ad peccandum non conditor cauſa eſt,ſed uoluntas. Cap. XVII

PRopter naturã igitur,nõ propter maliciã diaboli,dictũ recte intelligimus.Hoc eſt ini-
tium figmenti dñi,quia ſine dubio ubi eſſet uitiũ maliciæ,natura non uitiata præceſſit.
Vitium aũt ita cõtra naturã eſt,ut nõ poſſit,niſi nocere naturæ.Nõ itaq; eſſet uitiũ,recede-
re à deo,niſi natura,cuius id uitiũ eſt,potius cõpeteret eſſe cũ deo.Quapropter,etiã uolũtas
mala,grande teſtimoniũ eſt naturæ bonæ.Sed deus ſicut naturarũ bonarũ optimus crea-
tor eſt,ita malarũ uolũtatũ iuſtiſſimus ordinator,ut cũ male illæ utũtur naturis bonis,ipſe
bene utatur etiã uolũtatibus malis.Itaq; fecit,ut diabolus inſtitutione illius bonus,uolũta-
te ſua malus,in inferioribus ordinatus illuderet̃ ab angelis eius,id eſt,ut ꝓſint tentationes
eius ſanctis,q̃bus eas obeſſe deſiderat.Et q̃m deus cũ eum cõderet futuræ malignitatis eius D
non erat utiq; ignarus,& præuidebat quæ bona de malo eius eſſet ipſe facturus:propterea
pſalmus ait:Draco hic,quẽ finxiſti ad illudendũ ei,ut in eoipſo,quod eũ finxit,licet per ſuã
bonitatẽ bonũ,iã per ſuã præſcientiã præparaſſe intelligat̃,quomodo ille uteret̃ in malo.

De pulchritudine uniuerſitatis,quæ per ordinationem dei etiam ex cõtrario-rum fit oppoſitione luculentior. Cap. XVIII

NEq; enim deus illum,non dico angelorũ,ſed uel hominũ crearet,quẽ malũ futurũ eſſe
præſciſſet,niſi pariter noſſet,quibus eos bonorũ uſibus cõmodaret,atq; ita ordinẽ ſe-
culorũ tanq̃ pulcherrimũ carmen etiã ex quibuſdã quaſi antithetis honeſtaret. Antitheta
enim quæ appellãtur in ornamẽtis elocutionis ſunt decẽtiſſima,quæ latine appellantur op
poſita:uel,quod expreſſius dicit̃,cõtra poſita.Nõ eſt apud nos huius uocabuli cõſuetudo,
cum tamen ornamẽtis locutionis etiam ſermo Latinus utatur,imò linguæ omnium gen-
tium.His antithetis etiam Paulus apoſtolus in ſecũda ad Corinthios epiſtola, illũ locum
ſuauiter explicat,ubi dicit:Per arma iuſticiæ à dextris & à ſiniſtris,per gloriã & ignobilita-
tem,per infamiam & bonam famã,ut ſeductores & ueraces:ut qui ignoramur & cognoſci-
mur,quaſi moriẽtes & ecce uiuimus:ut coërciti & non mortificati:ut triſtes,ſemper aũt gau-
dentes:ſicut egeni,multos aũt ditantes:tanq̃ nihil habẽtes,& omnia poſſidẽtes.Sicut ergo
iſta cõtraria cõtrarijs oppoſita ſermonis pulchritudinẽ reddũt:ita quadam nõ uerborũ,ſed
rerum eloquẽtia,cõtrariorũ oppoſitione ſeculi pulchritudo cõponitur.Apertiſſime hoc po
ſitũ eſt in libro Eccleſiaſtico,hoc modo:Contra malũ bonũ eſt,& contra mortẽ uita:ſic con
tra pium peccator.Et ſic intuere in omnia opera altiſſimi,bina cõtra bina,unũ cõtra unum.

Quid ſentiendũ uideat̃ de eo quod ſcriptũ eſt:Diuiſit deus inter lucẽ & tenebras. Ca.XIX

QVamuis itaq; diuini ſermonis obſcuritas etiam ad hoc ſit utilis,quod plures ſenten-
tias ueritatis parit,& in lucem noticiæ producit, dum alius eũ ſic,alius ſic intelligit:ita
tamen ut quod in obſcuro loco intelligitur,uel atteſtatione rerum manifeſtarum, uel alijs
locis minime dubijs aſſeratur:ſiue cum multa tractantur,ad id quoq; perueniatur, quod
ſenſit

A sensit ille qui scripsit: siue id lateat, sed ex occasine tractādæ profundæ obscuritatis, alia quædam uera dicantur: non mihi uidetur ab operibus dei absurda sententia. Si cum lux illa prima facta est, angeli creati intelliguntur, inter sanctos angelos & immundos fuisse discretū, ubi dictum est: Et diuisit deus inter lucem & tenebras: & uocauit deus lucem diem, & tenebras uocauit noctem. Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiam priusq̃ caderent præscire casuros, & lumine priuatos ueritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hanc lucem, & has tenebras uulgatissima sensibus nostris luminaria cœli, ut diuiderent imperauit. Fiant, inquit, luminaria in firmamento cœli, ut luceant super terram, & diuidant inter diem & noctem. Et paulo post: Et fecit, inquit, deus duo luminaria magna: luminare maius in principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit illas deus in firmamento cœli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & diuidere inter lucem & tenebras. Inter illam uero lucem, quæ sancta societas angelorum est, illustratione ueritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum auersorum à luce iusticiæ teterrimas mentes ipse diuidere potuit: cui etiam futurum non naturæ, sed uolūtatis malum occultum, aut incertum esse non potest.

De eo quod post discretionem lucis, atq; tenebrarum dictum est: Et uidit deus lucem, quia bona est. Cap. XX

DEniq;, nec illud prætereundum est silentio, quod ubi dixit deus: Fiat lux, & facta est lux: continuo subiunctum est: Et uidit deus lucem, quia bona est: nō postea quàm separauit inter lucem, & tenebras, & uocauit lucem, diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce, etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse uideretur. Nam ubi tenebræ inculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cœli diuidunt, non ante, sed post infertur: Et uidit deus, quia bonum est: posuit, inquit, illa in firmamento cœli lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare inter lucem & tenebras.
B Et uidit deus, quia bonum est. Vtrunq; placuit, quia utrunq; sine peccato est. Vbi autem dixit deus: Fiat lux, & facta est lux: & uidit deus lucem, quia bona est. Et postmodum infertur: Et separauit deus inter lucem & tenebras: uocauitq; deus lucem diem, & tenebras noctem: non hoc loco additum est: Et uidit deus, quia bonum est, ne utrunq; appellaretur bonum, cum esset horum alterū malum, uitio proprio, non natura. Et ideo sola ibi lux placuit conditori: tenebræ autē angelicæ, & si fuerant ordinandæ, nō tamen fuerant approbandæ.

De æterna & incōmutabili scientia dei, ac uoluntate, qua semper illi uniuersa quæ fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta. Cap. XXI

QVid est enim aliud intelligēdum in eo quod per omnia dicitur: Vidit deus quia bonum est, nisi operis approbatio secundum artem facti, quæ sapientia dei est? Deus autem usqueadeo non cum factum est, tunc didicit bonum, ut nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo uidit, quia bonum est, quod nisi uidisset, antequam fieret, non utiq; fieret: docet bonum esse, non discit. Et Plato quidem plus ausus est dicere: elatum esse, scilicet, deum gaudio, mundi uniuersitate perfecta. Vbi & ipse non usq; adeo desipiebat, ut putaret deum sui operis nouitate factum beatiorem, sed sic ostendere uoluit artifici suo placuisse iam factum, quod placuerat in arte faciendum. Non quod ullo modo dei scientia uarietur, ut aliud in eo fiant, quæ nondum sunt, aliud quæ iam sunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more nostro ille, uel quod futurū est, prospicit, uel quod præsens est, aspicit, uel quod præteritum est, respicit: sed alio modo quodam à nostrarum cogitationum consuetudine longe lateq; diuerso. Ille quippe, non ex hoc in illud, cogitatione mutata, sed omnino incōmutabiliter uidet: ita, ut illa quidem quæ tēporaliter fiunt, & futura nondū sint, & præsentia iam sint, & præterita iam nō sint: ipse uero hæc omnia stabili ac sempiterna præsentia comprehendat: nec aliter oculis, aliter mente: nō enim ex animo constat & corpore. Nec aliter nūc, & aliter antea, & aliter postea: quoniā non sicut nostra, ita & eius quoq; scientia triū

temporum

temporum, præsentis uidelicet præteriti & futuri uarietate mutatur, apud quem non est C immutatio, nec momenti obumbratio. Neq; enim eius intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cuius incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ nouit. Quoniam tempora ita nouit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia mouet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo uidit bonum esse, quod fecit: ubi bonum esse uidit, ut faceret. Nec quia factum uidit, scientiam duplicauit, uel ex aliqua parte auxit, tanquam minoris scientiæ fuerit, priusquam faceret, quod uideret: qui tam perfecte non operaretur, nisi tam perfecta scientia, cui nihil ex eius operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset, quis fecerit lucem, sufficeret dicere: Fecit deus lucem. Si autem non solum quis fecerit, uerum etiam per quid fecerit, satis esset ita enunciari: Et dixit deus: Fiat lux, & facta est lux: ut non tantum deum, sed etiam per uerbū lucem fecisse nossemus. Quia uero tria quædam maxime scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: deus dixit, inquit: Fiat lux, & facta est lux: & uidit deus lucem quia bona est. Si ergo quærimus, quis fecerit, deus est. Si per quid fecerit, dixit: fiat, & facta est. Si quare fecerit: quia bona est. Nec autor est excellentior deo, nec ars efficacior dei uerbo, nec causa melior quàm ut bonum crearetur à bono deo. Hanc etiam Plato causam condendi mundum iustissimam dicit, ut à bono deo bona opera fierent: siue ista legerit, siue ab his qui legerant forte cognouerit, siue acerrimo ingenio inuisibilia dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerit: siue ab his qui ista conspexerant, & ipse didicerit.

De his, quibus in uniuersitate rerum à bono creatore bene conditarum quædam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam. Cap. XXII

HAnc tamen causam, id est ad bona creanda dicit bonitatē dei. Hanc, inquam, causam tam iustam atq; idoneam, quæ diligenter considerata, & pie cogitata, omnes controuersias quærentiū mundi originem terminat, quidam hæretici non uiderunt: quia egenam D carnis huius fragilemq; mortalitatem, iam de iusto supplicio uenientem, dum ei non conueniunt plurima, offendunt: sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid huiusmodi. Nec attendunt, quàm uel in suis locis naturisq; uigeant, pulchroq; ordine disponantur: quantumq; uniuersitati rerum pro suis portionibus decoris tanquam in cōmunem rempublicam cōferant, uel nobisipsis si eis congruenter atq; scienter utamur cōmoditatis attribuant: ita ut uenena ipsa quæ per inconuenientiam perniciosa sunt, conuenienter adhibita in salubria medicamenta uertantur: quanquam à contrario etiam hæc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux immoderato & importuno usu noxia sentiantur. Vnde nos admonet diuina prouidentia, non res insipienter uituperare, sed utilitatem rerum diligēter inquirere: & ubi nostrum ingenium uel infirmitas deficit, ita credere occultā, sicut erant quædam quæ uix potuimus inuenire: quia & ipsa utilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio, cum omnino natura nulla sit malum, nomenq; hoc non sit nisi priuationis boni: sed à terrenis usq; ad cœlestia, & à uisibilibus usq; ad inuisibilia sunt aliis bonis alia bona meliora, ad hoc inæqualia ut essent om̄ia. Deus autem ita est artifex magnus in magnis, ut minor non sit in paruis: quæ parua non sua granditate, nam nulla est, sed artificis sapientia metienda sunt: sicut in specie uisibilis hominis, si unum radatur supercilium, q̄ propemodū nihil corpori, & q̄ multum detrahitur pulchritudini: quoniā nō mole constat, sed parilitate ac dimensione membrorū. Nec sanè multū mirandum est, quod hi qui nōnullam malā putant esse naturam suo quodā contrario exortam, propagatamq; principio: nolūt accipere istā causam creationis rerū, ut bonus deus cōderet bona, credentes eū potius ad hæc mūdana molimina rebellantis aduersum se mali extrema necessitate perductū suamq; naturā bonā malo coërcendo, superandoq; miscuisse q̄ turpissime pollutā, & crudelissime captiuatā, & oppressam labore magno, uix mundet, ac liberet, nō totam tamen, sed quod eius nō potuerit ab illa inquinatiōe purgari, tegmen, ac uinculū futurū hostis uicti &

inclusi

A incluſi. Sic autem Manichæi non deſiperent, uel potius inſanirent, ſi dei naturam, ſicuti eſt, incōmutabilem, atq; omnino incorruptibilem crederēt, cui nocere nulla res poſſit: animam uero quæ uoluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit: atq; ita incōmutabilis ueritatis luce priuari, non dei partem, nec eius naturæ quæ dei eſt, ſed ab illo conditam longe imparem conditori, Chriſtiana ſanitate ſentirent.

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur. Cap. XXIII

SEd multo eſt mirandum amplius, quod etiam quidam, qui unum nobiſcum credunt, omnium rerum eſſe principium, nullamq; naturam, quæ non eſt, quod deus eſt, niſi ab illo conditore eſſe non poſſe: noluerunt tamen iſtam cauſam fabricandi mundi, tam bonā, ac ſimplicem bene ac ſimpliciter credere, ut deus bonus cōderet bona, & eſſent poſt deum, quæ non eſſent, quod eſt deus: bona tamen quæ non faceret, niſi bonus deus. Sed animas dicunt, non quidem partes dei, ſed factas à deo: peccaſſe, à deo conditore recedendo, & diuerſis progreſſibus pro diuerſitate peccatorum, à cœlis uſq; ad terras, diuerſa corpora quaſi uincula meruiſſe. Et, hunc eſſe mundum, eamq; cauſam mundi fuiſſe faciendi, non ut conderentur bona, ſed ut mala cohiberentur. Hinc Origines iure culpatur. In libris enim, quos appellat περὶ ἀρχῶν, id eſt, de principijs, hoc ſenſit, hoc ſcripſit. Vbi plus, quàm dici poteſt, miror hominem in eccleſiaſticis literis tam doctum & exercitatum, non attendiſſe, primum quàm hoc eſſet contrarium ſcripturæ huius tantæ autoritatis intentioni, quæ per omnia opera dei ſubiungens: Et uidit deus, quia bonum eſt: completisq; omnibus, inferens: Et uidit deus omnia quæ fecit, & ecce bona ualde, nullam aliam cauſam faciendi mundi intelligi uoluit, niſi ut bona fierent à bono deo. Vbi ſi nemo peccaſſet, tantummodo naturis bonis eſſet mundus ornatus & plenus. Et quia peccatum eſt, non ideo cuncta ſunt impleta peccatis, cum bonorum longe maior numerus in cœleſtibus ſuæ naturæ ordinē ſeruet. Nec mala uoluntas, quia naturæ ordinem ſeruare noluit, ideo iuſti dei leges omnia bene ordinantis effugit.
B Quoniam ſicut pictura cum colore nigro, loco ſuo poſita, ita uniuerſitas rerum, ſi quis poſſit intueri, etiā cum peccatoribus pulchra eſt, quamuis per ſe ipſos conſideratos ſua deformitas turpet. Deinde uidere debuit Origenes, & quicunq; iſta ſapiunt, ſi hæc opinio uera eſſet, mundum ideo factum, ut animæ pro meritis peccatorum ſuorum tanquam ergaſtula, quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperent ſuperiora & leuiora quæ minus, inferiora uero & grauiora quæ amplius peccauerunt: dæmones, quibus deterius nihil eſt, terrena corpora, quibus inferius & grauius nihil eſt potius quàm homines etiā quàm malos habere debuiſſe. Nunc uero ut intelligeremus animarum merita non qualitatibus corporum eſſe penſanda, aëreum poſſidet peſſimus dæmon: homo autem & nunc licet malus longe minoris mitiorisq; maliciæ, & certe ante peccatum tamen luteum corpus accepit. Quid autem ſtultius dici poteſt quàm iſtum ſolem, ut in uno mundo unus eſſet, non decori pulchritudinum, uel etiam ſaluti rerum corporalium conſuluiſſe artificem deum, ſed hoc potius eueniſſe, quia una anima ſic peccauerat, ut tali corpore mereretur includi? Ac per hoc ſi contigiſſet, ut non una ſed duæ, imò non duæ ſed decem, uel centum, ſimiliter æqualiterq; peccaſſent, centum ſoles haberet hic mundus. Quod ut non fieret, non opificis prouiſione mirabili ad rerum corporalium ſalutem decoremq; conſultum eſt, ſed cōtigit potius tanta unius animæ progreſſione peccātis, ut ſola corpus tale mereretur. Non planè animarum, de quibus neſciunt, quid loquātur, ſed eorum ipſorum qui talia ſapiunt, multū longe à ueritate & merito eſt coërcenda progreſſio. Hæc ergo tria quæ ſuperius commendaui, cū in unaquaq; creatura requirantur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, ut reſpondeatur, deus per ſuum uerbum, quia bonus eſt: utrum altitudine myſtica, nobis ipſa trinitas intimetur, hoc eſt pater & filius & ſpiritus ſanctus, an aliquid occurrat, quod hoc loco ſcripturarum id accipiendum eſſe perhibeat, multi ſermonis eſt quæſtio, nec omnia uno uolumine ut explicemus urgendum eſt.

De trini

De trinitate diuina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia. C

Caput XXIIII

CRedimus & tenemus, & fideliter prædicamus, quod pater genuerit uerbum, hoc est sapientiam, per quam facta sunt omnia, unigenitum filium, unus unũ, æternus coæternum, summe bonus æqualiter bonum, & quod spiritus sanctus simul & patris & filij sit spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus ambobus. Atq; hoc totum & trinitas sit propter proprietatem personarum, & unus deus propter inseparabilem† diuinitatẽ, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotẽtiam: ita tamen ut etiam cũ de singulis quæritur, unusquisq; eorum & deus & omnipotens esse respondeatur: cum uero de omnibus simul, nõ tres dij uel tres omnipotẽtes, sed unus deus omnipotẽs: tãta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se uoluit prædicari. Vtrum autẽ boni patris, & boni filij, spiritus sanctus quia cõmunis ambobus est, recte bonitas dici possit amborum, non audeo temerariã præcipitare sententiam. Veruntamen amborum eum dicere sanctitatem facilius ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed ipsam quoq; substantiam, & tertiam in trinitate personã. Ad hoc enim me probabilius ducit, quod cum sit & pater spiritus, & filius spiritus, & pater sanctus, & filius sanctus, proprie tamẽ ipse uocatur spũs sanctus tanq̃ sanctitas substantialis & cõsubstãtialis amborũ. Sed si nihil aliud est bonitas diuina q̃ sanctitas, profecto & illa diligẽtia rationis est, nõ præsumptionis audacia, ut in operibus dei secreto quodã loquendi modo, quo nostra exerceatur intentio, eadem nobis insinuata intelligatur trinitas, unamquanq; creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur uerbi, qui dixit ut fiat. Quod autem illo dicente factum est, proculdubio per uerbum factum est. In eo uero quod dicitur, uidit deus quia bonũ est, satis significatur deum nulla necessitate, nulla suæ cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia æqualiter bonum, & quod spiritus sanctus simul & patris & filij bonum est. Quod ideo postea quàm factum est dicitur, ut res quæ facta est congruere bonitati, propter quã facta est, indicetur. Quæ bonitas si spiritus sanctus recte intelligitur, uniuersa nobis trinitas in suis operibus intimatur. Inde est ciuitatis sanctæ, quæ in sanctis angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam si quæratur unde sit, deus eam condidit. Si unde sit sapiens, à deo illuminatur: Si unde sit felix, deo fruitur, subsistens modificatur, contemplans illustratur, inhærens iucundatur, est, uidet, amat, in æternitate dei uiget, in ueritate dei lucet, in bonitate dei gaudet. D

al's, unitatem

De tripertita totius philosophiæ disciplina. Cap. XXV

QVantum intelligi datur, hinc philosophi sapientię disciplinam tripertitam esse uoluerunt, imò uero tripertitam esse animaduertere potuerunt. Neq; enim ipsi instituerũt ut ita esset, sed ita esse potius inuenerunt, cuius una pars appellaretur physica, altera logica, tertia ethica. Quarum nomina Latina iam multorum literis frequentata sunt, ut naturalis, rationalis, moralisq; uocarent̃, quas etiã in octauo libro breuiter perstrinximus. Non quod sit consequens, ut isti in his tribus aliquid secundum deum de trinitate cogitauerint. Quamuis Plato primus istam distributionem reperisse, &† cõmentasse dicatur, cui neq; naturarũ omnium autor, nisi deus uisus est, neq; intelligẽtię dator, neq; amoris quo bene beateq; uiuatur inspirator. Sed certe cum de natura rerum, & de ratione indagandæ ueritatis, & de fine boni ad quem cũcta quæ agimus referre debemus, diuersi diuersa sentiant, in his tamen tribus magnis & generalibus quæstionibus, omnis eorum uersatur intentio. Ita ut cum in unaquaq; earum quid quisq; sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturæ causam, scientiæ formam, uitæ summam, nemo cunctetur. Tria enim sunt quæ in unoquoq; homine artifice spectantur, ut aliquid efficiat, natura, doctrina, usus. Natura ingenio, doctrina scientia, usus fructu dijudicandus est. Nec ignoro quod proprie fructus fruentis, usus uero utentis sit, atq; hoc interesse uideat̃, quod ea re frui dicimur, quæ nos nõ ad aliud, referẽda per seipsam delectat: uti uero ea re, quã propter aliud quærimus: unde

al'. cõmẽdasse

A unde temporalibus magis utendum est, quàm fruendũ, ut frui mereamur ęternis. Non sicut peruersi qui frui uolunt nummo, uti autem deo, quoniam non nummum propter deum impendunt, sed deum propter nummum colunt. Veruntamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus utimur, & usibus fruimur. Nam & fructus iam proprie dicuntur agrorũ, quibus utiq; omnes temporaliter utimur. Hoc itaq; more usum dixerim in his tribus quæ in homine spectanda cõmonui, quæ sunt natura, doctrina, usus. Ex his propter obtinendam beatam uitam, tripertita ut dixi, à philosophis inuenta est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter usum. Si ergo natura nostra esset à nobis, profecto & nostram nos genuissemus sapientiã, nec eam ex doctrina, id est, aliunde discendo percipere curaremus, & noster amor à nobis profectus, & ad nos relatus, ad beate uiuendum sufficeret, nec bono alio, quo frueretur ullo, indigeret. Nunc uero quia natura nostra, ut esset deum habet autorem, proculdubio ut uera sapiamus, ipsum debemus habere doctorem, ipsum etiam ut beati simus suauitatis intimæ largitorem.

De imagine summæ trinitatis, quæ secundũ quendam modum in natura est nec dum beatificati hominis. Cap. XXVI.

ET nos quidem in nobis tametsi non æqualem, imò ualde longeq; distantem, neq; coæternam, & quo breuius totum dicitur, nõ eiusdem substantię cuius est deus, tamen quia deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propius, imaginem dei, hoc est summę illius trinitatis agnoscimus, ad hoc reformatione perficiendam, ut sit etiam similitudine proxima. Nam & sumus, & nos esse nouimus, & nostrum esse ac nosse diligimus. In his autẽ tribus quæ dixi, nulla nos falsitas uerisimilis turbat. Non enim ea sicut illa quæ foris sunt ullo sensu corporis tangimus, uelut colores uidendo, sonos audiendo, odores olfaciendo, sapores gustando, dura & mollia contrectando sentimus, quorum sensibilium etiam imagines eis simillimas, nec iam corporeas cogitatione uersamus, memoria tenemus, & per ipsas in istorũ desideria B concitamur, sed sine ulla phantasiarum uel phantasmatum imaginatione ludificatoria, me esse, me idq; nosse & amare certissimum est. Nulla in his ueris Academicorum argumenta formido dicentium: Quid si falleris? Si enim fallor, sum. Nam qui non est, utiq; nec falli potest, ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum, qui fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse si fallor? Quia igitur essem qui fallerer, etiã si fallar proculdubio in eo quod me noui esse, non fallor. Consequens est autem, ut etiam in eo quod me noui nosse, non fallar. Sicut enim noui me esse, ita noui etiam hoc ipsum nosse me. Eaq; duo cũ amo, eundem quoq; amorẽ quiddam tertiũ nec imparis æstimationis eis quas noui rebus adiungo. Neq; enim fallor amare me, cũ in his quæ amo nõ fallar: quanq; etsi illa falsa essent, falsa me amare, uerũ esset. Nam quo pacto recte reprehenderer, & recte prohiberer ab amore falsorum, si me illa amare falsum esset? Cum uero & illa uera atq; certa sint, quis dubitet quod eorum quæ amantur, & ipse amor uerus & certus est? Tam porrò nemo est qui esse nolit, quàm nemo est qui non beatus esse uelit. Quomodo enim potest beatus esse si nihil sit?

De essentia & scientia, & utriusq; amore. Cap. XXVII.

ITa uero ui quadam naturali ipsum esse iucundũ est, ut non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire. Et cum se miseros esse sentiant, nõ seipsos de rebus, sed miseriam suam potius auferri uelint. Illis etiam qui & sibi miserrimi apparent, & planè sunt, & non solum à sapientibus quoniam stulti, uerumetiam ab his qui se beatos putant miseri iudicantur, quia pauperes atq; mendici sunt, si quis immortalitatem daret, qua nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi, quod si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profecto exultarent lætitia, & sic semper eligerent esse quàm omnino non esse. Huius rei testis est notissimus sensus eorũ. Vnde enim mori metuunt, & malunt in illa erumna uiuere, quàm eam morte finire, nisi quia satis apparet quàm refugiat natura non esse? Atq; ideo cum se nouerint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiam desiderant, ut aliquanto productius in eadem miseria uiuãt, tardiusq;

s moriantur.

moriantur. Proculdubio ergo indicant immortalitatem, saltem talem quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperent. Quid animalia omnia etiã irrationalia quibus datum non est ista cogitare, ab immensis draconibus usq; ad exiguos uermiculos? Nónne se esse uelle atq; ob hoc interitũ fugere omnibus quibus possunt motibus indicant? Quid arbusta omnesq́; frutices, quibus nullus est sensus ad uitandam manifesta motione perniciem, nónne ut in auras tutum culminis germen emittant, aliud terræ radices affigunt, quo alimentum trahant, atq; ita suum quodammodo esse conseruent? Ipsa postremo corpora quibus nõ solum sensus, sed nec ulla saltem seminalis est uita, ita tamen uel exiliunt in superna, uel in ima descendunt, uel librantur in medijs, ut essentiam suam ubi secundum naturam possunt esse, custodiant. Iam uero nosse quantum ametur, quamq́; falli nolit humana natura, uel hinc intelligi potest, quod lamentari quisq; sana mente mauult, quàm lætari in amentia. Quæ uis magna atq; mirabilis mortalibus, præter homines animantibus nulla est, licet eorum quibusdam ad istam lucem contuendam, multo quàm nobis sit acrior sensus oculorũ: sed lucem illam incorpoream contingere nequeunt qua mens nostra quodammodo radiatur, ut de his omnibus recte iudicare possimus. Nam inquantũ eam capimus, intantum id possumus. Veruntamen inest sensibus irrationalium animaliũ, etsi scientia nullo modo, at certe quædam scientię similitudo: cætera autem rerum corporalium nõ quia sentiunt, sed quia sentiuntur, sensibilia nuncupata sunt. Quorum in arbustis hoc simile est sensibus, quod aluntur & gignunt. Veruntamen & hæc omnia corporalia latentes in natura causas habent, sed formas suas uarias, quibus mundi huius uisibilis structura formosa est, sentiendas sensibus prębent, ut pro eo quod nosse nõ possunt, quasi innotescere uelle uideantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis iudicemus. Habemus enim aliũ interioris hominis sensum isto longe pręstantiorẽ, quo iusta & iniusta sentimus, iusta per intelligibilẽ speciem, iniusta per eius priuationẽ. Ad huius sensus officiũ, non acies pupillæ, nõ foramen auriculæ, nõ spiramẽ nariũ, nõ gustus fauciũ, nõ ullus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse, & hoc nosse certus sum, & hoc amo, atq; amare me similiter certus sũ.

C

D

An etiam ipsum amorem quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinæ trinitatis imagini propinquemus. Cap. XXVIII.

SEd de duobus illis essentia scilicet & noticia quantum amentur in nobis, & quemadmodum etiam in cæteris rebus quæ infra sunt, eorũ reperiatur, etsi differens, quędam tamen similitudo, quantum suscepti huius operis ratio uisa est postulare, satis diximus. De amore autem quo amantur, utrum & ipse amor ametur, non dictum est. Amatur autẽ. Et hinc probamus quo in hominibus qui rectius amantur, ipse magis ametur. Neque enim uir bonus merito dicitur qui scit quod bonũ est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobisipsis non & ipsum amorem nos amare sentimus, quo amamus, quicquid boni amamus? Est enim & amor, quo amatur, quod amandum non est, & istum amorem odit in se, qui illum diligit, quo id amatur, quod amandum est. Possunt enim ambo esse in uno homine, & hoc bonũ est homini, ut illo proficiente quo bene uiuimus iste deficiat, quo male uiuimus, donec ad perfectum sanetur, & in bonũ cõmutetur omne quod uiuimus. Si enim pecora essemus, carnalem uitam & quod secundum sensum eiusdem est amaremus, idq́; esset sufficiens bonum nostrum, & secundũ hoc cũ esset nobis bene, nihil aliud quæreremus. Item si arbores essemus, nihil quidem sentientes motu amare possemus, ueruntamen id quasi appetere uideremur, quo feracius essemus uberiusq́; fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut uentus, aut flamma, uel quid eiusmodi, sine ullo quidem sensu atq; uita, non tamen nobis deesset, quasi quidam nostrorum locorum atq; ordinis appetitus. Nam uelut amores corporũ momenta sunt ponderum, siue deorsum grauitate, siue sursum leuitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur quocunq; fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad nostri creatoris imaginem creati, cuius est uera æternitas, æterna ueritas, æterna & uera charitas, estq́; ipse æterna & uera & chara trinitas, neq; confusa, neq; separata, in his quidem rebus quæ infra

nos

A nos sunt, quoniam & ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie continerentur, nec aliquem ordinem uel appeterent, uel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summe est, qui summe sapiens est, qui summe bonus est: tanquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currentes, quasi quędam eius alibi magis, alibi minus impressa uestigia colligamus: in nobis autem ipsis eius imaginem contuentes, tanquam minor ille euangelicus filius, ad nosmetipsos reuersi surgamus, & ad illum redeamus, à quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum non habebit mortem: ibi nosse nostrum non habebit errorem, ibi amare nostrũ non habebit offensam. Nunc autẽ ista tria nostra quamuis certa teneamus, nec aliјs ea credamus testibus, sed nosipsi præsentia sentiamus, atq; interiore ueracissimo cernamus aspectu, tamen quandiu futura, uel utrum nunquam defutura: & quò si bene, quò autem si male agantur peruentura sint, quoniam per nosipsos nosse non possumus, alios hinc testes uel quærimus, uel habemus, de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, nõ est iste, sed posterior erit diligentius disserendi locus. In hoc autem lib. de ciuit. dei, quæ nõ peregrinatur in huius uitæ mortalitate, sed immortalis semper in cœlis est, id est, de angelis sanctis deo cohærentibus, qui nec fuerunt unquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ factæ sunt, deum primitus diuisisse iam diximus, illo adiuuante quo & cœpimus, ut possumus explicemus.

De sanctorũ angelorũ scientia, qua trinitatẽ in ipsa eius deitate nouerunt, qua operũ causas prius in operantis arte quàm in ipsis operibus artificis intuentur. Cap. XXIX.

ILli quippe angeli sancti non per uerba sonantia deum discunt, sed per ipsam pręsentiam immutabilis ueritatis, hoc est uerbum eius unigenitum. Et ipsum uerbum & patrem & eorum spiritum sanctũ, eamq; esse inseparabilem trinitatem, singulasq́; in ea personas unam esse substantiam, & tamem omnes non tres deos esse, sed unũ deum ita nouerunt, ut eis magis ista sit nota, quàm nosipsi nobis cogniti sumus. Ipsam quoq; creaturam melius ibi, hoc
B est in sapiẽtia dei tanquam in arte qua facta est, quàm in ea ipsa sciũt, ac per hoc & seipsos ibi melius quàm in seipsis. Veruntamen & in seipsis sciunt. Facti sunt enim, & aliud sunt q̃ ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in seipsis autẽ tanquam in uespertina, sicut supra iam diximus. Multum autem differt, utrum in ea ratione cognoscatur aliquid secundum quam factũ est, an in seipso. Sicut aliter scitur rectitudo linearũ seu ueritas figurarũ cum intellecta conspicitur, aliter cum in puluere scribitur. Et aliter iusticia describitur in ueritate incõmutabili, aliter in anima iusti. Sic deinde cętera, sicut firmamentũ inter aquas superiores & inferiores quod cœlũ uocatum est: sicut deorsum aquarũ cõgeries terræq́; nudatio, & herbarũ institutio atq; lignorũ: sicut solis ac lunæ, stellarumq́; conditio: sicut ex aquis animalium, uolucrum scilicet atq; piscium beluarumq́; natantium: sicut quorumcunq; in terra gradientium atq; repentium, & ipsius hominis qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in uerbo dei cognoscũtur ab angelis, ubi habent causas rationesq́; suas, id est, secundum quas facta sunt incõmutabiliter permanentes, aliter in seipsis, illic clariore, hic obscuriore cognitione, uelut artis atq; operum, quæ tamen opera cum ad ipsius creatoris laudem uenerationemq́; referuntur, tamq; mane lucescit in mentibus contemplantium.

De senariј numeri perfectione, qui prius partiũ suarũ quantitate cõpletur. Cap. XXX.

HÆc autem propter senariј numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: non quia deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ deinceps cõgruis motibus peragerent tempora: sed quia per senarium numerum est operũ significata perfectio. Numerus quippe senarius primo completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia: quę sunt unum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, quæ quotæ sint, dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta: & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neq; enim, exempli gratia, quia in nouenario numero quatuor pars aliqua eius est, ideo dici potest, quota eius sit, unum autem potest: nam nona eius est, & tria

potest:nam tertia eius est. Cóiunctæ uero istę duę partes eius, nona scilicet, atq; tertia, id est unũ & tria: lóge sunt à tota summa eius, quod est nouẽ. Itemq; in denario quaternarius est aliqua pars eius: sed quota sit, dici nõ potest: unũ autẽ potest: nam decima pars eius est: habet & quintã, quæ sunt duo: habet & dimidiam, quæ sunt quinque. Sed hę tres partes eius: decima, & quinta, & dimidia, id est unũ, & duo, & quinq; simul ductæ nõ cõplent decẽ: sunt eñ octo. Duodenarij uero partes numeri in summã ductæ, trãseunt eũ: habet eñ duodecimam, quod est unũ: habet sextã, quæ sunt duo: habet & quartã, quę sunt tria: habet tertiam, quæ sunt quatuor: habet & dimidiã, quæ sunt sex: unũ autẽ, & duo, & tria, & quatuor, & sex: nõ duodecim, sed amplius, id est, sedecim fiunt. Hoc breuiter cõmemorandũ putaui ad cõmendandam senarij numeri perfectionẽ: qui primus, ut dixi, partibus suis in summã redactis ipse perficitur: in quo perfecit deus opera sua. Vnde ratio numeri cõtemnenda nõ est, q̃ in multis sanctarũ scripturarũ locis, q̃ magni æstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus dei dictũ est. Oĩa in mensura, & numero, & pondere disposuisti. C

De die septimo, in quo plenitudo & requies cõmendatur. Cap. XXXI.

IN septimo aũt die, id est, eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, dei requies commendatur, in qua primũ sanctificatio sonat. Ita deus noluit istum diem in illis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ nõ habet uesperã. Neq; enim ulla creatura est, ut etiam ipsa aliter in dei uerbo, aliter in se cognita, faciat aliam uelut diurnam, aliam uelut uespertinã noticiam. De septenarij porrò numeri perfectione dici quidem plura possunt, seu liber iste iam prolixus est, & uereor ne occasione cõperta, scientiolã nostram leuiter magis, quàm utiliter iactare uelle uideamur. Habenda est itaq; ratio moderationis atq; grauitatis, ne forte cum de numero multũ loquimur, mensuram & pondus negligere iudicemur. Hoc itaq; satis sit admonere, quod totus impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius cõstat. Ideo pro uniuerso sæpe ponitur, sicuti est: Septies cadet iustus, & resurget, id est, quotiescunq; ceciderit, non peribit. Quod nõ de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatẽ perducentibus intelligi uoluit. Et septies in die laudabo te, quod alibi alio modo dictũ est: Semper laus eius in ore meo. Et multa huiusmodi in diuinis autoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, ut dixi pro cuiusq; rei uniuersitate poni solet. Propter hoc eodem septenario numero significatur spiritus sanctus, de quo dominus ait: Docebit uos omnẽ ueritatẽ. Ibi requies dei, qua requiescitur in deo. In toto quippe, id est, in plena perfectione requies, in parte autẽ labor. Ideo laboramus, quãdiu ex parte scimus, sed cũ uenerit quod perfectũ est, quod ex parte est euacuabit̃. Hinc est quod etiã scripturas istas cũ labore rimamur. Sãcti uero angeli ad quorũ societatẽ & congregationẽ in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habent permanendi æternitatẽ, ita cognoscendi facilitatẽ, & requiescendi fecilitatẽ. Sine difficultate quippe nos adiuuant, quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant. D

De opinione eorũ qui angelorũ creationẽ anteriorẽ uolũt esse q̃ mũdi. Cap. XXXII.

NE quis autem contendat, & dicat nõ factos angelos esse significatos, in eo quod scriptũ est. Fiat lux & facta est lux, sed quamlibet lucem tunc primũ factam esse corpoream, aut opinetur, aut doceat: angelos autẽ prius esse factos, nõ tantum ante firmamentũ, quod inter aquas & aquas factum, appellatum est cœlum, sed ante illud quod dictum est: In principio fecit deus cœlum & terram, atq; illud quod dictum est, in principio, nõ ita dictum tanquam primum hoc factum sit, cum ante fecerit angelos, sed quia omnia in sapientia fecit, quod est uerbum eius, & ipsum scriptura principium nominauit, sicut ipse in euangelio Iudæis quęrentibus quis esset, respondit se esse principium, non econtrario referam contentione. trinitas commendatur. Cum enim ita dicitur: In principio fecit deus cœlum & terram, ut pater fecisse intelligatur in filio, sicut attestatur psal. ubi legitur: Quam magnificata sunt opera tua domine, omnia in sapientia fecisti: cõuenientissime paulopost cõmemorat̃ etiam

ritus

A spiritūs sanctus. Cū eñ dictū esset, qualē terram deus primitus fecerit, uel quā molem materiam'ue futuræ cōstructionis mundi cœli & terræ nomine nūcupauerit subijciendo & addendo: Terra aūt erat inuisibilis & incōposita, & tenebrę erāt super abyssum, mox ut trinitatis commemoratio compleretur, & spiritus inquit, dei ferebatur super aquas. Proinde ut uolet unusquisq; accipiat, quod ita profundum est, ut ad exercitationem legentiū à fidei regula nō aberrantes plures possit generare sententias: dum tamen angelos sanctos in sublimibus cœli sedibus, non quidem deo coæternos, sed tamen de sua sempiterna & uera felicitate securos & certos esse, nemo ambigat. Ad quorū societatem pertinere, paruulos suos dominus docens, non solum illud ait: Erunt æquales angelis dei: uerum ipsi quoq; angeli qua contemplatione fruantur, ostendit, ubi ait: Videte, ne contemnatis unum ex pusillis istis. Dico enim uobis, quia angeli eorum semper uident faciem patris mei, qui in cœlis est.

De duabus angelorum societatibus, diuersis, atq; disparibus, quæ non incongrue intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ. Cap. XXXIII.

PEccasse autē quosdam angelos, & in huius mundi ima detrusos, qui eis uelut carcer est, usq; ad futuram in die iudicij ultimam damnationem, Apostolus Petrus apertissime ostendit, dicens, quod deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferni detrudens tradidit in iudicio puniendos reseruari. Inter hos ergo & illos deum uel præscientia, uel operæ diuisisse quis dubitet, illos'q; lucem merito appellari, quis contradicat? Quandoquidē nos adhuc in fide uiuentes, & eorū æqualitatē adhuc sperantes, utiq; nondū tenentes, iam lux dicti ab Apostolo sumus: Fuistis enim, inquit aliquando tenebræ, nūc autem lux in domino. Istos uero desertores, tenebras apertissime nuncupari, profecto aduertunt, qui peiores esse eos hominibus infidelibus, siue intelligunt, siue credūt. Quapropter & si alia lux in isto huius libri loco intelligenda est, ubi legimus: Dixit deus, fiat lux, & aliæ tenebræ significatæ sunt in eo quod scriptū est: Diuisit deus inter lucem & tenebras: nos tamē
B has duas angelicas societates, unam fruentē deo, alterā tumentē typho: unam cui dicitur: Adorate eum omnes angeli eius: aliam cuius princeps dicit: Hęc omnia tibi dabo, si postratus adoraueris me: unā dei sancto amore flagrantē, alterā propriæ celsitudinis immundo amore fumantē: & quoniā, sicut scriptū est: Deus superbis resistit, humilibus autē dat gratiā. Illā in cœlis cœlorū habitantē, istam inde deiectā in hoc infimo aëreo cœlo tumultuantē. Illam illuminosa pietate tranquillā: istam tenebrosis cupiditatibus turbulentā. Illam dei nutu clementer subuenientē, iuste ulciscentē, istam suo fastu dominandi & nocendi libidine exæstuantem. Illam, ut quantū uult cōsulat dei bonitatis ministrā: istam, ne quantū uult, noceat dei potestate frenatā. Illam huic illudentē, ut nolens prosit persecutionibus suis: hanc illi inuidētem cū peregrinos colligit suos. Nos ergo has duas societates angelicas inter se dispares atque cōtrarias: unam & natura bonā, & uoluntate rectam: aliam uero natura bonā, sed uolūtate peruersam, alijs manifestioribus diuinarū scripturarū testimonijs declaratas: quod etiā in hoc libro, cui nomē est Genesis, lucis tenebrarū'q; uocabulis significatas existimauimus, etiam si aliud sensit hoc loco forte qui scripsit, nō est inutiliter obscuritas huius pertractata sententiæ, quia etsi uoluntatē autoris libri huius indagare nequiuimus, à regula tamen fidei quæ p alias eiusdē autoritatis sacras literas satis fidelibus nota est, nō aberrauimus. Etsi eñ corporalia hic cōmemorata sunt opera dei, habent proculdubio nonnullā similitudinē spiritalium, secundū quod dicit Apostolus. Omnes eñ uos filij lucis estis & filij diei, non sumus noctis neq; tenebrarū. Si aūt hoc sensit etiam ille qui scripsit, ad perfectiorē disputationis ordinem, nostra peruenit intentio, ut homo dei tam eximiæ diuinæ'q; sapientiæ, imò per eum spiritus dei in cōmemorandis operibus dei, quæ oīa sexto die dicit esse perfecta, nullo modo angelos prætermisisse credat, siue in principio, quia primo fecit: siue quod cōuenientius intelligitur in principio, quia in uerbo unigenito fecit, scriptū sit: In principio fecit deus cœlū & terram, quibus nominibus uniuersalis est significata creatura, uel spiritalis & corporalis, qd' est credibilius, uel magnę duę mundi partes, quibus omnia q̃ creata sunt cōtinent, ut pri

mitus eã totã proponeret, ac deinde partes eius, secundũ mysticũ dierũ numerũ exequeret. C

De eo quod quidam putant in cõditione firmamenti aquarũ discretarũ nomine angelos significatos, & quod quidam aquas existimant nõ creatas. Cap. XXXIIII.

QVanquam nonnulli putauerint aquarũ nomine significatos quodammodo populos angelorum, & hoc esse quod dictum est: Fiat firmamentũ inter aquam & aquam, ut supra firmamentũ angeli intelligantur, infra uero uel aquæ istæ uisibiles, uel malorum angelorum multitudo, uel omnium hominum gentes. Quod si ita est, non illic apparet ubi facti sunt angeli, sed ubi discreti. Quamuis & aquas, quod peruersissimę atq; impię uanitatis est, negent quidam factas à deo, quoniam nusquam scriptum est: dixit deus fiant aquæ. Quod possunt simili uanitate etiam de terra dicere: nusquã enim legitur: dixit deus fiat terra. Sed inquiunt scriptum est: In principio fecit deus cœlum & terram. Illic ergo & aqua intelligenda est: uno enim nomine utrunq; comprehensum est. Nam ipsius est mare, sicut in psalmo legitur: & ipse fecit illud, & aridam, id est terram manus eius finxerunt. Sed hi qui in nomine aquarum quæ super cœlos sunt, angelos intelligi uolunt, ponderibus elementorũ mouentur, & ideo non putant aquarũ fluidam grauemq; naturam in superioribus mundi locis potuisse constitui, qui secundũ rationes suas si ipsi hominem facere potuissent, non ei pituitam quod Græce φλέγμα dicitur, & tanquam in elementis corporis nostri aquarum uicem obtinet, in capite ponerent. Ibi enim sedes est phlegmatis secundum dei opus utiq; aptissime, secundum istorum autem coniecturam tam absurde, ut si hoc nesciremus, & in hoc libro similiter scriptum esset, quod deus humorem fluidum & frigidũ, ac per hoc grauem in superiore omnibus cæteris humani corporis parte posuerit, isti trutinatores elementorũ nequaquam crederent. Et si autoritati eiusdem scripturæ subditi essent, aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent. Sed quoniam si diligenter singula scrutemur, atq; tractemus, quæ in illo diuino libro, de constitutione mundi scripta sunt, & multa dicenda, & à proposito instituti operis longe digrediendum est. Iamq; de duabus istis diuersis inter se, atq; contrarijs societatibus angelorum, in quibus sunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis ciuitatum, de quibus deinceps dicere institui, quantũ satis esse uisum est, disputauimus, hunc quoq; librum aliquando claudamus. D

LIBRI VNDECIMI FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIB. XII.

De una bonorum malorumq; angelorum natura. Cap. I.

ANTE quàm de institutione hominis dicam, ubi duarum ciuitatum quantum ad rationalium mortaliumq; genus attinet, apparebit exortus: sicut superiore libro apparuisse in angelis iam uidetur, prius mihi quædã de ipsis angelis uideo esse dicenda, quibus demonstretur quantum à nobis potest, quàm nõ inconueniens neq; incongrua dicatur esse hominibus angelisq; societas: ut nõ quatuor, duæ scilicet angelorũ totidemq; hominũ, sed duæ potius ciuitates, hoc est societates merito esse dicantur, una in bonis, altera malis, nõ solũ angelis, uerũ etiam hominibus cõstitutæ. Angelorũ bonorũ & malorũ inter se cõtrarios appetitus nõ naturis principijsq; diuersis, cum deus omniũ substantiarũ bonus autor & conditor utrosq; creauerit, sed uoluntatibus & cupiditatibus extitisse, dubitare fas nõ est: dum alij constantes in cõmuni omnibus bono, quod ipse illis deus est, atq; in eius æternitate, ueritate, charitate persistũt. Alij sua potesta-

A testate potius delectati uelut bonũ suum sibiipsi essent, à superiore cõmuni omnium beatifico bono ad propria defluxerunt: & habentes elationis fastũ, pro excellentissima æternitate uanitatis astum, pro certissima ueritate studia partium, pro indiuidua charitate superbi, fallaces, inuidi effecti sunt. Beatitudinis igitur illorũ causa est, adhærere deo. Quocirca istorũ miseriæ causa ex contrario est intelligenda, quod est non adhærere deo. Quamobrẽ si cum quæritur, quare illi beati sint, recte respondetur, quia adhærẽt deo. Et cum quæritur, cur isti sint miseri, recte respondetur, quia non adhærent deo. Non est creaturæ rationalis uel intellectualis bonum, quo beata sit, nisi deus. Itaq; quamuis non omnis beata possit esse creatura, neq; enim hoc munus adipiscuntur, aut cupiunt feræ, ligna, saxa, & si quid eiusmodi est: ea tamen quæ potest, non ex seipsa potest, quia ex nihilo creata est, sed ex illo à quo creata est. Hoc enim adepto beata est, quo amisso misera est. Ille uero qui non alio, sed seipso bono beatus est, ideo miser non potest esse, quia non se potest amittere. Dicimus itaq; immutabile bonum nõ esse nisi unum uerũ deum beatum: ea uero quæ fecit, bona quidem esse: quod ab illo, ueruntamen mutabilia, quod non de illo, sed de nihilo facta sunt. Quanquam ergo summa non sint, quibus est deus maius bonũ, magna sunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere possunt, ut beata sint, immutabili bono, quod usq; adeo bonũ est eorũ, ut sine illo misera esse necesse sit. Nec ideo cætera in hac creaturæ uniuersitate meliora sunt, quia misera esse nõ possunt: neq; enim cætera membra corporis nostri, ideo dicendum est oculis esse meliora, quia cæca esse non possunt. Sicut autem melior est natura sentiens, & cum dolet, q̃ lapis, qui dolere nullo modo potest: ita rationalis natura præstantior est etiã misera, quàm illa quæ rationis uel sensus est expers: & ideo in eam non cadit miseria. Quod cũ ita sit, huic naturæ quæ in tanta excellentia creata est, ut licet ipsa sit mutabilis, inhærendo tamen incõmutabili bono, id est, summo deo beatitudinem consequatur: nec expleat indigentiã suam, nisi utiq; beata sit: eiq; explendæ non sufficiat, nisi deus: profecto non illi adhærere uitium
B est. Omne autem uitium naturæ nocet, ac per hoc cõtra naturam est. Ab illa igitur quæ adhæret deo, non natura differt ista, sed uitio, quo tamen uitio etiam ualde magna multumq; laudabilis ostenditur ipsa natura. Cuius enim recte uituperatur uitium, proculdubio natura laudatur. Nam recta uitij uituperatio est, quod illo dehonestatur natura laudabilis. Sicut ergo cum uitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur quod ad naturam oculorũ pertinent uisus: & cum uitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus. Ita cum uitiũ creaturæ angelicæ dicitur, quod nõ adhæret deo: hinc apertissime declaratur, eius naturæ ut deo adhæreat, conuenire. Quàm porrò magna sit laus adhærere deo, ut ei uiuat, inde sapiat, illo gaudeat, tantóq; bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare digne possit aut eloqui? Quapropter etiam uitio malorum angelorum, quo non adhærent deo: quoniam omne uitium naturæ nocet: satis manifestatur deum tam bonam eorum creasse naturam, cui noxium sit, non esse cum deo.

Nullam essentiã deo esse contrariam, quia ab eo qui summe est & semper est, hoc totum uidetur diuersum esse quod non est. Cap. II.

HÆc dicta sint, ne quisquam cum de angelis apostaticis loquimur, existimet eos aliam uel ex alio principio habere potuisse naturam, nec eorum naturæ autorem deum. Cuius erroris impietate tanto quisq; carebit expeditius & facilius, quanto perspicacius intelligere potuerit, q̃d per angelũ dixit deus, quando Moysen mittebat ad filios Israël: Ego sum qui sum. Cum eñ deus summa essentia sit, hoc est, summe sit, & ideo immutabilis sit, rebus quas ex nihilo creauit, esse dedit, sed nõ summe esse sicut ipse est: & alijs dedit esse amplius, alijs minus: atq; ita naturas essentiarũ gradibus ordinauit. Sicut eñ ab eo quod est sapere uocatur sapientia, sic ab eo quod est esse uocatur essentia: nouo quidẽ nomine, quo usi ueteres nõ sunt Latini sermõis autores: sed iam nostris temporibus usitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, q̃d Græci appellant οὐσίαν. hoc enim uerbũ è uerbo expressum est, ut diceretur essentia. Ac ꝑ hoc ei naturæ, quæ summe est, qua faciente sunt quæcũq; sunt, cõtraria natura

non est, nisi quæ non est. Ei quippe quod est, non esse contrariũ est. Et propterea deo, id est, C summæ essentiæ, & autori omnium qualiumcunq; essentiarum essentia nulla cõtraria est.

De inimicis dei, non per naturam, sed per contrariam uoluntatem, quæ cum ipsis nocet bonæ utiq; naturæ nocet: quia uitium si non nocet, non est. Cap. III.

DIcuntur autem in scripturis inimici dei, qui non natura, sed uitijs aduersantur eius imperio: nihil ei ualentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi uoluntate, non potestate lædendi. Deus nanq; immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco uitium quo resistunt deo, qui eius appellantur inimici, non est deo, sed ipsis malum, neque hoc ob aliud nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria deo, sed uitium, quia quod malum est, cõtrarium est bono. Quis autem neget deum summe bonum? Vitium ergo contrarium est deo, tanquam malum bono. Porrò autem bonum est, & natura quam uitiat: unde & huic bono utiq; contrarium est: sed deo tantummodo tanquam bono malum, naturæ uero quam uitiat, non tantum malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala deo noxia, sed mutabilibus corruptilibusq́; naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimonio uitiorum. Si enim bonæ non essent, eis uitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulchritudinem, salutem, uirtutem, & quicquid boni naturæ per uitium detrahi siue minui cõsueuit? Quod si omnino desit, nihil boni adimendo non nocet, ac per hoc nec uitium est. Nam esse uitium, & non nocere nõ potest, unde colligitur quamuis non possit uitium nocere incommutabili bono, nõ tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi ubi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, uitium esse, nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ uoluntatis uitio uitiatæ sunt: inquantum uitiatæ sunt, malæ sunt: inquantum autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cum in pœnis est natura uitiosa, excepto eo quod natura est, etiam hoc ibi bonũ est, quod impunita non est. Hoc enim est iustũ, & omne iustũ proculdubio bonum. Non eñ quisquã de uitijs naturalibus, D sed de uolũtarijs pœnas luit. Nam etiam quod uitiũ cõsuestudine nimióue progressu roboratum: uelut naturaliter inoleuit, à uoluntate sumpsit exordiũ. De uitijs quippe nunc loquimur eius naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur iustũ ab iniusto.

De natura irrationalium, aut uita carentium, quæ in suo genere atq; ordine ab uniuersitatis decore non discrepat. Cap. IIII.

CÆterum uitia pecorum & arborum, aliarumq́; rerum mutabilium atque mortalium, uel intellectu, uel sensu, uel uita omnino carentium, quibus eorum dissolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare ridiculum est, cum istæ creaturæ eum modum nutu creatoris acceperint: ut cedendo ac succedendo peragant infimam pulchritudinem temporum in genere suo istius mundi partibus congruentem. Neq; enim cœlestibus fuerant terrena coæquanda, aut ideo uniuersitati deesse ista debuerunt, quoniam sunt illa meliora. Cum ergo in his locis ubi talia esse competebat, alijs alia deficientibus oriuntur, & succumbunt minora maioribus, atque in qualitates superantium superata uertuntur, rerum est ordo transeuntium. Cuius ordinis decus propterea nos non delectat, quoniam parti eius pro conditione nostræ mortalitatis intexti, uniuersum, cui particulæ quæ nos offendunt, satis apte decenterq́; conueniunt, sentire non possumus. Vnde nobis in quibus eam contemplari minus idonei sumus, rectissime credenda pręcipitur prouidentia conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehendere uanitate humanæ temeritatis audeamus. Quanquam & uitia rerum terrenarum non uoluntaria neque pœnalia: naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cuius non sit autor & conditor deus, si prudenter attendamus, eadem ratione cõmendant: quia & in eis hoc nobis per uitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsæ naturæ plerunq; displicent, cum eis fiunt noxiæ: non eas considerantibus, sed utilitatẽ suã: sicut illa animalia, quorũ abundãtia Ægyptiorũ superbia uapulauit. Sed isto modo possunt ipsi & solẽ uituperare: quoniã quidã peccantes, uel debita nõ reddẽtes, poni à iu

dicibus

A dicibus iubentur ad solem. Non itaq; ex cõmodo uel incommodo nostro, sed per seipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis æterni sine ulla dubitatione laudabilis, quamuis damnatis impijs futura pœnalis. Quid enim est igne flammãte, uigente atque lucente pulchrius? Quid calefaciente, curante, coquente utilius: quamuis eo nihil sit urente molestius? Idẽ igitur ipse pœnaliter appositus perniciosus est, qui cõuenienter adhibitus commodissimus inuenitur. Nam eius in uniuerso mundo cõmoda uerbis explicare quis sufficit? Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem: ardorem autem uituperant, uidelicet non ex sui natura, sed ex suo commodo uel incommodo. Videre enim uolunt, ardere nolunt. Sed parum attendunt eam ipsam lucem, quæ certe & illis placet: oculis infirmis per inconuenientiã nocere: & in illo ardore qui eis displicet, nonnulla animalia per conuenientiam salubriter uiuere.

Quod in omni natura modo ac specie laudabilis sit creator. Cap. V.

NAturæ igitur omnes quoniam sunt, & ideo habent modum suum, speciem suam, & quandam secum pacem suam, profecto bonæ sunt. Et cum ibi sunt, ubi esse per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt suum esse custodiunt. Et quæ semper esse non acceperunt, pro usu motuq; rerum, quibus creatoris legi subduntur, in melius deterius'ue mutantur, in eum diuina prouidentia tendentes exitum, quem ratio gubernandæ uniuersitatis includit: ita ut nec tanta corruptio, quanta usque ad interitum naturas mutabiles mortalesq; perducit: sic faciat non esse quod erat, ut non inde fiat consequenter, quod esse debebat. Quæ cum ita sint, deus qui summe est, atq; ob hoc ab illo facta est omnis essentia, quæ non summe est: quia neq; illi æqualis esse deberet, quæ de nihilo facta esset: neq; ullo modo esse posset, si ab illo facta non esset: nec ullorum uitiorum offensione uituperãdus, sed omnium naturarum consideratione laudandus est.

Quæ causa sit beatitudinis angelorum bonorum, & quæ causa sit miseriæ
B angelorum malorum. Cap. VI.

PRoinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea uerissima reperitur, quod ei adhærent, qui summe est. Cum uero causa miseriæ malorum angelorum quæritur, ea merito occurrit. Quod ab illo qui summe est, auersi ad seipsos conuersi sunt, qui non summe sunt: & hoc uitium quid aliud, quàm superbia nuncupatur? Initium quippe omnis peccati superbia. Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam: & qui magis essent, si ei qui summe est, adhærerent: se illi præferendo, id quod minus est, prætulerunt. Hic primus defectus, & prima inopia, primumq; uitium eius naturæ, quæ ita creata est, ut nec summe esset: & tamen ad beatitudinẽ habendã eo qui summe est, frui posset: à quo auersa non quidem nulla, sed tamen minus esset, atque ob hoc misera fieret. Huius porrò malæ uoluntatis causa efficiens si quæratur, nihil inuenitur. Quid est enim quod facit uoluntatem malam, cum ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala uoluntas efficiens est operis mali: malæ autem uoluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam uoluntatem. Si habet, aut bonam profecto habet, aut malam. Si bonam, quis ita desipiat ut dicat, quod bona uoluntas faciat uoluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona uoluntas causa peccati, quo absurdius putari nihil potest & dici. Si autem res ista quæ putatur facere uoluntatem malam, ipsa quoque habet uoluntatem malam etiam eam, quæ fecerit res, consequenter interrogo: atque ut sit aliquis inquirendi modus, causam primæ uoluntatis malæ inquiro. Non est enim prima uoluntas mala, quam ulla facit uoluntas etiam mala: sed illa prima est, quam nulla facit. Nam si præcessit, à qua fieret, illa prior est, quæ alteram fecit. Si respondeatur, quod eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit, quæro utrum in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnio non fuit: Si autẽ in aliqua, uitiabat eam & corrumpebat, eratq; illi noxia, ac per hoc bono priuabat. Et ideo in mala natura uoluntas mala esse non poterat, sed in bona, mutabili tamen, cui uitium hoc posset nocere. Si enim nõ nocuit, nõ utiq; uitiũ fuit: ac per hoc nec mala uoluntas

fuisse

fuisse dicenda est. Porrò si nocuit, bonum auferendo uel minuendo, utique nocuit. Non igi/ C
tur esse potuit sempiterna uoluntas mala in ea re, in qua bonum naturale præcesserat, quod mala uoluntas nocendo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit quæro? Restat, ut dicatur, quod ea res fecerit malam uoluntatem, in qua nulla uoluntas fuit. Hæc utrum superior sit, requiro: an inferior, an æqualis. Sed si superior, utique melior. Quomodo ergo nullius, ac non potius bonæ uoluntatis? Hoc idem profecto, & æqualis si fuerit, dici potest. Duo quippe quandiu sunt pariter uoluntatis bonæ, non facit alter in altero uoluntatem malam. Relinquitur ut inferior res, cui nulla uoluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccauit, uoluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcunque est inferior usque ad infimam terram: quoniam natura & essentia est: proculdubio bona est habens modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est uoluntatis malæ? Quomodo inquam bonum est causa mali? Cum enim se uoluntas relicto superiore ad inferiora conuertit, efficitur mala: non quia malum est, quò se conuertit, sed quia peruersa est ipsa conuersio. Idcirco non res inferior uoluntatem malam fecit, sed quia rem inferiorem praue atque inordinate ipsa quæ facta est appetiuit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti in animo & corpore uideant unius corporis pulchritudinem, qua uisa unus eorum ad illicite fruendum moueatur: alter in uoluntate pudica stabilis perseueret, quid putamus esse causæ, ut in illo fiat, in illo nō fiat uoluntas mala, quæ illā rem fecit, in quo facta est? Neque enim pulchritudo illa corporis, nam eam non fecit in ambobus: quandoquidem amborum non dispariliter occurrit aspectibus. An caro intuentis in causa est? Cur non & illius? An uero animus? Cur non utriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est alterum eorum occulta maligni spiritus suggestione tentatum, quasi non eidem suggestioni, & qualicunque suasioni propria uoluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam male suadenti adhibuit uoluntatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam ut hoc quoque im/ D
pedimentum ab ista quæstione tollatur, si eadem tentatione ambo tententur, & unus ei cedat, atque consentiat: alter uero idem qui fuerat, perseueret: quid aliud apparet, nisi unum uoluisse, alterum noluisse à castitate deficere? Vnde nisi propria uoluntate ubi eadem fuerat in utroque corporis & animæ affectio: amborum oculis pariter uisa est eadem pulchritudo: ambobus pariter institit occulta tentatio? Propriam igitur in uno eorum uoluntatem malam, quæ res fecerit scire uolentibus, si bene intueantur, nihil occurrit. Si enim dixerimus quod ipse eam fecerit, quid erat ipse ante uoluntatem malam nisi natura bona: cuius autor bonus deus, qui est incommutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui cōsensit tentanti atq; suadenti: cui non consensit alius, ad illicite utendum pulchro corpore, quod uidendum ambobus pariter affuit, cum ante illam uisionē ac tentationem similes ambo animo & corpore fuerint: ipsum sibi fecisse uolūtatem malam, qui utiq; bonus ante uoluntatem malam fuerit: quærat cur eam fecerit, utrum quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inueniet uoluntatem malam non ex eo esse incipere, quia natura est, sed ex eo, quod de nihilo natura facta est. Nam si natura causa est uoluntatis malæ, quod aliud angimur dicere, nisi à bono fieri malum, & bonum esse causam mali: siquidē à natura bona fit uoluntas mala? Quod unde fieri potest, ut natura bona, quamuis mutabilis, ante quàm habeat uoluntatem malam faciat aliquid mali, hoc est, ipsam uoluntatem malam?

Causam efficientem malæ uoluntatis non esse quærendam. Cap. VII.

NEmo ergo quærat efficientem causam malæ uolūtatis. Non enim est efficiens, sed deficiens: quia nec illa effectio est, sed defectio, deficere nanq; ab eo quod summe est, ad id quod minus est, hoc est, incipere habere uoluntatē malam. Causas porrò defectionū istarum cum efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes uelle inuenire: tale est, ac si quisquam uelit uidere tenebras, uel audire silentium: quod tamen utrunq; nobis notū est: neq; illud nisi per oculos, neq; hoc nisi per aures: nō sane in specie, sed in speciei priuatione. Nemo ergo ex

me

A me scire quærat, quod me nescire scio, nisi forte ut nescire discat, q̃d sciri nõ posse sciendũ est. Ea quippe quæ nõ in specie, sed in eius priuatione sciuntur, si dici aut intelligi potest, quodã modo nesciendo sciuntur, ut sciendo nesciantur. Cum enim acies etiam oculi corporalis currit per species corporales, nusquam tenebras uidet, nisi ubi cœperit non uidere. Ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentiũ, quod tamen nullo modo nisi non audiendo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit: sed ubi dificiunt, nesciendo condiscit. Delicta enim quis intelligit? Hoc scio, naturam dei nunquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere: & ea posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ tamen quanto magis sunt, & bona faciunt: tunc enim aliquid faciunt, cum causas habent deficientes: in quantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, quid enim tunc faciunt nisi uana? causas habent deficientes.

De amore peruerso, quo uoluntas ab incommutabili bono ad bonum commutabile deficit. Cap. VIII.

ITem'q; scio in quo fit mala uoluntas, id in eo fieri: quod si nollet, non fieret: & ideo nõ necessarios, sed uoluntarios defectus iusta pœna consequitur. Deficitur enim non ad mala, sed male: id est, non ad malas naturas: sed ideo male, quia contra ordinem naturarum ab eo quod summe est, ad id quod minus est. Neque enim auri uitium est auaritia, sed hominis peruerse amantis aurũ, iusticia derelicta, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria est uitium pulchrorum suauium'q; corporum, sed animæ peruerse amantis corporeas uoluptates: neglecta temperantia, qua rebus spiritaliter pulchrioribus & incorruptibiliter suauioribus coaptamur. Nec iactantia uitij est laudis humanæ, sed animæ peruerse amantis laudari ab hominibus, spreto testimonio conscientiæ. Nec superbia uitium est dantis potestatem, uel ipsius etiam potestatis, sed animæ peruerse amantis potestatem suã, potentioris iusticia contempta. Ac per hoc qui peruerse amat cuiuslibet naturæ bonum, etiam si adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliore priuatus.

B An sancti angeli quem habent creatorem naturæ, eundem habeant bonæ uoluntatis autorem per spiritum sanctum in eis charitate diffusa semper fuisse existiment. Cap. IX.

CVm ergo malæ uoluntatis efficiens naturalis, uel, si dici potest, essentialis nulla sit causa: ab ipsa quippe incipit spirituũ mutabilium malum, quo minuitur atq; deprauatur naturæ bonum: nec talem uoluntatem facit nisi defectio, qua deseritur deus: cuius defectionis etiam causa utique deficit, si dixerimus nullam esse efficientem causam etiam uoluntatis bonæ, cauendũ est ne uoluntas bona bonorũ angelorum nõ facta, sed deo coæterna esse credatur. Cum ergo ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicetur? Porrò quia facta est, utrum cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt prius? Sed si cum ipsis, non dubium quod ab illo facta sit, à quo & ipsi, simul'q; ut facti sunt, ei à quo facti sunt, amore quo facti sunt, adhæserunt. Eo'q; sunt isti ab illorum societate discreti, quod illi in eadẽ uoluntate bona manserunt, isti ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet uoluntate: hoc ipso quod à bono defecerunt, à quo non defecissent, si utiq; uoluissent. Si autem boni angeli fuerunt prius sine bona uoluntate, eam'q; in seipsis deo non operante fecerunt: ergo meliores à seipsis quàm ab illo facti sunt? Absit. Quid enim erant sine bona uoluntate, nisi mali? Aut si propterea non mali, quia nec mala uoluntas eis inerat: neq; enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant, certe nondum tales, nondum tam boni, quàm esse cum uoluntate bona cœperunt. Aut si non potuerunt seipsos facere meliores, quàm eos ille fecerat: quo nemo melius quicquam facit: profecto & bonam uoluntatẽ, qua meliores essent, nisi operante adiutorio creatoris, habere non possent. Et cum id egit eorum uoluntas bona, ut nõ ad se ipsos, qui minus erãt, sed ad illũ qui summe est, conuerterentur, ei'q; adhærentes magis essent, eius'q; participatione sapienter beate'q; uiuerent: quid aliud ostenditur, nisi uoluntatẽ quamlibet bonam inopẽ fuisse, in solo desiderio remansurã: nisi ille, qui bonã naturã ex nihilo sui capacẽ

fecerat,

fecerat, ex seipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando auidiorem? Nam & C
hoc discutiendum est: si boni angeli ipsi in se fecerunt uoluntatem bonam, utrum aliqua eam, an nulla uoluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona. Si mala, quomodo esse potuit mala uoluntas, bonæ uoluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille, qui eos cum bona uoluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhærerent, creauit, simul in eis & condens naturam, & largiens gratiā? Vnde sine bona uoluntate, hoc est, dei amore, nunquam sanctos angelos fuisse, credēdum est. Isti autem qui cum boni creati essent, tamen mali sunt: mala propria uoluntate, quam bona natura non fecit, nisi cum à bono sponte defecit, ut mali causa non sit bonū, sed defectus à bono: aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam, quàm illi, qui in eadem perstiterunt: aut si utriq; boni æqualiter creati sunt, istis mala uoluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde se nunquā casuros certissimi fierent, peruenerunt: sicut iam etiam in libro, quem sequitur iste, tractauimus. Confitendum est igitur cum debita laude creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, uerum etiam de sanctis angelis posse dici: quod charitas dei diffusa sit in eis per spiritum sanctū, qui datus est eis: nec tantum hominum, sed primitus, præcipueq́; angelorum bonum esse, quod scriptum est: Mihi autem adhærere deo, bonum est. Hoc bonum, quibus commune est, habent & cum illo, cui adhærent, & inter se societatem sanctam, & sunt una ciuitas dei, eademq́; uiuum sacrificium eius, uiuumq́; templum eius. Cuius pars quæ coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris: uel in eis, qui morte obierunt, secretis animarum receptaculis, sedibusq́; requiescit, eodem deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut hucusq; de angelis dictum est, iam uideo esse dicendum. Ex uno quippe homine, quem primum deus condidit, genus humanum sumpsit exordium, secundum sanctæ scripturæ fidem, quæ mirabilem autoritatem non immerito habet in orbe terrarum: atq; in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras inter cætera quæ dixit, D
uera diuinitate prædixit.

De falsitate eius historiæ, quæ multa milia annorum præteritis temporibus ascribit. Cap. X.

OMittamus igitur coniecturas hominum nescientium, quid loquantur de natura uel institutione generis humani. Alij nanque sicut de ipso mundo crediderunt, semper fuisse homines opinantur. Vnde ait & Apuleius, cum hoc animantium genus describeret: Singillatim, inquit, mortales, cunctim tamen uniuerso genere perpetui. Et cum illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit: quo nam modo uerum eorum loquatur historia, narrans qui fuerint quarumcunq; rerum inuentores, qui primi liberalium disciplinarū aliarumq́; artium institutores, uel à quibus primum illa uel illa regio parsq́; terrarum illa atq; illa insula incoli cœperit. Respondet diluuijs & conflagrationibus per certa interualla temporum: non quidem omnia, sed plurima terrarum ita uastari, ut redigantur homines ad exiguam paucitatem: ex quorū progenie rursus multitudo pristina reparetur: ac sic identidem reparari & institui, quasi prima restituantur, potius quæ fuerant illis nimijs uastationibus interrupta & extincta, cæterum hominem nisi ex homine existere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt. Fallunt etiam eos quædam mendacissimæ literæ, quas perhibent in historia temporum multa annorum milia continere. Cum ex literis sacris ab institutione hominis nondum completa annorum sex milia computemus. Vnde ne multa disputem, quemadmodum illarum literarum, in quibus longe plura annorum milia referuntur, uanitas refellatur: & nulla in illis rei huius idonea reperiatur autoritas, illa epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit, narrationem cuiusdam Ægyptij sacerdotis insinuans, quam protulit ex literis quæ sacræ apud illos habentur: continet etiam regna, quæ Græca quoq; nouit historia. In quibus regnum Assyriorū in eadem epistola Alexandri quinque milia excedit annorū. In Græca uero

A uero historia, mille fermè & trecentos habet ab ipsius Beli principatu: quem regem & ille Ægyptius in eiusdem regni ponit exordio. Persarum autem & Macedonum imperium usque ad ipsum Alexandrum cui loquebatur, plus quàm octo milia annorum ille cõstituit, cum apud Græcos Macedonum usque ad mortem Alexandri quadringenti octoginta quinque reperiantur anni. Persarum uero donec ipsius Alexandri uictoria finiretur, ducenti & trigintatres computantur. Longe itaque hi numeri annorum illis Ægyptijs sunt minores: nec eis etiam si ter computarentur, æquarentur. Perhibentur enim Ægyptij quondam tam breues annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Vnde annus plenior & uerior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos complectebatur antiquos. Sed nec sic quidem, ut dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordat historia. Et ideo Græcæ potius fides habenda est: quia ueritatem non excedit annorum, qui literis nostris, quæ uere sacræ sunt, continetur. Porrò si hæc epistola Alexandri quæ maxime innotuit, multum abhorret in spacijs temporum à probabili fide rerum: quanto minus credendum est illis literis, quas plenas fabulosis uelut antiquitatibus proferre uoluerunt contra autoritatem notissimorum diuinorumque librorum, quæ totum orbem sibi crediturum esse prædixit, & cui totus orbis, sicut ab ea prædictum est, credidit: quæ uera se narrasse præterita, ex his quæ futura pronunciauit, cum tanta ueritate implentur, ostendit.

De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eundem unum certa conclusione seculorum semper nasci, & resolui, opinantur. Caput XI

ALij uero, qui mundum istum non existimant sempiternum: siue non eum solum, sed innumerabiles opinantur: siue solum quidem esse, sed certis seculorum interuallis innumerabiliter oriri & occidere, necesse est fateantur hominum genus prius sine hominibus gignentibus extitisse. Neque enim ut alluuionibus incendijsque terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere: & ideo paucos homines ex quibus reparetur multitudo B pristina, semper remanere concedunt: ita & hi possunt putare, quod aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo, sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis eius genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium sicut aliorum animalium.

Quid respondendum sit his, qui primam conditionẽ hominis tardam esse causantur. Caput XII

QVod autem respondimus, quum de mundi origine quæstio uerteretur, eis qui nolunt credere non eum semper fuisse, sed esse cœpisse: sicut etiam Plato apertissime confitetur: quamuis à nõnullis contra quàm loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis conditione responderim, propter eos qui similiter mouentur, cur homo per innumerabilia atque infinita retro tempora creatus non sit, tanquam sero sit conditus, ut minus quàm sex milia sint annorum, ex quo esse cœpisse in sacris literis inuenitur. Si enim breuitas eos offendit temporis, quod tam pauci eis uidentur anni ex quo institutus homo in nostris autoritatibus legitur: considerent nihil esse diuturnũ, in quo est aliquid extremum, & omnia seculorum spacia definita, si æternitati interminatæ comparentur, non exigua existimanda esse, sed nulla. Ac per hoc, si non quinque uel sex, uerum etiam sexaginta milia, uel sexcenta, aut sexagesies, aut sexcenties milies dicerentur annorũ: aut itidem per totidem toties multiplicaretur hæc summa, ubi iam nullum numeri nomen haberemus, ex quo deus hominem fecit: similiter quæri posset, cur ante non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione cessatio retrorsus æterna, sine initio tanta est, ut si ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numerositas temporũ, quæ tamen fine conclusa certis spacijs terminatur: nec saltem tanta uideri debeat, quanta si humoris breuissimã guttam uniuerso mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus: quoniam istorum duorum unum quidem perexiguum est: alterum incomparabiliter magnum, sed utrunque finitum. Illud uero temporis

t spacium

ſpaciũ,quod ab initio aliquo progreditur,& aliquo termino coercetur,magnitudine quan- C tacunq; tẽdatur,comparatũ illi quod initium non habet,neſcio utrum pro minimo,an potius pro nullo deputandũ eſt. Huic enim ſi à fine uel breuiſſima ſingillatim momẽta detrahantur,decreſcente numero,licet tam ingenti ut uocabulum non inueniat,retrorſum redeundo:tanquam ſi hominis dies ab illo in quo nunc uiuit uſq; ad illum in quo natus eſt detrahas:quandoq; ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahantur retrorſus in ſpacio,quod à nullo cœpit exordio:non dico ſingillatim minuta momenta uel horarum, aut dierum,aut menſium,aut annorum etiam quantitates:ſed tam magna ſpacia,quanta iſta ſumma comprehendit annorum,quæ iam dici à quibuſlibet computatoribus non poteſt:quæ tamen momentorum minutatim detractione conſumitur:& detrahãtur hæc tanta ſpacia,non ſemel atque iterum ſæpiuſq;,ſed ſemper,quid fit,quid agitur,quando nunquam ad initium,quod omnino nullũ eſt,peruenitur? Quapropter quod nos modo quærimus poſt quinque milia,& quod amplius excurrit annorum,poſſent & poſteri etiam poſt annorum ſexcenties milies eadem curioſitate requirere,ſi in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo,& occumbendo,& imperita perſeueraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos,ipſis recentibus hominis creati temporibus,iſtam mouere quæſtionem. Ipſe denique primus homo,uel poſtridie,uel eodem die poſtea quàm factus eſt,potuit inquirere,cur non ante ſit factus. Et quandocunque antea factus eſſet,non uires tunc alias,& alias nunc:uel etiam poſtea iſtam de initio rerum temporalium controuerſiam reperiret.

De reuolutione ſeculorum,quibus certo fine concluſis,uniuerſa ſemper in eundem ordinem,eandemq; ſpeciem reditura,quidam philoſophi crediderunt. Cap. XIII

HAnc autem ſe philoſophi mundi huius non aliter putauerunt poſſe uel debere diſſoluere,niſi ut circumitus temporum inducerent,quibus eadem ſemper fuiſſe renouata atque repetita in rerum natura:atque ita deinceps fore ſine ceſſatione aſſeuerarent uolumina uenientium prætereuntiumq; ſeculorum:ſiue in mundo permanente iſti circumitus fie- D rent:ſiue certis interuallis oriens & occidens mundus eadem ſemper quaſi noua,quæ tranſacta & uentura ſunt,exhiberet. A quo ludibrio prorſus immortalem animam,etiam cum ſapientiam percepit,liberare non poſſunt euntem ſine ceſſatione ad falſam beatitudinem, & ad ueram miſeriam ſine ceſſatione redeũtem. Quomodo enim uera beatitudo eſt,de cuius nunquam æternitate confiditur,dum anima uenturam miſeriam,aut imperitiſſime in ueritate neſcit,aut infeliciſſime in beatitudine pertimeſcit? At ſi ad miſerias nunquam ulterius reditura,ex his ad beatitudinem pergit:fit ergo aliquid noui in tempore,quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur non & homo factus in mundo? Vt illi,neſcio qui,falſi circumitus à falſis ſapientibus,fallacibuſq; comperti inſana doctrina,tramite recti itineris euitentur. Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis,qui uocatur Eccleſiaſtes,Quid eſt,quod fuit? Ipſum quod erit. Et quid eſt,quod factũ eſt? Ipſum quod fiet,& non eſt omne recens ſub ſole,nec quiſquã loquitur,& dicit:hoc nouum eſt:iam fuit in ſeculis quæ fuerunt ante nos:propter hos circumitus in eadem redeuntes,& in eadem cuncta reuocantes,dictum intelligi uolunt:quod ille,aut de his rebus dixit,de quibus ſuperius loquebatur:hoc eſt,de generationibus alijs euntibus,alijs uenientibus:de ſolis anfractibus,de torrentium lapſibus:aut certe de omnium rerum generibus,quæ oriuntur,atq; occidunt. Fuerunt enim homines ante nos,ſunt & nobiſcum,& erunt poſt nos:ita quoq; animantia,uel arbuſta. Monſtra quoque ipſa,quæ inuſitata naſcuntur,quamuis inter ſe diuerſa ſint,& quædam eorum ſemel facta narrentur,tamen ſecundum id quod generaliter miracula & monſtra ſunt,& utique fuerunt,& erunt:nec recens & nouum eſt,ut monſtrum ſub ſole naſcatur. Quamuis hæc uerba quidam ſic intellexerint,tanquam in prædeſtinatione dei iam facta fuiſſe omnia,ſapiens ille uoluiſſet intelligi,& ideo nihil recens eſſe ſub ſole. Abſit autem à recta fide,ut his Salomonis uerbis illos circumitus ſignificatos eſſe credamus,quibus illi putant ſic eadem temporum temporaliumq; rerum uolumina repeti,ut

A uerbi gratia, sicut in isto seculo Plato philosophus in urbe Atheniensi, & in ea schola quæ Academia dicta est, discipulos docuit: ita per innumerabilia retro secula, multum prolixis quidē interuallis sed tamen certis, & idem Plato & eadem ciuitas eademq́ schola ijdémq́ discipuli repetiti, & per innumerabilia deinde secula repetendi sint. Absit, inquam, ut nos ista credamus. Semel enim Christus mortuus est pro peccatis nostris: resurgens autem à mortuis iam non moritur, & mors ei ultra non dominabitur, & nos post resurrectionem semper cum domino erimus, cui modo dicimus, quod sacer admonet psalmus, Tu domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum. Satis autem istis existimo conuenire quod sequitur, In circumitu impij ambulāt, non quia per circulos quos opinantur eorum uita est recursura, sed quia modo talis est erroris eorum uia, id est, falsa doctrina.

De temporali conditione generis humani, quam deus nec nouo consilio constituerit nec mutabili uoluntate. Caput XIIII

QVid autem mirum est si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inueniunt, qui genus humanum atq́ ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur: quandoquidem altitudinem dei penetrare non possunt, quia cum ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempora, & hominē quem nunquam ante fecerat, fecit in tempore, non tamen nouo & repentino, sed immutabili æternoq́ consilio. Quis hanc ualeat altitudinem inuestigabilem inuestigare, & inscrutabilem perscrutari, secundum quam deus hominem temporalem, ante quem nemo unquam hominum fuit, non mutabili uoluntate in tempore condidit & genus humanum ex uno multiplicauit? Quandoquidem psalmus ipse cum præmisisset, atque dixisset, Tu domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum, ac deinde repercussisset eos in quorum stulta impiáq́ doctrina nulla liberationis & beatitudinis animæ seruatur æternitas, continuo subijciens, In circumitu, inquit, impij ambulant. Tanquam ei diceretur, Quid ergo tu credis sentis, intelligis? Nunquid nam existimandum est subito deo placuisse hominem facere, quem nunquam antea infinita retro æternitate fecisset, cui nihil noui accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? Et ne nos hæc audientes aliqua forte turbaret ambiguitas, continuo respondit ad ipsum deum loquens, Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum. Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur & disputent, secundum altitudinem tuam quam nullus potest nosse hominum, multiplicasti filios hominum. Valde quippe altum est, & semper deum fuisse, & hominē, quem nunquam ante fecerat, ex aliquo tempore primum facere uoluisse, nec consilium uoluntatémque mutasse.

B (margin mark beside "ergo tu credis")

An ut deus semper etiam dominus fuisse intelligatur, credendum sit creaturam quoque nunquam defuisse, cui dominaretur, & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum. Cap. XV

EGo quidem sicut dominum deum, aliquando dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem nunquam antea fuisse, & ex quodam tempore primum hominem creatum esse, dubitare non debeo. Sed quum cogito, cuius rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia & meipsum intueor, & scriptum esse recolo, Quis hominum potest scire consilium dei? aut quis poterit cogitare, quid uelit dominus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ adinuentiones nostræ. Corruptibile enim corpus aggrauat animā, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Ex his igitur, quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito, deprimunt me: ideo utique multa, quia unum quod ex illis uel præter illa, quod forte non cogito, uerum est, inueni re non possum. Si dixero, semper fuisse creaturam, cuius dominus esset, qui dominus semper est, nec dominus unquam non fuit, sed nunc illam, nunc aliam per alia atque alia temporum spacia, nec aliquam creatori coæternam esse dicamus, quod fides, ratióq́ sana condemnat: cauendum est, ne sit absurdum, & à luce ueritatis alienum, mortalem quidem per

uices temporum semper fuisse creaturam decedentem aliam, aliam succedentem: immorta C
lem uero non esse cœpisse, nisi quum ad nostrum seculum uentum est, quādo & angeli crea
ti sunt, si eos recte lux illa primum facta significat, aut illud potius cœlum, de quo dictum
est, In principio fecit deus cœlum & terram: quum tamen non fuerint, antequam fierent: ne
immortales si semper fuisse dicantur, deo coæterni esse credantur. Si autem dixero, non in
tempore creatos esse angelos, sed ante omnia tempora & ipsos fuisse, quorum deus domi-
nus esset, qui nunquam, nisi dominus fuit, quæritur à me etiam, si ante omnia tempora fa-
cti sunt: utrum semper potuerint esse, qui facti sunt? Hic respōdendum esse forte uideatur,
quomodo non semper, cum illud quod est omni tempore non inconuenienter semper esse
dicatur. Vsque adeo autem isti omni tempore fuerunt, ut etiam ante omnia tempora facti
sint, si tamen à cœlo cœpta sint tempora, & illi iam erant ante cœlum. Aut si tempus, non à
cœlo, uerum & ante cœlum fuit, non quidem in horis, & diebus & mensibus, & annis: nam
istæ dimensiones temporalium spaciorum quæ usitate ac proprie dicuntur tempora, mani
festum est, quod à motu syderum cœperint: unde & deus cum hæc institueret, dixit, Et sint
in signa & in tempora, & in dies, & in annos: sed in aliquo mutabili motu, cuius aliud ante-
rius præterierit, eliud posterius successerit, eo quod simul esse non possunt. Si ergo ante cœ-
lum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus iam fuit, atque angeli, ex quo fa-
cti sunt temporaliter mouebantur, etiam sic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum il
lis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit? Sed si
hoc respōdero, dicetur mihi, Quomodo ergo non sunt coæterni creatori, si semper ille, sem-
per illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc
quid respondebitur? An dicendum est, & semper eos fuisse, quoniam omni tempore fue-
runt, qui cum tempore facti sunt: aut cum quibus facta sunt tempora, & tamē creatos? Ne-
que enim & ipsa tempora creata esse negamus, quamuis omni tempore tempus fuisse ne-
mo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum D
erat tempus. Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim recte dicere: erat tempus, quan
do non erat Roma: erat tempus, quando non erat Hierusalem: erat tempus, quando non
erat Abraham: erat tempus, quādo non erat homo: & si quid huiusmodi. Postremo si non
cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mūdus, possumus dicere: erat tem
pus, quando non erat mundus. At uero erat tempus, quando nullum erat tempus: tam in-
conuenienter dicimus, ac si quisquam dicat: erat homo, quando nullus erat homo: aut, erat
iste mundus, quando non erat iste mundus. Si enim de alio atque alio intelligatur, potest
dici aliquo modo, hoc est, erat alius homo quando non erat iste homo. Sic ergo erat aliud
tempus quando non erat hoc tempus, recte possumus dicere. At uero erat tempus quan-
do nullum erat tempus quis uel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tem-
pus, cum ideo semper fuisse dicatur, quia omni tēpore tempus fuit: ita non est consequens,
ut si semper fuerunt angeli, ideo non sint creati, ut propterea semper fuisse dicantur, quia
omni tempore fuerunt: & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa
tempora esse potuerunt. Vbi enim nulla creatura est cuius mutabilibus motibus tempora
peragātur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc & si semper fuerunt, creati sunt:
nec si semper fuerunt, ideo creatori coæterni sunt, Ille enim semper fuit æternitate immuta-
bili, isti autem facti sunt. Sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine
quibus tempora nullo modo esse potuerant. Tempus autem quoniam mutabilitate trans
currit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiam si immortalitas
angelorum nō transit in tempore, nec præterita est quasi iam non sit, nec futura quasi non-
dum sit: tamen eorum motus quibus tempora peraguntur ex futuro in præteritum transe-
unt: & ideo creatori in cuius motu dicendum non est uel fuisse quod iam non sit, uel futu-
rum esse, quod nondum sit, coæterni esse non possunt. Qua propter si deus semper domi-
nus fuit, semper habuit creaturam suo dominatui seruientem, uerumtamen non de ipso ge
nitam

A nitam,sed ab ipso de nihilo factam,nec ei coæternam.Erat quippe ante illam,quamuis nullo tempore sine illa,non eam spacio transcurrente,sed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis qui requirunt quomodo semper creator semper fuit dominus,si creatura seruiens non semper fuit:aut quomodo creatura creata est,& non potius creatori coæterna est si semper fuit:uereor ne facilius iudicer affirmare quod nescio,quàm docere quod scio.Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos uoluit:illa uero quæ uel sapientioribus in hac uita scire permisit,uel omnino perfectis in alia uita scienda seruauit,ultra uires meas esse profiteor.Sed ideo putaui sine affirmatione tractanda,ut hi qui hæc legunt uideant à quibus quæstionum periculis debeant temperare,nec ad omnia se idoneos arbitrentur,potiusq; intelligant,quàm sit apostolo obtemperādum præcipienti salubriter,ubi ait,Dico autem per gratiam dei quæ data est mihi omnibus qui sunt in uobis non plus sapere quàm oportet sapere,sed sapere ad temperantiam,sicut unicuique deus partitus est mensura fidei.Si enim pro uiribus suis alatur infans,fiet ut crescendo plus capiat:si autem uires suæ capacitatis excedat,deficiet ante quàm crescat.

Quomodo intelligendum sit,promissa homini à deo uita æterna ante tempora æterna. Caput XVI

QVæ secula præterierint ante quàm genus institueretur humanum,me fateor ignorare,non tamen dubito nihil omnino creaturæ creatori esse coæternum. Dicit etiam Apostolus tēpora æterna,nec ea futura,sed quod magis est mirandum præterita.Sic enim ait,In spem uitæ æternæ,quam promisit non mendax deus ante tempora æterna,manifestauit autem temporibus suis uerbum suum.Ecce dicit retro,quod fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerūt deo coæterna.Si quidem ille ante tempora æterna non solum erat, uerum etiam promisit uitam æternam,quam manifestauit tēporibus suis,id est,congruis, quid aliud,quàm uerbū suum?Hoc est enim uita æterna.Quomodo autem promisit,cum
B hominibus utique promiserit,qui nondum erant ante tempora æterna:nisi quia in ipsius æternitate,atque in ipso eius uerbo eidem coæterno,iam prædestinatione fixum erat,quod suo tempore futurum erat?

Quid de immutabili consilio,aut uoluntate,fides sana defendat contra ratiocinationes eorum,qui opera dei ex æternitate repetita,per eosdem semper uolunt seculorum redire circumitus. Caput XVII

ILlud quoque non dubito,antequam primus homo creatus esset,nunquam quenquam hominem fuisse:nec eundem ipsum,nescio quibus circūitibus,nescio quoties reuolutum: nec alium aliquem natura similem.Neque ab hac fide me philosophorum argumenta deterrent,quorum acutissimum illud putatur,quod dicunt,nulla infinita,ulla scientia posse comprehendi.Ac per hoc deus,inquiunt,rerum,quas fecit,omnium finitarum,omnes finitas apud se rationes habet.bonitas autem eius nunquam uacua fuisse credenda est,ne sit temporalis eius operatio,cuius retro fuerit æterna cessatio:quasi pœnituerit eum prioris sine initio uacationis,ac propterea sit operis aggressus initium.Et ideo necesse est,inquiunt, eadem semper repeti,eademq; semper repetenda transcurrere:uel manente mundo mutabiliter,qui licet nunquam non fuerit,& sine initio temporis tamen factus est:uel eius quoque ortu & occasu,semper illis circumitibus repetito,semperq; repetendo:ne uidelicet,si aliquando primum dei opera cœpta dicuntur,priorem suam sine initio uacationem tāquam inertem,ac desidiosam,& ideo si displicentem damnasse quodammodo,atque ob hoc,mutasse credatur.Si autem semper quidem temporalia,sed alia atque alia perhibetur operatus:ac sic aliquando etiam ad hominem faciendum,quem nunquam antea fecerat,peruenisse: non scientia,qua putant non posse quæcunque infinita comprehendi,sed quasi ad horam,sicut ueniebat in mentem,fortuita quadam inconstantia uideatur fecisse quæ fecit. Porrò si illi circumitus admittantur,inquiunt,quibus uel manente mundo,uel ipso quoq; reuolubiles ortus suos & occasus eisdem circumitibus inserente,eadem tēporalia repetuntur,nec

tur, nec ignauum ocium præsertim tam lõgæ sine initio diuturnitatis deo tribuitur, nec im- C
prouida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infi- nita diuersitate uariata ulla eius scientia uel præscientia comprehendi. Has argumentatio- nes quibus impij nostram simplicem pietatem, ut cum illis in circumitu ambulemus de uia recta conantur auertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit quod in adiutorio domini dei nostri hos uolubiles circulos, quos opinio cõfingit, ratio ma nifesta confringit. Hinc enim maxime isti errant ut in circumitu falso ambulare, quàm ue- ro & recto itinere malint, quod mentem diuinam omnino immutabilem cuiuslibet infini- tatis capacem, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua hu- mana mutabili angustiaq; metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus, Comparãtes enim se- metipsos sibimetipsis, semetipsos non intelligunt. Nam quia illis quicquid noui faciẽdum uenit in mentem, nouo consilio faciunt, mutabiles quippe mentes gerunt, profecto non de- um, quem cogitare non possunt, sed semetipsos pro illo cogitantes, non illum sed seipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere aliter deum affici, cum uacat, aliter cum operatur, quia nec affici dicendus est, tanquam in eius natura fiat aliquid, quod ante non fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne, quod aliquid patitur. Non itaque in eius uacatione cogitetur ignauia, desidia, inertia, sicut nec in eius opere la- bor, conatus, industria. Nouit quiescens agere: & agens quiescere. Potest ad opus nouum, non nouum, sed sempiternum adhibere consilium, nec pœnitẽdo, quia prius cessauerat, cœ pit facere, quod non fecerat. Sed & si prius cessauit, & posterius operatus est, quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi, hoc proculdubio quod dicitur prius & poste- rius, in rebus prius non existentibus, & posterius existentibus fuit. In illo autẽ non alteram præcedentem altera subsequens mutauit aut abstulit uoluntatem, sed una eademq; sempi terna & immutabili uoluntate res, quas condidit, & ut prius non essent, egit, quamdiu non
fuerunt: & ut posterius essent, quando esse cœperunt: hinc eis, qui talia uidere possunt mira D
biliter fortassis ostendens, quàm non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cum sine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitudine permansit.

Contra eos qui dicunt ea quæ infinita sunt nec dei posse scientia comprehendi. Caput XVIII

Illud autem aliud quod dicunt, nec dei scientia quæ infinita sunt posse comprehendi, re- stat eis ut dicere audeant, atque huic se uoragini profundæ impietatis immergant, quod non omnes numeros deus nouerit. Eos quippe infinitos esse certissimum est, quoniam in quocunque numero finem faciẽdum putaueris, idem ipse non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, & quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione at- q; scientia numerorum, non solum duplicari, uerumetiam multiplicari potest. Ita uero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicunque alteri pos sit. Ergo & dispares inter se, atque diuersi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt. Itá ne numeros propter infinitatem nescit omnes deus, & si usque ad quandam sum- mam numerorum scientia dei peruenit, cæteros ignorat? Quis hoc etiam uel dementissi- mus dixerit? Nec audebunt isti contendere, & numeros eos dicere ad dei scientiam non pertinere: apud quos Plato deum magna autoritate commendat, mundum numeris fabri cantem: & apud nos deo dictum legitur, Omnia in mensura, & numero, & pondere dispo- suisti. De quo dicit & propheta, Qui profert numero seculum. Et saluator in euangelio, Ca pilli, inquit, uestri omnes numerati sunt. Absit itaque, ut dubitemus, quod ei notus non sit omnis numerus, cuius intelligentiæ, sicut in psalmo canitur, non est numerus. Infinitas ita- que numeri, quamuis infinitorum numerorum nullus sit numerus: non est tamen incom- prehensibilis ei, cuius intelligentiæ non est numerus. Quapropter, si quicquid scientia com- prehenditur, scientis comprehensione finitur: profecto & omnis infinitas quodam ineffabi li modo deo finita est, quia scientia eius ipsi incomprehensibilis non est. Quare si infinitas nume-

A numerorum scientiæ dei, qua compreheditur, esse non potest infinita, quid tandem nos sumus homunculi, qui eius scientiæ limitem figere præsumamus: dicētes, quod nisi eisdem circumitibus temporum, eadem temporalia repetantur, non potest deus cuncta quæ fecit, uel præscire, ut faciat, uel scire cum fecerit: cuius sapientia simpliciter multiplex, & uniformiter multiformis, tam incomprehensibili comprehensione omnia incomprehensibilia comprehendit, ut quæcunque noua & dissimilia consequentia præcedētibus, si semper facere uellet, inordinata & improuisa habere non posset: nec ea præuideret ex proximo tempore, sed æterna præscientia contineret.

De seculis seculorum. Caput XIX

QVod utrum ita faciat, & continuata sibi connexione copulentur, quæ appellantur secula seculorum: alia tamen, atq; alia, ordinata dissimilitudine procurrentia, eis duntaxat, qui ex miseria liberantur, in sua beata immortalitate sine fine manentibus: an ita dicantur secula seculorum, ut intelligātur secula in sapientia dei inconcussa stabilitate manentia, istorum quæ cum tempore transeunt tanquam efficientia seculorum, definire non audeo. Fortassis enim possit dici seculum, quæ sunt secula: ut nihil aliud perhibeatur seculum seculi, quàm secula seculorū: sicut nihil aliud dicitur cœlum cœli, quàm cœli cœlorum. Nam cœlum deus uocauit firmamentū super quod sunt aquæ: & tamen in psalmo, Et aquæ, inquit, quæ super cœlos sunt, laudent nomen domini. Quid ergo istorum duum sit, an præter hæc duo aliquid aliud de seculis seculorum possit intelligi, profundissima quæstio est. Neq; hoc quod nunc agimus impedit, si indiscussa interim differatur: siue aliquid in ea diffinire ualeamus, siue nos faciat cautiores diligentior ipsa tractatio, ne in tanta obscuritate rerum, affirmare aliquid temere audeamus. Nunc enim cōtra opinionem disputamus, qua illi circumitus asserūtur, quibus semper eadem per interualla temporum necesse esse repeti existimantur. Quælibet autem illarum sententiarum de seculis seculorum uera sit, ad hos circumitus

B nihil pertinet: quoniam siue secula seculorum sint, non eadem repetita, sed alterum ex altero connexione ordinatissima procurrentia, liberatorum beatitudine sine ullo recursu miseriarum certissima permanente: siue secula seculorum æterna sint temporalium tanquam dominantia subditorum, circumitus illi eadem reuoluentes locum non habent, quos maxime refellit æterna uita sanctorum.

De impietate eorum qui asserunt animas summæ ueræq; beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresq; redituras. Cap. XX

QVorum enim aures piorum ferant, post emensam tot tantisq; calamitatibus uitam: si tamen uita ista dicenda est, quæ potius mors est, ita grauis ut mors quæ ab hac liberat, mortis huius amore timeatur: post tam magna mala, tamq; multa & horrenda, tandem aliquando per ueram religionē atq; sapiētiam expiata atq; finita, ita peruenire ad conspectum dei, atq; ita fieri beatum contemplatione incorporeæ lucis per participationē incōmutabilis immortalitatis eius, cuius adipiscēdæ amore flagramus: ut eam quandoq; necesse sit deseri, & eos qui deserūt ab illa æternitate, ueritate, felicitate deiectos, tartareæ mortalitati, turpi stultitiæ, miserijs execrabilibus implicari: ubi deus amittatur: ubi odio ueritas habeatur: ubi per immūdas nequitias beatitudo quærat̄: & hoc idem atq; idē sine ullo fine priorū & posteriorū certis interuallis & dimēsionibus seculorū factum esse & futurū: & hoc propterea, ut possint deo circūitibus definitis, euntibus semper atq; redeūtibus per nostras falsas beatitudines & ueras miserias, alternatim quidē sed reuolutione incessabili sempiternas, nota esse opera sua, qm̄ neq; à faciēdo quiescere, neq; quiescēdo possit ea quæ infinita sunt indagare, Quis hæc audiat? Quis credat? Quis ferat? Quæ si uera essent, non solū tacerentur prudētius, uerū etiā ut quomodo ualeo dicā quod uolo, doctius nescirētur. Nam si hæc illic in memoria nō habuerimus, & ideo beati erimus, cur hic per eorū scientiā grauatur amplius nostra miseria? Si autē ibi ea necessario sciturí sumus, hic saltē nesciamus, ut hic feliciores

licior sit expectatio, quàm illic adeptio summi boni: quando hic æterna uita consequenda C
expectatur, ibi autem beata, sed non æterna, quandoque amittenda cognoscitur. Si autem
dicunt neminem posse ad illam beatitudinem peruenire, nisi hos circumitus ubi beatitudo
& miseria uicissim alternant in huius uitæ eruditione cognouerit, quomodo ergo fatentur,
quanto plus quisque amauerit deum, tanto eum facilius ad beatitudinem peruẽturum, qui
ea docent, quibus amor ipse torpescat? Nam quis non remissius & tepidius amet eũ, quem
se cogitat necessario deserturũ, & contra eius ueritatem sapientiamq́; sensurum, & hoc cum
ad eius plenam pro sua capacitate notitiam, beatitudinis perfectione peruenerit, quando
nec hominem amicum possit quisque amare fideliter, cui se futurum nouit inimicum? Sed
absit ut uera sint, quæ nobis minantur, ueram miseriam nunquam finiendam, sed interposi
tione falsæ beatitudinis sæpe ac sine fine rumpendam. Quid enim illa beatitudine falsius
atque fallacius, ubi nos futuros miseros, aut in tanta ueritatis luce nesciamus, aut in summa
felicitatis arce timeamus? Si enim futuram ibi calamitatem ignoraturi sumus, peritior est
hic nostra miseria, ubi futuram beatitudinẽ nouimus. Si autem nos illic clades imminens
non latebit, beatius tempora transigit anima misera, quibus transactis ad beatitudinẽ sub-
leuetur, quam beata quibus transactis in miseriam reuoluatur. Atque ita spes nostræ infeli
citatis est felix, & felicitatis infelix. Vnde fit, ut quia hic mala præsentia patimur, ibi metui-
mus imminentia, uerius semper miseri, quàm beati aliquãdo esse possimus. Sed quoniam
hæc falsa sunt clamante pietate, conuincente ueritate: illa enim nobis ueraciter promittitur
uera felicitas, cuius erit semper retinenda, & nulla infelicitate rumpenda certa securitas: ui-
am rectam sequentes quæ nobis est Christus, eo duce ac saluatore à uano & inepto impio
rum circumitu iter fidei mentemq́; auertamus. Si enim de istis circũitibus, & sine cessatione
alternãtibus itionibus & reditionibus animarum, Porphyrius Platonicus suorum opinio-
nem sequi noluit, siue ipsius rei uanitate permotus, siue iam tempora Christiana reueritus:
& quod in libro decimo commemoraui, dicere maluit, animam propter cognoscenda ma- D
la traditam mundo, ut ab eis liberata atque purgata, quum ad patrem redierit, nihil ulte-
rius tale patiatur: quanto magis nos istam inimicam Christianæ fidei falsitatem detestari
ac deuitare debemus? His autem circumitibus euacuatis atq; frustratis, nulla necessitas nos
compellet, ideo putare nõ habere initium temporis ex quo esse cœperit genus humanum,
quia nescio per quos circumitus nihil sit in rebus noui, quod non & antea certis interuallis
temporum fuerit & postea sit futurum. Si enim liberatur anima non reditura ad miserias,
sicut nunquam antea liberata est, fit in illa aliquid, quod antea nunquam factum est, & hoc
quidem ualde magnum, id est quæ nunquam ei desinat æterna felicitas. Si autem in natu-
ra immortali fit tanta nouitas futura, nullo repetita, nullo repetenda circumitu, cur in rebus
mortalibus fieri non posse contenditur? Si dicunt non fieri in anima beatitudinis nouita-
tem, quoniam ad eam reuertitur, in qua semper fuit: ipsa certe liberatio noua fit, quum de
miseria liberatur, in qua nunquam fuit, & ipsa miseriæ nouitas in ea facta est, quæ nun-
quam fuit. Hæc autem nouitas si non in rerum, quæ diuina prouidentia gubernantur ordi
ne uenit, sed casu potius euenit, ubi sunt illi determinati, dimensiq́; circũitus, in quibus nul-
la noua fiunt, sed repetuntur eadem quæ fuerunt? Si autem & hæc nouitas ab ordinatione
diuinæ prouidentiæ non excluditur, siue elata sit anima, siue lapsa sit, possunt fieri noua,
quæ neque antea facta sint, nec tamen à rerum ordine aliena sint. Et si potuit anima face-
re per imprudentiam sibi nouam miseriam, quæ non esset improuisa diuinæ prouidentiæ,
ut hanc quoq; in rerum ordinem includeret, & ab hac eam non improuide liberaret: qua
tandem temeritate humanæ uanitatis, audemus negare diuinitatem facere posse res non
sibi sed mundo nouas, quas neque antea fecerit, nec unquam habuerit improuisas? Si
autem dicunt liberatas quidem animas ad miseriam non reuersuras, sed quum hoc fit in
rebus nihil noui fieri, quoniam semper aliæ atque aliæ liberatæ sunt, & liberantur, & libe-
rabuntur: hoc certe concedunt, si ita est nouas animas fieri, fit & noua miseria, fit & no-
ua libe-

A ua liberatio. Nam si antiquas eas dicunt esse, & retrorsum sempiternas, & ex quibus quotidie noui fiant homines, de quorum corporibus si sapienter uixerint ita liberentur, ut nunquam ad miserias reuoluantur, consequenter dicturi sunt infinitas. Quantuslibet nanque finitus numerus fuisset animarum, infinitis retro seculis sufficere non ualeret, ut ex illo semper fierent homines quorum essent animæ ab ista semper mortalitate liberandæ, nunquam ad eam deinceps rediture. Nec ullo modo explicabunt quomodo in rebus quas deo notas esse, eo quod sint infinitæ, non uolunt, infinitus sit numerus animarum. Qua propter quoniam circumitus illi iam explosi sunt, quibus ad easdem miserias necessario putabatur anima reditura, quid restat conuenientius pietati, quàm credere non esse impossibile deo, & ea quæ nunquam fecerit, noua facere, & ineffabili præscientia uoluntatem mutabilem non habere? Porrò autem utrum animarum liberatarum nec ulterius ad miserias rediturarum, numerus possit semper augeri, ipsi uiderint qui de rerum infinitate cohibenda tam subtiliter disputant, nos uero ratiocinationem nostram ex utroque latere terminamus. Si enim potest, quid causæ est, ut negetur creari potuisse, quod nunquam antea creatum esset? Si liberatarum animarum numerus qui nunquam antea fuit, non solum factus est semel, sed nunquam fieri desinet? Si autem oportet ut certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam nunquam redeant, neq; iste numerus ulterius augeatur, etiam ipse sine dubio quicunq; erit, ante utiq; nunquam fuit, Qui profecto crescere, & ad suæ quantitatis terminum peruenire, sine aliquo non posset initio. Quod initium quoniam antea nunquam fuit, hoc ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

De conditione unius primi hominis atque in eo generis humani. Cap. XXI

HAc igitur quæstione difficillima, propter æternitatem dei noua creantis sine nouitate aliqua uoluntatis, quantum potuimus explicata, non est arduum uidere multo fuisse melius quod factum est, ut ex uno homine quem primum cõdidit, multiplicaret genus hu-
B manum, quàm si id inchoasset à pluribus. Nam cum animãtes alias solitarias, & quodammodo soliuagas, id est, quæ solitudinem magis appetant, sicuti sunt aquilæ, milui, leones, lupi, & quæcunq; alia ita sunt: alias uero gregales instituerit, quæ congregatæ atque in gregibus malint uiuere, ut sunt columbi, sturni, cerui, damulæ, & cætera huiusmodi: utrunque tamen genus non ex singulis propagauit, sed plura simul iussit existere. Hominem uero cuius naturam quodammodo mediam inter angelos bestiasq; condebat, ut si creatori suo tanquam uero domino subditus præceptum eius pia obedientia custodiret, in consortium transiret angelicum sine morte media, beatam immortalitatem sine ullo termino consecutus: si autem dominum deum suum libera uoluntate superbe atq; inobedienter usus offenderet, morti addictus bestialiter uiueret, libidinis seruus, æternoq; post mortem supplicio destinatus: unum ac singulum creauit, non utique solum sine humana societate deserendum: sed ut eo modo uehementius ei commendaretur ipsius societatis unitas uinculumq; concordiæ, si non tantum inter se naturæ similitudine, uerumetiam cognationis affectu homines necterentur: quando nec ipsam quidem fœminã copulãdam uiro sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, ut omne ex homine uno diffunderetur genus humanum.

Quod præscierit deus hominem quem primum cõdidit peccaturum, simulq; præuiderit quantum piorum populorum ex eius genere in angelicum consortium sua esset gratia translaturus. Cap. XXII

NEc ignorabat deus hominem peccaturum, & morti iam obnoxium, morituros propagaturum, eoq; progressuros peccati immanitate mortales, ut tutius atq; capacius inter se rationalis uoluntatis expertes bestiæ sui generis uiuerent, quarum ex aquis & terris plurium pullulauit exordium, quàm homines quorum genus ex uno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim unquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella inter se gesserunt. Sed præuidebat etiam deus gratia sua populum piorum in adoptionem uocandum, remissisque peccatis iustificatum spiritu sancto san-

cto sanctis angelis in æterna pace sociandum, nouissima inimica morte destructa, cui populo esset huius rei consideratio profutura, quod ex uno homine deus ad cõmendandum hominibus quàm ei grata sit etiam in pluribus unitas genus instituisset humanum. C

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem dei. Cap. XXIII

FEcit ergo deus hominem ad imaginem & similitudinem suam. Talem quippe illi animam creauit qua per rationem atque intelligentiam omnibus esset præstantior animalibus terrestribus & natatilibus & uolatilibus, quæ mentem huiusmodi non haberent. Et cum uirum terreno formasset ex puluere, eiq; animam qualem dixi, siue quam iam fecerat sufflando indidisset: siue potius sufflando fecisset, eumq; flatum quem sufflãdo fecit, nam quid est aliud sufflare quàm flatum facere, animã hominis esse uoluisset: etiam coniugem illi in adiutorium generandi ex eius latere osse detracto fecit, ut deus. Neque enim hæc carnali consuetudine cogitanda sunt, ut uidere solemus opifices ex materia quacunq; terrena corporalibus membris, quod artis industria potuerunt fabricãtes: manus dei potentia dei est, qui etiam uisibilia inuisibiliter operatur. Sed hæc fabulosa potius q̃ uera esse arbitrantur, qui uirtutem ac sapientiam dei, qua nouit & potest etiam sine seminibus ipsa certe facere semina, ex his usitatis & quotidianis metiuntur operibus: ea uero quæ primitus instituta sunt, quoniam non nouerunt infideliter cogitant: quasi non hæc ipsa quæ nouerunt de humanis conceptibus atque partubus, si etiam inexpertis narrarentur incredibiliora uiderentur, quamuis & eaipsa plerique magis naturæ corporalibus causis, quàm operibus diuinæ mentis assignent.

An ullius uel minimæ creaturæ possint dici angeli creatores. Cap. XXIIII

SEd cum his nullum nobis est in his libris negocium, qui diuinam mentem facere uel curare ista non credunt. Illi autem qui Platoni suo credunt, non ab illo summo deo qui fabricatus est mundum, sed ab alijs minoribus quos quidem ipse creauerit, permissu siue iussu eius animalia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum dijsq; ipsis cognatum teneret locum: si superstitione careant, qua quærunt, unde iuste uideantur sacra & sacrificia facere, quasi conditoribus suis, facile carebunt etiam huius opinationis errore. Neq; enim fas est ullius naturæ quamlibet minimæ mortalisq;, creatorem suum nisi deum credere ac dicere, & antequam possit intelligi. Angeli autem quos illi deos libentius appellant, etiamsi adhibent uel iussi uel permissi operationem suam rebus quæ gignuntur in mundo, tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atq; arborum. D

Omnium naturam & omnium speciem uniuersæ creaturæ non nisi opere dei formari. Caput XXV

QVum enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecus cuicunque materiæ corporali, sicut operantur homines figuli & fabri, atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas similes corporibus animalium: alia uero quæ intrinsecus efficiẽtes causas habent de secreto & occulto naturæ uiuentis atque intelligẽtis arbitrio, quæ non solum naturales corporum species, uerumetiam ipsas animantium animas dum non sint, facit: supradicta illa species artificibus quibusq; tribuatur: hæc autem altera non nisi uni artifici creatori & conditori deo, qui mundum ipsum & angelos sine ullo mundo, & sine ullis angelis fecit. Ab illa enim ui diuina quæ omnium rerum diuisiua, & ut ita dicam effectiua est, quæ fieri nescit, sed facere: à qua accepit speciem cum mundus fieret & rotunditas cœli, & rotunditas solis: eadem ui diuina & effectiua quæ fieri nescit sed facere, accepit speciem rotũditas oculi, & rotunditas pomi, & cæteræ figuræ naturales, quas uidemus in rebus quibusq; nascentibus, non extrinsecus adhiberi, sed intima creatoris potentia, qui dixit, Cœlum & terram ego impleo: & cuius sapientia est quæ attingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. Proinde facti primitus angeli cuiusmodi ministerium præbuerunt creatori cætera facienti, nescio: nec tribuere illis audeo, quod forte non possunt, nec debeo derogare, quod possunt. Creationem tamen conditionemq; omnium naturarum, qua fit ut

A omnino naturæ sint eis quoque fauentibus non facientibus, illi deo tribuo cui se etiam ipsi debere, quod sunt, cum gratiarum actione nouerunt. Non solum igitur agricolas non dicimus fructuum quorumcunque creatores, quum legamus, Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus: sed ne ipsam quidem terram quamuis mater omnium fœcunda uideatur, quæ germinibus erumpẽtia promouet, & fixa radicibus continet, quum itidem legamus, Deus illi dat corpus, quomodo uoluerit, & unicuique seminum proprium corpus. Ita nec fœminam sui puerperij creatricem appellare debemus, sed potius illum, qui cuidam suo famulo dixit, Prius quàm te formarem in utero noui te. Et quamuis anima sic uel sic affecta prægnantis ualeat aliquibus uelut induere qualitatibus fœtum, sicut de uirgis uariatis fecit Iacob, ut pecora colore uario gignerentur, naturam tamen illam, quæ gignitur, tam ipsa non fecit, quàm nec ipsa se fecit. Quælibet igitur corporales uel seminales causæ gignendis rebus adhibeantur, siue operationibus angelorum aut hominum, aut quorumcunque animalium, siue marium fœminarumque mixtionibus: quælibet etiam desideria motúsue animæ matris ualeant aliquid liniamentorum aut colorum aspergere, teneris mollibusque conceptibus: ipsas omnino naturas, quæ sic uel sic in suo genere afficiãtur, non facit nisi summus deus. Cuius occulta potentia cuncta penetrans incommutabili præsentia facit esse quicquid aliquo modo est, in quantumcunque est: quia nisi faciente illo, ut tale uel tale esset, prorsus esse non posset. Qua propter si in illa specie quã forinsecus corporalibus opifices rebus imponunt, urbem Romam, & urbem Alexandriam non fadros & architectos, sed reges quorum uoluntate, cõsilio & imperio fabricatæ sunt: istam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potius non nisi deum debemus conditorem dicere naturarum: qui neque ex ea materia facit aliquid quam ipse non fecerit: nec operarios habet, nisi quos ipse creauerit: & si potentiam suam, ut ita dicam, fabricatoriam rebus subtrahat, ita non erunt, sicut ante quàm fierent, non fuerunt. Sed ante dico, æternitate,
B non tempore. Quis enim alius creator est temporum, nisi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

De Platonicorũ opinione, qua putauerunt angelos quidem à deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores. Cap. XXVI

ITa sanè Plato minores & à summo deo factos deos effectores esse uoluit animaliũ cæterorũ, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi uero mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Vnde quoniam Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simulque cum suo Platone alijsque Platonicis sentit eos, qui immoderate ac inhoneste uixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia: Plato quidem etiam bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum: sequitur ut dicant deos istos quos à nobis uolunt, quasi parentes & conditores nostros coli: nihil esse aliud, quàm fabros compedum carcerúmue nostrorum: nec institutores, sed inclusores alligatoresque nostros ergastulis erumnosis, & grauissimis uinculis. Aut ergo desinant Platonici pœnas animarum ex istis corporibus comminari: aut eos nobis deos colendos non prædicent, quorum in nobis operationem ut quantum possumus fugiamus & euadamus hortantur, quum tamen sit utrunque falsissimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, quum ad istam uitam pœnalem denuo reuoluuntur: & omnium uiuẽtium siue in cœlo siue in terra, nullus est conditor nisi à quo facta sunt cœlum & terra. Nam si nulla causa est uiuendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia: quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atque optimum, nisi omnium animalium, id est, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio qua uel mortales conditi sumus, diuinum munus est, quomodo pœna est ad ista corpora, id est, ad diuina beneficia remeare? Et si deus, quod assidue Plato commemorat, sicut uniuersi mundi, ita cunctorum animalium species æterna intelligentia continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An aliquorum esse artifex nollet, quorum efficiendo-

tum

rum artem ineffabilis eius, & ineffabiliter laudabilis mens haberet? Merito igitur uera est religio, quæ mundi uniuersi eum animalium quoque uniuersorum, hoc est, & animarum & corporum conditorem agnoscit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad eius imaginem homo, propter eam causam quam dixi, & si qua forte alia maior latet, factus est unus, sed non relictus est solus. Nihil enim est q̃ hoc genus tam discordiosum uitio, tam sociale natura. Neque commodius contra uitium discordiæ uel cauendum quum nondum existeret, uel sanandum cum extitisset natura loqueretur humana, quàm recordationem illius parentis, quem propterea deus creare uoluit unum, de quo multitudo propagaretur, ut hac admonitione etiam in multis concors unitas seruaretur. Quod uero fœmina illi ex eius latere facta est, etiam hinc satis significatum est, quàm chara mariti & uxoris debeat esse coniunctio. Hæc opera dei propterea sunt utique inusitata, quia prima. Qui autem ista non credunt, nulla facta prodigia debent credere. Neque enim & ipsa si usitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem sub tanta gubernatione diuinæ prouidentiæ, quamuis eius causa lateat, frustra gignitur? Ait quidam psalmus sacer, Venite & uidete opera domini, quæ posuit prodigia super terram. Cur ergo ex latere uiri fœmina facta sit, & hoc primum quodammodo prodigium quid præfigurauerit, alio loco quantum me deus adiuuerit, dicam. C

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua præuidit deus, quæ pars honoranda esset præmio, quæ damnanda supplicio. Ca. XXVII

NVnc quoniam liber iste claudēdus est, in hoc primo homine qui primitus factus est, nondum quidem secundum euidentiam, iam tamen secundum dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tāquam ciuitates duas. Ex illo enim futuri erant homines: alij malis angelis in supplicio, alij bonis in præmio sociandi: quamuis occulto dei iudicio, sed tamen iusto. Quum enim scriptum sit: Vniuersæ uiæ domini, misericordia & ueritas: nec iniusta eius gratia, nec crudelis potest esse iustitia. D

LIBRI DVODECIMI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER XIII.

De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas. Caput I

XPEDITIS de nostri seculi exortu, & de initio generis humani difficillimis quæstionibus: nunc iam de lapsu primi hominis, imò primorum hominū: & de origine ac propagine mortis humanæ disputationem à nobis institutam rerum ordo deposcit. Non enim eo modo quo angelos condiderat, deus ita condidit & homines: ut etiam si peccassent, mori omnino non possent: sed ita, ut perfunctos obedientiæ munere, sine interuentu mortis angelica immortalitas & beata æternitas sequeretur: inobedientes autem mors plecteret damnatione iustissima: quod etiam in libro superiore iam diximus.

De ea morte, quæ animæ semper utcunque uicturæ accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est. Caput II

SEd de ipso genere mortis uideo mihi paulo diligentius disserendum. Quamuis enim humana anima ueraciter immortalis perhibeatur, habet tamen quandam etiam ipsa mortem suam. Nam ideo dicitur immortalis, quia modo quodam quantulocunq; non desinit uiuere, atque sentire. Corpus autem ideo est mortale, quoniam à uita quam habet deseri potest,

A seri potest, nec per seipsum aliquatenus uiuit. Mors igitur animæ fit, cum eam deserit deus: sicut corporis, cum id deserit anima. Ergo utriusq; rei, id est, totius hominis mors est, cum anima à deo deserta deserit corpus. Ita enim nec ex deo uiuit ipsa, nec corpus ex ipsa. Huiusmodi autem totius hominis mortem illa sequitur, quam secũdam mortem diuinorum eloquiorum appellat autoritas. Hanc saluator significauit, ubi ait: Eum timete, qui habet potestatem & corpus & animam perdere in gehennam. Quod cum non antea fiat, quàm cum anima corpori sic fuerit copulata, ut nulla direptione separentur: mirum uideri potest quomodo corpus ea morte dicatur occidi, qua non ab anima deseritur, sed animatũ sentiensq; cruciatur. Nam illa pœna ultima ac sempiterna, de qua suo loco diligentius disserendũ est, recte mors animæ dicitur: quia non uiuit ex deo: mors autẽ corporis, quo nam modo, cum uiuat ex anima? Non enim aliter possunt ipsa corporalia quæ post resurrectionem futura sunt sentire tormenta. An quia uita qualiscunq; aliquod bonum est, dolor autem malum: ideo nec uiuere corpus dicendum est, in quo anima non uiuendi causa est, sed dolendi? Viuit itaq; anima ex deo, cum uiuit bene: non enim potest bene uiuere, nisi deo operante in se, quod bonum est. Viuit autem corpus ex anima, cũ anima uiuit in corpore: seu uiuat ipsa, seu non uiuat ex deo. Impiorum nanq; in corporibus uita, non animarum, sed corporum uita est: quam possunt eis animæ etiam mortuæ, hoc est à deo desertæ: quantulacunq; propria uita, ex qua etiam immortales sunt, non desistente cõferre. Verum in damnatione nouissima q̃uis homo sentire non desinat, tamen quia sensus ipse nec uoluptate suauis, nec quiete salubris, sed dolore pœnalis est: nõ immerito mors est potius appellata q̃ uita. Ideo autem secũda, quia post illam primã est, qua fit cohærentiũ direptio naturarum, siue dei & animæ, siue animæ & corporis. De prima igitur corporis morte dici potest, quod bonis bona sit, malis mala. Secunda uero sine dubio sicut nullorum bonorum est, ita nulli bona.

Vtrum mors quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertransijt, etiam sanctis pœna peccati sit. Cap. III

B NOn autem dissimulanda nascitur quæstio, utrum reuera mors, qua separantur anima & corpus, bonis sit bona. Quia si ita, quomodo poterit obtineri quod etiam ipsa sit pœna peccati? Hanc enim primi homines nisi peccauissent, perpessi utiq; nõ fuissent. Quo igitur pacto bona esse possit bonis, quæ accidere non posset nisi malis? Sed rursus si non nisi malis posset accidere, non deberet bonis bona esse, sed nulla. Cur enim esset ulla pœna, in quibus non essent ulla punienda? Quapropter fatendum est, primos quidem homines ita fuisse institutos: ut si non peccauissent, nullam mortis experirẽtur genus: sed eosdem primos peccatores ita fuisse morte mulctatos, ut etiam quicquid eorum stirpe esset exortum, eadem pœna teneretur obnoxium. Non enim aliud ex eis, quàm quod ipsi fuerant, nasceretur. Pro magnitudine quippe culpæ illius naturam damnatio mutauit in peius: ut quod pœnaliter præcessit in peccãtibus hominibus primis, etiam naturaliter sequeretur in nascentibus cæteris. Neq; enim homo ita ex homine, sicut homo ex puluere. Puluis nanq; homini faciendo materies fuit, homo autem homini gignendo parens. Proinde quod est terra, non hoc est caro: quamuis ex terra facta sit caro. Quod est autem parens homo, hoc est & proles homo. In primo igitur homine per fœminam in progeniem transiturum uniuersum genus humanũ fuit, quãdo illa coniugum copula diuinã sententiã suæ damnationis excepit. Et quod homo factus est: non cum crearetur, sed cum peccaret: ut puniretur, hoc genuit, quantum quidem attinet ad peccati & mortis originem. Non enim ad infantilem hebetudinem & infirmitatẽ animi & corporis, quam uidemus in paruulis, peccato uel pœna ille redactus est, quæ deus uoluit esse tanq̃ primordia catulorum, quorum parentes in bestialem uitam mortemq; deiecerat: sicut scriptum est: Homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est pecoribus non intelligentibus, & similis factus est illis. Nisi quod infantes infirmiores etiam cernimus in usu motuq; membrorum & sensu appetendi atq; uitandi, quàm sunt aliorum tenerrimi fœtus animalium: tanquam se tãto attollat excellen-

tius supra cætera animantia uis humana,quanto magis impetum suum uelut sagitta cum arcus extenditur retrorsum reducta distulerit. Non ergo ad ista infantilia rudimenta præsumptione illicita,& damnatione iusta prolapsus uel impulsus est primus homo,sed hactenus in eo natura humana uitiata atq; mutata est,ut repugnantem pateretur in membris inobedientiam concupiscendi:& ob id obstringeretur necessitate moriēdi,atq; ita id quod uitio pœnaq; factus est, id est, obnoxios peccato mortiq; generaret. A quo peccati uinculo,si per mediatoris Christi gratiam soluuntur infantes,hanc solam mortem perpeti possunt,quæ animam seiungit à corpore:in secūda uero illam sine fine pœnalem liberati à peccati obligatione non transeunt. C

Cur ab his qui per gratiam regenerationis sunt absoluti à peccato:non auferatur mors,id est,pœna peccati. Cap. IIII

SI quem uero mouet,cur uel ipsam patiantur,si & ipsa pœna peccati est,quorum per gratiam reatus aboletur:iam ista quæstio in alio nostro opere quod scripsimus de baptismo paruulorum,tractata ac soluta est,ubi dictū est: Ad hoc relinqui animæ experimētum separationis à corpore,quãuis ablato iam criminis nexu, quoniā si regenerationis sacramentum continuo sequeretur immortalitas corporis,ipsa fides eneruaretur,quæ tunc est fides, quando expectatur in spe,quod in re nondum uidetur. Fidei autem robore atq; certamine in maioribus duntaxat ætatibus etiam mortis fuerat superandus timor, quod in sanctis martyribus maxime eminuit:cuius profecto certaminis esset nulla uictoria,nulla gloria: quia nec ipsum omnino posset esse certamen,si post lauacrū regenerationis iam sancti non possent mortem perpeti corporalem. Cum paruulis autem baptizandis quis non ad Christi gratiam propterea potius curreret,ne à corpore solueretur? Atq; ita non inuisibili præmio probaretur fides:sed iam nec fides esset, confestim sui operis, quærendo & sumendo mercedem. Nunc uero maiore & mirabiliore gratia saluatoris in usus iusticiæ, peccati pœna conuersa est. Tunc enim dictum est homini:Morieris,si peccaueris. Nunc dicitur martyri:Morere,ne pecces. Tūc dictū est: Si mandatū trāsgressi fueritis,morte moriemini. Nunc dicitur:Si mortem recusaueritis, mandatum transgrediemini. Quod tunc timendum fuerat,ut non peccaretur:nunc suscipiendum est,ne peccetur. Sic per ineffabilem dei misericordiam,& ipsa pœna uitiorum transit in arma uirtutis,& fit iusti meritum etiam supplicium peccatoris. Tunc enim mors est acquisita peccando,nunc impletur iusticia moriendo. Verum hoc in sanctis martyribus,quibus alterutrum à persecutore proponitur, ut aut deserant fidem,aut sufferant mortem. Iusti enim malunt credēdo perpeti,quod sunt primi iniqui non credendo perpessi. Nisi enim peccassent illi,nō morerentur:peccabunt autem iusti, nisi moriantur. Mortui sunt ergo illi,quia peccauerunt:non peccant isti,quia moriuntur. Factum est per illorum culpam,ut ueniretur in pœnam:fit per istorum pœnam, ne ueniatur in culpam:non quia mors bonum aliquod facta est,quæ antea malū fuit,sed tantam deus fidei præstitit gratiam:ut mors,quam uitæ constat esse contrariam, instrumentum fieret, per quod transiretur in uitam. D

Quod sicut iniqui male utuntur lege,quæ bona est,ita & iusti bene utūtur morte,quæ mala est. Cap. V

APostolus enim cum uellet ostendere quantum peccatum,gratia non subueniente, ad nocendum ualeret,etiam ipsam legem qua prohibetur peccatum non dubitauit dicere uirtutem esse peccati. Aculeus,inquit,mortis est peccatum,uirtus autem peccati lex. Verissime omnino. Auget enim prohibitio desideriū operis illiciti,quando iusticia nō sic diligitur,ut peccandi cupiditas eius dilectione uincatur. Vt autem diligatur & delectet uera iusticia,non nisi diuina subuenit gratia. Sed ne propterea lex putaretur malum,quoniam uirtus est dicta peccati:ideo ipse alio loco uersans huiusmodi quæstionem,ita inquit: Lex quidem sancta,& mandatum sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, inquit, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum:ut appareat peccatum,per bonum mihi opera

A tum esse mortem, ut fiat supra modum† peccans peccatum per mandatum. Supra modum dixit: quia etiam præuaricatio additur, cum peccandi aucta libidine etiam lex ipsa cõtemnitur. Cur hoc cõmemorandum putauerimus? Quia scilicet sicut lex non est malum, quando auget peccantium concupiscentiam: ita nec mors bonum est, quãdo auget patientium gloriam: cum uel illa pro iniquitate deseritur, & efficit præuaricatores: uel ista pro ueritate suscipitur, & efficit martyres. Ac per hoc lex quidem bona est, quia prohibitio est peccati: mors autem mala, quia stipendium est peccati. Sed quemadmodum iniusti male utuntur, non tantum malis, uerum etiam bonis: ita iusti bene non tantum bonis, sed etiam malis. Hinc fit ut & mali male lege utantur, quamuis sit lex bonum: & boni bene moriantur, quamuis sit mors malum. als peccator.

De generalis mortis malo, quo animæ & corporis societas separatur. Cap. VI

QVapropter quod attinet ad corporis mortem, id est, separationem animæ à corpore, cum eam patiuntur qui morientes appellantur, nulli bona est. Habet enim asperum sensum & contra naturam uis ipsa qua utrũq; diuellitur, quod fuerat in uiuente cõiunctum atq; consertum, quãdiu moriatur: donec omnis adimatur sensus, qui ex ipso inerat animæ carnisq; complexu. Quam totam molestiam nõnunquã unus ictus corporis uel animæ raptus intercipit: nec eam sentiri præueniente celeritate permittit. Quicquid tamen illud est in morientibus, quod cum graui sensu adimit sensum, pie fideliterq; tolerando auget meritum patientiæ, non aufert uocabulum pœnæ: ita cum ex hominis primi perpetuata propagine proculdubio sit mors pœna nascentis: tamen si pro pietate iusticiaq; pendatur, fit gloria renascẽtis: & cũ sit mors peccati retributio, aliquãdo impetrat, ut nihil retribuatur peccato.

De morte quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt. Cap. VII

NAm quicunq; etiam non percepto regenerationis lauacro pro Christi cõfessione moriuntur: tantum eis ualet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte
B baptismatis. Qui enim dixit: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non intrabit in regnum cœlorum, alia sententia istos facit exceptos, ubi nõ minus generaliter dixit: Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, qui in cœlis est. Et alio loco: Qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. Hinc est quod scriptum est: Preciosa in conspectu domini mors sanctorum eius. Quid enim preciosius quã mors, per quam fit ut etiam delicta omnia dimittãtur, & merita cumulatius augeantur? Neq; enim tanti sunt meriti, qui cum mortẽ differre non possent, baptizati sunt, deletisq; omnibus peccatis ex hac uita emigrarũt: quanti sunt hi, qui mortem differre cum possent, ideo non distulerunt: quia maluerunt Christum confitendo finire hanc uitam, quàm eum negando ad eius baptismũ peruenire. Quod utiq; si fecissent, etiam hoc eis in illo lauacro dimitteretur, quod timore mortis negauerant Christum: in quo lauacro etiam illis facinus tam immane dimissum est, qui occiderant Christum. Sed quando sine abundantia gratiæ spiritus illius, qui ubi uult spirat, tantum Christum amare possent, ut eum in tãto uitæ discrimine sub tanta spe ueniæ negare non possent? Mors igitur preciosa sanctorum, quibus cum tanta gratia est præmissa & prærogata mors Christi, ut ad eum acquirendum, suam non cunctarentur impendere animam, in eos usus redactum esse monstrauit: quod ad pœnam peccantis antea fuerat constitutum: ut inde iusticiæ fructus uberior nasceretur. Mors ergo non ideo bonum uideri debet, quia in tantam utilitatem, non ui sua, sed diuina opitulatione conuersa est: ut quæ tunc metuenda proposita est, ne peccatum cõmitteretur, nunc suscipienda proponitur, ut peccatum non cõmittatur, cõmissumq; deleatur, magnæq; uictoriæ debita iusticiæ palma reddatur.

Quod in sanctis primæ mortis pro ueritate susceptio, secundæ sit mortis absolutio. Caput VIII

SI enim diligentius consideremus, etiam cum quisq; pro ueritate fideliter & laudabiliter moritur, mors cauetur. Ideo quippe aliquid eius suscipitur, ne tota contingat, & secunda

insuper,quæ nunquam finiatur,accedat. Suscipitur enim animæ à corpore separatio,ne deo ab anima separato,etiam ipsa separetur à corpore,ac si totius hominis prima morte completa,secunda excipiat sempiterna. Quocirca mors quidẽ,ut dixi,cum eam morientes patiuntur,cũque in eis,ut moriantur facit,nemini bona est,sed laudabiliter toleratur pro tenendo, uel adipiscendo bono. Cum uero in eo sunt,qui iam mortui nuncupantur,non absurde dicitur: & malis mala,& bonis bona. In requie enim sunt animæ piorum à corpore separatæ: impiorum autem pœnas luunt,donec istarum ad æternam uitam: illarũ uero ad æternam mortem,quæ secunda dicitur,corpora reuiuiscant. C

Tempus mortis,quo uitæ sensus aufertur in morientibus,an in mortuis esse dicendum sit. Cap. IX

SEd id tempus,quo animæ à corpore separatæ,aut in bonis sunt,aut in malis: utrũ post mortem potius,an in morte dicendũ est? Si enim post mortem est,iam non ipsa mors, quæ transacta atque præterita est,sed†postea uita præsens animæ,siue bona, seu mala est. Mors autem tunc eis mala erat,quando erat,hoc est,quando eam patiebantur,cum morerentur: quoniam grauis & molestus eis inerat sensus: quo malo bene utũtur boni. Peracta autem mors,quo nam modo,uel bona,uel mala est,quæ iam non est? Porrò si adhuc diligentius attendamus: nec illa mors esse apparebit,cuius grauem ac molestum in morientibus diximus sensum. Quandiu enim sentiunt, adhuc utique uiuunt: & si adhuc uiuunt ante mortem,quam in morte potius esse dicendi sunt: quia illa cum uenerit, aufert omnem corporis sensum,qui ea propinquante molestus est. Ac per hoc quomodo moriẽtes dicamus eos qui nondum mortui sunt,sed imminente morte iam extrema & mortifera, afflictione iactantur,explicare difficile est,etiam si recte isti appellantur morientes: quia cum mors quæ iam imminet,aduenerit,non morientes,sed mortui nũcupantur. Nullus est ergo moriens, nisi uiuens,quoniam cum in tanta est extremitate uitæ,in quanta sunt,quos agere animam dicimus,profecto qui nondum anima caruit,adhuc uiuit. Idem ipse igitur simul & moriens est & uiuens: sed morti accedens,uita decedens,adhuc tamen in uita: quia inest anima corpori: nondum autem in morte,quia nondum abscessit à corpore. Sed si cum abscesserit,nec tuuc in morte,sed post mortem potius erit,quando sit in morte quis dixerit? Nam neque ullus moriens erit,si moriens & uiuens simul esse nullus potest. Quandiu quippe anima in corpore est,non possumus negare uiuentem. Aut si moriens potius dicendus est, in cuius iam corpore agitur,ut moriatur: nec simul quisquam potest esse uiuens & moriens: quando sit uiuens,nescio. D

†al's, post eam.

An uita mortalium mors potius quàm uita dicenda sit. Cap. X

EX quo enim quisque in isto corpore morituro esse cœperit,nunquam in eo non agitur,ut mors ueniat. Hoc enim agit eius mutabilitas toto tempore uitæ huius: si tamen uita dicenda est,ut ueniatur in mortem. Nemo quippe est qui non ei post annum sit,quam ante annum fuit,& cras quam hodie,& hodie quam heri,& paulo post quàm nũc,& nũc quàm paulo ante morti propinquior: quoniam quicquid temporis uiuitur, de spacio uiuendi demitur: & quotidie fit minus minusque quod restat: ut omnino nihil sit aliud tẽpus uitæ huius, quam cursus ad mortem. In quo nemo uel paululum stare,uel aliquanto tardius ire permittitur: sed omnes urgentur pari motu: nec diuerso impelluntur accessu. Neque enim cui uita breuior fuit,celerius diem duxit,quàm ille cui longior: sed cum æqualiter & æqualia momenta raperentur ambobus,alter habuit propius,alter remotius,quò non impari uelocitate ambo currebant. Aliud est autem amplius uiæ peregisse,aliud tardius ambulasse. Qui ergo usque ad mortem productiora spacia temporis agit,non lentius pergit,sed plus itineris conficit. Porrò si ex illo quisque incipit mori,hoc est,esse in morte,ex quo in illo agi cœperit,ipsa mors,id est,uitæ detractatio: quia cum detrahendo finita fuerit,post mortem iam erit,non in morte: profecto ex quo esse incipit in hoc corpore,in morte est. Quid enim aliud diebus,horis, momentisque singulis agitur,donec ea consummata mors quæ agebatur,impleatur: & incipiat iam

A piat iam tempus esse post mortem:quod cum uita detraheretur,erat in morte. Nuncꝗ igitur in uita homo est,ex quo est in corpore isto moriente potius ꝗ uiuente:si & in uita & in morte simul non potest esse. An potius & in uita & in morte simul est:in uita scilicet in qua uiuit,donec tota detrahatur:in morte autem,quia iam moritur,cui uita detrahit̃? Si enim non est in uita,quid est quod detrahitur,donec eius fiat perfecta consumptio? Si autẽ non est in morte,quid est uitæ ipsa detractio? Non enim frustra cum uita fuerit corpori tota detracta post mortem iam dicitur,nisi quia mors erat cum detraheretur. Nam si ea detracta non est homo in morte,sed post mortem,quando nisi cum detrahitur, erit in morte?

An quiscꝗ simul,& uiuens possit esse,& mortuus. Cap. XI

SI autem absurdum est, ut hominẽ anteꝗ ad mortẽ perueniat,iam esse dicamus in morte:cui enim propinquat peragendo uitæ suæ tempora,si iam in illa est,maxime quia nimis est insolens,ut simul & uiuens esse dicatur,& moriens,cum uigilans & dormiens simul esse non possit:quærendum est,quando erit moriens. Etenim anteꝗ mors ueniat,non est moriens,sed uiuens:cum uero mors uenerit,mortuus erit,nõ moriens. Illud ergo est adhuc ante mortem,hoc iam post mortem. Quando ergo in morte? Tunc enim est moriens,ut quemadmodum tria sunt cum dicimus,ante mortem,in morte,& post mortem:ita tria singulis singula:uiuens,moriens,mortuusꝗ reddant̃. Quãdo itaq; sit moriens,id est,in morte,ubi neq; sit uiuẽs,quod est ante mortẽ,neq; mortuus,quod est post mortẽ,sed moriens, id est,in morte,difficillime diffinit̃. Quãdiu qppe est anima in corpore,maxime si etiã sensus adsit,proculdubio uiuit homo,qui constat ex anima & corpore:ac per hoc adhuc ante mortem,non in morte esse dicendus est. Cum uero anima abscesserit,omnemꝗ abstulerit corporis sensum,iam post mortem,mortuusꝗ perhibet̃. Perit igitur inter utrũq;,quo moriens,uel in morte sit:quoniã si adhuc uiuit,ante mortem est:si uiuere desistit,iam post mortem est. Nuncꝗ ergo moriens,id est,in morte esse comprehenditur. Ita etiam in transcursu

B temporum quæritur præsens,nec inuenitur:quia sine ullo spacio est,per quod transitur ex præterito in futurum. Nónne ergo uidendum est,ne ista ratione mors corporis, nulla esse dicatur? Si enim est,quando est,quæ in nullo,& in qua nullus esse non potest:quandoquidem si uiuitur,adhuc non est,quia hoc ante mortem non in morte:si autem uiuere iam cessatum est,iam non est:quia & hoc post mortem est,non in morte? Sed rursus si nulla mors est ante quid,uel post,quid est,quod dicitur ante mortem,uel post mortem? Nam & hoc inaniter dicitur,si mors nulla est. Atq; utinam in paradiso bene uiuendo egissemus,ut reuera nulla esset mors. Nunc autem non solũ est,uerumetiam tam molesta est,ut nec ulla explicari locutione possit,nec ulla ratione uitari. Loquamur ergo secundum consuetudinem: non enim aliter debemus:& dicamus ante mortem,priusꝗ mors accedat,sicut scriptũ est: Ante mortẽ non laudes hominẽ quenquam. Dicamus etiam cũ acciderit:post mortẽ illius, uel illius factum est illud,uel illud. Dicamus & de præsenti tẽpore ut possumus, uelut cum ita loquimur:moriens ille testatus est,& illis,atq; illis,illud,atq; illud moriens dereliquit,ꝗuis hoc quisquam nisi uiuens,omnino facere non posset:& potius hoc ante mortem fecerit, non in morte. Loquamur etiam sicut loquitur scriptura diuina:quæ mortuos quoque non post mortem,sed in morte esse non dubitat dicere. Hinc enim est illud:Quoniam non est in morte,qui memor sit tui. Donec eñ reuiuiscãt,recte dicũtur esse in morte:sicut in somno esse quisq;,donec euigilet,dicitur. Quamuis in somno positos dicamus dormientes,non tamen eo modo possumus dicere eos qui iam sunt mortui,morientes. Non enim adhuc moriũtur,qui quantũ attinet ad corporis mortẽ,de qua nũc disserimus,iam sunt à corporibus separati. Sed hoc est,quod dixi,explicari aliqua locutione nõ posse:quo nam modo uel morientes dicãtur uiuere,uel iam mortui etiam post mortẽ,adhuc esse dicãtur in morte? Quomodo enim post mortẽ si adhuc in morte,præsertim cũ eos nec morientes dicamus,sicuti eos qui in somno sunt,dicimus dormientes:& qui in languore,languentes:& qui in dolore, utiq; dolentes:& qui in uita,uiuentes? At uero mortui priusꝗ resurgãt,esse dicũtur in morte:nec

te:nec tamen possunt appellari morientes. Vnde non importune,neq; incongrue arbitror C
accidisse,etsi non humana industria,iudicio fortasse diuino,ut hoc uerbum quod est moritur in Latina lingua,nec grammatici declinare potuerint,ea regula qua cætera talia declinantur. Nanq; ab eo quod est oritur,fit uerbum præteriti temporis,ortus est:& si qua similia sunt,quæ per temporis præteriti participia declinantur. Ab eo uero quod est moritur,si quæramus præteriti temporis uerbum,responderi solet,mortuus est,u,litera geminata. Sic enim dicitur mortuus,quomodo fatuus,arduus,carduus,conspicuus,& si qua similia,quæ non sunt præteriti temporis:sed quoniam nomina sunt,sine tempore declinantur. Illud autem quasi ut declinetur,quod declinari non potest,pro participio præteriti temporis ponitur nomen. Conuenienter itaq; factum est,ut quemadmodū id quod significat nō potest agendo,ita ipsum uerbū declinari loquendo nō possit. Agi tamen potest in adiutorio gratiæ redemptoris nostri,ut saltem secundā mortem declinare possimus. Illa enim est grauior & omnium malorū pessima,quæ nō fit separatione animæ & corporis,sed in æternam pœnam potius utriusq; cōplexu. Ibi ecōtrario nō erunt homines ante mortē atq; post mortē, sed semper in morte:ac per hoc nunquam uiuentes,nunquam mortui,sed sine fine morientes. Nūq̄; enim erit homini peius in morte, quàm ubi erit mors ipsa sine morte.

Quam mortem primis hominibus deus,si mandatum eius transgrederentur fuerit comminatus. Cap. XII

CVm ergo requiritur,quam mortem deus primis hominibus fuerit cōminatus, si ab eo mandatum transgrederentur acceptum,nec obedientiam custodirent:utrum animæ,an corporis,an totius hominis,an illam quæ secunda dicitur:respondendū est omnes. Prima enim constat ex duabus:secūda ex omnibus tota. Sicut enim uniuersa terra ex multis terris,& uniuersa ecclesia ex multis constat ecclesijs,sic uniuersa mors ex omnibus: quoniam prima constat ex duabus:una animæ, altera corporis, ut sit prima totius hominis mors,cum anima sine deo,& sine corpore ad tempus pœnas luit:secunda uero, ubi anima D
sine deo cum corpore pœnas æternas luit. Quando ergo dixit deus primo illi homini quē in paradiso constituerat,de cibo uetito: Quacūq; die ederitis ex eo,morte moriemini:non tantum primæ mortis partem priorem ubi anima priuatur deo:nec tantum posteriorem, ubi corpus priuatur anima:nec solum ipsam totam primam,ubi anima & à deo & à corpore separata punitur,sed quicquid mortis est usq; ad nouissimam,quæ secunda dicitur,& qua est nulla posterior, cōminatio illa complexa est.

Præuaricatio primorum hominum,quam primum senserit pœnam. Cap. XIII

NAm postea quàm præcepti facta transgressio est,confestim gratia deserente diuina, de corporum suorum nuditate cōfusi sunt:unde etiam folijs ficulneis,quæ forte à perturbatis prima comperta sunt,pudenda texerunt,quæ prius eadem membra erant,sed pudenda non erant. Senserunt enim nouum motū inobedientis carnis suæ,tanquam reciprocam pœnam inobedientiæ suæ. Iam quippe anima libertate in peruersum propria delectata,& deo dedignata seruire,pristino corporis seruitio destituebatur. Et quia superiorē dominum suo arbitrio deseruerat,inferiorem famulum ad suum arbitrium non tenebat:nec omnino habebat subditam carnem,sicut semper habere potuisset,si deo subdita ipsa mansisset. Tunc ergo caro cœpit concupiscere aduersus spiritum,& spiritus aduersus carnē:cum qua controuersia nati sumus,trahentes originem mortis in membris nostris:uitiataq; natura,contentionem eius siue uictoria de prima præuaricatione gestantes.

Qualis homo sit factus à deo,& in quam sortem deciderit suæ uoluntatis arbitrio. Caput XIIII

DEus enim creauit hominem rectum,naturarum autor,non utiq; uitiorum,sed sponte deprauatus,iusteq; damnatus,deprauatos,damnatosq; generauit. Omnes enim fuimus in illo uno,quādo omnes ille unus corrupit,qui per fœminam lapsus est in peccatum, quæ de illo facta est ante peccatum. Nōdum erat nobis sigillatim creata & distributa forma

A ma, in qua singuli uiueremus, sed iam natura erat seminalis, ex qua propagaremur: qua scilicet propter peccatum uitiata, & uinculo mortis obstricta, iusteq; damnata, non alterius conditionis homo ex homine nasceretur: ac per hoc à liberi arbitrij malo usu series huius calamitatis exorta est, quæ humanum genus origine deprauata, uelut radice corrupta, usq; ad secundæ mortis exitium, quæ non habet finem: solis eis exceptis, qui per gratiam dei liberantur, miseriarum cõnexione perducit.

Quod Adam peccans prius reliquerit deum, quàm relinqueretur à deo, & primam fuisse animæ mortem, à deo recessisse. Cap. XV

QVamobrem etiam in eo quod dictum est: Morte moriemini: quoniam non est dictum, mortibus, eam solam intelligamus, quæ fit cũ anima deseritur sua uita, quod illi deus est: non enim deserta est, ut desereret, sed ut desereretur, deseruit. Ad malum quippe eius prior est uoluntas eius: ad bonum uero eius prior est uoluntas creatoris eius: siue ut eam faceret, quæ nulla erat: siue ut reficiat, quæ lapsa perierat: etiam si hanc intelligamus, deum denunciasse mortem, in eo quod ait: Qua die ederitis ex illo, morte moriemini, tanq; diceret: qua die me deserueritis per inobedientiam, deseram uos per iusticiam, profecto in ea morte etiam cæteræ denunciatæ sunt, quæ proculdubio fuerant secuturæ. Nam in eo quod inobediens motus in carne ex motu animæ inobedientis exortus est, propter quẽ pudenda texerũt, sensa est mors una in qua deseruit animã deus. Ea significata est uerbis eius, quando timore deambulantis sese abscondenti homini dixit: Adam ubi es? non utiq; ignorando quærens, sed increpando admonens, ut attenderet ubi esset, in quo non esset deus. Cum uero iam corpus anima ipsa deseruit ætate corruptum & senectute confectum, uenit in experimentum mors altera, de qua deus peccatum adhuc puniens homini dixerat: Terra es, & in terram ibis, ut ex his duabus mors illa prima quæ totius hominis est compleretur, quam secunda in ultimo sequitur, nisi homo per gratiam dei liberetur. Neq; enim corpus, quod de terra est, rediret in terram, nisi sua morte, quæ illi accidit cum deseritur sua uita, id est, anima. Vnde constat inter Christianos ueraciter catholicam tenentes fidẽ, etiam ipsam nobis corporis mortem, nõ lege naturæ, qua nullam mortem homini deus fecit, sed merito inflictam esse peccati, quoniam peccatum uindicans deus, dixit homini, in quo tũc omnes eramus: Terra es, & in terram ibis.

B

De philosophis qui animæ separationem à corpore non putant esse pœnalem, cum Plato inducat summum deum dijs minoribus promittentem, quod nunquam sint corporibus exuendi. Cap. XVI

SEd philosophi contra quorum calumnias defendimus ciuitatem dei, hoc est eius ecclesiam, sapienter sibi uidentur irridere, quod dicimus animæ à corpore separationem inter pœnas eius esse deputandam, quia uidelicet eius perfectam beatitudinem tunc illi fieri existimãt, cum omni prorsus corpore exuta ad deum simplex, & sola & quodammodo nuda redierit. Vbi si nihil quo ista refelleretur opinio in eorũ literis inuenirem, operosius mihi disputandum esset, quo demonstrarem non corpus esse animæ, sed corruptibile corpus, onerosum. Vnde illud est quod de scripturis nostris in superiori libro commemorauimus. Corpus enim corruptibile aggrauat animam. Addendo utiq;, corruptibile, non qualicũq; corpore, sed quale factum est ex peccato consequente uindicta animam perhibuit aggrauari. Quod etiamsi nõ addidisset, nihil aliud intelligere deberemus. Sed cũ apertissime Plato deos à sũmo deo factos habere immortalia corpora prædicet, eisq; ipsum deũ à quo facti sunt, inducat pro magno beneficio pollicentem, quod in æternũ cũ suis corporibus permanebunt, nec ab eis ulla morte soluentur, quid est quod isti ad exagitandam Christianam fidem fingunt se nescire, quod sciunt: aut etiã sibi repugnantes aduersum seipsos dicere malunt, dũ nobis non desinant cõtradicere? Nempe Platonis hæc uerba sunt, sicut ea Cicero in Latinũ uertit, quibus inducit summũ deum, deos quos fecit alloquẽtem & dicẽtem: Vos qui sub mortalitatis fato orti estis, attendite, quorũ operũ ego parens effectorq; sum.

Hæc sunt indissolubilia nutu meo,quanquã omne colligatum solui potest.Sed haud qua- C
quam bonum est,ratione iunctum dissoluere uelle.Sed quoniam estis orti mortales,uos quidem esse,& indissolubiles non potestis.Nec unquam tamen dissoluemini,neq; uos ulla mortis fata periment,nec erunt ualentiora quàm consilium meum,quod maius est uinculum ad perpetuitatem uestram quàm illa quibus estis,tunc cum gignebamini,colligati.Ecce deos Plato dicit & corporis animæq; colligatione mortales,& tamen immortales dei à quo facti sunt,uoluntate atq; consilio.Si ergo animæ pœna est in qualicunq; corpore colligari,quid est quod eos alloquens deus tanquam sollicitos,ne forte moriantur, id est,dissoluantur à corpore,de sua facit immortalitate securos,non propter eorũ naturam,quæ sit compacta,non simplex,sed propter suam inuictissimam uoluntatem,qua potens est facere,ut nec orta occidant,nec connexa soluantur,sed incorruptibiliter perseuerent.Et hoc quidem utrum Plato uerum de syderibus dicat, alia quæstio est. Neque enim ei continuo concedendum est,globos istos luminum siue orbiculos luce corporea super terras,seu die, seu nocte fulgentes,suis quibusdam proprijs animis uiuere,eisq; intellectualibus & beatis, quod etiam de ipso uniuerso mundo tanquam uno animali maximo quo cuncta cætera continerentur animalia,instanter affirmat.Sed hæc,ut dixi,alia quæstio est,quam nũc discutiendam non suscepimus.Hoc tantum contra istos cõmemorandum putaui,qui se Platonicos uocari uel esse gloriãtur,cuius superbia nominis erubescunt esse Christiani,ne cõmune illis cum uulgo uocabulum uilem faciat† palliatorum,tanto magis inflatam,quanto magis exiguam paucitatem,& quærentes quid in doctrina Christiana reprehẽdant, exagitãt æternitatem corporum,tanq; hæc sint inter se contraria,ut & beatitudinem quæramus animæ,& eam semper esse uelimus in corpore uelut erumnoso uinculo colligatam,cum eorum autor & magister Plato donum à deo summo dijs factis ab illo dicat esse cõcessum,ne aliquando moriantur,id est,à corporibus,quibus eos connexuit, dissoluantur.

al.pileatorũ.

D

Contra eos qui asserunt terrena corpora incorruptibilia fieri æterna non posse. Caput XVII

CONtendunt etiam isti terrestria corpora sempiterna esse non posse,cum ipsam uniuersam terram dei sui,non quidem summi,sed tamen magni,id est, totius huius mundi membrum in medio positum & sempiternum esse non dubitent.Cum ergo deus ille summus fecerit eis alterum quem putant deum,id est,istum mũdum,cæteris dijs qui infra eum sunt præferendum,eundemq; existiment esse animantem,anima scilicet sicut asserunt,rationali uel intellectuali,in tam magna mole corporis eius inclusa,ipsiusq; corporis tanquã mẽbra locis suis posita atq; digesta,quatuor cõstituerit elementa,quorũ iuncturã,ne unq; deus eorũ tam magnus moriatur,indissolubilem ac sempiternam uelint? quid causæ est,ut in corpore maioris animantis tanquam medium membrum æterna sit terra,& aliorũ animantium terrestrium corpora,si deus sicut illud uelit,æterna esse non possint? Sed terræ,inquiunt,terra reddenda est,unde animalium terrestrium sumpta sunt corpora,ex quo fit,inquiũt,ut ea sit necesse dissolui & emori:& eo modo terræ stabili ac sempiternæ unde fuerãt sumpta restitui.Si quis hoc etiam de igne similiter affirmet,& dicat reddẽda esse uniuerso igni corpora,quæ inde sumpta sunt ut cœlestia fierent animalia,nónne immortalitas quã talibus dijs uelut deo summo loquẽte promisit Plato,tanq; uiolentia disputationis huius uincit? An ibi propterea nõ fit quia deus non uult,cuius uoluntatem,ut ait Plato, nulla uis uincit? Quid ergo prohibet, ut hoc etiã de terrestribus corporibus deus possit efficere, quandoquidem ut nec ea quæ orta sunt,occidant,nec ea quæ sunt iuncta,soluantur, nec ea quæ sunt ex elementis sumpta,reddantur,atq; ut animæ in corporibus constitutæ,nec unquam ea deserant,& cum eis immortalitate ac sempiterna beatitudine perfruantur, posse deum facere cõfitetur Plato? Cur ergo non possit,ut nec terrestria moriãtur? An deus non est potens quousq; Christiani credũt,sed quousq; Platonici uolunt? Nimirum quippe cõsilium dei & potestatẽ potuerũt philosophi,nec potuerũt nosse ꝓphetæ,cũ potius ecõtrario

A dei prophetas ad enunciandum eius, quantum dignatus est uoluntatem, spiritus eius docuerit, philosophos autem in ea cognoscenda, coniectura humana deceperit? Verum non usq; adeo decipi debuerunt, non solũ ignorantia, uerum etiam peruicacia, ut & sibi apertissime refragentur magnis disputationum uiribus asserentes, animæ, ut beata esse possit, non terrenum tantum, sed omne corpus esse fugiendum, & terrestres deos rursus dicentes habere beatissimas animas, & tamen terrenis corporibus illigatas, cœlestes uero deos ignea cõpage ligatos. Iouis autem ipsius animam, quem mundum istum uolunt, omnibus omnino corporeis elementis quibus hæc tanta moles à terra in cœlũ surgit inclusum. Hanc enim animam Plato ab intimo terræ medio, quod geometræ centrum uocãt, per omnes partes eius usq; ad cœli summa & extrema diffundi & extendi per numeros musicos opinatur, ut sit iste mundus animal maximum, beatissimum, sempiternum, cuius anima & perfectam sapientiæ felicitatẽ teneret, & corpus proprium non relinqueret, cuiusq; corpus & in æternum ex illa uiueret, & eam quamuis non simplex, sed tot corporibus tantisq; compactum, hebetare atq; tardare non posset. Cum igitur suspicionibus suis ista permittant, cur nolũt credere diuina uoluntate atq; potentia immortalia corpora fieri posse terrena, in quibus animæ nulla ab eis morte separatæ, nullis eorum oneribus aggrauatæ, sempiterne ac feliciter uiuant, quod deos suos posse asserunt in corporibus igneis, Iouemq; ipsum eorum regem in omnibus corporeis elementis? Nam si animæ, ut beata sit, corpus est omne fugiendum, fugiant dij eorum de globis syderum, fugiat Iupiter de cœlo & terra, aut si non possunt, miseri iudicentur. Sed neutrum isti uolunt, qui neq; à corporibus separationẽ audent dare dijs suis, ne illos mortales colere uideantur, nec beatitudinis priuationem, ne infelices eos esse fateantur. Non ergo ad beatitudinem consequendam omnia fugienda sunt corpora, sed corruptibilia, molesta, grauia, moribunda, non qualia fecit primis hominibus bonitas dei, sed qualia esse compulit peccati pœna.

B

De terrenis corporibus, quæ philosophi affirmant in cœlestibus esse non posse, quia quod terrenum est, naturali pondere uocetur ad terram. Cap. XVIII

SEd necesse est, inquiunt, ut terrena corpora naturale pondus uel in terra teneat, uel cogat ad terram, & ideo incœlo esse non possunt. Primi quidem illi homines in terra erant nemorosa atq; fructuosa, quæ paradisi nomen obtinuit. Sed quia & ad hoc respõdendum est, uel propter Christi corpus, cum quo ascendit in cœlum, uel propter sanctorum, qualia in resurrectione futura sunt, intueantur paulo attentius pondera ipsa terrena. Si enim ars humana efficit, ut ex metallis, quæ in aquis posita, continuo submerguntur, quibusdã modis uasa fabricata etiam natare possint, quanto credibilius & efficacius occultus aliquis modus operationis dei, cuius omnipotentissima uoluntate Plato dicit, nec orta interire, nec colligata posse dissolui, cum multo mirabilius incorporea corporeis, q̃ quæcunq; corpora quibuscunq; corporibus copulentur, potest molibus præstare terrenis, ut nullo in ima pondere deprimantur, ipsisq; animis perfectissime beatis: ut q̃uis terrena, tamen incorruptibilia iam corpora ubi uolunt ponant, & quò uolũt, agant, situ motuq; facillimo? An uero si hoc angeli faciũt, ut quælibet animalia terrestria rapiant, unde libet: cõstituantq; ubi libet, aut eos sine labore non posse, aut onera sentire credendum est? Cur ergo sanctorum perfectos atq; beatos diuino munere spiritus sine ulla difficultate posse ferre, quò uoluerint, & sistere ubi uoluerint sua corpora non credamus? Nam cum terrenorũ corporũ sicut onera in gestando sentire consueuimus, quanto maior est quantitas, tanto maior fit & grauitas, ita ut plura pondo quã pauciora plus premant, membra tamen suæ carnis leuiora portat anima cum in sanitate robusta sunt, q̃ in languore cum macra sunt. Et cum alijs gestantibus onerosior sit sanus & ualidus, q̃ exilis & morbidus, ipse tamen ad suum corpus mouendum atq; portandum agilior est, cũ in bona ualetudine plus habet molis, q̃ cũ in peste uel in fame minimum roboris. Tantam ualet in habendis etiã terrenis corporibus, quamuis adhuc corruptibili-

corruptibilibus atq; mortalibus non quantitatis pondus, sed temperationis modus. Et C quis uerbis explicat quantum distat inter præsentem, quam dicimus sanitatem, & immortalitatem futuram? Non itaq; nostram fidem redarguant philosophi de ponderibus corporum. Nolo enim quærere cur non credant terrenum posse esse corpus in cœlo, cum terra uniuersa libretur in nihilo. Fortassis enim de ipso medio mundi loco eo, quod in eum coëant quæq; grauiora, etiam argumentatio uersimilior habeatur. Illud dico, si dij minores quibus inter animalia terrestria cætera etiam hominem faciendum commisit Plato, potuerunt sicut dicit ab igne remouere urendi qualitatem, lucendi relinquere quæ per oculos emicaret, itá ne deo summo concedere dubitabimus, cuius ille uoluntati potestatiq; ne moriantur concessit, quæ orta sint, & tam diuersa, tam dissimilia, id est, corporea & incorporea sibimet connexa, nulla possint dissolutione seiungi, ut de carne hominis cui donat immortalitatem, corruptionem auferat, naturam relinquat, congruentiam figuræ membrorumque detineat, detrahat ponderis tarditatem? Sed de fide resurrectionis mortuorum, & de corporibus eorum immortalibus diligentius, si deus uoluerit, in fine huius operis disserendum est.

Contra eorum dogmata, qui primos homines, si non peccassent immortales futuros fuisse non credunt. Cap. XIX

NVnc de corporibus primorum hominum quod instituimus explicemus, quoniam nec mors ista, quæ bona perhibetur bonis, nec tantum paucis intelligentibus siue credentibus, sed omnibus nota est, qua fit animæ à corpore separatio, qua certe corpus animantis, quod euidenter uiuebat, euidenter emoritur, eis potuisset accidere, nisi peccati meritum sequeretur. Licet enim iustorum ac piorum animæ defunctorum, quod in requie uiuant, dubitare fas non sit, usq; adeo tamen eis melius esset cum suis corporibus bene ualentibus uiuere, ut etiam illi qui omni modo esse sine corpore beatissimũ existimant, hanc opinionem suam sententia repugnante conuincant. Neq; enim quisquam audebit illorũ sapientes homines, siue morituros, siue iam mortuos, id est, aut carentes corporibus, aut corpora relicturos, dijs immortalibus anteponere, quibus deus summus apud Platonem munus ingens indissolubilem scilicet uitam, id est, æternum cum suis corporibus consortium pollicetur. D Optime autem cum hominibus agi arbitratur idem Plato, si tamen hanc uitam pie iusteque peregerint, ut à suis corporibus separati, in ipsorum deorum qui sua corpora nunquam deserunt, recipiantur sinum. Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant: Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti. Quod Virgilius ex Platonico dogmate dixisse laudatur. Ita quippe animas mortaliũ, nec in suis corporibus semp esse posse existimat, sed mortis necessitate dissolui, nec sine corporibus durare perpetuo, sed alternãtibus uicibus indesinẽter uiuos ex mortuis, & ex uiuis mortuos fieri putat, ut à cæteris hominibus hoc uideãtur differre sapientes, quod post mortẽ suam feruntur ad sydera, ut aliquanto diutius in astro sibi congruo quisque requiescat, atque inde rursus miseriæ pristinæ oblitus, & cupiditate habendi corporis uictus, redeat ad labores erumnásque mortalium. Illi uero qui stultam duxerunt uitam, ad corpora suis meritis debita, siue hominum, siue bestiarum de proximo reuoluantur. In hac itaque durissima conditione constituit etiam bonas atq; sapientes animas, quibus talia corpora distributa sunt, cum quibus semper atque immortaliter uiuerent, ut neque in corporibus permanere, neq; sine his possint in æterna puritate durare. De quo Platonico dogmate iam in libris superioribus diximus, Christiano tempore erubuisse Porphyrium, & non solum ab humanis animis remouisse corpora bestiarum, uerumetiam sapientium animas ita uoluisse de corporeis nexibus liberari, ut corpus omne fugientes beatæ apud patrem sine fine teneantur. Itaq; ne à Christo uinci uideretur uitam sanctis pollicente perpetuam, etiam ipse purgatas animas sine ullo ad miserias pristinas reditu, in æterna felicitate constituit. Et ut Christo aduersaretur, resurrectionem incorruptibilium corporũ negans, nõ solum sine terrenis, sed sine ullis omnino corporibus eas asseruit in sempi

A in sempiternum esse. Nec tamen iste qualicunque opinione præcepit saltem ne dijs corporatis religionis obsequio subderentur. Quid ita, nisi quia eas quamuis nulli corpori societas, non credidit illis esse meliores? Quapropter, si non audebunt isti, sicut eos ausuros esse non arbitror, dijs beatissimis, & tamen in æternis corporibus constitutis humanas animas anteponere, cur eis uidetur absurdũ, quod fides Christiana prædicat, & primos homines ita fuisse cõditos, ut si non peccassent, nulla morte à suis corporibus soluerentur: sed pro meritis obedientiæ custoditæ immortalitate donati, cum eis uiuerent in æternum: & talia sanctos in resurrectione habituros ea ipsa, in quibus hic laborauerunt corpora, ut nec eorum carni aliquid corruptionis uel difficultatis, nec eorum beatitudini aliquid doloris & infelicitatis possit accidere?

Quod caro sanctorum, quæ nunc requiescit in spe, in meliorem recuperanda sit qualitatem, quàm fuit primorum hominum ante peccatum. Cap. XX

PRoinde nunc sanctorum animæ defunctorum, ideo non habẽt grauem mortem qua separatæ sunt à corporibus suis, quia caro eorũ requiescit in spe, quaslibet sine ullo iam sensu contumelias accepisse uideantur. Nõ enim sicut Platoni uisum, corpora obliuionem desiderant: sed potius, quia meminerũt, quid sibi ab eo sit promissum, qui neminem fallit: qui eis etiam de capillorũ suorum integritate securitatem dedit, resurrectionem corporum, in quibus multa dura perpessi sunt, nihil in eis ulterius tale sensuri desiderabiliter & patienter expectant. Si enim carnem suam non oderant, quando eam suæ menti infirmitate resistentem, spiritali iure coërcebant, quanto magis eam diligunt etiam spiritalem futuram? Sicut enim spiritus carni seruiens non incongrue carnalis, ita caro spiritui seruiens recte appellatur spiritalis, non quod in spiritum conuertetur, sicut nonnulli putant, ex eo quod scriptum est: Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale: sed quia spiritui sũma & mirabili obtemperandi facilitate subdetur, usque ad implendam immortalitatis indissolubilis se-
B curissimam uoluntatem, omni molestiæ sensu, omni corruptibilitate & tarditate detracta. Non solum enim non erit tale, quale nunc est in quauis optima ualetudine, sed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui licet morituri non essent nisi peccassent, alimentis tamen ut homines utebantur, non dũ spiritalia, sed adhuc corporalia gestantes. Quæ licet senio nõ ueterascerent, ut necessitate perducerentur ad mortẽ. Qui status eis de ligno uitæ, quod est in medio paradisi, cum arbore uetita simul erat, mirabili dei gratia præstabatur: tamen & alios sumebant cibos præter unam arborem, quæ fuerat interdicta, non quia ipsa erat malum, sed proter cõmendandum puræ & simplicis obedientiæ bonum, quæ magna uirtus est rationalis creaturæ sub creatore domino constitutæ. Nam ubi nullum malum tangebatur, profecto si prohibitum tangeretur, sola inobediẽtia peccabatur. Alebantur ergo alijs quæ sumebant, ne animalia corpora molestiæ aliquid esuriendo, ac sitiendo sentirent. De ligno autem uitæ propterea gustabatur, ne mors eis undecũque subreperet, uel senectute confecti decursis temporum spacijs interirent, tanquam cætera essent alimento, illud sacramento: ut sic fuisse accipiatur lignum uitæ in paradiso corporali, sicut in spiritali, hoc est, intelligibili paradiso sapientia dei: de qua scriptum est: Lignum uitæ est amplectentibus eam.

De paradiso in quo primi homines fuerant, quod recte possit significatione eius spiritale aliquid intelligi, salua ueritate narrationis historicæ de corporali loco. Cap. XXI

VNde nonnulli totum illum paradisum, ubi primi homines parentes generis humani sanctæ scripturæ ueritate fuisse narrantur, ad intelligibilia referunt, arboresque illas & ligna fructifera in uirtutes uitæ moresque conuertunt, tanquam uisibilia & corporalia illa non fuerint, sed intelligibilium significãdorum causa eo modo dicta uel scripta sint. Quasi propterea nõ potuerit esse paradisus corporalis, quia potest etiam spiritalis intelligi: tanquam ideo nõ fuerint duæ mulieres Agar & Sara, & ex illis duo filij Abrahæ, unus de ancilla, alius de libera, quia duo testamenta in eis figurata dicit Apostolus: aut ideo de nulla petra

Moyse percutiente aqua defluxerit, quia potest illic figurata significatione etiam Christus intelligi, eodem Apostolo dicente, petra autem erat Christus. Nemo itaq; prohibet intelligi paradisum, uitam bonorum: quatuor eius flumina, quatuor uirtutes, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atq; iusticiam: & ligna eius omnes utiles disciplinas, & lignorum fructus, mores piorum: & lignum uitæ ipsam bonorum omnium matrem sapientiam, & lignum scientiæ boni & mali transgressi mandati experimentum. Pœnam enim peccatoribus bene utiq;, quoniam iuste, constituit deus, sed non bono suo experitur homo. Possunt hæc etiam in ecclesia intelligi, ut ea melius accipiamus, tanq; prophetica indicia præcedentia futurorũ. Paradisum scilicet ipsam ecclesiam, sicut de illa legitur in cantico canticorum: quatuor auté paradisi flumina, quatuor euangelia, ligna fructifera, sanctos, fructus autem eorum, opera eorum, lignum uitæ, sanctum sanctorum utiq; Christum, lignũ scientiæ boni & mali, proprium uoluntatis arbitrium. Nec seipso quippe homo diuina uoluntate contempta, nisi perniciose uti potest, atq; ita discit, quid intersit, utrum inhæreat cõmuni omnibus bono, an proprio delectetur. Se quippe amãs donatur sibi: ut inde timoribus, mœroribusq; cõpletus cantet in Psalmo, si tamen mala sua sentit: Ad meipsum anima mea turbata est, correctusq; iam dicat: Fortitudinẽ meam ad te custodiam. Hæc & si qua alia commodius dici possunt de intelligendo spiritaliter paradiso, nemine prohibente dicãtur, dum tamen illius historiæ ueritas fidelissima rerum gestarũ narratione cõmendata credatur. C

De corporibus sanctorum post resurrectionem, quæ sic spiritalia erunt, ut non in spiritum caro uertatur. Cap. XXII

CORpora ergo iustorum quæ in resurrectione futura sunt, neq; ullo ligno indigebunt, quo fiat, ut nullo morbo uel senectute inueterata moriantur: neq; ullis alijs corporalibus alimentis, quibus esuriendi, ac sitiendi qualiscũq; molestia deuitetur, quoniam certo & omnimodo inuiolabili munere immortalitatis induentur, ut non nisi uelint, possibilitate, non necessitate uescantur. Quod angeli quoq; uisibiliter & tractabiliter apparentes, non quia indigebant, sed quia uolebant & poterãt: ut hominibus cõgruerent, sui ministerij quadam humanitate fecerunt. Neq; enim in phantasmate angelos edisse credendum est, quãdo eos homines hospitio susceperunt: quamuis utrum angeli essent, ignorantibus, consimili nobis indigentia uesci uiderẽtur. Vnde quod ait angelus in libro Thobiæ: Videbatis me manducare, sed uisu uestro uidebatis, id est, necessitate reficiendi corporis, sicut uos facitis, me cibum sumere putabatis. Sed si forte de angelis aliud credibilius disputari potest: certe fides Christiana de ipso saluatore non dubitat: quod etiam post resurrectionem iam quidem in spiritali carne, sed tamen uera, cibum ac potum, cum discipulis sumpsit. Non enim potestas, sed egestas edendi, ac bibendi, talibus corporibus auferetur. Vnde & spiritalia erunt: non quia corpora esse desistent, sed quia spiritu uiuificante subsistent. D

Quid intelligendum sit de corpore animali, & de corpore spiritali: ut qui moriuntur, in Adam: qui uero uiuificantur, in Christo. Cap. XXIII

NAm sicut corpora ista quæ habent animam uiuentem, nondum spiritum uiuificãtem, animalia dicuntur corpora: nec tamen animæ sunt, sed corpora, ita illa spiritalia uocantur corpora. Absit tamẽ ut spiritus ea credamus futura, sed corpora carnis habitura substantiam, sed nullam tarditatem, corruptionemq; carnalẽ spiritu uiuificante passura. Tũc iam non terrenus, sed cœlestis homo erit, non quia corpus quod de terra factum est, non ipsum erit, sed quia dono cœlesti iam tale erit, ut etiam cœlo incolendo, non amissa natura, sed mutata qualitate conueniat. Primus autem homo de terra terrenus, in animam uiuentem factus est, non in spiritum uiuificantem, quod ei per obedientiæ meritum seruabatur. Ideo corpus eius quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac siti, & non immortalitate illa absoluta atq; indissolubili, sed ligno uitæ à mortis necessitate prohibebatur, atq; in iuuentutis flore retinebatur, non spiritale sed animale fuisse non dubiũ est, nequaquam tamen moriturum, nisi in dei prædicentis minantisq; sententiam delinquendo corruisset. Et

alimen

A alimentis quidem etiam extra paradisum non negatis, à ligno tamen uitæ prohibitus tardius esset tempore uetustateq́ finiendus, in ea duntaxat uita, quam in corpore licet animali donec spiritale obedientiæ merito fieret, posset in paradiso nisi peccasset habere perpetuam. Qua propter etiamsi mortem istam manifestam, qua fit animæ à corpore separatio, intelligamus simul significatã, in eo quod deus dixerat, Qua die ederitis ex illo morte moriemini, non ideo debet absurdum uideri, quia nõ eo prorsus die à corpore sunt soluti, quo cibum interdictum mortiferumq́ sumpserunt. Eo quippe die mutata in deterius uitiataq́ natura, atque à ligno uitæ separatione iustissima, mortis in eis etiam corporalis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait, corpus quidem moriturum est propter peccatum, sed ait, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem uita est propter iustitiam. Deinde subiungit, Si autem spiritus eius qui suscitauit Christum à mortuis habitat in uobis, qui suscitauit Christum à mortuis uiuificabit & mortalia corpora uestra, per inhabitantem spiritum eius in uobis. Tunc ergo erit corpus in spiritum uiuificantem, quod nunc est in animam uiuẽtem, & tamen mortuum dicit Apostolus, quia iam moriendi necessitate cõstrictum est. Tunc autem ita erat in animam uiuentem, quamuis non in spiritum uiuificãtem, ut tamen mortuum dici recte non posset, quia nisi perpetratione peccati necessitatem moriendi habere non posset. Cum uero deus & dicendo, Adam ubi es? mortem significauerit animæ, quæ facta est illo deserẽte: & dicendo, Terra es, & in terram ibis, mortem significauerit corporis, quæ illi fit anima decedente: propterea de morte secunda nihil dixisse credendum est, quia occultam esse uoluit propter dispensationẽ testamenti noui, ubi secunda mors apertissime declaratur: ut prius ista mors prima quæ communis est omnibus, proderetur ex illo uenisse peccato, quod in uno commune factum est omnibus: mors uero secunda non utiq́ communis est omnibus propter eos, qui secundum propositum uocati sunt sancti, quos ante præsciuit & prædestinauit, sicut ait Apostolus, Conformes fieri imaginis filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fra-

B tribus, quos à secunda morte per mediatorem dei gratia liberauit. In corpore ergo animali primum hominem factum, sicut Apostolus loquitur, Volens enim ab spiritali quod in resurrectione futurum est, hoc quod nunc est animale, discernere: Seminatur, inquit, in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in contumelia, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in uirtute: seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Deinde ut hoc probaret, si est, inquit, corpus animale, est & spiritale. Et ut quid esset corpus animale, ostenderet, sic, inquit, scriptum est, Factus est primus homo in animam uiuẽtem. Isto igitur modo uoluit ostendere, quid sit corpus animale, quamuis scriptura non dixerit de primo homine, qui est appellatus Adam, quando illi anima flatu dei creata est, & factus est homo in corpore animali, sed factus est homo in animam uiuentem. In eo ergo quod scriptum est, Factus est primus homo in animam uiuentem, uoluit Apostolus intelligi corpus hominis animale. Spiritale autem quemadmodum intelligendum esset, ostendit, addendo, Nouissimus autem Adam in spiritum uiuificantem, proculdubio Christum significãs, qui iam ex mortuis ita resurrexit, ut mori omnino deinceps non possit. Deinde sequitur, & dicit, Sed non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale: ubi multo apertius declarauit, se animale corpus insinuasse in eo quod scriptum est, Factum esse primum hominem in animam uiuentem: spiritalem autem in eo quod ait, Nouissimus Adam in spiritum uiuificantem. Prius est enim animale corpus, quale habuit primus Adam, quamuis non moriturum, nisi peccasset: quale nunc habemus & nos, hactenus eius mutata uitiataq́ natura, quatenus in illo, postea quàm peccauit, effectũ est, unde haberet iam moriendi necessitatem, quale pro nobis etiam Christus habere dignatus est, non quidem necessitate, sed potestate: postea uero spiritale, quale iam præcessit in Christo tãquam in capite nostro, sequuturum est autem in membris eius ultima resurrectione mortuorum. Adiungit deinde Apostolus, duorum istorum hominum euidentissimam differentiam, dicens, Pri-

mus homo de terra terrenus:secundus homo de cœlo,cœlestis.Qualis terrenus,tales & terreni:qualis cœlestis,talis & cœlestes.Et quomodo induimus imaginem terreni,induamus & imaginem eius qui de cœlo est. Hoc Apostolus ita posuit,ut nunc quidem in nobis secundum sacramentum regenerationis fiat:sicut alibi dicit,Quotquot in Christo baptizati estis,Christum induistis:re autem ipsa tunc perficietur,quum & in nobis quod est animale nascendo,spiritale factum fuerit resurgendo.Vt enim eiusdem uerbis utar,Spe salui facti sumus.Induimus autem imaginem terreni hominis propagatione præuaricationis & mortis,quam nobis intulit generatio:sed induimus imaginem cœlestis hominis gratia indulgentiæ,uitæq́ perpetuæ:quod nobis præstat regeneratio,non nisi per mediatorem dei & hominum,hominem Iesum Christum:quem cœlestem hominem uult intelligi,quia de cœlo uenit,ut terrenæ mortalitatis corpore uestiret̃,quod cœlesti immortalitate uestiret.Cœlestes uero ideo appellat & alios:quia fiunt per gratiam membra eius,ut cum illis sit unus Christus,uelut caput & corpus.Hoc in eadem epistola euidentius ita ponit,Per hominem mors,& per hominem resurrectio mortuorum.Sicut enim in Adam omnes moriũtur,ita & in Christo omnes uiuificabuntur.Iam utique in corpore spiritali quod erit in spiritum uiuificantem:non quia omnes qui in Adam moriuntur,membra erunt Christi.Ex illis enim multo plures secunda in æternum morte plectentur.Sed ideo dictum est:omnes atque omnes,quia sicut nemo corpore animali nisi in Adã moritur,ita nemo spiritali nisi in Christo uiuificatur.Proinde nequaquam putandum est,nos in resurrectione tale corpus habituros,quale habuit homo primus ante peccatum:neque illud quod dictum est,Qualis terrenus,tales & terreni:secundum illud intelligendum est,quod factum est admissione peccati.Non enim existimandum est,eum prius quàm peccasset spiritale corpus habuisse,& peccati merito in animale mutatum.Vt enim hoc putetur,parum attenduntur tanti uerba doctoris,qui ait,Si est corpus animale,est & spiritale:sicut scriptum est,Primus homo Adam factus est in animam uiuentem:secundus homo in spiritum uiuificantem. Nunquid hoc post peccatum factum est,quum sit ista hominis prima conditio:de qua beatissimus Apostolus ad corpus animale monstrandum,hoc testimonium legis assumpserat? D

Qualiter accipienda sit uel illa insufflatio in qua primus homo factus est in animam uiuentem,uel illa quam dominus fecit,dicens, accipite spiritum sanctum. Capnt XXIIII

VNde & illud parum considerate quibusdam uisum est,in eo quod legitur,Inspirauit deus in faciem hominis spiritum uitæ,& factus est homo in animam uiuentem,non tunc animam primo homini datã,sed eam quæ iam inerat spiritu sancto uiuificatam.Mouet enim eos,quod dominus Iesus postea quàm resurrexit à mortuis insufflauit,dicens discipulis suis,Accipite spiritum sanctum.Vnde tale aliquid existimãt factum,quale tunc factum est,quasi & hic sequutus Euangelista dixerit,Et facti sunt in animã uiuentem.Quod quidem si dictum esset,hoc intelligeremus,quod animarum quædam uita sit spiritus dei,sine quo animæ rationales mortuæ deputandæ sunt,quamuis earum præsentia uiuere corpora uideantur.Sed non ita factum,quando est conditus homo,satis ipsa libri uerba testantur,quæ ita se habent,Et formauit deus hominem puluerem de terra.Quod quidam planius interpretandum putantes dixerunt,Et finxit deus hominem de limo terræ,quoniam superius dictum fuerat,Fons autem ascẽdebat de terra & irrigabat omnem faciem terræ,ut ex hoc limus intelligendus uideretur humore scilicet terraq́ concretus.Vbi enim hoc dictum est,continuo sequitur,Et formauit deus hominem puluerem de terra,sicut Græci codices habent,unde in Latinam linguam scriptura conuersa est.Siue autem formauit siue finxit quis dicere uoluerit,quod Græce dicitur ἔπλασεν, ad rem nihil interest,magis tamen proprie dicitur,finxit. Sed ambiguitas uisa est deuitanda eis,qui formauit dicere maluerunt,eo quod in Latina lingua illud magis obtinuit consuetudo,ut hi dicantur fingere qui aliquid mendacio simulante componunt. Hunc igitur formatum hominem de terræ puluere

A uere siue limo, erat enim puluis humectus: hunc inquam ut expressius dicam sicut scriptura loquuta est, puluerem de terra, animale corpus factum esse docet Apostolus quum animam accepit. Et factus est iste homo in animam uiuentem, id est, formatus iste puluis factus est in animam uiuentem. Iam, inquiunt, habebat animam, alioquin non appellaretur homo, quoniam homo non est corpus solum uel anima sola, sed qui ex anima constat & corpore. Hoc quidem uerum est quod nõ totus homo, sed pars melior hominis anima est: nec totus homo corpus, sed inferior hominis pars est. Sed quum est utrunqȝ coniunctum simul, habet hominis nomen, quod tamen & singula non amittunt, etiam quum de singulis loquimur. Quis enim dicere prohibetur quotidiani quadam lege sermonis, homo ille defunctus est, & nunc in requie est uel in pœnis, quum de anima sola possit hoc dici: & illo aut illo loco homo ille sepultus est, quum hoc nisi de solo corpore non possit intelligi? An dicturi sunt sic loqui scripturam non solere diuinam? Imò uero illa ita nobis in hoc attestatur, ut etiam cum duo ista coniuncta sunt, & uiuit homo, tamen etiam singula hominis uocabulo appellet, animam scilicet interiorem hominem, corpus uero exteriorem hominem uocans, tanquam duo sint homines, quum simul utrunque sit homo unus. Sed intelligendum est, secundum quid dicatur homo ad imaginem dei, & homo de terra atque iturus in terram. Illud enim secundum animam rationalem dicitur, qualem deus insufflando, uel si commodius dicitur, inspirando indidit homini, id est, hominis corpori: hoc autẽ secundum corpus, qualem hominem deus finxit ex puluere, cui data est anima ut fieret corpus animale, id est, homo in animam uiuentem. Qua propter in eo quod dominus fecit, quando insufflauit dicens, Accipite spiritum sanctum, nimirum hoc intelligi uoluit, quod spiritus sanctus non tantum sit patris, uerumetiam unigeniti ipsius spiritus. Idem ipse quippe spiritus est patris & filij, cum quo est trinitas pater & filius & spiritus sanctus, non creatura sed creator. Neque enim flatus ille corporeus de carnis ore procedens substantia erat spiritus san-
B cti atque natura, sed potius significatio, qua intelligeremus, ut dixi, spiritum sanctum patri esse filioqȝ cõmunem: quia non eis singulis singuli, sed unus amborum est. Semper autem iste spiritus in scripturis sanctis Græco uocabulo πνεῦμα dicitur: sicut eum & hoc loco dominus appellauit, quando eum corporalis sui oris flatu significans, discipulis suis dedit: & locis omnibus diuinorum eloquiorum non mihi aliter unquam nuncupatus occurrit: Hic uero, ubi legitur, Et finxit deus hominem puluerem de terra, & insufflauit siue inspirauit in faciem eius spiritũ uitæ: non ait Græcus πνεῦμα, quo solet dici spiritus sanctus, sed πνοὴν: quod nomen in creatura quàm in creatore frequentius legitur. unde nonnulli etiam Latini propter differentiam, hoc uocabulum non spiritum, sed flatum appellare maluerũt. Hoc enim & in Græco, etiam illo loco apud Esaiam, ubi deus dicit, Omnem flatum ego feci, omnem animam sine dubitatione significans. Quod itaqȝ Græce πνοὴ dicitur, nostri aliquando flatum, aliquando spiritum, aliquando inspirationem uel aspirationem, aliquando etiam animam interpretati sunt, πνεῦμα uero nunquàm nisi spiritum: siue hominis, de quo ait Apostolus, Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est. Siue pecoris, sicut in Salomonis libro scriptum est, Quis scit si spiritus hominis ascendat sursum in cœlum, & spiritus pecoris descendat deorsum in terram. Siue istum corporeum, qui etiam uentus dicitur: nam eius hoc nomen est, ubi in psalmo canitur, Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis. Siue iam non creatum, sed creatorem: sicut est de quo dicit dominus in Euangelio, Accipite spiritum sanctum, eum in corporeo sui oris significans flatu. & ubi ait, Ite baptizate omnes gentes, in nomine patris & filij & spiritus sancti, ubi ipsa trinitas excellentissime & euidentissime commendata est. Et ubi legitur, Deus spiritus est. Et alijs plurimis sacrarum literarum locis. In his quippe omnibus testimonijs scripturarum, quantum ad Græcos attinet, non πνοὴν uidimus scriptum esse, sed πνεῦμα: quantum autem ad Latinos non flatum, sed spiritum. Quapropter in eo quod scriptum est, Inspirauit, uel si magis proprie dicẽdum est, Insufflauit in faciem eius spiritum uitæ, si Græcus non πνοὴν,

ſicut ibi legitur,ſed πνεῦμα poſuiſſet : nec ſic eſſet cōſequens,ut creatorem ſpiritum,qui pro prie dicitur in trinitate ſpiritus ſanctus,intelligere cogeremur:quandoquidem πνεῦμα,ut di ctum eſt,non ſolum de creatore,ſed etiam de creatura dici ſolere manifeſtum eſt.Sed cum dixiſſet,inquiunt,ſpiritum,non adderet uitæ,niſi illum ſpiritum ſanctum uellet intelligi.Et quum dixiſſet,Factus eſt homo in animam,non adderet uiuentem,niſi anima uitam ſigni ficaret,quæ illi diuinitus impertitur dono ſpiritus dei.Quum enim uiuat anima,inquiunt, proprio ſuæ uitæ modo,quid opus erat addere uiuentem,niſi ut ea uita intelligeretur,quæ illi per ſpiritum ſanctum datur?Hoc quid eſt aliud,niſi diligenter pro humana ſuſpicione contendere, & ſcripturas ſanctas negligenter attendere ? Quid enim magnum erat non ire longius,ſed in eodem libro ipſo paulo ſuperius legere,Producat terra animam uiuen tem,quando animantia terreſtria cuncta creata ſunt?Deinde aliquantis interpoſitis in eo dem tamen ipſo libro,quid magnum erat aduertere quod ſcriptum eſt,Et omnia quæ ha bent ſpiritū uitæ,& omnis qui erat ſuper aridam mortuus eſt,quum inſinuaret omnia quæ uiuebant in terra periſſe diluuio?Si ergo & animam uiuentem & ſpiritum uitæ etiam in pe coribus inuenimus:ſicut loqui diuina ſcriptura cōſueuit:& cum hoc quoq; loco ubi legitur, omnia quæ habent ſpiritum uitæ,non Græcus πνεῦμα,ſed πνοὴν dixit:cur non dicimus,quid opus erat ut adderet uiuentem,cum anima niſi uiuat,eſſe non poſſit?Aut quid opus erat ut adderet,uitæ,quum dixiſſet ſpiritum?Sed intelligimus ſpiritum uitæ,& animam uiuen tem ſcripturam ſuo more dixiſſe,cum animalia,id eſt,corpora animata uellet intelligi,qui bus ineſſet per animam perſpicuus iſte etiam corporis ſenſus.In hominis autem conditio ne obliuiſcimur,quemadmodum loqui ſcriptura conſueuerit,cum ſuo prorſus more loqu ta ſit:quo inſinuaret hominem etiam rationali anima accepta,quam non ſicut aliarum car nium aquis & terra producentibus,ſed deo flante creatā uoluit intelligi:ſic tamen factum, ut in corpore animali quod fit anima in eo uiuente ſicut illa animalia uiueret,de quibus di xit,Producat terra animam uiuentem,& quæ itidem dixit habuiſſe in ſe ſpiritum uitæ.ubi etiam in Græco non dixit πνεῦμα,ſed πνοὴν:non utique ſpiritum ſanctū,ſed eorum animam tali exprimens nomine.Si enim dei flatus,inquiunt,dei ore exiſſe intelligitur,quem ſi ani mam crediderimus,conſequens erit,ut eiuſdem fateamur eſſe ſubſtantiæ,paremq; illius ſa pientiæ,quæ dicit,Ego ex ore altiſſimi prodiui.Non quidem dixit ſapientia ore dei effla tam ſe fuiſſe,ſed ex eius ore prodiſſe.Sicut autem nos poſſumus,non de noſtra natura qua homines ſumus,ſed de iſto aere circumfuſo,quem inſpirando ac reſpirando ducimus & re ducimus flatum facere cum ſufflamus:ita omnipotēs deus non de ſua natura,neq; de ſub iacenti creatura,ſed etiam de nihilo potuit facere flatum,quem corpori hominis inſerendo inſpiraſſe uel inſufflaſſe conuenientiſſime dictus eſt,incorporeus incorporeum,ſed immu tabilis mutabilem,quia non creatus creatum.Veruntamen ut ſciant iſti,qui de ſcripturis loqui uolunt,& ſcripturarum loquutiones non aduertunt:non hoc ſolum dici exire ex ore dei,quod eſt æqualis eiuſdemq; naturæ,audiant,uel legant,quod deo dicēte ſcriptum eſt, Quoniam tepidus es,& neq; calidus,neq; frigidus incipiam te euomere ex ore meo.Nulla itaq; cauſa eſt,cur apertiſſime loquenti reſiſtamus apoſtolo,ubi ab ſpiritali corpore corpus animale diſcernens,id eſt ab illo in quo futuri ſumus,hoc in quo nunc ſumus,ait,Semina tur corpus animale,ſurget corpus ſpiritale:ſi eſt corpus animale,eſt & ſpiritale,ſicut ſcri ptum eſt,Factus eſt primus homo Adam in animam uiuentem,nouiſſimus Adam in ſpi ritum uiuificantem:ſed non primum quod ſpiritale eſt,ſed quod animale,poſtea quod ſpi ritale,Primus homo de terra terrenus,ſecundus homo de cœlo cœleſtis. Qualis terrenus, tales & terreni:& qualis cœleſtis,tales & cœleſtes.Et quomodo induimus imaginem terre ni,induamus & imaginem eius qui de cœlo eſt,De quibus omnibus apoſtolicis uerbis ſu perius loquuti ſumus.Corpus igitur animale in quo primum hominē Adam factum eſſe dicit Apoſtolus, ſic erat factum,non ut mori omnino non poſſet,ſed ut non moreretur niſi homo peccaſſet. Nam illud quod ſpiritu uiuificante ſpiritale erit & immortale,mori

omnino

A omnino non poterit: sicut anima creata est immortalis, quæ licet peccato mortua perhibeatur carens quadam uita sua, hoc est dei spiritu, quo etiam sapienter & beate uiuere poterat: tamen propria quadam, licet misera uita sua non desinit uiuere: quia immortalis est creata. Sicut etiam desertores angeli, licet secundum modum quendam mortui sint peccando: quia fontem uitæ deseruerunt, qui deus est, quem potando, sapienter beateq; poterant uiuere: tamen non sic mori potuerunt, ut omnino desisterent uiuere atque sentire: quoniam immortales creati sunt, atque ita in secundam mortem post ultimum præcipitabuntur iudicium, ut nec illic uita careant: quandoquidem etiam sensu cum in doloribus futuri sunt, non carebunt. Sed homines ad dei gratiam pertinentes ciues sanctorum angelorũ in beata uita manentium, ita spiritalibus corporibus induentur: ut neque peccent amplius, neque moriantur: ea tamen immortalitate uestiti, quæ sicut angelorum nec peccato possit auferri: natura quidem manente carnis, sed nulla omnino carnali corruptibilitate uel tarditate remanente. Sequitur autem quæstio necessario pertractanda, & domino deo ueritatis adiuuante soluenda. Si libido membrorum inobedientium ex peccato inobedientiæ in illis primis hominibus cum illos diuina gratia deseruisset, exorta est: unde in suam nuditatem oculos aperuerunt, id est, eam curiosius aduerterunt: & quia impudens motus uoluntatis arbitrio resistebat, pudenda texerũt: quomodo essent filios propagaturi, si ut creati fuerãt, sine præuaricatione mãsissent. Sed quia & liber iste claudendus est, nec tãta ista quæstio in sermonis angustias coartanda, in eum qui sequitur cõmodiore dispositione differatur.

LIBRI DECIMITERTII FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER XIIII.

B

Per inobedientiam primi hominis in secundæ mortis perpetuitatem ruituros fuisse multos, nisi dei gratia liberaret. Caput I

DIXIMVS iam in superioribus libris ad humanum genus non solum naturæ similitudine sociãdum, uerum etiam quadam cognationis necessitudine in unitatem concordem pacis uinculo colligandum, ex homine uno deum uoluisse homines instituere: neque hoc genus fuisse in singulis quibusque moriturum, nisi duo primi, quorum creatus est unus ex nullo, altera ex illo, id inobedientia meruissent: à quibus admissum est tam grande peccatum, ut in deterius eo natura mutaretur humana, etiam in posteros obligatione peccati & mortis necessitate transmissa. Mortis autem regnum in homines usque adeo dominatum est, ut omnes in secundam quoque mortem, cuius nullus est finis, pœna debita præcipites ageret, nisi inde quosdam indebita dei gratia liberaret: ac per hoc factum est, ut cum tot tantæq; gentes per terrarum orbem diuersis ritibus moribusq; uiuentes, multiplici linguarum, armorum, uestium sint uarietate distinctæ: non tamen amplius quàm duo quædam genera humanæ societatis existerẽt, quas ciuitates duas secundum scripturas nostras merito appellare possumus. Vna quippe est hominũ secundum carnem, altera secundum spiritum uiuere in sui cuiusq; generis pace uolentium: & cum quod expetunt assequuntur, in sui cuiusq; generis pace uiuentium.

De uita carnali, quæ non ex corporis tantum, sed etiam ex animi sit intelligenda uitijs. Caput II

PRius ergo uidendum est, quid sit secundum carnem uiuere, quid secundum spiritum uiuere. Quisquis enim hoc quod diximus prima fronte inspicit, uel non recolens, uel

minus aduertens quemadmodum scripturæ sanctæ loquantur, potest putare philosophos C quidem Epicureos secundum carnem uiuere, quia summum bonum hominis in corporis uoluptate posuerunt: & si qui alij sunt, qui quoquo modo corporis bonum summum bonum esse hominis opinati sunt: & omne eorum uulgus qui non aliquo dogmate, uel eo modo philosophantur, sed procliues ad libidinem, nisi ex uoluptatibus, quas corporeis sensibus capiunt, gaudere nesciunt. Stoicos autem qui summum bonum hominis in animo ponunt secundum spiritum uiuere: quia & hominis animus quid est nisi spiritus? Sed sicut loquitur scriptura diuina, secundum carnem uiuere utrique monstrantur. Carnem quippe appellat, non solum corpus terreni atque mortalis animantis: ueluti quum dicit, Non omnis caro eadem caro, sed alia quidem hominis, alia autem pecoris, alia uolucrum, alia piscium: sed alijs multis modis significatione huius nominis utitur, inter quos uarios locutionis modos, sæpe etiam ipsum hominem, id est, naturam hominis carnem nuncupat, modo loquutionis à parte totum significans: quale est, Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quid enim hic uoluit intelligi, nisi omnes homines? Quod apertius paulo post ait, In lege nemo iustificabitur. Et ad Galatas, Scientes autem quia non iustificabitur homo ex operibus legis. Secundum hoc intelligitur, Et uerbum caro factum est, id est, homo. Quod non recte accipiẽtes quidam, putauerunt Christo humanam animam defuisse. Sicut enim à toto pars accipitur, ubi Mariæ Magdalenæ uerba in Euangelio leguntur, dicentis, Tulerunt dominũ meum, & nescio ubi posuerunt eum, quum de sola Christi carne loqueretur, quam profecto sepultam de monumento putabat ablatam: ita & à parte totum carne nominata intelligitur homo: sicut ea sunt, quæ supra commemorauimus. Quum igitur multis modis quos perscrutari & colligere longum est, diuina scriptura nuncupet carnem, quid sit secundum carnem uiuere, quod profecto malum est, quum ipsa carnis natura non sit malum, ut indagare possimus, inspiciamus diligenter illum locum epistolæ Pauli apostoli, quam scripsit ad Galatas, ubi ait, Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicationes, immũdiciæ, luxuriæ, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis sicut prædixi: quoniam qui talia agunt, regnum dei non possidebunt. Iste totus epistolæ apostolicæ locus quantum ad rem præsentem satis esse uidebitur, consideratus poterit hanc dissoluere quæstionem, quid sit secundum carnem uiuere, In operibus nanque carnis, quæ manifesta esse dixit, eaq́ commemorata damnauit, non illa tantum inuenimus, quæ ad uoluptatem pertinent carnis: sicuti sunt fornicationes, immundiciæ, luxuriæ, ebrietates, comessationes: uerum etiam illa, quibus animi uitia demonstrantur à uoluptate carnis aliena. Quis enim seruitutem, quæ idolis exhibetur, ueneficia, inimicitias, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, inuidias, non potius intelligat animi uitia esse quàm carnis? Quandoquidem fieri potest, ut propter idololatriam uel hæresis alicuius errorem à uoluptatibus carnis temperetur: & tamen etiam tunc homo quamuis carnis libidines continere atque cohibere uideatur, secundum carnem uiuere hac apostolica autoritate conuincitur: & in eo quod abstinet à uoluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstratur. Quis inimicitias non in animo habeat: aut quis ita loquitur, ut inimico suo, uel quem putat inimicum dicat malam carnem, ac non potius, malum animum habes aduersum me? Postremo sicut carnalitates, ut ita dicam, si quis audisset, non dubitaret carni tribuere: ita nemo dubitat animositates ad animum pertinere. Cur ergo hæc omnia & his similia, doctor gentium in fide & ueritate opera carnis appellat, nisi quia eo loquutionis modo quo totum significatur à parte, ipsum hominem uult nomine carnis intelligi?

Peccati causam ex anima, non ex carne prodisse: & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum esse, sed pœnam. Caput III

QVod si quisquam dicit, carnem causam esse in malis moribus quorumque uitiorum, eo quod anima carne affecta sic uiuit: profecto non uniuersam hominis naturam diligenter

A ligenter aduertit. Nam corpus quidem corruptibile aggrauat animam. Vnde etiam idem Apostolus agens de hoc corruptibili corpore, de quo paulo ante dixerat. Et si exterior homo noster corrumpitur. Scimus, inquit, quia si terrena nostra domus huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem habemus à deo domum non manufactam æternam in cœlis. Etenim in hoc ingemiscimus habitaculum nostrum quod de cœlo est, superindui cupientes: si tamen induti, non nudi inueniamur. Etenim quãdiu sumus in hac habitatione, ingemiscimus grauati: eo quod nolumus expoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur mortale à uita. Et aggrauamur igitur corruptibili corpore, & ipsius aggrauationis causam, non naturam, substantiamq́; corporis, sed eius corruptionem scientes, nolumus corpore expoliari, sed eius immortalitate superuestiri. Et tunc ergo erit corpus, sed quia corruptibile non erit non aggrauabit. Aggrauat ergo nunc animam corpus corruptibile, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Veruntamen qui omnia animæ mala ex corpore putant accidisse, in errore sunt. Quamuis enim Vergilius Platonicam uideatur luculentis uersibus explicare sententiam, dicens,

Igneus est ollis uigor & cœlestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terreniq́; hebetant artus, moribundaq́; membra.

Omnesq́; illas notissimas quatuor animi perturbationes, cupiditatem, timorem, lætitiam, tristitiam, quasi origines omnium peccatorum atque uitiorum uolens intelligi ex corpore accidere, subiungat & dicat,

Hinc metuunt, cupiuntq́;, dolent, gaudentq́;: nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris, & carcere cæco:

Tamen aliter se habet fides nostra. Nam corruptio corporis quæ aggrauat animam, non peccati primi est causa, sed pœna: nec caro corruptibilis animã peccatricem, sed anima pec-
B catrix fecit esse corruptibilem carnem. Ex qua corruptione carnis licet existant quædam incitamenta uitiorum, & ipsa desideria uitiosa: non tamen omnia uitæ iniquæ uitia tribuenda sunt carni, ne ab his omnibus purgemus diabolum, qui non habet carnem. Et si enim diabolus fornicator uel ebriosus, uel si quid huiusmodi mali est, quod ad carnis pertinet uoluptates, non potest dici, quum sit etiam talium peccatorum suasor & instigator occultus: est tamen maxime superbus atque inuidus. Quæ illum uitiositas sic obtinuit, ut propter hanc esset in carceribus caliginosi huius aeris æterno supplicio destinatus. Hæc autem uitia, quæ tenent in diabolo principatum, carni tribuit Apostolus, quam certum est diabolum non habere. Dicit enim inimicitias, cõtentiones, æmulationes, animositates, inuidias, opera esse carnis: quorum omnium malorum caput atque origo superbia est, quæ sine carne regnat in diabolo. Quis autem illo est inimicior sanctis? Quis aduersus eos contentiosior, animosior, & magis æmulus atque inuidus inuenitur? Et hæc omnia cum habeat sine carne, quomodo sunt ista opera carnis: nisi quia opera sunt hominis, quem sicut dixi, nomine carnis appellat? Non enim habendo carnem, quam non habet diabolus, sed uiuendo secundum seipsum, hoc est, secũdum hominem, factus est homo similis diabolo: quia & ille secundum seipsum uiuere uoluit, quando in ueritate non stetit: ut non de dei, sed de suo mendacium loqueretur: qui non solum mendax, uerũetiam mendacij pater est. Primus est quippe mentitus, & à quo peccatum, ab illo cœpit esse mendacium.

Quid sit secundum hominem, quid ue secundum deum, uiuere. Cap. IIII

QVum ergo uiuit homo secundum hominem, non secundum deum, similis est diabolo: quia nec angelo secundum angelum, sed secundum deum uiuẽdum fuit, ut staret in ueritate, & ueritatem de illius, non de suo mendaciũ loqueretur. Nam & de homine alio loco idem Apostolus ait, Si autem ueritas dei in meo mendacio abundauit. Meum dixit mendacium, ueritatem dei, Cum itaq; uiuit homo secundũ ueritatem, non uiuit secundum seipsum, sed secundum deum. Deus est enim qui dixit, Ego sum ueritas. Quum uero uiuit

secundum seipsum, hoc est, secundum hominem, non secundum deum, profecto secũdum C mendacium uiuit: non quia homo ipse mendacium est, quum sit eius autor & creator deus, qui nõ est utique autor, creatorq́ꝫ mendacij, sed quia homo ita factus est rectus, ut non secundum seipsum, sed secundum eum, à quo factus est, uiueret: id est, illius potius quàm suam faceret uoluntatem: non autem ita uiuere, quemadmodum est factus ut uiueret, hoc est mendacium. Beatus quippe uult esse etiam non sic uiuendo, ut possit esse. Quid est hac uoluntate mendacius? Vnde non frustra dici potest, omne peccatum esse mendacium. Non enim fit peccatum, nisi ea uoluntate, qua uolumus, ut bene sit nobis, uel nolumus, ut male sit nobis. Ergo mendacium est quod quum fiat, ut bene sit nobis, hinc potius male est nobis: uel cum fiat ut melius sit nobis, hinc potius peius est nobis. Vnde hoc, nisi quia de deo potest bene esse homini, quem delinquendo deserit, non de seipso, secundum quem uiuendo deliquit? Quod itaque diximus, hinc extitisse ciuitates duas diuersas inter se, atque contrarias: quod alij secundum carnem, alij secundum spiritum uiuerent: potest etiam isto modo dici, quod alij secundum hominem, alij secundum deum uiuant. Apertissime quippe Paulus ad Corinthios dicit: Cum enim inter uos sint æmulatio & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Quod ergo est ambulare secundum hominem, hoc est, esse carnalem: quod à carne, id est, à parte hominis minore intelligitur homo. Eosdem ipsos quippe dixit superius animales, quos postea carnales, ita loquens, Quis enim scit, inquit, hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic & quæ dei sunt, nemo scit, nisi spiritus dei. Nos autem, inquit, non spiritum huius mũdi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, ut sciamus quæ à deo donata sunt nobis, quæ & loquimur: non in sapientiæ humanæ doctis uerbis, sed docti spiritu, spiritalibus spiritalia comparantes. Animalis autem homo non percipit, quæ sunt spiritus dei. stulticia est enim illi. Talibus igitur, id est, animalibus paulo post dicit: Et ego fratres non potui loqui uobis quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. Et illud ex hoc eodem loquendi modo intelligitur, id est, à parte totum. Et ab anima nanque, & à carne, quæ sunt partes hominis, potest totum significari, quod est homo: atque ita non est aliud animalis homo, aliud carnalis: sed idem ipse est utrunque, id est, secundum hominem uiuens homo. Sicut & nõ aliud, quàm homines significantur: siue ubi legitur: Ex operibus legis nõ iustificatur omnis caro: siue quod scriptum est: Septuaginta quinq́ꝫ animæ descenderũt cum Iacob in Ægyptum. Et ibi enim per omnem carnẽ, omnis homo: & ibi per septuaginta quinq́ꝫ animas, septuaginta quinq́ꝫ homines intelliguntur. Et quod dictum est: Non in sapientiæ humanæ doctis uerbis, potuit dici: Non in sapientiæ carnalis: sicut quod dictum est: Secũdũ hominem ambulatis: potuit dici: Secundum carnem. Magis autem hoc apparuit, in his quæ subiunxit. Cum enim quis dicat, ego sum Pauli: alius autem, ego Apollo, nónne homines estis? Quod dicebat: Animales estis. &: Carnales estis, expressius dixit: Homines estis: quod est, secundum hominem uiuitis, non secundum deum: secundũ quem si uiueretis, dij essetis. D

Quod de corporis animæq́ꝫ natura tolerabilior quidem Platonicorũ quàm Manichæorum sit opinio: sed & ipsi reprobantur, quoniam uitiorum causas naturæ carnis ascribunt. Cap. V

NOn igitur opus est in peccatis uitijsq́ꝫ nostris ad creatoris iniuriam carnis accusare naturam, quæ in genere atque ordine suo bona est, sed deserto creatore bono, uiuere secundum creatum bonum, non est bonum: siue quisque secundum carnem, siue secundum animam, siue secundum totum hominem, qui constat ex anima & carne: unde & nomine solius animæ, & nomine solius carnis significari potest, eligat uiuere. Nam qui uelut summum bonum laudat animæ naturam, & tanquam malum naturam carnis accusat: profecto & animam carnaliter appetit, & carnem carnaliter fugit: quoniam id uanitate sentit humana, non ueritate diuina. Non quidem Platonici sicut Manichæi desipiunt, ut tanquam mali naturã terrena corpora detestentur, cum omnia elementa quibus iste mundus

A dus uisibilis contrectabilisq; compactus est, qualitatesq; eorum deo artifici tribuant. Veruntamen ex terrenis artubus moribundisq; membris sic affici animas opinantur: ut hinc eis sint morbi cupiditatum & timorum & lætitiæ siue tristitiæ, quibus quatuor uel perturbationibus, ut Cicero appellat, uel passionibus, ut plerique, uerbum è uerbo Græco exprimunt, omnis humanorum morum uitiositas continetur. Quod si ita est, quid est quod Æneas apud Vergilium, quum audisset à patre apud inferos animas rursus ad corpora redituras, hanc opinionem miratur, exclamans,

O pater, án ne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumq; ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?

Nunquid nam hæc tam dira cupido ex terrenis artubus moribundisq; membris adhuc inest animarum illi prædicatissimæ puritati? Nónne ab huiusmodi corporeis, ut dicit, pestibus omnibus eas asserit esse purgatas, quum rursus incipiunt in corpora uelle reuerti? Vnde colligitur etiam si ita se haberet, quod est omnino uanissimum, uicissim alternans incessabiliter euntium atque redeuntium animarum mundatio & inquinatio, non potuisse ueraciter dici omnes culpabiles atque uitiosos motus animarum eis ex terrenis corporibus inolescere. Siquidem secundum ipsos illa, ut loquutor nobilis ait, dira cupido usqueadeo non est ex corpore, ut ab omni corporea peste purgatam, & extra omne corpus animam constitutam, ipsam compellat esse in corpore. Vnde etiam illis fatentibus, non ex carne tantum afficitur anima, ut cupiat, metuat, lætetur, & tristetur: uerum etiam ex seipsa his potest motibus agitari.

De qualitate uoluntatis humanæ, sub cuius iudicio affectiones animi, aut prauæ habentur, aut rectæ. Caput VI

B INterest autem qualis sit uoluntas hominis, quia si peruersa est, peruersos habebit hos motus: si autem recta est, non solum inculpabiles, uerumetiam laudabiles erunt. Voluntas est quippe in omnibus: imò omnes nihil aliud quàm uoluntates sunt. Nam quid est cupiditas, & lætitia, nisi uoluntas in eorum consensionem, quæ uolumus? Et quid est metus, atque tristitia, nisi uoluntas in dissensionem ab his, quæ nolumus? Sed cum consentimus appetendo ea quæ uolumus, cupiditas: quum autem consentimus fruendo his quæ uolumus, lætitia uocatur. Itemq; cum dissentimus ab eo, quod accidere nolumus, talis uolũtas metus est: quum autem dissentimus ab eo, quod nolentibus accidit, talis uoluntas tristitia est. Et omnino pro uarietate rerum quæ appetuntur, atque fugiuntur, sicut allicitur, uel offenditur uoluntas hominis, ita in hos, uel illos affectus mutatur & uertitur. Quapropter, homo, qui secundum deum, non secundum hominem uiuit, oportet ut sit amator boni: unde fit consequens, ut malum oderit. Et quoniam nemo natura, sed quisquis malus est, uitio malus est: perfectum odium debet malis, qui secundum deum uiuit: ut nec propter uitium oderit hominem, nec amet uitium propter hominem, sed oderit uitium, amet hominem. Sanato enim uitio, totum quod amare: nihil autem quod debeat odisse, remanebit.

Amorem & dilectionem, indifferenter, & in bono, & in malo apud sacras literas inueniri. Caput VII

NAm cuius propositum est amare deum, & non secundum hominem, sed secundum deum amare proximum, sicut etiam seipsum: proculdubio propter hunc amorem dicitur uoluntatis bonæ, quæ usitatius in scripturis sacris charitas appellatur: sed amor quoq; secundum easdem sacras literas dicitur. Nam & amatorẽ boni dicit Apostolus esse debere, quem regendo populo præcipit eligẽdum. Et ipse dominus Petrum apostolũ interrogans, cum dixisset, Diligis me plus his? Ille respondit, Domine, tu scis quia amo te. Et iterũ dominus quæsiuit, non utrũ amaret, sed utrum diligeret eum Petrus. At ille respondit ei iterum, Domine, tu scis quia amo te. Tertia uero interrogatione & ipse Iesus non ait, diligis me, sed amas me, ubi secutus ait Euãgelista, Contristatus est Petrus, quia dixit ei tertio, amas me?

cum do-

cum dominus non tertio, sed semel dixerit, amas me: bis autem dixerit, diligis me. Vnde intelligimus, quia cum dicebat dominus, diligis me: nihil aliud dicebat quàm amas me. Petrus autem non mutauit huius unius rei uerbũ, sed etiam tertio, Domine, inquit, tu omnia scis, tu scis quia amo te. Hoc propterea commemorandum putaui, quia nonnulli arbitrantur aliud esse dilectionem siue charitatem, aliud amorem. Dicunt enim dilectionem accipiendam esse in bono, amorem in malo. Sic autem nec ipsos autores secularium literarum loquutos esse certissimum est. Sed uiderint philosophi utrum uel qua ratione ista discernãt. Amorem tamen eos in bonis rebus, & erga ipsum deum magnipendere libri eorum satis loquuntur. Sed scripturas religionis nostræ, quarum autoritatem cæteris quibusque literis anteponimus, non aliud dicere amorem, aliud dilectionem uel charitatem insinuandum fuit. nam & amorem in bono dici iam ostẽdimus. Sed ne quis existimet amorem quidem & in bono & in malo, dilectionem autem non nisi in bono esse dicendam, illud attendat quod in psalmo scriptum est, Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam. Et illud apostoli Ioannis, Si quis dilexerit mundum, non est dilectio patris in eo. Ecce uno loco dilectio, & in bono & in malo. Amorem autem in malo, quia in bono iam ostendimus, ne quisquam flagitet, legat quod scriptum est, Erunt enim homines seipsos amantes, amatores utique pecuniæ. Recta itaque uoluntas est bonus amor, & uoluntas peruersa malus amor. Amor ergo inhiãs habere quod amatur, cupiditas est: id autem habens eoque fruens, lætitia. Fugiens quod ei aduersatur, timor est: idque si acciderit sentiens, tristicia est. Proinde mala sunt ista, si malus est amor: bona, si bonus. quod dicimus, de scripturis probemus. Concupiscit Apostolus dissolui, & esse cum Christo. Et, Concupiuit anima mea desiderare iudicia tua in omni tempore, Vel si accommodatius dicitur, Desiderauit anima mea concupiscere iudicia tua. Et, Concupiscentia sapientiæ perducit ad regnum. Hoc tamen loquendi obtinuit consuetudo, ut si cupiditas uel concupiscentia dicatur, nec addatur cuius rei sit, non nisi in malo possit intelligi. Lætitia apud psalmistam in bono est, Lætamini in domino & D exultate iusti. Et, Dedisti lætitiam in corde meo. Et, Adimplebit me lætitia cum uultu tuo. Timor in bono est apud Apostolum, ubi ait: Cum timore & tremore uestram ipsorum salutem operamini. Et, Noli altum sapere, sed time. Et, Timeo autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, sic & uestræ mentes corrumpantur à castitate, quæ est in Christo. De tristitia uero, quam Cicero magis ægritudinem appellat: dolorem autem Vergilius, ubi ait, Dolent gaudentque: sed ideo malui tristitiam dicere, quia ægritudo uel dolor usitatius in corporibus dicitur, scrupulosior quæstio est, utrum inueniri possit in bono.

De tribus perturbationibus, quas in animo sapientis Stoici esse uoluerunt, exclusis dolore siue tristitia, quam uirtus animi sentire non debeat. Cap. VIII

QVas enim Græci appellant εὐπαθείας, Latine autem Cicero constantias nominauit, Stoici tres esse uoluerunt, pro tribus perturbationibus in animo sapientis: pro cupiditate, uoluntatem: pro lætitia, gaudium: pro metu, cautionem: pro ægritudine uero, uel dolore, quem nos uitandæ ambiguitatis gratia, tristitiam maluimus dicere: negauerunt esse posse aliquid in animo sapientis: Voluntas quippe, inquiunt, appetit bonum, quod facit sapiens. Gaudium de bono adepto est, quod ubique adipiscitur sapiens. Cautio deuitat malum, quod debet sapiens deuitare. Tristitia porrò, quia de malo est, quod iam accidit: nullum autem malum existimant posse accidere sapienti: nihil in eius animo pro illa esse posse, dixerunt. Sic ergo illi loquuntur: ut uelle, gaudere, cauere, negent nisi sapientem: stultum autem non nisi cupere, lætari, metuere, contristari. Et illas tres esse constantias: has autem quatuor, perturbationes secundum Ciceronem: secũdum plurimos autem, passiones. Græce autem illæ tres, sicut dixi, appellantur εὐπάθειαι: istæ autem quatuor πάθη. Hæc loquutio utrum scripturis sanctis congruat, quum quærerem quãtum potui diligenter, illud inueni, quod ait propheta, Non est gaudere impijs, dicit dominus, tanquam impij lætari possint potius, quàm gaudere de malis, quia gaudium proprie bonorum & piorũ est. Item illud in euangelio,

A gelio, Quæcunque uultis ut faciant uobis homines, hæc & uos facite illis: ita dictum uidetur, tanquam nemo posset aliquid male, uel turpiter uelle, seu cupere. Denique propter consuetudinem locutionis, nonnulli interpretes addiderunt, bona: & ita interpretati sunt: Quæcunque uultis ut faciant uobis homines bona. Cauendum enim putauerunt, ne quisquam inhonesta uelit sibi fieri ab hominibus, ut de turpioribus taceam, certe luxuriosa conuiuia: in quibus se, si & ipse illis faciat similia, hoc præceptum existimet impleturum. Sed in Græco euangelio, unde in Latinum translatum est, non legitur, bona, sed, Quæcunque uultis ut faciant uobis homines, hæc facite illis: credo propterea, quia in eo quod dixit uultis, iam uoluit intelligi bona, non enim ait, cupitis, sed uultis. Non tamen semper his proprietatibus loquutio nostra frenanda est: sed interdum his utendum est. Et cum legimus eos, quorum autoritati resultare fas non est, ibi sunt intelligendi, ubi rectus sensus alium exitum non potest inuenire: sicut ista sunt, quæ exempli gratia partim ex prophetia, partim ex euangelio commemorauimus. Quis enim nescit impios exultari lætitia? Et tamen non est gaudere impijs, dicit dominus. Vnde, nisi quia gaudere aliud est, quando proprie, signateq; hoc uerbum ponitur? Item quis negauerit non recte præcipi hominibus, ut quæcunq; sibi ab alijs fieri cupiunt, hæc eis & ipsi faciant: ne se inuicem turpitudine illicitæ uoluptatis oblectent? & tamen saluberrimum, uerissimumq; præceptum est, Quæcunque uultis ut faciant uobis homines, eadem & uos facite illis. Et hoc unde, nisi quia hoc loco modo quodam proprio uoluntas posita est, quæ in malo accipi non potest? Loquutione uero usitatiore quam frequentat maxime consuetudo sermonis, non utiq; diceretur, Noli uelle mentiri omne mendacium, nisi esset & uoluntas mala à cuius prauitate illa distinguitur, quam predicauerunt angeli dicentes, Pax in terra hominibus bonæ uoluntatis. Nam ex abundāti additum est, bonæ, si esse non potest, nisi bona. Quid autem magnum in charitatis laudibus dixisset Apostolus, quod non gaudeat super iniquitate, nisi quia ita malignitas gaudet? Nam &
B apud autores secularium literarum, talis istorum uerborū indifferentia reperitur. Ait enim Cicero orator amplissimus, Cupio patres conscripti uos esse clementes. Quia hoc uerbum in bono posuit, quis tam peruerse doctus existat, qui non eum cupio, sed uolo potius dicere debuisse contendat? Porrò apud Terentium flagitiosus adolescens insana flagrans cupidine, Nihil uolo aliud, inquit, nisi Philomenam. Quam uoluntatem fuisse libidinem, responsio quæ ibi serui eius senioris inducitur, satis indicat. Ait nanq; domino suo, Quanto satius est, te id dare operam, quo istum amorē ex animo amoueas tuo, quàm id loqui quo magis libido frustra accendatur tua. Gaudium uero eos & in malo posuisse ille ipse Virgilianus testis est uersus, ubi has quatuor perturbationes summa breuitate complexus est,

Hinc metuunt cupiuntq;, dolent gaudentq;.

Dixit etiam idem autor, Mala mentis Gaudia.

Proinde uolunt, cauent, timent, gaudent & boni & mali. Atque ut eadem alijs uerbis enunciemus, cupiunt, timent, lætantur & boni & mali. Sed illi bene, isti male, sicut hominibus seu recta seu peruersa uoluntas est. Ipsa quoque tristitia, pro qua Stoici nihil in animo sapientis inueniri posse putauerūt, reperitur in bono, & maxime apud nostros. Nam laudat Apostolus Corinthios, quod contristati fuerint secundum deum. Sed fortasse quis dixerit, illis Apostolum fuisse congratulatum, quod contristati fuerunt pœnitendo: qualis tristitia, nisi eorum qui peccauerunt, esse non potest. Ita enim dicit, Video quod epistola illa etsi ad horam contristauit uos, nunc uero gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum deum est tristitia, pœnitentiam in salutem impœnitendam operatur, mundi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim idipsum secundum deum contristari, quantam perfecit in nobis industriam. Ac per hoc possunt Stoici pro suis partibus respondere: ad hoc uideri utilem esse tristitiam, ut peccasse pœniteat: in animo autem sapientis ideo esse non posse, quia nec peccatum in eum cadit cuius pœnitentia

contri-

contristetur, nec ullum aliud malum, quod perpetiendo & sentiendo sit tristis. Nam & C
Alcibiadem ferunt, si me de nomine hominis memoria non fallit, quum sibi beatus uideretur, Socrate disputante, & ei quàm miser esset, quoniam stultus esset demonstrante, fleuisse. Huic ergo stultitia fuit causa etiam huius utilis optandæque tristitiæ, qua homo esse se dolet, quod esse non debet. Stoici autem non stultum, sed sapientem aiunt tristem esse non posse.

De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet uita iustorum. Cap. IX

VErum his philosophis, quod ad istam quæstionem, de animi perturbationibus attinet, iam respondimus in nono huius operis libro: ostendentes, eos non tam de rebus, quàm de uerbis cupidiores esse contentionis quàm ueritatis. Apud nos autem iuxta scripturas sacras, sanamque doctrinam, ciues sanctæ ciuitatis dei in huius uitæ peregrinatione secundum deum uiuentes, metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Et quia rectus est amor eorum, istas omnes affectiones rectas habent. Metuunt pœnam æternam, cupiunt uitam æternam. Dolent in re, quia ipsi in semetipsis adhuc ingemiscunt adoptionem, expectantes redemptionem corporis sui. Gaudent in spe, quia fiet sermo, qui scriptus est, Absorpta est mors in uictoria. Item metuunt peccare, cupiunt perseuerare: dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. Vt enim metuant peccare, audiunt, Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Vt cupiant perseuerare, audiunt quod scriptum est, Qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. Vt doleant in peccatis, audiunt, Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nosipsos seducimus, & ueritas in nobis non est. Vt gaudeant in bonis, audiunt, Hilarem datorem diligit deus. Item sicuti se infirmitas eorum firmitasque habuerit, metuunt tentari, cupiunt tentari, dolent in tentationibus, gaudent in tentationibus. Vt enim metuant tentari audiunt, Si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, uos qui spiritales estis instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, intendens teipsum ne & tu tenteris. Vt autem cupiant tentari, audiunt quendam uirum fortem ciuitatis dei dicentem, Proba me domine, & tenta me, ure renes meos & cor meum. Vt doleant in tentationibus, uident Petrum flentem. Vt gaudeant in tentationibus audiunt Iacobum dicentem, Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes uarias incideritis. Non solum autem propter semetipsos his mouentur affectibus, uerumetiam propter eos quos liberari cupiunt: & ne pereant metuunt, & dolent si pereunt, & gaudent si liberantur. Illum quippe optimum & fortissimũ uirum qui in suis infirmitatibus gloriatur, ut eum potissimum commemoremus, quem in ecclesia Christi ex gentibus inuenimus, doctorem gẽtium in fide & ueritate, qui & plus omnibus suis coapostolis laborauit, & pluribus epistolis populos dei, non eos tantum, qui præsentes ab illo uidebantur, uerumetiam illos, qui futuri præuidebantur, instruxit: illum inquam uerum athletam Christi, doctum ab illo, unctum de illo, crucifixum cum illo, gloriosum in illo, in theatro huius mũdi cui spectaculum factus est, & angelis & hominibus, legitime magno agone certantem, & palmam supernæ uocationis in anteriora sectantem, oculis fidei libentissime spectant, gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus, foris habentem pugnas, intus timores, cupientem dissolui & esse cum Christo: desiderantem uidere Romanos: ut aliquem fructum habeat in illis, sicut & in cæteris gentibus: æmulantem Corinthios, & in ipsa æmulatione metuentem ne seducantur eorum mentes à castitate, quæ in Christo est: magnam tristitiam & cõtinuum dolorem cordis de Israelitis habentem, quod ignorantes dei iustitiam & suam uolentes constituere, iustitiæ dei non essent subiecti: nec solum dolorem, uerumetiam luctum suum denunciantem quibusdam qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immundicia & fornicationibus suis. Hi motus, hi affectus de amore boni & de sancta charitate uenientes, si uitia uocanda sunt, sinamus, ut ea quæ uera uitia sunt uirtutes uocentur. Sed quum rectam rationem sequantur istæ affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas tunc morbos seu uitiosas passiones audeat dicere? Quamobrem etiam ipse dominus in forma

A serui agere uitam dignatus humanam,sed nullum habens omnino peccatum,adhibuit eas, ubi adhibendas esse iudicauit. Neq; enim in quo uerũ erat hominis corpus, & uerus hominis animus,falsus erat humanus affectus. Cum ergo eius in euangelio ista referuntur,quod super duricia cordis Iudæorum cum ira contristatus sit,quod dixerit, gaudeo propter uos, ut credatis,quod Lazarum resuscitaturus etiam lachrymas fuderit: quod concupiuerit cum discipulis suis manducare pascha: quod propinquãte passione tristis fuerit anima eius usq; ad mortem,non falso utiq; referuntur. Verum ille hos motus certa dispensationis gratia,ita cum uoluit,suscepit animo humano,ut cum uoluit factus est homo. Proinde quod fatendũ est,etiam cum rectas & secundum deum habemus has affectiones, huius uitæ sunt, nõ illius,quam futuram speramus,& sæpe illis etiam inuiti cedimus. Itaq; aliquando quamuis nõ culpabili cupiditate,sed laudabili charitate moueamur,etiam dum nolumus,flemus. Habemus ergo eas ex humanæ conditionis infirmitate, non autem ita dominus Iesus, cuius & infirmitas fuit ex potestate. Sed dum uitæ huius infirmitatem gerimus, si eas omnino nullas habeamus,tunc potius non recte uiuimus. Vituperabat enim & detestabatur Apostolus quosdam, quos etiam esse dixit sine affectione. Illos etiam culpauit sacer Psalmus, de quibus ait:Sustinuit qui simul contristaretur & non fuit. Nam omnino non dolere,dum sumus in hoc loco miseriæ, profecto sicut quidam etiam apud seculi huius literatos sensit, & dixit,non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore. Quocirca illa quæ ἀπάθεια Græce dicitur,quæ si Latine posset,impassibilitas diceretur: si ita intelligenda est:in animo quippe,nõ in corpore accipitur:ut sine his affectionibus uiuatur, quæ contra rationem accidunt, mentemq́; perturbant:bona planè & maxime optanda est, sed nec ipsa huius est uitæ. Non enim qualiumcunq; hominum uox est, sed maxime piorum, multumq́; iustorum, atque sanctorum. Si dixerimus, quoniam peccatum non habemus, nosipsos seducimus,& ueritas in nobis non est. Tunc itaque ἀπάθεια ista erit, quando pecca-

B tum in homine nullum erit. Nunc uero satis bene uiuitur sine crimine: sine peccato autem, qui se uiuere existimat,non id agit,ut peccatũ non habeat,sed ut ueniam nõ accipiat. Porrò si ἀπάθεια illa dicenda est,cum animum contingere omnino non potest ullus affectus, quis hunc stuporem non omnibus uitijs iudicet esse peiorem? Potest ergo non absurde dici perfectam beatitudinem sine stimulo timoris,& sine ulla tristicia futuram. Non ibi autem futurum amorem,gaudiumq́; quis dixerit,nisi omnino à ueritate seclusus? Si autem ἀπάθεια illa est,ubi nec metus ullus exterret,nec angit dolor,auersanda est in hac uita, si recte, hoc est,secundum deum, uiuere uolumus. In illa uero beata,quæ sempiterna promittitur,timor planè superandus est. Timor nanque ille de quo dicit apostolus Ioannes: Timor non est in charitate,sed perfecta charitas foras mittit timorem:quia timor pœnam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate:non est eius generis timor,cuius ille,quo timebat apostolus Paulus,ne Corinthij serpentina seducerẽtur astutia:hunc enim timorem habet charitas,imò non habebit nisi charitas:sed illius est generis timor, qui non est in charitate: de quo & ipse apostolus Paulus ait:Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timorẽ. Timor uero iste castus permanens in seculũ seculi,si erit & in futuro seculo:nam alio modo non potest intelligi permanere in seculum seculi:non erit timor exterrens à malo, quod accidere potest,sed tenens in bono,quod amitti non potest. Vbi enim boni adepti amor immutabilis est,profecto si dici potest,mali cauendi timor securus est. Timoris quippe casti nomine ea uoluntas significata est,qua nos necesse erit nolle peccare: & non sollicitudine infirmitatis,ne forte peccemus,sed tranquillitate charitatis cauere peccatũ. Aut si nullius omnino generis timor esse poterit in illa certissima securitate perpetuorum,feliciumq́; gaudiorũ: sic dictum est: Timor domini castus permanens in seculum seculi:quemadmodum dictum est:Patientia pauperum non peribit in æternum. Neque enim æterna erit ipsa patientia, quæ necessaria non est,nisi ubi toleranda sunt mala:sed æternum erit, quò per patientiam peruenitur. Ita fortasse timor castus in seculum seculi dictus est permanere, quia id perma-

nebit, quò timor ipse perducit. Quæ quum ita sint, quoniam recta uia dicenda est, qua perueniendum sit ad beatam, omnes affectus istos uita recta rectos habet, peruersa peruersos. C
Beata uero, eademq; æterna amorem habebit, & gaudium, non solum rectum, uerum etiã iam certum: timorem autem & dolorem nullum. Vnde iam apparet utcunque, quales esse debeant in hac peregrinatione ciues ciuitatis dei, uiuentes secundum spiritum, non secundum carnem, hoc est, secundum deum, non secundum hominem: & quales in illa quò tendunt, immortalitate futuri sunt. Ciuitas porrò, hoc est, societas impiorum, non secundum deum, sed secundum hominem uiuentium, & in ipso cultu falsæ, contemptuḿq; ueræ diuinitatis, doctrinas hominum, dæmonum'ue sectantium, his affectibus prauis tanquã morbis & perturbationibus quatitur. Et si quos ciues habet, qui moderari tales motus, & eos quasi temperare uideantur: sic impietate superba elati sunt, ut hoc ipso in eis sint maiores timores, quo minores dolores. Et si nonnulli tanto immaniore, quanto rariore uanitate hoc in seipsis adamauerint, ut nullo prorsus erigantur, & excitentur, nullo flectantur, atq; inclinentur affectu: humanitatem totam potius amittunt, quàm assequantur tranquillitatem. Non enim quia durum aliquid, ideo rectum, aut quia stupidum est, ideo sanum.

An primos homines in paradiso constitutos nullis perturbationibus prius quàm deliquerint affectos fuisse credendũ sit. Cap. X.

SEd utrum primus homo uel primi homines, duorum erat quippe coniugium, habebãt istos affectus in corpore animali ante peccatum, quales in corpore spiritali non habebimus omni purgato finitoq; peccato, non immerito quæritur. Si enim habebant, quomodo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco, id est, in paradiso? Quis tandem absolute dici beatus potest, qui timore afficitur, uel dolore? Quid autem timere uel dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorum, ubi nec mors metuebatur, nec ulla corporis mala ualetudo, nec aberat quicquã, quod bona uolũtas adipisceretur, nec inerat quod carnem, animum'ue hominis feliciter uiuentis offenderet? Amor erat imperturbatus in deũ D
atque inter se coniugum fida & syncera societate uiuentium, & ex hoc amore grande gaudium, non desistente, quod amabatur ad fruendum. Erat deuitatio tranquilla peccati, qua manente, nullum omnino aliunde malum, quod contristaret, irruebat. An forte cupiebant prohibitum lignum ad uescendum contingere, sed mori metuebant: ac per hoc, & cupiditas, & metus iam tunc illos homines etiam in illo perturbabat loco? Absit, ut hoc existimemus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatum. Neque enim nullum peccatum est, ea quæ lex dei prohibet concupiscere, atque ab his quoque abstinere timore pœnæ, non amore iustitiæ. Absit, inquam, ut ante omne peccatum, iam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc de ligno admitterent, quod de muliere dominus ait: Si quis uiderit mulierem ad cõcupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo. Quàm igitur felices erant primi homines, & nullis agitabantur perturbationibus animorum: nullis corporum lædebantur incommodis: tam felix uniuersa societas esset humana, si nec illi malum, quod etiam in posteros traijcerẽt: nec quisquam ex eorum stirpe iniquitatem cõmitteret, quæ damnationem reciperet. Atq; ista permanente felicitate, donec per illam benedictionem, qua dictum est: Crescite & multiplicamini. prædestinatorum sanctorum numerus compleretur, alia maior daretur, quæ beatissimis angelis data est: ubi iam esset certa securitas peccaturum neminem, moriturumq; neminem: & talis esset uita sanctorum, post nullum laboris, & doloris, & mortis exprimentũ, qualis erit post hæc omnia in incorruptione corporum reddita resurrectione mortuorum.

De lapsu primi hominis, in quo bene condita natura est, nec potest nisi à suo autore reparari. Cap. XI.

SEd quia deus cuncta præsciuit, & ideo hominem quoque peccaturum ignorare non potuit: secundum id quod præsciuit, atque disposuit ciuitatem sanctam, eam debemus asserere, non secundum illud, quod in nostram cognitionem uel religionem, peruenire non potuit, quia in dei dispositione non fuit. Non enim homo peccato suo diuinum potuit perturbare

A bare consilium, quasi deum quod statuerat, mutare compulerit: cum deus præsciẽdo utrunque præuenerit, id est, & homo, quem bonum creauit, quam malus esset futurus: & quid boni, etiam sic de illo esset ipse facturus. Deus enim, etsi dicitur statuta mutare: unde tropica loquutione in scripturis sanctis etiam pœnituisse legitur deum: iuxta id dicitur, quod homo sperauerat, uel naturalium causarum ordo gestabat: non iuxta id, quod se omnipotens facturum esse præsciuerat. Fecit itaq; deus, sicut scriptum est, hominem rectum, ac per hoc uoluntatis bonæ. Non enim rectus esset, bonam non habens uoluntatem. Bona igitur uoluntas opus est dei: quum ea quippe ab eo factus est homo. Mala uero uoluntas prima, quoniam omnia mala opera præcessit in homine, defectus potius fuit quidam ab opere dei, ad sua opera, quàm opus ullum. Et ideo mala opera, quia secundum se, non secundum deum, ut eorum operum tanquam fructuum malorum uoluntas ipsa esset, uelut arbor mala: aut ipse homo inquantum malæ uoluntatis. Porrò mala uoluntas, quamuis non sit secundum naturam, sed contra naturam, quia uitium est, tamen eius naturæ est, cuius est uitium, quod nisi in natura non potest esse, sed in ea quam creauit ex nihilo, non quam genuit creator de semetipso, sicut genuit uerbum, per quod facta sunt omnia. Quia etsi de terræ puluere deus finxit hominem, eadem terra omnisq; terrena materies omnino de nihilo est, animamq; de nihilo factam dedit corpori, cum factus est homo. Vsqueadeo autem mala uincuntur à bonis, ut quamuis sinantur esse, ad demonstrandum, quàm possit & ipsis bene uti iusticia prouidentissima creatoris, bona tamen sine malis esse possunt, sicut deus ipse uerus & summus, sicut omnis super istum caliginosum aërem cœlestis inuisibilis uisibilisq; creatura: mala uero sine bonis esse non possunt, quia naturæ in quibus sunt, inquantũ naturæ sunt, utiq; bonæ sunt. Detrahitur porrò malum, non aliqua natura, quæ accesserat, uel ulla eius parte sublata, sed ea quæ uitiata ac deprauata fuerat, sanata atque correcta. Arbitrium igitur uoluntatis tunc est uere liberum, cum uitijs peccatisq; non seruit. Tale datum est à deo, quod
B amissum proprio uitio, nisi à quo dari potuit reddi non potest. Vnde ueritas dicit: Si uos filius liberauerit, tunc uere liberi eritis: Idipsum est, ac si diceret: Si uos filius saluos fecerit, tũc uere salui eritis. Inde quippe liberator, unde saluator: Viuebat itaq; homo secundum deum in paradiso, & corporali & spiritali. Neque enim erat paradisus corporalis propter corporis bona, & propter mentis non erat spiritalis. Aut uero erat spiritalis, quo per interiores, & nõ erat corporalis, quo per exteriores sensus homo frueretur? Erat planè utrunque propter utrunq;. Postea uero quàm superbus ille angelus, ac per hoc inuidus, per eandem superbiã à deo ad semetipsum conuersus, & quodam quasi tyrannico fastu gaudere de subditis, q̃ esse subditus eligens, de spiritali paradiso cecidit, de cuius lapsu sociorumq; eius, qui ex angelis dei angeli eius effecti sunt, in libris undecimo & duodecimo huius operis satis quantum potui disputaui, male suasa uersutia in hominis sensum serpere affectans. Cui utique stanti, quoniam ipse ceciderat, inuidebat, colubrum in paradiso corporali, ubi cum duobus illis hominibus masculo & fœmina, animalia etiam terrestria cætera subdita & innoxia uersabantur, animal scilicet lubricum & tortuosis anfractibus mobile, operi suo, congruum per quem loqueretur elegit, eoq; per angelicam præsentiam præstantioremq; naturam, spiritali nequitia sibi subiecto, & tanquam instrumento abutens fallaciam sermocinatus est fœminæ, à parte scilicet interiore illius humanæ copulæ incipiens, ut gradatim perueniret ad totum, non existimans uirum facile credulum, nec errando posse decipi, sed dum alieno cedit errori. Sicut enim Aaron erranti populo ad idolum fabricandum non consensit inductus, sed cessit obstrictus: nec Salomonem credibile est errore putasse idolis esse seruiendũ, sed blanditijs fœmineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum, ita credendum est illum uirum suæ fœminæ uni unum, hominem homini, coniugem coniugi, ad dei legem transgrediendam, non tanquam uerum loquenti credidisse seductum, sed sociali necessitudine paruisse. Non enim frustra dixit Apostolus: Adam non est seductus, mulier autem seducta est, nisi quia illa quod ei serpens locutus, est tanquam uerũ esset accepit, ille autem ab unico noluit

conſortio dirimi,nec in communione peccati,nec ideo minus reus, ſi ſciens prudensq; pecca- C uit. Vnde & Apoſtolus non ait,non peccauit,ſed non eſt ſeductus.Nam utique ipſum peccaſſe oſtendit ubi dicit: Per unum hominem intrauit peccatum in mundum, & paulopoſt apertius in ſimilitudinem, inquit,præuaricationis Adæ. Hos autẽ ſeductos intelligi uoluit, qui id quod faciunt,non putant eſſe peccatum,ille autem ſciuit. Alioquin quomodo uerum erit: Adam non eſt ſeductus? Sed inexpertus diuinæ ſeueritatis in eo falli potuit,ut ueniale crederet eſſe commiſſum. Ac per hoc in eo quidem,quo mulier ſeducta eſt,non eſt ille ſeductus,ſed eum fefellit,quomodo fuerat iudicandum quod erat dicturus. Mulier quam dediſti mihi ſociam,ipſa mihi dedit,& manducaui. Quid ergo opus eſt pluribus? Et ſi credendo non ſunt ambo decepti,peccando tamen ambo capti ſunt,& diaboli laqueis implicati.

De qualitate primi hominis peccati admiſſi. Cap. XII.

SI quem uero mouet,cur aliјs peccatis ſic natura non mutetur humana,quemadmodum illa duorũ primorum hominũ præuaricatione mutata eſt, ut tantæ corruptioni quantam uidemus,atque ſentimus,& per hanc ſubiaceret & morti, ac tot & tantis tamq; inter ſe contrarijs perturbaretur, & fluctuaret affectibus, qualis in paradiſo ante peccatum,licet in corpore eſſet,animalis utiq; non fuit. Si quis hoc mouetur,ut dixi, non ideo debet exiſtimare leue ac paruum fuiſſe illud commiſſum. Quia in eſca factum eſt. Non quidem mala nec noxia,niſi quia prohibita. Neq; enim quicquam mali deus in illo tantæ felicitatis paradiſo crearet atque plantaret. Sed obedientia commendata eſt in præcepto, quæ uirtus in creatura rationali mater quodammodo eſt omnium, cuſtosq; uirtutum, quandoquidem ſic facta eſt, ut ei ſubditam eſſe ſit utile, pernicioſum autem ſuam, non eius à quo creata eſt, facere uoluntatem. Hoc itaque de uno cibi genere non edendo, ubi aliorum tanta copia ſubiacebat, tam leue præceptum ad obſeruandũ, tam breue ad memoriã retinendum, ubi præſertim nondum uoluntati cupiditas reſiſtebat. Quod de pœna tranſgreſſionis poſtea ſubſecutum eſt, tanto maiore iniuſticia uiolatum eſt, quanto faciliore poſſet obſeruan- D tia cuſtodiri.

Quod in præuaricatione Adæ ad opus malum mala præceſſit uoluntas. Cap. XIII.

IN oculto autem mali eſſe cœperunt,ut in apertam inobedientiã laberentur. Non enim ad malum opus perueniretur,niſi præceſſiſſet mala uoluntas. Porrò malæ uoluntatis initium quid potuit eſſe,niſi ſuperbia? Initium enim omnis peccati ſuperbia eſt. Quid eſt autem ſuperbia,niſi peruerſæ celſitudinis appetitus? Peruerſa enim celſitudo eſt, deſerto eo cui debet animus inhærere principio, ſibi quodammodo fieri atq; eſſe principium. Hoc fit cum ſibi nimis placet. Sibi uero ita placet,cum ab illo bono immutabili deficit, quod ei magis placere debuit,quàm ipſe ſibi. Spontaneus eſt autem iſte defectus, quoniam ſi uoluntas in amore ſuperioris immutabilis boni,à quo illuſtrabatur, ut uideret, & accendebatur, ut amaret,ſtabilis permaneret,non inde ad ſibi placendum auerteretur, & ex hoc tenebreſceret,& frigeſceret,ut uel illa uerum crederet dixiſſe ſerpentem, uel ille dei mandato uxoris præponeret uoluntatem,putaretq; ſe uenialiter tranſgreſſorem eſſe præcepti, ſi uitæ ſuæ ſociam non deſereret etiam in ſocietate peccati. Non ergo malum opus factum eſt,id eſt, illa tranſgreſſio,ut cibo prohibito ueſcerentur,niſi ab eis factum eſſet,qui mali iam erant. Neq; enim fieret ille fructus malus niſi ab arbore mala. Vt autem eſſet arbor mala,contra naturam factum eſt,quia niſi uitio uoluntatis quod contra naturam eſt, non utiq; fieret, ſed uitio deprauari niſi ex nihilo facta natura non poſſet. Ac per hoc ut natura ſit, ex eo habet, quod à deo facta eſt,ut autẽ ab eo,quod facta eſt deficiat,ex hoc quod de nihilo facta eſt. Nec ſic deficit homo,ut omnino nihil eſſet,ſed ut inclinatus ad ſeipſum minus eſſet, quàm erat,cum ei qui ſumme eſt,inhærebat. Relicto itaque deo,eſſe in ſemetipſo,hoc eſt ſibi placere,non iam nihil eſſe eſt,ſed nihilo propinquare. Vnde ſuperbi ſecundum ſcripturas ſanctas alio nomine appellantur, ſibi placentes. Bonum eſt enim ſurſum habere cor, non tamen ad ſeipſum,quod eſt ſuperbiæ,ſed ad dominum,quod eſt obedientiæ, quæ niſi humilium

A milium non potest esse. Est igitur aliquid humilitatis miro modo quod sursum faciat cor,
& est aliquid elationis quod deorsum faciat cor. Hoc quidem quasi contrarium uidetur, ut
elatio sit deorsum, & humilitas sursum. Sed pia humilitas facit subditum superiori, nihil est
autem superius deo, & ideo exaltat humilitas, quæ facit subditum deo. Elatio autem quæ in
uitio est, eo ipso quo respuit subiectionem, cadit ab illo, quo non est quicquam superius, &
ex hoc erit inferius, & fit quod scriptum est: Deiecisti eos, dum extollerentur. Non enim ait,
cum elati fuissent, ut prius extollerentur, & postea deijcerentur, sed cum extollerentur, tunc
deiecti sunt. Ipsum quippe extolli, iam deijci est. Qua propter quod nunc in ciuitate dei,
& ciuitati dei in hoc seculo peregrinanti maxime commendatur humilitas, & in eius rege,
qui est Christus maxime prædicatur, contrariumq; huic uirtuti elationis uitium, in eius
aduersario qui est diabolus maxime dominari sacris literis edocetur, profecto ista est ma-
gna differentia, qua ciuitas, unde loquimur, utraque discernitur, una scilicet societas piorum
hominum, altera impiorum, singula quæque cum angelis ad se pertinentibus, in quibus
præcessit hac amor dei, hac amor sui. Manifesto ergo apertoq; peccato, ubi factū est, quod
deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non decepisset, nisi iam ille sibiipsi placere cœ-
pisset. Hinc enim & delectauit, quod dictum est: Eritis sicut dij, quod melius esse possent
summo utroque principio cohærendo per obedientiam, non suum sibi existendo principi-
um per superbiam. Dij enim creati non sua uirtute, sed dei ueri participatione sunt dij: plus
autem homo appetendo, minus est, qui dum sibi sufficere delegit, ab illo qui ei uere sufficit,
defecit. Illud itaque malum, quo cum sibi homo placet, tanquam & ipse sit lumen auertitur
ab eo lumine, quod ei si placet, & ipse fit lumen. Illud inquam malum præcesserat in abdi-
to, ut sequeretur hoc malum, quod perpetratum est in aperto. Verum est enim quod scri-
ptum est: Ante ruinam exaltatur cor, & ante gloriam humiliatur. Illa prorsus ruina, quæ fit
in occulto, præcedit ruinam, quæ fit in manifesto, dum illa ruina esse non putatur. Quis
B enim exaltationē ruinam putat, cum iam sit ibi defectus, quo est relictus excelsus? Quis au-
tem ruinam esse non uideat, quando fit mandati euidens atque indubitata transgressio?
Propter hoc deus illud prohibuit, quod cum esset admissum, nulla defendi posset imagina-
tione iustitiæ. Et ideo audeo dicere, superbis esse utile cadere in aliquod apertum manife-
stumq; peccatum, unde sibi displiceant, qui iam sibi placendo ceciderant. Salubrius enim
Petrus sibi displicuit, quando fleuit, quàm sibi placuit, quando præsumpsit. Hoc dicit & sa-
cer Psalmus: Imple facies eorum ignominia, & quærent nomē tuum domine, id est, ut tu eis
placeas quærentibus nomen tuum, qui sibi placuerant, quærendo suum.

De superbia transgressionis, quæ ipsa fuit transgressione deterior. Cap. XIIII.

SEd est peior damnabiliorq; superbia, qua etiam in peccatis manifestis suffugiū excusa-
tionis inquiritur, sicut illi primi homines, quorum & illa dixit: Serpens seduxit me, &
manducaui. & ille dixit: Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi dedit de ligno, & edi. Nus-
quam hic sonat petitio ueniæ, nusquam imploratio medicinæ. Nam licet isti nō sicut Cain,
quod commiserunt, negent, adhuc tamen superbia quærit in alium referre, quod perperam
fecit: superbia mulieris in serpentem, superbia uiri in mulierem. Sed accusatio potius, quàm
excusatio uera est, ubi mandati diuini est aperta transgressio. Neq; enim hoc propterea nō
fecerunt, quia id mulier serpente suadente, uir muliere impertiente commisit, quasi quicquā
deo cui uel crederetur, uel cederetur, anteponendum fuerit.

De iustitia retributionis, quam primi homines pro sua inobedi-
entia receperunt. Cap. XV.

QVia ergo contemptus est deus iubens, qui hominem creauerat, qui ad suam imagi-
nem eum fecerat, qui cæteris animalibus præposuerat, qui in paradiso constituerat,
qui rerum omnium copiam salutisq; præstiterat, qui præceptis nec pluribus, nec grandi-
bus, nec difficilibus onerauerat, sed uno breuissimo atque leuissimo ad obedientiæ salubri-
tatem adminiculatus fuerat, quo super eam creaturam, cui libera seruitus expediret, se esse

dominum commonebat, iusta damnatio subsecuta est, talis'que damnatio, ut homo qui C
custodiendo mandatum futurus fuerat etiam carne spiritalis, fieret etiam mente carnalis: & quia superbia sibi placuerat, dei iustitia sibi donaretur, ne sicut affectabat, in sua esset omnimodo potestate, sed à seipso quoque dissentiens, sub illo cui peccando consensit, pro libertate quam concupiuerat, duram miseram'que ageret seruitutem, mortuus spiritu uolens, & corpore moriturus inuitus: desertor æternæ uitæ, etiam æterna nisi gratia liberaret, morte damnatus. Quisque huiusmodi damnationem uel iniustam putat, metiri profecto nescit, quanta fuerit iniquitas in peccando ubi tanta erat non peccandi facilitas. Sicut enim Abraæ non immerito magna obedientia prædicatur, quia ut occideret filium, res difficilima est imperata, ita & in paradiso tanto maior inobedientia fuit, quanto id quod præceptum est, nullius difficultatis fuit. Et sicut obedientia secundi hominis eo prædicabilior, quo factus est obediens usq; ad mortem, ita inobedientia primi hominis eo detestabilior, quo factus est inobediens usque ad mortem. Vbi enim magna est inobediẽtiæ pœna proposita: & res à creatore facilis imperata, quis nam satis explicet, quantum malum sit non obedire in re facili, & tantæ potestatis imperio, & tanto terrenti supplicio? Denique ut breuiter dicatur, in illius peccati pœna, quid inobedientiæ nisi inobedientia retributa est? Nam quæ hominis est alia miseria nisi aduersus eum ipsum inobedientia eius ipsius, ut quoniam noluit, quod potuit, quod non potest, uelit? In paradiso enim etiam si non omnia poterat ante peccatum, quicquid tamen non poterat, non uolebat, & ideo poterat omnia, quæ uolebat. Nunc uero sicut in eius stirpe cognoscimus, & diuina scriptura testatur, homo uanitati similis factus est. Quis enim enumerat, quàm multa quæ non potest uelit, dum sibi ipsi id est, uoluntati eius, ipse animus eius, eoq; inferior caro eius non obtemperat? Ipso nanq; inuito, & animus plerunq; turbatur, & caro dolet, & ueterascit & moritur, & quicquid aliud patimur, quod non pateremur inuiti, si uoluntati nostræ nostra natura omnimodo atq; ex omnibus partibus obediret. Ad enim aliquid caro patitur, quo seruire non sinitur. Quid interest unde, dum tamen per iusticiam dominantis dei, cui subditi seruire noluimus, caro nostra, quæ nobis subdita fuerat, non seruiendo molesta sit, quamuis nos deo non seruiendo molesti nobis potuerimus esse, non illi? Neque enim sic ille nostro, ut nos seruitio corporis indigemus, & ideo nostra est, quod percipimus, non illius pœna, quod fecimus. Dolores porrò qui dicuntur carnis, animæ sunt in carne & ex carne. Quid enim caro per seipsam sine anima, uel dolet, uel concupiscit? Sed cum concupiscere caro dicitur uel dolere, aut ipse homo est, sicut disseruimus, aut aliquid animæ quod carnis afficit passio, uel aspera, ut faciat dolorem: uel lenis, ut uoluptatem. Sed dolor carnis tantummodo offensio est animæ ex carne, & quædam ab eius passione dissensio, sicuti animæ dolor, quæ tristitia nuncupatur, dissensio est ab his rebus, quæ nobis nolentibus acciderunt. Sed tristitiam plerunq; præcedit metus qui & ipse in anima est, non in carne. Dolorem autem carnis nõ præcedit ullus quasi metus carnis, qui ante dolorem in carne sentiatur. Voluptatẽ uero præcedit appetitus quidam, qui sentitur in carne quasi cupiditas eius, sicut fames, & sitis, & ea quæ in genitalibus usitatius libido nominatur, cũ hoc sit generale uocabulũ omnis cupiditatis. Nam & ipsam iram nihil aliud esse quàm ulciscendi libidinem ueteres diffinierunt, quamuis nonnunquã homo ubi uindictæ nullus est sensus, etiam rebus inanimis irascatur, ut male scribentẽ stylũ collidat, uel calamũ frangat iratus. Verũ & ista licet irrationabilior, tamen quædam ulciscendi libido est, & nescio quæ, ut ita dixerim, quasi umbra retributionis, ut qui mala faciunt, mala patiantur. Est igitur libido ulciscendi, quæ ira dicitur: est libido habendi pecuniam, quæ auaricia: est libido quomodocunq; uincendi, quæ peruicacia: est libido gloriãdi, quæ iactantia nuncupatur. Sunt multæ uariæq; libidines, quarum nonnullæ habent etiam uocabula propria, quædam uero non habent. Quis enim facile dixerit, quid uocetur libido dominandi, quam tamen plurimum ualere in tyrannorum animis, etiam ciuilia bella testantur?

De libidinis

A De libidinis malo cuius nomen cum multis uitijs congruat, proprie ta men motibus obscœnis corporis ascribitur. Cap. XVI.

CVm igitur sint multarum libidines rerum, tamen cum libido dicitur, neq; cuius rei libido sit additur, non ferè assolet animo occurrere nisi illa, qua obscœnæ partes corporis excitantur. Hæc autem sibi non solum totum corpus, nec solum extrinsecus, uerumetiam intrinsecus uendicat, totumq; commouet hominem animi simul affectu cum carnis appetitu coniuncto atque permixto. Vt ea uoluptas sequatur, qua maior in corporis uoluptatibus nulla est, ita ut momento ipso temporis quo ad eius peruenitur extremum, penè omnis acies, & quasi uigilia cogitationis obruatur. Quis autem amicus sapientiæ sanctorumq; gaudiorum, coniugalem agens uitam, sed sicut Apostolus monuit, sciens uas suum possidere in sanctificatione & honore, non in morbo desiderij, sicut & gentes quæ ignorant deum, non mallet, si posset, sine hac libidine filios procreare, ut etiam in hoc serendæ prolis officio, sic eius menti, ea quæ ad hoc opus creata sunt, quemadmodũ cætera, suis quæq; operibus distributa membra seruirent, nutu uoluntatis acta, non æstu libidinis incitata? Sed neq; ipsi amatores huius uoluptatis, siue ad concubitus coniugales, siue ad immundicias flagitiorũ cum uoluerint commouentur, sed aliquando motus ille importunus est nullo poscente, aliquando autem destituit inhiantem, & cum in animo concupiscentia ferueat, friget in corpore: atq; ita mirum in modũ non solum generandi uoluntati, uerumetiam lasciuiendi linidini libido non seruit, & cum tota plerunq; menti cohibenti aduersetur, nonnunquam & aduersus seipsam diuiditur, commotoq; animo in commouendo corpore seipsa non sequitur.

De nuditate primorum hominum, quam post peccatum turpem pudendamq; uiderunt. Cap. XVII.

MErito huius libidinis maxime pudet, merito & ipsa membra quæ suo quodam, ut ita dixerim, iure: non omnimodo ad arbitrium nostrum mouent, aut non mouent, pu-
B denda dicuntur, quod ante peccatum hominis non fuerunt. Nam sicut scriptum est: Nudi erant, & non confundebantur: non quod eis sua nuditas esset incognita, sed turpis nuditas nondum erat: quia nondum libido membra illa præter arbitrium commouebat: nondum ad hominis inobedientiam redarguendam sua inobedientia caro quodammodo testimonium perhibebat. Neque enim cæci creati erant, ut imperitum uulgus opinatur: quandoquidem & ille uidit animalia, quibus nomina imposuit. & de illa legitur: Vidit mulier quia bonum est lignum in escam, & quia placet oculis ad uidendũ. Patebant ergo oculi eorum, sed ad hoc non erant aperti, hoc est, non attenti ut cognoscerent, quid eis indumento gratię præstaretur, quando membra eorum uoluntati repugnare nesciebant. Qua gratia remota, ut pœna reciproca inobedientia plecteretur, extitit in motu corporis quędam impudẽs nouitas, unde esset indecens nuditas: & fecit attentos, redditq; confusos. Hinc est quod postea quàm mandatũ dei aperta trangressione uiolarunt, scriptum est de illis: Et aperti sunt oculi amborum, & cognouerunt quia nudi erant, & consuerũt folia fici, & fecerunt sibi campestria. Aperti sunt, inquit, oculi amborum, non ad uidendum: nam & antea uidebant, sed ad discernendum inter bonũ quod amiserant, & malum in quo ceciderant. Vnde & ipsum lignum eo quod istam faceret dinoscentiam, si ad uescendum contra uetitum tangeretur, ex ea re nomen accepit, ut appellaretur lignum scientiæ boni & mali. Experta enim morbi molestia, euidentior fit etiam iocunditas sanitatis. Cognouerunt ergo quia nudi erant: nudati scilicet ea gratia qua fiebat, ut nuditas corporis nulla eos lege peccati menti eorum repugnante confunderet. Hoc itaque cognouerunt, quod felicius ignorarent, si deo credentes & obedientes non committerent, quod eos cogeret experiri, infidelitas & inobedientia quid nocerent. Proinde confusi inobedientia carnis suæ tanquam teste pœna inobedientiæ suæ, cõsuerunt folia fici, & fecerunt sibi campestria, id est, succinctoria genitalium. Nam quidam interpretes succinctoria posuerunt. Porrò autem campestria Latinum quidem uerbum est, sed ex eo dictum, quod iuuenes qui nudi exercebantur in campo, pudenda operiebant: un-

de qui ita succincti sunt, campestratos uulgus appellat. Quod itaque aduersus damnatam C culpam inobedientiæ uoluntatem libido inobedienter mouebat, uerecundia pudenter tegebat. Ex hoc omnes gentes, quoniam ab illa stirpe procreatæ sunt, usqueadeo tenent insitum pudenda uelare, ut quidam barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant, sed cum earum tegumentis lauant. Per opacas quoq; Indiæ solitudines, cum quidam nudi philosophentur, unde gymnosophistæ nominantur, adhibent tamen genitalibus tegumenta, quibus per cætera membrorum carent.

De pudore concubitus, non solum uulgari, sed etiam coniugali. Cap. XVIII.

OPus uero ipsum quod libidine tali peragitur, non solum in quibusq; stupris, ubi latebræ ad subterfugienda humana iudicia requiruntur, uerum etiam in usu scortorum, quam terrena ciuitas licitam turpitudinem fecit: quamuis id agatur, quod eius ciuitatis nulla lex uindicat, deuitat tamen publicum etiam permissa atq; impunita libido conspectum: & uerecundia naturali habent prouisum lupanaria ipsa secretum, faciliusq; potuit impudicitia non habere uincula prohibitionis, quàm impudentia remouere latibula illius fœditatis. Sed hanc etiam ipsi turpes turpitudinem uocant: cuius licet sint amatores, ostentatores esse nõ audent. Quid concubitus coniugalis, qui secundum matrimonialium præscripta tabularũ procreandorum fit causa liberorum? Nónne & ipse quanquam sit licitus & honestus, remotum ab arbitris cubile conquirit? Nónne omnes famulos atq; ipsos etiam paranymphos & quoscunq; ingredi quælibet necessitudo permiserat, ante mittit foras, quàm uel blandiri coniunx coniugi incipiat? Et quoniam sicut ait etiam quidam, Romani maximus autor eloquij, omnia recte facta in luce se collocari uolunt, id est, appetunt sciri: hoc recte factum sic appetit sciri, ut tamen erubescat uideri. Quis enim nescit, ut filij procreentur, quid inter se coniuges agant: quandoquidem ut id agatur, tanta celebritate ducuntur uxores: & tamen cum agitur unde filij nascantur, nec ipsi filij, si qui inde iam nati sunt, testes fie- D ri permittuntur? Sic enim hoc recte factum ad sui noticiam lucem appetit animorum, ut tamen refugiat oculorũ. Vnde hoc, nisi quia sic geritur, quod deceat ex natura, ut etiam quod pudeat, comitetur ex pœna?

Quod partes iræ atq; libidinis tam uitiose mouentur, ut eas necesse sit frenis sapientiæ cohiberi, quæ in illa ante peccatum naturæ sanitate non fuerunt. Cap. XIX.

HInc est quod & illi philosophi, qui ueritati propius accesserunt, iram atq; libidinem uitiosas animi partes esse confessi sunt, eo quod turbide atq; inordinate mouerentur, ad ea etiam quæ sapientia perpetrari uetat: ac per hoc opus habere moderatrice mente atq; ratione. Quam partem animi tertiam uelut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam: ut illa imperante istis seruientibus possit in homine iusticia ex omni animi parte conseruari. Hæ igitur partes quas & in homine sapiente ac temperante fatentur esse uitiosas, ut eas ab his rebus ad quas iniuste mouentur, mens compescendo & cohibendo refrenet & reuocet, atq; ad ea permittat, quæ sapientiæ lege concessa sunt: sicut iram ad exercendam iustam coërtionem: sicut libidinem ad propagandæ prolis officium: hæ inquam partes in paradiso ante peccatum uitiosæ non erant. Non enim contra rectam uoluntatem ad aliquid mouebantur, unde necesse esset eas rationis tanquam frenis regentibus abstinere. Nam quod nunc ita mouentur, & ab eis qui temperanter & iuste & pie uiuũt, aliâs facilius, aliâs difficilius, tamen cohibendo & refrenando modificantur: non est utiq; sanitas ex natura, sed languor ex culpa. Quod autem iræ opera aliarumq; affectionum in quibusque dictis atq; factis non sic abscondit uerecundia, ut opera libidinis quæ fiunt genitalibus membris: quid causæ est, nisi quia in cæteris membra corporis non ipsæ affectiones, sed cum eis consenserit, uoluntas mouet, quę in usu eorũ omnino dominantur? Nam quisquis uerbum emittit iratus, uel etiam quenquam percutit, non posset hoc facere nisi lingua & manus iubente quodammodo uoluntate mouerentur, quę membra etiam cum ira nulla est, mouentur

A tur eadem uoluntate. At uero genitales corporis partes ita libido suo iuri quodammodo mancipauit, ut moueri non ualeant, si ipsa defuerit, & nisi ipsa uel ultro uel excitata surrexerit. Hoc est quod pudet, hoc est quod intuentium oculos erubescendo deuitat: magisq; fert homo spectantium multitudinem, quando iniuste irascitur homini, quàm uel unius aspectum, quando iuste miscetur uxori.

De uanissima turpitudine Cynicorum. Cap. XX.

HOc illi canini philosophi, hoc est, Cynici non uiderunt, proferentes contra humanam uerecundiam, quid aliud quàm caninam, hoc est, immundam impudentemq; sententiam: ut scilicet quoniam iustum est, quod fit in uxore, palàm nō pudeat id agere, nec in uico, nec platea qualibet coniugalem concubitum deuitare. Vicit tamen pudor naturalis opinionem eius erroris. Nam etsi perhibent hoc aliquando gloriabundum fecisse Diogenem, ita putantem sectam suam nobiliorem futuram, si in hominum memoriam insignior eius impudentia figeretur: postea tamen à Cynicis fieri cessatum est: plusq; ualuit pudor, ut erubescerent homines hominibus, quàm error ut homines canibus esse similes affectarent. Vnde & illum uel illos qui hoc fecisse referuntur, potius arbitror concubentium motus dedisse oculis hominum nescientium, quid sub pallio gereretur, quàm humano premente conspectu potuisse illam peragi uoluptatem. Ibi enim philosophi non erubescebant uideri se uelle concumbere, ubi libido ipsa erubesceret surgere. Et nunc uidemus adhuc esse philosophos Cynicos: hi enim sunt qui non solum amiciuntur pallio, uerum etiam clauam ferunt: nemo tamen eorum audet hoc facere, quod si aliqui ausi essent, ut non dicam ictibus lapidantium, certe conspuentium saliuis obruerentur. Pudet igitur huius libidinis humanam sine ulla dubitatione naturam, & merito pudet. In eius quippe inobedientia quæ genitalia corporis membra solis suis motibus subdidit, & potestate uoluntatis eripuit: satis ostenditur, quid sit hominis illius primæ inobedientiæ retributum, quod in ea parte maxime oportuit apparere qua generat ipsa natura, quæ illo primo & magno in deterius est mutata
B peccato, à cuius nexu nullus eruitur, nisi id, quod cum omnes in uno essent, in communem perniciem perpetratum est, & dei iusticia uindicatum, dei gratia in singulis expietur.

De benedictione multiplicandæ fœcunditatis humanæ ante peccatum, quam præuaricatio non adimeret, & cui libidinis morbus accesserit. Cap. XXI.

ABsit itaq; ut credamus illos coniuges in paradiso constitutos per hanc libidinem de qua erubescendo eadem membra texerunt, impleturos fuisse, quod in sua benedictione deus dixit: Crescite, & multiplicamini, & implete terram. Post peccatum quippe orta est hæc libido: post peccatum eam natura non impudens amissa potestate cui corpus ex omni parte seruiebat, sensit, attendit, erubuit, operuit. Illa uero benedictio nuptiarum, ut coniugati crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, quamuis & in delinquentibus manserint: tamen ante quàm delinquerent, data est, ut cognoscerent procreationem filiorum ad gloriam connubij, non ad pœnam pertinere peccati. Sed nunc homines profecto illius, quę fuit in paradiso felicitatis ignari, nisi per hoc, quod experti sunt, id est, per libidinem, de qua uidemus ipsam etiam honestatem erubescere nuptiarum, non potuisse gigni filios opinantur: alij scripturas diuinas, ubi legitur post peccatum puduisse nuditatis, & pudenda esse cōtecta prorsus nō accipientes, sed infideliter irridentes: alij uero quamuis eas accipiant & honorent, illud tamen quod dictum est: Crescite & multiplicamini, non secundum carnalem fœcunditatem uolunt intelligi: quia & secundum animam legitur tale aliquid dictum: Multiplicabis in anima mea uirtutem: ut id quod in Genesi sequitur: Et implete terram & dominamini eius, terram intelligant carnem, quam præsentia sua implet anima eius, quæ maxime dominatur, cum in uirtute multiplicatur. Carnales autem fœtus sine libidine, quæ post peccatum exorta, inspecta, cōfusa, uelata est: nec tunc nasci potuisse, sicut neq; nunc possunt, nec in paradiso futuros fuisse, sed foris, sicut & factum est. Nam postea quàm inde dimissi sunt ad gignendos filios coierunt, eosq; genuerunt.

De

De copula coniugali à deo primitus instituta atq; benedicta. Cap. XXII. C

NOs autem nullo modo dubitamus secundum benedictionem dei, crescere & multiplicari, & implere terram, donum esse nuptiarum, quas deus ante peccatum hominis ab initio constituit, creando masculum & fœminam: qui sexus euidens utiq; in carne est. Huic quippe operi dei etiam benedictio ipsa subiuncta est: nam cum scriptura dixisset: Masculũ & fœminam fecit eos, continuo subdidit: Et benedixit eis deus, dicens: Crescite & multiplicamini, & implete terram, & dominamini eius, & cætera. Quæ omnia quanq; non inconuenienter possint etiam ad intellectum spiritalem referri: masculũ tamen & fœminam non sicut simile aliquid etiam in homine uno intelligi potest: quia uidelicet in eo aliud est quod regit, aliud quod regitur: sed sicut euidentissime apparet in diuersi sexus corporibus, masculũ & fœminam ita creatos, ut prolem generando crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram. Cui sententiæ tam euidenti, magnæ absurditatis est reluctari. Neq; eñ de spiritu qui imperat, & carne quæ obtemperat, aut de animo rationali, qui regit: aut irrationali cupiditate, quæ regitur: aut de uirtute cõtemplatiua, quæ excellit: & de actiua, quæ subditur: aut de intellectu mentis, & sensu corporis, sed aperte de uinculo coniugali, quo inuicem sibi uterq; sexus obstringitur dominus interrogatus, utrũ liceret quacunq; causa dimittere uxorẽ: quoniam propter duriciã cordis Israëlitarũ Moyses dari libellũ repudij permisit, respondit atq; ait: Non legistis, quia qui fecit hominẽ ab initio, masculũ & fœminam fecit eos, & dixit: Propter hoc dimittet homo patrem & matrẽ, & adhęrebit uxori suę, & erunt duo in carne una? Itaq; iam nõ sunt duo, sed una caro. Quod ergo deus coniunxit, homo nõ separet. Certum est igitur masculũ & fœminam ita primitus institutos, ut nunc homines duos diuersi sexus uidemus, & nouimus. Vnum autem dici, uel propter coniunctionem, uel propter originem fœminæ, quæ de masculi latere creata est. Nam & Apostolus per hoc primũ quod deo instituente præcessit exemplum, singulos quosq; admonet, ut uiri uxores suas diligant.

An etiam in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset: uel utrum contra actum libidinis pugnatura illic fuisset traditio castitatis. Cap. XXIII. D

QVisquis autem dicit non fuisse coituros nec generaturos, nisi peccassent, quid dicit nisi propter numerositatem sanctorum necessarium hominis fuisse peccatũ? Si enim non peccando soli remanerent: quia, sicut putant, nisi peccassent, generare non possent: profecto ut non soli duo iusti homines possent esse, sed multi, necessarium peccatum fuit. Quod si credere absurdum est, illud potius est credendum, quod sanctorum numerus quantus complendæ illi sufficit beatissimæ ciuitati, tantus existeret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum quousque filij huius seculi generant, & generantur. Et ideo illæ nuptiæ dignæ felicitate paradisi, si peccatum non fuisset: & diligendam prolem gignerent, & pudendam libidinem non haberent. Sed quomodo id fieri posset, nunc non est quo demonstretur exemplo. Nec ideo tamen incredibile debet uideri etiam illud unum sine ista libidine uoluntati potuisse seruire, cui tot membra nunc seruiunt. An uero manus & pedes mouemus cum uolumus, ad ea quæ his membris agenda sunt sine ullo renisu tanta facilitate, quanta & in nobis & in alijs uidemus, maxime in artificibus quorunque operum corporalium: ubi ad exercendam infirmiorem tardioremq; naturam, agilior accessit industria: & non credimus ad opus generationis filiorum si libido non fuisset, quæ peccato inobedientiæ retributa est, obedienter hominibus ad uoluntatis nutum similiter ut cætera potuisse illa membra seruire? Nõnne Cicero in libris de repub. cum de imperiorum differentia disputaret, & huius rei similitudinem ex natura hominis assumeret, ut filijs dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem: uitiosas uero animi partes ut seruos à superiore imperio coërceri? Et utiq; ordine naturali animus anteponitur corpori, & tamen ipse animus imperat corpori facilius quàm sibi. Veruntamen hæc libido, de qua nunc disserimus, eo magis erubescenda existit, quo animus in ea, nec sibi efficaciter imperat, ut omnio nõ libeat, nec omnimodo corpori ut pudenda membra uoluntas potius

A tius quã libido cōmoueat: Quod si ita esset, pudenda non essent. Nunc uero pudet animũ resisti sibi à corpore, quod ei natura inferiore subiectum est. In alijs quippe affectionibus cũ sibi resistit, ideo minus pudet, quia cum à seipso uincitur, ipse se uincit, & si inordinate atq; uitiose: quia ex his partibus quæ rationi subijci debent, tamen à partibus suis ac per hoc, ut dictum est, à seipso uincitur. Nam cum ordinate se animus uincit, ut irrationales motus eius menti rationiq; subdantur: si tamen & illa deo subdita est, laudis atq; uirtutis est. Minus tamē pudet cũ sibi animus ex uitiosis suis partibus nō obtemperat, quàm cũ ei corpus, quod alterum ab illo, atq; infra illum est: & cuius sine illo ulla natura non uiuit, uolenti iubentiq; non cedit. Sed cum alia membra retinentur uoluntatis imperio, sine quibus illa quæ contra uoluntatem libidine concitantur, id quod appetunt, implere non possunt: pudicitia custoditur, non amissa, sed non permissa delectatione peccati. Hunc renisum, hanc repugnantiam, hanc uoluntatis & libidinis rixam, uel certe ad uoluntatis sufficientiam, libidinis † indulgentiam, proculdubio nisi culpabilis inobedientia, pœnali inobedientia plecteretur, in paradiso nuptiæ nō haberent, sed uolũtati membra illa ut cætera cuncta seruirent. Ita genitale aruũ uas in hoc opus creatũ seminaret, ut nũc terram manus: & quod modo de hac re nobis uolentibus diligentius disputare uercundia resistit, & cōpellit ueniam honore pręfato à pudicis auribus poscere, cur id fieret nulla causa esset: sed in omnia quæ de huiusmodi mēbris sensum cogitantis attingerēt, sine ullo timore obscœnitatis liber sermo ferretur: nec ipsa uerba essent, quæ uocarentur obscœna, sed quicquid inde diceretur, tam honestum esset, quàm de alijs cum loquimur corporis partibus. Quisq; ergo ad has literas impudicus accedit, culpam refugiat, non naturam: facta denotet suæ turpidinis, non uerba nostræ necessitatis. In quibus mihi facillime pudicus & religiosus lector uel auditor ignoscit, donec infidelitatem refellam: non de fide rerũ inexpertarũ, sed de sensu expertarũ argumentantem. Legit enim hoc sine offensione, qui non exhorret Apostolum horrenda fœminarum flagitia reprehen-

B dentem, quæ immutauerunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam: præcipue quia nos non damnabilem obscœnitatem, nunc sicut ille commemoramus atq; reprehendimus, sed in explicandis quantum possumus humanæ generationis effectibus, uerba tamen sicut ille obscœna deuitamus.

† als, indulgentiam.

Quod insontes homines & merito obedientiæ in paradiso permanentes, ita genitalibus membris fuissent usuri ad generationem prolis, sicut cæteris ad arbitrium uoluntatis: Cap. XXIIII.

SEminaret igitur prolem uir, susciperet fœmina genitalibus membris, quando id opus esset, & quantum opus esset, uoluntate motis, non libidine concitatis. Neque enim ea sola membra mouemus ad nutum, quæ compactis articulata sunt ossibus: sicut pedes & manus & digitos: uerum etiam illa, quæ mollibus remissa sunt neruis, cum uolumus, mouemus agitando, & porrigendo producimus, & torquendo flectimus, & constringendo duramus: sicut ea sunt, quæ in ore ac facie quantũ potest uoluntas mouet. Pulmones deniq; ipsi omniũ nisi medullarum mollissimi uiscerum, & ob hoc antro pectoris communiti, ad spiritum ducendum ac remittendum uocemq; emittendam seu modificandam: sicut folles fabrorum uel organorum, flantis, respirantis, loquentis, clamantis, cantantis seruiunt uoluntati. Omitto quod animalibus quibusdam naturaliter insitum est: ut tegmen, quo corpus omne uestitur, si quid in quocunque loco eius senserint abigendum, ibi tantum moueant, ubi sentiunt: nec solum insidentes muscas, uerũ etiam hærentes † aristas cutis tremore discutiunt. Nunquid quia id non potest homo: ideo creator, quibus uoluit animantibus, donare non potuit? Sic ergo & ipse homo potuit obedientiam etiam inferiorum habere membrorum quam sua inobedientia perdidit. Neque enim deo difficile fuit sic illum condere, ut in eius carne etiam illud non nisi eius uoluntate moueretur, quod nunc nisi libidine non mouetur. Nam & hominum quorundam naturas nouimus multum cæteris dispares, & ipsa raritate mirabiles, nonnulla ut uolunt de corpore suo facientium, quę alij nullo modo possunt, & audita

† als, hastas

dita uix credunt. Sunt enim qui & aures moueant uel singulas, uel ambas simul. Sunt qui totam cæsariem capite immoto quantum capilli occupant, deponunt ad frontem, reuocantq; cum uolunt. Sunt qui eorum quæ uorauerũt incredibiliter plurima & uaria, paululum præcordijs contrectatis, tanquam de saculo quod placuerit, integerrimum proferunt. Quidam uoces auium, pecorumq;, & aliorum quorumlibet hominum sic imitantur atq; exprimunt, ut nisi uideantur, discerni omnino nõ possint. Nonnulli ab imo sine † pudore ullo ita numerosos pro arbitrio sonitus ædũt, ut ex illa etiam parte cantare uideantur. Ipse sum expertus, sudare hominem solere cum uellet. Notum est quosdam flere cum uolunt, atq; ubertim lachrymas fundere. Iam illud multo est incredibilius, quod pleriq; fratres memoria recentissima experti sunt, Presbyter fuit quidam nomine Restitutus in parœcia Calamensis ecclesię, quando ei placebat, rogabatur autem ut hoc faceret ab eis qui rem mirabilem coràm scire cupiebant, ad imitandas quasi lamentantis cuiuslibet hominis uoces, ita se auferebat à sensibus, & iacebat simillimus mortuo, ut non solum uellicantes atq; pungentes minime sentiret, sed aliquando etiam igne ureretur admoto, sine ullo doloris sensu: nisi postmodum ex uulnere, non autem obtinendo, sed non sentiendo nõ mouere corpus, eo probabatur, quod tanquam in defuncto nullus inueniebatur anhelitus: hominum tamen uoces, si clarius loquerentur, tanquam de longinquo se audisse postea referebat. Cum itaq; corpus etiam nũc quibusdam licet in carne corruptibili, hanc erumnosam ducentibus uitam, ita in plerisq; motionibus & affectionibus extra usitatum naturæ modum mirabiliter seruiat, quid causæ est, ut nõ credamus ante inobedientiæ peccatum, corruptionisq; supplicium, ad propagandam prolem sine ulla libidine seruire uoluntati humanæ, humana membra potuisse? Donatus est itaq; homo sibi, quia deseruit deum, placendo sibi: & non obediens deo, nõ potuit obedire, nec sibi. Hinc euidentior miseria est, qua homo non uiuit, ut uult. Nam si ut uellet uiueret, beatum se putaret: sed nec sic tamen esset, si turpiter uiueret.

al's, pedore.

De uera beatitudine, quam temporalis uita non obtinet. Cap. XXV.

QVanquam, si diligentius attendamus, nisi beatus, nõ uiuit ut uult, & nullus beatus, nisi iustus. Sed etiam ipse iustus non uiuit ut uult, nisi eò peruenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non possit: eiq; sit certum, ita semper futurum. Hoc enim natura expetit: nec plene atque perfecte beata erit, nisi adepta quod expetit. Nunc uero quis hominum potest ut uult, uiuere, quando ipsum uiuere nõ est in potestate? Viuere enim uult, mori cogitur. Quomodo ergo uiuit, ut uult, qui non uiuit, quandiu uult? Quod si mori uoluerit, quomodo potest, ut uult, uiuere, qui nõ uult uiuere: & si ideo mori uelit, non quo nolit uiuere, sed ut post mortem melius possit uiuere. Nondum ergo ut uult uiuit, sed quũ ad id quod uult, moriendo peruenerit. Verum etiam uiuit, ut uult: quoniam se extorsit, qui sibi imperauit non uelle, quod non potest: atq; hoc uelle, quod potest, sicut ait Terentius. Quoniam non potest id fieri quod uis, id uelis quod possis: non tamen ideo beatus est, quia patienter miser est. Beata quippe uita si non amatur, non habetur. Porrò si amatur, & habetur, cæteris omnibus rebus excellentius necesse est ametur: quoniam propter hanc amandum est, quicquid aliud amatur. Porrò si tantum amatur, quantum amari digna est, nõ enim beatus est, à quo ipsa beata uita non amatur ut digna est, fieri non potest, ut eam qui sic amat, non ęternam uelit. Tunc igitur beata erit, quando erit æterna.

Quod felicitas in paradiso uiuentium, sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse. Cap. XXVI.

VIuebat itaq; homo in paradiso sicut uolebat, quandiu uolebat quod deus iusserat: uiuebat fruens deo, ex quo bono erat bonus: uiuebat sine ulla egestate, ita semper uiuere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret: potus, ne sitiret: lignum uitæ, ne illum senecta dissolueret: nihil corruptiõis in corpore, uel ex corpore ullas molestias ullis eius sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in anima tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus æstus aut frigus, sic in eius

habitato-

A habitatore nulla ex cupiditate uel timore accedebat bonæ uolũtatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter lætum, gaudium uerum perpetuebatur ex deo, in quem flagrabat charitas ex corde puro & conscientia bona, & fide non ficta: atq; inter se cõiugum fida ex honesto amore societas, concors mentis corporisq; uigilia, & mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat ociosum, non somnus premebat inuitum. In tanta facilitate rerum & felicitate hominum, absit ut suspicemur nõ potuisse prolem seri sine libidinis morbo: sed eo uolũtatis nutu mouerẽtur illa membra quo cætera, & sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi & corporis nulla corruptione integritatis infunderetur gremio maritus uxoris. Neq; enim quia experientia probari non potest, ideo credẽdum non est: quãdo illas corporis partes nõ ageret turbidus calor, sed spontanea potestas sicut opus esset, adhiberet. Ita tunc potuisse utero coniugis salua integritate fœminei genitalis uirile semen immitti: sicut nunc potest eadem integritate salua ex utero uirginis fluxus menstrui cruoris emitti. Eadem quippe uia posset illud inijci, qua hoc potest eijci. Vt enim ad pariendum nõ doloris gemitus, sed maturitatis impulsus fœminea uiscera relaxaret: sic ad fœtandum & concipiendum non libidinis appetitus, sed uoluntarius usus naturam utranq; coniungeret. De rebus enim loquimur nunc pudendis, & ideo quamuis ante quàm earum puderet, quales esse potuissent, conijciamus, ut possumus: tamen necesse est ut nostra disputatio magis frenetur ea, quæ nos reuocat uerecundia: quàm eloquẽtia, quæ nobis parum suppetit, adiuuetur. Nam cum id quod dico, nec ipsi experti fuerint, qui experiri potuerũt: quoniam præoccupante peccato exilium de paradiso ante meruerunt, quàm sibi in opere serendæ propaginis tranquillo arbitrio conuenirent: quomodo nunc cũ ista cõmemorantur sensibus occurrit humanis, nisi experientia libidinis turbidæ, non coniectura placidæ uoluntatis? Hinc est quod impedit loquentem pudor, & si non deficiat ratio cogitantem. Veruntamen omnipotenti deo summo, ac summe bono creatori omnium naturarum, uoluntatum

B autem bonarum adiutori ac remuneratori, malarum autem relictori & damnatori, utrarumq; ordinatori: non defuit utiq; consilium, quo certum numerum ciuium in sua sapientia prædestinatum etiam ex damnato genere humano suæ ciuitatis impleret: non eos iam meritis, quandoquidem uniuersa massa tanq; uitiata radice damnata est, sed gratia discernens, & liberatis non solum de seipsis, uerũ etiam de non liberatis, quid eis largiatur, ostendens. Non enim debita, sed gratuita bonitate tunc se quisq; agnoscit erutum malis: cum ab eorum hominum consortio fit immunis, cum quibus illi iusta esset pœna cõmunis. Cur ergo non crearet deus, quos peccaturos esse præsciuit: quandoquidem in eis, & ex eis, & quid eorum culpa mereretur, & quid sua gratia donaretur, posset ostendere: nec sub illo creatore ac dispositore peruersa inordinatio delinquentiũ, rectum peruerteret ordinem rerum?

De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum peruersitas non perturbat prouidentiam dei. Cap. XXVII

PRoinde peccatores, & angeli, & homines nihil agunt, quo impediantur magna opera domini exquisita in omnes uoluntates eius. Quoniam qui prouidenter, atq; omnipotenter sua cuiq; distribuit, non solum bonis, uerum etiam malis bene uti nouit. Ac per hoc propter meritum primæ malæ uolũtatis ita damnato atq; obdurato angelo malo, ut iam bonam uoluntatem ulterius non haberet, bene utens deus, cur non permitteret, ut ab illo primus homo, qui rectus, hoc est, bonæ uoluntatis creatus fuerat, tentaretur: quandoquidẽ sic erat institutus, ut si de adiutorio dei fideret, bonus homo malum angelum uinceret: si autem creatorem atq; adiutorem deum superbe sibi placendo desereret, uinceretur: meritum bonum habens in adiuta diuinitus uoluntate recta: malum uero in deserente deum uoluntate peruersa: quia & ipsum fidere de adiutorio dei, non quidem posset sine adiutorio dei: nec tamen ideo ab his diuinæ gratiæ beneficijs sibi placendo, recedere non habebat in potestate? Nam sicut in hac carne uiuere sine adiumentis alimentorum, in potestate non est: non autem in ea uiuere in potestate est: quod faciũt, qui seipsos necant: ita bene in ea uiuere

ſine adiutorio dei, etiam in paradiſo, nõ erat in poteſtate: erat autem in poteſtate male uiuere: ſed beatitudine non permanſura, & pœna iuſtiſſima ſecutura. Cum igitur huius futuri caſus humani deus non eſſet ignarus, cur eum non ſineret, inuidi angeli malignitati tentari? nullo modo quidẽ, quod uinceretur, incertus: ſed nihilominus præſcius, quod ab eius ſemine adiuto, ſua gratia idem ipſe diabolus fuerat ſanctorum gloria maiore uincendus. Ita factum eſt, ut nec deum aliquid futurorum lateret: nec præſciendo quenquam peccare compelleret: & quid eſſet inter propriam cuiuſq; præſumptionem & ſuam tuitionem, angelicæ & humanæ rationali creaturæ, conſequenti experientia demonſtraret. Quis enim audeat credere, aut dicere, ut neq; angelus, neq; homo caderet, in dei poteſtate non fuiſſe? Sed hoc eorum poteſtati maluit non auferre: atq; ita & quãtum mali eorum ſuperbia, & quantum boni ſua gratia ualeret, oſtendere. C

De qualitate duarum ciuitatum terrenæ, atq; cœleſtis. Cap. XXVIII

FEcerunt itaq; ciuitates duas, amores duo, terrenã ſcilicet amor ſui uſq; ad contemptum dei, cœleſtem uero amor dei uſq; ad contemptum ſui. Deniq; illa in ſeipſa, hæc in domino gloriatur. Illa enim quærit ab hominibus gloriam, huic autem deus cõſcientiæ teſtis maxima eſt gloria. Illa in gloria ſua exaltat caput ſuum, hæc dicit deo ſuo: Gloria mea, & exaltans caput meum. Illi in principibus eius, uel in eis quas ſubiugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac ſeruiunt inuicem in charitate, & propoſiti conſulendo, & ſubditi obtemperando. Illa in ſuis potentibus diligit uirtutem ſuam, hæc dicit deo ſuo: Diligam te domine uirtus mea. Ideoq; in illa ſapientes eius ſecundum hominem uiuentes, aut corporis aut animi ſui bona aut utriuſq; ſectati ſunt: aut qui potuerunt cognoſcere deum, non ut deum honorauerunt, uel gratias egerunt, ſed euanuerũt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Dicentes enim ſe eſſe ſapientes, id eſt, dominante ſibi ſuperbia in ſua ſapientia ſeſe extollentes, ſtulti facti ſunt: & immutauerunt gloriam incorruptibilis dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis; & uolucrum, & quadrupedum D & ſerpentium. Ad huiuſcemodi enim ſimulachra adorãda uel duces populorum, uel ſectatores fuerunt, & coluerũt atq; ſeruierunt creaturæ potius quàm creatori, qui eſt benedictus in ſecula. In hac autem nulla eſt hominis ſapientia, niſi pietas qua recte colitur uerus deus, id eſt, expectans præmium in ſocietate ſanctorum: non ſolum hominum, uerum etiam & angelorum, ut ſit deus omnia in omnibus. Amen.

LIB. XIIII. FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONEN. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. XV.

De duobus ordinibus generationis humanæ in diuerſos fines ab initio procurrentis. Caput I

DE FELICITATE paradiſi, uel de ipſo paradiſo, & de uita ibi primorum hominum, eorumq; peccato, atq; ſupplicio, multi multa ſenſerũt, multa dixerunt, multa literis mandauerũt. Nos quoque ſecundum ſcripturas, uel quod in eis legimus, uel quod ex eis intelligere potuimus, earum congruentes autoritati, de his rebus in ſuperioribus libris diximus. Enucleatius autem ſi iſta quærantur, multiplices, atq; multimodas pariunt diſputationes, quæ pluribus † inſerendæ ſunt uoluminibus, q̃ hoc opus, tempuſq; depoſcit. Quod non ita largum habemus, ut in omnibus quæ poſſunt requirere ocioſi & ſcrupuloſi, paratiores ad interrogandum, quàm capaciores ad intelligendũ, nos oporteat immorari.

al. intexendæ

A rari. Arbitror tamen, satis nos iam fecisse magnis, & difficillimis quæstionibus de initio, uel mundi, uel animæ, uel ipsius generis humani, quod in dubio genera distribuimus: unũ eorum qui secundum hominem, alterum eorum qui secundum deum uiuunt. Quas etiã mystice appellamus ciuitates duas: hoc est, duas societates hominum: quarũ est una, quæ per prædestinata est in æternum regnare cum deo, altera æternum supplicium subire cum diabolo. Sed iste finis est earum, de quo post loquendum est. Nunc autem, quoniam de exortu earum, siue in angelis, quorum numerus ignoratur à nobis, siue in duobus primis hominibus satis dictum est, iam mihi uidetur earum aggrediendus excursus: ex quo illi duo generare cœperunt, donec homines generare cessabunt. Hoc enim uniuersum tempus, siue seculum in quo cedunt morientes, succeduntq; nascentes: istarum duarum ciuitatum, de quibus disputamus, excursus est. Natus est igitur prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominum ciuitatem. Posterior Abel ad ciuitatem dei. Sicut enim in uno homine quod dixit Apostolus experimur, quia non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale, unde unusquisq; quoniã ex damnata propagine exoritur, primo sit necesse est ex Adam malus atq; carnalis, quod si in Christum renascendo profecerit, postea erit bonus & spiritalis. Sic in uniuerso genere humano cum primum duæ istæ cœperunt nascendo atq; moriendo procurrere ciuitates, prior est natus ciuis huius seculi, posterior autem isto peregrinus in seculo & pertinens ad ciuitatem dei, gratia prædestinatus, gratia electus, gratia peregrinus deorsum, gratia ciuis † rursum. Nam quantũ ad ipsum attinet, ex eadem massa oritur, quæ originaliter est tota damnata, sed tanq; figulus deus. Hanc enim similitudiné non imprudenter, sed prudenter introducit Apostolus: Ex eadem massa fecit aliud uas in honorem, aliud in contumeliam. Prius autem factũ est uas in contumeliam, post uero alterum in honorem, quia & in ipso uno sicut iam dixi homine prius est reprobum. Vnde necesse est incipiamus, & ubi non est necesse ut remaneamus, posterius uero probum, quò proficiẽtes ueniamus, & quò peruenientes maneamus. Proinde non

† al's, sursum.

B quidem omnis homo malus erit bonus, nemo tamen erit bonus qui non erat malus, sed quanto quisq; citius mutatur in melius, hoc in se facit nominari quod apprehẽdit celerius, & posteriore cooperit uocabulum prius. Scriptum est itaq; de Cain quod condidit ciuitatem, Abel autem tanq; peregrinus nõ condidit. Superna est enim sanctorũ ciuitas, quamuis hic pariat ciues, in quibus peregrinatur, donec regni eius tempus adueniat, cum congregatura est omnes in suis corporibus resurgentes, quando eis promissum dabitur regnum, ubi cum suo principe rege seculorum sine ullo temporis fine regnabunt.

De filijs carnis, & filijs promissionis. Cap. II

VMbra sanè quædam ciuitatis huius, & imago prophetica ei significandæ potius q; præsentandæ seruiuit in terris, quo eam tempore demonstrari oportebat, & dicta est etiam ipsa ciuitas sancta merito significantis imaginis, non expressæ sicut futura est, ueritatis. De hac imagine seruiente, & de illa quam significat libera ciuitate, sic Apostolus ad Galatas loquitur: Dicite mihi, inquit, sub lege uolentes esse legem non audistis? Scriptum est enim quod Abraam duos filios habuit, unum de ancilla, & unũ de libera. Sed ille quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est, qui autem de libera, per repromissionem, quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo testamenta, unum quidem à monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim est mons in Arabia, qui coniunctus est huic, quæ nunc est Hierusalem, seruit enim cum filijs suis. Quæ autem sursum est, Hierusalem libera est, quæ est mater nostra. Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ nõ paris erumpe, & exclama, quæ non parturis, quoniam multi filij desertæ magis quàm eius quæ habet uirũ. Nos autem fratres secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed sicut tunc, qui secundũ carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum, ita & nunc. Sed quid dicit scriptura? Ejce ancillam & filium eius. Non enim hæres erit filius ancillæ, cum filio liberæ. Nos autem fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ: qua libertate Christus nos liberauit. Hæc forma in-

ma intelligendi de apostolica autoritate descendens locum nobis aperit, quemadmodum C scripturas duorum testamẽtorum ueteris & noui accipere debeamus. Pars eñ quædã terrenæ ciuitatis imago cœlestis ciuitatis effecta est, nõ se significãdo, sed alterã, & ideo seruiẽs. Neq; enim propter seipsam, sed ꝓpter aliã significãdam est instituta, & præcedente alia significatione, & ipsa præfigurãs præfigurata est. Nãq; Agar ancilla Saræ, eiusq; filius imago quædã huius imaginis fuit. Et quoniã transituræ erãt umbræ luce ueniente, ideo dicit libera Sara, quæ significabat liberã ciuitatẽ: cui rursus alio modo significandæ etiam illa umbra seruiebat. Eijce ancillam & filium eius, non enim hæres erit filius ancillæ, cum filio meo Isaac, quod ait Apostolus cũ filio liberæ. Inuenimus ergo in terrena ciuitate duas formas, unam suam præsentiam demonstrantem, alteram cœlesti ciuitati significandæ sua præsentia seruientem. Parit autem ciues terrenæ ciuitatis peccato uitiata natura, cœlestis uero ciuitatis ciues parit à peccato naturam liberans gratia, unde illa uocantur uasa iræ, ista uasa misericordiæ. Significatum est hoc etiam in duobus filijs Abrææ, quod unus de ancilla quæ dicebatur Agar, secundum carnem natus est Ismaël, alter autem de Sara libera, secundum promissionem natus Isaac. Vterq; quidem de semine Abrææ, sed illũ genuit demonstrans consuetudo naturam, istum uero dedit promissio significans gratiam. Ibi humanus usus ostenditur, hic diuinum beneficium cõmendatur.

De sterilitate Saræ quam dei gratia fœcundauit. Cap. III

SAra quippe sterilis erat, & desperatione prolis saltem de ancilla sua concupiscens habere, quod de ipsa non se posse cernebat, dedit eam fœtandam uiro, de quo parere uoluerat, nec potuerat. Exegit itaq; etiam sic debitum de marito utens iure suo in utero alieno. Natus est ergo Ismaël, sicut nascuntur homines permixtione sexus utriusq; usitata lege naturæ. Ideo dictum est secundum carnem, non quod ista beneficia dei non sint, aut non illa operetur deus, cuius opifex sapientia attingit, sicut scriptum est: à fine usq; ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter, sed ubi significandum fuerat dei donum, quod indebitum D hominibus gratis gratia largiretur, sic oportuit dari filium, quemadmodum naturæ nõ debebatur excursibus. Negat enim natura iam filios tali cõmixtioni maris & fœminæ, qualis esse poterat Abrææ & Saræ, in illa iam ætate etiam mulieris accedente sterilitate, quæ nec tunc parere potuit, quando non ætas fœcunditati, sed ætati fœcunditas defuit. Quod ergo naturæ sic affectæ fructus posteritatis non debebatur, significat, quod natura generis humani peccato uitiata, ac per hoc iure damnata, nihil ueræ felicitatis in posterũ merebatur. Recte igitur significat Isaac per repromissionem natus, filios gratiæ, ciues ciuitatis liberæ socios pacis æternæ, ubi sit non amor propriæ ac priuatæ quodãmodo uoluntatis, sed communi eodemq; immutabili bono gaudens, atq; ex multis unum cor faciens, id est, perfecte facta concors obedientia charitatis.

De terrena ciuitatis concertatione uel pace. Cap. IIII

TErrena porrò ciuitas quæ sempiterna non erit, neq; enim cum in extremo supplicio damnata fuerit, iam ciuitas erit, hic habet bonũ suum cuius societate lætatur, qualis esse de talibus rebus lætitia potest. Et quoniam non est tale bonum, ut nullas angustias faciat amatoribus suis, ideo ciuitas ista aduersus seipsam plerũq; diuiditur in litigando, bellando atq; pugnando, & aut mortiferas, aut certe mortales uictorias requirendo. Nam ex quacunq; sui parte aduersus alteram sui partẽ bellando surrexerit, quærit esse uictrix gentium, cum sit captiua uitiorum. Et si quidem cum uicerit, superbus extollitur etiam sic mortifera. Si uero conditionem cogitans casusq; cõmunes, magis quæ accidere possunt aduersis angitur, quàm eis quæ prouenerunt secundis rebus inflatur, tantummodo mortalis est ista uictoria. Neque enim semper dominari poterit permanendo eis, quos potuerit subiugare uincendo. Non autem recte dicuntur ea bona non esse, quæ concupiscit hæc ciuitas, quando est & ipsa in suo genere humano melior. Concupiscit enim terrenam quandam pro rebus infimis pacem, ad eam nanq; desiderat peruenire bellando. Quoniam si uicerit, & qui resistat

A resistat, non fuerit, pax erit, quam non habebant partes inuicem aduersantes, & pro his rebus quas simul habere non poterant infelici egestate certantes. Hanc pacem requirunt laboriosa bella, hanc adipiscitur, quæ putatur gloriosa uictoria. Quando autem uincunt qui causa iustiore pugnabant, quis dubitet gratulandam esse uictoriam, & prouenisse optabilem pacem? Hæc bona sunt, & sine dubio dei dona sunt. Sed si neglectis melioribus, quæ ad supernam pertinent ciuitatem, ubi erit uictoria in æterna & summa pace secura, bona ista sic concupiscuntur, ut uel sola esse credantur, uel his quæ meliora creduntur, amplius diligantur, necesse est miseria consequatur, & quæ inerat augeatur.

De primo terrenæ ciuitatis autore fratricida, cuius impietati Romanæ urbis conditor germani cæde responderit. Cap. V

PRimus itaq; fuit terrenæ ciuitatis conditor fratricida, nam suum fratrem ciuem ciuitatis æternæ in hac terra peregrinantem, inuidentia uictus occidit. Vnde mirãdum non est, quod tãto post in ea ciuitate condenda, quæ fuerat huius terrenæ ciuitatis, de qua loquimur caput futura, & tam multis gentibus regnatura, huic primo exemplo, & ut Græci appellant ἀρχετύπῳ, quædam sui generis imago respõdit. Nam & illic sicut ipsum facinus quidam poëta cõmemorauit illorum: Fraterno primi mãdauerunt sanguine muri. Sic enim condita est Roma, quando occisum Remum à fratre Romulo Romana testatur historia, nisi quod isti terrenæ ciuitatis ambo ciues erant, & ambo gloriam de Romanæ reip. institutione quærebant. Sed ambo eam tantam, quantam si unus esset, habere non poterant. Qui enim uolebat dominando gloriari, minus utiq; dominaretur, si eius potestas uiuo consorte minueretur. Vt ergo totam dominationem haberet unus, ablatus est socius, & scelere creuit in peius, quod innocẽtia minus esset in melius. Hi aũt fratres Cain & Abel nõ habebãt ambo inter se similẽm rerũ terrenarũ cupiditatem: nec in hoc alter alteri inuidit, quod eius dominatus fieret angustior qui alterum occidit, si ambo dominarentur. Abel quippe non
B quærebat dominationem in ea ciuitate, quæ condebatur à fratre. Sed inuidentia illa diabolica, qua inuident bonis mali, nulla alia causa est, nisi quia illi boni sunt, illi mali. Nullo enim modo fit minor accedente seu permanente consorte possessio bonitatis, imò possessio bonitatis tanto fit latior, quanto concordior eam indiuidua sociorum possidet charitas. Non habebit deniq; istam possessionem, qui eam noluerit habere cõmunem, & tanto eam reperiet ampliorem, quanto amplius ibi potuerit amare consortem. Illud igitur quod inter Remum & Romulum exortum est, quemadmodum aduersus seipsam terrena ciuitas diuidatur, ostendit: quod autem inter Cain & Abel, inter duas ipsas ciuitates dei & hominum inimicitias demonstrauit. Pugnant ergo inter se mali & mali. Item pugnant inter se boni & mali. Boni uero & boni, si perfecti sunt, inter se pugnare non possunt. Proficientes autem nondumq; perfecti, ita possunt, ut bonus quisq; ex ea parte pugnet contra alterum, qua etiam contra semetipsum. Et in uno quippe homine caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Concupiscentia ergo spiritalis contra alterius potest pugnare carnalem, uel concupiscentia carnalis contra alterius spiritalem, sicut inter se pugnant boni & mali, uel certe ipsæ concupiscentiæ carnales inter se duorum bonorum nondum utiq; perfectorum, sicut inter se pugnant mali & mali, donec eorum qui curantur ad ultimam uictoriam sanitas perducatur.

De languoribus quos ex pœna peccati etiam ciues ciuitatis dei in huius uitæ peregrinatione patiuntur, & à quibus deo medente sanantur. Cap. VI

LAnguor est quippe iste, id est, illa inobedientia, de qua in libro quartodecimo disseruimus, primæ inobedientiæ supplicium, & ideo non natura, sed uitium est, propter quod dicitur proficientibus bonis, & ex fide in hac peregrinatione uiuentibus: Inuicem onera uestra portate, & sic adimplebitis legẽ Christi. Item alibi dicitur: Corripite inquietos, consolamini pusillanimes: suscipite infirmos: patientes estote ad omnes. Videte ne quis malũ pro malo alicui reddat. Item alio loco: Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui

 spiritales

spiritales estis, instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, intendẽs teipsum, ne & tu ten C
teris. Et alibi: Sol non occidat super iracundiam uestram. Et in euangelio: Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum inter te & ipsum solum. Item de peccatis in quibus multorũ cauetur offensio, sic Apostolus dicit: Peccantes coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant. Propter hoc & de uenia inuicem danda multa præcipiuntur. Et magna cura propter tenendam pacem, sine qua nemo poterit uidere deum ubi ille terror est, quando iubetur seruus decem milium talentorum reddere debita, quæ illi fuerant relaxata, quoniam debitum denariorum centum conseruo suo non relaxauit. Qua similitudine proposita, dominus Iesus adiecit atq; ait: Sic & uobis faciet pater cœlestis, si non dimiseritis unusquisq; fratri suo de cordibus uestris. Hoc modo curantur ciues ciuitatis dei in hac terra peregrinantes, & paci supernæ patriæ suspirantes. Spiritus autem sanctus operatur intrinsecus, ut ualeat aliquid medicina, quæ adhibetur extrinsecus. Alioquin etiamsi deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, siue istos corporis, siue illos, quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratia mentem regat atq; agat, nihil prodest homini omnis prædicatio ueritatis. Facit autem hoc deus à uasis misericordiæ, iræ uasa discernens, dispensatione qua ipse nouit multum occulta, sed tamẽ iusta. Ipso quippe adiuuante mirabilibus & latentibus modis, cum peccatum, quod habitat in membris nostris, quod sic peccatũ est, ut sit etiam pœna peccati, sicut Apostolus præcipit: Non regnet peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desiderijs eius, nec ei membra nostra uelut iniquitatis arma exhibeamus, conuertitur ad mentem non sibi ad mala deo regente consentientem, & eam regens tranquillius nunc habebit postea sanitate perfecta, atq; immortalitate percepta homo sine ullo peccato in æterna pace regnabit.

De causa & pertinacia sceleris Cain, quem à facinore concepto nec dei sermo reuocauit. Cap. VII D

SEd hoc ipsum quod sicut potuimus exposuimus, cum deus locutus esset ad Cain eo modo quo primis hominibus per creaturam subiectam uelut eorum socius forma cõgrua loquebatur, quid ei profuit? Nónne conceptũ scelus in necando fratre etiam post uerbum diuinæ admonitionis impleuit? Nam cum sacrificia discreuisset amborum, in illius respiciens, huius despiciens. Quod non dubitandũ est potuisse cognosci signo aliquo attestante uisibili, & hoc ideo fecisset deus, quia mala erant opera eius, fratris uero eius bona, contristatus est Cain ualde, & concidit facies eius. Sic enim scriptũ est: Et dixit dominus ad Cain: Quare tristis factus es, & quare concidit facies tua? Nónne si recte offeras, recte autẽ non diuidas, statim in foribus peccatum aderit? Peccasti, quiesce, ad te enim conuersio eius, & tu dominaberis illius. In hac admonitione quam deus protulit ad Cain illud quidem quod dictum est: Nónne si recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti, quia nõ elucet cur uel unde sit dictum, multos sensus peperit eius obscuritas, cum diuinarum scripturarũ quisq; tractator secundum fidei regulam id conatur exponere. Recte quippe offertur sacrificium cum offertur deo uero, cui uni tantummodo sacrificandum est. Nõ autem recte diuiditur, dum non discernuntur recte uel loca, uel tempora, uel res ipsæ quæ offerũtur, uel qui offert, uel cui offertur, uel hi quibus ad uescendum distribuitur quod oblatum est, ut diuisionem intelligamus hic discretionem: siue cum offertur, ubi non oportet, aut quod nõ ibi, sed alibi oportet: siue cũ offertur quãdo non oportet, aut quod non tunc, sed aliâs oportet: siue cũ id offertur quod nusquam & nunquam penitus debuit: siue cum electiora sibi eiusdem generis rerum tenet homo, quàm sunt ea quæ offert deo: siue cũ eius rei quæ oblata est, fit particeps prophanus, aut quilibet quẽ fas non est fieri. In quo autẽ horũ deo displicuerit Cain, facile non potest inueniri. Sed quoniam Ioannes apostolus cum de his fratribus loqueretur: Num sicut Cain, inquit, qui ex maligno erat, & occidit fratrem suum, & cuius rei gratia occidit eum? quia opera illius maligna fuerunt, fratris autem eius iusta, datur intelligi propterea

A pterea deum nõ respexisse in munera eius:quia hoc ipso male diuidebat,dans deo aliquid suum,sibi autem seipsum.Quod omnes faciunt qui non dei,sed suam sectantes uoluntatem,id est,non recto,sed peruerso corde uiuentes offerũt deo tantum munus, quo putant eum redimi,ut eorum non opituletur sanandis prauis cupiditatibus,sed explendis.Et hoc est proprium terrenæ ciuitatis deum uel deos colere,quibus adiuuantibus regnet in uictorijs & pace terrena,non charitate consulendi,sed dominandi cupiditate. Boni quippe ad hoc utuntur mundo,ut fruantur deo,mali autem cõtra,ut fruantur mũdo,uti uolunt deo, qui tamen eum uel esse,uel res humanas curare iam credunt.Sunt enim multo deteriores, qui nec hoc quidem credunt.Cognito itaq; Cain quod super eius germani sacrificiũ,non super suum respexerat deus,utiq; fratrem bonum mutatus imitari,non elatus debuit æmulari.Sed quia contristatus est & concidit uultus eius,hoc peccatum maxime arguit deus,tristiciam de alterius bonitate,& hoc fratris.Hoc quippe arguendo interrogauit dicens:Quare contristatus es,& quare concidit facies tua? Quia enim fratri inuidebat,deus uidebat,& hoc arguebat.Nam hominibus quibus absconditũ est cor alterius,esse posset ambiguum, & prorsus incertum,utrum illa tristicia malignitatem suam,in qua se deo displicuisse didicerat,an fratris doluerit bonitatem,quæ deo placuit,cum in sacrificium eius aspexit.Sed rationem deus reddens cur eius oblationẽ accipere noluerit,ut sibi ipse potius merito, quàm ei immerito frater displiceret,cum esset iniustus non recte diuidendo,hoc est,non recte uiuendo,& indignus cuius approbaretur oblatio,quàm esset iniustior,quod fratrem iustum gratis odisset,ostendit.Non tamen eum dimittens sine mandato sancto, iusto & bono: Quiesce,inquit,ad te enim conuersio eius,& tu dominaberis illius.Nunquid fratris? Absit. Cuius igitur,nisi peccati? Dixerat enim:Peccasti:tamẽ deinde addidit:Quiesce, ad te enim conuersio eius,& tu dominaberis illius.Potest quidem ita intelligi ad ipsum hominẽ conuersionem esse debere peccati,ut nulli alij quàm sibi sciat tribuere debere,quod peccat.Hæc

B est enim salubris pœnitentiæ medicina & ueniæ petitio nõ incongrua,ut ubi ait,ad te enim conuersio eius, non subaudiatur erit,sed sit præcipientis uidelicet, non prædicentis modo. Tunc enim dominabitur quisq; peccato,si id sibi non defendendo proposuerit,sed pœnitendo subiecerit.Alioquin & illi seruiet dominanti,si patrocinium adhibuerit accidẽti.Sed ut peccatum intelligatur concupiscentia ipsa carnalis, de qua dicit Apostolus:Caro enim concupiscit aduersus spiritum,in cuius carnis fructibus & inuidia cõmemoratur,qua utiq; Cain stimulabatur,& accendebatur in fratris exitium,bene subauditur erit,id est,ad te eñ conuersio eius erit,& tu dominaberis illius.Cũ enim cõmota fuerit pars ipsa carnalis,quã peccatum,appellat Apostolus,ubi dicit: Non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum,quam partẽ animi etiam philosophi dicunt esse uitiosam,non quæ mentem debeat trahere,sed cui mens debeat imperare,eamq; ab illicitis operibus ratione cohibere,cũ ergo cõmota fuerit ad aliquid perperam cõmittendum,si acquiescatur & obtemperetur dicenti Apostolo:Ne exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato,ad mẽtem domita & uicta conuertitur,ut subdita ratio dominetur,hoc præcepit deus huic,qui facibus inuidiæ inflãmabatur in fratrem,& quem debebat imitari,cupiebat auferre:Quiesce,inquit,id est,manus à scelere contine.Non regnet peccatum in tuo mortali corpore ad obediẽdum desiderijs eius,nec exhibeas mẽbra tua iniquitatis arma peccato.Ad te enim cõuersio eius, dum non adiuuatur relaxando,sed quiescendo frenatur.Et tu dominaberis illius. Vt cum forinsecus non permittitur operari,sub potestate mentis regentis & beneuolentis,assuescat etiam intrinsecus nõ moueri.Dictum est tale aliquid in eodem diuino libro & de muliere, quãdo post peccatũ deo interrogante atq; iudicãte damnationis sentẽtias acceperũt,in serpente diabolus,& in seipsis illa & maritus.Cũ enim dixisset ei:Multiplicãs multiplicabo tristicias tuas & gemitum tuũ,& in tristicijs paries filios,deinde addidit:Et ad uirum tuũ conuersio tua,& ipse dominabitur tui.Quod dictũ est ad Cain de peccato uel de uitiosa carnis cõcupiscentia:hoc isto in loco de peccatrice fœmina,ubi intelligendũ est uirũ ad regendam

uxorem,animo carnem regenti similem esse oportere. Propter quod dicit Apostolus: Qui C
diligit uxorem suam,seipsum diligit. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit. Sanandа sunt enim hæc,sicut nostra,non sicut aliena damnanda. Sed illud dei præceptum, Cain sicut præuaricator accepit. Inualescente quippe inuidentiæ uitio,fratrem insidiatus occidit. Talis erat terrenæ conditor ciuitatis. Quomodo autem significauerit etiam Cain Iudæos,à quibus Christus occisus est pastor ouium hominũ,quem pastor ouium pecorum præfigurabat Abel:quia in allegoria,prophetica res est,parco nunc dicere,& quædam hinc aduersus Faustum Manichæum dixisse me recolo.

Quæ ratio fuerit,ut Cain inter principia generis humani conderet ciuitatẽ. Cap. VIII

NVnc autem defendenda uidetur mihi historia,ne sit scriptura incredibilis, quæ dicit, ædificatam ab uno homine ciuitatem,eo tempore,quo nõ plusq̃ uiri quatuor,uel potius tres,posteaq̃ fratrem frater occidit,fuisse uidentur in terra,id est,primus homo pater omnium,& ipse Cain,& eius filius Enoch,ex cuius nomine ipsa ciuitas nuncupata est. Sed hoc quos mouet,parum considerant non omnes homines,qui tunc esse potuerunt, scriptorem sacræ huius historiæ,necesse habuisse nominare:sed eos solos quos operis suscepti ratio postulabat. Propositum quippe scriptoris illius fuit,per quẽ spiritus sanctus id agebat, per successiones certarũ generationũ ex uno homine propagatarũ peruenire ad Abraam: ac deinde ex eius semine ad populũ dei,in quo distincto à cæteris gentibus præfigurarẽtur & prænunciarentur omnia,quæ de ciuitate cuius æternum erit regnum,& de rege eius,eodemq̃ conditore Christo in spiritu præuidebantur esse futura:ita ut nec de altera societate hominum taceretur,quam terrenam dicimus ciuitatem,quantum ei cõmemorandæ satis esset,ut ciuitas dei etiam suæ aduersariæ comparatione clarescat. Cum igitur scriptura diuina ubi & numerum annorũ,quos illi homines uixerunt cõmemorat,ita concludat,ut dicat de illo de quo loquebatur, & genuit filios & filias,& fuerũt om̃es dies illius uel illius quos uixit anni tot,& mortuus est:nũquid q͞a eosdẽ filios & filias nõ nominat, ideo intelligere nõ D
debemus per tam multos annos quibus tunc in seculi huius prima ætate uiuebãt,nasci potuisse plurimos homines,quorũ cœtibus condi possent etiam plurimæ ciuitates? Sed pertinuit ad deum quo ista inspirante cõscripta sunt,has duas societates suis diuersis generationibus primitus digerere atq̃ distinguere ut seorsum hominũ,hoc est,secũdum hominẽ uiuentium,seorsum autem filiorum dei,id est,hominum secundum deum uiuentium generationes contexerentur usq̃ ad diluuium, ubi ambarum societatum discretio concretioq̃ narrantur:discretio quidem quod ambarum separatim generationes cõmemorãtur unius fratricidæ Cain:alterius autẽ qui uocabatur Seth. Natus quippe fuerat & ipse de Adam, pro illo quem frater occidit. Concretio autem,quia bonis in deterius declinãtibus tales uniuersi facti fuerant,ut diluuio delerentur,excepto uno iusto cui nomen erat Noẽ,& eius coniuge & tribus filijs,totidemq̃ nuribus,qui homines octo ex illa omnium uastatione mortalium per arcam euadere meruerũt. Quod igitur scriptum est:Et cognouit Cain uxorem suam,& concipiens peperit Enoch,& erat ædificans ciuitatẽ in nomine filij sui Enoch, non est quidem consequens ut istum primũ filium genuisse credatur. Neq̃ enim hoc ex eo putandum est,quia dictus est cognouisse uxorem suam,quasi tũc se illi primitus concumbendo miscuisset. Nam & de ipso patre omnium Adam nõ tunc solum hoc dictum est,quando conceptus est Cain,quem primogenitum uidetur habuisse,uerum etiam posterius eadem scriptura: Cognouit,inquit,Adam uxorem suam,& concepit & peperit filium,& nominauit nomen illius Seth. Vnde intelligitur ita solere illam scripturam loqui, quamuis non semper,cum in ea legitur factos hominum fuisse conceptus, non tamen solum cum primum sibi sexus uterq̃ misceretur. Nec illud necessario est argumento,ut primogenitum patri existimemus Enoch,quod eius nomine illa ciuitas nũcupata est. Non enim ab re est, ut propter aliquam causam cum & alios haberet,diligeret eum pater cæteris amplius. Neque em̃ & Iudas primogenitus fuit,à quo & Iudæa cognominata est,& Iudæi. Sed etiamsi

conditori

A conditori ciuitatis illius iste filius primus est natus, nō ideo putandum est tunc à patre conditæ ciuitati nomen eius impositum, quando natus est, quia nec constitui tunc ab uno poterat ciuitas. Quæ nihil est aliud quàm hominum multitudo aliquo societatis uinculo colligata: sed cum illius hominis familia tanta numerositate cresceret, ut haberet iam populi quantitatem, tunc potuit utiq; fieri, ut ei constitueret, & nomen primogeniti sui constitutæ imponeret ciuitati. Tam longa quippe uita illorum hominum fuit, ut illic memoratorum, quorum & anni taciti non sunt, qui minimum uixit ante diluuium ad septingentos quinquaginta tres perueniret. Nam plures nongentos annos etiam transierunt, cũ nemo ad mille peruenerit. Quis itaq; dubitauerit per unius hominis ætatem tãtum multiplicari potuisse genus humanum, ut esset unde constitueretur, non una sed plurimæ ciuitates? Quod ex hoc conijci facillime potest, quia ex uno Abraam non multo amplius quadringentis annis numerositas Hebrææ gentis tãta ꝓcreata est, ut in exitu eiusdē populi ex Ægypto sexcenta milia hominũ fuisse referantur bellicæ iuuentis, ut omittamus gentem Idumæorum non pertinentem ad populum Israël, quam genuit frater eius Esau nepos Abraæ, & alias gentes natas ex semine ipsius Abraæ, non per Saram coniugem procreatas.

De longa uita hominum, quæ fuit ante diluuium, & de ampliore humanorum corporum forma. Cap. IX

QVamobrem, nullus prudens rerum existimator, dubitauerit, Cain nō solũ aliquam, uerum etiam magnam potuisse condere ciuitatem, quando in tam longum tempus protendebatur uita mortalium, nisi forte infidelium quispiam ex ipsa numerositate annorum nobis ingerat quæstionem, qua uixisse tũc homines scriptum est in autoritatibus nostris, & hoc neget esse credendum. Ita quippe non credunt etiam magnitudines corporum longe ampliores tunc fuisse, quàm nũc sunt. Vnde & nobilissimus eorum poëta Vergilius, de ingenti lapide, quem in agrorum limite infixum, uir fortis illorum temporum pugnãs, B & rapuit, & cucurrit, & intorsit, & immisit.

Vix illud, inquit, lecti bis sex ceruice subirent:
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.

Significans, maiora tũc corpora producere solere tellurem. Quanto magis igitur temporibus recentibus mundi, ante illud nobile, diffamatumq; diluuium. Sed de corporum magnitudine plerunq; incredulos nudata per uetustatem, siue per uim fluminum, uariosq; casus sepulchra conuincunt: ubi apparuerunt, uel unde ceciderunt incredibilis magnitudinis ossa mortuorum. Vidi ipse non solus, sed aliquot mecũ in Vticensi littore molarem hominis dentem tam ingētem, ut si in nostrorum dentium modulos minutatim conscideretur, centum nobis uideretur facere potuisse. Sed illum gigantis alicuius fuisse crediderim. Nam præter quod erant omnium multo maiora, quàm nostra tunc corpora, gigantes longe cæteris anteibant. Sicut alijs deinde nostrisq; temporibus rari quidem, sed nunq; fermè defuerunt, qui modum aliorum plurimum excederent. Plinius secundus doctissimus homo, quanto magis, magisq; præterit seculi excursus, minora corpora naturam ferre testatur. Quod etiam Homerum cōmemorat sæpe carmine fuisse conquestum: non hæc uelut poëtica figmenta deridens, sed in historicam fidem tanq; miraculorum naturalium scripturas sumens. Verum, ut dixi, antiquorum magnitudines corporum inuenta plerũq; ossa, quoniam diuturna sunt: etiam multo posterioribus seculis produnt. Annorum autem numerositas cuiusq; hominis, quæ temporibus illis fuit, nullis nunc talibus documentis uenire in experimentum potest. Nec tamen ideo fides sacræ huic historiæ deroganda est, cuius tanto impudentius narrata nō credimus, quanto impleri certius prænunciata conspicimus. Dicit tamen etiam idem Plinius, esse adhuc gentem, ubi ducentos annos uiuitur. Si ergo humanarum uitarum diuturnitates, quas experti nos sumus, hodie habere creduntur incognita nobis loca, cur non habuisse credantur & tempora? An uero est credile alicubi esse, quod hic non est, & incredile est aliquando fuisse, quod nunc non est?

De dis

De differentia qua inter Hebræos & nostros codices uidentur annorum numeri dissonare. Cap. X

C

QVocirca & si inter Hebræos & nostros codices de ipso numero annorum nõnulla uidetur esse distantia, quod ignoro, qua ratione sit factum, nõ tamen tanta est, ut illos homines tam longæuos fuisse dissentiant. Nam ipse homo primus Adam ante q̃ gigneret filium qui appellatus est Seth, ducẽtos triginta annos uixisse reperitur in codicibus nostris, in Hebræis autem centum triginta perhibetur. Sed posteaquam eum genuit, septingentos uixisse legitur in nostris, octingentos uero in illis. Atq; ita in utrisque uniuersitatis summa concordat. Ac deinde per consequentes generationes antequam gignatur, qui gigni cõmemoratur, minus uixisse apud Hebræos pater eius inuenitur centum annos, sed posteaq̃ est genitus, idem ipse centum minus quàm in Hebræis inueniuntur in nostris. Atq; ita hinc & inde numeri uniuersitas consonat. In sexta autem generatione nusq̃ utriq; codices discrepant. In septimo uero ubi ille qui natus est Enoch nõ mortuus, sed quod deo placuerit translatus esse narratur, eadem dissonãtia est, quæ in superioribus quinq; de centum annis anteq̃ aigneret eum qui ibi cõmemoratus est filium, atq; ita in summa similis consonantia. Vixit enim annos anteq̃ transferretur secundum utrosq; codices CCCLXV. Octaua generatio habet quidem nonnullam diuersitatem: sed minorem, ac dissimilem cæteris. Mathusalem quippe quem genuit Enoch, ante quàm gigneret eum, qui in ipso ordine sequitur, secundum Hebræos non centum minus, sed uiginti amplius uixit annos. Qui rursus in nostris postea quàm eum genuit, reperiuntur additi, & in utrisq; sibi summa uniuersi numeri occurrit. In sola nona generatione, id est, in annis Lamech filij Mathusalem, patris autem Noë, summa uniuersitatis discrepat, sed non plurimum. Viginti enim & quatuor annos plus uixisse in Hebræis, quàm in nostris codicibus, inuenitur. Nam anteq̃ gigneret filium qui uocatus est Noë, sex minus habet in Hebræis, quàm in nostris: postea uero quàm eum genuerit, triginta amplius in eisdẽ, quàm in nostris. Vnde sex illis detractis, restant uiginti quatuor, ut dictum est. D

De annis Mathusalem, cuius ætas quatuordecim annis uidetur diluuium excedere. Cap. XI

PEr hanc autem discrepantiam Hebræorum codicum atq; nostrorum, exoritur illa famosissima quæstio: ubi Mathusalem quatuordecim annos uixisse post diluuium computatur, cum scriptura ex omnibus, qui in terra tunc fuerãt, solos octo homines in arca exitium cõmemoret euasisse diluuij, in quibus Mathusalem non fuit. Secundum codices enim nostros, Mathusalem priusquam gigneret illum, quem uocauit Lamech, uixit annos centum sexaginta septem: Deinde ipse Lamech anteq̃ ex illo natus esset Noë, uixit annos centũ octoginta octo, qui simul fiunt trecenti quinquaginta quinq;. His addũtur sexcenti Noë: quoto eius anno diluuium factum est: qui fiunt nongenti quinquaginta quinq;, ex quo Mathusalem natus est, usq; ad annum diluuij. Omnes autem anni uitæ Mathusalem nongenti sexaginta nouem computantur: quia cum uixisset annos centũ sexaginta septem, & genuisset filium, qui est appellatus Lamech, post eum genitum uixit annos octingentos duos: qui omnes, ut diximus, nongenti sexaginta nouem fiunt. Vnde detractis nongentis quinquaginta quinq; ab ortu Mathusalem usq; ad diluuiũ, remanent quatuordecim, quibus uixisse creditur post diluuium. Propter quod eũ nonnulli, etsi non in terra, ubi omnem carnem quam uiuere in aquis natura non sinit, constat fuisse deletam, cũ patre suo qui trãslatus fuerat aliquantum fuisse, atq; ibi donec diluuium præteriret, uixisse arbitrãtur, nolentes derogare fidem codicibus, quos in autoritatem celebriorem suscepit ecclesia: & credẽtes Iudæorum potius q̃ istos non habere, quod uerũ est. Nõ enim admittũt, quod magis hic esse potuerit error interpretũ, q̃ in ea lingua esse falsum: unde in nostram per Græcam scriptura ipsa translata est. Sed, inquiũt, nõ esse credibile Septuaginta interpretes, q uno simul tẽpore, unoq; sensu interpretati sunt, errare potuisse: aut ubi nihil eorum intererat uoluisse mentiri

A mentiri: Iudæos uero, dum nobis inuident, quod lex & prophetæ, ad nos interpretando, transierunt, mutasse quædam in codicibus suis, ut in nostris minueret autoritas. Hanc opinionem uel suspicionem accipiat quisq;, ut putauerit. Certum est tamen nõ uixisse Mathusalem post diluuium, sed eodem anno fuisse defunctum, si uerum est quod de numero annorum in Hebræis codicibus inuenitur. De illis autem septuaginta interpretibus quid mihi uideatur, suo loco diligentius inserendum est, cum ad ipsa tempora quantum necessitas huius operis postulat, cõmemoranda adiuuante domino uenerimus. Præsenti enim sufficit quæstioni secũdum utrosq; codices tam longas habuisse uitas illius æui homines, ut posset ætate unius, qui de duobus, quos solos terra tũc habuit, parentibus primus est natus ad constituendam etiam ciuitatem, multiplicari genus humanum.

De opinione eorum qui primorum temporum homines tam longæuos quàm scribitur, fuisse non credunt. Cap. XII

NEq; enim ullo modo audiendi sunt qui putant aliter annos illis temporibus computatos, id est, tantæ breuitatis, ut unus annus noster decem illos habuisse credat. Quapropter, inquiunt, cum audierit quisq; uel legerit nongentos annos quẽquam uixisse, debet intelligere nonaginta. Decem quippe illi anni, unus annus est noster, & decem nostri, centum illi fuerunt. Ac per hoc ut putant, uiginti trium annorum fuit Adam quando genuit Seth, & ipse Seth uiginti habebat & sex menses, quando ex illo natus est Enos, quos appellat scriptura ducentos & quinq; annos. Quoniam sicut isti suspicantur, quorum exponimus opinionem, unum annum qualem nunc habemus, in decem partes illi diuidebant, & easdem partes, annos uocabant. Quarum partium habet una quadratum senarium, eo quod deus sex diebus perfecerit opera sua, ut in septimo requiesceret. De qua re in libro undecimo sicut potui disputaui. Sexies autem seni, qui numerus quadratum senarium facit, triginta sex dies fiunt, qui multiplicati decies, ad trecentos sexaginta perueniunt, id est, ad
B duodecim menses lunares. Propter quinq; dies enim reliquos, quibus solaris annus impletur, & diei quadrantem, propter quem quater ductum eo anno quo bisextum uocant, unus dies adijcitur, addebantur à ueteribus postea dies, ut occurreret numerus annorum, quos dies Romani intercalares uocabant. Proinde etiam Enos quem genuit Seth, decem & nouem agebat annos, quando ex illo natus est filius eius Cainan, quos annos dicit scriptura centum nonaginta. Et deinceps per omnes generationes is quibus hominum anni commemorantur ante diluuium, nullus ferè in nostris codicibus inuenitur, qui cum esset cẽtum annorum uel infra, uel etiam centum uiginti aut non multo amplius genuerit filium, sed qui minima ætate genuerunt annorum, centum sexaginta, & quod excurrit, fuisse referuntur, quia nemo, inquiunt, decem annorum homo potest gignere filios, qui numerus centum appellabantur anni ab illis hominibus, sed in sedecim est matura pubertas, & proli iam idonea procreandæ, quos centum & sexaginta annos illa tempora nuncupabant. Vt autem aliter annum tunc fuisse computatum non sit incredibile, adijciunt quod apud plerosque scriptores historiæ reperitur, Ægyptios habuisse annum quatuor mensium, Acarnanas sex mensium, Lauinios tredecim mensium. Plinius Secundus cum cõmemorasset relatum fuisse in literis quendam uixisse centum quinquagintaduos annos, alium decem amplius, alios ducentorum annorum habuisse uitam, alios trecẽtorum, quosdam ad quingentos, alios ad sexcentos, nonnullos ad octingentos etiam peruenisse, hæc omnia propter intersticia temporum accidisse arbitratus est. Alij quippe, inquit, æstate unum determinabãt annum, & alterum hyeme, alij quadripertitis temporibus, sicut Arcades, inquit, quorũ anni trimestres fuere. Adiecit etiam aliquãdo Ægyptios, quorũ paruos annos quaternorum mensium fuisse supra diximus, lunæq; fine eorum limitasse annum. Itaq; apud eos, inquit, aliqui & singula milia annorum uixisse produntur. His uelut probabilibus argumẽtis quidam non destruentes fidem sacræ huius historiæ, sed astruere nitentes: ne sit incredibile, quod tã multos annos uixisse referũtur antiqui: persuaserũt sibi, nec se suadere imprudẽter existimant

existimant, tam exiguum spacium temporis tunc annum uocatum, ut illi decem, sint unus C
noster, & decem nostri, centum illorum. Hoc autem falsissimum esse documento euidentissimo ostenditur. Quod ante quàm faciam, non mihi tacẽdum uidetur, quæ credibilior possit esse suspicio. Poteramus certe hanc asseuerationẽ ex Hebræis codicibus redarguere atq; cõuincere, ubi Adam non ducentorũ triginta, sed centũ uiginti annorũ fuisse reperit᷑, quando tertiũ genuit filiũ, qui anni si nõ nisi tredecim nostri sunt, ꝓculdubio primũ genuit, quãdo duodecim uel non multo amplius annorũ fuit. Quis potest hac ætate generare usitata ista nobisq; notissima lege naturæ? Sed hunc omittamus, qui fortasse etiã quando creatus est, potuit. Non enim eum tam paruum, quàm infantes nostri sunt, factum fuisse credibile est. Sed filius eius non ducentorum quinq;, sicut nos legimus, sed centum quinq; fuit, quando genuit Enos: ac per hoc secundum istos nondum habebat undecim annos ætatis. Quid dicam de Cainan eius filio, qui cum apud nos centum septuaginta reperiatur annorum, apud Hebræos septuaginta legitur fuisse, quando genuit Malalehel? Quis generat homo septennis, si tunc anni septuaginta nuncupabantur, qui septem fuerunt?

An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quàm septuaginta interpretum sit sequenda autoritas. Cap. XIII

SEd cum hoc dixero, continuo referetur illud Iudæorum esse mendacium: de quo superius satis actum est. Nam septuaginta interpretes laudabiliter celebratos uiros non potuisse mentiri difficile est. Vbi si quæram, quid sit credibilius, Iudæorum gentem tam longe lateq; diffusam, in hoc conscribendum mendacium uno consilio cõspirare potuisse: & dum alijs inuideant autoritatem, sibi abstulisse ueritatem: an septuaginta homines, qui etiã ipsi Iudæi erant, in uno loco positos, quoniam rex Ægypti Ptolemæus eos ad hoc opus asciuerat, ipsam ueritatem gentibus alienigenis inuidisse, cõmunicato istud tunc fecisse consilio, quis non uideat quid procliuius faciliusq; credatur? Sed absit ut prudens quispiam, uel Iudæos cuiuslibet peruersitatis atq; maliciæ tantum potuisse credat in codicibus tam multis D
& tam longe lateq; dispersis, uel septuaginta illos memorabiles uiros hoc de inuidẽda gentibus ueritate unum cõmunicasse consilium. Credibilius ergo quis dixerit, cum primum de bibliotheca Ptolemæi describi ista cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuisse in codice uno, scilicet primitus inde descripto unde iam latius emanaret, ubi potuit quidẽ accidere etiam scriptoris error. Sed hoc in illa quæstione de uita Mathusalem non absurdum est suspicari, & in illo alio ubi superantibus XXIIII annis summa non conuenit. In his autẽ in quibus continuatur ipsius mendositatis similitudo, ita ut ante genitum filium qui ordini inseritur alibi supersint centum anni, alibi desint: post genitum autem ubi deerant, supersint: ubi superant, desint, ut summa conueniat: & hoc in prima, secunda, tertia, quarta, quinta, sexta, septimaq; generatione inuenitur: uidetur habere quandam, si dici potest, error ipse cõstantiam: nec casum redolet, sed industriam. Itaq; illa diuersitas numerorum aliter se habẽtium in codicibus Græcis & Latinis, aliter in Hebræis: ubi non est ista de cẽtum annis prius additis, & postea detractis per tot generationes continuata parilitas, nec maliciæ Iudæorũ, nec diligentiæ uel prudentiæ septuaginta interpretum, sed scriptoris tribuatur errori, qui de bibliotheca supra dicti regis codicem describendum primus accepit. Nam etiam nũc ubi numeri non faciunt intentum ad aliquid quod facile possit intelligi, uel quod appareat utiliter disci: & negligenter describuntur, & negligentius emendantur. Quis enim existimet sibi esse discendum, quot milia hominum tribus Israël singillatim habere potuerunt: quoniam prodesse aliquid non putatur: & quotus quisq; hominum est, cui profunditas utilitatis huius appareat? Hic uero ubi per tot contextas generationes centum anni alibi assunt, albi desunt: & post natum qui cõmemorandus fuerat filium, desunt ubi affuerũt, assunt ubi defuerunt, ut summa concordet: nimirum cum uellet persuadere, qui hoc fecit: ideo numerosissimos annos uixisse antiquos quod eos breuissimos nuncupabant: & hoc de maturitate pubertatis, qua idonea filij gignerentur, conaretur ostenderet: atq; ideo in illis centum annis decem

A decē nostros insinuandos putaret incredulis, ne homines tam diu uixisse recipere in fidem nollent: addidit centum ubi gignendis filijs habilem non inuenit ætatem: eosdemq; post genitos filios, ut congrueret summa, detraxit. Sic quippe uoluit credibiles facere idonearū generandæ prolis conuenientias ætatum, ut tamen numero non fraudaret uniuersas ætates uiuentium singulorū. Quod autem in sexta generatione id non fecit, hoc ipsum est, quod magis mouet illum ideo fecisse, cum res quam dicimus postulauit: quia nō fecit, ubi non postulauit. Inuenit nanq; in eadem generatione apud Hebræos uixisse Iareth, ante quàm genuisset Enoch centum sexagintaduos annos, qui secundū illam rationem breuium annorum fiunt anni sedecim, & aliquid minus quàm menses duo: quæ iam ætas apta est ad gignendum: & ideo addere centum annos breues, ut nostri uigintisex fierent, necesse non fuit: nec post natum Enoch eos detrahere, quos non addiderat ante natum. Sic factum est, ut hinc nulla esset inter codices utrosq; uarietas. Sed rursus mouet, cur in octaua generatione ante quàm de Mathusalem nasceretur Lamech, cum apud Hebræos legantur centum LXXXII. anni, uiginti minus inueniuntur in codicibus nostris, ubi potius addi centum solent: & post genitum Lamech complendam restituuntur ad summam, quæ in codicibus utrisq; non discrepat. Si enim centum septuaginta annos propter pubertatis maturitatem, decem & septem uolebat intelligi: sicut nihil addere, ita nihil detrahere iam debebat: quia inuenerat ætatem idoneam generationi filiorum, propter quam in alijs centum illos annos ubi eam non inueniebat, addebat. Hoc autem de uiginti annis merito putaremus causa mendositatis accidere potuisse, nisi eos sicut prius detraxerat, restituere postea curaret, ut summæ conueniret integritas. An forte astutius factum existimandum est: ut illa, qua centū anni prius solent adijci, & postea detrahi, ocultaretur industria, cum & illic ubi necesse non fuerat: non quidem de centum annis, ueruntamen de quantocunque numero prius detracto, post reddito, tale quid fieret? Sed quomodolibet istud accipiatur, siue credatur ita esse factum, siue
B non credatur, siue postremo ita, siue non ita sit, recte fieri nullo modo dubitauerim, ut cum diuersum aliquid in utrisque codicibus inuenitur: quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrunq; esse non potest uerū, ei linguæ potius credatur, unde est in aliam per interpretes facta translatio. Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis tribus, & uno Latino, & uno etiam Syro inter se consentientibus inuentus est Mathusalem sex annis ante diluuium fuisse defunctus.

De parilitate annorum, qui ijsdem quibus nunc spacijs & in prioribus seculis concurrerunt. Cap. XIIII.

NVnc iam uideamus quo nam modo euidenter possit ostendi nō tam breues, ut illi decem unus esset noster, sed tantæ prolixitatis annos, quantę nunc habemus: quos utiq; circumitus conficit solis in illorum hominum uita prolixissima computatos. Sexcentesimo nempe anno uitæ Noë, scriptum est factum esse diluuium. Cur ergo ibi legitur: Et aqua diluuij facta est super terram sexcentesimo anno uitæ Noë, secundi mensis, septima & uicesima die mensis, si annus ille minimus, quales decem faciunt unum nostrum, trigintasex dies habebat? Tantillus quippe annus si antiquo more hoc nomen accepit, aut non habet menses, aut mensis eius est triduum, ut habeat duodecim menses. Quomodo igitur hic dictum est, sexcentesimo anno, secundi mensis, septima & uicesima die mensis, nisi quia tales quales nunc sunt etiam tunc erant menses? Nam quo pacto aliter uicesimo & septimo die secundi mensis diceretur cœptum esse diluuium? Deinde postea in fine diluuij ita legitur: Et sedit arca in mense septimo, septima & uicesima die mensis super montes Ararath. Aqua autem minuebatur usq; ad undecimum mensem. In undecimo autem mense prima die mensis apparuerunt capita montium. Si igitur tales menses erant, tales profecto & anni erant, quales nunc habemus. Menses quippe illi triduani uiginti & septem dies habere non poterant. Aut si pars tricesima tridui tunc† appellabantur dies, ut† omnium proportiones minuantur: ergo nec toto quadriduo nostro factum est illud tam grande diluuium, quod memoratur

al's, appellabatur
al's, omnia proportione

ratur factum quadraginta diebus & quadraginta noctibus. Quis hanc absurditatem & ua C
nitatē ferat? Proinde remoueatur hic error, qui coniectura falsa ita uult astruere scripturarū
nostrarum fidem, ut alibi destruat. Prorsus tantus etiam tunc dies fuit, quantus & nunc est:
quem uiginti & quatuor horæ diurno curriculo nocturnoq; determinant. Tantus mensis,
quantus & nunc est: quem luna cœpta & finita concludit. Tantus annus, quantus & nunc
est: quē duodecim menses lunares additis propter cursum solarem quinque diebus, & qua-
drante consummant. Tantus anni sexcentesimi uitæ Noë secundus erat mensis, eiusq; men
sis uicesimus & septimus dies, quando cœpit esse diluuium: in quo dies quadraginta conti-
nuatæ ingentes pluuiæ memorantur: qui dies nō binas ac paulo amplius horas habebant,
sed uicenas & quaternas die noctuq; transactas. Ac per hoc tam magnos annos uixerunt il
li antiqui usq; amplius quàm nongentos, quantos postea uixit Abraam centum septua-
gintaquinque: & post eum filius eius Isaac centum octoginta, & filius eius Iacob propè cen
tum quinquaginta: & quantos interposita aliquanta ætate Moyses centum uiginti, & quan
tos etiam nunc uiuunt homines septuaginta uel octoginta, uel non multo amplius, de qui-
bus etiam dictum est: Et amplius eorum labor & dolor. Illa uero numerorum uarietas, quæ
inter codices Hebræos inuenitur & nostros, neq; de hac antiquorum longæuitate dissentit:
& si quid habet ita diuersum, ut uerum esse utrunq; non possit, rerum gestarum fides ab ea
lingua repetenda est, ex qua interpretatum est, quod habemus. Quæ facultas cum uolenti-
bus ubiq; gentium præsto sit, non tamen uacat: quod septuaginta interpretes in plurimis
quę diuersa dicere uidentur, ex Hebræis codicibus emendare ausus est nemo. Non enim est
illa diuersitas putata mendositas: nec ego ullo modo putandum existimo. Sed ubi non est
scriptoris error, aliquid eos diuino spiritu ubi sensus esset cōsentaneus ueritati, & prędicans
ueritatem, non interpretantium more, sed prophetantium libertate aliter dicere uoluisse
credendum est. Vnde merito non solum Hebræis, uerum etiam ipsis cum adhibet testimo-
nia, de scripturis uti apostolica inuenitur autoritas. Sed hinc me opportuniore loco si deus D
adiuuerit promisi diligentius locuturum, nunc quod instat expediam. Non enim ambigen-
dum est ab homine, qui ex primo homine natus est primus, quando tam diu uiuebant, po-
tuisse constitui ciuitatem sanè terrenam, non illam quæ dicitur ciuitas dei: de qua ut scribe-
remus, laborem tanti huius operis in manus sumpsimus.

An credibile sit, primi seculi uiros usq; ad eam ætatem, qua filios gene
rasse referuntur à concubitu continuisse. Cap. XV.

DIcit ergo aliquis: Ita'ne credendum est, hominem filios incessanter generaturum, nec
habentem propositum continentiæ centum & amplius, uel secundum Hebræos non
multo minus, id est octoginta, septuaginta, sexaginta annos à concumbendi opere uacauis-
se: aut si non uacaret, nihil prolis gignere potuisse? Hæc quæstio duobus modis soluitur.
Aut enim tanto serior fuit proportione pubertas, quanto uitæ totius maior annositas: aut
quod magis uideo esse credibile, non hic primogeniti filij commemorati sunt, sed quos suc-
cessionis ordo poscebat, ut perueniretur ad Noë, à quo rursus ad Abraham uidemus esse
peruentum: ac deinde usq; ad certum articulum temporis, quantū oportebat signari etiam
generationibus commemoratis, cursum gloriosissimæ ciuitatis in hoc mundo peregrinantis
& supernam patriam requirentis. Quod enim negari non potest, prior omniū Cain ex con
iunctione maris & fœminæ natus est. Neq; enim illo nato dixisset Adam, quod dixisse legi
tur: Acquisiui hominem per deum, nisi illis duobus ipse fuisset homo nascendo additus pri
mus. Hunc secutus Abel, quem maior frater occidit, præfiguratione quadam peregrinantis
ciuitatis dei, quod esset ab impijs & quodammodo terrigenis, id est, terrenam originem di-
ligentibus, & terrenæ ciuitatis terrena felicitate gaudentibus, persecutiones iniquas passura
primus ostendit. Sed quot annorum erat Adam cum eos genuit, non apparet. Exinde di-
geruntur generationes aliæ de Cain, aliæ de illo quē genuit Adam in eius successione quem
frater occidit, & appellauit nomen illius Seth, dicens ut scriptum est: Suscitauit enim mihi
deus

A deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain. Cũ itaq; istæ duæ series generationũ,una de Seth,altera de Cain,has duas de quibus agimus distinctis ordinibus insinuent ciuitates:unã cœlestem in terris peregrinantẽ, alterã terrenam terrenis tanq̃ sola sit, gaudijs inhærentẽ uel inhiantẽ : nullus de progenie Cain cum dinumerata sit,connumerato Adam usq; ad octauã generationem,quot annorũ fuisset expressus est ,quando genuit eum,qui cõmemoratur post eum.Noluit eñ spiritus dei in terrenæ ciuitatis generationibus tempora notare ante diluuiũ, sed in cœlestis maluit,tanq̃ essent memoria digniores.Porrò autẽ Seth quando natus est,nõ quidem taciti sunt anni patris eius,sed iam genuerat alios:& utrũ solos Cain & Abel,affirmare quis audeat?Non eñ quia soli nominati sunt propter ordines generationũ,quas cõmemorare oportebat,ideo cõsequens uideri debet solos fuisse tunc generatos ex Adam. Cum enim silentio coopertis omnium nominibus cæterorũ,legatur eum genuisse filios & filias, quota fuerit ista proles eius,quis præsumat asserere,si culpam temeritatis euitat? Potuit quippe Adam diuinitus admonitus dicere postea quàm Seth natus est: Suscitauit eñ mihi deus semẽ aliud pro Abel,quando talis erat futurus,qui impleret illius sanctitatẽ:non qd' ipse prior post eum temporis ordine nasceretur.Deinde quod scriptũ est: Vixit aũt Seth quinque & ducentos annos:uel secundũ Hebræos,quinque & centũ annos,& genuit Enos:quis possit nisi inconsideratus asseuerare hunc eius primogenitũ fuisse, ut admirantes merito requiramus,quomodo per tot annos immunis fuerit à cõnubio sine ullo proposito cõtinentiæ,uel nõ genuerit cõiugatus: quandoquidẽ etiam de ipso legitur:Et genuit filios & filias,& fuerũt omnes dies Seth duodecim & nongenti,anni & mortuus est ? Atq; ita deinceps quorũ anni cõmemorantur,nec filios filiasq; genuisse reticentur.Ac per hoc nõ apparet omnino,utrũ qui nominat' genitus,ipse fuerit primogenitus : imò uero quoniã credibile nõ est patres illos ætate tam longa aut impubes fuisse,aut cõiugibus caruisse uel fœtibus:nec illos eorum filios primos eis natos fuisse credibile est.Sed cũ sacræ scriptor historiæ ad ortũ uitaq; Noë,cuius tempore diluuiũ factũ est per suc-

B cessiões generationũ notatis temporibus intenderet peruenire, eas utiq; cõmemorauit,nõ quæ primis suis parentibus fuerint,sed quæ in propagationis ordine uenerint.Exempli gratia,quo id fiat apertius aliquid interponã , unde nullus ambigat fieri potuisse quod dico.Euangelista Matthæus generationẽ dominicæ carnis per seriem parentũ uolens cõmendare memoriæ, ordiens à patre Abraam atq; ad Dauid primitus ut perueniret intendens,Abraã,inquit, genuit Isaac:cur non dixit Ismahel,quẽ primitus genuit? Isaac autẽ,inquit, Iacob:cur non dixit Esau, qui eius primogenitus fuit? Quia scilicet per illos ad Dauid peruenire nõ posset.Deinde sequitur:Iacob autẽ genuit Iudam & fratres eius: nunquid Iudas primogenitus fuit? Iudas, inquit, genuit Phares & Zaram:nec istorum geminorum aliquis fuit primogenitus Iudæ,sed ante illos iam tres genuerat.Eos itaq; tenuit in ordine generationum,per quos ad Dauid, atq; inde quò intenderat,perueniret.Ex quo intelligi potest ueteres quoq; homines ante diluuiũ nõ primogenitos, sed eos fuisse cõmemoratos,per quos succedentiũ ordo generationũ ad Noë patriarcham duceretur,ne seriẽ pubertatis illorũ obscura & non necessaria quæstio nos fatiget.

Quod dissimiliter à subsequentibus matronis habuerint prima connubia. Cap. XVI.

CVm igitur genus humanũ,post primam copulã uiri facti ex puluere, & coniuges eius ex uiri latere mariũ fœminarũq; cõiunctione opus haberet,ut gignendo multiplicaret' : nec essent ulli homines,nisi qui ex illis duobus nati fuissent,uiri sorores suas cõiuges acceperũt:qd' profecto quanto est antiquius,cõpellente necessitate,tanto postea factũ est damnabilius,religione prohibẽte.Habita est eñ ratio rectissima charitatis, ut homines quibus esset utilis atq; honesta concordia,diuersarũ necessitudinũ uinculis necterentur:nec unus in uno multas haberet,sed singulæ spargerentur in singulos: ac sic ad socialẽ uitam diligentius colligandam,plurimę plurimos obtinerent.Pater quippe & socer duarũ sunt necessitudinũ nomina. Vt ergo aliũ quisq; habeat patrẽ,aliũ socerũ,numerosius se charitas porrigit. Vtrunq; autẽ unus Adã esse cogebat',& filijs & filiabus suis,quando fratres sororesq; cõnubio iungebant'.Sic & Eua uxor eius utriq; sexui filiorũ,fuit & socrus & mater.Quæ si duæ fœminę fuissent,mater altera, & socrus altera,copiosius se socialis dilectio colligaret.Ipsa deniq; iam soror qd' etiam uxor fiebat,

duas tenebat unà necessitudines: quibus per singulas distributis, ut altera esset soror, altera uxor, C
hominũ numero socialis propinquitas augeretur. Sed hoc unde fieret tunc nõ erat, quando nisi fratres & sorores ex illis duobus primis nulli homines erãt. Fieri ergo debuit, quando potuit, ut existente copia unde ducerentur uxores, quę nõ erant iam sorores. Et nõ solũ illud ut fieret, nulla necessitas esset, uerumetiã si fieret nefas esset. Nam & si nepotes primorum hominũ, qui iam consobrinas poterant accipere coniuges sororibus matrimonio iungerentur: nõ iam duæ, sed tres in homine uno necessitudines fierent, quæ propter charitatẽ numerosiore propinquitate nectendã, disseminari per singulos singulæ debuerunt. Esset enim unus homo filijs suis fratri scilicet sororiq; coniugibus, & pater & socer & auunculus: ita & uxor eius, eiusdem coniugibus filijs & mater & amita & socrus. Idemq; inter se filij eorũ, nõ solum essent fratres atq; coniuges, uerũ etiam cõsobrini: quia & fratrũ filij. Omnes autẽ istæ necessitudines quę uni homini tres homines cõnectebant, nouem cõnecterent, si essent in singulis singulæ: ut unus homo haberet alteram sororẽ, alteram uxorẽ, alteram consobrinam, alterũ patrẽ, & alterũ auunculũ, alterum socerũ, alteram matrẽ, alteram amitam, alteram socrum: atq; ita se nõ in paucitate coartatum, sed latius atq; numerosius propinquitatibus crebris uinculũ sociale diffunderet. Quod humano genere crescente & multiplicato, etiam inter impios deorũ multorũ falsorumq; cultores sic obseruari cernimus: ut etiam si peruersis legibus permittantur fraterna cõiugia, melior tamen consuetudo ipsam malit exhorrere licentiã. Et cum sorores accipere in matrimoniũ primis humani generis temporibus omnino licuerit, sic aduersetur, quasi nunq̃ licere potuerit. Ad humanũ enim sensum uel alliciendũ, uel offendendũ, mos ualet plurimũ. Qui cum in hac causa immoderationẽ cõcupiscentiæ coërceat, eum designari atq; corrumpi merito esse nefariũ iudicatur. Si enim iniquũ est auiditate possidendi transgredi limitẽ agrorũ, quanto est iniquius libidine concubendi subuertere limitem morũ? Experti autẽ sumus in connubijs consobrinarũ etiam nostris temporibus propter gradũ propinquitatis fraterno gradui proximũ quàm raro D
per mores fiebat, quod fieri per leges licebat: quia id nec diuina prohibuit, & nondũ prohibuerat lex humana. Veruntamen factũ etiam licitũ propter uicinitatẽ horrebatur illiciti: & quod fiebat cũ consobria, penè cũ sorore fieri uidebat: quia & ipsi inter se propter tam propinquã consanguinitatẽ fratres uocantur, & penè germani sunt. Fuit autẽ antiquis patribus religiosæ curæ, ne ipsa propinquitas se paulatim propaginũ ordinibus dirimens longius abiret, & propinquitas esse desisteret, eam nondum longe positam rursus matrimonij uinculo colligare, & quodãmodo reuocare fugientẽ. Vnde iam pleno hominibus orbe terrarũ, nõ quidem sorores ex patre uel matre, uel ex ambobus suis parentibus natas, sed tamẽ amabãt de suo genere ducere uxores. Veruntamẽ quis dubitet honestius hoc tẽpore etiã consobrinarũ prohibita esse coniugia: nõ solũ secundũ ea quæ disputauimus propter multiplicandas affinitates, ne habeat duas necessitudines una persona, cũ duæ possint eas habere, & numerus propinquitatis augeri: sed etiam quia nescio quomodo inest humanæ uerecundię quiddam naturale atq; laudabile: ut cui debet causa propinquitatis uerecundũ honorẽ, ab ea contineat: quamuis generatricẽ, tamen libidinẽ, de qua erubescere uidemus & ipsam pudicitiam coniugalẽ. Copulatio igitur maris & fœminæ quantũ attinet ad genus mortaliũ, quoddam seminariũ est ciuitatis: sed terrena ciuitas geratione tantummodo, cœlestis aũt etiam regeneratione opus habes, ut noxam generation is euadat. Vtrum aũt aliquod fuerit, uel si fuit, quale fuerit corporale atq; uisibile regenerationis signum ante diluuiũ, sicut Abraę circuncisio postea est imperata, sacra historia tacet. Sacrificasse tamen deo, etiam illos antiquissimos homines nõ tacet, quod & in duobus primis fratribus claruit: & Noë post diluuiũ cũ de arca fuisset egressus, hostias deo legitur immolasse. De qua re in præcedentibus libris iam diximus: non ob aliud dæmones arrogantes sibi diuinitatem deosq; se credi cupientes sibi expetere sacrificium, & gaudere huiusmodi honoribus, nisi quia uerum sacrificium uero deo deberi sciunt.

De duobus ex uno genitore procreatis patribus atq; principibus. Cap. XVII.

CVm ergo esset Adam utriusq; generis pater, id est, & cuius series ad terrenam, & cuius series ad cœlestẽ pertinet ciuitatẽ: occiso Abel atq; in eius interfectiõe cõmendato mirabili

sacramen-

A sacramento, facti sunt duo patres singulorũ generũ, Cain & Seth: in quorũ filijs, quos cõmemorari oportebat, duarũ istarũ ciuitatũ in genere mortaliũ euidentius indicia clare cœperũt. Cain quippe genuit Enoch, in cui⁹ nomine cõdidit ciuitatẽ terrenã, scilicet nõ peregrinantẽ in hoc mundo, sed in eius tẽporali pace ac felicitate quiescentẽ. Cain aũt interpretat᷑ possessio: unde dictũ est quando natus est, siue à patre, siue à matre eius: Acquisiui hominẽ per deũ. Enoch uero interpretat᷑ dedicatio: hic enim dedicat᷑ terrena ciuitas, ubi cõditur: quoniã hic habet eũ, quẽ intendit, & appetit finẽ. Porrò ille Seth resurrectio interpretat᷑, & Enos filius eius interpretatur homo, nõ sicut Adam. Et ipsum em̃ nomẽ interpretat᷑ homo, sed cõmune perhibet᷑ esse in illa lingua, id est, Hebræa masculo & fœminæ. Nam sic de illo scriptũ est: Masculũ & fœminam fecit eos, & benedixit illos, & cognominauit nomẽ eorũ Adam. Vnde nõ ambigit᷑ sic appellatam fuisse fœminã Euam proprio nomine, ut tamẽ Adam qđ interpretat᷑ homo, nomen esset amborũ. Enos autẽ sic interpretat᷑ homo, ut hoc nõ posse fœminã nuncupari periti linguę illius asseuerent, tanq̃ filius resurrectionis, ubi nõ nubent, neq; uxores ducent. Nõ em̃ erit ibi generatio, cũ illuc perduxerit regeneratio. Quare & hoc nõ incassum notandũ arbitror, qđ in his generationibus q̃ propagant᷑ ex illo qui est appellatus Seth, cũ genuisse filios filiasq; dicatur, nulla ibi genita nominatim fœmina expressa est. In his aũt q̃ propagant᷑ ex Cain, in ipso fine quousq; protendunt᷑, nouissima fœmina genita nominat᷑. Sic em̃ legit᷑: Mathusaël genuit Lamech: & sumpsit sibi Lamech duas uxores, nomẽ uni Ada, & nomẽ secũdæ Sella: & peperit Ada Iabel: hic erat pater habitantiũ in tabernaculis pecoriariorũ. Et nomẽ fratris eius Tubal: hic fuit qui ostendit psalteriũ & citharã. Sella aũt peperit & ipsa Tubalcaim: & erat ærarius & malleator ęramenti & ferri. Soror aũt Tubalcaim Noëma. Hucusq; porrectę sunt omẽs generatiões Cain, q̃ sunt omẽs ab Adã octo, annumerato ipso Adã, septẽ scilicet usq; ad Lamech, qui duarũ maritus uxorũ fuit: & octaua est generatio in filijs eius, in quibus cõmemorat᷑ & fœmina. Vbi eleganter significatũ est, terrenã ciuitatẽ usq; in sui finẽ carnales habiturã generatio

B nes: q̃ mariũ, fœminarũq; cõiunctione proueniũt. Vnde & ipsæ, qđ pręter Euã nusq; reperit᷑ ante diluuiũ, nominibus proprijs exprimunt᷑ uxores illius hominis, qui nominat᷑ hic nouissimus pater. Sicut autẽ Cain qui interpretatur possessio, terenæ cõditor ciuitatis, & filius eius, in cuius nomine condita est, Enoch, qui interpretatur dedicatio, indicat istam ciuitatem, & initium, & finem habere terrenũ: ubi nihil speratur amplius, quàm quod in hoc seculo cerni potest. Ita Seth, qui interpretatur resurrectio, cum sit generationum seorsum commemoratarum pater, quid de filio eius sacra historia dicat, intuendum est.

Quid significatũ sit in Abel, & Seth, & Enos, ad Christũ pertinens. Cap. XVIII.

ET Seth, inquit, natus est filius, & nominauit nomẽ eius Enos. Hic sperauit inuocare nomẽ domini dei. Nempe clamat attestatio ueritatis. In spe igitur uiuit homo filius resurrectionis: in spe uiuit, quandiu peregrinat᷑ hic ciuitas dei q̃ gignit᷑ ex fide resurrectionis Christi. Ex duobus nanq; illis hominibus. Abel, qui interpretat᷑ luctus, & eius fratre Seth, qui interpretat᷑ resurrectio, mors Christi & uita eius, ex mortuis pręfigurat᷑. Ex qua fide gignit᷑ hic ciuitas dei, id est, homo, qui sperauit inuocare nomẽ domini dei. Spe em̃ salui facti sumus, ait apostolus. Spes aũt q̃ uidetur, nõ est spes. Qđ em̃ uidet quis, quid sperat? Si autẽ qđ nõ uidemus, speramus, per patientiã expectamus. Nã quis uacare hoc existimet ab altitudine sacramenti? Nunquid em̃ Abel nõ sperauit inuocare nomẽ domini dei, cuius sacrificiũ scriptura tam acceptum deo fuisse cõmemorat? Nunquid ipse Seth nõ sperauit inuocare nomẽ domini dei? de quo dictum est: Suscitauit em̃ mihi deus semẽ aliud ꝓ Abel. Cur ergo huic proprie tribuit᷑, q̃d piorũ omniũ intelligit᷑ esse cõmune, nisi quia oportebat in eo qui de patre generationũ in meliorem partẽ, hoc est, supernę ciuitatis separatarũ, primus cõmemoratur exortus, pręfigurari hominẽ, id est, hominũ societatẽ, q̃ nõ secundũ hominẽ inhęret felicitati terrenæ, sed secundũ deũ uiuit in spe felicitatis ęternę? Nec dictũ est, hic sperauit in dominũ deũ: aut, hic inuocauit nomẽ domini dei: sed hic sperauit, inquit, inuocare nomẽ domini dei. Quid sibi hoc uult, sperauit inuocare, nisi quia ꝓphetia est, exorturũ populũ, q secundũ electionẽ gratię inuocaret nomẽ domini dei. Hoc est qđ per aliũ prophetã dictũ est, Apostolus de hoc populo intelligit ad dei gra

 tiam

tiam pertinere. Et erit, omnis quicunq; inuocauerit nomē domini, saluus erit. Hoc enim ipsum qđ dicit̃: Et nominauit nomē eius Enos: qđ interpretat̃ homo: ac deinde addit̃: Hic sperauit inuocare nomē domini dei, satis ostenditur, quod nō in seipso spem ponere debeat homo. Maledictus enim omnis: sicut alibi legitur, qui spem suam ponit in homine: ac per hoc, nec in se, ut sit ciuis alterius ciuitatis, quæ nō solum secundū filiū Cain dedicatur hoc tempore, hoc est, mortalis huius seculi labente transcursu, sed in illa immortalitate beatitudinis sempiternæ. C

De significatione quæ in Enoch translatione monstratur. Cap. XIX.

NAm & ista propago, cuius est pater Seth in ea generatiōe habet dedicationis nomē, quę septima est ex Adā annumerato Adā: septimus eñ ab illo natus est Enoch, qui interpretatur dedicatio: sed ipse est ille translatus, qui placuit deo, & insigni numero in ordine generationum, quo sabbatū consecratū est, septimo scilicet ab Adā. Ab ipso aūt patre istarū generationum, q̃ discernunt̃ à propagine Cain, id est, à Seth sextus est: quoto die factus est homo, & cōsummauit deus oīa opera sua. Sed huius Enoch translatio nostrę dedicationis est pręfigurata dilatio. Quę quidē iam facta est in Christo capite nostro: qui sic resurrexit, ut nō moriat̃ ulterius, sed etiā ipse translatus est. Restat aūt altera dedicatio uniuersę domus, cuius ipse Christus est fundamentū, q̃ differt̃ in finē, quādo erit omniū resurrectio, non moriturorū amplius. Siue autē domus dei dicatur, siue templū dei, siue ciuitas dei, id ipsum est, nec abhorret à latini eloquij consuetudine. Nam & Vergilius imperiosissimam ciuitatem domum appellat Assaraci, Romanos uolens intelligi, qui de Assaraco per Troianos originem ducunt, & domū Æneæ eosdem ipsos, quia eo duce Troiani cum Italiam uenissent, ab eis condita est Roma. Imitatus nāq; est poëta ille sacras literas, in quibus dicit̃ domus Iacob tam ingens populus Hebręorū.

De eo quod Cain successio in octaua ab Adā generatiōe clauditur. Cap. XX.

DIcet aliquis: Si hoc intendebat scriptor huius historiæ in cōmemorandis generatiōibus ex Adā per filiū eius Seth, ut ꝑ illas perueniret ad Noë, sub quo factū est diluuiū, à quo rursus cōtexeret̃ ordo nascentiū, quo perueniret ad Abrahā, à quo Matthæus euangelista incipit generatiōes quibus ad Christū peruenit æternū regē ciuitatis dei, quid intendebat in generationibus ex Cain, & quò eas ꝑducere uolebat? Respondet̃, usq; ad diluuiū, quo totū genus terrenæ ciuitatis absumptū est, sed reparatū ex filijs Noë. Neq; eñ deesse poterit hæc terrena ciuitas societasq; hominū secundū hominē uiuentiū usq; ad huius seculi finē. De quo dñs ait: Filij hui9 seculi generāt, & generant̃. Ciuitatē uero dei peregrinantē in hoc seculo regeneratio perducit ad alterū seculū, cuius filij nec generāt nec generant̃. Hic ergo generari & generare ciuitati utriq; cōmune est: quamuis dei ciuitas habeat etiā hic multa ciuiū milia, quæ ab ope generādi se abstinēt, sed habet etiā illa ciues nōnullos istis similes ex imitatiōe quadā, licet errantes. Ad eā nanq; pertinēt etiā, qui deuiātes ab huius fide diuersas hæreses cōdiderunt. Secundum hominē quippe uiuūt, nō secundū deū. Et Indorū gymnosophistæ, qui nudi ꝑhibentur philosophari in solitudinib9 Indię ciues eius sunt, & à generādo se cohibēt. Nō eñ est hoc bonum nisi cū fit secundū fidē summi boni, q est deus. Hoc tñ nemo fecisse ante diluuiū reperit̃: quandoquidē etiā ipse Enoch septimus ab Adā, qui translatus refert̃ esse nō mortuus, genuit filios & filias anteq̃ transferret̃: in quib9 fuit Mathusalē, per quē generationū memorandarū ordo transcurrit. Cur ergo tanta paucitas successionū cōmemorat̃ in generationibus ex Cain, si eas usq; ad diluuiū perduci oportebat, nec erat diuturna ętas pręueniens pubertatē, q̃ centū, uel amplius, annos uacaret à fœtibus? Nā si nō intendebat autor libri huius, aliquē ad quē necessario perduceret seriē generationū, sicut in illis qui ueniūt de semine Seth intendebant peruenire ad Noë, à quo rursus ordo necessarius sequeret̃: quid opus erat pręter mittere primogenitos filios, ut perueniret̃ ad Lamech, in cuius filijs finit̃ illa cōnexio octaua generatione scilicet ex Adā, septima ex Cain: quasi esset inde aliquid deinceps connectendū, unde perueniret̃, uel ad Israëliticū populū, in quo cœlesti ciuitati etiā terrena Hierusalē figurā propheticā præbuit: uel ad Christū secundū carnē, qui est super oīa deus benedictus in secula, supernę Hierusalē fabricator, atq; regenerator, cū tota progenies Cain diluuio sit deleta? Vnde uideri potest in eodē ordine generationū, primogenitos fuisse cōmemoratos. Cur ergo tam pauci sunt? Non eñ usq; ad diluuiū tot esse potuerūt, nō uacantibus usq; ad centenariā pubertatē patri D

A bus ab officio generãdi, si nõ erat tunc ꝓportione longæuitatis illius etiã sera pubertas. Vt eñ per æque triginta annorũ fuerint cũ filios generare cœperũt, octies triceni quoniam octo sunt generationes cum Adam, & cum eis, quos genuit Lamech, ducenti & quadraginta sunt anni: num itaq; toto deinde tempore usq; ad diluuiũ nõ generauerũt? Qua tandem causa qui hæc scripsit, generatiões cõmemorare noluit, q̃ sequunt᷑. Nam ex Adã usq; ad diluuiũ cõputantur anni secundũ codices nostros duo milia ducẽti sexaginta duo: secundũ Hebræos aũt mille sexcenti quinquaginta sex. Vt ergo istũ numerũ minorẽ credamus esse ueriorẽ, de mille sexcentis quinquaginta sex annis, ducẽti quadraginta detrahant᷑, nũquid credibile est, ꝑ mille quadringentos, & q̃d excurrit, annos, qui restãt usq; ad diluuiũ, progeniẽ Cain, à generationibus uacare potuisse? Sed qui ex hoc mouet᷑, meminerit, cũ quærerẽ, quomodo credendũ sit, antiquos illos homines, per tã multos annos à gignẽdis filijs cessare potuisse, duobus modis istã solutam esse quæstionẽ: aut de sera pubertate, ꝓportione tã longę uitæ: aut de filijs, qui cõmemorãtur in generationibus, q᷑ nõ fuerint primogeniti: sed hi, ꝓpter quos ad eũ, quẽ intendebat autor libri, poterat peruenire, sicut ad Noë in generationibus Seth. Proinde in generationibus Cain, si nõ occurrit qui deberet intendi, ad quẽ prætermissis primogenitis, ꝑ eos qui cõmemorati sunt, perueniri oportebat, sera pubertas intelligenda restabit: ut aliquãto post centũ annos, puberes, habilesq; ad gignendũ facti fuerint, ut ordo generationũ per primogenitos curreret & usq; ad diluuiũ ad numerũ annorũ tantæ quantitatis occurreret. Quamuis fieri possit, ut propter aliquã secretiorẽ causam, quę me latet, usq; ad Lamech & eius filios generationũ perueniente cõtextu, cõmendaret᷑ hæc ciuitas, quã dicimus esse terrenã: ac deinde cessaret scriptor libri cõmemorare cæteras, quæ usq; ad diluuiũ esse potuerũt. Potest & illa esse causa, cur non ordo generationũ per primo genitos duceret᷑: ut necesse nõ sit in illis hominibus tã serã credere pubertatẽ: quod scilicet eadẽ ciuitas, quã Cain in nomine Enoch filij sui condidit longe, lateq; regnare potuerit, & reges habere nõ simul plures, sed suis ætatibus singulos, quos genuissent si-

B bi successuros quicunq; regnassent. Horũ regum primus esse potuit ipse Cain: secundus filius eius Enoch, in cuius nomine, ubi regnaretur, condita est ciuitas: tertius Irad, quẽ genuit Enoch quartus Manihel, quẽ genuit Irad: quintus Mathusaël, quẽ genuit Manihel: sextus Lamech, quem genuit Mathusaël, qui septimus est ab Adam per Cain. Non autẽ erat consequens, ut primogeniti in regnũ regnantibus succederẽt patribus, sed quos regnandi meritũ propter uirtutẽ terrenæ utilẽ ciuitati, uel sors aliqua reperiret, uel ille potissimũ succederet patri hæreditario quodã iure regnandi, quẽ præ cæteris filijs dilexisset. Potuit autẽ uiuente adhuc Lamech atq; regnante fieri diluuiũ, ut ipsum cũ alijs omnibus hominibus exceptis qui in arca fuerunt, quẽ perderet, inueniret. Neq; eñ mirandũ est, si uaria quantitate numerositatis annorũ interposita, ꝑ tam longã ætatẽ ab Adam usq; ad diluuiũ non æqualis numeri generationes habuit utraq; progenies, sed per Cain septẽ, per Seth aũt decẽ: septimus est eñ, ut iam dixi, ab Adã Lamech, decimus Noë: & ideo nõ unus filius Lamech, sicut in cæteris superius, sed plures cõmemorati sunt: qa incertũ fuerat qs ei fuisset mortuo successurus, si regnãdi tẽpus inter ipsum & diluuiũ remansisset. Sed quoquo modo se habeat siue per primogenitos, siue per reges, ex Cain generationũ ordo decurrẽs, illud mihi nullo pacto prætereundũ silentio uidet᷑, quod cũ Lamech septimus ab Adã fuisset inuẽtus, tot eius annumerati sunt filij, donec undenarius numerus impleret᷑, quo significat᷑ peccatũ. Addunt᷑ eñ tres filij, & una filia. Vxores aũt aliud possunt significare, nõ hoc q̃d nũc cõmendandũ uidet᷑. Nunc eñ de generatiõbus loquimur, illæ uero unde sint genitę, tacitũ est. Quoniã ergo lex denario numero pręsaid᷑, unde est memorabilis ille decalogus: ꝑfecto numerus undenarius, quoniã transgredit᷑ denariũ transgressionẽ legis, ac ꝑ hoc peccatũ significat. Hinc est q̃d in tabernaculo testimonij q᷑ erat in itinere populi dei, uelut templũ ambulatoriũ, undecim uela cilicina fieri pręcepta sunt. In cilicio quippe recordatio est peccatorũ, ꝓpter hœdos ad sinistrũ futuros: quia cõfitẽtes in cicilio prosternimur tanquã dicentes quod in psalmo scriptũ est: Peccatũ meũ ante me est semper. Progenies ergo ex Adã per Cain sceleratũ undenario numero finitur, quo peccatũ significat᷑: & ipse numerus à fœmina claudit᷑, à quo sexu initiũ factũ est peccati, per quod oẽs morimur. Commissum est

autẽ ut & uoluptas carnis,quæ ſpiritui reſiſteret, ſequeret̃.Nam & ipſa filia Lamech Noëma C
uoluptas interpretatur. Per Seth aũt ab Adam uſq; ad Noë denarius inſinuatur legitimus
numerus. Cui Noë tres adijciuntur filij,unde uno lapſo duo benedicuntur à patre, ut remo/
to reprobo & probatis filijs ad numerũ additis, etiã duodenarius numerus intimetur, qui &
in patriarcharũ & apoſtolorũ numero inſignis eſt propter ſeptenarij partes, alterã per alterã
multiplicatas.Nam ter quaterni,uel quater terni ipſum faciũt.His ita ſe habentibus uideo cõ/
ſiderandũ & cõmemorandũ,iſta utraq; progenies,quæ diſtinctis generationibus duas inſinu
at ciuitates,unã terrigenarũ,alteram regeneratorum: quomodo poſtea ſic cõmixta fuerit atq;
confuſa,ut uniuerſum genus humanũ,exceptis octo hominibus,perire mereretur diluuio.

Differentia in recenſendis genealogijs Enoch & Enos. Cap. XXI.

PRimo autẽ intuendum eſt,quemadmodum cum ex Cain generationes enumerarentur,
cõmemorato ante cæteros poſteros eius, illo, in cuius nomine condita eſt ciuitas, id eſt,
Enoch:contexti ſunt cæteri uſq; ad illum finem,de quo loquutus ſum, donec illud genus, atq;
illa uniuerſa propago diluuio deleretur:cum uero filius Seth unus cõmemoratus fuiſſet Enos,
nondum uſq; ad diluuium additis cæteris,articulus quidẽ interponitur,& dicitur:Hic liber na
tiuitatis hominũ,qua die fecit deus Adam,ad imaginẽ dei fecit illũ:maſculũ & fœminam fecit
eos,& benedixit illos,& cognominauit nomen eorum Adam,qua die fecit illos.Quod mihi ui
detur ad hoc interpoſitum,ut hinc rurſus inciperet ab ipſo Adam dinumeratio temporũ,quã
uoluit facere,qui hæc ſcripſit in ciuitate terrena tanquã eam deus ſic cõmemoraret, ut nõ cõpu
taret.Sed quare hinc reditur ad iſtam recapitulationẽ,poſtea q̃ cõmemoratus eſt filius Seth
homo,qui ſperauit inuocare nomen domini dei:niſi quia ſic oportebat iſtas duas præponere
ciuitates,unã per homicidã uſq; ad homicidã:nam & Lamech duabus uxoribus ſuis ſeſe per/
petraſſe homicidiũ confitetur:alterã per eum, qui ſperauit inuocare nomen domini dei? Hoc
eſt quippe in hoc mũdo peregrinantis ciuitatis dei totũ atq; ſummũ in hac mortalitate nego
cium, qđ per unũ hominẽ, quẽ ſanè occiſi reſurrectio genuit,cõmendatum fuit. Homo quip/ D
pe ille unus totius ſupernæ ciuitatis eſt unitas:nondũ quidẽ cõpleta,ſed præmiſſa iſta prophe
tica præfiguratione complenda.Filius ergo Cain,hoc eſt,filius poſſeſſionis,cuius niſi terrenæ
ciuitatis habeat nomen in ciuitate terrena, quæ in eius nomine condita eſt? De his eſt enim,
de quibus cantatur in pſalmo:Inuocabunt nomina eorũ in terris ipſorũ: propter q̃d ſequitur
eos quod in alio pſalmo ſcriptũ eſt:Domine in ciuitate tua imaginẽ eorũ ad nihilum rediges.
Filius autẽ Seth,hoc eſt,filius reſurrectionis, ſperet inuocare nomen domini dei.Eam quippe
ſocietatem hominũ præfigurat,quæ dicit: Ego autẽ ſicut oliua fructifera in domo dei,ſperaui
in miſericordia dei. Vanas autẽ glorias famoſi in terra nominis nõ requirat. Beatus enim uir,
cuius eſt nomẽ domini ſpes eius,& nõ reſpexit in uanitates,& inſanias falſas. Propoſitis itaq;
duabus ciuitatibus, una in re huius ſeculi, altera in ſpe dei, tanquã ex cõmuni,quæ aperta eſt
in Adam ianua mortalitatis egreſſis,ut percurrant,& diſcurrant ad diſcretos proprios & debi
tos fines,incipit dinumeratio temporũ,in qua & aliæ generationes adijciuntur,facta recapitu
latione ex Adam, ex cuius origine damnata ueluti maſſa una meritæ damnationi tradita,fe/
cit deus alia in contumeliã uaſa iræ:alia in honorem uaſa miſericordiæ:illis reddens,quod de/
betur in pœna,iſtis donans quod nõ debetur in gratia,ut ex ipſa etiam cõparatione uaſorum
iræ,ſuperna ciuitas diſcat,quæ peregrinatur in terris, nõ fidere libertate arbitrij ſui, ſed ſperet
inuocare nomẽ domini dei:quoniam uoluntas in natura,quæ facta eſt bona à bono deo: ſed
mutabilis ab immutabili,ex nihilo ab eo qui eſt,& à bono poteſt declinare, ut faciat malum,
quod fit libero arbitrio:& à malo,ut faciat bonum:quod non fit ſine diuino adiutorio.

De lapſu filiorũ dei alienigenarũ mulierũ amore captorum. Cap. XXII.

HOc itaq; libero uoluntatis arbitrio generatiõe humana progrediẽte atq; creſcẽte, facta
eſt permixtio & iniquitate participata quædam utriuſq; confuſio ciuitatis, quod malũ à
ſexu fœmineo cauſam rurſus inuenit, nõ quidẽ illo modo quo ab initio. Nõ eñ cuiuſquã etiã
tunc fallacia ſeductæ illæ fœminæ perſuaſerũt peccatũ uiris,ſed ab initio quæ prauis moribus
fuerant in terrena ciuitate,id eſt,in terrigenarũ ſocietate,amatæ ſunt à filijs dei, ciuibus ſcilicet

peregri

A peregrinantis in hoc seculo alterius ciuitatis, propter pulchritudinem corporum, quod bonum dei quidem donum est, sed propterea id largitur etiam malis, ne magnum bonum uideatur bonis. Deserto itaque magno bono & bonorũ proprio, lapsus est factus ad bonum minimũ, non bonis propriũ, sed bonis malisq; cõmune, ac sic filij dei, filiarũ hominũ amore sunt capti, atq; ut eis coniugibus fruerentur in amorẽ societatis terrigenæ defluxerũt, deserta pietate quã in sancta societate seruabant. Sic enim corporis pulchritudo à deo quidẽ factũ, sed temporale carnale, infimũ bonũ, male amatur postposito deo æterno, inæterno, sempiterno bono: quemadmodũ iusticia deserta & aurum amatur ab auaris, nullo peccato auri, sed hominis, ita se habet omnis creatura. Cũ eñ bona sit, & bene potest amari & male, bene scilicet ordine custodito, male autem ordine perturbato. Quod in laude quidã creatoris breuiter uersibus dixit:

Hæc tua sunt, bona sunt, quia tu bonus ista creasti. Nil nostrum est in eis, nisi quod peccamus amantes Ordine neglecto pro te, quod conditur abs te.

Creator autẽ si ueraciter ametur, hoc est, si ipse non aliud pro illo, quod non est ipse ametur, male amari non potest. Nam & amor ipse ordinate amandus est, quo bene amatur q̃d amandum est, ut bene sit in nobis uirtus, qua uiuitur bene. Vnde mihi uidetur, quod diffinitio breuis & uera uirtutis, ordo est amoris, propter quod in sancto Cantico canticorũ cantat sponsa Christi, ciuitas dei: Ordinate in me charitatẽ. Huius igitur charitatis, hoc est dilectionis & amoris ordine perturbato, deum filij dei neglexerunt, & filias hominũ dilexunt. Quibus duobus nominibus satis ciuitas utraq; discernitur. Neq; eñ & illi non erant filij hominum per naturam, sed aliud nomen habere cœperant per gratiã. Nam & in eadẽ scriptura ubi dicti sunt dilexisse filias hominũ filij dei, ijdem dicti sunt etiã angeli dei. Vnde illos multi putant nõ homines fuisse, sed angelos.

An credendum sit ab angelis Gigantes progenitos. Cap. XXIII.

B QVam quæstionẽ nos transeunter cõmemoratã in tertio huius operis libro reliquimus insolutã. Vtrum possint angeli cũ spiritus sint, corporaliter coire cũ fœminis. Scriptũ est enim: Qui facit angelos suos spiritus, id est, eos qui natura spiritus sunt, facit esse angelos suos iniungendo eis officiũ nunciandi. Qui enim Grecæ dicitur ἄγγελος, quod nomen Latina declinatione angelus perhibetur, Latina lingua nuncius interpretatur. Sed utrũ eorũ corpora consequenter adiunxerit dicendo: Et ministros suos ignẽ ardentẽ: an quod charitate tanquã igne spiritali feruere debeant ministri eius, ambiguũ est: apparuisse tamẽ hominibus angelos in talibus corporibus, quod non solũ uideri, uerum etiã tangi possent, eadẽ uerissima scriptura testatur. Et quoniã creberrima fama est, multiq; se expertos, uel ab eis qui experti essent, de quorum fide dubitandũ non est, audisse cõfirmant, Syluanos & Faunos, quos uulgo incubos uocant, improbos sæpe extitisse mulieribus, & earũ appetisse, ac peregisse concubitũ. Et quosdã dæmones, quos Dusios Galli nuncupant, hanc assidue immundiciã, & tentare, & efficere: plures, talesq; asseuerant, ut hoc negare, impudentiæ uideatur. Non hinc aliquid audeo temere diffinire utrum aliqui spiritus elemento aëreo corporati sunt: nam hoc elementum etiam cum agitatur flabello sensu corporis, tactuq; sentitur, possint etiam hanc pati libidinem, ut quomodo possunt, sentientibus fœminis, misceantur? Dei tamen angelos sanctos nullo modo illo tempore sic labi potuisse crediderim: nec de his dixisse apostolum Petrum: Si enim deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferni retrudens tradidit, in iudicio puniendos reseruari, sed potius de illis qui primũ apostatantes à deo cum diabolo principe suo ceciderunt: qui primum hominem per inuidiam serpentina fraude decepit. Angelos autem fuisse etiam dei homines nuncupatos, eadem scriptura sancta locupletissima testis est. Nam & de Ioanne scriptum est: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam. Et Malachias propheta, propria quadã, id est, sibi proprie impertita gratia, dictus est angelus. Verum hoc mouet quosdam, quod ex illis qui dicti sunt angeli dei, & ex mulieribus, quas amauerunt, nõ quasi homines generis nostri, sed gigantes legimus esse natos, quasi uero corpora hominum modum nostrum longe excedentia, quod etiam supra commemoraui, non etiam nostris temporibus nata sint. Nonne ante paucos annos cum Romanæ

urbit quod à Gothis factum est, appropinquaret excidium, Romæ fuit fœmina cum suo pa/ C tre & sua matre, quæ corpore quodam modo giganteo longe cæteris præmineret. Ad quam uisendã mirabilis fiebat usquequaq; concursus. Et hoc erat maxime admirationi, quod ambo parentes eius nec saltem tã longi homines erant, q̃ longissimos uidere cõsueuimus. Potuerũt ergo gigantes nasci, & prius quàm filij dei dicti sunt, filiabus hominũ, hoc est, secundũ homi/ nem uiuentium miscerentur, filij scilicet Seth, filiabus Cain. Nam & canonica scriptura sic lo/ quitur, in quo libro hæc legimus, cuius uerba ista sunt: Et factum est post q̃ cœperunt homi/ nes multi fieri super terrã, & filiæ natæ sunt illis, uidentes angeli dei filias hominum, quia bo/ næ sunt, sumpserunt sibi uxores ex omnibus, quas elegerant. Et dixit dominus deus: Nõ per/ manebit spiritus meus in hominibus his in æternũ, propter quod caro sunt. Erunt aũt dies eo rum centum uiginti anni. Gigantes autem erant super terrã in diebus illis. Et post illud cum intrarent filij dei ad filias hominũ, & generarent sibi, illi erant gigantes, à seculo homines no/ minati. Hæc libri uerba diuini satis indicãt iam illis diebus fuisse gigantes super terrã, quãdo filij dei acceperunt uxores filias hominũ, cũ eas amarent bonas, id est, pulchras. Consuetudo quippe scripturæ huius est, etiã speciosos corpore, bonos uocare. Sed & post q̃ hoc factũ est, nati sunt gigantes. Sic eñ ait: Gigãtes aũt erant super terrã in diebus illis. Et post illud: cũ in/ trarent filij dei ad filias hominũ. Ergo & ante in illis diebus, & post illud. Quod aũt ait: Et ge/ nerabant sibi, satis ostendit, quod prius ante q̃ sic caderent filij dei, deo generabant, nõ sibi, id est, nõ dominante sibi libidine coëundi: sed seruiente officio propagandi: non familiam fastus sui, sed ciues ciuitatis dei: quibus annunciauerant tanquã angeli dei, ut ponerẽt in deo spem su suam, similes illius, qui natus est de Seth, filius resurrectionis, & sperauit inuocare nomen do/ mini dei: in qua spe essent cũ suis posteris cohęredes æternorũ bonorũ: & sub deo patre fratres filiorũ. Non aũt illos ita fuisse angelos dei ut homines nõ essent, sicut quidã putãt, sed homi/ nes proculdubio fuisse scriptura ipsa sine ulla ambiguitate declarat. Cũ eñ præmissum esset, quod uidentes angeli dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumpserũt sibi uxores ex omnibus D quas elegerãt, mox adiunctũ est. Et dixit dominus deus: Nõ permanebit spiritus meus in ho/ minibus his in æternũ, proprer q̃d caro sunt. Spiritu dei quippe fuerũt facti angeli dei, & filij dei, sed declinãdo ad inferiora, homines dicuntur nomine naturæ, non gratiæ: dicuntur & ca/ ro desertores spiritus, & deserendo deserti. Et septuaginta quidẽ interpretes & angelos dei di/ xerũt istos & filios dei, q̃d quidẽ etiã non oẽs codices habent, nam quidã nisi filios dei nõ ha/ bent. Aquila aũt quẽ interpretẽ Iudæi cæteris anteponunt, nõ angelos dei, nec filios dei, sed fi/ lios deorũ interpretatus est. Vtrunq; aũt uerũ est. Nam & filij dei erant sub quo patre suorũ patrum etiã fratres erant: filij deorũ, quoniã à dijs geniti erant, cũ quibus etiã ipsi dij erant, iu/ xta illud Psalmi: Ego dixi dij estis, & filij excelsi oẽs. Merito eñ creduntur septuaginta inter pretes accepisse propheticũ spiritũ, ut si quid eius autoritate mutarent, atq; aliter q̃ erat, quod interpretabantur dicerẽt, neq; hoc diuinitus esse dictũ dubitaretur. Quamuis hoc in Hebræo esse perhibeatur ambiguũ, ut & filij dei, & filij deorũ, posset interpretari. Omittamus igitur ea rum scripturarum fabulas quæ apocryphæ nuncupantur, eo quod earum occulta origo non claruit patribus, à quibus usque ad nos autoritas ueracium scripturarũ certissima & notissima successione peruenit. In his autem apocryphis, etsi inuenitur aliqua ueritas, tamen propter multa falsa nulla est canonica autoritas. Scripsisse quidem nonnulla diuina Enoch illum septi mum ab Adam, negare non possumus, cum hoc in epistola canonica Iudas Apostolus dicat. Sed non frustra non sunt in eo canone scripturarum, qui seruabatur in templo Hebræi populi succedentium diligentia sacerdotum. Cur autem hoc, nisi quia ob antiquitatem suspectæ fidei iudicata sunt, nec utrum hæc essent, quæ ille scripsisset, poterat inueniri, num talibus proferen/ tibus, qui ea per seriẽ successionis reperirẽtur rite seruasse? Vnde illa quæ sub eius nomine pro feruntur, etiam continent istas de gigantibus fabulas, quod non habuerunt homines patres, recte à prudentibus iudicantur non ipsius esse credenda, sicut multa sub nominibus & alio/ rum prophetarũ, & recentiora sub nominibus Apostolorum ab hæreticis proferuntur, quæ omnia sub nomine apocryphorũ ab autoritate canonica diligenti examinatione remota sunt.

Igitu

A Igitur secundum scripturas canonicas Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluuium fuisse dubium non est, & hos fuisse ciues terrigenæ societatis hominum, dei autẽ filios qui secundum carnem de Seth propagati sunt in hanc societatem deserta institia declinasse. Nec mirandum est quod etiam de ipsis gigantes nasci potuerunt. Neq; enim omnes gigantes fuerunt, sed magis multi utiq; tunc fuerunt, quàm post diluuium temporibus cæteris. Quos propterea creare placuit creatori, ut etiam hinc ostenderetur non solum pulchritudines, uerumetiam magnitudines & fortitudines corporum non magnipendendas esse sapienti, qui spiritalibus atque immortalibus longe melioribus atq; firmioribus & bonorũ proprijs, non bonorum malorumq; communibus beatificatur bonis. Quam rem alius propheta commendans ait: Ibi fuerunt gigantes illi nominati, qui ab initio fuerunt staturosi, scientes prælium. Non hos elegit dominus, nec uiam scientiæ dedit illis, sed interierunt, quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter inconsiderantiam.

Quomodo intelligendum sit quod eis qui diluuio perdendi erant dominus dixerit: Erunt dies eorum centum uiginti anni. Cap. XXIIII.

QVod autem dixit deus: Erunt dies eorum centum uiginti anni, non sic accipiendum est, quasi prænunciatum sit post hæc homines centum uiginti annos uiuendo non transgredi, cum & post diluuium etiam quingentos excessisse inueniamus. Sed intelligendum est hoc deum dixisse, cum circa finem quingentorum annorum esset Noë, id est, quadringentos octoginta uitæ annos ageret, quos more suo scriptura quingentos uocat, nomine totius maximam partem plerunque significans: sexcentesimo quippe anno uitæ Noë, secundo mense factum est diluuium, ac sic centum uiginti anni prædicti sunt futuri uitæ hominum periturorũ quibus transactis diluuio delerentur. Nec frustra creditur sic factum esse diluuium, iam non inuentis in terra qui non erant digni tali morte defungi, qua in impios uindicatum est, non quod hic quicquam bonis quandoq; morituris tale genus mortis faciat aliquid quod eis possit obesse post mortem. Veruntamen nullus eorum diluuio mortuus

B est, quos de semine Seth propagatos sancta scriptura commemorat. Sic autem diuinitus diluuij causa narratur. Videns, inquit, dominus deus, quia multiplicatæ sunt maliciæ hominum super terram, & quod unusquisq; cogitat in corde suo diligenter super maligna omnes dies, cogitauit, quia fecit hominem super terram, & recogitauit & dixit deus: Delebo hominem quem feci à facie terræ ab homine usque ad pecus, & à repentibus usque ad uolatilia cœli, quia iratus sum, quoniam feci eos.

De ira dei quæ in commutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat. Cap. XXV.

IRa dei non perturbatio animi eius est, sed iudicium quo irrogatur pœna peccato. Cogitatio uero eius & recogitatio mutandarum rerum, est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominem, ita deum cuiusquam facti sui pœnitet, cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quàm certa præscientia. Sed si non utatur scriptura talibus uerbis, non se quodamodo familiarius insinuabit omni generi hominum, quibus uult esse consultum, ut & perterreat superbientes, & excitet negligentes, & exerceat quærentes, & alat intelligentes. Quod non faceret si non se prius inclinaret, & quodammodo descenderet ad iacentes. Quod autem etiam interitum omnium animalium terrenorum uolatiliumq; denunciat, magnitudinem futuræ cladis effatur, nõ animantibus rationis expertibus tanquam & ipsa peccauerint minatur exitium.

Quod arca quam Noë iussus est facere, in omnibus Christum ecclesiamq; significet. Cap. XXVI.

IAm uero quod Noë homini iusto, & sicut de illo scriptura ueridica loquitur, in sua generatione perfecto, nõ utiq; sicut perficiẽdi sunt ciues ciuitatis dei in illa immortalitate, qua æquabuntur angelis dei, sed sicut esse possunt in hac peregrinatione perfecti, imperat deus, ut arcã faciat, in qua cũ suis, id est, uxore, filijs & nuribus, & cum animalibus, quæ ad illũ ex dei

dei præcepto in arcam ingressa sunt, liberaretur à diluuij uastitate: proculdubio figura est C pergrinantis in hoc seculo ciuitatis dei, hoc est, ecclesiæ, quæ fit salua per lignum, in quo pependit mediator dei & hominum, homo Christus Iesus. Nam & mensuræ ipsæ longitudinis, altitudinis, latitudinisque eius, significant corpus humanum, in cuius ueritate ad homines prænunciatus est uenturus, & uenit. Humani quippe corporis longitudo à uertice usque ad uestigia sexies tantum habet, quàm latitudo, quæ est ab uno latere ad alterum latus: & decies tantum, quàm altitudo: cuius altitudinis mensura est in latere à dorso usque ad uentrem: uelut si iacentem hominem metiaris supinum, seu pronum, sexies tantum longus est à capite usque ad pedes: quàm latus à dextra in sinistram, uel à sinistra in dextram, & decies, quàm altus à terra. Vnde facta est arca trecentorum in longitudine cubitorum, & quinquaginta in latitudine, & triginta in altitudine. Et quod ostium in latere accepit, profecto illud est uulnus quando latus crucifixi lancea perforatum est. Hac quippe ad illum uenientes ingrediuntur: quia inde sacramenta manarunt, quibus credentes initiantur. Et quod de lignis quadratis fieri iubetur, undique stabilem uitam sanctorum significat. Quacunque enim uerteris quadratum, stabit. Et cætera quæ in eiusdem constructione dicuntur, ecclesiasticarũ signa sunt rerum. Sed ea nunc prosequi longum est: & hoc iam fecimus in opore, quod aduersus Faustum Manichæum scripsimus, negantem in libris Hebræorum aliquid de Christo esse prophetatum. Et fieri quidem potest, ut & nobis quispiã, & alius alio exponat hæc aptius, dum tamen ea quæ dicuntur, ad hanc de qua loquimur, dei ciuitatem in hoc seculo maligno tanquam in diluuio peregrinantem, omnia referantur, si ab eius sensu qui ista conscripsit, nõ uult longe aberrare, qui exponit. Exempli gratia: Velut si quispiam quod hic scriptum est: Arcæ inferiora bicamerata & tricamerata facies ea: non quod ego in illo opere dixi, uelit intelligi, quia ex omnibus gentibus ecclesia congregatur, bicameratam dictam, propter duo genera hominum: circuncisionem scilicet, & præputiũ: quos Apostolus & alio modo dicit Iudæos: & Græcos. Tricameratam uero, eo quod om̃es gentes de tribus filijs Noë D post diluuium reparatæ sunt: sed aliud dicat aliquid, quod à fidei regula nõ sit alienũ. Nam quoniam non solum in inferioribus mansiones habere arcam uoluit, uerũ etiam in superioribus: & hæc dixit bicamerata: & in superioribus superiorũ: & hæc appellauit tricamerata: ut ab imo sursum uersus tertia cõsurgeret habitatio. Possunt hæc intelligi, & illa tria, quæ commẽdat Apostolus: fides, spes, charitas. Possunt etiã multo conuenientius tres illæ ubertates euangelicæ tricena, sexagena, centena: ut in infimo habitet pudicitia coniugalis, supra uidualis, atque hac superior uirginalis: & si quid aliud melius secundum fidem ciuitatis huius intelligi & dici potest. Hoc etiam de cæteris quæ hic exponenda sunt, dixerim: quia etsi non uno disseruntur modo, ad unam tamen catholicæ fidei concordiam reuocanda sunt.

De arca atque diluuio, nec illis esse consentiendum, qui solam historiam recipiunt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt, repudiata historica ueritate. Cap. XXVII.

NOn tamen quisquam putare debet, aut frustra hæc esse conscripta, aut tantummodo rerum gestarum ueritatem, sine ullis allegoricis significationibus hic esse quærendã, aut econtrario hæc omnino gesta non esse, sed solas esse uerborum figuras, aut quicquid illud est, nequaquam ad prophetiã ecclesiæ pertinere. Quis enim nisi mente peruersus inaniter scriptos esse cõtendat libros per annorũ milia tanta religione, & tam ordinatæ successionis obseruantia custoditos: aut solas res gestas illic intuendas, ubi certe, ut alia omittã, si numerositas animaliũ cogebat arcæ tantã fieri magnitudinẽ, immunda bina, & munda septena intromitti animalia, quid cogebat cum æquali numero possent utraque seruari? Aut uero deus qui propter reparandũ genus seruanda pręcepit, eo modo illa quo instituerat, restituere non ualebat. Qui uero non esse gesta, sed solas rerum significandarũ figuras esse contendunt, primũ opinãtur tam magnũ fieri nõ potuisse diluuiũ, ut altissimos montes quindecim cubitis aqua crescendo transcenderet, propter Olympi uerticẽ mõtis, supra quẽ perhibẽtur

nubes

A nubes non posse conscendere, quod tam sublimis quàm cœlum sit, ut nõ ibi sit aer iste crassior, ubi uenti, nebulæ imbresq́ gignuntur, nec attendunt omnium elementorum crassissimam terram ibi esse potuisse. An forte negant esse terram uerticem montis? Cur igitur usque ad illa cœli spacia terris exaltari licuisse, & aquis exaltari non licuisse contendunt, cum isti mensores & pensores elementorum, aquas terris perhibeant superiores atque leuiores? Quid itaque rationis afferunt, quare terra grauior & inferior locum cœli tranquillioris inuaserit per uolumina tot annorum, & aqua leuior ac superior permissa non sit hoc facere, saltem ad tempus exiguum? Dicunt etiam non potuisse capere arcæ illius quantitatem animalium genera tam multa in utroque sexu, bina de immũdis, septena de mundis. Qui mihi uidentur non computare nisi trecenta cubita longitudinis, & latitudinis quinquaginta, triginta altitudinis, nec cogitare aliud tantum esse in superioribus, itemq́ aliud tantum in superioribus superiorum, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nongenta per longum, centum quinquaginta per latum, nonaginta per altum. Si autem cogitemus quod Origenes non ineleganter astruxit, Moysen scilicet hominem dei eruditum, sicut scriptum est, omni sapientia Ægyptiorum qui geometricam dilexerunt, geometrica cubita significare potuisse, ubi unum quantum sex nostra ualere asseuerant, quis non uideat, quantum rerum capere potuit illa magnitudo? Nam illud quod disputant tantæ magnitudinis arcam non potuisse compingi, ineptissime calumniantur, cum sciant immensas urbes fuisse constructas, nec attendunt centum annos quibus arca illa est fabricata, nisi forte lapis lapidi adhærere potest sola calce coniunctus, ut murus per tot milia circumagatur, & lignum ligno per sustudines, epiros, clauos & glutẽ bituminis non potest adhærere, ut fabricaretur arca, non curuis sed rectis lineis longeq́ lateq́ porrecta, quam nullus in mare mittat conatus hominum, sed leuet unda cum uenerit naturali ordine ponderum, magisq́ diuina prouidentia, quàm humana prudentia natantem gubernet, ne incurrat ubicunque naufragium. Quod

B autem scrupulosissime quæri solet de minutissimis bestiolis, non solum quales sunt mures & stelliones, uerumetiam quales locustæ, scarabei, muscæ denique & pulices, utrum non amplioris numeri in arca illa fuerint, quàm qui est definitus, cũ hoc imperaret deus, prius admonendi sunt, quos hæc mouent, sic accipiendum esse quod dictum est: Quæ repũt super terram ut necesse non fuerit conseruari in arca, quæ possunt in aquis uiuere: non solũ mersa, sicut pisces: uerum etiam supernatantia, sicut multæ alites. Deinde quum dicitur: Masculus & fœmina erunt, profecto intelligitur ad reparandum genus dici: ac per hoc nec illa necesse fuerat ibi esse, quæ possunt sine concubitu, de quibusque rebus, uel rerum corruptionibus nasci: uel, si fuerunt, sicut in domibus esse consueuerunt, sine ullo numero definito esse potuisse: aut, si mysterium sacratissimum quod agebatur, & tantæ rei figura etiam in ueritate facti aliter non posset impleri, nisi ut omnia ibi certo illo numero essent, quæ uiuere in aquis natura prohibente non possent, non fuit ista cura illius hominis, uel illorum hominum, sed diuina. Non enim ea Noe capta intromittebat, sed uenientia & intrantia permittebat. Ad hoc enim ualet quod dictum est: Intrabunt ad te, non scilicet hominis actu, sed dei nutu: ita sanè, ut non illic fuisse credenda sint, quæ sexu carent, Præscriptum est enim atque definitum: masculus & fœmina erunt. Alia sunt quippe, quæ de quibusque rebus sine concubitu ita nascuntur, ut postea concumbant, & generent, sicut muscæ: alia uero in quibus nihil sit maris & fœminæ, sicut apes. Ea porrò quæ sic habent sexum, ut non habeant fœtum, sicut muli, & mulæ, mirum si ibi fuerunt, ac non potius parentes eorum ibi fuisse suffecerit, equinum uidelicet, atque asininum genus: & si aliqua alia sunt, quæ cõmixtione diuersi generis, genus aliquod gignunt, Sed si & hoc ad mysterium pertinebat, ibi erãt. Habet enim & hoc genus masculum & fœminam. Solẽt etiam mouere nonnullos genera escarum quæ illic habere poterant animalia, quæ non nisi carne uesci putantur: utrum præter numerum ibi fuerint sine transgressione mandati, quæ aliorum alendorum necessitas illic coegisset includi: an uero, quod potius est credendum, præter carnes, aliqua alimenta

B esse

esse potuerunt, quæ omnibus conuenirent. Nouimus enim quàm multa animalia, quibus caro cibus est, frugibus, pomisq; uescantur, & maxime fico, atque castaneis. Quid ergo mirum, si uir ille sapiens & iustus, etiam diuinitus admonitus, quid cuique congrueret sine carnibus aptam cuique generi alimoniam præparauit & recondidit? Quid est autem, quo uesci non cogeret fames? aut quid non suaue, ac salubre facere non posset deus, qui etiam, ut sine cibo uiuerent, diuina facilitate donaret: nisi ut pascerentur etiam hoc implendæ figuræ tanti mysterij conueniret? Non autem ad præfigurandam ecclesiam pertinere tam multiplicia rerum signa gestarum, nisi fuerit contentiosus, nemo permittitur opinari. Iam enim gentes ita ecclesiam repleuerunt, mundiq; & immūdi, donec certum perueniatur ad finem: ita eius unitatis quadam compagine continentur, ut ex hoc uno manifestissimo etiam de cæteris, quæ obscurius aliquanto dicta sunt, & difficilius agnosci queunt, dubitari fas non sit. Quæ quum ita sint, sic nec inaniter scripta esse putare quisquam, uel durus audebit: nec nihil significare quum gesta sint: nec sola dicta esse significatiua non facta: nec aliena esse ab ecclesia significanda probabiliter dici potest, sed magis credendum est, & sapienter esse memoriæ, literisq; mandata, & gesta esse, & significare aliquid, & ipsum aliquid ad præfigurandam ecclesiam, pertinere. Iam usque ad hunc articulum perductus liber iste claudendus est: ut ambarum ciuitatum cursus, terrenæ scilicet, & secundum hominem uiuentis, & cœlestis secundum deum post diluuium, & deinceps in rebus consequentibus requiratur.

LIBRI QVINTIDECIMI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER XVI.

An post diluuium à Noe usq; ad Abraam aliquæ familiæ secundum deum uiuentium reperiantur. Caput I

OST diluuium procurrētis sanctæ uestigia ciuitatis, utrum continuata sint, an intercurrentibus impietatis interrupta temporibus, ita ut nullus hominum ueri unius dei cultor existeret, ad liquidum scripturis loquentibus inuenire difficile est: propterea quia in canonicis libris post Noe, qui cum coniuge ac tribus filijs, totidemq; nuribus suis meruit per arcam à uastatione diluuij liberari, non inuenimus usque ad Abraam cuiusquam pietatem euidēti diuino eloquio prædicatam, nisi quod Noe duos filios suos Sem & Iaphet prophetica benedictione cōmendat, intuens & præuidens, quod longe fuerat post futurum. Vnde factum est etiam illud, ut filium suum medium, hoc est primogenito minorem, ultimoq; maiorem, qui peccauerat in patrē, non in ipso, sed in filio eius suo nepote malediceret his uerbis, Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis. Chanaan porrò natus fuerat ex Cham, qui patris dormientis nec texerat, sed potius prodiderat nuditatem. Vnde & consequutus adiungit benedictionem duorum maximi & minimi filiorum, dicens, Benedictus dominus deus Sem, & erit Chanaan puer illius: lætificet deus Iaphet, & habitet in domibus Sem: sicut ipsa eiusdem Noe & uineæ plantatio, & ex eius fructu inebriatio, & dormientis nudatio, & quæ ibi cætera facta atque conscripta sunt propheticis sunt grauidata sensibus, & uelata tegminibus.

Quid in filijs Noe prophetice fuerit præfiguratum. Cap. II

SEd nunc rerum effectu iam in posteris consecuto, quæ operta fuerant satis aperta sunt. Quis enim hoc diligenter & intelligēter aduertens, non agnoscat in Christo? Sem quippe de

A pe de cuius semine in carne natus est Christus, interpretatur nominatus. Quid autē nominatius Christo, cuius nomen ubiq; iam fragrat, ita ut in Cantico canticorū etiam ipsa præcinente prophetia unguento comparetur effuso, in cuius domibus, id est ecclesijs habitat gentium latitudo? Nam Iaphet latitudo interpretatur. Cham porrò qui interpretatur calidus, medius Noe filius tanq; se ab utroq; discernens, & inter utrūq; remanēs, nec in primitijs Israelitarum, nec in plenitudine gētium, quid significat nisi hæreticorum genus calidum, non spiritu sapiētiæ, sed spiritu uersipellis astutiæ, quo solent hæreticorum feruere præcordia & pacem perturbare sanctorum? Sed hæc in usum cedunt proficiētium iuxta illud Apostoli, Oportet hæreses esse, ut probati manifesti fiant in uobis, Vnde etiam scriptū est, Filius eruditus sapiens erit, imprudēte autem ministro utetur. Multa quippe ad fidem catholicā pertinentia, dum hæreticorum calida inquietudine exagitantur, ut aduersus eos defendi possint, & considerantur diligentius, & intelligūtur clarius, & instantius prædicantur, & ab aduersario mota quæstio, discendi existit occasio, Quamuis non solum qui sunt apertissime separati, uerumetiam omnes qui in Christiano uocabulo gloriantur, & perdite uiuunt, non absurde possunt uideri medio Noe filio figurari: passionem quippe Christi, quæ illius hominis nuditate significata est, & annunciant profitendo, & male agendo exhonorant. De talibus ergo dictum est, Ex fructibus eorum cognoscetis eos. Ideo Cham in filio suo maledictus est tanquam in fructu suo, id est, in opere suo. Vnde conuenienter & ipse filius eius Chanaan interpretatur motus eorum, quod aliud quid est quàm opus eorum? Sem uero & Iaphet tanquam circumcisio, & præputium, uel sicut alio modo eos appellat Apostolus Iudæi & Græci, sed uocati & iustificati, cognita quoquo modo nuditate patris, qua significabatur passio redemptoris, sumentes uestimentum, posuerunt supra dorsa sua, & intrauerunt auersi, & operuerunt nuditatē patris sui, nec uiderunt quod reuerendo texerunt. Quodam enim modo in passione Christi, & quod pro nobis factum est honoramus, & Iudæorum facinus auersamur.

B Vestimentum significat sacramentum, dorsum memoriam præteritorum: quia passionem Christi, eo scilicet iam tempore quo habitat Iaphet in domibus Sem, & malus frater in medio eorum, transactam celebrat ecclesia, non adhuc prospectat futuram. Sed malus frater in filio suo, hoc est in opere suo, puer, id est, seruus est fratrum bonorum, quum ad exercitationem patientiæ, uel ad profectum sapientiæ scienter utuntur malis boni. Sunt enim teste Apostolo qui Christum annunciant non caste. Sed siue occasione, inquit, siue ueritate Christus annūcietur in hoc gaudeo, sed & gaudebo. Ipse quippe plantauit uineam, de qua dicit propheta, Vinea domini sabaoth domus Israel est, & bibit de uino eius. Siue ille calix hic intelligatur, de quo dicit, Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? &, Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste, quo suam sine dubio significat passionem. Siue quia uinum fructus est uineæ, hoc potius illo significatum est, quod ex ipsa uinea, hoc est ex genere Israelitarum carnem pro nobis & sanguinem ut pati posset, assumpsit, & inebriatus est, id est, passus est, & nudatus est. Ibiq; nanq; nudatus est, id est, apparuit eius infirmitas, de qua dicit Apostolus, Et si crucifixus est ex infirmitate. Vnde item dicit, Infirmum dei, fortius est hominibus, & stultum dei, sapientius est hominibus. Quod uero quum dictum esset, & nudatus est, addidit scriptura in domo sua, eleganter ostendit quod à suæ carnis gente, & domesticis sanguinis sui utiq; Iudæis fuerat crucem mortemq; passurus. Hanc passionem Christi foris in sono tātum uocis reprobi annūciant. Non enim quod annunciant intelligunt. Probi autem in interiori homine habent tam grande mysterium, atque honorant intus in corde infirmum & stultum dei: quia fortius est, & sapientius hominibus. Huius rei figura est, quod Cham exiens hoc nunciauit foris: Sem uero & Iaphet, ut hoc uelarent, id est, honorarēt ingressi sunt, hoc est, interius id egerunt. Hæc scripturæ secreta diuinæ indagamus ut possumus: alius alio magis minúsue congruenter, ueruntamen fideliter: certum tenentes non ea sine aliqua præfiguratione futurorum gesta atq; conscripta, neque nisi ad Christum & eius ecclesiam, quæ ciuitas dei est, esse referenda: cuius ab

initio generis humani non defuit prædicatio,quam per omnia uidemus impleri. Benedi/ C
ctis igitur duobus filijs Noe,atque uno in medio eorum maledicto,deinceps usque ad A/braham de iustorum aliquorum qui pie deum colerent commemoratione silētium est per annos amplius quàm mille,Nec eos defuisse crediderim,sed si omnes commemorarentur, nimis longum fieret:& esset hæc magis historica diligētia,quàm prophetica præuidentia. Illa itaque exequitur literarum sacrarum scriptor istarum:uel potius per eum dei spiritus, quibus non solum narrentur præterita,uerum etiam prænūcientur futura,quæ tamen per/tinent ad ciuitatem dei:quia & de hominibus,qui non sunt ciues eius,quicquid hic dicitur, ad hoc dicitur,ut illa ex cōparatione contraria uel proficiat,uel emineat. Non sanè omnia quæ gesta narrantur aliquid etiam significare putanda sunt:sed propter illa,quæ aliquid si gnificant,etiam ea quæ nihil significant attexuntur.Solo enim uomere terra proscinditur: sed ut hoc fieri possit,etiam cætera aratri membra sunt necessaria.Et soli nerui in citharis at que huiusmodi uasis musicis aptantur ad cantum,sed ut aptari possint,insunt & cætera in compaginibus organorum,quæ non percutiuntur à canentibus,sed ea quæ percussa reso/nant,his connectuntur,Ita in prophetica historia dicuntur & aliqua,quæ nihil significant, sed quibus adhæreant,quæ significant & quodammodo religentur.

De generationibus trium filiorum Noe. Caput III

GEnerationes ergo filiorum Noe deinceps intuendæ,& quod de his dicendum uide/tur attexendum est huic operi,quo ciuitatis utriusque terrenæ scilicet & cœlestis per tempora procursus ostenditur.Cœptæ sunt autem commemorari à minimo filio,qui uoca tus est Iaphet,cuius filij octo nominati sunt:nepotes autem septem de duobus filijs eius, tres ex uno,quatuor ex altero:fiunt itaque omnes quindecim. Filij autem Cham, hoc est, medij filij Noe quatuor,& nepotes quinque ex uno eius filio,pronepotes duo ex nepote uno,fit eorum summa undecim.Quibus enumeratis,reditur tanquam ad caput & dicitur, Chus autem genuit Nemroth:hic cœpit esse gigas super terrā.Hic erat gigas uenator con/ D
tra dominum deum.Propter hoc dicūt,Sicut Nemroth gigas uenator contra dominum. Et factum est initiū regni eius Babylon,Oreg,Archad,& Calamne in terra Sennaar. De terra illa exijt Assur,& ædificauit Niniuen,& Rooboth ciuitatem,& Calech,& Dasem in/ter medium Niniues & Calech.hæc ciuitas magna.Iste porrò Chus pater gigantis Nem/roth primus nominatus est in filijs Cham,cuius quinq; filij iam fuerant computati,& ne/potes duo.Sed istum gigantem aut post nepotes suos natos genuit:aut,quod est credibi/lius,seorsum de illo propter eius eminentiam scriptura loquuta est,quandoquidem & re/gnum eius cōmemoratum est.Cuius initium erat illa nobilissima Babylon ciuitas:& quæ iuxta commemoratæ sunt,siue ciuitates,siue regiones.Quod uero dictum est,de terra illa, id est,de terra Sennaar,quæ pertinebat ad regnū Nemroth,exisse Assur & ædificasse Ni/niuen,& alias quas cōtexuit ciuitates:longe postea factum est,quod ex hac occasione per/strinxit,propter nobilitatem regni Assyriorum, quod mirabiliter dilatauit Ninus,Beli fi/lius,conditor Niniue ciuitatis magnæ:cuius ciuitatis nomē ex illius nomine deriuatum est, ut à Nino Niniue uocaretur.Assur autem unde Assyrij,non fuit in filijs Cham medij filij Noe,sed in filijs Sem reperitur,qui fuit Noe maximus filius.Vnde apparet de progenie Sem exortos fuisse,qui postea regnum gigantis illius obtinerent,& inde procederent,at/que alias conderent ciuitates,quarum prima est à Nino appellata Niniue.Hinc reditur ad alium filium Cham,qui uocabatur Mesraim, & commemorantur quos genuit:non tan/quam singuli homines,sed nationes septem. Et de sexta uelut de sexto filio gens comme/moratur exijsse,quæ appellatur Philistijm,unde fiunt octo,Inde iterum ad Chanaan redi tur,in quo filio maledictus est Cham,& quos genuit undecim nominantur.Deinde usque ad quos fines peruenerint commemoratis quibusdam ciuitatibus dicitur.Ac per hoc filijs ac nepotibus computatis de progenie Cham,trigintaunus geniti referuntur. Restat com/memorare filios Sem maximi filij Noe.Ad eum quippe gradatim generationum istarum

peruenit

A peruenit à minimo exorta narratio. Sed unde incipiunt cōmemorari filij Sem, habet quiddam obscuritatis, quod expositione illustrandū est, quia & multum ad rem pertinet quam requirimus, Sic enim legitur, Et Sem natus est etiam ipsi patri omnium filiorum Heber fratri Iaphet maiori. Ordo uerborum est, Et Sem natus est Heber, etiam ipsi, id est, natus est Heber: qui Sem pater est omnium filiorum. Sem ergo patriarcham intelligi uoluit omnium qui de stirpe eius exorti sunt, quos commemoraturus est, siue sint filij, siue sint nepotes & pronepotes, & deinceps itidem exorti. Non sanè istum Heber genuit Sem, sed ab illo quintus in progenitorum serie reperitur. Sem quippe inter alios filios genuit Arphaxat. Arphaxat genuit Cainan, Cainan genuit Sala, Sala genuit Heber. Non itaq; frustra ipse primus nominatus est in progenie ueniente de Sem: & prælatus est etiam filijs, quum sit quintus nepos: nisi quia uerum est quod traditur, ex illo Hebræos esse cognominatos tanquam Heberæos, quum & alia possit esse opinio, ut ex Abraham tanquam Abrahæi dicti esse uideantur. Sed nimirum hoc uerum est, quod ex Heber Heberæi appellati sunt: ac deinde una detracta litera, Hebræi: quam linguam solus Israel populus potuit obtinere: in quo dei ciuitas, & in sanctis peregrinata est, & in omnibus sacramento adumbrata. Igitur filij Sem prius sex nominantur, deinde ex uno eorum nati sunt quatuor nepotes eius. Item'q; alter filiorum Sem genuit eius nepotem, atque ex illo itidem pronepos natus est, atque inde abnepos, qui est Heber. Genuit autem Heber duos filios, quorum unum appellauit Phalec, quod interpretatur diuidens. Deinde scriptura subiungens, rationem'q; huius nominis reddens: quia in diebus, inquit, eius diuisa est terra. Hoc autem quid sit, postea apparebit. Alius uero qui natus est ex Heber, genuit duodecim filios, ac per hoc fiunt omnes progeniti de Sem uiginti & septem. In summa igitur omnes progeniti de tribus filijs Noe, id est, quindecim de Iaphet, & trigintaunus de Cham, uigintiseptem de Sem, fiunt septuaginta & tres. Deinde sequitur scriptura, dicens, Hi filij Sem in tribubus suis secundum linguas suas, in regionibus suis & in gentibus suis. Item'q; de omnibus, Hæ, inquit, tribus

B filiorum Noe secundum generationes eorum, & secundum gentes eorum. Ab his dispersæ sunt insulæ gentium super terram post diluuium. Vnde colligitur septuagintatres, uel potius quod postea demonstrabitur, septuaginta duas gentes tunc fuisse, non homines. Nam & prius quum fuissent commemorati filij Iaphet, ita conclusum est, Ex his segregatæ sunt insulæ gentium in terra sua, unusquisque secundum linguam suam in tribubus suis & in gentibus suis. Iam uero in filijs Cham quodam loco apertius gentes commemoratæ sunt, sicut superius ostendi. Mesraim genuit eos qui dicuntur Ludin: & eodem modo cæteræ usque ad septem gentes. Et enumeratis omnibus postea concludens, Hi filij Cham, inquit, in tribubus suis, secundum linguas suas in regionibus suis & in gentibus suis. Propterea ergo multorum filij non sunt commemorati: quia gentibus alijs nascendo accesserunt, ipsi autem gentes facere nequiuerunt, Nam quæ alia causa extitit, ut cum filij Iaphet octo enumerentur, ex duobus eorum tantum filij nati commemorantur: & cum filij Cham quatuor nominentur, ex tribus tantum qui nati sunt adijciuntur: & cum filij Sem nominentur sex, duorum tantum posteritas attexitur: nunquid cæteri sine filijs remanserunt? Absit hoc credere: sed gentes propter quas commemorari digni essent, non utiq; fecerunt: quia sicut nascebantur, alijs gentibus addebantur.

De diuersitate linguarum, principio'q; Babylonis. Cap. IIII

QVum ergo in suis linguis istæ gentes fuisse referantur, redit tamen ad illud tempus narrator, quando una lingua omnium fuit: & inde iam exponit, quid acciderit ut linguarum diuersitas nasceretur. Et erat, inquit, omnis terra labium unum, & uox una omnibus. Et factum est quum mouerentur ipsi ab oriente, inuenerunt campum in terra Sennaar, & habitauerunt ibi. Et dixit homo proximo suo, Venite faciamus lateres, & coquamus illos igni. Et facti sunt illi lateres in lapidem, & bitumen erat illis lutum, & dixerunt, Venite ædificemus nobismetipsis ciuitatem, & turrim, cuius caput eat usque ad cœlum, &

faciamus nobis nomen antequam dispergamur in faciem omnis terræ. Et descendit dominus deus uidere ciuitatem & turrim, quam ædificauerunt filij hominum. Et dixit dominus deus, Ecce genus unum & labium unum omnium, & hoc inchoauerunt facere, & nunc non deficient ex illis omnia quæ conati fuerint facere: uenite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque uocem proximi sui. Et dispersit eos dominus inde super faciem omnis terræ, & cessauerunt ædificantes ciuitatem & turrim. Propter hoc appellatum est nomẽ illius confusio: quia ibi confudit dominus labium omnis terræ, & inde dispersit illos dominus deus super faciẽ omnis terræ. Ista ciuitas quæ appellata est confusio, ipsa est Babylon, cuius mirabilem constructionem gentium etiam commendat historia. Babylon quippe interpretatur confusio. Vnde colligitur gigantem illum Nemroth fuisse illius conditorem, quod superius breuiter fuerat intimatum, ubi quum de illo scriptura loqueretur, ait, Initium regni eius fuit Babylon, id est, quæ ciuitatũ cæterarum gereret principatum, ubi esset tanquam in metropoli habitaculum regni: quamuis perfecta non fuerit usque in tantum modum quantum superba cogitabat impietas. Nam nimia disponebatur altitudo, quæ ducta est usque in cœlum: siue unius turris eius, quam præcipuam moliebantur inter alias: siue omnium turrium, quæ per numerum singularẽ ita significatæ sunt, ut dicitur miles, & intelligũtur milia militum, ut rana, & locusta. Sic enim appellata est multitudo ranarum & locustarum in plagis, quibus Ægyptij percussi sunt per Moysen. Quid autem factura fuerat humana & uana præsumptio? Quæ si cuiuslibet, & quantumlibet in cœlum aduersus deum altitudinem molis extolleret, quando montes transcenderet uniuersos: quando spacium nebulosi aeris huius euaderet? Quid denique noceret deo, quantacunque uel spiritalis, uel corporalis elatio? Tutam ueramq́ in cœlum uiam molitur humilitas, sursum leuans cor ad dominum, non contra dominum: sicut dictus est gigas iste uenator contra dominum. Quod non intelligentes nonnulli ambiguo Græco decepti sunt, ut non interpretarentur contra dominum, sed ante dominum. ἐναντίον quippe & ante & contra significat. Hoc enim uerbum est etiam in psalmo, Et ploremus ante dominum qui fecit nos. Et hoc uerbum est etiam in libro Iob, ubi scriptum est, In furorem erupisti contra dominum. Sic ergo intelligẽdus est gigas ille uenator cõtra dñm. Quid autẽ hic significatur hoc nomine, quod est uenator, nisi animalium terrigenarum deceptor, oppressor, extinctor? Erigebat ergo cum suis populis turrem cõtra dominum, qua est impia significata superbia. Merito autem malus punitur affectus, etiam cui non succedit effectus. Genus uero ipsum pœnæ quale fuit? Quoniam enim dominatio imperãtis in lingua est, ibi dãnata est superbia, ut non intelligeretur iubens homini, qui noluit intelligere, ut obediret deo iubenti. Sic illa conspiratio dissoluta est, cum quisque ab eo, quem non intelligebat abscederet: nec se nisi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret: & per linguas diuisæ sunt gentes, dispersæq́ per terras: sicut deo placuit, qui hoc modis occultis nobisq́ incomprehensibilibus fecit.

De descensione domini ad confundendam linguam ædificantium turrim. Caput V

QVod enim scriptum est, Et descendit dominus uidere ciuitatem & turrim, quam ædificauerunt filij hominum: hoc est, non filij dei, sed illa societas secundum hominem uiuens, quam terrenam dicimus ciuitatem: non loco mouetur deus, qui semper ubique est totus: sed descẽdere dicitur, quum aliquid facit in terra, quod præter usitatum naturæ cursum mirabiliter factum præsentiam quodammodo eius ostendat. Nec uidendo discit ad tempus, qui nũquam potest aliquid ignorare, sed ad tempus uidere & cognoscere dicitur, quod uideri & cognosci facit. Non sic ergo uidebatur illa ciuitas, quomodo eam deus uideri fecit, quando sibi quantum displiceret, ostendit. Quamuis possit intelligi deus ad illam ciuitatem descendisse, quia descenderunt angeli eius, in quibus habitat, ob quod adiunctum est: Et dixit dominus deus, Ecce genus unum & labium unum omnium, & cætera. ac deinde additum, Venite & descendentes confundamus ibi linguã eorum: recapitulatio sit, demonstrans

A strans quemadmodum factum sit, quod dictum fuerat: descendit dominus. Si enim iam descenderat, quid sibi uult, Venite & descendētes confundamus ibi linguam eorum, quod intelligitur angelis dictum, nisi quia per angelos descendebat, qui in angelis descendentibus erat? Et bene non ait, uenite & descendētes confundite: sed, confundamus ibi linguam eorum: ostendens ita se operari per ministros suos, ut sint etiam ipsi cooperatores dei: sicut Apostolus dicit, Dei enim sumus cooperarij.

Qualis intelligenda sit loquutio, qua deus angelis loquitur. Cap. VI

POterat & illud quando factus est homo de angelis intelligi, quod dictum est, Faciamus hominem: quia non dixit, faciam: sed quia sequitur, ad imaginem nostram, nefas est credere ad imaginem angelorum hominem factum, aut eandem esse imaginem angelorū & dei. Et ideo recte illic intelligitur pluralitas trinitatis. Quæ tamē trinitas quia unus est deus, etiam quum dixisset, faciamus: & fecit, inquit, deus hominem ad imaginem dei: non dixit, fecerunt dij, aut, ad imaginem deorum. Poterat & hic eadem intelligi trinitas, tanquam pater dixerit ad filium & spiritum sanctum, Venite & descendentes confundamus ibi linguam eorum: si aliquid esset, quod angelos prohiberet intelligi: quibus potius conuenit uenire ad deum motibus sanctis, hoc est, cogitationibus pijs, quibus ab eis consulitur incommutabilis ueritas, tanquam lex æterna in illa eorum curia superna. Neque enim sibi ipsi sunt ueritas, sed creatricis participes ueritatis, ad illam mouentur tanquam ad fontem uitæ: ut quod non habent ex seipsis, capiant ex ipsa: & ideo eorum stabilis est iste motus, quo ueniunt, qui non recedunt. Nec sic loquitur angelis deus, quomodo nos inuicem loquimur nobis, uel deo, uel angelis, uel ipsi angeli nobis, siue per illos deus nobis, sed ineffabili suo modo: nobis autem hoc indicatur nostro modo. Dei quippe sublimior ante suum factum loquutio, ipsius sui facti est immutabilis ratio, quæ non habet sonum strepentem atque transeuntem, sed uim sempiterne manentem, & temporaliter operantem. Hac loquitur
B deus angelis sanctis, nobis autem aliter longe positis. Quando autem etiam nos aliquid tale loquutionis interioribus auribus capimus, angelis propinquamus. Non itaque mihi assidue reddenda est ratio in hoc opere de loquutionibus dei. Aut enim ueritas incommutabilis per seipsam ineffabiliter loquitur, rationalis creaturæ mentibus, aut per mutabilē creaturam loquitur, siue spiritalibus imaginibus nostro spiritui, siue corporalibus uocibus corporis sensui. Illud sanè quod dictum est, & nunc non deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere: non dictum est confirmando, sed tanquam interrogando, sicut solet à comminantibus dici, quemadmodum ait quidam,

Non arma expedient, totaq; ex urbe sequentur?

Sic ergo accipiendum est tanquam dixerit, Nónne omnia deficient ex illis, quæ conati fuerint facere? Sed si ita dicatur, non exprimit cōminantem. Verum propter tardiusculos adijcimus particulam, id est, ne: ut diceremus, nónne: quoniam uocem pronunciantis scribere non possumus pro ne, non: & pro ni, nisi scribere solemus. Ex illis igitur tribus hominibus Noe filijs septuagintatres, uel potius, ut ratio declarata est, septuagintaduæ gētes totidēq; linguæ per terras esse cœperunt, quæ crescendo & insulas impleuerūt. Auctus est autem numerus gētium multo amplius quàm linguarum. Nam & in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas nouimus, & homines quidem multiplicato genere humano, ad insulas inhabitandas nauigio transire potuisse, quis ambigat?

An omne bestiarum genus etiam remotissimæ à terris insulæ ex eo numero acceperunt, qui in arca diluuij inundatione seruatus sit. Cap. VII

SEd quæstio de omni genere bestiarum est, quæ sub cura hominū non sunt, uel sicuti ranæ non nascantur ex terra, sed sola commixtione maris & fœminæ propagātur, sicut lupi & huiusmodi cætera, quomodo post diluuiū, quo ea q̄ in arca nō erāt cūcta deleta sunt, etiam in insulis esse potuerunt, si reparata non sunt, nisi ex his, quorū genera in utroq; sexu arca seruauit. Possunt quidē credi ad insulas natādo trāsisse, sed proximas. Sunt autē quæ-

dam tam longe positæ à continentibus terris,ut ad eas nulla uideatur natare potuisse be/stiarum.Quod si homines eas captas secum adduxerunt,& eo modo ubi habitabant earum genera instituerũt,uenandi studio fieri potuisse incredibile non est:quamuis iussu dei siue permissu etiam opere angelorum negandum non sit potuisse transferri.Si uero è terra exortæ sunt secundum originem primam,quando dixit deus, Producat terra animam uiuam:multo clarius apparet non tam reparandorum animalium causa,quàm figurandarum uariarum gentium propter ecclesiæ sacramentum in arca fuisse omnia genera,si in insulis quò transire non possent multa animalia terra produxit.

An ex propagine Adam uel filiorum Noe quædam genera hominum monstruosa prodierint. Caput VIII

QVæritur etiam,utrum ex filijs Noe,uel potius ex illo uno homine,unde etiam ipsi extiterunt,propagata esse credendum sit quædam monstrosa hominũ genera,quæ gentium narrat historia:sicut perhibentur quidam unum habere oculum in fronte media: quibusdam plantas uersas esse post crura,quibusdam utriusque sexus esse naturam,& dextram mammam uirilem,sinistram muliebrem uicibusq; alternis coeũdo & gignere & parere:alijs ora non esse,eosq; per nares tantummodo suscepto & emisso halitu uiuere:alios statura esse cubitales,quos pygmæos à cubito Græci uocant:alibi quinquennes concipere fœminas,& octauum à natiuitate annum non excedere.Item ferunt esse gentem,ubi singula crura in pedibus habent,nec poplitem flectunt,& sunt mirabilis celeritatis,quos Sciopodas uocant,quod per æstum in terra iacentes resupini umbra se pedum protegant:quosdam sine ceruice oculos habere in humeris,& cætera hominum uel quasi hominum genera,quæ in maritima platea Carthaginis musiuo picta sunt,ex libris deprompta uelut curiosioris historiæ.Quid dicam de Cynocephalis,quorum canina capita atque ipse latratus magis bestias quàm homines confitetur? Sed omnia genera hominum quæ dicuntur,esse credere non est necesse.Verum quisquis uspiã nascitur homo,id est,animal rationale mortale,quamlibet nostris inusitatam sensibus gerat corporis formã seu colorem,siue motum, D
siue sonum,siue quamlibet uim,qualibet parte,qualibet qualitate naturæ,ex illo protoplasto uno originem ducere nullus fidelium dubitauerit.Apparet tamen,quid in pluribus natura obtinuerit,& quid sit ipsa raritate mirabile.Qualis autem ratio redditur de monstrosis apud nos hominum partubus,talis de monstrosis quibusdam gentibus reddi potest. Deus enim creator est omnium,qui,ubi,& quãdo creari quid oporteat,uel oportuerit,ipse nouit:sciens uniuersitatis pulchritudinem,quarum partium uel similitudine uel diuersitate contexat.Sed qui totum inspicere non potest,tãquam deformitate partis offenditur:quoniam cui congruat,& quò referatur,ignorat. Pluribus quàm quinis digitis in manibus & pedibus nasci homines nouimus:& hæc leuior est,quàm illa distantia:sed tamen absit,ut quis ita desipiat,ut existimet in numero humanorum digitorum errasse creatorem,quamuis nesciens cur hoc fecerit.Ita & si maior diuersitas oriatur:scit ille,quid egerit,cuius opera iuste nemo reprehendit.Apud Hipponem natus est homo quasi lunatas habens plantas, & in eis binos tantummodo digitos,similes & manus.Si aliqua gens talis esset,illi curiosæ atque mirabili adderetur historiæ.Num igitur istum propter hoc negabimus ex uno illo qui primus creatus est esse propagatum? Androgyni,quos etiam hermaphroditos nuncupant,quamuis admodũ rari sint,difficile est tamẽ,ut temporibus desint:in quibus sic uterq; sexus apparet,ut ex quo potius debeant accipere nomen,incertũ sit:à meliore tamen,hoc est à masculino,ut appellarẽtur,loquẽdi cõsuetudo præualuit.Nam nemo unq; androgynas aut hermaphroditas nũcupauit.Ante annos aliquot nostra certe memoria,in oriente duplex homo natus est superioribus mẽbris,inferioribus simplex.Nam duo erãt capita,duo pectora,quatuor manus,uẽter aũt unus,& pedes duo sicut uni homini,& tam diu uixit,ut multos ad eum uidendum fama cõtraheret.Quis autem omnes cõmemorare possit humanos fœtus longe dissimiles his,ex quibus eos natos esse certissimum est? Sicut ergo hæc ex illo

A illo uno negari non possunt originem ducere, ita quæcunque gentes in diuersitatibus corporum ab usitato naturæ cursu, quem plures & propè omnes tenent, uelut exorbitasse traduntur, si definitione illa includuntur, ut rationalia animalia sint atque mortalia, ab eodem ipso uno primo patre omnium stirpem trahere confitendum est: si tamen uera sunt, quæ de illarum nationum uarietate, & tanta inter se atque nobiscum diuersitate traduntur. Nam & simias, & cercopithecos, & sphingas, si nesciremus non homines esse, sed bestias, possent illi historici de sua curiositate gloriantes, uelut gentes aliquas hominum nobis impunita uanitate mentiri. Sed si homines sunt, de quibus illa mira cõscripta sunt, quid si propterea deus uoluit etiam nonnullas gentes ita creare, ne in his monstris, quæ apud nos patet ex hominibus nasci, eius sapientiam qua naturam fingit humanam, uelut artem cuiuspiam minus perfecti opificis putaremus errasse? Non itaque nobis uideri absurdum debet, si quemadmodum in singulis quibusque gentibus quædam monstra sint hominum, ita in uniuerso genere humano quædam monstra sunt gẽtium. Quapropter ut istam quæstionem pedetentim cauteque cõcludam, mire quidem de monstris omnibus definitum: aut illa, aut alia, quæ de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt: aut si sunt, homines non sunt: aut ex Adam sunt, si homines sunt.

An inferiorem partem terræ quæ nostræ habitationi contraria est, antipodas habere, credendum sit. Caput IX

QVod uero & antipodas esse fabulantur, id est, homines à contraria parte terræ, ubi sol oritur, quando occidit nobis, aduersa pedibus nostris calcare uestigia, nulla ratione credendum est. Neque hoc ulla historica cognitione didicisse se affirmant, sed quasi ratiocinando coniectãt, eo quod intra conuexa cœli terra suspensa sit, eundemque locum mundus habeat, & infimum, & medium: & ex hoc opinantur alteram terræ partem, quæ infra est, habitatione hominum carere non posse. Nec attendunt etiam si figura conglobata &
B rotunda mundus esse credatur, siue aliqua ratione monstretur: non tamen esse consequens, ut etiam ex illa parte ab aquarum congerie nuda sit terra. Deinde etiam si nuda sit, neque hoc statim necesse est, ut homines habeat: quando nullo modo scriptura ista mẽtitur, quæ narratis præteritis, facit fidem, eo quod eius prædicta complentur. Nimisque absurdum est, ut dicatur, aliquos homines ex hac in illam partem Oceani immensitate traiecta nauigare, ac peruenire potuisse: ut etiam illic ex uno illo primo homine genus institueretur humanum. Quapropter inter illos tunc hominum populos, qui per septuagintaduas gentes, & totidem linguas colligũtur fuisse diuisi, quæramus, si possumus inuenire illam in terris peregrinantem ciuitatem dei, quæ usque ad diluuium, arcamque perducta est: atque in filijs Noe per eorum benedictiones perseuerasse monstratur, maxime in maximo, qui est appellatus Sem: quandoquidẽ Iaphet ita benedictus est, ut in eiusdem fratris sui domibus habitaret.

De generatione Sem, in cuius progenie tendens ad Abraham ciuitatis dei ordo dirigitur. Caput X

TEnenda est igitur series generationum ab ipso Sem, ut ipsa ostendat post diluuium ciuitatem dei: sicut eam series generationum ab illo, qui est appellatus Seth, ostendebat ante diluuium. Propter hoc igitur scriptura diuina quum terrenam ciuitatem in Babylone, hoc est, in confusione esse monstrasset, ad patriarcham Sem recapitulando reuertitur, & orditur inde generationes usque ad Abraham, commemorato etiam numero annorum quanto quisque ad hanc seriem pertinentem filium genuisset, quantoque uixisset. Vbi certe agnoscendum est quod ante promiseram, ut appareat quare sit dictum de filijs Heber, nomen illius Phalec: quia in diebus eius diuisa est terra. Quid enim aliud intelligendum est terram esse diuisam, nisi diuersitatem linguarum? Omissis igitur cæteris filijs Sem ad hanc rem non pertinentibus, illi connectuntur in ordine generationum, per quos possit ad Abraham perueniri: sicut illi connectebantur ante diluuium, per quos perueniretur ad Noe, generationibus quæ propagatæ sunt ex illo Adam filio, qui appellatus est Seth. Sic ergo

ergo incipit generationum ista contexio: Et hæ generationes Sem. Sem filius Noe centum C
erat annorum cum genuit Arphaxat secũdo anno post diluuium: Et uixit Sem postquam genuit Arphaxat quingentos annos, & genuit filios & filias, & mortuus est. Sic exequitur cæteros, dicens quoto quisque anno uitæ suæ filium genuerit ad istum generationum ordinem pertinentem, qui pertẽdit ad Abraam: & quot annos postmodum uixerit, intimans eum filios filiasq́ȝ genuisse: ut intelligamus unde potuerint populi accrescere, ne in paucis qui commemorantur hominibus occupati pueriliter hæsitemus, unde tanta spacia terrarum atque regnorum repleri potuerint de genere Sem, maxime propter Assyriorum regnum, unde Ninus ille orientalium domitor usqȝquaqȝ populorum ingenti prosperitate regnauit, & latissimũ ac fundatissimũ regnum, quod diuturno tempore duceretur, suis posteris propagauit. Sed nos ne diutius q̃ȝ opus est, immoremur: non quot annos quisqȝ in ista generationũ serie uixerit, sed quoto anno uitæ suæ genuerit filium, hoc ordine memorandum tãtummodo ponimus, ut & numerum annorum à transacto diluuio usqȝ ad Abraam colligamus: & præter illa in quibus nos cogit necessitas immorari, breuiter alia, cursimq́ȝ tangamus. Secundo igitur anno post diluuium, Sem cum esset cẽtum annorum, genuit Arfaxat. Arfaxat autem cum esset centum triginta quinqȝ annorum, genuit Cainam, qui cum esset centum triginta annorum genuit Sala. Porrò etiam ipse Sala totidem annorum erat, quando genuit Heber. Centum uero & triginta & quatuor agebat annos Heber cum genuit Phalech, in cuius diebus diuisa est terra. Ipse autem Phalech uixit centum xxx. annos, & genuit Ragau. Et Ragau centũ & triginta duos, & genuit Seruch. Et Seruch centum triginta, & genuit Nachor. Et Nachor septuaginta nouem, & genuit Thare. Thare autem lxx. & genuit Abram: quẽ postea deus mutato uocabulo, uocauit Abraam. Fiunt itaqȝ anni à diluuio usqȝ ad Abraã mille septuaginta & duo, secundũ uulgatam æditionem, hoc est, interpretum septuaginta duorum. In Hebræis autem codicibus lõge pauciores annos perhibent inueniri: de quibus rationem, aut nullam, aut difficillimam reddunt. Cum ergo D
quærimus in illis septuaginta duabus gentibus ciuitatem dei, non possumus affirmare illo tempore quo erat illis labium unum, id est, loquela una, tunc iam genus humanum alienatum fuisse à cultu ueri dei: ita ut in solis istis generationibus pietas uera remaneret, quæ descendunt de semine Sem per Arfaxat, & tendunt ad Abraam: sed ab illa superbia ædificãdæ turris usque cœlum qua impia significatur elatio, terrena apparuit ciuitas, hoc est, societas impiorum. Vtrum itaque ante Noe fuerit, an latuerit, an potius utraque permanserit, pia scilicet, in duobus filijs Noe, qui benedicti sunt, eorumq́ȝ posteris: impia uero, in eo, qui maledictus est, atque eius progenie, ubi etiam exortus est gigas uenator contra dominum, non est dijudicatio facilis. Fortassis enim, quod profecto credibilius est, & in filijs duorum illorum iam tunc ante quàm Babylonia cœpisset instituí, fuerunt contemptores dei, & in filijs Cham cultores dei, utrunque tamen hominum genus terris nunquam defuisse credendum est. Siquidem & quando dictum est, Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est, qui faciat bonum, non est usque ad unum: in utroque psalmo, ubi hæc uerba sunt: & hæc leguntur. Nónne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam in cibo panis? Erat ergo etiam tunc populus dei: unde illud quod dictum est, Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum: de filijs hominum dictum est, non de filijs dei. Nam præmissum est, Deus de cœlo prospexit super filios hominum, ut uideret, si est intelligens, aut requirens deum. Ac deinde illa subiuncta, quæ omnes filios hominum, id est, ad ciuitatem pertinentes, quæ uiuit secundum hominem, & non secundum deum, reprobatos esse demonstrant.

Quod ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quæ postea Hebræa ab Heber nomine nuncupata est: & in cuius familia remansit, cum diuersitas esset facta linguarum. Ca. XI

QVamobrem sicut lingua una cum esset omnium, non ideo filij pestilentiæ defuerunt: nam & ante diluuium una erat lingua, & tamen omnes præter unam Noe iusti domum

A mum deleri diluuio meruerunt:ita quando merito elatioris impietatis gentes linguarum diuersitate punitæ,atque diuisæ sunt,& ciuitas impiorum confusionis nomen accepit,hoc est,appellata est Babylon, non defuit domus Heber,ubi ea quæ antea fuit omnium lingua,remaneret. Vnde sicut supra memoraui,quum cœpissent enumerari filij Sem,qui singuli gentes singulas procrearunt, primus est commemoratus Heber, quum sit abnepos ipsius,hoc est,ab illo quintus inueniatur exortus. Quia ergo in eius familia remansit hæc lingua diuisis per alias linguas cæteris gentibus,quæ lingua prius humano generi non immerito creditur fuisse cōmunis:ideo deinceps Hebræa est nuncupata. Tunc ergo opus erat eam distingui ab alijs linguis nomine proprio:sicut aliæ quoque uocatæ sunt nominibus proprijs. Quando autem erat una,nihil aliud quàm humana lingua,uel humana locutio uocabatur,qua sola uniuersum genus humanum loquebatur. Dixerit aliquis,Si in diebus Phalech filij Heber diuisa est terra per linguas,id est,homines,qui tunc erant in terra,ex eius nomine potius debuit appellari lingua illa,quæ fuit omnibus ante communis. Sed intelligendum est ipsum Heber propterea tale nomen imposuisse filio suo,ut uocaretur Phalec,quod interpretatur diuisio:quia tunc ei natus est,quando per linguas terra diuisa est,id est,ipso tempore,ut hoc sit quod dictum est,In diebus eius diuisa est terra. Nam nisi adhuc Heber uiueret,quando linguarum facta est multitudo:non ex eius nomine nomen acciperet lingua,quæ apud illum potuit permanere. Et ideo credenda est ipsa fuisse prima illa cōmunis:quoniam de pœna uenit illa multiplicatio mutatioq; linguarum:& utiq; præter hanc pœnam esse debuit populus dei. Nec frustra linguam istam,hoc est,quam tenuit Abraham,nec in omnes filios suos transmittere potuit,sed in eos tātum,qui propagati per Iacob,& insignius atque eminentius in dei populum coalescentes,dei testamēta & stirpem Christi habere potuerunt. Nec Heber ipse eandem linguam in uniuersam progeniē suam refudit:sed in eam tātum,cuius generationes perducūtur ad Abraham. Quapropter etiam B si non euidenter expressum est fuisse aliquod pium genus hominum,quādo ab impijs Babylonia condebatur:nec ad hoc ualuit hæc obscuritas,ut quærentis fraudaretur,sed potius ut exerceretur intentio. Quum enim legitur unam fuisse linguam primitus omnium,& ante omnes filios Sem commendatur Heber,quamuis ab illo quintus oriatur:& Hebræa uocatur lingua,quam patriarcharum & prophetarum,non solum in sermonibus suis,uerum etiam in literis sacris custodiuit autoritas:profecto itaque quum quæritur in diuisione linguarum,ubi lingua illa remanere potuerit,quæ fuit ante communis,quæ sine ulla dubitatione ubi remansit,non ibi fuit illa pœna,quæ facta est mutatione linguarum: quid aliud occurrit,nisi quod in huiusmodi gente remansit,à cuius nomine nomen accepit:& hoc iustitiæ gentis huius non paruum apparuisse uestigium,quod cum aliæ gentes plecterentur mutatione linguarum,ad istam non peruenit tale supplicium. Sed adhuc illud mouet, quomodo potuerunt singulas gentes facere Heber,& filius eius Phalec,si una lingua permansit ambobus? Et certe una est Hebræa gens ex Heber propagata usque ad Abraham, & per eum deinceps donec magnus fieret populus Israel. Quomodo igitur omnes filij qui commemorati sunt trium filiorum Noe fecerunt singulas gentes,si Heber & Phalec singulas non fecerunt? Nimirum illud est probabilius,quod gigas ille Nemroth fecerit etiam ipse gentem suam:sed propter excellentiam dominationis & corporis seorsum eminentius nominatus est ut maneat numerus septuaginta duarum gentium atque linguarum. Phalec autem propterea commemoratus est,non quod gētem fecerit:nam eadem ipsa est gens Hebræa eademq; lingua,sed propter tempus insigne,quod in diebus eius terra diuisa est. Nec mouere nos debet,quomodo potuerit gigas Nemroth ad illud tempus ætatis occurrere,quo Babylon condita est,& confusio facta linguarum,atque ex hac diuisio gentium. Non enim quia Heber sextus est à Noe,ille autem quartus,ideo non potuerunt ad idem tempus conuenire uiuendo. Hoc enim contigit cum plus uiuerent,ubi pauciores sunt generationes,minus ubi plures:aut serius nati essent ubi pauciores,maturius ubi plures. Sanè intel-

intelligendum est, quando terra diuisa est, non solum iam natos fuisse cæteros filios filiorum Noe, qui commemorantur patres gentium, sed etiam eius ætatis fuisse, ut iam uniuersi familias haberent suas, quæ dignæ fuissent nominibus gentium. Vnde nequaquam putandum, quod eo fuerint ordine geniti, quo commemorati leguntur. Alioquin duodecim filij Iectan, qui erat filius alius Heber, frater Phalec, quomodo potuerunt iam gentes facere, si post Phalec fratrem suum Iectan natus est, sicut post eum commemoratus est: quandoquidem tempore quo natus est Phalec diuisa est terra. Proinde intelligendum est priorem quidem Phalec nominatum, sed longe post fratrem suum Iectan fuisse natum, cuius Iectan duodecim filij tam grandes iam familias haberent, ut in linguas proprias diuidi possent. Sic enim potuit prior commemorari, qui erat ætate posterior: quẽadmodum prius commemorati sunt ex tribus filijs Noe procreati filij Iaphet, qui erat minimus eorum, deinde filij Cham, qui erat medius: postremo filij Sem, qui erat primus & maximus. Illarum autem gentium uocabula partim manserunt, ita ut hodie appareat unde fuerint deriuata: sicut ex Assur, Assyrij: & ex Heber, Hebræi: partim temporis uetustate mutata sunt: ita ut uix homines doctissimi antiquissimas historias perscrutantes: nec omnium, sed aliquantarum ex istis origines gentium potuerint reperire. Nam quod ex filio Cham, qui uocabatur Mesraim, Ægyptij perhibentur exorti, nulla hic resonat origo uocabuli: sicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere, qui Chus appellatus est. Et si omnia considerentur, plura mutata, quàm manentia nomina apparent. C

De articulo temporis in Abraam, à quo sanctæ successionis nouus ordo contexitur. Caput XII

NVnc iam uideamus procursum ciuitatis dei, etiam ab illo articulo tẽporis, qui factus est in patre Abraam, unde incipit esse noticia eius euidentior, & ubi clariora leguntur promissa diuina, quæ nunc in Christo uidemus impleri. Sic ergo scriptura sancta indicante didicimus: In regione Chaldæorum natus est Abraã: quæ terra ad regnum pertinebat D Assyriorum. Apud Chaldæos autem iam etiam tunc superstitiones impiæ præualebant, quemadmodum per cæteras gentes. Vna igitur Tharæ domus erat, de qua natus est Abraam, in qua unius ueri dei cultus, & quãtum credibile est, in qua iam sola etiam Hebræa lingua remanserat: quãuis & ipse, sicut iam manifestior dei populus in Ægypto, ita in Mesopotamia seruisse dijs alienis, Iesu Naue narrante refertur: cæteris ex progenie illius Heber in linguas paulatim alias, & in nationes alias posteris defluentibus. Proinde, sicut per aquarum diluuium una domus Noe remanserat ad reparandum genus humanum, sic in diluuio multarum superstitionum per uniuersum mundum una remanserat domus Tharæ, in qua custodita est plantatio ciuitatis dei. Denique, sicut illic enumeratis supra generationibus ab Adam usque ad Noe simul cum annorum numeris, & exposita diluuij causa, prius quàm deus inciperet de arca fabricanda loqui ad Noe, dicitur: Hæ autem generationes Noe: ita & hic enumeratis generationibus ab illo, qui est appellatus Sem, filio Noe, usque ad Abram, deinde insignis articulus similiter ponitur, ut dicatur, Hæ sunt generationes Thare. Thare genuit Abram & Nachor & Aram: & Aram genuit Loth. Et mortuus est Aram coram Thare patre suo in terra in qua natus est in regione Chaldæorum. Et sumpserunt Abram & Nachor sibi uxores. nomen mulieris Abram Sarai, & nomen mulieris Nachor Melcha, filia Aram. Iste Aram pater Melchæ fuit & pater Iescæ, quæ Iesca creditur ipsa esse etiam Sarai uxor Abraæ.

Quæ ratio fecisse uideatur, ut in trãsmigratione Thare, qua Chaldæos deserens in Mesopotamiam transiuit, nulla filij eius Nachor facta sit mentio. Caput XIII

DEinde narratur, quemadmodum Thare cum suis regionem reliquerit Chaldæorum, & uenerit in Mesopotamiam, & habitauerit in Charram. Tacetur autem de uno filio eius, qui uocabatur Nachor, tanquam eum non duxerit secum. Nam ita narratur, Et sumpsit Thare Abram filium suum, & Loth filium Aram, filium filij sui, & Sarai nurum suam.

A uxorem Abraam filij sui, & eduxit illos de regione Chaldæorũ, ut iret in terram Chanaan, & uenit in Charram, & habitauit ibi. Nusquã hic nominatus est Nachor, & uxor eius Melcha. Sed inuenimus post ea cum seruum sum mitteret Abraam ad accipiendam uxorem filio suo Isaac, ita scriptum: Et accepit puer decem camelos de camelis domini sui, & de omnibus bonis domini sui secum, & exurgens profectus est in Mesopotamiam in ciuitatẽ Nachor. Isto & alijs sacræ huius historiæ testimonijs, ostenditur etiam Nachor fratrem Abraæ exisse de regione Chaldæorum, sedesq; constituisse in Mesopotamia, ubi cum patre suo habitauerat Abraam. Cur ergo scriptura eum non cõmemorauit, quando ex gente Chaldæorum cum suis profectus est Thare, & habitauit in Mesopotamia, ubi non solum Abraam filius eius, uerum etiã Sarai nurus eius & Loth nepos eius cõmemorantur, quod eos duxerit secum? Cur putamus, nisi forte quod à paterna & fraterna pietate desciuerat, & superstitioni adhæserat Chaldæorum, & postea inde, siue pœnitendo, siue persecutionem passus quod suspectus haberetur, & ipse emigrauit? In libro enim qui inscribit' Iudith, cum quæreret Holofernes hostis Israëlitarum, quæ nam gens illa esset, utrum aduersus eam bellandum fuisset, sic ei respondit Achior dux Ammonitarum: Audiat dominus noster uerbum de ore pueri sui, & referam tibi ueritatem de populo qui habitat iuxta montana hæc, & non exibit mendacium de ore serui tui. Hæc enim progenies populi est Chaldæorum, & antea habitauerunt Mesopotamiam, quia noluerunt sequi deos patrum suorum, qui fuerunt in terra Chaldæorum gloriosi, sed declinauerunt de uia parentum suorum, & adorauerunt deum cœli, quem cognouerunt, & proiecerunt eos à facie deorum suorum, & fugerunt in Mesopotamiam, & habitauerunt ibi dies multos. Dixitq; illis deus eorum, ut exirent de habitatione sua, & irent in terram Chanaan, & habitarent illic, & cætera quæ narrat Achior Ammonites. Vnde manifestum est domum Thare persecutionem passam fuisse à Chaldæis pro uera pietate, qua unus & uerus ab eis colebatur deus.

B De annis Thare qui in Charra uitæ tempus impleuit. Cap. XIIII

DEfuncto autem Thare in Mesopotamia ubi uixisse perhibetur ducentos & quinq; annos, iam incipiunt indicari factæ ad Abraam promissiones dei, quod ita scriptũ est: Et fuerunt dies Thare in Charra quinq; & ducenti anni, & mortuus est in Charra. Non sic autem accipiendum est, quasi omnes hos dies ibi egerit, sed quia omnes dies uitæ suæ, qui fuerunt anni ducenti & quinq; ibi compleuerit, alioquin nesciretur quot annos uixerit Thare in Charra, quoniam non legitur quoto anno uitæ suæ in Charram uenerit: & absurdum est existimare in ista serie generationum ubi diligẽter cõmemoratur, quot annos quisq; uixerit, huius solius numerum annorum uitæ non cõmendatum esse memoriæ. Quod enim quorundam quos eadẽ scriptura cõmemorat, tacentur anni, non sunt in hoc ordine, in quo temporum dinumeratio decessione gignentium, & genitorum successione contexitur. Iste autem ordo qui dirigitur ab Adam usq; ad Noë, & inde usq; ad Abraam, sine numero annorum uitæ suæ neminem continet.

De tempore promissionis Abraæ, qua secundum præceptum dei exiuit de Charra. Cap. XV

QVod uero cõmemorata morte Thare patris Abraam, deinde legitur: Et dixit dominus ad Abraam: Exi de terra tua, & de cognatione tua & domo patris tui, & cætera, non quia hoc sequitur in sermone libri, hoc etiam in rerum gestarum tempore sequi existimandum est. Erit quippe si ita est, indissolubilis quæstio. Post hæc enim uerba dei, quæ ad Abraam facta sunt, scriptura sic loquitur: Et exijt Abraam quemadmodum locutus est illi dominus, & abijt cum illo Loth. Abraam autem erat quinque & septuaginta annorũ cum exiret ex Charra. Quomodo potest hoc uerum esse, si post mortẽ patris sui exijt de Charra? Cum enim esset Thara septuaginta annorũ, sicut supra intimatũ est, genuit Abraam. Cui numero additis septuaginta quinque annis, quos agebat Abraam, quãdo egressus est de Charra, fiunt anni centum & quadraginta quinque. Tot igitur annorum erat Thare,

C quando

quando exiit Abraam de illa Mesopotamiæ ciuitate. Agebat enim annum ætatis suæ septuagesimum quintum, ac per hoc pater eius qui eũ septuagesimo anno suo genuerat, agebat, ut dictum est, centesimum & quadragesimum & quintum annum. Nõ ergo inde post mortem patris, id est, post ducentos quinq; annos quibus pater eius uixit egressus est, sed annus de illo loco progressionis eius, quoniam ipsius septuagesimus quintus erat, procul dubio patris eius, qui cum septuagesimo suo anno genuerat, centesimus quadragesimus quintus fuisse colligitur. Ac per hoc intelligendum est more suo scripturam redisse ad tempus, quod iam narratio illa transierat, sicut superius cum filios filiorum Noë cõmemorasset, dixit illos fuisse in gentibus & linguis suis, & tamen postea, quasi hoc etiã in ordine temporum sequeretur. Et erat, inquit, omnis terra labium unum, & uox una omnibus. Quomodo ergo secundũ suas gentes, & secundũ suas linguas erãt, si una erat omnibus, nisi quia ad illud quod iam transierat, recapitulando est reuersa narratio? Sic ergo & hic cũ dictum esset: Et fuerunt dies Thare in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est Thare in Charra. Deinde scriptura redeundo ad id quod ideo prætermiserat, ut prius de Thare in quod inchoatũ fuerat compleretur. Et dixit, inquit, dominus ad Abraam: Exi de terra tua & cætera. Post quæ dei uerba subiungitur: Et exiit Abraam, quẽadmodum locutus est illi dominus, & abiit cum illo Loth. Abraam autem erat quinque & septuaginta annorũ cum exiit ex Charra. Tunc itaq; hoc factum est quando pater eius centesimũ quadragesimum & quintum annum agebat ætatis. Tunc enim fuit huius septuagesimus & quintus annus. Soluta est autem quæstio ista, & aliter, ut septuaginta quinque anni Abraæ quando egressus est de Charra, ex illo computarentur, ex quo de igne Chaldæorum liberatus est, non ex quo natus est, tanquam tunc potius natus habẽdus sit. Sed beatus Stephanus in Actibus apostolorum cum ista narraret: Deus, inquit, gloriæ apparuit Abraæ patri nostro, cũ esset in Mesopotamia, prius quàm habitaret in Charra. Et ait ad illum: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & ueni in terram, quam tibi demonstrabo. Secundum hæc uerba Stephani non post mortẽ patris eius locutus est deus Abraæ, qui utiq; in Charra mortuus est, ubi cum illo, & ipse filius habitauit, sed prius quàm habitaret in eadem ciuitate, iam tamen cum esset in Mesopotamia. Iam ergo exierat à Chaldæis. Quod itaq; adiungit Stephanus: Tunc Abraam egressus est de terra Chaldæorum & habitauit in Charra, non demonstrat, quod sit factum postea quàm locutus est illi deus. Neq; enim post illa dei uerba egressus est de terra Chaldæorum, cum dicat ei locutum deum esse in Mesopotamia, sed ad totum illud tempus pertinet quod ait: Tunc, id est, ex quo egressus est à Chaldæis, & habitauit in Charra. Item quod sequitur: Et inde postq̃ mortuus est pater eius, collocauit illum in terra hac, in qua uos nunc habitatis, & patres uestri, nõ ait, postq̃ mortuus est pater eius exiit de Charra, sed inde postq̃ mortuus est pater eius hic eum collocauit. Intelligendum est igitur locutum deum fuisse cum Abraam cũ esset in Mesopotamia, prius quàm habitaret in Charra, sed eum in Charram peruenisse cum patre retento apud se præcepto dei, & inde exisse septuagesimo & quinto suo, patris autem sui centesimo quadragesimo quinto anno. Collationem uero eius in terra Chanaan non profectionem de Charra post quàm mortem patris eius factam esse dicit, quia iam mortuus erat pater eius, quando emit terram, cuius ibi iam suæ rei cœpit esse possessor. Quod autem iam in Mesopotamia constituto, hoc est, iam egresso de terra Chaldæorum dixit deus: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, non ut corpus inde eiiceret, quod iam fecerat, sed ut animam euelleret, dicitur. Non enim exierat inde animo, sed spe redeundi, & desiderio tenebatur, quæ spes & desiderium deo iubente ac iuuante & illo obediente fuerat amputanda. Non sanè incredibiliter existimatur, cum postea secutus esset Nachor patrem suum, tunc Abraam præceptum domini impleuisse, ut cum Sara coniuge sua & Loth filio fratris sui exire de Charra.

A De ordine & qualitate promissionum dei quæ ad Abraam factæ sunt. Cap. XVI

IAm considerandæ sunt promissiones dei factæ ad Abraam. In his enim apertiora domini nostri Iesu Christi, hoc est dei ueri oracula apparere cœperunt de populo piorum quem prophetica prænunciauit autoritas, harum prima ita legitur: Et dixit dominus ad Abraam: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & uade in terram, quam tibi demonstrauero, & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus, & benedicam benedicentes te, & maledicam maledicentes te, & benedicentur in te omnes tribus terræ: Aduertẽdum est igitur duas res promissas Abraæ, unam scilicet quod terram Chanaan possessurum fuerat semen eius, quod significatur ubi dictum est: uade in terrã, quam tibi demonstrauero, & faciam te in gentem magnam: aliam uero longe præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est non unius gentis Israëliticæ, sed omnium gentium quæ fidei eius uestigia cõsequuntur, quod promitti cœpit his uerbis: Et benedicentur in te omnes tribus terræ. Hãc promissionem factam arbitratur Eusebius septuagesimo quinto anno ætatis Abraæ, tanquam mox ut facta est, de Charra exierit Abraam, quoniam scripturæ contradici non potest, ubi legitur: Abraam erat quinque & septuaginta annorum, cum exijt de Charra. Sed si eo anno facta est ista promissio, iam utique in Charra cũ patre suo demorabatur Abraam. Neque enim inde exire posset, nisi prius ibi habitasset. Nunquid nam ergo contradicitur Stephano dicenti: Deus gloriæ apparuit Abraæ patri nostro cum esset in Mesopotamia, prius quam habitaret in Charra? Sed intelligendum est, quod eodẽ anno facta sunt omnia, & dei promissio ante quam in Charra habitaret Abraam, & in Charra habitatio eius, & inde profectio, non solum quia Eusebius in chronicis ab anno huius promissionis cõputat & ostẽdit post quadringentos & triginta annos exitum esse de Ægypto, quãdo lex data est, uerũetiam, quia id cõmemorat apostolus Paulus.

B De tribus excellentioribus gentium regnis: quorum, id est, Assyriorũ, iam Abraam sublimius eminebat. Cap. XVII

PEr idem tempus eminentia regna erant gentium, in quibus terrigenarum ciuitas, hoc est societas hominum secundum hominem uiuentium sub dominatu angelorum desertorum insignius excellebat, regna uidelicet tria Sicyoniorum, Ægyptiorũ, Assyriorum. Sed Assyriorum multo erat potentius atque sublimius. Nam rex ille Ninus Beli filius excepta India, uniuersæ Asiæ populos subiugauerat. Asiam uero dico, non illam partem quæ huius maioris Asiæ una prouincia est, sed eam quæ uniuersa Asia nuncupatur, quam quidam in altera duarum, plerique autem in tertia totius orbis parte posuerunt, ut sint omnes, Asia, Europa, & Africa quod nonnulli æquali diuisione fecerunt. Nanque ista quæ Asia nuncupatur à meridie per Orientem usque in septẽtrionem peruenit, Europa uero à septentrione usque ad occidentem, atque inde Africa ab occidente usque ad meridiem. Vnde uidentur orbem dimidium duæ tenere, Europa, & Africa, aliud uero dimidiũ sola Asia. Sed ideo illæ duæ partes factæ sunt, quia inter utranque ab Oceano ingreditur, quicquid aquarum terras interluit, & ab hoc mare magnum nobis facit. Quapropter si in duas partes orbem diuidas orientis & occidentis, Asia erit in una, in altera uero Europa & Africa. Quam ob rem unum trium regnorum quæ tunc præcellebant, regnum scilicet Sicyoniorum non erat sub Assyrijs, quia in Europa erat. Ægyptiorum autem quomodo eis non subiacebat, à quibus tota Asia tenebatur, solis Indis ut perhibetur exceptis. In Assyria igitur præualuerat dominatus impiæ ciuitatis: huius caput erat illa Babylon, cuius terrigenæ ciuitatis nomen aptissimum est, id est, confusio. Ibi autem Ninus regnabat post mortem patris sui Beli, primus illic regnauerat sexaginta quinque annos. Filius uero eius Ninus, qui defuncto patre successit in regnum, quinquaginta duos regnauit annos, & habebat in regno quadragintatres annos, quando natus est Abraam, qui erat annus circiter millesimus ducentesimus ante conditam Romam, ueluti alteram in occidente Babyloniam.

De iterato alloquio dei ad Abraam quo ei & semini eius Chana- an terra promittitur. Cap. XVIII C

EGressus est ergo Abraam de Charra septuagesimo quinto anno ætatis suæ, centesimo autem quadragesimo & quinto patris sui, cum Loth filio fratris sui, & Sara coniuge sua, & perrexit in terra Chanaan, & peruenit usq; ad Sychem, ubi rursus accepit diuinũ oraculum, de quo ita scriptum est: Et apparuit dominus Abraæ, & dixit illi: Semini tuo dabo terrã hãc. Nihil hic de illo semine ei ꝓmissum est, in quo pater factus est omniũ gentiũ, sed de illo solo, de q̃ pater est unius Israëliticæ gentis. Ab hoc em̃ semine terra illa possessa est.

De Saræ pudicitia in Ægypto per dominum custodita, quam Abraam non uxorem suam esse dixerat, sed sororem. Cap. XIX

DEinde ædificato ibi altari, & inuocato deo Abraam, profectus est inde & habitauit in eremo, atq; inde ire in Ægyptum famis necessitate compulsus est. Vbi uxorem suam dixit sororem suam, nihil mentitus. Erat enim & hoc, quia propinqua erat sanguine, sicut etiam Loth eadẽ propinquitate, cũ fratris eius esset filius, frater eius est dictus. Itaq; uxorem tacuit, non negauit, coniugis tuendam pudicitiam cõmittens deo & humanas insidias cauens ut homo: quoniam si periculum quantum cauere poterat, non caueret, magis tentaret deum, quàm speraret in deo. De qua re contra calumniantem Faustum Manichæum multa diximus. Deniq; factum est, quod de domino præsumpsit Abraam. Nam Pharao rex Ægypti, qui eam sibi uxorem acceperat, grauiter afflictus marito reddidit. Vbi absit ut credamus alieno concubitu fuisse pollutam, quia multo est credibilius hoc Pharaonem facere afflictionibus magnis non fuisse permissum.

De secessione Loth & Abraæ, quæ illis salua charitate complacuit. Cap. XX

REuerso igitur Abraam ex Ægypto in locum unde uenerat, tunc Loth fratris filius ab illo in terram Sodomorum salua charitate discessit. Diuites quippe facti erant, pastoresq; multos pecorum habere cœperant, quibus inter se rixantibus, eo modo familiarum suarum pugnacem discordiam uitauerunt. Poterat quippe hinc, ut sunt humana, & inter ipsos aliqua rixa consurgere. Proinde hoc malum præcauentis Abraæ uerba ista sunt ad Loth: Nõ sit rixa inter me & te, & inter pastores meos, & pastores tuos, quia homines nos fratres sumus. Nónne ecce tota terra ante te est? Discede à me. Si tu in sinistrã, ego in dextram: uel si tu in dextram, ego in sinistram. Hinc fortassis effecta est inter homines pacifica consuetudo, ut quando terrenorum aliquid partiendum est, maior diuidat, minor eligat. D

De tertia promissione dei, qua terram Chanaan Abraæ & semini eius in perpetuum pollicetur. Cap. XXI

CVm ergo digressi essent separatimq; habitarent Abraam & Loth necessitate sustentandæ familiæ, non fœditate discordiæ, & Abraam in terra Chanaan, Loth aũt esset in Sodomis, oraculo tertio dominus dixit ad Abraam: Respiciens oculis tuis uide à loco in quo nunc tu es, ad Aquilonem, & Africum, & Orientem, & mare, quia omnem terrã quam tu uides tibi dabo, & semini tuo usq; in seculum, & faciam semen tuum tanq̃ arenam terræ. Si potest aliquis dinumerare arenam terræ, & semen tuũ dinumerabitur. Surgens perambula terram in longitudinem, & in latitudinẽ eius, quia tibi dabo eam. In hac promissione utrum sit etiam illa qua pater factus est omnium gentium, non euidenter apparet. Potest enim uideri ad hoc pertinere. Et faciam semen tuum tanq̃ arenam terræ, quod ea locutione dictũ est, quàm Græci dicunt Hyperbolen, quæ utiq; tropica est, non propria. Quo tamen modo, ut cæteris tropis uti solere scripturam nullus qui eam didicit, ambigit. Iste autem tropus, id est modus locutionis fit, quãdo id quod dicitur, longe est amplius, q̃ quod eo dicto significatur. Quis enim non uideat, q̃ sit incomparabiliter amplior arenæ numerus, q̃ potest esse omnium hominum ab ipso Adam usq; terminum seculi? Quanto ergo magis q̃ semen Abraæ, non solum quod pertinet ad Israëliticã gentem, uerũ etiam quod est & futurum est, secundum imitationem fidei toto orbe terrarum in omnibus gentibus.

Quod

A Quod semen, scilicet Abrae, in comparatione multitudinis impiorum, profecto in paucis est: quamuis & ipsi pauci faciant innumerabilem multitudinem suam, quae significata est secundum hyperbolem, per arenam terrae. Sanè ista multitudo quae promittitur Abrae, nō deo est innumerbilis, sed hominibus: deo autem nec arena terrae. Proinde quia non tātum gens Israëlitica, sed uniuersum semen Abrae, ubi est expressa promissio, non secūdum carnem, sed secundum spiritum plurimorū filiorum, congruentius arenae multitudini comparatur: potest hinc intelligi utriusque rei facta promissio. Sed ideo diximus, quod non euidenter appareat, quia & illius gentis unius multitudo, quae secundum carnem nata est ex Abraam, per eius nepotem Iacob in tantum creuit, ut penè omnes partes orbis impleuerit. Et ideo potuit & ipsa secundum hyperbolem arenae multitudini comparari: quia & haec sola innumera est homini multitudo: terram certe illam solam significatam, quae appellata est Chanaan, nemo ambigit. Sed quod dictum est: Tibi dabo eam & semini tuo usque in seculū: potest mouere nōnullos, si usque in seculum intelligant in aeternum. Si autem in seculum hoc loco sic accipiant, quemadmodum fideliter tenemus, initium futuri seculi, à fine praesentis ordiri, nihil eos mouebit: quia etsi expulsi sunt Israëlitae de Hierosolymis, manent tamen in aliis ciuitatibus terrae Chanaan, & usque in finem manebūt: & uniuersa terra cum à Christianis inhabitatur, etiam ipsum semen est Abrae.

De superatis ab Abraam hostibus Sodomorum, quando Loth de captiuitate eripuit, & Melchisedech sacerdote benedictus est. Cap. XXII

HOc responso promissionis accepto, migrauit Abraam, & mansit in alio eiusdem terrae loco, id est, iuxta quercū mambrae, quae erat in Hebron. Deinde ab hostibus, qui Sodomis irruerant: cū quinque reges aduersus quatuor bellum gererent: & uictis Sodomitis etiam Loth captus esset, liberauit eū Abraam adductis secum in praeliū trecentis decem & octo uernaculis suis: & uictoriā fecit de regibus Sodomorū, nihilque spoliorū auferre uoluit, B cum rex cui uicerat, obtulisset. Sed planè tūc benedictus est à Melchisedech, qui erat sacerdos dei excelsi: de quo in epistola quae inscribitur ad Hebraeos: quā plures apostoli Pauli esse dicūt: quidam uero negant: multa & magna cōscripta sunt. Ibi quippe primū apparuit sacrificium, quod nūc à Christianis offertur deo toto orbe terrarū, impleturque illud quod longe post hoc factū, per prophetā dicitur ad Christū, qui fuerat uenturus in carnē: Tu es sacerdos in aeternū secundum ordinē Melchisedech. Non scilicet secūdum ordinem Aaron: qui ordo fuerat auferendus, illucescentibus rebus, quae illis umbris praenotabantur.

De uerbo domini ad Abraam: quo ei promittitur secūdum multitudinē stellarum multiplicanda posteritas: quod credens iustificatus est adhuc in praeputio constitutus. Cap. XXIII

ET iam tūc factum est uerbum domini ad Abraam in uisu. Qui cum ei protectionem, mercedemque promitteret ualde multam: ille de posteritate sollicitus, quendam Eliezer uernaculū suum futurū sibi haeredem dixit: cōtinuoque illi promissus est haeres: nō ille uernaculus, sed qui de ipso Abraam fuerat exiturus: rursusque semen innumerabile: nō sicut arena terrae, sed sicut stellae coeli: ubi mihi magis uidetur promissa posteritas coelesti felicitate sublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid sunt stellae coeli ad arenam terrae, nisi quis & istam comparationem intantum esse similem dicat, inquantū etiam stellae dinumerari nō ualent? Quia nec omnes eas uideri posse credendū est. Nam quantoquisque acutius intuetur: tanto plures uidet. Vnde & acerrime cernentibus aliquas occultas esse merito existimatur, exceptis eis syderibus quae in alia parte orbis à nobis remotissima oriri & occidere perhibentur. Postremo quicūque uniuersum stellarum numerū cōprehendisse & conscripsisse iactantur, sicut Aratus, uel Eudoxus, uel si qui alii sunt, eos libri huius contemnit autoritas. Hic sanè illa sententia ponitur, cuius Apostolus meminit propter dei gratiam commendandam: Credidit Abraam deo, & deputatum est illi ad iusticiam, ne circūcisio glorietur, gentesque incircūcisas ad fidem Christi nollet admitti. Hoc enim quando factum est, ut

credenti Abrææ deputaretur fides ad iusticiam, nondum fuerat circũcisus. C

De significatiõe sacrificij quod Abraam offerre præceptus est, cũ poposcisset ut de his quæ crederet doceretur. Cap. XXIIII

IN eodem uisu cum loqueretur ei deus, etiam hoc ait ad illum: Ego deus qui te eduxi de regione Chaldæorum, ut dem tibi terram hanc ut hæres eius sis. Vbi cum interrogasset Abraam secundum quid sciret, quod hæres eius erit, dixit illi deus: Accipe mihi iuuencam trimã, & capram trimã, & arietem trimũ & turturem & columbã. Accepit aũt ille hæc omĩa & diuisit illa media, & posuit ea contra faciẽ alterũ alteri. Aues autẽ nõ diuisit, & descenderunt, sicut scriptũ est, aues, & sederunt super corpora, quæ diuisa erãt, & consedit illis Abraam. Circa solis aũt occasum, pauor irruit super Abraam, & ecce timor tenebrosus magnus incidit ei, & dictum est ad Abraam: Sciendo scias, quia peregrinũ erit semen tuum in terra non propria, & in seruitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis, gentem autem cui seruierint iudicabo ego. Post hæc uero exibunt hinc cum supellectili multa. Tu aũt ibis ad patres tuos cum pace nutritus in senecta bona. Quarta uero generatione cõuertent se huc. Nondũ enim impleta sunt peccata Amorræorũ usq; adhuc. Cum autẽ iam sol erat, ad occasum facta est flamma, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media diuisa illa. In die illa disposuit dominus deus testamentum ad Abraam dicẽs: Semini tuo dabo terram hanc, à flumine Ægypti, usq; ad flumen magnũ Eufraten, Cinæos, & Cenezæos, & Cethmonæos, & Cethæos, & Pherisæos, & Raphaim, & Amorræos, & Chananæos, & Euæos, & Gergesæos & Hiebusæos. Hæc omnia in uisu facta diuinitus atq; dicta sunt, de quibus singulis enucleate disserere longum est, & intentionem operis huius excedit. Quod ergo satis est, nosse debemus: postea q̃ dictũ est, credidisse Abraam deo, & deputatum esse illi ad iusticiam, nõ eum in fide defecisse, ut diceret: Dominator domine secundum quid sciam, quod hæres eius ero? Terræ quippe illius promissa erat hæreditas. Non enim ait: unde sciam, quasi adhuc non crederet: sed ait: Secundum quid sciam, D ut ei rei quã crediderat, aliqua similitudo adhiberetur, qua eius modus agnosceretur. Sicut non est uirginis Mariæ diffidentia, quod ait: Quomodo fiet istud, quoniam uirũ nõ cognosco? Quod enim futurũ esse certa erat, modũ quo fieret, inquirebat. Et hoc cũ quæsisset, audiuit: Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obumbrabit tibi. Deniq; & hic similitudo data est de tribus animalibus, iuuenca, capra, & ariete, & duabus uolucribus, turture, & columba: ut secundũ hæc futurum sciret, quod futurũ esse iam non ambigeret. Siue ergo per iuuencam significata sit plebs posita sub iugo legis, per capram eadẽ plebs etiam peccatrix futura, per arietem eadẽ plebs etiam regnatura. Quæ animalia propterea trima dicũtur, quia cũ sint insignes articuli temporũ ad Adam usq; ad Noë: & inde usq; ad Abraam: & inde usq; ad Dauid, qui reprobato Saule, primus in regno gentis Israëliticæ est domini uoluntate fundatus: in hoc ordine tertio, qui tenditur ex Abraam usq; ad Dauid tanq̃ tertiam ætatem gerens ille populus adoleuit: siue aliquid aliud conuenientius ista significent. Nullo tamen modo dubitauerim, spiritales in eo typos præfiguratos additamẽto turturis & columbæ. Et ideo dictũ est: Aues autem nõ diuisit: quoniã carnales inter se diuiduntur: spiritales autem nullo modo: siue à negociosis cõuersationibus hominũ se remoueant, sicut turtur: siue inter illas degant, sicut columba. Vtraq; tamen auis est simplex & innoxia: significans & in illo Israëlitico populo, cui terra illa danda erat, futuros indiuiduos filios ꝓmissionis, & hæredes regni in æterna felicitate mansuros. Aues autẽ descendentes super corpora, quæ diuisa erant: nõ boni aliquid, sed spiritus indicant aëris huius, pastum quendam suum de carnalium diuisione quærentes. Quod autẽ illis consedit Abraam, significat etiam inter illas carnalium diuisiones, spiritales esse nõnullos ueros usq; in finẽ seculi perseueraturos fideles. Et circa solis occasum quod pauor irruit in Abraam, & timor tenebrosus magnus, significat circa huius seculi finẽ magnam perturbationẽ ac tribulationẽ futuram fidelium: de qua dominus dixit in euangelio: Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio

A ab initio. Quod uero dictum est ad Abraam: Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria: & in seruitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis, de populo Israël, qui fuerat in Ægypto seruiturus apertissime prophetatum est. Non quod in eadem seruitute sub Ægyptijs affligentibus quadringētos annos ille populus fuerat peracturus, sed in ipsis quadringentis annis prænunciatum est hoc futurum. Quemadmodum enim scriptum est de Thare patre Abraæ: Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni: non quia ibi omnes acti sunt, sed quia ibi completi sunt: ita & hic, propterea interpositum est: Et in seruitutem redigent eos, & affligent eos quadringētis annis, quoniam iste numerus in eadem afflictione cōpletus est: non quia ibi uniuersus perfectus est. Quadringenti sanè dicuntur anni propter numeri plenitudinem, q̃uis aliquanto amplius sint: siue ex hoc tēpore cōputentur, quo ista promittebātur Abraæ: siue ex quo natus est Isaac propter semen Abraæ, de quo ista prædicuntur. Cōputantur enim sicut superius iam diximus, ab anno septuagesimo & quinto Abraæ, quādo ad eum facta est prima promissio usq; ad exitum Israël ex Ægypto quadringenti & triginta anni: quorum Apostolus ita meminit: Hoc autem, inquit, testamentum confirmatum à deo quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non infirmat ad euacuandam promissionem. Iam ergo isti quadringenti & triginta anni, quadringenti poterant nuncupari: quia non sunt multo amplius, quanto magis cum aliquot iam ex isto numero præterissent, quādo illa in uisu demōstrata & dicta sunt Abraæ: uel quando Isaac natus est centenario patri suo, à prima promissione post uiginti quinque annos, cum iam ex istis quadringentis & triginta quadringenti & quinque remanerent, quos deus quadringentos uoluit nominare, & cætera quæ sequuntur in uerbis prænunciantis dei, nullus dubitauerit ad Israëliticum populum pertinere. Quod uero adiungitur: Cum autem sol erat ad occasum, flamma facta est, & ecce fornax fumabunda & lampades ignis, quæ transierunt per media diuisa illa, significat
B iam in fine seculi per ignem iudicandos esse carnales. Sicut enim afflictio ciuitatis dei qualis antea nunquam fuit, quæ sub Antichristo futura speratur, significatur tenebroso timore Abraæ circa solis occasum, id est, propinquante iam fine seculi: sic ad solis occasum, id est, ad ipsum iam finem seculi, significatur isto igne dies iudicij dirimens carnales per ignem saluandos, & in igne damnandos. Deinde testamentum factum ad Abraam, terram Chanaan proprie manifestat, & nominat in ea undecim gentes à flumine Ægypti usq; ad flumen magnum Eufratem. Non ergo à flumine magno Ægypti, hoc est Nilo, sed à paruo quod diuidit inter Ægyptum & Palæstinam, ubi est ciuitas Rhinocorura.

De Agar ancilla Saræ quam eadem Sara Abraæ uoluit esse concubinam. Cap. XXV

IAm hinc tempora consequuntur filiorum Abraæ unius de Agar ancilla, alterius de Sara libera, de quibus in libro superiore iam diximus. Quod autem attinet ad rem gestam, nullo modo est inferendum de hac concubina crimen Abraæ. Vsus est ea quippe ad generandam prolem, non ad explendam libidinem, nec insultans, sed potius obediens coniugi, quæ suæ sterilitati credidit esse solatium, si fœcūdum ancillæ uterum, quoniam natura non poterat, uoluntate faceret suum, & eo iure quo dicit Apostolus: Similiter & uir non habet potestatem corporis sui, sed mulier, uteretur mulier ad pariendum ex altera, quod non poterat ex seipsa. Nulla est hic cupido lasciuiæ, nulla nequitiæ turpitudo. Ab uxore causa prolis ancilla marito traditur, à marito causa prolis accipitur, ab utroq; nō culpæ luxus, sed naturæ fructus exquiritur. Deniq; cum ancilla grauida dominæ sterili superbiret, & hoc Sara suspicione muliebri uiro potius imputaret, etiam ibi demonstrauit Abraam non se amatorē seruum, sed liberum fuisse genitorem, & in Agar Saræ coniugi pudicitiam custodisse, nec uoluptatem suam, sed uoluntatē illius impleuisse: accepisse, nec petijsse: accessisse, non hæsisse: seminasse nec amasse. Ait enim: Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere ea, quomodo tibi placuerit. O uirum uiriliter utentem fœminis, coniuge temperanter, ancilla obtemperanter, nulla intemperanter.

De testificatione ad Abraam,qua eidem seni de sterili Sara filiũ spopondit,patrẽq; eum gentiũ statuit,& promissi fides sacramẽto circũcisionis obsignatur. Cap. XXVI C

POst hæc natus est Ismaël ex Agar,in quo putari posset impletũ,quod ei ꝑmissum fuerat,cũ sibi uernaculũ suũ adoptare uoluisset dicente deo:Nõ erit hæres tuus hic,sed qui exiet de te,ille erit hæres tuus.Hoc ergo promissum ne in ancillæ filio putaret impletũ,iam cũ esset annorũ nonaginta & nouẽ,apparuit ei deus,& dixit illi:Ego sum deus,place in conspectu meo,& esto sine querela,& ponam testamentũ meum inter me,& inter te,& implebo te ualde.Et procidit Abraam in faciẽ suã:& loquutus est illi deus,dicens:Ecce ego,& ecce testamentũ meum tecũ:& eris pater multitudinis gentiũ:& nõ appellabit̃ adhuc nomen tuum Abram,sed erit nomen tuũ Abraam:quia patrẽ multarum gentiũ posui te:& augebo te ualde:& ponã te in gentes,& reges ex te exibũt:& statuam testamẽtum meũ inter me & te:& inter semen tuũ post te in generationes eorũ,in testamentũ æternũ,ut sim tibi deus,& semini tuo post te.Et dabo tibi & semini tuo post te terrã,in qua incola es,oẽm terrãChanaam in possessionẽ æternam,& ero illi deus.Et dixit deus ad Abraam:Tu autẽ testamentum meũ cõseruabis:tu & semen tuũ post te in generationes suas.Et hoc est testamentum meum,quod conseruabitis inter me & uos,& inter semen tuũ post te in generationes suas. Circũcidetur omne uestrũ masculinũ:& circũcidemini in carne præputij uestri:& erit in signum testamẽti inter me & uos.Et puer octo dierũ circũcidetur,& uestrũ omne masculinũ in progenies uestras.Vernaculus & empticius,ab omni filio alienigena,qui nõ est de semine tuo,circũcisione circũcidetur,& uernaculus domus tuæ,& empticius.Et erit testamẽtum meum in carne uestra in testamentũ æternũ:& qui nõ fuerit circũcisus masculus,si nõ circũcidetur carne præputij sui,octauo die interibit anima illa de genere eius,quia testamentum meum dissipauit.Et dixit deus ad Abraam:Sarai uxor tua nõ appellabitur nomen eius ultra Sarai,sed Sara erit nomen eius.Benedicam autem illam,& dabo tibi ex ea filium,& benedicam illum:& erit in nationes,& reges gentium ex eo erunt.Et procidit Abraam super faciem suam,& risit.Et dixit in animo suo dicens:Si mihi centũ annos habenti nascetur filius,& si Sara annorũ nonaginta pariet?Dixit autẽ Abraam ad deũ:Hismaël hic uiuat in cõspectu tuo.Dixit autem deus ad Abraam ita:Ecce Sara uxor tua pariet tibi filium,& uocabis nomen eius Isaac:& statuam testamentũ meum ad illum in testamentũ æternum,& sim illi deus,& semini eius post illum.De Hismaël autem ecce audiui te.Ecce benedixi eum,& amplificabo,& multiplicabo illũ ualde.Duodecim gentes generabit:& dabo illũ in gentem magnam.Testamentum autem meum statuam ad Isaac,quẽ pariet tibi Sara in tempore hoc ad annũ sequentem.Hic apertiora promissa sunt de uocatione gentium in Isaac, id est,in filio promissionis,quo significatur gratia,nõ natura:quia de sene & anu sterili promittitur filius.Quamuis enim & naturalem procreationis excursum deus operetur,ubi tamen euidens opus dei est,uitiata,& cessante natura,ibi euidentius intelligit̃ gratia.Et quia hoc non per generationẽ,sed per regeneratione futurũ erat,ideo nũc operata est circũcisio, quando de Sara promissus est filius,& quod omnes,non solum filios,uerum etiam seruos uernaculos & empticios circũcidi iubet, ad omnes istam gratiam pertinere testatur. Quid enim aliud circuncisio significat,quàm uetustate exuta naturam renouatam?Et quid aliud quàm Christum octauus dies,qui hebdomada completa,hoc est,post sabbatum resurrexit?Parentum mutantur & nomina:omnia resonant nouitatem,& in testamento ueteri obumbratum intelligitur nouum.Quid est enim quod dicitur testamentum uetus, nisi occultatio noui?Et quid est aliud quod dicitur nouum,nisi ueteris reuelatio? Risus Abrææ, exultatio est gratulantis,non irrisio diffidentis.Verba quoque eius illa in animo suo: Si mihi centum annos habenti,nascetur filius:& si Sara annorum nonaginta,pariet,non sunt dubitantis,sed admirantis.Si quem uero mouet quod dictum est: Et dabo tibi & semini tuo post te,terram, in qua tu incola es, omnem terram Chanaan in possessionem æternam,quomodo accipiatur impletum,siue adhuc expectetur implendũ cum possessio quæ-

cunq;

A cunctæ terrena æterna cuilibet genti esse nō possit, sciat æternum à nostris interpretari quod Græci appellant αἰώνιον, quod à seculo deriuatum est: αἰὼν quippe Græce seculum nuncupatur. Sed non sunt ausi Latini hoc dicere seculare, ne longe in aliud mitterent sensum. Secularia quippe dicūtur multa quæ in hoc seculo sic aguntur, ut breui etiam tempore transeant: αἰώνιον autem quid dicitur, aut non habet finem, aut usque in huius seculi tenditur finem.

De masculo qui si octauo die non fuerit circuncisus, perit anima eius, quia testamentum dei dissipauit. Cap. XXVII

ITem potest mouere, quomodo intelligi oporteat, quod hic dictū est: Masculus qui non circūcidet carnem præputij sui octauo die: interibit anima illa de genere suo, quia testamentum meum dissipauit. Cum hæc nulla culpa sit paruuli, cuius dixit animam perituram, nec ipse dissipauerit testamentum dei, sed maiores, qui eum circuncidere non curarunt, nisi quia etiam paruuli, non secundum suæ uitæ proprietatem, sed secundum cōmunem generis humani originem, omnes in illo uno testamentū dei dissipauerunt, in quo omnes peccauerunt. Multa quippe appellantur testamenta dei, exceptis illis duobus magnis uetere & nouo, quod licet cuique legendo cognoscere. Testamentum autem primum quod factum est ad hominem primū, profecto illud est: Qua die ederitis morte moriemini. Vnde scriptum est in libro, qui Ecclesiasticus appellatur: Omnis caro sicut uestis ueterascet. Testamentum ergo est à seculo morte mori eos, qui transgrediuntur præcepta dei. Cum enim lex euidentior postea data sit, & dicat Apostolus: Vbi autem non est lex, nec præuaricatio, quo pacto quod legitur in Psalmo uerum est: Præuaricatores æstimaui omnes peccatores terræ: nisi quia omnes legis alicuius præuaricatæ sunt rei, qui aliquo peccato tenentur obstricti? Quam ob rem si etiam paruuli, quod uera fides habet nascuntur, non proprie, sed originaliter peccatores, unde illis gratiam remissionis peccatorū necessariam confitemur, profecto eo modo quo sunt peccatores, etiā præuaricatores legis illius, quæ in paradiso data est agno-
B scūtur, ut uerum sit utrūque, quod scriptū est: Præuaricatores æstimaui omnes peccatores terræ, & ubi lex non est, nec præuaricatio. Ac per hoc quia circūcisio signū regenerationis fuit, non immerito paruulum propter originale peccatum, quo primū dei dissipatum est testamentum, generatio disperdet, nisi regeneratio liberet. Sed intelligenda sunt hæc diuina uerba tanquam dictum sit: Qui non fuerit regeneratus, interibit anima illa de genere eius, quia testamētum meum dissipauit, quando in Adam cum omnibus etiam ipse peccauit. Si enim dixisset, quia hoc testamentum meum dissipauit, non nisi de ista circūcisione intelligi cogeret. Nunc uero quoniā non expressit cuiusmodi testamentū paruulus dissipauerit, liberum est intelligere de illo testamento dictum, cuius dissipatio pertinere possit ad paruulum. Si autem quisquā hoc non nisi de ista circūcisione dictum esse contendit, quod in ea testamentum dei, qui non est circūcisus dissipauerit paruulus, quærat locutionis aliquem modum, quo non absurde possit intelligi, ideo dissipasse testamētum, quia licet nō ab illo, tamen in illo est dissipatum. Verum sic quoque animaduertendum est, nulla in se negligentia sua iuste interire incircūcisi animam paruuli nisi originalis obligatione peccati.

De cōmutatione nominū Abræ & Sarai, qui cum ob unius sterilitatē, ob utriusque autē senectutē generare non possent, munus fœcunditatis adepti sunt. Cap. XXVIII

FActa igitur promissione tam magna, tamque dilucida ad Abraam, cui euidentissime dictum est: Patrem multarum gentium posui te, & augebo te ualde: & ponam te in gentes, & reges exibunt ex te: & dabo tibi ex Sara filiū, & benedicam illum, & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt, quam promissionē nunc in Christo cernimus reddi, ex illo deinceps illi coniuges non uocantur in scripturis, sicut antea uocabantur Abram & Sarai: sed sicut nos eos ab initio uocauimus, quoniam sic iam uocantur ab omnibus Abraam & Sara. Cur autem mutatum sit nomen Abræ, reddita est ratio: quia patrē, inquit, multarum gentium posui te. Hoc ergo significare intelligendum est Abraam. Abram uero, quod ante uocabatur, intepretatur pater excelsus. De nomine autem mutato Saræ non est reddita ratio

ratio: sed, sicut aiunt, qui scripserunt interpretationes nominum Hebræorum, quæ his lite- C
ris sacris continentur, Sarai interpretatur princeps mea: Sara autem uirtus. Vnde scriptum est in epistola ad Hebræos: Fide & ipsa Sara uirtutem accepit ad emissionem seminis. Ambo autem senes erant, sicut scriptura testatur, sed illa etiam sterilis & liquore menstruo iam destituta, propter quod iam parere non posset, etiam si sterilis non fuisset. Porrò si fœmina ita sit prouectioris ætatis, ut ei solita mulierum adhuc fluant, de iuuene parere potest, de seniore non potest: quamuis adhuc possit ille senior, sed de adolescētula gignere. Sicut Abraam post mortē Saræ de Cethura potuit: quia uiduam eius inuenit ætatē. Hoc ergo est, quod mirum cōmendat Apostolus, & ad hoc dicit Abrææ iam fuisse corpus emortuū: quoniam non ex omni fœmina, sed ex ea, cui esset adhuc aliquod pariendi tempus extremum generare, ipse in illa ætate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuum corpus eius intelligere debemus, non ad omnia. Nam si ad omnia, non iam senectus uiui, sed cadauer est mortui. Quamuis etiā sic solui soleat ista quæstio, quod de Cethura postea genuit Abraam: quia donum gignēdi, quod à domino accepit, etiam post obitum mansit uxoris. Sed propterea mihi uidetur illa quam secuti sumus huius quæstionis solutio, præferenda. Quia centenarius quidem senex, sed tēporis nostri de nulla potest fœmina gignere: nō tunc quidē quando adhuc tam diu uiuebant, ut centum anni nondū facerent hominē decrepitæ senectutis.

De tribus uiris uel angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuisse Abrææ dominus manifestatur. Cap. XXIX

ITem deus apparuit Abrææ ad quercum Mambræ in tribus uiris, quos dubitandū non est angelos fuisse: quamuis quidam existiment unum in eis fuisse dominum Christum, asserentes eum etiam ante indumentum carnis fuisse uisibilem. Esse quidem diuinæ potestatis & inuisibilis, incorporalis, incōmutabilisq; naturæ, sine ulla sui mutatione etiam mortalibus aspectibus apparere: non per id quod est, sed per aliquid, quod sibi subditum est. Quid autem illi subditum non est? Veruntamen si propterea confirmant horum trium ali- D
quem fuisse Christum: quia cum tres uidisset, ad dominū singulariter est locutus: sic enim scriptum est: Et ecce tres uiri stabant super eum, & uidens procurrit obuiam illis ab ostio tabernaculi sui, & adorauit super terram, & dixit: Domine, si inueni gratiam ante te: & cætera. Cur non etiam illud aduertunt, duos ex eis uenisse, ut Sodomitæ delerentur, cum adhuc Abraam ad unum loqueretur, dominum appellans, & intercedens: ne simul iustum cum impio suo in Sodomis perderet? Illos autem duos sic suscepit Loth, ut etiam ipse in colloquio suo cū illis singulariter dominum appellaret. Nam cū eis pluraliter dixisset: Ecce domini declinate in domum pueri uestri: & cætera quæ ibi dicuntur: postea tamen ita legitur: Et tenuerunt angeli manum eius, & manum uxoris eius, & manus duarum filiarum eius, eo quod dominus parceret illi. Et factum est mox ut eduxerunt illum foras, dixerunt: Saluam fac animam tuam, ne respexeris retro, nec steteris in tota regione: in monte saluum te fac, ne quando comprehendaris. Dixit autem Loth ad illos: Oro domine, quia inuenit puer tuus misericordiam ante te: & quæ sequuntur: Deinde post hæc uerba singulariter illi respondit dominus, cum in duobus angelis esset, dicens: Ecce misertus sum faciem tuam, & cætera. Vnde multo est credibilius, quod & Abraam in tribus, & Loth in duobus uiris dominum agnoscebant, cui per singularem numerum loquebantur, etiam cum eos homines esse arbitrarentur. Neq; enim aliam ob causam sic eos susceperūt, ut tanquam mortalibus & humana refectione indigentibus ministrarent: sed erat profecto aliquid, quo ita excellebant, licet tanquam homines, ut in eis esse dominum, sicut esse assolet in prophetis, hi qui hospitalitatem illis exhibebant, dubitare non possent: atq; ideo & ipsos aliquando pluraliter, ut dominos: aliquando singulariter, ut in eis dominum appellabant. Angelos autem fuisse scriptura testatur, nec solum in hoc Genesis libro, ubi hæc gesta narrantur, uerum etiam in epistola ad Hebræos, ubi cum hospitalitas laudaretur: per hanc, inquit, etiam quidam nescientes hospitio receperunt angelos. Per illos igitur tres uiros, cum rursus filius Isa-

A ac de Sara promitteretur Abrahæ diuinitus datum est etiam tale responsum ut diceretur: Abraam erit in magnam gentem & multam, & benedicentur in eo omnes gentes terræ. Et hic duo illa breuissime plenissimeq; promissa sunt, gens Israël secundum carnem, & omnes gentes secundum fidem.

De Loth à Sodomis liberato, atq; eisdem cœlesti igne consumptis: & de Abimelech cuius concupiscentia castitati Saræ nocere non potuit. Cap. XXX

POst hanc promissionem liberato de Sodomis Loth, & ueniente igneo imbre de cœlo, tota illa regio impiæ ciuitatis in cinerem uersa est, ubi stupra in masculos in tantã consuetudinem conualuerant, quantam leges solent aliorum factorum præbere licentiam. Verum & hoc eorũ suppliciũ, specimen futuri iudicij diuini fuit. Nam ad quid pertinet, quod prohibiti sunt qui liberabantur ab angelis retrospicere, nisi quia non est in animo redeundum ad ueterem uitam, qua per gratiam regenerationis exuimur, si ultimum iudicium euadere cogitamus? Deniq; uxor Loth, ubi respexit, remansit: & in salem cõuersa hominibus fidelibus quoddam præstitit condimentum, quo sapiant aliquid, unde illud caueatur exemplum. Inde rursus Abraam fecit in Geraris apud regem ciuitatis illius Abimelech, quod in Ægypto de coniuge fecerat, eiq; intacta similiter reddita est. Vbi sanè Abraam obiurganti se regi cur tacuisset uxorẽ, sororemq; dixisset, aperiens quid timuerit, etiam hoc addidit: Etẽim uere soror mea est de patre, sed nõ de matre: quia de patre suo soror erat Abrahæ, de quo propinqua eius erat. Tãtæ aũt pulchritudinis fuit, ut etiã in illa ætate posset adamari.

De Isaac secundum promissionem nato, cuius nomen ex risu utriusq; parentis est inditum. Cap. XXXI

POst hæc natus est Abrahæ secundum promissionem dei, de Sara filius, eumq; nominauit Isaac, quod interpretatur risus. Riserat enim & pater, quãdo ei promissus est, admirans in gaudio. Riserat & mater, quando per illos tres uiros iterum promissus est, dubitãs

B in gaudio: q̃uis exprobrãte angelo, quod risus ille etiam si gaudij fuit, tamẽ plenæ fidei nõ fuit. Post ab eodem angelo in fide etiam confirmata est. Ex hoc ergo puer nomen accepit: nam quod risus ille non ad irridendum opprobrium, sed ad celebrandum gaudium pertinebat, nato Isaac, & eo nomine uocato, Sara monstrauit. Ait quippe: Risum mihi fecit deus: quicunq; enim audierit, congaudebit mihi. Sed post aliquantum tempus ancilla de domo eijcitur cum filio suo, & duo illa secundum Apostolum testamenta significantur, uetus & nouum: ubi Sara illius supernæ Hierusalem, hoc est, ciuitatis dei figuram gerit.

De obedientia & fide Abrahæ, qua per oblationem immolandi filij probatus est, & de morte Saræ. Cap. XXXII

INter hæc quæ omnia cõmemorare nimis longum est, tentatur Abraam de immolando dilectissimo filio suo Isaac, ut pia eius obedientia probaretur: seculis in noticiam proferenda, non deo. Neq; enim omnis est culpanda tentatio: quia & gratulãda est, qua fit probatio. Et plerũq; aliter animus humanus sibijpsi innotescere non potest, nisi uires suas sibi non uerbo, sed experimento tentatione quodammodo interrogante respondeat: ubi si dei munus agnouerit, tunc pius est, tunc solidatur firmitate gratiæ, non inflatur inanitate iactantiæ. Nunquam sanè crederet Abraam, quod uictimis deus delectaretur humanis. Quamuis diuino intonante præcepto obediendum sit, non disputandũ: uerũtamen Abraam confestim filium cum fuisset immolaturus, resurrecturum credidisse laudandus est. Dixerat nanq; illi deus, cum de ancilla & filio eius foras eijciendis uoluntatem coniugis nollet implere: In Isaac uocabitur tibi semen. Et certe ibi sequitur, ac dicitur: Filium autem ancillæ huius in magnam gentem faciam: quia semen tuum est. Quomodo ergo dictum est: In Isaac uocabitur tibi semen, cum & Hismaëlem deus semen eius uocauerit? Exponẽs autem Apostolus quid sit: In Isaac uocabitur tibi semen, id est, inquit, non qui filij carnis, hi filij dei, sed filij repromissionis deputant᷑ in semen. Ac per hoc filij promissionis ut sint semen Abrahæ, in Isaac uocãtur, hoc est, in Christo uocante gratia cõgregant᷑. Hãc ergo ꝓmissionẽ

pater pius fideliter tenens: quia per hunc oportebat impleri, quem deus iubebat occidi: non C
hæsitauit quod sibi reddi poterat immolatus, qui dari poterat nõ speratus. Sic intellectum
est & in epistola ad Hebræos, & sic expositum: Fide, inquit, præcessit Abraam, in Isaac ten/
tatus: & unicum obtulit, qui promissiones suscepit, ad quem dictum est: In Isaac uocabitur
tibi semen, cogitans, quia & ex mortuis excitare potest deus. Proinde addidit: Pro hoc
etiam eum & in similitudinem adduxit. Cuius similitudinem, nisi illius de quo dicit idem
Apostolus: Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum? Propte/
rea & Isaac, sicut dominus crucem suam, ita sibi ligna ad uictimæ locum, quibus fuerat im/
ponendus ipse portauit. Postremo quia Isaac occidi non oportebat, postea quàm est pater
eum ferire prohibitus: quis erat ille aries, quo immolato impletum est significatiuo sangui/
ne sacrificium? Nempe quando eum uidit Abraam cornibus in frutice tenebatur. Quis er/
go illo figurabatur, nisi Iesus Christus ante q̃ immolaretur spinis Iudaicis coronatus? Sed
diuina per angelũ uerba potius audiamus. Ait quippe scriptura: Et extendit Abraam ma/
num suam sumere machæram, ut occideret filium suum. Et uocauit illum angelus domini
de cœlo, & dixit: Abraam. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Ne iniicias manũ tuam super
puerum, neq; facias illi quicq̃. Nunc enim sciui quia times deum tuum, & non pepercisti fi
lio tuo dilecto propter me. Nunc sciui dictum est, id est, nunc sciri feci. Neq; enim hoc non
dum sciebat deus. Deinde ariete illo immolato pro Isaac filio suo, uocauit, ut legitur, Abra/
am nomen loci illius: Dominus uidit, ut dicatur, hodie in monte dominus apparuit. Sicut
dictum est, nunc sciui, pro eo quod est, nũc sciri feci: ita hic dominus uidit, pro eo quod est,
dominus apparuit, hoc est, uideri se fecit. Et uocauit angelus domini Abraam secundo de
cœlo dicens: Per memetipsum iuraui dicit dominus: propter quod fecisti uerbũ hoc, & non
pepercisti filio tuo dilecto propter me: benedicens benedicam tibi, & multiplicans multi/
plicabo semen tuum sicut stellas cœli, & tanq̃ arenam quæ est iuxta labium maris. Et hæ/
reditate possidebit semen tuum ciuitates aduersariorum suorum, & benedicentur in semi/ D
ne tuo omnes gentes terræ, quia obaudisti uocem meam. Hoc modo est illa de uocatione
gentium in semine Abrææ post holocaustum, quo significatus est Christus, etiam iuratio/
ne dei firmata promissio. Sæpe enim promiserat, sed nunq̃ iurauerat. Quid autem est dei
ueri ueracisq; iuratio, nisi promissi confirmatio, & infideliũ quædam increpatio? Post hæc
Sara mortua est, centesimo & uicesimoseptimo anno uitæ suæ, centesimo autem & tricesi/
mo septimo uiri sui. Decem quippe annis eam præcedebat ætate: sicut ipse quando sibi ex
illa promissus est filius, ait: Si mihi annorum centum nascetur filius, & si Sara annorum no
naginta pariet? Tunc emit agrum Abraam, in quo sepeliuit uxorem. Tunc ergo secundum
narrationem Stephani, in terra illa est collocatus: quoniã cœpit ibi esse possessor, post mor
tem scilicet patris sui, qui colligitur ante biennium fuisse defunctus.

De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem. Cap. XXXIII

DEinde Rebeccam neptem Nachor patrui sui, cum annorum quadraginta esset Isaac,
duxit uxorem, centesimo scilicet & quadragesimo anno uitæ patris sui, triennio post
mortem matris suæ. Vt autem illam duceret, quando ab eius patre in Mesopotamiam ser
uus missus est: quid aliud demonstratum est, cũ eidem seruo dixit Abraam: Pone manum
tuam sub fœmore meo, & adiurabo te per dominum deum cœli, & dominũ terræ, ut non
sumas filio meo Isaac uxorem de filiabus Chananæorum, nisi dominum deum cœli & do/
minum terræ in carne, quæ ex illo fœmore trahebatur fuisse uenturum? Nũquid hæc par/
ua sunt prænunciatæ indicia ueritatis, quæ compleri uidemus in Christo?

Quid intelligendum sit in eo quod Abraam post mortem Saræ, accepit uxorem Cethuram. Cap. XXXIIII

QVid autem sibi uult quod Abraam post mortem Saræ, Cethuram duxit uxorem?
Vbi absit, ut incontinentiam suspicemur, præsertim in illa iam ætate, & in illa fidei
sanctitate. An adhuc procreandi filij quærebantur, cum iam deo promittente tanta multi/
plicatio

A plicatio filiorum ex Isaac per stellas cœli & arenam terræ fide probatissima teneretur? Sed profecto si Agar & Hismaël doctore apostolo, significauerunt carnales ueteris testamenti, cur non etiam Cethura & filij eius significent carnales, qui se ad testamentum nouum existimant pertinere? Ambæ quippe & uxores Abrahæ & concubinæ sunt appellatæ. Sara uero nunquam dicta est Abrahæ cõcubina, sed uxor tantum. Nam & quando data est Agar Abrahæ, ita scriptũ est: Et apprehendit Sarai uxor Abram Agar Ægyptiam ancillã suam post decem annos, q̃ habitauerat Abram in terra Chanaan, & dedit eam Abram uiro suo uxorem. De Cethura autem, quam post obitum Saræ accepit, sic legitur: Adijciens autem Abraham sumpsit uxorem, cui nomen Cethura. Ecce ambæ dicuntur uxores Abrahæ, ambæ porrò concubinæ fuisse reperiuntur, postea dicente scriptura: Dedit autem Abraham omnẽ censum suũ Isaac filio suo, & filijs cõcubinarum suarũ dedit Abraham dona: & diuisit eos ab Isaac filio suo adhuc se uiuo, ad orientem in terram orientis. Habent ergo nonnulla munera filij concubinarum in plaga orientis, sed non peruenient ad regnum promissum nec hæretici, nec Iudæi carnales: quia præter Isaac nullus est hæres: & non qui filij carnis, hi filij dei, sed filij promissionis deputantur in semine, de quo dictum est: In Isaac uocabitur tibi semen. Neque enim uideo cur etiam Cethura post uxoris mortem ducta, nisi propter hoc mysterium dicta sit concubina. Sed quisquis hæc non uult in istis significationibus accipere, non calumnietur Abrahæ. Quid enim si & hoc prouisum est contra hæreticos futuros secundarum aduersarios nuptiarum, ut in ipso patre multarum gentium post obitum coniugis, iterum coniugari demonstraretur non esse peccatum? Et mortuus est Abraham, cum esset annorum centum septuagintaquinque. Annorum ergo septuagintaquinq; Isaac filium dereliquit, quem centenarius genuit.

De geminis adhuc in utero Rebeccæ matris inclusis, quid indicauerit diuina responsio. Cap. XXXV.

B IAm ex hoc quemadmodum per posteros Abrahæ ciuitatis dei percurrant tempora uideamus. A primo igitur anno uitæ Isaac usq; ad sexagesimum quo ei nati sunt filij, illud memorabile est, quod cum illi deum roganti, ut pareret uxor eius, quæ sterilis erat: concessisset dominus quod petebat, atque haberet illa conceptum: gestiebant gemini adhuc in utero eius inclusi. Qua molestia cum angeretur, dominũ interrogauit, accepitq; responsum: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de uentre tuo separabũtur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Quod Paulus apostolus magnum uult intelligi gratiæ documentum: quia nondum illis natis, nec aliquid agentibus boni seu mali, sine ullis bonis meritis eligitur minor, maiore reprobato: quoniam proculdubio quantum attinet ad originale peccatum, ambo pares erant: quantum autem ad proprium, nullius eorum ullum erat. Sed nunc de hac re dicere aliquid latius instituti operis ratio non sinit, unde & in alijs iam multa diximus. Quod autem dictum est: Maior seruiet minori: nemo ferè nostrorum aliter intellexit, quàm maiorem populum Iudæorum, minori populo Christiano seruiturum. Et reuera quamuis in gente Idumæorũ, quæ nata est de maiore, cui duo nomina erant: nam & Esau uocabatur, & Edom, unde Idumæi, hoc uideri possit impletum: quia postea superanda fuerat à populo, qui ortus est ex minore, id est, Israëlitico, eiq; fuerat frustra subiecta: tamen in aliquid maius intentam fuisse istam prophetiam, qua dictum est: Populus populũ superabit, & maior seruiet minori, conuenientius creditur. Et quid est hoc, nisi quod in Iudæis & Christianis euidenter impletur?

De oraculo & benedictione, quam Isaac non aliter quàm pater ipsius merito eiusdem ac dilectione accepit. Cap. XXXVI.

ACcepit etiam Isaac oraculum tale, quale aliquotiens pater eius acceperat. De quo oraculo sic scriptum est: Facta est autem fames super terram, præter famem quæ prius facta est in tempore Abrahæ. Abijt autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara. Apparuit autem illi dominus, & dixit: Noli descendere in Ægyptum, habita autem in

terra quam tibi dixero,& incole in terra hac,& ego ero tecum, & benedicam te. Tibi enim C & semini tuo dabo omnem terram hanc:& statuam iuramentum meũ, quod iuraui Abrahæ patri tuo: & multiplicabo semen tuum tanquam stellas cœli,& dabo semini tuo omnẽ terram hanc:& benedicẽtur in semine tuo omnes gentes terræ,pro eo qđ obaudiuit Abraham pater tuus uocem meã,& custodiuit præcepta mea,& mandata mea,& iustificationes meas,& legitima mea. Iste patriarcha nec uxorem habuit aliam,nec aliquam concubinam, sed posteritate duorum geminorum ex uno concubitu procreatorum cõtentus fuit. Timuit sane etiam ipse periculum de pulchritudine coniugis cum habitaret inter alienos, fecitq́ quod pater,ut eam sororem diceret,taceret uxorẽ. Erat enim ei propinqua,& paterno & materno sanguine: sed etiam ipsa ab alienigenis cognito quod uxor eius esset, mansit intacta. Nec ideo tamen istum patri eius præferre debemus:quia iste nullam fœminam præter unã coniugem nouerat. Erant enim proculdubio paternæ fidei & obedientiæ merita potiora,intantum ut propter illum dicat deus,huic se facere bona,quæ fecit. Benedicentur,inquit,in semine tuo omnes gentes terræ:pro eo quod obaudiuit Abraham pater tuus uocẽ meam, & custodiuit præcepta mea,& mandata mea,& iustificationes meas, & legitima mea. Et alio rursus oraculo:Ego sum,inquit,deus Abraham patris tui,noli timere,tecum enim sum,& bedixi te, & multiplicabo semen tuũ propter Abraham patrẽ tuum. Vt intelligamus q̃ caste Abraham fecerit,quod hominibus impudicis & nequitiæ suæ de scripturis sanctis patrocinia requirentibus uidetur fecisse libidine. Deinde ut etiam hoc nouerimus, non ex bonis singulis inter se homines cõparare,sed in unoquoq; consideremus uniuersa. Fieri enim potest ut habeat aliquid in uita & moribus quispiã quo superet aliũ,idq́ sit longe præstabilius, q̃ est illud,unde ab alio superatur. Ac per hoc solo dei ueroq́ iudicio,cum cõtinentia coniugio præferatur:melior est tamẽ homo fidelis cõiugatus, q̃ continens infidelis. Sed cõtinens infidelis homo nõ solũ minus laudandus est,quia se cõtinet,cũ nõ credat:uerũ etiã multo magis uituperandus,quia nõ credit,cũ se contineat. Cõstituamus ergo ambos bonos, etiam sic D profecto melior est cõiugatus fidelissimus,& obediẽtissimus deo,q̃ continẽs minoris fidei, minorisq́ obedientię. Si uero paria sint cætera,continentẽ coniugato ꝑferre quis ambigat?

De his quæ in Esau & Iacob mystice præfigurantur. Cap. XXXVII.

DVo igitur Isaac filij,Esau & Iacob pariter crescunt. Primatus maioris transfunditur in minorem ex pacto & placito inter illos,eo quod lenticulam quem cibum minor parauerat,maior immoderatius concupiuit,eoq́ precio primogenita sua,fratri iuratione interposita uendidit. Vbi discimus in uescendo non cibi genere,sed auiditate immodesta quenquã culpandum. Senescit Isaac,eiusq́ oculis per senectam uisus aufertur. Vult benedicere filiũ maiorem,& pro illo nesciens benedicit minorem, pro fratre maiore, qui erat pilosus se paternis manibus supponentẽ,hœdinis sibi pelliculis coaptatis, uelut aliena peccata portantẽ. Iste dolus Iacob ne putaretᷣ fraudulentus dolus, & nõ in eo magnæ rei mysteriũ quæreretᷣ, superius prædixit scriptura:Et erat Esau homo sciens uenari agrestis: Iacob aũt homo simplex habitans domũ. Hoc nostri quidã interpretati sunt sine dolo,siue aũt sine dolo,siue simplex,siue potius sine fictiõe dicatur,qđ est Græce ἄπλασος: quis est in ista benedictiõe percipienda dolus hominis sine dolo? Quis est dolus simplicis,quæ fictio non mentientis, nisi profundũ mysterium ueritatis? Ipsa autem benedictio qualis est? Ecce,inquit,odor filij mei tanquã odor agri pleni,quẽ benedixit dominus. Et det tibi deus de rore cœli, & de ubertate terræ,multitudinem frumenti & uini:& seruiant tibi gentes,& adorẽt te principes,& fias dominus fratris tui,& adorabunt te filij patris tui. Qui maledixerit te,maledictus erit:& qui benedixerit te,benedictionibus repleatur. Benedictio igitur Iacob prædicatio Christi est in omnibus gentibus. Hoc fit,hoc agitur: lex & prophetia est in Isaac:etiam per os Iudæorum, Christus ab illa benedicitur uelut à nesciente,quia ipse nescitur. Odore nominis Christi, sicut ager mundus impletur,eius est benedictio de rore cœli, hoc est,de uerborum pluuia diuinorum:& de ubertate terræ, hoc est,de congregatione populorum: eius est & multitudo

frumenti

A frumenti & uini,hoc est,multitudo quam colligit frumentum & uinum in sacraméto corporis & sanguinis eius.Ei seruiūt gentes,ipsum adorant principes. Ipse est dominus fratris sui quia populus eius dominatur Iudæis.Ipsum adorāt filij patris eius,hoc est, filij Abrahæ secundum fidem:quia & ipse filius est Abrahæ secundum carnē. Ipsum qui maledixerit maledictus,& qui benedixerit benedictus est. Christus inquā noster etiam ex ore Iudæorum quamuis errantiū,sed tamen legē prophetasq́ꝫ cantantiū benedicit,id est, ueraciter dicitur: & alius benedici putatur,qui ab eis errantibus expectatur.Ecce benedictionē promissam repente maiore,expauescit Isaac,& aliū pro alio se benedixisse agnoscit.Miratur, & quis nam ille sit percunctatur:nec tamen se deceptū esse conqueritꝰ,imò cófestim reuelato sibi intus in corde magno sacramento deuitat indignationē,confirmat benedictionē.Quis ergo,inquit, uenatus est mihi uenationē, & intulit mihi,& manducaui ex omnibus ante q̄ꝫ tu uenires,& benedixi eum,& sit benedictus? Quis non hic maledictionē potius expectaret irati, si hæc non superna inspiratione,sed terreno more gererentur? O res gestas,sed prophetice gestas: in terra,sed cœlitus:per homines, sed diuinitus. Si excutiantur singula tantis fœcunda mysterijs multa sunt implenda uolumina,sed huic operi modus moderate imponēdus, nos in alia festinare compellit.

De missione Iacob in Mesopotamiā ad accipiendā uxorem,& de uisione quam in itinere somniauit,& de quatuor ipsius fœminis,cū unā petisset uxorē. Cap. XXXVIII.

MIttitur Iacob à parentibus in Mesopotamiam,ut ibi ducat uxorem. Patris mittentis hæc uerba sunt:Non accipies uxorē ex filiabus Chananæorū:surgens fuge in Mesotamiā in domū Bathuel patris matris tuæ, & sume tibi inde uxorē de filiabus Laban fratris matris tuæ. Deus aūt meus benedicat te,& augeat te,& multiplicet te,& eris in cōgregatiōes gentiū:& det tibi benedictionē Abraam patris tui:& tibi,& semini tuo post te:ut hæres fias terræ incolatus tui,quam dedit deus Abraæ.Hinc iam intelligimus segregatū semen Iacob B ab alio semine Isaac,quod factū per Esau.Quando enim dictum est:In Isaac uocabitur tibi semen:pertinens utiq́ꝫ semen ad ciuitatē dei:separatum est inde aliud semen Abraæ, quod erat in ancillæ filio:& quod futurū erat in filijs Cethuræ. Sed adhuc erat ambiguū de duobus geminis filijs Isaac:an ad utrunq́ꝫ,an ad unum eorum illa benedictio pertineret.Etsi ad unum,quis nam esset illorum, quod nunc declaratum est,quū prophetice à patre benedicitur Iacob,& dicitur ei:Et eris in congregationes gentium:& det tibi benedictionem Abraæ patris tui? Pergens itaq́ꝫ in Mesopotamiam Iacob,in somnis accepit oraculum, de quo scriptum est:Et exijt Iacob à puteo iurationis,& profectus est in Charram, & inde uenit in locum,& dormiuit ibi:occiderat enim sol: & sumpsit ex lapidibus loci,& posuit ad caput suū: & dormiuit in loco illo: & somniauit.Et ecce scala stabilita super terrā,cuius caput pertingebat ad cœlū:& angeli dei ascendebāt & descendebāt per illā:& dominus incūbebat super eā. Et dixit: Ego sum deus Abraā patris tui, & deus Isaac,noli timere: terrā in qua dormis per eam, tibi dabo illam,& semini tuo:& erit semen tuum sicut arena terræ: & dilatabitur super mare,& in Africum, & in Aquilonem, & ad Orientem: & benedicentur in te omnes tribus terræ,& in semine tuo.Et ecce ego tecū,custodiens te in omni uia quacunq́ꝫ ibis: & reducam te in terram hanc:quia non te derelinquam,donec faciam omnia,quę tecum loquutus sum. Et surrexit Iacob de somno suo,& dixit:Quia dominus est in loco hoc:& ego nesciebam.Et timuit,& dixit:Quàm terribilis est locus hic:non est hic nisi Domus dei,& hæc porta est cœli.Et surrexit Iacob,& sumpsit lapidem,quem supposuit capiti suo: & statuit illum in titulū: & superfudit oleum in cacumine eius,& uocauit nomē loci illius domus dei.Hoc ad prophetiam pertinet:nec more idololatriæ lapidem perfudit oleo Iacob, uelut faciens illum deum: neq́ꝫ enim adorauit eundem lapidē,uel ei sacrificauit,sed quoniā Christi nomen à chrismate est,id est ab unctione: profecto figuratū est hinc aliquid, quod ad magnū pertineat sacramentum. Scalam uero istā intelligitur ipse saluator nobis in memoriā reuocare in Euangelio,ubi cum dixisset de Nathanaële:Ecce uere Israëlita,in quo dolus non est: quia Israël ui-

derat istam uisionẽ,ipse est enim Iacob.Eodẽ loco ait:Amen amen dico uobis,uidebitis cœlum apertum,& angelos dei ascendentes & descendentes super filium hominis. Perrexit ergo Iacob in Mesopotamiam,ut inde acciperet uxorẽ. Vnde aũt illi acciderit, quatuor habere fœminas,de quibus duodecim filios & unã filiam procreauit, cum earũ nullã concupisceret illicite, diuina scriptura indicat. Ad unam quippe accipiendam uenerat, sed cũ illi altera pro altera supposita fuisset,nec ipsam dimisit, qua nesciens usus fuerat in nocte,ne ludibrio eam uideretur habuisse:& ex eo tempore quoniam multiplicandæ posteritatis causa plures uxores lex nulla prohibebat,accepit etiã illam,cui uni iam futuri cõiugij fidem fecerat. Quæ cum esset sterilis,ancillam suam de qua filios ipsa susciperet,marito dedit. Quod etiam maior soror eius,quamuis peperisset,imitata, quoniam multiplicare prolem cupiebat, effecit. Nullam igitur Iacob legitur petijsse, præter unam:nec usus plurimis, nisi gignendæ prolis officio cõiugali iure seruato:ut neq; hoc faceret,nisi uxores eius id fieri flagitassent,quæ corporis uiri sui habebant legitimam potestatem. C

Quæ ratio fuerit,ut etiam Israël cognominaretur. Cap. XXXIX.

GEnuit ergo duodecim filios, & unam filiam ex quatuor mulieribus. Deinde ingressus est in Ægyptum per filiũ suum Ioseph,qui uenditus ab inuidentibus fratribus,eò perductus fuit,atq; ibidem sublimatus. Iacob autem etiam Israël,sicut paulo ante dixi,uocabatur:quod nomen magis populus ex illo procreatus obtinuit.Hoc autem nomen illi ab angelo impositum est,qui cum illo fuerat in itinere de Mesopotamia redeunte luctatus, typum Christi euidentissime gerens.Nam quod ei præualuit Iacob utiq; uolenti,ut mysterium figuraret significat passionem Christi,ubi uisi sunt ei præualere Iudæi.Et tamen benedictionem ab eodem angelo quem superauerat impetrauit: ac sic huius nominis impositio benedictio fuit.Interpretatur autem Israël uidens deum, quod erit in fine præmium omniũ sanctorum.Tetigit porrò illi idem angelus ueluti præualenti latitudinem fœmoris,eumq; isto modo claudum reddidit.Erat itaq; unus atq; idem Iacob & benedictus & claudus: benedictus in eis,qui in Christũ ex eodem populo crediderunt, atq; in infidelibus claudus. Nam fœmoris latitudo generis est multitudo.Plures quippe sunt in ea stirpe, de quibus prophetice prædictum est: Et claudicauerunt à semitis suis. D

Quomodo Iacob cum septuaginta quinq; animabus Ægyptũ narretur ingressus, cum pleriq; ex eis qui cõmemorantur,tempore posteriori sint geniti. Cap. XL.

INgressi itaq; referuntur in Ægyptum simul cum ipso Iacob septuaginta quinque homines,annumerato ipso cum filijs suis.In quo numero duæ tantum fœminæ commemorantur:una filia, neptis altera.Sed res diligenter considerata non indicat,quod tantus numerus fuerit in progenie Iacob,die uel anno,quo ingressus est Ægyptum.Cõmemorati sunt quippe in eis etiam pronepotes Ioseph,qui nullo modo iam tunc esse potuerunt: quoniam tunc centum triginta annorum erat Iacob:filius uero eius Ioseph, triginta nouem:quem cum accepisse tricesimo anno suo,uel amplius,constet uxorem,quomodo potuit per nouem annos habere pronepotes de filijs,quos ex eadem uxore suscepit? Cum igitur nec filios haberent Effrem & Manasses filij Ioseph,sed eos pueros infra quàm nouennes Iacob Ægyptum ingressus inuenerit, quo pacto eorũ non solum filij,sed etiã nepotes,in illis septuaginta quinque uiris numerantur, qui tunc Ægyptum ingressi sunt cum Iacob? Nam commemoratur ibi Machir filius Manasse nepos Ioseph:& eiusdẽ Machir filius,id est,Galaad nepos Manassæ,pronepos Ioseph:ibi est & quẽ genuit Effrem alter filius Ioseph,id est, Vtalaam nepos Ioseph:ibi est & Bareth filius ipsius Vtalaæ:id est,nepos Effrem,pronepos Ioseph:qui nullo modo esse potuerũt quando Iacob in Ægyptum uenit,& filios Ioseph nepotes suos, auos istorum,minores q̃; nouem annorum pueros inuenit.Sed nimirum introitus Iacob in Ægyptum,quando eum in septuaginta quinq; hominibus scriptura cõmemorat:non unus dies,uel unus annus,sed totum illud est tempus quandiu uixit Ioseph,per quem factum est ut intraret.Nam de ipso Ioseph eadẽ scriptura sic loquitur: Et habitauit Ioseph in Ægypto

A ipse & fratres eius, & omnis cohabitatio patris eius,& uixit annos centum & decem. & uidit Ioseph filios, Manasses & Effrem, usq; in tertiã generationem. Ipse est ille pronepos eius ab Effrem tertius. Generationẽ quippe tertiã dicit filiũ, nepotem, & pronepotem. Deinde sequitur: Et filij Machir, filij Manasse, q nati sunt supra fœmora Ioseph. Et hic ille ipse est nepos Manassæ, pronepos Ioseph. Sed pluraliter appellati sunt sicut scriptura consueuit: quæ unã quoq; filiã Iacob, filias nuncupauit: sicut in Latinæ linguæ cõsuetudine liberi dicuntur pluraliter filij, etiam si non sint uno amplius. Cur ergo ipsius Ioseph prædicetur felicitas, quia uidere potuit pronepotes, qui nullo modo putãdi sunt iam fuisse tricesimo anno proaui sui Ioseph: quando ad eũ in Ægyptũ Iacob pater eius aduenit? Illud aũt est, quod fallit minus ista diligenter intuentes: quoniã scriptũ est: Hæc aũt nomina filiorũ Israël, qui intrauerũt in Ægyptũ cum Iacob patre suo. Hoc enim dictũ est: quia simul cũ illo cõputantur septuaginta quinq;: non quia simul iam erant oẽs, quando Ægyptũ ingressus est ipse: sed ut dixi, totum tempus habetur eius ingressus, quo uixit Ioseph, per quem eius uidetur ingressus.

De benedictione quam in Iudam filium suum promisit. Cap. XLI.

IGitur propter populum Christianum, in quo dei ciuitas peregrinatur in terris, si carnem Christi in Abraæ semine requiramus, remotis concubinarum filijs, occurrit Isaac: si in semine Isaac, remoto Esau, qui est Edom, occurrit Iacob, qui est & Israël: si in semine Israël ipsius remotis cæteris: occurrit Iudas, quia de tribu Iuda exortus est Christus. Ac per hoc cũ in Ægypto moriturus Israël, filios suos benediceret: quemadmodum Iudam prophetice benedixerit, audiamus: Iuda, inquit, te laudabunt fratres tui. Manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: te adorabũt filij patris tui. Catulus leonis Iudas, ex germinatione fili mi ascendisti: recumbens dormisti ut leo, & ut catulus leonis, quis suscitabit eum? Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de fœmoribus eius, donec ueniant quæ reposita sunt ei: & ipse erit expectatio gentium, alligans ad uitem pullum suum, & cilicio pullum asinæ suæ. Lauabit in uino

B stolam suam, & in sanguine uuæ amictum suum. Fului oculi eius à uino, & dentes candidiores lacte. Exposui hæc aduersus Manichæum Faustum disputãs, & satis esse arbitror, quantum ueritas prophetiæ huius elucet. Vbi & mors Christi prædicta est uerbo dormitionis, & non necessitas, sed potestas in mortem nomine leonis. Quam potestatem in Euangelio ipse prædicat, dicens: Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo eam tollit à me, sed ego eam pono à memetipso, & iterum sumo eam. Sic leo fremuit, sic quod dixit, impleuit. Ad eam nanq; pertinet potestatem, quod de resurrectione eius adiunctum est: Quis suscitabit eum? hoc est, quia nullus hominũ nisi se ipse suscitauit, qui etiã de corpore suo dixit: Soluite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud. Ipsum autem genus mortis, hoc est, sublimitas crucis in uno uerbo intelligitur, quod ait, ascendisti. Quod uero addidit: recumbens dormisti, Euangelista exponit, ubi dicit: Et inclinato capite tradidit spiritum. Aut certe sepultura eius agnoscitur, in qua recubit dormiens: & unde illum nullus hominũ, sicut prophetæ aliquos, uel sicut ipse alios suscitauit, sed sicut à somno ipse surrexit. Stola porrò eius quam lauat in uino, id est, mundat à peccatis in sanguine suo, cuius sanguinis sacramentum baptizati sciunt: unde & adiungit: Et in sanguine uuæ amictum suum, quid est nisi ecclesia? Et fului oculi eius à uino, spiritales eius inebriati poculo eius. De quo canit psalmus: Et calix tuus inebrians quàm pręclarus est. Et dentes eius candidiores lacte: quod potant apud Apostolum paruuli, uerba scilicet nutrientia, nondũ idonei solido cibo. Ipse igitur est in quo reposita erant promissa Iudæ, quæ donec uenirent, nunquam principes, hoc est, reges Israël ab illa stirpe defuerunt. Et ipse expectatio gentiũ, quod clarius est uidendo, quàm sit exponendo.

De filijs Ioseph, quos Iacob prophetica manuũm suarum transmutatione benedixit. Cap. XLII.

SIcut autem Isaac filij, Esau & Iacob figuram præbuerunt duorum populorum in Iudæis & Christianis: quamuis quod ad carnis propaginem pertinet, nec Iudæi uenerũt ex

semine Esau,sed Idumæi:nec Christianæ gentes de Iacob, sed potius Iudæi. Ad hoc enim C
tantum figura ualuit, quod dictum est: Maior seruiet minori, ita factum est etiam in duobus filijs Ioseph. Nam maior gessit typum Iudæorum, Christianorum autẽ minor. Quos cum benediceret Iacob,manum dexteram ponens super minorem, quem habebat ad sinistram:sinistram uero super maiorem,quem habebat ad dextram:graue uisum est patri eorum,& admonuit patrem uelut corrigens eius errorem,& quis nam eorũ esset maior,ostendens. At ille mutare manus noluit,sed dixit:Scio fili mi,scio. Et hic erit in populũ, & hic exaltabitur:sed frater eius minor, maior illo erit,& semen eius erit in multitudinem gentiũ. Etiã hic duo illa promissa demonstrant:nam ille in populum,iste in multitudinem gentium erit. Quid euidentius quàm his duabus promissionibus contineri populum Israëlitarum orbemq́ terrarum in semine Abrahæ:illum secundum carnem,istum secundum fidem?

De temporibus Moysi & Iesu Naue, ac iudicum: atq́ exinde regum:quorum quidem Saul primus est, sed Dauid præcipuus, & sacramento habetur,& merito. Cap. XLIII.

DEfuncto Iacob, defuncto etiam Ioseph,per reliquos centũ quadraginta quatuor annos,donec exiretur de terra Ægypti,in modum incredibilem illa gens creuit: etiã tantis attrita persequutionibus, ut quodam tempore nati masculi necarẽtur, cum mirantes Ægyptios nimia populi illius incrementa terrerent. Tunc Moyses subtractus furto trucidatoribus paruulorum,ad domum regiam ingentia pericula per eũ,deo præparante, peruenit, nutritusq́ & adoptatus à filia Pharaonis,quod nomen in Ægypto omnium regum fuit: in tantum peruenit uirum,ut ipse illam gentem mirabiliter multiplicatam,ex durissimo & grauissimo quod ibi ferebat,iugo seruitutis extraheret:imò per eum deus, qui hoc promiserat Abraæ. Prius quippe exinde ad terram Madiam fugisse refertur, quod cum Israëlitam defenderet,Ægyptium occiderat,& territus fugeret:postea diuinitus missus,in potestate spiritus dei superauit resistentes Pharaonis magos. Tunc per eum Ægyptijs illatæ sunt decem D
memorabiles plagæ,cum dimittere populum dei nollent, aqua in sanguinem uersa,ranæ & cyniphes,cynomyia, mors pecorum, ulcera,grando,locusta,tenebræ,mors primogenitorũ. Ad extremum Israëlitas,quos plagis tot,tantisq́ perfracti, tandem aliquando dimiserant Ægyptij,in mari rubro dum persequuntur,extincti sunt. Illis quippe abeuntibus, diuisum mare uiam fecit:hos autem insequentes, in se rediens unda,submersit. Deinde per annos quadraginta,duce Moyse,dei populus per desertum actus est:quando tabernaculum testimonij nuncupatum est: ubi deus sacrificijs futura prænunciantibus colebatur: cum scilicet iam data lex fuisset in monte multum terribiliter. Attestabatur enim euidentissima mirabilibus signis,uocibusq́ diuinitas. Quod factum est mox ut exitum est de Ægypto, & in deserto populus esse cœpit: quinquagesimo die post celebratum pascha per ouis immolationem,quæ usqueadeo typus Christi est, prænuncians eum per uictimam passionis, de hoc mundo transiturum ad patrem. Pascha quippe Hebræa lingua, transitus interpretatur:ut iam cum reuelaretur testamentum nouũ postea quàm pascha nostrũ immolatus est Christus:quinquagesimo die ueniret de cœlo spiritus sanctus: qui dictus est in euangelio digitus dei:ut recordationem nostram in primi præfigurati facti memoriam reuocaret: quia & legis illæ tabulæ digito dei scriptæ referuntur. Defuncto ergo Moyse, populum rexit Iesus Naue,& in terram promissionis introduxit:eamq́ populo diuisit. Ab his duobus mirabilibus ducibus,bella etiã prosperrime,ac mirabiliter gesta sunt,deo contestante:non tam propter merita Hebræi populi,quàm propter peccata earum,quæ debellabantur gentium,illas eis prouenisse uictorias. Post illos autẽ duces, iudices fuere iam in terra promissionis populo collocato,ut inciperet interim reddi Abraæ prima promissio de gente una:id est, Hebræa & de terra Chanaam:nondum de omnibus gentibus & toto orbe terrarum: quod Christi aduentus in carne, & non ueteris legis obseruationes: sed euangelij fides fuerat impletura. Cuius rei præfiguratio facta est, quod non Moyses qui legem populo acceperat in monte

Sina

A Sina, sed Iesus, cui etiam nomen deo præcipiente mutatum fuerat, ut Iesus uocaretur, populum interram promissionis introduxit. Temporibus autem iudicum, sicut se habebant, & peccata populi, & misericordia dei, alternauerunt prospera, & aduersa bellorum. Inde uentum est ad regum tempora. Quorum primus regnauit Saul: quo reprobato, & bellica clade prostrato, eiusq; stirpe reiecta, ne inde reges orirentur, Dauid successit in regnum, cuius maxime Christus dictus est filius. In quo articulus quidam factus est, & exordium quodammodo iuuentutis populi dei: cuius generis quædam uelut adolescentia ducebatur ab Abraam usque ad hunc Dauid. Neq; enim frustra Matthæus euangelista sic generationes commemorauit, ut hoc primum interuallum quatuordecim generationibus commendaret, ab Abraam scilicet usque ad Dauid. Ab adolescentia quippe incipit homo posse generare, propterea generationum series ab Abraam sumpsit exordium, qui etiam pater multarum gentium constitutus est, quando mutatum nomen accepit. Ante hunc ergo uelut pueritia fuit huius generis populi dei, à Noë usque ad ipsum Abraam, & ideo prima lingua inuenta est, id est, Hebræa. A pueritia nanque homo incipit loqui post infantiam, quæ hinc appellata est, quia fari non potest. Quam profecto ætatem primam demergit obliuio, sicut ætas prima generis humani est deleta diluuio. Quotus enim quisque est, qui suam recordetur infantiam? Quam ob rem in isto procursu ciuitatis dei sicut superior unam eandemq; primam, ita duas ętates secundã & tertiam liber iste contineat, in qua tertia propter uaccam trimam, capram trimam, arietem trimum, & impositũ est legis iugum, & apparuit abundantia peccatorum, & regni terreni surrexit exordium, ubi non defuerunt uiri spiritales, quorũm in turture & columba figuratum est sacramentum.

LIBRI XVI FINIS.

B

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIB. XVII.

De temporibus prophetarum. Cap. I.

ROMISSIONES dei quæ factę sunt ad Abraam, cuius semini, & gentem Israëliticam secundum carnem, & omnes gentes deberi secundum fidem, deo pollicente didicimus, quemadmodũ compleantur, per ordinem temporum procurrens dei ciuitas indicauit. Quoniam ergo superioris libri usque ad regnum Dauid factus est finis, nunc ab eodem regno, quantum suscepto operi sufficere uidetur, cætera, quæ sequuntur, attingamus. Hoc itaque tempus ex quo sanctus Samuel prophetare cœpit, & deinceps donec populus Israël captiuus in Babyloniã duceret, atque inde secundũ sancti Hieremiæ prophetiam post septuaginta annos reuersis Israëlitis dei domus instauraretur, totum tempus est prophetarũ. Quamuis enim & ipsum Noë patriarcham, cuius diebus uniuersa terra diluuio deleta est, & alios supra & infra usq; ad hoc tempus, quo reges in dei populo esse cœperũt, propter quædam per eos futura siue quoquo modo significata, siue prædicta, quæ pertinẽt ad ciuitatẽ dei regnumq; cœlorũ, nõ immerito possumus appellare prophetas, præsertim quia nõnullos eorũ id expressius legimus nuncupatos, sicut Abraam, sicut Moysen, tamẽ dies prophetarũ præcipue maximeq; hi dicti sunt, ex quo cœpit prophetare Samuel, qui & Saulem prius, & eo reprobato ipsum Dauid deo præcipiente unxit in regẽ, de cuius cæteri stirpe succederent, quousq; illos succedere sic oporteret. Quæ igitur à prophetis sunt prædicta de Christo cũ moriendo decedentibus, & nascendo succe-

dentibus suis membris ciuitas dei per ista curreret tempora, si omnia uelim cõmemorare in immensum pergitur. Primũ quia ipsa scriptura, quę per ordinẽ reges eorumq; facta & euẽta digerens, uidetur tanquam historica diligentia rebus gestis occupata esse narrandis, si adiuuante dei spiritu considerata tractetur, uel magis, uel certe non minus prænunciandis futuris, quàm præteritis enunciandis inuenietur intenta. Et hoc perscrutando indagare ac dissserendo monstrare, quàm sit operosum atq; prolixum, & quàm multis indigeat uoluminibus, quis ignorat, qui hæc uel mediocriter cogitat? Deinde quia ea ipsa, quæ ad prophetiam non ambigitur pertinere, ita sunt multa de Christo regnoq; cœlorum, quæ ciuitas dei est, ut ad hoc aperiendum maior sit disputatio necessaria, quàm huius operis modus flagitat. Proinde ita si potuero stylo moderabor meo, ut huic operi in dei uoluntate peragenda, nec ea quæ supersint dicam, nec ea quæ satis sint, prætermittam. C

Quo tempore sit impleta promissio dei de terra Chanaan: quam in possessionem etiam Israël carnalis accepit. Cap. II.

IN præcedente libro diximus, ab initio Abraam promissionum dei duas res fuisse promissas: unam scilicet, quod terram Chanaam possessurum foret semen eius: quod significat, ubi dictum est: Vade in terram, quã tibi demonstrauero, & faciam te in gentem magnam: aliam uero longe præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israëliticæ, sed omnium gentium, quæ fidei eius uestigia consequuntur. Quod promitti cœpit his uerbis: Et benedicentur in te omnes tribus terræ. Et deinceps alijs multis ad modum testimonijs hæc duo promissa esse monstrauimus. Erat igitur iam in terra promissionis aliud semen Abrææ, id est, populus Israël secundum carnem, atq; ibi non solum tenendo ac possidendo ciuitates aduersariorum, uerum etiam reges habendo, regnare iam cœperat, impletis de ipso populo promissionibus dei iam magna ex parte, non solum quæ in illis tribus patribus, Abraam, Isaac, & Iacob quibuscunq; dictis uel signis, aut figuris temporibus eorum factæ sunt, uerum etiam quæ per ipsum Moysen, per quem populus idem de seruitute Ægyptia liberatus est, & per quem cuncta pręterita reuelata sunt temporibus eius, cum populum per eremum ducerent, factæ fuerant. D Neq; autem per insignem ducem Iesum Naue, per quem populus ille in promissionis inductus est terram: qui expugnatis gentibus, eam duodecim tribubus, quibus deus iusserat, diuisit, & mortuus est: neq; post illum toto tempore iudicum impleta fuerat promissio dei de terra Chanaam, quod à flumine Ægypti usq; ad flumen magnum Eufraten populus ille dominaretur: nec tamen adhuc prophetabatur futurum, sed expectabatur implendũ. Impletum est autem per Dauid & eius filium Salomonem: cuius regnum tanto, quanto promissum fuerat, spacio, dilatatum est. Vniuersos quippe illos subdiderunt, tributariosq; fecerunt. Sic igitur in terra promissionis secundum carnem, hoc est, in terra Chanaam sub his regibus semen Abrææ fuerat constitutum, ut nihil deinde superesset, quo terrena illa dei promissio compleretur: nisi ut in eadem terra, quantum ad prosperitatem attinet temporalem, per posteritatis successionem inconcusso statu usq; ad mortalis seculi huius terminũ gens permaneret Hebræa, si domini de sui legibus obediret. Sed quoniam deus nouerat, hoc eam non esse facturam, usus est etiam temporalibus pœnis ad exercendos in ea paucos fideles suos, & admonendos, qui postea futuri erant in omnibus gentibus, quas per eos admoneri oportebat, in quibus alteram promissionem reuelato nouo testamento per incarnationẽ Christi fuerat impleturus.

De tripertitis significationibus prophetarum: quæ nunc ad terenam, nunc ad cœlestem Hierusalem, nunc autem ad utranq; referuntur. Cap. III.

QVocirca sicut oracula illa diuina ad Abraam, Isaac, & Iacob, & quæcunque alia signa, uel dicta prophetica in sacris literis præcedentibus facta sunt: ita etiam cæterę ab isto regum tempore prophetiæ, partim pertinent ad gentem carnis Abrææ: partim uero ad illud, in quo benedicuntur omnes gentes cohæredes Christi per testamentum nouũ ad possidendã

A sidendam uitam æternam regnumq; cœlorum. Partim ergo ad ancillam, quę in seruitutem genarat, id est, terrenam Hierusalem, quæ seruit cum filijs suis, partim uero ad liberam ciuitatem dei, id est, ueram Hierusalem, & æternam in cœlis, cuius filij omnes secundum deum uiuentes peregrinantur in terris, sed sunt in eis quædam, quæ ad utranque pertinere intelliguntur, ad ancillam proprie, ad liberam figurate. Tripertita itaq; reperiuntur eloquia prophetarum: siquidem aliqua sunt ad terrenam Hierusalem spectantia, aliqua ad cœlestem, nonnulla ad utranq;. Exemplis uideo probandum esse, quod dico. Missus est Nathan propheta à deo, qui regem Dauid argueret de peccato graui, & ea quæ consecuta sunt mala futura prædiceret. Hæc atq; huiusmodi siue publice, id est, pro salute uel utilitate populi, siue priuatim cum pro suis quisq; rebus diuina promereretur eloquia, quibus pro usu temporalis uitę futuri aliquid agnosceretur, ad terrenam ciuitatem pertinuisse quis ambigat? Vbi autem legitur: Ecce dies ueniunt, dicit dominus, & consummabo domui Israël, & domui Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus, quia hoc est testamentum meum, quod constituam domui Israël. Post dies illos dicit dominus, dabo leges meas in mentem eorum, & super corda eorum scribam eas, & uidebo eos, & ero illis in deum, & ipsi erunt mihi in plebem. Hierusalem sine dubio superna prophetatur, cuius deus ipse præmiũ est, eumq; habere atq; ipsius esse summum illi est atq; totum bonum. Ad utranq; uero pertinet hoc ipsum, quod Hierusalẽ dicitur dei ciuitas, & in ea prophetatur futura domus dei, eaq; prophetia uidetur impleri, cum Salomon rex ædificat illud nobilissimum templum. Hęc enim & in terrena Hierusalem secundũ historiam contigerunt, & cœlestis Hierusalem figuræ fuerunt. Quod genus prophetiæ ex utroq; ueluti compactum atq; commixtum in libris ueteribus canonicis, quibus rerum gestarum narrationes cõtinentur, ualet plurimum
B multumq; exercuit, & exercet ingenia scrutantium literas sacras, ut quod historice prædictum completumq; legitur in semine Abraæ secundum carnem, etiam in semine Abraæ secundum fidem, quid implendum allegorice significet inquiratur, intantum ut quibusdam uisum sit nihil esse in eisdem libris uel prænunciatum, & effectum: uel non effectum quamuis prænunciatum, quod nõ insinuet aliquid ad supernam ciuitatem dei, eiusq; filios in hac uita peregrinos, figurata significatione referendum. Sed si hoc ita est, iam bipertita, non tripertita erunt eloquia prophetarum, uel potius illarum scripturarum omnium, quæ ueteris instrumenti appellatione censentur, nihil iam erit illic, quod ad Hierusalem terrenam tantũ pertineat, sed quicquid ibi de illa, uel propter illam dicitur, atq; completur, significat aliquid, quod etiam ad Hierusalem cœlestem allegorica præfiguratione referatur, sed erũt sola duo genera, unum quod ad Hierusalem liberam, alterum quod ad utranq; pertineat. Mihi autem sicut multum uidentur errare, qui nullas res gestas in eo genere literarum aliquid aliud præter id, quod eo modo gestæ sunt significare arbitrantur, ita multum audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis inuoluta esse contendunt. Ideo tripertita, non bipertita esse dixi. Hoc enim existimo, nõ tamen culpans eos, qui potuerint illic de quacunq; re gesta sensum intelligentiæ spiritalis exculpere, seruata primitus duntaxat historię ueritate. Cęterum quæ ita dicuntur, ut rebus humanitus seu diuinitus gestis, siue gerendis conuenire nõ possint, quis fidelis dubitet non esse inaniter dicta? Quis ea non ad intelligentiam spiritalem reuocet, si possit, aut ab eo qui potest reuocanda esse fateatur?

De pręfigurata cõmutatione Israëlitici regni & sacerdotij, & de his, quę antea mater Samuelis personam gerens ecclesiæ prophetauit. Cap. IIII.

PRocursus igitur ciuitatis dei, ubi peruenit ad regum tempora, quando Dauid Saule reprobato, ita regnum primus obtinuit, ut eius deinde posteri in terrena Hierusalem diuturna successione regnarent, dedit figuram rei gestæ, significans, atq; prænuncians, quod nõ est pretereundum silentio, rerum mutationem futurarum, quod attinet ad duo testamenta,

uetus & nouum: ubi sacerdotium, regnumq; mutatum est per sacerdotem, eundémque regem nouum, ac sempiternũ, qui est Christus Iesus. Nam & Heli sacerdote reprobato, substitutus est in dei ministerium Samuel simul officio functus sacerdotis & iudicis: & Saule abiecto, rex Dauid fundatus in regno: hoc quod dico, figurauerunt. Mater quoq; ipsa Samuelis Anna, quæ prius fuit sterilis, & posteriore fœcunditate læta est, prophetare aliud non uidetur, quum gratulationem suam domino fundit exultans: quando eundem puerũ natum, & ablactatum, deo reddidit, eadem pietate, qua uouerat. Dicit enim: Confirmatum est cor meum in domino: & exaltatum est cor meum in deo meo. Dilatatum est super inimicos meos os meum: læta sum in salutari tuo: quoniam non est sanctus, sicut dominus: & non est iustus, sicut deus noster: non est sanctus pręter te. Nolite gloriari: & nolite loqui excelsa: neq; procedat magniloquium de ore uestro: quoniam deus scientiarum dominus: & deus pręparans adinuentiones suas. Arcum potentium fecit infirmum: & infirmi præcincti sunt uirtute. Pleni panibus minorati sunt, & esurientes transierũt terram. Quia sterilis peperit septem, & multa in filijs infirmata est. Dominus mortificat, & uiuificat, deducit ad inferos, & reducit. Dominus pauperem facit, & ditat: humiliat, & sublimat. Suscitat à terra pauperem, & de stercore erigit inopem: ut collocet eum cum potentibus populi sui, & sedem gloriæ hæreditatem dans ei: dans uotũ uouenti, & benedicens annos iusti: quoniam non in uirtute potens est uir. Dominus in firmũ facit aduersarium suum: dominus sanctus. Non glorietur prudens in prudentia sua, & non glorietur potens in potentia sua, & non glorietur diues in diuitijs suis, sed in hoc glorietur, qui gloriatur, intelligere, & scire dominum, & facere iudicium, & iusticiam in medio terrę. Dominus ascendit in cœlos, & tonuit: ipse iudicabit extrema terræ, quia iustus est, & dat uirtutem regibus nostris, & exaltauit cornu Christi sui. Itáne uerba hæc unius putabunt esse mulierculæ, de nato sibi filio gratulantis? Tantúmne mens hominum à luce ueritatis auersa est: ut non sentiat supergredi modũ fœminæ, huius dicta quæ fudit? Porrò, qui rebus ipsis, quę iam cœperunt etiam & in hac terrena peregrinatione compleri, conuenienter mouetur: nónne intendit, & aspicit, & agnoscit per hanc mulierem, cuius etiam nomen, id est, Anna, quæ gratia eius interpretur, ipsam religionem Christianam, ipsam ciuitatem dei, cuius rex est & conditor Christus: ipsam postremo dei gratiam prophetico spiritu sic loquutam, à qua superbi alienantur, ut cadãt, qua humiles implentur, ut surgant, quod maxime hymnus iste personuit? Nisi quisq; forte dicturus est, nihil istam prophetasse mulierem, sed deum tantummodo propter filiũ, quem precata impetrauit exultanti prædicatione laudasse. Quid ergo sibi uult, quod ait? Arcum potentiũ fecit infirmũ, & infirmi præcincti sunt uirtute: pleni panibus minorati sunt, & esurientes transierũt terrã, & sterilis peperit septem, & multa in filijs infirmata est? Nunquid septem ipsa pepererat, quamuis sterilis fuerat? Vnicum habebat quando ista dicebat, sed nec postea septem peperit siue sex, quibus septimus esset ipse Samuel, sed tres mares & duas fœminas. Deinde in illo populo cum ad huc nemo regnaret, quod in extremo posuit, dat uirtutẽ regibus nostris & exaltauit cornu Christi sui, unde dicebat, si nõ prophetabat? Dicat ergo ecclesia Christi, ciuitas regis magni, gratia plena, prole fœcunda, dicat quod tanto ante de se prophetatum per os huius piæ matris agnoscit. Confirmatum est cor meum in domino, & exaltatum est cornu meum in deo meo. Vere confirmatum est cor, & cornu uere exaltatum, quia nõ in se, sed in domino deo suo. Dilatatũ est super inimicos meos os meũ, quia & in angustijs pressurarum sermo dei non est alligatus, nec in preconibus alligatis. Læta sum, inquit, in salutari tuo. Christus est ipse Iesus, quem Simeon sicut in Euangelio legitur, senex amplectens paruulum, agnoscens magnum: Nũc dimittis inquit, domine seruũ tuum in pace, quoniam uiderunt oculi mei salutare tuũ. Dicat itaq; ecclesia: Læta sum in salutari tuo, quoniã nõ est sanctus sicut dominus & nõ est iustus sicut deus noster, tanq; sanctus & sanctificans, & iustus & iustificans, nõ est sanctus præter te, quia nemo fit nisi abs te. Deniq; sequitur: Nolite gloriari superbe, & nolite loqui excelsa, neque exeat magniloquium de ore uestro, quoniam

A niam deus scientiarum dominus ipse,& nemo scit, quod ipse scit, quoniam qui putat se aliquid esse,cũ nihil sit,seipsum seducit.Hęc dicuntur aduersarijs ciuitatis dei ad Babyloniam pertinentibus,de sua uirtute præsumentibus, in se non in domino gloriantibus, ex quibus sunt etiam carnales Israëlitæ terrenæ Hierusalẽ ciues terrigenæ,qui,ut dicit Apostolus,ignorantes dei iustuciam,id est,quã dat hominibus deus,qui solus & iustus,& iustificãs,& suam uolentes cõstituere,id est,uelut à se sibi paratam, nõ ab illo impertitam, iusticiæ dei nõ sunt subiecti.Itaq; quia superbi se de suo putantes non de dei posse placere deo,qui est deus scientiarum, atq; ideo & arbiter conscientiarum, ibi uidens cogitationes hominum, quoniam uanæ sunt,si hominum sunt,& ab illo non sunt.Et præparans inquit,ad inuentiones suas. Quas adinuentiones putamus,nisi ut superbi cadant,& humiles surgant?Has quippe adinuentiones exequitur dicens:Arcus potentium infirmatus est,& infirmi præcincti sunt uirtute.Infirmatus est arcus,id est,intęntio eorum,qui tam potentes sibi uidentur, ut sine dei dono,atq; adiutorio humana sufficientia diuina possint implere mandata,& pręcinguntur uirtute,quorum interna uox est:Miserere mei domine,quoniam infirmus sum. Pleni panibus inquit,minorati sunt,& esurientes transierũt terram.Qui sunt intelligendi pleni panibus,nisi ijdem ipsi quasi potentes,id est,Israëlitæ,quibus credita sunt eloquia dei?Sed in eo populo ancillæ filij minorati sunt, quo uerbo minus quidem Latine, bene tamen expressum est, quod ex maioribus minores facti sunt,quia & in ipsis panibus,id est, diuinis eloquijs, quæ Israëlitæ soli tunc ex omnibus gentibus acceperunt, terrena sapiunt. Gentes autem quibus lex illa non erat data,postea quàm per nouum testamentũ ad eloquia illa uenerunt,& multum esuriendo terram transierunt,quia in eis non terrena,sed cœlestia sapuerunt.Et hoc uelut quæreretur causa,cur factum sit,quia sterilis,inquit,peperit septem,& multa in filijs infirmata est.Hic totum,quod prophetabatur,eluxit agnoscentibus numerũ septenarium, quo est uniuersa ecclesiæ significata perfectio.Propter quod & Ioannes Apostolus ad septẽ scri-

B bit ecclesias,eo modo se ostendens ad unius plenitudinẽ scribere. Et in prouerbijs Salomonis hoc antea præfigurans:Sapientia,inquit,ædificauit sibi domum,& suffulsit columnas septem.Sterilis enim erat in omnibus gentibus dei ciuitas,ante quàm iste fœtus,per quẽ eam factam fœcundam cernimus,oriretur.Cernimus etiam,quę multa in filijs erat,nũc infirmatam Hierusalem terrenam quoniam quicunq; filij liberę in ea erant,uirtus erant eius.Nunc uero ibi quoniam litera est,& spiritus non est,amissa uirtute infirmata est.Dominus mortificat & uiuificat mortificauit illam,quæ multa erat in filijs, & uiuificauit hanc sterilem, quæ peperit septem.Quamuis cõmodius possit intelligi eosdem uiuificare, quos mortificauerit. Id enim uelut repetiuit addendo:Deducit ad inferos,& reducit.Quibus enim dicit Apostolus:Si mortui estis cum Christo,quæ sursum sunt quærite,ubi Christus est in dextera dei sedens.Salubriter utiq; mortificantur à domino,quibus adiungit:Quæ sursum sunt sapite,nõ quæ super terram,ut ipsi sint illi,qui esurientes transierunt terram.Mortui enim estis inquit. Ecce quomodo salubriter mortificat deus.Deinde sequitur: Et uita uestra abscondita est cũ Christo in deo.Ecce quomodo eosdem ipsos uiuificat deus. Sed nunquid eosdem deduxit ad inferos,& reduxit?Hoc utrunq; sine controuersia fidelium in illo potius uidetur impletũ, capite scilicet nostro,cũ quo uitam nostram in deo apostolus dixit absconditam. Nam qui proprio filio non pepercit,sed pro nobis omnibus tradidit eum,isto modo utiq; mortificauit eum.Et quia resuscitauit eum à mortuis,eundem rursus uiuificauit. Et quia in prophetia uox eius agnoscitur: Non derelinques animam meam in inferno, eundem deduxit ad inferos & reduxit.Hac eius paupertate ditati sumus.Dominus enim pauperem facit,& ditat. Nam quid hoc sit,ut sciamus,quod sequitur,audiamus:Humiliat,& exaltat,utiq; superbos humiliat,& humiles exaltat.Quod enim alibi legitur:Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam, hoc totus habet sermo huius,cuius nomen interpretatur gratia eius. Iam uero quod adiungitur:Suscitat à terra pauperem,de nullo melius quàm de illo intelligo,qui propter nos factus est pauper,cum diues esset, ut eius paupertate,sicut paulo ante dictum est,

est, ditaremur. Ipsum enim de terra suscitauit tam cito, ut caro eius non uideret corruptionem. Nec illud ab illo alienabo, quod additum est: & de stercore erigit inopem. Inops quippe idem est quod pauper. Stercus uero unde erectus est, rectissime intelliguntur persecutores Iudæi, in quorum numero cum se dixisset Apostolus ecclesiam persecutum: Quæ mihi inquit fuerunt lucra, hæc propter Christum damna esse duxi, nec solum detrimenta, uerum etiam stercora existimaui esse, ut Christum lucrifacerem. De terra ergo suscitatus est supra omnes diuites ille pauper, & de illo stercore erectus est supra omnes opulentos ille inops, ut sedeat cum potentibus populi, quibus ait: Sedebitis super duodecim sedes. Et sedem gloriæ hæreditatem dans eis. Dixerant enim potentes illi: Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te, hoc uotum potentissimi uouerant. Sed unde hoc eis, nisi ab illo, de quo hic continuo dictum est: Dans uotum uouenti? Alioquin ex illis essent potentibus, quorum infirmatus est arcus, dans inquit uotum uouenti. Non enim domino quisquam quicquam ratum uoueret, nisi qui ab illo acciperet, quod uoueret. Sequitur: Et benedixit annos iusti, ut cum illo scilicet sine fine uiuat, cui dictum est: Et anni tui non deficient. Ibi enim stant anni, hic autẽ transeunt, imò pereunt, ante quàm enim ueniant, non sunt, cum autem uenerint, non erunt, quia cum suo fine ueniunt. Horum autem duûm, id est, dans uotum uouenti, & benedicens annos iusti, unum est quod facimus, alterum quod sumimus. Sed hoc alterum deo largitore non sumitur, nisi cum ipso adiutore primum illud efficitur, quia nõ in uirtute potens est uir. Dominus infirmum faciet aduersarium eius, illum scilicet qui homini uouenti inuidet, & resistit: ne ualeat implere, quod uouit. Potest ex ambiguo Græco intelligi, & aduersariũ suũ. Cum enĩ dominus possidere nos cœperit, profecto aduersarius qui noster fuerat, ipsius fit, & uincetur à nobis, sed non uiribus nostris, quia non in uirtute sua potens est uir. Dominus ergo infirmum faciet aduersarium suum, dominus sanctus, ut uincatur à sanctis, quos dominus sanctus sanctorum effecit sanctos. Ac per hoc non glorietur prudens in prudentia sua, & non glorietur potens in sua potentia, & non glorietur diues in diuitijs suis, sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & scire dominum, & facere iudicium, & iusticiam in medio terræ. Non parua ex parte intelligit, & scit dominum, qui intelligit, & scit etiam hoc à domino sibi dari, ut intelligat, & sciat dominum. Quid enim habes, ait Apostolus quod non accepisti? Si autem & accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis, id est, quasi à te ipso tibi sit, unde gloriaris? Facit autem iudicium & iusticiam, qui recte uiuit. Recte autem uiuit, qui obtemperat præcipienti deo, & finis præcepti, id est, ad quod refertur præceptum, charitas est de corde puro, & conscientia bona, & fide nõ ficta. Porrò ista charitas, sicut Ioannes apostolus testatur, ex deo est. Facere igitur iudicium, & iusticiam ex deo est. Sed quid est in medio terræ? Neq; enim non debent facere iudicium, & iusticiam qui habitant in extremis terræ, quis hoc dixerit? Cur ergo additũ est, in medio terræ? Quod si nõ adderetur, & tantummodo diceretur, facere iudicium & iusticiam, magis hoc pręceptum ad utrosq; homines pertineret, & mediterraneos & maritimos. Sed ne quisquam putaret post finem uitæ, quæ in hoc agitur corpore, superesse tempus iudicium iusticiamq; faciendi, quam cum esset in carne non fecit, & sic diuinum euadi posse iudicium, in medio terræ mihi uidetur dictum, cum quisq; uiuit in corpore. In hac quippe uita suam terram quisque circumfert, quam moriente homine recipit terra communis, resurgenti utique reddenda. Proinde in medio terræ, id est, cum anima nostra isto terreno clauditur corpore, faciendum est iudicium & iusticia, quod nobis prosit in posterum, quando recipiet quisque secundum ea, quæ per corpus gessit, siue bonum, siue malum. Per corpus quippe ibi dixit Apostolus, per tempus quo uixit in corpore. Non enim si quis maligna mente atque impia cogitatione blasphemet, neque id ullis membris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis gessit, cum hoc per illud tempus gesserit, quo gessit & corpus. Isto modo congruenter intelligi potest etiam illud quod in psalmo legitur: Deus autem rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ, ut dominus Iesus accipiatur deus noster qui est ante secula, quia per ipsum facta sunt

A sunt secula:operatus est salutem nostram in medio terræ,quum uerbum caro factum est, & terreno habitauit in corpore.Deinde postea quàm prophetatum est in his uerbis Annæ:quomodo gloriari debeat qui gloriatur,non in se utique,sed in domino propter retributionem,quæ in die iudicij futura est:Dominus,inquit,ascendit in cœlos,& tonuit,ipse iudicabit extrema terræ,quia iustus est.Prorsus ordinem tenuit confessionis fidelium.Ascendit enim in cœlum dominus Christus,& inde uenturus est ad uiuos & mortuos iudicandos.Nam quis ascendit sicut dicit Apostolus,nisi qui & descendit in inferiores partes terræ? Qui descendit,ipse est & qui ascendit super omnes cœlos,ut adimpleret omnia.Per nubes ergo suas tonuit,quas spiritu sancto quum ascẽdisset impleuit.De quibus ancillæ Hierusalem,hoc est ingratæ uineæ comminatus est apud Esaiam prophetam,ne pluant super eam imbrem.Sic autem dictum est,Ipse iudicabit extrema terræ, acsi diceretur,etiam extrema terræ:non enim alias terræ partes non iudicabit,qui omnes homines proculdubio iudicabit.Sed melius intelliguntur extrema terræ extrema hominis,quoniam non iudicabuntur,quæ in melius uel deterius medio tempore cõmutantur,sed in quibus extremis inuentus fuerit qui iudicabitur.Propter quod dictum est,Qui perseuerauerit usq; in finem, hic saluus erit.Qui ergo perseueranter facit iudicium & iustitiam in medio terræ,non damnabitur quum iudicabuntur extrema terræ.Et dat,inquit,uirtutem regibus nostris,ut non eos iudicando condemnet,Dat eis uirtutem,qua carnem sicut reges regant,& in illo mundum qui propter eos fudit sanguinem uincant.Et exaltabit cornu Christi sui. Quomodo Christus exaltabit cornu Christi sui? De quo enim supra dictum est,dominus ascendit in cœlos,& intellectus est dominus Christus,ipse sicut hic dicitur,exaltabit cornu Christi sui, qui est Christus.Christus ergo Christi sui cornu exaltabit,id est,uniuscuiusque fidelis sui, sicut ista ipsa in principio huius hymni ait,Exaltatũ est cornu meum in deo meo.Omnes quippe unctos eius chrismate,recte Christos possumus dicere,quod tamẽ totum cum suo B capite corpus,unus est Christus.Hæc Anna prophetauit Samuelis sancti uiri mater multumq; laudati.In quo quidem tunc figurata est mutatio ueteris sacerdotij,& nunc impleta quando infirmata est,quæ multa erat in filijs,ut nouum haberet in Christo sacerdotium sterilis,quæ peperit septem.

De his quæ ad Heli sacerdotem homo dei prophetice loquutus est,significãs sacerdotium,quod secundum Aaron institutum fuerat auferendum. Cap.V

SEd hoc euidentius ad ipsum Heli sacerdotem missus loquitur homo dei,cuius quidem nomen tacetur,sed intelligitur officio ministerioq; suo sine dubitatione propheta.Sic enim scriptum est,Et uenit homo dei ad Heli,& dixit,Hæc dicit dominus,Reuelans reuelatus sum ad domum patris tui,quum essent in terra Ægypti serui in domo Pharaonis,& elegi domum patris tui ex omnibus sceptris Israel mihi sacerdotio fungi,ut ascẽderent ad altare meum,& incenderẽt incensum,& portarent Ephod,& dedi domui patris tui omnia, quæ sunt ignis filiorum Israel in escam.Et ut quid respexisti in incensum meum,& in sacrificium meum impudẽti oculo,& glorificasti filios tuos super me,benedicere primitias omnis sacrificij in Israel in conspectu meo? Propter hoc hæc dicit dominus deus Israel, Dixi:domus tua & domus patris tui transibunt coram me,usque in æternum.Et nunc hæc dicit dominus,Nequaquam,sed glorificãtes me glorificabo,& qui spernit me,spernetur.Ecce dies ueniunt,& exterminabo semen tuum,& semen domus patris tui,& non erit tibi senior in domo mea omnibus diebus,& uirum exterminabo tibi ab altari meo,ut deficiant oculi eius,& defluat anima eius,& omnis qui supererit domus tuæ decidet in gladio uirorum.Et hoc tibi signum,quod ueniet super duos filios tuos Ophni & Phinees.Vna die morientur ambo.Et suscitabo mihi sacerdotem fidelẽ,qui omnia,quæ in corde meo,& in anima mea sunt,faciet,& ædificabo ei domum fidelem,& transibit coram Christo meo omnibus diebus.Et erit qui supererit in domo tua ueniet adorare ei in obolo argenti dicens,Iacta me in unam partem sacerdotij tui manducare panem. Non est ut dicatur ista prophetia,ubi

ſacerdotij ueteris tanta manifeſtatione prænunciata mutatio eſt, in Samuele fuiſſe completa. Quanquam enim non eſſet de alia tribu Samuel, quàm quæ conſtituta fuerat à domino ut ſeruiret altari, tamen non erat de filijs Aaron, cuius progenies fuerat deputata, ut inde fierent ſacerdotes: ac per hoc in ea quoq; re geſta, eadem mutatio, quæ per Chriſtum Ieſum futura fuerat adumbrata eſt, & ad uetus teſtamentum proprie, figurate uero pertinebat ad nouum prophetia tam facto etiam ipſo quàm uerbo: id ſcilicet facto ſignificans, quod uerbo ad Heli ſacerdotem dictum eſt per prophetam. Nam fuerunt poſtea ſacerdotes ex genere Aaron, ſicut Sadoch, & Abiathar regnãte Dauid, & alij deinceps, ante quàm tempus ueniret, quo iſta quæ de ſacerdotio mutando tanto ante prædicta ſunt, effici per Chriſtum oportebat. Quis autem nunc fideli oculo hæc intuens, non uideat eſſe completa, quãdoquidem nullum tabernaculum, nullum templum, nullum altare, nullum ſacrificium, & ideo nec ullus ſacerdos remanſit Iudæis, quibus ut de ſemine Aaron ordinaretur, in dei non fuerat lege mandatum. Quod & hic commemoratum eſt illo dicente propheta, Hæc dicit dominus deus Iſrael, dixi, Domus tua & domus patris tui tranſibunt coram me, uſq; in æternum. Et nunc dicit dominus, Nequaquam, ſed glorificãtes me glorificabo, & qui me ſpernit, ſpernetur. Quod enim nominat domum patris eius, non eum de proximo patre dicere, ſed de illo Aaron, qui primus ſacerdos eſt inſtitutus, de cuius progenie cæteri ſequerentur, ſuperiora demonſtrant, ubi ait, Reuelatus ſum ad domum patris tui cum eſſent in terra Ægypti ſerui in domo Pharaonis, & elegi domum patris tui ex omnibus ſceptris Iſrael mihi ſacerdotio fungi. Quis pater fuit huius in illa Ægyptia ſeruitute, unde cum liberati fuiſſent electus eſt ad ſacerdotiũ, niſi Aaron? De huius ergo ſtirpe iſto loco dixit futurum fuiſſe, ut non eſſent ulterius ſacerdotes. Quod iam uidemus impletum. Vigilet fides, præſto ſunt res, cernuntur, tenentur, & uidere uolentium oculis ingeruntur. Ecce, inquit, dies ueniunt, & exterminabo ſemen tuum, & ſemen domus patris tui, & non erit tibi ſenior in domo mea omnibus diebus: & uirum exterminabo tibi ab altari meo, ut deficiant oculi eius, & defluat anima eius. Ecce dies qui prænunciati ſunt iam uenerunt, Nullus ſacerdos eſt ſecundum ordinem Aaron. Et quicunq; ex eius genere eſt homo, cum uidet ſacrificium Chriſtianorum toto orbe pollere, ſibi autem honorem illum magnũ eſſe ſubtractum, deficiunt oculi eius, & defluit anima eius tabe mœroris. Proprie autem ad huius domum Heli, cui hæc dicebantur, quod ſequitur pertinet: Et omnis qui ſupererit domus tuæ, decidet in gladio uirorum. Et hoc tibi ſignum, quod ueniet ſuper duos filios tuos Ophni, & Phinees. Die uno morientur ambo. Hoc ergo ſignum factum eſt mutandi ſacerdotij de domo huius, quo ſigno ſignificatum eſt, mutandum ſacerdotium domus Aaron. Mors quippe filiorum huius ſignificauit mortem non hominum, ſed ipſius ſacerdotij de filijs Aaron. Quod autem ſequitur, ad illum iam pertinet ſacerdotem cuius figuram geſſit huic ſuccedendo Samuel. Proinde quæ ſequuntur, de Chriſto Ieſu noui teſtamenti uero ſacerdote dicuntur, Et ſuſcitabo mihi ſacerdotẽ fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea ſunt, faciat, & ædificabo ei domum fidelem, ipſa eſt æterna & ſuperna Hieruſalem. Et tranſibit, inquit, coram Chriſto meo omnibus diebus. Tranſibit dixit, conuerſabitur, ſicut ſuperius dixerat de domo Aaron: Dixi, domus tua & domus patris tui tranſibunt coram me in æternum. Quod autem ait, coram Chriſto meo tranſibit, de ipſa domo utiq; intelligendum eſt, non de illo ſacerdote, qui eſt Chriſtus ipſe mediator atque ſaluator. Domus ergo eius coram illo trãſibit. Poteſt & tranſibit intelligi de morte ad uitam omnibus diebus quibus peragitur uſq; in finem ſeculi huius iſta mortalitas. Quod autem ait deus, qui omnia quæ in corde meo, & quæ in anima mea ſunt faciat: non arbitremur habere animam deum, cum ſit conditor animæ, ſed ita hoc de deo tropice, non proprie dicitur, ſicut manus & pedes, & alia corporis membra. Et ne ſecundum hoc credatur homo in carnis huius effigie factus ad imaginem dei, adduntur & alæ, quas utique non habet homo, & dicitur deo, ſub umbra alarum tuarum protege me, ut intelligant homines de illa ineffabili natura, non proprijs,

A prijs,sed translatis rerum uocabulis ista dici. Quod uero adiungitur,Et erit qui supererit in domo tua ueniet adorare ei,non proprie de domo dicitur huius Heli,sed illius Aaron,de qua usque ad aduentum Iesu Christi homines remanserunt,de quo genere etiam nunc usque non desunt. Nam illa de domo huius Heli iam supra dictum erat,& omnis qui supererit domus tuæ,decidet in gladio uirorum. Quomodo ergo hic uere dici potuit,& erit qui supererit in domo tua ueniet adorare ei,si illud est uerum quod ultore gladio nemo inde supererit,nisi quia illos intelligi uoluit,qui pertinēt ad stirpem,sed illius totius sacerdotij secundum ordinem Aaron? Ergo si de illis est prædestinatis reliquijs,de quibus alius propheta dixit,Reliquiæ saluæ fient:unde & Apostolus,Sic ergo,inquit,& in hoc tempore reliquiæ per electionem gratiæ saluæ factæ sunt:quia de talibus reliquijs bene intelligitur esse,de quo dictum est,Qui supererit in domo tua,profecto credit in Christum,sicut temporibus apostolorum ex ipsa gente plurimi crediderunt:neq; nunc desunt,qui licet rarissime, tamen credant,& impletur in eo,quod hic iste homo dei continuo sequutus adiunxit,Veniet adorare ei obolo argenti:cui adorare,nisi illi summo sacerdoti,qui & deus est? Neque enim in illo sacerdotio secundum ordinem Aaron,ad hoc ueniebāt homines ad templum uel altare dei,ut sacerdotem adorarent. Quid est autem quod ait,obolo argenti,nisi breuitate uerbi fidei,de quo commemorat Apostolus dictum,Verbum consumans & breuians faciet dominus super terram? Argentum autem pro eloquio poni,psalmus testis est,ubi canitur,Eloquia domini eloquia casta,argentum igne examinatum. Quid ergo dicit iste, qui uenit adorare sacerdoti dei & sacerdoti deo? Iacta me in unā partē sacerdotij tui,manducare panem. Nolo in patrum meorum collocari honore,qui nullus est,iacta me in partem sacerdotij tui. Elegi enim abiectus esse in domo domini.qualecunq; & quantulūcunq; membrum esse cupio sacerdotij tui. Sacerdotium quippe hic ipsam plebem dicit,cuius plebis ille sacerdos est mediator dei & hominum homo Christus Iesus. Cui plebi dicit apostolus Petrus,Plebs sancta regale sacerdotium. Quamuis nonnulli,sacrificij tui,sint interpretati,non sacerdotij tui,quod nihilominus eundem significat populum Christianum.
B Vnde dicit apostolus Paulus,Vnus panis,unum corpus multi sumus. Et iterum,Exhibeatis,inquit,corpora uestra hostiam uiuam. Quod ergo addidit,manducare panem, etiam ipsum sacrificij genus eleganter expressit. De quo dicit sacerdos ipse,Panis quem ego dedero:caro mea est pro seculi uita,ipsum est sacrificium non secundum ordinem Aaron,sed secundum ordinem Melchisedech,qui legit,intelligat. Breuis itaque est ista confessio,& saluberiter humilis,qua dicitur,Iacta me in partē sacerdotij tui,manducare panem,ipse est obolus argenti,quia & breue est & eloquiū domini est,habitātis in corde credentis. Quia enim dixerat superius dedisse se domui Aaron cibos de uictimis ueteris testamenti,ubi ait,Dedi domui patris tui omnia quæ sunt ignis filiorum Israel in escam:hæc quippe fuerant sacrificia Iudæorum:ideo hic dicit manducare panem,quod est in nouo testamento sacrificium Christianorum.

De Iudaico sacerdotio & regno,quæ cum in æternum dicantur statuta,non permanent,ut alia intelligantur quæ spondentur æterna. Cap. VI

CVm igitur hæc tanta tunc altitudine prænūciata sint,quanta nunc manifestatione clarescunt,non frustra tamen moueri quispiam potest,ac dicere,Quomodo confidimus euenire omnia,quæ in libris illis uentura prædicta sunt,si hoc ipsum quod ibi diuinitus dictum est:Domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum,effectum habere non potuit:quoniam uidemus illud sacerdotium fuisse mutatum:& quod illi domui promissum est,nec sperari aliquando complēdum,quia illud quod ei reprobato mutatoq; succedit,hoc potius prædicatur æternum? Hoc qui dicit,nondum intelligit,aut non recolit etiam ipsum secundum ordinem Aaron sacerdotium,tanquam umbram futuri æterni sacerdotij constitutum:ac per hoc quando ei æternitas promissa est,non ipsi umbræ ac figuræ,sed ei quod per ipsam adumbrabatur,figurabaturq;,promissum est. Sed ne putaretur

ipsa umbra esse mansura,ideo etiam mutatio eius debuit prophetari:Regnum quoq; isto C
modo etiam Saulis ipsius,qui certe reprobatus atque reiectus est,futuri regni erat umbra
in æternitate mansuri.Oleum quippe illud quo unctus est,& ab eo chrismate Christus est
dictus,mystice accipiendum & magnum sacramentum intelligendum est,quod in eo tan-
tum ueneratus est ipse Dauid,ut percusso corde pauitauerit,quando in tenebroso occulta-
tus antro,quò etiam Saul urgēte intrauerat necessitate naturæ,exiguam particulam uestis
eius retrorsum latenter abscidit,ut haberet unde monstraret,quomodo ei pepercerit,cum
posset occidere:atq; ita suspicionem de animo eius,qua sanctum Dauid putans inimicum
suum uehementer persequebatur,auferret.Ne itaque reus esset tanti sacramenti in Saule
uiolati:quia uel indumentum eius sic attrectauit,extimuit.Ita enim scriptum est,Et percus-
sit cor Dauid super eum,quia abstulit pinnulam chlamydis eius.Viri autem cum illo erāt,
& ut Saulem in manus suas traditum interimeret,suadebant.Non mihi,inquit,cōtingat à
domino sic facere hoc uerbum domino meo Christo domini,inferre manum meam super
eum:quia Christus domini est.Huic ergo umbræ futuri non propter ipsam,sed propter il-
lud quod præfigurabat tanta ueneratio exhibebatur. Vnde & illud,quod ait Sauli Sa-
muel,Quoniam non seruasti mandatum meum quod mandauit tibi dominus:quēadmo
dum nunc parauerat dominus regnum tuum usque in æternum super Israel,& nunc re-
gnum tuum non stabit tibi,& quæret dominus sibi hominem secundum cor suum:& man
dabit ei dominus esse in principem super populum suum:quia non custodisti quæ manda
uit tibi dominus:non sic accipiendum est,ac si ipsum Saulem deus in æternum præparaue-
rit regnaturum,& hoc postea noluerit seruare peccanti:neque enim eum peccaturum esse
nesciebat,sed præparauerat regnum eius,in quo figura regni esset æterni.Ideo addidit,Et
nunc regnum tuum non stabit tibi.Stetit ergo & stabit,quod in illo significatū est:sed non
huic stabit,quia non in æternū ipse fuerat regnaturus,nec progenies eius,ut saltem per po-
steros alterum alteri succedentes uideretur impleri,quod dictum est in æternum. Et quæ- D
ret,inquit,dominus sibi hominem:siue Dauid,siue ipsum mediatorem significās testamen
ti noui,qui figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse Dauid & progenies eius.
Non autem quasi nesciat ubi sit,ita deus sibi hominem quærit,sed per hominem more ho
minum loquitur,qui & sic loquendo nos quærit.Non solum enim deo patri,uerum etiam
ipsi quoque unigenito eius,qui uenit quærere quod perierat,usqueadeo iam eramus noti,
ut in ipso essemus electi ante constitutionem mundi.Quæret sibi ergo dixit pro eo,ac si di
ceret,quem suum esse iam nouit,sibi esse familiarem alijs ostendet.Vnde in Latina lingua
hoc uerbum scilicet quærit,accipit præpositionem,& acquirit dicitur:quod satis apertū est,
quid significet.Quanquam & sine additamento præpositionis quærere intelligatur acqui-
rere,ex quo lucra uocantur & quæstus.

De diruptione regni Israelitici,qua præfiguratur perpetua diuisio Israelis spi-
ritalis ab Israele carnali.

Caput VII

RVrsus peccauit Saul per inobedientiam, & rursus Samuel ait illi in uerbo domini,
Quia spreuisti uerbum domini,spreuit te dominus,ut non sis rex super Israel.Et rur-
sus pro eodem peccato cum id confiteretur Saul,& ueniam precaretur,rogaretq; Samue-
lem,ut reuerteretur cum illo ad placandum deum.Non reuertar,inquit,tecum,quia spreui-
sti uerbum domini,& spreuit te dominus,ne sis rex super Israel.Et cōuertit Samuel faciem
suam,ut abiret:& tenuit Saul pinnulam diploidis eius,& dirupit eam.Et dixit ad eum Sa-
muel,Dirupit dominus regnum ab Israel de manu tua hodie,& dabit proximo tuo bono
super te:& diuidetur Israel in duo,& non cōuertetur,neque pœnitebit eum:quoniam non
est sicut homo,ut pœniteat eum:ipse minatur,& permanet.Iste cui dicitur,Spreuit te domi
nus,ut non sis rex super Israel,& dirupit dominus regnum ab Israel de manu tua hodie,
quadraginta annos regnauit super Israel,tanto scilicet spacio temporis,quanto & ipse Da
uid:& audiuit hoc primo tempore regni sui:ut intelligamus ideo dictum,quia nullus de
stirpe

A stirpe eius fuerat regnaturus:& respiciamus ad stirpem Dauid,unde & exortus est secundum carnem mediator dei & hominum homo Christus Iesus.Non autem habet scriptura quod in plerisque Latinis codicibus legitur:Dirumpet dominus regnum Israel de manu tua,sed sicut à nobis positum est inuentum in Græcis,Dirupit dominus regnum ab Israel de manu tua,ut intelligatur de manu tua quod est ab Israel.Populi ergo Israel personam figurate gerebat homo iste,qui populus regnum fuerat amissurus,Christo Iesu domino nostro per nouum testamentum,non carnaliter,sed spiritaliter regnaturo.De quo cum dicitur,Et dabit illud proximo tuo,ad carnis cognationem id refertur.Ex Israel enim Christus secundum carnem,unde & Saul.Quod uero additũ est,Bono super te,potest quidem intelligi,meliori te.Nam & quidam sic sunt interpretati,sed melius sic accipitur:bono super te,ut quia ille bonus est,ideo sit super te:iuxta illud aliud propheticum,Donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis.In quibus est & Israel,cui suo persecutori regnum abstulit Christus.Quãuis fuerit illic & Israel,in quo dolus non erat,quoddam quasi frumentum illarum palearum.Nam utique inde erant apostoli,inde tot martyres,quorum prior est Stephanus:inde tot ecclesiæ,quas apostolus Paulus commemorat,in conuersione eius magnificantes deum.De qua re non dubito intelligendum esse,quod sequitur,Et diuidetur Israel in duo,in Israel scilicet inimicum Christo,& Israel adhærentem Christo:in Israel ad ancillam,& Israel ad liberam pertinentem.Nam ista duo genera primum simul erant, uelut Abraham adhuc adhæreret ancillæ,donec sterilis per dei gratiam fœcundata clamaret,Eijce ancillam,& filium eius.Propter peccatum quidem Salomonis regnante filio eius Roboam,scimus Israel in duo fuisse diuisum,atque ita perseuerasse,habẽtibus singulis partibus reges suos,donec illa gens tota à Chaldæis esset ingenti uastatione subuersa atque translata.Sed hoc quid ad Saulem,cum si tale aliquid comminãdum esset,ipsi Dauid fuerit potius comminãdum,cuius erat filius Salomon?Postremo nunc inter se gens Hebræa B diuisa non est,sed indifferenter in eiusdem erroris societate dispersa per terras.Diuisio uero illa,quam deus sub persona Saulis,illius regni & populi figuram gerentis,eidem regno populoq; minatus est,æterna atque immutabilis significata est,per hoc quod adiunctum est,Et non cõuertetur,neq; pœnitebit eum,quoniam non est sicut homo,ut pœniteat eum: ipse minatur & permanet,id est,homo minatur,& non permanet.Non autem deus,quem non pœnitet sicut hominem.Vbi enim legitur quod pœniteat eum,mutatio rerum significatur,immutabili præscientia manente diuina.Vbi ergo non pœnitere dicitur,non mutare intelligitur.Prorsus insolubilem uidemus per hæc uerba prolatam diuinitus fuisse sententiam,de ista diuisione populi Israel,& omnino perpetuam,Quicunque enim ad Christum transierunt,uel transeunt,uel transibunt inde,erant inde secundum dei præscientiam,non secundum generis humani unam eandemq; naturam.Prorsus quicunque ex Israelitis adhærentes Christo perseuerant in illo,nunquam erunt cum eis Israelitis,qui eius inimici usque in finem uitæ huius esse persistunt:sed in diuisione quæ hic prænunciata est,perpetuo permanebunt.Nihil enim prodest testamentum uetus de monte Sina in seruitutem generans,nisi quia testimonium perhibet testamento nouo. Alioquin quandiu legitur Moyses,uelamen super corda eorum positum est.Cum autem quisque inde transierit ad Christum auferetur uelamen.Transeuntium quippe intẽtio ipsa mutatur de uetere ad nouum, ut non iam quisque intendat accipere carnalem,sed spiritalem felicitatem . Propter quod ipse magnus propheta Samuel ante quàm unxisset regem Saul , quando exclamauit ad dominum pro Israel,& exaudiuit eum : & cum offerret holocaustum,simul accedentibus alienigenis ad pugnam contra populum dei,tonuit dominus super eos & confusi sunt,& offenderunt coram Israel atque superati sunt:assumpsit lapidem unum,& statuit illum inter Maspha nouam & ueterem,& uocauit nomen eius Abnezer , quod est Latine lapis adiutorij,& dixit,Vsque huc adiuuit nos dominus. Maspha interpretatur intentio . Lapis ille adiutorij medietas est saluatoris,per quam transeundum est à Maspha uetere ad

nouam, id est, ab intétione, qua expectabatur in carnali regno beatitudo falsa carnalis: ad intentionem, qua per nouum testamentum expectatur in regno cœlorum beatitudo uerissima spiritalis: qua quoniam nihil est melius, hucusq; adiuuat deus. C

De promissionibus ad Dauid in filio eius: quæ nullatenus in Salomone, sed plenissime inueniuntur in Christo. Caput VIII

IAm nunc uideo esse monstrandum, quid ipsi Dauid, qui Sauli successit in regnum: cuius mutatione finalis illa mutatio figurata est, propter quam diuinitus cuncta dicta, cuncta cóscripta sunt: deus quidem promiserit, quod ad rem de qua agimus pertinet. Cum regi Dauid multa prospera prouenissent, cogitauit facere deo domum, templum illud scilicet excellentissime diffamatum, quod à rege Salomone filio eius postea fabricatum est. Hoc eo cogitante, factum est uerbum domini ad Nathan prophetã, quod perferret ad regem. Vbi cum deus dixisset, quod non ab ipso Dauid sibi ædificaretur domus, neque per tãtum tempus se mandasse cuiquam in populo suo, ut sibi fieret domus cedrina: & nunc, inquit, hæc dices seruo meo Dauid: Hæc dicit dominus omnipotens: Accepi te de ouili ouium, ut esses in ducem super populum meum Israel, & eram tecum in omnibus quibus ingrediebaris: & exterminaui omnes inimicos tuos à facie tua, & feci te nominatum secũdum nomen magnorum, qui sunt super terram. Et ponam locum populo meo Israel, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultra: & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quibus constitui iudices super populum meum Israel: & requiem tibi dabo ab omnibus inimicis tuis, & nunciauit tibi dominus, quoniã domũ nõ ædificabis ipsi. Et erit cum impleti fuerint dies tui, dormies cum patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de uentre tuo, & præparabo regnũ eius. Hic ædificabit mihi domum nomini meo, & dirigam thronum illius usque in æternum. Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. Et si uenerit iniquitas eius, redarguam illum in uirga uirorum & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoueam ab eo, sicut amoui à quibus amoui faciem meam: & fidelis erit domus eius, & regnum eius erit usque in æternum coram me, & thronus eius erit erectus usque in æternum. Hanc ergo tam grãdem promissionem qui putat in Salomone fuisse completã, multum errat. Attẽdit enim quod dictum est: Hic ædificabit mihi domum: quoniam Salomon templum illud nobile struxit, & non attendit: fidelis erit domus eius, & regnum eius usque in æternum coram me. Attendat ergo & aspiciat Salomonis domum plenam mulieribus alienigenis colentibus deos falsos, & ipsum ab eis regem aliquando sapientem in eandem idololatriam seductum atque deiectum: & non audeat existimare deum, uel hac promissione mẽdacem, uel talem Salomonem domumq; eius futuram, non potuisse præscire. Non hinc autem deberemus ambigere, nec si non in Christo domino nostro, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, iam uideremus ista compleri: ne uane atque inaniter hic alium aliquem requiramus, sicut carnales Iudæi. Nam & ipsi usqueadeo filium, quẽ loco isto regi Dauid promissum legunt, intelligunt non fuisse Salomonem, ut eo qui promissus est tanta iam manifestatione declarato, adhuc mirabili cæcitate alium sperare se dicant. Facta est quidem nonnulla imago rei futuræ etiam in Salomone, in eo quod templum ædificauit, & pacem habuit secundum nomen suum. Salomon quippe pacificus est Latine, & in exordio regni sui mirabiliter laudabilis fuit, sed eadem sua persona per umbram futuri prænunciabat etiam ipse Christum dominum nostrum, non exhibebat. Vnde quædam de illo ita scripta sunt, quasi de ipso ita prædicta sint, dum scriptura sancta etiam rebus gestis prophetans, quodammodo in eo figuram deliniat futurorum. Nam præter libros diuinæ historiæ, ubi regnasse narratur, psalmus etiam lxxi. Deus iudicium tuũ: titulo nominis eius inscriptus est. In quo tam multa dicuntur, quæ omnino ei conuenire non possunt, domino autem Christo apertissima perspicuitate conueniunt, ut euidenter appareat, quod in illo figura qualiscunque adumbrata sit, in isto autem ipsa ueritas præsentata. Notum est enim quibus terminis

D

A minis regnum conclusum fuerat Salomonis:& tamen in eo psalmo legitur,ut alia taceam: Dominabitur à mari usque ad mare,& à flumine usq; ad terminos orbis terræ. Quod in Christo uidemus impleri. A flumine quippe dominandi sumpsit exordium, ubi baptizatus à Ioanne eodem monstrante cœpit agnosci à discipulis,qui eum nõ solum magistrum, uerum etiam dominum appellauerunt. Nec ob aliud uiuente adhuc patre suo Dauid regnare Salomon cœpit,quod nulli eorum regum contigit,nisi ut hinc quoque satis eluceat, non esse ipsum,quem prophetia ista præsignat,quæ ad eius patrem loquitur,dicẽs: Et erit cum impleti fuerint dies tui,& dormieris cum patribus tuis:suscitabo semen tuum post te, qui erit de uentre tuo,& præparabo regnum illius. Quomodo ergo propter id,quod sequitur:Hic ædificabit mihi domum,iste Salomon putabitur prophetatus:& non potius propter id quod præcedit,cum impleti fuerint dies tui,& dormieris cũ patribus tuis, suscitabo semen tuum post te:alius pacificus intelligitur esse promissus,qui nõ ante sicut iste,sed post mortem Dauid prænunciatus est suscitandus? Quãlibet enim longo interposito tempore Iesus Christus uenerit,proculdubio post mortem regis Dauid:cui sicut est promissus, eum uenire oportebat,qui ædificaret domum domino:non de lignis & lapidibus,sed de hominibus qualem illum ædificare gaudemus. Huic enim domui dicit Apostolus,hoc est,fidelibus Christi. Templum enim dei sanctum est,quod estis uos.

Quod similis in psalmo octogesimooctauo sit prophetia de Christo,his quæ in regnorum libris Nathan prophetante promittuntur. Cap. IX

PRopter quod & in psalmo octogesimooctauo,cuius est titulus,Intellectus ibi Æthan Israelitæ,commemorantur promissiones dei factæ regi Dauid:& istis quæ in libro regnorum sunt posita,quædam ibi similia dicũtur,sicut est,Iuraui Dauid seruo meo,usq; in æternũ præparabo semen tuũ. Et iterũ. Tunc locutus es in aspectu filijs,& dixisti,Posui adiutoriũ super potentẽ,& exaltaui electũ de populo meo. Inueni Dauid seruũ meũ,& oleo
B sancto meo unxi eum. Manus enim mea auxiliabit̃ ei,& brachiũ meum confortabit eum. Nihil proficiet inimicus in eo,& filius iniquitatis non apponet nocere ei. Et concidã à facie ipsius inimicos eius,& eos qui oderũt eum fugabo. Et ueritas mea & misericordia mea cum ipso,& in nomine meo exaltabit̃ cornu eius. Et ponã in mari manũ eius,& in fluminibus dexterã eius. Ipse inuocabit me:pater meus es tu,deus & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitũ ponã illum,excelsum apud reges terræ. In æternũ seruabo illi misericordiã meã, & testamẽtũ meũ fidele ipsi. Et ponã in seculũ seculi semen eius,& thronũ eius sicut dies cœli. Quæ omnia de dño Iesu intelligũtur sub nomine Dauid,ꝓpter formã serui,quã de semine Dauid idẽ mediator assumpsit ex uirgine. Cõtinuo etiã dicitur de peccatis filiorũ eius tale aliquid,quale in regnorũ libro positũ est,& quasi de Salomone ꝓcliuius accipit̃. Ibi nãq; hoc est in regnorũ libro,Et si uenerit,inqt,iniquitas eius,redarguã illũ in uirga uirorũ,& in tactibus filiorũ hominũ:misericordiã aũt meã nõ amoueã ab eo,tactibus significãs plagas correptiõis. Vnde illud est,Ne tetigeritis Christos meos. Quod quid est aliud,q̃ ne læseritis? In psalmo uero cũ ageret tanq; de Dauid,ut quiddã eiusmodi etiã ibi diceret. Si dereliquerint,inquit,filij eius legẽ meam,& in iudicijs meis non ambulauerint. Si iusticias meas prophanauerint,& mandata mea nõ custodierint. Visitabo in uirga iniquitates eorum,& in flagellis delicta eorum:misericordiã aũt meã non dispergã ab eo. Non dixit,ab eis,cum loqueretur de filijs eius,non de ipso:sed dixit,ab eo:quod bene intellectũ tantundem ualet Non enim Christi ipsius,qui est caput ecclesiæ,possent inueniri ulla peccata,quæ opus esset humanis correptiõibus seruata misericordia diuinitus coerceri,sed in eius corpe ac mẽbris, quod ppl's eius est. Ideo in libro regnorũ,iniquitas eius dicit̃:in psalmo aũt, filiorũ eius: ut intelligamus de ipso dici quodãmodo quod de eius corpore dicitur. propter quod etiã ipse de cœlo,cũ corpus eius,quod sunt fideles eius,Saulus ꝑsequeretur: Saule,inquit, Saule qd me ꝑsequeris? Deinde in cõsequentibus psalmi:Neq; nocebo,inquit,in ueritate mea, neq; prophanabo testamentum meum,& quæ procedunt de labijs meis non reprobabo. Semel

mel iuraui in sancto meo, si Dauid mētiar, id est, nequaquam Dauid mentiar. Solet enim C sic loqui scriptura. Quod autem non mentiatur, adiungit & dicit, Semen eius in æternum manebit, & sedes eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cœlo fidelis.

Quàm diuersa acta sint in regno terrenæ Hierusalem, ab his quæ promiserat deus, ut intelligeretur promissionis ueritas ad alterius regis & regni gloriam pertinere. Cap. X

POst hæc tantæ promissionis ualidissima firmamēta ne putarentur in Salomone completa, tanquam id speraretur, nec inueniretur: Tu uero, inquit, repulisti, & ad nihilum deduxisti me. Hoc quippe factum est de regno Salomonis in posteris eius usque ad euersionem ipsius terrenæ Hierusalem, quæ regni eiusdem sedes fuit: & maxime ipsius templi labem, quod fuerat à Salomone constructum. Sed ne ob hoc putaretur deus cōtra sua promissa fecisse, continuo subiecit, Distulisti Christum tuum. Non est ergo ille Salomon, sed nec ipse Dauid, si dilatus est Christus domini. Quum enim Christi dicerentur omnes reges mystico illo chrismate cōsecrati: non solum à rege Dauid & deinceps, sed ab illo etiam Saule, qui populo eidem rex primus est unctus: ipse quippe Dauid eum Christum domini appellat: erat tamen unus uerus Christus, cuius illi figuram prophetica unctione gestabant: qui & secundum opinionem hominum, qui eum putabant in Dauid uel in Salomone intelligendum differebatur in longum: secūdum autem dispositionem dei uenturus suo tempore parabatur. Interea dum ille differtur, quid factum sit de regno terrenæ Hierusalē, ubi sperabatur utique regnaturus: secutus iste psalmus adiunxit atque ait, Euertisti testamentum serui tui, prophanasti in terra sanctitatem eius. Destruxisti omnes macerias eius, posuisti munitiones eius in formidinem. Diripuerunt eum omnes transeūtes uiam, factus est opprobrium uicinis suis. Exaltasti dexteram inimicorum eius, iocundasti omnes inimicos eius. Auertisti adiutorium gladij eius, & non es opitulatus ei in bello. Dissoluisti eum ab emundatione, sedem eius in terram collisisti. Minuisti dies sedis eius, perfudisti eum confusione. Hæc omnia uenerunt super ancillam Hierusalem, in qua regnauerūt nonnulli etiam D filij liberæ, regnum illud tenentes in dispensatione temporali: regnum autem cœlestis Hierusalem, cuius erant filij in uera fide habentes, & in uero Christo sperantes. Quomodo autem ista uenerint super illud regnum, index est rerum gestarum, si legatur, historia.

De substantia populi dei, quæ per successionem carnis in Christo est, qui solus eruendi animam suam ab inferis habuit potestatem. Cap. XI

POst hæc autem ista prophetata ad precandum deum propheta cōuertitur: sed & ipsa precatio, prophetatio est. Vsq; quo domine auertis in finem, subauditur faciem tuam. Vel sicut alibi dicitur. Vsquequo auertis faciem à me? Nam ideo quidam codices hic non habent, auertis, sed auerteris: quanquam possit intelligi, auertis misericordiam tuam, quam promisisti Dauid. Quod autem dixit, in finem, quid est nisi usque in finem? Qui finis intelligendus est ultimum tempus, quando in Christum Iesum etiam illa gens est credituta: ante quem finem illa fieri oportebat, quæ superius erumnosa defleuit. Propter quæ & hic sequitur, Exardescet sicut ignis ira tua: memento quæ est mea substantia. Nihil hic melius, q̃ ipse Iesus intelligitur substantia populi huius, ex quo natura est carnis eius. Non enim uane, inquit, constituisti omnes filios hominum. Nisi enim esset unus filius hominis substantia Israel, per quem filium hominis liberarentur multi filij hominum, uane utique constituti essent omnes filij hominum. Nunc uero omnis quidem humana natura per peccatum primi hominis in uanitatem de ueritate collapsa est: propter quod dicit alius psalmus, Homo uanitati similis factus est, dies eius uelut umbra prætereūt. Sed non uane deus constituit omnes filios hominum: quia & multos à uanitate liberat per mediatorem Iesum: & quos liberandos non esse præsciuit, ad utilitatem liberandorum, & comparationē duarum inter se à contrario ciuitatum: non utique uane in totius rationalis creaturæ pulcherrima, atque iustissima ordinatione constituit. Deinde sequitur, Quis est homo, qui uiuet, & non uidebit

A uidebit mortem: eruet animam suam de manu inferi? Quis est iste, nisi de substantia illa Israel ex semine Dauid, Christus Iesus? De quo dicit Apostolus, Quod surgens à mortuis, iam non moritur, & mors ei ultra nō dominabitur. Sic enim uiuit, & non uidebit mortem, ut tamen mortuus fuerit: sed animam suam eruerit de manu inferi: quia propter quorundam soluenda peccatorum uincula, ad inferna descenderat. Eruit autem potestate illa, de qua in euangelio dicit, Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.

Ad quorum personā pertinere intelligenda sit flagitatio promissorū: de quibus in Psalmo dicitur, Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ domine. Cap. XII

SEd cætera psalmi huius, quæ ita se habent, Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ domine: quas iurasti Dauid in ueritate tua? Memēto domine opprobrij seruorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium. Quod exprobrauerūt inimici tui domine, quod exprobrauerunt commutationem Christi tui: utrum ex persona dicta sint illorum Israelitarum, qui desiderabant reddi sibi promissionem, quæ facta est ad Dauid: an potius ad Christianorum, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum sunt Israelitæ, merito quæri potest. Dicta sunt quippe ista, uel scripta tempore, quo fuit Ethan: de cuius nomine titulum iste psalmus accepit: & idem tempus regni Dauid fuit: ac per hoc non diceretur, Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ domine: quas iurasti Dauid in ueritate tua: nisi eorum personam in se propheta transfiguraret, qui longe postea futuri erant: quibus hoc tempus esset antiquum, quando regi Dauid ista promissa sunt. Potest autem intelligi dictum hoc esse propter multas gentes, quando persequebantur Christianos: prophetam exprobrasse illis passionem Christi, quam scriptura commutationem uocat: quoniam moriendo immortalis est factus. Potest & commutatio Christi secundum hoc accipi exprobrata Israelitis: quia cum eorum speraretur futurus, factus est gentium: & hoc eis nunc exprobrabant

B multæ gentes, quæ crediderunt in eum per nouum testamentum, illis in uetustate remanentibus, ut ideo dicatur, Memento domine opprobrij seruorum tuorum: quia non eos obliuiscente, sed potius miserāte domino, & ipsi post hoc opprobriū credituri sunt. Sed ille, quem prius posui, conuenientior sensus mihi uidetur. Inimicis enim Christi, quibus exprobratur, quod eos ad gentes transiens reliquerit Christus, incongrue uox ista coaptatur, Memento domine opprobrij seruorum tuorum: non enim serui dei uocandi sunt tales Iudæi: sed eis uerba ista competunt, qui cum graues humilitates persecutionum pro Christi nomine paterentur, recordari potuerunt excelsum regnum semini Dauid fuisse promissum: & eius desiderio dicere, non desperando, sed petendo, quærendo, pulsando: Vbi sunt miserationes tuæ antiquæ domine, quas iurasti Dauid in ueritate tua? Memento domine opprobrij seruorum tuorum, quod cōtinui in sinu meo multarum gentium, hoc est, in interioribus meis patienter pertuli. Quod exprobrauerunt inimici tui domine, quod exprobrauerunt commutationem Christi tui: non eam putantes commutationem, sed cōsummationem. Quid est autem, memento domine, nisi ut miserearis, & pro tolerata patiēter humilitate mea, reddas celsitudinē, quam iurasti Dauid in ueritate tua? Si autem Iudæis assignemus hæc uerba: illi serui dei talia dicere potuerūt, qui expugnata terrena Hierusalem, antequam Iesus Christus humanitus nasceretur, in captiuitatem ducti sunt, intelligentes cōmutationem Christi: quia scilicet non per eum terrena, carnalisque felicitas, qualis paucis annis regis Salomonis apparuit, sed cœlestis, ac spiritalis esset fideliter expectanda: quam tunc ignorans infidelitas gentium, cum dei populum exultabat, atque insultabat esse captiuum, quid aliud, quàm Christi commutationem, sed scientibus nesciens exprobrabat? Et ideo quod sequitur ubi psalmus iste concluditur, Benedictio domini in æternum: fiat fiat: uniuerso populo dei ad cœlestem Hierusalem pertinenti, siue in illis qui latebant in testamento ueteri, antequam reuelaretur nouū, siue in his qui iam testamento nouo reuelato manifeste pertinere cernuntur ad Christū, satis cōgruit. Benedictio quippe domini in semine Dauid, non ad aliquod tempus

tempus qualis diebus Salomonis apparuit, sed in æternum speranda est, in qua certissima spe dicitur, fiat fiat. Illius enim spei est confirmatio uerbi huius iteratio. Hoc ergo intelligens Dauid ait in secundo regnorum libro, unde ad istum psalmum digressi sumus, Et locutus es pro domo serui tui in longinquum. Ideo autem post paululum ait, Nunc incipe, & benedic domum serui tui usque in æternum, & cætera, quia tunc geniturus erat filium, ex quo progenies eius duceretur ad Christum, per quem futura erat domus eius æterna, eademq; domus dei. Domus enim Dauid propter genus Dauid, domus autem dei eadem & ipsa propter templum dei, de hominibus factum, non de lapidibus, ubi habitet in æternum populus cum deo & in deo suo, & deus cum populo atque in populo suo, ita ut deus sit implens populum suum, & populus plenus deo suo, cum deus erit omnia in omnibus: ipse in pace præmium, qui uirtus in bello. Ideo cum in uerbis Nathan dictum sit, Et enunciauit tibi dominus, quoniam domum ædificabis ipsi. Postea dictum est in uerbis Dauid, Quoniam tu dominus omnipotens deus Israel, reuelasti aurem serui tui, dicens. Domum ædificabo tibi. Hanc enim domum & nos ædificamus bene uiuendo: & deus ut bene uiuamus, opitulando. Quia nisi dominus ædificauerit domum, inuanum laborabunt ædificantes eam. Cuius domus cum uenerit ultima dedicatio, tunc fiet illud quod hic per Nathan locutus est deus, dicens, Et ponam locum cum populo meo Israel, & plantabo illum & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultra, & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio à diebus quibus constitui iudices super populum meum Israel. C

An promissæ pacis ueritas illis temporibus possit ascribi, quæ sub Salomone fluxerunt. Caput XIII

Hoc tam magnum bonum quisquis in hoc seculo & in hac terra sperat, insipienter sapit. An quispiam putabit in pace regni Salomonis id esse completum? Pacem quippe illa scriptura in umbra futuri, excellenti prædicatione commẽdat. Sed huic suspicioni uigilanter occursum est, cum postea quàm dictum est, Non apponet filius iniquitatis humiliare eum, continuo subiunctum est: Sicut ab initio à diebus quibus constitui iudices super populum meum Israel, Iudices nanque prius quàm reges ibi esse cœpissent, super illum populum fuerant constituti, ex quo terram promissionis accepit. Et utique humiliabat eum filius iniquitatis, hoc est, hostis alienigena, per interualla temporum, quibus leguntur paces alternasse cum bellis: & inueniuntur illic pacis tempora prolixiora quàm Salomon habuit qui quadraginta regnauit annos. Nam sub eo iudice qui appellatus est Aioth octoginta anni pacis fuerunt. Absit ergo ut Salomonis tempora in hac promissione prædicta esse credantur: multo minus itaque cuiuslibet regis alterius. Non enim quisquam eorum in tanta, quanta ille pace regnauit: nec unquam omnino gens illa ita regnum tenuit, ut sollicita non fuerit, ne hostibus subderetur, quia in tanta mutabilitate rerum humanarum nulli aliquando populo concessa est tanta securitas, ut huic uitæ hostiles non formidaret incursus. Locus ergo iste qui promittitur tam pacatæ ac securæ habitationis æternus est, æternisq; debetur in matre Hierusalem libera, ubi erit ueraciter populus Israel: hoc enim nomen interpretatur uidens deum. Cuius præmij desiderio pia per fidem uita in hac erumnosa peregrinatione ducenda est. D

De studio Dauid in positione psalmorum. Caput XIIII

Procurrente igitur per tempora ciuitate dei: primo in umbra futuri, in terrena scilicet Hierusalem regnauit Dauid. Erat autem uir in canticis eruditus, qui harmoniam musicam non uulgari uoluptate, sed fidei uoluntate dilexerat: eaq; deo suo, qui uerus est deus, mystica rei magnæ figuratione seruiens, diuersorum nomine sonorum rationali moderatoq; concentu, concordi uarietate compactam bene ordinatæ ciuitatis insinuat unitatem. Denique omnis ferè prophetia eius in psalmis est, quos centum quinquaginta liber continet quem psalmorum uocamus. In quibus nonnulli uolunt, eos solos factos esse à Dauid, qui eius nomine inscripti sunt. Sunt etiam, qui putãt non ab eo factos, nisi qui prænotantur

A notantur ipsius Dauid:qui uero habēt in titulis,ipsi Dauid,ab alijs factos,personæ ipsius fuisse coaptatos. Quæ opinio uoce euangelica saluatoris ipsius refutatur,ubi ait,quod ipse Dauid in spiritu Christum dixerit esse suum dominum,quoniam psalmus centesimus nonus sic incipit,Dixit dominus domino meo:sede à dextris meis. Donec ponam inimicos tuos,scabellum pedum tuorum. Et certe idem psalmus non habet in titulo,ipsius Dauid:sed,ipsi Dauid:sicut plurimi. Mihi autem credibilius uidentur existimare,qui omnes illos centum quinquaginta psalmos,eius operi tribuunt:eumq́ aliquos prænotasse etiam nominibus aliorum,aliquid,quod ad rem pertineat figurantibus,cæteros autem nullius hominis nomen in titulis habere uoluisse:sicut ei uarietatis huius dispositionem,quamuis latebrosam,non tamen inanem dominus inspirauit. Nec mouere debet ad hoc non credendum,quod nonnullorum nomina prophetarum,qui longe post Dauid regis tempora fuerunt,quibusdam psalmis in eo libro leguntur inscripta:& quæ ibi dicuntur,uelut ab eis dici uidentur. Neque enim non potuit propheticus spiritus prophetanti regi Dauid hæc etiam futurorum prophetarum nomina reuelare,ut rex aliquid,quod eorum personæ conueniret prophetice cantaret: sicut rex Iosias exorturus & regnaturus post annos amplius quàm trecentos,cuidam prophetæ,qui etiam facta eius futura prædixit,cum suo nomine reuelatus est.

An omnia quæ in psalmis de Christo & ecclesia prophetātur,ad contextum huius operis coaptanda sint. Caput XV

NVnc iam expectari à me uideo,ut hoc loco libri huius aperiam,quid in psalmis Dauid de domino Iesu Christo uel eius ecclesia prophetauerit. Ego autem ut hoc non ita faciam,sicut uidetur ipsa expectatio postulare:quāuis iam in uno fecerim,copia,quàm inopia magis impedior. Omnia enim ponere uitandæ prolixitatis causa prohibeor:uereor autem ne cum aliqua elegero,multis qui ea nouerunt,uidear magis necessaria præterisse.
B Deinde quia testimonium quod profertur,de contextione totius psalmi debet habere suffragium,ut certe nihil sit quod ei refragetur,si non omnia suffragantur:ne more centonum ad rem quam uolumus tanquam uersiculos decerpere uideamur,uelut de retrogrado carmine,quod non de re illa,sed de alia,longeq́ diuersa reperiatur esse conscriptum. Hoc autem ut in quocunq́ psalmo possit ostendi,exponendus est totus. Quod quanti operis sit, & aliorum & nostra uolumina in quibus hoc fecimus,satis indicant. Legat ergo illa,qui uoluerit,& potuerit,& inueniet quot & quanta rex Dauid idemq́ propheta de Christo & eius ecclesia prophetauerit,de rege scilicet & ciuitate quam condidit.

De his quæ in quadragesimoquarto psalmo ad Christum & ecclesiam pertinentia,aut aperte dicuntur,aut tropice. Caput XVI

QVamlibet enim de quacunque re propriæ sint,atque manifestæ propheticæ locutiones,necesse est,ut eis etiam tropicæ misceantur,quæ maxime propter tardiores ingerunt doctioribus laboriosum disputandi exponendiq́ negocium:quædam tamen Christum & ecclesiam ipsa prima facie mox ut dicuntur,ostendunt:& si ex ocio restant exponenda,quæ in eis minus intelliguntur:quale illud est in eodem psalmorum libro, Eructauit cor meum uerbum bonum:dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scribæ,uelociter scribentis. Speciosus forma præ filijs hominū:diffusa est gratia in labijs tuis,propterea benedixit te deus in æternum. Accingere gladium tuum circa femur tuum potentissime. Specie tua & pulchritudine tua,intēde,prospere,procede & regna. Propter ueritatē & mansuetudinem & iustitiam:& deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ,potentissime. Populi sub te cadent:in corda inimicorū regis. Sedes tua deus in secula seculorum:uirga directionis uirga regni tui. Dilexisti iustitiam,& odio habuisti iniquitatē:propterea unxit te deus deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Mirrha & gutta & casia à uestimētis tuis,à domibus eburneis:ex quibus delectauerūt te filiæ regū in honore tuo. Quis non hic Christum quem prædicamus & in quem credimus,quamlibet sit tardus,agnoscat,

cum

quum audiat deum,cuius sedes est in secula seculorum:& unctum à deo utique sicut ungit C
deus,non uisibili,sed spiritali atque intelligibili chrismate? Quis enim tam rudis est in hac
religione, uel tam surdus aduersus eius famam longe latéque diffusam, ut Christum à
chrismate,hoc est,ab unctione appellatum esse non nouerit? Agnito autem rege Christo,
iam cætera,quæ hic tropice dicta sunt,quomodo sit speciosus forma præ filijs hominum:
quadam tanto magis amanda,atque miranda, quanto minus corporea pulchritudine:
quis gladius eius,quæ sagittæ,& cætera isto modo non proprie,sed tropice posita:iam sub-
ditus ei,qui regnat,propter ueritatem & mansuetudinem & iustitiam, inquirat ex ocio.
Deinde aspiciat eius ecclesiam tanto uiro suo spiritali connubio,& diuino amore coniun-
ctam:de qua dicitur in his quæ sequuntur,Astitit regina à dextris tuis,in uestitu deaurato:
circumamicta uarietate.Audi filia,& uide:& inclina aurem tuam.Et obliuiscere populum
tuum:& domum patris tui.Quoniam concupiuit rex speciem tuam:quoniam ipse est do-
minus deus tuus.Et adorabunt eum filij Tyri in muneribus:uultum tuum deprecabuntur
omnes diuites plebis.Omnis gloria eius filiæ regis intrinsecus in fimbrijs aureis:circuma-
micta uarietate.Afferentur regi uirgines post eam:proximæ eius afferentur tibi.Afferen-
tur in lætitia & exultatione:adducentur in templum regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi
filij:constitues eos principes super omnem terram.Memores erunt nominis tui domine:
in omni generatione & progenie.Propterea populi confitebuntur tibi in æternum:& in se-
culum seculi. Non opinor quenquam ita desipere,ut hic aliquam mulierculam prædicari
credat,atque describi:coniugem uidelicet illius,cui dictum est,Sedes tua deus in secula se-
culorum:uirga directionis,uirga regni tui. Dilexisti iustitiam,& odio habuisti iniquita-
tem:propterea unxit te deus deus tuus oleo exultationis,præ participibus tuis: Christum
utique præ Christianis.Hi sunt enim participes eius,ex quorum in omnibus gentibus uni-
tate atque concordia fit ista regina:sicut & in alio psalmo de illa dicitur, Ciuitas regis ma-
gni.Ipsa est Sion spiritaliter.Quod nomen Latine interpretatum,speculatio est.Specula- D
tur enim futuri seculi magnum bonum:quoniam illuc dirigitur eius intentio. Ipsa est &
Hierusalem eodem modo spiritaliter:unde multa iam diximus:eius inimica est ciuitas dia-
boli Babylon,quæ confusio interpretatur.Ex qua tamen Babylone regina ista in omnibus
gentibus regeneratione liberatur:& à pessimo rege,ad optimum regem,id est,à diabolo
transit ad Christum. Propter quod ei dicitur, Obliuiscere populum tuum,& domum pa-
tris tui. Cuius ciuitatis impiæ portio sunt Israelitæ sola carne,non fide:inimici etiam ipsi
magni regis huius, eiusq; reginæ. Ad ipsos enim ueniens,& ab eis Christus occisus,ma-
gis aliorum factus est,quos non uidit in carne, Vnde per cuiusdam psalmi prophetiam di-
cit ipse rex noster,Erues me de contradictionibus populi:constitues me in caput gentium.
Populus,quem non cognoui seruiuit mihi:in obauditu auris obediuit mihi. Populus er-
go iste gentium,quem non cognouit Christus præsentia corporali:in quem tamen Chri-
stum sibi annunciatum credit:ut merito de illo diceretur,In obauditu auris obediuit mihi:
quia fides ex auditu est.Iste inquam populus additus ueris & carne & fide Israelitis,ciuitas
est dei,quæ ipsum quoque secundum carnem peperit Christum:quando in solis illis Israe-
litis fuit.Inde quippe erat uirgo Maria,in qua carnem Christus ut homo esset,assumpsit.
De qua ciuitate psalmus alius ait,Mater Sion dicet homo,& homo factus est in ea,& ipse
fundauit eam altissimus. Quis est altissimus,nisi deus? Et per hoc Christus deus ante
quàm in illa ciuitate per Mariam fieret homo,ipse in patriarchis & prophetis fundauit
eam.Quum igitur huic reginæ ciuitati dei,tanto ante dictum sit per prophetiam,quod
iam uidemus impletum,pro patribus tuis nati sunt tibi filij,constitues eos principes super
omnem terram,ex filijs quippe eius per omnem terram sunt præpositi principes,quum
confiteantur ei populi concurrentes ad eam confessione laudis æternæ in seculum seculi.
proculdubio quicquid hic tropicis loquutionibus subobscure dictum est,quomodo intelli-
gatur,debet his rebus manifestissimis conuenire.

A De his quæ ad sacerdotium Christi in psalmo centesimo nono, & de his quæ in psalmo uigesimo primo ad passionem ipsius spectant. Ca. XVII

SIcut etiam in illo psalmo ubi sacerdos Christus, quemadmodũ hic rex apertissime prædicatur: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis: Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Sedere Christus ad dexteram dei patris creditur, non uidetur, eius etiam inimicos poni sub pedibus eius nondũ apparet. Id igitur apparebit in fine, nũc hoc uere creditur, post uidebitur. Verum hoc quod sequitur: Virgam uirtutis tuæ emittet dominus ex Sion, dominare in medio inimicorum tuorum, ita clarum est, ut non solum infideliter, & infeliciter, sed etiam impudẽter negetur. Et ipsi quippe fatentur inimici ex Sion missam fuisse legem Christi, quod nunc euangelium nos uocamus, & eam uirgam uirtutis eius agnoscimus. Dominari uero eum in medio inimicorum suorum, ijdem ipsi inter quos dominatur, dentibus suis frendẽdo & tabescendo & nihil aduersus eum ualendo testãtur. Deinde quod paulo post dicit: Iurauit dominus & non pœnitebit eum, quibus uerbis immutabile futurum esse significat, quod adiungitur: Tu es sacerdos in æternum secũdum ordinem Melchisedech, ex eo quod iam nusquam est sacerdotium & sacrificium secũdum ordinem Aaron, & ubiq; offertur sub sacerdote Christo, quod protulit Melchisedech, quando benedixit Abraam, quis ambigere permittitur, de quo & ista dicantur? Ad hæc itaque manifesta referũtur quæ paulo obscurius in eodẽ psalmo posita sunt, quæ quomodo recte intelligantur in nostris iam popularibus sermonibus notum fecimus. Sic & in illo ubi humilitatem passionis suæ per prophetiã Christus eloquitur dicens: Foderũt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi uero considerauerũt & inspexerunt me. Quibus utiq; uerbis in cruce corpus significauit extentum, manibus pedibusq; confixis, & clauorum transuerberatione confossis, eoq; modo se spectaculum considerantibus & conspicientibus præbuisse. Addens etiã: Diuiserunt sibi uestimẽta mea, & super uestem meam

B miserunt sortem. Quæ prophetia quemadmodum impleta sit, euangelica narrat historia. Tunc profecto & alia recte intelliguntur, quæ ibi minus aperte dicta sunt, cum congruunt his, quæ tanta manifestatione claruerunt, præsertim cũ & illa, quæ non transacta credimus, sed præsentia contuemur, sicut in eodem psalmo legũtur, tanto ante prædicta, ita nunc exhibita iam toto orbe terrarum cernuntur. Ibi enim paulopost dicitur: Cõmemorabũtur & ad dominum cõuertentur uniuersæ fines terræ, & adorabunt in conspectu eius omnes patriæ gentium, quoniam domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.

De psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quintodecimo, & de sexagesimo septimo, in quibus mors & resurrectio domini prophetantur. Cap. XVIII

DE resurrectione quoq; eius, nequaq; psalmorũ oracula tacuerũt. Nam quid est aliud quod in psalmo tertio ex persona eius canitur: Ego dormiui & somnum cepi, & exurrexi, quoniam dominus suscepit me? An forte quisquã ita desipit, ut credat uelut aliquid magnum nobis indagare uoluisse prophetam, quod dormierit, & exurrexit, nisi somnus iste mors esset, & euigilatio resurrectio, quam de Christo sic oportuit prophetari? Nam & in XL. psalmo manifestius id ostenditur, ubi ex persona eiusdem mediatoris, more solito, tanquam præterita narrantur, quæ futura prophetabantur, quoniam quæ uentura erant iam in prædestinatione & præscientia dei uelut facta erant, quia certa erant. Inimici, inquit, mei dixerunt mala mihi, quando morietur, & peribit nomen eius. Et si ingrediebatur, ut uideret, uana locutum est cor eius, congregauit iniquitatem sibi. Egrediebatur foras, & loquebatur simul in unum. Aduersum me susurrabant omnes inimici mei, aduersum me cogitabãt mala mihi. Verbum iniquum deposuerunt aduersum me, nunquid qui dormit, nõ adijciet, ut resurgat? Hæc certe ita posita sunt uerba, ut nihil aliud dixisse intelligatur, quàm si diceret: Nunquid qui moritur, non adijciet, ut reuiuiscat? Superiora quippe demonstrant mortem ipsius cogitasse & disposuisse inimicos eius, & hoc actum esse, per eum qui ingrediebatur, ut uideret, & egrediebatur, ut proderet. Cui autem hic non occurrat ex discipulo eius fa

ctus traditor Iudas? Quia ergo facturi erant, quod moliebantur, id est, occisuri erant eum, C
ostendens illos uana malitia frustra occisuros resurrecturum, sic adiecit hunc uersum, uelut diceret: Quid agitis uani? Quod uestrũ est scelus, meus somnus erit. Nũquid qui dormit, non adijciet, ut resurgat? Et tamen eos tam magnũ nefas non impune facturos consequentibus indicat uersibus dicens: Etenim homo pacis meæ in quo speraui, qui edebat panes meos, ampliauit super me calcaneum suum, hoc est conculcauit me. Tu autem, inquit, domine misere mei & resuscita me, & reddam illis. Quis hoc iam neget qui Iudæos post passionem resurrectionemq; Christi de sedibus suis bellica strage, & excidio funditus eradicatos uidet? Occisus enim ab eis resurrexit, & reddidit eis interim tẽporaneam disciplinam, excepto quod non correctis seruat, quando uiuos & mortuos iudicabit. Nam dominus ipse Iesus istum ipsum traditorem suum per panem porrectum ostendens Apostolis, hũc etiam uersum psalmi huius cõmemorauit, & in se dixit impletum: Qui edebat panes meos, ampliauit super me calcaneum suum. Quod autem ait, in quo speraui, non congruit capiti, sed corpori. Neq; enim nesciebat eum ipse saluator, de quo ante iam dixerat: Vnus ex uobis diabolus est, sed solet in se membrorũ suorum transferre personam, & sibi tribuere, quod est illorũ, quia caput & corpus unus est Christus. Vnde illud est in euãgelio: Esuriui, & dedisti mihi manducare. Quod exponens ait: Quãdo uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Se itaq; dixit sperasse, quod tunc sperauerunt de Iuda discipuli eius, quando est cõnumeratus Apostolis. Iudæi autem Christum quem sperant, moriturum esse non sperant. Ideo quem lex & prophetæ annunciauerunt, nostrum esse non putant, sed nescio quem suum, quem sibi alienum à mortis passione confingunt. Ideo mirabili uanitate atq; cæcitate uerba, quæ posuimus, non mortem & resurrectionem, sed somnum & euigilationem significare contendunt. Sed clamat eis etiam psalmus XV. Propter hoc iocundatum est cor meum, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe, quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum uidere corruptionem. Quis in ea D
spe diceret requieuisse carnem suam, ut non derelicta anima sua in inferno, sed cito ad eam redeunte uiuisceret ne corrumperetur, sicut cadauera corrumpi solent, nisi qui die tertio resurrexit? Quod utiq; dicere non possunt de propheta & rege Dauid. Clamat LXVII. psalmus: Deus noster deus saluos faciendi, & domini domini exitus mortis. Quid apertius diceretur? Deus enim saluos faciendi dominus est Iesus, qui interpretatur saluator siue salutaris. Nam ratio nominis huius hæc reddita est, quando prius quàm ex uirgine nasceretur, dictum est: Paries filium & uocabis nomen eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. In quorum peccatorum remissionem quoniam sanguis eius effusus est, non utiq; oportuit eum de hac uita exitus alios habere, quàm mortis. Ideo cum dictum esset: Deus noster deus saluos faciendi, continuo subiunctum est, & domini exitus mortis, ut ostenderetur moriendo saluos esse facturus. Sed mirando dictum est, & domini tanquam diceretur. Talis est ista uita mortalium, ut nec ipse dominus aliter ab illa exiret, nisi per mortem.

De psalmo LXVIII. in quo Iudæorũ pertinax infidelitas declaratur. Cap. XIX

SEd ut Iudæi tam manifestis huius prophetiæ testimonijs, etiã rebus ad effectum tam clarum certumq; perductis omnino non credant, profecto in eis illud impletur, quod in eo psalmo, qui hunc sequitur scriptum est. Cum enim & illic ex persona Christi, quæ ad eius passionem pertinent prophetice dicerentur, cõmemoratum est, quod in euangelio patuit: Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potum mihi dederũt acetum. Et uelut post tale conuiuiũ epulasq; sibi huiuscemodi exhibitas, mox intulit: Fiat mẽsa eorũ coram ipsis in muscipulam & in retributionem, & in scandalum: obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorum semper incurua, & cætera, quæ non optando sunt dicta, sed optandi specie prophetando prædicta. Quid ergo mirum si hæc manifesta nõ uident, quorum oculi sunt obscurati, ne uideant? Quid mirum si cœlestia non suspiciunt, qui ut in terrena sint proni,

dorsum

A dorsum eorum semper incuruum est: His enim uerbis translatis à corpore uitia significantur animorum. Ista de psalmis, hoc est de prophetia regis Dauid satis dicta sint, ut aliquis modus sit. Ignoscant autem, qui hæc legunt, & cuncta illa nouerunt, & de his quæ fortasse firmiora me prætermisisse uel intelligunt, uel existimant, non querantur.

De regno ac merito Dauid, & de filio ipsius Salomone, eaq; prophetia quæ ad Christum pertinens inuenitur, uel in eis libris qui scriptis ipsius copulantur, uel in eis quos ipsius esse non dubium est. Cap. XX

Regnauit autem Dauid in terrena Hierusalem, filius cœlestis Hierusalem, diuino multum testimonio prædicatus, quia & delicta eius tanta pietate superata sunt per saluberrimam pœnitendi humilitatem, ut prorsus inter eos sit, de quibus ipse ait: Beati quorũ remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Post hunc regnauit eidem populo uniuerso Salomon eius filius, qui ut supra dictum est, patre suo uiuente cœpit regnare. Hic bonis initijs, malos exitus habuit. Quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quàm profuit ipsa sapientia, etiam tunc & deinceps memorabilis, & tũc longe lateq; laudata. Prophetasse etiam ipse reperitur in suis libris, qui tres recepti sunt in autoritatem canonicam: Prouerbia, Ecclesiastes, & Canticum canticorum. Alij uero duo quorum unus Sapientia, alter uero Ecclesiasticus dicitur, propter eloquij nonnullam similitudinem ut Salomonis dicantur obtinuit consuetudo. Non autem esse ipsius nõ dubitant doctiores, eos tamen in autoritatem maxime occidentalis antiquitus recepit ecclesia, quorum in uno qui appellatur Sapientia Salomonis, passio Christi apertissime prophetatur. Impij quippe interfectores eius cõmemorantur dicentes: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis, & infamat in nos peccata disciplinæ nostræ. Promittit scientiam dei se habere, & filium dei se nominat. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum. Grauis etiam
B nobis est ad uidendum, quoniam dissimilis est alijs uita illius, & immutatæ uiæ eius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & abstinet se à uijs nostris quasi ab immũdicijs. Præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se deum habere. Videamus ergo si sermones illius ueri sint, & tentemus quæ uentura sunt illi, & sciemus quæ erũt nouissima illius. Si enĩ iustus est filius dei suscipiet illum, & liberabit eum de manu contrariorum. Contumelia & tormẽto interrogemus illum, ut sciamus reuerentiam illius, & probemus patiẽtiam ipsius. Morte turpissima condemnemus illum, erit enim ei respectus in sermonibus illius. Hæc cogitauerunt & errauerunt, excæcauit enim illos malitia ipsorum. In Ecclesiastico autem fides gentium futura prædicitur isto modo: Miserere nostri dominator deus omnium, & immitte timorem tuũ super om̃es gentes, extolle manũ tuã super gentes alienas, & uideant potentiã suã, ut sicut coram illis sanctificatus es in nobis, ita coram nobis magnificeris in illis, & agnoscant te secundũ, quod & nos agnouimus te, quia nõ est deus præter te domine. Hanc sub optandi & precandi specie prophetiam per Iesum Christum uidemus impletam, sed aduersus contradictores non tanta autoritate proferuntur, quæ scripta non sunt in canone Iudæorũ. In tribus uero illis, quos Salomonis esse cõstat, & Iudæi canonicos habẽt, ut ostendatur ad Christum, & ecclesiam pertinere, quod in eis eiusmodi reperitur operosa disputatio necessaria est, quæ nos ultra quàm oportet, si nunc adhibeatur extendit. Tamen quod in Prouerbijs legitur uiros impios dixisse: Abscondamus in terra uirum iustum iniuste, absorbeamus uero eum tanq; infernus uiuentem, & auferamus eius memoriam de terra, possessionem eius preciosam apprehendamus, nõ ita obscurũ est, ut de Christo & possessione eius ecclesia sine laboriosa expositione non possit intelligi. Tale quippe aliquid etiam dominus ipse Iesus per euangelicam parabolam ostẽdit dixisse malos colonos: Hic est enim hæres, uenite occidamus eum, & nostra erit hæreditas. Itemq; illud in eodem libro quod iam ante perstrinximus, cum ageremus de sterili quæ peperit septem, non nisi de Christo & ecclesia mox ut fuerit prænunciatum consueuit intelligi ab eis, qui Christum sapientiam dei

esse nouerũt. Sapientia ædificauit sibi domũ, & suffulsit columnas septem, immolauit su- C
as uictimas, miscuit in cratere uinum suum, & parauit mensam suam. Misit seruos suos con uocans cum excellenti prædicatione ad craterem dicens: Quis est insipiens, diuertat ad me. Et inopibus sensu dixit: Venite & manducate de panibus meis, & bibite uinum, quod miscui uobis. Hic certe agnoscimus dei sapientiam, hoc est uerbum patri coæternum, in utero uirginali domum sibi ædificasse corpus humanum, & huic tanq; capiti membra ecclesiam subiunxisse, martyrum uictimas immolasse, mẽsam in uino & panibus præparasse, ubi apparet etiam ad sacerdotium secundum ordinem Melchisedech, insipientes & inopes sensu uocasse, quia sicut dicit Apostolus: Infirma huius mundi elegit deus, ut confunderet fortia. Quibus etiam tamen infirmis quod sequitur dicit: Derelinquite insipientiam, ut uiuatis, & quærite prudentiã, ut habeatis uitam. Participem autẽ fieri mensæ illius, ipsum est incipere habere uitam. Nam & in alio libro, qui uocatur Ecclesiastes, ubi ait: Non est bonũ homini nisi quod manducabit, & bibet, quid credibilius dicere intelligitur quàm quod ad participationem mensæ huius pertinet, quam & sacerdos ipse mediator testamenti noui exhibet secundum ordinem Melchisedech de corpore & sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus illis sacrificijs ueteris testamẽti, quæ immolabãtur in umbra futuri, propter quod etiam uocem illam in psalmo tricesimo & nono eiusdem mediatoris per prophetiã loquentis agnoscimus: Sacrificium & oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi, quia pro illis omnibus sacrificijs & oblationibus corpus eius offert᷑, & participantibus ministratur. Nam istum Ecclesiasten in hac sententia manducandi & bibendi quam sæpe repetit, plurimumq; cõmendat, non sapere carnales epulas uoluptatis, satis illud ostendit, ubi ait: Melius est ire in domum luctus, quàm ire in domum potus. Et paulopost: Cor, inquit, sapientium in domo luctus, & cor insipiẽtium in domo epularum. Sed illud magis cõmemorandum existimo de hoc libro quod pertinet ad ciuitates duas, unã diaboli, & alterã Christi, & earum reges diabolum & Christum. Væ tibi terra, inquit, cuius rex adolescens, & princi- D
pes tui mane comedunt. Beata tu terra cuius rex tuus filius ingenuorum, & principes tui in tẽpore comedunt, in fortitudine & non in confusione. Adolescentem dixit diabolum, propter stulticiam, & superbiam, & temeritatem, & petulantiam, cæteraq; uitia quæ huic ætati assolent abundare: Christũ autem filium ingenuorum, sanctorum scilicet patriarcharum pertinentium ad liberam ciuitatem, ex quibus est in carne progenitus. Principes illius ciuitatis mane manducantes, id est, ante horam congruam, quia non expectant opportunam, quæ uera est in futuro seculo felicitatem, festinanter beari huius seculi celebritate cupientes. Principes autem ciuitatis Christi tempus, nõ fallacis beatitudinis patienter expectãt. Hoc ait in fortitudine & non in cõfusione, quia non eos fallit spes, de qua dicit Apostolus: Spes autem non confundit. Dicit & Psalmus: Etenim qui te expectant non confundentur. Iam uero Canticum canticorũ spiritalis quædam sanctarũ est uoluptas mentiũ, in cõiugio illius regis & reginæ ciuitatis, quod est Christus & ecclesia. Sed hæc uoluptas allegoricis tegminibus inuoluta est, ut desideretur ardentius, uideaturq; iocundius, & appareat sponsus cui dicitur in eodẽ Cantico: Æquitas dilexit te, & sponsa quæ ibi audit, charitas in delicijs tuis. Tacite multa transimus cura huius operis terminandi.

De regibus post Salomonem siue in Iuda siue in Israël. Cap. XXI

CÆteri post Salomonem reges Hebræorum uix inueniuntur per aliqua ænigmata dictorum suorum rerumúe gestarum, quod ad Christum & ecclesiam pertineat prophetasse, siue in Iuda, siue in Israël. Sic enim appellatæ sunt illius populi partes, ex quo propter Salomonis offensam tẽpore filij eius Roboam qui patri successit in regnum, deo uindicante diuisus est. Proinde tribus decem quas accepit Hieroboam seruus Salomonis, rex eius in Samaria constitutus, proprie uocabantur Israël, quamuis hoc uniuersi populi illius nomen esset. Duabus uero tribubus Iudæ, scilicet & Beniamin, quæ propter Dauid ne penitus regnum stirpis eius fuisset eradicatum, remanserant subiacentes ciuitati Hierusalem,

A lem, Iudæ nomen fuit, quia ipsa erat tribus unde Dauid. Beniamin uero tribus altera ad idem regnum, de quibus dixi, pertinens erat, unde fuit Saul rex ante Dauid. Sed simul istæ duæ tribus ut dictum est Iuda uocabantur, & hoc nomine discernebātur ab Israël, quæ appellabantur proprie decem tribus habētes suum regem. Nam tribus Leui quoniam sacerdotalis fuit, dei non regum seruitio mancipata, tertiadecima numerabatur. Ioseph quippe unus ex duodecim filijs Israël non unam sicut cæteri singulas, sed duas tribus fecit, Effrem & Manassen. Verum tamen etiam tribus Leui ad regnum Hierosolymitanum pertinebat magis, ubi erat dei templum cui seruiebat. Diuiso igitur populo, primus regnauit in Hierusalē Roboan rex Iuda filius Salomonis, & in Samaria Hieroboan rex Israël seruus Salomonis. Et cum uoluisset Roboam tanquam tyrannidem diuisæ illius partis bello persequi, prohibitus est populus pugnare cum fratribus suis, dicente deo per prophetam se hoc fecisse. Vnde apparuit nullum in ea re, uel regis Israël uel populi fuisse peccatum, sed uoluntatem dei uindicātis impletam fuisse. Qua cognita, pars utraq; inter se pacata conquieuit, non enim religionis, sed regni fuerat facta diuisio.

De Hieroboam, qui impietate idololatriæ subditum sibi populum prophanauit, in quo tamen non destitit deus & prophetias inspirare, & multos sub idololatriæ crimine custodire. Cap. XXII

VErum rex Israël Hieroboam mente peruersa non credens deo, quem ueracem promisso sibi regno datoq; probauerat, timuit ne ueniendo ad templum dei, quod erat in Hierusalem, quo secundum diuinam legem sacrificādi causa uniuersæ illi genti ueniendum fuit, seduceretur ab eo populus, & stirpi Dauid tanq; regio semini redderetur, instituit idololatriam in regno suo, & populum dei secum simulachrorum cultu obstrictum nefanda impietate decepit, nec tamen omnino cessauit deus, non solum illum regem, uerūetiam successores, & impietatis imitatores populumq; ipsum arguere per prophetas. Nam ibi exti-
B terunt & magni illi insignesq; prophetæ, qui etiam mirabilia multa fecerunt, Helias, & Helisæus discipulus eius. Etiam ibi dicenti Heliæ: Domine prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Responsum est illic esse septem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Baal.

De uario utriusq; regni Hebræorum statu donec ambo populi in captiuitatem diuerso tempore ducerentur, reuocato postea Iuda in regnum suum, quod nouissime in Romanorum transijt potestatem. Cap. XXIII

ITemq; in regno Iuda pertinente ad Hierusalem etiam succedentium regum temporibus non defuerunt prophetæ, sicut deo placebat eos mittere uel ad prænunciandū quod opus erat, uel ad corripienda peccata præcipiendamq; iusticiam. Nam & illic, etsi longe minus quàm in Israël, tamen extiterunt reges qui suis impietatibus deum grauiter offenderent, & moderatis flagellis cum populo simul plecterentur. Piorum sanè regum merita ibi non parua laudantur. In Israël autem reges alios magis, alios minus, omnes tamen reprobos legimus. Vtraq; igitur pars sicut iubebat diuina prouidentia, uel sinebat, uarijs & erigebatur prosperitatibus, & aduersitatibus premebatur: & sic affligebatur, nō solum externis, uerum etiam inter se ciuilibus bellis: ut certis existentibus causis, misericordia dei, uel ira patesceret, donec eius indignatione crescente, uniuersa gens illa à Chaldæis debellātibus, non solum subuerteretur in sedibus suis, sed etiam ex maxima sui parte transferretur in terras Assyriorum, prius illa pars quæ uocabatur Israël in tribubus decem. Postea uero etiam Iudas euersa Hierusalem, & templo illo nobilissimo, in quibus terris per annos septuaginta captiuum egit ocium: post quos inde dimissa, templum quod euersum fuerat instaurauit: & quamuis plurimi eius in alienigenarum degerent terris, non habuit tamen deinceps duas regni partes, & duos diuersos in singulis partibus reges, sed in Hierusalem princeps eorum, unus eorum erat: atq; ad dei templum, quod ibi erat, omnes undiq;, ubicunq; essent, & unde-

& undecunq; possent, per certa tempora ueniebant. Sed nec tunc eis hostes ex alijs gentibus expugnatores defuerunt. Nam etiã Romanorũ iam tributarios eos Christus inuenit. C

De prophetis, qui uel apud Iudæos postremi fuerunt, uel quos circa tempus natiuitatis Christi euangelica prodit historia. Cap. XXIIII

TOto autem illo tempore, ex quo redierunt de Babylonia, post Malachiam, Aggæum, & Zachariam, qui tunc prophetauerunt, & Esdram: non habuerunt prophetas, usq; ad saluatoris aduentum: nisi alium Zachariam patrem Ioãnis, & Helizabet eius uxorem, Christi natiuitate iam proxima, & eo iam nato Simeonẽ senem, & Annã uiduam, iamq; grandæuam, & ipsum Ioannem nouissimum, qui iuuenis, iam iuuenem Christum, nõ quidem futurum prædixit, sed tamen incognitum prophetica cognitione monstrauit: propter quod ipse dominus ait: Lex & prophetæ usq; ad Ioannem. Sed istorum quinque prophetatio ex euangelio nobis nota est: ubi & ipsa uirgo mater domini ante Ioannem prophetasse inuenitur. Sed hanc istorum prophetiam Iudæi reprobi non accipiunt: acceperũt autem, qui ex eis innumerabiles euangelio crediderunt. Tũc enim uere Israël diuisus est in duo: diuisione illa, quæ per Samuelem prophetam Sauli regi est immutabilis prænunciata. Malachiam uero, Aggæum, Zachariam, & Esdram, etiã Iudæi reprobi, in autoritatem canonicam receptos nouissimos habent: Sunt enim & scripta eorum, sicut aliorũ, qui in magna multitudine prophetarunt: perpauci ea scripserunt, quæ autoritatem canonis obtinerent. De quorum prædictis, quæ ad Christum, ecclesiamq; eius pertinent, nonnulla mihi in hoc opere uideo esse ponenda: quod cõmodius fiet adiuuante domino, sequenti libro: ne hunc tam prolixum ulterius oneremus.

LIB. XVII. FINIS.

D

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONEN. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. XVIII.

De his, quæ usq; ad tempora saluatoris decem & septem uoluminibus disputata sunt. Cap. I

DE CIVITATVM duarum, quarum dei una, seculi huius est altera: in qua nunc est, quãtum ad hominum genus pertinet, etiam ista peregrina, exortu, & procursu, & debitis finibus, me scripturũ esse promisi, cum prius inimicos ciuitatis dei, qui conditori eius Christo, deos suos præferunt: & liuore sibi perniciosissimo atrociter inuident Christianis: quantum me adiuuaret eius gratia refellissem, quod uoluminibus decem prioribus feci. De hac uero mea, quam modo cõmemoraui tripertita promissione, decimũ sequentibus quatuor libris ambarum est digestus exortus. Deinde procursus ab homine primo usq; ad diluuium libro uno, qui est huius operis quintusdecimus atq; inde usq; ad Abraham, rursus ambæ sicut in temporibus, ita & in nostris literis cucurrerunt. Sed à patre Abraam usq; ad regum tẽpus Israëlitarũ, ubi XVI. uolumen absoluimus, & inde usq; ad ipsius in carne saluatoris aduentum quousq; decimusseptimus liber tenditur, sola uidetur in meo stylo cucurrisse dei ciuitas, cum & in hoc seculo non sola cucurrerit, sed ambæ utique in genere humano, sicut ab initio simul suo procursu tempora uariauerint. Verum hoc ideo feci, ut prius ex quo apertiores dei promissiones esse cœperunt usque ad eius ex uirgine natiuitatem, in quo fuerant, quæ primo promittebantur implenda, sine† interpellationis à contrario alterius ciuitatis ista, quæ dei est, procurrens distinctius appareret, quamuis usque ad reuelationem testamenti noui, non in lumine, sed in umbra cucurrerit. Nunc

al's, interpolatione.

ergo

A ergo quod intermiseram, uideo esse faciẽdum, ut ex Abrææ temporibus, quomodo etiam illa cucurrerit, quantum satis uidetur attingam, ut ambæ inter se possint consideratione legentium comparari.

De terrenæ ciuitatis regibus atq; temporibus: quibus ab exortu Abrææ sanctorum tempora supputata conueniunt. Cap. II

SOcietas igitur usq;quaq; mortalium diffusa per terras, & in locorum quantislibet diuersitatibus, unius tamen, eiusdemq; naturæ, quadã cõmunione distinctas, utilitates, & cupiditates suas, qbusq; sectantibus, dũ id quod appetitur, aut nemini, aut nõ omnibus sufficit: quia nõ est idipsum aduersum seipsam, plerũq; diuiditur: & pars, partẽ quæ præualet, opprimit. Victrici enim uicta succumbit: dominationi scilicet, uel etiam libertati, qualemcunq; pacem præferens, ac salutem: ita ut magnæ fuerint admirationi, qui perire, quàm seruire, maluerunt. Nam in omnibus ferè gentibus quodammodo uox naturæ ista personuit, ut subiugari uictoribus mallent, quibus contigit uinci, quàm bellica omnifaria uastatione deleri. Hinc factum est, ut non sine dei prouidentia, in cuius potestate est, ut quisque bello, aut subiugetur, aut subiuget, quidam essent regnis præditi, quidam regnantibus subditi: sed inter plurima regna terrarum in quæ terrenæ utilitatis, uel cupiditatis est diuisa societas: quam ciuitatem mundi huius uniuersali uocabulo nuncupamus, duo regna cernimus longe cæteris prouenisse clariora: Assyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus, ita locis inter se ordinata atq; distincta. Nam quo modo illud prius, hoc posterius: eo modo illud in oriente, hoc in occidente surrexit. Deniq; in illius fine huius initium confestim fuit. Regna cætera, cæterosq; reges, uelut appendices istorum dixerim. Ninus ergo iam secundus rex erat Assyriorum, qui patri suo Belo successerat, regni illius primo regi, quando in terra Chaldæorum natus est Abraam. Erat autem tempore illo regnum Sicyoniorũ admodum paruum, à quo ille undecũq; doctissimus Marcus Varro scibẽs de gente

B populi Romani, uelut antiquo tempore exorsus est. Ab his enim Sicyoniorum regibus ad Athenienses peruenit: à quibus ad Latinos: inde ad Romanos. Sed ante conditã Romam in cõparatione regni Assyriorũ, perexigua ista cõmemorantur. Quamuis Athenienses in Græcia plurimũ claruisse fateatur etiam Salustius Romanus historicus, plus tamen fama, quàm re ipsa. Nam loquens de illis: Atheniensium, inquit, res gestæ, sicuti ego existimo, satis, amplæ, magnificæq; fuerunt: uerum aliquãto minores tamen, q̃ fama ferunt. Sed quia prouenere ibi scriptorũ magna ingenia, per terrarũ orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorũ, qui fecere, uirtus tanta habetur, quantũ eam uerbis potuere extollere præclara ingenia. Accedit huic ciuitati non parua etiam ex literis & philosophis gloria: quod ibi potissimum talia studia uiguerunt. Nam quantũ attinet ad imperiũ, nullum maius primis temporibus, q̃ Assyriorũ fuit: nec tam longe lateq; diffusum. Quippe ubi Ninus rex, Beli filius, uniuersam Asiam, quæ totius orbis ad numerũ partiũ, tertia dicitur: ad magnitudinẽ uero dimidia reperitur, usq; ad Libyæ fines subegisse tradit. Solis quippe Indis in partibus Orientis non dominabatur: quos tamen eo defuncto Semiramis uxor eius est agressa bellando. Ita factũ est, ut quicunq; in illis terris populi, siue reges erant, Assyriorum regno, ditioniq; parerẽt, & quicquid imperaretur, efficerent. Abraam igitur in eo regno Chaldæos, Nini temporibus natus est. Sed quoniã res Græcæ historiæ multa sunt nobis, q̃ Assyriæ notiores, & per Græcos ad Latinos: ac deinde ad Romanos, qui etiã ipsi Latini sunt, temporum seriem deduxerunt: qui gentem populi Romani in originis eius antiquitate rimati sunt: ob hoc debemus, ubi opus est, Assyrios memorare reges: ut appareat quemadmodũ Babylonia, quasi prima Roma cũ peregrina in hoc mũdo dei ciuitate ꝑcurrat. Res autem, quas propter cõparationẽ ciuitatis utriusq;, terrenæ scilicet, & cœlestis, huic operi oportet inserere: magis ex Græcis & Latinis: ubi ipsa Roma, quasi secũda Babylonia est, debemus assumere. Quando ergo natus est Abraam, secũdi reges erant: apud Assyrios Ninus, apud Sicyonios Europs. Primi autem, illic Belus, hic Ægialeus fuerunt. Cum uero

egresso Abraam de Babylonia, promisit ei deus ex illo magnam gentem futurā, & in eius C semine omnium gentium benedictionem. Assyrij quartum regem habebāt: Sicyonij quintum, apud illos enim regnabat filius Nini post matrem Semiramidem, quæ ab illo interfecta perhibetur, ausa filium mater incestare concubitu. Hanc putant nonnulli condidisse Babylonem, quam quidem potuit instaurare. Quando autem uel quomodo cōdita fuerit, in sextodecimo libro diximus. Filiū porrò Nini & Semiramidis, qui matri successit in regnū, quidam etiā ipsum Ninum, quidā uero deriuato à patre uocabulo Niniū uocant. Sicyoniorum autem regnum tunc tenebat Telexion. Quo regnante usq; adeo ibi mitia & læta tempora fuerunt, ut cum defunctum uelut deum colerent sacrificādo & ludos celebrando, quos ei primitus institutos ferunt.

Quibus regnantibus apud Assyrios atq; Sicyonios Abrææ centenario Isaac de promissione sit natus: uel ipsi Esau & Iacob gemini de Rebecca sint æditi. Cap. III

HVius temporibus etiam Isaac ex promissione dei natus est centenario patri filius Abrææ de Sara coniuge, quæ sterilis, & anus iam spem prolis amiserat. Tunc & Assyrijs quintus erat rex Aralius. Ipsi uero Isaac sexagenario nati sunt filij gemini, Esau & Iacob, quos ei Rebecca uxor peperit, auo eorum Abraam adhuc uiuente, & centum sexaginta ætatis annos agente. Qui expletis centum septuagintaquinque annis, defunctus est: regnantibus apud Assyrios Xerxe illo antiquiore, qui etiam Balcus uocabatur: & apud Sicyonios Thuriacho, quem quidam Thurimachum scribunt, septimis regibus. Regnum autem Argiuorum simul cum Abrææ nepotibus ortum est, ubi primus regnauit Inachus. Sanè quod prætereundum non fuit, etiam apud sepulchrum septimi sui regis Thurimachi sacrificare Sicyonios solere Varro refert. Regnantibus porrò octauis regibus Armamitræ Assyriorum, Leucippo Sicyoniorum, & primo Argiuorū Inacho, deus locutus est ad Isaac, atq; ipsi quoq; eadem quæ patri eius duo illa promisit, semini scilicet eius terram Chanaan: & in eius semine benedictionem cunctarum gentium: hæc ipsa promissa sunt etiam filio eius nepoti Abrææ, qui est appellatus primo Iacob, post Israël: cum iam Belotus rex nonus Assyrijs, & Phoroneus Inachi filius secundus regnaret Argiuis, Leucippo adhuc apud Sicyonios permanente. His temporibus Græcia sub Phoroneo Argolico rege legum & iudiciorum quibusdam clarior facta est institutis. Phegous tamen frater huius Phoronei iunior, cum esset mortuus, ad eius sepulchrum templum est constitutum, in quo coleretur ut deus: & ei boues immolarentur. Credo honore tanto ideo dignum putarunt: quia in regni sui parte, pater quippe loca ambobus distribuerat, in quibus eo uiuente regnarēt: iste sacella constituerat ad colendos deos, & docuerat obseruari tēpora per menses atq; annos: quid eorum quatenus metirentur, atq; numerarent. Hæc in eo noua mirantes rudes adhuc homines, morte† subita deum esse factum, siue opinati sunt, siue uoluerunt. Nam & Io filia Inachi fuisse perhibetur, quæ postea Isis appellata, ut magna dea culta est in Ægypto: quamuis alij scribant eam ex Æthiopia in Ægyptum uenisse reginam: & quod late iusteq; imperauerit, eisq; multa cōmoda & literas instituerit, hunc honorem illi habitum esse diuinum postea quàm ibi mortua est: & tantum honorem, ut capitali crimine reus existeret, si quis eam fuisse hominem diceret.

(Marginal note: † al's, obita.) D

De temporibus Iacob & filij eius Ioseph. Cap. IIII

REgnantibus Assyriorum decimo rege Baleo, & Sicyoniorū nono Mesappo, qui etiam Cephisos à quibusdam traditur: si tamen duorum nominum homo unus fuit, ac non potius alterum pro altero putauerunt fuisse hominē, qui in suis posuerunt scriptis alterum nomen, cum rex Argiuorum tertius Apis esset, mortuus est Isaac annorum centum octuaginta, & reliquit geminos suos annorū centum & uiginti: quorum minor Iacob pertinēs ad ciuitatē dei, de qua scribimus: maiore utiq; reprobato, habebat duodecim filios, quorū illū, qui uocabatur Ioseph mercatoribus in Aegyptū transeūtibus fratres eius, adhuc Isaac auo eorum uiuente uendiderant. Stetit autem ante Pharaonem Ioseph, quando ex humilitate, quam

A te, quam pertulit sublimatus est, cum triginta esset annorum: quoniam somnia regis diuine interpretatus, prænunciauit septẽ ubertatis annos futuros, quorũ abundantiã præpollentem consequentes alij septem steriles fuerant cõsumpturi: & ob hoc eum rex præfecerat Ægypto, de carcere liberatũ, quò eum coniecerat integritas castitatis, quam fortiter seruans male amanti dominæ, & male credulo dño mentituræ: ueste etiam derelicta, de manibus attrahentis aufugiens, nõ consensit ad stuprũ. Secundo autẽ anno septem annorum sterilium, Iacob in Ægyptum cum suis omnibus uenit ad filium, agens annos centum & triginta: sicut interrogãti regi ipse respõdit, cũ Ioseph ageret triginta & nouem, ad triginta scilicet quos agebat, quando à rege honoratus est, additis septẽ ubertatis annis, & duobus famis.

De Api rege Argiuorum, quem Ægyptij Serapin nominatum, diuino honore coluerunt. Cap. V

HIs temporibus rex Argiuorum Apis nauibus trãsuectus in Ægyptum, cum ibi mortuus fuisset, factus est Serapis omniũ maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem huius cur non Apis etiam post mortem, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationẽ Varro reddidit: quia enim arca, in qua mortuus ponitur, quod omnes iam σαρκοφάγον uocant σορὸς dicitur Græce: & ibi eum uenerari sepultum cœperunt, prius quàm templum eius esset extructum: uelut Sorosapis, uel Sorapis primo: deinde una litera, ut fieri assolet, cõmutata, Serapis dictus est. Constitutum est etiam de illo, ut quisquis eum hominem dixisset fuisse, capitalem penderet pœnam. Et quoniam ferè in omnibus templis, ubi colebantur Isis & Serapis: erat etiam simulacrum, quod digito labijs impresso admonere uideretur, ut silentium fieret: hoc significare idẽ Varro existimat, ut homines eos fuisse taceretur. Ille autem bos, quem mirabili uarietate decepta Ægyptus in honorem eius delicijs affluentibus alebat: quoniam eum sine sarcophago uiuum uenerabantur: Apis, non Serapis uocabatur: Quo boue mortuo quoniam quærebatur, & reperiebatur uitulus coloris eiusdẽ, hoc est, albis quibusdam maculis similiter insignitus: mirum quiddam diuinitus sibi procuratũ esse B credebant. Non enim magnum erat dæmonibus ad eos decipiẽdos phantasiam talis tauri, quem sola cernerent, ostentare uaccæ concipienti atq; prægnanti, unde libido matris attraheret, quod in eius fœtu iam corporaliter appareret: sicut Iacob de uirgis uariatis, ut oues, & capræ uariæ nascerẽtur, effecit. Quod enim homines coloribus & corporibus ueris, hoc dæmones figuris fictis facillime possunt animalibus concipientibus exhibere.

Quo regnante apud Argiuos, quóue apud Assyrios Iacob in Ægypto mortuus sit. Cap. VI

APis ergo rex non Ægyptiorum, sed Argiuorum mortuus est in Aegypto. Huic filius Argus successit in regnũ, ex cuius nomine Argi, & ex hoc Argiui appellati sunt. Superioribus aũt regibus nondũ uel locus uel gens habebat hoc nomẽ. Hoc regnante apud Argiuos, & apud Sicyonios Eratho: apud Assyrios uero adhuc manente Baleo, mortuus est Iacob in Aegypto annorũ centum quadragintaseptem: cum moriturus filios suos, & nepotes ex Ioseph benedixisset, Christumq; apertissime prophetasset, dicẽs in benedictione Iudæ: Nõ deficiet princeps ex Iuda, & dux de fœmoribus eius, donec ueniãt quæ reposita sũt ei: & ipse erit expectatio gentiũ. Regnante aũt Argo, cœpit uti frugibus Græcia, & habere segetes in agricultura, delatis aliunde seminibus. Argus quoq; post obitũ deus haberi cœpit, tẽplo & sacrificijs honoratus. Qui honor eo regnãte & ante illũ delatus est homini priuato & fulminato cuidam Homogyro, eo quod primus ad aratrum boues iunxerit.

Quorum regum tempore Ioseph in Aegypto defunctus est. Cap. VII

REgnantibus Assyriorum duodecimo Hermasco, & undecimo Sicyoniorũ Plemineo & Argis adhuc manente Argo, mortuus est Ioseph in Aegypto, annorum centum & decem. Post cuius mortem populus dei mirabiliter crescens mansit in Aegypto cẽtum quadragintaquinque annos trãquille prius, donec morerentur, quibus notus Ioseph fuit. Deinde quia inuidebatur incrementis eius, erátque suspectus quousque inde liberaretur: persecutioni-

persecutionibus affligebatur innumeris, inter quas tamen diuinitus fœcundata multiplica C
tione crescebat, & laboribus premebatur intolerabilis seruitutis. In Assyria uero & Græcia per idem tempus regna eadem permanebant.

Quorum regum ætate Moyses natus sit, & quorum demum ijsdem temporibus sit orta religio. Cap. VIII

CVm ergo regnaret Assyrijs quartusdecimus Saphrus, & Sicyonijs duodecimus Orthopolus, & Criasus quintus Argiuis, natus est in Ægypto Moyses, per quem populus dei de seruitute Ægyptia liberatus est, in qua eum ad desiderandum sui creatoris auxilium sic exerceri oportebat. Regnantibus memoratis regibus fuisse à quibusdam creditur Prometheus, quem propterea ferunt de luto formasse homines, quia optimus sapiĕtiæ doctor fuisse perhibetur: nec tamen ostenditur qui eius temporibus fuerint sapientes. Frater eius Atlas magnus fuisse astrologus dicitur. Vnde occasionem fabula inuenit, ut eum cœlum portare confingeret: quãuis mons eius nomine nuncupetur, cuius altitudine potius cœli portatio in opinionem uulgi uenisse uideatur. Multa quoq; alia ex illis in Græcia temporibus confingi fabulosa cœperunt, sed usq; ad Cecropem regem Atheniensiũ: quo regnante eadem ciuitas etiã tale nomen accepit, & quo regnante deus per Moysen eduxit ex Ægypto populum suum, relati sunt in deorum numerum aliqui mortui cæca & uana consuetudine, ac superstitione Græcorum. In quibus Criasi regis coniunx Melancomice, & Phorbas filius eorum, qui post patrem rex Argiuorum sextus fuit, & septimi regis Triopæ filius Iasus, & rex nonus Sthenelas, siue Stheneleus, siue Sthenelus, uarie quippe in diuersis autoribus inuenitur. His temporibus etiam Mercurius fuisse perhibetur nepos Atlantis, ex Maia filia eius: quod uulgatiores etiam literæ personant. Multarum autem artium peritus claruit: quas & hominibus tradidit: quo merito eum post mortem deum esse uoluerunt, siue etiam crediderunt. Posterior fuisse Hercules dicitur: ad ea tamen tempora pertinens Argiuorum: quamuis nonulli eum Mercurio præferant tempore: quos falli existimo: sed quolibet tempore nati sint, constat inter historicos graues qui hæc antiqua literis mandauerũt ambos homines fuisse, & quod mortalibus ad istam uitam cõmodius ducendam beneficia multa contulerint, honores ab eis meruisse diuinos. Minerua uero longe his antiquior. Nam temporibus Ogygij ad lacum qui Tritonis dicitur, uirginali fertur apparuisse ætate: unde & Tritonia nuncupata est, multarum sanè operum inuentrix: & tanto procliuius dea credita, quanto minus origo eius innotuit. Quod enim de capite Iouis nata canitur, poëtis & fabulis, non historiæ rebusq; gestis est applicandum, quanquam Ogygius ipse quando fuerit, cuius temporibus etiam diluuium magnum factũ est: non illud maximum in quo nulli homines euaserunt, nisi qui in arca esse potuerunt, quod gentium nec Græca, nec Latina nouit historia: sed tamen maius quàm postea tĕpore Deucalionis fuit, inter scriptores historiæ non conuenit. Nam Varro inde exorsus est librum, cuius mentionem superius feci: & nihil sibi ex quo perueniat ad res Romanas, proponit antiquius quàm Ogygij diluuium, hoc est, Ogygij factum temporibus. Nostri autem qui chronicam scripserũt, prius Eusebius, post Hieronymus, qui utiq; præcedentes aliquos historicos in hac opinione secuti sunt: post annos amplius quàm trecentos iam secundo Argiuorum Phoroneo rege regnãte, Ogygij diluuium fuisse cõmemorant. Sed quolibet tempore fuerit, iam tamen Minerua tanq; dea colebatur, regnãte Atheniensibus Cecrope, sub quo rege etiam ipsam uel instauratam ferunt, uel conditam ciuitatem. D

Quando Atheniensium ciuitas sit condita, & quam causam nominis eius Varro perhibeat. Cap. IX

NAm ut Athenæ uocarentur, quod certe nomen à Minerua est, quæ Græce Athena dicitur: hanc causam Varro indicat. Cum apparuisset illic repente oliuæ arbor, & alio loco aqua erupisset, regem prodigia ista mouerũt, & misit ad Apollinem Delphicũ sciscitatum quid intelligendũ esset, quidue faciendũ. Ille respõdit, quod olea Mineruã significaret, unda

A unda Neptunũ:& quod esset in ciuiũ potestate, ex cuius nomine potius duorũ deorũ, quorum signa illa essent, ciuitas uocaretur. Isto Cecrops oraculo accepto, ciues omnes utriusq; sexus: mos enim eis tunc in eisdem locis erat, ut etiam fœminæ publicis consultationibus interessent, ad ferendum suffragium conuocauit. Consulta igitur multitudine, mares pro Neptuno, fœminæ pro Minerua tulere sententias. Et quia una plus est inuenta fœminarũ, Minerua uicit. Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exæstuantibus terras Atheniensium populatus est: quoniam spargere latius quo libet aquas difficile dæmonibus non est, cuius ut iracundia placaretur, triplici supplicio dicit idem autor ab Atheniensibus affectas esse mulieres, ut nulla ulterius ferrent suffragia: ut nullus nascentium maternum nomen acciperet, ut ne quis eas ἀθηναίας uocaret. Ita illa ciuitas mater ac nutrix liberaliũ doctrinarum & tot tantorumq; philosophorũ, qua nihil habuit Græcia clarius atq; nobilius, ludificãtibus dæmonibus de lite deorũ suorum maris & fœminæ, & de uictoria deorũ per fœminas fœminæ Athenas nomen accepit: & à uicto læsa, ipsam uictricis uictoriam punire compulsa est, plus aquas Neptuni, quàm Mineruæ arma formidans. Nam in mulieribus quæ sic punitæ sunt, & Minerua quæ uicerat, uicta est: nec affuit suffragatricibus suis, ut suffragiorum deinceps perdita potestate & alienatis filijs à nominibus matrum, Athenæas saltem uocari liceret, & eius deæ mereri uocabulũ quã uiri dei uictricẽ fecerãt ferendo suffragium: de quo satis apparet, quæ & quanta hinc dici possent, nisi sermo ad alia properaret.

Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluuio Deucalionis. Caput X

AT tamen Marcus Varro non uult fabulosis aduersus deos fidem adhibere figmentis: ne de maiestatis eorum dignitate, indignum aliquid sentiat. Et ideo, nec Areopagon, ubi cum Atheniensibus Paulus apostolus disputauit: ex quo loco Areopagitæ appellati sunt curiales urbis eiusdem: uult inde accepisse nomen, quod Mars, qui Græce ἄρης dici
B tur, cum homicidij crimine reus fieret, iudicantibus duodecim dijs in eo pago, sex sententijs absolutus est: & quia ubi paris numeri sententiæ fuissent, præponi absolutio damnationi solebat. Sed contra istam quæ multo est amplius celebrata opinionem, aliam quãdam de obscurarum noticia literarũ, causam nominis huius conatur astruere, ne Areopagon Athenienses de nomine Martis & pagi, quasi Martis pagum nominasse credantur: in iniuriam uidelicet heuminũ, à quibus litigia, uel iudicia existimat aliena: nõ minus hoc quod de Marte dicitur, falsum esse asseuerans, q̃ illud quod de tribus deabus, Iunone scilicet, & Minerua, & Venere: quæ pro malo aureo adipiscendo, apud iudicem Paridem de pulchritudinis excellentia certasse narrantur: & ad placandos ludis deos qui delectantur, seu ueris, seu falsis istis criminibus suis, inter theatricos plausus cantãtur, atq; saltantur. Hæc Varro nõ credidit, ne deorum naturæ, seu moribus credat incongrua: & tamen nõ fabulosam, sed historicam rationem de Athenarum uocabulo reddens, tantam Neptuni & Mineruæ litem suis literis inserit, de cuius nomine potius illa ciuitas uocaretur, ut cum prodigiorum ostentatione cõtenderent inter eos iudicare nec Apollo consultus auderet, sed ad deorũ iurgiũ finiendum, sicut memoratũ trium dearum ad Paridem Iupiter, ita & iste ad homines mitteret, ubi uinceret Minerua suffragijs, & in pœna suarũ suffragatricũ uinceretur, quæ in aduersarijs suis uiris obtinere Athenas potuit, & amicas suas fœminas Athenæas habere non potuit. His tẽporibus ut Varro scripsit, regnante Atheniensibus Cranao successore Cecropis, ut autẽ nostri Eusebius & Hieronymus, adhuc eodem Cecrope permanente diluuium fuit, quod appellatũ est Deucalionis, eo quod ipse regnabat in earũ terrarũ partibus ubi maxime factũ est. Hoc autem diluuium nequaq; ad Ægyptum, neq; eius uicina peruenit.

Quo tempore Moyses populũ dei de Ægypto eduxerit: & Iesu Naue, qui eidem successit: quorum regum ætate sit mortuus. Cap. XI

EDuxit ergo Moyses ex Ægypto populum dei, nouissimo tempore Cecropis Atheniensium regis cum apud Assyrios regnaret Ascades, apud Sicyonios Marathus, apud

apud Argiuos Triopas. Educto autem populo in monte Sina diuinitus acceptam, tradidit legem: quod uetus dicitur testamētum: quia promissiones terrenas habet: & per Iesum Christum futurum fuerat testamentum nouum, quo regnum cœlorū promitteretur. Hunc enim ordinem seruari oportebat, sicut in uno quoq; homine, qui in deum proficit: id agit, quod ait Apostolus: ut non sit prius quod spiritale est: sed quod animale, postea spiritale: quoniam sicut dicit, & uerum est, primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cœlo, cœlestis. Rexit autem populum Moyses per annos quadraginta in deserto: & mortuus est annorum centum & uiginti: cum Christum etiam ipse prophetasset per figuras obseruationum carnalium in tabernaculo, & sacerdotio, & sacrificijs, alijsq; mysticis, plurimisq; mandatis. Moysi successit Iesus Naue: & in terra promissionis introductum populum collocauit, ex autoritate diuina debellatis gentibus, à quibus eadem loca tenebantur. Qui cum populum rexisset post mortē Moysi uiginti & septem annos, etiam ipse defunctus est: regnante apud Assyrios octauodecimo Amynta: apud Sicyonios sexto decimo Corace: apud Argiuos decimo Danao: apud Athenienses quarto Erichthonio. C

De sacris falsorum deorum, quæ reges Græciæ illis temporibus instituerunt: quæ ab exitu Israël de Ægypto, usq; ad obitum Iesu Naue dinumerantur. Cap. XII

PEr hæc tempora, id est, ab exitu Israël ex Ægypto usq; ad mortē Iesu Naue, per quem populus idem terrā repromissionis accepit, sacra sunt instituta dijs falsis à regibus Græciæ, quæ memoriam diluuij, & ab eo liberationis hominum, uitæq; tunc erumnosæ, modo ad alta, modo ad plana migrantium, solenni celebritate reuocarunt. Nam & Lupercorum per sacram uiam ascensum, atq; descensum sic interpretantur, ut ab eis significari dicant homines, qui propter aquæ inundationem, summa montium petiuerunt, & rursus eadem residente ad ima redierunt. His temporibus Dionysiū qui etiam Liber pater dictus est, & post mortem deus habitus, uitem ferunt ostendisse in Attica terra hospiti suo. Tunc Apollini Delphico instituti sunt ludi musici, ut placaret ira eius, qua putabant afflictas esse sterilitate Græciæ regiones, quia non defenderunt templum eius, quod rex Danaus cum easdem terras bello inuasisset, incendit. Hos autem ludos ut instituerent, oraculo sunt eius admoniti. In Attica uero rex Erichthonius ei ludos primus instituit, nec ei tātum, sed etiam Mineruæ, ubi præmiū uictoribus oleum ponebatur, quod eius fructus inuentricem Mineruam, sicut uini Liberum tradūt. Per eos annos à rege Xantho Cretensiū, cuius apud alios aliud nomen inuenimus, rapta perhibetur Europa, & inde geniti Rhadamantus, Sarpedon, & Minos, quos magis ex eadem muliere filios Iouis esse uulgatum est. Sed talium deorum cultores illud, quod de rege Cretensium diximus historicæ ueritati, hoc autem quod de Ioue poëtæ cantant, theatra concrepant, populi celebrant, uanitati deputant fabularū, ut esset unde ludi fierent placandis numinibus, etiam falsis eorum criminibus. His tēporibus Hercules in Tyria clarus habebatur. Sed nimirum alius, non ille de quo supra locuti sumus. Secretiore quippe historia plures fuisse dicuntur & Liberi patres & Hercules. Hunc sanè Herculem cuius ingentia duodecim facta numerant, inter quæ Antæi Afri necem nō cōmemorant, quod ea res ad alterum Herculem pertinet, in Oetha monte à seipso incensum produ̅t suis literis cum ea uirtute qua monstra subegerat, morbum tamen quo languebat sustinere non posset. Illo tempore uel rex uel potius tyrrannus Busiris suis dijs suos hospites immolabat, quem filium perhibent fuisse Neptuni, ex matre Libya filia Epaphi. Verum nō credatur hoc stuprum perpetrasse Neptunus, ne dij accusentur, sed poëtis & theatris ista tribuantur, ut sit unde placentur. Erichthonij regis Atheniensium, cuius nouissimis annis Iesus Naue mortuus reperitur, Vulcanus & Minerua parentes fuisse dicuntur. Sed quoniam Mineruam uirginem uolunt, in amborum contentione Vulcanum commotum effudisse aiunt semen in terram, atq; inde homini nato ob eam causam tale inditum nomen. Græca enim lingua, ἔρις, contentio, χθὼν terra est, ex quibus duobus compositum uocabulū est Erichthonius. Verum quod fatendum est refellunt, & à suis dijs repellunt ista doctiores D

A res, qui hanc opinionem fabulosam hinc exortam ferunt, quia in templo Vulcani, & Mineruæ, quod ambo unum habebant Athenis, expositus inuentus est puer dracone inuolutus, qui eum significauit magnum futurum, & propter hoc commune templũ cum essent parentes eius ignoti, Vulcani & Mineruæ dictum esse filium, nomini tamen eius originem fabula illa potius quàm designat historia. Sed quid ad nos hoc, cum isti in ueracibus libris homines instruant religiosos, illud in fallacibus ludis dæmones delectet impuros, quos tamen illi religiosi tanquam deos colunt? Et cum de illis hæc negant ab omni eos crimine purgare non possunt, quoniam ludos eis poscentibus exhibent, ubi turpiter aguntur, quæ uelut sapienter negantur, & his falsis ac turpibus dij placantur, ubi etiam si fabula cantat tam hominum crimen, quàm numinum falsum, delectari tamen falso crimine, crimen est.

Qualium fabularum figmenta exorta sint eo tempore, quo Hebræis iudices præesse cœperunt. Cap. XIII.

VErum post mortem Iesu Naue, populus dei iudices habuit, quibus temporibus alternauerunt apud eos, & humilitates laborum pro eorum peccatis, & prosperitates cõsolationum propter miserationem dei. His temporibus fabule fictę sunt de Triptolemo: qui iubente Cerere, anguibus portatus alitibus indigentibus, terris frumenta uolando contulerit. De Minotauro, quod bestia fuerit inclusa Labyrintho: quò cum intrassent homines, inextricabili errore inde exire non poterant. De Centauris, quod equorum, hominumq; fuerit natura cõiuncta. De Cerbero, quod sit triceps inferorum canis. De Phryxo & Helle eius sorore, quod uecti ariete, uolauerunt. De Gorgone, quod fuerit crinita serpentibus, & aspicientes conuertebat in lapides. De Bellerophonte, quod equo pennis uolante sit uectus, qui equus Pegasus dictus est. De Amphione, quod citharæ suauitate lapides mulserit & attraxerit. De fabro Dædalo & eius Icaro filio, quod sibi coaptatis pennis uolauerint. De Oedipo qui monstrum quoddam, quod sphinga dicebatur, humana facie quadrupes soluta, quę
B ab illa proponi solebat uelut insolubili quæstione, suo præcipitio perire compulerit. De Antæo quem necauit Hercules, quod filius terræ fuerit, propter quod cadens in terram fortior soleret assurgere. Et si qua forte alia prætermisi. Hæ fabulæ ad bellum usq; Troianum, ubi secundum librum Marcus Varro de populi Romani gente finit, ex occasione historiarũ, quæ res ueraciter gestas continent, ita sunt ingenijs hominum fictæ, ut nõ sint opprobrijs numinum affixæ. Porrò autem quicunq; finxerunt à Ioue ad stuprum raptum pulcherrimũ puerum Ganymedem, quod nefas rex Tantalus fecit, & Ioui fabula tribuit, uel Danaës per imbrem aureum appetisse concubitum, ubi intelligitur pudicitia mulieris auro fuisse corrupta, quæ illis temporibus, uel facta, uel ficta sunt, aut facta ab alijs, & ficta de Ioue, dici non potest quantum mali de hominum præsumpserint cordibus, quod possent ista patienter ferre mendacia, quæ tamẽ etiam libenter amplexi sunt, qui utiq; quanto deuotius Iouem colunt, tanto eos, qui hoc de illo dicere ausi sunt, seuerius punire debuerunt. Nunc uero non solum eis qui ista finxerunt irati non sunt, sed nisi talia figmenta etiam in theatris agerent ipsos deos potius iratos habere timuerunt. His temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cuius oracula solere consuli superius loquebamur, sed illum, quem cum Hercule ferunt Admeti regis armenta pauisse, qui tamen sic est deus creditus, ut plurimi ac penè omnes unum eundemq; Apollinem fuisse opinentur. Tunc & Liber pater bellauit in India, qui multas habuit in exercitu fœminas, quæ Bacchæ appellatæ sunt, non tam uirtute nobiles, quàm furore. Aliqui sanè & uictum scribunt istum Liberum & uinctum: nonnulli & occisum in pugna à Perseo, nec ubi fuerit sepultus tacent, & tamen eius uelut dei nomine per immundos dæmones Bacchanalia sacra, uel potius sacrilegia sunt instituta. De quorum rabiosa turpitudine post tam multos annos sic senatus erubuit, ut in urbe Romana esse prohiberet. Per ea tempora Perseus & uxor eius Andromeda postea quàm sunt mortui, sic eos in cœlum receptos esse crediderunt, ut imagines eorum stellis designare, eorumq; appellare nominibus non erubescerent, nec timerent.

De theologis poëtis. Cap. XIIII. C

PEr idem temporis interuallum extiterunt poëtæ. Qui etiam Theologi dicerentur: quoniam de dijs carmina faciebant, sed talibus dijs qui quamlibet magni homines, tamē homines fuerunt, aut mundi huius, quē uerus deus fecit, elementa sunt, aut in principatibus & potestatibus pro uoluntate creatoris, & non suis meritis ordinati, & si quid de uno uero deo inter multa uana & falsa cecinerunt, colendo cum illo alios, qui dij nō sunt, eisq; exhibendo famulatum, qui uni tantum debetur deo, non ei utiq; rite seruierunt, nec à fabuloso deorum suorum dedecore etiam ipsi abstinere potuerunt. Ex quorum numero fuisse perhibentur Orpheus, Musæus, Linus. Verum isti thelogi deos coluerunt, non pro dijs culti sunt, quamuis Orpheum, nescio quomodo, infernis sacris, uel potius sacrilegijs præficere soleat ciuitas impiorū. Vxor autem regis Athamantis, quæ uocabatur Inò, & eius filius Melicertes præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominū in deos relati sunt, sicut & alij homines eorum temporū, inter quos fuerunt Castor & Pollux. Illam sanè Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini uocauerunt, utriq; tamen putantes deam.

De occasu regni Argiuorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit. Cap. XV.

PEr ea tempora regnum finitum est Argiuorum translatum ad Mycenas, unde fuit Agamemnon, & exortum est regnum Laurentum, ubi Saturni filius Picus regnum primus accepit, iudicante apud Hebręos fœmina Delbora, sed per illam dei spiritus id agebat: nam & prophetissa erat, cuius prophetia minus aperta est, quàm ut possimus eam sine diuturna expositione de Christo demonstrare prolatam. Iam ergo regnabant Laurentes utique in Italia, ex quibus euidentior ducitur origo Romana post Græcos, & tamen adhuc regnum Assyriorū permanebat, ubi erat rex uicesimus & tertius Lampares, cum primus Laurentum Picus esse cœpisset. De huius Pici patre Saturno uiderint quid sentiant talium deorum cultores, qui eum negant hominem fuisse, de quo & alij scripserunt: quod ante Picum filium suum in Italia ipse regnauerit, & Virgilius notioribus literis dicit: Is genus indocile, ac dispersum montibus altis Composuit, legesq; dedit, Latiumq; uocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris. Aureaq; ut perhibent illo sub rege fuere Secula. Sed hæc poëtica opinentur esse figmenta, & Pici patrem Stercen potius fuisse asseuerent, à quo peritissimo agricola inuentum ferunt, ut fimo animalium agri fœcundarentur, quod ab eius nomine stercus dictum est, unde & hunc quidam Stercutium uocatū ferunt. Qualibet autem ex causa eum Saturnum appellare uoluerint, certum est tamen hunc fuisse Stercen siue Sercutium, quem merito agriculturæ fecerunt deum. Picum quoq; similiter eius filium in talium deorum numerum receperunt, quem præclarum augurem & belligeratorem fuisse asserunt. Picus Faunum Laurentum regem secundum, etiam iste deus illis syluestris fuit. Hos ante Troianum bellum diuinos honores mortuis hominibus detulerunt. D

De Diomede post Troiæ excidium, in deos relato, cuius socij traditi sunt in uolucres esse conuersi. Cap. XVI.

TRoia uero euersa, & excidio illo usquequaq; cantato, puerisq; notissimo, quod & magnitudine sui, & scriptorum excellentibus linguis insigniter diffamatum, atque uulgatum est, gestumq; regnante iam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici cœpit: Laurentumq; dici cessauit: Græci uictores, deletam Troiam derelinquentes, & ad propria remeantes, diuersis & horrendis cladibus dilacerati, atq; contriti sunt, & tamen etiam ex eis deorum suorum numerum auxerunt. Nam & Diomedem fecerunt deum, quem pœna diuinitus irrogata perhibent ad suos nō reuertisse, eiusq; socios in uolucres fuisse cōuersos, nō fabuloso poëticoq; mendacio, sed historica attestatione confirmant, quibus nec deus ut putant factus, humanam reuocare naturam, uel ipse potuit, uel certe à Ioue suo rege tanquam cœlicola nouitius impetrauit. Quin etiam templum eius esse aiunt in insula Diomedea, nō longe à monte Gargano, qui est in Apulia, & hoc templum circumuolare, atq; incolere has

A alites tam mirabili obsequio, ut rostrũ aqua impleant & aspergant, & eò si Græci uenerint, uel Græcorum stirpe progeniti, non solum quietas esse, uerũ & superaduolare, si autem alienigenas uiderint subuolare, & capita eorum tam grauibus ictibus, ut etiam perimant, uulnerare. Nam duris & grandibus rostris satis ad hæc prælia perhibentur armatæ.

De incredibilibus hominũ cõmutationibus quid Varro crediderit. Cap. XVII.

HOc Varro ut astruat, commemorat alia non minus incredibilia de maga illa famosissima Circe, quæ socios quoq; Vlyssis mutauit in bestias, & de Arcadibus, qui sorte ducti transnatabant quoddam stagnum, atq; ibi conuertebantur in lupos, & cum similibus feris per illius regionis deserta uiuebant: Si uero carne non uescerentur humana, rursus post nouem annos eodem renatato stagno reformabantur in homines. Deniq; etiam nominatim expressit quendam Demenetum, cum gustasset de sacrificio, quod Arcades immolato puero suo Lycęo facere solent, in lupum fuisse mutatum, & anno decimo in figuram propriam restitutum, ad pugilatum sese exercuisse, & Olympiaco uicisse certamine. Nec idem propter aliud arbitratur ab historicis in Arcadia tale nomen affictum Pani Lycæo & Ioui Lycæo, nisi propter hanc in lupos hominum mutationem, quod ea nisi ui diuina fieri non putarent. Lupus enim Græce λύκος dicitur, unde λυκαίυ nomen apparet inflexum. Romanos etiam Lupercos, ex illorum mysteriorum ueluti semine dicit exortos.

Quid credendum sit de transformationibus quæ arte dæmonum hominibus uidentur accidere. Cap. XVIII.

SEd de ista tanta ludificatione dæmonum, nos quid dicamus, qui hæc legent, fortassis & expectant, quid Cristiani agere debeant, quando inter idola gentiũ miracula fieri asseruntur. Et quid dicemus, nisi de medio Babylonis esse fugiendum? Quod præceptum propheticum ita spiritaliter intelligitur, ut de huius seculi ciuitate, quæ profecto & angelorum & hominum societas impiorum est, fidei passibus, quæ per dilectionem operatur, in deum
B uiuum proficiendo fugiamus. Quanto quippe in hæc ima potestatem dęmonum maiorem uidemus, tanto tenacius mediatori est inhærendum, per quem de imis ad summa conscendimus. Si enim dixerimus ea non esse credenda, non desunt etiam nunc, qui eiusmodi quædam, uel certissima audisse, uel etiam expertos se esse asseuerent. Nam & nos cum essemus in Italia, audiebamus talia de quadam regione illarũ partium, ubi stabularias mulieres imbutas his malis artibus, in caseo dare solere dicebant, quibus uellent seu possent uiatoribus, unde in iumenta illico uerterentur, & necessaria quęq; portarẽt, postq; perfuncta opera iterum ad se redirent, nec tamẽ in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamq; seruari, sicut Apuleius in libris quos Asini aurei titulo inscripsit, sibijpsi accidisse, ut accepto ueneno humano animo permanente asinus fieret, aut indicauit, aut finxit. Hæc uel falsa sunt uel tam inusitata, ut merito nõ credantur. Firmissime tamen credendum est omnipotentem deum omnia posse facere, quàm uoluerit, siue iudicando, siue præstando, nec dæmones aliquid operari secundum naturæ suæ potentiam, quia & ipsa angelica creatura est, licet proprio sit uitio maligna, nisi quod ille permiserit, cuius iudicia occulta sunt multa, iniusta nulla. Nec sanè dæmones naturas creant, si aliquid tale faciũt, de qualibus factis ista uertitur quæstio, sed specietenus quę à uero deo sunt creata commutant, ut uideantur esse quod nõ sunt, Non ita solum animum, sed nec corpus quidem ulla ratione crediderim dęmonum arte uel potestate in membra, uel liniamenta bestialia ueraciter posse conuerti, sed phantasticũ hominis, quod etiam cogitando siue somniando per rerum innumerabilium genera uariatur, & cum corpus non sit, corporum tamen similes mira celeritate formas capit, sopitis aut oppressis corporeis hominis sensibus, ad aliorum sensuum nescio quo ineffabili modo figura corporea posse perduci, ita ut corpora ipsa hominum alicubi iaceant, uiuentia quidem, sed multo grauius atq; uehementius quàm somno suis sensibus obseratis. Phantasticũ autem illud ueluti corporatum in alicuius animalis effigie appareat sensibus alienis, talisq; etiam si homo esse uideatur, sicut talis sibi uideri posset in somnis, & portare onera, quę onera si uera

sunt corpora, portantur à dæmonibus, ut illudatur hominibus, partim uera corpora onerũ, C
partim iumentorum falsa cernentibus. Nam quidam nomine Præstantius patri suo contigisse indicabat, ut uenenum illud per caseum in domo sua sumeret, & iaceret in lecto suo quasi dormiens, qui tamen nullo modo poterat excitari. Post aliquot autem dies eum uelut euigilasse dicebat, & quasi somnia narrasse, quæ passus est, caballũ se scilicet factum, annonã inter alia iumenta baiulasse militibus, quæ dicitur retica, quoniam ad retias deportabatur. Quod ita, ut narrauit factum fuisse compertum est: quæ tamen ei sua somnia uidebantur. Indicauit & alius se domi suæ per noctem ante quàm requiesceret uidisse uenientem ad se quendam philosophum sibi notissimum, sibiq; exposuisse nõnulla Platonica, quæ antea rogatus exponere noluisset. Et cum ab eodem philosopho quæsitum fuisset, cur in domo eius fecerit, quod in domo sua petenti negauerat, non feci, inquit, sed me fecisse somniaui. Ac per hoc alteri per imaginem phantasticam exhibitum est uigilanti, quod alter uidit in somnis. Hæc ad nos non quibuscunq; qualibus credere putaremus indignum, sed eis referentibus peruenerũt, quos nobis non existimaremus fuisse mentitos. Proinde quod homines dicuntur, mãdatumq; est literis à dijs, uel potius dæmonibus Arcades in lupos solere conuerti, & quod carminibus Circe socios mutauit Vlyssis, secundum istum modum mihi uidetur fieri potuisse, quod dixi, si tamẽ factum est. Diomedeas autem uolucres, quandoquidem genus earum per successionem propaginis durare perhibetur, non mutatis hominibus factas, sed subtractis credo fuisse suppositas, sicut cerua pro Iphigenia regis Agamemnonis filia. Neque enim dæmonibus iudicio dei permissis huiusmodi præstigiæ difficiles esse potuerunt, sed quia illa uirgo postea uiua reperta est, suppositam pro illa ceruam esse facile cognitum est. Socij uero Diomedis, quia nusquam subito comparuerunt, & postea nullo loco apparuerunt, perdentibus eos ultoribus angelis malis, & pro eis aues occulte ex alijs locis, ubi est hoc genus auium, ad ea loca perductæ sunt, ac repente suppositæ, ideo creduntur esse cõuersi. Quod autem Diomedis in templum aquam rostris asserunt & aspergunt, & quod blan- D
diuntur Græcigenis, atq; alienigenas persequuntur, mirandum non est fieri dæmonum instinctu, quorum interest, id est, ad quos persuadere pertinet deum factum esse Diomedem ad decipiendos homines, ut falsos deos cum ueri dei iniuria multos colant, & hominibus mortuis, qui nec cum uiuerent, uere uixerunt, templis, altaribus, sacrificijs, sacerdotibus, quæ omnia cum recta sunt, non nisi uni deo uiuo & uero debentur, inseruiant.

Qđ eo tempore Æneas in Italiã uenerit q̊ Labdon iudex pręsidebat Hebręis. Ca. XIX.

EO tempore post captam Troiam atq; deletam, Æneas cũ uiginti nauibus, quibus portabantur reliquiæ Troianorum in Italiam uenit, regnante ibi Latino, & apud Athenienses Mnestheo, apud Sicyonios Polyphide, apud Assyrios Tautane, apud Hebræos aũt iudex Labdon fuit. Mortuo autem Latino regnauit Æneas tribus annis eisdem in supradictis locis manentibus regibus, nisi quod Sicyoniorum iam Pelasgus erat, & Hebræorum iudex Sanson. Qui cũ mirabiliter fortis esset, putatus est Hercules. Sed & Æneam, quoniam quando mortuus est non comparuit, deum sibi fecerunt Latini. Sabini etiam regem suum primum Xanthum, siue ut aliqui appellant Xanthium, retulerũt in deos. Per idem tempus Codrus rex Atheniensium Peloponnensibus eiusdem hostibus ciuitatis se interficiendum ignotus obiecit. Et factũ est. Hoc modo eum pręedicant patriam liberasse. Responsum enim acceperant Peloponnenses tunc demum se superaturos, si eorum regem non occidissent. Fefellit ergo eos habitu pauperis apparendo, & in suam necem per iurgia prouocando. Vnde ait Virgilius: Aut iurgia Codri. Hunc Athenienses tanquam deum sacrificiorũ honore coluerunt. Quarto Latinorum rege Syluio Æneæ filio, non de Creusa, de qua fuit Ascanius, qui tertius ibi regnauit, sed de Lauinia Latini filia, quem posthumum Æneas dicitur habuisse. Assyriorum autem uicesimo & nono Æneo, & Melantho Atheniensium sextodecimo, iudice autem Hebræorum Heli sacerdote, regnum Sicyoniorum consumptum est, quod per annos nongentos quinquaginta, & nouem traditur fuisse porrectum.

De succes-

A De successione ordinis regni apud Israëlitas post iudices. Cap. XX.

MOx eisdem per loca memorata regnantibus Israëlitarum regnum, finito tempore iudicum, à Saule rege sumpsit exordium, quo tempore fuit Samuel propheta. Ab illo igitur tempore hi reges Latinorum esse cœperunt, quos cognominabant Syluios, ab eo qui filius Æneæ primus dictus est Syluius, cæteris subsecutis & propria nomina imponebantur: & hoc non defuit cognomentum, sicut longe postea Cęsares cognominati sunt, qui successerunt Cæsari Iulio. Reprobato autem Saule, ne quisquam ex eius stirpe regnaret, eoq́ꝫ defuncto Dauid successit in regnum post annos à Saulis imperio quadraginta. Tunc Athenienses habere deinde reges post Codri interitum destiterunt, & magistratus habere cœperunt administrandæ reipublicæ. Post Dauid, qui etiam ipse quadraginta regnauit annos, filius eius Salomon rex Israëlitarum fuit, qui templum illud nobilissimum dei Hierosolymitanum condidit. Cuius tempore apud Latinos condita est Alba, ex qua deinceps non Latinorum, sed Albanorum reges appellari in eodem tamen Latio cœperunt. Salomoni autem successit filius Roboam, sub quo in duo regna populus ille diuisus est, & singulę partes suos singulos reges habere cœperunt.

De regibus Latij, quorum primus Æneas & duodecimus Auentinus dij facti sunt. Cap. XXI.

LAtium post Æneam quem deum fecerant, XI. reges habuit, quorũ nullus deus factus est. Auentinus autem qui duodecimo loco Æneam sequitur, cum esset prostratus in bello, & sepultus in eo monte qui etiam nunc eius nomine nuncupatur, deorum talium quales sibi faciebant, numero est additus. Alij sanè noluerunt eum in prælio scribere occisum, sed non comparuisse dixerunt, nec ex eius uocabulo appellatum montem, sed ab aduentu auiũ dictum esse Auentinum. Post hunc nõ est deus factus in Latio nisi Romulus conditor Romæ. B. Inter istum autem & illum reges reperiuntur duo, quorum primus est, ut Virgiliano eum uersu eloquar: Proximus ille Procas Troianæ gloria gentis.
Cuius tempore quia iam quodammodo Roma parturiebatur, illud omnium regnorũ maximum Assyriorum finem tantæ diuturnitatis accepit. Ad Medos quippe translatum est post annos ferme mille trecentos quinque, ut etiam Beli, qui Ninum genuit, & illic paruo cõtentus imperio primus rex fuit, tempora computentur. Procas autem regnauit ante Amulium. Porrò Amulius fratris sui Numitoris filiam Rheam nomine quæ etiam Ilia uocabatur, Romuli matrem Vestalem uirginem fecerat, quam uolunt de Marte geminos concepisse, isto modo stuprum eius honorantes, uel excusantes, & adhibentes argumentũ, quod infantes expositos lupa nutriuerit. Hoc enim genus bestiæ ad Martem existimant pertinere, ut uidelicet ideo lupa credatur admouisse ubera paruulis, quia filios domini sui Martis agnouit, quamuis non desint, qui dicant, cum expositi uagientes iacerent, à nescio qua primum meretrice fuisse collectos, & primas eius suxisse mamillas. Meretrices autem lupas uocabant, unde etiam nunc turpia loca earum lupanaria nuncupantur. Et eos postea ad Faustulum peruenisse pastorem, atq; ab eius Acca uxore nutritos: quanquam si ad arguendum hominem regem, qui eos in aquam projci crudeliter iusserat, eis infantibus per quos tanta ciuitas condenda fuerat, de aqua diuinitus liberantem, per lactantem feram deus uoluit subuenire, quid mirum est? Amulio successit in regnum Latiale frater eius Numitor, auus Romuli, cuius Numitoris primo anno condita est Roma, ac per hoc cum suo deinceps, id est, Romulo nepote regnauit.

Quod eo tempore Roma sit condita quo regnum Assyriorum intercidit, quo Ezechias regnauit in Iudæa. Cap. XXII.

NAm altissima tunc condita est ciuitas Roma uelut altera Babylon & uelut prioris filia Babylonis, per quam deo placuit orbem debellare terrarũ, & in unam societatem reipublicæ legumq́ꝫ perductum longe lateq́ꝫ pacarę. Erant enim iam populi ualidi, & fortes, &

 armis

armis gentes exercitatæ, quæ non facile cederent, & quas opus eſſet ingentibus periculis, & uaſtatione utrinque non paruo atque horrendo labore ſuperare. Nam quando regnum Aſſyriorum totam penè Aſiam ſubiugauit, licet bellando ſit factum, non tamen multum aſperis, & difficilibus bellis fieri potuit, quia rudes adhuc ad reſiſtendum gentes erant, nec tam multæ, uel tam magnæ. Siquidem poſt illud maximum atque uniuerſale diluuium, cum in arca Noë octo ſoli homines euaſerunt, anni non multo amplius quàm mille tranſierant, quando Ninus Aſiam totam excepta India, ſubiugauit Roma uero tot gentes orientis & occidentis, quas imperio Romano ſubditas cernimus, non ea celeritate ac facilitate perdomuit, quoniam paulatim creſcendo robuſtas eas & bellicoſas quaquauerſum dilatabatur inuenit. Tempore igitur quo Roma condita eſt, populus Iſraël habebat in terra promiſſionis annos ſeptingentos decem & octo. Ex quibus uiginti ſeptem pertinēt ad Ieſum Naue, deinde ad tempus iudicum trecenti uigintinouem. Ex quo autem ibi reges eſſe cœperant, anni erant trecenti ſexagintaduo. Et rex tunc erat in Iuda, cuius nomen erat Achaz, uel ſicut alij computant, qui ei ſucceſſit Ezechias, quem quidem conſtat optimum & pijſſimum regem Romuli regnaſſe temporibus. In ea uero his temporibus Hebraici populi parte quę appellabatur Iſraël, regnare cœperat Oſee.

De Sibylla Erythræa, quæ inter alias Sibyllas cognoſcitur de Chriſto euidentia multa ceciniſſe. Cap. XXIII.

EOdem tempore nonnulli Sibyllam Erythræam uaticinatam ferunt. Sibyllas autē Varro prodit plures fuiſſe, non unam. Hæc ſanè Erythræa Sibylla quędam de Chriſto manifeſta conſcripſit, quæ etiam nos prius in Latina lingua uerſibus male Latinis & non ſtantibus legimus, per neſcio cuius interpretis imperitiā ſicut poſt cognouimus. Nam uir clariſſimus Flactianus, qui etiam proconſul fuit, homo facillimæ facundiæ, multæq; doctrinæ, cum de Chriſto colloqueremur, Græcum nobis codicem protulit, carmina eſſe dicens Sibyllæ Erythrææ, ubi oſtendit quodam loco in capitibus uerſuum ordinem literarum ita ſe habentem, ut hæc in eo uerba legerentur: ἰησοῦς χρϊστὸς θεοῦ ὑιὸς σωτὴρ, quod eſt Latine: Ieſus D
Chriſtus dei filius ſaluator. Hi autē uerſus, quorū primæ literæ iſtum ſenſum quē diximus, reddunt, ſicut eos quidam Latinus extantibus uerſibus eſt interpreatus, hæc continent.

Iudicij ſignum, tellus ſudore madeſcet.
E cœlo rex adueniet per ſecla futurus:
Scilicet in carne præſens ut iudicet orbem.
Vnde deum cernent incredulus atq; fidelis
Celſum cum ſanctis, æui iam termino in ipſo.
Sic animæ cum carne aderunt, quas iudicet ipſe,
Cum iacet incultus denſis in uepribus orbis.
Reijcient ſimulacra uiri, cunctam quoq; gazam.
Exuret terras ignis, pontumq; polumq;
Inquirens, tetri portas effringet Auerni.
Sanctorum ſed enim cunctæ lux libera carni
Tradetur, ſontes æterna flamma cremabit.
Occultos actus retegens, tunc quiſq; loquetur
Secreta, atq; deus reſerabit pectora luci.
Tunc erit & luctus, ſtridebunt dentibus omnes.
Eripitur ſolis iubar, & chorus interit aſtris.
Soluetur cœlum, lunaris ſplendor obibit.
Deijciet colles, ualles extollet ab imo.
Non erit in rebus hominum ſublime uel altum.
Iam æquantur campis montes & cærula ponti.
Omnia ceſſabunt, tellus confracta peribit.

Sic pari-

A Sic pariter fontes torrentur, fluminaq; igni.
Et tuba tunc sonitum tristem demittet ab alto
Orbe, gemens facinus miserum uariosq; labores
Tartareumq; chaos monstrabit terra dehiscens.
Et coram hic domino reges sistentur ad unum.
Decidet è cœlis, ignisq; & sulphuris amnis.

In his Latinis uersibus de Græco utcunq; translatis ibi non potuit ille sensus occurrere, qui fit cum literæ, quæ sunt in eorum capitibus connectuntur, ubi. υ. litera in Græco posita est, quia non potuerunt Latina uerba inueniri, quæ ab eadem litera inciperent, & sententiæ conuenirent. Hi autem sunt uersus tres, quintus & octauus decimus & nonnus decimus. Deinde literas, quæ sunt in capitibus omnium uersuum connectentes, harum trium quæ scriptæ sunt non legamus, sed pro eis. υ. literam tanquam in eisdem locis ipsa sit posita recordemur, & exprimimus in quinq; uerbis: Iesus Christus dei filius saluator, sed cum Græce hoc dicitur non Latine. Et sunt uersus uiginti & septem, qui numerus quadratum ternarium solidũ reddit. Tria enim ter ducta fiunt nouem. Et ipsa nouem si ter ducantur, ut ex lato in altum figura cõsurgat, ad uiginti septem perueniunt. Horum autem Græcorum quinq; uerborum, quæ sunt, ἰησοῦς χριστὸς θεοῦ υἱὸς σωτήρ, quod est Latine: Iesus Christus dei filius saluator, si primas literas iungas erit ἰχθὺς, id est piscis, in quo nomine mystice intelligitur Christus, eo quod in huius mortalitatis abysso uelut in aquarum profunditate uiuus, hoc est sine peccato esse potuerit. Hæc autem Sibylla siue Erythræa, siue ut quidam magis credũt Cumana, ita nihil habet in toto carmine suo cuius exigua ista particula est, quod ad deorum falsorum siue fictorum cultum pertineat, quinimo ita etiam contra eos, & contra cultores eorum loquitur, ut in eorum numero deputanda uideatur, qui pertinent ad ciuitatem dei. Inserit etiã Lactantius operi suo quædam de Christo uaticinia Sibyllæ, quamuis non exprimat cuius.

B Sed quæ singillatim ipse posuit, ego arbitratus sum cõiunctim esse ponenda, tanquam unũ sit prolixum, quæ ille plura commemorauit & breuia. In manus iniquas, inquit, infidelium postea ueniet. Et dabunt deo alapas manibus incestis, & impurato ore expuent uenenatos sputos. Dabit uero ad uerbera simpliciter sanctum dorsum. Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat, quod uerbum, uel unde uenit ut inferis loquatur, & corona spinea coronetur. Ad cibum autem fel, & ad sitim acetum dederunt in hospitalitate hanc monstrabunt mensam. Ipsa enim insipiens gens tuum deum non intellexisti, ludentem mortalium mentibus, sed & spinis coronasti, & horridum fel miscuisti. Templi uero uelum scindetur, & medio die nox erit tenebrosa nimis in tribus horis. Et morte morietur tribus diebus somno suscepto. Et tunc ab inferis regressus ad lucem lætam ueniet, primus resurrectionis principio reuocatus ostenso. Ista Lactantius carptim per interualla disputationis suæ, sicut ea poscere uidebantur, quæ probare intenderat, adhibuit testimonia Sibyllina, quæ nos nihil interponentes, sed in unam seriem connexa ponentes, solis capitibus, si tamen scriptores deinceps ea seruare non negligant distinguenda curauimus. Nonnulli sanè Erythræam Sibyllam nõ Romuli, sed belli Troiani tempore fuisse scripserunt.

Quod regnante Romulo septem sapientes claruerint, quo tempore decem tribus quæ Israël dicebantur, in captiuitatem à Chaldæis ductæ sunt, idemq; Romulus mortuus diuino honore donatus est. Cap. XXIIII.

EOdem Romulo regnante Thales Milesius fuisse perhibetur, unus è septẽ sapientibus, qui post theologos poëtas, in quibus Orpheus maxime omniũ nobilitatus est, Sophi appellati sunt, quod est Latine sapientes. Per idem tempus decem tribus, quæ in diuisione populi uocatæ sunt Israël debellatæ à Chaldæis, & in eas terras captiuæ ductæ sunt, remanentibus in Iudæa terra duabus illis tribubus, quæ nomine Iudæ uocabantur, sedemque regni habebant Hierusalem. Mortuum Romulum cum & ipse nusquam comparuisset, in deos, quod & uulgo notissimũ est, retulere Romani, quod usqueadeo iam fieri desierat,

nec postea nisi adulando, non errando factum est temporibus Cæsarum, ut Cicero magnis C Romuli laudibus tribuat, quod non rudibus & indoctis temporibus, quando facile homines fallebantur, sed iam expolitis & eruditis meruit hos honores, quamuis nondum efferbuerat, ac pullulauerat philosophorum subtilis & acuta loquacitas. Sed etiam si posteriora tempora deos homines mortuos non instituerunt, tamen ab antiquis institutos colere ut deos, & habere non destiterunt: quin etiam simulachris, quæ ueteres non habebant auxerunt uanæ atque impiæ superstitionis illecebram, id efficientibus immundis in eorum corde dæmonibus, per fallacia quoque oracula decipientibus, ut fabulosa etiam crimina deorum quæ iam urbaniore seculo non fingebantur, per ludos tamen in eorundem falsorum numinum obsequium turpiter agerentur. Regnauit deinde Numa post Romulum, qui cũ illam ciuitatem putauerit deorum profecto falsorum numerositate muniendam, in eandem turbam referri mortuus ipse non meruit, tanquam ita putatus sit cœlum multitudine numinum constipasse, ut locum ibi reperire non posset. Hoc regnante Romæ & apud Hebræos in initio regni Manasse, à quo impio rege propheta Esaias perhibetur occisus, Samiam fuisse Sibyllam ferunt.

Qui philosophi enituerint regnante apud Romanos Tarquinio Prisco, apud Hebræos Sedechia cum Hierusalem capta est, templumq́ue subuersum. Cap. XXV.

REgnante uero apud Hebræos Sedechia, & apud Romanos Tarquinio Prisco, qui successerat Anco Marcio, ductus est captiuus in Babyloniam populus Iudæorum, euersa Hierusalem & templo illo à Salomone constructo. Increpantes enim eos prophetæ de iniquitatibus & impietatibus suis, hæc eis uentura prædixerant, maxime Hieremias qui etiam numerum definiuit annorum. Eo tempere Pittacus Mitylenæus alius è septem sapientibus fuisse perhibetur. Et quinque cæteros qui ut septem numerentur, Thaleti quem supra commemorauimus & huic Pittaco adduntur, eo tempore fuisse scribit Eusebius, quo captiuus dei populus in Babylonia tenebatur. Hi sunt autem, Solon Atheniensis, Chilo Lacedæmonius, Periander Corinthius, Cleobolus Lyndius, Bias Prienæus. Omnes hi septem appellati sapientes post poëtas theologos claruerunt, quia genere uitæ quædam laudabilia præstabant hominibus cæteris, & morum nonnulla præcepta sententiarum breuitate complexi sunt. Nihil autem monimentorum quod ad literas attinet posteris reliquerunt, nisi quod Solon quasdam leges Atheniensibus dedisse perhibet. Thales uero physicus fuit, & suorũ dogmatum libros reliquit. Eo captiuitatis Iudaicæ tempore, & Anaximander, & Anaximenes, & Xenophanes physici claruerunt. Tunc & Pythagoras ex quo cœperunt appellari philosophi.

D

Quod eo tempore, quo impletis septuaginta annis, Iudæorũ est resoluta captiuitas: Romani quoq́ue à dominatu sunt regio liberati. Cap. XXVI.

PEr idem tempus Cyrus rex Persarum, qui etiam Chaldæis & Assyrijs imperabat, relaxata aliquanta captiuitate Iudæorum, quinquaginta milia hominũ ex eis ad instaurandum, templum regredi fecit. A quibus tantum prima cepta fundamina, & altare constructum est. Incursantibus autem hostibus, nequaquam progredi ædificando ualuerunt: dilatumq́ue opus est usq́ue ad Darium. Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quæ cõscripta sunt in libro Iudith: quem sanè in Canone scripturarum Iudæi non recepisse dicuntur. Sub Dario ergo rege Persarum impletis septuaginta annis, quos Hieremias propheta prædixerat, reddita est Iudæis soluta captiuitate, libertas: regnante Romanorum septimo rege Tarquinio. Quo expulso etiam ipsi à regum suorum dominatione liberi esse cœperunt. Vsque ad hoc tempus prophetas habuit populus Israël: qui cum multi fuerint, paucorum, & apud Iudæos, & apud nos, canonica scripta retinentur. De quibus me aliqua positurum promisi in hoc libro, cum clauderem superiorem: quod iam uideo esse faciendum.

De temporibus

A De temporibus prophetarum, quorũ oracula habentur in libris: quiq́ꝫ tunc de uocatione gentium multa cecinerunt, quando Romanorum regnum cœpit, Assyriorumq́ꝫ defecit. Cap. XXVII.

TEmpora igitur eorum ut possimus aduertere, in anteriora paululum recurramus. In capite libri Osee prophetæ, qui primus in duodecim ponitur, ita scriptum est: Verbum domini quod factum est ad Osee in diebus Oziæ, Ioathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Iuda. Amos quoqꝫ in diebus Oziæ regis prophetasse se scribit. Addit etiam Hieroboam regẽ Israël, qui per eosdem dies fuit. Nec non Esaias filius Amos, siue supra dicti prophetæ, siue quod magis perhibetur alterius, qui non propheta eodẽ nomine uocabatur, eosdem reges quatuor quos posuit Osee in capite libri sui ponit, quorum diebus se prophetasse præloquitur. Michæas etiam eadem suæ prophetiæ cõmemorat tempora post dies Osee. Nam tres qui sequũtur reges nominat, quos & Osee nominauit: Ioatham, & Achaz, & Ezechiam. Hi sunt quos eodem tempore simul prophetasse ex eorum literis inuenitur. His adiungitur Ionas eodem Ozia rege regnante & Iohel, cum iam regnaret Ioathan, qui successit Oziæ. Sed istorum prophetarum duorum tempora in chronicis, nõ in eorum libris potuimus inuenire, quoniam de suis diebus tacent. Tenduntur autem hi dies à rege Latinorum Proca: siue superiore Auentino usqꝫ ad regem Romulum iam Romanum, uel etiam usqꝫ ad regni primordia successoris eius Numæ Pompilij. Ezechias quippe rex Iuda eousque regnauit, ac per hoc per ea tempora isti uelut fontes prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Assyriorum, cœpitq́ꝫ Romanorum, ut scilicet quemadmodum regni Assyriorũ primo tempore extitit Abraam, cui promissiones apertissimæ fierent in eius semine benedictionis omnium gentium, ita in occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Christus imperante regnaturus, in quo implerentur illa promissa oracula prophetarum, nõ solum loquentium, uerumetiam scribentium in tantæ rei futuræ testimoniũ soluerentur. Cum enim prophetæ nunquã ferè defuissent populo Israël ex quo ibi reges esse cœperũt, in usum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea scriptura manifestius prophetica B condebatur, quæ gentibus quandoqꝫ prodesset, tunc oportebat incipere, quando condebatur hæc ciuitas, quæ gentibus imperaret.

De his, quæ ad euangelium Christi pertinent, quid Osee, & Amos prophetauerint. Cap. XXVIII.

OSee igitur propheta, quanto profundius quidẽ loquitur, tanto operosius penetratur. Sed aliquid inde sumendum est: & hic ex nostra promissione ponendum. Et erit, inquit, in loco, quo dictum est eis: Non populus meus uos, uocabũtur & ipsi filij dei uiui. Hoc testimonium propheticum de uocatione populi gentium, qui prius non pertinebat ad deũ, etiam apostoli intellexerunt. Et quia ipse quoqꝫ populus gentium spiritaliter est in filijs Abraæ, ac per hoc recte dicitur Israël, propterea sequitur, & dicit: Et congregabuntur filij Iuda & filij Israël in idipsum, & ponent sibimet principatum unum, & ascendent à terra. Hoc si adhuc uelimus exponere, eloquij prophetici obtundetur sapor. Recolatur tamen lapis ille angularis, & duo illi parietes: unus ex Iudæis, alter ex gentibus: ille nomine filiorũ Iuda, iste nomine filiorũ Israël, eidem uni principatui suo in idipsum innitentes, & ascendentes agnoscantur in terra. Istos aũt carnales Israëlitas, qui nunc nolunt credere in Christũ postea credituros, id est, filios eorũ, nam utiqꝫ isti in suũ locũ moriendo transibunt. Idẽ propheta testatur, dicẽs: Quoniã diebus multis sedebũt filij Israël sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine manifestationibus. Quis nõ uideat, nũc sine istis esse Iudæos? Sed quid adiũgat audiamus. Et postea, inquit, reuertent̃ filij Israël, & inquirẽt dominũ deũ suũ, & Dauid regẽ suũ, & stupescẽt in domino, & in bonis ipsius, in nouissimis diebus. Nihil est ista ꝓphetia manifestius, qua Dauid regis nomine significatus intelligit̃ Christus: q factus est, sicut dicit Apostolus, ex semine Dauid secundũ carnẽ. Prænunciauit iste propheta etiã tertio die Christi resurrectionẽ futurã, sicut eã ꝓphetica altitudine prænunciari oportebat, ubi

ubi ait: Sanabit nos post biduum, & in die tertio resurgemus. Secundum hoc enim nobis dicit Apostolus: Si consurrexeritis cum Christo, quæ sursum sunt, quærite. Amos quoq; de rebus talibus sic prophetat: Præpara, inquit, te, ut inuoces deum tuum Israël: quia ecce ego firmans tonitruum, & creans spiritum, & annuncians in hominibus Christum suum. Et in alio loco: In illa die, inquit, resuscitabo tabernaculũ Dauid, quod cecidit, & reædificabo, quæ ceciderunt eius, & destructa eius resuscitabo, & reædificabo ea, sicut dies seculi: ita ut exquirant me residui hominum, & omnes gentes, in quibus inuocatum est nomen meum super eos: dicit dominus faciens hæc. C

Quæ ab Esaia, de Christo & ecclesia sint prædicta. Cap. XXIX.

ESaias propheta non est in libro duodecim prophetarum: qui propterea dicũtur minores, quia sermones eorum sunt breues, in eorum cõparatione, qui maiores ideo uocant, quia prolixa uolumina condiderunt. Ex quibus est hic Esaias, quem propter eadẽ prophetiæ tempora subiungo supradictis duobus. Esaias ergo inter illa, quæ iniqua arguit, & iusta præcipit, & peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Christo & ecclesia, hoc est, de rege, & ea, quam condidit ciuitatem, multo plura, quàm cæteri prophetauit: ita, ut à quibusdam euangelista, quàm propheta, potius diceretur. Sed propter rationem operis terminandi, unum de multis hoc loco ponã. Ex persona quippe dei patris loquens: Ecce, inquit, intelliget puer meus, exaltabitur, & gloriabitur ualde. Quemadmodũ stupescẽt super te multi, ita gloria priuabitur ab hominibus species tua, & gloria tua ab hominibus: ita mirabuntur gentes multæ super eum, & continebunt reges os suũ: quoniam quibus non est annunciatũ de illo, uidebunt, & qui non audierunt, intelligent. Domine quis credidit auditui nostro, & brachium domini, cui reuelatum est? Annunciabimus coram illo, ut infans, ut radix in terra sitienti, non est species illi, neq; gloria, & uidimus eum, & nõ habebat speciem, neq; decorem, sed species eius sine honore deficiens præ omnibus hominibus. Homo in plaga positus, & sciẽs ferre infirmitatem: quoniã auersa est facies eius: inhonoratus est, nec magni existimatus est. D Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos existimauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipse autem uulneratus est propter iniquitates nostras, & infirmatus est propter peccata nostra. Eruditio pacis nostræ in eo: liuore eius nos sanati sumus. Omnes ut oues errauimus: homo à uia sua errauit, & dominus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propter quod afflictus est, non aperuit os. Vt ouis ad immolandum ductus est & ut agnus ante eum, qui se tonderet, sine uoce: sic non aperuit os suũ. In humilitate quippe iudicium eius sublatum est: generationẽ eius quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra uita eius. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem, & dabo malignos pro sepultura eius, & diuites pro morte eius: quoniã iniquitatem nõ fecit, nec dolus inuentus in ore suo: & dominus uult purgare eũ de plaga. Si dederitis pro peccato animam uestrã, uidebitis semen longæuũ, & dominus uult auferre à dolore animam eius: ostendere illi lucem, & formare intellectũ, iustificare iustũ bene seruientẽ pluribus, & peccata eorũ ipse portauit. Propterea ipse hæreditabit plures, & fortiũ diuidet spolia, propter qđ tradita est ad mortẽ anima eius, & inter iniquos æstimatus est, & ipse peccata multorũ portabit, & propter peccata eorũ traditus est. Hęc de Christo. Iam uero de ecclesia, qđ sequitur, audiamus. Lętare sterilis, inquit, quæ non paris: erumpe & exclama, quæ non parturis: quoniam multi filij desertæ, magis, quàm eius, quæ habet uirum. Dilata locum tabernaculi tui, & palos caularum tuarum fige. Noli parcere: prolonga funiculos tuos, & palos tuos conforta. Adhuc in dexteram, & sinistram partem extende, & semen tuum hæreditabit gentes. & ciuitates desertas inhabitabis. Ne timeas, quoniã confusa es: neq; reuearis, quia exprobrata es: quoniam confusionẽ æternam obliuisceris, & opprobrij uiduitatis tuæ nõ eris memor: quoniam dominus faciens te: dominus sabaoth nomen eius, & qui eruit te, ipse deus Israël uniuersæ terræ uocabitur, & cætera. Verum ista sint satis, & in eis exponenda sunt nonnulla. Sed sufficere arbitror: quia ita sunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur inuiti.

Quæ

A Quæ Michæas, & Ionas, & Iohel nouo testamento congruentia prophetauerunt. Cap. XXX.

MIchæas propheta Christum in figura ponens cuiusdam magni montis, hęc loquitur: Erit in nouissimis diebus manifestus mons domus domini, præparatus super uertices montium, & exaltabitur super colles, & festinabunt ad eum plebes, & gentes multæ ibũt & dicent: Venite ascendamus ad montem domini, & in domum dei Iacob, & ostendet nobis uiam suam, & ibimus in semitis eius: quia ex Sion procedet lex, & uerbũ domini de Hierusalem, & iudicabit inter plebes multas, & redarguet gentes potentes usq; in longinquum. Prædicens iste propheta, & locũ, in quo natus est Christus: Et tu, inquit, Bethleem domus Ephrata nequaquam minima es, ut sis in milibus Iudæ, ex te mihi prodiet dux, ut sit in principem Israël, & egressus eius ab initio, & ex diebus æternitatis: propterea dabit eos usque ad tempus, quo parturiens pariet, & residui fratres eius conuertentur ad filios Israël, & stabit, & uidebit, & pascet gregem suũ in uirtute domini, & in honore nominis domini dei sui erũt: quoniam nunc magnificabitur usque ad summum terræ. Ionas autem propheta, non tam sermone Christum, quàm sua quadam passione prophetauit: profecto apertius, quàm si eius mortem & resurrectionem uoce clamaret. Vt quid enim exceptus est uentre beluino, & die tertio redditus, nisi ut significaret Christũ de profundo inferni die tertio rediturum? Iohel, omnia quæ prophetat, multis uerbis compellit exponi, ut quæ pertinent ad Christum & ecclesiam, dilucescant. Vnum tamen, quod etiam apostoli commemorauerunt, quando in congregatos credentes, spiritus sanctus, sicut à Christo promissus fuerat, desuper uenit, non prætermittam. Et erit, inquit, post hæc, & effundam de spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filij uestri, & filiæ uestræ, & seniores uestri somnia somniabunt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt, & quidem in seruos meos, & ancillas meas, in illis diebus effundam de spiritu meo.

B Quæ in Abdia, in Naum, & Abacuc de salute mundi in Christo prænunciata reperiantur. Cap. XXXI.

TRes prophetæ de minoribus, Abdias, Naum, & Abacuc: nec sua tempora dicunt ipsi, nec in chronicis Eusebij & Hieronymi, quando prophetauerint, inuenitur. Abdias em̃ positus est quidem ab eis cum Michæa, sed non eo loco, ubi notantur tempora, quãdo Michæam prophetasse ex eius literis constat: quod errore negligenter describentium, labores alienos existimo contigisse. Duos uero alios cõmemoratos in codicibus chronicorum quos habuimus, non potuimus inuenire: tamen quia in canone continentur, nec ipsi oportet prætereantur à nobis. Abdias quantũ ad scripturã eius attinet, omniũ breuissimus prophetarũ, aduersus Idumæã gentem loquitur, scilicet Esau unius ex duobus geminis filijs Isaac, nepotibus Abraæ: maiores illius reprobati. Porrò si Idumæam modo loquutionis, quo intelligitur à parte totum accipiamus positam esse pro gentibus: de Christo agnoscere possumus, quod ait inter cætera: In montẽ autẽ Sion erit salus, & erit sanctũ. Et paulo post in fine ipsius prophetię: Et ascendent, inquit, saluati ex monte Sion, ut defendant montem Esau, & erit domino regnum. Apparet quippe, id esse completum, quum saluati ex monte Sion, id est, ex Iudæa credentes in Christum, qui præcipue agnoscuntur apostoli, descenderunt, ut defenderent nomen Esau. Quomodo defenderunt, nisi per euangelij prædicationem, saluos faciendo eos, qui crediderunt, ut eruerentur de potestate tenebrarum, & transferrentur in regnum dei? Quod consequenter expressit addendo: Et erit domino regnum. Mons enim Sion, Iudæam significat: ubi futura prędicta est salus, & sanctum, quod est Christus Iesus. Mons uero Esau Idumæa est, per quam significata est ecclesia gentium, quam defenderunt, sicut exposui. Saluati de monte Sion, ut esset domino regnum. Hoc obscurum erat, ante quàm fieret, sed factum, quis non fidelis cognoscat? Naum uero propheta, imò per illum deus: Exterminabo, inquit, sculptilia, & conflatilia: ponam sculpturam tuam: quia ecce ueloces super montes pedes euangelizantis, & annunciantis pacem. Celebra Iuda dies festos tuos:

tuos:redde uota tua:quia iam non adijcient ultra,ut transeant in uetustatem: consummatũ est, consumptum est, ablatum est. Ascendit,qui insufflat in faciem tuam,eripiens te ex tribulatione. Quis ascenderit ab inferis,& insufflauerit in faciem Iudæ, hoc est, Iudæorũ discipulorum,spiritum recolit sanctum,qui meminit euangelium. Ad nouum enim testamentũ pertinent,quorum dies festi ita spiritaliter innouantur,ut in uetustatem transire nõ possint. Porrò per euangelium exterminata sculptilia,& conflatilia, id est, idola deorum falsorum: & obliuioni tanquam sepulturæ tradita iam uidemus:& hanc etiam in hac re prophetiã cõpletam esse cognoscimus. Abacuc, de quo alio,quàm de Christi aduentu,qui futurus erat, intelligitur dicere:Et respondit dominus ad me, & dixit: Scribe uisum apertum in buxo: ut assequatur,qui legit ea:quia adhuc uisio ad tempus:& orietur in fine:& non in uacuum ibit: si tardauerit,sustine eum,quia ueniens ueniet,& non morabitur?

De prophetia,quæ in oratione Abacuc, & cantico,continetur. Cap. XXXII.

IN oratione autem sua cum cantico,cui nisi Christo domino dicit? Domine audiui auditionem tuã,& timui:domine consideraui opera tua,& expaui,quid enim est hoc, nisi præcognitæ, nouæ, ac repentinæ salutis hominũ ineffabilis admiratio? In medio duorum animalium cognosceris:quid est,nisi,aut in medio duorum testamentorum: aut in medio duorum latronum:aut in medio Moysi & Heliæ,cum eo in monte sermocinantium? Dum appropinquant anni cognosceris:in aduentum temporis ostenderis:hoc quia per se patet,non est exponendũ. Quod uero sequitur,exponendum:in eo dum cõturbata fuerit anima mea, in ira misericordiæ memor eris:quid est,nisi quod Iudęos in se transfigurauit,de quorũ gente fuit:qui cum magna ira turbati,crucifigerẽt Christum:ille misericordiæ memor,dixit:Pater ignosce illis: quia nesciunt quid faciunt? Deus de Theman ueniet, & sanctus de monte umbroso, & condenso. Quod hic dictũ est:de Theman ueniet:alij interpretati sunt,ab Austro,uel ab Africo:per quod significatur meridies:id est,feruor charitatis, & splendor ueritatis. Montem uero umbrosum atque condensum,quamuis multis modis possit intelligi,libentius acceperim scripturarũ altitudinem diuinarum:quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi umbrosa,atque condensa sunt,quæ mentem quærentis exerceant. Inde autẽ uenit:quum ibi eũ,qui intelligit,inuenit. Operuit cœlos uirtus eius, & laudis eius plena est terra:quid est,nisi quod etiam in psalmo dicitur:Exaltare super cœlos deus: & super omnẽ terram gloria tua? Splendor eius,ut lumen erit:quid est,nisi fama eius credentes, illuminabit? Cornua in manibus eius sunt:quid est,nisi trophæum crucis? Et posuit charitatem firmã fortitudinis suæ,nec exponendum est. Ante faciem eius ibit uerbum,& prodiet in campũ post pedes eius, quid est,nisi quod & ante quàm huc ueniret, prænũciatus est, & postea quàm hinc reuersus est,annunciatus est? Stetit,& terra commota est:quid est,nisi quod stetit ad subueniendum,& terra commota est,ad credendum? Respexit,& tabuerunt gentes: hoc est,misertus est,& fecit populos pœnitentes. Contriti sunt montes uiolentia,hoc est, uim facientibus miraculis, elatorum contrita est superbia. Defluxerunt colles æternales:hoc est, humiliati sunt ad tempus,ut erigerentur in æternũ. Ingressus æternos eius pro laboribus uidi:hoc est, non sine mercede æternitatis laborem charitatis aspexi. Tabernacula Æthiopum expauescent,& tabernacula terræ Madian:hoc est,gentes repente perterritæ nuncio mirabiliũ tuorum,etiam quæ non sunt in iure Romano,erunt in populo Christiano. Nunquid in fluminibus iratus es domine:aut in fluminibus furor tuus,uel in mari impetus tuus? Hoc ideo dictum est:quia non uenit nunc,ut iudicet mundum,sed ut saluetur mundus per ipsum. Qui ascendes super equos tuos,& equitatio tua salus,hoc est,euangelistæ tui portabunt te, quia reguntur à te,& euangelium tuum salus est eis,qui credunt in te. Intendens intendes arcum tuum super sceptra,dicit dominus,hoc est,comminaberis iudicium tuum,etiã regibus terrę. Fluminibus scindetur terra,hoc est,influentibus sermonibus prædicantium te,aperiẽtur ad confitendum hominum corda:quibus dictum est:Scindite corda uestra,& non uestimenta uestra. Quid est:uidebunt te,& dolebunt populi,nisi ut lugendo sint beati? Quid est disper

gens

A gens aquas incessu, nisi ambulando in eis qui te usquequaque annunciant, hac, atque illac dispergis fluenta doctrinæ? Quid est: abyssus dedit uocem suam? An profunditas cordis humani quid ei uideretur, expressit? Altitudo phantasiæ suæ, tãquam uersus superioris est expositio: altitudo enim est abyssus. Quod autem ait, phantasiæ suæ, subaudiendum est, uocem dedit: hoc est, quod diximus, quid ei uideretur, expressit. Phãtasia quippe uisio est, quam non tenuit, non operuit, sed confitendo eructauit. Eleuatus est sol. & luna stetit in ordine suo: hoc est, ascendit Christus in cœlum, & ordinata est ecclesia sub rege suo. In lucem iacula tua ibunt: hoc est, non in occultum, sed in manifestum uerba tua mittentur. In splendorem coruscationis armorum tuorum: subaudiendum est: iacula tua ibunt. Dixerat enim suis: Quæ dico uobis in tenebris, dicite in lumine. In comminatione minorabis terram, id est, comminando humiliabis homines. Et in furore deijcies gentes: quia eos qui se exaltãt, uindicando collides. Existi in salutem populi tui, ut saluos faceres Christos tuos: misisti in capita iniquorum mortem: nihil horum est exponendum. Excitasti uincula usque ad collum. Et bona hic possunt intelligi uincula sapientiæ, ut uinciantur pedes in compedes eius: & collum in torquem eius. Præcidisti in stupore mentis tuæ, subaudiamus uincula. Excitauit enim bona: præcidit mala. De quibus ei dicitur: Dirupisti uincula mea: & hoc in stupore mentis: id est, mirabiliter. Capita potentium mouebũtur in ea, scilicet admiratione. Adaperient morsus suos, sicut edens pauper in abscon so. Potentes enim quidam Iudæorum ueniebant ad dominum facta eius & uerba mirati: & esurientes panem doctrinæ manducabant absconse, propter metum Iudæorum: sicut eos prodit euangelium. Et immisisti in mare equos tuos turbantes aquas multas: quæ nihil sunt aliud, quàm populi multi. Non enim alij timore conuerterentur, alij furore persequerentur, nisi omnes turbarentur. Obseruaui, & expauit uenter meus à uoce orationis labiorum meorũ. Et introiuit tremor in ossa mea: & subtus me turbata est habitudo mea. Intendit in ea quæ dicebat: & ipse sua in ora-
B tione est perterritus, quam prophetice fundebat: & in qua futura cernebat. Turbatis enim populis multis, uidit imminentes ecclesiæ tribulationes, cõtinuoq́ se membrum eius agnouit, atque ait, Requiescam in die tribulationis, tanquam ad eos pertinens, qui sunt spe gaudentes, in tribulatione patientes. Vt ascendam, inquit, ad populum peregrinationis meæ. Recedens utique à populo maligno carnalis cognationis suæ, non peregrinante in hac terra, neque supernam patriam requirente: quoniam ficus, inquit, non afferet fructus: & non erunt natiuitates in uineis: mentietur opus oliuæ: & campi non facient escam. Defecerunt ab esca oues: & non supersunt in præsepibus boues. Vidit eam gentem, quæ Christum fuerat occisura, ubertatem copiarum spiritalium perdituram, quas per terrenam fœcũditatem more prophetico figurauit. Et quia iram dei talem propterea passa est illa gens, quia dei ignorans iusticiam, suam uoluit constituere, iste continuo: Ego autem, inquit, in domino exultabo: gaudebo in deo salutari meo. Domine deus meus uirtus mea, statuit pedes meos in consummationem. super excelsa imponet me, ut uincam in cantico eius: scilicet illo cantico, de quo similia quædam dicuntur in psalmo, Statuit supra petram pedes meos, & direxit gressus meos, & immisit in os meum canticum nouum, hymnum deo nostro. Ipse ergo uincit in cantico domini, qui placet in eius laude, non sua: ut qui gloriatur, in domino glorietur. Melius autem mihi uidentur quidam codices habere: gaudebo in deo Iesu meo: quàm hi, qui uolentes id Latine ponere, nomen ipsum non posuerunt, quod est nobis amicius & dulcius nominare.

De Christo, & uocatione gentium, quæ Hieremias & Sophonias prophetico spiritu sunt præfati. Caput XXXIII

Hieremias propheta de maioribus est, sicut & Esaias: non de minoribus, sicut cæteri, de quorum scriptis nonnulla iam iam posui. Prophetauit autem, regnante Iosia in Hierusalem: & apud Romanos Anco Martio: iam propinquante captiuitate Iudæorum. Tetendit autem prophetiam suam usque ad quintum mensem captiuitatis: sicut in eius literis

inuenitur. Sophonias autem unus de minoribus adiungitur ei. Nam & ipse in diebus Iosiæ prophetasse se dicit: sed quousque non dicit. Prophetauit ergo Hieremias, non solum Anci Martij, uerum etiam Tarquinij Prisci temporibus, quem Romani habuerunt quintum regem. Ipse enim quando est illa captiuitas facta, regnare iam cœperat. Prophetans autem de Christo Hieremias, Spiritus, inquit, oris nostri dominus Christus captus est in peccatis nostris: sic breuiter ostendens, & dominum nostrum Christum, & passum esse pro nobis. Item alio loco: Hic deus meus, inquit, & non æstimabitur alter ad eum, qui inuenit omnem uiam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo & Israel dilecto suo. post hæc in terris uisus est: & cum hominibus conuersatus est. Hoc testimonium quidam, non Hieremiæ, sed scribæ eius attribuũt, qui uocabatur Baruch, sed Hieremiæ celebratius habetur. Rursus idem propheta de ipso, Ecce, inquit, dies ueniunt, ait dominus: & suscitabo Dauid germen iustum: & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet iudicium & iusticiam in terra. In diebus illis saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter: & hoc est nomen quod uocabunt eum, dominus iustus noster. De uocatione autem gentium, quæ futura fuerat, & eam nunc impletam cernimus: sic locutus est, Domine deus meus & refugiũ meum in die malorum: ad te gentes uenient ab extremo terræ, & dicent, Vere mendacia coluerunt patres nostri simulachra: & non est in eis utilitas. Quia uero non erant eum agnituri Iudæi, à quibus eum & occidi oportebat, sic idem propheta significat, Graue cor per omnia, & homo est, quis cognoscet eum? Huius est etiam illud quod in libro decimo septimo posui de testamento nouo, cuius est mediator Christus. ipse quippe Hieremias ait, Ecce dies ueniunt, dicit dominus: & consummabo super domum Iacob testamentum nouum: & cætera quæ ibi leguntur. Sophoniæ autem prophetæ, qui cum Hieremia ꝓphetabat, hæc prædicta interim de Christo interponam, Expecta me, dicit dominus in die resurrectiõis meæ, in futurum: quia iudicium meum, ut congregem gentes, & colligam regna. Et iterum, Horribilis, inquit, dominus super eos: & exterminabit omnes deos terræ: & adorabit eũ uir de loco suo, omnes insulæ gentium. Et paulopost, Tunc, inquit, transuertam in populos linguam, & progenies eius, ut omnes inuocent nomen domini: & seruiant ei sub uno iugo: à finibus fluminum Æthiopiæ afferent mihi hostias. in illo die non confunderis ex omnibus adinuentionibus tuis, quas impie egisti contra me: quia tunc auferam abs te prauitates iniuriæ tuæ: & iam non adijcies, ut magnificeris super montem sanctum meum, & subrelinquam in te populum mansuetum & humilem: & uerebuntur in nomine domini, qui reliqui fuerint Israel. Hæ sunt reliquiæ, de quibus alibi prophetatur: quod Apostolus etiam cõmemorat, Si fuerit numerus filiorum Israel, sicut arena maris, reliquiæ saluæ fient. Hæ quippe in Christum illius gentis reliquiæ crediderunt.

De prophetia Danielis, & Ezechielis, quæ in Christum ecclesiamq; concordat. Caput XXXIIII

IN ipsa porrò captiuitate Babyloniæ, Daniel & Ezechiel prophetauerunt prius alij scilicet duo ex prophetis maioribus. Quorum Daniel etiam tempus, quo uenturus fuerat Christus, atque passurus, numero definiuit annorum: quod longum est computãdo monstrare: & ab alijs factitatum est ante nos. De potestate uero & gloria, sic locutus est, Videbam, inquit, in uisu noctis: & ecce cum nubibus cœli filius hominis ueniens erat: & usque ad uetustum dierum peruenit: & in conspectu eius prælatus est: & ipsi datus est principatus & honor & regnum, & omnes populi, tribus & linguæ ipsi seruient. Potestas eius, potestas perpetua, quæ non transibit: & regnum eius, quod non corrumpetur. Ezechiel quoque more prophetico per Dauid Christum significans, quia carnem de Dauid semine assumpsit: propter quam formam serui, qua factus est homo, etiam seruus dei dicitur idem dei filius: sic eum prophetando prænunciauit ex persona dei patris: Et suscitabo, inquit, super pecora mea pastorem unum, qui pascat ea: seruum meum Dauid, & ipse pascet ea, & ipse erit his in pastorem. Ego autem dominus ero eis in deum, & seruus meus Dauid princeps in medio eorum:

A dio eorum: ego dominus locutus sum. Et alio loco, Et rex, inquit, unus erit omnibus imperans: & non erunt ultra duæ gentes, nec diuidentur amplius in duo regna, neq; polluentur ultra in idolis suis, & abominationibus suis, & in cunctis iniquitatibus suis, & saluos eos faciam de uniuersis sedibus suis, in quibus peccauerunt: & mundabo eos, & erunt mihi populus, & ego ero illis deus, & seruus meus Dauid rex super eos, & pastor unus erit omnium eorum.

De trium prophetarum uaticinio, id est, Aggæi, Zachariæ & Malachiæ. Cap. XXXV

Restant tres minores prophetæ, qui prophetauerunt in fine captiuitatis, Aggæus, Zacharias, & Malachias. Quorum Aggæus Christum & ecclesiam hac apertius breuitate prophetat. Hæc dicit dominus exercituum. Adhuc unum modicum, & ego commouebo cœlum & terram & mare & aridam, & mouebo omnes gentes, & ueniet desideratus cunctis gentibus. Hæc prophetia partim iam completa cernitur: partim speratur in fine complenda. Mouit enim cœlum angelorum, & syderum testimonio, quando incarnatus est Christus. Mouit terram ingenti miraculo, de ipso uirginis partu. Mouit mare & aridam, quum & in insulis, & in orbe toto Christus annunciatur. Ita moueri omnes gentes uidemus ad fidem. Iam uero quod sequitur, Et ueniet desideratus cũctis gentibus, de nouissimo eius expectatur aduentu. Vt enim desideratus esset, & expectandus cunctis gentibus, prius oportuit eum dilectum esse credentibus. Zacharias de Christo & ecclesia, Exulta, inquit, ualde filia Sion, iubila filia Hierusalem: ecce rex tuus ueniet tibi iustus, & saluator: ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ: & potestas eius à mari usque ad mare, & à fluminibus usque ad fines terræ. Hoc quando factum sit, ut dominus Christus in itinere iumento huius generis uteretur, in euangelio legitur: ubi & hæc prophetia commemoratur ex parte, quantum illi loco sufficere uisum est. Alio loco ad ipsum Christum in spiritu prophetiæ loquens de remissione peccatorum per eius sanguinem, Tu quoque, inquit,
B in sanguine testamẽti tui emisisti uinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. Quid per hunc lacum uelit intelligi, possunt diuersa sentiri, etiam secundum rectam fidem. Mihi tamen uidetur non eo significari melius, nisi humanæ miseriæ siccam profunditatem quodammodo & sterilem: ubi non sunt fluẽta iusticiæ, sed iniquitatis lutum. De hoc quippe lacu etiam in psalmo dicitur, Et eduxit me de lacu miseriæ, & de luto limi. Malachias prophetans ecclesiam, quam per Christum iam cernimus propagatam, Iudæis apertissime dicit ex persona dei, Non est mihi uoluntas in uobis, & munus non suscipiam de manu uestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificabitur, & offeretur nomini meo oblatio munda: quia magnum nomen meum in gentibus, dicit dominus. Hoc sacrificium per sacerdotium Christi secundum ordinem Melchisedech, cum in omni loco à solis ortu usque ad occasum deo iam uideamus offerri: sacrificium autem Iudæorum, quibus dictum est, Non est mihi uoluntas in uobis, nec accipiam de manibus uestris munus, cessasse negare non possunt: quid adhuc expectant alium Christum, cum hoc quod prophetatum esse legunt, & impletum uident, impleri non potuerit, nisi per ipsum? Dicit enim paulo post de ipso ex persona dei, Testamẽtum meum erit cum eo uitæ & pacis: & dedi ei timorem, ut me timeret, & à facie nominis mei reuereretur. Lex ueritatis erat in ore ipsius, in pace dirigens ambulabit mecum: & multos conuertet ab iniquitate, quoniam labia sacerdotis custodient scientiã, & legem inquirent ex ore eius, quoniam angelus domini omnipotentis est. Nec mirandum est, quia omnipotentis dei angelus dictus est Christus Iesus. Sicut enim seruus propter formam serui, in qua uenit ad homines: sic & angelus propter euãgelium quod nunciauit hominibus, Nam & si Græca ista ita interpretemur, & euangelium bona nunciatio est, & angelus nuncius est. De ipso quippe iterum dicit, Ecce mittam angelum meum, & prospiciet uiam ante faciem meam: & subito ueniet in templum suum dominus, quem uos quæritis, & angelus testamenti, quem uos uultis. Ecce uenit, dicit dominus deus omnipotens, & quis sustinebit diem introitus eius? aut

quis resistet in aspectu eius? Hoc loco & primum & secundum Christi prænũciauit aduen- C
tum. Primum scilicet, de quo ait, Et subito ueniet in templum suum dominus, id est, in car-
nem suam: de qua dicit in euangelio, Soluite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud.
Secundum uero, ubi ait, Ecce ueniet, dicit dominus omnipotens, & quis sustinebit diem in-
troitus eius, aut quis resistet in aspectu eius? Quod autem dixit, dominus quem uos quæ-
ritis, & angelus testamenti, quem uos uultis: significauit utique etiam Iudæos secundum
scripturas quas legunt, Christum quærere & uelle. Sed multi eorum quem quæsierũt & uo-
luerunt, uenisse non agnouerũt: excæcati in cordibus suis, præcedẽtibus meritis suis. Quod
sanè hic nominat testamentum, uel supra, ubi ait, Testamẽtum meum erit cum eo: uel hic:
ubi eum dixit angelum testamenti: nouum proculdubio testamentum debemus accipere,
ubi sempiterna, non uetus, ubi temporalia sunt promissa: quæ pro magno hic habẽtes plu-
rimi infirmi, & deo uero talium rerum mercede seruientes, quando uident impios abunda-
re, turbantur. Propter quod idem propheta, ut noui testamenti beatitudinẽ æternam quæ
non dabitur nisi bonis, distingueret à ueteris terrena felicitate, quæ plerunque datur & ma-
lis. Ingrauastis, inquit, super me uerba uestra, dicit dominus, & dixistis: in quo detraximus
de te? Dixistis: uanus est omnis qui seruit deo: & quid plus nobis, quia custodiuimus obser
uationes eius: & quia ambulauimus supplicantes ante faciẽ domini omnipotentis? Et nunc
nos beatificamus alienos, & reædificantur omnes qui faciunt iniqua, & aduersati sunt deo,
& salui facti sunt. Hæc oblocuti sunt, qui timebant dominum, unusquisque ad proximum
suum: & animaduertit dominus: & audiuit, & scripsit librum memoriæ in conspectu suo,
eis qui timent dominum, & reuerentur nomen eius. In isto libro significatum est testamen
tum nouum. Denique quod sequitur, audiamus: Et erunt mihi, dicit dominus omnipotẽs,
in die quam ego facio, in acquisitionem, & eligam eos sicut homo eligit filium suum serui-
entem sibi: & conuertimini, & uidebitis inter iustum & iniustum, & inter seruientem deo &
non seruientem. Quoniam ecce dies ueniet ardens sicut clibanus, & cõcremabit eos, & erunt D
omnes alienigenæ & omnes faciẽtes iniquitatem sicut stipula, & incendet illos dies qui ad-
ueniet, dicit dominus omnipotens: & non derelinquetur eorum radix, neque sarmentum.
& orietur uobis timentibus nomen meum, sol iusticiæ: & sanitas in pennis eius, & exibitis
& exultabitis sicut uituli ex uinculis resoluti: & conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedi-
bus uestris, in die in quo ego facio, dicit dominus omnipotens. Hic est qui dicitur dies iudi
cij, de quo suo loco, si deus uoluerit, loquemur uberius.

De Esdra & Machabæorum libris. Cap. XXXVI

POst hos tres prophetas, Aggæum, Zachariam, Malachiam, per idem tempus libera-
tionis populi ex Babylonica seruitute, scripsit etiã Esdras, qui magis rerum gestarum
scriptor est habitus quàm propheta, sicuti est liber qui appellatur Hester, cuius res gesta in
laudem dei non longe ab his temporibus inuenitur: nisi forte Esdras in eo Christum pro-
phetasse intelligendus est, quod inter iuuenes quosdam orta quæstione, quid amplius ua-
leret in rebus, cum reges unus dixisset, alter uinum, tertius mulieres, quæ plerunque regibus
imperarent, idem tamen tertius ueritatem super omnia demonstrauit esse uictricem. Con-
sulto autem euangelio, Christum cognoscimus esse ueritatem. Ab hoc tempore apud Iu-
dæos restituto templo, non reges, sed principes fuerunt usq; ad Aristobulum, quorum sup
putatio temporum, non in scripturis sanctis, quæ canonicæ appellantur, sed in alijs inueni-
tur, in quibus sunt & Machabæorum libri, quos non Iudæi, sed ecclesia pro canonicis ha-
bet, propter quorundam martyrum passiones uehementes, atq; mirabiles, qui ante quàm
Christus uenisset in carnem, usq; ad mortem pro dei lege certauerunt, & mala grauissima
atque horribilia pertulerunt.

Quod prophetica autoritas omni origine gentilis philosophiæ inueniatur antiquior. Caput XXXVII

TEmpore igitur nostrorum prophetarũ, quorum iam scripta ad notitiam ferè omnium
gentium

A gentium peruenerunt, philosophi gentium nondum erant, qui hoc etiam nomine uocarentur, quod cœpit à Samio Pythagora, qui eo tempore quo Iudæorum soluta est captiuitas cœpit excellere atque cognosci. Multo ergo magis cæteri philosophi post prophetas reperiuntur fuisse. Nam ipse Socrates Atheniensis magister omnium qui tunc maxime claruerunt, tenens in ea parte quæ moralis, uel actiua dicitur principatum, post Esdram in chronicis inuenitur. Non multo post etiam Plato natus est qui longe cæteros Socratis discipulos anteiret. Quibus si addamus etiam superiores, qui nondum philosophi uocabãtur, septem scilicet sapientes, ac deinde physicos qui Thaleti successerunt in perscrutanda natura rerum studium eius imitati, Anaximandrum scilicet & Anaximenem & Anaxagorã aliosq; nonnullos antequam Pythagoras se philosophum primus profiteretur, nec illi prophetas nostros uel uniuersos temporum antiquitate præcedunt, quandoquidem Thales post quem cæteri fuerunt, regnante Romulo eminuisse fertur, quando de fontibus Israel in eis literis, quæ toto orbe manarent prophetiæ flumen erupit. Soli igitur illi theologi poetæ, Orpheus, Linus, Musæus, & si quis alius apud Græcos fuit, his prophetis Hebræis, quorum scripta in autoritate habemus, annis reperiuntur priores. Sed nec ipsi uerum theologum nostrum Moysen, qui unum uerum deum ueraciter prædicauit, cuius nunc scripta in autoritatis canone prima sunt, tempore præuenerunt: ac per hoc quantum ad Græcos attinet, in qua lingua literæ huius seculi maxime floruerunt, nihil habent unde sapientiam suam iactent, quo religione nostra, ubi uera sapientia est, si non superior saltem uideatur antiquior. Verum quod fatendum est, non quidem in Græcia, sed in barbaris gentibus, sicut in Ægypto iam fuerat ante Moysen nonnulla doctrina, quæ illorum sapientia diceretur, alioquin non scriptum esset in libris sanctis, Moysen eruditum fuisse omni sapientia Ægyptiorum, tunc utique quando ibi natus est & à filia Pharaonis adoptatus atque nutritus etiam liberaliter educatus est. Sed nec sapientia Ægyptiorum sapiẽtiam prophetarum
B nostrorum tempore antecedere potuit, quandoquidem & Abraham propheta fuit. Quid autem sapientiæ esse potuit in Ægypto, antequam eis Isis, quam mortuam tãquam deam magnam colendam putauerunt, literas traderet? Isis porrò Inachi filia fuisse proditur, qui primus regnare cœpit Argiuis, quando Abrahæ iam nepotes reperiuntur exorti.

Quod quædam sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit uetustatem, ne per occasionem eorum falsa ueris insererentur. Cap. XXXVIII

IAm uero si longe antiquiora repetam, & ante illud grande diluuium noster erat utique Noe patriarcha, quem prophetam quoque non immerito dixerim. Siquidem ipsa arca quam fecit, & in qua cum suis euasit, prophetia nostrorum temporum fuit. Quid Enoch septimus ab Adam? Nónne etiam in canonica epistola apostoli Iudæ prophetasse prædicatur? quorum scripta, ut apud Iudæos, & apud nos in autoritate non essent, nimia fecit antiquitas, propter quam uidebantur habenda esse suspecta, ne proferrentur falsa pro ueris. Nam & proferuntur quædam quæ ipsorum esse dicuntur ab eis qui pro suo sensu passim, quod uolunt, credunt. Sed ea castitas canonis non recepit: non quod eorum hominum qui deo placuerunt, reprobetur autoritas, sed quod ista esse non credãtur ipsorum. Nec mirum debet uideri quod suspecta habentur, quæ sub tantæ antiquitatis nomine ꝓferuntur, quandoquidem in ipsa historia regum Iudæ & regum Israel, quæ res gestas continet, de quibus eidem scripturæ canonicæ credimus, commemorantur plurima, quæ ibi non explicantur, & in libris alijs inueniri dicuntur, quos prophetæ scripserunt, & alicubi eorum quoq; prophetarum nomina non tacentur: nec tamen inueniuntur in canone, quem populus dei recepit. Cuius rei fateor causa me latet, nisi quod existimo etiam ipsos quibus ea, quæ in autoritate religionis esse deberent, sanctus utique spiritus reuelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia sicut prophetas inspiratione diuina scribere potuisse: atque hæc ita fuisse distincta, ut illa tanquam ipsis, ista uero tanquam deo per ipsos loquenti iudicarentur esse tribuenda: ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, hæc ad religionis autoritatem, in qua

autoritate custoditur canon: præter quæ si qua iam etiam sub nomine uerorum prophetarum scripta proferuntur, nec ad ipsam copiam scientiæ ualent, quoniam utrum eorum sint quorum esse dicuntur, incertum est, & ob hoc eis non adhibetur fides, maxime his in quibus etiam contra fidem librorum canonicorum quædam leguntur, propter quod ea prorsus illorum non esse, apparet. C

De Hebraicis literis, quæ nunquam in suæ linguæ proprietate non fuerunt. Ca. XXXIX

NOn itaq; credendum est quod nonnulli arbitrantur, Hebræam tantum linguam, per illum qui uocabatur Heber, unde Hebræorum uocabulum est, fuisse seruatam, atque inde peruenisse ad Abraham, Hebræas autem literas à lege cœpisse quæ data est per Moysen: sed potius per illam successionem patrum, memoratam linguam cum suis literis custoditam. Deniq; Moyses in populo dei constituit, qui docendis literis præessent, priusq; diuinæ legis ullas literas nossent. Hos appellat scriptura grammaton isagogos, qui Latine dici possunt literarum inductores uel introductores, eo quod eas inducant, id est, introducant quodammodo in corda discentium, uel in eas potius ipsos quos docent. Nulla igitur gens de antiquitate sapientiæ suæ super patriarchas & prophetas nostros, quibus inerat diuina sapientia, ulla se uanitate iniqua iactauerit: quando nec Ægyptus inuenitur, quæ solet falso & inaniter de suarum doctrinarum antiquitate gloriari, qualicunq; sapientia sua patriarcharum nostrorum tempore præuenisse sapientiam. Neq; enim quisq; dicere audebit mirabilium disciplinarum eos peritissimos fuisse, antequàm literas nossent, id est, antequàm Isis eò uenisset easq; ibi docuisset. Ipsa porrò eorum memorabilis doctrina quæ appellata est sapientia, quid erat nisi maxime astronomia, & si quid aliud talium disciplinarum magis ad exercenda ingenia, quàm ad illuminandas uera sapientia mentes ualere solet? Nam quod attinet ad philosophiam, quæ se docere aliquid profitetur, unde fiant homines beati, circa tempora Mercurij, quem Trismegistū uocauerunt, in illis terris eiusmodi studia claruerunt. D Longe quidē ante sapientes quàm philosophos habuit Græcia, sed tamen post Abraam & Isaac & Iacob & Ioseph: nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore quo Moyses natus est, fuisse reperitur Atlas ille magnus astrologus Promethei frater, maternus auus Mercurij maioris, cuius nepos fuit Trismegistus ille Mercurius.

De Ægyptiorum mendacissima uanitate, quæ antiquitati scientiæ suæ centum milia ascribit annorum. Cap. XL

FRustra itaq; uanissima præsumptione garriunt quidam dicentes, ex quo rationem syderum comprehendit Ægyptus amplius quàm centum annorum milia numerari. In quibus enim libris istum numerum collegerunt, qui non multum ante annorum duo milia literas magistra Iside didicerunt? Non enim paruus autor est in historia Varro, qui hoc prodidit, quod à literarum etiam diuinarum ueritate non dissonat. Cum enim ab ipso primo homine qui est appellatus Adam, nondum sex milia annorū compleantur, quomodo non isti ridendi potius, quàm refellendi sunt, qui de spacio temporum tam diuersa, & huic exploratæ ueritati tam contraria persuadere conantur? Cui enim narranti melius præterita credimus, quàm qui etiā futura prædixerit, quæ præsentia iam uidemus? Nam & ipsa historicorum inter se dissonantia copiam nobis præbet, ut eis potius credere debeamus qui diuinæ, quam tenemus, non repugnant historiæ. Porrò autem ciues impiæ ciuitatis diffusi usquaq; per terras, cum legunt doctissimos homines, quorū nullius contēnenda uideatur autoritas, inter se de rebus gestis ab ætatis nostræ memoria remotissimis discrepātes, cui potius credere debeant, non inueniūt. Nos uero in nostræ religionis historia, fulti autoritate diuina quicquid ei resistit non dubitamus esse falsissimū, quomodolibet sese habeant cætera in secularibus literis, quæ siue uera seu falsa sint, nihil momenti afferūt, quo recte beateq; uiuamus.

De philosophicarum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud ecclesiam concordia scripturarum. Cap. XLI

VT autem iam cognitionē omittamus historiæ, ipsi philosophi à quibus ad ista progressi

A gressi sumus, qui non uidentur laborasse in studijs suis, nisi ut inuenirent, quomodo uiuendum esset accommodate ad beatitudinem capessendam, cur dissenserunt & à magistris discipuli, & inter se condiscipuli, nisi quia ut homines humanis sensibus & humanis ratiocinationibus ista quæsierunt? Vbi quis esse potuerit & studium gloriandi, quo quisq; alio sapientior & acutior uideri cupit, nec sententiæ quodãmodo addictus alienæ, sed sui dogmatis & opinionis inuentor: tamen ut nonnullos uel etiam plurimos eorum fuisse concedam, quos à suis doctoribus uel discendi socijs, amor ueritatis abruperit, ut pro ea certarét, quam ueritatem putarent, siue illa esset, siue non esset: quid agit, aut quò uel quà ut ad beatitudinem perueniatur, humana se porrigit infelicitas, si diuina non ducit autoritas? Deniq; autores nostri, in quibus non frustra sacrarum literarum figitur, & terminatur canon, absit, ut inter se aliqua ratione dissentiant. Vnde non immerito cum illa scriberent, eis deum uel per eos locutum, non pauci in scholis atq; gymnasijs litigiosis disputationibus garruli, sed in agris atq; in urbibus cum doctis atq; indoctis tot tantiq; populi crediderunt. Ipsi sanè pauci esse debuerunt, ne multitudine uilesceret, quod carum religione esse oporteret, nec tamen ita pauci ut eorum non sit miranda consensio. Neq; enim in multitudine philosophorum qui labore etiam literario monimenta suorum dogmatum reliquerunt, facile quis inuenerit, inter quos cuncta quæ sensere conueniant, quod ostendere hoc opere longum est. Quis autem sectæ cuiuslibet autor sic est in hac dæmonicola ciuitate approbatus, ut cæteri improbarentur, qui aduersa & diuersa senserũt? Nonne apud Athenas & Epicurei claruerunt asserentes res humanas ad deorum curam non pertinere: & Stoici qui contraria sentientes regi atq; muniri dijs adiutoribus atq; tutoribus disputabant? Vnde miror cur Anaxagoras reus factus sit, quia solem esse dixit lapidem ardentem, negans utiq; deum: cum in eadem ciuitate gloria claruerit, floruerit Epicurus uixeritq; securus, non solũ solem, uel ullum syderum deum esse non credens, sed nec Iouem, nec ullum deorum omnino in mundo ha-

B bitare contendens ad quem preces hominum supplicationesq; perueniant. Nonne ibi Aristippus in uoluptate corporis summum bonum ponens: ibi Antisthenes uirtute animi potius hominem fieri beatum asseuerãs, duo philosophi nobiles & ambo Socratici, in tam diuersis atq; inter se contrarijs finibus uitæ summam locantes: quorum etiam ille fugiẽdam, iste administrandam sapienti dicebat esse rempublicam, & ad suam quisq; sectam sectandam discipulos congregabat? Nempe palàm in conspicua & notissima porticu in gymnasijs, in hortulis, in locis publicis ac priuatis cateruatim pro sua quisq; opinione certabat. Alij asserentes unum, alij innumerabiles mundos: ipsum autem unum, alij ortum esse, alij uero initium non habere: alij interiturum, alij semper futurum: alij mente diuina, alij fortuitu & casibus agi. Alij immortales esse animas, alij mortales: & qui immortales, alij reuolui in bestias, alij nequaq;: qui uero mortales, alij mox interire post corpus, alij uiuere etiam postea uel paululum, uel diutius, non tamen semper. Alij constituẽtes in corpore finem boni, alij in animo, alij in utroq;, alij extrinsecus posita etiam bona ad animam & corpus addentes: alij sensibus corporis semper, alij non semper, alij putantes nunq; esse credendum. Has & alias penè innumerabiles dissensiones philosophorũ, quis unq; populus, quis senatus, quæ potestas, uel dignitas publica impiæ ciuitatis dijudicãdas, & alias probandas ac recipiẽdas, alias improbãdas repudiãdasq; curauit: ac non passim sine ullo iudicio confuseq; habuit in gremio suo tot cõtrouersias hominum dissidentiũ, non de agris & domibus, uel quacũq; pecuniaria ratione, sed de his rebus, quibus aut misere uiuitur, aut beate? Vbi etsi aliqua uera dicebantur, eadem & falsa prorsus licentia dicebantur, ut non frustra talis ciuitas mysticũ uocabulum Babylonis acceperit. Babylon quippe interpretatur cõfusio, quod nos iam dixisse meminimus. Nec interest diaboli regis eius, q; contrarijs inter se rixentur erroribus, quos merito multæ uariæq; impietatis pariter possidet. At uero gens illa, ille populus, illa ciuitas, illa respub. illi Israelitæ, quibus credita sunt eloquia dei, nullo modo pseudoprophetas cum ueris prophetis pari licentia confuderunt, sed concordes inter se atq; in nullo dissentientes,

sacrarum literarum ueraces ab eis agnoscebantur & tenebantur autores. Ipsi eis erant philosophi, hoc est, amatores sapientiæ, ipsi sapientes, ipsi theologi, ipsi prophetæ, ipsi doctores probitatis atque pietatis. Quicunque secundum illos sapuit & uixit, non secundum homines, sed secundum deum, qui per eos locutus est, sapuit & uixit. Ibi si prohibitum est sacrilegium, deus prohibuit. Si dictum est, Honora patrem tuum & matrem tuam, deus iussit. Si dictum est, Non mœchaberis, non homicidium facies, non furaberis, & cætera huiusmodi, non hæc ora humana, sed oracula diuina fuderunt: quicquid philosophi quidam inter falsa, quæ opinati sunt, uerum uidere potuerunt, & laboriosis disputationibus persuadere moliti sunt, quod mundum istum fecerit deus, eumq́ue ipse prouidentissimus administraret, de honestate uirtutum, de amore patriæ, de fide amicitiæ, de bonis operibus, atque omnibus ad mores probos pertinentibus rebus, quamuis nesciẽtes ad quem finem & quonam modo essent ista omnia referẽda: propheticis, hoc est diuinis uocibus, q̃uis per homines in illa ciuitate populo cõmendata sunt, non argumentationũ concertationibus inculcata, ut non hominis ingenium, sed dei eloquium contẽnere formidaret, qui illa cognosceret.

Qua dispensatione prouidentiæ dei scripturæ sacræ ueteris testamenti ex Hebræo in Græcum eloquium translatæ sint, ut uniuersis gentibus innotescerent. Cap. XLII

HAs sacras literas etiam unus Ptolemæorum regum Ægypti nosse studuit & habere. Nam post Alexandri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus est, mirificentissimam minimeq́ue diuturnam potẽtiam, qua uniuersam Asiam, imò penè totum orbem, partim ui & armis, partim terrore subegerat, quando inter cætera orientis regna etiam Iudæam ingressus obtinuit, eo mortuo comites eius cum regnum illud amplissimum non pacifice inter se possessuri diuisissent, uel potius dissipassent, bellis omnia uastaturi, Ptolemæos reges habere cœpit Ægyptus. Quorum primus Lagi filius, multos ex Iudæa captiuos in Ægyptum transtulit. Huic autem succedens alius Ptolemæus, qui est appellatus Philadelphus, omnes quos ille adduxerat subiugatos, liberos redire permisit: insuper & dona regia in templum dei misit, petiuitq́ue ab Eleazaro, tunc põtifice dari sibi scripturas, quas profecto audierat fama prædicante diuinas: & ideo concupiuerat habere in bibliotheca, quam nobilissimam fecerat. Has ei cum idem pontifex misisset Hebræas: post etiam ille interpretes postulauit, & dati sunt ei septuaginta duo, de singulis duodecim tribubus seni homines, linguæ utriusque doctissimi, Hebrææ scilicet atq́ue Grææ. Quorum interpretatio ut Septuaginta uocetur, iam obtinuit consuetudo. Traditur sanè tam mirabilem ac stupendum planeq́ue diuinum in eorum uerbis fuisse consensum, ut cum ad hoc opus separatim singuli sederint: ita enim eorũ fidem Ptolemæo regi placuit explorare: in nullo uerbo, quod idem significaret, & tantundem ualeret, uel in uerborũ ordine alter ab altero discreparet, sed tanquam si unus esset interpres, ita quod omnes interpretati sunt, unum erat, quoniam reuera spiritus erat unus in omnibus. Et ideo tam mirabile dei munus acceperant, ut illarum scripturarum, non tanquam humanarum, sed sicut erant tanquam diuinarum etiam isto modo commendaretur autoritas, credituris quandoque gentibus futurum, quod iam uidemus effectum.

De autoritate Septuaginta interpretũ, quæ saluo honore Hebraicæ linguæ omnibus sit interpretibus præferenda. Cap. XLIII

NAm cum fuerint & alij interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra illa eloquia transtulerunt, sicut Aquila, Symmachus, Theodotion, sicut etiam illa est interpretatio, cuius autor non apparet, & ob hoc sine nomine interpretis quinta æditio nuncupatur: hanc tamen quæ Septuaginta est tanquam sola esset, sic recepit ecclesia, eaq́ue utuntur Græci populi Christiani, quorũ pleriq́ue utrum alia sit aliqua, ignorant. Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatũ est, quod ecclesiæ Latinæ tenent. Quamuis non defuit temporibus nostris presbyter Hieronymus homo doctissimus & omnium trium linguarũ peritus, qui non ex Græco, sed ex Hebræo in Latinũ eloquium

easdem

A easdem scripturas conuerterit. Sed eius tantum literarum laborem quamuis Iudæi fateantur esse ueracem, Septuaginta uero interpretes in multis errasse contendant: tamen ecclesiæ Christi tot hominum autoritati, ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem iudicant præferendum: quia etsi non in eis unus apparuisset spiritus sine dubitatione diuinus, sed inter se uerba interpretationis suæ Septuaginta docti more hominum cõtulissent, ut quod placuisset omnibus, hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi. Cum uero tantum in eis signum diuinitatis apparuit, profecto quisquis alius illarum scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est uerax, aut cõgruit illis Septuaginta interpretibus, aut si congruere non uidetur, altitudo ibi prophetica esse credenda est, Spiritus enim qui in prophetis erat quando illa dixerũt, idem ipse erat etiam in Septuaginta uiris, quando illa interpretati sunt. Qui profecto autoritate diuina & aliud dicere potuit, tanquam propheta ille utrumq; dixisset, quia utrumq; idem spiritus diceret, & hoc ipsum aliter, ut si non eadem uerba, idem tamen sensus bene intelligẽtibus dilucesceret: & aliquid prætermittere, & aliquid addere, etiam ut hinc ostenderetur non humanam fuisse in illo opere seruitutem, quam uerbis debebat interpres, sed diuinam potius potestatem, quæ mentem replebat, & regebat interpretis. Nonnulli autem codices Græcos interpretationis Septuaginta & ex Hebræis codicibus emendandos putarunt: nec tamen ausi sunt detrahere, quod Hebræi non habebant, & Septuaginta posuerunt, sed tantummodo addiderunt quæ in Hebræis inuenta, apud Septuaginta non erant, eaq; signis quibusdam in stellarum modum factis, ad capita eorundem uersuum notauerunt, quæ signa asteriscos uocant. Illa uero quæ non habent Hebræi, habent autem Septuaginta, similiter ad capita uersuum iacentibus uirgulis sicut scribuntur unciæ signauerunt, & multi codices Græci has notas habentes usquequaque diffusi sunt & Latini. Quæ autem non prætermissa uel addita, sed aliter dicta sunt, siue alium sensum faciant etiam ipsum non abhorrentem, siue alio
B modo eundem sensum explicare monstrentur, nisi utrisq; codicibus inspectis nequeunt reperiri. Si igitur ut oportet, nihil aliud intueamur in scripturis illis, nisi quid per homines dixerit dei spiritus, quicquid est in Hebræis codicibus, & non est apud interpretes Septuaginta, noluit hoc per istos, sed per illos prophetas dei spiritus dicere. Quicquid uero est apud Septuaginta, in Hebræis autẽ codicibus non est, per istos maluit, quàm per illos idem spiritus dicere, sic ostendens utrosq; fuisse prophetas. Isto enim modo alia per Esaiam, alia per Hieremiam, alia per alium, atque alium prophetam, uel aliter eadem per hunc ac per illum dixit, ut uoluit. Quicquid porrò apud utrosq; inuenitur, per utrosq; dicere uoluit unus atq; idem spiritus, sed ita ut illi præcederent prophetando, isti sequerentur prophetice illos interpretando: quia sicut in illis uera, & concordantia dicentibus unus pacis spiritus fuit, sic & in istis non secum conferentibus, & tamen tanquam uno ore cuncta interpretantibus, idem spiritus unus apparuit.

Quid intelligendum sit de Niniuitarum excidio, cuius denunciatio in Hebræo quadraginta dierum spacio tenditur, in Septuaginta autem tridui breuitate cõcluditur. Ca. XLIIII

SEd ait aliquis, Quomodo sciam quid Ionas ꝓpheta dixerit Niniuitis, utrum triduum & Niniue euertetur, an quadraginta dies? Quis enim non uideat non potuisse utrunq; tunc dici à propheta, qui missus fuerat terrere comminatione imminentis exitij ciuitatem? Cui si tertio die fuerat futurus interitus, non utiq; quadragesimo die, si autem quadragesimo, non utique tertio. Si ergo à me quæritur, quid horum Ionas dixerit, hoc puto potius quod legitur in Hebræo, quadraginta dies & Niniue subuertetur. Septuaginta quippe longe posterius interpretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertineret, & in unum eundemq; sensum, quamuis sub altera significatione concurreret, admoneretq; lectorem, utraq; autoritate non spreta ab historia sese attollere, ad ea requirenda propter quæ significanda historia ipsa cõscripta est. Gesta sunt quippe illa in Niniue ciuitate, sed aliqd etiam significauerunt quod modum illius ciuitatis excedat: sicut gestum est, quod ipse propheta in uen-

in uentre ceti triduo fuit,& tamen alium significauit in profundum inferni triduo futurum, C
qui dominus est omnium prophetarum. Quapropter si per illam ciuitatem recte accipitur ecclesia gentium,prophetice figurata,euersa scilicet per pœnitentiam,ut qualis fuerat iam non esset,hoc quoniam per Christum factum est in ecclesia gentium cuius illa Niniue figuram gerebat,siue per quadraginta dies,siue per triduū,idem ipse significatus est Christus: per quadraginta,scilicet,quia tot dies peregit cum discipulis suis post resurrectionē suam, & ascendit in cœlum:per triduum uero,quia die tertio resurrexit:tanquam lectorem nihil aliud quàm historiæ rerum gestarum inhærere cupientem,de somno excitauerint septuaginta interpretes,ijdemq; prophetæ,ad perscrutandā altitudinem prophetiæ,& quodammodo dixerint,in quadraginta diebus ipsum quære in quo & triduum poteris inuenire:illud in ascensione,hoc in eius resurrectione reperies. Propter quod utroque numero significari conuenientissime potuit,quorum unum per Ionam prophetam,alterum per Septuaginta interpretum prophetiam,tamen unus atque idem spiritus dixit. Longitudinem fugio,ut non hæc per multa demonstrem,in quibus ab Hebraica ueritate putantur Septuaginta interpretes discrepare,& bene intellecti inueniuntur esse concordes. Vnde etiam ego pro meo modulo uestigia sequens apostolorum,quia & ipsi ex utrisq;,id est,ex Hebræis, & ex Septuaginta testimonia prophetica posuerunt,utraque autoritate utendum putaui, quoniam utraque una atque diuina est. Sed iam quæ restant,ut possumus exequamur.

Quod post instaurationem templi,prophetas Iudæi habere destiterunt,& exinde usque ad natiuitatem Christi continuis aduersitatibus sint afflicti,ut probaretur alterius templi ædificationem propheticis uocibus fuisse promissam. Caput XLV

POstea quàm gens Iudæa cœpit nō habere prophetas,proculdubio deterior facta est, eo scilicet tempore,quo se sperabat instaurato templo post captiuitatem,quæ fuit in Babylonia,futuram esse meliorem. Sic quippe intelligebat populus ille carnalis,quod prænunciatum est per Aggæum prophetam,dicentem,Magna erit gloria domus istius nouissimæ,plus quàm primæ. Quod de nouo testamento dictum esse paulo superius demonstrauit,ubi ait aperte Christum promittens,Et mouebo omnes gentes,& ueniet desideratus cunctis gētibus. Quo loco Septuaginta interpretes alium sensum magis corpori quàm capiti,hoc est magis ecclesiæ quàm Christo conueniētem prophetica autoritate dixerunt, Venient quæ electa sunt domini de cunctis gentibus:id est homines,de quibus ipse Iesus in euangelio,Multi,inquit,uocati,pauci uero electi. Talibus enim electis gentium,domus dei ædificatur per testamentum nouum lapidibus uiuis,longe gloriosior,quàm templum illud fuit,quod à rege Salomone constructum est,& post captiuitatem instauratum. Propter hoc ergo nec prophetas ex illo tempore habuit illa gens,sed multis cladibus afflicta est ab alienigenis regibus ipsisq; Romanis,ne hanc Aggæi prophetiā in illa instauratione templi opinaretur impletam. Non multo enim post adueniente Alexandro,subiugata est,quando etsi nulla facta est uastatio,quoniam non sunt ausi ei resistere,& ideo placatum facillime subditi receperunt,non erat tamen gloria tanta domus illius,quanta fuit in suorum regum libera potestate. Hostias sanè Alexander immolauit in dei templo,non ad eius cultum uera pietate conuersus,sed impia uanitate cum dijs eum falsis colendum putans. Deinde Ptolemæus Lagi filius,quod supra commemoraui,post Alexandri mortem captiuos inde in Ægyptum transtulit,quos eius successor Ptolemæus Philadelphus beniuolētissime inde dimisit,per quem factum est,quod pauloante narraui,ut Septuaginta interpretum scripturas haberemus. Deinde contriti sunt bellis,quæ in Machabæorum libris explicātur. Post hæc capti à rege Alexādriæ Ptolemæo,qui est appellatus Epiphanes,inde ab Antiocho rege Syriæ multis & grauissimis malis ad idola colenda cōpulsi,templumq; ipsum repletū sacrilegis superstitionibus gentiū,quod tamen dux eorum strenuissimus Iudas,qui etiā Machabæus dictus est,Antiochi ducibus pulsis,ab omni illa idololatriæ contaminatione

A taminatione mũdauit. Non autẽ multo post Alcimus quidã per ambitionẽ, cum à genere sacerdotali esset alienus, qđ nefas erat, põtifex factus est. Hinc iam post annos fermè quinquaginta, in quibus eis tamẽ pax non fuit, q̃uis aliqua & prospere gesserint, primus apud eos Aristobulus assumpto diademate, & rex & pontifex factus est. Antea quippe ex quo de Babyloniæ captiuitate reuersi sunt templumq́ instauratum est, non reges, sed duces uel principes habuerunt, quamuis & qui rex est possit dici princeps à principatu imperandi, & dux, eo quod sit ductor exercitus: sed non continuo quicũq principes uel duces sunt, etiam reges dici possunt, quod iste Aristobulus fuit. Cui successit Alexãder etiam ipse rex & pontifex, qui crudeliter in suos regnasse traditur. Post hunc uxor eius Alexãdra regina Iudæorum fuit, ex cuius deinceps tempore mala sunt eos secuta grauiora. Filij quippe huius Alexandræ Aristobulus & Hircanus inter se de imperio dimicantes, uires aduersus Israeliticam gentem prouocauere Romanas. Hircanus nanque ab eis contra fratrem poposcit auxilium. Tunc iam Roma subiugauerat Africam & Græciam, lateq́ etiam alijs orbis partibus imperans, tanquam seipsam ferre non ualens, se sua quodammodo magnitudine fregerat. Peruenerat quippe ad seditiones domesticas graues, atque inde ad bella socialia, moxq́ ciuilia, tantumq́ se comminuerat atq attriuerat, ut ei mutandus reipublicæ status, quo regeretur regibus immineret. Põpeius ergo populi Romani præclarissimus princeps, Iudæam cum exercitu ingressus ciuitatem capit, templum reserat non deuotione supplicis, sed iure uictoris, ad sancta sanctorum quò nisi summum sacerdotem non licebat intrare, non ut uenerator, sed ut prophanator accedit. Confirmatoq́ Hircani pontificatu, & subiugatæ genti imposito custode Antipatro, quos tunc procuratores uocabant, uinctum secum Aristobulum ducit. Et ex illo die Iudæi etiam tributarij Romanorum esse cœperunt. Postea Cassius etiam templum expoliauit. Deinde post paucos annos, etiam Herodem alienigenam regem habere meruerunt, quo regnante natus est Christus. Iam enim uenerat plenitudo temporis significata prophetico spiritu per os patriarchæ Iacob, ubi ait, Non deficiet princeps ex Iuda neque dux de femoribus eius, donec ueniat cui repositum est, & ipse erit expectatio gentium. Non ergo defuit Iudæorum princeps ex Iudæis, usque ad istum Herodem, quem primum acceperunt alienigenam regem. Tempus ergo iam erat, ut ueniret ille, cui repositũ erat, quod nouo promissum est testamento, ut ipse esset expectatio gentium. Fieri autem non posset, ut expectarent gentes eum uenturum, sicut eum cernimus expectari, ut ueniat, ad faciendum iudicium in claritate potentiæ, nisi prius in eum crederent, cum uenit ad patiendum iudicium in humilitate patientiæ.

B (marginal letter beside "nitudo temporis")

De ortu saluatoris nostri secundum quod uerbum caro factum est, & de dispersione Iudæorum per omnes gentes sicut fuerat prophetatum. Cap. XLVI

REgnante ergo Herode in Iudæa, apud Romanos autem iam mutato reipublicæ statu, imperante Cæsare Augusto, & per eum orbe pacato, natus est Christus secundum præcedentem prophetiam in Bethleem Iudæ, homo manifestus ex homine uirgine, deus occultus ex deo patre. Sic enim propheta prædixerat, Ecce uirgo in utero cõcipiet, & pariet filium, & uocabitur nomen eius Emanuel, quod est interpretatum nobiscum deus. Qui ut se commendaret deum miracula multa fecit, ex quibus quædam quantum ad eum prædicandum satis uisum est esse, scriptura euangelica continet. Quorum primum est quod tam mirabiliter natus est, ultimum autem quod cum suo resuscitato à mortuis corpore ascendit in cœlum. Iudæi autem qui eum occiderunt, & in eum credere noluerũt, quia oportebat eum mori & resurgere, uastati infelicius à Romanis funditusq́ à suo regno, ubi iam eis alienigenæ dominabantur, eradicati sunt, dispersiq́ per terras. Quandoquidem ubiq non desunt, per scripturas suas testimonio nobis sunt, ꝓphetias nos non finxisse de Christo: quas plurimi eorum considerantes & ante passionem & maxime post eius resurrectionem crediderunt in eum, de quibus prædictũ est, Si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiæ saluæ fient. Cæteri uero excæcati sunt, de quibus prædictum est, Fiat mensa eorum

coram ipsis in laqueum,& in retributionem,& in scandalum. Obscurentur oculi eorum C
ne uideant,& dorsum eorum semper incurua. Proinde cum scripturis nostris non credunt, complentur in eis suæ,quas cæci legunt:nisi forte quis dixerit illas prophetias Christianos finxisse de Christo,quæ Sibyllæ nomine,uel aliorum proferũtur,si quæ sunt,quæ non pertinent ad populum Iudæorum. Nobis quidem illæ sufficiunt,quæ de nostrorum inimicorum codicibus proferuntur,quos agnoscimus propter hoc testimonium,quod nobis inuiti perhibent eosdem codices habendo atque seruando,per omnes gentes etiam ipsos esse dispersos,quaqua uersum Christi ecclesia dilatatur. Nam ꝓphetia in psalmis quos etiam legunt de hac re præmissa est,ubi scriptum est,Deus meus misericordia eius præueniet me. Deus meus demonstrauit mihi de inimicis meis,ne occideris eos,nequando obliuiscantur legem tuam. Disperge illos in uirtute tua, Demonstrauit ergo deus ecclesiæ in eius inimicis Iudæis gratiam misericordiæ suæ,quoniam sicut dicit Apostolus:delictum illorum salus est in gentibus. Et ideo non eos occidit,id est,non in eis perdidit,quod sunt Iudæi, quanquam à Romanis fuerint deuicti & oppressi,ne obliti legem dei,ad hoc de quo agimus testimonium nihil ualerẽt. Ideo parum fuit,ut diceret, Ne occideris eos,nequãdo obliuiscantur legem tuam,nisi etiam adderet,disperge illos:quoniam si cum isto testimonio scripturarum in sua tantummodo terra non ubique essent,profecto ecclesia,quæ ubiq; est,eos prophetiarum quæ de Christo præmissæ sunt testes in omnibus gentibus habere non posset.

An ante tempora Christi aliqui fuerint extra Israeliticum genus,qui ad cœlestis ciuitatis consortium pertinerent. Cap. XLVII

QVapropter quisquis alienigena,id est,non ex Israel progenitus,nec ab illo populo in canone sacrarum literarum receptus,legitur aliquid prophetasse de Christo,si in nostram notitiam uenit,aut uenerit,ad cumulum à nobis commemorari potest:non quod necessarius sit etiam si desit,sed quia non incongrue creditur fuisse & in aliis gentibus homines quibus hoc mysterium reuelatum est,& qui hoc etiam prædicere impulsi sunt:siue participes eiusdem gratiæ fuerint,siue expertes,sed per malos angelos docti sunt,quos præsentem Christum,quem Iudæi non agnoscebãt,scimus fuisse confessos. Nec ipsos Iudæos existimo audere contendere,neminem pertinuisse ad deum præter Israelitas,ex quo propagatio Israel cœpit esse,reprobato eius fratre maiore. Populus enim reuera,qui proprie dei populus diceretur,nullus alius fuit. Homines autem quosdam non terrena,sed cœlesti societate ad ueros Israelitas supernæ ciues patriæ pertinentes etiam in aliis gentibus fuisse negare non possunt:quia si negant,facillime conuincuntur de sancto & mirabili uiro Iob,qui nec indigena,nec proselytus,id est,aduena populi Israel fuit:sed ex gente Idumæa genus ducens,ibi ortus,ibidem mortuus est:qui diuino sic laudatur eloquio, ut quod ad iusticiam,pietatemq; attinet,nullus ei homo suorum temporum coæquetur. Quæ tempora eius,quamuis non inueniamus in chronicis,colligimus tamen ex libro eius,quem pro sui merito Israelitæ in autoritatem canonicam receperunt,tertia generatione posteriorem fuisse quàm Israel. Diuinitus autem prouisum fuisse non dubito,ut ex hoc uno sciremus etiam per alias gentes esse potuisse,qui secundum deum uixerunt,eiq; placuerunt,pertinentes ad spiritalem Hierosolymam. Quod nemini concessum fuisse credendum est,nisi cui diuinitus reuelatus est unus mediator dei & hominum homo Christus Iesus:qui uenturus in carne, sic antiquis sanctis prænunciabatur,quemadmodum nobis uenisse nunciatus est,ut una eademq; fides per ipsum omnes in dei ciuitatem,in domum dei,in dei templum prædestinatos perducat ad deum. Sed quæcunq; aliorum prophetiæ de dei per Christum Iesum gratia proferuntur,possunt putari à Christianis esse confictæ. Ideo nihil est firmius ad conuincendos quoslibet alienos,si de hac re contenderint,nostrosq; fulciendos,si recte sapuerint, quàm ut diuina prædicta de Christo ea proferantur,quæ in Iudæorum scripta sunt codicibus. Quibus auulsis de sedibus propriis,& propter hoc testimonium toto orbe dispersis, Christi usquequaque creuit ecclesia.

Prophe-

A Prophetiam Aggei,qua dixit maiorem futuram gloriam domus dei quàm primum fuisset,nõ in reædificatione templi,sed in ecclesiia Christi esse cõpletam. Cap.XLVIII

HÆc domus dei maioris est gloriæ,quàm fuerat illa prima lignis, & lapidibus, cæterisq; preciosis rebus,metallisq; constructa.Non itaq; Aggei prophetia in templi illius instauratione completa est.Ex quo enim instauratum est,nunquam ostẽditur habuisse tantam gloriam,quantã habuit tempore Salomonis:immo potius ostenditur primum cessatione prophetiæ fuisse domus illius gloriam diminutam,deinde ipsius gentis cladibus tantis usq; ad ultimum excidium,quod factum est à Romanis:sicut ea quæ supra sunt cõmemorata testantur.Hæc autem domus ad nouum pertinens testamentum, tanto utiq; maioris est gloriæ,quanto meliores sunt lapides uiui,quibus credentibus, renouatisq; construitur.Sed ideo per instaurationem templi illius significata est,quia ipsa renouatio illius ædificij significat eloquio prophetico alterum testamentum, quod appellatur nouum. Quod ergo deus dixit per memoratũ prophetã:Et dabo pacem in loco isto,per significantem locum ille,qui eo significatur intelligendus est: ut quia illo loco instaurato, significata est ecclesia,quæ fuerat ædificãda per Christũ,nihil aliud accipiatur,quod dictum est:dabo pacem in loco isto,nisi dabo pacem in loco,quem significat locus iste:quia quodammodo omnia significantia uidentur earum rerũ, quas significant sustinere personas,sicut dictum est ab Apostolo:Petra erat Christus,quoniam petra illa de qua hoc dictum est, significabat utiq; Christum.Maior est itaq; gloria domus illius noui testamenti,quàm domus prioris ueteris testamenti:& tunc apparebit maior,cum dedicabitur.Tunc enim ueniet desideratus cunctis gentibus,sicut legitur in Hebræo.Nam prior eius aduentus nondum erat desideratus omnibus gentibus. Non enim quem debebant desiderare, sciebant, in quem non crediderant.Tunc etiam secundum septuaginta interpretes, quia & ipse propheticus sensus est:uenient quæ electa sunt domini de cunctis gentibus.Tunc enim uere nõ ueniẽt,
B nisi electa,de quibus dicit Apostolus:Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem. Ipse quippe architectus,qui dixit:Multi sunt uocati,pauci uero electi. Nõ de his dixit,qui uocati sic uenerunt,ut de conuiuio proijcerentur:sed de electis demonstraturus est ædificatam domum,quæ nullam deinceps formidabit ruinam.Nunc autem & hi quãdo replent ecclesias,quos tanquam in area uentilatio separabit,non apparet tãta gloria domus huius, quanta tunc apparebit,quando quisquis ibi erit, semper erit.

De incerta multiplicatione ecclesiæ,qua in hoc seculo multi reprobi miscentur electis. Cap. XLIX

IN hoc ergo maligno seculo,in his diebus malis,ubi per humilitatẽ præsentem futuram comparat ecclesiæ celsitudinem,& timorum stimulis,dolorum tormentis,laborum molestijs,tentationum periculis eruditur:sola spe gaudens,quoniam sanè gaudet,multi reprobi miscentur bonis,& utriq; tanq; in sagenam euangelicam colliguntur:& in hoc mundo tanquam in mari utriq; inclusi,retibus indiscrete natant,donec perueniatur ad litus,ubi mali segregentur à bonis,& in bonis tanquam in templo suo sit deus omnia in omnibus. Proinde uocem nunc agnoscimus eius impleri,qui loquebatur in psalmo,atq; dicebat:Annunciaui,& locutus sum,multiplicati sunt super numerũ.Hoc fit nunc,ex quo primum per os præcursoris sui Ioannis,deinde per os proprium annunciauit,& locutus est, dicens:Agite pœnitentiam,appropinquabit enim regnum cœlorũ.Elegit discipulos,quos & apostolos nominauit,humiliter natos,inhonoratos,illiteratos:ut quicquid magnum essent, & facerent, ipse in eis esset,& faceret.Habuit inter eos unum,quo malo utens bene,& suæ passionis dispositum impleret,& ecclesiæ suæ tolerandorum malorum præberet exemplum.Seminato quantum per eius oportebat præsentiam corporalem sancto euãgelio,passus est, mortuus est,resurrexit:passione ostendens quid sustinere pro ueritate,resurrectione quid sperare in æternitate debeamus,excepta altitudine sacramenti,qua sanguis eius in remissionem peccatorum fusus est. Conuersatus est in terra quadraginta dies cum discipulis suis,atq; ipsis

uidentibus ascendit in cœlum,& post dies decem promissum spiritum sanctum misit pa/ C
tris sui:cuius aduenientis in eos qui crediderant,tunc signum erat maximũ,& maxime ne/
cessarium,ut unusquisq; eorum linguis omnium gentium loqueretur:ita significans unita/
tem catholicæ ecclesiæ per omnes gentes futuram, ac sic linguis omnibus locuturam.

De prædicatione euangelij, quæ per passiones prædicantiũ clarior & potentior facta est. Cap. L

DEinde secundum illam prophetiam:Ex Sion lex prodiet,& uerbum domini de Hierusalem:& secundum ipsius domini Christi prædicta,ubi post resurrectionem stupentibus eum discipulis suis aperuit sensum,ut intelligerent scripturas,& dixit eis,quoniam sic scriptum est:Et sic oportebat Christum pati,& resurgere à mortuis tertio die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem.Et ubi rursus eis de aduentu eius nouissimo requirentibus respondit,atque ait:Non est uestrum scire tempora uel momenta,quæ pater posuit in sua potestate:sed accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientis in uos,& eritis mihi testes in Hierusalem, & in tota Iudæa,& Samaria,& usq; in fines terræ.Primum se ab Hierusalem diffudit ecclesia,& cum in Iudæa atq; Samaria plurimi credidissent,& in alias gentes seminatum est,eis annunciantibus euangelium,quos ipse sicut luminaria coaptauerat uerbo,& accẽderat spiritu sancto.Dixerat enim eis:Nolite timere eos,qui corpus occidunt,animam autem non possunt occidere.Qui ut frigidi timore nõ essent,igne charitatis ardebant.Deniq; per ipsos non solum,qui eum ante passionẽ,& post resurrectionem suam uiderant,& audierant:uerumetiam & post obitum eorum per posteros eorum inter horrendas persecutiones,& uarios cruciatus,ac funera martyrum prædicatum est toto orbe euangeliũ,contestante domino signis,& ostentis,& uarijs uirtutibus,& spiritus sancti muneribus:ut populi gẽtium credentes in eum,qui pro eorum redemptione crucifixus est,Christiano amore uenerarentur sanguinem martyrũ,quem diabolico furore fuderunt:ipsiq; reges,quorum legibus uastabat͗ ecclesia,eius nomini salubriter subderent͗,quod de terra crudeliter auferre conati sunt: D
& falsos deos inciperent persequi,quorũ causa cultores dei ueri fuerant antea persecuti.

Quod etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur. Cap. LI

VIdens autem diabolus templa dæmonum deseri,& in nomen liberantis mediatoris currere genus humanum:hæreticos mouit,qui sub uocabulo Christiano doctrinæ resisterent Christianæ,quasi possent indifferenter sine ulla correptione haberi in ciuitate dei, sicut ciuitas confusionis indifferẽter habuit philosophos inter se diuersa & aduersa sentientes.Qui ergo in ecclesia Christi morbidum aliquid,prauumq; sapiunt,si correpti ut sanum rectumq; sapiant,resistunt contumaciter,suaq; pestifera,& mortifera dogmata emendare nolunt,sed defensare persistunt:hæretici fiunt,& foras exeuntes,habentur in exercentibus, inimicis etiam:sic quippe ueris illis catholicis membris Christi malo suo prosunt,dum deus utitur & malis bene,& diligentibus eũ omnia cooperantur in bonum.Inimici enim omnes ecclesiæ quolibet errore cæcentur,uel malitia deprauentur:si accipiunt potestatem corporaliter affligendi,exercent eius patientiam:si tantummodo male sentiendo aduersantur, exercent eius sapientiam:ut autem etiam inimici diligantur, exercent eius beneuolentiam,aut etiam beneficentiam,siue suasibili doctrina cum eis agatur,siue terribili doctrina uel disciplina.Ac per hoc diabolus princeps impiæ ciuitatis,aduersus peregrinantem in hoc mũdo ciuitatem dei uasa propria cõmouendo,nihil ei nocere permittitur.Cui proculdubio & rebus prosperis consolatio,ut non frangatur aduersis:& rebus aduersis exercitatio,ut nõ corrumpatur prosperis,per diuinam prouidentiam procuratur:atq; ita temperatur utrũq; ab alterutro,ut in psalmo illam uocem non aliunde cognoscamus exortam.Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo,consolationes tuæ iocũdauerunt animã meam. Hinc est & illud Apostoli:Spe gaudentes,in tribulatione patientes. Nam & id quod ait idem doctor:Quicunq; uolunt in Christo pie uiuere,persecutionem patiuntur, nullis pu/

tandum

A tandum est deesse posse temporibus: quia & cum ab eis qui foris sunt, non sæuientibus uidetur esse tranquillitas: & reuera utile est, plurimumq; consolationis affert, maxime infirmis: non tamen desunt, imò multi sunt intus, qui corda pie uiuẽtium suis perditis moribus cruciant: quoniam per eos blasphematur Christianum & catholicum nomen. Quod quanto charius est eis, qui uolunt pie uiuere in Christo, tanto magis dolent, quod per malos intus positos fit, ut minus quàm piorũ mentes desiderant, diligatur. Ipsi quoq; hæretici, cum Christianum cogitantur habere nomen, & sacramenta Christiana, & scripturas, & professionem, magnum dolorem faciunt in cordibus piorum: quia & multi uolentes esse Christiani, propter eorum dissensiones hæsitare coguntur, & multi maledici etiam in his inueniunt materiam blasphemandi Christianum nomen: quia & ipsi quoquo modo Christiani appellantur. His atq; huiusmodi prauis moribus, & erroribus hominum persecutionem patiuntur, qui uolunt in Christo pie uiuere, etiam nullo infestante, neq; uexante corpus illorum. Patiuntur quippe hanc persecutionem non in corporibus, sed in cordibus. Vnde illa uox est: Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo. Nõ enim ait, in corpore meo. Sed rursus quoniam cogitãtur immutabilia diuina promissa, & quod ait Apostolus: Nouit dominus, qui sunt eius: quos enim præsciuit, & prædestinauit cõformes fieri imaginis filij sui, ex eis perire nullus potest: ideo sequitur in illo psalmo: Consolationes tuæ iocundauerunt animam meam. Dolor autẽ ipse, qui fit in cordibus piorum, quos persequũtur mores Christianorum malorum siue falsorum, prodest dolentibus: quoniam de charitate descendit, qua eos perire nolunt, nec impedire salutem aliorum. Deniq; magnæ consolationes fiunt etiam de correctionibus eorum, qui piorum animas tanta iocũditate perfundunt, quantis doloribus de sua perditione cruciauerant. Sic in hoc seculo de numero persecutionum in his diebus malis, non solum à tempore corporalis præsentiæ Christi & apostolorum eius, sed ab ipso Abel, quem primum iustum impius frater occidit, & deinceps usque ad huius seculi finem, inter persecutiones mundi, & cõsolationes dei peregrinando pro
B currit ecclesia.

An credendũ sit, quod quidã putant, impletis decem persecutionibus, quæ fuerũt, nullam superesse præter undecimã, quæ in ipso antichristi tẽpore sit futura. Cap. LII

PRoinde nec illud quidem temere puto esse dicendum siue credendum, quod nonnullis uisum est, uel uidetur non amplius ecclesiam passuram persecutiones usq; ad tempus antichristi, quàm quot iam passa est, id est decem: & undecima eademq; sit ab antichristo nouissima. Primam quippe computant à Nerone, quæ facta est, secundam à Domitiano, tertiam à Traiano, quartam ab Antonino, quintam à Seuero, sextam à Maximino, septimam à Decio, Octauam à Valeriano, nonam ab Aureliano, decimã à Diocletiano & Maximiano. Plagas enim Ægyptiorum, quoniam decem fuerunt, antequam inde exire inciperet populus dei, putant ad hunc intellectum esse referendas, ut nouissima antichristi persecutio similis uideatur undecimæ plagæ, qua Ægyptij, dum hostiliter persequerentur Hebræos, in mari rubro populo dei per siccum transeunte, perierunt. Sed ego illa re gesta in Ægypto, istas persecutiones prophetice significatas esse non arbitror: quamuis ab eis, qui hoc putant, exquisite, & ingeniose illa singula his singulis comparata uideãtur: non prophetico spiritu, sed coniectura mentis humanæ, quæ aliquando ad uerum peruenit, aliquando fallitur. Quid enim, qui hoc sentiunt, dicturi sunt de persecutione, qua ipse dominus crucifixus est? In quo eam sunt numero posituri? Si autẽ hac excepta existimant computandum tanquam illæ numerandæ sint, quæ ad corpus pertinent, nõ qua ipsum caput est appetitũ & occisum: quid agent de illa, quæ posteaq; Christus ascendit in cœlum, Hierosolymis facta est, ubi beatus Stephanus lapidatus est, ubi Iacobus frater Ioannis gladio trucidatus est, ubi apostolus Petrus ut occideretur inclusus est, & per angelũ liberatus: ubi fugati, atq; dispersi de Hierosolymis fratres: ubi Saulus, qui postea Paulus apostolus factus est, uastabat ecclesiam: ubi ipse quoq; iam fidem, quam persequebatur euãgelizans, qualia faciebat,

est passus, siue per Iudæam, siue per alias gentes, quacunq; Christum feruentissime prædi- C
cabat? Cur ergo eis à Nerone uidetur ordiendum, cum ad Neronis tempora inter atrocis-
simas persecutiones, de quibus nimis longum est cuncta dicere, ecclesia crescendo peruene-
rit? Quod si à regibus factas persecutiones in numero existimant esse debere, rex fuit Herodes, qui etiam post ascensum domini grauissimam fecit. Deinde quid respondent etiam de Iuliano, quē non numerant in decem? An ipse nō est ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales literas docere ac discere uetuit? Sub quo Valentinianus maior, qui post eum tertius imperator fuit, fidei Christianæ confessor extitit, militiaq; priuatus est. Vt omittam quæ apud Antiochiam facere cœperat, nisi unius fidelissimi, & constantissimi iuuenis, qui cum multis, ut torquerentur apprehensus, per totum diem primus est tortus, inter ungulas cruciatusq; psallentis libertatem atq; hilaritatem miratus exhorruisset, & in cæteris deformius erubescere timuisset. Postremo nostra memoria Valens supradicti Valentiniani frater Arianus, nónne magna persecutione per orientis partes catholicam uastauit ecclesiam? Quale est autem non cōsiderare ecclesiam per totum mundū fructificantē atq; crescentem, posse in aliquibus gentibus persecutionē pati à regibus, & quando in alijs nō patitur? Nisi forte non est persecutio computanda, quādo rex Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cum ibi non essent nisi catholici, quorū plurimi martyrio coronati sunt: sicut à quibusdam fratribus, qui tunc illic pueri fuerant, & se ista uidisse incunctanter recordabantur, audiuimus. Quid modo in Perside? Nónne ita in Christianos ferbuit persecutio, si tamen iam quieuit, ut fugientes inde nonnulli usq; ad Romana oppida peruenerint? Hæc atq; huiusmodi mihi cogitanti, nō uidetur esse definiendus numerus persecutionū, quibus exerceri oportet ecclesiā. Sed rursus affirmare aliquas futuras à regibus, præter illam nouissimam, de qua nullus ambigit Christianus, non minoris est temeritatis. Itaq; hoc in medio relinquimus, neutram partē quæstionis huius astruentes siue destruentes, sed tantummodo ab affirmandi quolibet horū audaci præsumptione reuocantes. D

De tempore nouissimæ persecutionis occulto. Cap. LIII

ILlam sanè nouissimam persecutionem, quæ ab antichristo futura est, præsentia sua ipse extinguet Iesus. Sic enim scriptum est, quod eum interficiet spiritu oris sui, & euacuabit illuminatione præsentiæ suæ. Hic quæri solet, quando istud erit, importune omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, à quo melius quàm ab ipso deo magistro interrogantibus discipulis diceretur? Non enim siluerunt inde apud eum, sed à præsente quæsierunt dicētes: Domine, si hoc in tempore repræsentabis regnū Israel? At ille: Nō est, inquit, uestrū nosse tempora, quæ pater in sua posuit potestate. Nō utiq; illi de hora, uel die, uel anno, sed de tempore interrogauerant, quando illud accepere responsum. Frustra igitur annos, qui huic seculo remanent, cōputare ac definire conamur, cū hoc scire nō esse nostrū ex ore ueritatis audiamus. Quos tamē alij quadringentos, alij qngentos, alij etiā mille ab ascensione dn̄i usq; ad eius ultimum aduentum compleri posse dixerunt. Queādmodum autē quisq; eorum astruat opinionē suam, longum est demonstrare, & nō necessariū. Cōiecturis quippe utuntur humanis, nō ab eis certū aliquid de scripturæ canonicæ autoritate profertur. Omnium uero de hac re calculantiū digitos resoluit, & quiescere iubet ille qui dicit: Non est uestrum scire tempora, quæ pater in sua posuit potestate. Sed hæc quia euangelica sententia est, mirum est non ea repressos fuisse deorum multorum falsorumq; cultores, quo minus fingerent dæmonum responsis, quos tanquam deos colunt, definitum esse quāto tempore mansura esset religio Christiana. Cum enim uiderent, nec tot tantisq; persecutionibus eam potuisse consumi, sed his potius mira incrementa sumpsisse, excogitauerūt nescio quos uersus Græcos tanq; consulenti cuidā diuino oraculo effusos, ubi Christū quidem ab huius tanq; sacrilegij crimine faciunt innocentem: Petrum autem maleficia fecisse subiungunt, ut coleretur Christi nomen per trecentos sexagintaquinque annos, deinde cōpleto memorato numero annorū, sine mora sumere finem. O hominū corda doctorū, ô ingenia literata digna

A gna credere ista de Christo, qui credere nõ uultis in Christum, quod eius discipulus Petrus ab eo magicas artes non didicerit: sed ipso innocente, tamen eius discipulus maleficus fuerit, nomenq; illius, quàm suum coli maluerit magicis artibus suis, magnis laboribus & periculis suis, postremo etiam effusione sanguinis sui. Si Petrus maleficus fecit, ut Christum sic diligeret mũdus, quid fecit innocens Christus, ut eum sic diligeret Petrus? Respondeãt igitur sibijpsi, & si possunt, intelligant illa superna gratia factum esse, ut propter æternã uitam Christum diligeret mundus: qua gratia factum est, ut propter æternam uitam ab illo accipiendam, & usq; ad temporalẽ mortem pro illo patiendam Christũ diligeret Petrus. Deinde isti dij qui sunt, qui possũt ista prædicere, nec possunt auertere ita succumbẽtes uni malefico & uni sceleri magico, quo puer, ut dicũt, anniculus occisus, & dilaniatus, & ritu nefario sepultus est, ut sectam sibi aduersariam tam prolixo tempore conualescere, tot tãtarumq; persecutionum horrendas crudelitates nõ resistendo, sed patiendo superare, & ad suorum simulachrorum, templorum, sacrorum, oraculorũ euersionem peruenire permitterẽt? Quis postremo est deus, non noster utiq;, sed ipsorum, qui uel illectus tanto scelere, uel impulsus est ista præstare? Non enim alicui dæmoni hoc ascribitur, sed deo dicunt illi uersus, hæc Petrum arte magica definisse. Talem deum habent, qui Christum non habent.

De stultissimo mendacio paganorum, quo Christianam religionem non ultra trecentorum sexagintaquinque annorum mensuram spatium esse finxerũt. Cap. LIIII

HÆc atq; huiusmodi multa colligerem, si nondum annus iste transisset quem diuinatio ficta promisit, & decepta uanitas credidit. Cum uero ex quo nominis Christi cultus per eius in carne præsentiã, & per apostolos institutus est ante aliquot annos, anni trecenti sexagintaquinq; completi sint, quid aliud quærimus unde ista falsitas refellatur? Vt enim in Christi natiuitate huius rei non ponamus initium, quia infans & puer discipulos non habebat, tamen quãdo habere cœpit, proculdubio tunc innotuit per eius corporalem

B præsentiam doctrina & religio Christiana, id est posteaq; in fluuio Iordane ministerio Ioannis est baptizatus. Propter hoc enim de illo prophetia illa præcesserat: Dominabitur à mari usq; ad mare, & à flumine usq; ad terminos orbis terræ. Sed quoniã priusquam passus esset, & resurrexisset à mortuis, nondũ fides fuerat definita, in resurrectiõe quippe Christi definita est. Nam sicut apostolus Paulus Atheniensibus loquitur, dicens: Iam nunc annunciat hominibus, omnes ubique agere pœnitentiam: eo quod statuit diem iudicare orbem in æquitate, in uiro, in quo definiuit fidem omnibus, resuscitans illum à mortuis: melius in hac quæstione soluenda inde initium sumimus: præsertim quia tunc datus est etiam spiritus sanctus, sicut eum dari post resurrectionẽ Christi oportebat in ea ciuitate, ex qua debuit incipere lex secunda, hoc est testamentum nouum. Prima enim data fuit lex in monte Sina per Moysen, quod testamentum uocatur uetus. De hac autem quæ per Christum danda erat, prædictum est: Ex Sion lex prodiet, & uerbum domini ex Hierusalem. Vnde & ipse per omnes gentes dixit prædicari oportere in nomine suo pœnitentiam, sed tamen incipientibus ab Hierusalem. Ibi ergo exorsus est huius nominis cultus, ut in Christum Iesum, qui crucifixus fuerat, & resurrexerat, crederetur. Ibi hæc fides tam insignibus initijs incanduit, ut aliquot hominũ millia in Christi nomine mirabili alacritate conuersa, uenditis suis rebus, ut egenis distribuerentur, proposito sancto & ardentissima charitate ad paupertatem uoluntariam peruenirent, atq; inter frementes & sanguinẽ sitientes Iudæos se usque ad mortem pro ueritate certare, non armata potẽtia, sed potentiore potentia prærararẽt. Hoc si nullis magicis artibus factum est, cur credere dubitãt eadẽ uirtute diuina per totum mundũ idem fieri potuisse, q̃ hoc factũ est? Si aũt ut Hierosolymis, sic ad cultũ huius nominis Christi accenderetur tãta hominũ multitudo, quæ illũ in cruce, uel fixerat prensum, uel riserat fixum, iam maleficiũ illud fecerat Petrus, ex ipso anno quærendũ est, quando trecenti sexagintaquinque cõpleti sint. Mortuus est ergo Christus duobus geminis cõsulibus, octauo calendas Aprilis. Resurrexit tertia die, sicut apostoli suis etiam sensibus probaue-

runt. Deinde post quadraginta dies ascendit in cœlũ: post decem dies, id est quinquagesimo post suam resurrectionẽ die misit spiritũ sanctum. Tunc tria milia hominum apostolis eum prædicãtibus crediderunt. Tũc itaq; nominis illius cultus exortus est, sicut nos credimus, & ueritas habet efficacia spiritus sancti: sicut autem finxit uanitas impia uel putauit, magicis artibus Petri. Paulopost etiam signo mirabili facto, quando ad uerbum ipsius Petri quidam mendicus ab utero matris ita claudus, ut ab aliis portaretur, & ad portam templi, ubi stipem peteret, poneretur, in nomine Iesu Christi saluus exiliuit, quinq; milia hominum crediderũt. Ac deinde aliis atq; aliis accessibus credentium creuit ecclesia. Ac per hoc colligitur etiam dies ex quo annus ipse sumpsit initium, scilicet quando missus est spiritus sanctus, id est per idus Maias. Numeratis proinde cõsulibus, trecenti sexagintaquinque anni reperiuntur impleti, per easdẽ idus Maias, consulatu Honorii & Euticiani. Porrò sequenti anno cum sociũ accepisset Honorius consulem Manlium Theodorũ, quando iam secundum illud oraculũ dæmonum, aut figmentum hominũ nulla esse debuit religio Christiana, quid per alias terrarum partes forsitan factũ sit, nõ fuit necesse perquirere. Interim quod scimus, in ciuitate notissima & eminentissima Carthagine Africæ Gaudẽtius & Iouius comites imperatoris Honorii, quartodecimo calendas Aprilis falsorum deorũ templa euerterunt, & simulachra fregerunt. Ex quo usq; ad hoc tẽpus per triginta fermè annos, quis non uideat quantũ creuerit cultus nominis Christi, præsertim posteaq; multi eorũ Christiani facti sunt, qui tanquam uera illa diuinatione reuocabantur à fide, eamq; completo eodem annorũ numero inanem irridendãq; uiderũt? Nos ergo qui sumus uocamurq; Christiani, non in Petrum credimus, sed in quem credidit Petrus: Petri de Christo ædificati sermonibus, non carminibus uenenati: nec decepti maleficiis, sed beneficiis eius adiuti. Ille Petri magister Christus in doctrina, quæ ad uitam ducit æternam, ipse est & magister noster. Sed aliquando iam claudamus hunc librum, hucusq; disserentes, & quantum satis uisum est demonstrantes, quis nam sit duarum ciuitatum cœlestis atq; terrenæ ab initio usq; in finem permixtarum mortalis excursus. Quarum illa quæ terrena est, fecit sibi quos uoluit, uel undecunq;, uel etiam ex hominibus falsos deos, quibus sacrificando seruiret. Illa autem cœlestis, quæ peregrinatur in terra, falsos deos non facit, sed à uero deo ipsa fit, cuius uerum sacrificiũ ipsa sit. Ambæ tamen tẽporalibus, uel bonis pariter utũtur, uel malis pariter affligũtur, diuersa fide, diuersa spe, diuerso amore, donec ultimo iudicio separentũ, & percipiat unaquæq; suũ finẽ, cuius nullus est finis. De quibus ambarum finibus deinceps disserendũ est.

LIB. XVIII. FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONEN. EPISCOPI, DE CIVITATE DEI, AD MARCELLINVM LIB. XIX.

Quod in quæstione quam de finibus bonorum & malorũ philosophica disputatio uentilauit, ducentas octoginta & octo sectas esse Marcus Varro perspexerit. Cap. I

VONIAM de ciuitatis utriusq;, terrenæ scilicet & cœlestis debitis finibus deinceps mihi uideo disputãdum, prius exponenda sunt quantũ operis huius terminandi ratio patitur, argumenta mortalium, quibus sibi ipsi beatitudinẽ facere in huius uitæ infelicitate moliti sunt, ut ab eorũ rebus uanis spes nostra quid differat, quam deus nobis dedit, & res ipsa: hoc est uera beatitudo quã dabit, non tantũ autoritate diuina, sed adhibita etiam ratione, qualẽ propter infideles possumus adhibere, clarescat. De finibus enim bonorũ & malorum multa & multipliciter inter se philosophi disputarunt. Quam quæstionem maxima intentione uersantes, inuenire conati sunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim est finis boni nostri, propter quod appetenda sunt cætera:

ipsum

A ipsum autem propter seipsum: & illud finis mali, propter quod uitanda sunt cætera, ipsum autem propter seipsum. Finem ergo boni nunc dicimus, non quo consummatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit, & finem mali non quo esse desinat, sed quousque nocendo perducat. Fines itaq; isti sunt, summum bonum, & summũ malum. De quibus inueniendis atq; in hac uità summo bono adipiscendo, uitando autẽ summo malo, multum, sicut dixi, laborauerunt, qui studium sapientiæ in huius seculi uanitate professi sunt: nec tamen eos quamuis diuersis errantes modis, naturæ limes intantum ab itinere ueritatis deuiare permisit. Vt non alĳ in animo, alĳ in corpore, alĳ in utroq; fines bonorũ ponerent & malorum, ex qua tripertita uelut generalium distributione sectarum, Marcus Varro in libro de philosophia tam multam dogmatum uarietatẽ diligenter & subtiliter scrutatus aduertit, ut ad CCLXXXVIII. sectas, non quæ iam essent, sed quæ esse possent, adhibens quasdam differentias facillime perueniret. Quod ut breuiter ostendam, inde oportet incipiam, quod ipse aduertit, & posuit in libro memorato: Quatuor esse quædã, quæ homines sine magistro, sine ullo doctrinæ adminiculo, sine industria uel arte uiuendi, quæ uirtus dicitur, & proculdubio discitur, uelut naturaliter appetunt: aut uoluptatẽ, qua delectabiliter moueтur corporis sensus: aut quietem, qua fit ut nullam molestiam quisq; corporis patiatur: aut utranq;, quam tamen uno nomine uoluptatis Epicurus appellat: aut uniuersaliter prima naturæ, in quibus & hæc sunt, & alia: uel in corpore, ut membrorũ integritas, & salus atq; incolumitas eius: uel in animo, ut sunt ea quæ uel parua, uel magna in hominũ reperiuntur ingenĳs. Hæc igitur quatuor, id est uoluptas, quies, utrũq; prima naturæ, ita sunt in nobis, ut uel uirtus, quã postea doctrina inserit, propter hæc appetenda sit: aut ista ꝓpter uirtutem, aut utraq; propter seipsa: ac per hoc fiunt hinc duodecim sectæ. Per hanc enim rationẽ singulæ triplicãtur, quod cũ in uno demonstrauero, difficile nõ erit id in cæteris inuenire. Cum ergo uoluptas corporis, animi uirtuti, aut subditur, aut præfertur, aut iungitur, tripertita uariatur diuersitate sectarum.

B Subditur autẽ uirtuti, quando in usum uirtutis assumitur. Pertinet quippe ad uirtutis officium, & uiuere patriæ, & propter patriã filios procreare, quorum neutrum fieri potest sine corporis uoluptate. Nam sine illa nec cibus, nec potus sumitur, ut uiuatur, nec concũbitur, ut generatio propagetur. Cũ uero præfertur uirtuti, ipsa appetitur propter seipsam. Virtus autẽ assumenda creditur propter illam: id est ut nihil uirtus agat, nisi ad consequendã uel conseruandam corporis uoluptatẽ, quæ uita deformis est quidem, quippe ubi uirtus seruit dominæ uoluptati, quamuis nullo modo hæc dicenda sit uirtus. Sed tamen etiam ista horribilis turpitudo habuit quosdã philosophos patronos, & defensores suos. Virtuti porrò uoluptas iungitur, quãdo neutra earũ propter alteram, sed ꝓpter seipsas ambæ appetuntur. Quapropter sicut uoluptas uel subdita, uel prælata, uel iũcta uirtuti tres sectas facit, ita quies, ita utraq;, ita prima naturæ alias ternas inueniuntur efficere. Pro uarietate quippe humanarũ opinionum uirtuti aliquando subduntur, aliquãdo præferuntur, aliquãdo iunguntur, ac sic ad duodenarium sectarum numerũ peruenitur. Sed iste quoq; numerus duplicatur adhibita una differentia, socialis uidelicet uitæ: quoniã quisquis sectatur aliquam istarũ duodecim sectarũ, profecto aut propter se tantũ id agit, aut etiam propter sociũ, cui debet hoc uelle, quod sibi. Quo circa duodecim sunt eorũ, qui ꝓpter se tantummodo unamquanq; tenendam putant: & aliæ duodecim eorũ, qui non solum propter se sic uel sic philosophandum esse decernunt, sed etiam propter alios, quorum bonum appetunt sicut suum. Hæ autem sectæ uigintiquatuor iterum geminantur, addita differentia ex Academicis nouis, & fiunt quadragintaocto. Illarũ quippe uigintiquatuor, unãquanq; sectarum potest quisq; sic tenere ac defendere ut certam, quemadmodũ defenderunt Stoici, quod hominis bonum, quo beatus esset, in animi tantummodo uirtute cõsisteret. Potest alius ut incertam, sicut defenderunt Academici noui: quod eis etsi non certum, tamen uerisimile uidebatᷣ. Vigintiquatuor ergo fiunt per eos, qui easdem† uelut incertas propter ueritatem, & aliæ uigintiquatuor per eos qui easdẽ uelut incertas propter uerisimilitudinem

† al's, quamuis incertas.

sequendas putant. Rursus, quia unamquanq; istarum quadragintaocto sectarum potest C
quisq; sequi habitu cæterorum philosophorum. Itemq; potest alius habitu Cynicorū. Ex hac etiam differentia duplicātur, & nonagintasex fiunt. Deinde quia earū singulas quasq; ita tueri homines possunt atq; sectari, ut aut ociosam diligant uitam, sicut hi qui tantūmodo studijs doctrinæ uacare uoluerunt, atq; ualuerunt: aut negociosam, sicut hi, qui cum philosopharentur, tamen administratione reipublicæ, regendisq; rebus humanis occupatissimi fuerunt: aut ex utroq; genere temperatam, sicut hi qui partim erudito ocio, partim necessario negocio, alternantia uitæ suæ tempora tribuerunt. Propter has differentias potest etiam triplicari numerus iste sectarum, & ad ducētas octogintaocto perduci. Hæc de Varronis libro quantum potui breuiter, ac dilucide posui, sentētias eius meis explicans uerbis. Quomodo autem refutatis cæteris unam eligat, quam uult esse Academicorum ueterum, quos à Platone institutos usq; ad Polæmonem, qui ab illo quartus eius scholā tenuit, quæ Academia dicta est, habuisse certa dogmata uult uideri: & ob hoc distinguit ab Academicis nouis, quibus incerta sunt omnia, quod philosophiæ genus ab Arcesilao cœpit successore Polæmonis: eamq; sectam, id est ueterum Academicorum sicut dubitatione, ita omni errore carere arbitretur: longum est per omnia demonstrare, nec tamen omni ex parte res omittenda est. Remouet ergo prius illas omnes differentias, quæ numerum multiplicauere sectarum: quas ideo remouendas putat, quia non in eis est finis boni. Neq; enim existimat ullam philosophiæ sectam esse dicendam, quæ non eo distet à cæteris, quod diuersos habeat fines bonorum & malorum: quandoquidem nulla est homini causa philosophandi, nisi ut beatus sit. Quod autem beatum facit, ipse est finis boni. Nulla est igitur causa philosophandi, nisi finis boni. Quam ob rem quæ nullum boni finem sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cum ergo quæritur de sociali uita, utrū sit tenenda sapienti, ut summum bonum, quo fit homo beatus, ita uelit, & curet amici sui, quemadmodum suum, an suæ tantummodo beatitudinis causa faciat quicquid facit, non de ipso sūmo bono quæ D
stio est, sed de assumendo uel non assumendo socio ad huius participationem boni, non propter seipsum, sed propter eundem socium, ut eius bono ita gaudeat, sicut gaudet suo. Item cū quæritur de Academicis nouis, quibus incerta sunt omnia, utrū ita sint res habendæ, in quibus philosophandum est, an sicut alijs philosophis placuit, certas eas habere debeamus: non quæritur, quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni ueritate, quod uidetur sectandum, utrum sit, nec ne dubitandum: hoc est, ut id planius eloquar, utrum ita sectandum sit, ut qui sectatur, dicat esse uerum: an ita, ut qui sectatur dicat uerum sibi uideri, etiam si forte sit falsum, tamen uterq; sectetur unum atq; idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu & consuetudine Cynicorum, non quæritur quisnam sit finis boni, sed utrum in illo habitu & consuetudine sit uiuendum ei, qui uerum sectatur bonum, quodlibet ei uerum uideatur esse atq; sectandum. Deniq; fuerunt, qui cum diuersa sequerentur bona finalia, alij uirtutem, alij uoluptatem, eundem tamen habitum & consuetudinē tenebant, ex quo Cynici appellabantur. Ita illud quicquid est, unde philosophi Cynici discernuntur à cæteris, ad eligendum ac tenendum bonum, quo beati fierent, utiq; nil ualebat. Nam si aliquid ad hoc interesset, profecto idem habitus eundem finem sequi cogeret, & diuersus habitus eundem sequi finem non sineret.

Quomodo remotis omībus differentijs, quæ nō sectæ, sed quæstiones sunt, ad tripertitam summi boni definitionē Varro perueniat, quarū tamen una sit eligēda. Cap. II

IN tribus quoq; illis uitæ generibus, uno scilicet nō segniter, sed in contemplatione uel inquisitione ueritatis ocioso, altero in gerendis rebus humanis negocioso, tertio ex utroq; genere temperato, cum quæritur quid horum sit potius eligendū, non finis boni habet controuersiam: sed quid horum triū difficultatem, uel facilitatem afferat ad consequendū, uel retinendū finē boni, id in ista quæstione uersatur. Finis enim boni, cū ad eum quisq; peruenerit, protinus beatū facit. In ocio autem literato, uel in negocio publico, uel quādo utrūq;

uicibus

A uicibus agitur,non continuo quisq; beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium pos sunt uiuere,& in appetendo boni fine,quo fit homo beatus,errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum & malorũ,quæ unamquanq; philosophorũ sectam facit,& aliæ sunt quæstiones de sociali uita,de cunctatione Academicorum,de uestitu & uictu Cynicorum, de tribus uitæ generibus ocioso,actuoso,ex utroq; modificato,quarum nulla est in qua de bonorũ & malorũ finibus disputatur. Proinde quoniã Marcus Varro has quatuor adhibens differentias,id est,ex uita sociali,ex Academicis nouis,ex Cynicis,ex isto uitæ genere tripertito ad sectas ducẽtas octogintaocto peruenit,& si quæ aliæ possunt similiter adijci, remotis eis omnibus,quoniã de sectando summo bono nullam inferũt quæstionẽ,& ideo sectæ nec sunt,nec uocandæ sunt:ad illas duodecim,in quibus quæritur quid sit bonum hominis,quo assecuto fit beatus,ut ex eis unã uerã,cæteras falsas ostendat esse,reuertit᷑. Nam remoto illo tripertito genere uitæ,duæ partes huius numeri detrahuntur,& sectæ nonaginta sex remanent. Remota uero differentia ex Cynicis addita,ad dimidiũ redigũtur, & quadragintaocto fiũt. Auferamus etiã quod ex Academicis nouis adhibitũ est,rursus dimidia pars remanet,id est,uigintiquatuor. De sociali quoq; uita,quod accesserat similiter auferatur,& duodecim sunt reliquæ,quas ista differentia,ut uigintiquatuor fierent, duplicauerat. De his ergo duodecim nihil dici potest,cur sectæ nõ sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, q̃ finis bonorũ & malorũ. Inuentis aũt bonorũ finibus, ꝓfecto ecõtrario sunt malorum. Hæc autem ut ita fiant duodecim sectæ,illa quatuor triplicãtur, uoluptas,quies, utrũq;,& prima naturæ,quæ primigenia Varro uocat. Hæc quippe quatuor dum singillatim uirtuti aliquãdo subduntur,ut non propter seipsa,sed ꝓpter officium uirtutis appetenda uideant᷑:aliquãdo præferunt᷑,ut non ꝓpter seipsa,sed ꝓpter hæc adipiscenda uel cõseruanda necessaria uirtus putetur:aliquãdo iungũtur,ut ꝓpter seipsa & uirtus,& ista appetẽda credantur:quaternariũ numerũ triplum reddunt,& ad duodecim sectas perueniunt. Ex

B illis autẽ quatuor rebus Varro tres tollit,uoluptatẽ scilicet,& quietem,& utrũq;:non quod eas improbet,sed quod primigenia illa naturæ,& uoluptatẽ in se habeãt,& quietem. Quid ergo opus est ex his duabus tria quædã facere,duo scilicet cum singillatim appetũtur uoluptas aut quies,& tertiũ cum ambæ simul, quandoquidem prima naturæ,& ipsas,& præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis ei placet diligenter esse tractãdum, quænam sit potius eligenda. Nõ enim ueram plusquam unam uera ratio esse permittit,siue in his tribus sit,siue alicubi alibi, quod post uidebimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat,quantũ breuiter aperteq; possumus,disseramus. Iste nempe tres sectæ ita fiunt,cum uel prima naturæ propter uirtutẽ, uel uirtus propter prima naturæ,uel utraque,id est,& uirtus & prima naturæ propter seipsa sunt expetenda.

De tribus sectis summũ hominis bonum quærentibus,quam eligendã Varro definiat,sequens ueteris Academiæ Antiocho autore sententiam. Cap. III

QVid ergo istorum trium sit uerum atq; sectandum,isto modo persuadere conatur. Primum quia summum bonũ in philosophia non arboris,non pecoris,non dei,sed hominis quæritur,quid sit ipse homo quærendũ putat. Sentit quippe in eius natura duo esse quædam,corpus & animam,& horum quidem duorum melius esse animam,longeq; præstabilius omnino non dubitat. Sed utrum anima sola sit homo,ut ita sit ei corpus tanquam equus equiti,quærendum putat. Eques enim non homo & equus, sed solus homo est:ideo tamen eques dicitur,quod aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solũ sit homo,aliquo modo se habens ad animam,sicut poculum ad potionẽ:nõ enim calix & potio,quã continet calix,simul dicit᷑ poculũ,sed calix solus,ideo tamen quod potioni cõtinendæ sit accõmodatus. An uero nec anima sola,nec solum corpus,sed simul utrũq; sit homo, cuius pars sit una,siue anima, siue corpus:ille aũt totus ex utroq; constet ut homo sit,sicut duos equos iunctos bigas uocamus,quorũ siue dexter,siue sinister pars sit bigarũ,unũ uero eorũ quoquo modo se habeat ad alterũ,bigas non dicimus,sed ambos simul. Horũ aũt

trium

triū hoc eligit tertium,hominemq́; nec animā ſolam,nec ſolum corpus,ſed animā ſimul & corpus eſſe arbitratur. Proinde ſummum bonum hominis,quo fit beatus, ex utriuſq; rei bonis conſtare dicit, & animæ ſcilicet,& corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter ſe/ ipſa exiſtimat eſſe expetenda,ipſamq́; uirtutem,quam doctrina inſerit uelut artem uiuen/ di,quæ in animæ bonis eſt,excellentiſſimum bonum. Quapropter eadem uirtus,id eſt ars agendæ uitæ,cum acceperit prima naturæ quæ ſine illa erāt,ſed tamen erāt etiam, quando eis doctrina adhuc deerat. Omnia propter ſeipſam appetit,ſimulq́; etiam ſeipſam,omni/ buſq́; ſimul & ſeipſa utitur,eo fine ut omnibus delectetur atq; perfruatur,magis minuſq́; ut quæq; inter ſe maiora atq; minora ſunt,tamen omnibus gaudens,& quædam minora ſi neceſſitas poſtulat,propter maiora uel adipiſcenda uel tenēda cōtemnens. Omniū autem bonorū uel animi uel corporis nihil ſibi uirtus omnino præponit. Hæc enim bene utitur & ſeipſa,& cæteris quæ hominē faciunt beatū bonis. Vbi uero ipſa nō eſt,quālibet multa ſint bona,nō bona eius ſunt,cuius ſunt: ac per hoc nec eius iam bona dicēda ſunt,cui male uten ti utilia eſſe nō poſſūt. Hæc ergo uita hominis,quæ uirtute,& alijs animi,& corporis bonis, ſine quibus uirtus eſſe non poteſt,fruitur,beata eſſe dicitur. Si uero & alijs,ſine quibus eſſe uirtus poteſt,uel ullis uel pluribus,beatior. Si autem prorſus omnibus,ut nullū omnino bo num deſit,uel animi uel corporis,beatiſſima. Nō enim hoc eſt uita quod uirtus: quoniā nō omnis uita,ſed ſapiens uita uirtus eſt: & tamen qualiſcūq; uita ſine ulla uirtute poteſt eſſe, uirtus uero ſine ulla uita nō poteſt eſſe. Hoc & de memoria dixerim atq; ratione,& ſi quid aliud tale eſt in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinam,ſine his autem non poteſt eſſe ulla doctrina,ac per hoc nec uirtus,quæ utiq; diſcit. Bene aūt currere,pulchrū eſſe corpore, uiribus ingentibus præualere,& cætera huiuſmodi talia ſunt,ut & uirtus ſine his eſſe poſſit, & ipſa ſine uirtute bona ſunt: tamē ſecūdū iſtos etiā ipſa propter ſeipſam diligit uirtus,uti/ turq́; illis & fruitur,ſicut uirtutē decet. Hanc uitā beatam etiā ſocialē perhibēt eſſe,quæ ami/ corū bona ꝑpter ſeipſa diligat ſicut ſua,eiſq́; propter ſeipſos hoc uelit quod ſibi: ſiue in do/ D mo ſint,ſicut coniūx,& liberi,& quicūq; domeſtici: ſiue in loco,ubi domus eius eſt,ſicuti eſt urbs,ut ſunt hi,qui ciues uocantur: ſiue in orbe toto,ut ſunt gentes,quas ei ſocietas huma/ na coniungit: ſiue in ipſo mundo,qui cenſetur nomine cœli & terræ, ſicut eſſe dicunt deos, quos uolunt amicos eſſe homini ſapienti,quos nos familiarius angelos dicimus. De bono rum autem & ecōtrario malorum finibus negant ullo modo eſſe dubitandum,& hanc in/ ter ſe & nouos Academicos affirmant eſſe diſtantiā,nec eorū intereſt quicquam,ſiue Cyni co,ſiue alio quolibet habitu & uictu,in his finibus quos ueros putant,qualiter quiſq; phi/ loſophetur. Ex tribus porrò illis uitæ generibus,ocioſo,actuoſo,& quod ex utroq; cōpoſi/ tū eſt,hoc tertiū ſibi placere aſſeuerāt. Hæc ſenſiſſe atq; docuiſſe Academicos ueteres Var/ ro aſſerit,autore Antiocho magiſtro Ciceronis & ſuo,quem ſanè Cicero in pluribus fuiſſe Stoicum,q̃ ueterem Academicū uult uideri. Sed quid ad nos,qui potius de rebus ipſis iu/ dicare debemus,q̃ pro magno de hominibus quid quiſq; ſenſerit ſcire?

De ſummo bono & ſummo malo quid Chriſtiani ſentiant contra philoſo phos,qui ſummum bonum in ſe ſibi eſſe dixerunt. Cap. IIII

SI ergo quæritur à nobis,quid ciuitas dei de his ſingulis interrogata reſpondeat, ac pri/ mum de finibus bonorum malorumq́; quid ſentiat, reſpondebit æternam uitam eſſe ſummum bonum,æternam uero mortem ſummum malum: propter illam proinde adipi/ ſcendam,iſtamq́; uitandam,recte nobis eſſe uiuendum. Proprer quod ſcriptum eſt: Iuſtus ex fide uiuit. Quoniam neq; bonum noſtrum iam uidemus, unde oportet, ut credendo quæramus,neque ipſum recte uiuere nobis ex nobis eſt,niſi credentes adiuuet & orantes, qui & ipſam fidem dedit,qua nos ab illo adiuuandos eſſe credamus. Illi autem qui in iſta uita fines bonorum & malorum eſſe putauerunt, ſiue in corpore, ſiue in anima, ſiue in utroque ponentes ſummum bonum: atque ut id explicatius eloquar,ſiue in uolupta/ te,ſiue in uirtute, ſiue in utraque: ſiue in quiete,ſiue in uirtute,ſiue in utraque: ſiue in uolu/ ptate

A ptate simul & quiete, siue in uirtute, siue in utrisque: siue in primis naturæ, siue in uirtute, siue in utrisque, hinc beati esse, & à seipsis beati fieri mira uanitate uoluerunt. Irrisit hos ueritas per prophetam dicentem: Nouit dominus cogitationes hominum, quoniam uanæ sunt. Vel sicut hoc testimonium posuit apostolus Paulus: Dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam uanæ sunt. Quis enim sufficit quantouis eloquentiæ flumine uitæ huius miserias explicare? Quam lamentatus est Cicero in consolatione de morte filiæ, sicut potuit. Sed quantum est quod potuit? Ea quippe quæ dicuntur prima naturæ, quãdo, ubi, quomodo tam bene se habere in hac uita possunt, ut nõ sub incertis casibus fluctuẽt? Quis enim dolor contrarius uoluptati, quæ inquietudo contraria quieti, in corpus cadere sapientis non potest? Membrorum certe amputatio uel debilitas, hominis expugnat incolumitatem, deformitas pulchritudinem, imbecillitas sanitatem, uires lassitudo, mobilitatem torpor, aut tarditas. Et quid horum est, quod nequeat in carnem sapientis irruere? Status quoque corporis atq; motus, cum decentes atq; congruentes sunt, inter naturæ prima numerantur. Sed quid si aliqua mala ualetudo membra tremore concutiat? Quid si usque ad ponendas in terram manus, dorsi spina curuetur, & hominem quodammodo quadrupedem faciat? Nónne omnem statuendi corporis, & mouendi speciem decusq; peruertet? Quid ipsius animi primigenia, quæ appellantur bona, ubi duo prima ponũt propter comprehensionem, perceptionemq; ueritatis, sensum & intellectum? Sed qualis quantuscunq; sensus remanet, ut si alia taceam, fiat homo surdus & cæcus? Ratio uero & intelligentia quò recedat, ubi sopietur, si aliquo morbo efficiatur insanus? Phrenetici multa absurda cum dicunt, uel faciunt, plerunque à bono suo proposito, & moribus aliena, immo suo bono proposito moribusq; contraria, siue illa cogitemus, siue uideamus, si digne consideremus, lachrymas tenere uix possumus, aut forte nec possumus. Quid dicam de his, qui dæmonum patiuntur incursus? Vbi habent absconditam uel obrutam intelligentiam suam,
B quando secundum suam uoluntatem, & anima eorum & corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac uita euenire non posse sapienti? Deinde perceptio ueritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando sicut legimus in ueraci libro Sapientiæ: Corpus corruptibile aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem? Impetus porrò uel actionis appetitus, si hoc modo recte Latine appellatur, eam quam Græci uocant ὁρμὴν, quia & ipsam primis naturæ deputant bonis: nónne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, & facta quæ horremus, quando peruertitur sensus, ratioq; sopitur? Porrò ipsa uirtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniam eis postea doctrina introducente superuenit, cum sibi bonorum culmen uendicet humanorũ, quid hic agit nisi perpetua bella cũ uitijs: nec exterioribus, sed interioribus: nec alienis, sed planè nostris, & proprijs: & maxime illa, quæ Græce σωφροσύνη, Latine tẽperantia nominat, qua carnales frenãtur libidines, ne in quæq; flagitia mentẽ consentientẽ trahant? Neq; enim nullũ est uitium, cũ sicut dicit Apostolus: Caro concupiscit aduersus spiritũ: cui uitio cõtraria uirtus est, cum sicut idem dicit: Spiritus cõcupiscit aduersus carnem. Hæc em̃, inquit, sibi inuicem aduersantur, ut non ea quæ uultis faciatis. Quid autẽ facere uolumus, cum perfici uolumus finẽ summi boni, nisi ut caro aduersus spiritum non cõcupiscat, nec sit in nobis hoc uitium, cõtra quod spiritus cõcupiscat? Quod in hac uita q̃uis uelimus, quoniam facere non ualemus, id saltem in adiutorio dei faciamus, ne carni cõcupiscenti aduersus spiritum, spiritu succumbente cedamus, & ad perpetrandũ peccatum nostra consensione pertrahamur. Absit ergo ut q̃diu in hoc bello intestino sumus, iam nos beatitudinem, ad quam uincendo uolumus peruenire, adeptos esse credamus. Et quis est usqueadeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum? Quid illa uirtus, quæ prudentia dicitur? nónne tota uigilantia sua bona discernit à malis, ut in illis appetẽdis, istisq; uitãdis nullus error obrepat? Ac per hoc & ipsa nos in malis, uel mala in nobis esse testat. Ipsa enim docet nos malũ esse ad peccandũ consentire, bonumq; esse ad peccandũ nõ consentire

ſentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non conſentire docet prudẽtia, facit temperan- C
tia. Nec prudentia, nec temperantia omnino uel imprudentiam, uel intemperantiam tollit huic uitæ. Quid iuſticia, cuius munus eſt ſua cuiq; tribuere? Vnde fit in ipſo homine quidã iuſtus ordo naturæ, ut anima ſubdatur deo, & animæ caro, ac per hoc deo & anima & caro. Nónne demonſtrat in eo ſe adhuc opere laborare potius, quàm in huius operis iam fine requieſcere? Tanto quippe minus anima ſubditur deo, quanto minus deum in ipſis ſuis cogitationibus concipit: & tanto minus animæ ſubditur caro, quanto magis aduerſus ſpiritum cõcupiſcit. Quandiu ergo nobis ineſt hæc infirmitas, hæc peſtis, hic languor, quomodo nos iam ſaluos, etſi nondum ſaluos, quomodo iam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Iam uero illa uirtus, cuius eſt nomen fortitudo, in quantacunq; ſapientia euidentiſſima teſtis eſt humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoici philoſophi miror, qua fronte mala non eſſe contendant: quibus fatentur, ſi tanta fuerint, ut ea ſapiens uel non poſſit, uel non debeat ſuſtinere, cogi eum mortem ſibimet inferre, atq; ex hac uita emigrare. Tantus autem ſuperbiæ ſtupor eſt in his hominibus, hic ſe habere finem boni, & à ſeipſis fieri beatos putantibus, ut ſapiens eorum, hoc eſt qualem mirabili uanitate deſcribũt, etiam ſi excæcetur, obſurdeſcat, obmuteſcat, membris debilitetur, doloribus crucietur: & ſi quid aliud talium malorũ dici aut cogitari poteſt, incidat in eum, quo ſibi mortem cogatur inferre: hanc in his malis uitam conſtitutam, eos non pudeat beatam uocare. O uitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærit auxilium. Si beata eſt, maneatur in ea: ſi uero propter iſta mala fugit̃ ab ea, quomodo eſt beata? aut quomodo iſta non ſunt mala, quæ uincunt fortitudinis bonum? eandemq; fortitudinem non ſolum ſibi cedere, uerumetiam delirare compellunt, ut & eandem uitam dicãt beatam, & perſuadeant eſſe fugiendam. Quis uſq; adeo cæcus eſt, ut non uideat, quod ſi beata eſſet, fugienda non eſſet? Sed ſi propter infirmitatis pondus, qua premitur, hanc fugiendam fatentur: quid igitur cauſæ eſt, cur non etiam miſeram fracta ſuperbiæ ceruice, fateantur? Vtrum obſecro Cato ille D
patientia, an potius impatientia ſe peremit? Non enim hoc feciſſet, niſi uictoriam Cæſaris impatienter tuliſſet. Vbi eſt fortitudo? Nempe ceſſit, nempe ſuccubuit, nempe uſq; adeo ſuperata eſt, ut uitam beatam derelinqueret, deſereret, ac fugeret. An non erat iam beata? Miſera ergo erat. Quomodo igitur mala non erant, quæ uitam miſeram, fugiendamq; faciebant? Quapropter etiam ipſi, qui mala iſta eſſe confeſſi ſunt, ſicut Peripatetici, ſicut ueteres Academici, quorum ſectam Varro defendit, tolerabilius quidem loquuntur, ſed eorum quoq; mirus eſt error, quod in his malis, etſi tam grauia ſint, ut morte fugienda ſint, ab ipſo ſibimet illata, qui hæc patitur, uitam beatam tamen eſſe cõtendunt. Mala ſunt, inquit, tormenta atq; cruciatus corporis: & tanto ſunt peiora, quanto potuerunt eſſe maiora, quibus ut careas, ex hac uita fugiendum eſt. Qua uita obſecro? Hac, inquit, quæ tantis aggrauatur malis. Certe ergo beata eſt in eiſdem ipſis malis, propter quæ dicis eſſe fugiendam: an ideo beatã dicis, quia licet tibi ab his malis morte diſcedere? Quid ſi ergo in eis aliquo iudicio diuino tenereris, nec permittereris mori, nec unquam ſine illis eſſe ſinereris? Nempe tunc ſaltem miſeram talem diceres uitam. Non igitur propterea miſera non eſt, quia cito relinquetur: quandoquidem ſi ſempiterna ſit, etiã abs teipſo miſera iudicabitur. Non itaq; propterea quoniam breuis eſt, nulla miſeria debet uideri: aut quod eſt abſurdius, quia breuis miſeria eſt, ideo etiam beatitudo appellari. Magna uis eſt in eis malis, quæ cogunt hominem ſecundum ipſos etiam ſapientem ſibimet auferre, quod homo eſt: cum dicãt, & uerum dicant hanc eſſe naturæ primam quodammodo, & maximam uocem, ut homo concilieẽ ſibi, & propterea mortẽ naturaliter fugiat: ita ſibi amicus, ut eſſe ſe animal, & in hac coniunctione corporis atq; animæ uiuere uelit, uehementerq; appetat. Magna uis eſt in eis malis, quibus iſte naturæ uincit̃ ſenſus, quo mors omnimodo oĩbus uiribus, conatibusq; uitatur: & ita uincitur, ut quæ uitabatur, optetur, appetatur, etſi non potuerit aliunde contingere, ab ipſo homine ſibimet inferatur. Magna uis eſt in eis malis, quæ fortitudinem faciũt homici-

A homicidam, si tamen adhuc dicenda est fortitudo: quæ ita his malis uincitur, ut hominem quem sicut uirtus regendum tuendumq; suscepit, non modo non possit per patientiā custodire, sed ipsa insuper cogatur occidere. Debet quidē etiam mortē sapiens ferre patiēter, sed quæ accidit aliunde. Secundū istos autē si eam sibi ipse inferre compellitur, profecto fatendum est eis, non solum mala, sed intolerabilia etiā mala esse, quæ hoc eum perpetrare compellunt. Vita igitur, quæ istorū tam magnorum tamq; grauium malorū aut premitur oneribus, aut subiacet casibus, nullo modo beata diceretur, si homines, qui hoc dicunt, sicut uicti malis ingrauescentibus, cū sibi ingerunt mortē, cedunt infelicitati: ita uicti certis rationibus, cum quærunt beatam uitam, dignarentur cedere ueritati, & non sibi putarent in ista mortalitate fine summi esse boni gaudendum: ubi uirtutes ipsæ, quibus hic certe nihil melius atq; utilius in homine reperitur, quanto maiora sunt adiutoria contra uim periculorum, laborū, dolorum, tanto fideliora testimonia miseriarum. Si enim ueræ uirtutes sunt, quæ nisi in eis, quibus uera inest pietas, esse non possunt: nō se profitentur hoc posse, ut nullas miserias patiantur homines, in quibus sunt. Neq; enim mendaces sunt ueræ uirtutes, ut hoc profiteantur, sed ut uita humana, quæ tot & tantis huius seculi malis esse cogit̃ misera, spe futuri seculi sit beata, sicut & salua. Quomodo eñ beata est, quæ nondū salua est? Vnde & Apostolus Paulus nō de hominibus imprudētibus, impatiētibus, intēperantibus, & iniquis, sed de his qui secundum uerā pietatem uiuerent, & ideo uirtutes quas habent, ueras haberent, ait: Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ uidetur, non est spes. Quod enim quis uidet, quid sperat? Si autem quod non uidemus, speramus, per patientiam expectamus. Sicut ergo spe salui, ita spe beati facti sumus, & sicut salutem, ita beatitudinem, non iam tenemus præsentē, sed expectamus futuram, & hoc per patientiam: quia in malis sumus, quæ patienter tolerare debemus, donec ad illa ueniamus bona, ubi omnia erunt, quibus ineffabiliter delectemur: nihil erit autem quod iam tolerare debeamus. Talis salus, quę in futuro erit seculo, ipsa
B erit etiam finalis beatitudo. Quam beatitudinē isti philosophi, quoniam nō uidentes nolūt credere, hic sibi conantur falsissimā fabricare, quanto superbiore, tanto mendaciore uirtute.

De sociali uita, quæ cum maxime expetenda sit, multis offensionibus sæpe subuertitur. Cap. V.

QVod autem socialem uitam uolunt esse sapientis, nos multo amplius approbamus. Nam unde ista dei ciuitas, de qua huius operis ecce iam undeuicesimum librum uersamus in manibus, uel inchoaretur exortu, uel progrederetur excursu, uel apprehenderet debitos fines, si non esset socialis uita sanctorum? Sed in huius mortalitatis erumna, quot & quantis abundet malis societas humana, quis enumerare ualeat? quis existimare sufficiat? Audiant apud Comicos suos hominem cum sensu atque consensu omnium hominum dicere: Duxi uxorem, quam ibi miseriam uidi, nati filij, alia cura. Quid itidem illa, quæ in amore uitia cōmemorat idem Terentius: Iniuriæ, suspiciones, inimicitiæ, bellū, pax rursus: nōnne res humanas ubiq; impleuerunt? Nōnne hæc & in amicorum honestis amoribus plerunq; contingunt? Nōnne his usquequaq; plenæ sunt res humanæ, ubi iniurias, suspiciones inimicitias, bellum, mala certa sentimus? Pacem uero incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere uolumus, ignoramus: & si nosse hodie possemus, qualia cras futura essent, utiq; nesciremus. Qui porrò inter se amiciores solent esse, uel debent, quàm qui una etiam continentur domo. Et tamen quis inde securus est, cum tanta sæpe mala ex eorū occultis insidijs extiterint: tanto amariora, quanto pax dulcior fuit: quæ uera putata est, cum astutissime fingeretur? Propter quod omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitū, quod ait Tullius: Nullæ sunt occultiores insidiæ, quàm hæ quæ latent in simulatione officij, aut in aliquo necessitudinis nomine. Nam eū qui palàm est aduersarius, facile cauendo uitare possis. Hoc uero occultum intestinum ac domesticum malum non solum existit, uerumetiam opprimit, antequam prospicere, atque explorare potueris. Propter quod etiam diuina uox illa: Et inimici hominis, domestici eius, cum magno dolore cordis auditur: quia etsi quisque

tam fortis sit, ut æquo animo perferat: uel tam uigilans, ut prouido consilio caueat, quæ ad- C
uersus eum molitur amicitia simulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cum eos esse pessimos experitur, si ipse bonus est, grauiter excrucietur necesse est, siue semper mali fuerint, & se bonos finxerint, siue in istam malitiam ex bonitate mutati sint. Si ergo domus cõmune perfugium in his malis humani generis tuta non est, quid ciuitas, quæ quanto maior est, tanto forum eius litibus ciuilibus, & criminalibus plenius, etiam si quiescant: non solum turbulentæ, uerumetiam sæpius & cruentæ seditiones, ac bella ciuilia: à quorũ euentibus sunt aliquando liberæ ciuitates, à periculis nunquam.

De errore humanorũ iudiciorũ, cum ueritas latet. Cap. VI.

QVid ipsa iudicia hominum de hominibus, quæ ciuitatibus, etiam in quantalibet pace manentibus, deesse non possunt, qualia putamus esse quàm misera, quàm dolenda: quandoquidem hi iudicant, qui conscientias eorum, de quibus iudicant, cernere nequeunt? Vnde sæpe coguntur tormentis innocentium testium ad alienam causam pertinentẽ quærere ueritatem. Quid cũ in sua causa quisq; torquetur, & cũ quæritur utrum sit nocens, cruciatur, & innocens luit pro incerto scelere certissimas pœnas: non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur. Ac per hoc ignorantia iudicis plerunq; est calamitas innocentis. Et quod est intolerabilius, magisq; plangendum, rigandumq;, si fieri posset, fontibus lacrymarum: cum propterea iudex torqueat accusatum, ne occidat nesciens innocentem, fit per ignorantiæ miseriam, ut & tortum, & innocentem occidat, quem ne innocentẽ occideret, torserat. Si enim secundum istorum sapientiã delegerit ex hac uita fugere, quàm diutius illa sustinere tormenta: quod non commisit, commisisse se dicit. Quo damnato, & occiso, utrum nocentem an innocentem iudex occiderit, adhuc nescit: quem ne innocentem nesciens occideret, torsit: ac per hoc innocentem, & ut sciret torsit, & dũ nesciret, occidit. In his tenebris uitæ socialis, sedebit iudex ille sapiens, an non audebit? Sedebit ille planè. Cõstringit enim eum, & ad hoc officiũ pertrahit humana societas, quam deserere nefas ducit. Hoc D
enim nefas esse non ducit, quod testes innocentes in causis torquentur alienis: quod hi qui arguuntur ui doloris plerunq; superati, & de se falsa confessi etiam puniuntur innocentes, cum iam torti fuerint innocentes. Quod etsi non morte puniantur: in ipsis uel ex ipsis tormentis plerunq; moriuntur. Quod aliquando & ipsi qui arguunt, humanæ societati, fortasse ne crimina impunita sint, prodesse cupientes, & mentientibus testibus, reoq; ipso, contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare quod obijciunt non ualentes, quamuis uera obiecerint, à iudice nesciente damnantur. Hæc tot & tanta mala non deputat esse peccata. Non eñ hæc facit sapiens iudex nocendi uoluntate, sed necessitate nesciendi, & tamen quia cogit humana societas, necessitate etiam iudicandi. Hæc est ergo quam dicimus miseria, certe hominis, etsi non malitia sapientis. An uero necessitate nesciendi atq; iudicandi torquet insontes, punit insontes, & parũ est illi quod non est reus, si non sit insuper & beatus? Quanto consideratius, & homine dignius, & hominem agnoscit in ista necessitate, eamq; miseriã in se odit, & si pie sapit, clamat ad deum: De necessitatibus meis erue me domine.

De diuersitate linguarum, qua societas hominum dirimitur, & de miseria bellorum, etiam quæ iusta dicuntur. Cap. VII.

POst ciuitatem uel urbem sequitur orbis terræ, in quo tertium gradum ponunt societatis humanæ, incipientes à domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem terræ progrediendo uenientes. Qui utiq; sicut aquarum congeries, quanto maior est, tanto periculis plenior. In quo primum linguarum diuersitas hominem alienat ab homine. Nam si duo sibimet inuicem fiant obuiam, neque præterire, sed simul esse aliqua necessitate cogantur, quorum neuter nouit linguam alterius: facilius sibi animalia muta, etiam diuersi generis, quàm illi, cum sint homines ambo, sociantur. Quando enim quæ sentiunt inter se cõmunicare non possunt, propter solam linguarum diuersitatẽ, nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ: ita ut libentius homo sit cum cane suo, quàm cum homine alieno. At

enim

A enim opera data est, ut imperiosa ciuitas non solum iugum, uerumetiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret: per quam non deesset, imo & abundaret etiam interpretũ copia. Verum est. Sed hoc quàm multis, & quàm grandibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis cõparatum est: quibus transactis, non est tamen eorum malorum finita miseria. Quamuis enim non defuerint, neque hostes desint, & exteræ nationes, contra quas semper bella gesta sunt, & geruntur: tamen etiã ipsa imperij latitudo peperit peioris generis bella, socialia scilicet atq; ciuilia: quibus miserabilius quatitur genus humanum, siue cum belligeratur, ut aliquando conquiescant: siue cum timetur, ne rursus exurgant. Quorum malorum multas, & multiplices clades duras, & diras necessitates, si ut dignum est, eloqui uelim: quanquã nequaquã sicut res postulat, possim: quis erit prolixæ disputationis modus? Sed sapiens, inquiunt, iusta bella gesturus est. Quasi nõ, si se hominem meminit, multo magis dolebit iustorum necessitates sibi extitisse bellorum: quia nisi iusta essent, ei gerenda non essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent. Iniquitas enim partis aduersæ iusta bella ingerit gerenda sapiẽti. Quæ iniquitas utiq; homini est dolenda, quia hominum est, etsi nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Hæc itaq; mala tam magna, tam horrenda, tam sæua, quisquis cum dolore considerat, miseriam necesse est fateatur. Quisquis autem uel patitur ea sine animi dolore, uel cogitat, multo utiq; miserius, ideo se putat beatum, quia & humanum perdidit sensum.

Quod amicitia bonorum secura esse non possit, dum à periculis præsentis uitæ trepidari necesse sit Cap. VIII.

SI autem non contingat quædam ignorantia similis dementiæ, quæ tamen in huius uitæ misera conditione sæpe contingit, ut credatur uel amicus esse, qui inimicus est, uel inimicus, qui amicus est: quid nos consolatur in hac humana societate erroribus, erumnisq; plenissima, nisi fides non ficta, & mutua dilectio uerorum, bonorumq; amicorum? quos quan-
B to plures, & in locis pluribus habemus, tanto longius latiusq; metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus huius seculi. Non enim tantummodo soliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captiuitatibus affligantur: ne in eadem seruitute talia patiantur, qualia nec cogitare sufficimus: uerumetiam ubi timor est multo amarior, ne in perfidiã, malitiam, nequitiamq; mutentur. Et quando ista contingunt, tanto utiq; plura, quanto illi sunt plures, & in pluribus locis, & in nostram notitiam perferuntur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit, aduertere? Mortuos quippe audire mallemus: quamuis & hoc sine dolore non possemus audire. Quorum enim nos uita propter amicitiæ specialis solatia delectabat, unde fieri potest, ut eorum mors nullam nobis ingerat mœstitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia: interdicat amicabilem societatem, uel intercidat affectum omnium humanarum necessitudinum, uincula mentis immiti stupore dirumpat, aut sic eis utendum censeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo potest, etiam hoc quo pacto futurũ est, ut eius nobis amara mors non sit, cuius dulcis est uita? Hinc est enĩ & luctus quidam in humano corde quasi uulnus, aut ulcus, cui sanando adhibentur officiosæ consolationes. Non enim propterea nõ est quod sanetur: quoniam quanto est animus melior: tanto in eo citius faciliusq; sanatur. Dum igitur etiam de charissimorum mortibus, maxime quorũ sunt humanæ societati officia necessaria, nunc mitius, nunc asperius affligatur uita mortaliũ: mortuos tamen eos, quos diligimus, quàm uel à fide, uel à bonis moribus lapsos, hoc est in ipsa anima mortuos audire seu uidere mallemus. Qua ingẽti materia malorum plena est terra: propter quod scriptũ est. Nunquid non tentatio est uita humana super terram? Et propter quod ipse dominus ait: Væ mundo ab scandalis. Et iterum: Quoniam abundauit, inquit, iniquitas, refrigescet charitas multorũ. Ex quo fit, ut bonis amicis mortuis gratulemur: & cũ mors eorũ nos contristet, ipsa nos certius consoletur: quoniam malis caruerunt, quibus in hac uita etiam boni homines uel conteruntur, uel deprauantur, uel in utroq; periclitantur.

De amicitia sanctorum angelorum, quæ homini in hoc mundo non potest esse manifesta propter fallaciã dæmonum, in quos inciderunt, qui multos sibi deos colendos putauerunt. Cap. IX.

IN societate uero sanctorum angelorum, quã philosophi illi, qui nobis deos amicos esse uoluerunt, quarto constituerunt loco: uelut ad mundum uenientes ab orbe terrarum, ut sic quodammodo complecterentur & cœlum: nullo modo quidem metuimus, ne tales amici uel morte nos sua, uel depravatione contristent. Sed quia nobis nõ ea qua homines familiaritate miscentur: quod etiam ipsum ad erumnas huius pertinet uitæ, & aliquãdo satanas sicut legimus transfigurat se in angelum lucis ad tentãdos eos, quos ita uel erudiri opus est, uel decipi iustum est. Magna dei misericordia necessaria est, ne quisquam cum bonos angelos amicos se habere putat, habeat malos dæmones amicos fictos, eosq; tanto nocentiores, quanto astutiores ac fallaciores patiatur inimicos. Et cui magna ista dei misericordia necessaria est, nisi magnæ humanæ miseriæ, quæ ignorantia tanta premitur, ut facile istorũ simulatione fallatur? Et illos quidem philosophos in impia ciuitate, qui deos sibi amicos esse dixerunt, in dæmones malingnos incidisse certissimum est, quibus tota ipsa ciuitas subditur, æternum cum eis habitura supplicium. Ex eorũ quippe sacris uel potius sacrilegijs, quibus eos colendos, & ex ludis immundissimis, ubi eorum crimina celebrantur: quibus eos placandos putauerunt, eisdem ipsis autoribus & exactoribus talium tantorumq; dedecorum, satis ab eis qui colantur apertum est.

Quis fructus sanctis de superata huius uitæ tentatione paratus sit. Cap. X.

SEd neq; sancti & fideles unius ueri dei summiq; cultores, ab eorum fallacijs & multiformi tentatione securi sunt. In hoc enim loco infirmitatis & diebus malignis etiã ista sollicitudo non est inutilis, ut illa securitas, ubi pax plenissima atque certissima est, desiderio feruentiore quæratur. Ibi enim erunt naturæ munera, hoc est, quæ naturæ nostræ ab omnium naturarum creatore donantur: non solũ bona, uerumetiã sempiterna, non solũ in animo, qui sanabitur per sapientiam, uerum etiam in corpore, quod resurrectione renouabitur. Ibi uirtutes non contra ulla uitia uel mala quæcunque certantes, sed habentes uictoriæ præmium æternam pacem, quã nullus aduersarius inquietet. Ipsa est enim beatitudo finalis, ipsa perfectionis finis, qui consumentem non habet finem. Hic autem dicimur beati, quando pacem habemus, quantulacunq; hic haberi potest in uita bona. Sed hæc beatitudo illi, quam finalem dicimus beatitudini comparata, prorsus misera reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hic potest esse, mortales homines in rebus mortalibus quãdo habemus si recte uiuimus, bonis eius recte utitur uirtus: quando uero eam non habemus, etiam malis quæ homo patitur, bene utitur uirtus. Sed tunc est uera uirtus, quãdo & omnia bona, quibus bene utitur, & quicquid in bono usu bonorum & malorum facit, & seipsam ad eum finem refert, ubi nobis talis & tanta pax erit, qua melior & maior esse non possit.

De beatitudine pacis æternæ, in qua sanctis finis est, id est, uera perfectio. Cap. XI.

QVa propter possumus dicere, finem bonorum nostrorum esse pacem, sicut æternam diximus uitam: præsertim quia ipsi ciuitati dei, de qua nobis est ista operosissima disputatio in sancto dicitur psalmo: Lauda Hierusalẽ dominũ, lauda deum tuum Sion. Quoniam cõfortauit seras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te, qui posuit fines tuos pacem. Quando enim confirmatæ fuerint seræ portarum eius, iam in illam nullus intrabit, nec ab illa ullus exibit. Ac per hoc fines eius eam debemus hic intelligere pacẽ, quam uolumus demonstrare finalẽ. Nam & ipsius ciuitatis mysticum nomen, id est, Hierusalẽ: quod, ut ante diximus, uisio pacis interpreratur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utiq; non est uita æterna: propterea finẽ ciuitatis huius, ubi erit summum bonum eius, æternam uitam maluimus cõmemorare quàm pacem. De quo fine Apostolus ait: Nunc uero liberati à peccato, serui autem facti deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem, finem uero uitam æternam. Sed rursus quia uita æterna ab eis qui familaritatem

A ritatem non habent cum scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum uita, uel secundum quosdam etiam philosophos propter animæ immortalitatem, uel etiam secundum fidem nostram propter pœnas interminabiles impiorum, qui utique in æternum cruciari non poterunt, nisi etiam uixerint in æternum, profecto finis ciuitatis huius, in quo summum habebit bonum, uel pax uita æterna, uel uita æterna in pace dicendus est, ut facilius ab omnibus possit intelligi. Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat audiri: nihil desiderabilius concupisci, nihil postremo possit melius inueniri. De quo si aliquanto diutius loqui uoluerimus, non erimus quantum arbitror onerosi legentibus, & propter finē ciuitatis huius de qua nobis sermo est, & propter ipsam dulcedinem pacis, quæ omnibus chara est.

Quod etiam bellantium sæuitia omnesq; hominum inquietudines ad pacis finem cupiant perueinre, sine cuius appetitu nulla natura sit. Cap. XII.

QVod quisquis mecum res humanas naturamq; communem utcunq; intuetur agnoscit. Sicut enī nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quandoquidem & ipsi qui bella uolunt, nihil aliud quàm uincere uolunt: ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt peruenire. Nam quid est aliud uictoria, nisi subiectio repugnantiū? Quod cum factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur & bella: ab his etiā qui uirtutem bellicam student exercere imperando atq; pugnando. Vnde pacem constat belli esse optabilem finem. Omnis enim homo etiam belligerando pacem requirit, nemo autem bellum pacificando. Nam & illi qui pacem in qua sunt perturbare uolunt: non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt commutari. Non ergo ut sit pax nolunt, sed ut ea sit, quam uolunt. Deniq; & si per seditionem se ab alijs separauerint, cum eis ipsis conspiratis uel coniuratis suis, nisi qualemcunq; pacis speciem teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipsi ut uehementius & tutius infesti sint paci cæterorum, pacē uolunt habere sociorum. Sed etsi unus sit tam præpollens uiribus & conscios ita cauens, ut nulli socio se committat, solusq; insidians & præualens, quibus potuerit oppressis & extinctis prædas agat, cum eis certe quos occidere non potest, & quos uult latere quod facit, qualemcunque umbram pacis tenet. In domo autem sua cum uxore & cum filijs, & si quos alios illic habet studet profecto esse pacatus: eis quippe ad nutū obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur, corripit, uindicat, & domus suæ pacem, si ita necesse sit etiā sæuiendo componit: quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio, quod ipse in domo sua est, cætera in eadem domestica societate subiecta sint. Ideoq; si offerretur ei seruitus pluriū uel ciuitatis uel gentis: ita ut sic ei seruirent, quemadmodum sibi domi suæ seruiri uolebat: non se iam latronem latebris conderet, sed regem cōspicuum sublimaret, cum eadem in illo cupiditas & malitia permaneret. Pacem itaq; cum suis omnes habere cupiunt, quos ad suū arbitrium uolunt uiuere. Nam & cum quibus bellum gerunt, suos facere si possunt uolunt, eisq; subiectis leges suæ pacis imponere. Sed faciamus aliquem, qualem canit poëtica & fabulosa narratio: quem fortasse propter ipsam insociabilem feritatem semihominem, quàm hominem dicere maluerunt. Quamuis ergo huius regnum diræ speluncæ fuerit solitudo, tamq; malitia fuerit singularis, ut ex hac ei nomen inuentum sit: nam malus Græce κακὸς dicitur: quod ille uocabatur, ut nulla coniunx ei blandum ferret, referretq; sermonem: nullis filijs uel alluderet paruulis, uel grandiusculis imperaret, nullo amici colloquio frueretur, nec Vulcani patris, quo uel huic tantum non parum felicior fuit: quia tale monstrum ipse nō genuit, nihil cuiquam daret, sed à quo posset quicquid uellet, & quantum & quando posset, & quantum uellet auferret. Tamen in ipsa sua spelunca solitaria, cuius ut describitur, semper recenti cæde tepebat humus, nihil aliud quàm pacē uolebat. In qua nemo illi molestus esset, nec eius quietem uis ullius terrorq; turbaret. Cum corpore suo deniq; pacem habere cupiebat: & quantum habebat, tantum illi bene erat. Quandoquidem membris obtemperantibus imperabat, & ut suam mortalitatem aduersum se ex indigentia rebellantem, ac seditio-

nem famis ad dissociandam atq; excludendam de corpore animam concitantem, quanta C possset festinatione pacaret, rapiebat, necabat, uorabat, & quamuis immanis ac ferus, paci tamen suæ uitæ ac salutis immaniter & ferociter consulebat. Ac per hoc si pacem quam in sua spelunca atque in seipso habere satagebat, cum alijs etiam habere uellet, nec malus, nec monstrum, nec semihomo uocaretur. Aut si eius corporis forma, & atrorum ignium uomitus ab eo deterrebat hominum societatem: forte non nocendi cupiditate, sed uiuendi necessitate sæuiebat. Verum iste non fuerit, uel quod magis credendum est, talis non fuerit, qualis uanitate poëtica describitur. Nisi enim nimis accusaretur Cacus, parum Hercules laudaretur. Talis ergo homo, siue semihomo melius, ut dixi, creditur non fuisse: sicut multa figmenta poëtarum. Ipsæ enim sæuissimæ feræ, unde ille partem habuit feritatis: nam & semiferus dictus est, genus proprium quadam pace custodiunt coëundo, gignendo, pariendo, fœtus fouendo atque nutriendo, cum sint pleræq; insociabiles & soliuagæ: non scilicet ut oues, cerui, columbæ, sturni, apes, sed ut leones, uulpes, aquilæ, noctuæ. Quæ enim tigris non filijs suis mitis immurmurat, & pacata feritate blanditur? Quis miluus, quantumlibet solitarius rapinis non circumuolat, non coniugium copulat, nidum congerit, oua confouet, pullos alit, & quasi cum sua matrefamiliâs societatem domesticam quanta potest pace conseruat? Quanto magis homo fertur quodammodo naturæ suæ legibus, ad ineundam societatẽ pacemq; cum hominibus, quantum in ipso est omnibus obtinendam: cum etiam mali pro pace suorum belligerent, omnesq; si possent suos facere uelint, ut uni cuncti & cuncta deseruiãt: quo pacto, nisi ut in eius pacem uel amando, uel timendo consentiant? Sic enim superbia peruerse imitatur deum. Odit nanq; cum socijs æqualitatem sub illo, sed imponere uult socijs dominationem suam pro illo. Odit ergo iustam pacem dei, & amat iniquam pacem suam. Non amare tamen qualemcunque pacem nullo modo potest. Nullum quippe uitium ita contra naturam est, ut naturæ deleat etiam extrema uestigia. Itaque pacem iniquorũ in pacis comparatione iustorũ, ille uidet, nec pacẽ esse dicendã: qui nouit præponere recta prauis, D & ordinata peruersis. Quod aũt peruersum est, hoc etiã necesse est, ut in aliqua, & ex aliqua, & cum aliqua rerũ parte pacatũ sit: in quibus est, uel ex quibus constat, alioquin nihil esset omnino. Velut si quisquam capite deorsum pendeat, peruersus est utiq; situs corporis, & ordo membrorũ: quia id quod desuper esse natura postulat, subter est: & quod illa subter uult esse, desuper factum est, conturbabit carnis pacẽ ista peruersitas, & ideo est molesta. Verumtamen anima corpori suo pacata est, & pro eius salute satagit, & ideo est qui doleat. Quæ si molestijs eius exclusa discesserit, quandiu membrorum manet compago, nõ est sine quadam partium pace, quod remanet: & ideo adhuc est qui pendeat, & quod terrenum corpus in terram nititur, & uinculo quo suspensum est renititur, in suæ pacis ordinem tendit, & locũ quo requiescat quodammodo ponderis uoce poscit, iamq; exanime ac sine ullo sensu, à pace tamen naturali sui ordinis non recedit, uel cum tenet eam, uel cum fertur ad eam. Si enim adhibeantur medicamenta, atque curatio, quæ formam cadaueris dissolui dilabiq; nõ sinat adhuc pax quædam partes partibus iungit, totamq; molem applicat terreno & conuenienti, ac per hoc loco pacato. Si autem nulla adhibeatur cura condiendi, sed naturali cursui relinquatur, tandiu quasi tumultuatur dissidentibus exhalationibus, & nostro inconuenientibus sensui. Idem enim est, quod in putore sentitur, donec mundi conueniat elementis, & in eorum pacem particulatim paulatimq; discedat. Nullo modo tamen inde aliquid legibus summi illius creatoris ordinatorisq; subtrahitur, à quo pax uniuersitatis administrat. Quia etsi de cadauere maioris animantis animalia minuta nascantur, eadem lege creatoris quæq; corpuscula in salutis pace suis animulis seruiunt. Et si mortuorum carnes ab alijs animalibus deuorentur, easdem leges per cuncta diffusas ad salutem generis cuiusq; mortaliũ congrua congruis pacificantes quaquauersum trahantur, & rebus quibuscunq; iungantur, & in res quaslibet conuertantur & commutentur inueniunt.

A De pace uniuersali, quæ inter quaslibet perturbationes priuari nõ potest lege naturæ, dum sub iusto iudice ad id quisq; peruenit ordinatione quod meruit uoluntate. Cap. XIII.

PAx itaq; corporis, est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animę rationalis, ordinata cognitionis actionisq; cõsensio. Pax corporis & animæ, ordinata uita & salus animantis. Pax hominis mortalis, est dei immortalis ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domus, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax ciuitatis, ordinata imperandi atque obediendi concordia ciuium. Pax cœlestis ciuitatis, ordinatissima & concordissima societas fruendi deo, & inuicem in deo. Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumq; rerum sua cuique loca tribuens dispositio. Proinde miseri inquantum miseri, utique in pace nõ sunt. Tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla est. Veruntamen quia merito iusteq; miseri sunt, in ea quoq; ipsa sua miseria præter ordinem esse non possunt. Non quidem coniuncti beatis, sed ab eis tamen ordinis legis seiuncti. Qui cum sine perturbatione nõ sint, rebus in quibus sunt, quantacunque congruentia coaptantur. Ac per hoc est in eis ordinis nonnulla tranquillitas, inest ergo nonnulla pax. Verum ideo miseri sunt, quia etsi in aliqua securitate non dolent, non tamen ibi sunt, ubi securi esse ac dolere nõ debeant. Miseriores autem si pax eis cum ipsa lege non est, qua naturalis ordo administratur. Cum autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta est. In illa uero adhuc pax est, in qua nec dolor urit, nec compago ipsa dissoluitur. Sicut ergo est quædam uita sine dolore, dolor autem sine aliqua uita esse non potest, sic est pax quædam sine ullo bello, bellum uero esse sine aliqua pace non potest, non secundum id quod bellum est, sed secundum id, quod ab eis uel in eis geritur, quæ aliquæ naturę sunt, quod nullo modo essent, si nõ qualicunque pace subsisterent. Quapropter natura est,
B in qua nullum malum est, uel etiam in qua nullum potest esse malum. Esse autem natura in qua nullum bonum sit, nõ potest. Proinde nec ipsius diaboli natura inquantum natura est, malum est, sed peruersitas eam malam facit. Itaque in ueritate non stetit, sed ueritatis iudicium non euasit, quia in ordinis tranquillitate non mansit, nec ideo tamen à potestate ordinatoris effugit. Bonum dei, quod illi est in natura, non eum subtrahit iusticiæ dei, qua ordinatur in pœna: nec ibi deus bonum insequitur quod creauit, sed malum quod ille commisit. Neq; enim totum aufert, quod naturæ dedit, sed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod ademit. Et ipse dolor testimonium est boni adempti, & boni relicti. Nisi enim bonum relictum esset, bonum amissum dolere non posset. Nam qui peccat peior est, si lętatur in damno æquitatis. Qui uero cruciatur, si inde nihil acquirat boni, dolet damnum salutis. Et quoniam ęquitas ac salus utrunq; bonum est, boniq; amissione dolendum est potius quàm lætandum, si tamen non sit compensatio melioris: melior est autem animi æquitas, quàm corporis sanitas: profecto conuenientius iniustus dolet in supplicio, quàm lętatus est in delicto. Sicut ergo læticia deserti boni in peccato testis est uoluntatis malę, ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ. Qui enim dolet amissam naturæ suæ pacem, ex aliquibus reliquijs pacis id dolet, quibus fit, ut sibi amica natura sit. Hoc autem in extremo supplicio recte fit, ut iniqui & impij naturalium bonorum damna in cruciatibus defleant, sentientes eorum ablatorem iustissimum deum, quem contempserunt benignissimum largitorem. Deus ergo naturarum omnium sapientissimus cõditor, & iustissimus ordinator, qui terrenorum ornamentorum maximum instituit mortale genus humanum, dedit hominibus quædam bona, huic uitæ congrua, id est, pacem temporalem pro modulo mortalis uitæ, in ipsa salute & in columitate ac societate sui generis, & quæq; huic paci uel tuendæ uel recuperandæ necessaria sunt, sicut ea quæ apte ac conuenienter adiacent sensibus, lux ista uisibilis, auræ spirabiles, aquæ potabiles, & quicquid ad alendum, tegendũ, curandum, ornandumq; corpus congruit, eo pacto æquissimo, ut quicunq; mortalis talibus bonis paci mor

talium accõmodatis recte usus fuerit, accipiat ampliora atq; meliora, ipsam scilicet immortalitatis pacem, eiq; conuenientem gloriam & honorem in uita æterna ad fruendum deo, & proximo in deo, qui autem perperam, id est, iniuste, nec illa accipiat, & hæc amittat. C

De ordine ac lege siue cœlesti siue terrena, per quam societati humanæ etiam dominando consulitur, & consulendo seruitur. Cap. XIIII.

OMnis igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in ciuitate terrena, in cœlesti autem ciuitate refertur ad fructum pacis æternę. Quapropter si irrationalia essemus animantia, nihil appeteremus præter ordinatam temperaturam partium corporis, & requiem appetitionum, nihil ergo præter quietem carnis & copiam uoluptatum, ut pax corporis prodesset paci animæ. Si enim desit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ, quia requiem appetitionum consequi non potest. Vtrunque autem simul ei paci prodest, quã inter se habent anima & corpus, id est, ordinatæ uitæ ac salutis. Sicut eñ pacem corporis amare se ostendũt animantia, cum fugiunt dolorem, & pacem animæ, cum propter explendas indigentias appetitionum uoluptatem sequuntur, ita mortem fugiendo satis indicant quantum diligant pacem, qua sibi conciliantur anima & corpus. Sed quia homini rationalis anima inest, totum hoc quod habet commune cum bestijs subdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur, & secundum hoc aliquid agat, ut sit ei ordinata cognitionis actionisq; cõsensio, quam pacem rationalis animæ dixeramus. Ad hoc enim uelle debet nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolui ut aliquid utile cognoscat, & secundum eam cognitionem, uitam morésque componat. Sed ne ipso studio cognitionis propter humanæ mentis infirmitatem in pestem alicuius erroris incurrat, opus habet magisterio diuino, cui certius obtemperet, adiutorióque ut liber obtemperet. Et quoniam quandiu est in isto mortali corpore, peregrinatur in domino, per fidem ambulat, non per speciem, ac per hoc omnem pacem uel corporis, uel animæ, uel simul corporis & animæ, refert ad illam pacem, quæ homini mortali est cum deo immortali, ut ei sit ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Iam uero quia duo præcipua præcepta, hoc est, dilectionem dei, & dilectionem proximi, docet magister deus, in quibus tria inuenit homo quę diligat, deum, seipsum, & proximum, atque ille in se diligendo non errat, qui diligit deum, consequens est, ut etiam proximo ad diligendum deum consulat, quem iubetur sicut seipsum diligere. Sic uxori, sic filijs, sic domesticis, sic cæteris quibus potuerit hominibus, & ad hoc sibi à proximo, si forte indiget, consuli uelit, ac per hoc erit pacatus, quantũ in ipso est omni homini, pace hominum, id est, ordinata concordia. Cuius hic ordo est, primum ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit, cui poterit. Primitus ergo inest ei suorum cura, ad eos quippe habet opportuniorem faciliorémque aditum consulendi, uel naturæ ordine, uel ipsius societatis humanæ. Vnde Apostolus dicit: Quisquis autem suis & maxime domesticis non prouidet, fidem denegat, & est infideli deterior. Hinc itaque etiam pax domestica oritur, id est, ordinata imperandi obediendiq; concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt, sicut uir uxori, parentes filijs, & domini seruis. Obediunt autem quibus consulitur, sicut mulieres maritis, filij parentibus, serui dominis. Sed in domo iusti uiuentis ex fide, & adhuc ab illa cœlesti ciuitate peregrinantis, etiam qui imperant, seruiunt eis, quibus uidentur imperare. Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi: nec principandi superbia, sed prouidendi misericordia. D

De libertate naturali, & de seruitute, cuius prima causa peccatum est, qua homo malæ uoluntatis, etiam si non est mancipium alterius hominis, seruus est propriæ libinis. Cap. XV.

HOc naturalis ordo præscribit, ita deus hominem condidit. Nam dominetur, inquit, piscium maris, & uolatilium cœli, & omnium repentium, quæ repunt super terram. Rationalem factum ad imaginem suam, noluit nisi irrationalibus dominari, non hominem homini

A mini, sed hominem pecori. In de primi iusti, pastores pecorum magis quàm reges hominũ cõstituti sunt, ut etiam sic insinuaret deus, quid postularet ordo creaturarum, & quid exigat meritum peccatorum. Conditio quippe seruitutis iure intelligitur imposita peccatori. Proinde nusquam scripturarum legimus seruum, ante quàm hoc uocabulo Noë iustus peccatũ filij uindicaret. Nomen itaq; istud culpa meruit, non natura. Origo autem uocabuli seruorũ in Latina lingua inde creditur ducta, quod hi qui iure belli possent occidi à uictoribus, cum seruabantur, serui fiebant, à seruãndo appellati, quod etiam ipsum sine peccati merito non est. Nam & cum iustum geritur bellum, pro peccato contrario dimicatur, & omnis uictoria cum etiam malis prouenit, diuino iudicio uictos humiliat, uel emendans peccata, uel puniens. Testis est homo dei Daniel, cum in captiuitate positus peccata sua & peccata populi sui confitetur deo, & hanc esse causam illius captiuitatis pio dolore testatur. Prima ergo seruitutis causa peccatũ est, ut homo homini conditionis uinculo subderetur, quod non fit nisi deo iudicante, apud quem nõ est iniquitas, & nouit diuersas pœnas meritis distribuere delinquentium. Sicut autem supernus dominus dicit: Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati, ac per hoc multi quidem religiosi dominis iniquis, non tamen liberis seruiunt, à quo enim quis deuictus est, huic & seruus addictus est. Et utiq; felicius seruit homini, quàm libidini, cum sæuissimo dominatu uastet corda mortalium, ut alias omittam, libido ipsa dominandi. Hominibus autem illo pacis ordine, quo alijs alij subiecti sunt, sicut prodest humilitas seruientibus, ita nocet superbia dominantibus. Nullus autẽ natura in qua prius deus hominem condidit, seruus est hominis, aut peccati. Verum & pœnalis seruitus ea lege ordinatur, qua naturalem ordinẽ cõseruari iubet, perturbari uetat, quia si contra eam legem nõ esset factũ, nihil esset pœnali seruitute coërcendũ. Ideoq; Apostolus etiã seruos monet subditos esse dominis suis, & ex animo eis cũ bona uoluntate seruire, ut scilicet si nõ possunt à dominis liberi fieri, suam seruitutem ipsi quodãmodo liberam faciant, non timore subdolo, sed fideli dilectione seruiendo, donec transeat iniquitas, & euacuetur omnis principatus & potestas humana, & sit deus omnia in omnibus.

B

De æquo iure dominandi. Cap. XVI.

QVocirca etiam si habuerunt seruos iusti patres nostri, sic quidem administrabant domesticam pacem, ut secundum hæc temporalia bona, filiorũ sortem à seruorum cõditione distinguerent, ad deum autem colendũ, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domus suæ membris pari dilectione consulerent. Quod naturalis ordo ita præscribit, ut nomen patrumfamiliâs hinc exortũ sit, & tam late uulgatum, ut inique etiam dominantes hoc se gaudeant appellari. Qui autem ueri patresfamiliâs sunt, omnibus in familia sua tanquam filijs ad colendum & promerendum deum consulunt, desiderantes atq; optantes uenire ad cœlestem domum, ubi necessariũ non sit officium imperandi mortalibus, quia necessarium non erit officium consulendi iam in illa immortalitate felicibus, quò donec ueniatur, magis debent patres, quod dominantur, quàm serui tolerare, quod seruiunt. Si quis autẽ in domo per inobedientiam domesticæ paci aduersatur, corripiatur, seu uerbo, seu uerbere, seu quolibet alio genere pœnæ iusto atq; licito, quantum societas humana concedit pro eius qui corripitur utilitate, ut paci unde dissilierat coaptetur. Sicut enim non est beneficentię adiuuando efficere, ut bonũ quod maius est amittatur, ita non est innocentiæ parcendo sinere, ut in malum grauius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, nõ solũ nemini malum inferre, uerum etiam cohibere à peccato, uel punire peccatũ, ut aut ipse qui plectitur, corrigatur experimento, aut alij terreantur exemplo. Quia igitur omnis domus initiũ siue particula debet esse ciuitatis, omne autẽ initium ad aliquem sui generis finem, & omnis pars ad uniuersi cuius pars est integritatẽ refertur, satis apparet esse cõsequens, ut ad pacem ciuicam pax domestica referatur, id est, ut ordinata imperandi obediendiq; cõcordia cohabitantiũ referat ad ordinatã imperandi obediendiq; cõcordiam ciuiũ. Ita fit, ut ex lege ciuitatis præcepta sumere patremfamiliâs oporteat, quibus domũ suã sic regat, ut sit paci accõmodata ciuitatis.

Vnde

Vnde cœleſtis ſocietas cum terrena ciuitate pacem habeat,& unde diſcordiam. Cap. XVII. C

SEd domus hominum,qui nõ uiuunt ex fide, pacem terrenam ex huius temporalis uitæ rebus commodiſq; ſectatur. Domus autem hominum ex fide uiuentium, expectat ea quæ in futurum æterna promiſſa ſunt,terreniſq; rebus ac temporalibus tanquam peregrina utitur,non quibus capiatur & auertatur,quò tendit in deũ,ſed quibus ſuſtentetur,ad facilius toleranda,minimeq; augenda onera corporis corruptibilis, quod aggrauat animam. Idcirco rerum uitæ huic mortali neceſſariarum utriſq; hominibus fidelibus & infidelibus,& utriq; domui cõmunis eſt uſus,ſed finis utendi cuiq; ſuus proprius,multumq; diuerſus. Ita etiam terrena ciuitas, quæ non uiuit ex fide,terrenam pacem appetit, in eaq; defigit imperandi obediendiq; concordiam ciuium,ut ſit eis de rebus ad mortalem uitam pertinentibus humanarum quædam compoſitio uoluntatũ. Ciuitas autem cœleſtis, uel potius pars eius, quæ in hac mortalitate peregrinatur, & uiuit ex fide, etiam iſta pace neceſſe eſt utatur, donec ipſa cui talis pax neceſſaria eſt,mortalis tranſeat. Ac per hoc dum apud terrenam ciuitatem, uelut captiuam uitam ſuæ peregrinationis agit, iam promiſſione redemptionis & dono ſpiritali tanquam pignore accepto,legibus terrenę ciuitatis,quibus hæc adminiſtrantur, quæ ſuſtentandæ mortali uitæ accommodata ſunt, obtemperare nõ dubitat. Vt quoniam communis eſt ipſa mortalitas,ſeruetur in rebus ad eam pertinentibus inter ciuitatem utranque concordia. Verum quia terrena ciuitas habuit quoſdam ſuos ſapientes,quos diuina improbat diſciplina, qui uel ſuſpicati uel decepti à dæmonibus, crederent multos deos conciliandos eſſe rebus humanis, ad quorum diuerſa quodammodo officia diuerſa ſubdita pertinerent,ad alium corpus,ad alium animum,inq; ipſo corpore ad alium caput,ad alium ceruicem,& cætera ſingula ad ſingulos. Similiter in animo,ad alium ingenium, ad alium doctrinam,ad alium iram,ad alium concupiſcentiam,inq; ipſis rebus uitæ adiacentibus,ad alium pecus,ad alium triticum,ad alium uinum,ad alium oleum, ad alium ſyluas, ad alium nummos,ad alium nauigationem,ad alium bella atq; uictorias,ad alium cõiugia,ad alium partum ac fœcũditatem,& ad alios alia cætera. Cœleſtis autem ciuitas unum deum ſolum colendum noſcet, eiq; tantummodo ſeruiendum ſeruitute illa, quæ Græce λατρεία dicitur, & non niſi deo debetur,fideli pietate cenſeret,factum eſt ut religionis leges cum terrena ciuitate non poſſet habere communes, proq; his ab ea diſſentire haberet neceſſe, atq; oneri eſſe diuerſa ſentientibus,eorumq; iras & odia & perſecutionum impetus ſuſtinere,niſi cum animos aduerſantium,aliquando terrore ſuæ multitudinis,& ſemper diuino adiutorio propulſaret. Hæc ergo cœleſtis ciuitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus gentibus ciues euocat,atq; in omnibus linguis peregrinam colligit ſocietatẽ, non curans quicquid in moribus, legibus,inſtitutiſq; diuerſum eſt,quibus pax terrena uel conquiritur, uel tenetur, nihil eorũ reſcindens uel deſtruens, imò etiam ſeruans ac ſequens, quod licet diuerſum ſit in diuerſis nationibus, ad unum tamen eundemq; finem terrenæ pacis intenditur, ſi religionem qua unus ſummus & uerus deus colendus docetur,non impedit. Vtitur etiam ergo cœleſtis ciuitas in hac ſua peregrinatione pace terrena, & de rebus ad mortalem hominũ naturam pertinentibus, humanarum uoluntatum compoſitionem quantum ſalua pietate ac religione conceditur,tuetur atq; appetit, eamq; terrenam pacem refert ad cœleſtem pacem, quæ uere ita pax eſt, ut rationalis duntaxat creaturæ ſola pax habenda atque dicenda ſit, ordinatiſſima ſcilicet & concordiſſima ſocietas fruendi deo, & inuicem in deo, quò cum uentum fuerit,nõ erit uita mortalis,ſed plane certeq; uitalis:nec corpus animale,quod dum corrumpitur,aggrauat animam,ſed ſpiritale ſine ulla indigentia ex omni parte ſubditum uoluntati. Hanc pacem dum peregrinatur in fide,habet, atque ex hac fide iuſte uiuit, cum ad illam pacem adipiſcendam refert, quicquid bonarum actionum gerit erga deum & proximum, quoniam uita ciuitatis utique ſocialis eſt.

D

Quod diuerſa

A Quod diuersa sit Academiæ nouæ ambiguitas à cõstantia fidei Christianæ. Cap. XVIII.

QVod autem attinet ad illam differentiam, quã de Academicis nouis Varro adhibuit, quibus incerta sunt omnia, omnino ciuitas dei talem dubitationẽ tanquam dementiam detestatur, habens de rebus quas mente atque ratione comprehendit, etiam si paruam, propter corpus corruptibile, quod aggrauat animam, quoniam sicut dicit Apostolus: Ex parte scimus, tamẽ certissimam scientiam, creditque sensibus in rei cuiusque euidentia, quibus per corpus animus utitur, quoniam miserabilius fallitur, qui nunquam putat eis esse credendũ. Credit etiam scripturis sanctis, & ueteribus & nouis, quas canonicas appellamus, unde fides ipsa concepta est, ex qua iustus uiuit, per quã sine dubitatione ambulamus, quandiu peregrinamur à domino, qua salua atque certa de quibusdam rebus quas neque sensu, neque ratione percipimus, neque nobis per scripturam canonicam claruerunt, nec per testes, quibus non credere absurdum est in nostram noticiam peruenerunt, sine iusta reprehensione dubitamus.

De habitu & moribus populi Christiani. Cap. XIX.

NIhil sanè ad istam pertinet ciuitatem, quo habitu uel more uiuendi, si nõ est contra diuina præcepta, istam fidem qua peruenitur ad deum, quisque sectetur, unde ipsos quoque philosophos quando Christiani fiunt, non habitum uel consuetudinem uictus, quæ nihil impedit religionem, sed falsa dogmata permutare compellit. Vnde illam quam Varro adhibuit ex Cynicis differentiã, si nihil turpiter atque intemperanter agat, omnino nõ curat. Ex tribus uero illius uitæ generibus ocioso, actuoso, & ex utroque cõposito, quamuis salua fide quisque possit in quolibet eorũ uitam ducere, & ad sempiterna præmia peruenire, interest tamen quid amore teneat ueritatis, quid officio charitatis impendat. Nec sic quisque debet esse ociosus, ut in eodem ocio utilitatem non cogitet proximi: nec sic actuosus, ut contemplationem non requirat dei. In ocio non iners uacatio delectare debet, sed aut inquisitio, aut in-
B uentio ueritatis, ut in ea quisque proficiat, & quod inuenerit, teneat, & alteri non inuideat. In actione uero non amandus est honor in hac uita siue potentia, quoniam omnia uana sub sole, sed opus ipsum quod per eundem honorem uel potentiam fit, si recte atque utiliter fit, id est, ut ualeat ad eam salutem subditorum, quæ secundum deum est, unde iam superius disputauimus. Propter quod ait Apostolus: Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Exponere uoluit quid sit episcopatus, quia nomen est operis, non honoris. Græcum est enim, atque inde ductum uocabulum, quod ille qui præficitur, eis quibus præficitur superintendit, curam eorũ scilicet gerens. ἐπὶ quippe super, σκοπὸς uero intentio est, ergo ἐπισκοπεῖν Græce, si uelimus, Latine superintendere possumus dicere, ut intelligat non se esse episcopum, qui præesse dilexerit, non prodesse. Itaque à studio cognoscendæ ueritatis nemo prohibetur, quod ad laudabile pertinet ocium. Locus uero superior, sine quo regi populus nõ potest, & si ita teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur. Quamobrem ocium sanctum quærit charitas ueritatis, negociũ iustum suscipit necessitas charitatis. Quã sarcinam si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ uacandũ est ueritati. Si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem. Sed nec sic ueritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suauitas, & opprimat ista necessitas.

Quod ciues sanctorum in huius uitæ tempore spe beati sint. Cap. XX.

QVamobrem summum bonum ciuitatis dei, cum sit æterna pax atque perfecta, non per quã mortales transeant nascendo atque moriendo, sed in qua immortales maneant nihil aduersi omnino patiendo, quis est qui illam uitam uel beatissimam neget, uel in eius cõparatione istam, quę hic agitur quantislibet animi & corporis externarumque rerũ bonis plena sit, non miserrimam iudicet? Quã tamen quicunque sic habet, ut eius usum referat ad illius finem, quem diligit ardentissime, ac fidelissime sperat, non absurde dici etiam nunc beatus potest, spe illa potius, quàm re ista. Res uero ista sine spe illa beatitudo falsa & magna miseria est.

ria est. Non enim ueris animi bonis utitur: quoniam nõ est uera sapientia, quę intentionem suam in his quę prudenter discernit, gerit fortiter, cohibet temperanter, iusteq; distribuit, nõ in illum dirigit finem, ubi erit deus omnia in omnibus æternitate certa atq; pace perfecta. C

An secundum definitiones Scipionis, quæ in dialogo Ciceronis sunt, unquam fuerit Romana respublica. Cap. XXI.

QVapropter nunc est locus, ut quàm potero breuiter ac dilucide expediam, quod in secundo huius operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de republica, nunquam rempublicam fuisse Romanam. Breuiter enim rempublicam definit esse rem populi. Quæ definitio si uera est, nunquam fuit Romana respublica, quia nunq; fuit res populi, quam definitionem uoluit esse reipublicæ. Populum enim esse definiuit cœtum multitudinis, iuris consensu & utilitatis communione sociatum. Quid autẽ dicat iuris cõsensum, disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iusticia non posse rempublicam. Vbi ergo iusticia uera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit. Quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt, uel putanda iniqua hominum constituta, cum illud etiam ipsius esse dicant, quod de iusticiæ fonte manauerit, falsumq; esse, quod à quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius, quod ei qui plus potest, utile est. Quocirca ubi non est uera iusticia, iuris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse, & ideo nec populus, iuxta illam Scipionis uel Ciceronis definitionem. Et si non populus, nec res populi, sed qualiscunq; multitudinis, quę populi nomine digna non est, ac per hoc si respublica res populi est, & populus non est, qui consensu non sociatus est iuris. Non est autẽ ius, ubi nulla iusticia est, proculdubio colligitur, ubi iusticia non est, non esse rempublicam. Iusticia porrò ea uirtus est, quæ sua cuiq; distribuit. Quæ igitur iusticia est hominis, quæ ipsum hominem deo uero tollit, & immundis dæmonibus subdit? Hoccine est sua cuiq; distribuere? An qui fundum aufert eius, à quo emptus est, & tradit ei, qui nihil in eo habet iuris, iniustus est, & qui seipsum aufert dominanti deo, à quo factus est, & malignis seruit spiritibus, iustus est? Disputatur certe acerrime atq; fortissime in eisdem ipsis de republica libris aduersus iniusticiam pro iusticia. Et quoniam cum prius ageretur pro iniusticiæ partibus contra iusticiam, & diceretur nisi per iusticiam rempublicam stare augeriq; non posse, hoc ueluti ualidissimum positum erat iniustum esse, ut homines hominibus dominantibus seruiant, quam tamen iniusticiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna respublica, non eam posse prouincijs imperare. Responsum est à parte iusticiæ, ideo iustum esse, quod talibus hominibus sit utilis seruitus, & pro utilitate eorum fieri cum recte aliquid fit, id est, cum improbis aufertur iniuriarũ licentia, & domiti se melius habebunt, quia in domiti deterius se habuerunt. Subditumq; est ut ista ratio firmaretur, ueluti à natura sumptum nobile exemplum atq; dictum est: Cur igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, cæterisq; uitiosis animi partibus? Plane hoc exemplo satis edoctũ est, quibusdam esse utilem seruitutem, & deo quidem ut seruiatur utile esse omnibus. Seruiens autem deo animus, recte imperat corpori, inq; ipso animo ratio domino deo subdita recte imperat libidini uitijsq; cęteris. Quapropter ubi homo deo non seruit, quid in eo putandum est esse iusticiæ, quandoquidem deo non seruiens, nullo modo potest iuste animus corpori, aut humana ratio uitijs imperare? Et si in homine tali non est ulla iusticia, proculdubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus constat. Non est hic ergo iuris ille consensus qui hominum multitudinem populum facit, cuius res dicitur esse respublica. Nam de utilitate quid dicam, cuius etiam communione sociatus cœtus hominum, sicut se habet ista definitio, populus nuncupatur? Quamuis enim si diligenter attendas, nec utilitas sit ulla uiuentium qui uiuunt impie, sicut uiuit omnis, qui non seruit deo, seruitq; dæmonibus, tanto magis impijs, quanto magis sibi cum sint immundissimi spiritus, tanquam dijs sacrificari uolunt. Tamen quod de iuris consensu diximus, satis esse arbitror, unde appareat per hanc definitionem non esse populum, cuius respublica esse

dicatur,

A dicatur,in quo iusticia non est.Si enim dicunt non spiritibus immundis,sed dijs bonis atq;
sanctis in sua republica seruisse Romanos,nunquid eadem toties repetenda sunt,quæ iam
satis,imò ultra quam satis est,diximus? Quis enim ad hunc locũ per superioris huius ope-
ris libros peruenit,qui dubitare adhuc possit malis & impuris dæmonibus seruisse Roma-
nos,nisi uel nimium stolidus,uel impudẽtissime contentiosus? Sed ut taceam quales sunt,
quos sacrificijs colebant,in lege ueri dei scriptum est,Sacrificans dijs eradicabitur,nisi deo
tantum.Nec bonis igitur,nec malis dijs sacrificari uoluit,qui hoc cum tanta comminatione
præcepit.

An uerus sit deus,cui Christiani seruiunt,cui soli debeat sacrificari. Ca.XXII

SEd responderi potest,Quis iste deus est,aut unde dignus probatur,cui deberẽt obtem-
perare Romani,ut nullum deorum præter ipsum colerent sacrificijs? Magnæ cæcitatis
est adhuc quærere,quis iste sit deus.Ipse est deus cuius prophetæ prædixerunt ista quæ cer
nimus.Ipse est deus,à quo responsum accepit Abraham, In semine tuo benedicentur om-
nes gentes.Quod in Christo fieri,qui secundũ carnem de illo semine exortus est,ijdem ipsi
qui remanserunt huius nominis inimici uelint nolintúe cognoscunt.Ipse est deus,cuius di-
uinus spiritus per eos locutus est,quorum prædicta atq; completa per ecclesiam,quam ui-
demus toto orbe diffusam,in libris superioribus posui.Ipse est deus,quem Varro doctissi
mus Romanorum Iouem putat,quamuis nesciens quid loquatur.Quod tamen ideo com
memorandum putaui,quoniam uir tantæ scientiæ,nec ullum istum deum potuit existima
re,nec uilem.Hunc enim eum esse credidit,quem summum putauit deum. Postremo ipse
est deus,quem doctissimus philosophorum,quis Christianorũ acerrimus inimicus,etiam
per eorum oracula,quos deos putat,deum magnum Porphyrius confitetur.

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum responsa de Christo. Cap.XXIII

NAm in libris,quos θεολογίων φιλοσοφίας appellat,in quibus exequitur atq; conscribit re-
B rum ad philosophiam pertinentium,uelut diuina responsa,ut ipsa uerba eius quem-
admodum ex lingua Græca in Latinam interpretata sunt,ponam. Interroganti,inquit,
quem deum placando reuocare possit uxorem suam à Christianismo, hæc ait uersibus
Apollo.Deinde uerba uelut Apollinis ista sunt.Forte magis poteris in aqua impressis lite
ris scribere,aut inflans pennas leues per aera ut auis uolare,quàm semel pollutæ reuoces im
piæ uxoris sensum.Pergat quomodo uult inanibus fallacijs perseuerans,& lamentationi-
bus fallacissimis mortuum deum cantans,quem iudicibus recta sentiẽtibus perditum,pes-
sima in speciosis ferro iuncta mors interfecit. Deinde post hos uersus Apollinis,qui non
stante metro Latine interpretati sunt,subiunxit atq; ait,In his quidem tergiuersationem ir
remediabilis sententiæ eorum manifestauit, dicens, quoniam Iudæi suscipiunt deum ma-
gis quàm isti.Ecce ubi decolorans Christum,Iudæos præposuit Christianis,cõfitens quod
Iudæi suscipiant deum.Sic enim exposuit uersus Apollinis,ubi à iudicibus recta sentienti-
bus Christũ dicit occisum,tanq; illis iuste iudicantibus merito sit ille punitus. Viderit quid
de Christo uates mendax Apollinis dixerit,atque iste crediderit:aut fortasse uatem,quod
non dixit,dixisse iste ipse confinxerit,q; sibi constet,uel ipsa oracula inter se faciat conueni-
re postea uidebimus.Hic tamen Iudæos tanq; dei susceptores recte dicit iudicasse de Chri-
sto,quod eum morte pessima excruciandũ esse censuerint.Deus itaq; Iudæorum,cui perhi
bet testimonium,audiendus fuit,sic dicens, Sacrificans dijs eradicabitur,nisi deo tantum.
Sed ad manifestiora ueniamus & audiamus quàm magnum deum dicat esse Iudæorum.
Ita ad ea quæ interrogauit Apollinem,quid melius,uerbum,siue ratio,an lex? Respondit,
inquit,uersibus,hæc dicens. Ac deinde subijcit Apollinis uersus,in quibus & isti sunt,ut q̃-
tum satis est inde decerpam.In deum uero,inquit,generatorem,& in regem ante omnia,
quem tremit cœlum & terra atq; mare & infernorum abdita,& ipsa numina perhorrescũt,
quorum lex est pater,quem ualde sancti honorant Hebræi.Tali oraculo dei sui Apollinis
Porphyrius tam magnum deum dixit esse Hebræorum,ut eum & ipsa numina perhorre-

ſcant. Cum ergo deus iſte dixerit, Sacrificãs dijs eradicabitur, miror quod ipſe Porphyrius non perhorruerit, & ſacrificans dijs eradicari non formidauerit. Dicit etiam bona philoſophus iſte de Chriſto, quaſi oblitus illius, de qua paulo ante locuti ſumus, contumeliæ ſuæ: aut quaſi in ſomnis dij eius maledixerint Chriſto, & euigilantes eum bonum eſſe cognouerint, digneq́ laudauerint. Deniq; tanquam mirabile aliquid atq; incredibile prolaturus: præter opinionẽ, inquit, profecto quibuſdam uideatur eſſe quod dicturi ſumus. Chriſtum enim dij pijſſimum pronunciauerunt, & immortalem factum, & cum bona prædicatione eius meminerunt. Chriſtianos autem pollutos inquit & contaminatos, & errore implicatos eſſe dicunt: & multis talibus aduerſus eos blaſphemijs utuntur. Deinde ſubijcit, uelut deorum oracula blaſphemantium Chriſtianos. Et poſt hæc: de Chriſto autem, inquit, interrogantibus ſi eſt deus, ait Hecate, Quoniãquidem immortalis anima poſt corpus ut incedit, noſti: à ſapientia autem abſciſſa ſemper errat, uiri pietate præſtãtiſſimi eſt illa anima, hanc colunt aliena à ſe ueritate. Deinde poſt uerba eius quaſi oraculi ſua ipſe contexens. Pijſſimum igitur uirum, inquit, eum dixit, & eius animam ſicut & aliorum piorum poſt obitum immortalitate donatã, & hanc colere Chriſtianos errantes. Interrogantibus autem, inquit, Cur ergo damnatus eſt, oraculo reſpondit dea, Corpus quidem debilitantibus tormentis ſemper oppoſitum eſt: anima autem piorum cœleſti ſedi inſidet. Illa uero anima alijs animabus fataliter dedit, quibus fata non annuerunt deorum obtinere dona, neq; habere Iouis immortalis agnitionẽ, errore implicari. Propterea ergo dijs exoſi: quia quibus fato non fuit noſſe deum, nec dona à dijs accipere, his fataliter dedit iſte errore implicari. Ipſe uero pius, & in cœlum ſicut pij cõceſſit. Itaq; hunc quidem non blaſphemabis, miraberis autem hominum dementiam, ex eo in eis facile præcepsq́; periculum. Quis ita ſtultus eſt, ut non intelligat aut ab homine callido eoq́ Chriſtianis inimiciſſimo, hæc oracula fuiſſe conficta, aut conſilio ſimili ab impuris dæmonibus iſta fuiſſe reſponſa. ut ſcilicet quoniam laudant Chriſtum, propterea credantur ueraciter uituperare Chriſtianos: atq; ita ſi poſſint intercludant uiam ſalutis æternæ, in qua fit quiſq; Chriſtianus? Suæ quippe nocendi aſtutiæ milleformi ſentiunt non eſſe contrariũ, ſi credatur eis laudantibus Chriſtum, dum tamen credatur etiam uituperantibus Chriſtianos, ut eum qui utrunq; crediderit, talem Chriſti faciant laudatorem, ne uelit eſſe Chriſtianus. Ac ſic q̃uis ab illo laudatus, ab iſtorum tamen dæmonum dominatu eum non liberet Chriſtus: præſertim quia ita laudant Chriſtum, ut quiſquis in eum talẽ crediderit, qualis ab eis prædicatur, Chriſtianus uerus non ſit, ſed Photinianus hæreticus, qui tãtummodo hominem non etiam deum nouerit Chriſtum: & ideo per eum ſaluus eſſe non poſſit, nec iſtorum mendaciloquorum dæmonum laqueos uitare uel ſoluere. Nos autem neq; Apollinem uituperantem Chriſtum, neq; Hecaten poſſumus approbare laudantem. Ille quippe tanquam iniquum Chriſtum uult credi, quem à iudicibus recta ſentientibus dicit eſſe occiſum: iſta hominem pijſſimum, ſed hominem tantum. Vna eſt tamẽ & illius & huius intentio, ut nolint homines eſſe Chriſtianos: quia niſi Chriſtiani erunt, ab eorum erui poteſtate non poterunt. Iſte uero philoſophus, uel potius qui talibus aduerſus Chriſtianos, quaſi oraculis credunt, prius faciant ſi poſſunt, ut inter ſe de ipſo Chriſto Hecate atq; Apollo concordent, eumq́; aut ambo uituperent, aut ambo collaudent. Quod ſi facere potuiſſent, nihilominus nos & uituperatores & laudatores Chriſti, fallaces dæmones uitaremus. Cum uero eorum deus & dea inter ſe de Chriſto, ille uituperando, iſta laudando diſſentiant: profecto eis blaſphemantibus Chriſtianos non credunt homines, ſi recte ipſi ſentiant. Sanè Chriſtũ laudans uel Porphyrius uel Hecate, cum dicat eum ipſum dediſſe fataliter Chriſtianis, ut implicarẽtur errore: cauſas tamen eiuſdem, ſicut putat, pandit erroris. Quas ante q̃ ex uerbis eius exponam, prius quæro, ſi fataliter dedit Chriſtus Chriſtianis erroris implicationẽ: utrum uolens, an nolens dederit. Si uolens, quomodo iuſtus: ſi nolẽs, quomodo beatus? Sed iam cauſas ipſius audiamus erroris. Sunt, inquit, ſpiritus terreni minimi loco terreno quodam malorum dæmonum poteſtati ſubiecti.

Ab his

A Ab his sapientes Hebræorum,quorũ unus iste etiam Iesus fuit,sicut audistis diuina Apollinis oracula,quæ superius dicta sunt:ab his ergo Hebræi dæmonibus pessimis,& minoribus spiritibus uetabant religiosos,& ipsis uacare prohibebant:uenerari autem magis cœlestes deos,amplius autẽ uenerari deum patrem.Hæc autem,inquit,& dij præcipiũt, & in superioribus ostendimus quemadmodũ animaduertere ad deum monent,& illũ colere ubique imperant. Verum indocti,& impiæ naturæ,quibus uere fatum non concessit à dijs dona obtinere,neque habere Iouis immortalis notionẽ,non audientes & deos & diuinos uiros:deos quidem omnes recusauerunt,prohibitos autem dæmones,nõ solum nullis odijs insequi,sed etiam reuereri delegerunt.Deum autẽ simulantes se colere,ea sola per quæ deus adoratur,non agunt.Nam deus quidem utpote omnium pater nullius indiget:sed nobis est bene,cum eum per iusticiam & castitatem aliasq; uirtutes adoramus,ipsam uitam precem ad ipsum facientes,per imitationem & inquisitionem de ipso.Inquisitio enim purgat,inquit:imitatio deificat affectionẽ ad ipsum operãdo.Bene quidem prædicauit deum patrem,& quibus sit colendus moribus dixit.Quibus præceptis prophetici libri pleni sunt Hebræorum,quando sanctorũ uita siue uituperatur,siue laudatur.Sed in Christianis tantum errat,aut tantum calumniatur,quantum uolunt dæmones,quos opinatur deos,quasi cuiquam difficile sit recolere,quæ turpia,quæ dedecora erga deorum obsequiũ in theatris agebantur & templis:& attendere quæ legantur,dicantur,audiantur in ecclesiis,uel deo uero quid offeratur:& hinc intelligere ubi ædificium,& ubi ruina sit morum.Quis autẽ huic dixit uel inspirauit,nisi diabolicus spiritus tam uanum apertumq; mẽdacium,quod dæmones ab Hebræis coli prohibitos reuereantur potius quàm oderint Christiani? Sed deus ille quem coluerunt sapiẽtes Hebræorum,etiam cœlestibus sanctis angelis & uirtutibus dei, quos beatissimos tanquam ciues in hac nostra peregrinatione mortali ueneramur & amamus,sacrificari uetat,intonans in lege sua quam dedit populo suo Hebræo,& ualde minaciter intulit,dicens,Sacrificans dijs eradicabitur.Et ne quisquam putaret dæmonibus pessimis terrenisq; spiritibus,quos iste dicit minimos uel minores,ne sacrificetur esse præceptũ:

B quia & ipsi in scripturis sanctis dicti sunt dij,non Hebræorum,sed gentium.Quod euidenter in psalmo septuagesimo interpretes posuerunt,dicentes,Quoniam omnes dij gentium dæmonia.Ne quis ergo putaret istis quidem dæmonijs prohibitum esse:cœlestibus autem uel omnibus,uel aliquibus sacrificari esse permissum,mox addidit,Nisi domino soli,id est, nisi domino tantum,ne forte in eo quod ait,domino soli,dominum solem credat esse quispiam,cui sacrificandum putat.Quod non ita esse intelligendum in scripturis Græcis facillime reperitur.Deus igitur Hebræorum,cui tam magnũ tantus etiam iste philosophus perhibet testimonium,legem dedit Hebræo populo suo,Hebræo sermone conscriptam:non obscuram & incognitam,sed omnibus iam gentibus diffamatam:in qua lege scriptum est, Sacrificans dijs eradicabitur,nisi domino tantũ.Quid opus est in hac eius lege,eiusq; prophetis de hac re multa perquirere,imò non perquirere, non enim abstrusa uel rara sunt, sed aperta & crebra colligere,& in hac disputatione mea ponere,quibus luce clarius appareat,nulli omnino nisi tantum sibi,deum uerum & summum uoluisse sacrificari. Ecce hoc unum breuiter,imò grauiter,minaciter,sed ueraciter dictum ab illo deo,quem tam excellenter eorum doctissimi prædicant,audiatur,timeatur,impleatur,ne inobedientes eradicatio consequatur.Sacrificans,inquit,dijs eradicabitur,nisi domino tãtum:non quo rei egeat alicuius,sed quia nobis expedit,ut res eius simus.Hinc enim capitur in sacris literis Hebræorum,Dixi domino deus meus es tu,quoniam bonorum meorum non eges:Huius autem præclarissimum atq; optimum sacrificium nos ipsi sumus.Hæc est ciuitas eius,cuius rei mysterium celebramus oblationibus nostris,quæ fidelibus notæ sunt,sicut in libris præcedentibus disputauimus.Cessaturas enim uictimas,quas in umbra futuri offerebant Iudæi:& unum sacrificium gẽtes à solis ortu usq; ad occasum,sicut iam fieri cernimus oblaturas per prophetas Hebræos oracula increpuere diuina. Ex quibus quantum satis uisum est,non

nulla protulimus,& huic iam operi aspersimus. Quapropter ubi non est ista iusticia,ut secundum suam gratiam ciuitati obedienti deus imperet unus & summus,ne cuiquam sacrificet nisi tantum sibi:& per hoc in omnibus hominibus ad eandem ciuitatẽ pertinentibus, atq; obedientibus deo, animus etiam corpori atq; ratio uitijs ordine legitimo fideliter imperet:ut quẽadmodum iustus unus,ita cœtus populusq; iustorum uiuat ex fide,quæ operatur per dilectionem,qua homo diligit deum,sicut diligendus est deus,& proximum sicut seipsum: Vbi ergo non est ista iusticia,profecto non est cœtus hominum iuris consensu,& utilitatis communione sociatus. Quod si non est,utiq; populus non est:si uera est hæc populi definitio,ergo nec respublica est:quia res populi non est,ubi ipse populus non est. C

Qua definitione constet populi & reipublicæ nuncupationem recte sibi,non solum Romanos,sed etiam regna alia uendicare. Cap. XXIIII

SI autem populus non isto,sed alio definitur modo,uelut si dicatur,Populus est cœtus multitudinis rationalis,rerum quas diligit concordi communione sociatus:profecto ut uideatur qualis quisq; populus sit,illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcunq; tamen diligat, si cœtus est multitudinis non pecorum,sed rationaliũ creaturarum:& eorum quæ diligit, communione concordi sociatus est,non absurde populus nuncupatur:tanto utiq; melior, quanto in melioribus:tantoq; deterior,quanto est in deterioribus concors. Secundũ istam definitionem nostram Romanus populus,populus est:& res eius sine dubitatione respublica. Quid autem primis tẽporibus suis,q̃ue sequẽtibus populus ille dilexerit:& quibus moribus ad cruentissimas seditiones,atque inde ad socialia,atque ciuilia bella perueniens, ipsam concordiam,quæ salus est quodammodo populi,ruperit atq; corruperit,testatur historia:de qua in præcedentibus libris multa posuimus. Nec ideo tamen uel ipsum non esse populum,uel eius rem dixerim non esse rempublicam,quamdiu manet qualiscunq; multitudinis rationalis cœtus,rerum quas diligit concordi communione sociatus. Quod autem de isto populo,& de ista republica dixi,hoc de Atheniensium,uel de quorumcunq; Græcorum uel Ægyptiorum, hoc & de illa priore Babylone Assyriorũ,quando in rebus suis publicis imperia uel parua uel magna tenuerunt:& de alia quacũq; aliarum gentium intelligar dixisse atq; sensisse. Generaliter quippe ciuitas impiorum,cui non imperat deus obedienti sibi,ut sacrificium non offerat,nisi tantummodo sibi:& per hoc in illa & animus corpori,ratioq; uitijs recte ac fideliter imperet,caret iusticiæ ueritate. D

Quod non possint ibi uere esse uirtutes,ubi non est uera religio. Caput XXV

QVamlibet enim uideatur animus corpori,& ratio uitijs laudabiliter imperare:si tamen deo animus & ratio ipsa non seruit,sicut sibi seruiẽdum esse ipse deus præcepit: nullo modo corpori uitijsq; recte imperat. Nam qualis corporis atq; uitiorum potest esse mens domina,ueri dei nescia:nec eius imperio subiugata,sed uitiosissimis dæmonibus corrumpentibus prostituta? Proinde uirtutes,quas sibi habere uidetur,per quas imperat corpori & uitijs ad quodlibet adipiscendum uel tenendum,nisi ad deum retulerit,etiam ipsa uitia sunt potius quàm uirtutes. Nam licet à quibusdã tunc ueræ & honestæ putentur esse uirtutes cum ad seipsas referuntur:nec propter aliud expetuntur,etiam tunc inflatæ ac superbæ sunt:& ideo non uirtutes,sed uitia iudicanda sunt. Sicut enim non est à carne,sed super carnem,quod carnem facit uiuere:sic non est ab homine,sed super hominem,quod hominem facit beate uiuere:nec solum hominem,sed etiam quamlibet potestatẽ uirtutemq; cœlestem.

De pace populi alienati à deo,qua utitur ad pietatem populus dei,dum in hoc peregrinus est mundo. Cap. XXVI

QVocirca ut uita carnis anima est,ita beata uita hominis deus est. De quo dicunt sacræ literæ Hebræorum,Beatus est populus,cuius est dominus deus ipsius. Miser igitur populus ab isto alienatus deo:diligit tamen ipse etiam quandam pacem suam non improban-

A probandam, quam quidem non habebit in fine, quia non ea bene utitur ante finem. Hanc autem ut interim habeat in hac uita nostra etiam interest: quoniã quandiu permixtæ sunt ambæ ciuitates, utimur & nos pace Babylonis: ex qua ita per fidem dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur. Propterea quod & Apostolus admonuit ecclesiam, ut oraret pro regibus eius atq; sublimibus, addens & dicens, ut quietam & trãquillam uitam agamus cum omni pietate & charitate. Et propheta Hieremias cum populo ueteri dei uenturam prænunciaret captiuitatem, & diuinitus imperaret, ut obedienter in Babyloniam irent, deo suo etiam ista patientia seruientes, monuit & ipse ut oraretur pro illa, dicẽs: quia in pace eius est pax nostra: utiq; interim temporalis pax, quæ bonis malisq; cõmunis est.

De pace seruientium deo, cuius perfecta tranquillitas in hac temporali uita non potest apprehendi. Cap. XXVII.

PAx autem nostra propria, & hic est cum deo per fidem, & in æternum erit cum illo per speciem. Sed hic siue illa communis, siue nostra propria talis est pax ut solatiũ miseriæ sit potius quàm beatitudinis gaudium. Ipsa quoq; nostra iusticia q̃uis uera sit propter ueri boni finem, ad quem refertur: tamen tanta est in hac uita, ut potius peccatorum remissione constet, quàm perfectione uirtutum. Testis est oratio totius ciuitatis dei, quæ peregrinatur in terris. Per omnia quippe membra sua clamat ad deum: Dimitte nobis debita nostra sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Nec pro eis est efficax hæc oratio, quorum fides sine operibus mortua est: sed pro eis quorum fides per dilectionem operatur. Quia enim deo quidem subdita, in hac tamen conditione mortali, & corpore corruptibili, quod aggrauat animam, non perfecte uitijs ratio imperat: ideo necessaria est iustis talis oratio. Nam profecto quanquàm imperetur nequaquam sine conflictu uitijs imperatur. Et utiq; aliquid subrepit in hoc loco infirmitatis etiam bene confligenti, siue hostibus talibus uictis subditisq; dominanti, unde si non facili operatione, certe labili locutione aut uolatili cogitatione peccetur. Et ideo quandiu uitijs imperatur, plena pax non est: quia & illa, quæ resi-
B stunt, periculoso debellantur prælio: & illa quæ uicta sunt, nondum securo triumphantur ocio, sed adhuc sollicito premũtur imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus in diuinis eloquijs breuiter dictum est: Nunquid non tentatio est uita humana super terram, quis ita uiuere se præsumat, ut dicere deo: Dimitte nobis debita nostra, nõ necesse habeat, nisi homo elatus? Nec uero magnus, sed inflatus ac tumidus: cui per iusticiam resistit, qui gratiam largitur humilibus. Propter quod scriptum est: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Hic itaque in unoquoq; fideli iusticia est, ut obedienti deus homini, animus corpori, ratio autem uitijs etiam repugnantibus imperet, uel subigendo uel resistendo: atque ut ab ipso deo petatur, & meritorum gratia, & uenia delictorum, ac de acceptis bonis gratiarum actio persoluatur. In illa uero pace finali quò referenda, & cuius adipiscendæ causa habenda est ista iusticia: quoniam sanata immortalitate atq; incorruptione natura uitia non habebit: nec unicuiq; nostrum uel ab alio uel à seipso quicquã repugnabit: nõ opus erit, ut ratio uitijs, quæ nulla erũt imperet: sed imperabit deus homini, animus corpori, tantaq; obediendi ibi erit suauitas & facilitas, quanta uiuendi regnandiq; felicitas. Et hoc illic in omnibus hominibus atq; in singulis æternum erit, æternumq; esse certũ erit: & ideo pax beatitudinis huius, uel beatitudo pacis huius summum bonum erit.

In quem finem uenturus sit exitus impiorum. Cap. XXVIII

EOrum autem qui non pertinent ad istam ciuitatem dei, erit & econtrario miseria sempiterna, quæ etiam secunda mors dicitur: quia nec anima ibi uiuere dicenda est, quæ à uita dei alienata erit: nec corpus, quod æternis doloribus subiacebit. Ac per hoc ideo durior ista secunda mors erit, quia finiri morte non poterit. Sed quoniam sicut miseria beatitudini, & mors uitæ, ita bellum paci uidetur esse cõtrarium, merito quæritur: sicut pax in bonorum finibus prædicata est atque laudata, quod uel quale bellum in finibus malorum econtrario possit intelligi. Verum qui hoc quærit, attẽdat quid in bello noxium pernitiosumq;

sit:& uidebit nihil aliud esse quàm inter se rerum aduersitatem atq; conflictum. Quod igitur bellum grauius & amarius cogitari potest, quàm ubi uoluntas sic aduersa est passioni, & passio uoluntati, ut nullius earum uictoria tales inimicitiæ finiantur:& ubi sic confligit cum ipsa natura corporis uis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hic enim quando contingit iste conflictus, aut dolor uincit & sensum mors adimit: aut natura uincit, & dolorem sanitas tollit. Ibi autē & dolor permanet, ut affligat:& natura perdurat, ut sentiat: quia utrunq; ideo non deficit, ne pœna deficiat. Ad hos autem fines bonorū & malorum, illos expetendos, istos cauendos: quoniam per iudicium transibunt ad illos boni, ad istos mali: de hoc iudicio quantum deus donauerit, in consequenti uolumine disputabo. C

LIBRI DECIMINONI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER XX.

Quod quamuis omni tempore deus iudicet, in hoc tamen libro de nouissimo eius iudicio est proprie disputandum. Caput I

E DIE ultimi iudicij dei, quod ipse donauerit loquuturi, eumq; asserturi aduersus impios & incredulos, tanquam in ædificij fundamēto prius ponere testimonia diuina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiūculis falsis atq; fallacibus contrauenire conantur: ad hoc ut aut aliud significare contēdant, quod adhibetur testimoniū de literis sacris, aut omnino diuinitus esse dictum negēt. Nam nullum existimo esse mortalium, qui cum ea sicut dicta sunt intellexerit:& à summo ac uero deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atq; consentiat: siue id etiam ore fateatur, siue aliquo uitio fateri erubescat, aut metuat: uel etiam peruicacia simillima insaniæ, id quod falsum esse nouit, aut credit, etiā contentiosissime defendere moliatur. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis ecclesia dei ueri, Christū de cœlo esse uenturum ad uiuos ac mortuos iudicandos, hunc diuini iudicij ultimum diem dicimus, id est, nouissimum tempus. Nam per quot dies hoc iudicium tendatur, incertum est: sed scripturarū more sanctarū diem poni solere pro tempore, nemo qui illas literas quamlibet negligenter legerit, nescit. Ideo autem cum diem iudicij dei dicimus, adijcimus ultimum uel nouissimum: quia & nunc iudicat, & ab humani generis initio iudicauit, dimittēs de paradiso, & à ligno uitæ separans primos homines peccati magni perpetratores: imò etiam quando angelis peccātibus non pepercit, quorum princeps homines à seipso subuersus inuidendo subuertit, proculdubio iudicauit. Nec sine illius alto iustoq; iudicio, & in hoc aereo celo & in terris, & dæmonum & hominum miserrima uita est erroribus erumnisq; plenissima. Verum etsi nemo peccasset, non sine bono rectoq; iudicio deus uniuersam rationalem creaturam perseuerantissime sibi domino suo cohærentem in æterna beatitudine retineret. Iudicat etiam, non solum uniuersaliter de genere dæmonum atq; hominum, ut miseri sint propter primorum meritum peccatorum: sed etiam de singulorū operibus proprijs, quæ gerunt arbitrio uoluntatis. Nam & dæmones ne torqueantur, precantur: nec utiq; iniuste uel parcitur eis, uel pro sua quiq; improbitate torquentur. Et homines plerūq; aperte, plerūq; occulte luunt pro suis factis diuinitus pœnas, siue in hac uita, siue post mortem: q̄uis nullus hominū agat recte nisi diuino adiuuetur auxilio: nullus dæmonū aut hominum agat inique, nisi diuino eodēq; iustissimo dei iudicio permittatur. Sicut eīn ait Apostolus, D

Non

A Non est iniquitas apud deum. Et sicut ipse alibi dicit, Inscrutabilia sunt iudicia dei, & inuestigabiles uiæ eius. Non igitur in hoc libro de illis primis, nec de istis medijs dei iudicijs, sed de ipso nouissimo iudicio, quantum ipse tribuerit, disputabo: quando Christus de cœlo uenturus est uiuos iudicaturus & mortuos. Iste quippe dies iudicij proprie uocatur, eo quod nullus ibi erit imperitæ querelæ locus, cur iniustus ille sit felix, & cur iustus ille infelix, Omnium nanq; tunc non nisi bonorum uera & plenissima felicitas, & omniũ non nisi malorum digna & summa infelicitas apparebit.

De uarietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse iudicium dei, quamuis nequeat inuestigari. Caput II

NVnc autem & mala æquo animo ferre discimus, quæ patiuntur & boni: & bona non magnipendere, quæ adipiscũtur & mali. Ac per hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet diuina iusticia, salutaris est diuina doctrina. Nescimus enim quo iudicio dei bonus ille sit pauper, malus ille sit diues: iste gaudeat, quem pro suis perditis moribus cruciari debuisse mœroribus arbitramur: contristetur ille, quem uita laudabilis gaudere debuisse persuadet: exeat de iudicio non solum inultus, uerumetiam damnatus innocens, aut iniquitate iudicis pressus, aut falsis obrutus testimonijs, Econtrario scelestus aduersarius eius, non solum impunitus, uerum etiam uindicatus insultet: impius optime ualeat, pius languore tabescat. Latrocinentur sanissimi iuuenes: & qui nec uerbo quenquam lædere potuerunt, diuersa morborum atrocitate affligantur: infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur: & qui uidentur nec nasci debuisse, diutissime insuper uiuãt: plenus criminibus sublimetur honoribus, & hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant: & cætera huiusmodi, quæ quisque colligit, quis enumerat? Quæ si haberent in ipsa uelut absurditate constantiam, ut in hac uita in qua homo, sicut sacer psalmus eloquitur, uanitati similis factus est, & dies eius uelut umbra prætereunt: non nisi mali adipiscerentur transitoria bona
B ista atque terrena: nec nisi boni talia paterẽtur mala, posset hoc referri ad iudicium iustum dei, uel etiam benignum: ut qui non erant assecuturi bona æterna, quæ faciunt beatos, his temporalibus uel deciperentur pro malicia sua, uel pro dei misericordia consolarẽtur bonis: & qui non erant passuri æterna tormenta, temporalibus uel pro suis quibuscunq; uel quantuliscunq; peccatis affligerentur, uel propter implendas uirtutes exercerentur malis. Nunc uero quando non solum in malo sunt boni, & in bono mali, quod uidetur iniustum: uerum etiam plerunque & malis mala eueniunt, & bonis bona proueniunt: magis inscrutabilia fiunt iudicia dei, & inuestigabiles uiæ illius. Quamuis ergo nesciamus quo iudicio deus ista uel faciat uel fieri sinat: apud quem summa uirtus est, & summa sapientia, summaq; iusticia: nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas: salubriter tamen discimus non magnipendere seu bona seu mala, quæ uidemus esse bonis malisq; communia: & illa bona quærere, quæ bonorum: atque illa mala maxime fugere, quæ propria sunt malorum. Cum uero ad illud dei iudicium uenerimus, cuius tempus iam proprie dicitur dies iudicij, & aliquando dies domini nuncupatur, non solum quæcũq; tunc iudicabuntur, uerum etiam quæcũq; ab initio iudicata, & quæcunq; usq; ad illud tempus adhuc iudicanda sunt, apparebunt esse iustissima. Vbi hoc quoq; manifestabitur, q̃ iusto iudicio dei fiat: ut nunc tam multa ac penè omnia iusta iudicia dei sensus mentesq; mortaliũ lateant, cum tamen in hac re piorum fidem non lateat, iustum esse quod latet.

Quid in libro Ecclesiaste Salomon de his quæ in hac uita & bonis & malis sunt communia disputauit. Caput III

NEmpe Salomon sapientissimus rex Israel, qui regnauit in Hierusalem, librum qui uocatur Ecclesiastes, & à Iudæis quoq; habetur in sacrarũ canone literarum, sic exorsus est, Vanitas uanitatũ, dixit Ecclesiastes, Vanitas uanitatũ, & omnia uanitas. Quæ homini abundantia ex omni labore suo quo laborat sub sole? Et cum ex hac sententia connecteret cætera, commemorãs erumnas, erroresq; uitæ huius, & euanescentes interea temporum lapsus,

psus,ubi nihil solidum,nihil stabile retinetur:in ea rerum uanitate sub sole,illud etiam de/ C
plorat quodammodo,quod cum sit abundantia sapientiæ super insipiētiam,sicut est abun
dantia lucis super tenebras:sapiētisq́ oculi sint in capite ipsius,& stultus in tenebris ambu
let:unus tamen incursus incurrat omnibus utiq; in hac uita,quæ sub sole agitur:significans
uidelicet ea mala,quæ bonis & malis uidemus esse cōmunia. Dicit etiam illud quod & bo/
ni patiantur mala tanq̃ mali sint,& mali tanq̃ boni sint adipiscantur bona.ita loquens.
Est,inquit,uanitas quæ facta est super terrā:quia sunt iusti,super quos uenit quasi factum
impiorum:& sunt impij,super quos uenit sicut factum iustorum. Dixi quoniam hoc quoq;
est uanitas. In hac uanitate,cui quantum satis uisum est,intimandæ,totum istum librum
uir sapientissimus deputauit:non utiq; ob aliud,nisi ut eam uitam desideremus,quæ uani/
tatem non habet sub hoc sole,sed ueritatem sub illo,qui fecit hunc solem. In hac ergo uani
tate,nunquid nisi iusto dei rectoq́ iudicio similis eidem uanitati factus uanesceret homo?
In diebus tamen uanitatis suæ interest plurimum,utrum resistat,an obtemperet ueritati.&
utrum sit expers ueræ pietatis,an particeps:non propter uitæ huius uel bona acquirenda,
uel mala uitanda uanescendo transeuntia,sed propter futurum iudicium,per quod erunt
& bonis bona,& malis mala,sine fine mansura. Deniq; iste sapiens hunc librum sic conclu/
sit,ut diceret,Deum time,& mandata eius custodi,hoc est,omnis homo:quia omne hoc o/
pus deus adducet in iudicium in omni despecto,siue bonum siue malum. Quid breuius,
uerius,salubrius dici potuit? Deū,inquit,time,& mandata eius custodi:quia hoc est omnis
homo. Quicunq; enim est hoc,est custos utiq; mādatorum dei:quoniam qui hoc non est,
nihil est. Non enim ad ueritatis imaginem reformatur,remanens in similitudine uanitatis.
Quia omne hoc opus,id est,quod ab homine fit in hac uita,siue bonum,siue malum,deus
adducet in iudicium,in omni despecto,id est,in omni etiam qui cōtemptibilis hic uidetur:
quoniam deus & ipsum uidet,nec eum despicit,nec eum cum iudicat,præterit.

Quod ad differendum de nouissimo iudicio dei,noui primum testamenti, D
ac deinde ueteris testimonia prolaturus sit. Cap. IIII

HVius itaq; ultimi iudicij dei testimonia de scripturis sanctis quæ ponere institui,prius
eligenda sunt de libris instrumenti noui,postea de ueteris. Quamuis enim uetera prio
ra sint tempore,noua tamen anteponenda sunt dignitate:quoniam illa uetera præconia
sunt nouorum. Noua igitur ponenda sunt prius,quæ,ut firmius probemus,assumuntur &
uetera. In ueteribus habentur lex & prophetæ,in nouis Euangelium & apostolicæ literæ.
Ait autem Apostolus,Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege iusticia dei
manifesta est,testificata per legem & prophetas:iusticia autem dei per fidem Iesu Christi
in omnes qui credunt in eum. Hæc autem iusticia dei ad nouum pertinet testamētum,& te/
stimonium habet à ueteribus libris,hoc est,à lege & prophetis. Prius igitur ipsa causa po/
nenda est,& postea testes introducendi. Hunc & ipse Iesus Christus ordinem seruandum
esse demonstrans,Scriba,inquit,eruditus in regno dei,similis est uiro patrifamiliâs profe/
renti de thesauro suo noua & uetera. Non dixit uetera & noua:quod utiq; dixisset,nisi ma/
luisset meritorum ordinem seruare,quàm temporum.

Quibus sententijs domini saluatoris diuinum iudicium futurum
in fine seculi declaretur. Caput V

ERgo ipse saluator cum obiurgaret ciuitates,in quibus uirtutes magnas fecerat,neque
crediderant,& eis alienigenas anteponeret: Veruntamen,inquit, dico uobis,Tyro &
Sidoni remissius erit in die iudicij quàm uobis. Et paulo post alteri ciuitati, Amen,inquit,
dico tibi,quia terræ Sodomorum remissius erit in die iudicij q̃ tibi. Hic euidentissime præ/
dicat diem iudicij esse uenturum. Et alio loco, Viri Niniuitæ,inquit,surgent in iudicio cum
generatione ista,& condemnabunt eam,quia pœnitentiam egerūt in prædicatione Ionæ:
& ecce plus quàm Iona hic. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista,& con/
demnabit eam,quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis,& ecce plus quàm
Salo/

A Salomon hic. Duas hoc loco res discimus: & uenturum esse iudicium, & cum mortuorum resurrectione uenturum. De Niniuitis enim & regina Austri quando hæc dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die iudicij resurrecturos esse prædixit. Nec ideo dixit condemnabunt, quia & ipsi iudicabunt, sed quia ex ipsorum comparatione isti merito damnabuntur. Rursus alio loco, cum de hominum bonorum & malorum nunc permixtione, postea separatione, quæ utiq; in die iudicij futura est, loqueretur, adhibuit similitudinem de tritico seminato, & superseminatis zizanijs, eamq; suis exponens discipulis, Qui seminat, inquit, bonum semen, est filius hominis: ager autem est hic mundus: bonum uero semen hi sunt filij regni: zizania autem hi filij sunt nequam. Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis autem consummatio est seculi, messores uero angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in consummatione seculi. Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis, ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc iusti fulgebũt sicut sol in regno patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat. Hic quidem iudicium uel diem iudicij non nominauit, sed multo eum clarius ipsis rebus expressit, & in fine seculi futurum esse prædixit. Item discipulis suis, Amen, inquit, dico uobis, quod uos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. Hic discimus cum suis discipulis iudicaturum Iesum. Vnde & alibi Iudæis dixit, Si ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Ideo ipsi iudices uestri erunt. Nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum ipso iudicaturos putare debemus. Duodenario quippe numero, uniuersa quædam significata est iudicãtium multitudo propter duas partes numeri septenarij, quo significatur plerũq; uniuersitas: quæ duæ partes, id est, tria & quatuor, altera per alteram multiplicatæ duodecim faciunt. Nam & quatuor ter, & tria quater

B duodecim sunt: & si qua alia huius duodenarij numeri, quæ ad hoc ualeat, ratio reperitur. Alioquin quoniam in locum Iudæ traditoris apostolum Matthiam legimus, ordinatum: apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laborauit, ubi ad iudicãdum sedeat, non habebit: qui profecto cum alijs sanctis ad numerum iudicum se pertinere demonstrat, cum dicit, Nescitis quia angelos iudicabimus? De ipsis quoq; iudicandis in hoc numero duodenario similis causa est. Non enim quia dictum, Iudicãtes duodecim tribus Israel, tribus Leui, quæ tertiadecima est ab eis iudicanda non erit: aut solum illum populũ, non etiam cæteras gentes iudicabunt. Quod autem ait, in regeneratione, proculdubio mortuorũ resurrectionem nomine uoluit regeneratiõis intelligi. Sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum est anima nostra regenerata per fidem. Multa prætereo, quæ de ultimo iudicio ita dici uidentur, ut diligenter considerata reperiantur ambigua, uel magis ad aliud pertinentia: siue scilicet ad eum saluatoris aduentum, quo per totum hoc tempus in ecclesia sua uenit, hoc est, in membris suis, particulatim atque paulatim, quoniam tota corpus est eius: siue ad excidium terrenæ Hierusalem, quia & de illo cum loquitur, plerunque sic loquitur tanquam de fine seculi, atque de illo die iudicij nouissimo & magno loquatur: ita ut dinosci non possit omnino, nisi ea quæ apud tres euangelistas Matthæum, Marcum & Lucam de hac re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur: quædam quippe alter obscurius, alter explicat planius: ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareant unde dicantur. Quod facere utcunque curaui in quadam epistola, quam rescripsi ad beatæ memoriæ uirum Hesychium Salonitanæ urbis episcopum, cuius epistolæ titulus est, de fine seculi. Proinde iam illud hic dicam quod in euangelio secundum Matthæum de separatione bonorum & malorum legitur per iudicium præsentissimum atque nouissimum Christi. Cum autem uenerit, inquit, filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ: & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis. Et statuet oues quidem

quidem à dextris suis,hœdos autem à sinistris.Tunc dicet rex his,qui à dextris eius erunt, C Venite benedicti patris mei possidete paratum uobis regnum à constitutione mundi.Esu riui enim,& dedistis mihi manducare:sitiui,& dedistis mihi bibere.Hospes eram,& collegi stis me.Nudus,& cooperuistis me.Infirmus,& uisitastis me.In carcere eram,& uenistis ad me.Tunc respondebunt ei iusti,dicentes,Domine,quando uidimus te esurientem,& paui mus:sitientem,& dedimus tibi potum?Quādo autem te uidimus hospitem,& collegimus te?Aut nudum,& cooperuimus te?Aut quando te uidimus infirmum,aut in carcere,& ue nimus ad te?Et respōdens rex dicet illis,Amen dico uobis,quàm diu uni fecistis de his fra tribus meis minimis,mihi fecistis.Tunc dicet & his,qui à sinistris eius erunt,Discedite à me maledicti in ignem æternū,qui paratus est diabolo & angelis eius.Deinde similiter etiam his enumerat,quod illa non fecerint,quæ dextros fecisse memorauit.Similiterq; interro gantibus,quando eum uiderint in horum indigentia constitutum:quod minimis suis non factum est,sibi factum non fuisse respondet,sermonemq; concludens:Et hi,inquit,in sup plicium æternum ibunt,iusti autem in uitam æternam.Ioannes uero euangelista apertissi me narrat eum in resurrectione mortuorum futurum prædixisse iudicium. Cum enim di xisset,Neq; enim pater iudicat quenquam,sed iudicium omne dedit filio,ut omnes honori ficent filium,sicut honorificant patrem.Qui non honorificat filiū,non honorificat patrem, qui misit illum.Protinus addidit,Amen amen dico uobis,quia qui uerbum meum audit, & credit ei qui me misit,habet uitam æternam:& in iudicium non ueniet:sed transiet à mor te in uitam.Ecce hic dixit etiam fideles suos in iudicium non uenire.Quomodo ergo per iu dicium separabuntur à malis,& ad eius dextram stabunt,nisi quia hoc loco iudicium pro damnatione posuit?In tale quippe iudicium non uenient,qui audiunt uerbum eius,& cre dunt ei qui misit illum.

Quæ sit prima resurrectio,quæ secunda. Cap. VI

DEinde adiungit & dicit,Amen amen dico uobis,quia uenit hora,& nunc est,quando D mortui audient uocem filij dei:& qui audierint,uiuent.Sicut enim pater habet uitam in semetipso,sic dedit & filio habere uitam in semetipso.Nondum de secunda resurrectio ne,id est,corporum loquitur,quæ in fine futura est,sed de prima,quæ nunc est.Hanc quip pe ut distingueret,ait,Venit hora & nunc est.Non autem ista corporū,sed animarum est. Habent enim & animæ mortem suam in impietate,atq; peccatis. Secundum quam mor tem mortui sunt,de quibus idem dominus ait,Sine mortuos sepelire mortuos suos:ut scili cet in anima mortui,in corpore mortuos sepelirent.Propter istos ergo impietate & iniqui tate in anima mortuos:uenit,inquit,hora & nunc est,quando mortui audient uocem filij dei:& qui audierint,uiuent.Qui audierint,dixit:qui obedierint,qui crediderint,& usq; in fi nem perseuerauerint.Nec fecit hic ullam differentiam bonorum & malorum.Omnibus enim bonum est audire uocem eius,& uiuere,ad uitam pietatis ex impietatis morte trans eundo ire.De qua morte ait apostolus Paulus,Ergo omnes mortui sunt,& pro omnibus mortuus est unus:ut qui uiuunt,iam non sibi uiuant,sed ei qui pro ipsis mortuus est,& re surrexit.Omnes itaq; mortui sunt in peccatis,nemine prorsus excepto,siue originalibus,si ue etiam uoluntate additis:uel ignorando,uel sciendo,nec faciendo quod iustum est:& pro omnibus mortuis,uiuus mortuus est unus,id est,nullum habens omnino peccatum,ut qui per remissionē peccatorum uiuūt,iam non sibi uiuant,sed ei qui pro omnibus mortuus est propter peccata nostra,& resurrexit propter iustificationem nostram:ut credentes in eum, qui iustificat impium,ex impietate iustificati,tanq; ex morte uiuificati ad primam resurre ctionem,quæ nunc est animarum pertinere possimus.Ad hanc enim primam non perti nent,nisi qui beati erunt in æternum:ad secundam uero,de qua mox locuturus est,& bea tos pertinere docebit,& miseros.Ista est misericordiæ,illa iudicij.Propter quod in psalmo scriptū est,Misericordiā & iudiciū cantabo dñe.De quo iudicio consequenter adiunxit,atq; ait,Et potestatē dedit ei iudiciū facere,quia filius hominis est.Hic ostendit,quod in ea car

ne ueniet

A ne ueniet iudicaturus, in qua uenerat iudicandus. Ad hoc enim ait, quoniam filius hominis est. Ac deinde subiungens unde agimus, Nolite, inquit, mirari hoc: quia ueniet hora, in qua omnes qui in monumētis sunt, audient uocem filij dei, & procedent qui bona fecerunt in resurrectionem uitæ: qui uero mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Hoc est illud iudicium, quod paulo ante sicut nunc pro dānatione posuerat, dicens, Qui uerbum meum audit & credit ei qui misit me, habet uitam æternam: & in iudicium non ueniet, sed transiet à morte in uitam, id est, pertinendo ad primam resurrectionem, qua nunc transitur à morte animarum ad uitam uirtutum, in damnationem non ueniet, quam significauit appellatione iudicij: sicut etiam in hoc loco, ubi ait, Qui uero mala egerunt, in resurrectionem iudicij, id est, damnationis. Resurgat ergo in prima, qui non uult in secunda resurrectione damnari. Venit enim hora, & nunc est, quando mortui audient uocem filij dei: & qui audierint, uiuent, id est, in damnationem non uenient, quæ secūda mors dicitur: in quam mortem post secundam, quæ corporum futura est, resurrectionem præcipitabūtur, qui in prima, quæ animarum est, non resurgunt. Veniet enim hora, ubi non ait, & nunc est: quia in fine seculi erit, hoc est, in ultimo & maximo iudicio dei, quando omnes qui in monumentis sunt, audient uocem eius, & procedent. Non dixit, quemadmodum in prima: & qui audierint, uiuent. Non enim omnes uiuent, ea scilicet uita, quæ quoniam beata est, sola uita dicēda est. Nam utiq; non sine qualicunq; uita possent audire, & de monumentis resurgente carne procedere. Quare autem non omnes uiuent, in eo quod sequitur, docet, Qui bona, inquit, fecerunt, in resurrectionem uitæ, hi sunt qui uiuent: qui uero mala egerunt, in resurrectionem iudicij, hi sunt qui non uiuent: quia secunda morte morientur. Mala quippe egerūt, quoniam male uixerunt: male autem uixerūt, quia in prima, quæ nunc est animarum resurrectione non reuixerunt: aut in eo quod reuixerāt, non in finem usq; manserunt. Sicut ergo duæ sunt regenerationes, de quibus iam supra locutus sum: una quæ secundum fidem est, quæ nunc fit

B per baptismum. Alia secundum carnem, quæ fiet in eius incorruptione atq; immortalitate per iudicium magnum, atq; nouissimum: ita sunt & resurrectiones duæ: una prima, quæ nunc est, & animarum est, quæ uenire non permittit in mortem secundā. Alia secunda quæ nunc non est, sed in seculi fine futura est: nec animarū, sed corporum est: quæ per ultimum iudicium alios mittet in secundam mortem: alios in eam uitam, quæ non habet mortem.

De duabus resurrectionibus, & de mille annis quid in Apocalypsi Ioannis scriptum sit, & quid de eis rationabiliter sentiatur. Cap. VII

DE his duabus resurrectionibus idem Ioannes euangelista in eo libro qui dicitur Apocalypsis, eo modo locutus est: ut earum prima à quibusdam nostris non intellecta: insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas uerteretur. Ait quippe in libro memorato Ioannes apostolus, Et uidi angelum descendentem de cœlo, habētem clauem abyssi, & catenam in manu sua, & tenuit draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus, & satanas, & alligauit illum mille annis, & misit illum in abyssum, & clausit: & signauit super eum, ut non seduceret iam gentes, donec finiantur mille anni: post hæc oportet eum solui breui tempore. Et uidi sedes, & sedentes super eas, & iudiciū datum est illis: & animas occisorum propter testimonium Iesu, & propter uerbum dei. Et si qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius: nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua, & regnauerunt cum Iesu mille annis: reliqui eorum non uixerunt, donec finiantur mille anni. Hæc resurrectio prima est. Beatus & sanctus est, qui habet in hac prima resurrectione partem. In istis secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis. Qui propter hæc huius libri uerba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cætera maxime numero annorum mille permoti sunt, tanquam oporteret in sanctis istis eo modo uelut tanti temporis fieri sabbatismum, uacatione scilicet sancta post labores annorum sex milium, ex quo creatus est homo: & magni illius peccati merito in huius mortalitatis erumnas de paradisi felicitate dimissus est: ut quo

ut quoniam scriptum est, Vnus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut C
dies unus: sex annorum milibus tanquam sex diebus impletis, sequatur uelut sabbati se-
ptimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus san-
ctis. Quæ opinio esset utcunque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spiritales in illo sabbato affu-
turæ sanctis per domini præsentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opinati fuimus ali-
quando. Sed cum eos qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis
uacaturos, in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solum nullam modestiam teneant,
sed modum quoq; ipsius incredulitatis excedant: nullo modo ista possunt nisi à carnalibus
credi. Hi autem qui spiritales sunt, istos ista credētes χιλιαστὰς appellant Græco uocabulo:
quod uerbum è uerbo exprimētes nos possumus miliarios nuncupare. Eos autem longum
est refellere ad singula, sed potius quemadmodum scriptura hæc accipienda sit, iam debe-
mus ostendere. Ait ipse dominus noster Iesus Christus, Nemo potest introire in domum
fortis, & uasa eius eripere, nisi prius alligauerit fortem, diabolum uolens intelligi fortem,
quia ipse genus humanum potuit tenere captiuum: uasa uero eius quæ fuerat erepturus, fi-
deles suos futuros, quos ille in diuersis peccatis atq; impietatibus possidebat. Vt ergo alli-
garetur hic fortis, propterea uidit iste Apostolus in Apocalypsi angelum descēdentem de
cœlo, habētem clauem abyssi, & catenam in manu sua. Et tenuit, inquit, draconem illum ser
pentem antiquum, qui cognominatus est diabolus & satanas: & alligauit eum mille annis,
hoc est, eius potestatē ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atq;
frenauit. Mille autem anni, duobus modis possunt, quātum mihi occurrit intelligi: aut quia
in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum miliario tanquam sexto die, cu-
ius nunc spacia posteriora uoluuntur: secuturo deinde sabbato, quod non habet uesperam,
requie scilicet sanctorum, quæ non habet finem: ut huius miliarij tanquam diei nouissi-
mam partem, quæ remanebit usq; ad terminum seculi, mille annos appellauerit eo loquen
di modo, quo pars significatur à toto: aut certe mille annos pro annis omnibus huius secu- D
li posuit, ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. Millenarius enim nume-
rus denarij numeri quadratum solidum reddit. Decem quippe decies ducta, fiunt centum:
quæ iam figura quadrata, sed plana est. Vt autem in altitudinē surgat, & solida fiat, rursus
centum decies multiplicantur, & mille fiunt. Porrò si centum ipsa aliquo modo pro uniuer-
sitate aliquando ponuntur, quale illud est, quod dominus omnia sua dimittenti & eum se-
quenti promisit, dicens, Accipiet in hoc seculo centuplum, Quod exponens quodammodo
Apostolus, ait, Quasi nihil habentes, & omnia possidentes: quia & ante iam dictum erat,
Fidelis hominis totus mundus diuitiarum est: quāto magis mille pro uniuersitate ponun-
tur, ubi est soliditas ipsius denariæ quadraturæ? Vnde & illud melius intelligitur, quod in
psalmo legitur, Memor fuit in seculum testamenti sui, uerbi quod mandauit in mille gene-
rationes: id est in omnes. Et misit illum, inquit, in abyssum: utiq; diabolū misit in abyssum.
Quo nomine significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate
aduersus ecclesiam dei multum profunda sunt corda: non quia ibi diabolus ante non erat,
sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus à credentibus plus cœpit impios possidere. Plus
nanq; possidetur à diabolo, qui non solum alienatus est à deo, uerum etiam gratis odit ser
uientes deo. Et clausit, inquit, & signauit super eum, ut iam non seduceret gentes, donec fini-
antur mille anni. Clausit super eum, dictum est: interdixit ei ne possit exire, id est, uetitum
transgredi. Signauit autem quod addidit: significasse mihi uidetur, quod occultum esse uo-
luit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui non pertineant. Hoc quippe in seculo isto pror
sus latet: quia & qui uidetur stare, utrum sit casurus: & qui uidetur iacere, utrum sit surrectu-
rus, incertum est. Ab eis autem gentibus seducēdis huius interdicti uinculo & claustro dia-
bolus prohibetur atq; cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, uel tene-
bat. Has enim deus elegit ante mundi constitutionem eruere de potestate tenebrarum, &
transferre in regnū filij claritatis suæ: sicut Apostolus ait. Nam seducere illum gentes etiam

A nunc,& secum trahere in æternam pœnam:sed non prædestinatas in æternam uitam,quis fidelis ignorat? Nec moueat,quod sæpe diabolus seducit etiam illos qui iam regenerati in Christo,uias ingrediũtur dei. Nouit enim dominus qui sunt eius:ex his in æternã damnationem neminem ille seducit. Sic enim nouit eos dominus,ut deus:quem nihil latet etiam futurorum,non ut homo,qui hominem ad præsens uidet,sed tamen uidet,cuius cor nõ uidet:qualis autem postea sit futurus,nec seipsum uidet. Ad hoc ergo ligatus est diabolus,& inclusus in abysso,ut iam non seducat gentes,ex quibus constat ecclesia, quas antea seductas tenebat, ante quàm esset ecclesia. Nec enim dictum est,ut non seduceret aliquem, sed ut non seduceret,inquit,iam gentes: in quibus ecclesiam proculdubio uoluit intelligi. Donec finiantur mille anni,id est,aut quod remanet de sexto die,qui constat ex mille annis:aut omnes anni,quibus deinceps hoc seculum peragendum est. Nec sic accipiẽdum est quod ait:ut nõ seduceret gentes donec finiantur mille anni:quasi postea seducturus sit eas duntaxat gentes,ex quibus prædestinata constat ecclesia:à quibus seducendis illo est uinculo claustroq; prohibitus. Sed aut illa locutione dictum est,quæ in scripturis aliquotiens inuenitur,qualis est in psalmo:Sicut oculi nostri ad dominum deum nostrum,donec misereatur nostri. Neq; enim cum misertus fuerit,non erunt oculi seruorum eius ad dominum deum suum. Aut certe iste est ordo uerborum:Et clausit,& signauit super eum, donec finiantur mille anni. Quod uero interposuit, ut non seduceret iam gentes:ita se habet,ut ab huius ordinis connexione sit liberum:& seorsum intelligendum,uelut si post adderetur, ut sic se haberet tota sententia:Et clausit,& signauit super eum,donec finiantur mille anni,ut non seduceret iam gentes,id est,ideo clausit,donec finiantur mille anni,ut iam non seduceret gentes.

[ly donec accipitur abso et indeterminate]

De alligatione & solutione diaboli. Cap. VIII.

B Post hoc,inquit, oportet eum solui breui tempore. Si hoc est diabolo ligari, & includi,ecclesiam nõ posse seducere:hæc ergo erit solutio eius,ut possit? Absit. Nunq; enim ab illo ecclesia seducetur prædestinata,& electa ante mundi constitutionem:de qua dictũ est: Nouit dominus,qui sunt eius:& tamen hic erit ecclesia illo tempore etiam quo soluendus est diabolus:sicut ex quo est instituta,hic fuit & erit omni tẽpore, in suis utiq; qui succedunt nascendo morientibus. Nam paulo post dicit,quod solutus diabolus seductas gentes toto orbe terrarum,attrahet in bellum aduersus eam:quorum hostium numerus erit ut arena maris. Et ascenderunt,inquit,super terræ latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum, & dilectam ciuitatem:& descendit ignis de cœlo à deo, & comedit eos:& diabolus qui seducebat eos,missus est in stagnum ignis & sulphuris,ubi est & bestia & pseudoprophetæ:& cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum. Sed hoc iam ad iudicium nouissimum pertinet,quod nunc ꝓpterea cõmemorandũ putaui,ne quis existimet eo ipso paruo tempore,quo soluetur diabolus in hac terra ecclesiã non futuram,illo hic eam uel nõ inueniente,cum fuerit solutus:uel absumente,cum fuerit modis omnibus persecutus. Nõ itaq; per totum hoc tempus,quod liber iste complectitur,à primo scilicet aduentu Christi usq; in seculi finem,quo erit secundus eius aduentus:ita diabolus alligatur,ut eius hæc ipsa sit alligatio:per hoc interuallum quod mille annorum numero appellat non seducere ecclesiam, quandoquidem illam nec solutus utiq; seducturus est. Nam profecto si ei alligari est, non posse seducere,siue non permitti:quid erit solui,nisi posse seducere siue permitti? Quod absit ut fiat. Sed alligatio diaboli,est non permitti exercere totam tentationem,quam potest uel ui uel dolo ad seducendos homines in partem suam cogendo uiolenter,fraudulenterue fallendo. Quod si permitteretur in tam longo tempore,& tanta infirmitate multorum,plurimos tales,quales deus id perpeti non uult,& fideles deijceret,& ne crederent, impediret: quod ne faceret, alligatus est. Tunc autem soluetur,quãdo & breue tempus erit. Nam tribus annis & sex mensibus legitur totis suis suorumq; uiribus sæuiturus:& tales erunt, cum quibus ei belligerandũ est,ut uinci tanto eius impetu insidijsq; non possint. Si autẽ nunq;

solueretur, minus appareret eius maligna potentia, minus sanctæ ciuitatis fidelissima patientia probaretur: minus denique perspiceretur, quàm magno eius malo tam bene fuerit usus omnipotens deus, qui eum nec omnino abstulit à tentatione sanctorum, quamuis ab eorum interioribus hominibus ubi in deum creditur, foras missum: ut forinsecus eius oppugnatione proficerent, & in eis qui sunt ex parte ipsius alligauit: ne quantam posset effundendo & exercendo malitiã innumerabiles infirmos, ex quibus ecclesiam multiplicari & impleri oportebat, alios credituros, alios iam credẽtes à fide pietatis hos deterreret, hos frãgeret. Et soluetur in fine, ut quàm fortẽ aduersariũ dei ciuitas superauerit, cũ ingenti gloria sui redemptoris, adiutoris, liberatoris aspiciat. In quorum sanè qui tunc futuri sunt sanctorum atque fidelium comparatione quid sumus? Quandoquidem ad illos probandos tantus soluetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus: quamuis & hoc tẽporis interuallo, quosdam milites Christi tam prudentes & fortes fuisse atque esse non dubiũ est: ut etiam si tunc in ista mortalitate uiuerent, quando ille soluetur, omnes insidias eius atque impetus & cauerent prudentissime, & patientissime sustinerent. Hæc autem alligatio diaboli non solum facta est, ex quo cœpit ecclesia præter Iudæam terram in nationes alias aliasque dilatari: sed etiam nunc fit, & fiet usque ad terminum seculi, quo soluendus est: quia & nunc homines ab infidelitate, in qua ipse eos possidebat conuertentur ad fidem, & usque in illum finem sine dubio conuertentur. Et utique unicuique fidelium iste fortis tunc alligatur, quando ab illo tanquam uas eius eripitur, & abyssus ubi inclusus est non in eis cõsumpta est, quando sunt mortui: qui tunc erant quando esse cœpit inclusus, sed successerunt eis alij nascendo, atque succedunt donec finiatur hoc seculum, qui oderint Christianos: in quorum quotidie uelut in abysso cæcis & profundis cordibus includatur. Vtrum autem etiam illis ultimis tribus annis & mensibus sex, quando solutus totis uiribus sæuiturus est, aliquis in qua non fuerat sit accessurus ad fidem, nonnulla quæstio est. Quomodo enim stabit quod dictum est: Quis intrat in domum fortis, ut uasa eius eripiat, nisi prius alligauerit fortem, si etiam soluto eripiuntur? Ac per hoc cogere uidetur ista sententia, ut credamus illo licet exiguo tempore neminem accessurum esse populo Christiano, sed cum eis, qui iam Christiani reperti fuerint diabolum pugnaturum. Ex quibus etiam si aliqui uicti secuti eum fuerint, non eos ad prædestinatum filiorum dei numerum pertinere. Neque enim frustra idem Ioannes apostolus, qui & hanc Apocalypsim scripsit, in epistola sua de quibusdam dixit: Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Sed quid fiet de paruulis? Nimium quippe incredibile est, nullos iam natos & nondum baptizatos, præoccupari Christianorum filios illo tempore infantes: nullos etiam ipsis nasci iam diebus: aut si erunt, non eos à parentibus suis usque ad lauacrum regenerationis modo quocunque perduci. Quod si fiet, quo pacto soluto iam diabolo uasa ista eripientur, in cuius domum nemo intrat, ut uasa eius eripiat, nisi prius alligauerit eum? Imò uero id potius est credendum, ut nec qui cadant de ecclesia, nec qui accedant ad ecclesiam illo tempore defuturos, sed profecto tam fortes erunt & parentes pro baptizandis paruulis suis, & hi qui tunc primitus credituri sunt, ut illum fortem uincant etiam non ligatum, id est, omnibus qualibus antea nunquam, uel artibus insidiantem, uel urgentem uiribus, & uigilanter intelligãt, & toleranter ferant: ac sic illi etiam non ligato eripiantur. Nec ideo falsa erit euangelica illa sententia: Quis intrat in domum fortis, ut uasa eius eripiat, nisi prius alligauerit fortem? Secundum enim sententiæ eius ueritatem ordo iste seruatus est, ut prius alligaretur fortis, ereptisque uasis eius, longe lateque in omnibus gentibus ex firmis & infirmis ita multiplicaretur ecclesia, ut ex ipsa rerum diuinitus prædictarum & impletarum robustissima fide, etiam soluto uasa posset auferre. Sicut enim fatendum est, multorum refrigescere charitatem, cum abundat iniquitas: etiam inusitatis maximisque persecutionibus atque fallacijs diaboli iam soluti, eos qui in libro uitæ scripti non sunt, esse multos cessuros, ita cogitandum est: nõ solum quos bonos fideles illud tempus inueniet, sed nonnullos etiam qui foris adhuc erunt, adiuuante

A uante dei gratia per considerationem scripturarum: in quibus & alia & finis ipse prænūciatus est, quem uenire iam sentiunt: ad credendum, quod non credebant, futuros esse firmiores: & ad uincendum etiam non ligatum diabolū fortiores. Quod si ita erit, propterea præcessisse credenda est eius alligatio, ut & ligati & soluti expoliatio sequeretur: quoniā de hac re dictū est: Quis intrabit in domū fortis, ut uasa eius eripiat, nisi prius alligauerit fortem?

Quid sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, & in quo discernatur à regno æterno. Cap. IX

INterea dum mille annis ligatus est diabolus, sancti dei regnant cū Christo, etiam ipsis mille annis eisdem sine dubio, & eodem modo intelligēdis, id est, isto iam tempore prioris eius aduentus. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus est: Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum. Nisi enim alio aliquo modo longe quidē impari iam nunc regnarent cū illo sancti eius, quibus ait: Ecce ego uobiscū sum usq; in cōsummationem seculi: profecto non etiam nunc diceretur ecclesia regnum eius, regnumúe cœlorum. Nam utique isto tempore in regno dei eruditur scriba ille, qui profert de thesauro suo noua & uetera: de quo supra locuti sumus. Et de ecclesia collecturi sunt zizania messores illi, quæ permisit cum tritico simul crescere usq; ad messem. Quod exponens ait: Messis est finis seculi: messores autem angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur, sic erit in consūmatione seculi: mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, nunquid de regno illo ubi nulla sunt scandala? De isto ergo regno eius, quod est hic ecclesia colligentur. Item dicit: Qui soluerit unum de mandatis istis minimis & docuerit sic homines, minimus uocabitur in regno cœlorum: qui autem fecerit & sic docuerit, magnus uocabitur in regno cœlorum. Vtrūq; dicit in regno cœlorum, & qui non facit mandata quæ docet: hoc est enim soluere, non seruare, non facere: & illum qui facit & sic docet: sed istum minimum, illum magnum. Et continuo secutus adiūgit: Dico enim uobis,
B quia nisi abundauerit iusticia uestra super scribarum & pharisæorū, id est, super iusticiam eorum qui soluunt quod docent. De scribis enim & pharisæis dicit alio loco: Quoniam dicunt & non faciunt. Nisi ergo super eos abundauerit iusticia uestra, id est, ut uos non soluatis, sed faciatis potius quod docetis, non intrabitis, inquit, in regnum cœlorum. Alio modo igitur intelligendum est regnum cœlorum ubi ambo sunt: & ille scilicet qui soluit quod docet, & ille qui facit: sed ille minimus, iste magnus. Alio modo autem regnum cœlorum dicitur, quo non intrat nisi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrūq; genus est, ecclesia est, qualis nūc est: ubi autem illud solum erit, ecclesia est, qualis tunc erit, quando malus in ea non erit. Ergo ecclesia & nunc est regnum Christi, regnumq; cœlorum. Regnant itaq; cum illo etiam nunc sancti eius, aliter quidem quàm tunc regnabunt: nec tamen cum illo regnant zizania, quamuis in ecclesia cum tritico crescant. Regnant enim cum illo qui faciunt quod Apostolus ait: Si consurrexistis cū Christo, quæ sursum sunt sapite, ubi Christus est in dextera dei sedens: quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram. De qualibus item dicit, quod eorum conuersatio sit in cœlis. Postremo regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno eius, ut sint etiam ipsi regnum eius. Quomodo autem sunt regnū Christi, qui ut alia taceā, quamuis ibi sint donec colligātur in fine seculi de regno eius omnia scandala: tamen illic sua quærunt, non quæ Iesu Christi? De hoc ergo regno militiæ, in quo adhuc cum hoste confligit, & aliquando repugnatur repugnantibus uitijs, aliquando cedentibus imperatur donec ueniatur ad illud pacatissimum regnum, ubi sine hoste regnabitur. Et de hac prima resurrectione quæ nunc est, liber iste sic loquitur. Cum enim dixisset alligari diabolum mille annis, & postea solui breui tempore, mox recapitulando quid in istis mille annis agat ecclesia uel agatur in ea. Et uidi, inquit, sedes & sedentes super eas, & iudicium datum est. Non hoc putandum est de ultimo iudicio dici, sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos ecclesia nunc gubernatur. Iudicium autem datum, nullū melius accipiendum uidetur, quàm id quod dictum est: Quæ ligaueritis in terra, ligata erunt & in cœlo: & quæ

solueritis in terra, soluta erunt & in cœlo. Vnde Apostolus: Quid enim mihi est, inquit, de his qui foris sunt iudicare? Nónne de his qui intus sunt, uos iudicatis? Et animæ, inquit, occisorum propter testimonium Iesu, & propter uerbum dei: subauditur quod postea dicturus est, & regnauerunt cum Iesu mille annis, animæ scilicet martyrum nondum sibi corporibus suis redditis. Neq; enim piorum animæ mortuorum separantur ab ecclesia, quæ etiam nunc est regnum Christi. Alioquin nec ad altare dei fieret eorum memoria in cõmunione corporis Christi: nec aliquid prodesset ad eius in periculis baptismum currere, ne sine illo finiatur hæc uita: nec ad reconciliationem, si forte per pœnitentiam malámue conscientiam quisq; ab eodem corpore separatus est. Cur enim fiunt ista, nisi quia fideles etiam defũcti membra eius sunt? Quamuis ergo cum suis corporibus nondum sunt, iam tamen eorũ animæ regnant cum illo, dum isti mille anni decurrunt. Vnde in hoc eodem libro & alibi legitur: Beati mortui, qui in domino moriũtur. Amodo iam etiam dicit spiritus, ut requiescant à laboribus suis: nam opera eorum sequuntur illos. Regnat itaq; cũ Christo nunc primum ecclesia in uiuis & mortuis. Propterea enim, sicut dicit Apostolus, mortuus est Christus, ut & uiuorum & mortuorum dominetur. Sed ideo tantummodo martyrum animas cõmemorauit, quia ipsi præcipuæ regnant mortui, qui usq; ad mortem pro ueritate certauerunt. Sed à parte totũ, etiam cæteros mortuos intelligimus pertinentes ad ecclesiam, quod est regnum Christi. Quod uero sequitur: Et si qui non adorauerint bestiam, nec imaginẽ eius: nec acceperint inscriptionem in fronte, aut in manu sua: similiter & de uiuis & mortuis debemus accipere. Quæ sit porrò ista bestia, quamuis sit diligentius inquirendũ, non tamen abhorret à fide recta, ut ipsa impia ciuitas intelligatur, & populus infideliũ contrarius populo fideli & ciuitati dei. Imago uero eius simulatio eius mihi uidetur: in eis uidelicet hominibus, qui uelut fidem profitentur, & infideliter uiuunt. Fingunt enim se esse quod non sunt, uocanturq; non ueraci effigie, sed fallaci imagine Christiani. Ad eandẽ nãq; bestiam pertinent nõ solum aperti inimici nominis Christi, & eius gloriosissimæ ciuitatis: sed etiam zizania, quæ de regno eius, quod est ecclesia, in fine seculi colligenda sunt. Et qui sunt qui bestiam non adorant, nec imaginẽ eius, nisi qui faciunt quod ait Apostolus: Ne sitis iugum ducentes cũ infidelibus? Non adorant enim, id est, non consentiunt, non subijciuntur: neq; accipiunt inscriptionem, notam scilicet criminis in fronte, propter professionem: in manu, propter operationes. Ab his ergo malis alieni siue adhuc in ista mortali carne uiuẽtes, siue defuncti regnant cum Christo, iam nunc quodammodo huic tempori congruo per totum hoc interuallum, quod numero mille significatur annorum. Reliqui eorum, inquit, non uixerunt. Hora enim nunc est, cum mortui audient uocem filij dei: & qui audierint, uiuent: reliqui uero eorum non uiuent. Quod uero subdidit: Donec finiantur mille anni: intelligendum est, quod eo tempore non uixerunt, quo uiuere debuerunt, ad uitam scilicet de morte transeundo. Et ideo cum dies uenerit, quo fiet & corporũ resurrectio, non ad uitam de monumentis procedent, sed ad iudicium: ad damnationem scilicet, quæ secunda mors dicitur. Donec enim finiantur mille anni quicunq; non uixerit, id est, isto toto tempore, quo agitur prima resurrectio, non audierit uocem filij dei, & ad uitam de morte non transierit: profecto in secunda resurrectione, quæ carnis est, in mortem secundam cum ipsa carne transibit. Sequit enim & dicit: Hæc resurrectio prima est. Beatus & sanctus qui habet in hac prima resurrectione partem, id est, particeps eius est. Ipse est autem particeps eius, qui non solum à morte quæ in peccatis est reuiuiscit, uerum etiam in eo quod reuixerit, permanet. In istis, inquit, secunda mors non habet potestatem. Habet autem in reliquis, de quibus superius ait: Reliqui eorum non uixerunt, donec finiantur mille anni: quoniam isto toto temporis interuallo, quod mille annos uocat, quantumcũq; in eo quisq; eorum uixit in corpore, non reuixit à morte, in qua eum tenebat impietas, ut sic reuiuiscendo primæ resurrectionis particeps fieret, atq; in eo potestatem secunda mors non haberet.

Quid

A Quid respondendum sit eis, qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere. Cap. X

SVnt qui putant resurrectionem dici non posse nisi corporũ, ideoq; istam quoq; in corporibus primam futuram esse contendunt. Quorum enim est, inquiunt, cadere, eorum esse resurgere. Cadunt autem corpora moriendo: nam à cadendo cadauera nuncupantur. Non ergo animarum, inquiunt, resurrectio potest esse, sed corporum. Sed quid cõtra Apostolum dicunt, qui eam resurrectionem appellat? Nam secundum interiorem, non secundum exteriorem hominem utiq; resurrexerant, quibus ait: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite. Quẽ sensum sub uerbis alijs alibi posuit, dicens: Vt quẽadmodum Christus à mortuis resurrexit ꝑ gloriã patris, sic & nos in nouitate uitæ ambulemus. Hinc est & illud: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Quod autem dicunt non posse resurgere nisi qui cadunt: & ideo putant resurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere: quia corporum est cadere, cur non audiunt: Non recedatis ab illo ne cadatis, & suo domino stat, aut cadit, & qui putat se stare, uideat ne cadat? Puto eñ quod in anima, non in corpore casus iste cauendus est. Si igitur cadentium est resurrectio, cadunt autem & animæ: profecto & animas resurgere confitendum est. Quod autem cum dixisset: In istis secunda mors non habet potestatem, adiunxit atq; ait: Sed erunt sacerdotes dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis: non utiq; de solis episcopis & presbyteris dictum est, qui proprie iam uocantur in ecclesia sacerdotes: sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma: sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus: Plebs, inquit, sancta regale sacerdotium. Sanè licet breuiter atq; transeunter insinuauit deum esse Christum, dicẽdo sacerdotes dei & Christi, hoc est, patris & filij: quamuis propter formã serui sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit in æternum, secũdum ordinem Melchisedech. De qua re in hoc opere non B semel diximus.

De Gog & Magog, quos ad persequendam ecclesiam dei solutus prope finem seculi diabolus incitabit. Cap. XI

ET cum finiti fuerint, inquit, mille anni, soluetur satanas de custodia sua, & exibit ad seducendas nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ Gog & Magog, & trahet eos in bellum, quorum numerus est ut arena maris. Ad hoc ergo tunc seducet, ut in hoc bellum trahat. Nam & antea modis quibus poterat, per mala multa & uaria seducebat. Exibit autem, dictum est, in apertam persecutionem: de latebris erumpet odiorũ. Hæc enim erit nouissima persecutio nouissimo imminente iudicio, quam sancta ecclesia toto terrarum orbe patietur: uniuersa scilicet ciuitas Christi ab uniuersa diaboli ciuitate quantacunq; erit utraque super terram. Gentes quippe istæ, quas appellat Gog & Magog, non sic sunt accipiendæ, tanquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti: siue quos quidam suspicantur Getas & Massagetas, propter literas horum nominũ primas, siue aliquos alios alienigenas, & à Romano iure seiunctos. Toto nãq; orbe terrarum significati sunt isti esse, cum dictũ est: Nationes quæ sunt in quatuor angulis terræ, easq; subiecit esse Gog & Magog. Quorum interpretationem nominũ esse comperimus Gog tectum, Magog detectũ, tanq; domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolum uelut in abysso superius intelligebamus inclusum: & ipse de illis quodãmodo sese efferens & procedens, ut ille sicut tectum, ipse detectum. Si autem utrũq; referamus ad gentes, non unum horum ad illas, alterum ad diabolum, & tectũ ipsæ sunt: quia in eis nunc includitur, & quodammodo tegitur inimicus antiquus, & detectum ipsæ erunt, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. Quod uero ait: Et ascenderunt super terræ latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum, & dilectam ciuitatem: non utiq; ad unum locum uenisse, uel uenturi esse significati sunt, quasi aliquo uno loco futura sint castra sanctorum & dilecta ciuitas, cum hæc non sit nisi Christi ecclesia toto terrarum orbe diffusa, ac per hoc ubicunque tunc

erit,qui in omnibus gentibus erit,quod significatum est nomine latitudinis terræ,ibi erunt castra sanctorum,ibi erit dilecta deo ciuitas eius,ibi ab omnibus inimicis suis, quia & ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt persecutiones illius immanitate cingetur,hoc est,in angustia tribulationis artabitur,urgebitur,concludetur:nec militiam suam deseret,quæ uocabulo est appellata castrorum. C

An ad ultimum supplicium pertineat impiorum quod descendisse ignis de cœlo, & eosdem comedisse memoratur. Cap. XII

QVod uero ait:Et descendet ignis de cœlo & comedet eos,non extremum putandum est id esse supplicium,quod erit cũ dicetur:Discedite à me maledicti in ignem æternum.Tunc quippe in ignem mittentur ipsi,nõ ignis de cœlo ueniet super ipsos. Hic autem bene intelligitur ignis de cœlo de ipsa firmitate sanctorũ,qua non cessuri sunt sæuientibus, ut eorum faciant uoluntatẽ.Firmamentũ enim est cœlum,cuius firmitate illi cruciabũtur ardentissimo zelo,quoniam non potuerunt attrahere in partes Antichristi sanctos Christi. Et ipse erit ignis qui comedet eos,& hoc à deo:quia dei munere insuperabiles fiunt sancti. unde excruciabuntur inimici.Sicut enim zelus in bono positum est,ubi legitur:Zelus domus tuæ comedit me.Ita econtrario in malo,ubi dicitur:Zelus occupauit plebem ineruditam.Et nunc ignis contrarius comedet,ut nunc utiq; excepto scilicet ultimi illius igne iudicij.Aut si ipsam plagam qua percutiendi sunt ecclesiæ persecutores ueniente iam Christo, quos uiuentes inueniet super terram,quando interficiet Antichristũ spiritu oris sui,ignem appellauit descendentem de cœlo,eosq; comedentem.Neq; hoc ultimum supplicium erit impiorum,sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

An ante tempus persecutionis Antichristi mille anni annumerandi sunt. Cap.XIII

HÆc persecutio nouissima quæ futura est ab Antichristo,sicut iam diximus:quia & in hoc libro superius,& apud Danielem prophetam positũ est,tribus annis & sex mensibus erit.Quod tempus q̃uis exiguum utrum ad mille annos pertineat,quibus & diabolum ligatum dicit,& sanctos regnare cum Christo:an eisdem annis hoc paruum spaciũ superaddatur,atq; sit extra,merito ambigitur,quia si dixerimus ad eosdem annos hoc pertinere,non tanto tempore,sed prolixiore cum Christo regnum sanctorum reperietur extendi,quàm diabolus alligari.Profecto enim sancti cum suo rege etiam in ipsa præcipue persecutione regnabunt mala tanta uincentes,quando iam diabolus nõ erit alligatus,ut eos persequi omnibus uiribus possit.Quomodo ergo ista scriptura eisdem mille annis utrũq; determinat,diaboli scilicet alligationem,regnumq; sanctorum,cum trium annorũ & sex mẽsium interuallo prius desinat alligatio diaboli,quàm regnum sanctorum in his mille annis cum Christo?Si autem dixerimus paruum persecutionis huius hoc spacium non cõputandum in mille annis,sed eis impletis potius adijciendum,ut proprie possit intelligi,quod cũ dixisset:Sacerdotes dei & Christi regnabunt cum eo mille annis,adiecit:Et cum finiti fuerint mille anni,soluetur satanas de custodia sua:isto enim modo & regnum sanctorum & uinculum diaboli simul cessatura esse significat,ut deinde persecutionis illius tempus nec ad sanctorum regnum,nec ad custodiam satanæ,quorum utrũq; in mille annis est,pertinere: sed superadditum & extra computandum esse credatur,cogemur fateri sanctos in illa persecutione regnaturos non esse cum Christo.Sed quis audeat dicere,tunc cum illo non regnatura sua membra,quando ei maxime atq; fortissime cohærebũt,& quo tempore quanto erit acrior impetus belli,tanto maior gloria non cedenti,tanto densior corona martyrij? Aut si propter tribulationes,quas passuri sunt,non dicendi sunt regnaturi,consequens erit ut etiam superioribus diebus in eisdẽ mille annis quicunq; tribulabãtur sanctorum eo ipso tempore tribulationis suæ cum Christo non regnasse dicantur:ac per hoc & illi,quorũ animas autor libri huius uidisse se scribit occisorum propter testimonium Iesu,& propter uerbum dei:non regnabant cum Christo quando patiebantur persecutionem,& ipsi regnum Christi non erant,quos Christus excellentius possidebat. Absurdissimum id quidem est, D

& omnino

A & omnino auersandum. Sed certe animæ uictrices gloriosissimorum martyrum, omnibus doloribus ac laboribus superatis atq; finitis postea q̃ mortalia membra posuerunt, cum Christo utiq; regnauerunt & regnant, donec finiantur mille anni, ut postea receptis etiam corporibus iam immortalibus regnent. Proinde in tribus illis annis atq; dimidio animæ occisorum pro eius martyrio, & quæ antea de corporibus exierunt: & quæ ipsa nouissima persecutione sunt exituræ, regnabunt cum illo donec finiatur mortale seculum, & ad illud regnum ubi mors non erit, transeatur. Quocirca cum Christo regnantium sanctorum, plures anni erunt, quàm uinculi diaboli & custodiæ: quia illi cum suo rege dei filio, iam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac semissem regnabunt. Remanet igitur, ut cũ audimus: Sacerdotes dei & Christi regnabunt cum illo mille annis: & cum finiti fuerint mille anni, soluetur satanas de custodia sua, aut non regni huius sanctorum intelligamus annos mille finiri, sed uinculi diaboli atq; custodiæ. Aut annos mille, id est, annos omnes suis quosq; horis diuersis ac proprijs prolixitatibus finiendos, ampliores sanctorũ regno, breuiores diaboli uinculo: aut certe quorum trium annorum & sex mensium breuissimum spacium est, computari uoluisse credatur: siue quod minus satanæ uinculũ, siue quod amplius uidetur regnum habere sanctorũ: sicut de quadringentis annis in sextodecimo huius operis uolumine disputaui: quoniam plus aliquid erant, & tamen quadringenti sunt nuncupati: & talia sæpe reperiuntur in literis sacris, si quis aduertat.

De damnatione diaboli cum suis, & per recapitulationem de resurrectione corporum omnium mortuorum, & de iudicio ultimæ retributionis. Cap. XIIII

POst hanc autem cõmemorationem nouissimæ persecutionis, breuiter complectitur totum, quod ultimo iam iudicio diabolus, & cum suo iam principe ciuitas inimica passura est. Dicit enim: Et diabolus qui seducebat eos missus est in stagnum ignis & sulphuris, B quo & bestia & pseudoprophetæ excruciabuntur die ac nocte in secula seculorum. Bestiam bene intelligi ipsam impiam ciuitatem supra iam diximus. Pseudo uero propheta eius aut Antichristus est, aut imago illa, id est, figmentum illud, de quo ibi locuti sumus. Post hoc ipsum nouissimum iudicium, quod erit in secunda resurrectione mortuorum, quæ corporum est, recapitulando narrat, quomodo fuerit sibi reuelatum. Et uidi, inquit, thronum magnum & candidum, & sedentem super eum: & ab eius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum non est inuentus. Non ait, uidi thronum magnũ & candidum & sedentem super eũ, & ab eius facie fugit cœlum & terra, quoniam non tunc factum est, id est, ante quàm esset de uiuis & mortuis iudicatum, sed eum se uidisse dixit in throno sedentem, à cuius facie fugit cœlum & terra, sed postea: Peracto quippe iudicio tunc esse desinet hoc cœlũ & hæc terra, quando incipiet esse cœlum nouum & terra noua. Mutatione itaq; rerum nõ omnimodo in interitum transibit hic mundus. Vnde & Apostolus ait: Præterit enim figura huius mundi, uolo uos sine sollicitudine esse. Figura ergo præterit, non natura. Cum ergo se Ioannes uidisse dixisset sedentem super thronum, à cuius facie, quod postea futurum est, fugit cœlum & terra. Et uidi, inquit, mortuos magnos & pusillos, & aperti sunt libri: & alius liber apertus est, qui est uitæ uniuscuiusq;, & iudicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorum secundum facta sua. Libros dixit esse apertos, & librum. Sed librum, cuiusmodi sit non tacuit: qui est, inquit, uitæ uniuscuiusq;. Ergo illi libri, quos priore loco posuit, intelligẽdi sunt sancti & ueteres & noui, ut in illis ostenderetur quæ deus fieri sua mandata iussisset: in illo autẽ qui est uita uniuscuiusq;, quid horũ quisq; non fecisset, siue fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur, quis eius magnitudinem, aut longitudinem ualeat æstimare? Aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptæ sunt uniuersæ uitæ uniuersorum? An tantus angelorum numerus aderit, quãtus hominũ erit: ut & uitã suã quisq; ab angelo sibi adhibito audiat recitari? Nõ ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorũ. Scriptura uero ista unum uolens intelligi: Et alius, inquit, liber apertus est. Quædã igitur uis est intelligenda di

uina,qua fiet,ut cuiq; opera sua,uel bona,uel mala cuncta in memoriam reuocētur,& men tis intuitu mira celeritate cernantur:ut accuset,uel excuset scientia conscientiam,atq; ita insi/mul,& omnes,& singuli iudicentur.Quæ nimirū uis diuina,libri nomen accepit.In ea quippe quodammodo legitur,quicquid à faciente recolitur.Vt autem ostendat,qui mortui sint iudicandi,id est,pusilli cum magnis,recapitulando dicit tanquam ad id rediens,quod præ/terierat,potiúsue distulerat:Et exhibuit mare mortuos,qui in eo erant,& mors,& infernus reddiderunt mortuos,quos in se habebant.Hoc proculdubio prius factū est, quàm essent mortui iudicati:& tamen illud prius dictum est.Hoc ergo est quod dixi recapitulādo eum ad id rediisse,quod intermiserat.Hunc autem ordinem tenuit,atq; ut explicaretur ipse or/do,commodius etiam de iudicatis mortuis,quod dixerat,suo repetiuit loco. Cum enim di xisset:Et exhibuit mare mortuos,qui in eo erant,& mors,& infernus reddiderunt mortu/os,quos in se habebant:mox addidit,quod paulo ante dixerat:Et iudicati sunt singuli se/cundum facta sua . Hoc est enim quod supra dixerat:Et iudicati sunt mortui secundum facta sua. C

Qui sint mortui,quos ad iudicium exhibuit mare,uel quos mors & inferi reddiderint. Cap. XV

SEd qui sunt mortui,quos exhibuit mare,qui in eo erant? Neq; enim qui in mari mo/riuntur,non sunt in inferno,aut corpora eorum seruantur in mari,aut quod est absur/dius,mare habebat bonos mortuos,& infernus malos.Quis hoc putauerit? Sed profecto conuenienter quidam hoc loco,mare pro isto seculo positum accipiūt.Quum ergo,& quos hic inueniet Christus in corpore constitutos, simul significaret cum iis, qui resurrecturi sunt, iudicando , etiam ipsos mortuos appellauit, & bonos,quibus dicitur:Mortui enim estis,& uita uestra abscondita est cū Christo in deo.Et malos,de quibus dicitur:Sine mor/tuos,sepelire mortuos suos.Possunt mortui etiam propter hoc dici,quod mortalia gerunt corpora.Vnde Apostolus:Corpus quidem,inquit,mortuum est propter peccatum:spiri/tus autem uita est propter iusticiam,utrūq; in homine uiuente atq; in hoc corpore cōstitu to esse demonstrans,& corpus mortuum,& spiritum uitam.Nec tamen dixit corpus mor/tale,sed mortuum,quamuis eadem paulo post etiam mortalia corpora,sicut usitatius uo/cantur,appellet.Hos ergo mortuos exhibuit mare,qui in eo erant,id est,exhibuit homines hoc seculum,quicunq; in eo erant,qui nodum obierant.Et mors,& infernus,inquit, reddi/derunt mortuos,quos in se habebant. Mare exhibuit,quia si qui inuenti sunt, affuerunt. Mors uero & infernus reddiderunt,quoniam uitæ,de qua iam exierant,reuocauerunt.Nec frustra fortasse non satis fuit ut diceret:mors,aut infernus,sed utrunq; dictum est. Mors, propter bonos,qui tantummodo mortem perpeti potuerunt,nō & infernum:infernus au/tem propter malos,qui etiam pœnas apud inferos pendunt.Si enim non absurde credi ui detur,antiquos etiam sanctos,qui uenturi Christi tenuerunt fidem:locis quidem à tormen tis impiorum remotissimis,sed apud inferos fuisse,donec eos inde sanguis Christi,& ad ea loca descensus erueret:profecto deinceps boni fideles effuso illo precio iam redempti,pror sus inferos nesciunt,donec etiam receptis corporibus,bona recipiant,quæ merentur. Cum autem dixisset:Et iudicati sunt singuli secundum facta sua,breuiter subiecit, quēadmodum fuerint iudicati:Et mors,& infernus,inquit,missi sunt in stagnum ignis:his nominibus si/gnificans diabolum,quoniam mortis est autor & infernarūm pœnarum:uniuersamq; si/mul dæmonum societatem.Hoc est enim quod supra euidentius præoccupando iam dixe rat:Et diabolus,qui seducebat eos,missus est in stagnum ignis & sulphuris.Quod ibi uero obscurius adiunxerat,dicens:Quò & bestia,& pseudopropheta,hic apertius:& qui nō sunt inuenti,inquit,in libro uitæ scripti,missi sunt in stagnum ignis.Nōdum liber iste cōmemo/rat,ne obliuione fallatur:sed prædestinationem significat eorum,quibus æterna dabitur ui ta.Neq; enim nescit eos deus:& in hoc libro legit,ut sciat:sed potius ipsa eius præscientia de illis quæ falli non potest liber est uitæ,in quo sunt scripti,id est,præcogniti. D

De cœlo

A De cœlo nouo,& terra noua. Cap. XVI

Finito autem iudicio,quo prænunciauit iudicandos malos,restat ut etiam de bonis dicat. Iam enim explicauit quod breuiter à domino dictum est:Ibunt isti in supplicium æternum:sequitur,ut explicet,quod etiam ibi connectitur:iusti autem in uitam æternam. Et uidi,inquit,cœlum nouum,& terram nouam. Nam primum cœlum,& terra prima recesserunt:& mare iam non est. Isto fiet ordine,quod superius præoccupando iam dixit:uidisse super thronum sedentem:à cuius facie fugit cœlum & terra. Iudicatis quippe his,qui scripti non sunt in libro uitæ,& in æternum ignem missis. Qui ignis cuiusmodi,& in qua mundi,uel rerum parte futurus sit,hominem scire arbitror neminem,nisi forte cui spiritus diuinus ostendit. Tunc figura huius mundi mundanorum ignium conflagratione præteribit: sicut factum est mundanarum aquarum inundatione diluuij. Illa itaq;,ut dixi,cóflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates,quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant,ardendo penitus interibunt:atq; ipsa substantia eas qualitates habebit, quæ corporibus nostris immortalibus mirabili mutatione conueniant:ut scilicet mundus in melius innouatus,aperte accómodet hominibus,etiã carne in melius innouatis. Quod autem ait:Et mare iam non erit:utrum maximo illo ardore siccetur, an ipsum uertatur in melius,non facile dixerim. Cœlum quippe nouum,& terram nouam futuram legimus. De mari autem nouo aliquid me uspiam legisse non recolo:nisi quod in hoc eodem libro reperitur:tanq; mare uitreum simile crystallo. Sed tũc non de isto fine seculi loquebatur:nec proprie dixisse uidetur mare,sed tanq; mare. Quamuis & tunc sicut clamat prophetica locutio proprijs uerbis tran slata miscere:ac sic quodãmodo uelare quod dicitur:potuit de illo mari dicere:Et mare iam non est:de quo supra dixerat:Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant. Iam enim tunc non erit hoc seculum uita mortalium,turbulentum, & procellosum: quod maris nomine figurauit.

B De ecclesiæ glorificatione sine fine,post mortem. Cap. XVII

Et ciuitatem,inquit,magnam Hierusalem nouam uidi descendentem de cœlo, à deo aptatam:quasi nouam nuptam,ornatam marito suo. Et audiui uocem magnam de throno,dicentem:Ecce tabernaculum dei cum hominibus,& habitauit cum eis:& ipsi erũt populus eius:& ipse deus erit cum eis. Et absterget ab oculis eorum omnem lachrymam: & mors iam non erit,neq; luctus,neq; clamor,sed nec ullus dolor,quia priora abierunt. Et dixit qui sedit in throno:Ecce noua facio omnia. De cœlo descẽdere ista ciuitas dicitur:quoniam cœlestis est gratia, qua deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiã per Esaiam: Ego sum dominus faciens te. Et de cœlo quidẽ ab initio sui descendit:ex quo per huius seculi tẽpus,gratia dei desuper ueniente per lauacrũ regenerationis in spiritu sancto misso de cœlo, subinde ciues eius accrescũt. Sed per iudiciũ dei,quod erit nouissimum per eius filiũ Iesum Christũ:tãta eius & tam noua de dei munere claritas apparebit,ut nulla remaneant uetustatis uestigia:quandoquidẽ & corpora ad incorruptionẽ,atq; immortalitatem nouam ex uetere corruptione atq; mortalitate transibũt. Nam hoc de isto tẽpore accipere,quo regnãt cum rege suo mille annis,impudentiæ nimiæ mihi uidetur,cũ apertissime dicat:Absterget deus omnem lachrymam ab oculis eorũ,& mors iam nõ erit,neq; luctus,neq; clamor:sed nec ullus erit dolor. Quis enĩ tam sit absurdus, & obstinatissima cõtentione uæsanus,qui audeat affirmare in huius mortalitatis erumnis,non dico populũ sanctũ, sed unumquẽq; sanctorum,qui hanc,uel ducat,uel ducturus sit,uel duxerit uitam,nullas habentem lachrymas,& dolores:cum potius quanto quisq; est sanctior,& desiderij sancti plenior, tanto sit eius in orando fletus uberior? An nõ est uox ciuitatis supernæ Hierusalẽ,quæ dicit: Factæ sunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte?&,Lauabo per singulas noctes lectũ meũ:lachrymis meis stratũ meũ rigabo.&,Gemitus meus nõ est absconditus à te.&,Dolor meus renouatus est. Aut uero nõ eius filij sunt,qui ingemiscũt grauati,in quo uolũt expoliari:sed superue-

ſuperueſtiri,ut abſorbeatur mortale hoc à uita? Nónne ipſi ſunt, qui primitias habentes ſpiritus, in ſemetipſis ingemiſcunt, adoptionem expectantes, redemptionem corporis ſui? An ipſe apoſtolus Paulus non erat ſupernus Hieroſolymitanus, uel nõ multo magis hoc erat, quando pro Iſraëlitis fratribus carnalibus ſuis triſticia illi erat magna, & continuus dolor cordi eius? Quando autem mors non erit in iſta ciuitate, niſi quando dicetur: Vbi eſt mors contentio tua: ubi eſt mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis eſt peccatum. Quod tunc utiq; nõ erit, quãdo dicet: ubi eſt? nũc uero nõ quilibet infimus ciuis illius ciuitatis: ſed idem ipſe Ioannes in epiſtola ſua clamat: Si dixerimus, quia peccatum nõ habemus, noſipſos ſeducimus, & ueritas in nobis non eſt. Et in hoc quidem libro, cuius nomen eſt Apocalypſis, obſcure multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant: & pauca in eo ſunt, ex quorum manifeſtatione indagentur cætera cum labore: maxime quia ſic eadem multis modis repetit, ut alia atque alia dicere uideatur: cum aliter atque aliter hæc ipſa dicere inueſtigetur. Verum in his uerbis, ubi ait: Abſterget deus omnem lachrymam ab oculis eorum: & mors iam non erit, neque luctus, neque clamor: ſed nec ullus dolor: tanta luce dicta ſunt de ſeculo futuro, & immortalitate, atque æternitate ſanctorum. Tunc enim ſolum atq; ibi ſolum iſta non erunt, ut nulla debeamus in literis ſacris quærere, uel legere manifeſta, ſi hæc putauerimus obſcura. C

Quid apoſtolus Petrus de nouiſſimo dei iudicio prædicare docuerit mortuorum. Cap. XVIII

NVnc iam uideamus, quid etiam apoſtolus Petrus de hoc iudicio ſcripſerit: Venient, inquit, in nouiſſimo dierum illuſione illudentes, ſecundum proprias concupiſcentias ſuas euntes, & dicentes: Vbi eſt promiſſum præſentiæ ipſius? Ex quo enim patres dormierunt, ſic omnia perſeuerant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc uolentes: quia cœli erãt olim & terra de aqua: & per aquam conſtituta dei uerbo: per quæ, qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperijt. Qui autem nunc ſunt cœli & terra, eodẽ uerbo repoſiti ſunt, igni reſeruandi in diem iudicij, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum uero non lateat uos fratres chariſſimi, quia unus dies apud dominũ, ſicut mille anni, & mille anni, ſicut dies unus: non tardat dominus promiſſum ſuũ, ſicut quidam tarditatem exiſtimant: ſed patienter fert propter uos, nolens aliquem perire, ſed omnes in pœnitentiam conuerti. Veniet autem dies domini ut fur, in quo cœli magno impetu tranſcurrent: elementa autẽ ardentia reſoluentur: & terra, & quæ in ipſa ſunt opera, exurentur. His ergo oĩbus pereuntibus, quales oportet eſſe uos in ſanctis conuerſationibus expectantes, & properãtes ad præſentiam diei domini, per quã cœli ardentes ſoluentur, & elementa ignis ardore decoquẽtur? Nouos uero cœlos, & terram nouam ſecundũ promiſſa ipſius, expectamus, in quibus iuſticia inhabitat. Nihil hic dixit de reſurrectione mortuorũ: ſed ſanè de perditione mundi huius ſatis: ubi etiam cõmemorans factum ante diluuium, uidetur admonuiſſe quodammodo, quatenus in fine huius ſeculi mundũ iſtum periturum eſſe credamus. Nam & illo tempore periſſe dixit, qui tunc erat, mundũ: nec ſolum orbem terræ, uerum etiam cœlos, quos utiq; iſtos aëreos intelligimus, quorũ locum ac ſpacium, tunc aqua creſcẽdo ſuperauerat. Ergo totus, aut penè totus aër iſte uentoſus, quod cœlum uel potius cœlos uocat: ſed iſtos utiq; imos, non illos ſupremos, ubi ſol, & luna, & ſydera cõſtituta ſunt, conuerſus fuerat in humidam qualitatem: atq; hoc modo quũ terra perierat, cuius terræ utiq; prior facies fuerat deleta diluuio. Qui autẽ nunc ſunt, inquit, cœli & terra, eodem uerbo repoſiti ſunt, igni reſeruandi in diem iudicij & perditionis hominum impiorum. Proinde, qui cœli, & quæ terra, id eſt, qui mundus, pro eo mũdo, qui diluuio perijt ex eadem aqua repoſitus eſt: ipſe igni nouiſſimo reſeruatur in diem iudicij, & perditionis hominum impiorum. Nam & hominum propter magnam quandam commutationem, non dubitat dicere perditionem futuram, cum tamen eorũ, quamuis in æternis pœnis ſit manſura natura. Quærat forſitan aliquis, ſi poſt factum iudicium, mundus iſte ardebit, ante quàm pro illo cœlum nouum, & terra noua D

reponant

A reponantur,eo ipso tempore conflagrationis eius:ubi erunt sancti,quum eos habẽtes cor/
pora in aliquo corporali loco esse necesse sit,possumus respondere,futuros eos esse in supe/
rioribus partibus,quò ita non ascendet flãma illius incendij,quemadmodum nec unda di
luuij. Talia quippe illis inerunt corpora,ut illic sint,ubi esse uoluerint:sed nec ignem confla
grationis illius pertimescent immortales,atq; incorruptibiles facti:sicut uirorum trium cor/
ruptibilia corpora atq; mortalia,in camino ardenti uiuere illæsa potuerunt.

Quid apostolus Paulus Tehessalonicensibus scripserit,& de manifestatione An/
tichristi,cuius tempus dies domini subsequetur. Cap. XIX

MVltas tamen euangelicas apostolicasq; sententias de diuino isto iudicio nouissimo,
uideo mihi esse prætereundas,ne hoc uolumen in nimiam longitudinem prouolua/
tur:sed nullo modo est prætereundus apostolus Paulus,qui scribens ad Thessalonicenses:
Rogamus,inquit,uos fratres per aduentum domini nostri Iesu Christi,& nostræ congre/
gationis in ipsum,ut non cito moueamini mente,neque terreamini,neque per spiritum,ne/
que per uerbum,neq; per epistolã tanquam per nos missam,quasi instet dies domini. Ne
quis uos seducat ullo modo:quoniam nisi uenerit refuga primum,& reuelatus fuerit homo
peccati,filius interitus,qui aduersatur,& superextollitur supra omne quod dicitur deus,aut
quod colitur:ita ut in templo dei sedeat,ostentans se tanquam sit deus. Nõ retinetis in me
moria,quod adhuc quum essem apud uos,hæc dicebam uobis? Et tunc quid detineat sci
tis,ut reueletur in suo tempore. Iam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantum qui
modo tenet,teneat,donec de medio fiat. Et nunc reuelabitur iniquus ille, quem dominus
Iesus interficiet spiritu oris sui:& euacuabit illuminatione præsentiæ suæ eum,cuius est præ
sentia secundum operationem satanæ,in omni uirtute,& signis,& prodigijs mendacij,& in
omni seductione iniquitatis,his qui pereunt:pro eo quod dilectionem ueritatis non rece/
perunt,ut salui fierent. Et ideo mittet illis deus operationem erroris, ut credant mendacio,
B & iudicentur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati. Nulli du/
bium est,eum de Antichristo ista dixisse,diéque iudicij. Hunc enim appellat diem do/
mini non esse uenturum,nisi ille prior uenerit,quem refugam uocat:utique à domino deo.
Quod si de omnibus impijs merito dici potest,quanto magis de isto? Sed in quo tem/
plo dei,ut deus sit sessurus incertum est,utrum in illa ruina templi quod à Salomone rege
constructum est,an uero in ecclesia. Non enim templum alicuius idoli,aut dæmonis,tem/
plum dei Apostolus diceret. Vnde nonnulli,non ipsum principem, sed uniuersum quo/
dammodo corpus eius, id est, ad eum pertinentem hominum multitudinem simul cum
ipso suo principe hoc loco intelligi Antichristum uolunt. Rectiúsque putant etiam Lati/
ne dici sicut in Græco est:non in templo dei, sed in templum dei sedeat, tanquam ipse sit
templum dei,quod est ecclesia:sicut dicimus,sedet in amicũ,id est,uelut amicus:uel si quid
aliud isto locutionis genere dici solet. Quod autem ait:Et nunc quid detineat scitis,id est,
quid sit in mora,quæ causa sit dilationis eius, ut reueletur in suo tempore,scitis:quoniam
scire illos dixit,aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos qui nescimus, quod illi sciebant, perue/
nire cum labore ad id quod sensit Apostolus cupimus,nec ualemus:præsertim quia & illa
quæ addidit,hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est: Iam enim mysterium ini/
quitatis operatur. Tantum qui modo tenet,teneat,donec de medio fiat: & tunc reuelabi/
tur ille iniquus? Ego prorsus quid dixerit, me fateor ignorare. Suspiciones tamen homi/
num,quas,uel audire,uel legere de hac re potui,non tacebo. Quidam putant hoc de impe
rio dictum fuisse Romano:& propterea Paulum apostolum non id aperte scribere uoluis/
se,ne calumniam uidelicet incurreret,quod Romano imperio male optauerit, cum sperare/
tur æternum:ut hoc quod dixit: Iam enim mysteriũ iniquitatis operatur, Neronem uolue/
rit intelligi:cuius iam facta uelut Antichristi uidebãtur. Vnde nonnulli ipsum resurrectu/
rum,& futurũ Antichristũ suspicantur. Alij uero,nec eum occisum putant,sed subtractum
potius,ut putaretur occisus:& uiuũ occultari in uigore ipsius ætatis,in qua fuit, cũ crederetur
extinctus,

extinctus, donec suo tempore reueletur, & restituatur in regnum. Sed multũ mihi mira est C
hæc opinantium tanta præsumptio. Illud tamen quod ait Apostolus: Tantum qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat: non absurde de ipso Romano imperio creditur dictum, tanquam dictum sit: Tantum qui modo imperat, imperet: donec de medio fiat, id est, de medio tollatur. Et tunc reuelabitur iniquus: quem significari Antichristũ nullus ambigit. Alij uero, & quod ait: quid detineat, scitis: & mysterium operatur iniquitatis, nõ putant dictum, nisi de malis & fictis, qui sunt in ecclesia, donec perueniant ad tantum numerum, qui Antichristo magnum populum faciat: & hoc esse mysteriũ iniquitatis, quia uidetur occultum. Hortari autem Apostolum fideles, ut in fide quam tenent tenaciter perseuerent, dicendo: Tantum qui modo tenet, teneat, donec de medio fiat, hoc est, donec exeat de medio ecclesiæ mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est. Ad ipsum enim mysterium pertinere arbitrantur, quod ait in epistola sua Ioannes euangelista: Pueri nouissima hora est: & sicut audistis, quod Antichristus sit uenturus: nunc autem Antichristi multi facti sunt. Vnde cognoscimus, quod nouissima sit hora. Ex nobis exierunt: sed nõ erant ex nobis. Quod si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Sicut ergo ante finem in hac hora, iquiunt, quã Ioannes nouissimã dicit: exierunt multi hæretici de medio ecclesiæ: quos multos dicit Antichristos, ita omnes tunc inde exibunt, qui nõ ad Christum, sed ad illũ nouissimũ Antichristum pertinebunt, & tunc reuelabitur. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura uerba coniectat: quod tamen eum dixisse non dubium est: non ueniet ad uiuos & mortuos iudicandos Christus, nisi prius uenerit ad seducendos in anima mortuos aduersarius eius Antichristus, quamuis ad occultum iam iudicium dei pertineat, quod ab illo seducentur. Præsentia quippe eius erit, sicut dictum est, secundum operationem satanæ in omni uirtute, & signis, & prodigijs mendacij, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt. Tunc enim soluetur satanas: & per illum Antichristum in omni sua uirtute mirabiliter quidẽ, sed mendaciter operabitur. Quod solet ambigi, utrum propterea dicta sint signa & prodigia D
mendacij, quoniam mortales sensus per phantasmata decepturus est: ut quod non facit, facere uideatur. An quia illa ipsa etiam si erunt uera prodigia, ad mendacium pertrahent credituros, non ea potuisse, nisi diuinitus fieri, uirtutẽ diaboli nescientes: maxime quando tantam quantam nunquam habuit accipiet potestatem. Non enim quando de cœlo ignis cecidit, & tantam familiam cum tantis gregibus pecorum sancti Iob, uno impetu absumpsit, & turbo irruens, & domum deijciens, filios eius occidit, phantasmata fuerunt, quæ tamen fuerunt opera satanæ, cui deus dederat hanc potestatem. Propter quid horum ergo dicta sint prodigia, & signa mendacij, tunc potius apparebit. Sed propter quodlibet horum dictum sit: seducentur eis signis, atque prodigijs, qui seduci merebuntur: pro eo quod dilectionem ueritatis, inquit, non receperũt, ut salui fierent. Nec dubitauit Apostolus addere, & dicere: Ideo mittet illis deus operationẽ erroris, ut credant mendacio. Deus enim mittet: quia deus diabolum facere ista permittet iusto ipsius iudicio: quamuis faciat ille iniquo, malignoque consilio. Vt iudicentur, inquit, omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati. Proinde iudicati seducentur, & seducti iudicabuntur. Sed iudicati seducentur illis iudicijs dei occulte iustis, & iuste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ nunquam iudicare cessauit. Seducti autem iudicabunt nouissimo, manifestoque iudicio per Iesum Christum, iustos iustissime iudicaturum, iniustissime iudicatum.

Quid idem Apostolus in prima ad eosdem epistola, de resurrectione mortuorum docuerit. Cap. XX

SEd hic Apostolus tacuit de resurrectione mortuorum. Ad eosdem autẽ scribens in epistola prima: Nolumus, inquit, ignorare uos fratres, de dormientibus: ut non cõtristemini, sicut & cæteri, qui spem non habent. Nam si credimus, quod Iesus mortuus est, & resurrexit: ita & deus eos, qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quia nos uiuentes, qui reliqui sumus in aduentu domini, non præueniemus

A mus eos qui ante dormierunt, quoniam ipse dominus in iussu, & in uoce archangeli, & in tu
ba d ei descendet de cœlo, & mortui, qui in Christo sunt, resurgent primo. Deinde nos uiuen
tes, qui reliqui sumus, simul cũ illis rapiemur in nubibus obuiam Christo in aëra, & sic sem/
per cum domino erimus. Hæc uerba apostolica resurrectionem mortuorum futuram, quan
do ueniet dominus Christus, utique ad uiuos & mortuos iudicandos, præclarissime osten/
dunt. Sed quæri solet, utrum illi, quos hic uiuentes inuenturus est Christus, quorum perso/
nam in se, atq; illos, qui tunc secum uiuebant, transfigurabat Apostolus, nunquam omnino
morituri sint, an ipso temporis puncto, quo cũ resurgentibus rapientur in nubibus obuiam
Christo in aëra, ad immortalitatem per mortem mira celeritate transibunt. Neq; enim di/
cendum est, fieri nõ posse, ut dum per aëra in sublime portantur in illo spacio, & moriantur,
& reuiuiscant. Quod enim ait: Et ita semper cum domino erimus, non sic accipiendum est,
tanquam in aëre nos dixerit semper cum domino esse mansuros, quia nec ipse utiq; ibi ma/
nebit, qua ueniens, transiturus est. Venienti quippe igitur obuiam, non manenti, sed ita cum
domino erimus, id est, sic erimus semper haben es corpora sempiterna, ubicunque cum illo
fuerimus. Ad hunc autem sensum, quo existimamus etiam illos, quos hic uiuos inuenturus
est dominus, in ipso paruo spac o, & passuros mortem, & accepturos immortalitatem, ipse
Apostolus nos uidetur urgere, ubi dicit: In Christo omnes uiuificabuntur, cum alio loco de
ipsa loquens resurrectione corporum dicat: Tu quod seminas, non uiuificatur, nisi prius mo
riatur. Quomodo igitur, quos uiuentes hic Christus inueniet, per immortalitatem in illo ui/
uificabuntur, & si non moriantur, cum uideamus propter hoc esse dictũ: Tu quod seminas
non uiuificatur, nisi prius moriatur? Aut si recte non dicimus seminari, nisi ea corpora homi
num, quæ moriendo quoquo modo reuertunt in terram, sicut sese habet etiam illa in trans/
gressorem patrem generis humani diuinitus prolata sententia: Terra es, & in terram ibis, fa
tendum est istos, quos nondum de corporibus egressos, cum ueniet Christus, inueniet, & in
B istis uerbis Apostoli, & illis de Genesi, nõ teneri, quoniam sursum in nubibus rapti, nõ uti/
que seminantur, quia nec eunt in terram, nec redeunt, siue nullam prorsus experiantur mor/
tem, siue paululum in aëre moriantur. Sed aliud rursus occurit, quod idem dicit Apostolus,
cum de resurrectione corporũ ad Corinthios loqueretur. Omnes resurgemus, uel sicut alij
codices habent: Omnes dormiemus. Cum ergo nec resurrectio fieri possit, nisi mors præces/
serit: nec dormitionem possumus illo loco intelligere, nisi mortem, quomodo omnes uel dor
mient, uel resurgẽt, si tam multi, quos in corpore inuenturus est Christus, nec dormient, nec
resurgent? Si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuentes, eiq; in obuiam rapi/
entur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox
immortalia redituros, nullas in uerbis Apostoli patiemur angustias, siue ubi d cit: Tu quod
seminas, nõ uiuificatur, nisi prius moriatur, siue ubi dicit: Omnes resurgemus, aut omnes dor
miemus, quia nec illi per immortalitatem uiuificabuntur, nisi quamlibet paulum tamen an/
te moriantur, ac per hoc, & à resurrectione nõ erunt alieni, quam dormitio præcedit quam/
uis breuissima, non tamen nulla. Cur autem nobis incredibile uideatur illam multitudinem
corporum in aëre quodammodo seminari, atq; ibi protinus immortaliter, atq; incorruptibi
liter reuiuiscere, quum credamus, quod idem ipse Apostolus alibi apertissime dicit: In ictu
oculi futuram resurrectionem, & in membra sine fine uictura tanta facilitate, tamq; inæsti/
mabili uelocitate rediturum antiquissimorum cadauerum puluerem? Nec ab illa sententia,
qua homini dictũ est: Terra es, & in terram ibis, futuros illos esse sanctos arbitremur immu
nes, si eorum morientiũ in terra nõ recident corpora, sed sicut in ipso raptu morientur, ita &
resurgent dum feruntur in aëra. In terram quippe ibis, id est, in hoc ibis amissa uita, quod
eras ante quàm sumeres uitam, id est, hoc eris exanimis, quod eras, ante quàm esses anima/
tus. Terrę quippe insufflauit deus in faciem flatum uitę, cum factus esset homo in animam
uiuam, tanquam diceretur: Terra es animata, quod non eras, terra eris exanimis sicut eras.
Hoc sunt & antequam putrescant omnia corpora mortuorum, quod erunt & illa, si morien/

N tur, ubi/

tur,ubicunq; moriantur, cum uita carebunt, quam continuo receptura sunt. Sic ergo ibunt in terram,quando ex uiuis hominibus terra erunt,quemadmodum it in cinerem,quod fit cinis,it in uetustatem,quod fit uetus,it in testam,quod ex luto fit testa,& alia arescentia sic loquimur. Quomodo autem sit futurum,quod nunc pro nostræ ratiunculæ uiribus utcunque cõijcimus,tunc potius erit,ut nosse possimus. Resurrectionem quippe mortuorum futuram esse in carne,quando Christus uenturus est uiuos iudicaturus,& mortuos,oportet, si Christiani esse uolumus,ut credamus. Sed non ideo de hac re inanis est fides nostra,si quemadmodum futura sit,perfecte comprehendere non ualemus. Verum iam,sicut supra promisimus,de hoc iudicio dei nouissimo etiam prophetici ueteres libri quid prænunciauerint,quãtum satis esse uidebitur,debemus ostendere. Quæ,sicut arbitror, nõ tanta mora necesse erit tractari, & exponi,si istis,quæ promisimus,lector curauerit adiuuari. C

Quid Esaias propheta de mortuorum resurrectione, & retributione iudicij sit loquutus. Cap. XXI.

PRopheta Esaias: Resurgent,inquit,mortui,& resurgent,qui in sepulchris erant, & lætabuntur omnes qui sunt in terra. Ros enĩ qui abs te est,sanitas illis est: terra uero impiorum cadet. Totum istud superius ad resurrectionem pertinet beatorum. Quod autem ait: terra uero impiorum cadet,bene intelligitur dictum,corpora uero impiorum ruina damnationis excipiet. Iam uero,si de bonorũ resurrectione, quod dictum est, diligentius & distinctius uelimus intueri,ad primam referendum est,quod dictum est,resurgent mortui, ad secundam uero,quod sequitur,& resurgent qui in sepulchris erant. Iam & si illos inquiramus sanctos,quos hic uiuos inuenturus est dominus,eis congrue deputabitur,quod adiunxit,& lætabuntur omnes,qui sunt in terra: ros enim qui abs te est, sanitas illis est. Sanitatem loco isto,immortalitatem rectissime accipimus. Ea namq; est plenissima sanitas, quæ non reficitur alimentis tanquã quotidianis medicamentis. Item de iudicij die spem prius dans bonis, deinde terrens malos,idem propheta sic loquitur. Hęc dicit dominus: Ecce ego declinabo in eos ut flumen pacis,& ut torrens inundans gloriam gentium. Filij eorũ super humeros portabuntur,& super genua cõsolabuntur. Quemadmodum,si quem mater consoletur, ita ego uos consolabor,& in Hierusalem consolabimini,& uidebitis,& gaudebit cor uestrum,& ossa uestra sicut herba exorientur. Et cognoscetur manus domini colentibus eum, & comminabitur contumacibus. Ecce enim dominus ut ignis ueniet,& ut tempestas currus eius, reddere in indignatione uindictam,& uastationem in flamma ignis. In igne enim domini iudicabitur omnis terra,& in gladio eius omnis caro, multi uulnerati erunt à domino. In bonorum promissionem se declinare dicit ut flumen pacis, quod profecto abundantiam pacis illius debemus accipere,qua maior esse nõ possit. Hac utiq; in fine rigabimur,de qua in præcedenti libro abundanter locuti sumus. Hoc flumẽ se in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinem pollicetur,ut intelligamus in illius felicitatis regione,quę in cœlis est,hoc flumine omnia satiari. Sed quia,& terrenis corporibus pax incorruptionis, atq; immortalitatis uim influet,ideo declinare se dicit hoc flumen, ut de supernis quodammodo etiam inferiora perfundat,& homines æquales angelis reddat. Hierusalem quoq;,non illam,quę seruit cum filijs suis,sed liberam matrem nostram intelligamus, secundum Apostolum, æternam in cœlis,ubi post labores erumnarum,curarumq; mortalium consolabimur, tanquam paruuli eius in humeris, genibusq; portati. Rudes enim nos, & nouos blandissimis adiutorijs insolita nobis illa beatitudo suscipiet, ibi uidebimus, & gaudebit cor nostrum. Nec expressit,quid uidebimus. Sed quid,nisi deum,ut impleatur in nobis promissum euangelicũ: Beati mundo corde,quoniam ipsi deum uidebunt. Et omnia illa,quæ nunc nõ uidemus,credentes autem ea pro modulo capacitatis humanæ,longe minus, quàm sunt,atq; incomparabiliter cogitamus? Et uidebitis,inquit,& gaudebit cor uestrum. Hic creditis,ibi uidebitis. Sed quoniam dixit: Et gaudebit cor uestrum, ne putaremus illa bona Hierusalem, ad nostrum tantummodo spiritum pertinere. Et ossa,inquit,uestra,ut herba exorientur,ubi resurrectionem

A rectionem corporum strinxit, uelut quod non dixerat, reddens. Neq; enim cum uiderimus, fient, sed cum fuerint facta, uidebimus. Nam & de cœlo nouo, ac terra noua, iam supra dixerat, dum ea quæ sanctis promittuntur, in fine sæpe ac multiformiter diceret: Erit, inquit, cœlum nouum, & terra noua, & nõ erunt memores priorum, nec ascendent in cor ipsorum, sed læticiam & exultationem inuenient in ea. Ecce ego faciam Hierusalem exultationem, & populum meum læticiam, & exultabo in Hierusalem, & lætabor in populo meo, & ultra nõ audietur in illa uox fletus, & cætera, quæ quidam carnales ad illos mille annos referre conantur. Locutiones enim tropicæ proprijs prophetico more miscentur, ut ad intellectum spiritalem intentio sobria cum quodam utili, ac salubri labore perueniat. Pigritia uero carnalis, uel ineruditæ, uel inexercitatę tarditas mentis cõtenta literæ superficie, nihil putat interius requirendum. Hæc de propheticis uerbis, quæ ante istum locum scripta sunt, satis dixerimus. In hoc autem loco, unde ad illa digressi sumus, cum dixisset, & ossa uestra ut herba exorientur, ut resurrectionem quidem carnis, sed tantum bonorum se nunc cõmemorare monstraret, adiunxit: Et cognoscetur manus domini colentibus eum. Quid est hoc, nisi manus domini distinguentis cultores suos à contemptoribus suis? De quibus sequentia contexens: Et comminabitur, inquit, contumacibus, siue, ut ait alius interpres, incredulis. Nec tunc comminabitur, sed quæ nunc dicuntur minaciter, tunc efficaciter implebuntur. Ecce enim, dominus, inquit, ut ignis ueniet, & ut tempestas currus eius, reddere in indignatione uindictam, & uastationem in flama ignis. In igne enim domini iudicabitur omnis terra, & in gladio eius omnis caro, multi uulnerati erunt à domino, siue igne, siue tempestate, siue gladio, pœnam iudicij significat, quandoquidem ipsum dominum quasi ipsum ignem dicit esse uenturum eis, profecto quibus pœnalis eius erit aduentus. Currus uero eius, qui pluraliter dicti sunt, angelica ministeria non inconuenienter accipimus. Quod autem ait, omnem terram, & omnem carnem, in eius igne, & in gladio iudicari, non etiam hic spiritales intelligamus, & sanctos, sed terrenos, atq; carnales, de quibus dictum est: Qui terrena sapiunt: & sapere secundum carnem, mors est, & quales omnino caro appellantur à domino, ubi dicit: Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam caro sunt. Quod uero hic positum est: Multi uulnerati erunt à domino, isto uulnere fiet mors secunda. Potest quidem, & ignis, & gladius, & uulnus accipi in bono: nam & ignem dominus uelle se dixit mittere in mundum. Et uisæ sunt illis linguæ diuisæ, uelut ignis, quando ueniet spiritus sanctus. Et non ueni, inquit, idem dominus, pacem mittere in terram, sed gladium. Et sermonem dei, dicit scriptura gladium bis acutum, propter aciem geminam testamentorũ duũm. Et in Cantico canticorum, charitate se dicit sancta ecclesia uulneratam, uelut amoris impetu sagittatam. Sed hic cum legimus, uel audimus ultorem dominum esse uenturum, quemadmodum hæc intelligenda sint, clarum est. Deinde breuiter commemoratis eis, qui per hoc iudicium consumentur sub figura ciborum in lege ueteri uetitorum, à quibus se non abstinuerunt, peccatores impiosq; significans, recapitulat ab initio gratiam noui testamenti à primo saluatoris aduentu usque ad ultimum iudicium, de quo nunc agimus, perducens finiensq; sermonem. Narrat nanq; dominum dicere se uenire, ut congreget omnes gentes, easque uenturas, & uisuras gloriam eius. Omnes enim sicut dicit Apostolus, peccauerunt, & egent gloria dei. Et relicturum se dicit super eos signa, quæ utiq; mirantes, credant in eum, & emissurum ex illis saluatos in gentes diuersas, & in longinquas insulas, quæ non audierunt nomen eius, neq; uiderunt gloriam eius, & annunciaturos gloriam eius in gentibus, & adducturos fratres istorum, quibus loquebatur, id est, in fide sub deo patre fratres Israëlitarum electorum. Adducturos autem ex omnibus gentibus munus domino, in iumentis, & uehiculis, quæ iumenta, & uehicula bene intelliguntur adiutoria esse diuina, per cuiusq; generis ministeria dei, uel angelica, uel humana, in ciuitatem sanctam Hierusalem, quæ nunc in sanctis fidelibus est diffusa per terras. Vbi enim diuinitus adiuuantur, ibi credunt: & ubi credunt, ibi ueniunt. Comparauit autem dominus illos, tanquam per similitudinem, filijs Israël, offerentibus ei suas hostias cum

psalmis in domo eius, quod ubique iam facit ecclesia, & promisit ab ipsis se acceptûrum sibi sacerdotes & Leuitas, quod nihilominus fieri nunc uidemus. Non enim ex genere carnis & sanguinis, sicut erat primum secundum ordinem Aaron, sed sicut oportebat in testamento nouo, ubi secundum ordinem Melchisedech summus sacerdos est Christus, pro cuiusq; merito, quod in eo gratia diuina contulerit, sacerdotes & Leuitas elegit, sicut nunc uidemus, qui non isto nomine, quod sæpe assequuntur indigni, sed ea quæ non est bonis malisq; communis, sanctitate pensandi sunt. Hæc cum de ista, quæ nunc impertitur ecclesiæ, perspicua, nobisq; notisima dei miseratione dixisset, promisit & fines ad quos per ultimum iudicium facta est, bonorum malorumq; discretione uenietur, dicens per prophetam, uel de domino, dicens ipse propheta: Quomodo enim cœlum nouum & terra noua manebit coram me, dicit dominus: sic stabit semen uestrum, & nomen uestrum, & erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato, & ueniet omnis caro in conspectu meo adorare me in Hierusalē, dicit dominus: & egredientur, & uidebunt membra hominum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum nō extinguetur, & erunt uisui omni carni. Ad hoc iste propheta terminauit librū, ad quod terminabitur seculum. Quidam sanè nō interpretati sunt membra hominum, sed cadauera uirorum, per cadauera significantes sæuientem corporum pœnam, quamuis cadauer nisi caro exanimis, non soleat nuncupari, illa uero animata erunt corpora. Alioquin nulla poterunt sentire tormenta, nisi forte quia mortuorum erunt corpora, id est, eorū qui in secundam mortem cadent, ideo nō absurde etiam cadauera dici possunt. Vnde est & illud, quod ab eodem propheta dictū iam supra posui: Terra uero impiorū cadet. Quis autem non uideat, à cadendo esse appellata cadauera? Virorum autem pro eo posuisse illos interpretes, quod hominū est, manifestū est. Neq; enim quisquam dicturus est, præuaricatrices fœminas in illo supplicio non futuras, sed ex potiore præsertim de quo fœmina facta est, uterq; sexus accipitur. Verum, quod ad rem maxime pertinet, quū & in bonis dicitur: Veniet omnis caro, quia ex omni genere hominum populus ille cōstabit. Non enim omnes homines ibi erunt, quando in pœnis plures erunt, sed, ut dicere cœperam, cum & in bonis caro, & in malis membra, uel cadauera nominantur, profecto post resurrectionem carnis, cuius fides his rerum uocabulis omnino firmatur illud, quo boni & mali suis finibus dirimuntur, futurum esse iudicium declaratur.

Qualis futura sit egressio sanctorū, ad uidendas pœnas malorū. Cap. XXII.

SEed quomodo egredientur boni ad uidendas pœnas malorum? Nunquid corporis motu beatas illas relicturi sedes, & ad loca pœnalia perrecturi, ut malorum tormenta conspiciant præsentia corporali? Absit, sed egredientur per scientiam. Hoc enim uerbo significatum est, eos qui cruciabuntur extra futuros. Propter quod & dominus ea loca tenebras exteriores uocat, quibus contrarius est ille ingressus, de quo dicitur seruo bono: Intra in gaudium domini tui: ne illic mali putentur ingredi, ut sciantur, sed ad alios potius uelut egredi per scientiam, qua eos cognituri sunt boni, quia id quod extra est, cognituri sunt. Qui enim erunt in pœnis, quid agatur intus in gaudio domini nescient: qui uero erunt in illo gaudio, quid agatur foris in illis tenebris exterioribus, scient. Ideo dictum est, egredientur, quia eos etiam, qui foris ab eis erunt, utiq; non latebunt. Si enim hæc prophetæ nondum facta nosse potuerūt, per hoc quod erat deus, quantulumcunq; erat in eorum mortalium mentibus, quomodo immortales sancti iam facta tūc nescient, cū deus erit omnia in omnibus? Stabit ergo in illa beatitudine sanctorū, semē & nomē: Semen scilicet de quo Ioannes ait: Et semen eius in ipso manet: Nomē uero, de quo per hunc Esaiam dictū est: Nomē æternū dabo eis. Et erit eis mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato, tanquam luna ex luna, & requies ex requie, quorum utrunq; ipsi erunt, cum ex his umbris ueteribus & temporalibus in illa lumina noua, ac sempiterna transibunt. In pœnis autem malorum, & inextinguibilis ignis, & uiuacissimus uermis, ab alijs atq; alijs, aliter atq; aliter est expositus. Alij quippe utrunq; ad corpus, alij utrūq; ad animā retulerunt, alij proprie ad corpus ignem, uermen uero tropice

A ad animam, quod credibilius esse uidetur. Sed nunc de hac differentia non est huius temporis disputare. De iudicio nanque ultimo, quo fiet diremptio bonorum & malorum, hoc uolumen implere suscepimus: de ipsis uero præmijs & pœnis, aliâs diligentius disserendum est.

Quid prophetauerit Daniel, de persecutione Antichristi, & de iudicio dei, regnoque sanctorum. Cap. XXIII.

DAniel, de hoc ultimo iudicio sic prophetat, ut Antichristum prius quoque uenturum esse prænunciet, atque ad æternum regnum sanctorũ perducat narrationem suam. Cum enim uisione prophetica quatuor bestias significantes quatuor regna, uidisset, ipsumque quartum à quodam rege superatum, qui Antichristus agnoscitur, & post hęc æternum regnum filij hominis, qui intelligitur Christus: Horruit, inquit, spiritus meus: ego Daniel in hebetudine mea, & nisus captus mei conturbabant me. Et accessi, inquit, ad unum de astantibus, & ueritatem quærebam ab eo de his omnibus, & dixit mihi ueritatem. Deinde, quid audierit ab illo, à quo de omnibus his quæsiuit, tanquam eo sibi exponente, sic loquitur: Hę quatuor bestiæ magnæ, quatuor sunt regna, quæ surgent in terra, quæ auferent, & accipient regnum sancti altissimi, & obtinebunt illud usque in seculum, & usque in seculum seculorum. Et quęrebam, inquit, diligenter de bestia quarta, quæ erat differens præ omni bestia, terribilis amplius, dentes eius ferrei, & ungues eius æréi, manducans, & comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans, & de cornibus eius decem, quæ erant in capite eius, & de altero quod ascendit, & excussit de prioribus tria cornua, in quo erant oculi, & os loquens magna, & uisus eius maior cæteris. Videbam, & cornu illud faciebat bellum cum sanctis, & præualebat ad ipsos, donec uenit uetustus dierum, & regnum dedit sanctis altissimi, & tempus peruenit, & regnum obtinuerunt sancti. Hęc Daniel quæsisse se dixit. Deinde, quid audierit, cõtinuo subiungens: Et dixit, inquit, id est, ille à quo quæsierat, respondit & dixit: Bestia quarta, quartũ regnum erit in terra, quod præualebit omnibus regnis, & manducabit omnem terram, & cõ-

B culcabit eam, & cõcidet. Et decem cornua eius, decem reges surgent: & post eos surget alius, qui superabit suis malis omnes qui ante eum fuerunt, & tres reges humiliabit: & uerba aduersus altissimum loquetur: & sanctos altissimi conteret. Et suspicabitur mutare tempora & legem, & dabitur in manu eius usque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Et iudicium sedebit, & principatum remouebit ad exterminandum & perdendum usque in finem: & regnum & potestas & magnitudo regum, qui sub omni cœlo sunt, data est sanctis altissimi. Et regnum eius, regnum sempiternum, & omnes principatus ipsi seruient & obaudient. Hucusque, inquit, finis sermonis. Ego Daniel, multum cogitationes meæ conturbabant me. & forma mea immutata est super me, & uerbum in corde meo seruaui. Quatuor illa regna exposuerunt quidam Assyriorum, Persarũ, Macedonum, & Romanorũ. Quàm uero conuenienter id fecerint, qui nosse desiderant, legant presbyteri Hieronymi librum in Danielem, satis diligenter eruditeque conscriptum. Antichristi tamen aduersus ecclesiam sæuissimũ regnum, sed exiguo spacio temporis sustinendum, donec dei ultimo iudicio regnum sancti accipiant sempiternum, qui uel dormitans hæc legit, dubitare non sinitur. Tempus quippe, & tempora, & dimidium temporis, annum unum esse, & duos & dimidium, ac per hoc tres annos & semissem, etiam numero dierum posterius posito dilucescit, aliquando in scripturis ac mensium numero declaratur. Videntur enim tempora indefinite hic dicta lingua Latina, sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere & Hebræi. Sic ergo dicta sunt tempora, tanquã dicerentur duo tempora. Vereri me sanè fateor, ne in decem regibus quos tanquam decem homines uidetur inuenturus Antichristus forte fallamur, atque ita ille inopinatus aduenіat, non existentibus tot regibus in orbe Romano. Quid enim si numero isto denario uniuersitas regum significata est, post quos ille uenturus est, sicut millenario, centenario, septenario significatur plerunque uniuersitas, & alijs atque alijs numeris, quos nunc commemorare non est necesse: Alio loco idem Daniel: Et erit, inquit, tempus tribulationis, qualis non fuit ex quo nata est

gens super terram usque ad tempus illud. Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis C
qui inuentus fuerit scriptus in libro uitæ. Et multi dormientium in terræ aggere exurgent.
Hi in uitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam. Et intelligentes ful-
gebunt sicut claritas firmamenti, & ex iustis multi sicut stellæ in secula. Et adhuc sententiæ
illi euangelicæ est locus iste simillimus, de resurrectione duntaxat mortuorum corporum.
Nam qui illic dicti sunt esse in monumentis, ipsi hic dormientes in terrę aggere, uel sicut alij
interpretati sunt, in terræ puluere. Et sicut ibi procedent dictum est, ita hic exurgent. Sicuti
ibi qui bona fecerunt in resurrectionem uitæ, qui autem mala egerunt in resurrectionem iu-
dicij: ita & isto loco, hi in uitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam.
Non autē diuersum putetur, quod cum ibi positum sit, omnes qui sunt in monumentis, hic
nō ait propheta, omnes, sed multi dormientium in terræ aggere. Ponit enim aliquando scri-
ptura pro omnibus multos. Propterea & Abrahæ dictum est: Patrem multarum gentium
posui te. Cui tamē & alio loco: In semine, inquit, tuo benedicent omnes gentes. De tali autē
resurrectione, huic quoq; ipsi prophetæ Danieli paulo post dicit: Et tu ueni, & requiesce: ad-
huc em̄ dies in cōpletionē cōsummationis, & requiesces, & resurges in sorte tua in fine dierū.

In psalmis Dauidicis quę de fine seculi huius, & quæ de nouissimo dei iudicio prophetentur. Cap. XXIIII.

MVlta de iudicio nouissimo dicuntur in psalmis, sed eorum plura transeunter & stri-
ctim. Hoc tamen quod de fine huius seculi apertissime dictum est ibi, nequaquam si-
lentio præteribo. Principio terram tu fundasti domine, & opera manuum tuarum sunt cœ-
li. Ipsi peribunt: tu autem permanes, & omnes sicut uestimentum ueterascent, & sicut oper-
torium mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. Quid
est quod Porphyrius, cum pietatem laudet Hebræorū, qua magnus & uerus & ipsis numi-
nibus terribilis ab eis colitur deus, Christianos ob hoc arguit maximę stulticię, etiā ex ora-
culis deorum suorum, quod istum mundum dicunt esse periturū? Ecce in literis pietatis He- D
bræorum dicitur deo, quem cōfitente tanto philosopho, etiam ipsa numina perhorrescunt:
opera, inquit, manuū tuarum sunt cœli, ipsi peribunt. Nunquid quando cœli peribunt, mun-
dus cuius ijdem cœli superior pars est, & tutior, non peribit? Si hæc sententia Ioui displicet,
cuius ut scribit iste philosophus, uelut grauioris autoritatis oraculo in Christianorū incre-
dulitate culpatur, cur nō similiter sapientiam tanquam stulticiam culpat Hebræorū, in quo-
rum libris pijssimis inuenitur? Porrò si in illa sapientia Iudæorū, quæ Porphyrio tam mul-
tum placet ut eam deorum quoq; suorum uocibus prædicet, legitur cœlos esse perituros, cur
usqueadeo uana est ista fallacia, ut in fide Christianorū, uel inter cætera uel præ cæteris hoc
detestentur, quod in ea periturus creditur mundus, quo utiq; nisi pereunte, cœli nō possunt
perire? Et in literis quidem sacris, quæ proprie nostræ sunt, non Hebræis nobiscū cōmunes,
id est, euangelicis & apostolicis libris legitur: Pręterit figura huius mundi: legitur, mundus
transit: legitur, cœlū & terra transibunt. Sed puto quod præterit, transit, transibunt aliquan-
to mitius dicta sunt quàm peribunt. In epistola quoq; Petri apostoli, ubi aqua inundatus
qui tunc erat perisse dictus est mundus, satis clarum est, & quæ pars mundi à toto significa-
ta est, & quatenus perisse dicta sit, & qui cœli repositi igni reseruandi in diem iudicij & per-
ditionis hominum impiorū. Et in eo quod paulo post ait: Veniet dies domini ut fur, in quo
cœli magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resoluentur, & terra, & quæ in
ipsa sunt opera exurentur, ac deinde subiecit: his omnibus pereuntibus, quales oportet uos
esse? Possunt illi cœli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reseruandos, & ea elementa
accipi arsura quæ in hac ima mundi parte subsistunt procellosa, & turbulenta in qua eos-
dem cœlos dixit esse repositos, saluis illis superioribus & in sua integritate manentibus, in
quorum firmamento sunt sydera constituta. Nam & illud quod scriptum est, stellas de cœ-
lo esse casuras, præter quod potest multo probabilius & aliter intelligi, magis ostendit man-
suros esse illos cœlos, si tamē stellæ inde casuræ sunt, uel cū tropica sit locutio, quod est credi-
bilius,

A bilius,uel in isto imo cœlo futurum sit utiq; mirabilius,quàm nunc fit. Vnde & illa Vergiliana Stella facem ducens,multa cum luce cucurrit,& Idæa se condidit sylua.Hoc autē quod de psalmo commemoraui, nullum cœlorum uidetur relinquere,quod periturum esse nō dixerit. Vbi enim dicitur:Opera manuum tuarum sunt cœli,ipsi peribunt, quàm nullum eorum ab opere dei, tam nullum eorum à perditione secernitur. Non enim dignabuntur de Petri apostoli locutione quem uehementer oderunt,Hebræorum defendere pietatem,deorum suorum oraculis approbatam, ut saltem ne totus mundus periturus esse credatur, sic à toto pars accipiatur,in eo quod dictum est:Ipsi peribunt, cum soli cœli infimi perituri sint, quemadmodum in apostolica illa epistola à toto pars accipitur,quod diluuio perisse dictus est mundus, quamuis sola eius cum suis cœlis pars ima perierit. Sed quia hoc,ut dixi,nō dignabuntur,ne uel apostoli Petri approbent sensum,uel tantum concedāt conflagrationi nouissimæ,quantum dicimus ualuisse diluuium qui nullis aquis, nullis flammis totum genus humanum perire posse contendunt.Restat ut dicāt,quod propter ea dij eorum Hebræam sapientiam laudauerunt,quia istum psalmum non legerant. In psalmo etiam quadragesimo nono de iudicio dei nouissimo intelligitur dictum:Deus manifestus ueniet,deus noster & non silebit.Ignis in conspectu eius ardebit,& in circuitu eius tempestas ualida. Aduocabit cœlum sursum,& terram discernere populum suum. Congregate illi iustos eius, qui disponunt testamentum eius super sacrificia.Hoc nos de domino nostro Iesu Christo intelligimus,quem de cœlo speramus esse uenturum ad uiuos & mortuos iudicādos. Manifestus enim ueniet inter iustos & iniustos iudicaturus iuste,qui prius uenit occultus, ab iniustis iudicandus iniuste.Ipse,inquam,manifestus ueniet,& non silebit,id est,in uoce iudicis euidēs apparebit,qui prius cum uenisset,occultus ante iudicem siluit,quando sicut ouis ad imolandum ductus est,& sicut agnus coram tondente se fuit sine uoce,quemadmodum de illo per Esaiam legimus prophetatū, & in euangelio uidemus impletū. De igne uero & tempestate

B cum in Esaiæ prophetia tale aliquid tractaremus,quomodo essent hæc intelligenda iam diximus. Quod uero dictum est: Aduocabit cœlum sursum,quoniam sancti & iusti recte cœlum appellantur:nimirum hoc est,quod ait Apostolus: Simul cū illis rapiemur in nubibus in obuiam Christo in aëra. Nam secundum literæ superficiē, quomodo sursum aduocatur cœlum, quasi possit esse nisi sursum? Quod autem adiunctum est: Et terram discernere populum suū,si tantummodo subaudiatur,aduocabit,id est:aduocabit terram, nec subaudiatur sursum, hunc uidetur habere sensum secūdum rectam fidem,ut cœlū intelligatur in eis, qui cum illo sunt iudicaturi,& terra in eis,qui iudicandi sunt:& aduocabit cœlum sursum,nō hic intelligamus rapiet in aëra,sed in iudiciarias sedes eriget. Potest & illud intelligi:Aduocabit cœlum sursum, aduocabit angelos in supernis & excelsis locis,cū quibus descendat ad faciendum iudicium:aduocabit & terram,id est,homines in terra utiq; iudicandos. Si autē utrunq; subaudiendū est,cum dicitur,& terram,id est,& aduocabit & sursum:ut iste sit sensus,aduocabit cœlum sursum,& terram aduocabit sursum,nihil melius intelligi existimo,q̃ homines qui rapientur in obuiam Christo in aëra, sed cœlum dictum propter animas,terram propter corpora.Discernere porrò populum suum, quid est nisi per iudicium separare bonos à malis,tanquam oues ab hœdis? Deinde conuersio sermonis ad angelos facta est: Congregate illi iustos eius. Profecto enim per angelicum ministerium tanta res peragenda est.Si autem quærimus,quos iustos ei congregaturi sint angeli,qui disponunt,inquit,testamentum eius super sacrificia. Hæc est omnis uita iustorum, disponere testamentum dei super sacrificia.Aut eñ opera misericordiæ sunt super sacrificia,id est,sacrificijs præponenda iuxta sententiā dei dicentis:Misericordiā magis uolo q̃ sacrificiū,aut si super sacrificia, in sacrificijs intelligitur dictū,quomodo super terrā fieri dicitur, quod fit utiq; in terra, profecto ipsa opera misericordiæ sunt sacrificia quibus placet deo, sicut in libro huius operis decimo me disseruisse iam reminiscor,in quibus operibus disponunt iusti testamentū dei,quia propter promissiones,quæ nouo eius testamēto cōtinent,hęc faciūt. Vnde cōgregatis sibi iustis

ſuis,& ad ſuam dextram conſtitutis,nouiſſimo utique iudicio dicturus eſt Chriſtus: Veni/ C te benedicti patris mei,poſſidete paratū uobis ragnum à conſtitutione mūdi: Eſuriui enim & dediſtis mihi manducare,& cætera quæ ibi proferuntur de bonorum operibus bonis, & eorum præmijs ſempiternis per ultimam ſententiam iudicantis.

De prophetia Malachiæ qua dei iudicium ultimum declaratur,& quorum dicitur per purificatorias pœnas facienda inundatio. Cap. XXV.

PRopheta Malachiel,ſiue Malachias,qui & angelus dictus eſt, qui etiam Eſdras ſacer/dos,cuius alia in canone ſcripta recepta ſunt, ab aliquibus creditur, nam de illo hanc eſſe Hebræorum opinionem dicit Hieronymus,iudicium nouiſſimum prophetauit, dicēs: Ecce uenit dicit dominus omnipotens.Et quis ſuſtinebit diem introitus eius, aut quis ferre poterit ut aſpiciat eum? Quia ipſe ingredietur quaſi ignis conflatorij, & quaſi herba la/uantium.Et ſedebit conflans, & emundans ſicut aurum, & ſicut argentum, & emundabit filios Leui. Et fundet eos ſicut aurum & argentum, & erunt domino offerentes hoſtias in iuſticia. Et placebit domino ſacrificiū Iuda & Hieruſalē ſicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus. Et accedam ad uos in iudicio, & ero teſtis uelox ſuper maleficos, & ſuper adul/teros, & ſuper eos qui iurant in nomine meo mendaciter, & qui fraudant mercede merce/narios, & opprimunt per potentiam uiduas, & percutiunt pupillos, peruertunt iudicium aduenæ,& qui non timent me dicit dominus omnipotens.Quoniam ego dominus deus ue ſter, & non mutor. Ex his quæ dicta ſunt uidetur euidentius apparere in illo iudicio quaſ/dam quorundam purgatorias pœnas futuras. Vbi enim dicitur: Quis ſuſtinebit diem in/troitus eius, aut quis ferre poterit ut aſpiciat eum, quia ipſe ingredietur quaſi ignis confla/torij, & quaſi herba lauantium, & ſedebit conflans & emundans ſicut aurum, & ſicut ar/gentum,& emundabit filios Leui, & fundet eos ſicut aurum & argentum, quid aliud intel/ligendum eſt? Dicit tale aliquid & Eſaias: Lauabit dominus ſordes filiorum & filiarum D Sion, & ſanguinem emundabit de medio eorum ſpiritu iudicij & ſpiritu cōbuſtionis. Niſi forte ſic eos dicendum eſt emundari à ſordibus, & eliquari quodammodo cum ab eis ma/li per pœnale iudicium ſeparantur, ut illorum ſegregatio atque damnatio purgatio ſit iſto/rum,quia ſine talium de cætero commixtione uicturi ſunt.Sed cum dicit: Et emundabit fi/lios Leui, & fundet eos ſicut aurum & argentum, & erunt domino offerentes hoſtias in iu/ſticia, & placebit domino ſacrificium Iuda & Hieruſalem, utique oſtendit eos ipſos, qui e/mundabuntur,deinceps in ſacrificijs iuſticiæ domino eſſe placituros,ac per hoc ipſi à ſua in/iuſticia mundabuntur,in qua domino hoſtiæ diſplicebant.Porrò in plena perfectaq; iuſti/cia cum mundati fuerint,ipſi erunt. Quid enim acceptius deo tales offerunt,quàm ſeipſos? Verum iſta quæſtio de purgatorijs pœnis,ut diligentius pertractetur, in tempus aliud diſ/ferenda eſt. Filios autem Leui & Iuda & Hieruſalem,ipſam dei eccleſiam debemus accipe/re,& non ex Hebræis tantum, ſed ex alijs etiam gentibus congregatam, nec talem, qualis nunc eſt,ubi ſi dixerimus, quia peccatum non habemus, noſipſos ſeducimus,& ueritas in nobis non eſt,ſed qualis tunc erit uelut area per uentilationem,ita per iudicium purgata no uiſſimū,eis quoque igne mundatis,quibus talis mundatio neceſſaria eſt,ita ut nullus omni no ſit,qui offerat ſacrificium pro peccatis ſuis.Omnes enim qui ſic offerunt, profecto in pec catis ſunt,pro quibus dimittendis offerunt, ut cum obtulerint, acceptumq; deo fuerit, tunc dimittantur.

De ſacrificijs quæ ſancti offerent deo ſic placitura,quomodo in diebus priſtinis & annis prioribus placuerunt. Cap. XXVI.

VOlens autem deus oſtendere ciuitatem ſuam, tunc in iſta conſuetudine non futuram, dixit filios Leui oblaturos hoſtias in iuſticia.Non ergo in peccato. Vnde intelligi po/teſt in eo,quod ſecutus adiunxit atq; ait:Et placebit domino ſacrificium Iuda & Hieruſalē, ſicut diebus priſtinis, & ſicut annis prioribus,fruſtra ſibi Iudæos ſecundum legem ueteris

testamenti

testamenti sacrificiorum suorum præterita tempora polliceri. Non enim tunc in iusticia, sed
in peccatis hostias offerebant, quando pro peccatis præcipue ac primitus offerebant, usque-
adeo, ut sacerdos ipse, quem debemus utiq; credere cæteris fuisse iustiorem, secundum dei
mandatum, soleret primum pro suis offerre peccatis, deinde pro populi. Quapropter expo-
nere nos oportet, quomodo sit accipiendum quod dictum est: Sicut diebus pristinis, & sicut
annis prioribus. Fortassis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiso
fuerunt. Tunc enim puri atque integri ab omni sorde ac labe peccati, seipsos deo mundissi-
mas hostias offerebant. Cæterum ex quo cōmissæ præuaricationis causa inde dimissi sunt,
atque humana in eis natura damnata est, excepto uno mediatore, & post lauacrum rege-
nerationis quibusque adhuc paruulis, nemo mundus à sorde, sicut scriptum est, nec infans
cuius est uita unius diei super terram. Quod si respondetur, etiam eos merito dici posse of-
fere hostias in iusticia, qui offerunt in fide. Iustus enim ex fide uiuit, quamuis seipsum sedu
cat, si dixerit se peccatum non habere: & ideo non dicat: quia ex fide uiuit, nunquid dictu-
rus est quispiam †huius fidei tempus illi fini esse coæquandum, quando igne iudicij nouissi- al'r hoc
mi mundabuntur, qui offerunt hostias in iusticia? Ac per hoc, quoniam post talem munda
tionem nullum peccatum iustos habituros esse credendum est, profecto illud tempus,
quantum attinet ad non habere peccatum, nulli tempori comparandum est, nisi quando
primi homines in paradiso ante præuaricationem innocentissima felicitate uixerunt. Recte
itaque intelligitur hoc significatum esse, cum dictum est: Sicut diebus pristinis, & sicut an-
nis prioribus. Nam & per Esaiam postea quàm cœlum nouum & terra noua promissa est:
inter cætera, quæ ibi de sanctorum beatitudine per allegorias & ænigmata exequitur, qui-
bus expositionem congruam reddere nos prohibuit uitandæ longitudinis cura. Secundum
dies, inquit, ligni uitæ erunt dies populi mei. Quis autem sacras literas attigit, & ignorat ubi
deus plantauerit lignum uitæ, à cuius cibo separatis illis hominibus quando eos sua de pa-
B radiso eiecit iniquitas, eidem ligno circumposita est ignea terribilisq; custodia? Quod si
quisquam illos dies ligni uitæ, quos commemorauit propheta Esaias: istos qui nunc agun-
tur ecclesiæ Christi dies esse contendit, ipsumq; Christum lignum uitæ prophetice dictum,
quia ipse est sapientia dei, de qua Salomon ait: Lignum uitæ est omnibus amplectentibus
eam, nec annos egisse aliquos in paradiso illos primos homines, unde tam cito eiecti sunt,
ut nullum ibi gignerent filium, & ideo non posse illud tempus intelligi, in eo quod dictum
est: Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Istam prætereo quæstionem, ne cogar
quod prolixum est cuncta discutere, ut aliquid horum ueritas manifesta confirmet. Video
quippe alterum sensum, ne dies pristinos, & annos priores, carnalium sacrificiorū nobis pro
magno munere per prophetam promissos fuisse credamus. Hostiæ nanq; illæ ueteris legis,
quæ de pecoribus immaculatis, ac sine ullo prorsus uitio iubebantur offerri, significabāt ho-
mines sanctos, qualis solus inuentus est Christus sine ullo omnino peccato. Proinde quia
post iudicium cum fuerint etiam igni mundati, qui eiusmodi mundatione sunt digni, & in
omnibus sanctis nullum inuenietur omnino peccatum, atque ita seipsos offerent in iusticia,
ut tales hostiæ omnino immaculatæ, ac sine ullo uitio sint futuræ, erunt profecto sicut pristi
nis diebus, & sicut annis prioribus, quando in umbra huius rei futuræ mundissimæ offere-
bantur hostiæ. Hæc erit nanque mundatio tunc in immortali carne ac mente sanctorum,
quæ figurabatur in illarum corporibus hostiarum. Deinde propter eos, qui non mundatio-
ne, sed damnatione sunt digni. Et accedam, inquit, ad uos in iudicium, & ero testis uelox su-
per maleficos & super adulteros, & cætera: quibus damnabilibus enumeratis criminibus
addidit: Quoniam ego dominus deus uester, & non mutor: tanquam diceret: Cum uos
mutauerit, & in deterius culpa uestra, & in melius gratia mea, ego non mutor. Testem uero
se dicit futurum, quia in iudicio suo non indiget testibus. Eumq; uelocem, siue quia repente
uenturus est, eritq; iudicium ipso inopinato eius aduentu celerrimum, quod tardissimum
putabatur: siue quia ipsas cōuincet sine ulla sermonis prolixitate conscientias. In cogitationi
bus

bus enim, sicut scriptum est, impij interrogatio erit. Et Apostolus: Cogitationibus, inquit, accusantibus, uel etiam excusantibus, in die qua iudicabit deus occulta hominum, secundum euangelium meum per Iesum Christum. Etiam sic ergo dominus futurus testis intelligendus est uelox, cum sine mora reuocaturus est in memoriam, unde conuincat puniat'que conscientiam. C

De separatione bonorũ & malorum: per quam nouissimi iudicij discretio declaratur. Cap. XXVII.

ILlud etiam, quod aliud agens in decimooctauo libro ex isto propheta posui, ad iudiciũ nouissimum pertinet, ubi ait: Erunt mihi, dicit dominus omnipotens, in die, qua ego facio in acquisitionem: & eligam eos sicut eligit homo filium suum, qui seruit ei, & conuertar, & uidebitis, quid sit inter iustum, & impium: & inter seruientem deo, & eum qui non seruit ei. Quia ecce dies uenit, ardens sicut clibanus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & uniuersi qui faciunt iniquitatem stipula, & succendet eos dies ueniens, dicit dominus omnipotens, & non relinquetur in eis radix, neque ramus. Et orietur uobis, qui timetis nomen meum, sol iusticiæ, & sanitas in pennis eius, & egrediemini, & salietis sicut uituli de uinculis relaxati, & conculcabitis iniquos, & erunt cinis sub pedibus uestris, dicit dominus omnipotens. Hæc distantia præmiorum, atq; pœnarum iustos dirimens ab iniustis, quæ sub isto sole in huius uitæ uanitate non cernitur, quando sub illo sole iusticiæ in illius uitæ manifestatione clarebit. Tunc profecto erit iudicium, quale nunquam fuit.

De lege Moysi spiritaliter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat. Cap. XXVIII.

QVod uero subiungit idem propheta: Mementote legis Moysi serui mei, quam mandaui ei in Oreb ad omnem Israël præcepta & iudicia, opportune commemorat, post hoc declaratum tam magnum futurum inter obseruatores legis, cõtemptoresq; discrimen, simul etiam ut discant legem spiritaliter intelligere, & inueniant in ea Christum, per quem iudicem facienda est inter bonos & malos ipsa discretio. Non enim frustra idem dominus ait Iudæis: Si crederetis Moysi, crederetis & mihi: de me em̃ ille scripsit. Carnaliter quippe accipiendo legem, & eius promissa terrena, rerum cœlestium figuras esse nescientes, in illa murmura corruerunt, ut dicere auderent: Vanus est, qui seruit deo. Et quid amplius, quia custodiuimus mandata eius, & quia ambulauimus supplices ante faciem domini omnipotentis? Et nunc nos beatos dicimus alienos, & ædificantur omnes, qui faciunt iniquitatẽ. Quibus eorum uerbis quodammodo propheta compulsus est, nouissimum prænunciare iudicium: ubi mali nec saltem falso sint beati, sed apertissime appareant miserrimi, & boni nulla temporali saltem miseria laborent, sed clara, ac sempiterna beatitudine perfruantur. Dixerat quippe istorum talia quædam uerba etiam superius dicentium: Omnis qui facit malũ, bonus est in conspectu domini, & tales ei placent. Ad hæc, inquam, contra deum murmura peruenerunt, legem Moysi carnaliter accipiẽdo. Vnde & ille in psalmo septuagesimo secundo penè cõmotos dicit fuisse pedes suos, & effusos gressus suos utique in lapsum, quia zelauit in peccatoribus, pacem peccatorum intuens: ita ut inter cætera diceret: Quomodo sciuit deus, & si est scientia in altissimo? Diceret etiam: Nunquid uane iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas? Vt autem solueret hanc difficillimam quæstionem, quæ fit cum uidentur boni esse miseri, & felices mali. Hoc, inquit, labor est ante me, donec introeam in sanctuarium dei, & intelligam in nouissima. In nouissimo quippe iudicio non sic erit, sed aperta iniquorum miseria, & aperta felicitate iustorum, longe, quàm nunc est, alius apparebit. D

De aduentu Heliæ ante iudicium: cuius prædicatione scripturarum secreta reserante, Iudæi conuertentur. Cap. XXIX.

CVm autem admonuisset, & meminisset legis Moysi: quoniam præuidebat eos, multo adhuc tempore, non eã spiritaliter, sicut oportuerat, accepturos, continuo subiecit: Ecce

A ego mittam uobis Heliam Thesbiten, ante quàm ueniat dies domini magnus & illustris: qui conuertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum, ne forte ueniens, percutiam terram penitus. Per hunc Heliam magnum, mirabilemq; prophetam exposita sibi lege, ultimo tempore ante iudicium, Iudæos in Christum uerum, id est, in Christum nostrũ esse credituros, celeberrimum est in sermonibus, cordibusq; fidelium. Ipse quippe ante aduentum iudicis saluatoris non immerito speratur esse uenturus: qui etiam nunc uiuere non immerito creditur. Curru nanq; igneo raptus est de rebus humanis: quod euidẽtissime sancta scriptura testatur. Cum uenerit ergo exponendo legem spiritaliter, quam nunc Iudæi carnaliter sapiunt: conuertet cor patris ad filium, id est, cor patrum ad filios. Singularem quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta posuerunt. Et est sensus, ut etiam filij sic intelligant legem, id est, Iudæi: quemadmodum patres eam intellexerunt, id est, prophetæ, in quibus erat & ipse Moyses. Sic enim cor patrum conuertetur ad filios, cum intelligentia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum, & cor filiorum ad patres eorum, dum in id, quod senserũt illi, cõsentiant & isti. Vbi & Septuaginta dixerunt: & cor hominis ad proximum suum, sunt enim inter se ualde proximi patres & filij. Quanquam in uerbis Septuaginta interpretum, qui prophetice interpretati sunt, potest sensus alius, idemq; lectioni cõgruens inueniri, ut intelligatur Helias cor dei patris conuersurus ad filiũ: non utiq; agendo, ut pater diligat filium, sed docendo, quod pater diligat filium, ut & Iudæi, quem prius oderant, diligant eundem, qui noster est Christus. Iudæis enim nunc auersum cor habet deus à Christo nostro: quia non putant eum deum esse, neq; dei filium. Eis ergo tunc cor eius conuertetur ad filium, cum ipsi conuerso corde didicerint dilectionem patris in filium. Quod uero sequitur: Et cor hominis ad proximum suum, id est, conuertet Helias cor hominis ad proximum suum: quid melius intelligitur, quàm cor hominis ad hominẽ Christum? Quũ enim sit in forma dei deus noster, formam serui accipiens, esse dignatus est etiam proximus

B noster. Hæc ergo faciet Helias. Ne forte, inquit, ueniam, & percutiam terram penitus. Terra sunt enim, qui terrena sapiunt: sicut Iudæi carnales usque nunc: ex quo uitio contra deũ murmura illa uenerunt: quia mali ei placent, & uanus est, qui seruit deo.

Quod in libris ueteris testamenti cũ deus legitur iudicaturus, nõ euidenter Christi persona monstretur, sed ex quibusdam testimonijs ubi dominus deus loquitur, non dubie appareat quod ipse sit Christus. Cap. XXX.

MVlta alia sunt scripturarum testimonia diuinarum de nouissimo iudicio dei, quæ si omnia colligam, nimis longũ erit. Satis ergo sit, quod & nouis & ueteribus literis sacris hoc pronunciatum esse probauimus, per Christum futurum esse iudicium, id est, iudicem Christum de cœlo esse uenturum, nõ tam ueteribus quàm nouis euidenter expressum: propterea quia cũ ibi dicitur: dominus deus esse uenturus, uel dominum deum dicitur esse uenturum, non consequenter intelligitur Christus, dominus enim deus & pater est, & filius, & spiritus sanctus, neq; hoc tamen intestatum relinquere nos oportet. Primo itaq; demonstrandum est quemadmodum Iesus Christus tanquam dominus deus loquatur in propheticis libris, & tamen Iesus Christus euidenter appareat: ut & quando sic non apparet, & tamen ad illud ultimum iudicium dominus deus dicitur esse uenturus, possit Iesus Christus intelligi. Est locus apud Esaiam prophetam, qui hoc quod dico euidenter ostẽdit. Deus enĩ per prophetam: Audi me, inquit, Iacob & Israël quem ego uoco. Ego sum primus, & ego in sempiternum: manus mea fundauit terram, & dextera mea firmauit cœlum. Vocabo eos, & stabunt simul, & congregabuntur omnes & audient. Quis eis enunciauit hæc? Diligens te, feci uoluntatem tuam super Babylonem, ut auferrem semen Chaldæorum. Et locutus sum, & ego uocaui. Adduxi eum, & prosperã feci uiam eius. Accedite ad me, & audite hæc. Non à principio locutus sum in abscondito, quando fiebant, ibi eram. Et nunc dominus deus misit me, & spiritus eius. Nempe ipse est qui loquebatur sicut dominus deus, nec tamẽ intelligeretur Iesus Christus, nisi addidisset: & nunc dominus deus misit me, & spiritus eius.

Hoc

Hoc enim dixit secundum formam serui de re futura, utens præteriti temporis uerbo, quem C admodum apud eundem prophetam legitur: Sicut ouis ad immolandum ductus est. Non enim ait ducetur, sed pro eo quod futurum erat præteriti temporis uerbũ posuit. Et assidue propheta sic loquitur. Est & alius locus apud Zachariam, qui hoc euidenter ostendit, quod omnipotentem misit omnipotens. Quis quem, nisi deus pater, deum filium? Nam & ita scriptum est. Hæc dicit dominus omnipotens: Post gloriam misit me super gentes, quæ spoliauerunt uos, quia qui tetigerit uos quasi qui tangit pupillam oculi eius. Ecce ego inferam manum meã super eos, & erũt spolia his qui seruierant eis, & cognoscetis quia dominus omnipotens misit me. Ecce dicit dominus omnipotens, à domino omnipotente se missum. Quis hic audeat intelligere nisi Christum loquentem, scilicet ouibus quę perierant domus Israël? Ait nanq; in euangelio: Non sum missus, nisi ad oues quæ perierunt domus Israël, quas hic comparauit pupillæ oculi dei, propter excellentissimum dilectionis affectum, ex quo genere ouium, etiam ipsi apostoli fuerunt. Sed post gloriam resurrectionis utiq; suæ quæ ante q̃ fieret, ait euangelista Ioannes: Nondum erat spiritus datus, quia Iesus nondum fuerat glorificatus, etiam super gentes missus est in apostolis suis: ac sic impletum est quod in psalmo legitur: Erues me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium, ut qui spoliauerant Israëlitas, quibusq; Israëlitæ seruierant, quando sunt gentibus subditi, non uicissim eodem modo spoliarentur, sed ipsi spolia fierent Israëlitarum. Hoc enim apostolis promiserat, dicens: Faciam uos piscatores hominum. Et uni eorum: Ex hoc iam, inquit, homines eris capiens. Spolia ergo fient, sed in bonum tanquam erepta uasa illi forti, sed fortius alligato. Item per eundem prophetam dominus loquens: Et erit, inquit, in die illa, quæram auferre omnes gentes, quæ ueniũt contra Hierusalem, & effundam super domũ Dauid, & super habitatores Hierusalem spiritum gratię & misericordiæ, & aspicient ad me pro eo quod insultauerũt, & plangent super eo planctum, quasi super charissimum, & dolebunt dolore quasi super unigenitum. Nunquid nisi dei est auferre omnes gentes inimicas sanctæ ciuitatis Hierusalem, quæ ueniunt contra eam, id est: contrariæ sunt ei? Vel sicut alij sunt interpretati, ueniunt super eam, id est, ut eam sibi subijciant, aut super domum Dauid effundere, & super habitatores eiusdem ciuitatis spiritum gratiæ & misericordiæ? Hoc utiq; dei est, & ex persona dei dicitur per prophetam: & tamen hunc deum hæc tam magna & tam diuina facientẽ sese Christus ostendit, adiungendo atq; docendo: Et aspicient ad me pro eo quod insultauerũt, & plangent super eo planctum quasi super charissimum siue dilectum, & dolebunt dolorẽ quasi super unigenitũ. Pœnitebit quippe in die illa Iudæos etiam eos qui accepturi sunt spiritum gratiæ & misericordiæ quod in eius passione insultauerũt Christo, cum ad eum aspexerint in sua maiestate uenientem, eumq; esse cognouerint, quem prius humilem in suis parentibus illuserunt, quamuis & ipsi parentes eorum tantæ illius impietatis autores resurgentes uidebunt eũ, sed puniendi iam, non adhuc corrigendi. Non itaq; hoc loco ipsi intelligendi sunt, ubi dictum est: Et effundam super domũ Dauid & super habitatores Hierusalẽ spiritum gratiæ & misericordiæ, & aspicient ad me pro eo quod insultauerunt, sed tantũ de illorum stirpe uenientes, qui per Heliam illo tempore sunt credituri. Sed sicut diximus Iudæis: uos occidistis Christum, quamuis hoc parentes eorum fecerint, sic & isti se dolebunt fecisse quodãmodo, quod fecerunt illi, ex quorũ stirpe descendunt. Quamuis ergo accepto spiritu gratiæ & misericordiæ iam fideles nõ damnabũtur cũ impijs parentibus suis, dolebũt tamẽ tanquã ipsi fecerint, qđ ab illis factũ est. Non igiť dolebunt reatu criminis, sed pietatis affectu. Sane ubi dixerũt septuaginta interpretes: Et aspicient ad me ꝓ eo quod insultauerũt: sic interpretatum est ex Hebræo: Et aspicient ad me quem confixerunt. Quo quidẽ uerbo euidentius Christus apparet crucifixus. Sed illa insultatio quam septuaginta ponere maluerunt, eius uniuersæ non defuit passioni. Nam & detento, & alligato, & adiudicato, & opprobrio ignominiosę uestis induto, & spinis coronato, & calamo in capite percusso & irridenter flexis genibus adorato, & crucẽ suã portãti, & in ligno iã pendẽti utiq; insultauerũt. Proinde D

inter-

A interpretationem non sequentes unam, sed utramq; iungentes, cum insultauerunt & confixerunt legimus, plenius ueritatem dominicæ passionis agnoscimus. Cum ergo in propheticis literis ad nouissimum iudicium faciendum deus legitur esse uenturus, etsi eius alia distinctio non ponatur, tantummodo propter ipsum iudicium Christus debet intelligi, quia etsi ipse pater iudicabit, per aduentum tamen filij hominis iudicabit. Nam & ipse per suæ præsentiæ manifestationem non iudicabit quenq;, sed omne iudicium dedit filio. Qui manifestabitur homo iudicaturus, sicut homo est iudicatus. Quis est enim alius, de quo item deus loquitur per Esaiã sub nomine Iacob & Israel de cuius semine corpus accepit? Quod ita scriptum est, Iacob puer meus, suscipiam illum, Israel dilectus meus, assumpsit eum anima mea. Dedi spiritum meum in illum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neq; cessabit, neq; audietur foris uox eius. Calamum quassatũ non conteret, & linum fumans non extinguet, sed in ueritate proferet iudicium. Refulgebit & non confringetur, donec ponat in terra iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt. In Hebræo non legitur Iacob & Israel. Sed quod ibi legitur seruus meus: nimirum Septuaginta interpres uolentes admonere quatenus id accipiendum sit, quia scilicet propter formam serui dictum est, in qua se altissimus humillimum præbuit, ipsius hominis nomen ad eum significandum posuerunt, de cuius genere eadem serui forma suscepta est. Datus est in eum spiritus sanctus, quod & in columbæ specie euangelio teste monstratum est. Iudicium gentibus protulit, quia prænunciauit futurum, quod gentibus erat occultum. Mansuetudine non clamauit: nec tamen in prædicanda ueritate cessauit. Sed non est audita foris uox eius, nec audietur, quandoquidem ab eis qui foris ab eius corpore præcisi sunt, non illi obeditur, ipsosq; suos persecutores Iudæos, qui calamo quassato perdita integritate & lino fumanti amisso lumine comparati sunt, non contriuit, nec extinxit, quia pepercit eis, qui nondum uenerat eos iudicare, sed ab eis iudicari. In ueritate sanè iudicium protulit, prædicens eis quando puniendi essent si
B in sua malignitate persisterẽt. Refulsit in monte facies eius, id est, in orbe fama eius, nec confractus siue contritus est, quia neq; in se, neq; in ecclesia sua ut esse desisteret, persecutoribus cessit. Et ideo non est factum, nec fiet, quod inimici eius dixerunt, uel dicunt, Quando morietur, & peribit nomen eius, donec ponat in terra iudicium. Ecce manifestum est quod absconditum quærebamus. Hoc enim est nouissimum iudicium, quod ponet in terra, cum uenerit ipse de cœlo. De quo iam uidemus impletum, quod hic ultimũ positum est, Et in nomine eius gentes sperabunt. Per hoc certe quod negari non potest, etiam illud credatur, quod impudenter negatur. Quis enim speraret, quod etiam hi qui nolunt adhuc credere in Christum, iam nobiscum uident, & quoniam negare non possunt, dentibus suis frendent, & tabescunt? Quis, inquam, speraret gentes in Christi nomine speraturas esse, quando tenebatur, ligabatur, cædebatur, illudebatur, & crucifigebatur, quando & ipsi discipuli spem perdiderant, quam in illo habere iam cœperant? Quod tunc uix unus latro sperauit in cruce, nunc sperant gentes longe lateq; diffusæ. Et ne in æternum moriantur, ipsa in qua ille mortuus est cruce signantur. Nullus igitur uel negat uel dubitat per Iesum Christum tale quale istis sacris literis prænunciatur, futurum esse nouissimum iudicium, nisi qui eisdem literis, nescio qua incredula animositate seu cæcitate non credit, quæ iam ueritatem suam orbi demonstrauere terrarum. In illo itaq; iudicio uel circa illud iudicium, has res didicimus esse futuras. Heliam Thesbiten, fidem Iudæorum, antichristum persecuturum, Christum iudicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumq; direptionem: mundi conflagrationem eiusdemq; renouationem. Quæ omnia quidem uentura esse credendum est. Sed quibus modis, & quo ordine ueniant, magis tunc docebit rerum experientia, q̃ nunc ualet consequi ad perfectum hominum intelligẽtia. Existimo tamen eo quo à me commemorata sunt ordine esse uentura. Duo nobis ad hoc opus pertinentes reliqui sunt libri, ut adiuuante domino promissa compleamus, quorum unus erit de malorum supplicio, alius de felicitate iustorum. In quibus maxime sicut deus donauerit, argumẽta refellentur huma

na, quæ contra prædicta ac promissa diuina sapienter sibi miseri reddere uidentur, & salubris fidei nutrimenta uelut falsa & ridenda contemnunt. Qui uero secundũ deum sapiunt, omnia quæ incredibilia uidentur hominibus, & tamen scripturis sanctis quarum iam ueritas multis modis asserta est, continentur, maximum argumentũ tenent ueracem dei omnipotentiam, quem certum habent, nullo modo in eis potuisse mentiri, & posse facere quod impossibile est infideli. C

LIBRI VIGESIMI FINIS

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIBER XXI.

De ordine disputationis, qua prius disserendũ est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quàm de æterna felicitate sanctorum. Cap. I

VM per Iesum Christum dominũ nostrum iudicem uiuorum atq; mortuorum ad debitos fines ambæ peruenerint ciuitates, quarum una est dei, altera diaboli, cuiusmodi supplicium sit futurum diaboli, & omnium ad eum pertinentium, in hoc libro à nobis quantũ ope diuina ualebimus, diligentius disputandum est. Ideo autem hunc tenere ordinem malui, ut postea disseram de felicitate sanctorum, quoniam utrũq; cum corporibus erit: & incredibilius uidetur esse in æternis corpora durare cruciatibus, quàm sine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac per hoc cum illam pœnam non debere esse incredibilem demonstrauero, adiuuabit me plurimum, ut multo facilius omni carens molestia immortalitas corporum in sanctis futura credatur. D Nec à diuinis ordo iste abhorret eloquijs, ubi aliquando quidem bonorum beatitudo prius ponitur, ut illud, Qui bona fecerunt in resurrectionem uitæ, qui autem mala egerunt, in resurrectionem iudicij: sed aliquando & posterius, ut est, Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala, & mittent in caminum ignis ardentis, illic erit fletus & stridor dentium, tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris sui. Et illud, Sic ibunt iniusti in supplicium æternum, iusti autem in uitam æternam. Et in prophetis, quod commemorare lõgum est, nunc ille, nunc iste ordo si quis inspiciat, inuenitur. Sed ego istum qua causa elegerim dixi.

An possint corpora in ustione ignis esse perpetua. Cap. II

QVid igitur ostendam unde conuincantur increduli, posse humana corpora animata atq; uiuentia, non solum nunquam morte dissolui, sed in æternorum quoq; ignium durare tormentis? Nolunt enim hoc ad omnipotentis nos referre potentiam, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitant. Quibus si respondebimus, esse animalia profecto corruptibilia, quia mortalia, quæ tamen in medijs ignibus uiuant: nonnullum etiam genus uermium in aquarum calidarum scaturigine reperiri, quarum feruorem nemo impune contrectat: illos autem non solum sine ulla sui læsione ibi esse, sed extra esse non posse: aut nolunt credere, si ostendere non ualemus, aut si ualuerimus, siue oculis demonstrare res ipsas, siue per testes idoneos edocere, non satis hoc esse ad exemplũ rei de qua quæstio est, eadem infidelitate contendunt: quia hæc animalia, nec semper uiuunt, & in illis feruoribus sine doloribus uiuunt: suæ quippe naturæ conuenientibus uegetantur illis non cruciantur elementis: quasi non incredibilius sit uegetari, quàm non cruciari talibus rebus. Mirabile est enim dolere in ignibus, & tamen uiuere, sed mirabilius uiuere in ignibus, nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non & illud?

A An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus. Cap. III

Sed nullum est, inquiũt, corpus quod dolere possit, nec possit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est dæmonum utrum in eis doleant, quando se affligi magnis cruciatibus confitentur? Quod si respõdetur, terrenum corpus, solidum scilicet atq; conspicuum nullum esse: atq; ut uno potius nomine id explicem, nullam esse carnem quæ dolere possit, moriq; non possit: quid aliud dicitur, nisi quod sensu corporis homines & experientia collegerunt? Nullam nanq; carnem nisi mortalem sciunt. Et hæc est eorum tota ratio, ut quod experti non sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nanq; cuius rationis est dolorem facere mortis argumẽtum, cum uitæ potius sit indicium? Et si enim quærimus utrum semper possit uiuere, certum tamẽ est uiuere omne quod dolet, doloremq; omnem nisi in re uiuente esse non posse, Necesse est ergo ut uiuat dolens, non est necesse, ut occidat dolor, quia nec corpora ista mortalia & utiq; moritura, omnis dolor occidit. Vt autem dolor aliquis possit occidere, illa causa est, quoniam sic est anima cõnexa huic corpori, ut summis doloribus cedat atq; discedat: quoniam & ipsa compago membrorum atq; uitalium sic infirma est, ut eam uim quæ magnum uel summum dolorem facit, non ualeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima & eo connectetur modo, ut illud uinculum sicut nulla temporis longitudine soluitur, ita nullo dolore rumpatur, Proinde etiam si caro nunc talis nulla est, quæ sensum doloris perpeti possit, mortemq; non possit: erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est, sicut talis erit & mors, qualis nunc non est. Non enim nulla sed sempiterna mors erit, quando nec uiuere anima poterit deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam dolentem pellit de corpore, secũda mors animam nolentem tenet in corpore, Ab utraq; morte communiter id habetur, ut quod non uult anima, de suo corpore patiatur. Attendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem quæ dolorem pati possit mortemq; non possit, & non attẽdunt esse tamen aliquid
B tale quod corpore maius sit. Ipse quippe animus, cuius præsentia corpus uiuit & regitur, & dolorem pati potest, & mori non potest. Ecce inuenta res est, quæ cum sensum doloris habeat, immortalis est. hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium, Si autem consideremus diligentius, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animæ enim est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi causa existit à corpore, cũ in eo loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sentientia, & corpora uiuentia, cum ab anima sit corporis sensus & uita: ita & corpora dicimus dolentia, cum dolor corporis nisi ab anima esse non possit. Dolet itaq; anima cum corpore in eo loco eius, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet & sola quamuis sit in corpore, cum aliqua causa etiam inuisibiliter tristis est ipsa in corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore constituta. Nam utiq; dolebat diues ille apud inferos, quando dicebat, Crucior in hac flamma. Corpus autem nec exanime dolet, nec animatum sine anima dolet. Si ergo à dolore argumentum recte sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere & dolor, magis ad animam pertineret mori ad quam magis pertinet & dolere. Cum uero illa quæ magis dolere potest, non possit mori, quid momẽti affert cur illa corpora quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus? Dixerunt quidam Platonici, ex terrenis corporibus moribundisq; membris esse animæ & metuere & cupere & dolere, atq; gaudere. Vnde Vergilius, Hinc, inquit, id est, ex moribundis terreni corporis membris, metuunt cupiuntq; dolent gaudentq;. Sed conuicimus eos in quartodecimo huius operis libro, habere animas secũdum ipsos ab omni etiam corporis labe purgatas, diram cupiditatem, qua rursus incipiunt in corpora uelle reuerti. Vbi autem potest esse cupiditas, profecto etiam dolor potest. Frustrata quippe cupiditas siue non perueniendo, quò tendebat, siue amittendo, quò peruenerat, uertitur in dolorem. Quapropter si anima, quæ uel sola uel maxime dolet, habet tamen quãdam pro suo modo immortalitatẽ suam, non ideo mori poterunt illa corpora, quia dolebũt. Postremo, si corpora faciunt, ut animæ

doleant, cur eis dolorem possunt, mortem uero inferre non possunt, nisi quia consequens C
non est, ut mortem faciat, quod dolorem facit. Cur ego incredibile est, ita ignem illis corporibus dolorem posse inferre non mortem, sicut ipsa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? Non est ergo necessarium futuræ mortis argumentũ dolor.

De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat posse inter ignes uiuentia corpora permanere. Cap. IIII

QVa propter sicut scripserunt qui naturas animalium curiosius indagarunt, salamandra in ignibus uiuit, Et quidam notissimi Siciliæ montes qui tanta diuturnitate temporis, atq; uetustate usq; nunc & deinceps flammis æstuant atq; integri perseuerant, satis idonei testes sunt, non omne quod ardet absumi, Et anima indicat, non omne quod dolere potest, posse etiam mori, Quid adhuc à nobis rerum poscũtur exempla, quibus doceamus non esse incredibile, ut hominum corpora sempiterno supplicio punitorum, & in igne animam non amittant, & sine detrimẽto ardeant, & sine interitu doleant? Habebit enim tunc ista carnis substantia qualitatem suam ab illo inditam, qui tam miras & uarias tot rebus indidit, quas uidemus, ut eas, quia multæ sunt, non miremur. Quis enim nisi deus creator omnium dedit carni pauonis mortui ne putresceret? Quod cum auditu incredibile uideretur, euenit ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur hæc auis. De cuius pectore pulparum quãtum uisum est decerptum seruare iussimus. Quod post dierum tãtum spacium quanto alia caro quæcunq; cocta putresceret prolatum atq; oblatum, nihil nostrum offendit olfactum. Itemq́ue repositum, post dies amplius q̃ triginta idem quod erat inuentum est. Idemq́; post annum, nisi quod aliquantum corpulentiæ siccioris, & contractioris fuit. Quis paleæ dedit uel tam frigidam uim, ut obrutas niues seruet, uel tam feruidam, ut poma immatura maturet? De ipso igne mira quis explicet, quo quæq; adusta nigrescũt cum ipse sit lucidus, & penè omnia quæ ambit & lambit, colore pulcherrimus decolorat, atq; ex pruna fulgida, carbonem teterrimũ reddit? Neq; id quasi regulariter diffinitum est. Nam D
econtrario lapides igne candente percocti, & ipsi fiunt candidi, & q̃uis ille magis rubeat, illi albido colore nitescant, congruit tamen illi luci, quod album est, sicut nigrum tenebris. Cum itaq; ignis in lignis ardeat ut lapides coquat, contrarios habet non in contrarijs rebus effectus. Et si enim lapides & ligna diuersa sunt: cõtraria tamen non sunt, sicut albũ & nigrum: quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificãs, hæc obfuscans, cum in illis deficeret, nisi in istis uiueret. Quid in carbonibus? Nónne miranda res est, & tanta infirmitas ut ictu leuissimo frangantur, ut pressu facillimo conterantur, & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate uincantur, usq;adeo, ut eos substernere soleant qui limites figunt, ad conuincendum litigatorem, quisquis post quantalibet tempora extiterit, fixumq́; lapidem limitem nõ esse contenderit? Quis eos in terra humida infossos, ubi ligna putrescerent, tamdiu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis effecit? Intueamur etiam miraculũ calcis, excepto eo de quo iam satis diximus, quod igne candescat quo alia tetra redduntur, etiam occultissime ab igne ignem concipit. Cũq; iam gleba tangentibus frigida sit, ignem tam latenter seruat, ut nulli nostro sensui prorsus appareat, sed compertus experimento, etiam dum non apparet, sciatur inesse sopitus. Propter quod eam calcem uiuam loquimur, uelut ipse ignis latens anima sit inuisibilis, uisibilis corporis. Iam uero quàm mirum est, quod cum extinguitur, tunc accenditur? Vt enim occulto igne careat, aqua ei infunditur, aquá ue perfunditur, & cum ante sit frigida, inde feruescit, unde feruentia cuncta frigescunt. Velut expirante ergo illa gleba, discedens ignis, qui latebat apparet, ac deinde tanq̃ mortua sic frigida est, ut adiecta unda non sit arsura, & quam calcem uocabamus uiuam, uocemus extinctam. Quid est quod huic miraculo addi posse uideatur? Et tamen additur. Nam si non adhibeas aquam, sed oleum, quod magis fomes est ignis, nulla eius perfusione feruescit. Hoc miraculum si de aliquo Indico lapide legeremus, siue audiremus, & in nostrum experimentum uenire non posset, profecto aut menda

cium

A cium putaremus, aut certe granditer miraremur. Quarum uero rerum ante nostros oculos quotidiana documenta uersantur, non genere minus mirabili, sed ipsa assiduitate uilescunt, ita ut ex ipsa India quæ remota est pars orbis à nobis, desierimus nonnulla mirari, quæ ad nos potuerunt miranda perduci. Adamantem lapidem multi apud nos habent, & maxime aurifices insignitoresq; gemmarum, qui lapis nec ferro, nec igni, nec alia ui ulla perhibetur, præterq; hircino sanguine uinci. Sed qui eum habent atq; nouerũt, nunquid ita mirantur, ut hi quibus primum potentia eius ostenditur? Quibus autem non ostẽditur, fortasse non credunt, aut si credunt, inexperta mirantur, & si contigerit experiri, adhuc quidem mirantur insolita. Sed assiduitas experiendi paulatim subtrahit admirationis incitamẽtum. Magnetem lapidem nouimus, mirabilem ferri esse raptorem, quod cum primum uidi, uehementer inhorrui. Quippe cernebam à lapide ferreum annulum raptum atq; suspẽsum, deinde tanq; ferro quod rapuerat uim dedisset suam communemq; fecisset, idem quoq; annulus admotus est alteri, eumq; suspendit, atq; ut ille prior lapidi, sic alter annulus priori annulo cohærebat. Accessit illi eodẽ modo tertius, accessit & quartus. Iamq; sibi per mutua connexis circulis non implicatorum intrinsecus, sed extrinsecus adhærentium, quasi catena pependerat annulorum. Quis istam uim lapidis non stuperet, quæ illi non solum inerat, uerum etiam per tot suspensa trãsibat, & inuisibilibus ea uinculis subligabat? Sed multo est mirabilius quod à fratre & coepiscopo meo Seuero Milleuitano de isto lapide cognoui. Seipsum nanq; uidisse narrauit, quemadmodum Bathanus quondam comes Africæ, cum apud eum conuiuaretur episcopus, eundem protulerit lapidem & tenuerit sub argento, ferrumq; super argentum posuerit: deinde sicut subter mouebat manum, qua lapidem tenebat, ita ferrum desuper mouebatur, atq; argento medio nihilq; patiente, concitatissimo cursu ac recursu infra lapis ab homine, supra ferrum rapiebatur à lapide. Dixi quod ipse conspexi, dixi quod ab illo audiui, cui tãquam ipse uiderim credidi. Quid etiam de isto
B magnete legerim, dicam: quando iuxta eum ponitur adamas non rapit ferrum, & si iam rapuerat, ut ei appropinquauerit mox remittit. India mittit hos lapides. Sed & si eos nos cognitos iam desistimus admirari, quãto magis illi à quibus ueniũt, si eos facillimos habent: sic forsitã habent ut nos calcem, quã miro modo aqua feruescentẽ, qua solet ignis extingui, & oleo non feruescentem, quo solet ignis accẽdi, quia in promptu nobis est, non miramur.

Quanta sint quæ non recte queant agnosci, & tamen eadem esse non sit ambiguum. Cap. V

VEruntamen homines infideles, quibus cum diuina uel præterita uel futura miracula prædicamus, quæ illis experienda non ualemus ostendere, rationem à nobis earum flagitant rerum, quam quoniã non possumus reddere, excedunt enim uires mentis humanæ, existimant falsa esse, quæ dicimus: ipsi de tot mirabilibus rebus quas uel uidere possumus uel uidemus deberent reddere rationem. Quod si fieri ab homine non posse uiderint, fatendum est eis, non ideo aliquid non fuisse, uel futurũ non esse, quia ratio non potest reddi, quandoquidem sunt ista de quibus similiter non potest. Non itaq; pergo per plurima quæ mandata sunt literis, non gesta atq; transacta, sed in locis quibusq; manentia, quò si quisq; ire uoluerit & potuerit, utrum uera sint explorabit. Sed pauca cõmemoro. Agrigentinum Siciliæ salem perhibent cum fuerit admotus igni, uelut in aqua fluescere, cum uero ipsi aquæ adiungitur, uelut in igne crepitare. Apud Garamantes quendã fontem fertur esse tam frigidum diebus ut non bibatur, tam feruidum noctibus, ut non tangatur. In Epiro alium fontem, in quo faces ut in cæteris extinguuntur accensæ, sed non ut in cæteris, accenduntur extinctæ. Asbeston Arcadiæ lapidẽ propterea sic uocari, quod accensus semel iam non possit extingui. Lignum cuiusdam ficus Ægyptiæ non ut ligna cætera in aquis natare, sed mergi: & quod est mirabilius, cum in imo aliquamdiu fuerit, inde ad aquæ superficiem rursus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere prægrauari. Poma in terra Sodomorum gigni quidem, & ad maturitatis faciem peruenire, sed morsu pressũ

ue tentata, in fumum ac fauillam corio fatiscente uanescere. Pyriten lapidem Persicum tenentis manum si uehementius prematur adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem selenitem, cuius interiorem candorem cum luna cresce re atq; deficere. In Cappadocia etiam uento equas cócipere, eosdemq; fœtus non amplius triennio uiuere. Tilon Indiæ insulam eo præferri cæteris terris, quod omnis arbor, quæ in ea gignitur nunquam nudatur tegmine foliorum. De his atq; alijs innumerabilibus mirabilibusq; historia non factorum & transactorum, sed manẽtium locorum tenet. Mihi autem aliud agenti, ea persequi nimis longum est. Reddát rationem si possunt infideles isti, qui nolunt diuinis literis credere, quid aliud, quàm non putantes eas esse diuinas, eo quod res habeant incredibiles, sicuti hoc est, unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiút, ulla ratio, ut caro ardeat, nec absumatur, doleat, neq; moriatur, ratiocinatores uidelicet magni, qui de omnibus rebus quas esse mirabiles constat, possint reddere rationem. Reddát ergo rationem de his quæ pauca posuimus, quæ proculdubio si esse nescirent, & ea futura esse diceremus, multo minus crederent, q̃ quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando esse uenturum. Quis enim eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus futura hominum uiua corpora, quæ semper arsura atq; dolitura, nec tamen aliquãdo moritura sint: ita diceremus in futuro seculo futurum salem, quem faceret ignis uelut in aqua fluescere, eundemq; faceret aqua uelut in igne crepitare: aut futurum fontem, cuius aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut non possit tangi, in æstibus uero diei sic algeat, ut bibi non possit: aut futurum lapidem, uel eum, qui suo calore manum cõstringentis adureret, uel eum qui undecúq; accensus extingui omnino non posset, & cætera quæ prætermissis alijs innumeris commemoranda interim duxi. Hæc ergo in illo seculo, quod futurum est, si diceremus futura, nobisq; increduli respõderent, si uultis ut ea credamus, de singulis reddite rationem, nos non posse confiteremur, eo quod istis & similibus dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio uincitur: fixam tamen apud nos esse rationem, non sine ratione omnipotentẽ facere, unde animus humanus infirmus rationem non potest reddere: & in multis quidem rebus incertum nobis esse quid uelit, illud tamen esse certissimum nihil eorum illi esse impossibile, quæcunq; uoluerit, eiq; nos credere prædicenti, quem neq; impotentem, neq; mentientem possumus credere. Hi tamen fidei reprehensores, exactoresq; rationis, quid ad ista respondent de quibus ratio reddi ab homine non potest, & tamen sunt, & ipsi rationi naturæq; uidentur esse contraria? Quæ si futura esse diceremus, similiter à nobis sicut eorum, quæ futura esse dicimus ab infidelibus ratio posceretur: ac per hoc cum in talibus operibus dei deficiat ratio cordis & sermonis humani, sicut ista non ideo non sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisq; ab homine non potest reddi.

Quod non omnia miracula naturalia sint, sed pleraq; humano ingenio modificata pleraq; autem dæmonum arte composita. Cap. VI

HIc forte respondeant, prorsus itaq; nec ista sunt, nec ista credimus, falsa de his dicta, falsa conscripta sunt: & adijciant ratiocinantes, atq; dicentes, Si talia credenda sunt, credite & uos quod in eisdem literis est relatum, fuisse uel esse quoddã Veneris phanum, atq; ibi candelabrum, & in eo lucernam sub diuo sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber extingueret. Vnde sicut ille lapis, ita ista λύχνος ἄσβεστος, id est, lucerna inextinguibilis nominata est. Quod propterea poterunt dicere, ut respondendi nobis angustias ingerant: quia si dixerimus non esse credendum, scripta illa miraculorum infirmabimus: si autem credendum esse concesserimus, confirmabimus numina paganorum. Sed nos, sicut iam in libro duodeuigesimo huius operis dixi, non habemus necesse omnia credere, quæ historia continet gentium, cum & ipsi inter se historici, sicut ait Varro, quasi data opera, & quasi ex industria permulta dissentiãt: sed ea si uolumus credimus quæ non aduersantur libris, quibus non dubitamus oportere nos credere. De his autem miraculorũ locis, nobis ad ea quæ futura persuadere incredulis uolumus, satis illa sufficiãt, quæ nos quoq; possumus experiri,

A & eorum testes idoneos non difficile est inuenire. De isto autem phano Veneris & lucerna inextinguibili, non solum in nullas coartamur angustias, uerũetiam latitudinis nobis campus aperitur. Addimus enim ad istam lucernam inextinguibilem & humanarum & magicarum, id est, per homines dæmoniacarum artium, & ipsorum per seipsos dæmonum multa miracula. Quæ si negare uoluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarum literarum aduersabimur ueritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide asbesto ars humana molita est, aut arte magica factum est, quod homines illo mirarentur in templo, aut dæmon quispiam sub nomine Veneris tanta se efficacia præsentauit, ut hoc ibi prodigium & appareret hominibus, & diutius permaneret. Illiciuntur autem dæmones ad inhabitandum per creaturas quas non ipsi sed deus condidit, delectationibus pro sua diuersitate diuersis, non ut animalia cibis, sed ut spiritus, signis quæ cuiusque delectationi congruunt per uaria genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. Vt autem illiciantur ab hominibus prius eos ipsi astutissima calliditate seducunt, uel inspirando eorum cordibus uirus occultum, uel etiam fallacibus amicitijs apparendo, eorumque paucos discipulos suos faciunt, plurimorumque doctores. Neque enim potuit nisi primum ipsis docentibus disci quid quisque illorum appetat, quid exhorreat, quo inuitetur numine uel cogatur, unde magicæ artes earumque artifices extiterunt. Maxime autem possident corda mortalium, qua potissimum possessione gloriantur, cum se transfigurant in angelos lucis. Sunt ergo facta eorum plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautius uitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiam ipsa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones possunt, quanto potẽtiores sancti angeli, quanto potẽtior his omnibus deus, qui tantorum miraculorum effectores etiam ipsos angelos fecit? Quam ob rem si tot & tanta tamque mirifica, quæ μηχανήματα appellant, dei creatura utentibus humanis artibus fiunt, ut ea qui nesciunt opinentur esse diuina, Vnde factum est, ut in quodam templo lapi-

B dibus magnetibus in solo & in camera proportione magnitudinis positis, simulacrum ferreum aeris illius medio inter utrunque lapidem, ignorantibus quid sursum esset ac deorsum, quasi numinis potestate penderet: quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbesto ab artifice fieri potuisse iam diximus: si magorum opera quos nostra scriptura ueneficos & incantatores uocat, intantum dæmones extollere potuerunt, ut congruere hominum sensibus sibi nobilis poeta uideretur, de quadam fœmina quæ tali arte polleret, dicens,

Hæc se carminibus promittit soluere mentes
Quas uelit, ast alijs duras immittere curas,
Sistere aquam fluuijs, & uertere sydera retro:
Nocturnosque ciet manes, mugire uidebis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos:

Quanto magis deus potens est facere, quæ infidelibus sunt incredibilia, sed illius facilia potestati, quandoquidem ipse lapidum aliarumque uim rerum & hominũ ingenia, qui ea miris utuntur modis, angelicasque naturas omnibus terrenis potentiores animantibus condidit: uniuersa mirabilia, mirabili uincente uirtute, & operandi, iubendi, sinendique sapientia, utens omnibus tam mirabiliter quàm creauit?

Quod in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia creatoris. Cap. VII

CVr itaque facere non possit deus, ut & resurgant corpora mortuorum, & igne æterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in cœlo, in terra, in aere, in aquis innumerabilibus miraculis plenum, cum sit omnibus quibus plenus est proculdubio maius & excellentius etiam ipse mundus miraculum? Sed isti cum quibus uel contra quos agimus, qui & deum esse credunt à quo factus est mundus, & deos ab illo factos, per quos ab illo administratur hic mundus, & miraculorum effectrices, siue spontaneorum, siue cultu & ritu quolibet imperatorum, siue etiam magicorum, mundanas uel non negant, uel insu-

per & prædicant potestates: quando eis rerum uim mirabilem proponimus aliarum, quæ C nec animalia sunt rationalia, nec ulla ratione præditi spiritus, sicut sunt ea, quorum pauca commemorauimus, respõdere assolent: Vis est ista naturæ, natura eorum sic se habet, propriarum istæ sunt efficaciæ naturarum, Tota itaq; ratio est cur Agrigentinum salem flamma fluere faciat, aqua crepitare: quia hæc est natura eius. At hoc esse potius cõtra naturam uidetur, quæ non igni, sed aquæ dedit salem soluere, torrere autem igni non aquæ. Sed ista, inquiunt, salis naturalis est uis, ut his contraria patiatur. Hæc igitur ratio redditur, & de illo fonte Garamantico, ubi una uena friget diebus, noctibus feruet, ui utraq; molesta tangentibus. Hæc & de illo alio, qui cum sit cõtrectantibus frigidus, & facem sicut alij fontes extinguat accensam: dissimiliter tamen atq; mirabiliter idem ipse accendit extinctam. Hæc & de lapide asbesto, qui cum ignem nullum habeat proprium, accepto tamen sic ardet alieno, ut non possit extingui. Hæc de cæteris quæ piget retexere, quibus licet uis insolita contra naturam inesse uideatur: alia tamen de illis non redditur ratio, nisi ut dicatur, hanc eorum esse naturam. Breuis sanè ista est ratio fateor, sufficiensq; responsio. Sed cum deus autor sit naturarum omnium, cur uolunt fortiorem nos reddere rationem, quando aliquid uelut impossibile nolunt credere, eisq; redditionem rationis poscentibus, respondemus hanc esse uoluntatem omnipotẽtis dei: qui certe non ob aliud uocatur omnipotẽs, nisi quoniam quicquid uult potest: qui potuit & creare tam multa, quæ si non ostenderentur, aut à credendis hodieq; testibus dicerentur, profecto impossibilia putarentur, non solum quæ ignotissima apud nos, uerumetiam quæ notissima posui. Illa enim quæ apud nos, præter eos, quorum de his libros legimus, non habent testem, & ab eis conscripta sunt, qui non sunt diuinitus docti atq; humanitus falli forte potuerunt: licet cuiq; sine recta reprehensione non credere. Nam nec ego uolo temere credi cuncta, quæ posui, quia nec à meipso ita creduntur tanq̃ nulla de illis sit in mea cogitatione dubitatio: exceptis his quæ uel ipse sum expertus, & cuiuis facile est experiri: sicut de calce quod feruet in aqua, & in oleo frigida est: de magnete D lapide, quod nescio qua sorbitione insensibili, stipulã non moueat, & ferrum rapiat: de carne non putrescente pauonis, cum putruerit & caro Platonis: de palea sic frigente, ut fluescere niuem non sinat, sic calente, ut maturescere poma compellat: de igne fulgido, quod secundum suum fulgorem lapides coquendo candificet, & contra eundem suum fulgorem urendo plurima obfuscet. Tale est, quod & nigræ maculæ offunduntur ex oleo splendido, similiter nigræ lineæ de candido imprimuntur argento. De carbonibus etiam, quod accedente igne sic uertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis tetri, fragilesq; de duris, imputribiles de putribilibus fiant. Hæc ipsa quædam cum multis, quædam cum omnibus noui, & alia plurima, quæ huic libro inserere longum fuit. De his autem quæ posui non experta, sed lecta, præter de fonte illo ubi faces extinguuntur ardentes & accendũtur extinctæ, & de pomis terræ Sodomorum forinsecus quasi maturis, intrinsecus fumeis, nec testes aliquos idoneos à quibus utrum uera essent audirem potui reperire. Et illum quidem fontem non inueni qui in Epiro uidisse se dicerent, sed qui in Gallia similem nossent non longe à Gratianopoli ciuitate. De fructibus autem Sodomitarum arborum, non tãtum literæ fide dignæ indicant, uerumetiam tam multi se loquuntur expertos, ut hinc dubitare non possim. Cætera uero sic habeo, ut neq; affirmanda, neq; neganda decreuerim: sed ideo etiam ipsa posui, quoniam apud eorum contra quos agimus historicos legi: ut ostenderem qualia multa, multiq; illorum nulla reddita ratione, in suorum literatorum scripta literis credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam sensumq; transgreditur omnipotentem deum dicimus esse facturum, nec in hac reddita ratione dignantur. Nam quæ melior & ualidior ratio de rebus talibus redditur, quàm cum omnipotens ea posse facere perhibetur, & facturus dicitur, quæ prænunciasse ibi legitur, ubi alia multa prænunciauit, quæ fecisse monstratur. Ipse quippe faciet, quæ se facturum esse prædixit quæ impossibilia esse putãtur, qui promisit & fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

Non

A Non esse contra naturam, cum in aliqua re cuius natura innotuit, aliquid ab eo, quod erat notum incipit esse diuersum. Cap. VIII

SI autem propterea respondent se non credere, quæ de humanis semper arsuris, nec unquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam nouimus longe aliter institutã: unde nec illa ratio hinc reddi potest, quæ de illis naturis mirabilibus reddebatur, ut dici possit, uis ista naturalis est, rei huius ista natura est, quoniam scimus humanæ carnis istam non esse naturam, Habemus quidem quod respondeamus de literis sacris, hanc ipsam scilicet humanã carnem aliter institutam fuisse ante peccatum, id est, ut posset nunquam perpeti mortem: aliter autem post peccatum qualis in erumna huius mortalitatis innotuit, ut perpetem uitam tenere non possit. Sic ergo aliter quàm nobis nota est, instituetur in resurrectione mortuorum. Sed quoniã istis non credunt literis ubi legitur qualis in paradiso uixerit homo, quantumq; fuerit à necessitate mortis alienus, quibus utiq; si crederent, non cum illis de pœna damnatorum quæ futura est, operosius ageremus: de literis eorum, qui doctissimi apud illos fuerunt aliquid proferendum est, quo appareat posse fieri ut aliter se habeant quæq; res, quàm prius in rebus innotuerant suæ determinatione naturæ. Est in Marci Varronis libris, quorum inscriptio est de gẽte populi Romani: quod eisdem uerbis quibus ibi legitur, & hic ponam: In cœlo, inquit, mirabile extitit portentum. Nam stellam Veneris nobilissimam, Plautus uesperuginẽ, Homerus Hesperon appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit tantum portentũ extitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figurã, cursum: quod factum ita neq; antea neq; postea sit, Sic hoc factum Ogygio rege dicebant: Adrastus Cyzicenus & Dion Neapolites mathematici nobiles. Hoc certe Varro tantus autor portentũ non appellaret, nisi esse contra naturam uideretur. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus esse, sed non sunt. Quomodo est enim contra naturam, quod dei fit uoluntate, cum uoluntas tanti utiq; conditoris conditæ rei cuiusq; natu-
B ra sit? Portentũ ergo fit non contra naturam, sed contra quam est nota natura. Quis autem portentorum numerat multitudinem, quæ historia gentium continetur? Sed nunc in hoc uno attendamus, quod ad rem, de qua agimus pertinet. Quid ita dispositum est ab autore naturæ cœli & terræ, quẽadmodum cursus ornatissimus syderum? Quid tam ratis legibus fixisq; firmatum? Et tamẽ quando ille uoluit qui summo regit imperio ac potestate quod condidit, stella præ cæteris magnitudine ac splendore notissima, colorem, magnitudinem, figuram, & quod est mirabilius sui cursus ordinem legemq; mutauit. Turbauit profecto tunc, si ulli iam fuerunt, qui canones astrologorum, uelut inenarrabili computatione de præteritis ac futuris astrorũ motibus conscriptos habent, quos canones sequendo ausi sunt dicere, hoc quod de lucifero contigit, nec antea, nec postea contigisse. Nos autem in diuinis libris legimus etiam solem ipsum & stetisse, cum hoc à domino deo petiuisset uir sanctus Iesus Naue, donec cœptum prælium uictoria terminaret: & retrorsum redisse, ut regi Ezechiæ quindecim anni ad uiuendum additi, hoc etiam prodigio promissioni dei significarentur adiuncto. Sed ista quoque miracula, quæ meritis scimus concessa sanctorum, quando credunt isti facta, magicis artibus tribuunt. Vnde illud est quod superius commemoraui dixisse Virgilium,

Sistere aquam fluuijs, & uertere sydera retro.

Nam & fluuium stetisse superius, inferiusq; fluxisse, cum populus dei ductore supra memorato Iesu Naue uiam carperet, & Helia propheta transeunte, ac postea discipulo eius Helisæo id esse factum in sacris literis legimus, & retrouersum fuisse maximum sydus regnante Ezechia modo commemorauimus. Quod uero de lucifero Varro scripsit, non est illic dictum alicui homini petenti id fuisse concessum. Non ergo de notitia naturarum caliginem sibi faciant infideles, quasi non possit in aliqua re diuinitus fieri aliud, quàm in eius natura per humanam suam experientiam cognouerunt: quamuis & ipsa quæ in rerum natura omnibus nota sunt, non minus mira sint, essentq; stupenda considerantibus cunctis,

cunctis,si solerent homines mirari nisi rara. Quis enim consulta ratione non uideat in hominum innumerabili numerositate,& tanta naturæ similitudine, ualde mirabiliter sic habere singulos singulas facies,ut nisi inter se similes essent non discernerentur eorum species ab animalibus cæteris,& rursus nisi inter se dissimiles essent,non discernerentur singuli ab hominibus cæteris? Quos ergo similes confitemur,eosdem dissimiles inuenimus. Sed mirabilior est consideratio dissimilitudinis, quoniam similitudinem iustius uidetur exposcere natura communis. Et tamen quoniam quæ sunt rara, ipsa sunt mira,multo amplius admiramur quando duos ita similes reperimus,ut in eis discernendis aut semper,aut frequenter erremus. Sed quod dixi scriptum à Varrone,licet eorum sit historicus idemq; doctissimus,fortasse uere factum esse non credunt,aut quia non diu mansit alius eiusdem syderis cursus,sed reditum est ad solitum cursum,minus isto mouentur exemplo. Habeant ergo aliud quod etiam nunc possit ostendi,eisq; puto debere sufficere,quo commoueantur,cum aliud aduerterint in aliqua institutione naturæ,eamq; sibi notissimam fecerint,non se inde deo debere præscribere,quasi eam non possit in longe aliud,q̃ eis cognita est uertere atq; mutare. Terra Sodomorum nõ fuit ita utiq; ut nunc est,sed iacebat simili cæteris facie,eademq; uel etiam uberiore fœcũditate pollebat. Nam dei paradiso in diuinis eloquijs comparata est. Hæc postea q̃ tacta de cœlo est,sicut illorum quoq; attestatur historia,& nunc ab eis,qui ueniunt ad loca illa conspicitur,prodigiosa fuligine horrori est,& poma eius interiorem fauillam mendaci superficie maturitatis includunt. Ecce non erat talis,& talis est. Ecce à conditore naturarum natura eius in hanc fœdissimam diuersitatem mirabili mutatione conuersa est. Et quod post tam longum accidit tempus,tam longo tempore perseuerat. Sicut ergo non fuit impossibile deo quas uoluit instituere,sic ei non est impossibile in quicquid uoluerit,quas instituit mutare naturas. Vnde illorum quoq; miraculorum multitudo syluescit,quæ monstra,ostenta,portenta,prodigia nũcupantur. Quæ recolere & commemorare si uelim,huius operis quis erit finis? Monstra sanè dicta perhibent à monstrando,quod aliquid significando demonstrent,& ostenta ab ostẽdendo,& portenta à portendendo,id est,præostendẽdo:& prodigia,quod porrò dicant,id est,futura prædicãt. Sed uiderint eorum cõiectores,quomodo ex eis siue fallãtur,siue instinctu spirituum,quibus cura est tali pœna dignos animos hominũ noxiæ curiositatis retibus implicare,etiam uera prædicant,siue multa dicendo aliquando in aliquid ueritatis incurrant. Nobis tamen ista quæ uelut contra naturam fiunt,& contra naturam fieri dicuntur,quo more hominum locutus est & Apostolus,dicendo,contra naturam in olea insitum oleastrũ,factum esse participem pinguedinis oleæ:& monstra,ostenta,portenta,prodigia,nuncupantur,hoc monstrare dicitur,hoc ostendere,uel præostendere,hoc prædicere quod facturus sit deus quæ de corporibus hominum se prænunciauit esse facturum,nulla impediente difficultate,nulla præscribente lege naturæ:quomodo autem prænunciauerit,satis in libro superiore docuisse me existimo,decerpendo de scripturis sanctis & nouis & ueteribus, non quidem omnia ad hoc pertinentia,sed quæ sufficere huic operi iudicaui.

De gehenna & æternarum qualitate pœnarum. Caput IX

QVod igitur de sempiterno supplicio damnatorum per suum prophetam deus dixit, fiet omnino fiet:uermis eorum non morietur,& ignis eorum non extinguetur. Ad hoc enim uehementius commendandum,etiam dominus Iesus cum membra quæ hominem scandalizant,pro his omnibus poneret,quos ut sua membra dextera quis diligit,eaq; præciperet amputari. Bonum est inquit tibi debilem introire in uitam æternã, quàm duas manus habentem ire in gehennam in ignem inextinguibilem,ubi uermis eorum non moritur,& ignis eorum non extinguitur. Similiter de pede:Bonum est tibi,inquit,claudum introire in uitam æternam,quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis,ubi uermis eorũ non moritur & ignis non extinguitur. Non aliter ait & de oculo:Bonum est tibi,inquit,luscum introire in regnum dei,quàm duos oculos habentem mitti in

A gehennam ignis, ubi uermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Non eum piguit uno loco eadem uerba ter dicere, quem non terreat ista repetitio, & illius pœnæ comminatio, tam uehemens ore diuino? Vtrunq; autem horum, ignem scilicet atq; uermem, qui uolunt ad animæ pœnas non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi, sero atque infructuose pœnitentes eos qui fuerunt à regno dei separati, & ideo ignem pro isto dolore urentem non incongrue poni potuisse contendunt. Vnde illud Apostoli est, Quis scandalizatur, & ego non uror? Eundem etiam dolorem uermem putant intelligendum esse. Nam scriptum est, inquiunt, Sicut tinea uestimētum, & uermis lignum, sic mœror excruciat cor uiri. Qui uero pœnas & animæ & corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animam autem rodi quodammodo uerme mœroris affirmant. Quod etsi credibilius dicitur, quia utiq; absurdum est, ibi dolorē aut corporis, aut animæ defuturum, ego tamen facilius existimo, ut ad corpus dicam utrunq; pertinere, quàm neutrum, & ideo tacitum in illis diuinæ scripturæ uerbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur etiamsi non dicatur, ut in corpore sic dolente animus quoq; sterili pœnitentia crucietur. Legitur quippe & in ueteribus scripturis, Vindicta carnis impij ignis & uermis. Potuit breuius dici, uindicta impij. Cur ergo dictum est carnis impij, nisi quia utrunq;, id est, & ignis & uermis, pœna erit carnis? Aut si uindictam carnis propterea dicere uoluit, quia hoc in homine uindicabitur, quod secundum carnem uixerit: propter hoc enim ueniet in mortem secundam, quam significauit Apostolus dicens, Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini: eligat quisq; quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo uermem, hoc proprie, illud tropice: aut utrunq; proprie corpori. Iam enim satis superius disputaui posse animalia etiam in ignibus uiuere in ustione sine consumptione, in dolore sine morte per miraculum omnipotentissimi creatoris, cui hoc possibile esse qui negat, à quo fit quicquid in naturis omnibus miratur, ignorat. Ipse enim est deus qui omnia in hoc mūdo magna & parua mi-
B racula, quæ commemorauimus, etiam incomparabiliter plura quæ non cōmemorauimus fecit, eademq; ipso mundo atq; omnium maximo miraculo inclusit. Eligat ergo unum de duobus quisq; quod placet, utrum & uermem & ignem ad corpus proprie, an ad animum trāslato à corporalibus ad incorporalia uocabulo existimet pertinere. Quid autem horum uerum sit, res ipsa expeditius indicabit, quando erit scientia tanta sanctorum, ut eis cognoscendarum illarum pœnarum necessaria non sit experientia, sed ea quæ tunc erit plena atq; perfecta, ad hoc sciendum sapientia sola sufficiat. Nunc enim ex parte scimus, donec ueniat quod perfectum est, dum tamē nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

An ignis gehennalis si corporalis est, possit malignos spiritus, id est, dæmones incorporeos tactu suo adurere. Cap. X

HIc occurrit quærere, si non erit ignis incorporalis noxius, sicut est animi dolor, sed corporalis tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari, quomodo in eo erit etiam pœna spirituum malignorum. Idem quippe ignis erit supplicio scilicet hominū attributus & dæmonum, dicente Christo, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius, nisi quia sunt quædam sua etiam dæmonibus corpora, sicut doctis hominibus uisum est, ex isto aere crasso atque humido, cuius impulsus uento flante sentitur: Quod genus elemēti si nihil igne perpeti posset, non ureret feruefactus in balneis. Vt enim urat prior uritur, facitq; quod patitur. Si autem quisquam nulla habere corpora dæmones asseuerat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur itaq; non dicamus, quamuis miris, tamen ueris modis etiam spiritus incorporeos posse pœna corporalis ignis affligi, si spiritus hominū etiam ipsi profecto incorporei, & nunc potuerint includi corporalibus membris, & tunc poterunt corporum suorum uinculis insolubiliter alligari? Adhærebūt ergo si eis nulla sunt corpora spiritus dæmonum, imò spiritus dæmones, licet incorporei corporeis ignibus cruciandi, non ut ignes ipsi

quibus

quibus adhærebunt, eorum iunctura inspirentur, & animalia fiant, quæ constent spiritu & corpore: sed, ut dixi, miris & ineffabilibus modis adhærēdo accipientes ex ignibus pœnam non dantes ignibus uitam, quia & iste alius modus quo corporibus adhærent spiritus, & animalia fiunt, omnino mirus est, nec cōprehendi ab homine potest, & hoc ipse homo est. Dicerem quidem sic arsuros sine ullo suo corpore spiritus, sicut ardebat apud inferos ille diues quando dicebat, Crucior in hac flamma: nisi conuenienter responderi cernerem, talem fuisse illam flammam, quales oculi quos leuauit, & Lazarum uidit, qualis lingua cui humorem exiguum desiderauit infundi: qualis digitus Lazari, de quo id sibi fieri postulauit, ubi tamen erant sine corporibus animæ. Sic ergo incorporalis & illa flamma, qua exarsit, & illa guttula, quam poposcit, qualia etiam sunt uisa dormientium, siue in ecstasi cernentium res incorporales, habentes tamen similitudinem corporum. Nam & ipse homo cum spiritu, non corpore sit in talibus uisis, ita se tamen tunc similem suo corpori uidet, ut discernere omnino non possit. Aut uero gehēna illa, quod etiam stagnum ignis & sulphuris dictum est, corporeus ignis erit, & cruciabit corpora damnatorum, & hominum & dæmonum, solida hominum, aerea dæmonum: aut tantum hominum corpora cum spiritibus, dæmones autem spiritus sine corporibus hærentes sumendo pœnam, non impertiēdo uitam corporalibus ignibus. Vnus quippe utrisq; ignis erit, sicut ueritas dixit.

An hoc ratio iusticiæ habeat ut non sint extēsiora pœnarum tempora, quàm fuerint peccatorum. Cap. XI

HIc autem quidam eorum, contra quos defendimus ciuitatem dei, iniustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, paruo licet tempore perpetratis pœna quisq; damnetur æterna, quasi ullius id unquam iusticia legis attēdat, ut tanta mora temporis quisq; puniatur, quanta mora temporis unde puniretur admisit. Octo genera pœnarum in legibus esse scribit Tullius, damnum, uincula, uerbera, talionem, ignominiam, exilium, mortem, seruitutem. Quid horum est quod in breue tempus pro cuiusq; peccati celeritate coartetur, ut D tanta uindicetur morula, quanta deprehenditur perpetratum, nisi forte talio? Id enim ait ut hoc patiatur quisq; quod fecit. Vnde illud est legis, Oculū pro oculo, dentem pro dente. Fieri enim potest, ut tam breui tempore quisq; amittat oculum seueritate uindictæ, quem tulit ipse alteri improbitate peccati. Porrò autem si alienæ fœminæ osculum infixum, rationis sit uerbere uindicare, nónne qui illud puncto temporis fecerit, incomparabili horarum spacio uerberatur, & suauitas uoluptatis exiguæ diuturno dolore punitur? Quid in uinculis? Nunquid ibi tam diu quisq; iudicandus est esse debere, quàm diu fecit, unde meruit alligari, cum iustissime annosas pœnas seruus in compedibus pendat, qui uerbo aut ictu celerrime transeunte uel lacessiuit dominum uel plagauit? Iam uero damnum, ignominia, exilium & seruitus, cum plerunq; sic infliguntur, ut nulla uenia relaxentur, nónne pro huius uitæ modo similia pœnis uidentur æternis? Ideo quippe æterna esse non possunt, quia nec ipsa uita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum: & tamen peccata, quæ uindicantur longissimi temporis pœnis, breuissimo tempore perpetrantur: nec quisquam extitit qui censuerit tam cito nocentium finienda esse tormenta, quàm cito factum est uel homicidium, uel adulterium, uel sacrilegium, uel quodlibet aliud scelus, non temporis lōgitudine, sed iniquitatis & impietatis magnitudine metiendū. Qui uero pro aliquo grandi crimine morte mulctatur, nunquid mora, qua occiditur, quæ perbreuis est, eius supplicium leges breue existimant, & non quod eum in sempiternum auferunt de societate uiuētium? Quod est autem de ista ciuitate mortali homines supplicio primæ mortis, hoc est de illa ciuitate immortali homines supplicio secundæ mortis auferre. Sicut enim non efficiūt leges huius ciuitatis ut in eam quisq; reuocetur occisus, sic nec illius leges ciuitatis admittunt, ut ad eius quis ultra beatitudinem reuocetur æternam, secunda morte damnatus. Quomodo ergo uerum est, inquiunt, id quod ait Christus uester, In qua mēsura mensi fueritis, in ea remetietur uobis, si temporale peccatum supplicio punitur æterno? Nec attendunt non propter æquale temporis

A poris spacium, sed propter uicissitudinem mali, id est, ut qui mala fecerit, mala patiatur, ean dem dictam fuisse mensurã, ꝙuis hoc in ea re proprie possit accipi, de qua dominus cum hoc diceret loquebatur, id est, de iudicijs, & condemnationibus. Proinde qui iudicat & con/ demnat iniuste, si iudicatur & condemnatur iuste, in eadem mensura recipit, ꝙuis non hoc quod dedit. Iudicio enim fecit, iudicio patiatur. Quamuis enim fecerit damnationẽ, quod iniquum est, patiatur damnationem quod iustum est.

De magnitudine præuaricationis primæ ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint saluatoris. Cap. XII

SEd pœna æterna ideo dura & iniusta sensibus uidetur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimæ purissimæq; sapientiæ, quo sentiri possit quantum nefas in illa prima præuaricatione cõmissum sit. Quanto enim magis ho- mo fruebatur deo, tãto maiore impietate dereliquit deum, & factus est malo dignus æter/ no, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset in æternum. Hinc est uniuersa generis humani massa damnata, quoniam qui hoc primitus admisit cum ea, quæ in illo fuerat ra- dicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc iusto debitoq; supplicio, nisi misericordia & indebita gratia liberetur, atq; ita dispertiat̃ genus humanũ, ut in quibusdã demonstretur, quid ualeat misericors gratia, & in cæteris quid iusta uindicta. Neq; enim utrũq; demon/ straretur in omnibus, quia si omnes remanerent in pœnis iustæ damnationis, in nullo ap/ pareret misericors gratia redimentis: rursum si omnes à tenebris transferrẽtur in lucem, in nullo appareret seueritas ultionis. In qua propterea multo plures, quàm in illa sunt, ut sic ostendatur, quid omnibus deberetur. Quod si omnibus redderetur, iusticiam iudicantis iu ste ne reprehenderet. Quia uero tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximæ gratiæ gratuito muneri liberantis.

Contra opinionem eorum qui putant criminosis supplicia post mortem cau

B sa purgationis adhiberi. Cap. XIII

PLatonici quidem quamuis impunita nulla uelint esse peccata, tamen omnes emẽdatio ni adhiberi putant, uel humanis inflictas legibus, uel diuinis, siue in hac uita, siue post mortem, si autẽ parcatur hic cuiq;, aut ita plectatur ut hic nõ corrigatur. Hinc est Maronis illa sententia, ubi cũ dixisset de terrenis corporibus moribundisq; membris, quod animæ

Hinc metuunt, cupiuntq;, dolent, gaudentq;, nec auras

Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco, secutus adiunxit atq; ait: Quin & supremo cum lumine uita reliquit, id est, cum die nouissimo relinquit eas ista uita: Non tamen, inquit,

Omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporea excedunt pestes, penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt, aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad uentos: alijs sub gurgite uasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Qui hoc opinantur, nullas pœnas nisi purgato rias uolunt esse post mortem, ut quoniam terris superiora sunt elementa aqua, aër, ignis, ex aliquo istorum mundetur per expiatorias pœnas quod terrena contagione contractum est. Aër quippe accipitur in eo quod ait, suspensæ ad uentos. Aqua in eo quod ait, sub gur/ gite uasto. Ignis autem suo nomine expressus est, cum dixit, aut exuritur igni. Nos uero etiam in hac quidem mortali uita esse quasdam pœnas purgatorias confitemur, non qui/ bus affliguntur, quorum uita uel non inde fit melior, uel potius inde fit peior, sed illis sunt purgatoriæ, qui eis coërciti corriguntur. Cæteræ omnes pœnæ siue temporariæ, siue sempi/ ternæ, sicut unusquisq; diuina prouidentia tractandus est, inferuntur, uel pro peccatis, siue præteritis, siue in quibus adhuc uiuit ille qui plectitur, uel pro exercendis declarandisq; uir tibus, per homines & angelos, seu bonos, seu malos. Nam si quisquã mali aliquid alterius

improbitate uel errore patiatur, peccat quidem homo, qui uel ignorantia, uel iniusticia cuiquam mali aliquid facit, sed non peccat deus, qui iusto quamuis occulto iudicio fieri sinit. C Sed temporarias pœnas alij in hac uita tantum, alij post mortẽ, alij & nunc & tunc, ueruntamen ante iudicium illud seuerissimum nouissimumq; patiuntur. Non autem omnes ueniunt in sempiternas pœnas, quæ post illud iudicium his sunt futuræ, qui post mortem sustinent temporales. Nam quibusdam quod in isto nõ remittitur, remitti in futuro seculo, id est, ne futuri seculi æterno supplicio puniantur, iam supra diximus.

De pœnis tẽporalibus istius uitæ, quibus subiecta est humana conditio. Cap. XIIII

RArissimi sunt autem, qui nullas in hac uita, sed tantum postea pœnas luunt. Fuisse tamen aliquos qui usq; ad decrepitam senectutem ne leuissimam quidem febriculã senserint, quietamq; duxerint uitam, & ipsi & nouimus & audiuimus. Quanquam uita ipsa mortalium tota pœna sit, quia tota tentatio est, sicut sacræ literæ personant, ubi scriptũ est: Nunquid non tentatio est uita humana super terram? Non enim parua pœna est ipsa insipientia uel imperitia, quæ usq; adeo fugienda merito iudicatur, ut per pœnas doloribus plenas, pueri cogantur quæq; artificia uel literas discere ipsumq; discere, ad quod pœnis adiguntur: tam pœnale est eis, ut nonnunq; ipsas pœnas per quas compelluntur discere, malint ferre quàm discere. Quis autem nõ exhorreat & mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? Quæ quidem non à risu, sed à fletu orditur hanc lucẽ, quo quid malorum ingressa sit nesciens prophetat quodammodo. Solum quando natus est ferunt risisse Zoroastrem, nec ei boni aliquid monstruosus risus ille portendit. Nam magicarum artium fuisse perhibetur inuentor, quæ quidem illi, nec ad præsentis uitæ uanam felicitatem, contra suos inimicos prodesse potuerũt. A Nino quippe rege Assyriorum, cũ esset ipse Bactrianorum rex, bello superatus est. Prorsus quod scriptũ est: Graue iugum super filios Adam à die exitus de uentre matris eorum, usq; in diem sepulturæ in matrẽ omnium, usq; adeo impleri necesse est, ut ipsi paruuli per lauacrum regenerationis, ab origenalis peccati, quo solo tenebantur, uinculo iam soluti, mala multa patientes, nonnulli etiam incursus spirituum malignorũ aliquando patiantur. Quæ quidem passio absit, ut eis obsit, si hãc uitam in illa ætate etiã ipsa passione ingrauescente & animã de corpore excludente finierint. D

Quod omne opus gratiæ dei eruentis nos de profunditate ueteris mali, ad futuri seculi pertineat nouitatem. Cap. XV

VEruntamen in graui iugo quod positum est super filios Adam à die exitus de uentre matris eorum usq; in diem sepulturæ in matrem omnium, etiam hoc † medium miserabile reperitur, ut sobrij simus atq; intelligamus hanc uitam de peccato illo nimis nefario, quod in paradiso perpetratum est factã nobis esse pœnalem, totumq; quod nobiscum agitur per testamentum nouum non pertinere nisi ad noui seculi hæreditatem nouam, ut hic pignore accepto, illud cuius hoc est pignus suo tempore consequamur. Nũc autem ambulemus in spe & proficiẽtes de die in diem, spiritu facta carnis mortificemus. Nouit enim dominus qui sunt eius, & quotquot spiritu dei aguntur, hi filij dei sunt, sed gratia, non natura. Vnicus enim natura dei filius, propter nos misericordia factus est filius hominis, ut nos natura filij hominis, filij dei per illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram in qua nos susciperet suscepit à nobis, & tenax diuinitatis suæ, nostræ infirmitatis particeps factus est, ut nos in melius cõmutati, quod peccatores mortalesq; sumus, eius immortalitatis & iusticiæ participatione amittamus, & quod in natura nostra bonũ fecit, impleti sũmo bono in eius naturæ bonitate seruemus. Sicut enim per unũ hominẽ peccantem in hoc tam graue malum deuenimus, ita per unum hominem eundemq; deum iustificantem, ad illud bonum tam sublime ueniemus. Nec quisquam se debet ab isto ad illum transisse confidere, nisi cum ibi fuerit ubi tentatio nulla erit, nisi pacem tenuerit quam belli huius, in quo caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem, multis & uarijs certaminibus quærit. Hoc autẽ bellum nunquam ullum esset, si natura humana per liberum

† alis, malum.

A liberum arbitrium in rectitudine in qua facta est perstitisset. Nunc uero quæ pacem felix
cum deo habere noluit, secum pugnat infelix, & hoc quoq; cum malum sit miserabile, me/
lius est tamen quàm priora uitæ huius. Melius quippe confligitur cum uitijs, quàm cum si/
ne ulla cõflictione dominentur. Melius est, inquam, bellum cum spe æternæ pacis, quàm si/
ne ulla liberationis cogitatione captiuitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, & ad
capescendam ordinatissimã pacem, ubi firmissima stabilitate potioribus inferiora subdan
tur, igne diuini amoris accendimur. Sed si quod absit, alibi tanti boni spes nulla esset, mal/
le debuimus in huius conflictationis molestia remanere, quàm uitijs in nos dominatio/
nem non eis resistendo permittere.

Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates. Cap. XVI

VErum tanta est dei misericordia in uasa misericordiæ quæ præparauit in gloriam, ut
etiam prima hominis ætas, id est, infantia, quæ sine ullo renisu subiacet carni: & secun/
da, quæ pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio suscepit hanc pugnam, & ferè sub omĩbus
uitiosis delectationibus iacet, quia licet iam fari ualeat, & ideo infantiam trãsisse uideatur,
nondũ in ea est præcepti capax infirmitas mentis, si sacramẽta mediatoris acceperit, etiam
si hanc in eis annis uitam finiat, translata scilicet à potestate tenebrarum in regnum Chri/
sti, non solum pœnis non præparetur æternis, sed ne ulla quidem post mortem purgato/
ria tormenta patiatur. Sufficit enim sola spiritalis regeneratio, ne post mortem obsit quod
carnalis generatio cum morte contraxit. Cum autem uentum fuerit ad ætatem, quæ præce
ptum iam capit, & subdi potest legis imperio, suscipiendum est bellum cõtra uitia, & geren
dum acriter ne ad damnabilia peccata perducat. Et si quidem nondum uictoriarum cõsue/
tudine roborata sunt, facilius uincuntur & cedunt: si autem uincere atq; imperare consueue
runt, laboriosa difficultate superantur. Neq; enim id fit ueraciter atq; synceriter, nisi uera
delectatione iusticiæ. Hæc est autem in fide Christi. Nam si lex iubens assit, & spiritus iu/
B uans desit, per ipsam prohibitionem desiderio crescente atq; uincente peccati etiam reatus
præuaricationis accedit, ut nonnunq; sint apertissima uitia, quæ alijs uitijs uincuntur occul/
tis, quæq; putantur esse uirtutes in quibus regnat superbia, & quædam sibi placendi altitu/
do ruinosa. Tunc itaq; uicta uitia deputanda sunt, cum dei amore uincuntur, quẽ nisi deus
ipse non donat, nec aliter nisi per mediatorem dei & hominũ hominem Iesum Christum,
qui factus est particeps mortalitatis nostræ, ut nos participes faceret diuinitatis suæ. Paucis
simi autem sunt tantæ felicitatis, ut ab ipsa ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata
cõmittant, uel in flagitijs, uel in facinoribus, uel in nefariæ cuiusquam impietatis errore, sed
magna spiritus largitate opprimant, quicquid in eis posset carnali delectatione damnari.
Plurimi uero præcepto legis accepto, cum prius uicti fuerint præualentibus uitijs & præua/
ricatores effecti, tunc ad gratiam confugiunt adiuuãtem, qua fiant & amarius pœnitendo,
& uehemẽtius pugnando, prius deo subdita, atq; ita carni præposita mente uictores. Quis
quis igitur cupit pœnas euadere sempiternas, non solum baptizetur, uerumetiam iustifice/
tur in Christo, ac sic uere transeat à diabolo ad Christum. Purgatorias autem pœnas nul/
las futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumq; iudicium. Nequaquam tamen
negandum est, etiam ipsum æternum ignem pro diuersitate meritorũ quamuis malorum,
alijs leuiorem, alijs futurum esse grauiorem, siue ipsius uis atq; ardor pro pœna digna cu/
iusq; uarietur, siue ipse æqualiter ardeat, sed non æquali molestia sentiatur.

De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum esse mansuras. Cap. XVII

NVnc iam cum misericordibus nostris agendum esse uideo, & pacifice disputandum,
qui uel omnibus illis hominibus, quos iustissimus iudex dignos gehennæ supplicio
iudicabit, uel quibusdam eorum qui nolunt credere pœnam sempiternã futuram, sed post
certi temporis metas pro cuiusq; peccati quantitate longioris siue breuioris eos inde existi/
mant liberandos. Qua in re misericordior profecto fuit Origenes, qui & ipsum diabolum
atq; angelos eius post grauiora ꝓ meritis & diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruẽ/

dos atq; sociandos sanctis angelis credidit. Sed illum & propter hoc & propter alia nõnulla, & maxime propter alternantes sine cessatione beatitudines & miserias, & statutis seculorum interuallis, ab istis ad illas, atq; ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles non immerito reprobauit ecclesia, quia & hoc quod misericors uidebatur amisit, faciendo sanctis ueras miserias, quibus pœnas luerent, & falsas beatitudines in quibus uerum ac securũ hoc est sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent. Longe autẽ aliter istorum misericordia humano erat affectu, qui hominum illo iudicio damnatorum miserias temporales, omniũ uero, qui uel citius, uel tardius liberantur æternam felicitatem putant. Quæ sententia si propterea bona & uera, quia misericors est, tanto erit melior & uerior, quanto misericordior fuerit. Extendatur ergo ac profundatur fons huius misericordiæ usq; ad damnatos angelos, saltem post multa atq; prolixa quantumlibet secula liberandos. Cur usq; ad uniuersam naturam manat humanam, & cum ad angelicam uentũ fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulterius miserando porrigere, & ad liberationem ipsius quoq; diaboli peruenire. Verum si aliquis audeat, uincit nempe istos, & tamen tãto inuenitur errare deformius & contra recta dei uerba peruersius, quanto sibi uidetur sentire clementius. C

De his qui nouissimo iudicio propter intercessiones sanctorũ neminem hominum putant esse damnandum. Cap. XVIII

SVnt etiam quales in collocutionibus nostris ipse sum expertus, qui cũ uenerari uideantur scripturas sanctas, moribus improbandi sunt, & agendo causam suam multo maiorem, quàm isti misericordiam deo tribuant erga humanum genus. Dicunt enim de malis & infidelibus hominibus diuinitus quidem uerum prædictũ esse, quod digni sunt, sed cum ad iudicium uentum fuerit, misericordiam esse superaturam. Donabit enim eos, inquiunt, misericors deus precibus & intercessionibus sanctorum suorum. Si enim orabant pro illis, quando eos patiebant̃ inimicos, quanto magis quando uidebunt humiles supplicesq; prostratos? Neq; enim credendum est aiunt, tunc amissuros sanctos uiscera misericordiæ cum fuerint plenissimæ ac perfectissimæ sanctitatis, ut qui tunc orabant pro inimicis suis, quando & ipsi sine peccato non erant, tunc non orent pro supplicibus suis, quando nullum cœperint habere peccatũ? Aut uero deus tunc eos nõ exaudiet tot & tales filios suos, quando in tanta eorum sanctitate nullum inueniet orationis impedimentum? Testimonium uero psalmi, & illi quidẽ qui permittũt infideles atq; impios homines saltem longo tẽpore cruciari, & postea de malis omnibus erui, sed magis isti pro se dicunt esse ubi legitur: Nũquid obliuiscetur misereri deus, aut continebit in ira sua miserationes suas? Ira eius est, inquiunt, ut om̃es indigni beatitudine sempiterna, ipso iudicãte puniant̃ supplicio sempiterno. Sed si uel longũ uel prorsus ullũ esse permiserit, pfecto ut possit hoc fieri, cõtinebit in ira sua miserationes suas, quod eũ psalmus nõ dicit esse facturũ. Nõ enim ait affirmando, cõtinebit, sed negationem sub interrogatione ponens, cum an cõtinebit interrogat, nimirũ ostendit, quia non diu miserationes suas in ira contineat. Sic ergo isti uolunt iudicij dei cõminationem non esse mendacem, quamuis sit neminem damnaturus, quemadmodum eius cõminationem qua dixit euersurum se esse Niniuem ciuitatem, mendacem non possumus dicere, & tamen non factum est, inquiunt, quod sine ulla conditione prædixit. Non enim ait Niniue euertetur si non egerint pœnitentiam, seq; correxerint, sed hoc non addito prænunciauit futuram euersionem illius ciuitatis. Quam cõminationem propterea ueracem putãt, quia hoc prædixit deus quod uere digni erant pati, quamuis hoc non esset ipse facturus. Nam etsi pœnitentibus pepercit, inquiunt, utique illos pœnitentiam non ignorabat acturos, & tamen absolute ac definite eorum euersionem futuram esse prædixit. Hoc ergo erat, inquiunt, in ueritate seueritatis, qua erant digni, sed in ratione miserationis non erat, quam non continuit in ira sua ut ab ea pœna supplicibus parceret, quam fuerat contumacibus cõminatus. Si ergo tunc pepercit aiunt, quando sanctum suum prophetam fuerat parcendo contristaturus, quanto magis tunc miserabilius supplicantibus parcet, quando ut parcat, D

A omnes sancti eius orabunt? Sed hoc quod ipsi suis cordibus suspicantur, ideo putant scri/pturas tacuisse diuinas,ut multi se corrigant,uel prolixarum,uel æternarum timore pœnarum,& sint qui possint orare pro eis,qui se non correxerint,nec tamen opinãtur omnimodo id eloquia diuina tacuisse. Nam quò pertinet,inquiunt,quod scriptum est? Quam magna multitudo dulcedinis tuæ domine,quam abscondisti metuentibus te,nisi ut intelligamus propter timorem fuisse absconditam misericordiæ diuinæ tam magnam & multam secretamq; dulcedinem? Addunt etiam propterea dixisse Apostolum: Conclusit enim deus omnes in infidelitate,ut omnium misereatur,quo significaret,quod ab illo nemo damnabitur. Nec isti tamen qui hoc sentiunt,hanc opinionem suam usq; ad liberationem,uel nullam damnationẽ diaboli,atq; angelorum eius extendunt. Humana quippe circa solos homines mouentur misericordia,& causam maxime agunt suam per generalem in genus humanum quasi dei miserationem,impunitatem falsam suis perditis moribus pollicentes: ac per hoc superabunt eos in prædicanda dei misericordia,qui hanc impunitatem etiam principi dæmonum & eius satellitibus pollicentur.

De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis propter participationem corporis Christi. Cap. XIX

ITem sunt alij ab æterno supplicio liberationẽ nec ipsis saltem omnibus hominibus promittentes,sed tãtummodo Christi baptismate ablutis,qui participes fiunt corporis eius quomodolibet uixerint,in quacunq; hæresi uel impietate fuerint,propter illud,quod ait Iesus: Hic est panis qui de cœlo descendit,ut si quis ex ipso manducauerit,non moriatur. Ego sum panis uiuus,qui de cœlo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum. Ab æterna ergo morte,inquiunt,necesse est istos erui,& ad uitam æternam quandoque perduci.

B De his qui non omnibus,sed eis tantum qui apud catholicos sunt regenerati,etiam si postea in multa crimina erroresq; proruperint, indulgentiam pollicentur. Cap. XX

ITem sunt qui hoc nec omnibus habentibus baptismatis Christi & eius corporis sacramentum,sed solis catholicis,quamuis male uiuentibus pollicentur,quia non solum sacramento,sed re ipsa manducauerunt corpus Christi in ipso eius corpore constituti. De quo dicit Apostolus: Vnus panis,unum corpus multi sumus,ut etiam si postea in aliquam hæresim,uel etiam in gentilium idololatriam lapsi fuerint,tantum quia in corpore Christi,id est,in ecclesia catholica sumpserunt baptismum Christi,& manducauerũt corpus Christi, non moriantur in æternum,sed uitam quandoq; consequantur æternam, atq; illa omnis impietas quanto maior fuerit,non eis ualeat ad æternitatem,sed ad diuturnitatem magnitudinemq; pœnarum.

De his qui eos qui permanent in catholica fide etiam si pessime uixerint,& ob hoc uri meruerint,tamen ꝓpter fidei fundamentũ saluandos esse definiunt. Cap. XXI

SVnt autem qui propter id quod scriptum est: Qui perseuerauerit usq; in finem hic saluus erit,non nisi in ecclesia catholica perseuerantibus,quamuis in ea male uiuẽtibus hoc promittunt,per ignem uidelicet saluandis,merito fundamenti: de quo ait Apostolus: Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positũ est, quod est Christus Iesus. Si quis autem ædificauerit super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides preciosos,ligna,fœnum,stipulam,uniuscuiusq; opus manifestabitur. Dies enim domini declarabit,quoniã in igne reuelabit̃,& uniuscuiusq; opus quale sit,ignis probabit. Si cuius opus permanserit quod superædificauit,mercedem accipiet. Si cuius autẽ opus arserit, damnum patietur,ipse autem saluus erit,sic tamen quasi per ignem. Dicunt ergo cuiuslibet uitæ catholicum Christianum Christum habere in fundamento,quod fundamentum nulla hæresis habet, à corporis eius unitate præcisa. Et ideo propter hoc fundamẽtum etiam si malæ uitæ fuerit catholicus Christianus,uelut qui superædificauerit ligna, fœnum, stipulam,

putant eum saluum fieri per ignem, id est, post pœnas ignis illius liberari, quo igne in ultimo iudicio punientur mali. C

De his qui putant ea crimina quæ inter eleemosynarum opera cōmittuntur, ad damnationis iudicium non uocari. Cap. XXII

COmperi autem etiam quosdam putare eos tātummodo arsuros illius æternitate supplicij, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, iuxta illud apostoli Iacobi: Iudicium autem sine misericordia fiet illi, qui non fecit misericordiam. Qui ergo fecerit, inquiunt, quamuis mores in melius nō mutauerit, sed inter ipsas suas eleemosynas nefarie ac nequiter uixerit: iudicium illi cum misericordia futurum est: ut aut nulla damnatione plectatur, aut post aliquod tempus siue paruum, siue prolixum ab illa damnatione liberetur. Ideo iudicem ipsum uiuorum atq; mortuorum noluisse existimant aliud cōmemorare se esse dicturum, siue dextris quibus est uitam daturus æternā, siue sinistris quos æterno supplicio est damnaturus, nisi eleemosynas siue factas, siue non factas. Ad hoc pertinere aiunt, & in oratione dominica quotidianam postulationem: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Quisquis enim illi, qui in eum peccauit dimittit ignoscendo peccatum, proculdubio eleemosynam facit. Quam rem dominus ipse sic cōmendauit, ut diceret: Si enim dimiseritis peccata hominibus, dimittet uobis & pater uester peccata uestra: si autem non dimiseritis hominibus, neq; pater uester, qui in cœlis est dimittet uobis. Ergo & ad hoc genus eleemosynarum pertinet, quod ait apostolus Iacobus: Iudicium futurum sine misericordia ei, qui non fecit misericordiam. Nec dixit dominus, inquiunt, magna uel parua, sed dimittet uobis pater uester peccata uestra: si & uos dimiseritis hominibus. Ac per hoc putant etiam eis qui perdite uixerint, donec claudant diem uitæ huius extremum, per hanc orationem qualiacūq;, quantacūq; fuerint, omnia quotidie peccata dimitti, sicut ipsa quotidie frequentatur oratio, si tātummodo custodisse meminerint, ut quando ab eis ueniam petunt, qui eos peccato qualicunq; læserunt, ex corde dimittant. D
Cum ad hæc omnia deo donante respondero, liber iste claudēdus est.

Contra opinionem eorum qui dicunt, nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia. Cap. XXIII

AC primum quæri oportet atq; cognosci, cur ecclesia ferre nequiuerit hominum disputationem, diabolo etiam post maximas & diuturnissimas pœnas, purgationem uel indulgentiam pollicentem. Neq; enim tot sancti & sacris ueteribus ac nouis literis eruditi, mundationē & regni cœlorū beatitudinem post qualiacūq; & quantacūq; supplicia, qualibuscūq; & quantiscūq; angelis inuiderunt, sed potius uiderūt diuinā uacuari uel infirmari non posse sententiā, quam se dominus prænūciauit in iudicio prolaturū atq; dicturū: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Sic quippe ostendit æterno igne diabolum & angelos eius arsuros: & quod scriptum est in Apocalypsi: Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo & bestia & pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum. Quod ibi dictum est æternum, hic dictum est in secula seculorum. Quibus uerbis nihil scriptura diuina significare consueuit, nisi quod finem non habet temporis. Quam ob rem prorsus nec alia causa, nec iustior, nec manifestior inueniri potest, cur uerissima pietate teneatur fixum, & immobile nullum regressum ad iusticiam uitamq; sanctorum diabolum & angelos eius habituros, nisi quia scriptura, quæ neminem fallit, dicit eis deum non pepercisse, & sic ab illo esse inter impios prædamnatos, ut carceribus caliginis inferni retrusi traderentur seruandi, atq; ultimo iudicio puniendi, quando eos æternus ignis accipiet, ubi cruciabuntur in secula seculorum. Quod si ita est, quomodo ab huius æternitate pœnæ, uel uniuersi uel quidam homines post quantumlibet temporis subtrahentur, ac non statim eneruabitur fides, qua creditur sempiternum dæmonum futurum esse supplicium? Si enim quibus dicetur: Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius, uel uniuersi uel

A aliqui eorum non semper ibi erunt: quid igitur causæ est cur diabolus & angeli eius semper ibi futuri esse credantur? An forte dei sententia, quæ in malos & angelos & homines proferetur, in angelos uera erit, in homines falsa? Ita planè hoc erit, si non quod deus dixit, sed quod suspicantur homines plus ualebit. Quod fieri quia non potest, non argumentari aduersus deum, sed diuino potius dum tempus est debent parêre præcepto, qui sempiterno cupiunt carere supplicio. Deinde quale est æternum supplicium pro igne diuturni temporis non existimare, & uitam æternam credere sine fine, cum Christus in eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrunque complexus, sic: Ibunt isti in supplicium æternum, iusti autem in uitam æternam? Si utrunque æternum, profecto aut utrunque cum fine diuturnum, aut utrunque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt: hinc supplicium æternum, inde uita æterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu, uita æterna sine fine erit, supplicium æternum finem habebit, multum absurdum est. Vnde quia uita æterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque æternum quibus erit, finem proculdubio non habebit.

Contrà eorum sensum qui in iudicio dei omnibus reis propter sanctorum preces putant esse parcendum. Cap. XXIIII

HOc autem & aduersus eos ualet, qui suas agentes causas contra dei uenire uerba uelut misericordia maiore conantur: ut ideo uidelicet uera sint, quia ea quæ dixit homines esse passuros, pati digni sunt, non quia passuri sunt. Donabit enim eos, inquiunt, precibus sanctorum suorum: etiam tunc tanto magis orantium pro inimicis suis, quanto sunt utique sanctiores, eorumque efficatior est oratio, & exauditione dei dignior, iam nullũ habentium omnino peccatum. Cur ergo eadem perfectissima sanctitate, & cuncta impetrare ualentibus, mundissimis & misericordissimis precibus etiam pro angelis non orabunt, quibus paratus est ignis æternus, ut deus sententiam suam mitiget, & reflectat in melius, eosque ab B illo igne faciat alienos? An erit forsitan quisquam qui & hoc futurum esse præsumat, affirmans etiam sanctos angelos simul cum sanctis hominibus, qui æquales erunt angelis dei, pro damnandis & angelis & hominibus oraturos, ut misericordia non patiantur, quod ueritate merentur, quod nemo sanæ fidei dixit, nemo dicturus est? Alioqui nulla causa est, cur non etiã nũc pro diabolo & angelis eius oret ecclesia, quã magister deus pro inimicis suis iussit orare. Hæc igitur causa, qua fit, ut nunc ecclesia non oret pro malis angelis, quos suos esse nouit inimicos, eadem ipsa causa est, qua fiet, ut in illo tunc iudicio etiam pro hominibus æterno igne cruciandis, quamuis perfecta sit sanctitate, nõ oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus est pœnitentiæ fructuosæ. Nam quid maxime pro eis orat, nisi ut det illis deus, sicut dicit Apostolus, pœnitẽtiam, & resipiscant de diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundum ipsius uoluntatem? Denique si de aliquibus ita ecclesia certa esset, ut qui sunt illi, etiam nosset, qui licet adhuc in hac uita sint constituti, tamen prædestinati sunt in æternum ignem ire cum diabolo: tam pro eis non oraret, quàm nec pro ipso. Sed quia de nullo certa est, orat pro omnibus duntaxat hominibus inimicis suis in hoc corpore constitutis, nec tamen pro omnibus exauditur. Pro his enim solis exauditur, qui etsi aduersantur ecclesiæ, ita tamen sunt prædestinati, ut pro eis exaudiatur ecclesia, & filij efficiantur ecclesiæ. Si qui autem usque ad mortem habebunt cor impœnitens, nec ex inimicis cõuertentur in filios, nũquid iam pro eis, id est, pro taliũ defunctorũ spiritibus orat ecclesia? Cur ita, nisi quia iam in parte diaboli cõputãtur, qui dum essent in corpore, nõ sunt translati ad Christũ? Eadem itaque causa est, cur nõ oretur tũc pro hominibus æterno igne puniendis, quæ causa est, ut neque nũc, neque tunc oretur pro angelis malis: quæ itidem causa est, ut quamuis pro hominibus, nũc uiuis oretur etiã malis, tamen iam nec nũc oretur pro infidelibus impijsque defunctis. Nam pro defunctis quibusdã, uel ipsius ecclesiæ, uel quorundã piorũ exaudit' oratio eius, licet qui in Christo renati nõ adeo ita male uixerint in corpore, ut tali misericordia habeant' indigni, nec ijdẽ sic bene, ut inueniantur

tali misericordia non egere. Tales etiam constat ante iudicij diem per pœnas temporales, C quas eorum spiritus patiuntur purgatos receptis corporibus, æterni ignis supplicijs nõ tradendos. Quod si ita est, quid dicendum est de his, qui in simili uita inueniuntur in die iudicij, id est, quos huiusmodi dies ille uiuentes inuenerit, cum quodãmodo uno momento moriantur & resurgant, & non sit spacium, ut pro eis aut oratio sanctorũ possit audiri, aut eorum ante iudicium temporali pœna purgari: Nunquid dicendi sunt æterno igni nunq̃ absoluendi tradi posse tempore iudicij, quibus uitam talem egisse concedimus, ut si ante iudicium mortui essent temporali supplicio ac sanctorũ orationibus mũdarentur? Ipsius quippe ecclesiæ uel quorundam piorum exauditur oratio, sed pro his quorum in Christo regeneratorum, nec usq; adeo uita in corpore male gesta est, ut tali misericordia iudicentur digni non esse, nec usq; adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur necessariam nõ habere. Sicut etiam facta resurrectione mortuorum, non deerunt quibus post pœnas, quas patiuntur spiritus mortuorum, impertiatur misericordia, ut in ignem non mittantur æternum. Neq; enim de quibusdam ueraciter diceretur, quod non eis remittatur, neq; in hoc seculo, neq; in futuro, nisi essent quibus etsi non in isto, tamen remitteretur in futuro. Sed cum dictum fuerit à iudice uiuorum atq; mortuorum: Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum à constitutione mundi, & alijs econtrario: Discedite à me maledicti in ignem æternũ, qui paratus est diabolo & angelis eius, & ibunt isti in supplicium æternum: iusti autem in uitam æternam, nimiæ præsumptionis est dicere, cuiq; eorũ æternum suppliciũ non futurũ, quos deus ituros in supplicium dixit æternum, & per huius præsumptionis persuasionem facere, ut de ipsa quoq; uita, uel desperetur, uel dubitetur æterna. Nemo itaq; sic intelligat psalmũ canentem: Nunquid obliuiscetur misereri deus, aut continebit in ira sua miseratiões suas, ut opinetur de hominibus bonis ueram, de malis falsam: aut de bonis hominibus & malis angelis ueram, de malis autẽ hominibus falsam dei esse sententiam. Hoc enim quod ait Psalmus: Ad uasa misericordiæ pertinet, & ad ipsos filios D promissionis, quorum erat unus etiam ipse propheta: Qui cum dixisset: Nũquid obliuiscetur misereri deus, aut cõtinebit in ira sua miserationes suas, continuo subiecit: Et dixi, nõ cœpi, hæc est immutatio dexteræ excelsi. Exposuit profecto quid dixerit: Nunquid continebit in ira sua miserationes suas? Ira enim dei est etiam ista uita mortalis, ubi homo uanitati similis factus est, & dies eius uelut umbra prætereunt. In qua tamen ira nõ obliuiscetur misereri deus, faciẽdo solem suũ oriri super bonos & malos, & pluendo super iustos & iniustos, ac sic non continet in ira sua miserationes suas, maximeq; in eo quod expressit hic psalmus dicendo: Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ excelsi, quoniam in hac ipsa eorum erumnosa uita, quæ ira dei est, uasa misericordiæ mutat in melius, quamuis adhuc in huius corruptionis miseria maneat ira eius, quia nec in ipsa ira sua continet miserationes suas. Cum ergo isto modo compleatur diuini illius cantici ueritas, non est eam necesse etiam illic intelligi, ubi non pertinentes ad ciuitatem dei sempiterno supplicio punientur. Sed quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, ut manente in eis ira dei, quæ æterno est prænunciata supplicio, non contineat deus in hac ira sua miserationes suas, & faciat eos non tanta quanta digni sunt pœnarum atrocitate cruciari, ut eas pœnas uel nunquam subeant, uel aliquãdo finiant, sed ut eas mitiores quàm merita sunt eorum leuioresq; patiantur. Sic enim & ira dei manebit, & in ipsa ira sua miserationes suas non continebit. Quod quidem non ideo confirmo, quoniam non resisto. Cæterum eos qui putant minaciter potius quàm ueraciter dictum: Discedite à me maledicti in ignem æternum, & ibunt isti in supplicium æternum & cruciabũtur in secula seculorum: & uermis eorum non morietur, & ignis nõ extinguetur, & cætera huiusmodi, non tam ego q̃ ipsa scriptura diuina planissime atq; plenissime redarguit ac refellit. Niniuitæ quippe in hac uita egerũt pœnitentiã: & ideo fructuosam uelut in hoc agro seminãtes in quo deus uoluit cũ lachrymis seminari, quod postea cũ lætitia meteret. Et tamen quis negabit

A gabit quod dominus prædixit in eis fuisse completum, nisi parum aduertat quemadmodum peccatores deus non solum iratus, uerumetiam miseratus euertat? Euertuntur enim peccatores duobus modis, aut sicut Sodomitæ, ut pro peccatis suis ipsi homines puniantur: aut sicut Niniuitæ, ut ipsa hominum peccata pœnitendo destruantur. Factum est ergo quod prædixit deus. Euersa est enim Niniue, quæ mala erat, & bona ædificata est, quæ nõ erat. Stantibus enim mœnibus atq; domibus, euersa est ciuitas in perditis moribus: ac sic quamuis propheta fuerit cõtristatus, quia non est factum quod illi homines timuerũt illo prophetante uenturum, factum est quod fuerat deo præsciente prædictum, quoniam nouerat qui prædixit quomodo in melius esset implendum. Vt autem nouerint isti in peruersum misericordes quò pertineat quod scriptũ est: Quàm multa multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abscondisti timentibus te: legant & quod sequitur, perfecisti autem sperantibus in te. Quid est enim, abscondisti timentibus, perfecisti sperantibus, nisi quia illis qui timore pœnarum suarum suam uolunt iusticiam constituere, quæ in lege est, non est iusticia dei dulcis, quia nesciunt eam? Non enim gustauerunt eam. In se nanque sperant, non in ipso: & ideo eis absconditur multitudo dulcedinis dei, quoniam timent quidem deum, sed illo timore seruili, qui non est in charitate, quia perfecta charitas foras mittit timorem. Ideo sperantibus in eum perficit dulcedinem suam inspirando eis charitatem suam, ut timore casto, non quẽ charitas foras mittit, sed permanente in seculũ seculi, cũ gloriantur in domino glorientur. Iustitia quippe dei Christus est, qui factus nobis, sicut dicit Apostolus, sapientia à deo, & iusticia, & sanctificatio, & redemptio: ut quemadmodum scriptũ est: Qui gloriatur, in domino glorietur. Hanc dei iusticiam quam donat gratia sine meritis, nesciunt illi, qui suam iusticiam uolunt cõstituere, & ideo iusticiæ dei, qui Christus est, nõ sunt subiecti. In qua iusticia est multa multitudo dulcedinis dei, propter quã dicitur in psalmo: Gustate & uidete, quàm dulcis est dominus. Et hãc quidem in hac peregrinatione gustan-
B tes, non ad satietatẽ sumentes esurimus eam potius ac sitimus, ut ea postea saturemur, cum uidebimus eum sicuti est, & implebitur quod scriptum est: Satiabor cũ manifestabitur gloria tua. Ita perficit Christus multam multitudinem dulcedinis suæ sperantibus in eũ. Porrò autem si eam, quam illi putant dulcedinem suam, deus abscondit timentibus eum, qua non est impios damnaturus, ut hoc nescientes & damnari timentes recte uiuant, ac sic possint esse qui orent pro nõ recte uiuẽtibus, quomodo eam perficit sperantibus in eũ, quãdoquidem sicut somniant, per hanc dulcedinem non damnaturus est eos, qui non sperant in eum? Illa igitur eius dulcedo quæratur, quam perficit sperantibus in eum, non quam perficere putatur contemnentibus & blasphemantibus eũ. Frustra itaq; homo positus† in hoc corpore, occultorum iudiciorum dei sibi noticiam arrogare præsumit. Illud quoq; apostolicum: Conclusit enim deus omnes in infidelitate, ut omnibus misereatur, non ideo dictum est, quod neminem sit damnaturus, sed superius apparet, unde sit dictum. Nam cũ de Iudæis postea credituris Apostolus loqueretur ad gentes, ad quas utiq; iam credentes cõscribebat epistolas: Sicut enim uos, inquit, aliquando non credidistis deo, nunc autem misericordiam consecuti estis in illorum incredulitate: sic & nunc non crediderunt in uestra misericordia, ut & ipsi misericordiam consequantur. Deinde subiecit, unde isti sibi errando blandiuntur atq; ait: Conclusit enim deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur. Quos omnes, nisi de quibus loquebatur tanq; dicens, & uos & illos? Deus ergo & gentiles & Iudæos, quos præsciuit & prædestinauit conformes fieri imaginis filij sui, omnes in infidelitate conclusit, ut de amaritudine infidelitatis suæ pœnitendo confusi, & ad dulcedinem misericordiæ dei credendo cõuersi, clamarẽt illud in psalmo: Quàm multitudo dulcedinis tuæ domine quã abscondisti timentibus te, perfecisti aũt sperantibus nõ in se, sed in te. Omnium itaq; miseretur uasorum misericordiæ. Quid est omnium? Et eorum scilicet quos ex gentibus, & eorum quos ex Iudæis prædestinauit, uocauit, iustificauit, glorificauit, non omnium hominum, sed istorum omnium neminem damnaturus.

† al's, post hoc corpus inquirit quod in hoc corpore sibi comparare neglexit. Illud quoque.

An hi

An hi qui inter hæreticos baptizati sunt,& deteriores postea male uiuendo facti sunt,uel hi qui apud catholicos renati ad hæreses,aut schismata transierunt,uel hi qui à catholicis apud quos renati sunt nõ recedentes criminose uiuere perstiterunt,possint priuilegio sacramentorum remissionem æterni sperare supplicij. Cap. XXV C

SEd iam respondeamus etiam illis,qui non solum diabolo & angelis eius, sicut nec isti, sed ne ipsis quidem omnibus hominibus liberationem ab æterno igne promittunt:uerum eis tantum qui Christi baptismate abluti,& corporis eius & sanguinis participes facti sunt,quomodolibet uixerint,in quacunq; hæresi uel impietate fuerint.Sed contradicit eis Apostolus dicens:Manifesta autem sunt opera carnis,quæ sunt fornicatio,immunditia,luxuria,idolorum seruitus,ueneficia,inimicitiæ,contentiones,æmulationes, animositates,dissensiones,hęreses,inuidiæ,ebrietates,comessationes,& his similia:quæ prædico uobis,sicut prædixi,quoniam qui talia agunt,regnum dei non possidebunt.Hæc profecto apostolica falsa est sententia,si tales post quantalibet tempora liberati regnum dei possidebunt. Sed quoniam falsa non est, profecto regnum dei nõ possidebunt.Et si in regni dei possessione nunq; erunt,æterno supplicio tenebuntur,quoniam est locus medius ubi non sit in supplicio,qui illo non fuerit constitutus in regno.Quam ob rem quod ait dominus Iesus:Hic est panis qui de cœlo descendit,si quis ex ipso manducauerit, nõ morietur.Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi:si quis manducauerit ex hoc pane,uiuet in æternum, quomodo sit accipiendum merito quæritur.Et ab istis quidem quibus nunc respondemus hunc intellectum auferunt illi,quibus deinde respondendũ est:hi sunt autem qui hanc liberationem, nec omnibus habentibus sacramentum baptismatis & corporis Christi,sed solis catholicis q̃uis male uiuentibus pollicentur,quia non solo,iquiunt,sacramento,sed re ipsa manducauerunt corpus Christi,in ipso scilicet eius corpore cõstituti.De quo corpore ait Apostolus: Vnus panis,unum corpus multi sumus.Qui ergo est in eius corporis unitate,id est,in Christianorum compage membrorum,cuius corporis sacramẽtum fideles cõmunicantes de altari sumere consueuerũt,ipse uere dicendus est manducare corpus Christi,& bibere sanguinem Christi.Ac per hoc hæretici & schismatici ab huius unitate corporis separati, possunt idem percipere sacramentum,sed non sibi utile,imò uero etiam noxium,quo iudicẽtur grauius q̃ uel tardius liberentur.Non sunt enim in eo uinculo pacis, quod in illo exprimitur sacramento.Sed rursus etiam isti qui recte intelligunt,non dicendum eum manducare corpus Christi,qui in corpore non est Christi,non recte promittunt eis,qui uel in hæresim uel etiam in gentilium superstitionem ex illius corporis unitate labuntur, liberationem quandoq; ab æterni igne supplicij:primum quia debent attendere,q̃ sit intolerabile atq; à sana doctrina nimis deuium,ut multi ac penè omnes,qui hæreses impias condiderunt exeuntes de catholica ecclesia,& facti sunt hæresiarchæ,meliores habeant causas,q̃ hi qui nunq̃ fuerunt catholici,cum in eorum laqueos incidissent,si illos hæresiarchas hoc facit liberari à supplicio sempiterno,quod in catholica ecclesia baptizati sunt,& sacramẽtũ corporis Christi in uero Christi corpore primitus acceperũt.Cum peior utiq; sit desertor fidei,& ex desertore oppugnator eius effectus,q̃ ille qui nõ deseruit,quam nunq̃ tenuit. Deinde quia & his occurrit Apostolus eademq; uerba proferens,& enumeratis illis carnis operibus eadem ueritate prædicens:Quoniã qui talia agunt,regnum dei nõ possidebũt.Vnde nec illi in perditis,& damnabilibus moribus debent esse securi,qui usq; in finem quidẽ uelut in cõmunione ecclesiæ catholicæ perseuerant intuentes quod dictũ est:Qui perseuerauerit usq; in finem,hic saluus erit,& per uitæ iniquitatẽ ipsam uitæ iusticiam quod eis Christus est,deserunt siue fornicando,siue alias immũdicias flagitiorũ,quas nec Apostolus exprimere uoluit,in suo corpore perpetrando,siue turpitudine luxuriæ diffluendo,siue aliquid aliud eorum agendo,de quibus ait:Quoniã qui talia agunt,regnũ dei non possidebũt.Ac per hoc quicũq; agunt talia,nisi in sempiterno supplicio non erunt,quia in dei regno esse non poterunt.In his enim perseuerando usq; in huius uitæ finem,non utiq; dicendi sunt in Christo D

perseue-

A perseuerasse usq; in finem quia in Christo perseuerare, est in eius fide perseuerare. Quæ fides ut eam definit idem Apostolus, per dilectionem operatur. Dilectio autem sicut idem alibi dicit, malum non operatur. Nec isti duo ergo dicendi sunt manducare corpus Christi, quoniam nec in membris computandi sunt Christi. Vt enim alia taceam, nõ possunt simul esse & membra Christi, & membra meretricis. Deniq; ipse dicens: Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo, ostendit quid sit non sacramentotenus, sed reuera corpus Christi manducare, & eius sanguinẽ bibere: hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat & Christus. Sic enim hoc dixit, tanq̃ diceret: Qui nõ in me manet, & in quo ego non maneo, nõ se dicat aut existimet manducare corpus meũ, aut bibere sanguinem meum. Non itaq; manent in Christo qui non sunt membra eius. Non sunt autem mebra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud pœnitendo esse destiterint, & ad hoc bonum reconciliatione redierint.

Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeatur salus quasi per ignis usturam. Cap. XXVI

SEd habent, inquiunt, Christiani catholici in fundaméto Christum, à cuius unitate non recesserunt, tametsi huic fundamento superædificauerunt quamlibet pessimam uitam, uelut ligna, fœnum, stipulam. Recta itaq; fides est per quam Christus est fundamentum, quamuis cum damno, quoniam illa quæ superædificata sunt exurentur, tamen poterit eos quandoque ab illis ignis perpetuitate saluare. Respondeat ergo eis breuiter apostolus Iacobus: Si quis dicat se fidem habere, opere autem non habeat, nunquid poterit fides saluare eum? Et quis est, inquiunt, de quo dicit apostolus Paulus: Ipse autem saluus erit: sic tamen quasi per ignem? Simul quis iste sit inquiramus: hunc tamen non esse certissimum est, ne duorum apostolorum sententias mittamus in rixam. Si unus dicit, etiam si mala opera quis habuerit, saluabit eum fides per ignem: alius autem, si opera non habeat, nunquid

B poterit fides saluare eum? Inueniemus ergo qui possit saluari per ignem, si prius inuenerimus quid sit habere in fundamento Christum. Quod ut de ipsa similitudine quantotius aduertamus, nihil in ædificio præponitur fundamento. Quisquis itaq; sic habet in corde Christum, ut ei terrena & temporalia, nec ea quæ licita sunt atque concessa præponat, fundamentum habet Christum. Si autem præponit, etsi uideatur habere fidem Christi, nõ est tamen in eo fundamentum Christus, cui talia præponũtur, quanto magis si salutaria præcepta contemnens cõmittat illicita, etiam non præposuisse Christum, sed postposuisse con uincitur, quem posthabuit imperantem siue concedentem, dum contra eius imperata siue concessa suam per flagitia diligit explere libidinẽ? Si quis itaq; Christianus diligit meretricem, eiq; adhærens unũ corpus efficitur, iam in fundamento non habet Christum. Si quis autem diligit uxorem suam, si secundũ Christum, quis ei dubitet in fundamento esse Christum? Si uero secundum hoc seculũ, si carnaliter, si in morbo concupiscentiarũ, sicut & gentes quæ ignorant deũ, etiam hoc secundũ ueniam cõcedit Apostolus, imò per Apostolum Christus. Potest ergo & iste habere in fundamento Christum. Si enim nihil ei talis affectionis uoluptatisq; præponat, q̃uis superædificet ligna, fœnũ, stipulã, Christus est fundamẽtũ, ꝓpter hoc saluus erit per ignem. Delicias quippe huiusmodi amoresq; terrenos, pro pter coniugalẽ quidem copulam nõ damnabiles tribulationes ignis exuret, ad quẽ ignem pertinent & orbitates, & quæcunq; calamitates, quæ auferũt hæc. Ac per hoc ei qui ædificauit, erit ædificatio ista damnosa, quia non habebit quod superædificauit, & eorũ amissione cruciabitur, quibus fruendo utiq; lætabatur. Sed per hunc ignem saluus erit merito fundamenti, quia etsi utrum id an Christũ habere mallet à persecutore proponeretur, se mallet Christum habere quàm ista liberrime profiteretur. Vide in apostoli uerbis hominẽ ædificantem super fundamentũ hoc aurum, argentum, lapides preciosos. Qui sine uxore est, inquit, cogitat quæ sunt dei, quomodo placeat deo. Vide alium ædificantem ligna, fœnum, stipulam. Qui autem matrimonio iunctus est, inquit, cogitat quæ sunt mũdi, quomodo placeat

placeat uxori. Vniuscuiusq; opus quale sit, manifestabitur, dies enim domini declarabit. C
Dies utiq; iræ, dies tribulationis, quoniam in igne, inquit, reuelabitur. Eandemq; tribulationem ignem uocat, sicut alibi legitur: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Et uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus permanserit, permanet enim quod quisq; cogitat quæ sunt dei, quomodo placeat deo, quod superædificauit, mercedem accipiet, id est, unde cogitauit, hoc sumet. Si cuius autem opus arserit, damnum patietur, quoniam quod dilexerat, non habebit. Ipse autem saluus erit, quia eũ nulla tribulatio ab illius fundamenti stabilitate semouit, sic tamen quasi per ignẽ. Quod enim sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore non perdet. Ecce quãtum mihi uidetur, inuentus est ignis, qui nullum eorum damnet, sed unum ditet, alterum damnificet, ambos probet. Si autem ignem illũ isto loco uoluerimus accipere, de quo dominus dicit sinistris: Discedite à me maledicti in ignem æternum, ut in eis etiam isti esse credantur, qui ædificãt super fundamentum ligna, fœnum, stipulam, eosq; ex illo igne post tempus pro malis meritis impertitum liberet boni meritum fundamenti, quid arbitramur dexteros quibus dicetur: Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum, nisi eos qui superædificauerunt super fundamentum aurum, argentum, lapides preciosos? Sed in illum ignem, de quo dictum est: sic tamen quasi per ignem, si hoc modo est intelligendus, utriq; mittendi sunt & dextri scilicet & sinistri. Illo quippe igne utriq; probandi sunt, de quo dictum est: Dies enim domini declarabit, quoniam in igne reuelabitur, & uniuscuiusq; opus quale sit, ignis probabit. Si ergo utrũq; probabit ignis, ubi si cuius opus permanserit, id est, non fuerit igne consumptum, quod superædificauit mercedem accipiat. Si cuius autem opus arserit, damnum patietur, profecto non est ipse æternus ille ignis. In illum enim soli sinistri nouissima & perpetua damnatione mittentur, iste autem dexteros probat. Sed alios eorũ sic probat, ut ædificium quod super Christum fundamentũ ab eis inuenerit esse cõstructum, non exurat atq; consumat, alios autem aliter, id est, ut quod superædificauerunt, ardeat D
damnumq; inde patiantur, salui fiant autem, quoniam Christum in fundamentum stabiliter positum præcellenti charitate tenuerunt. Si autem salui fient, profecto & ad dexteram stabunt, & cum cæteris audient: Venite benedicti patris mei, possidete paratum uobis regnum, non ad sinistram, ubi illi erunt, qui salui non erũt: & ideo audient: Discedite à me maledicti in ignem æternum. Nemo quippe ab illo igne saluabitur, quia in supplicium æternum ibunt illi omnes, ubi uermis eorum non morietur, & ignis nõ extinguetur, quo cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum. Post istius sanè corporis mortem, donec ad illum ueniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis, & remunerationis ultimus dies, si hoc temporis interuallo spiritus defunctorum eiusmodi ignem dicũtur perpeti, quem non sentiant illi, qui non habuerunt tales mores & amores in huius corporis uita, ut eorum ligna, & fœnum, & stipula consumatur: alij uero sentiant, qui eiusmodi secum ædificia portauerunt, siue ibi tantum, siue hic & ibi, siue ideo hic, ut non ibi, secularia, quamuis à damnatione uenialia concremantem ignem transitoriæ tribulationis inueniant, nõ redarguo, quia forsitan uerum est. Potest quippe ad istam tribulationem pertinere etiã ipsa mors carnis, quæ de peccati primi perpetratione concepta est, & secundũ cuiusq; ædificium tempore suo ab unoquoq; suscepta. Possunt & persecutiones ecclesiæ, quibus martyres coronati sunt, & quas patiuntur, quicunq; Christiani, probant utraq; ædificia uelut ignis, & alia consumunt cum ipsis ædificatoribus, si Christum in eis non inueniunt fundamentum: alia sine ipsis si inueniunt, quia licet cum damno salui erunt, ipsi non consumentur propter Christi uidelicet meritum in fundamentum reperti, qui manet inæternum. Erit etiam in fine seculi tribulatio tempore Antichristi qualis nunq; antea fuit, quam multa erunt tũc ædificia, siue aurea, siue fœnea super optimum fundamentum quod est Christus Iesus, ut ignis ille probet utraq;, & de alijs gaudium, de alijs inferat damnum: neutros tamen perdat in quibus hæc inueniet propter stabile fundamentum. Quicunque autem non dico uxorem,

cuius

A cuius etiam commixtione carnis ad carnalem utitur uoluptatem, sed quæ ab huiusmodi delectationibus aliena sunt nomina pietatis, humano more carnaliter diligendo Christo anteponit, nõ eum habet in fundamento: & ideo non per ignẽ saluus erit, sed saluus non erit, quia esse cũ saluatore nõ poterit, qui de hac re apertissime loquens ait: Qui amat patrem aut matrem plusquã me, nõ est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, nõ est me dignus. Verum qui has necessitudines sic amat carnaliter, ut tamen eas Christo domino non præponat, malitq; ipsis carere quàm Christo, si ad hunc fuerit articulum tentationis adductus per ignem saluus erit, quia ex earum amissione tantum necesse est urat dolor, quantum hæserat amor. Porrò qui patrem, matrem, filios filiasq; secundum Christum dilexerit, ut ad eius regnum obtinendum, eiq; cohærendum illis consulat, uel hoc in eis diligat quod membra sunt Christi, absit ut ista dilectio reperiatur in lignis, fœno, & stipula cõsumenda, sed prorsus ædificio aureo, argenteo, gemmeoq; deputabitur. Quomodo autem potest eos plus amare quàm Christum, quos amat utiq; propter Christum?

Contra eorum persuasionem qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus cum eleemosynas facerent perstiterunt. Cap. XXVII.

Restat autem eis respondere qui dicunt æterno igne illos tantummodo arsuros qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, propter illud quod ait Apostolus Iacobus: Iudicium autem sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam. Qui ergo inquiunt, quamuis non correxerit perditos mores, sed nefarie ac nequiter inter ipsas suas eleemosynas uixerit, cum misericordia illi futurum est iudicium, ut aut non damnetur omnino, aut post aliquod tempus à damnatione nouissima liberetur. Nec ob aliud existimant Christum de solo delectu atque neglectu eleemosynarum discretionem inter dextros & sinistros esse facturum, quorum alios in regnum, alios in supplicium mittet æternum. Vt autem

B quotidiana sibi opinentur, quæ facere omnino non cessant, qualiacunq; & quantacunq; sint per eleemosynas dimitti posse peccata, orationẽ quam docuit ipse dominus, & suffragatricẽ sibi adhibere conantur, & testem. *Sicut enim nullus est, inquiũt, dies quo à Christianis hæc* oratio nõ dicatur: ita nullũ est quotidianũ qualecunq; peccatũ, quod per illã non dimittat, cum dicimus: Dimitte nobis debita nostra, si qđ sequitur facere curemus: sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Nõ eñ ait dominus, inquiũt: Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet uobis pater uester quotidiana parua peccata, sed dimittet uobis, inquit, peccata uestra. Qualiacunq; ergo uel quantacunq; sint, etiã si quotidie perpetrentur, nec ab eis uita discedat in melius cõmutata, per eleemosynã uenia non negata remitti sibi posse præsumunt Sed bene, quod isti dignas pro peccatis cõmonent eleemosynas esse faciendas, quoniã si dicerent qualescunq; eleemosynas ꝓ peccatis & quotidianis & magnis, & quantacũq; scelerũ consuetudine misericordiã posse impetrare diuinã, ut ea quotidiana remissio sequeret, uiderent rem se dicere absurdã atq; ridiculã. Sic eñ cogerentur fateri fieri posse, ut opulẽtissimus homo decẽ nummulis diurnis in eleemosynas impensis, homicidia, & adulteria, & nefaria quæq; facta redimeret. Quod si absurdissimũ & insanissimũ est dicere, profecto si quęratur quæ dignæ sint ꝓ peccatis eleemosynæ, de quibus etiã Christi pręcursor ille dicebat: Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ, proculdubio nõ inuenientur eas facere, qui uitã suã usq; ad mortem quotidianorũ criminũ perpetratione confodiũt. Primum, quia in auferendis rebus alienis longe plura diripiũt, ex quibus per exigua pauperibus largiendo, Christũ se ad hoc pascere existimãt, ut licentiã malefactorũ ab illo se emisse, uel quotidie potius emere credentes, securi damnabilia tãta cõmittant. Qui si pro uno scelere omnia sua distribuerẽt indigentibus membris Christi, nisi desisterent à talibus factis, habendo charitatẽ, quæ nõ agit perperam, aliquid eis prodesse non posset. Qui ergo dignas ꝓ suis peccatis eleemosynas facit, prius eas facere incipiat à seipso. Indignũ est eñ ut in se nõ faciat, qui facit in proximũ, cum audiat dicentẽ dominũ: Diliges proximũ tuum tanq; teipsum. Itemq; audiat: Miserere tuæ animæ placens deo. Hanc ergo eleemosynã, id est, ut deo placeat nõ faciens animæ suæ, quo modo dignas ꝓ peccatis suis eleemosynas facere dicendus est? Ad hoc eñ & illud scriptum

est: Qui sibi malignus est, cui bonus erit? Orationes quippe adiuuant eleemosynæ. Et utiq; intuendũ est quod legimus: Fili peccasti, non adijcias iterum, & de præteritis tuis deprecare, ut dimittantur tibi. Propter hoc ergo eleemosynæ faciendæ sunt, ut cũ de pręteritis peccatis deprecamur, exaudiamur, nõ ut in eis perseuerantes, licentiã malefaciendi nos per eleemosynas cõparare credamus. Ideo aũt dominus & dextris eleemosynas ab eis factas, & sinistris non factas se imputaturũ esse prædixit, ut hinc ostenderet quantũ ualeant eleemosynæ ad priora delenda, non ad perpetua impune cõmittenda peccata. Tales aũt eleemosynas non dicendi sunt facere, qui uitã nolunt à cõsuetudine scelerũ in melius cõmutare. Quia & in hoc quod ait: Quando uni ex minimis meis nõ fecistis, mihi nõ fecistis, ostẽdit eos nõ facere etiã quando se facere existimant. Si eñ Christiano esurienti panẽ tanquã Christo darent, profecto sibi panẽ iusticiæ, quod ipse Christus est, non negarent: Quoniã deus, non cui detur, sed quo animo detur attẽdit. Qui ergo Christũ diligit in Christiano, hoc animo ei porrigit eleemosynam quo accedit ad Christũ, non quo uult recedere impunitus à Christo. Tanto eñ magis quisq; deserit Christũ, quanto magis diligit qđ improbat Christus. Nam quid cuiquam prodest quod baptizatur, si nõ iustificatur? Nónne qui dixit: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto non intrabit in regnũ dei, ipse etiã dixit: Nisi abundauerit iusticia uestra super scribarũ & pharisæorũ, non intrabitis in regnũ cœlorũ? Cur illud timendo multi curant baptizari, & hoc non timendo, non multi curant iustificari? Sicut ergo non dicit fratri suo fatue, qui cũ hoc dicit, non ipsi fraternitati, sed peccato eius infensus est: alioquin reus erit gehennæ ignis, ita econtrario, qui porrigit eleemosynã Christiano, non Christiano porrigit, qui non in eo diligit Christũ: non aũt diligit Christũ, qui iustificari recusat in Christo. Et quemadmodum si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, ut fratri suo dicat fatue, id est, non eius peccatũ uolens auferre, conuincitur iniusticiæ, parũ est illi ad hoc redimendum eleemosynas facere, nisi etiã quod ibi sequitur remediũ reconciliationis adiungat. Ibi eñ sequitur: Si ergo offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinq; ibi munus tuũ ad altare, & uade prius reconciliare fratri tuo, & tũc ueniens offeres munus tuũ. Ita parũ est eleemosynas quantaslibet facere pro quocunq; scelere, & in consuetudine scelerũ permanere. Oratio uero quotidiana, quam docuit ipse dominus, unde & dominica nuncupatur, delet quidem quotidiana peccata, cũ quotidie dicitur: Dimitte nobis debita nostra, quando id quod sequitur non solũ dicitur, sed etiã fit, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Sed quia fiunt peccata, ideo dicitur, non ut ideo fiant, quia dicitur. Per hanc enim nobis uoluit saluator ostendere, quantumlibet iuste in huius uitæ caligine atq; infirmitate uiuamus, non nobis deesse peccata, ꝑ quibus dimittendis debeamus orare, & eis qui in nos peccant, ut & nobis ignoscatur ignoscere. Non itaq; propterea dominus ait: Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet uobis & pater uester peccata uestra, ut de hac oratione confisi, securi quotidiana scelera faceremus, uel potentia qua nõ timeremus hominum leges, uel astutia, qua ipsos homines falleremus, sed ut per illam disceremus, nõ putare nos esse sine peccatis, etiã si a criminibus essemus immunes, sicut etiã legis ueteris sacerdotes hoc ipsum deus de sacrificijs admonuit, quæ iussit eos primũ pro suis, deinde pro populi offerre peccatis. Nam etiam ipsa uerba tanti magistri & domini nostri uigilanter intuenda sunt. Non enim ait: Si dimiseritis peccata hominibus, & pater uester dimittet uobis qualiacunq; peccata, sed ait peccata uestra. Quotidianam quippe orationẽ docebat, & iustificatis utique discipulis loquebatur. Quid est ergo peccata uestra, nisi peccata sine quibus nec uos estis, qui iustificati & sanctificati estis? Vbi ergo illi qui per hanc orationẽ occasionẽ perpetrandorum quotidie scelerũ quærunt, dominũ significasse etiam magna peccata, quoniam non dixit, dimittet uobis peccata parua, sed peccata uestra? Ibi nos cõsiderãtes qualibus loquebatur, & audiẽtes dictum, peccata uestra nihil aliud debemus existimare q̃ parua, quoniam talium iam non erant magna. Veruntamen nec ipsa magna, à quibus omnino mutatis in melius moribus recedendũ est, dimittuntur orantibus, nisi fiat quod ibi dicitur: Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Si enim minima peccata sine quibus non est etiam

uita

A uita iustorum,aliter non remittuntur: quanto magis multis & magnis criminibus inuoluti, etiam si ea perpetrare iam desinant,nullam indulgentiam consequuntur,si ad remittendum aliis,quod in eos quisque peccauerit,inexorabiles fuerint,cum dicat dominus:si autem non dimiseritis hominibus peccata, neque pater uester dimittet uobis. Ad hoc enim ualet quod etiam Iacobus apostolus ait: Iudicium futurum sine misericordia illi qui non fecit misericordiam. Venire quippe debet in mentem etiam seruus ille,cui debitori dominus suus relaxauit decem milia talentorum:quę postea iussit ut redderet,quia ipse non misertus est conserui sui,qui ei debebat centum denarios. In his ergo qui filij sunt promissionis & uasa misericordiæ, ualet quod ait idem apostolus,consequenter adiungens: Superexaltat autem misericordia iudicium. Quoniam & illi iusti qui tanta sanctitate uixerunt, ut alios quoque recipiant in tabernacula æterna,quibus amici facti sunt de mammona iniquitatis,ut tales essent:misericordia liberati sunt ab eo,qui iustificat impium,imputans mercedem secundum gratiam,non secundum debitum. In eorum quippe numero est Apostolus qui dicit: Misericordiam cōsecutus sum,ut fidelis essem. Illi autem qui recipiuntur à talibus in tabernacula æterna,fatendum est, quod non sint his moribus prædíti, ut eis liberandis sine suffragio sanctorum sua possit uita sufficere, ac per hoc multo amplius in eis superexaltat misericordia iudicium. Nec tamen ideo putandus est quisque sceleratissimus nequaquam uita uel bona uel tolerabiliore mutatus, recipi in tabernacula æterna, quoniam obsecutus est sanctis de mammona iniquitatis,id est, de pecunia,uel diuitijs,quæ male fuerant acquisitæ:aut etiam si bene,nō tamen ueris, sed quas iniquitas putat esse diuitias,quoniam nescit quæ sint ueræ diuitiæ,quibus illi abundant,qui & alios recipiunt in æterna tabernacula. Est itaque quidam uitæ modus:nec tam malæ,ut his qui eam uiuunt nihil prosit ad capessendum regnum cœlorum largitas eleemosynarum, quibus etiam iustorum sustentatur inopia, & fiunt amici qui in tabernacula æterna suscipiant: nec tam bonæ ut ad tantam beatitudinem adipiscendam eis ipsa sufficiat, nisi eorum meritis

B quos amicos fecerint misericordiam cōsequantur. Mirari autem soleo etiam apud Vergilium istam domini reperiri sententiam, ubi ait: Facite uobis amicos de mammoma iniquitatis, ut & ipsi recipiant uos in tabernacula ęterna. Cui est & illa simillima: Qui recipit prophetam in nomine prophetæ:mercedem prophetæ accipiet:& qui recipit iustum in nomine iusti,mercedem iusti accipiet. Nam cum Elysios campos poëta ille describeret, ubi putant habitare animas beatorum,non solum ibi posuit eos,qui proprijs meritis ad illas sedes peruenire potuerūt,sed adiecit atque ait: Quique sui memores alios fecere merendo, id est,qui promeruerunt alios,eosque sui memores promerēdo fecerūt. Prorsus tanquam eis diceret,quod frequentatur ore Christiano,cum se cuique sanctorum humilis quisque cōmendat,& dicit:memor mei esto:atque ut id esse possit,promerendo efficit. Sed quis iste sit modus,& quæ sint ipsa peccata,quæ ita impediunt peruentionem ad regnum dei,ut tamen sanctorum amicorum meritis impetrent indulgentiam,difficillimum est inuenire,periculosissimum definire. Ego certe usque ad hoc tempus cum inde satagerem,ad eorum indaginem peruenire non potui. Et fortassis propterea latent,ne studium proficiendi ad omnia peccata cauenda pigrescat. Quoniam si scirentur,quæ uel qualia sint delicta,pro quibus etiam permanentibus, nec profectu uitæ melioris assumptis intercessio sit inquirenda & speranda iustorum,eis secura se obuolueret humana segnicies, nec euolui talibus implicamentis ullius uirtutis expeditione curaret,sed tantummodo quæreret aliorum meritis liberari,quos amicos sibi de mammona iniquitatis eleemosynarum largitione fecisset. Nunc uero dum uenialis iniquitatis etiam si perseueret,ignoratur modus,profecto & studium in meliora proficiendi orationi instando uigilantius adhibetur,& faciendi de mammona iniquitatis sanctos amicos cura non spernitur. Verum ista liberatio quæ fit,siue suis quibusque orationibus, siue intercedentibus sanctis id agit,ut in ignem quisque non mittatur æternum,non ut cum fuerit missus post quantumcunque tempus inde eruatur. Nam & illi qui putant sic intelligendum esse, quod scriptum est:afferre terram bonam,uberem fructum:aliam tricenum,aliam sexagenum, aliam centenum, ut sancti pro suorum diuersitate meritorum,alij tricenos homines liberent,alij sexagenos,alij centenos:hoc

in die iudicij futurum suspicari solent, non post iudiciũ. Qua opinione quidã cũ uideret homines impunitatẽ sibi peruersissime pollicentes, eo quod omnes isto modo ad liberationem pertinere posse uideantur, elegantissime respondisse perhibetur: bene potius esse uiuendũ: ut inter eos quisq; reperiatur, qui pro alijs intercessuri sunt liberandis: ne tã pauci sint, ut cito ad numerum suũ uel tricenũ, uel sexagenũ, uel centenũ unoquoq; eorũ perueniente, multi remaneant qui erui iam de pœnis illorũ intercessione non possint, & in eis inueniatur quisquis sibi spem fructus alieni temeritate uanissima pollicetur. Hæc me respondisse illis suffecerit, qui sacrarum literarũ quas cõmunes habemus, autoritatem nõ spernunt, sed eas male intelligendo, non quod illæ loquuntur, sed hoc potius putant futurũ esse quod ipsi uolunt. Hac itaq; responsione reddita, librum sicut promisimus terminamus. C

LIBRI XXI FINIS.

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE CIVITATE DEI AD MARCELLINVM LIB. XXII.

De conditione angelorum & hominum. Cap. I.

ICVT in proximo libro superiori promisimus, iste huius totius operis ultimus disputationẽ de ciuitatis dei æterna beatitudine continebit. Quæ non ꝓpter ętatis per multa secula longitudinẽ, tamen quandocũq; finiendã æternitatis nomen accepit, sed quẽadmodũ scriptũ est in euangelio: Regni eius nõ erit finis. Nec ita ut in alijs moriendo decedentibus, alijs succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore, quæ perenni fronde uestitur, & eadẽ uidetur uiriditas permanere, dũ labentibus & cadentibus folijs, subinde alia quæ nascuntur faciẽ conseruãt opacitatis, sed oẽs in ea ciues immortales erũt, adipiscentibus & hominibus, qđ nunquã sancti angeli perdiderunt. Faciet hoc deus omnipotentissimus eius cõditor. Promisit em̃, nec mentiri potest, & quibus fidẽ hinc quoq; faceret, qđ multa sua & nõ promissa & ꝓmissa iam fecit. Ipse est em̃ qui in principio cõdidit mundũ, plenũ bonis omĩbus uisibilibus atq; intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit, q̃ spiritus, quibus intelligentiã dedit, & suæ contẽplationis habiles capacesq; sui præstitit, atq; una societate deuinxit, quã sanctã & supernã dicimus ciuitatem, in qua resideãt, in qua sustententᷣ beatiq; sint. Deus aũt ipse illis est, tanquã uita uictusq; communis. Qui liberũ arbitrium eidẽ intellectuali naturæ tribuit tale, ut si uellet deserere deum, beatitudinẽ scilicet suã, continua miseria esset secutura. Qui cũ pręsciret angelos quosdã per elationẽ, qua ipsi sibi ad beatã uitam sufficere uellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatẽ, potẽtius & melius esse iudicãs etiã de malis benefacere, q̃ mala esse non sinere. Quæ omnino nulla essent, nisi natura mutabilis quamuis bona & à summo deo atq; incõmutabili bono, qui bona omnia cõdidit instituta, peccãdo mala ea sibi ipsa fecisset. Quo etiã peccato suo teste conuincitᷣ, bonam conditã se esse naturã. Nisi em̃ magnũ & ipsa, licet nõ æquali conditori bonũ esset, ꝑfecto desertio dei tanquã luminis sui, malum eius esse non posset. Nam sicut cæcitas oculi uitiũ est, & idẽ ipsum indicat ad lumen uidendũ oculum esse creatũ, ac per hoc etiã ipso uitio suo excellentius ostenditᷣ cæteris membris membrũ capax luminis, non em̃ alia causa esset uitiũ eius carere lumine, ita etiã natura quę fruebatᷣ deo optimã se institutã docet etiã ipso uitio, quo ideo misera est, quia non fruitur deo, qui casum angelorũ uoluntariũ iustissima pœna sempiternæ infelicitatis obstrinxit, atq; in eo summo bono permanentibus cęteris, ut de sua sine fine permãsione certi essent, tanquã ipsius pręmium permansionis dedit. Qui fecit hominẽ, ipsum etiã rectum cũ eodem libero arbitrio, terrenum quidẽ animal, sed cœlo dignum, si suo cohæreret autori, miseria similiter si eũ desereret secutura, qualis naturæ huiusmodi cõueniret. Quẽ similiter cũ præuaricatione legis dei per dei desertionẽ peccaturũ esse præsciret, nec illi ademit liberi arbitrij potestatẽ, simul præuidens, D

A dens,quid boni de malo eius esset ipse facturus,qui de mortali progenie merito iusteq; dānata,tantum populū ,ppter gratiā suā colligit,ut inde suppleat,& instauret partē,quę lapsa est angelorū,ac sic illa dilecta & superna ciuitas nō fraudetur suorū numero ciuiū, quin etiā fortassis & uberiore lætetur. Multa em̄ fiunt à malis quidē cōtra uoluntatē dei,sed tantę est ille sapientiæ,tantæq; uirtutis,ut in eos exitus siue fines,quos bonos & iustos ipse pręsciuit, tendant omnia quæ uoluntati eius uidentur aduersa. Ac per hoc cū deus mutare dicitur uoluntatem,ut quibus lenis erat:uerbi gratia,reddatur iratus,illi potius quàm ipse mutantur, & eum quodammodo mutatū in his quæ patiuntur inueniunt, sicut mutatur sol oculis sauciatis , & asper quodammodo ex miti,& ex delectabili molestus efficitur,cum ipse apud seipsum maneat idem,qui fuit. Dicitur etiam uoluntas dei,quam facit in cordibus obedientium mandatis eius,de qua dicit Apostolus: Deus est enim,qui operatur in nobis uelle. Sicut enim iusticia dei non solum , qua ipse iustus est dicitur , sed illa etiam quam in homine,qui ab illo iustificatur facit: sic & lex eius uocatur,quæ potius est hominum, sed ab ipso data hominibus. Nam utiq; homines erant,quibus ait Iesus: In lege uestra scriptum est,cū alio loco legamus: Lex dei eius in corde ipsius. Secundum hanc uoluntatem , quam deus operatur in hominibus,etiā uelle dicitur, quod ipse nō uult,sed suos id uolentes facit,sicut dicitur cognouisse,quod ut cognosceretur facit,à quibus ignorabatur. Neq; enim dicēte Apostolo: Nunc autem cognoscentes deum,imò cogniti à deo,fas est ut credamus , quod eos tunc cognouerit deus,præcognitos ante constitutionem mundi,sed tunc cognouisse dictus est,quod tunc ut cognosceretur effecit. De his locutionum modis iam & in superioribus libris memini disputatum. Secundum hanc ergo uoluntatē,qua deum uelle dicimus quod alios efficit uelle, à quibus nesciuntur futura,multa uult, nec facit.

De æterna dei & incommutabili eius uoluntate. Cap. II.

B MVlta enim uolunt fieri sancti eius ab illa inspirata sancta uoluntate , nec fiunt : sicut orant pro quibusdam pie sanctéq;,& quod orant non facit, cū ipse in eis hanc orandi uoluntatem sancto spiritu suo fecerit,ac per hoc quando secundum domini uoluntatem orant sancti,ut quisque sit saluus,possumus illo modo locutionis dicere,uult deus,& non facit,ut ipsum dicamus uelle,qui ut uelint isti,facit. Secundum illam uero uoluntatem suam, quæ cum eius præsentia sempiterna est , profecto in cœlo & in terra omnia quæcunq; uoluit,non solum præterita uel præsentia, sed etiam futura iam fecit. Verum ante quàm ueniat tempus,quod uoluit ut fieret,quod ante tempora uniuersa præsciuit atque disposuit , dicimus, fiet quando deus uoluerit. Si autem non solum tempus quo futurum est, uerumetiam utrum futurum sit ignoramus,dicimus,fiet si deus uoluerit,non quia deus nouam uoluntatem , quam non habuit,tunc habebit, sed quia id quod ex æternitate in eius immutabili præparatum est uoluntate, tunc erit.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum,& perpetuis supplicijs impiorum. Cap. III.

QVapropter ut cætera tam multa prætercam , sicut nunc in Christo uidemus impleri quod promisit Abraæ dicens: In semine tuo benedicentur omnes gentes,ita quod eidem semini eius promisit implebitur,ubi ait per prophetam: Resurgent qui erant in monumentis. Et quod ait: Erit cœlum nouum & terra noua , & non erunt memores priorum,nec ascendent in cor ipsorum , sed læticiam & exultationem inuenient in ea . Et ecce ego faciam Hierusalem exultationem & populum meum in læticiam,& exultabo in Hierusalem,& lætabor in populo meo,& ultra non audietur in ea uox fletus. Et per alium prophetam,quod prænunciauit dicens eidem prophetæ : In tempore illo saluabitur populus tuus omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro,& multi dormientium in terræ puluere , siue ut quidam interpretati sunt,aggere: exurgent hi in uitam æternam , & hi in opprobrium & in confusionem æternam. Et alio loco per eundem prophetam: Et accipient regnum sancti altissimi, & obtinebunt illud usq; in seculum,& usq; in secula seculorum. Et paulopost: Regnum inquit eius regnum sempiternum. Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro uicesimo posui,siue quæ

non posui,& tamen in eisdem literis scripta sunt. Venient & hæc,sicut ista uenerunt,quæ increduli non putabant esse uentura. Idem quippe deus utraq; promisit, utraq; uentura esse prædixit, quem perhorrescunt numina paganorum, teste etiam Porphyrio nobilissimo philosopho ipsorum. C

Contra sapientes mundi qui putant terrena hominum corpora ad cœleste habitaculũ non posse transferri. Cap. IIII.

SEd uidelicet homines docti atq; sapientes contra uim tantæ autoritatis,quæ omnia genera hominum,sicut tanto ante prædixit, in hoc credendum sperandumq; conuertit, acute sibi argumentari uidentur aduersus corporum resurrectionẽ & dicere, quod in tertio de republica libro à Cicerone cõmemoratum est. Nam cum Herculem & Romulum ex hominibus deos esse factos assèueraret,quorum non corpora,inquit,sunt in cœlum elata,neq; enim natura pateretur,ut id quod esset de terra,nisi in terra maneret. Hinc est magna ratio sapientium,quorum dominus nouit cogitationes,quoniam uanæ sunt. Si enim animæ tantummodo essemus,id est,sine ullo corpore spiritus, & in cœlo habitantes, terrena animalia nesciremus,nobisq; futurum esse diceretur,ut terrenis corporibus animãdis quodam uinculo mirabili necteremur,nónne multo fortius argumentaremur id credere recusantes,& diceremus naturam non pati,ut res incorporea ligamento corporeo uinciretur? Et tamen plena est terra uegetantibus animis,quibus hæc membra terrena miro modo sunt cõnexa & implicita. Cur ergo eodem uolente deo,qui fecit hoc animal,nõ poterit terrenum corpus in cœleste corpus attolli, si animus omnia hæc terrena transcendens per hoc etiã cœlesti corpore præstabilior terreno corpori potuit alligari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cœlesti corpore melius apud se tenere,ut sensum haberet,& uitam,& eam sentientẽ atq; uiuentem dedignabitur cœlum suscipere,aut susceptam non poterit sustinere, cũ de re sentiat & uiuat ista meliore quàm est corpus omne cœleste. Sed ideo nunc non fit,quia nõdum est tempus quo id fieri uoluit. Quid hoc quod prouidentia dei multo mirabilius, quàm illud, quod ab istis non creditur, fecit? Cur enim non uehementius admirantur incorporeos animos cœlesti corpore potiores terrenis illigari corporibus, quàm corpora licet terrena sedibus quamuis cœlestibus,tamen corporeis sublimari,nisi quia hoc uidere cõsueuimus,& hoc sumus:illud uero nondũ sumus,nec aliquãdo adhuc uidimus? Nã profecto sobria ratione consulta mirabilioris esse diuini operis reperitur incorporalibus corporalia quodammodo attexere,q̃libet diuersa,quia illa cœlestia,ista terrestria,tamẽ corpora & corpora copulari. D

De resurrectione carnis,quã quidam mundo credentes non credunt. Cap. V.

SEd hoc incredibile fuerit aliquando. Ecce iam credidit mundus sublatum terrenũ Christi corpus in cœlum, resurrectione carnis & ascensione in supernas sedes,paucissimis remanentibus atq; stupentibus uel doctis uel indoctis,iam crediderunt docti & indocti. Si rem credibilem crediderunt,uideant q̃ sint stolidi,qui non credunt. Si autem res incredibilis credita est,etiam hoc utiq; incredibile est,sic creditum esse, quod incredibile est. Hæc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternum,& rem tam incredibilem mundum esse crediturum,idem dominus ante quàm uel unum horum fieret, ambo futura esse prædixit. Vnum duorum incredibiliũ iam factum esse uidemus,ut quod erat incredibilie,crederet mundus,cur id quod reliquum desperatur,ut etiam hoc ueniat, quod incredibile credidit mundus,sicut iam uenit,quod similiter incredibile fuit,ut rem tam incredibilem crederet mundus,quandoquidem hoc utrunq; incredibile, quorũ uidemus unum,alterum credimus,in eisdem literis prædictum sit per quas credidit mundus. Et ipse modus quo mundus credidit,si cõsideretur,incredibilior inuenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis, & omnino quantũ ad istorũ doctrinas attinet,impolitos,non peritos grammatica,non armatos dialetica,nõ rethorica inflatos,piscatores Christus cum retibus fidei ad mare huius seculi paucissimos misit,atque ita ex omni genere tam multos pisces, & tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus si placet, imò quia placere debet,addamus hoc tertiũ. Iam ergo tria sunt incredibilia,quę tamẽ facta sunt.

A Incredibile est enim Christum resurrexisse in carne, & in cœlum ascendisse cum carne. Incredibile est, mundum rem tam incredibilem credidisse. Incredibile est, homines ignobiles infirmos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mũdo, & in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primũ nolunt isti cum quibus agimus credere, secundum coguntur & cernere, quod non inueniunt, unde sit factum, si nõ credunt tertium. Resurrectio certe Christi & in cœlũ cum carne in qua resurrexit, ascensio toto iam mundo prædicatur, & creditur. Si credibilis non est, unde toto terrarũ orbe tam credita est? Sed multi nobiles, sublimes, docti etiam se uidisse dixerunt, & quod uiderunt diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est, sed istos adhuc credere nolle, perdurum est. Si autem ut uerum est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se uidisse dicentibus & scribentibus credidit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo iam credenti adhuc usq; non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infirmorum, imperitorum hominum credidit, quia in tam contemptibilibus testibus multo mirabilius diuinitas seipsa persuasit. Eloquia nanq; persuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non uerba. Qui enim Christum in carne resurrexisse, & cum illa in cœlum ascendisse non uiderant, id se uidisse narrantibus non loquentibus tantũ, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe quos unius uel ut multum duarum linguarum fuisse nouerant, repente linguis omniũ gentium loquentes mirabiliter audiebant. Claudũ ab uberibus matris ad eorũ uerbũ in Christi nomine post quadraginta annos incolumẽ cõstitisse. Sudaria de corporibus eorũ ablata sanandis profuisse languentibus, in uia qua fuerant transituri positos in ordine innumerabiles morbis uarijs laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuo salutem solere recipere, & alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta sunt signa. Postremo etiam mortuos resurrexisse cernebant. Quæ si ut leguntur, gesta esse cõcedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addi-
B mus. Et ut credatur unũ incredibile quod de carnis resurrectione atq; in cœlum ascensione dicitur, multorũ incredibiliũ testimonia tanta congerimus, & nondũ ad credendũ abhorrenda duricia incredulos flectimus. Si uero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionẽ atq; ascensionẽ prædicantibus, Christi etiam ista miracula facta esse nõ credũt, hoc nobis unũ grande miraculũ sufficit, quod ea terrarũ orbis sine ullis miraculis credidit.

Quod Roma conditorem suum Romulum diligendo deum fecerit, ecclesia autem Christum dominũ credendo dilexerit. Cap. VI.

RECOLAMUS etiam hoc loco illud, quod de Romuli credita diuinitate Tullius admiratur. Verba eius ut scripta sunt inseram. Magis est, inquit, in Romulo admirandum, quod cæteri qui dij ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum seculis fuerunt, ut fingendi procliuior esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autẽ ætatem minus his sexcentis annis iam inueteratis literis atq; doctrinis, omniq; illo antiquo ex inculta hominũ uita errore sublato fuisse cernimus. Et paulopost de eodẽ Romulo ita loquitur, quod ad hũc pertinet sensum. Ex quo intelligi potest, inquit, permultis annis ante Homerũ fuisse, quàm Romulũ, ut iam doctis hominibus ac tẽporibus ipsis eruditis ad fingendũ uix quicquam esse loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnunquam incondite. Hæc ætas autem iam exculta præsertim eludens, omne quod fieri non potest respuit. Vnus è numero doctissimorum hominum idemq; eloquentissimus omnium M. Tullius Cicero propterea dicit diuinitatẽ Romuli mirabiliter creditam, quod erudita iam tempora fuerunt quę falsitatẽ nõ reciperent fabularũ. Quis autem Romulum deum nisi Roma credidit, atq; id parua & incipiens? Tum deinde posteris seruare fuerat necesse, qđ acceperant à maioribus, ut cũ ista superstitione in lacte quodãmodo matris ebibita cresceret ciuitas, atq; ad tam magnũ perueniret imperiũ, ut ex eius fastigio uelut ex altiore quodã loco alias quoq; gentes, quibus dominaret, hac sua opinione perfunderet, ut nõ quidẽ crederent, sed tamen dicerent deũ Romulũ, ne ciuitatẽ cui seruiebant, de conditore eius offenderent, aliter eũ nominando quàm Roma, quæ id nõ amore quidem

huius erroris, sed cum amoris errore crediderat. Christus autē quanquam sit cœlestis & sempiternæ cōditor ciuitatis, nō tamē eum quoniā ab illo condita est, deū credidit, sed ideo potius est cōdenda, quia credidit. Roma conditorē suū iam cōstructa & dedicata, tanquam deū coluit in templo: hæc autē Hierusalē conditorē suū deum Christū, ut cōstrui posset & dedicari, posuit in fidei fundamento. Illa illū amando esse deū credidit, ista istū deū esse credendo amauit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, & de amato iam libenter etiam falsum bonū crederet, ita præcessit unde ista crederet, ut recta fide non temere, qđ falsum est, sed qđ uerū erat amaret. Exceptis enī tot & tantis miraculis, quæ persuaserunt deū esse Christū, prophetiæ quoque diuinæ fide dignissimæ præcesserūt, quæ in illo nō sicut à patribus adhuc creduntur implendę, sed iam à toto mundo demonstrantur impletæ. De Romulo aūt quia cōdidit Romā, in eaque regnauit auditur, legitur, nō quia factū est qđ ante fuisset prophetatū, sed qđ sit receptus in deos, creditū tenent literæ, nō factū docent. Nullis quippe rerū mirabiliū signis id ei uere prouenisse monstratur. Lupa quippe illa fratrū duorū nutrix, qđ uidetur quasi magnū extitisse portentū, quale aut quantū est ad demonstrandū deū? Certe enī etsi non meretrix fuit lupa illa, sed bestia cū fratribus portentū cōmune fuerit ambobus, frater tamen eius nō habetur deus. Quis autē prohibitus est, aut Romulū, aut Herculē, aut alios tales homines deos dicere, & mori maluit, quàm nō dicere? Aut uero aliqua gentiū coleret inter deos suos Romulū, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porrò enumeret, quàm multi quantalibet sæuitia crudelitatis occidi, quàm Christū deū negare maluerūt? Proinde metus quamlibet leuis indignationis, quæ ab animis Romanorū, si nō fieret, posse putabatur existere, cōpellebat aliquas ciuitates positas sub iure Romano tanquam deū colere Romulū, à Christo autem deo nō solū colendo, uerumetiā cōfitendo tantam per orbē terræ martyrū multitudinē metus ullus aut error reuocare nō potuit, blanditiæ nullæ, promissio nulla demouit, sed nec facultatū uiolenta subtractio, nec acerbitas uniuersarū uariarūque pœnarū. Et ipsius mortis, quę plus cęteris formidatur. Neque tūc ciuitas Christi, quamuis adhuc peregrinaretur in terris, & haberet tam magnorū agmina populorū, aduersus impios persecutores suos pro temporali salute pugnauit, sed potius ut obtineret æternā, nō repugnauit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, toquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur & multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutē pro saluatore cōtemnere. Scio in libro Cicerōis tertio, nisi fallor, de republica disputari, nullū bellū suscipi à ciuitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autē dicat pro salute, uel intelligi quā salutē uelit, alio loco demonstrans, sed his pœnis, inquit, quas etiam stultissimi sentiūt egestate, exilio, uinculis, uerberibus elabuntur sæpe priuati, oblata mortis celeritate. Ciuitatibus autē mors ipsa pœna est, quæ uidetur à pœna singulos uindicare. Debet enim cōstituta sic esse ciuitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors nō modo necessaria est, uerumetiā optanda persępe. Ciuitas autē cū tollitur, deletur, extinguitur, simile est quodammodo, ut magnis parua cōferamus, ac si omnis hic mundus intereat & concidat. Hoc ideo dixit Cicero, quia mundū nō interiturū cū Platonicis sentit. Constat ergo eum pro ea salute bellū uoluisse suscipi à ciuitate, qua fit, ut maneat hic ciuitas sicut dicit, æterna, quamuis morientibus & nascentibus singulis, sicut perennis est opacitas oleæ uel lauri atque huiusmodi cęterarū arborum singulorū lapsu ortuque foliorū. Mors quippe ut dicit nō hominū singulorū, sed uniuersæ pœna est ciuitatis, quæ à pœna plerunque singulos uindicat. Vnde merito quęritur, utrum recte fecerint Saguntini quando uniuersam suam ciuitatē interire maluerunt, quàm fidem frangere, qua cum ipsa Romana republica tenebantur, in quo suo facto laudantur ab omnibus terrenæ reipublicæ ciuibus. Sed hi quomodo huic disputationi possent obedire non uideo, ubi dicitur nullum suscipiendū esse bellum, nisi aut pro fide, aut pro salute. Nec dicitur si in unum simul periculū ita duo ista concurrerint, ut teneri alterum sine alterius amissione nō possit, quid sit potius eligendū. Profecto enim Saguntini si salutē eligerent, fides eis fuerat deserenda. Si fides tenenda, amittenda utique salus, sicut & factū est. Salus autē ciuitatis dei talis est, ut cum fide ac per fidē teneri, uel potius acquiri possit: fide autē perdita, ad eam quisque

A quisq; uenire nõ possit. Quę cogitatio firmissimi ac patientissimi cordis, tot ac tantos martyres fecit, qualẽ ne unũ quidẽ habuit, uel habere potuit, quando est deus creditus Romulus.

Quod ut mundus in Christum crederet uirtutis fuerit diuinæ, non persuasionis humanæ. Cap. VII.

SEd ualde ridiculũ est, de Romuli falsa diuinitate cum de Christo loquimur facere mentionem. Veruntamen cum sexcentis fermè annis ante Ciceronẽ Romulus fuerit, atq; illa ætas iam fuisse doctrinis dicat͛ exculta, ut qđ fieri nõ potest, omne eludens respueret, quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maximeq; postea sub Augusto atq; Tiberio eruditioribus utiq; tẽporibus, resurrectionẽ carnis Christi, atq; in cœlos ascensionem, tanq; id qđ fieri nõ potest, mens humana ferre nõ posset, eludensq; ab auribus cordibusq; respueret, nisi eam fieri potuisse, atq; factam esse diuinitas ipsius ueritatis, uel ueritas diuinitatis, & cõstantia miraculorũ signa monstrarent, ut terrentibus & cõtradicentibus tam multis, tamq; magnis persecutionibus pręcedens in Christo: deinde ad nouũ seculũ in cęteris secutura resurrectio atq; immortalitas carnis & fidelissime crederet͛ & prędicaret͛ intrepide, & p̱ orbẽ terrę pullulatura fœcũdius cũ in martyrũ sanguine sereret͛. Legabant͛ eñ pręconia precedentiũ prophetarũ, cõcurrebãt ostenta uirtutũ, & persuadebat͛ ueritas noua cõsuetudini, nõ cõtraria rationi, donec orbis terræ q persequebat͛ furore, prosequeret͛ fide.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, & fieri mundo credente non desinunt. Cap. VIII.

CVr iniquiunt nunc illa miracula quæ prædicatis facta esse, nõ fiũt? Possem quidẽ dicere necessaria fuisse prius quàm crederet mundus, ad hoc ut crederet mũdus. Quisquis adhuc prodigia ut credat, inquirit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente nõ credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Vnde ergo tanta fide Christus usquequaq; cantatur in cœlum cum carne sublatus? Vnde temporibus eruditis, & omne quod fieri non potest respuentibus, sine ullis miraculis nimiũ mirabiliter incredibilia credidit mundus? An forte credibilia fuisse, & ideo credita esse dicturi sunt? Cur ergo ipsi non credunt? Breuis est igitur nostra complexio. Aut incredibili rei, quę non uidebatur, alia incredibilia, quæ tamen fiebant & uidebantur, fecerunt fidem, aut certe res credibilis, ut nullus quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam redarguit infidelitatem. Hoc ad refellendos uanissimos dixerim. Nam facta esse multa miracula quæ attestarentur illi uni grandi salubriq; miraculo, quo Christus in cœlũ cum carne in qua resurrexit, ascendit, negare nõ possumus. In eisdem quippe ueracissimis libris cũcta cõscripta sunt, & quæ facta sunt, & propter quod credendũ facta sunt. Hæc ut fidem facerent innotuerũt, hęc per fidẽ quã fecerunt multo clarius innotescũt. Legunt͛ quippe in populis ut credantur, nec in populis tamen, nisi credita legerentur. Nam etiam nunc fiunt miracula in eius nomine, siue per sacramenta eius, siue per orationes, uel memorias sanctorum eius, sed nõ eadem claritate illustrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamentur. Canon quippe sacrarũ literarũ quem diffamatũ esse oportebat, illa facit ubiq; recitari & memorię cunctorũ inhærere populorum: hæc autẽ ubicunq; fiũt, ibi sciuntur, uix à tota ipsa ciuitate uel quocunq; cõmanentiũ loco. Nam plerunq; etiam ibi paucissimi sciunt, ignorantibus cęteris, maxime si magna sit ciuitas, & quando alibi alijsq; narrant͛, nõ tanta ea cõmendat autoritas, ut sine difficultate, uel dubitatione credant, quãuis Christiani fidelibus à fidelibus indicent͛. Miraculũ est qđ Mediolani factũ est cũ illic essemus, quãdo illuminatus est cęcus ad multorũ noticiã potuit peruenire, qa & grandis est ciuitas, & ibi erat tũc imperator, & immẽso populo teste res gesta est, cõcurrẽte ad corpora martyrũ Protasij & Geruasij. Quæ cũ laterẽt & penitus nescirent͛, episcopo Ambrosio per somniũ reuelata reperta sunt, ubi cęcus ille depulsus ueteribus tenebris diẽ uidit. Apđ Carthaginẽ autẽ quis nouit, præter admodũ paucissimos, salutẽ q̃ facta est Innocẽtio ex aduocato uicariæ pręfecturę, ubi nos interfuimus & oculis aspeximus nostris? Veniẽtes eñ de transmarinis, me & fratrẽ meũ Alippiũ, nondũ quidẽ clericos, sed iam deo seruiẽtes, ut erat cũ tota domo sua religiosissimus ipse susceperat, & apđ eũ tũc habitabamus.

Curabat͛

Curabatur à medicis propter fistulas quas innumerosas atq; perplexas habuit in posterio/ C
re atq; ima corporis parte. Iam secuerant eũ,& artis suæ cętera medicamentis agebant. Pas/
sus autẽ fuerat in sectione illa & diuturnos & acerbos dolores. Sed unus inter multos sinus
fefellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant.
Deniq; sanatis omnibus quę aperta curabant, iste remanserat solus, cui frustra impendeba/
tur labor. Quas moras ille suspectas habens, multumq; formidans ne iterũ secaretur, quod
ei prędixerat alius medicus domesticus eius, quem nõ admiserant illi, ut saltem uideret, cum
primũ sectus est, quomodo id facerẽt, iratusq; illũ domo abiecerat, uixq; receperat, erupit,
atq; ait: Iterũ me secturi estis? Ad illius quem noluistis esse præsentẽ uerba uenturus sum?
Irridere illi medicũ imperitũ cœperunt, metumq; hominis bonis uerbis promissionibusq;
lenire. Præterierunt & alij dies plurimi, nihilq; proficiebat omne quod fiebat. Medici tamẽ
in sua pollicitatione persistebant, nõ se illũ sinũ ferro, sed medicamentis esse clausuros. Adhi
buerunt & aliũ grandęuũ iam medicũ, satisq; in illa arte laudatũ, adhuc enim uiuebat, Am/
monium dico, qui loco inspecto, idem quod illi eorũ diligentia peritiaq; promisit. Cuius ille
factus autoritate securus, domestico suo medico, qui futuram prædixerat aliam sectionẽ, fa/
ceta hilaritate uelut iam saluus illusit. Quid plura? Postea tot dies inaniter cõsumpti transie
runt, ut fessi atq; cõfusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expauit, expalluit
nimio timore turbatus, atq; ubi se collegit, fariq; potuit, abire illos iussit, & ad se amplius nõ
accedere imperauit, nec aliud occurrit fatigato lachrymis & illa iam necessitate cõstricto, ni/
si ut adhiberet Alexandrinũ quendam qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipse face
ret, quod ab illis fieri nolebat iratus. Sed postea quàm uenit ille, laboremq; illorũ in cicatrici
bus sicut artifex uidit, boni uiri functus officio, persuasit homini, ut illi potius qui in eo tan/
tum laborauerunt, quantũ ipse inspiciens mirabatur, curationis suę fine fruerentur, adijciens
quod reuera nisi sectus esset saluus esse nõ posset, sed ualde abhorrere à suis moribus, ut ho
minibus quorũ artificiosissimam operam, industriam, diligentiam admirans in cicatricibus D
eius uideret, propter exiguũ quod remansit, palmã tanti laboris auferret. Redditi sunt ani/
mo eius, & placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui iam cõsensu
omniũ aliter insanabilis putabatur, aperirent. Quæ res dilata est in cõsequentem diem. Sed
cum abijssent illi, ex mœrore nimio domini tantus est in domo illa exortus dolor, ut tanquã
funeris planctus uix cõprimeretur à nobis. Visitabant eum quotidie sancti uiri, episcopus
tunc Vzalensis, beatæ memorię Saturninus, & presbyter Gelosus, ac diaconi Carthaginen
sis eccesiæ. In quibus erat, & ex quibus solus est nunc in rebus humanis iam episcopus cum
honore à nobis debito nominandus Aurelius, cũ quo recordantes mirabilia opera dei, de
hac re sæpe collocuti sumus, eumq; ualde meminisse, quod cõmemoramus inuenimus. Qui
cum eum sicut solebant uespere uisitarent, rogauit eos miserabilibus lachrymis, ut mane di/
gnarentur esse præsentes suo funeri potius quàm dolori. Tantus enim eum metus ex priori
bus inuaserat pœnis, ut se inter medicorũ manus nõ dubitaret esse moriturũ. Cõsolati sunt
eum illi & hortati, ut in deo fideret, eiusq; uoluntatẽ uiriliter ferret. Inde ad orationẽ ingres
si sumus. Vbi nobis ex more genua figentibus atq; incumbentibus terræ, ille se ita proiecit
tanquã fuisset aliquo impellente grauiter prostratus, & cœpit orare. Quibus modis, quo af/
fectu, quo motu animi, quo fluuio lachrymarũ, quibus gemitibus atq; singultibus succutien
tibus omnia membra eius, & penè intercludentibus spiritũ, quis ullis explicet uerbis? Vtrũ
orarent alij, nec in hæc eorũ auerteretur intentio, nesciebam. Ego tamẽ prorsus orare nil po
teram, hoc tantummodo breuiter in corde meo dixi: Domine quas tuorũ preces exaudis, si
has nõ exaudis? Nihil enim mihi uidebatur addi iam posse, nisi ut expiraret orando. Surre
ximus, & accepta ab episcopo benedictiõe discessimus, rogante illo ut mane adessent, illisq;
ut æquo animo esset hortantibus. Illuxit dies qui metuebat, aderant serui dei sicut se affutu
ros esse promiserant. Ingressi sunt medici, parantur omnia quę hora illa poscebat, tremenda
ferramenta proferuntur, attonitis suspensisq; omnibus. Eis aũt quorũ erat maior autoritas,
defectũ animi eius cõsolando erigentibus ad manus secturi membra in lectulo cõponunt,
soluuntur

A soluuntur nodi ligamentorũ, nudatur locus, inspicit medicus, & secandũ illum sinũ armatus atq; intentus inquirit: scrutatur oculis, digitisq; cõtrectat: tentat denique modis omnibus, inuenit firmissimã cicatricem. Iam illa lætitia & laus atq; gratiarũ actio misericordi & omnipotenti deo, quæ fusa est ore omniũ lachrymantibus gaudijs, non est cõmittenda meis uerbis, cogitetur potius quàm dicatur. In eadem Carthagine Innocentia religiosissima fœmina de primarijs ipsius ciuitatis in mamilla cancrũ habebat, rem sicut medici dicũt, nullis medicamentis sanabilem. Aut ergo præscidi solet & à corpore separari membrũ ubi nascitur, aut ut aliquanto homo quietius uiuat, fomentis est pestis mitiganda frequentibus. Nam ut inde mortẽ quantumlibet tardius affuturam cõfidamus, secundũ Hippocratis, ut fertur, sententiam, omnis est omittenda curatio. Hoc illa à perito medico, & suæ domui familiarissimo acceperat, & ad solũ deum se orando cõuerterat. Admonetur in somnis appropinquante pascha, ut in parte fœminarũ obseruanti ad baptisteriũ, quæcunq; illi baptizata primitus occurrisset, signaret ei locũ signo crucis Christi: fecit, & cõfestim sanitas secuta est. Medicus sanè qui ei dixerat, ut nihil curationis adhiberet si paulo diutius uellet uiuere, cũ inspexisset eam postea & sanissimã cõperisset, quã prius habere illud malũ tali inspectiõe cognouerat, quæsiuit ab ea uehementer, quid adhibuisset curationis, cupiens quantũ intelligi datur nosse medicamentũ, quo Hippocratis definito uinceretur. Cumq; ab ea quid factũ esset audisset, uoce uelut cõtemnentis & uultu, ita ut illa metueret ne aliquod cõtumeliosum uerbũ proferret in Christũ, religiosa urbanitate respondisse fertur, putabam inquit magnũ aliquid te mihi fuisse dicturã. Atq; illa iam exhorrescente, mox addidit: Quid grande fecit Christus sanare cancrum, qui quatriduanum mortuum suscitauit? Hoc ergo cum audissem & uehementer stomacharer, in illa ciuitate atq; in illa persona non utique obscura factum tam ingens miraculum sic latere, hinc eam & admonendam & penè obiurgandam putaui. Quæ cum mihi respondisset non se inde tacuisse, quæsiui ab eis quas forte tunc matronas amicissimas

B secum habebat, utrum hoc antea scissent. Responderũt se omnino nescisse. Ecce inquã quomodo nõ taces, ut nec istæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate iunguntur? Et quia breuiter ab ea quæsiuerã, feci ut illis audientibus multũq; mirantibus & glorificantibus deũ, totum ex ordine quemadmodũ gestũ fuerit indicaret. Mendicũ quendã podagricũ in eadem urbe, qui cum dedisset nomẽ ad baptismũ, & pridie quàm baptizaretur, in somnis à pueris nigris curatis, quos intelligebat dæmones esse, baptizari eodẽ anno prohibitus fuisset, eisq; non obtemperans, etiam conculcantibus pedes eius in dolorem acerrimum, qualem nunquam expertus esset, magisq; eos uincens lauacro regenerationis ut uouerat, ablui nõ distulisset, in baptismate ipso non solum dolore, quo ultra solitum cruciabatur, uerumetiam podagra caruisse, nec amplius, cum diu postea uixisset pedes doluisse quis nouit. Nos tamen nouimus, & paucissimi fratres, ad quos id potuit peruenire è uicino. Quidã Curubitanus, non solum à paralysi, uerumetiam ab informi pondere genitalium cum baptizaretur saluus effectus est, & liberatus utraq; molestia, tanquam mali nihil habuisset in corpore, de fonte regenerationis ascendit. Quis hoc præter Curubitanũ nouit, & præter rarissimos aliquos qui hoc ubicunq; audire potuerunt? Nos autem cum hoc comperissemus, iubente sancto episcopo Aurelio etiam ut ueniret Carthaginem, fecimus, quamuis à talibus prius audierimus de quorum fide dubitare non possemus. Vir tribunitius Hesperius, qui apud nos est, habet in territorio Fussalensi fundum Cubedi appellatum, ubi cum afflictione animalium & seruorum suorum, domum suam spirituũ malignorum uim noxiam perpeti comperisset, rogauit nostros me absente presbyteros, ut aliquis eorum illò pergeret, cuius orationibus cederent. Perrexit unus, obtulit ibi sacrificium corporis Christi, orans quantum potuit, ut cessaret illa uexatio, deoq; protinus miserante cessauit. Acceperat autẽ ab amico suo terram sanctam, de Hierosolymis allatam, ubi sepultus Christus, die tertio resurrexit, eamq; suspenderat in cubiculo suo, ne quid mali etiam ipse pateretur. At ubi domus eius ab illa infestatione purgata est, quid de illa terra fieret, cogitabat, quã diutius in cubiculo suo reuerentiæ causa habere nolebat. Forte accidit, ut ego, & collega tunc meus episcopus Synicensis ecclesiæ

Maximinus

Maximinus, in proximo essemus, ut ueniremus, rogauit, & uenimus. Cumq; nobis omnia C
retulisset, etiam hoc petiuit, ut infoderetur alicubi, atq; ibi orationum locus fieret, ubi etiam possent Christiani ad celebranda, quæ dei sunt congregari. Non restitimus: factũ est. Erat ibi iuuenis paralyticus rusticanus, qui hoc audito, petiuit à parentibus suis, ut illum ad eum locum sanctum non cunctanter afferrent. Quò cum fuisset allatus, orauit, atq; inde cõtinuo pedibus sanus abscessit. Victoriana uilla dicitur, quæ ab Hippone regio minus triginta milibus abest. Memoria martyrum ibi est Mediolanensium, Geruasij & Protasij, portatus eò quidam adolescens, qui cum de medio tempore æstatis equum ablueret in fluminis gurgite, dæmonem incurrit. Ibi cum iaceret, uel morti proximus, uel simillimus mortuo, ad uespertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis suis, & quibusdam sanctimonialibus, ex more domina possessionis intrauit, atque hymnos cantare cœperunt. Qua uoce ille quasi percussus, excussus est, & cum terribili fremitu altare cõprehensum mouere nõ audens, siue non ualens, tanquam eo fuerit alligatus aut affixus tenebat, & cũ grandi eiulatu parci sibi rogans, confitebatur, ubi adolescentem, & quando, & quomodo inuaserit. Postremò se exiturum esse denuncians, membra eius singula nominabat, quæ se amputaturum exiens minabatur, atq; inter hæc uerba discessit ab homine. Sed oculus eius in maxillam fusus, tenui uenula ab interiore quasi radice pendebat, totumq; eius medium quod nigellũ fuerat, albicabat. Quo uiso, qui aderant, concurrerant autem etiam alij, uocibus eius acciti, & se omnes in orationẽ pro illo strauerant, quamuis eum sana mente stare gauderent, rursus tamen propter oculũ eius contristati, medicum quærendum esse dicebant. Ibi maritus sororis eius, qui eum eò detulerat, potens est, inquit, deus sanctorũ orationibus, qui fugauit dæmonem, lumen ei reddere. Tunc sicut potuit oculum lapsum atq; pendentem, loco suo reuocatum, ligauit oratio: nec nisi post septem dies putauit esse soluendum. Quod cum fecisset, sanissimum inuenit. Sanati sunt illic & alij duo, de quibus dicere longum est. Hipponensem quandam uirginem scio, cum se oleo perunxisset, cui pro illa orans presbyter instillauerat lachrymas suas, mox à dæ- D
monio fuisse sanatam. Scio etiam episcopum semel pro adolescente, quem à dæmonio correptum uidit, orasse, illumq; illico dæmone caruisse. Erat quidam senex Florentius Hipponensis noster, homo religiosus & pauper, qui sartoris se arte pascebat, casulam perdiderat, & unde sibi emeret, nõ habebat, ad uiginti martyres, quorũ memoria apud nos est celeberrima, clara uoce, ut uestiret, orauit. Audierũt eam adolescentes, qui forte aderant, irrisores, eumq; discedentẽ exagitantes prosequebantur, quasi qui à martyribus quinquagenos folles, unde uestimentũ emeret, petiuisset. At ille tacitus ambulans, eiectum grandem piscem palpitantem uidit in litore, eumq; illis fauentibus atq; adiuuantibus apprehendit, & cuidam coquo Carchoso nomine, bene Christiano, ad coquinã cõditoriam, indicans quid gestũ sit, trecentis follibus uendidit, lanam cõparare inde disponens, ut uxor eius quomodo posset ei, quo indueretur, efficeret. Sed coquus cõscidens piscem, anulũ aureum in uentriculo eius inuenit, moxq; miseratione flexus, & religione perterritus, homini eum reddidit, dicẽs: Ecce quomõ te uiginti martyres uestierunt. Ad aquas Tibilitanas episcopo afferente proiecto, reliquias martyris gloriosissimi Stephani, ad eius memoriã ueniebant magnæ multitudinis cõcursus & occursus. Ibi cæca mulier, ut ad episcopũ portantẽ pignora sacra duceret̃ orauit, flores q̃s ferebat dedit, recepit, oculis admouit, protinus uidit. Stupentibus cunctis, qui aderant, præibant, exultans, uiam carpens, & uiæ ducem ulterius non requirens. Memorati memoriam martyris, quæ posita est in castello Synicensi, quod Hipponensi coloniæ uicinũ est, eiusdem loci Lucillus episcopus, populo præcedente atq; sequente, in manu portabat, fistula, cuius molestia iam diu laborauerat, & familiarissimi sui medici, qui eam secare uellet, operiebatur manus, illius piæ sarcinæ uectatione, ubi sanctas attigit reliquias, repente sanata est. Nam deinceps eam in suo corpore nõ inuenit. Eucharius presbyter ex hispania, Chalamæ habitãs, ueteri morbo calculi laborabat, per memoriã supradicti sancti martyris, quã Possidius illò aduexit episcopus, saluus factus est. Idẽ ipse postea morbo alio præualescente, mortuus sic iacebat, ut ei iam pollices ligarentur, opitulatione memorati martyris, cum de memoria eius

A eius reportata fuisset,& sup iacentis corpus missa ipsius presbyteri tunica,suscitatus est,Fuit ibi uir in ordine suo primarius,nomine Martialis,æuo iam grauis,& multũ à religione abhorrens Christiana.Habebat sanè fidelem filiam,& generũ eodem anno baptizatum.Qui cum ægrotantẽ multis & magnis precibus & lachrymis rogarẽt,ut Christianus fieret,prorsus abnuit:eosq́; à se turbida indignatione submouit.Visum est genero eius,ut iret ad memoriã sancti Stephani,& illic pro eo quantũ posset,oraret,ut deus illi daret mentẽ bonam qua credere non differret in Christum.Fecit hoc ingẽti gemitu & fletu,& synceriter ardente pietatis affectu:deinde abscedẽs,aliquid de altari florum,quod occurrit,tulit:eiq́; cum iam nox esset,in caput posuit.Tunc dormitũ est,& ecce ante diluculũ clamat,ut ad episcopũ curreretur:qui mecum forte tũc erat apud Hipponem,Cum uero audisset eum absentẽ,uenire presbyteros postulauit.Venerũt,& statim se credere dixit.admirãtibus atq; gaudentibus omnibus,baptizatus est.Hoc q̃diu uixit,in ore habebat,Christe accipe spiritũ meum:cum hæc uerba beatissimi Stephani,quando lapidatus est à Iudæis,ultima fuisse nesciret:quæ huic quoq; ultima fuerunt.Nam non multo post etiam ipse defunctus est.Sanati sunt illic per eũdẽ martyrẽ etiã tres podagrici,duo ciues,peregrinus unus.Sed ciues omnimodo:peregrinus autem per reuelationẽ,quid adhiberet,quãdo doleret,audiuit:& cum hoc fecisset, dolor cõtinuo cõquieuit.Audurus nomẽ est fundi,ubi ecclesia est,& in ea memoria Stephani martyris.Puerũ quendã paruulũ cum in area luderet,exorbitãtes boues qui uehiculũ trahebant,rota obtriuerũt,& cõfestim palpitauit expirãs.Hunc mater arreptũ,ad eãdem memoriã posuit:& non solum reuixit,uerũ etiam illæsus apparuit.Sãctimonialis quædam in uicina possessione,quæ Caspaliana dicitur,cum ægritudine laboraret,ac desperaret̃,ad eandem memoriã tunica eius allata est:quæ anteq̃ reuocaret̃,illa defuncta est.Hac tamen tunica operuerũt cadauer eius parẽtes,& recepto spiritu salua facta est.Apud Hipponẽ Bassus quidã Syrus ad memoriã eiusdẽ martyris orabat pro ægrotãte & periclitãte filia,eoq́;
B secum uestem eius detulerat:cum ecce pueri de domo cucurrerũt,qui ei mortuã nunciarent. Sed cũ,orãte illo,ab amicis eius exciperent̃,prohibuerũt eos illi dicere,ne per publicũ plangeret.Qui cum domũ redisset,iam suorũ eiulatibus personãtem,& uestem filiæ,quam ferebat,super eam proiecisset,rursus reddita est uitæ. Rursus ibidẽ apud nos Irenæi cuiusdam collectarij filius,ægritudine extinctus est.Cumq́; corpus iaceret exanime,atq; alijs gementibus & plangẽtibus,exequiæ pararẽtur,amicorũ eius quidam inter aliorũ consolantiũ uerba suggessit,ut eiusdem martyris oleo corpus perungeretur. Factum est,& reuixit. Itemq́; apud nos uir tribunitius Eleusinus super memoriã martyrũ,quæ in suburbano eius est,ægritudine exanimatũ posuit infantulũ filium suum:& post orationẽ,quam multis cum lachrymis ibi fudit,uiuentẽ leuauit.Quid faciã? Vrget huius operis implẽda ꝓmissio,ut non hic possim omnia cõmemorare,quæ scio:& ꝓculdubio pleriq; nostrorũ,cum hæc legẽt,dolebunt me tam multa prætermisisse,quæ utiq; mecũ sciunt.Quos iam nunc,ut ignoscãt rogo:& cogitẽt,q̃ prolixi laboris sit facere,quod me hic non facere suscepti operis necessitas cogit.Si enim miracula sanitatũ,ut alia taceã,ea tãtummodo uelim scribere,quæ per hunc martyrẽ,id est,gloriosissimũ Stephanũ,facta sunt in colonia Chalamẽsi,& in nostra,plurimi conficiendi sunt libri:nec tamen omnia colligi poterũt:sed tantũ,de quibus libelli dati sunt,qui recitarẽtur in populis.Id nãq; fieri uoluimus,cum uideremus antiquis similia diuinarum signa uirtutũ,etiam nostris tẽporibus frequẽtari:& ea non debere multorũ notitiæ deperire. Nondũ est autem bienniũ,ex quo apud Hipponẽ regium cœpit esse ista memoria,& multis,quod nobis certissimũ est non datis libellis,de his quæ mirabiliter facta sunt, illi ipsi,qui dati sunt ad septuaginta fermè numerũ peruenerãt,quãdo ista cõscripsi.Chalamæ uero,ubi & ipsa memoria prius esse cœpit,& crebrius dantur,incõparabili multitudine superãt.Vzali etiam,quæ colonia Vticæ uicina est,multa præclara per eundẽ martyrẽ facta cognouimus:cuius ibi memoria longe priusq̃ apud nos ab episcopo Euodio cõstituta est. Sed libellorũ dandorũ ibi cõsuetudo non est:uel potius nõ fuit:nam fortasse nunc esse iam

cœpit. Cum enim nuper illic essemus, Petroniã clarissimã fœminam, quæ ibi mirabiliter ex magno atq; diuturno, in quo medicorũ adiutoria cũcta defecerãt, languore sanata est: hortati sumus uolẽte supradicti loci episcopo, ut libellũ daret, qui recitaretur in populo, & obedientissime paruit. In quo posuit etiam quod hic reticere non possum, q̃uis ad ea, quæ hoc opus urgent, festinare cõpellar. A quodã Iudæo dixit sibi fuisse persuasum, ut annulum capillatio uinculo insereret, quo sub omni ueste ad nuda corporis cingeret: qui annulus haberet sub gẽma lapidẽ in renibus inuentũ bouis. Hoc alligata quasi remedio, ad sancti martyris limina ueniebat. Sed profecta à Carthagine cum in cõfinio fluminis Bagradæ in sua possessione mãsisset, surgẽs, ut iter perageret, ante pedes suos illum iacentẽ annulũ uidit, & capillatiã zonã qua fuerat alligatus, mirata tentauit. Quã cum omnino suis nodis firmissimis, sicut erat, cõperisset astrictã, crepuisse atq; exilijsse annulũ suspicata est. Qui etiam ipse cum integerrimus fuisset inuẽtus, futuræ salutis quodãmodo pignus de tanto miraculo, se accepisse præsumpsit, atq; illud uinculũ soluens, simul cum eodẽ annulo proiecit in flumen. Non credũt hoc, qui etiã dñm nostrũ Iesum Christũ per integra uirginalia matris enixũ, & ad discipulos suos ostijs clausis ingressũ fuisse non credũt. Sed hoc certe quærãt, & si uerum inuenerint, illa credãt. Clarissima fœmina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagine habitat: ampla ciuitas, ampla persona, rem quærẽtes latere nõ sinũt. Martyr certe ipse, quo impetrante illa sanata ẽst, in filiũ permanẽtis uirginis credidit, in eum qui ostijs clausis ad discipulos ingressus est, credidit. Postremo, ꝑpter quod omnia ista dicũtur à nobis, in eum, qui ascẽdit in cœlum cum carne, in qua resurrexerat, credidit: & ideo per eum tãta fiũt, quia pro ista fide animã posuit. Fiunt ergo etiã nũc multa miracula, eodẽ deo faciẽte, per quos uult, & quẽadmodum uult: qui & illa, quæ legimus fecit: sed ista nec similiter innotescũt, neq; ut non excidãt animo, quasi clara memoriæ crebra lectione tendũtur. Nã & ubi diligẽtia est, quæ nunc apud nos esse cœpit, ut libelli eorũ, qui beneficia percipiũt, recitẽtur in populo, semel hoc audiũt, qui asũt, pluresq; nõ assunt: ut nec illi qui affuerũt, post aliquot dies, quod audierũt, mente retineãt, & uix quisq; reperiatur illorũ, qui ei quẽ non affuisse cognouerit, indicet quod audiuit. Vnum est apud nos factũ, non maius q̃ illa quæ dixi: sed tam clarũ, atq; illustre miraculũ, ut nullũ arbitrer esse Hipponẽsiũ, qui hoc nõ, uel uiderit, uel didicerit: nullũ qui obliuisci ulla ratione potuerit. Decẽ quidẽ fratres, quorũ septẽ sunt mares, tres fœminæ, de Cæsarea Cappadociæ suorũ ciuiũ non ignobiles, maledicto matris recenti patris eorũ obitu destitutæ, quæ iniuriã sibi ab eis factã acerbissime tulit, tali pœna sunt diuinitus coerciti, ut horribiliter quaterent̃ omnes tremore mẽbrorũ. In qua fœdissima specie oculos suorum ciuiũ non ferẽtes, quaquauersum cuiq; ire uisum est, toto penè uagabãtur orbe Romano. Ex his etiã ad nos uenerũt duo, frater & soror, Paulus & Pauladia, multis alijs locis miseria diffamãte iam cogniti. Venerũt autẽ ante pascha fermè dies quindecim, & ecclesiã quotidie ingrediẽtes, in ea memoriã gloriosissimi martyris Stephani freq̃uẽtabant, orãtes, ut iam sibi placaret̃ deus, & salutẽ pristinã redderet. Et illic, & quocũq; ibãt, cõuertebãt in se ciuitatis aspectũ. Et nõnulli, qui eos alibi uiderãt, causamq; tremoris eorũ nouerãt, alijs & cuiq; poterãt, indicabãt. Venit & pascha, atq; ipso die dominico mane cum iam freq̃uẽs populus præsens esset, & loci sancti cãcellos, ubi martyriũ erat, idẽ iuuenis orãs teneret, repẽte prostratus est, & dormiẽti simillimus iacuit, non tamẽ tremẽs, sicut etiã per somniũ solebat: stupẽtibus qui aderant, atq; alijs pauẽtibus, alijs dolẽtibus, cum eum quidã uellent erigere, nonnulli prohibuerũt, sed potius exitũ expectandũ esse dixerũt. Et ecce surrexit, & non tremebat, q̃m sanatus erat, & stabat incolumis, intuẽs intuẽtes. Quis ergo intuentiũ, se tenuit à laudibus dei? Clamãtiũ, gratulãtiũq; uocibus ecclesia usq;quaq; cõpleta est. Inde ad me curritur, ubi sedebã iam ꝓcessurus. Irruit alter quisq; post alterũ: omnis posterior quasi nouũ, quod alius prior dixerat, nũciãtes. Meq; gaudẽte, & apud me gratias deo agẽte, ingreditur etiã ipse cũ pluribus: inclinat̃ ad genua mea, erigit̃ ad osculũ meũ. Procedimus ad populũ: plena erat ecclesia, ꝑsonabat uocibus gaudiorũ: deo gratias, deo laudes, nemine tacẽte, hinc

A atq; inde clamātiū. Salutaui populū,& rursus eadē feruētiore uoce clamabāt. Facto tādem silentio, scripturarū diuinarū sunt lecta solēnia. Vbi aūt uētū est ad mei sermonis locū, dixi pauca, pro tēpore & pro illius iocūditate lætitiæ. Magis enim eos in opere diuino, quādam dei eloquētiā non audire, sed cōsiderare permisi. Nobiscū homo prandit,& diligēter nobis omnē suæ ac maternæ, fraternæq; calamitatis indicauit historiā. Sequēti itaq; die, post sermonē redditū, narrationis eius libellū in crastinū populo recitandū promisi. Quod cum ex dominico paschæ die tertio fieret in gradibus exedræ, in qua de superiore loquebar loco: feci stare ambos fratres, cū eorū legeret libellus. Intuebat populus uniuersus sexus utriusq; unum stantē sine deformi motu: alterā mēbris omnibus cōtrementē. Et qui ipsum nō uiderant, quid in eo diuinæ misericordiæ factū esset, in eius sorore cernebāt. Videbāt enim, quid in illo gratulādū, quid pro illa esset orandū. Inter hæc, recitato eorū libello, de cōspectu populi abire eos præcepi: & de tota ipsa causa aliquāto diligētius cœperā disputare, cum ecce, me disputāte, uoces aliæ de memoria martyris nouæ gratulatiōis audiūtur, cōuersi sunt eò, qui me audiebāt, cœperūtq; cōcurrere. Illa enim, ubi de gradibus descēdit, in quib9 steterat, ad sanctū martyré orare perrexerat. Quæ mox ut cācellos attigit, collapsa similiter uelut frater eius post somnū sana surrexit. Dum ergo requireremus quid factū fuerit, unde ille strepitus lætus extiterit, ingressi sunt cum illa in basilicā, ubi eramus, adducētes eam sanā de martyris loco. Tum uero tātus ab utroq; sexu admirationis clamor exortus est, ut uox cōtinuata cum lachrymis non uideretur posse finiri. Perducta est ad eum locū, ubi paulo ante steterat tremēs. Exultabāt eam similē fratri factā, cui doluerāt remāsisse dissimilē. Et nondū fusas preces pro illa, iam tamē præuiā uolūtatē tam cito exauditā esse cernebāt. Exultabāt in dei laudē uoces, sine uerbis tāto sonitu, quantū aures nostræ ferre uix possent. Quid erat in cordibus exultātiū, nisi fides Christi, pro qua Stephani sanguis effusus est?

B Quod uniuersa miracula, quæ per martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum martyres crediderunt, Cap. IX

CVi, nisi huic fidei attestātur ista miracula, in qua prædicat Christus resurrexisse in carne,& in cœlū ascēdisse cū carne? Nam & ipsi martyres huius fidei martyres, id est, huius fidei testes fuerūt, huic fidei testimoniū perhibētes, mūdū inimicissimū & crudelissimū pertulerūt, eumq; non repugnādo, sed moriēdo, uicerūt. Pro ista fide mortui sunt, qui hæc à dño impetrare possunt, propter cuius nomē occisi sunt. Pro hac fide præcessit eorū mira patiētia, ut in his miraculis tāta ista potētia sequeret. Nam si carnis in æternū resurrectio, uel nō præuenit in Christo, uel nō uētura est, sicut prænūciat à Christo, uel sicut prænūciata est à ,pphetis, à qbus prænūciat9 est Christus: quare martyres tāta possunt, qui pro ea fide, qua hæc resurrectio prædicat, occisi sunt? Siue enim deus ipse per seipsum miro modo, quo res tēporales operat æternus, siue per suos ministros ista faciat,& eadē ipse quæ per ministros facit: siue quædā faciat etiā per martyrū spiritus, sicut per hoīes adhuc in corpore cōstitutos: siue omnia ista per angelos, qbus inuisibiliter, immutabiliter & incōparabiliter imperat, operet: ut quæ per martyres fieri dicunt, eis orātibus tm̄ & impetrātibus, non etiā operātibus fiant: siue alia fiāt istis, alia illis modis, qui nullo modo cōprehēdi à mortalib9 possunt: ei profecto attestātur hæc fidei, in qua carnis in æternū resurrectio prædicatur.

Quāto dignius honorent martyres, qui ideo multa mira obtinēt, ut deus uerus colatur, q̄ dæmones, qui ob hoc quædā faciūt, ut ipsi dij esse credātur. Ca. X

HIc forte dicturi sunt etiā deos suos aliqua mira fecisse. Bene si iam incipiūt deos suos nostris mortuis hominibus cōparare: adijciūt etiā se habere deos ex hominibus mortuis, sicut Herculē, sicut Romulū, sicut alios multos, quos in deorū numerū receptos opinātur. Sed nobis martyres nō sunt dij: quia unū eūdēq; deū,& nostrū scimus,& martyrū: nec tamē miraculis, quæ per memorias nostrorū martyrū fiunt, ullo modo cōparāda sunt miracula, quæ facta per tēpla perhibētur illorū. Verū si qua similia uidētur, sicut à Moyse magi Pharaonis, sic eorū dij uicti sunt à martyribus nostris. Fecerūt autē illa dæmones eo fastu

impuræ superbiæ,quo eorũ dĳ esse uoluerunt.Faciũt aũt ista martyres,uel potius deus,uel orãtibus,aut cooperãtibus eis,ut fides illa ꝓficiat,qua eos,nõ deos esse nostros,sed unũ deũ habere nobiscũ credamus.Deniq; illi talibus dĳs suis,& tẽpla ædificauerũt,& statuerunt aras,& sacerdotes instituerũt,& sacrificia fecerũt.Nos aũt martyribus nostris non tẽpla sicut dĳs,sed memorias sicut hominibus mortuis,quorũ apud deum uiuũt spiritus,fabricamus: nec ibi erigimus altaria,in qbus sacrificemus martyribus,sed uni deo & martyrũ & nostro sacrificiũ immolamus:ad quod sacrificiũ,sicut homines dei,qui mũdũ in eius cõfessione uicerũt,suo loco & ordine nominãtur:nõ tamẽ à sacerdote qui sacrificat,inuocant̃.Deo qppe non ipsis sacrificat,q̃uis in memoria sacrificet eorũ,quia dei sacerdos est,non illorũ.Ipsum uero sacrificiũ corpus est Christi,quod nõ offert̃ ipsis,quia hoc sunt & ipsi.Quibus igit̃ potius credendũ est,miracula faciẽtibus? eis ne,qui seipsos uolũt haberi deos ab his,quibus ea faciũt:an eis,qui,ut in deũ credat̃,quod & Christus est,faciũt quicqd faciũt? Eis ne,qui sacra sua,etiã crimina sua esse uoluerũt:an eis,qui,nec laudes suas uolũt esse sacra sua,sed totum quod ueraciter laudãtur,ad eius gloriã proficere,in quo laudãtur? In domino quippe laudãtur animæ eorum.Credamus ergo eis,& uera dicentibus,& mira faciẽtibus.Dicendo enim uera,passi sunt,ut possent facere mira.In eis ueris est præcipuũ,quod Christus resurrexit à mortuis,& immortalitatẽ resurrectionis in sua carne primus ostendit,quam nobis affuturam,uel principio noui seculi,uel in huius fine promisit. C

Contra Platonicos,qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur,terrenum corpus,in cœlo esse non posse. Cap. XI

CONtra quod magnũ dei donũ ratiocinatores isti,quorũ cogitatiões nouit dñs,q̃m uanæ sunt,de põderibus elementorũ argumẽtãtur:quorũ scilicet magistro Platone,didicerunt,mũdi duo corpora maxima,atq; postrema,duobus medĳs,aere scilicet & aqua,esse copulata,atq; coniũcta.Ac per hoc inquiũt,q̃m terra ab hinc sursum uersus est prima:secũda,aqua super terrã:tertius,aer super aquã:quartũ,super aera cœlũ:non potest esse terrenũ corpus in cœlo.Momẽtis enim proprĳs,ut ordinẽ suũ teneãt,singula elemẽta librant̃.Ecce, qualibus argumẽtis omnipotẽtiæ dei humana cõtradicit infirmitas,quã possidet uanitas. D Quid ergo faciũt in aere terrena tot corpora,cũ à terra sit aer tertius? Nisi forte,qui per plumarũ & pennarũ leuitatẽ donauit auiũ terrenis corporibus,ut portent̃ in aere,immortalibus factis corporibus hominũ,non poterit donare uirtutẽ,qua etiã in summo cœlo ualeãt habitare? Animalia quoq; ipsa terrena,quæ uolare non possunt,in qbus & homines sunt, sicut sub aqua pisces,qui sunt aquarũ animalia,ita sub terra uiuere debuerũt.Cur ergo non saltẽ de secũdo,id est,de aquis,sed de elemẽto tertio terrenũ animal carpit hanc uitã? Quare cum pertineat ad terrã,in secũdo,quod super terrã est elemẽto,uiuere si cogatur,cõtinuo suffocatur,& ut uiuat,uiuit in tertio? An errat hic ordo elemẽtorũ,uel potius non in natura rerũ,sed in istorũ argumẽtatiõibus deficit? Omitto dicere,quod iam in tertio decimo libro dixi:q̃p multa grauia terrena sint corpora,sicut plumbũ,& formã tamẽ ab artifice accipiãt, qua natare ualeãt super aquã.& ut accipiat qualitatẽ corpus humanũ,qua ferri in cœlũ,& esse possit in cœlo,omnipotẽti artifici cõtradicitur.Iam uero cõtra illud quod iam dixi superius,etiã istũ cõsiderãtes,atq; tractãtes elementorũ ordinẽ quo cõfidũt,non inueniũt omnino,quid dicãt.Sic est enim hinc sursum uersus terra prima,aqua secũda,tertius aer,quartũ cœlũ,ut super omnia sit animæ natura.Nam & Aristoteles quintũ corpus eã dixit esse,& Plato nullũ.Si quintũ esset,certe superius esset cæteris.Cum uero nullũ est,multo magis superat omnia.In terreno ergo quid facit corpore? In hac mole,quid agit subtilior omnibus? In hoc põdere,quid agit leuior omnibus? In hac tarditate,qd agit celerior omnibus? Itá ne per huius tam excellẽtis naturæ meritũ non poterit effici,ut corpus eius leuetur in cœlũ:& cum ualeat nunc natura corporum terrenorũ deprimere animas deorsum,aliquo modo,& animæ leuare sursum terrena corpora nõ ualebũt? Iam si ad eorũ miracula ueniamus,quæ facta à dĳs suis opponũt martyribus nostris,nõne etiã ipsa pro nobis facere,& nobis reperientur

A rientur omnino proficere? Nam inter magna miracula deorũ suorum, profecto magnum illud est, quod Varro cõmemorat, Vestalem uirginẽ, cum periclitaretur falsa suspicione de stupro, cribrum implesse aqua de Tiberi, & ad suos iudices, nulla eius parte stillante, portasse. Quis aquæ pondus super cribrum tenuit? Quis tot cauernis patentibus, nihil inde in terram cadere permisit? Responsuri sunt, Aliquis deus, aut aliquis dæmon. Si deus, nunquid maior est deo, qui fecit hunc mundum? Si dæmon, nunquid potentior est angelo, qui deo seruit, à quo factus est mundus? Si ergo deus minor, uel angelus, uel dæmon potuit põdus humidi elementi sic suspẽdere, ut aquarum uideatur mutata fuisse natura, itá ne deus omnipotens, qui ipsa creauit elemẽta, terreno corpori graue pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet uiuificatum corpus, in quo uoluerit uiuificans spiritus? Deinde cum aerem medium ponant inter ignem desuper, & aquam subter, quid est, quod eum inter aquam & aquam, & inter aquam & terram sæpe inuenimus? Quid enim uolunt esse aquosas nubes, inter quas & maria, aer medius reperitur? Quonam, quæso, elementorũ põdere, atq; ordine efficitur, ut torrentes uiolẽtissimi, atq; undosissimi, antequam sub aere in terris currant, super aera in nubibus pendeant? Cur deniq; aer est medius inter summa cœli, & ima terrarũ quaquauersum orbis extenditur, si locus eius inter cœlum & aquas, sicut aquarũ inter ipsum & terras, est cõstitutus? Postremo si ita est elementorũ ordo dispositus, ut secundum Platonẽ duobus medijs, id est, aere & aqua, duo extrema, id est, ignis & terra, iungantur, cœliq; obtineat ille summum locum, hæc autem imi uelut fundamina mũdi, & ideo in cœlo esse non potest terra, cur est ipse ignis in terra? Secundum hanc quippe rationem, ita ista duo elementa in locis proprijs, imo, ac summo, terra & ignis esse debuerunt, ut quẽadmodum nolunt in summo esse posse, quod imi est, ita nec in imo posset esse, quod summi est. Sicut ergo nullam putant, uel esse, uel futuram esse terræ particulam in cœlo, ita nullam particulam uidere debuimus ignis, in terra. Nũc uero non solum in terris, uerum etiam sub

B terris ita est, ut eum eructent uertices montiũ, præter quod in usibus hominũ, & esse ignem in terra, & eum nasci uidemus ex terra. Quandoquidẽ & de lignis, & de lapidibus nascitur, quæ sunt corpora sine dubitatione terrena. Sed ille, inquiunt, ignis, est trãquillus, purus, innoxius, sempiternus: iste autem turbidus, fumeus, corruptibilis, atq; corruptor. Nec tamen corrũpit montes, in quibus iugiter æstuat, cauernasq; terrarum. Verum esto, sit illi iste dissimilis, ut terrenis habitationibus congruat. Cur ergo nolunt, ut credamus naturã corporum terrenorum aliquando incorruptibilem factam cœlo conuenientẽ futuram: sicut nunc ignis corruptibilis his conuenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atq; ordine elementorum, unde omnipotenti deo, quo minus faciat corpora nostra talia, ut etiam in cœlo possint habitare, præscribant?

Cõtra calũnias infideliũ, qbus Christianos de credita carnis resurrectione irridẽt. Ca. XII

SEd scrupulosissime quærere & fidem, qua credimus resurrecturam carnem, ita quærẽdo assolent irridere, utrum fœtus abortiui resurgant. Et quoniam dominus ait, Amen dico uobis, capillus capitis uestri non peribit: utrum statura & robur æqualia futura sint omnibus, an diuersæ corporum quantitates? Si enim æqualitas corporum erit, unde habebunt, quod hic non habuerunt in mole corporis illi abortiui, si resurgent & ipsi: aut si non resurgent, quia nec nati sunt, sed effusi: eandem quæstionem de paruulis uersant: unde illis mensura corporis, quã nunc defuisse uidemus, accedat cum in hac ætate moriuntur. Neq; enim dicturi sumus, eos non resurrecturos, qui non solum generationis, uerum etiam regenerationis, capaces sunt. Deinde interrogãt, quẽadmodum ipsa æqualitas habitura sit. Si enim tam magni, & tam longi erunt omnes, quam fuerunt quicũq; hic fuerunt maximi atq; longissimi: non solum de paruulis, sed & de pluribus magnis quærunt, unde illis accessurũ sit, quod hic defuit, si ibi hoc quisq; recipiet, quod hic habuit. Si autem, quod ait Apostolus, occursuros nos omnes in mensuram ætatis plenitudinis Christi, & illud alterum, quos prædestinauit conformes fieri imaginis filij sui: sic intelligẽdum est, ut statura, & modus Christi corporis

ris omnium,qui in regno huius erunt,humanorũ corporũ sit futurus:multis erit,inquiunt, C
de magnitudine & longitudine corporis detrahendũ.Et ubi iam erit: capillus capitis uestri non peribit,si de ipsa corporis quantitate tam multum peribit? Quãuis & de ipsis capillis possit inquiri,utrum redeat quicquid tondentibus decidit. Quod si rediturum est,quis non exhorreat illam deformitatem? Nam hoc & de unguibus uidetur necessario secuturum,ut redeat tam multũ,quod corporis cura desecuit.Et ubi erit decus,quod certe maius,ꝗ̃ in ista esse corruptione potuit,in illa iam immortalitate esse debebit? Si autem non redibit,ergo peribit:quomodo ergo,inquiũt,capillus capitis uestri non peribit? De macie quoq; uel pinguedine,similiter disputant. Nam si æquales omnes erunt,non utiq; alij macri,alij pingues erunt. Accedet ergo alijs aliquid,alijs minuetur. Ac per hoc,non quod erat recipiẽdum,sed alicubi addendum est,quod non fuit:& alicubi perdendum,quod fuit. De ipsis etiam corruptionibus & dilapsionibus corporum mortuorum,cum aliud uertatur in puluerem,in auras aliud exhaletur:siue quos bestiæ,siue quos ignis absumat,naufragio,uel quibuscũq; aquis,ita quidem pereant,ut eorum carnes in humorem putredo dissoluat,non mediocriter permouentur:atq; omnia ista recolligi in carnem,& reintegrari posse non credunt. Consectantur etiam quasdã fœditates & uitia,siue accidant,siue nascantur:ubi & mõstrosos partus cum horrore atq; irrisione cõmemorant & requirunt,quæ nam cuiusq; deformitatis resurrectio sit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus,respõsionem nostram de locis uulnerũ,cum quibus dominũ nostrum Christum resurrexisse prædicamus, se confutaturos esse præsumunt. Sed inter hæc omnia quæstio difficillima illa præponitur, in cuius carnem reditura sit caro,qua corpus alterius uescentis humana uiscera fame compellente nutritur. In carnem quippe conuersa est eius,qui talibus uixit alimentis:& ea quæ macies ostenderat detrimenta suppleuit. Vtrũ ergo hoc illi redeat homini,cuius caro prius fuit,an illi potius,cuius postea facta est? ad hoc percunctantur,ut fidem resurrectionis illudant:ac sic animæ humanæ,aut alternantes,sicut ait Plato,ueras infelicitates,falsasq; pro- D
mittant beatitudines:aut post multas itidem per diuersa corpora reuolutiones,aliquando tamen eam,sicut dicit Porphyrius,finire miserias,& ad eas nunquam redire fateantur:non tamen corpus habendo immortale,sed corpus omne fugiendo.

An abortiui non pertineãt ad resurrectionẽ,si pertinẽt ad numerũ mortuorũ. Ca.XIII

AD hæc ergo,quæ ab eorũ parte cõtraria,me digerente,mihi uidentur opposita,misericordia dei meis nisibus opem ferente,respondeã. Abortiuos fœtus,qui cum iam uixissent in utero,ibi sunt mortui,resurrecturos ut affirmare,ita negare nõ audeo:ꝗ̃uis non uideam quomodo ad eos non pertineat resurrectio mortuorũ,si non eximuntur de numero mortuorum. Aut enim non omnes mortui resurgent,& erunt aliquæ humanæ animæ sine corporibus in æternum,quæ corpora humana ꝗ̃uis intra uiscera materna gestarũt:aut si omnes animæ humanæ recipiant resurgentia sua corpora,quæ habuerunt ubicũq; uiuẽtia & morientia reliquerunt,non inuenio,quẽadmodum dicam ad resurrectionẽ non pertinere mortuorũ,quoscũq; mortuos etiam in uteris matrum. Sed utrũlibet de his quisq; sentiat, quod de iam natis infantibus dixerimus:hoc etiam de illis intelligendum est,si resurgent.

An infãtes in ea sint resurrecturi habitudine corpis,quã habituri erãt ætatis accessu. XIIII

QVid ergo de infantibus dicturi sumus,nisi quia non in ea resurrecturi sunt corporis exiguitate,qua mortui? Sed quod eis tardius accessurum erat tempore,hoc sunt illo dei opere miro atq; celerrimo recepturi. In sententia qppe domini,ubi ait,Capillus capitis uestri non peribit:dictũ est,non defuturũ esse,quod fuit:non autem negatũ est,affuturum esse,quod defuit. Defuit aũt infanti mortuo perfecta quãtitas sui corporis,perfecto quippe infanti,deest utiq; perfectio magnitudinis corporalis,quæ cum accesserit,iam statura longior esse non possit. Hunc perfectionis modum sic habent omnes,ut cum illo concipiãtur, atq; nascãtur:sed habent in ratione,non in mole:sicut ipsa iam membra omnia sunt latenter in semine,cum etiã natis nonnulla adhuc desint,sicut dentes,ac si quid eiusmodi. In qua

ratione

A ratione uniuscuiusq; materiæ indita corporali, iam quodãmodo, ut ita dicam, innatum esse uidetur, quod nondum est, imò quod latet, sed accessu tẽporis erit, uel potius apparebit. In hoc ergo infans, iam breuis, aut longus est, qui breuis, longús ue futurus est. Secundũ hanc rationem profecto in resurrectione corporis, detrimẽta corporis non timemus: quia etsi æqualitas futura esset omnium, ita ut omnes usq; ad giganteas magnitudines peruenirent, nec illi qui maximi fuerũt, minus haberẽt aliquid in statura, quod eis cõtra sententiã Christi periret, qui dixit: nec capillũ capitis esse periturũ: creatori utiq;, qui creauit cuncta ex nihilo, quomodo deesse posset, unde adderet; quod addendũ esse mirus artifex nosset?

An ad dominici corporis modum, omnium mortuorũ resurrectura sint corpora. C. XV

SI utiq; Christus in ea mensura corporis in qua est mortuus, resurrexit, nefas est dicere, cum resurrectionis omnium tempus uenerit, accessurã corpori eius eam magnitudinẽ, quam non habuit, quãdo in ea discipulis, in qua illis erat notus, apparuit, ut lõgissimis fieri possit æqualis. Si autẽ dixerimus ad dominici corporis modũ, etiam quorũq; maiora corpora redigenda, peribit de multorũ corporibus plurimũ, cum ipse, nec capillum periturum esse promiserit. Restat ergo, ut suam recipiat quisq; mẽsuram, quam uel habuit in iuuentute, etiã si senex est mortuus: uel fuerat habiturus, si ante est defunctus. Atq; illud quod commemorauit Apostolus de mensura ætatis plenitudinis Christi, aut propter aliud intelligamus dictum esse, id est, ut illi capiti in populis Christianis accedente omnium perfectione membrorum ætatis eius mensura compleatur: aut si hoc de resurrectione corporũ dictum est, sic accipiamus dictum ut nec ultra, nec infra iuuenilem formam resurgant corpora mortuorum: sed in ea ætate & robore, usq; ad quam Christum hic peruenisse cognouimus. Circa triginta quippe annos diffinierũt esse etiam seculi huius doctissimi homines, iuuẽtutem. Quæ cum fuerit spacio proprio terminata, inde iam hominem in detrimenta uergere grauioris ac senilis ætatis: & ideo non esse dictum, in mensuram corporis, uel in mensuram staturæ: sed in mensuram ætatis plenitudinis Christi. B

Qualis intelligenda sit conformatio sanctorum ad imaginem filij dei. Cap. XVI

ILlud etiam quod ait, prædestinatos fieri cõformes imaginis filij dei, potest & secundum interiorem hominem intelligi. Vnde nobis alio loco dicit, Nolite conformari huic seculo: sed reformamini in nouitate mentis uestræ. Vbi ergo reformamur, ne cõformemur huic seculo, ibi conformamur dei filio. Potest & sic accipi, ut quẽadmodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate cõformes: quod quidem & ad ipsam resurrectionẽ corporum pertinet. Si autem etiam in his uerbis, qua forma resurrectura sint corpora, sumus admoniti: sicut illa mensura, ita & ista conformatio non quantitatis intelligẽda est, sed ætatis. Resurgent itaq; omnes, tam magni corpore, q̃ uel erant, uel futuri erãt in iuuenili ætate: quãuis nihil oberit, etiam si erit infantilis, uel senilis corporis forma: ubi nec mẽtis, nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. Vnde etiam si quis in eo corporis modo, in quo defunctus est, resurrecturum unumquenq; contendit: non est cum illo laboriosa contradictione pugnandum.

An in suo sexu resuscitanda, atq; mansura sint corpora fœminarũ mortuarũ. Cap. XVII

NOnnulli propter hoc, quod dictũ est, Donec occurramus omnes in uirum perfectũ, in mensurã ætatis Christi, & conformes imaginis filij dei: nec in sexu fœmineo resurrecturas fœminas credunt, sed in uirili omnes aiunt: quoniam deus solum uirum fecit ex limo, fœminam ex uiro. Sed mihi melius sapere uidentur, qui utrũq; sexum resurrecturũ esse non dubitant. Non eñ libido ibi erit, quæ cõfusionis est causa. Nam prius q̃ peccassent, nudi erant: & non confundebãtur uir & fœmina. Corporibus ergo illis uitia detrahẽtur: natura seruabitur. Non est autem uitiũ sexus fœmineus, sed natura: quæ tũc quidem, & à concubitu, & à partu immunis erit: erunt tamen mẽbra fœminea non accõmodata usui ueteri, sed decori nouo, quo non alliciatur aspicientis cõcupiscẽtia, quæ nulla erit, sed dei laudet sapientia, atq; clementia: qui, & quod non erat fecit, & liberauit à corruptione quod fecit. Vt

eũ in exordio generis humani de latere uiri dormiẽtis,costa detracta,fœmina fieret,Christum & ecclesiã tali facto iam tunc prophetari oportebat.Sopor quippe ille uiri,mors erat Christi,cuius exanimis in cruce pendentis latus lancea perforatum est,atq; inde sanguis & aqua profluxit,quæ sacramentũ esse nouimus,quibus ædificatur ecclesia.Nam hoc etiam uerbo scriptura usa est,ubi nõ legitur,formauit,aut finxit,sed ædificauit eam in mulierem. Vnde & Apostolus ædificationem dicit corporis Christi,quod est ecclesia.Creatura est ergo dei fœmina,sicut uir:sed ut de uiro fieret,unitas cõmendata est.Vt autem illo modo fieret,Christus,ut dictum est,& ecclesia figurata est.Qui ergo utrũq; sexum instituit,utrunq; restituet.Deniq; & ipse Iesus interrogatus à Saducæis,qui negabant resurrectionẽ:cuius septem fratrũ erit uxor,quam singuli habuerũt,dum quisq; eorum uellet defuncti semẽ,sicut lex præceperat,excitare:erratis,inquit,nescientes scripturas,neq; uirtutem dei.Et cum aptus locus esset,ut diceret:de qua enim me interrogatis,uir erit ipsa non mulier,nõ hoc dixit,sed dixit,In resurrectione enim neq; nubent,neq; uxores ducent:sed sunt sicut angeli dei in cœlo.Æquales utiq; angelis immortalitate,ac felicitate,non carne:sicut nec resurrectione,qua non indiguerũt angeli:quoniã nec mori potuerũt.Nuptias ergo dominus futuras negauit esse in resurrectione,non fœminas:& ibi negauit,ubi talis quæstio uertebatur,ut eam negato sexu muliebri,celeriore facilitate dissolueret,si eum ibi prænosceret nõ futurũ:imò etiam futurũ esse firmauit,dicendo,Non nubent,quod ad fœminas pertinet,neq; uxores ducent, quod ad uiros.Erunt ergo,quæ,uel nubere hic solent,uel ducere uxores,sed ibi non facient.

De uiro pfecto,id est,Christo,& corpore ei⁹,id est,ecclesia,q̃ est ipsi⁹ plenitudo. C.XVIII

PRoinde,quod ait Apostolus,occursuros nos omnes in uirum perfectũ,totiusq; ipsius circunstantiam lectionis,considerare debemus:quæ ita se haber,Qui descendit,inquit, ipse est,& qui ascendit super omnes cœlos,ut adimpleret omnia.Et ipse dedit quosdã quidem apostolos,quosdam autem prophetas,quosdam uero euangelistas,quosdam autem pastores & doctores ad consummationẽ sanctorum in opus ministerij,in ædificationẽ corporis Christi,donec occurramus omnes in unitatem fidei & agnitionem filij dei,in uirum perfectum,in mensurã ætatis plenitudinis Christi,ut ultra non simus paruuli iactati & circumlati omni uento doctrinæ,in illusione hominum,in astutiam ad machinationẽ erroris. Veritatem autem faciẽtes in charitate,augeamur in illo per omnia,qui est caput Christus, ex quo totum corpus connexum & compactum,per omnem tactum subministrationis secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; partis incrementũ corporis facit in ædificationem sui,in charitate.Ecce qui est uir perfectus,caput & corpus,quod constat omnibus membris,quæ suo tempore complebuntur.Quotidie tamen eidem corpori accedunt,dum ædificatur ecclesia,cui dicitur,Vos autem estis corpus Christi & membra.Et alibi,Pro corpore,inquit,eius,quod est ecclesia.Itemq; alibi,Vnus panis,unum corpus multi sumus.De cuius corporis ædificatione,& hic dictum est,Ad consummationẽ sanctorum,in opus ministerij,in ædificationem corporis Christi.Ac deinde subiectũ est,unde nunc agimus,Donec occurramus omnes in unitatẽ fidei & agnitionem filij dei,in uirum perfectum,in mensuram ætatis plenitudinis Christi,& cætera:donec eadem mẽsura in quo corpore intelligenda esset,ostenderet,dicens,Augeamur in illo per omnia,qui est caput Christus:ex quo totum corpus connexum & compactum per omnem tactum subministrationis secundum operationem in mensuram uniuscuiusq; partis.Sicut ergo est mẽsura uniuscuiusq; partis, ita totius corporis,quod omnibus suis partibus constat.Est utiq; mensura plenitudinis,de qua dictum est,In mensurã ætatis plenitudinis Christi.Quam plenitudinẽ etiam illo commemorauit loco,ubi ait de Christo,Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiam,quæ est corpus eius,plenitudo eius,qui omnia in omnibus adimplet.Verum si hoc ad resurrectionis formam,in qua erit unusquisq;,referẽdum esset,quid nos impediret,nominato uiro,intelligere & fœminam,ut uirum pro homine positum acciperemus:sicut in eo quod dictum est,Beatus uir qui timet dominum:utiq; ibi sunt & fœminæ,quæ timent dominum?

Quod

A Quod omnia uitia corporis, quæ in hac uita humano contraria sunt decori, in resurrectione non sint futura, ubi manente naturali substantia in unam pulchritudinem, & qualitas concurret, & quantitas. Cap. XIX

QVid iam respódeã de capillis, atq; unguibus? Semel qppe intellecto, ita nihil periturũ esse de corpore, ut deforme nihil sit in corpore: simul intelligit ea, quæ formæ factura fuerãt enormitatẽ massæ ipsi accessura esse, nõ locis, in qbus mẽbrorũ forma turpet. Velut si de limo uas fieret, qd' rursus in eũdẽ limũ redactũ totũ de toto iterũ fieret, nõ esset necesse ut illa pars limi, quæ in ansa fuerat, ad ansam rediret, aut quæ fundũ fecerat, ipsa rursus faceret fundũ: dũ tñ totũ reuerteret in totũ, id est, totus ille limus, in totũ uas, nulla sui pdita parte remearet. Quapropter, si capilli toties tõsi, unguésue desecti, ad loca sua deformiter redeunt, nõ redibũt: nec tñ cuiq; resurgẽti peribũt: qa in eãdẽ carnẽ, ut quẽcũq; ibi locũ corporis teneãt, seruata partiũ cõgruẽtia, materiæ mutabilitate uertent. Quãuis q̃d ait dñs, Capillus capitis uestri nõ pibit, nõ de lõgitudine, sed de numero capillorũ dictũ multo aptius possit intelligi. Vñ & alibi dicit, Capilli capitis uestri numerati sũt oẽs. Neq; hoc ideo dixerim, q̃d aliqd existimẽ corpori cuiq; peniturũ, quod naturaliter inerat, sed quod deforme natũ fuerat: nõ utiq; ob aliud, nisi ut hinc quoq; ostẽderetur, q̃ sit pœnalis cõditio ista mortaliũ, sic esse rediturũ, ut seruata integritate substãtiæ, sola substãtiæ deformitas pereat. Si enim statuam põt artifex homo, quã ꝑpter aliquã causam deformẽ fecerat, cõflare, & pulcherrimã reddere: ita, ut nihil inde substãtiæ, sed sola deformitas peat: ac si qd in illa figura priore indecẽter extabat, nec parilitati partiũ cõgruebat: non de toto, unde fecerat, amputare, atq; separare, sed ita cõspergere uniuerso, atq; miscere: ut nec fœditatẽ faciat, nec minuat quãtitatẽ, quid de omnipotẽti artifice sentiẽdũ est? Ergó ne poterit quasq; deformitates humanorũ corporũ nõ modo usitatas, uerũ etiã raras, atq; mõstrosas, quæ huic miseræ uitæ cõgruunt: abhorrẽt aũt ab illa futura felicitate sanctorũ, sic auferre, aut pdere, ut quascũq; earũ faciũt,

B etsi naturalia, tñ indecora excremẽta substãtiæ corporalis nulla eius diminutione tollãtur? Ac per hoc nõ est macris, pinguibús ue metuẽdũ, ne ibi etiã tales sint, quales, si possent, nec hic esse uoluissent. Omnis em̃ corporis pulchritudo est partiũ cõgruẽtia cum quadã coloris suauitate. Vbi aũt nõ est partiũ cõgruẽtia, aut ideo quid offendit, quia paruũ est: aut ideo, quia nimiũ. Proinde nulla erit deformitas, quã facit incõgruentia partiũ, ubi & quæ praua sunt, corrigẽtur: & quod minus est q̃ decet, unde creator nouit, inde supplebit: & quod plus est, q̃ decet, materiæ seruata integritate, detrahet. Coloris porrò suauitas quãta erit, ubi iusti fulgebũt sicut sol in regno patris sui? Quæ claritas in Christi corpore cum resurrexit, ab oculis discipulorũ potius abscõdita fuisse, q̃ defuisse, credẽda est. Non em̃ eam ferret humanus, atq; infirmus aspectus, qñ ille à suis ita deberet attendi, ut posset agnosci. Quò ptinuit etiã, ut cõtrectãtibus ostẽderet suorũ uulnerũ cicatrices: ut etiã cibũ, potũq; sumeret: non alimẽtorũ indigẽtia, sed ea qua & hoc poterat, potestate. Cũ aũt aliqd nõ uidet, q̃uis assit, à quibus alia quæ pariter assunt, uidẽtur: sicut illã claritatẽ dicimus affuisse nõ uisam, à qbus alia uidebant, ἀορασία Græce dicit: quod nostri interpretes Latine dicere nõ ualẽtes, in libro Geneseos, cæcitatẽ interpretati sunt. Hanc enim passi sunt Sodomitæ, qñ quærebãt ostium iusti uiri, nec poterãt inuenire. Quæ, si cæcitas fuisset, qua fit, ut nihil possit uideri, non ostiũ, quo ingrederẽtur, sed duces itineris, à quibus inde abducerẽtur, inquirerent.

Quod in resurrectione mortuorũ, natura corporum quibuslibet modis dissipatorum, in integrum undecunq; reuocanda sit. Cap. XX

NEscio quo autẽ modo sic afficimur amore martyrũ beatorũ, ut uelimus in illo regno in eorum corporibus uidere uulnerũ cicatrices, quæ pro Christi nomine pertulerũt: & fortasse uidebimus. Non em̃ deformitas in eis, sed dignitas erit, & quædã q̃uis in corpore, non corporis sed uirtutis pulchritudo fulgebit: nec ideo tñ si aliqua martyribus amputata & ablata sunt mẽbra, sine ipsis mẽbris erũt in resurrectione mortuorũ: quibus dictũ est, Capillus capitis uestri non peribit. Sed si hoc decebit in illo nouo seculo, ut indicia gloriosorũ uulne-

uulnerũ in illa immortali carne cernantur,ubi mẽbra,ut præciderẽtur,pcussa uel secta sunt, C
ibi cicatrices,sed tamen eisdẽ mẽbris redditis non perditis apparebũt.Quãuis itaq; omnia quæ acciderũt corpori uicia,tunc non erũt:non sunt tamẽ deputãda,uel appellãda uicia,uirtutis indicia. Absit autẽ,ut ad resuscitãda corpora,uitæq; reddẽda,non possit omnipotẽtia creatoris,omnia reuocare,quæ uel bestia,uel ignis absumpsit:uel quicquid in puluerẽ,cinerẽm ue collapsũ,uel in humorẽ solutũ,uel in auras exhalatũ. Absit,ut sinus ullus,secretũq; naturæ ita recipiat aliqd subtractũ sensibus nostris,ut omniũ creatoris,aut lateat cognitionem,aut effugiat potestatẽ. Deum certe uolens,sicut poterat diffinire Cicero,tantus autor ipsorũ:mens quædã,inqt,est soluta & libera,secreta ab omni cõcretione mortali,omnia sentiens & mouẽs,ipsaq; prædita motu sempiterno. Hoc autem reperit in doctrinis magnorũ philosophorũ. Vt igitur secundũ ipsos loquar:quomodo aliqd,uel latet omnia sentientẽ, uel irreuocabiliter fugit omnia mouentẽ? Vnde iam etiã quæstio illa soluẽda est,quæ difficilior uidetur cæteris:ubi quæritur,cũ caro mortui hominis etiã alterius fit uiuentis caro,cui potius eorũ in resurrectione reddat͛. Si enim quispiã cõfectus fame,atq; cõpulsus,uescatur cadaueribus hominũ,quod malũ aliquoties accidisse,& uetus testat͛ historia,& nostrorum temporũ infelicia experimẽta docuerũt: non quisq; ueridica ratione cõtendet,totũ digestũ fuisse per imos meatus,nihilq; inde in eius carne mutatũ,atq; cõuersum,cum ipsa macies, quæ fuit & nõ est,satis indicet,quæ illis escis detrimẽta suppleta sint. Iam itaq; aliqua paulo ante præmisi,quæ ad istũ quoq; nodũ soluendũ ualere debebũt. Quicquid enim carniũ exhausit fames,utiq; in auras est exhalatũ:unde diximus omnipotẽtẽ deum posse reuocare, quod fugit. Reddet͛ ergo caro illa homini,in quo esse caro humana primit⁹ cœpit. Ab illo quippe altero tanq; mutuo sumpta deputãda est:quæ sicut æs alienũ redhibẽda est,unde sumpta est. Sua uero illi,quẽ fames exinaniuerat,ab eo qui potest etiã exhalata reuocare, reddet͛. Quãuis etsi omnibus perisset modis,nec ulla eius materies in ullis naturæ latebris remãsisset,unde uellet,eam repararet omnipotẽs. Sed propter sentẽtiã ueritatis,qua dictũ D est,Capillus capitis uestri nõ peribit:absurdũ est,ut putemus,cum capillus hominis perire non possit,tantas carnes fame depastas,atq; cõsumptas perire potuisse. Quibus omnibus pro nostro modulo cõsideratis,atq; tractatis,hæc sũma cõficitur,ut in resurrectione carnis in æternũ eas mẽsuras habeat corporũ magnitudo,quas habebat,perficiẽdæ,siue pfectæ, cuiuscũq; indita corpori ratio iuuẽtutis in mẽbrorũ quoq; omniũ modulis congruo decore seruato. Quod decus ut seruet͛,si aliquid demptũ fuerit indecẽti alicui grãditati in parte aliqua cõstitutæ,quod per totũ spargat͛:ut neq; id pereat,& cõgruẽtia partiũ ubiq; teneatur, non est absurdũ,ut aliquid inde etiã staturæ corporis addi posse credamus,cum omnibus partibus ut decorẽ custodiãt,id distribuit͛:quod si enormiter in una esset,utiq; non deceret. Aut si cõtenditur in ea quẽq; statura corporis resurrecturũ esse,in qua defunctus est,non pugnaciter resistendũ est:tantũ absit omnis deformitas,omnis infirmitas,omnis tarditas, omnisq; corruptio,& si quid aliud illud non decet regnũ in quo resurrectionis & pmissionis filij æquales erunt angelis dei:si non corpore,non ætate,certe felicitate.

De nouitate corporis spiritalis,in quam sanctorum caro mutabitur. Cap. XXI

REStituetur ergo & quicquid de corporibus uiuis,uel post mortẽ de cadaueribus perijt, & simul cum eo,quod in sepulchris remãsit,in spiritalis corporis nouitatẽ ex animalis corporis uetustate mutatũ resurget,incorruptione,atq; immortalitate uestitũ. Sed etsi,uel casu aliquo graui,uel inimicorũ immanitate totum penitus cõteratur in puluerẽ,atq; in auras,uel in aquas dispersum quantũ fieri potest,nusq; esse sinatur,omnino nullo modo subtrahi poterit omnipotẽtiæ creatoris,sed capillus in eo capitis non deperibit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritalis:sed tamen caro,non spiritus:sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis:sed tamẽ spiritus,non caro. Cuius rei habemus experimentũ in nostræ pœnæ deformitate. Non enim secundũ carnem,sed utiq; secũdum spiritũ carnales erant:quibus ait Apostolus,Non potui uobis loqui quasi spiritalibus,sed quasi carnalibus. Et homo spiritalis sic

A lis sic in hac uita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit: & uideat aliã legem in mẽbris suis, repugnantẽ legi mentis suæ. Erit autẽ etiam corpore spiritalis, cum eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptũ est, Seminatᷣ corpus animale, resurget spiritale. Quæ sit autem, & q̃ magna spiritalis corporis gratia, quæ nondũ uenit in experimentũ, uereor, ne temerarium sit omne, quod de illa proferatᷣ eloquiũ. Verũtamen, quia spei nostræ gaudiũ propter dei laudẽ non est tacendũ, & de intimis ardẽtis sancti amoris medullis, dictũ est, Domine dilexi decorem domus tuæ, de donis eius quæ in hac ærũnosissima uita, bonis malisq́ largitur, ipso adiuuãte conijciamus, ut possumus, quantũ sit illud, quod nondum experti, utiq́ digne eloqui non ualemus. Omitto enim quando fecit hominẽ rectum: omitto uitam illorum duorum coniugũ in paradisi fœcũditate felicem, quando tam breuis fuit, ut ad nascentium sensum nec ipsa peruenerit: in hac quam nouimus, in qua adhuc sumus: cuius tẽtationes, imò quam totam tentationẽ q̃diu in ea sumus quãtumlibet proficiamus perpeti non desinimus, quæ sint indicia circa genus humanũ bonitatis dei, quis poterit explicare?

De miserijs ac malis, quibus humanum genus merito primæ præuaricationis obnoxium est, & à quibus nemo, nisi per Christi gratiam liberetur. Cap. XXII

NAm quod ad primam originẽ pertinet omniũ mortaliũ progeniẽ fuisse damnatam, hæc ipsa uita, si uita dicenda est, tot & tãtis malis plena testatur. Quid enim aliud indicat horrẽda quædam ꝓfunditas ignorantiæ, ex qua omnis error existit, qui omnes filios Adã tenebroso quodã sinu suscipit, ut homo ab illo liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse tot rerũ uanarũ atq́ noxiarũ, & ex hoc mordaces curæ, ꝑturbationes, mœrores, formidines, insana gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, iracũdiæ, inimicitiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtũ, rapina, perfidia, superbia, ambitio, inuidẽtia, homicidia, parricidia, crudelitas, sæuitia, neqtia, luxuria, petulãtia, impudẽtia, impudicitia, fornicatiões, adulteria, incesta & cõtra naturã utriusq́ sexus tot stupra atq́ immũdiciæ, quas turpe est etiam
B dicere, sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, periuria, oppressiones innocẽtium, calũniæ, circũuentiones, præuaricationes, falsa testimonia, iniqua iudicia, uiolẽta latrocinia, & quicqd talium malorũ in mentẽ non uenit, & tamen de uita ista hominũ non recedit? Verũ hæc hominũ sunt malorũ, ab illa tamen erroris & peruersi amoris radice uenientia, cum qua omnis filius Adam nascitur. Nam quis ignorat cũ quãta ignorãtia ueritatis, quæ iam in infantibus manifesta est, & cum quãta abũdantia uanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo ueniat in hanc uitã, ita ut si dimittatᷣ uiuere, ut uelit, & facere quicquid uelit, in hæc facinora & flagitia quæ cõmemoraui, & quæ cõmemorare non potui uel cuncta, uel multa ꝑueniat? Sed diuina gubernatione nõ omnimodo deserẽte dãnatos, & deo non cõtinente in ira sua miserationes suas, in ipsis sensibus generis humani sæpe prohibitio & eruditio contra istas cum quibus nascimur tenebras uigilãt, & cõtra hos impetus opponũtur, plenæ tamẽ etiam laborũ & dolorũ. Quid enim sibi uolũt multimodæ formidines, quæ cohibẽdis patuulorũ uanitatibus adhibẽtur? Quid pædagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid lora, quid uirgæ, quid disciplina illa qua scriptura sancta dicit, dilecti filij latera esse tundẽda, ne crescat indomitus, domariq́ iam durus, aut uix possit, aut fortasse nec possit? Quid igitᷣ agitur his pœnis omnibus, nisi ut debelletᷣ imperitia, & praua cupiditas refrenetᷣ, cũ quibus malis in hoc seculo uiuimus? Quid est enim, quod cũ labore meminimus, sine labore obliuiscimur: cum labore discimus, sine labore nescimus: cum labore strenui, sine labore inertes sumus? Nõne hinc apparet in quid uelut põdere suo procliuis & prona sit uitiosa natura, & quãta ope ut hinc liberetᷣ, indigeat? Desidia, segnicies, pigritia, negligẽtia, uitia sunt utiq́ quibus labor fugitur, cũ labor ipse etiã qui est utilis, pœna sit. Sed præter pueriles pœnas, sine quibus disci non potest quod maiores uolũt, qui uix aliquid utiliter uolũt, quot & quãtis pœnis genus agitetur humanũ, quæ non ad maliciã nequitiãq́ iniquorũ, sed ad cõditionẽ pertinẽt miseriamq́ cõmunem, quis ullo sermone digerit, quis ulla cogitatione comprehẽdit: quãtus est metus, quãta calamitas ab orbitatibus atq́ luctu, à dãnis & dãnationibus, à deceptiõibus

& mendacijs hominũ,à suspicionibus falsis,ab omnibus uiolentis facinoribus & sceleribus C alienis:quãdoquidẽ ab eis & deprædatio & captiuitas & uincula & carceres & exilia & cruciatus & amputatio membrorũ & priuatio sensuũ & oppressio corporis ad obscœnã libidinem opprimẽtis explendã,& alia multa horrẽda sæpe cõtingunt? Quid ab innumeris casibus qui forinsecus corpori formidãtur,æstibus & frigoribus,tẽpestatibus,imbribus,alluuionibus,coruscatione,tonitru,grandine,fulmine,motibus hiatibusq́ terrarũ,oppressionibus ruinarũ,ab offensione & pauore,uel etiam malicia iumentorũ,à tot uenenis fruticũ,aquarum,aurarũ,bestiarũ,ac ferarum,uel tantũmodo molestis,uel etiam mortiferis morsibus,à rabie quæ cõtingit ex rabido cane:ut etiam blanda & amica suo domino bestia nonnunq̃ uehementius & amarius q̃ leones dracones q́ metuatur,faciatq́ hominẽ quem forte contaminauerit cõtagione pestifera ita rabiosum,ut à parẽtibus,coniuge,filijs peius omni bestia formidetur? Quæ mala patiũtur nauigantes? Quæ terrena itinera gradiẽtes? Quis ambulat ubicũq́ non inopinatis subiacens casibus? De foro quidam rediens domũ,sanis pedibus suis cecidit,pedẽ fregit,& ex illo uulnere finiuit hanc uitam. Quid uidetur sedente securius? De sella in qua sedebat cecidit Heli sacerdos,& mortuus est. Agricolæ,imò uero omnes homines quot & quãtos à cœlo & terra,uel à perniciosis animalibus casus metuunt agrorũ fructibus? Solent tamen de frumẽtis tandem collectis & reconditis esse securi. Sed quibusdã,quod nouimus,prouentũ optimum frumentorũ fluuius improuisus fugiẽtibus hominibus de horreis eiecit atq́ abstulit. Contra milleformes dæmonũ incursus,quis innocentia sua fidit,quandoquidẽ ne quis fideret etiam paruulos baptizatos,quibus certe nihil est innocẽtius,aliquãdo sic uexant,ut in eis maxime deo sinente ista monstretur huius uitæ flenda calamitas,& alterius desiderãda felicitas? Iam uero de ipso corpore tot existũt morborum mala,ut nec libris medicorum cuncta cõprehensa sint. In quorum pluribus ac penè omnibus etiam ipsa adiumẽta & medicamẽta tormẽta sunt,ut homines à pœnarũ exitio,pœnali eruantur auxilio. Nónne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis,ut urinam quoq́ humanã uel etiã suam biberẽt? Nónne ad hoc fames,ut à carnibus hominum abstinere se non possent,nec inuentos homines mortuos,sed propter hoc à se occisos,nec quoslibet alienos,uerũ etiã filios,matres incredibili crudelitate quã rabida esuries faciebat absumerẽt? Ipse postremo somnus,qui proprie quietis nomen accepit,quis uerbis explicet sæpe somniorũ uisis q̃ sit inquietus,& q̃ magnis licet falsarũ rerũ terroribus,quas ita exhibet,& quodãmodo exprimit,ut à ueris eas discernere nequeamus,animã miserã sensusq́ perturbet? Qua falsitate uisorũ etiam uigilãtes in quibusdã morbis & uenenis miserabilius agitãtur,cũ quis multimoda uarietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnunq̃ decipiãt,talibus uisis etiamsi eos per hæc ad sua traducere non potuerint,sensus tamen eorum solo appetitu qualitercũq́ persuadẽte falsitatis illudant. Ab huius tam miseræ quasi quibusdã inferis uitæ,non liberat nisi gratia saluatoris Christi dei ac domini nostri. Hoc enim nomen est ipse Iesus,interpretatur quippe saluator,maxime ne post hanc miserior ac sempiterna suscipiat,non uita sed mors. Nam ista cũ quis sint perfecta,& per sanctos curationũ magna solatia,tamen ideo non semper etiam ipsa beneficia tribuũtur petẽtibus ne propter hoc religio quæratur,quæ propter aliã magis uitã ubi mala non erunt omnino ulla quærẽda est. Et ad hoc meliores quosq́ in his malis adiuuat gratia,ut quãto fideliore,tanto fortiore corde tolerẽtur,ad quam rem etiã philosophiã prodesse dicũt docti huius seculi,quã dij quibusdã paucis,ut ait Tullius uerã dederũt. Nec hominibus,inq̃t,ab his ante datum est donũ maius,aut potuit ullum dari,usq́ adeo & ipsi cõtra quos agimus quoquo modo cõpulsi sunt in habẽda,non quacũq́,sed uera philosophia diuinã gratiam confiteri. Porrò si paucis diuinitus datũ est ueræ philosophiæ contra miserias huius uitæ unicũ auxilium,satis & hinc apparet humanũ genus ad luẽdas miseriarũ pœnas esse dãnatum. Sicut autem hoc ut fatẽtur,nullum diuinũ maius est donum,sic à nullo deo dari credendum est,nisi ab illo,quo & ipsi qui multos deos colunt,nullum dicunt esse maiorem.

D

A De his quæ præter illa mala quæ bonis malisq; cõmunia sunt, ad iustorum laborem specialiter pertinent. Cap. XXIII

PRæter hæc autem mala huius uitæ bonis malisq; cõmunia, habent in ea iusti etiam proprios quosdam labores suos, quibus aduersus uitia militant, & in talium præliorum tentationibus periculisq; uersantur. Aliquando enim concitatius, aliquando remissius, non tamen desinit caro concupiscere aduersus spiritum, & aduersus carnem, ut non ea quæ uolumus faciamus, omnẽ malam concupiscentiam consumendo, sed eam nobis quantum diuinitus adiuti possumus, non ei consentiendo subdamus, uigilijs continuis excubantes: ne opinio uerisimilis fallat, ne decipiat sermo uersutus, ne se tenebræ alicuius erroris offundant: ne quod bonum est malum, aut quod malum est bonum esse credatur: ne ab his quæ agenda sunt metus reuocet, ne in ea quæ agenda non sunt cupido præcipitet: ne super iracundiam sol occidat, ne inimicitiæ prouocent ad retributionem mali pro malo: ne absorbeat inhonesta uel immoderata tristicia: ne impartiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur: ne temeraria de alio suspicio nostra decipiat, ne aliena de nobis falsa nos frangat: ne regnet peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desiderijs eius: ne membra nostra exhibeantur iniquitatis arma peccato: ne oculus sequatur concupiscentiam: ne uindicandi cupiditas uincat, ne in eo quod male delectat, uel uisio, uel cogitatio remoretur: ne improbũ aut indecens uerbum libẽter audiatur: ne fiat quod non licet, etiam si libet, ne in hoc bello laborũ periculorumq; plenissimo, uel de uiribus nostris speretur faciẽda uictoria, uel uiribus nostris nostra facta tribuantur, sed eius gratiæ, de quo ait Apostolus: Gratias autem deo, qui dat nobis uictoriam per dominum nostrum Iesum Christum. Qui & alio loco: In his, inquit, omnibus superuincimus, per eum, qui dilexit nos. Sciamus tamen quantalibet uirtute præliandi uitijs repugnemus, uel etiam uitia superemus, uel subiugemus quàm diu sumus in hoc corpore,
B nobis deesse non posse unde dicamus deo: Dimitte nobis debita nostra. In illo autem regno ubi semper cum corporibus immortalibus erimus, nec prælia nobis erunt ulla, nec debita, quæ nusquam & nunquam essent, si natura nostra sicut recta creata est, permaneret. Ac per hoc etiam noster iste conflictus in quo periclitamur, & de quo nos uictoria nouissima cupimus liberari ad uitæ huius mala pertinet, quam tot tantorumq; testimonio malorum probauimus esse damnatam.

De bonis quibus etiã hanc uitã damnationi obnoxiam creator impleuit. Cap. XXIIII

IAm nunc considerandum est hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur iusticia punientis, qualibus & quam multis impleuerit bonis eiusdem bonitas cuncta, quæ creauit administrantis. Primum benedictionem illam quam protulerat ante peccatum dicens; Crescite & multiplicamini & replete terram, nec post peccatum uoluit inhibere, mansitq; in stirpe damnata donata fœcunditas, nec illam uim mirabilem seminum, imò etiam mirabiliorem qua efficiuntur & semina, inditam corporibus humanis & quodammodo intextam peccati uitium potuit auferre, quo nobis impacta est etiam necessitas mortis: sed utrunq; simul currit isto quasi fluuio atq; torrente generis humani, malum quod à parente trahitur, & bonum quod à creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum atq; supplicium. In originali bono alia duo, propagatio & confirmatio. Sed quantum ad præsentem pertinet intentionem nostram, de malis quorum unum de nostra uenit audacia, id est, peccatum: alterum de iudicio dei, id est, supplicium, iam satis diximus. Nunc de bonis dei quæ ipsi quoq; uitiatæ damnatæq; naturæ contulit, siue usq; nunc confert, dicere instituti. Neq; enim damnando aut totum abstulit, quod dederat: alioquin nec esset omnino: aut remouit à sua potestate etiam cum diabolo pœnaliter subdidit, cum nec ipsum diabolum à suo alienauerit imperio, quondoquidem ut ipsius quoq; diaboli natura subsistat, ille facit, qui summe est, & facit esse quicquid aliquo modo est. Duorum igitur illorum quæ diximus bona etiã in natura peccato uitiata suppliciōq; damnata, de bonitatis eius quodam

S ueluti

ueluti fonte manare propagationem, in primis mundi operibus benedictione largitus est, à quibus operibus die septimo requieuit. Conformatio uero in illo eius est opere, quousq; nunc operatur. Efficacem quippe potẽtiam suam si rebus subtrahat, nec progredi poterũt, & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatæ sunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creauit hominem deus, ut illi adderet fertilitatem quandam, qua homines propagaret, congenerans eis ipsam etiam propagandi possibilitatem, nõ necessitatem. Quibus tamen uoluit hominibus abstulit eam deus, & steriles fuerunt: non tamen generi humano abstulit semel datam primis duobus coniugibus benedictionem generandi. Hæc ergo propagatio quamuis peccato ablata non fuerit, non tamen etiam ipsa talis est, qualis fuisset, si nemo peccasset. Ex quo enim homo in honore positus, postea ꝙ deliquit, comparatus est pecoribus, similiter generat non in eo tamen penitus extincta est quædã uelut scintilla rationis in qua factus est ad imaginẽ dei. Huic aũt ꝓpagationi si conformatio nõ adhiberet͛, nec ipsa in sui generis formas modosq; procederet. Si enim nõ cõcubuissent homines, & nihilominus deus uellet implere terras hominibus, quomodo creauit unum sine cõmixtione maris & fœminæ, sic posset omnes: concumbentes uero nisi illo creante generantes esse non possunt. Sicut ergo ait Apostolus de institutione spiritali, qua homo ad pietatem iusticiamq; formatur. Neq; qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat deus. Ita etiam hic dici potest, nec qui cõcumbit, nec qui seminat est aliquid, sed qui format deus. Nec mater quæ conceptum portat, & partum nutrit, est aliquid, sed qui incrementum dat deus. Ipse nanq; operatione, qua nunc usq; operatur, facit ut numeros suos explicent semina, & à quibusdã latentibus atq; inuisibilibus inuolucris in formas uisibiles huius quod aspicimus decoris euoluãt. Ipse incorpoream corporeamq; naturam, illam præpositam, istam subiectam miris modis copulans & cõnectens, animantem facit. Quod opus eius tam magnum & mirabile est, ut non solum in homine, quod est animal rationale, & ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius atq; præstantius, sed in qualibet minutissima muscula bene cõsideranti, stuporem mentis ingerat, laudemq; pariat creatoris. Ipse itaq; animæ humanæ mentem dedit, ubi ratio & intelligentia in infante sopita est quodammodo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atq; exercẽda ætatis accessu, qua fit scientiæ capax atq; doctrinæ, & habilis perceptioni ueritatis & amoris boni. Qua capacitate hauriat sapientiam uirtutibusq; sit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & iuste aduersus errores & cætera ingenerata uitia dimicet, eaq; nullius rei desiderio nisi boni illius summi atq; incõmutabilis uincat. Quod etsi non faciat ipsa talium bonorum capacitas in natura rationali diuinitus instituta, quantum sit boni, quàm mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat? Præter enim artes bene uiuendi, & ad immortalem perueniendi felicitatem, quæ uirtutes uocantur, & sola dei gratia quæ in Christo est, filijs promissionis regniq; donantur, nõnne humano ingenio tot tantæq; artes sunt inuentæ & exercitatæ, partim necessariæ, partim uoluntariæ, & tam excellens uis mentis atq; rationis, in his etiã rebus quas superfluas, imò & periculosas perniciosasq; appetit, quantum bonũ habeat in natura, unde ista potuit uel inuenire uel discere uel exercere testatur? Vestimentorum & ædificiorum ad opera quàm mirabilia, quàm stupenda industria humana peruenerit, quò in agricultura, quò in nauigatiõe profecerit, quæ in fabricatione quorumq; uasorum, uel etiam statuarum, & picturarũ uarietate excogitauerit & impleuerit, quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda & exhibenda molita sit, in capiendis, occidendis, domandis, irrationalibus animantibus, quæ & quanta repererit, aduersus ipsos homines, tot genera uenenorum, tot armorũ, tot machinamentorum, & pro salute mortali tuenda atq; reparanda: quot medicamenta atq; adiumenta comprehenderit pro uoluptate faucium: quot condimẽta & gulæ incitamenta repererit ad indicandas & suadendas cogitationes, ꝙ multitudinẽ uarietatemq; signorum. Vbi præcipuũ locum uerba, & literæ tenent, ad delectandos animos quos elocutionis ornatus, quàm diuersorum

A ſorum carminũ copiam:ad mulcendas aures,quot organa muſica,quos cantilenæ mo-
dos excogitauerit,quantam peritiam dimenſionum atq; numerorum:meatuſq; & ordines
ſyderum quanta ſagacitate comprehenderit,quàm multa rerum mundanarum cogitata
cognitione ſe impleuerit,quis poſſet eloqui,maxime ſi uelimus non aceruatim cuncta con-
gerere,ſed in ſingulis immorari? In ipſis poſtremo erroribus & falſitatibus defendendis,
quàm magna claruerint ingenia philoſophorum atq; hæreticorum,quis exiſtimare ſuffi-
ciat? Loquimur enim nunc de natura mentis humanæ,qua iſta uita mortalis ornatur,non
de fide atq; itinere ueritatis qua illa immortalis acquiritur. Huius tantæ naturæ conditor
cum ſit utiq; deus uerus & ſummus,ipſo cuncta,quæ fecit adminiſtrante,& ſummam po-
teſtatem ſummamq; habente iuſticiam,nunquam profecto in has miſerias decidiſſet,atq;
ex his præter eos ſolos,qui liberabũtur in æternas eſſet pœnas itura,niſi nimis grande pec-
catum in homine primo,de quo cæteri exorti ſunt,præceſſiſſet. Iam uero in ipſo corpore,
quamuis nobis ſit cum beluis mortalitate cõmune,multiſq; earum reperiatur infirmius,
quanta dei bonitas,quanta prouidentia tanti creatoris apparet: Nónne ita ſunt in eo loca
ſenſuũ,& cætera mẽbra diſpoſita, ſpecieq; ipſa ac figura,& ſtatura totius corporis ita mo-
dificata,ut ad miniſteriũ animæ rationalis ſe indicet factum? Nõ enim ut animalia ratio-
nis expertia, prona eſſe uidemus in terram,ita creatus eſt homo,ſed erecta in cœlum cor-
poris forma admonet eum,quæ ſurſum ſunt ſapere. Porrò mira mobilitas quæ linguæ ac
manibus attributa eſt ad loquendum & ſcribendum apta atq; conueniens,& ad opera ar-
tium plurimarum officiorumq; complenda,nónne ſatis oſtendit,quali animæ, ut ſeruiret
tale ſit corpus adiunctum? Quanquam & detractis neceſſitatibus partium operandi,ita
omnium partium cõgruentia numeroſa ſit,& pulchra ſibi parilitate reſpondeat,ut neſcias
utrum in eo condendo maior ſit utilitatis habita ratio,quàm decoris. Certe enim nihil crea
tum uidemus in hoc corpore utilitatis cauſa,quod non habeat etiam decoris locum. Plus
B autem nobis id appareret,ſi numeros menſurarum quibus inter ſe cuncta connexa ſunt &
coaptata noſſemus,quos forſitan data opera in his quæ foris eminent,humana poſſet inue
ſtigare ſolertia. Quæ uero tecta ſunt,atq; à noſtris remota conſpectibus,ſicuti eſt tãta per
plexitas uenarum atq; neruorum & uiſcerũ,ſecreta uitalium inuenire nullus poteſt. Quia
etſi medicorũ diligentia nõnulla crudelis, quos anatomicos appellãt,laniauit corpora mor-
tuorũ,ſiue etiam inter manus ſecantis & perſcrutantis morientium,atq; in carnibus huma
nis ſatis inhumane abdita cuncta rimata eſt,ut quid,& quomodo,& quibus locis curan-
dum eſſet addiſceret,numeros tamẽ,de quibus loquor,quibus coaptatio,quæ ἁρμονία Græ
ce dicitur,tanq̃ cuiuſdam organi extrinſecus atq; intrinſecus totius corporis conſtat. Quid
dicam? nemo ualuit inuenire,quos nemo auſus eſt quærere. Quod ſi noti eſſe potuiſſent,in
interioribus quoq; uiſceribus,quæ nullum oſtentant decus,ita delectaret pulchritudo ratio
nis,ut omni formæ apparenti quæ oculis placet,ipſius mentis,quæ oculis utitur, præferre-
tur arbitrio. Sunt uero quædam ita poſita in corpore,ut tantummodo decorem habeant,
non etiam uſum:ſicut habet pectus uirile mamillas,ſicut facies barbam,quam non eſſe mu
nimento,ſed uirili ornamento,indicant puræ facies fœminarum,quas utiq; infirmiores ui-
ris muniri tutius cõueniret. Si ergo nullũ membrũ eſt in his quidem conſpicuis,unde ambi-
git nemo,quod ita ſit alicui operi accõmodatum,ut non etiam ſit decorum. Sunt autẽ non
nulla quorum ſolum decus & nullus eſt uſus,puto facile intelligi in conditione corporis di-
gnitatem neceſſitati fuiſſe prælatam. Tranſitura eſt quippe neceſſitas,tempuſq; uenturum
quando ſola inuicẽ pulchritudine ſine ulla libidine perfruamur,quod maxime ad laudem
referendum eſt conditoris,cui dicitur in pſalmo: Confeſſionẽ & decorem induiſti. Iam cæ-
tera pulchritudo & utilitas creaturæ quæ homini licet in iſtos labores miſeriaſq; proiecto
atque damnato,ſpectanda atq; ſumenda diuina largitate conceſſa eſt. Quo ſermone po-
teſt terminari, in cœli & terræ & maris multimoda & uaria pulchritudine,etiam ipſius lu-
cis tãta copia,tamq; mirabili ſpecie,in ſole ac luna & ſyderibus,in opacitatibus nemorum,

in coloribus & odoribus florum, in diuersitate ac multitudine uolucrum garrularũ atq; pictarum, in multiformi specie tot tantorumq́; animantium. Quorum illa plus habent admirationis quæ molis minimum. Plus enim formicularum & apicularum opera stupemus, q̃ immensa corpora balenarum: in ipsius quoq; maris tam grandi spectaculo, cum sese diuersis coloribus induit uelut uestibus, & aliquando uiride atq; hoc multis modis, aliquãdo purpureum, aliquando cæruleum est? Quàm porrò delectabiliter spectatur etiã quandocunq; turbatur, & fit inde maior suauitas, quia sic demulcet intuentem, ut non iactet & quatiat nauigantem? Quid ciborum usq;quaq; copia contra famem? Quid saporum diuersitas cõtra fastidium naturæ, diffusa diuinitus, non cocorum arte ac labore quæsita? Quanta in multis rebus tuendæ ac recuperandæ salutis auxilia? Quàm grata uicissitudo diei alternantis & noctis, aurarum q̃; blanda temperies? In fructibus & pecoribus indumentorum conficiendorum quanta materies? Omnia cõmemorare quis possit? Hæc autem sola quæ à me uelut in quendam aggerem sunt coartata, si uellem uelut colligata inuolucra soluere atq; discutere, quanta mihi mora esset in singulis quibus plurima continentur? Et hæc omnia miserorum sunt damnatorumq́; solatia, non præmia beatorũ. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia & tanta sunt ista? Quid dabit eis quos prædestinauit ad uitam, qui hæc dedit eis, quos prædestinauit ad mortem? Quæ bona in illa beata uita faciet eos sumere, pro quibus in hac miseria unigenitũ suum filium uoluit usq; ad mortem mala tãta perferre? Vnde Apostolus de ipsis in illud regnum prædestinatis loquens: Qui proprio, inquit, filio nõ pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eũ, quomodo nõ etiam cũ illo omnia nobis donauit? Cũ hæc promissio complebitur, quid erimus? quales erimus? quæ bona in illo regno accepturi sumus, quando quidem Christo moriente pro nobis tale iam pignus accepimus? Qualis erit spiritus hominis, nullũ omnino habens uitium, nec sub quo iaceat, nec cui cedat, nec contra saltem; laudabiliter dimicet, pacatissima uirtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, q̃; †speciosa, q̃ certa scientia sine errore aliquo uel labore, ubi dei sapientia de ipso suo fonte potabitur, cũ summa felicitate, sine ulla difficultate? Quale erit corpus quod omnimodo spiritui subditum, & eo sufficienter uiuificatum, nullis alimonijs indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione substantiam.

aľs, spaciosa

C

D

De peruicacia quorundam, qui resurrectionem carnis quam sicut prædictum est, totus mundus credit, impugnant. Cap. XXV

VErum de animi bonis quibus post hanc uitam beatissimus perfruetur, nõ à nobis dissentiunt philosophi nobiles, qui de carnis resurrectione contendunt. Hanc quantum possunt negant, sed credentes multi negantes paucissimos reliquerunt, & ad Christum, qui hoc quod istis uidetur absurdũ, in sua resurrectione monstrauit, fideli corde conuersi sunt, docti & indocti, sapientes mũdi & insipiẽtes. Hoc enĩ credidit mũdus, quod prædixit deus, qui etiã hoc prædixit, quod hanc rem mũdus fuerat crediturus. Neq; enim Petri maleficijs eam cũ laude credentiũ tanto ante prænũciare cõpulsus est. Ille est enim deus, quẽ sicut iam dixi aliquotiens nec cõmemorare me piget cõfitente Porphyrio, atq; id oraculis deorũ suorum probare cupiente, ipsa numina perhorrescunt. Quẽ sic laudauit, ut eũ & deum patrem & regem uocaret. Absit enim ut sic intelligenda sint quæ prædixit, quomodo uolunt hi qui cũ hoc mundo nõ crediderunt, quod mũdum crediturum esse prædixit. Cur enim non potius ita, sicut crediturus tanto ante prædictus est mundus, non sicut paucissimi garriunt, qui cum hoc mundo, quod crediturus prædictus est credere noluerunt? Si enim propterea dicunt alio modo esse credenda, ne si dixerint uana esse cõscripta, iniuriam faciant illi deo cui tam magnum perhibent testimoniũ, tantam prorsus ei uel etiam grauiorẽ faciunt iniuriam si aliter dicunt esse intelligẽda, non sicut mũdus ea credidit, quem crediturum ipse laudauit, ipse promisit, ipse compleuit. Cur enim nõ potest facere ut resurgat caro & uiuat in æternũ? An propterea credendũ nõ est id eum esse facturũ, quia malum est, atq; indignũ deo? Sed de omnipotentia eius quæ tot & tanta facit credibilia, iam multa diximus. Si uolunt inuenire quod

A re quod omnipotens non potest, habent, prorsus, ego dicam, mentiri nõ potest. Credamus ergo quod potest, non credendo, quod nõ potest. Nõ itaq; credentes quod mentiri potest, credant esse facturum quod se facturũ esse promisit. Et sic credant sicut id credidit mundus, quẽ crediturũ esse prædixit, quẽ crediturum esse laudauit, quem crediturũ esse promisit, quẽ crediturũ iam ostendit. Hoc autem malum esse unde demonstrant? Non erit illic ulla corruptio, quod est corporis malum. De ordine elementorum iam disputauimus, de alijs hominum coniecturis satis diximus, quanta sit futura in corpore incorruptibili facilitas motus, de præsentis bonæ ualetudinis temperamento, quæ utiq; nullo modo illi comparanda est immortalitati, in libro tertiodecimo satis, ut opinor, ostendimus. Legant superiora operis huius, qui uel non legerunt, uel nolunt recolere quod legerunt.

Quomodo Porphyrij diffinitio qua beatis animis putatur corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententia destruatur, qui dicit summum deum dijs promisisse, ut nunquam corporibus exuerentur. Cap. XXVI

SEd Porphyrius, ait, inquiunt, ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. Nihil ergo prodest, quia incorruptibile diximus futurum corpus, si anima beata non erit nisi corpus omne effugerit. Sed iam & hinc in libro memorato quantum oportuit disputaui, uerũ hic unum inde tantum cõmemorabo. Emendet libros suos istorum omnium magister Plato, & dicat eorum deos, ut beati sint sua corpora fugituros, id est, esse morituros, quos in cœlestibus corporibus dixit inclusos. Quibus tamen deus à quo facti sunt, quo possent esse securi, immortalitatem, id est, in eisdem corporibus æternam permansionem, nõ eorum natura id habente, sed suo consilio præualente promisit. Vbi etiam euertit illud, quod dicũt: quoniam est impossibile, ideo resurrectionem carnis non esse credendam. Apertissime quippe iuxta eundem philosophum, ubi dijs à se factis promisit deus non factus immortalitatem, quod impossibile est, se dixit esse facturum. Sic enim eum locutum narrat Plato. Quoniam
B estis orti, inquit, immortales esse, & indissolubiles non potestis. Nõ tamen dissoluemini, neque uos ulla mortis fata periment, nec erũt ualentiora, quàm consilium meum, quod maius est uinculum ad perpetuitatem uestram, quàm illa, quibus estis colligati. Si non solum absurdi, sed si surdi non sunt qui hæc audiunt, non utiq; dubitant dijs factis ab illo deo, qui eos fecit secundum Platonem, quod est impossibile fuisse promissum. Qui enim dicit, uos quidem immortales esse non potestis, sed mea uoluntate immortales eritis, quid aliud dicit, quàm id quod fieri non potest, me faciente tamen eritis? Ille igitur carnem incorruptibilem, immortalem, spiritalem resuscitabit, qui iuxta Platonem, id quod impossibile est, se facturum esse promisit. Quid adhuc quod promisit deus, quod deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipse promissus est crediturus, esse impossibile clamant. Quandoquidem nos deum, qui etiam secundum Platonem facit impossibilia, id facturũ esse clamamus. Non ergo ut beatæ sint animæ corpus est omne fugiendum, sed corpus incorruptibile recipiendum. Et in quo conuenientius incorruptibili corpore lætabuntur, quàm in quo corruptibili gemuerunt? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam posuit ex Platone Virgilius, ubi ait: Rursus & incipient in corpora uelle reuerti. Sic, inquã, cupiditatẽ reuertendi ad corpora non habebunt, cum corpora, in quæ reuerti cupiunt, secum habebunt, & sic habebunt, ut nunquam non habeant, nunquam ea prorsus uel ad exiguum quamlibet tempus ulla morte deponant.

De contrarijs diffinitionibus Platonis atq; Porphyrij, in quibus si uterq; alteri cederet, à ueritate neuter deuiaret. Cap. XXVII

SIngula quædam dixerunt Plato atq; Porphyrius, quæ si inter se cõmunicare potuissent, facti essent fortasse Christiani. Plato dixit sine corporibus animas in æternũ esse nõ posse. Ideo enim dixit, etiam sapientiũ animas post quãlibet longum tẽpus, tamen ad corporaredituras. Porphyrius autẽ dixit animã purgatissimã cum redierit ad patrem, ad hæc mala mundi nunq̃ esse redituram. Ac per hoc quod uerum uidit Plato, si dedisset Porphyrio

etiam iustorum atq; sapientiũ purgatissimas animas ad humana corpora redituras, rursus quod uerum uidit Pophyrius, si dedisset Platoni, nunq̃ redituras ad miserias corruptibilis corporis animas sanctas, ut non singuli hæc singula, sed ambo ut singuli utrũq; diceret, puto quod uiderent esse iam cõsequens, ut & rediret animæ ad corpora, & talia reciperent corpora in quibus beate atq; immortaliter uiuerent. Quoniam secũdum Platonem etiam sanctæ animæ ad humana corpora redibunt, secundũ Porphyriũ ad mala mũdi huius sanctæ animæ non redibunt. Dicat itaq; cum Platone Porphyrius, redibunt ad corpora: dicat Plato cum Porphyrio, non redibunt ad mala, & ad ea corpora redire cõsentient, in quibus nulla mala patiantur. Hæc itaq; non erunt, nisi illa quæ promisit deus, beatas animas in æternum cum sua æterna carne facturus. Hoc enim quantum existimo iam facile nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas esse sanctorum, ad sua illas redire permitterent, in quibus mala huius seculi pertulerunt, in quibus deum, ut his malis carerent, pie fideliterq; coluerunt. C

Quid ad ueram resurrectionis fidem, uel Plato uel Labeo, uel etiam Varro conferre potuerint, si opiniones eorum in unam sententiam conuenissent. Cap. XXVIII

NOnnulli nostrum propter quoddam præclarissimũ loquendi genus, & propter nõnulla quæ ueraciter sensit amantes Platonẽ, dicũt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidẽ sic tangit in libris de Republica Tullius, ut eum lusisse potius, q̃ quod id uerum esset affirmando dicere uoluisse. Inducit enim hominẽ reuixisse, & narrasse quædam quæ Platonicis disputationibus congruebant. Labeo etiam duos dicit uno die fuisse defunctos & occurrisse inuicem in quodam compito, deinde ad corpora sua iussos fuisse remeare, & cõstituisse inter se amicos se esse uicturos, atq; ita esse factum donec postea morerentur. Sed isti autores talem resurrectionem corporis factam fuisse narrant, quales fuerunt eorum quos resurrexisse nouimus: & huic quidẽ redditos uitæ, sed non eo modo, ut non morerentur ulterius. Mirabilius autẽ quiddam Marcus Varro ponit in libris quos cõscripsit de gente populi Romani, cuius putaui uerba ipsa ponenda: Genethliaci quidã scripserunt, inquit, esse in renascendis hominibus quã appellant παλιγγενεσίαν Græci, hanc scripserunt confici in annis numero quadringentis quadraginta, ut idem corpus & eadem anima, quæ fuerat coniuncta in homine aliquando, eadem rursus redeant in coniunctionẽ. Iste Varro quidem siue illi Genethliaci nescio qui, non enim nomina eorũ prodidit, quorum cõmemorauit sententiam, aliquid dixerũt, quod licet falsum sit, cum enim semel ad eadem corpora quæ gesserunt, animæ redierunt, nunq̃ ea postea sunt relicturæ, tamen multa illius impossibilitatis, quæ cõtra nos isti garriunt, argumẽta cõuellit, & destruit. Qui enim hæc sentiunt siue senserunt non eis uisum est fieri non posse, ut dilapsa cadauera in auras, in puluerem, in cinerem, in humores, in corpora uescentiũ bestiarum, uel ipsorum quoq; hominum ad id rursus redeant, quod fuerunt. Qua propter Plato & Porphyrius, uel potius quicunq; illos diligũt, & adhuc uiuunt si nobis consentiunt, etiã sanctas animas ad corpora redituras, sicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, sicut ait Porphyrius, ut ex his fiat consequẽs quod fides prædicat Christiana, talia corpora recepturas, in quibus sine ullo malo in æternũ feliciter uiuant. Assumant etiã hoc de Varrone, ut ad eadẽ corpora redeant, in quibus antea fuerunt, & apud eos tota quæstio de caruis in æternum resurrectione soluetur. D

De qualitate uisionis, qua in futuro speculo sancti deum uidebunt. Cap. XXIX

NVnc iam quid acturi sint in corporibus immortalibus atq; spiritalibus sancti, non adhuc eorum carne carnaliter, sed spiritaliter iam uiuente, quantum dominus dignatur adiuuare uideamus. Et illa quidẽ actio, uel potius quies, atq; ocium quale futurũ sit, si uerũ uelim dicere, nescio. Nõ enim hoc unquam per sensus corporis uidi. Si autem hoc mente, id est, intelligentia uidisse me dicam, quantum est, aut quid est nostra intelligentia ad illam excellentiam? Ibi est enim pax dei, quæ sicut ait Apostolus, superat omnem intellectum, quem nisi nostrum, aut fortasse etiam omnium sanctorum angelorum? Non enim & dei. Si ergo sancti

A ſancti in dei pace uicturi ſunt, profecto in ea pace uicturi ſunt, quæ ſuperat omnem intellectum. Quoniam quod noſtrum quidem ſuperet, non eſt dubium. Si autem ſuperat & angelorum, ut nec ipſos excepiſſe uideatur, qui ait omnem intellectum: ſecundum hoc dictũ eſſe debemus accipere, quia pacem dei, qua ipſe deus pacatus eſt ſicut nouit deus, non eam nos ſic poſſumus noſſe, nec ulli angeli. Superat itaq; omnem intellectũ, non dubium quod præter ſuum. Sed quia & nos pro modo noſtro pacis eius participes facti, ſummã in nobis atq; inter nos & cum ipſo pacem, quantum noſtrum ſummum eſt, obtinebimus. Iſto modo pro ſuo modo ſciunt eam ſancti angeli, homines autem nunc longe infra quantumlibet prouectu mentis excellant. Conſiderandum eſt enim quantus uir dicebat: Ex parte ſcimus, & ex parte prophetamus, donec ueniat quod perfectum eſt. Et uidemus nunc per ſpeculũ in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Sic iam uident ſancti angeli, qui etiam noſtri angeli dicti ſunt, quia eruti de poteſtate tenebrarum, & accepto ſpiritus pignore trãſlati ad regnum Chriſti, ad eos angelos iam cœpimus pertinere, cum quibus nobis erit ſancta atq; dulciſſima, de qua iam tot libros ſcripſimus, dei ciuitas ipſa communis. Sic ſunt ergo angeli noſtri, qui ſunt angeli dei, quemadmodum Chriſtus dei, Chriſtus eſt noſter. Dei ſunt, quia deum non reliquerunt: noſtri ſunt, quia ſuos ciues nos habere cœperunt. Dixit autem dominus Ieſus. Videte ne contemnatis unum de puſillis iſtis. Dico enim uobis, quia angeli eorũ in cœlis ſemper uident faciem patris mei qui in cœlis eſt. Sicut ergo illi uident, ita & nos uiſuri ſumus, ſed nondum ita uidemus. Propter quod ait Apoſtolus quod pauloante dixi: Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate, tũc autem facie ad faciem. Præmium itaq; fidei nobis uiſio iſta ſeruatur, de qua & Ioannes Apoſtolus loquens: Cum apparuerit, inquit, ſimiles ei erimus, quoniam uidebimus eũ ſicuti eſt. Facies autem dei, manifeſtatio eius intelligenda eſt, non aliquod tale membrorum quale nos habemus in corpore, atq; iſto nomine nuncupamus. Quapropter cũ ex me quæritur, quid acturi ſint ſancti in illo corpore ſpiritali, nõ
B dico quod iam uideo, ſed dico quod credo: ſecundũ illud quod in pſalmo lego: Credidi propter quod locutus ſum. Dico itaq;, quod uiſuri ſint deũ in ipſo corpore, ſed utrũ per ipſum, ſicut per corpus nunc uidemus ſolem, lunam, ſtellas, mare ac terram, & quæ ſunt in ea, non parua quæſtio eſt. Durum eſt enim dicere quod ſancti talia corpora tunc habebunt, ut non poſſint oculos claudere atq; aperire cum uelint. Durius autem quod ibi deum, quiſquis oculos clauſerit non uidebit. Sic enim propheta Heliſæus puerum ſuum Giezi abſens corpore uidit accipientem munera, quæ dedit ei Naaman Syrus, quem propheta memoratus à lepræ deformitate mundauerat, quod ſeruus nequam domino ſuo non uidente, latenter ſe feciſſe putauerat, quanto magis in illo corpore ſpiritali uidebunt ſancti omnia, non ſolum ſi oculos claudant, uerumetiam unde ſunt corpore abſentes. Tunc enim erit perfectum illud de quo loquens Apoſtolus: Ex parte, inquit, ſcimus, & ex parte prophetamus, cum autem uenerit quod perfectum eſt, quod ex parte eſt, euacuabitur. Deinde ut quomodo poſſet aliqua ſimilitudine oſtendere, quantum ab illa quæ futura eſt, diſtet hæc uita, non qualiumcunq; hominum, uerumetiam qui præcipua hic ſanctitate ſunt præditi: Cũ eſſem, inquit, paruulus, quaſi paruulus ſapiebam, quaſi paruulus loquebar, quaſi paruulus cogitabam: cũ aũt factus ſum uir, euacuaui ea quæ paruuli erãt. Videmus nunc per ſpeculũ in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc ſcio ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & ego cognitus ſum. Si ergo in hac uita ubi hominum mirabilium prophetia ita comparanda eſt illi uitæ: quaſi paruuli ad iuuenem, uidit tamen Heliſæus accipientem munera ſeruum ſuum ubi ipſe non erat, ita ne cum uenerit, quod perfectũ eſt: nec iam corpus corruptibile aggrauabit animã, ſed incorruptibile nihil impediet, illi ſancti ad ea, quæ uidendenda ſunt oculis corporeis, quibus Heliſæus abſens ad ſeruum ſuum uidendum non indiguit, indigebunt? Nam ſecundum interpretes ſeptuaginta iſta ſunt ad Giezi uerba prophetæ: Nónne cor meum tecũ erat quando cõuerſus eſt uir de curru in obuiam tibi, & accepiſti pecuniã &c. Sicut aũt ex Hebræo interpretatus eſt ſuo preſbyter Hieronymus: Nónne cor meũ, inquit, in

præsenti erat, quando reuersus est homo de curru suo in occursum tui? Corde suo ergo se C
dixit hoc uidisse propheta, adiuto quidē mirabiliter nullo dubitante diuinitus. Sed quanto
amplius tunc omnes munere isto abundabunt, cum deus erit omnia in omnibus. Habebūt
tamen etiam illi oculi corporei officium suum, & in loco suo erunt, uteturq; illis spiritus per
spiritale corpus. Neq; enim & ille propheta, quia nō eis indiguit, ut uideret absentem, nō eis
usus est ad uidēda præsentia, quæ tamen spiritu uidere posset etiamsi illos clauderet, sicut uidit
absentia, ubi cum eis ipse non erat. Absit ergo ut dicamus illos sanctos in illa uita deum
clausis oculis nō uisuros, quē spiritu semper uidebunt. Sed utrū uidebunt, & per oculos corporis
cum eos apertos habebūt, inde quæstio est. Si enim tantū potuerunt in corpore spiritali
eo modo utiq; etiā ipsi oculi spiritales, quantū possunt isti quales nūc habemus, procul
dubio per eos deus uideri non poterit, longe itaq; alterius erūt potētiæ, si per eos uidebitur
incorporea illa natura, quæ nō continetur loco, sed ubiq; tota est. Nō enim quia dicimus deū
& in cœlo esse & in terra, ipse quippe ait per prophetam: Cœlū & terrā ego impleo, aliam
partem dicturi sumus eum in cœlo habere, & in terra aliam, sed totus in cœlo est, totus in
terra: nō alternis tēporibus, sed utrūq; simul, quod nulla natura corporalis potest. Vis itaq;
præpollentior oculorum erit illorum non ut acutius uideant, quàm quidem perhibentur uidere
serpentes uel aquilæ. Quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoq; animalia nihil
aliud possunt uidere, quàm corpora, sed ut uideant & incorporalia. Et fortasse ista uirtus
magna cernēdi data fuerit ad horam, etiā in isto mortali corpore oculis sancti uiri Iob, quādo
ait ad deum: In obauditu auris obaudiebam te prius, nunc autem oculus meus uidet te,
propterea despexi memetipsum, & distabui, & existimaui me terram & cinerem. Quamuis
hic nihil prohibebat oculū cordis intelligi, de quibus oculis ait Apostolus: Illuminatos oculos
habee t cordis uestri. Ipsis autem uideri deum, cum uidebitur, Christianus ambigit nemo,
qui fideliter accipit, quod ait deus ille magister: Beati mūdo corde, quoniam ipsi deum
uidebūt. Sed utrum etiam corporalibus oculis ibi uideatur, hoc in ista quæstione uersamus. D
Illud enim quod scriptum est: Et uidebit omnis caro salutare dei, sine ullius nodo difficultatis
sic intelligi potest, ac si dictum fuerit: & uidebit omnis homo Christum dei, qui utiq; in
corpore uisus est, & in corpore uidebitur, quando uiuos & mortuos iudicabit. Quod autem
ipse sit salutare dei, multa sunt & alia testimonia scripturarum. Sed euidentius uenerandi illius
senis Simeonis uerba declarant: Qui cum infantem Christum accepisset in manus suas:
Nunc, inquit, dimittis seruum tuum domine, secundum uerbum tuum in pace: quoniam
uiderunt oculi mei salutare tuum. Illud etiam quod ait supra memoratus Iob, sicut in
exemplaribus quæ ex Hebræo sunt, inuenitur: Et in carne mea uidebo deum, resurrectionem
quidem carnis sine dubio prophetauit, non tamen dixit, per carnem meam. Quod quidem
si dixisset, posset deus Christus intelligi qui per carnem in carne uidebitur. Nunc uero
potest & sic accipi: In carne mea uidebo deum saluatorem meum, ac si dixisset: In carne mea
ero, cum uidebo deum: Et illud quod ait Apostolus: Facie ad faciem, non cogit ut deum per
hanc faciem corporalem, ubi sunt oculi corporales, nos uisuros esse credamus, quem spiritu
sine intermissione uidebimus. Nisi enim esset etiam interioris hominis facies, non diceret
idem Apostolus: Nos aūt reuelata facie gloriam domini speculantes, in eandem imaginem
trāsformamur de gloria in gloriā, tanq̃ ad dn̄i spiritū. Nec aliter intelligimus quod in psalmo
canit: Accedite ad eū, & illuminamini, & facies uestræ nō erubescēt. Fide quippe acceditur
ad deū, quā cordis cōstat esse, non corporis. Sed quia spiritale corpus nescimus quātos habebit
accessus, de re quippe inexperta loquimur, ubi aliqua, quæ aliter intelligi nequeāt, diuinarum
scripturarū nō occurrit, sed succurrit autoritas, necesse est ut cōtingat in nobis quod legitur
in libro Sapiētiæ: Cogitationes mortaliū timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ. Ratiocinatio
quippe illa philosophorū, qua disputant ita mentis aspectu intelligibilia uideri, & sensu
corporis sensibilia, id est, corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per seipsa
mens ualeat intueri, si posset, & nobis esset certissima, profecto certū esse per oculos corporis etiā
spiritales

A spiritales nullo posse uideri deum. Sed istam ratiocinationem & uera ratio & prophetica irridet autoritas. Quis enim ita sit auersus à uero, ut dicere audeat deũ corporalia ista nescire? Nunquid ergo corpus habet, per cuius oculos ea possit addiscere? Deinde quod de propheta Helisæo pauloante diximus, nónne satis indicat etiã spiritu, nõ per corpus corporalia posse cerni? Quando enim seruus ille munera accepit, utiq; corporaliter gestum est, quod tamen propheta nõ per corpus, sed per spiritũ uidit. Sicut ergo constat uideri corpora spiritu, qui si tanta erit potentia spiritalis corporis, ut corpore uideatur & spiritus? Spiritus enim est deus. Deinde uitam quidem suam, in qua nunc uiuit in corpore, & hæc terrena membra uegetat, facitq; uiuentia, interiore sensu quisq; non corporeos oculos nouit, aliorũ uero uitas, cum sint inuisibiles, per corpus uidet. Nam unde uiuentia discernimus à nõ uiuentibus corpora, nisi corporea simul uitasq; uideamus, quas nisi per corpus uidere nõ possumus? Vitas autem sine corporibus corporeis oculis nõ uidemus. Quam ob rem fieri potest, ualdeq; credibile est, sic nos esse uisuros mũdana tunc corpora cœli noui & terræ nouæ, ut deum ubiq; præsentem, & uniuersa etiam corporalia gubernãtem, per corpora quæ gestabimus, & quæ conspiciemus quaquauersum oculos duxerimus, clarissima perspicuitate uideamus, nõ sicut nunc inuisibilia dei, per ea quæ facta sunt intellecta cõspiciuntur per speculum in ægnimate, & ex parte, ubi plus in nobis ualet fides, qua credimus, q̃ rerum corporaliũ species, quam per oculos cernimus corporales. Sed sicut homines inter quos uiuentes, motusq; uitales exercentes uiuimus: mox ut aspicimus, nõ credimus uiuere, sed uidemus, cũ eorũ uitam sine corporibus uidere nequeamus, quã tamen in eis per corpora remota omni ambiguitate conspicimus: ita quacũq; spiritalia illa lumina corporũ nostrorum circũferemus, incorporeũ deum omnia regentẽ, etiam per corpora cõtuebimur. Aut ergo per illos oculos sic uidebit' deus, ut aliquid habeant in tãta excellentia menti simile, quo & incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sine scripturarũ testimonijs diuinarũ uel difficile uel impossibile est ostendere.
B Aut quod est ad intelligendũ facilius, ita deus nobis erit notus atq; cõspicuus, ut uideat' spiritu à singulis nobis *in singulis nobis, uideatur ab altero in altero, uideatur* in seipso, uideat' in cœlo nouo, & in terra noua, atq; in omni, quæ tũc fuerit creatura: uideatur & per corpora in omni corpore quocunq; fuerint spiritalis corporis oculi acie perueniente directi. Patebũt etiam cogitationes nostræ inuicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apostolus cũ dixisset: Nolite ante tẽpus iudicare quicq̃, mox addidit: donec ueniat dominus & illuminet abscondita tenebrarum, & manifestet cogitationes cordis, & tunc laus erit unicuiq; à deo.

De æterna felicitate ciuitatis dei sabbatoq; perpetuo. Cap. XXX

QVanta erit illa felicitas ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, uacabitur dei laudibus, qui erit omnia in omĩbus? Nam quid aliud agetur, ubi neq; ulla desidia cessabitur, neq; ulla indigentia laborabitur, nescio. Admoneor etiam sancto Cantico ubi lego uel audio: Beati qui habitãt in domo tua dñe, in secula seculorũ laudabunt te. Omnia membra & uiscera incorruptibilis corporis, quæ nũc uidemus per usus necessitatis uarios & motus distributa, quoniam tunc nõ erit ipsa necessitas, sed plena, certa, secura, sempiterna felicitas, proficient laudibus dei. Omnes quippe illi, de quibus iam sum locutus, qui nunc latent, harmoniæ corporalis numeri nõ latebũt, intrinsecus & extrinsecus per corporis cũcta dispositi & cũ cæteris rebus quæ ibi magnæ atq; mirabiles uidebunt', rationales mentes in tãti artificis laudẽ rationabilis pulchritudinis delectatione succedent. Qui motus illic taliũ corporum sint futuri, temere definire non audeo, quod excogitare non ualeo. Tamen & motus & status sicut ipsa species decens erit, quicũq; erit, ubi quod nõ decebit, nõ erit. Certe ubi uolet spũs, ibi ꝓtinus erit corpus, nec uolet aliqd spiritus quod nec spiritũ possit decere nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis, nec errore quisq̃, nec adulatione laudabit'. Verus honor qui nulli negabit' digno, nulli deferet' indigno, sed nec ad eũ ambiet ullus indignus, ubi nullus permittet' esse, nisi dignus. Vera pax ibi est, ubi nihil aduersi, nec à seipso, nec ab alio quisq̃ patiet'. Præmiũ uirtutis erit ipse q uirtutẽ dedit, eiq; seipsum q̃ melius & maius nihil possit esse,

sit esse,promisit.Quid est enim aliud quod per prophetam dixit:Ero illorum deus, & ipsi C
erunt mihi plebs,nisi ego ero unde satientur,ego ero quæcũq; ab omnibus honeste deside rantur,& uita & salus,& uictus,& copia,& gloria,& honor,& pax & om̃ia bona? Sic enim & illud recte intelligitur,quod ait Apostolus,ut sit deus omnia in omnibus. Ipse finis erit desideriorum nostrorũ qui sine fine uidebitur,sine fastidio amabitur,sine fatigatione laudabitur.Hoc munus,hic affectus,hic actus profecto erit omnibus,sicut ipsa uita æterna cõmunis. Cæterum qui futuri sint promeritis præmiorum etiam gradus honorum atq; gloriarum,quis est idoneus cogitare,quanto magis dicere? Quod tamen futuri sint,nõ est ambigendum. Atq; id etiam beata ciuitas illa magnum in se bonum uidebit,quod nulli superiori ullus inferior inuidebit,sicut nunc nõ inuident archangelis angeli cæteri:tam nolit esse unusquisq; quod non accepit,quamuis sit pacatissimo concordiæ uinculo ei qui accepit obstrictus,quàm nec in corpore uult oculus esse qui est digitus,cum membrum utrũq; contineat totius carnis pacata compago. Sic itaq; habebit donũ alius alio minus,ut hoc quoq; donum habeat,nec uelit amplius. Nec ideo liberum arbitrium nõ habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum à delectatione peccandi usq; ad delectationem non peccandi indeclinabilem libertatem. Nam primum liberum arbitrium quod homini datum est,quando primum creatus est rectus,potuit nõ peccare,sed potuit & peccare:hoc autem nouissimum eo potentius erit,quo peccare non poterit. Verum hoc quoq; dei munere,nõ suæ possibilitate naturæ. Aliud est enim esse deum,aliud participem dei. Deus natura peccare non potest,particeps uero dei ab illo accipit,ut peccare nõ possit. Seruandi autem gradus erant diuini muneris,ut primum daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo,nouissimum quo peccare nõ posset:atq; illud ad comparandum meritum,hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccauit ista natura cum peccare potuit,largiore gratia liberatur,ut ad eam perducatur libertatem,in qua peccare non possit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit,posse non D
mori,nouissima erit non posse mori: ita primum liberum arbitrium, posse non peccare, nouissimum non posse peccare . Sic enim erit inamissibilis uoluntas pietatis & æquitatis, quomodo & felicitatis. Nam utiq; peccando nec pietatem,nec felicitatẽ tenuimus,uoluntatem uero felicitatis,nec perdita felicitate perdidimus. Certe deus ipse nunquid quia peccare non potest,ideo liberũ arbitriũ habere negãdus est? Erit ergo illius ciuitatis,& una in omnibus,& inseparabilis in singulis uolũtas libera,ab omni malo liberata,& impleta omni bono,fruens indeficienter æternorũ iocunditate gaudiorũ,oblita culparum,oblita pœnarum, nec tamen ideo suæ liberationis oblita,ut liberatori suo sit ingrata. Quantũ ergo attinet ad scientiam rationalẽ,memor præteritorũ etiam malorum suorũ,quantum autem ad experientis sensum,prorsus immemor. Nam & peritissimus medicus,sicut arte sciuntur, omnes ferè morbos corporis nouit:sicut autem corpore sentiũtur,plurimos nescit,quos ipse non passus est. Vt ergo scientiæ malorũ duæ sunt,una qua potentiam mentis non latent,altera qua experientis sensibus inhærent. Aliter quippe sciuntur omnia uitia per sapientiæ doctrinam,aliter per insipientis pessimã uitam:ita & obliuiones malorũ duæ sunt. Aliter ea nãq; obliuiscitur eruditus & doctus,aliter expertus & passus. Ille si peritiam negligat,iste si miseria careat. Secundũ hanc obliuionẽ quam posteriore loco posui,non erũt memores sancti præteritorum malorum. Carebunt enim omnibus malis,ita ut penitus deleantur de sensibus eorũ. Ea tamen potentia scientiæ,quæ magna in eis erit, non solum sua præterita,sed etiam damnatorũ eos sempiterna miseria nõ latebit. Alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt,quomodo,sicut ait psalmus: Misericordias domini in æternũ cantabũt? Quo cantico in gloriã gratiæ Christi,cuius sanguine liberati sumus,nihil erit profecto illi iocundius ciuitati. Ibi perficietur: Vacate & uidete,quoniã ego sum deus. Quod erit ibi uere maximũ sabbatum non habens uesperam. Quod commendauit dominus in primis operibus mundi, ubi legitur: Et requieuit deus die septimo ab omnibus operibus suis,quæ fecit:& benedixit

deus

A deus diem septimum,& sanctificauit eum,quia in eo requieuit ab omnibus operibus suis, quæ inchoauit deus facere. Dies enim septimus etiam nosipsi erimus,quãdo eius fuerimus benedictione & sanctificatione pleni atq; refecti. Ibi uacãtes uidebimus,quoniam ipse est deus,quod nobis nosipsi esse uolumus,quando ab illo cecidimus audientes à seductore: Eritis sicut dij, & recedentes à uero deo,quo faciente dij essemus eius participatione, non desertione. Quid enim sine illo fecimus,nisi quod in ira eius defecimus? A quo refecti, & gratia maiore perfecti uacabimus in æternum,uidentes quia ipse est deus, quo pleni erimus,quando ipse erit omnia in omnibus. Nam & ipsa opera bona nostra,quando ipsius potius intelliguntur esse quàm nostra,tunc nobis ad hoc sabbatum adipiscendum imputantur,quia si nobis ea tribuerimus,seruilia erunt cum de sabbato dicatur: Omne opus seruile in eo non facietis. Propter quod & per Ezechielem prophetam dicitur: Et sabbata mea dedi eis in signũ inter me & inter eos,ut scirent,quia ego dominus,qui sanctifico eos. Hoc perfecte tũc sciemus,quãdo perfecte uacabimus,& perfecte uidebimus,quia ipse est deus. Ipse etiam numerus ætatum ueluti dierum,si secundum eos articulos temporis computentur,qui in scripturis sanctis uidentur expressi,iste sabbatismus euidentius apparebit, quoniam septimus inuenitur,ut prima ætas tanq; dies primus sit ab Adam usq; ad diluuium: secunda inde usq; ad Abraam,nõ æqualitate temporum,sed numero generationum. Denas quippe habere reperiuntur. Hinc iam sicut Matthæus euangelista determinat,tres ætates usq; ad Christi subsequuntur aduentum,quæ singulæ denis & quaternis generationibus explicantur. Ab Abraam usq; ad Dauid una: altera inde usq; ad transmigrationem in Babyloniam,tertia inde usq; ad Christi carnalem natiuitatẽ. Fiunt itaq; omnes quinque. Sexta nũc agitur,nullo generationũ numero metienda,propter id quod dictum est: Non est uestrum scire tempora,quæ pater posuit in sua potestate. Post hanc tanq; in die septimo requiescet deus,cum eundem septimum diem,quod nos erimus,in seipso deus faciet re
B quiescere. De istis porrò ætatibus singulis nunc diligenter longũ est disputare. Hæc tamen septima erit sabbatum nostrum,cuius finis non erit uespera,sed dominicus dies uelut octauus æternus,qui Christi resurrectione sacratus est,æternam non solum spiritus,uerũetiam corporis requiem præfigurãs. Ibi uacabimus,& uidebimus: uidebimus & amabimus: amabimus,& laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est finis, nisi peruenire ad regnum cuius nullus est finis? Videor mihi debitũ ingentis huius operis adiuuante domino reddidisse. Quibus parum uel quibus nimiũ est,mihi ignoscant. Quibus autem satis est,non mihi,sed domino mecum gratias congratulantes agant.

OPERVM D. AVRELII AVGVSTINI
TOMI QVINTI FINIS.

SERIES CHARTARVM.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z
A B C D E F G H I K L M N O P Q R S.
Terniones omnes.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA,
ANNO M. D. XXIX. MENSE DECEMB.

FRO
BEN.